

HADİSLERLE KUR'AN-I KERÎM TEFSÎRİ

İbn Kesîr

10

Çevirenler

Prof. Dr. BEKİR KARLIĞA
Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. BEDREDDİN ÇETİNER
Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

ÇAĞRI YAYINLARI
Divanyolu Cad. Işık Sok. No: 10
34122 Sultanahmet - İSTANBUL - TÜRKİYE
Tel.: (212) 516 20 80 - 81 Fax: (212) 516 20 82
www.çağrı.com.tr - www.cagri.com.tr
e-mail: cagri@cagri.com.tr

Çağrı Yayınları : 40
Kaynak Eserler : 4/10

Bu cildde yer alan İbn Kesîr Tefsîri'nin metninden Kehf Sûresi Bekir Karlığa, Meryem, Tâ-Hâ, Enbiyâ, Hacc ve Mü'minûn Sûreleri Bedrettin Çetiner tarafından tercüme edilmiş ve Bekir Karlığa tarafından mukabele edilerek izâhlar eklenmiştir.

Baskı: Çevik Matbaacılık
İstanbul, 2009

KEHF SÛRESİ'NİN DEVAMI
MERYEM, TÂ-HÂ, ENBİYÂ,
HACC ve MÜ'MİNÛN SÛRELERİ

İÇİNDEKİLER

KEHF SÛRESİNİN DEVAMI

Zulmettiklerinden Dolayı Helâk Olan Kasabalar 5019
Hz. Mûsâ ve Kuliarımızdan Bir Kul 5021
Bilinmeyen Sırlar 5048
Zülkarneyn 5061
Güneşin Battı Yer 5076
Güneşin Doğduğu Yer 5078
Seddin Yapılışı 5079
Ye'cûc ve Me'cûc 5082
Konakları Firdevs Cenneti Olanlar 5093
Ben Ancak Bir Beşerim 5095

MERYEM SÛRESİ

Meryem Sûresi 5115
Hz. Zekeriyyâ'yı Anış 5116
Ey Yahyâ Kitâb'a Sarıl 5121
Meryem'i Anış 5124
İbrâhîm'i Anış 5146
Mûsâ'yı Anış 5150
İsmâîl'i Anış 5152
İdrîs'i Anış 5154
Sonradan Gelen Neşiller 5158
Ölümden Sonra Diriliş 5166
Âyetlerimizi İnkâr Edenler 5177
Rahmân'ın Huzûrunda Müttakîler 5181
Rahmân'a Çocuk İsnâd Edenler 5185
Müttakîlere Müjde 5187

TÂ-HÂ SÛRESİ

Tâ-Hâ Sûresi ... 5193
Rahmân'ın Kur'ân'ı ... 5194
Mûsâ'nın Haberi ... 5198
Firavun İle Yüzyüze ... 5205
Fitneler Hadîsi ... 5226
Mûsâ ve Sihirbâzlar ... 5248
Rabbına Suçlu Olarak Gelenler ... 5254
Ey İsrailoğulları ... 5257
Ey Mûsâ ... 5260
Ey Hârûn ... 5264
Ey Sâmirî ... 5265
Geçmişlerin Haberleri ... 5268
Sûr'a Üflendiği Gün ... 5269
Ve Dağlar ... 5270
Rahmân'ın İzin Verdikleri ... 5272
Âdem ve Melekler ... 5276
Kör Olarak Haşrolacaklar ... 5279
Haddi Aşanların Cezâsı ... 5281
Dünya Hayatının Süsü ... 5285

ENBİYÂ SÛRESİ

Enbiyâ Sûresi ... 5293
Hesâb Görme Zamanı ... 5294
Peygamberlik Müessesesi ... 5297
Baskına Tutulanlar ... 5298
Oyun Olsun Diye Bir Şey Yaratmadık ... 5300
Rahmân Çocuk Edindi Diyenler ... 5304
Korunmuş Tavan ... 5305
Gök Küresi ... 5323
Her Canlı Ölümü Tadacaktır ... 5332
Peygamberle Alay Edenler ... 5336
Mûsâ ve Hârûn ... 5340
İbrâhîm Halîlullah ... 5341
Selâmet Yurdu Olan Ateş ... 5347
Lût ve Kavmi ... 5350
Nûh ve Kavmi ... 5352
Dâvûd ve Süleymân ... 5353
Sabır Çağlayanı Eyyûb ... 5358

İsmâil ve Diğerleri ... 5363
Ve Zünnûn ... 5367
Zekeriyyâ Aleyhisselâm ... 5374
Hz. Meryem ... 5377
Gerçek Din ... 5378
Ye'cûc ve Me'cûc ... 5379
Cehennem Odunları ... 5385
Göğün Dürülüşü ... 5391
Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed ... 5393
Sizin İlâhınız ... 5400

HACC SÛRESİ

Hacc Sûresi ... 5405
Kıyâmet Günü ... 5405
Allah Hakkında Tartışanlar ... 5412
Bilgisizce Tartışanlar ... 5422
O Küfredenler ... 5438
İnsanları Hacca Çağır ... 5443
Allah'ın Nişâneleri ... 5489
Hayvanları Keserken Allah'ın Adını An ... 5493
Ve Kurbânlık Develer ... 5495
Mü'minleri Allah Korur ... 5503
Haksızlığa Uğratılanlar ... 5509
Mü'minler Başa Geçerlerse ... 5512
Ta'cîl Edenler ... 5515
Apaçık Bir Uyarıcı ... 5517
Kendilerine İlim Verilenler ... 5519
Âyetlerimizi Yalan Sayanlar ... 5523
Hak ve Hakîkat ... 5527
Allah'ın Emri ... 5528
Allah'ı Bırakıp Ta Putlara Tapanlar ... 5533

MÜ'MİNÛN SÛRESİ

Mü'minûn Sûresi ... 5543
Gerçek Mü'minler ... 5544
İnanan ve İnanmayan Cemiyet ... 5549
İnsanın Yaratılışı ... 5555
Gökten İnen Su ... 5624
Ve Bir Başka Nesil ... 5631
Sonra Mûsâ ... 5633
Helâl Yiyecek ... 5636

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ
أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا ﴿٥٠﴾

50 — Hani meleklere; Âdem'e secde edin, demiştik de İblîs'den başka hepsi secde etmişti. O ise, cinlerden olduğu için Rabbının emrinden dışarı çıkmıştı. Şimdi siz, Beni bırakıp da size düşman olan, onu ve soyunu mu dost ediniyorsunuz? Zâlimler için ne kötü bedeldir bu.

Allah Teâlâ âdemoğullarını uyararak İblîs'in daha önce atalarına düşman olduğu gibi, kendilerine de düşman olduğunu, mevlâsına, yaratanına, kendisini yoktan var edip çeşitli rızıklar lutfedip besleyen yaratıcısına muhâlefet ederek İblîs'e uyanları uyarıyor. Bütün bu nimetlerden sonra Allah'a düşman olup İblîs'i dost edinenler için buyuruyor ki : «Hani meleklere; Âdem'e secde edin, demiştik.» Bakara sûresinin başında geçtiği gibi, bütün meleklere böyle buyrulmuştu. İblîs'den başka hepsi secde etmişti. Teşrîf, ta'zîm ve tekrîm secdeleri yapmışlardı. Nitekim Hıcr sûresinde de şöyle buyurmaktadır : «Hani Rabbın meleklere demişti ki : Kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan bir insan yaratacağım. Onu yapıp rûhumdan üflediğimde; siz derhâl onun için secdeye kapanın.» (Hıcr, 28-29).

«İblîs'den başka hepsi secde etmişti. O ise cinlerden olduğu için Rabbının emrinden dışarı çıkmıştı.» O tabîatından dolayı hiyânet et-

mişti. Çünkü onun tabîatı yalımlı ateşti. Meleklerin yaratılışlarının aslı ise nûrdur. Müslim'in Sahîh'inde Hz. Âişe tarıkıyla Rasûlullah'ın şöyle buyurduğu nakledilir : Melekler nûrdan yaratıldılar. İblîs ise alevli ateşten yaratıldı. Âdem ise size anlatılan şekilde topraktan yaratıldı. İhtiyâç halinde her kap kendi içinde bulunanı emer ve gerektiği zaman tabîatı kişiyi hiyânete sevkeder. O her ne kadar meleklerin fiillerine özenmiş, onlara benzemiş, kulluk etmiş ve zâhid olmuş ve bu sebeple onlar gibi ilâhî hitâba muhâtab olmuşsa da, netîcede onlara muhâlefet ederek isyân etmiştir. Burada Allah Teâlâ, onun cinlerden olduğunu söyleyerek ateşten yaratıldığına dikkati çekiyor. Onun dediği gibi : «Ben ondan daha hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın.» (A'râf, 12)

Hasan el-Basrî der ki : İblîs, bir göz açıp kapaması kadar bile meleklerden olmadı. O, cinlerin kökeni idi. Tıpkı Âdem Aleyhisselâm'ın insanların kökeni olduğu gibi. Bu ifâdeyi İbn Cerîr sahîh bir isnâdla nakleder.

Dahhâk İbn Abbâs'tan naklen der ki : İblîs, meleklerin kabîlelerinden Hinn adı verilen bir kabîleye mensûb idi. Onlar melekler arasında Semmûm ateşinden yaratılmışlardır. İbn Abbâs der ki : Onun adı Hâris'ti ve cennet bekçilerinden bir bekçi idi. Melekler ise, bu kabîleden ayrı olarak nûrdan yaratılmışlardı. Yine İbn Abbâs der ki : Kur'an'da zikredilen cinler ise alevli ateşten yaratılmışlardır. Alev, tutuşan ateşin bir tarafında beliren yalımdır. Yine Dahhâk İbn Abbâs'tan naklen der ki : İblîs, meleklerin en şereflilerindendi ve değerli kabîlelerinden birine mensûb idi. Cennetin bekçisi idi. Dünya ve yeryüzünün hâkimiyyeti onun elinde idi. Allah'ın hükmü olarak o nefsine uymuştu. Böylece gökyüzü halkına şeref bakımından üstün olduğunu zannetti. Bu da kendinde bir kibir belirmesine sebep oldu ki, onun mâhiyyetini Allah'tan başka kimse bilmez. Allah ona Âdem'e secde etmesini emredince, kibir yüzünden Allah'a karşı gelmeye tevessül etti. «Büyüklendi ve kâfirlerden oldu.» İbn Abbâs, «O ise cinlerden olduğu için» kavline; cennetin bekçilerinden olduğu için, anlamını vermiştir. Bu, insana mekkî, medenî, basrî ve kûfî diyerek nisbet atfetmek için kullanılan bir ifâdedir. İbn Cüreyc de İbn Abbâs'tan böyle dediğini nakleder. Saîd İbn Cübeyr ise İbn Abbâs'ın şöyle dediğini bildirir : İblîs, cennetin bekçilerindendi ve dünya göğünün işini yönetiyordu. İbn Cerîr, A'meş hadîsinde Habîb İbn Ebu Sâbit kanalıyla Saîd İbn Cübeyr'in, Abdullah İbn Abbâs'tan bu ifâdeyi naklettiğini belirtir. Saîd İbn Müseyyeb der ki : İblîs, dünya göğündeki meleklerin reîsi idi. İbn İshâk... İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : İblîs günâh işlemezden önce meleklerdendi ve adı Azâzîl idi. O yeryüzünün sâkinlerindendi. Meleklerin

en çok çalışanı ve en çok bileni idi. İşte bu, onu büyüklenmeye sevketti. O Hinnâ adı verilen bir kabileden idi. İbn Cüreyc, Sâlih kanalıyla... Abdullah İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Meleklerden Hinn adında bir kabîle vardı. İblîs bu kabîledendi. Göklerle yer arasına hükmederdi. Bunun netîcesinde isyân etti. Allah onu ters yüz ederek kovulmuş şeytân haline döndürdü. Allah'ın la'neti onun üzerine olsun. Bir kişinin hatâsı kibrinden dolayı ise, ondan hayır bekleme. Eğer isyânından dolayı ise; ondan ümitvar ol. Saîd İbn Cübeyr ise; İblîs'in, cennette çalışan bahçıvânlardan olduğunu söyler.

Bu konuda Selef'ten pek çok haberler rivâyet edilmiştir. Çoğunluğu İsrâiliyyât olan bu haberlerden bir kısmı sırf bakılmak için aktarılabilir. Ancak bunların çoğunun durumunu en iyi Allah bilir. Fakat bir kısmının elimizde bulunan gerçeğe ters düşmesi nedeniyle kesin olarak yalan olduğunu belirtmek gerekir. Kur'an, eskiden geçmiş haberler için başka bir kaynağa ihtiyâç bırakmaz. Çünkü her türlü değişmeden, artırma ve eksiltmeden uzak olan yegâne kitab Kur'an'dır. Bu eski kaynaklara pek çok şeyler karıştırılmıştır. Bu ümmetin bilginleri, seçkinleri ve derin âlimleri, keskin hâfızları gibi hadîs tedvîn edip yazan sahîhini haseninden ayıran, zayıfını, münkerini, mevzûunu, metrûkunu ve yalanını tefrîk eden bilginler uydurmacıların sapıklıklarından ve tahrîfâtından onların dinini arındırıp temizleyememişlerdir. Halbuki İslâm bilginleri, hadîs uyduranlarla hadîs nakledenleri ve meçhûl râvîleri ve daha buna benzer birçok hadîs usûlünü gâyet iyi bilirler. Bütün bunlar; Cenâb-ı Peygamberi ve Makâm-ı Muhammedî'yi peygamberlerin hâtemini, insânlığın efendisini yalan isnâdından korumak veya söylemediği bir sözü ona atfetmekten muhâfaza etmek için yapılmıştır. Allah onlardan râzı olsun ve onları hoşnûd etsin. Firdevs cennetlerini onlara durak yapsın. Olan da gerçekten böyledir.

«Rabbının emrinden dışarı çıkmıştı.» Allah'a itâattan dışarı çıkmıştı. Çünkü fısk çıkmak demektir. Çekirdek çıktı, dendiği zaman tomurcuktan çıkma anlamı kasdedilir. Fare deliğinden çıktı, dendiği zaman, farenin bozgun yapmak ve zarar vermek için çıktığı kasdedilir.

Sonra Allah Teâlâ şeytâna uyup ona itâat edenleri uyararak ve ihtâr ederek buyuruyor ki : «Şimdi siz, Beni bırakıp da size düşman olan, onu ve soyunu mu dost ediniyorsunuz?» Benim yerime onu mu dost ediniyorsunuz? «Zâlimler için ne kötü bedeldir bu.» Bu makâm; Yâsîn sûresinde saâdete erenlerle, şakâvete düşen gruplardan her ikisinin durumunu ve kıyâmet ahvâlini zikrettikten sonraki buyruğu gibidir. «Ey suçlular bugün ayrılın. Ey âdemoğlu Ben size şeytâna ibâdet etmeyin, doğrusu o, sizin apaçık bir düşmanınızdır, diye ahdetmedim mi? Ve

Bana ibâdet edin, bu dosdoğru yoldur diye. Gerçekten o, sizden pek çok kimseyi sapıtmıştır. Siz akletmez misiniz?» (Yâsîn, 59-62).

مَآ أَشْهَدتُّهُمْ خَلْقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنفُسِهِمْ وَمَا كُنتُ مُتَّخِذَ ٱلْمُضِلِّينَ عَضُدًا ﴿٥١﴾

51 — Oysa Ben onları; ne göklerin ve yerin yaratılmasında, ne de kendilerinin yaratılmasında şâhid tuttum. Saptıranları da hiç bir zaman yardımcı edinmiş değilim.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Benden başka dost edindiğiniz bunlar, sizin gibi kullardır. Hiç bir şeye güçleri yetmez. Ben, göklerin ve yerin yaratılışına onları şâhid kılmadım. O sırada onlar mevcûd da değillerdi zâten. Allah Teâlâ buyuruyor ki : Eşyâyı bütünüyle yaratmada serbest olan Benim. Eşyâyı idâre ve takdîr etmek gücü, yalnız Bana âittir. Bu husûsta Benim ne ortağım, ne yardımcım, ne vezîrim, ne müşîrim, ne de nazîrim vardır. Tıpkı Sebe' sûresinde buyurduğu gibi : «De ki : Allah'ı bırakıp da göklerde ve yerde zerre kadar bir şeye sâhib olmadığı, her ikisinde de bir ortaklığı bulunmadığı ve hiç biri Allah'a yardımcı olmadığı halde tanrı olduklarını iddiâ ettiklerinizi yardıma çağırsanıza. O'nun katında kendisine izin verilenlerden başkasının şefâatı fayda vermez.» (Sebe', 22-23)

وَيَوْمَ يَقُولُ نَادُوا۟ شُرَكَآءِىَ ٱلَّذِينَ زَعَمْتُمْ فَدَعَوْهُمْ فَلَمْ يَسْتَجِيبُوا۟ لَهُمْ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُم مَّوْبِقًا ﴿٥٢﴾
وَرَأَى ٱلْمُجْرِمُونَ ٱلنَّارَ فَظَنُّوٓا۟ أَنَّهُم مُّوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا۟ عَنْهَا مَصْرِفًا ﴿٥٣﴾

52 — O gün ki; Bana ortak kabul ettiklerinize seslenin, der. Onları çağırırlar ama hiç birisi cevab vermez. Aralarına bir uçurum koyarız.

53 — Suçlular ateşi görünce ona düşeceklerini anlarlar, ama ondan kaçacak yer bulamazlar.

Allah Teâlâ, kıyâmet günü şâhidlerin gözü önünde müşriklere nasıl hitâb edeceğini bildirerek onları korkutup uyarıyor ve şöyle buyuru-

yor : «O gün ki; Bana ortak kabul ettiklerinize seslenin, der.» Dünya diyârında Bana ortak olarak kabul ettiğiniz nesnelere bugün seslenin de; sizi içinde bulunduğunuz durumdan gelip çıkarsınlar, kurtarsınlar. Nitekim En'âm sûresinde de şöyle buyurur : «Andolsun ki siz; ilk defa yarattığımız gibi yapayalnız ve teker teker huzûrumuza geldiniz. Ve size verdiğimiz şeyleri ardınızda bıraktınız. Hani ortaklarınız olduğunu sandığınız şefâatçılarınızı beraberinizde görmüyoruz. Andolsun ki; aranızdaki bağlar artık kopmuştur. Ortak sandıklarınız da sizden kaybolup gitmiştir.» (En'âm,94).

«Onları çağırırlar ama hiç birisi cevab vermez.» Nitekim Kasas sûresinde de şöyle buyurulmaktadır : «Şirk koştuğunuz ortaklarınızı çağırın, denir. Onlar da çağırırlar ama, kendilerine cevab veremezler. Cehennem azâbını görünce, doğru yolda olmadıklarına yanarlar.» (Kasas, 64) Ahkâf sûresinde ise şöyle buyurulur : «Allah'ı bırakıp da kıyâmet gününe kadar cevab veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapık kimdir? Çünkü yalvardıkları şeyler, onların yalvarışlarından habersizdirler. Ama insanlar toplattırılınca, onlara düşman olurlar ve onlara tapınmalarını inkâr ederler.» (Ahkâf, 5-6). Meryem sûresinde ise şöyle buyurulur : «Onlar, kendilerine kuvvet kazandırsın diye Allah'ı bırakarak ilâhlar edindiler. Hayır, onlar kendilerinin ibâdetlerini inkâr edecekler ve onların aleyhlerine döneceklerdir.» (Meryem, 81-82).

«Aralarına bir uçurum koyarız.» İbn Abbâs, Katâde ve bir başkası (مَوْبِقًا) kelimesinin bir felâket yeri anlamına geldiğini söylemişlerdir. Katâde der ki : Bize anlatıldığına göre; Ömer el-Bekkâlî Abdullah İbn Amr'dan nakletti ki; o, bu kelimenin derin bir vâdî anlamına geldiğini ve kıyâmet günü doğru yolun yolcularıyla, sapık yolun yolcuları arasına böyle bir vâdî konacağını ifâde etti. Katâde der ki : Bu kelime cehennemde bir vâdî adıdır. İbn Cerîr Taberî der ki : Bize Muhammed İbn Sinân'ın... Yezîd İbn Dirhem'den naklettiğine göre; o, (مَوْبِقًا) in Enes İbn Mâlik'in cehennemde bir vâdî olduğunu, bu vâdîde kan ve irin dolu olduğunu söylediğini işittim, demiştir. Hasan el-Basrî ise «Aralarına bir uçurum koyarız» kavlinin, düşmanlık anlamına geldiğini ifâde etmiştir. Âyetin akışından anlaşılan mânâ, bunun helâk olunacak bir yer anlamına gelmesidir. Cehennemde veya başka bir yerde vâdî olması da câizdir. Ancak Allah Teâlâ bu müşriklerin kurtulmalarının imkânı bulunmadığı gibi, dünyada kabul ettikleri ilâhlarına ulaşma fırsatlarının da bulunmadığını haber veriyor. Kıyâmet gününde müşriklerin ilâhlarıyla arasının ayrılacağını ve her iki grubun da kurtuluş imkânı bulunmayacağını, aralarında bir uçurumun bir büyük ve dehşetengîz merhalenin bulunacağını ifâde ediyor. (بَيْنَهُم)

kelimesindeki zamîri, mü'minlere de, kâfirlere de göndermek mümkündür. Nitekim Abdullah İbn Amr der ki : Kıyâmet gününde hidâyet ehli ile dalâlet ehlinin arası açılacaktır. Bu ifâde, Allah Teâlâ'nın şu âyetlerinde belirttiği anlama gelir : «Kıyâmet koptuğu gün, işte o gün onlar ayrılırlar.» (Rûm, 14), «İşte o gün onlar fırka fırka ayrılırlar.» (Rûm, 43), «Ey suçlular, bugün ayrılın. »(Yâsîn, 59), «Bunların hepsini bir bir toplarız, sonra şirk koşanlara; siz ve koştuğunuz ortaklar yerlerinize, deriz. Artık onların arasını açmışızdır. Ortakları derler ki : Bize tapmıyordunuz. Allah, sizinle bizim aramızda şâhid olarak yeter. Sizin tapınmanızdan haberimiz yoktur. İşte orada herkes, önceden yapmış olduğunu bilir. Gerçek mevlâları olan Allah'a döndürülürler. Uydurdukları şeyler ise kendilerinden kaybolup gider.» (Yûnus, 28-30).

«Suçlular ateşi görünce, ona düşeceklerini anlarlar, ama ondan kaçacak yer bulamazlar.» Onlar, yetmiş bin bağ ile birlikte sürüklenerek getirilen cehennemi görünce ki her bağı yetmiş bin melek tutmaktadır. «Suçlular ateşi görünce» o zaman cehenneme gireceklerini ve bundan kaçıp kurtulmanın mümkün olmadığını anlarlar. Bu, onlar için üzüntü ve kederin çabuklaştırılması anlamındadır. Çünkü vukû bulmazdan önce cehennemin azâbını beklemek ve ondan kaçmak endîşesi çekilmez bir işkencedir. «Ama ondan kaçacak yer bulamazlar.» Onların cehennemden geri dönüp kaçacakları bir yol yoktur. Cehenneme muhakkak gireceklerdir. İbn Cerîr Taberî der ki : Bana Yûnus'un... Ebu Saîd el-Hudrî'den naklettiğine göre, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Kâfir kırk yıllık mesâfeden cehennemi görür ve ona düşeceğini anlar. İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki : Bize Hasan... Ebu Saîd el-Hudrî'den nakletti ki, Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur: Kâfirin önüne dünyada iken amel etmediği yıllar gibi elli bin yıllık bir süre dikilir. Şüphesiz kâfir cehennemi görecek ve ona gireceğini ta kırk yıllık mesâfeden anlayacaktır.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَٰذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِن كُلِّ مَثَلٍ ۚ وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا ﴿٥٤﴾

54 — Andolsun ki Biz, bu Kur'an'da insanlara türlü türlü misâl gösterip açıkladık. İnsanın en çok yaptığı iş ise; tartışmadır.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : İnsanlar hak yoldan ayrılmasınlar, hi-

dâyetten geri dönmesinler diye, Biz bu Kur'an'da her şeyi onlara açıkladık. Bütün meseleleri izâh ve beyân ettik. Bu açıklamalara ve tafsîlâta rağmen insanoğlu, hak ile bâtıl konusunda pek çok tartışma, mücâdele ve çatışmaya girer. Ancak Allah'ın hidâyet lutfedip kurtuluş yolunu gösterdikleri bunun dışındadır.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki : Bize Ebu Yemmân... Hz. Ali'nin oğlu Hüseyn'den nakletti ki; Ali İbn Ebu Tâlib ona şöyle demiş : Rasûlullah (s.a.) bir gece Hz. Ali'yi ve kızı Fâtıma'yı uyandırarak; namaz kılmayacak mısınız? demiş. Hz. Ali demiş ki : Ey Allah'ın Rasûlü, bizim nefislerimiz Allah'ın elindedir. Allah bizi göndermek isterse gönderir. Hz. Ali diyor ki : Ben böyle deyince, Hz. Peygamber yanımızdan ayrıldı ve bir daha dönmedi. Fakat onun ayak baldırlarına vurarak; «insanın en çok yaptığı iş ise tartışmadır» buyurduğunu duydum. Bu hadîsi Buhârî ve Müslîm Sahîh'lerinde tahrîc etmişlerdir.

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَيَسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ
أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ﴿٥٥﴾ وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ ۚ وَيُجَادِلُ
الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَمَا أُنْذِرُوا هُزُوًا ﴿٥٦﴾

55 — İnsanlara hidâyet geldiğinde; onları inanmaktan ve Rablarından mağfiret dilemekten alıkoyan; öncekilerin başına gelenlerin kendilerine de gelmesini veya göz göre göre azâba uğramayı beklemeleridir.

56 — Biz peygamberleri sâdece müjdeci ve uyarıcılar olarak göndeririz. Küfredenler ise hakkı batılla ortadan kaldırmak için mücâdele ederler. Âyetlerimizi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya alırlar.

Allah Teâlâ, gerek eski günlerde olsun, gerekse son zamanlarda olsun, kâfirlerin direnmelerini, çok açık ve ayân beyân olan gerçekleri yalanlamalarını, onca âyetler ve apaçık delilleri görmelerine rağmen bu hakîkatları görmezden geldiklerini haber veriyor ve bildiriyor ki : Onların bu şekilde davranmalarının sebebi, yalnız ve yalnız kendilerine va'd olunan azâbın apaçık olarak görülmesini istemeleri-

dir. Nitekim onlar peygamberlerine : «Eğer sâdıklardan isen, üzerimize gökten bir parça indir.» (Şu'arâ, 187) demişlerdi. Başkaları da şöyle demişlerdi : «Eğer doğrulardan isen, bize Allah'ın azâbını getir.» (Ankebût, 29). Kureyş'liler de şöyle demişlerdi : «Allah'ımız; eğer bu, gerçekten Senin katından ise bize gökten taş yağdır, yahut acıklı bir azâb getir.» (Enfâl, 32). Ve yine şöyle demişlerdi : «Ey kendisine kitab indirilen kişi, sen mutlakâ delisin. Doğru söyleyenlerden isen bize melekleri getirmeli değil misin?» (Hıcr, 6-7). Ve daha buna benzer pek çok sözler söylemişlerdi.

Müteâkiben Allah Teâlâ buyuruyor ki : «Öncekilerin başına gelenlerin kendilerine de gelmesini veya göz göre göre azâba uğramayı beklemeleridir.» Onları azâbın kuşatması ve diğerlerinden ayırması konusundaki kanunudur. Sonra şöyle buyurmaktadır : «Biz peygamberleri sâdece müjdeci ve uyarıcılar olarak göndeririz.» Azâbdan önce, kendilerine inanıp doğrulayanları müjdelemek, yalanlayıp karşı gelenleri uyarmak üzere Biz peygamberleri göndeririz.

Daha sonra Hak Teâlâ, kâfirlerin bâtıl yolla tartıştıklarını haber vererek buyuruyor ki : «Âyetlerimizi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya alırlar.» Onlar peygamberlerin getirmiş oldukları gerçekleri küçük düşürmek için âyetlerimizi alaya alırlar ama bu, onlar için mümkün olamayacaktır. Onlar peygamberler ile beraber gönderilen hucceteri, bürhânları ve hârikulâde husûsları alay konusu ederler. Peygamberlerin kendilerini uyarıp korkuttukları azâbı ciddîye almazlar. Bu, onların yalancılıkta çok şiddetli olduklarının göstergesidir.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ ۚ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ
أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا ۖ وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ فَلَنْ يَهْتَدُوا
إِذًا أَبَدًا ﴿٥٧﴾ وَرَبُّكَ الْغَفُورُ ذُو الرَّحْمَةِ ۖ لَوْ يُؤَاخِذُهُمْ بِمَا كَسَبُوا لَعَجَّلَ لَهُمُ الْعَذَابَ
بَلْ لَهُمْ مَوْعِدٌ لَنْ يَجِدُوا مِنْ دُونِهِ مَوْئِلًا ﴿٥٨﴾ وَتِلْكَ الْقُرَىٰ أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا
وَجَعَلْنَا لِمَهْلِكِهِمْ مَوْعِدًا ﴿٥٩﴾

57 — Kendisine Rabbının âyetleri anlatılıp da, onlardan yüz çeviren ve önceden yaptıklarını unutan kimseden daha zâlim kim vardır? Biz, onların kalblerinin üstüne, onu

iyice anlamalarına engel olan örtüler, kulaklarına da ağırlık koyduk. Sen onları hidâyete çağırsan da onlar aslâ hidâyete gelmezler.

58 — Bununla beraber Rabbın Gafûr'dur, merhamet sâhibidir. Eğer onları, yaptıklarından dolayı hemen yakalasaydı; elbette çabucak azâba uğratırdı. Fakat onların bir va'desi vardır ve ondan kaçıp sığınacak yer bulamazlar.

59 — İşte zulmettiklerinden dolayı helâk ettiğimiz kasabalar. Onları yok etmek için bir süre ta'yîn etmiştik.

Zulmettiklerinden Dolayı Helâk Olan Kasabalar

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Allah'ın âyetleri kendisine anlatılıp da onlardan yüz çeviren, onları görmezlikten gelerek vazgeçen ve ilâhî âyetlere kafasını verip de dikkat göstermeyen kimseden daha zâlim hangi kul vardır? O kişi; «Önceden yaptıklarını unutur.» Daha önce yaptıkları kötü amelleri ve çirkin fiilleri unutmuştur. «Biz onların kalblerinin üstüne, onu iyice anlamalarına engel olan örtü, kulaklarına da ağırlık koyduk.» Bu Kur'an'ı ve onun açıklamalarını önleyen örtü ve perdeler koyduk ve doğru yolda yürümelerine mâni' olan ma'nevî tıpalar yerleştirdik. «Bununla beraber Rabbın Gafûr'dur, merhamet sâhibidir.» Ey Muhammed, senin Rabbın geniş rahmet sâhibi ve sonsuz bağışlayandır. «Eğer onları yaptıklarından dolayı hemen yakalasaydı; elbette çabucak azâba uğratırdı.» Nitekim bir başka âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Şâyet Allah insanları kazandıklarından dolayı tutmuş olsaydı, yeryüzünde hiç bir canlı bırakmazdı.» (Fâtır, 45). Ra'd sûresinde ise şöyle buyurur : «Doğrusu insanların zulmetmelerine rağmen Rabbın, mağfiret sâhibidir. Şüphesiz ki Rabbın cezâlandırması şiddetlidir.» (Ra'd, 6). Bu konuda pek çok âyet-i kerîme vardır.

Sonra Hak Teâlâ onlara yumuşak davrandığını, suçlarını örtüp bağışladığını ve hattâ bazılarını eğri yoldan doğruya yönelttiğini ve eğri yolda devâm edenlerin yeni doğan çocuğun bir anda ihtiyârlayacağı ve her hâmile kadının yükünü bırakacağı günde mutlakâ karşılaşacaklarını haber veriyor. «Fakat onların bir va'desi vardır ve ondan kaçıp sığınacak yer bulamazlar.». O va'diden kaçıp kurtulmaları, dönüp gitmeleri ve sığınıp emniyetli bir yer bulmaları mümkün değildir.

«İşte zulmettiklerinden dolayı helâk ettiğimiz kasabalar.» Geçmiş milletler, eski nesiller. Küfürleri ve inâdları yüzünden Biz, onları he-

lâk etmiştik. «Ve onları yok etmek için bir süre ta'yîn etmiştik.» Onlar için belirli bir müddet ve muayyen bir vakit ayırmıştık. Bu vakit ne artar ne de eksilir. Ey müşrikler, siz de başınıza geleceklerden korkup kaçının. Çünkü peygamberlerin en değerlisini, nebîlerin en büyüğünü yalanladınız. Siz Bizim katımızda o geçmiş kavimlerden daha değerli ve daha güçlü değilsiniz. Öyleyse Benim azâbımdan ve uyarımdan korkun ve kaçının.

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِفَتَىٰهُ لَآ أَبْرَحُ حَتَّىٰٓ أَبْلُغَ مَجْمَعَ ٱلْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِىَ حُقُبًا ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ
بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ سَرَبًا ﴿٦١﴾ فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَىٰهُ
ءَاتِنَا غَدَآءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِن سَفَرِنَا هَٰذَا نَصَبًا ﴿٦٢﴾ قَالَ أَرَءَيْتَ إِذْ أَوَيْنَآ إِلَى ٱلصَّخْرَةِ فَإِنِّى
نَسِيتُ ٱلْحُوتَ وَمَآ أَنسَىٰنِيهُ إِلَّا ٱلشَّيْطَٰنُ أَنْ أَذْكُرَهُۥ ۚ وَٱتَّخَذَ سَبِيلَهُۥ فِى ٱلْبَحْرِ عَجَبًا ﴿٦٣﴾
قَالَ ذَٰلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ ۚ فَٱرْتَدَّا عَلَىٰٓ ءَاثَارِهِمَا قَصَصًا ﴿٦٤﴾ فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَآ ءَاتَيْنَٰهُ
رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا وَعَلَّمْنَٰهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا ﴿٦٥﴾

60 — Hani Mûsâ genç arkadaşına demişti ki : Ben iki denizin birleştiği yere ulaşmaya, yahut yıllarca yürümeye karârlıyım.

61 — İkisi, iki denizin birleştiği yere gelince; balıklarını unuttular. O, bir delikten kayıp denizi boyladı.

62 — Oradan uzaklaştıkları vakit Mûsâ, delikanlısına azığımızı çıkar, bu yolculuğumuzdan andolsun ki yorgun düştük, dedi.

63 — Bak sen, kayalığa vardığımızda balığı unutmuşum. Şeytândan başkası unutturmadı onu bana. Şaşılacak şekilde o, denizi boylayıvermiş, dedi.

64 — Mûsâ; zâten istediğimiz buydu, dedi. Hemen izlerinin üstünden gerisin geri döndüler.

65 — Derken kullarımızdan bir kul buldular ki; Biz ona, katımızdan bir rahmet vermiş ve kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik.

Hz. Mûsâ ve Kullarımızdan Bir Kul

Mûsâ Aleyhisselâm'ın genç arkadaşına —ki bu Nûn oğlu Yûşa'dır— bu sözü söylemesinin sebebi şudur : Rivâyete göre iki denizin birleştiği yerde onun yanında Allah'ın kullarından bir kul bulunduğu ve onun Mûsâ Aleyhisselâm'ın sâhib olamadığı bilgilere sâhib bulunduğu anlatılmış. Hz. Mûsâ da onun yanına gitmek isteyerek genç arkadaşına demiş ki : «İki denizin birleştiği yere ulaşmaya, yahut yıllarca yürümeye kararlıyım.» Ben, iki denizin birleştiği yere varıncaya kadar gitme konusunda kesin karâr sâhibiyim.(.....)

Katâde ve başka birisi der ki : Bu iki deniz doğunun başladığı İran denizi ile batının sonu olan Rûm denizidir. Muhammed İbn Kâ'b el-Kurâzî demiş ki : İki denizin birleştiği yer; batı ülkesinin en sonunda olan Tanca'dadır. Allah en iyisini bilendir.

«Yahut yıllarca yürümeye» Yani uzun bir zaman gezmeye karârlıyım. İbn Cerîr merhûm der ki : Arap dilini bilen âlimlerden bir kısmının anlattığına göre; âyette geçen (الحقب) kelimesi, Kabes lügatında bir yıl demektir. Abdullah İbn Amr'dan nakledildiğine göre; o, bu kelimenin seksen sene anlamına geldiğini söylemiştir. Mücâhid ise bunun, yetmiş yaz olduğunu söyler. Ali İbn Ebu Talha, Abdullah İbn Abbâs'tan aynı görüşü nakleder ve «Yahut yıllarca» kavlinin bir asır demek olduğunu bildirir. Katâde ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

«İkisi o iki denizin birleştiği yere gelince; balıklarını unutmuşlardı.» Hz. Mûsâ, genç arkadaşına tuzlu balığı da beraberlerinde getirmesini söylemişti. Ve arkadaşına denilmişti ki : Balığı nerede kaybettinizse orada durmaktadır. Mûsâ ve arkadaşı, iki denizin birleştiği yere ulaşıncaya kadar yürüdüler. Orada Âb-ı Hayât adı verilen bir çeşme vardı. Orada uyuyakaldılar. O suyun damlacıkları balığın üzerine değdi, balık oynadı. Balık Yûşa' Aleyhisselâm'ın yanındaki sepette idi. Balık sepetten denize sıçradı. Yûşa' Aleyhisselâm uyandı. Balık denize düşünce yürümeye başladı. Suyun içerisinde oynadı ve bir daha tutulamadı. Bunun için Allah Teâlâ : «O, bir delikten kayıp denizi boyladı.» buyurmuştur. İbn Cüreyc der ki : İbn Abbâs ondan sonra denizin taş gibi olduğunu söylemiştir. Avfî, İbn Abbâs'tan naklen der ki : Balık denizde neye dokunursa, o kuruyup kaya gibi kesiliyordu. Muhammed İbn İshâk der ki : Zührî... Übeyy İbn Kâ'b'dan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : İnsanlar varoldu olalı su böylesine donmadı. Balığın bulunduğu yer kaskatı kesildi ve bir çukur gibi oldu. Nihâyet Mûsâ Aleyhisselâm onun peşine düştü ve gittiği yolu gördü. «Zâten istediğimiz buydu.» dedi. Katâde der ki : Bu,

karada bir deliktir ve denize açılıyordu. Orada ne kadar su arkı açılırsa, oradan geçen su katılaşıyordu.

«Oradan uzaklaştıkları vakit.» Balığı unuttukları yerden uzaklaştıkları vakit. Burada unutma, hem Mûsâ'ya hem de arkadaşına nisbet edilmişse de gerçekte unutan Yûşa' Aleyhisselâm'ın kendisidir. Nitekim Allah Teâlâ : «O ikisinden inci ve mercan çıkar.» (Rahmân, 22) buyurursa da, inci ve mercanın yalnız tuzlu sudan çıktığı bilinmektedir. Fakat Allah onu ikisine de nisbet etmiştir.

Balığı unuttukları yerden ayrılınca Hz. Mûsâ, «Delikanlısına; azığımızı çıkar, bu yolculuğumuzdan andolsun ki yorgun düştük, dedi.» Bu balığı unuttukları yere gelinceye kadar yorulmuşlardı. Sonra «Bak sen, kayalığa vardığımızda balığı unutmuşum. Şeytândan başkası unutturmadı onu bana. Şaşılacak şekilde o, denizi boylayıvermiş, dedi.» Katâde der ki : Abdullah İbn Mes"ûd bu âyeti (و ما أنسانيه أن أذكره الا الشيطان) şeklinde okurmuş. «Mûsâ; zâten istediğimiz buydu, dedi.» Yani biz de bunu arıyorduk, dedi ve «Hemen izlerinin üstünden gerisin geri döndüler.» Ve birbirlerinin ayak izlerini ta'kîb ederek gerisin geri döndüler.

«Derken kullarımızdan bir kul buldular ki; Biz ona, katımızdan bir rahmet vermiş ve kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik.» İşte bu, Hazır Aleyhisselâm'dır. Rasûlullah (s.a.) dan nakledilen sahîh hadîsler buna delâlet etmektedir.

Nitekim bu konuda Buhârî der ki : Bize Humeydî... Amr İbn Dînâr'dan nakletti ki; o, bana Saîd İbn Cübeyr şöyle haber verdi dedi : Ben Abdullah İbn Abbâs'a; Nevf el-Bikâlî Hazır'ın arkadaşı olan Mûsâ'nın İsrâiloğullarının arkadaşı olan Mûsâ olmadığını iddiâ ettiğini, söyledim. Bunun üzerine Abdullah İbn Abbâs dedi ki : Allah düşmanı yalan söylemiş. Bana Übeyy İbn Kâ'b anlattı ki; o, Rasûlullah (s.a.)ı şöyle derken işitmiş :

إِنَّ مُوسَى قَامَ خَطِيباً فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَسُئِلَ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ فَقَالَ أَنَا فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ إِنَّ لِي عَبْداً بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ مُوسَى يَا رَبِّ فَكَيْفَ لِي بِهِ قَالَ تَأْخُذُ مَعَكَ حُوتاً فَتَجْعَلُهُ فِي مِكْتَلٍ فَحَيْثُمَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَهُوَ ثَمَّ فَأَخَذَ حُوتاً فَجَعَلَهُ فِي مِكْتَلٍ ثُمَّ انْطَلَقَ وَانْطَلَقَ مَعَهُ بِفَتَاهُ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ حَتَّى إِذَا أَتَيَا الصَّخْرَةَ وَضَعَا رُؤُسَهُمَا فَنَامَا وَاضْطَرَبَ الْحُوتُ فِي الْمِكْتَلِ فَخَرَجَ مِنْهُ فَسَقَطَ فِي الْبَحْرِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَباً وَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنِ الْحُوتِ جِرْيَةَ الْمَاءِ فَصَارَ عَلَيْهِ مِثْلَ الطَّاقِ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ نَسِيَ صَاحِبُهُ أَنْ يُخْبِرَهُ بِالْحُوتِ فَانْطَلَقَا بَقِيَّةَ يَوْمِهِمَا وَلَيْلَتِهِمَا حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْغَدِ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا

نَصَباً قَالَ وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ الْمَكَانَ الَّذِي أَمَرَ اللهُ بِهِ فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهُ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَباً قَالَ فَكَانَ لِلْحُوتِ سَرَباً وَلِمُوسَى وَلِفَتَاهُ عَجَباً فَقَالَ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصاً قَالَ رَجَعَا يَقُصَّانِ آثَارَهُمَا حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِذَا رَجُلٌ مُسَجًّى ثَوْباً فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى فَقَالَ الْخَضِرُ وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ قَالَ أَنَا مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ أَتَيْتُكَ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَشَداً قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللهِ عَلَّمَنِيهِ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللهِ عَلَّمَكَهُ اللهُ لَا أَعْلَمُهُ فَقَالَ مُوسَى سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللهُ صَابِراً وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْراً فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْراً فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ فَمَرَّتْ سَفِينَةٌ فَكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمْ فَعَرَفُوا الْخَضِرَ فَحَمَلُوهُ بِغَيْرِ نَوْلٍ فَلَمَّا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ لَمْ يَفْجَأْ إِلَّا وَالْخَضِرُ قَدْ قَلَعَ لَوْحاً مِنْ أَلْوَاحِ السَّفِينَةِ بِالْقَدُومِ فَقَالَ لَهُ مُوسَى قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً إِمْراً قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْراً قَالَ وَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَتِ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَاناً قَالَ وَجَاءَ عُصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ فَنَقَرَ فِي الْبَحْرِ نَقْرَةً فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ مَا عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللهِ إِلَّا مِثْلُ مَا نَقَصَ هَذَا الْعُصْفُورُ مِنْ هَذَا الْبَحْرِ ثُمَّ خَرَجَا مِنَ السَّفِينَةِ فَبَيْنَمَا هُمَا يَمْشِيَانِ عَلَى السَّاحِلِ إِذَا أَبْصَرَ الْخَضِرُ غُلَاماً يَلْعَبُ مَعَ الْغِلْمَانِ فَأَخَذَ الْخَضِرُ رَأْسَهُ بِيَدِهِ فَاقْتَلَعَهُ بِيَدِهِ فَقَتَلَهُ فَقَالَ لَهُ مُوسَى أَقَتَلْتَ نَفْساً زَاكِيَةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئاً نُكْراً قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْراً قَالَ وَهَذَا أَشَدُّ مِنَ الْأُولَى قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْراً فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَاراً يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ قَالَ مَائِلٌ فَقَامَ الْخَضِرُ فَأَقَامَهُ بِيَدِهِ فَقَالَ مُوسَى قَوْمٌ أَتَيْنَاهُمْ فَلَمْ يُطْعِمُونَا وَلَمْ يُضَيِّفُونَا لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْراً قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ إِلَى قَوْلِهِ ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْراً فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدِدْنَا أَنَّ مُوسَى كَانَ صَبَرَ حَتَّى يَقُصَّ اللهُ عَلَيْنَا مِنْ خَبَرِهِمَا

Mûsâ Aleyhisselâm İsrâiloğulları arasında hutbe okudu. Kendisine insanların en bilgini kimdir? diye soruldu. O da; ben, dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ onu azarladı. Çünkü ilmi Allah'a havâle etmiş değildi. Allah Teâlâ ona vahiy göndererek bildirdi ki : İki denizin birleş-

tiği yerde Benim bir kulum vardır. Doğrusu o, senden daha bilgindir. Hz. Mûsâ; ey Rabbım, ben ona nasıl varırım? dedi. Hak Teâlâ buyurdu ki : Beraberine bir balık alırsın, onu bir sepete koyarsın, balığı nerede yitirirsen işte o kul oradadır. Hz. Mûsâ bir balık aldı, bir sepete koydu, sonra yola koyuldu. Onunla beraber delikanlısı Yûşa' İbn Nûn da gitti. Nihâyet bir kayaya varınca, başlarını kayanın üstüne koydular ve uyudular. Balık sepette sıçradı, oradan çıkıp denize düştü ve denizde yüzüp gitti. Allah Teâlâ balığın yüzüp gittiği yerdeki su akıntısını durdurdu. Oradaki sular açılıp balığın üzerine kemer gibi oldu. Mûsâ uyanınca arkadaşı kendisine balığı haber vermeyi unuttu. O gün ve ertesi gece yola devâm ettiler. Ertesi gün Mûsâ arkadaşına dedi ki: Bizim sabah yemeğimizi getir. Biz bu yolculuğumuzdan çok yorgun düştük. Râvî der ki: Hz. Mûsâ Allah'ın kendisine emretmiş olduğu yeri geçinceye kadar hiç bir yorgunluk hissetmemişti. Delikanlısı ona dedi ki: «Bak sen, kayalığa vardığımızda balığı unutmuşum. Şeytândan başkası unutturmadı onu bana. Şaşılacak şekilde o, denizi boylayıvermiş.» Hz. Peygamber buyurdu ki : Balık denizi boylamış, Mûsâ ve delikanlısı da hayrette kalmışlardı. Bunun üzerine «Mûsâ : Zâten istediğimiz de buydu, dedi. Hemen izlerinin üstünden gerisin geri döndüler.» Hz. Peygamber buyurdu ki : İzlerini dikkatle izleyerek nihâyet kayanın olduğu yere geldiler. Orada elbisesini üzerine örtünmüş bir adam buldular. Mûsâ Aleyhisselâm ona selâm verdi. Hazır; senin bölgende selâm ne arasın, dedi. Hz. Mûsâ; ben, Mûsâ'yım, dedi. O; İsrâiloğullarının Mûsâ'sı mı? dedi. Hz. Mûsâ; evet, geldim ki sana öğretilen ilimden bana öğretesin de peşinden gideyim. O dedi ki : Doğrusu sen, benim yaptıklarıma aslâ dayanamazsın ey Mûsâ. Çünkü ben, Allah'ın bana öğrettiği bir bilgi üzereyim. O bilgiyi sen bilmezsin. Sen de Allah'ın bilgisinden sana öğrettiği bir bilgi üzerindesin onu da ben bilmem. Mûsâ (a.s.) dedi ki : «İnşâallah sen, benim sabrettiğimi göreceksin, sana hiç bir işte karşı gelmeyeceğim.» Hazır ona dedi ki : «O halde bana uyacaksan ben sana anlatmadıkça herhangi bir şey hakkında bana soru sormayacaksın.» Bunun üzerine ikisi birlikte kalkıp gittiler. Denizin kıyısında yürüyorlardı. Bir gemiye rastladılar. Onlarla konuşup kendilerini gemiye bindirmelerini istediler. Onlar Hazır'ı tanıdılar ve hiç bir şey almaksızın onu gemiye bindirdiler. İkisi birlikte gemiye binince; birden bire Hazır bir keserle geminin tahtalarından birini sökmeye başladı. Mûsâ (a.s.) ona dedi ki : Bunlar bizi karşılıksız taşıyan bir topluluk, sen de tutmuş onların gemisini delmeye çalışıyorsun ki oradakileri boğasın. Doğrusu şaşılacak bir şey yaptın. Hazır dedi ki : «Ben sana, yaptığım işlere dayanamazsın, demedim mi? Mûsâ Aleyhisse-

lâm ona unuttuğum şeyden dolayı bana çıkışma, gücümün yetmediği şeyden beni sorumlu tutma, dedi.» İbn Abbâs der ki : Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : Bu birincisi, Mûsâ'dan unuttuğu için sâdır olmuştu. İbn Abbâs der ki : Bir serçe geldi ve geminin bir kenarına kondu. Denize gagasını uzattı ve su aldı. Hazır ona dedi ki : Allah'ın bilgisi karşısında benim ve senin bilgin, ancak şu serçenin bu denizden eksiltiği şey gibidir.

Sonra gemiden çıktılar. Birlikte kıyıda yürüyorlardı ki Hazır'ın gözü bir çocuğa ilişti. Çocuk diğer çocuklarla birlikte oynuyordu. Hazır, çocuğun başını eliyle tuttu ve ezip öldürdü. Mûsâ ona dedi ki : «Cana karşılık can olmaksızın, ma'sûm bir cana mı kıydın? Doğrusu çok kötü bir şey yaptın. O dedi ki : Ben sana yaptığım işlere dayanamazsın, demedim mi?» Hz. Peygamber buyurdu ki : Bu, birincisinden daha ağırdı. Hz. Mûsâ dedi ki : «Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam, benimle arkadaşlık etme. O zaman benim tarafımdan ma'zûr sayılırsın. Yine gittiler ve nihâyet vardıkları kasaba halkından yiyecek istediler. Kasaba halkı, bu ikisini müsâfir etmek istemedi. İkisi, şehrin içinde yıkılmaya yüz tutan bir duvar gördüler.» Râvî eğilmiş durumda dedi. Hazır kalktı ve eliyle duvarı düzeltti. Hz. Mûsâ dedi ki : Bir kavmin yanına vardık, bizi yedirmediler, müsâfir de etmediler. İsteseydin ondan bir ücret alabilirdin. O dedi ki : İşte bu, seninle benim ayrılışımızdır. Dayanamadığın işlerin içyüzünü sana anlatacağım. Ve Hz. Peygamber bu âyeti : «İşte dayanamadığın şeylerin içyüzü budur.» (82. âyet) âyetine kadar okudu. Ve Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurdu : İsterdik ki Hz. Mûsâ sabredeydi de Allah, bize o ikisinin haberlerinin mâhiyyetini anlataydı.

Saîd İbn Cübeyr der ki : İbn Abbâs bu âyeti şöyle de okurdu :(و كان امامهم ملك يأ خذ كل سفينة صالحة غصبا) «Onların önünde bir kral vardı. Her sağlam gemiyi gasbeder alırdı.» Sonra âyetin devâmını şöyle okurdu : (و اما الغلام فكان كافراً و كان ابواه مؤمنين .) «Çocuğa gelince, o kâfir idi. Onun anne ve babası ise mü'min idiler.»

Sonra Buhârî, bu olayı Kuteybe kanalıyla Süfyân İbn Uyeyne'den nakleder ve aynı rivâyeti aktarır. Burada ayrıca şu ifâdeler bulunmaktadır : Hz. Mûsâ, beraberinde delikanlısı Yûşa' İbn Nûn olmak üzere yola çıktı. Yanlarında balık vardı. Nihâyet kayaya vardılar ve orada konakladılar. Süfyân İbn Uyeyne dedi ki : Mûsâ başını koydu, yattı ve uyudu. Süfyân İbn Uyeyne Amr'dan başkasının rivâyetinde ise şu ifâdelerin bulunduğunu zikreder. Kayanın dibinde hayat denilen su kay-

nağı vardı. Onun suyundan her neye bir şey isâbet ederse o dipdiri olurdu. O pınarın suyundan balığa bir damla değdi. Râvî der ki : Balık bunun üzerine canlanıp harekete geçti ve sepetten kayıp denize düştü. Mûsâ uyanınca delikanlısına dedi ki : Bizim yiyeceğimizi getir. Hadîsi bu şekilde sonuna kadar nakleder. Sonra Süfyân İbn Uyeyne hadîsin devâmında der ki : Geminin kenarına bir serçe kondu ve gagasını denize daldırdı. Hazır Mûsâ'ya dedi ki : Benim bilgim de senin bilgin de mahlûkâtın bilgisi de Allah'ın ilmi karşısında ancak şu serçenin gagasını daldırarak sudan aldığı miktar kadar. Buhârî, bu hadîsin tamâmını yukarıdaki şekilde zikreder.

Yine Buhârî der ki : Bize İbrâhîm İbn Mûsâ... Saîd İbn Cübeyr'in şöyle dediğini nakletti : Biz Abdullah İbn Abbâs'ın evinde bulunuyorduk. O sırada dedi ki : Bana sorun. Ben ey Abbâs'ın babası, Allah beni sana kurbân etsin. Kûfe'de kıssa anlatan bir adam var, adına Nevf deniliyor. O; İsrâiloğullarının Mûsâ'sı ile, bu kıssadaki Mûsâ'nın aynı olmadığını iddiâ ediyor. Bunu bana Amr söyledi. Abdullah İbn Abbâs dedi ki : Allah'ın düşmanı yalan söylemiş. Ya'lâ'ya gelince; o, bana şöyle dedi : İbn Abbâs dedi ki : Bana Übeyy İbn Kâ'b anlattı ve şöyle dedi : Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Mûsâ Allah'ın rasûlüydü. Bir gün halka öğüt verdi. Gözler yaşarıp gönüller yumuşayınca başını çevirdi, bir adamla karşılaştı. Adam ona dedi ki : Ey Allah'ın elçisi, yeryüzünde senden daha bilgin birileri var mı? Mûsâ; hayır, dedi. Bilgiyi Allah'a izâfe etmediği için Allah onu azarladı. Evet denildi. (Metin aynen böyle. Çeviren). Mûsâ dedi ki : Ey Rabbım, nerededir o? İki denizin birleştiği yerdedir, buyurdu. Mûsâ dedi ki : Ey Rabbım, Sen bana bir işâret yap da ben bu işâretle onu tanıyayım. Amr İbn Dînâr dedi ki : Cenâb-ı Allah şöyle buyurdu : Balığın senden ayrıldığı yerdedir. Ya'lâ ise bana şöyle dedi : Allah buyurdu ki : Ölü bir balık al. Ona rûhun üflendiği yerdedir. Bunun üzerine bir balık aldı ve onu sepete koydu. Delikanlısına dedi ki : Sana yalnızca balığın senden ayrıldığı yerde beni haberdâr etme görevini yüklüyorum. (Buhârî, değişik râvîlerin farklı kanâatlarını iç içe zikrediyor.) Delikanlı dedi ki : Sen bana fazla bir sorumluluk yüklemedin. İşte Allah Teâlâ'nın —Şânı yücedir— «Hani Mûsâ delikanlısına demişti ki...» kavlinin mânâsı budur. Mûsâ, delikanlısı Yûşa' İbn Nûn'a demişti ki : (Bu Saîd'in rivâyeti değildir.) Hz. Peygamber buyurdu ki : O, kayanın gölgesinde nemli bir yerde bulunduğu sırada balık çırpındı. Mûsâ uykudaydı. Delikanlısı dedi ki : O uyanıncaya kadar onu uyarmayayım. Sonra balığın çırpındığını haber vermeyi unuttu. Balık çırpına çırpına denize girdi. Allah Teâlâ balığın denizde yüzmesini kaldırdı. Öyle ki, onun izi taştaki gibi oluyordu. Amr bana böyle dedi. Onun izi taştaki gibiy-

di diyerek, iki parmağını ve onun arkasında olanları birbirine geçirdi. «Mûsâ : Bu yolculuğumuzdan andolsun ki yorgun düştük, dedi.» O; Allah senden yorgunluğu kaldırsın, dedi. Bu ifâde de Saîd İbn Cübeyr'e âit değildir. Delikanlısı ona durumu haber verdi. Geri döndüler ve Hazır'ı buldular. İbn Cüreyc şöyle der : Bana Osmân İbn Ebu Süleymân dedi ki : Denizin ortasında yeşil bir hasırın üzerinde bulunuyordu. Saîd İbn Cübeyr ise dedi ki : Üzerinde elbise örtülüydü. Elbisesinin bir tarafını ayağının altına, bir tarafını da başının altına koymuştu. Mûsâ Aleyhisselâm ona selâm verdi. Bunun üzerine Hazır, yüzünü açtı ve dedi ki : Benim dünyamdan selâm var mı? Sen kimsin? Ben; Mûsâ'yım, dedi. İsrâiloğullarının Mûsâ'sı mı? dedi. O; evet, dedi. Ne haldesin, işin nedir? deyince; o, sana öğretilen ilimden bana öğretmen için geldim, dedi. O; Tevrât elindedir, sana vahiy de geliyor. Bu ikisi yetmez mi? Benim öyle bir bilgim var ki; onu senin öğrenmen gerekmez. Senin de öyle bir bilgin var ki; onu benim öğrenmem gerekmez. Bir kuş gagasıyla denizden su aldı. Hazır dedi ki : Allah'a andolsun ki senin ve benim bilgim, Allah'ın bilgisinin yanında ancak şu kuşun gagasıyla denizden aldığı su kadardır. Nihâyet gemiye bindiler. Orada bu yakanın halkını öbür yakaya taşıyan küçük geçirici âlet (sandal) buldular. Onun sâhibleri Hazır'ı tanıdılar ve Allah'ın sâlih kulu, dediler. Râvî der ki : Biz Saîd İbn Cübeyr'e dedik ki : Hazır'ı mı? o; evet, dedi. Onlar; bu sâlih kulu ücretle taşımayız, dediler. Hazır, gemiyi deldi ve ona bir kazık çaktı. Mûsâ dedi ki : Gemiyi içindeki halkını boğmak için mi deldin? Doğrusu şaşılacak bir şey yaptın. Mücâhid der ki : Bu, kötü bir şey yaptın, demektir. Hazır dedi ki : «Ben, sana yaptığım işlere dayanamazsın, demedim mi?» Birincisi unutmaktan dolayıydı. Ortadaki şart idi. Üçüncüsü de kasıdlıydı. Mûsâ dedi ki : «Unuttuğum şeyden dolayı bana çıkışma, gücümün yetmediği şeyden beni sorumlu tutma.» Sonra bir erkek çocuğuna rastladılar. Hazır onu öldürdü. Ya'lâ der ki : Saîd şöyle dedi : Çocukların oyun oynadıklarını gördüler. Nahîf, zârif bir kâfir çocuğunu aldı, sonra onu iyice sıkıştırarak bıçakla (boynunu) kesti. Bunun üzerine Mûsâ dedi ki : «Cana karşılık olmaksızın masûm bir kimsenin canına mı kıydın? Doğrusu, çok kötü bir şey yaptın.» İbn Abbâs; âyette geçen bu ma'sûm bir kimseye anlamına gelen (زكية) kelimesini, ma'sûm biri anlamına gelmek üzere (زاكية) şeklinde okurmuş. Tıpkı sizin; ma'sûm bir erkek çocuğu, sözünüz gibi. Nihâyet gittiler ve bir duvar gördüler. Yıkılmak üzereydi. Hazır onu düzeltti. Saîd İbn Cübeyr der ki : Eliyle şöyle yaptı. Elini yukarı doğru kaldırıp düzeltti. Ya'lâ ise der ki : Öyle sanıyorum ki Saîd İbn Cübeyr şöyle dedi : Eliyle onu sıvaz-

layıp doğrulttu. Mûsâ dedi ki : «İsteseydin ondan bir ücret alabilirdin.» Saîd dedi ki : Yiyeceğimiz bir ücret alabilirdin, demektir. «Onların arkalarında her sağlam gemiye zorla el koyan bir hükümdâr vardı.» İbn Abbâs bunu (وكان امامهم ملك) şeklinde okurdu. Saîd'den başkasının iddiâsına göre, bu hükümdârın adı Hüded İbn Büded'dir. Öldürülen çocuğun adı da Ceysûr'dur. Denizde çalışan «her sağlam gemiye zorla el koyan bir hükümdâr vardı.» İstedim ki; o hükümdâr bu gemiye rastlarsa, sağlam olmayıp eksik olduğu için onu almasın. O hükümdârın bölgesini geçince, onu tekrâr düzelttiler ve ondan yararlandılar. Bazıları da dediler ki onu bir şişeyle tıkadılar. Mızrakla tıkamıştır, diyenler de vardır. «O çocuğun anne ve babası mü'min idiler.» O ise kâfir idi. Zulüm ve küfürle çocuğun onları azdırmasından ve çocuklarını sevmeleri nedeniyle onların da çocuğun dinine tâbi olmalarından korktuk. İstedik ki, Rabları temizlik bakımından daha hayırlı ve akrabâlık bakımından daha iyi birini versin. Çünkü yukarda ma'sûm bir cana mı kıydın, denmişti. Merhamet bakımından da daha yakın. Ve bu yeni doğan çocuk, Hazır'ın öldürmüş olduğu ilkinden kendilerine daha merhametli olsun. Saîd'den başkaları, bu iki anne ve babaya bir kız çocuğu verildiğini iddiâ etmişlerdir. Dâvûd İbn Ebu Âsım ise başka birinden nakleder ki; bu, yeni verilen çocuk erkek değil bir kız çocuğu idi.

Abdürrezzâk der ki : Bize Ma'mer... Abdullah İbn Abbâs'tan nakleder ki; o, şöyle demiş : Mûsâ Aleyhisselâm İsrâiloğullarına hutbe okudu ve dedi ki : Allah'ı ve O'nun emrini benden daha iyi bilen hiç kimse yoktur. Bunun üzerine o adamla buluşması emredildi. Sonra Abdürrezzâk yukardaki rivâyeti biraz eksik, biraz fazla olarak aynen nakleder. Allah en iyisini bilendir.

Muhammed İbn İshâk der ki : Hasan İbn Umâre, Hakem İbn Uteybe kanalıyla Saîd İbn Cübeyr'in şöyle dediğini nakletti : Ben, Abdullah İbn Abbâs'ın yanında oturuyordum. Yanında Ehl-i Kitâb'dan bir topluluk vardı. Bazı kimseler dediler ki : Ey Abbâs'ın babası, Kâ'b'ın hanımının oğlu Nûfa —ki onun Kâ'b'dan doğma olduğu öne sürülüyordu— diyor ki : Bilgini arayan peygamber Mûsâ, Mîşâ'nın oğlu Mûsâ'dır. Saîd İbn Cübeyr diyor ki : Bunun üzerine İbn Abbâs şöyle dedi : Bunu Nevf mi söylüyor? Saîd İbn Cübeyr diyor ki : Ona; evet, dedim, ben Nevf'in böyle dediğini işittim. Abdullah İbn Abbâs; ey Saîd, onu kendisinden sen mi işittin? dedi. Saîd İbn Cübeyr diyor ki : Evet, dedim. İbn Abbâs dedi ki : Nevf yalan söyledi. Sonra şöyle devâm etti : Bana Übeyy İbn Kâ'b Rasûlullah (s.a.) dan nakletti ki; İsrâiloğullarının peygamberi olan Mûsâ, Rabbına niyâzda bulunup dedi ki : Ey Rabbım, eğer kullarından benden daha bilgin birisi varsa; onu bana

göster. Allah Teâlâ buyurdu ki : Evet, kullarım arasında senden daha bilgin birisi vardır. Sonra onun bulunduğu yeri kendisine anlatarak onunla buluşması için Mûsâ'ya izin verdi. Mûsâ, beraberinde delikanlısı olmak üzere yola çıktı. Yanlarında da bir balık vardı. Ona denilmişti ki : Bu balık nerede dirilirse senin aradığın arkadaşın oradadır, ihtiyâcını elde etmiş olursun. Mûsâ, arkadaşı ve onun taşıdığı balıkla birlikte yola çıktılar. Yürüdüler ve nihâyet yoruldular. O kayaya ve o suya vardılar. O su, hayat suyuydu. Ondan bir damla içen ebedî olurdu. Ölü bir şeye değerse de mutlakâ canlanırdı. Konakladıkları yerde balığa o sudan değdi ve balık canlandı. O, bir delikten kayıp denizi boyladı. Sonra kalkıp yola koyuldular. Dönüş yerini geçince «Mûsâ, delikanlısına dedi ki : Azığımızı çıkar. Bu yolculuğumuzdan, andolsun ki yorgun düştük. Delikanlı hatırlayıp dedi ki : Bak sen, kayalığa vardığımızda balığı unutmuştum. Şeytândan başkası onu bana unutturmadı. Şaşılacak şekilde o, denizi boylayıvermiş.» İbn Abbâs der ki : Mûsâ kayaya tekrâr döndü ve oraya vardıklarında, elbisesine bürünmüş bir adam buldular. Mûsâ ona selâm verdi. O bilgin selâmını aldı, sonra dedi ki : Senin halkının arasında işin var, buraya niçin geldin? Mûsâ ona dedi ki : Senin öğrendiğin doğru bilgiden bana da öğretmen için geldim. Bunun üzerine o bilgin kişi dedi ki : Doğrusu benim yaptıklarıma sen aslâ dayanamazsın. O, gaybı bilen bir kişiydi. Bu konu kendisine öğretilmişti. Mûsâ; evet dayanırım, dedi. O; kavrayamayacağın bir bilgiye nasıl dayanırsın? dedi. Sen, adâletin sâdece dış yüzünü bilirsin. Sana bilinmezliklerin bilgisi verilmedi ki, benim bildiklerimi bilip gaybı kavrayasın. O da; inşâallah sabrettiğimi göreceksin, sana hiç bir işte karşı gelmeyeceğim, dedi. Bana ters düşen bir işini görsem de sana karşı gelmeyeceğim, dedi. Bunun üzerine adam : Bana uyacaksan, ben sana anlatmadıkça herhangi bir şey hakkında soru sormayacaksın, dedi. Denizin kıyısında yürümeye başladılar. Kendilerini taşıyacak bir kişiyi aramak üzere oraya buraya bakınıyorlardı. Nihâyet sağlam, yeni bir gemiye rastladılar. Gemi sâhiblerinden kendilerini götürmesini isteyince; onlar da, yanlarına aldılar. Gemi durup içindekilerle birlikte denize açılınca; delecek bir âlet aldı, sonra geminin bir tarafına varıp delgiyi koyup gemiyi delinceye kadar üzerine çekiçle vurdu. Sonra bir tahtayı alıp ters yüz çevirdi, sonra üzerine oturup onu oraya yamamaya başladı. Mûsâ, fecî bir durumla karşılaştığını görerek dedi ki : Gemiyi içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu şaşılacak bir şey yaptın. O; ben sana yaptığım işlere dayanamazsın demedim mi? dedi. O; unuttuğum şeyden dolayı bana çıkışma, gücümün yetmediği şeyden dolayı beni sorumlu tutma, dedi. Sonra gemiden çıkıp yürüdüler ve bir kasaba-

ya vardılar. Arkalarında çocukların oynadığını gördüler. Bu çocukların arasında diğerlerinden çok daha zayıf, çok daha parlak ve çok daha güzel bir çocuk duruyordu. Adam onun elinden tuttu ve bir taş alıp başını ezinceye kadar çocuğun başına vurup onu öldürdü. İbn Abbâs der ki : Mûsâ, çok daha fecî ve dayanılmaz bir durumla karşılaştı. Çünkü küçük bir çocuğu günâhsız yere öldürüyordu. Dayanamayıp dedi ki : Cana karşılık olmaksızın ma'sûm bir kimseye mi kıydın? Doğrusu çok kötü bir şey yaptın. O : Ben, sana yaptığım işlere dayanamazsın demedim mi? dedi. Mûsâ : Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam benimle arkadaşlık etme. O zaman benim tarafımdan ma'zûr sayılırsın, dedi. Yine gittiler ve nihâyet vardıkları kasaba halkından yiyecek istediler. Kasaba halkı bu ikisini müsâfir etmek istemedi. İkisi şehrin içinde yıkılmaya yüz tutan bir duvar gördüler, o bunu doğrultuverdi. Mûsâ : Dileseydin buna karşılık bir ücret alabilirdin, dedi. Yani biz onlardan yiyecek istedik, yedirmediler, müsâfirleri olmak istedik, müsâfir etmediler. Sonra sen, tutmuş üstüne düşmeyen işi yapıyorsun. İsteseydin, yaptığın bu işten sana bir ücret verirlerdi. Bunun üzerine adam dedi ki : İşte bu, benimle senin ayrılışımızdır. Dayanamadığın işlerin içyüzünü sana anlatacağım. Gemi; denizde çalışan yoksullara âitti. Onu kusûrlu kılmak istedim. Zîrâ arkalarında her sağlam gemiye zorla el koyan bir hükümdâr vardı. Übeyy İbn Kâ'b'ın kırâetinde (كل سفينة غصباً) kısmı (كل سفينة صالحة غصباً) şeklinde idi. Ben, bu gemiyi deldim ki noksanı bulunsun da, hükümdâr böyle çürük bir gemiyi görünce teslîm almasın. Oğlana gelince; onun ana ve babası inanmış kimselerdi. Çocuğun onları azdırıp küfre sürüklemesinden korkmuştuk. Rablarının kendilerine o çocuktan daha temiz ve daha merhametli bir yavruyu vermesini istedik. Duvar ise; o şehirdeki iki yetîm erkek çocuğa âitti. Altında da onlara âit bir defîne vardı. Babaları iyi bir kimseydi. Rabbım, onların ergenlik çağına ulaşmasını ve Rabbından bir rahmet olarak defînelerini çıkarmalarını istedi. Ben, bunları kendiliğimden yapmadım. İşte dayanamadığın işlerin içyüzleri bunlardır. İbn Abbâs diyordu ki : Bu defîne, sâdece bilgi idi.

Avfî İbn Abbâs'tan naklen der ki : Hz. Mûsâ Mısır'dan çıkıp da İsrâiloğulları kendi yurtlarında rahat bir diyâra yerleşince Allah, Hz. Mûsâ'ya Allah'ın günlerini onlara hatırlatmasını emir buyurdu. Hz. Mûsâ onlara öğüt vererek, Allah'ın kendilerine lutfettiği hayır ve nimeti hatırlattı. Firavun hânedânından kurtuluşlarını, düşmanlarının helâk oluşunu ve yeryüzünün halîfeleri oluşlarını kendilerine bildirdi. Ve dedi ki : Allah, sizin peygamberinizle konuşma nimetini lutfetti ve beni kendisi için seçti. Bana kendi katından bir sevgi indirdi ve Allah size

istediğiniz her şeyi lutfetti. Sizin peygamberiniz, yeryüzü halkının en değerlisidir. Ve siz Tevrât'ı okumaktasınız. Allah, size lutfetmediği hiç bir nimet bırakmadı ve her türlü nimetleri onlara anlattı. İsrâiloğullarından bir adam kalkıp dedi ki : Ey Allah'ın nebîsi; dediklerin yerinde. Ve söylediklerini biliyoruz. Ancak yeryüzünde senden daha bilgin bir kimse var mı? O; hayır, dedi. Bunun üzerine Allah Mûsâ Aleyhisselâm'a Cebrâîl'i gönderdi. Cebrâil dedi ki : Allah Teâlâ buyuruyor ki : Benim bilgimi nereye vereceğimi sen bilir misin? Evet, denizin birleştiği yerde senden çok daha bilgin birisi var. İbn Abbâs dedi ki : İşte bu, Hazır'dır. Bunun üzerine Mûsâ Rabbından o kişiyi kendisine göstermesini niyâz etti. Allah Teâlâ da, Mûsâ'ya : Denize git, denizin birleştiği yerde bir balık göreceksin. Onu al ve delikanlına ver. Sonra denizin kıyısını tut. Balığı unutursan ve kaybedersen, işte aradığın o sâdık kulu orada bulursun. Allah Nebîsi Mûsâ Aleyhisselâm'ın seferi uzayıp yorgun düşünce, delikanlısına balığı sordu. Genç çocuk olan delikanlısı dedi ki : Bak sen, kayalığa vardığımızda balığı unutmuşum. Şeytândan başkası unutturmadı onu bana. Şaşılacak şekilde o, denizi boylayıvermiş. Delikanlı dedi ki : Balığı denize koyulup yol almaya başladığı zaman gördüm. Mûsâ Aleyhisselâm buna şaştı. Dönüp kayanın olduğu yere geldi ve balığı buldu. Balık denizde yüzüyordu, Mûsâ da onu ta'kîb ediyordu. Mûsâ, asâsıyla balığın peşini ta'kîb etmek için denizi açıyordu ve balık denizden neye dokunursa o şey kaya haline dönüşüyordu. Allah nebîsi de buna hayret ediyordu. Balık nihâyet onu denizdeki adalardan bir adaya götürdü. Orada Hazır'a rastladı. Ona selâm verdi. Hazır, vealeykesselâm dedi. Burada selâm ne arasın? Sen kimsin? dedi. O, ben Mûsâ'yım, dedi. Hazır; İsrâiloğullarının arkadaşı olan mı? dedi. O; evet deyince, hoş geldin, ama niçin geldin? dedi. Mûsâ da : Sana öğretilen ilimden bana öğretmen için, dedi. O da : Doğrusu sen, benim yaptıklarıma aslâ dayanamazsın, dedi. Buna güç yetiremeyeceğini bildirdi. Mûsâ Aleyhisselâm da : İnşâallah sabrettiğimi göreceksin, hiç bir işte sana karşı gelmeyeceğim, dedi. O; öyle ise gel benimle, dedi. Sonra; sana açıklamadıkça yaptığım hiç bir şeyden bana soru sormayacaksın, dedi. İşte Allah Teâlâ'nın «O halde bana uyacaksın, ben sana anlatmadıkça herhangi bir şey hakkında soru sormayacaksın» kavlinin mânâsı budur.

Zührî der ki : Ubeydullah İbn Abdullah İbn Utbe İbn Mes'ûd, Abdullah İbn Abbâs'tan nakletti ki, o ve Hürr İbn Kays, Mûsâ'nın arkadaşı konusunda tartışmışlar. İbn Abbâs, onun Hazır olduğunu söylemiş. Bu sırada Übeyy İbn Kâ'b rastlamış. İbn Abbâs onu çağırıp demiş ki : Hz. Mûsâ'nın buluşmak için izin istediği arkadaşı konusunda ben

ve şu arkadaşım tartıştık. Sen, Rasûlullah (s.a.) dan onun durumuyla ilgili bir şey işittin mi? O, demiş ki : Ben Rasûlullah (s.a.) ın şöyle dediğini duydum : Mûsâ Aleyhisselâm İsrâiloğullarından bir topluluk arasında iken bir adam geldi ve dedi ki : Senden daha bilgin bir adamın yerini biliyor musun? O; hayır, dedi. Allah Teâlâ Mûsâ'ya vahyetti ki : Evet; o kulumuz Hazır'dır. Mûsâ onunla buluşmak için çâre aradı. Allah Teâlâ, balığı onun için bir işâret kıldı. Ve ona denildi ki : Balığı kaybettiğin zaman geri dön. Sen onunla buluşacaksın. Mûsâ denizde balığın izini sürüyordu. Mûsâ'nın delikanlısı ona demişti ki : Bak sen, kayalığa vardığımızda balığı unutmuşum. Şeytândan başkası unutturmadı onu bana. Şaşılacak şekilde o, denizi boylayıvermiş. Bunun üzerine Mûsâ demiş ki : Zâten istediğimiz buydu, hemen izlerinin üstünden gerisin geri döndüler. Ve kulumuz Hazır'ı gördüler. Onların durumu, Allah'ın kitâbında anlattığı şekildedir.

İZÂHI

İki denizin birleştiği yer ki, zâhir olan bir boğaz olmasıdır. Nitekim Kâ'b el-Kurazî'den Tanca, yani Sebte boğazı olduğu rivâyet edilmiştir. Übeyy'den de Afrîkiyye olduğu menkûldür. Lâkin Mücâhid ve Katâde'den İran Denizi ile Bizans denizinin birleştiği yer, diye rivâyet olunmuştur. Bu sûrette murâd bir boğaz değil bir berzah olmak iktizâ eder. Çünkü İran denizi Basra körfezi, Bizans denizi de Akdeniz olduğuna göre, Basra körfezi ile Akdenizi birleştirir bir boğaz yoktur. Binâenaleyh bu olsa olsa İran denizinin mensûb olduğu Hind Okyanusu ile Akdeniz arasında Süveyş kanalının açıldığı bir berzah olsa gerektir. Sahre'den zâhir olan da Kudüs'teki ma'rûf Sahretullah olmak çok muhtemeldir. İbn Atıyye demiştir ki : «O, —İran denizi— bir koldur ki Âzerbaycan'ın arkasından başlayan İran toprağında kuzeyden güneyedir.» Şu halde bu kavle göre iki denizin birleştiği yer, iki denizin Şam sahrâsından sonra gelen yönden birleşmesine esâs olan yerdir. Müfessirîn burada «iki deniz» kelimesini bahr'in tesniyesi olmak üzere iki deniz mânâsına telâkki etmiş, hâs isim olmasını nazar-ı i'tibâra almamış görünüyorlar. Halbuki Mu'cem el-Büldân'da mezkûr olduğu veçhile Bahreyn, Hind Okyanusu sâhilinde Basra ile Ummân arasında müteaddid beldeyi muhtevî bir kıt'anın hâs ismi olduğu da ma'lûm bulunduğundan bu mânâ mülâhaza edilecek olursa; iki denizin birleştiği yer, Bahreyn kıt'asının toplu yeri veya mekarrı

demek olur. Hâs isim âmm isimden daha zâhir olmak i'tibârıyla bu mânâ, hem açık hem de Sebte boğazından daha yakındır. Daha evvel Medyen'e gitmiş olan Mûsâ'nın sonra Bahreyn'e bir seyahatı da uzak görülemez. Ancak müfessirler, buna taarruz etmemiş olduklarından naklen te'yîd edici gücü bulunamıyor. Nitekim İstanbul boğazı hakkındaki şâyiada da böyledir. Müfessirlerin bu mânâyı kâle almamalarının sebebi, —Allah bilir ya— bundan sonraki âyette tesniye zamîri ile (مجمع بينهما) buyrulmuş olmasıdır. Zîrâ hâs isim olsa idi zamîr müfred olacaktı, maamâfîh bu tesniye zamîrini Mûsâ ile arkadaşına gönderenler de olmuştur. Bir de bazıları buradaki Bahreyn'in biri acı biri tatlı, yani bir nehir olduğuna kâil olduğu gibi, diğer bazıları da Âzerbaycan tarafındaki «Kürr ve Ress» nehirleri olduğunu söylemişlerdir. Nihâyet Mecma'ül-Bahreyn, iki ilim denizi demek olan Mûsâ ve Hızır'ın içtimâ ettikleri mahal demektir, diyenler olmuştur. Keşşâf bunun hakkında; bid'at tefsîrlerinden, demiş. Ebu Hayyân : Bu, Bâtıniyye tefsîrine benziyor, demiş. Daha bir çoklarıyla beraber Sôfiyyeden olan Nisâbûrî tefsîrinde dahi redd ve cerh olunmuştur. Maamâfîh şunu itirâf etmek lâzım gelir ki; bu mânâ, lâfzan uzak olmakla beraber meâlen sâbittir. Çünkü yukarıda naklolunan ihtilâflar karşısında Mecma'ül-Bahreyn ifâdesinden anlaşılabilen kat'î ifâde, Mûsâ ile Hızır'ın buluşacakları bir mahal olmasından ibâret kalıyor.(...)

Müfessirlerin ifâdelerinden buradaki kayanın deniz kenarında meçhûl bir kaya olduğu anlaşılıyor. Çünkü balığın denize gittiği zikrolunmasından bu kayanın da deniz kenarında olması iktizâ eder gibidir. Fakat biz bunun Kudüs'teki ma'rûf kaya olduğuna hükmetmek istiyoruz. Zîrâ «es-Sahre» den zâhir ve mütebâdir olan budur. Balığın denizdeki yolunu tutup bir deliğe girmiş olması da, orada bir su deliğine sıçramış olmasıyla izâh olunabilir. Filvâki' bu kayanın yanında Mûsâ ile Hızır buluştuğundan sonra ileride «Gittiler ve nihâyet gemiye bindiler» buyrulacağı veçhile gemiye bininceye kadar hayli gitmiş olduklarına nazaran buradan denize kadar epey bir mesâfe bulunduğu da anlaşılmaz değildir. Ve Allah biliyor ya bu sûretle bu vak'ada kayanın kudsallaştırılmasının menşe'i de saklıdır.(...)

«Binâenaleyh izlerini ta'kîb ederek geri döndüler. Derken kullarımızdan bir kul buldular ki Biz ona katımızdan bir rahmet vermiştik.» Yani vahiy ve nübüvvet nimeti ile nimetlendirmiş ve ledünnümüzden ona bir ilim öğretmiştik. Bazıları bu zâtın kim olduğu hakkında ihtilâf etmişlerse de ekseri müfessirîn Hızır olduğunu nakil ve beyân eylemişlerdir. Sôfiyye; muhaddislerce tashîh edilemeyen bazı haberlerle Hızır'ın hiç vefât etmediğine ve bazan görüldüğüne kâildir-

ler. Onun için buradaki «rahmeti» uzunca bir hayat ile tefsîr edenler olmuştur. Muhyiddîn İbn el-Arabî hazretlerinin Fütûhât el-Mekiyye'sinde Hızır'ın hayatına dâir birtakım bahisler ve hikâyeler görülür. İbn Salâh ve Nevevî gibi bazı değerli zevât, Hızır'ın hayatı hakkında şeyhlerin icmâ'ını nakletmişler, fakat ta'kîb olunmuşlardır. Buna mukâbil birçok ulemâ da bazı hadîslerle «Senden önce de hiç bir beşeri ölümsüz kılmadık.» (Enbiyâ, 34) âyetiyle aklî ve naklî bazı deliller getirerek vefât etmiş olduğuna kâildirler. Ebu Hayyân bunun Cumhûr kavli olduğunu kaydetmiş, filhakîka Cumhûr-u Müfessirîn birçok yerlerde olduğu gibi buradaki rahmeti dahi vahiy ve nübüvvet ile tefsîr etmişlerdir.

İbn Kayyim el-Cevzî; Hızır Aleyhisselâmın hayatı hakkında zikrolunan hadîslerin hepsi yalandır, hayatı hakkında sahîh bir hadîs bile yoktur, demiş. Âlûsî de bu bâbdaki kavilleri ve istidlâlleri uzun uzadıya tedkîk ve muhâkemeden sonra demiştir ki : Her türlü hesâbdan sonra peygamberden vârid olan sahîh haberler ve aklın güçlü öncü'l-'leri, vefât etti diyenlerin kavline tamâmı ile müsâid ve dâvâlarını tamâmı ile destekleyicidir. Ve bu haberlerin zâhirlerinden dönmek için gerekçe de yoktur. Olsa olsa bazı sâlih kişilerden —ki sıhhatını Allah bilir— mervî olan hikâyelerin dış görünüşlerine bakıp Muhyiddîn el-Arabî gibi vücûduna kâil olan bazı Sôfî efendilere hüsn-ü zann meselesi kalır ki bu da bir delil teşkîl etmez. Eğer mücerred söyleyenin değerinin büyüklüğünden ve onun hakkında hüsn-ü zanndan dolayı o gibi sözlere itibâr edip de kabul edersen, kıyâmete kadar Hızır'ın berhayât olduğuna inanabilirsin. Eğer Hz. Ali'nin «söyleyene bakma, söylediğine bak» dediği gibi söyleyenin değerinin büyüklüğüne bağlanmayıp da sözü, delilin vücûd ve ademine göre kabul veya reddedecek isen, iki tarafın delilini derinliğine bilip aleyhlerindekilere vukûftan sonra kalbine danış. Vereceği fetvâ ile amel et. Sakın bir takımlarının yaptığı gibi bir husûsta Sôfiyyeye muhâlefet edeni hemen sapıklıkla ithâm etmeye kalkışma. Zîrâ şer'an veya aklen bir delilin reddettiği bir dâvâ, Sôfiyyece de kabul edilmez.

Biz de şunu söylemek isteriz ki : Mes'ele zâhirî hayat nokta-i nazarından mülâhaza edilirse reddeden ulemânın kavli, zâhir olduğunda şüphe yoktur. «Ondan önce peygamberler gelip geçmiştir» kavli, bu bâbda kâfî delildir. Fakat remz, şiârları olan Sôfiyyenin kelâmlarını da zâhiri üzere münâkaşa etmemek îcâb eder. Bâhusûs Mûsâ ve Hızır kıssası bir zâhir ve bâtın kıssası olduğuna göre; o bâtın Hızır mes'elesinin mevzûunu teşkîl eder. Sôfiyyenin kelâmından buna delil de yok değildir. Şeyh Sadrüddîn İshâk el-Konevî, Tabsıre el-Mübtedî

ve Tezkiret el-Müntehî nâmındaki eserinde; Hızır Aleyhisselâmın vücudunun âlem-i misâlde olduğunu nakletmiş, Abdürrezzâk Kâşî; Hızır, basttan, İlyâs kabzdan ibâret, demiş, bazıları da hızriyyetin Hızır Aleyhisselâmın kademi üzere bazı salîhlerin erdiği bir rütbe olduğunu söylemiştir. Ki bu üç sözü, mes'elenin anahtarı olmak üzere kabul edebiliriz.

Ledünn, ında gibi bir zarftır. Lisânımızda nezdimizden veya tarafımızdan demek gibidir. Ve görülüyor ki (لدن) ilmin değil, ta'lîmin kaydıdır. Maamâfîh ta'lîmin ledüniyyeti, ilmin de ledüniyyetini gerekli kılmaz değildir. Şüphe yok ki bütün Enbiyânın ilmi, Allah tarafından vahiy ve ta'lîm olmak itibârıyla ledünnîdir. Fakat burada şâyân-ı dikkattir ki; «ve ona katımızdan bir ilim öğretmiştik.» kaydıyla Hızır'a ta'lîm edilmiş olan ilim, Mûsâ'nınkinden bambaşka bir ilim, yani ledünnî ilimlerden bir özel bilgi olduğu anlatılmıştır ki âyetteki kıssalar karînesiyle müfessirler, bunu bilinmezlikler ilmi ve gizli ilimlerin esrârı, diye tefsîr etmişlerdir. Bir başka deyimle demişlerdir ki: Mûsâ'nın ilmî ma'rife-i ahkâm ve zâhir ile iftâ, Hızır'ın ise işlerin iç kısmına âit ma'rifet idi. Sahîh-i Buhârî'de mervîdir ki Hızır: Ya Mûsâ, demiş, ben Allah'ın ilminden bana ta'lîm ettiği bir ilim üzereyim ki sen onu bilmezsin, sen de Allah'ın ilminden sana ta'lîm ettiği bir ilim üzeresin ki ben onu bilmem. Bu sûretle «ledünnî ilim» ta'bîri bu özel ilimde daha özel bir anlam ile ıstılâh olmuştur ki buna hakîkat ilmi ve bâtın ilmi dahi denilmiş ve Sôfiyye, bu kıssaya bir huccet olarak tutunmuştur. Hâsılı ledünnî ilim, fikrî cehd ile istihsâl olunmayıp taraf-ı Hakk'tan sırf ihsân olan bir kudsî kuvvetin tecellîsidir. Eserden müessire, vicdândan vücûda doğru giden bir ilim değil, müessirden esere, vücûddan vicdâna gelen evvelî bir ilimdir. Nefsin vâkıa geçişi değil, vâkıın nefiste teayyünüdür. Doğrudan doğru bir keşiftir. Fakat ledünnî ta'bîri bunun bilhâssa esrâr-ı Hakk'a âid olanında daha ziyâde istılâh olmuştur. Lisânımızda da bir işin ledünniyâtı demek içindeki anlaşılmaz husûslar ve esrâr mânâsında bilinmektedir. Bununla beraber ledünn bilgisini arama ve çabalama ile elde etmenin mümkün olamayacağı anlatılmaktadır. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, IV, 3257-3262)

Burası bu sûrede geçmekte olan üçüncü kıssanın başlangıcıdır ki, Hz. Mûsâ (a.s.) nın ilim öğrenmek için Hızır (a.s.) a gitmesi anlatılmaktadır. Bu, her ne kadar müstakil bir kıssa ise de daha önce geçen üç kıssanın gâyesine yardım etmektedir. Bu kıssa, mal ve taraftârlarının çok olduğunu ileri sürerek fakîr müslümanlara karşı böbürlenen Mekke müşriklerini redde şöylece destek olmaktadır: Hz.

Mûsâ (a.s.) ilim ve ameli çok, makâmı yüce, bütün övünç unsurlarını şahsında toplamış olmasına rağmen, ilim için Hazır (a.s.) a gidiyor ve ona tevâzu' gösteriyor. Bu olay tevâzuun kibirli olmaktan daha hayırlı olduğuna delâlet etmektedir. Bu kıssanın Ashâb-ı Kehf kıssası hakkındaki faydasına gelince; Yahûdîler, Mekke müşriklerine : Eğer Muhammed bu kıssayı anlatırsa peygamberdir, anlatmazsa değildir, demişlerdi. Böyle bir bağlantı kurma ise doğru değildi. Çünkü bir insanın peygamber olması, bütün hikâye ve olayları bilmesini gerektirmez. Nitekim Mûsâ (a.s.) nın gerçek bir peygamber olması, Allah (c.c.) ın ona Hızır (a.s.) a gidip ilim öğrenmesini emretmesine mâni olmamıştır. Binâenaleyh, her ne kadar bu hikâye müstakil bir hikâye ise de, daha önce geçmiş olan iki kıssanın amacına hizmet etmektedir.

İkinci Mes'ele : Âlimlerin çoğuna göre bu âyette adı geçen Mûsâ; Tevrât ve apaçık mucizeler sâhibi olan Mûsâ İbn İmrân'dır. Saîd İbn Cübeyr'den nakledildiğine göre; o, İbn Abbâs (r.a.) a Kâ'b'ın oğulluğu Nevf'in bu Hızır'ın Hz. Mûsâ (a.s.) nın arkadaşı değil, Mûsâ İbn Mîsâ İbn Yûsuf İbn Ya'kûb'un arkadaşı olduğu, bu Mûsâ'nın Hz. Mûsâ (a.s.) dan önce peygamber olarak yaşadığını iddiâ ettiğini söylemiş. İbn Abbâs (r.a.) buna : Allah'ın düşmanı yalan söylemiş, diye karşılık vermiş ve şöyle devâm etmiş : İyi bil ki, Yûsuf (a.s.) un Efrâîm ve Mîşâ adlı iki oğlu vardı. Efrâîm'in Nûn, onun da Yûşa' adlı birer oğulları oldu. İşte bu Yûşa', Hz. Mûsâ'nın arkadaşı ve veliahdı idi. Mîşâ'nın oğlura gelince; bir rivâyete göre Hz. Mûsâ İbn İmrân (a.s.) dan önce ona da peygamberlik gelmişti. Tevrât'a inananlar bu ilim öğrenmek isteyenin bu zât olduğuna inanmaktadırlar. Gemiyi parçalayan, çocuğu öldüren, duvarı düzelten Hızır'ın yanında bulunan Mûsâ, bu Mûsâ İbn Mîşâ'dır. Yahûdîlerin cumhûrunun görüşü budur. Kaffâl, bizim görüşümüzün doğru olduğunu şöyle isbât eder : Allah Teâlâ Kur' an'da ne zaman Mûsâ ismini anmışsa, onunla Tevrât'ı getiren Mûsâ'yı (a.s.) murâd etmiştir. Burada da bu ismi böyle bir kayıdlama yapmadan zikrettiğine göre, burada geçen Mûsâ'dan Hz. Mûsâ (a.s.) yı anlamak îcâb eder. Eğer buradaki Mûsâ bir başkası olsaydı, burada şüpheyi giderecek, farklılığı belirleyecek bir kayıdlama ile zikredilmesi gerekirdi. Nitekim Ebu Hanîfe bilinen, muayyen bir kimsedir. Bir insan «Ebu Hanîfe» der de bir başkasını murâd ederse, meselâ «Ebu Hanîfe ed-Dîneverî» gibi bir kayıd koyması gerekir. Burada zikredilen Mûsâ'nın, Tevrât sâhibi Mûsâ (a.s.) olmadığını ileri sürenler ise şöyle delil getirmektedirler : Böyle Mûsâ (a.s.) gibi Tevrât sâhibi, arada bir vâsıta bulunmadan Allah Teâlâ ile konuşan, birçok büyük peygambere nasîb olmayan önemli mucizelerle düşmanlarını yenen bir kimseyi Allah (c.c.) ın bir ilim öğrenmek için göndermesi akla yatmaz bir hâ-

disedir. Bunlara da şöyle cevab verilmektedir : Birçok ilimlerde çok ileri seviyede olan bir kimsenin bazı şeyleri bilmemesi, bu konuda kendisinden daha aşağı mertebede bir başkasının öğretmesine muhtâç olması normal bir hâdisedir.

Üçüncü Mes'ele : Mûsâ (a.s.) nın genci konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür :

1) Âlimlerin çoğu bunun Yûşa' İbn Nûn olduğu görüşündedir. Nitekim Kaffâl, Süfyân İbn Uyeyne kanalıyla... Übeyy İbn Kâ'b (r.a.) dan Hz. Peygamber (s.a.) in : Onun genci Yûşa' İbn Nûn'dur, buyurduğunu rivâyet etmektedir.

2) Buradaki genç, Yûşa'nın kardeşidir. Bu zât bu yolculukta Hz. Mûsâ (a.s.) ile beraberdi.

3) Bu genç onun kölesidir. Kaffâl der ki : Dil bu şekilde kullanışa müsâittir. Ayrıca Peygamber (s.a.) de : Sizden biriniz; kölem ve câriyem demesin, gencim ve genç kızım desin, buyurmuştur. Bu da onların kölelerine «gencim», câriyelerine de «kızım» dediklerine delâlet eder.

Dördüncü Mes'ele : Rivâyet edildiğine göre Mûsâ (a.s.) levhaları alıp da Allah Teâlâ ile konuşunca : «Benden daha üstün, daha bilgili kim var?» diye sormuş. Bunun üzerine kendisine, adalarda oturan Hızır adında bir Allah kulunun bulunduğu söylenmiş. Bir başka rivâyete göre de Mûsâ (a.s.) ya o geniş ilim verilince, kendisi gibi başka birinin bulunmadığını düşünmeye başlamış. Bu esnâda deniz kenarında bulunan Mûsâ (a.s.) ya Cebrâîl (a.s.) gelerek, ya Mûsâ demiş, şu havada uçan kuşa bak, denize dalıyor, gagasıyla su alıp yükseliyor. İşte senin ilmin, kuşun gagasında bulunan o sudan daha azdır. Fakat usûlcüler bu hadîsin zayıf olduğunu söylemektedirler. Çünkü peygamberlerin; Allah Teâlâ'nın ma'lûmâtının sonsuz olduğunu, insanların bilgilerinin ise sınırlı olması gerektiğini, her ilim mertebesinin üstünde yine başka bir mertebe bulunduğunu bilmeleri gerekir. Nitekim Allah Teâlâ : «Her ilim sâhibinin üstünde bir bilen vardır.» (Yûsuf, 76) buyurmuştur. Bunlar bilindiğine göre akıl sâhibi bir kimsenin, hele Mûsâ (a.s.) gibi geniş bilgi sâhibi olan, kendini beğenmek vs. gibi kötü ahlâktan uzak olan bir kimsenin «Benden daha bilgin bir kimse yoktur» demesi kadar imkânsız bir şey olabilir mi? Bir başka rivâyete göre Mûsâ (a.s.) Allah Teâlâ'ya sormuş : Ya Rabbım, kullarından kimi daha çok seversin? Allah Teâlâ da : Beni anıp hiç bir zaman unutmayanı, diye cevab vermiş. Hz. Mûsâ (a.s.), peki en adâletli kulun kimdir? diye sormuş, Allah Teâlâ'nın cevabı : Hak ile hükmedip kendi arzusuna uymayandır, olmuş. Bundan sonra : Kullarının en bilgilisi hangisidir? diye sorunca Cenâb-ı Allah : Belki güzelliğe ulaştıran kötü-

lükten koruyan bir söz bulurum ümîdiyle kendi ilmine ilâveten insanların ilmi peşinden koşan kimsedir, buyurmuştur. Mûsâ (a.s.) : Rabbım, eğer benden daha bilgili bir kulun varsa onu bana işâret buyur, diye niyâzda bulununca, Cenâb-ı Allah : Hızır, senden daha bilgilidir, buyurmuş. Mûsâ (a.s.) : Onu nerede bulurum? diye sormuş Allah Teâlâ : Sâhildeki taşın yanında, diye cevab vermiş. Hz. Mûsâ : Onu nasıl tanıyabilirim ya Rabbi? sorusuna : Yanında bir kabda bir balık alırsın. Onu kaybettiğin yerde Hızır'ı bulursun, cevabını almıştı. Mûsâ (a.s.) gencine : Balığı kaybettiğin zaman bana haber ver, diye tenbîh etti. Yürüye yürüye gittiler. Mûsâ (a.s.) uyudu. Bu arada balık sıçradı ve denize düştü. Yemek vakti olunca, Mûsâ (a.s.) balığı istedi. İşte burada genç, kendisine onun denize düştüğünü söyledi. Bu haberi alan Mûsâ (a.s.) balığın düştüğü yere döndü. Orada elbisesine bürünmüş bir insan duruyordu. Mûsâ (a.s.) ona selâm verdi. O ise : Senin ülkende selâm ne arasın? diye karşılık verdi. Hz. Mûsâ ona kendini tanıttı. Hızır şöyle dedi : «Ey Mûsâ, bende Allah'ın öğrettiği ve senin bilmediğin bilgiler, sende de O'nun sana öğrettiği ve benim bilmediğim bilgiler vardır.» Gemiye bindiler. Bir kuş geldi, geminin kenarına kondu ve gagasını suya batırıp çıkardı. Hızır : İşte benim ve senin bilgin şu serçenin gagasıyla denizden eksilttiği su kadar dahi Allah'ın ilminden eksiltmez, dedi. «İki denizin birleştiği yere ulaşmaya» ifâdesi; yürümeye devâm edeceğim, yola devâm edeceğim, demektir. İki denizin birleştiği yer; Mûsâ (a.s.) nın Hızır (a.s.) ile buluşacağı va'dedilen yerdir. Burasının Doğu Akdeniz ile Kızıldenizin birleştiği yer veya başka bir yer olduğu söylenmektedir. Bu iki denizin ne olduğu bildirilmediğine göre yapılacakların en doğrusu susmaktır. Bazı âlimler de iki denizin, Mûsâ ve Hızır (a.s.) olduğunu söylemişlerdir. Zîrâ her ikisi de birer ilim deniziydiler. «Yahut yıllarca yürümeye kararlıyım» âyetindeki zamanın, seksen sene olduğu söylenmiştir. Sözün özü Allah Teâlâ, Mûsâ (a.s.) ya o âlimin nasıl bir insan olduğunu bildirdiği halde, onu nerede bulacağını bildirmemiştir. Onun için Mûsâ (a.s.) : İki deniz birleşip tek deniz oluncaya kadar veya uzun bir zaman gideceğim ve o âlimi bulacağım, demiştir. Bu da, Mûsâ (a.s.) nın ilim elde etmek için çıktığı yolda her türlü zorluğa göğüs germeye kararlı olduğunu, onun bu hali ise ilim yolcusunun bir tek mesele için bile doğudan batıya yolculuk etmesinin uygun olduğunu gösterir. «İki denizin birleştiği yere gelince» âyetinde belirtilen yer hakkında iki kavil vardır :

1) İki denizin birleştiği yer.

2) Mûsâ ile Hızır (a.s.) ın birleşeceği yer. Çünkü balığı unuttukları yer veya o civarlar, Hızır (a.s.) ın bulunduğu yerdi. Nitekim

Hz. Mûsâ ile balığı hatırlayarak döndükten sonra orada Hızır'ı bulmuşlardı. Müfessirler birinci şıkkı tercîh etmişlerdir. «Balıklarını unutmuşlardı» kısmının tefsîrinde birkaç bahis vardır :

Birinci bahis : Rivâyetler, Allah Teâlâ'nın Mûsâ (a.s.) ya o âlimin yerinin iki denizin birleştiği yer olduğunu belirttiğine, bununla beraber balığın canlanmasını da onun belirli yerine işâret kıldığına delâlet etmektedir. Bu hal, birini arayan bir insana; falan şehre git. Orada falan mahallede bulunur. Oraya vardığın zaman birine sorarsan seni onun evine götürürler, demeye benzer. Hz. Mûsâ (a.s.) ya : Hızır'ın yeri iki denizin birleştiği yerdir. Oraya ulaştığında balığının dirilip denize atladığını göreceksin, denilmiştir. Ona : Balığın dirilip denize atlayacağı zamana kadar git. İşte orada Hızır'ı bulacaksın, denilmiş olması da ihtimâl dâhilindedir. Balığın denize nasıl sıçradığı konusunda birkaç rivâyet vardır :

1) Hz. Mûsâ'nın genci, tuzlanmış olan balığı yıkadığı bir anda balık denize sıçramıştır.

2) Yûşa' orada abdest alıyormuş. Bu esnâda sıçrayan sular balığa ulaşmış, o da dirilmiş ve suya atlamıştır.

3) Orada cennetten bir pınar fışkırmış, suyunun damlaları balığa ulaşmış ve o da dirilmiş, denize atlamıştır.

İkinci bahis : «Balıklarını unuttular» demek, onunla istedikleri yere nasıl varacakları konusunu unuttular, demektir. Denebilir ki, tuzlanmış bir balığın dirilmesi olağanüstü bir şeydir. Bu olay buluşma yerine bir işâret kılındığına göre, insanın bunu unutması nasıl düşünülebilir? Buna cevaben şöyle denmiştir : Yûşa', Mûsâ (a.s.) nın birçok büyük mucizelerini görmüştü. Onun için bu mucize ona pek büyük gelmemiş de unutmuş olabilir. Bana göre bu noktada bir cevab daha verilebilir : Mûsâ (a.s.) kendi ilmini büyük görünce; Allah Teâlâ, arkadaşının kalbinden o zorunlu bilgiyi almış, böylece Allah Teâlâ bir şeyi öğretmedikçe, o bilgiyi kalb ve hatırda korumadıkça hiç bir bilginin mümkün olamayacağına Mûsâ (a.s.) nın dikkatini çekmiştir. «Sıyrılıp denizde yolunu tuttu.» bunun bir mânâsı da denizde yoluna gitti, olabilir. Allah Teâlâ'nın denizin üzerinde suyun akmasını durdurması ve onu bir kemer ve oyuk gibi yapması ve balığın orada kaymış olması da mümkündür. Hz. Mûsâ (a.s.) ve genci buluşma yerini unutarak geçerler, bir hayli yol yürür, yorulur ve acıkırlar. İşte o zaman Hz. Mûsâ gencine : «Azığımızı çıkar, bu yolculuğumuzdan andolsun ki yorgun düştük», der. Genç ise : «Bak sen, kayalığa vardığımızda balığı unutmuşum» der. Burada geçen «bak sen» sözü, halk dilinde kullanıldığı gibidir. Sonra âyette genç şöyle devâm etmektedir : «Şeytândan başkası unutturmadı onu bana.» Burada da birkaç konu vardır :

Birinci Bahis : Bu «Şeytândan başkası unutturmadı onu bana» kavli bir ara cümledir. Bu ara cümle ile özür ve unutmanın sebebi beyân edilmek istenmiştir.

İkinci Bahis : Ka'bî, «Şeytândan başkası unutturmadı onu bana.» cümlesi, Allah'ın bu unutmayı yaratmadığını ve dilemediğini gösterir, demiştir. Yoksa, diyor Ka'bî, bu fiilin Allah'a nisbet edilmesi gerekirdi. Şâyet onu Allah yaratmış olsaydı, o fiilin olması veya olmamasında şeytânın hiç bir etkisi olmazdı. Kâdî ise burada unutmanın, insan kalbinin şeytânın vesveseleriyle meşgûl olması demek olduğunu, yoksa hatırlamanın zıddı olan unutmak olmadığını söylemiştir. Çünkü ikinci mânâya gelen unutma, ancak Allah Teâlâ tarafından meydana getirilir.

Üçüncü Bahis : «Şaşılacak şekilde o denizi boylayıvermiş.» burada «şaşılacak şekilde» kavli üzerinde durmak gerekmektedir. Bunu birkaç noktadan ele alalım :

a) Şaşılan şey; balığın dirilerek kaptan fırlaması, onların haberi olmadan kendini denize atmasıdır.

b) Cenâb-ı Allah'ın suyu balığın üzerinde bir kemer ve oyuk gibi yapmasıdır.

c) «Denizin içinde yolunu tutup gitti.» ifâdesiyle cümle bitmiş, bu kelime ile yeniden söze başlanmış da olabilir. Zîrâ burada kasdedilen Hz. Mûsâ'nın bu unutma ve garip hal karşısındaki şaşkınlığıdır. Bu kelimenin, Hz. Mûsâ'nın şaşkınlığını hikâye eden bir kelime olup, onun sözü olmadığı da söylenmiştir. Sonra Hz. Mûsâ : «Zâten istediğimiz buydu» demiştir. Çünkü bu, hedefe varma, Hızır'la karşılaşma işâretiydi. «Hemen izlerinin üstünden gerisin geri döndüler.» Yani o âlim kişinin bulunduğu yeri geçtiklerini anlayınca, dönüp oraya gittiler, demektir. En doğrusunu Allah bilir.

«Derken kullarımızdan bir kul buldular ki; Biz ona, katımızdan bir rahmet vermiş ve kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik. Mûsâ ona : Sana öğretilen ilimden bana öğretmen için peşinden gideyim mi? dedi. O da dedi ki : Doğrusu sen benim yaptıklarıma aslâ dayanamazsın. Kavrayamayacağın bir bilgiye nasıl dayanırsın? O da : İnşâallah, sabrettiğimi göreceksin, sana hiç bir işte karşı gelmeyeceğim, dedi. O halde, bana uyacaksan, ben sana anlatmadıkça herhangi bir şey hakkında soru sormayacaksın, dedi.» Burada da birkaç mes'ele vardır:

Birinci Mes'ele : «Derken kullarımızdan bir kul buldular.» âyetindedir. Bu âyette iki bahis vardır :

Birinci Bahis : Çoğu âlimler, o kulun bir peygamber olduğunu ileri sürmüş ve buna da birkaç delil getirmişlerdir :

Birinci Delil : Allah Teâlâ : «Biz ona, katımızdan bir rahmet ver-

dik.» buyurmuştur. «Rahmet» ise peygamberliktir. Çünkü Kur'an'da «Rabbının rahmetini onlar mı paylaştırıyorlar?» (Zuhruf, 32), «Sen Kitâb'ın sana verileceğini ummazdın. Ancak Rabbından bir rahmet olarak.» (Kasas, 86) buyurulmuştur ki, buralarda geçen «rahmet» kelimesi, peygamberlik mânâsına gelmektedir. Fakat bu izâha; peygamberliğin «rahmet» olduğunu kabul ediyoruz ama her rahmetin peygamberlik mânâsına gelmesi zorunlu değildir, şeklinde karşı çıkılabilir.

İkinci Delil : «Biz ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.» âyeti Allah Teâlâ'nın ona bu ilimleri bir vâsıta bulunmaksızın bir öğretmenin öğretmesi, bir mürşidin irşâdı olmaksızın öğrettiğini gösterir. Bir beşer vâsıtasıyla olmaksızın Allah'ın ilim bahşettiği herkesin Allah Teâlâ'nın vahyi ile her işi bilen bir peygamber olması gerekir. Ancak bu delil de zayıftır. Çünkü zarûrî bilgiler başlangıçta Allah Teâlâ katından verilerek meydana geldiği halde peygamberliğe delâlet etmemektedirler.

Üçüncü Delil : Mûsâ (a.s.) «Bana öğretmen için peşinden gideyim mi?» demiştir. Oysa bir peygamber, peygamber olmayan bir başkasına öğretmesi için tâbi olmaz. Ancak bu delil de zayıftır. Çünkü peygamber, peygamberlik konusu olan ilimlerde başkasına tâbi olmaz. Fakat diğer ilimlerde tâbi olabilir.

Dördüncü Delil : O kul Mûsâ (a.s.) ile yüksekten konuşuyor. «Kavrayamacağın bir bilgiye nasıl dayanabilirsin?» diyor. Mûsâ (a.s.) ise tevâzu gösteriyor ve : «Sana hiç bir işte karşı gelmeyeceğim.» diyor. Bütün bunlar, o bilgili kimsenin Hz. Mûsâ (a.s.) dan daha üstün olduğuna delâlet eder. Peygamber olmayan bir kimse peygamber olandan daha üstün olamayacağına göre, bu zât bir peygamberdir. Bu görüş de zayıftır. Çünkü peygamber olmayan bir kişi, peygamberliğe konu olmayan ilimlerde peygamberlerden daha üstün olabilir, bu câizdir. Bir peygamberin peygamber olmayan birinden ilim öğrenmek için gitmesi onu halkın gözünden düşürür, diye bir itirâzda bulunulabilir ki biz de onlara sorarız : Allah Teâlâ Mûsâ ile konuşup kendisine Tevrât'ı indirdikten sonra onu, peygamber bile olsa o zâttan ilim öğrenmek için göndermesi Mûsâ (a.s.) yı halkın gözünden düşürmez mi? Hayır, düşürmez, derlerse; biz de : Öyle ise birinci halde de düşürmez, deriz.

Beşinci Delil : el-Asamm' bu bilgili kulun peygamber olduğuna bu zatın hikâyenin ilerisinde «Ben bunları kendiliğimden yapmadım.» demesini delil gösterir ve bunun mânâsı; ben bunları Allah Teâlâ'nın vahyi ile yaptım, demektir. Bu da onun peygamber olduğunu göstermektedir, der. Bu da zayıf ve zayıflığı gâyet açık bir delildir.

Altıncı Delil : Rivâyete göre Mûsâ (a.s.), o zâtın yanına vardığı zaman selâm verince, o zât : Ve aleykümselâm, ey İsrâiloğullarının peygamberi, diye karşılık vermiş. Bunun üzerine Mûsâ (a.s.) : Sana bunu kim bildirdi? diye sorunca da : Seni bana gönderen öğretti, cevabını vermiş. İşte bu rivâyeti esâs alanlar diyorlar ki; bu durum kendisine vahiy ile bildirilmiştir. Vahiy olayı ise peygamberlik olmadan vâki' olmaz. Ancak bunlara denebilir ki, bu niçin kerâmet ve ilhâm kabîlinden bir şey olmasın?

İkinci Bahis : Çoğu âlimler bu «kul»un Hızır (a.s.) olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu zâta Hızır denmesinin sebebi, onun durduğu her yerin yeşermesinden ileri gelmektedir. Cübbâî de şöyle diyor : Rivâyet açıkça gösteriyor ki; Hızır, Mûsâ (a.s.) dan daha sonra İsrâiloğullarından bir peygamber olarak gönderilmiştir. Eğer bu doğru ise, o kulun Hızır olması mümkün değildir. Onun Hızır olduğunu farzetsek bile bu durumda, yukarıda görüldüğü üzere o kulun bir peygamber olması ve böylece de Hızır'ın Tevrât sâhibi Mûsâ (a.s.) dan daha yüksek olması gerekir. Çünkü yukarıda da zikrettiğimiz gibi, âyetlerde geçen sözlerden anlaşıldığı üzere Mûsâ (a.s.) tevâzu' gösterdiği halde o zât, Hz. Mûsâ'ya karşı üstünlük ve büyüklük göstermiştir. Ancak Hızır (a.s.) ın Mûsâ (a.s.) dan daha üstün olması mümkün değildir. Çünkü Hızır (a.s.), ya İsrâiloğullarından idi veya değildi. Eğer onlardan idiyse Mûsâ (a.s.) nın ümmetinden bir ferd olması gerekirdi. Çünkü Mûsâ (a.s.) Firavun'a «Artık İsrâiloğullarını bizimle gönder.» (Tâhâ, 47) demiş, onların tümünü istemiştir. Bir peygamberin ümmeti ise ondan üstün olamaz. Şâyet Hızır (a.s.) İsrâiloğullarından biri değil idiyse, bu takdîrde yine Mûsâ (a.s.) dan daha üstün olamaz. Çünkü Kur'an'da İsrâiloğulları için «Ben sizi diğer insanlardan üstün kıldım.» buyurulmaktadır. Bütün bu sözler ise bu olayda sözü geçen Mûsâ'nın, Tevrât sâhibi Mûsâ (a.s.) dan başka biri olduğunu iddiâ edenlerin görüşünü takviye ediyor.

Üçüncü Mes'ele : «Ve kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik.» âyeti, bu ilmin Allah (c.c.) katından vâsıtasız olarak verildiğini gösterir. Tasavvufçular «keşf» yolu ile elde edilen ilimlere «Ledunnî İlim» derler. Ebu Hâmid el-Gazzâlî ledünnî ilimleri isbât sadedinde bir risâle yazmıştır. Buna göre bu konunun incelenmesi şu şekilde olur : Biz herhangi bir şeyi idrâk edip herhangi bir hakîkatı tasavvur ettiğimizde ya onun hakkında bir hüküm veririz veya vermeyiz. Bunların birincisi tasdîk, ikincisi ise tasavvur olur. Yine bu iki kısımdan her biri ya kesb ve istek olmadan meydana gelen nazarî bir şey veya kesbî olur. Nazarî ilimler, nefis ve akılda bir kesb ve istek olmadan meydana gelir; acıyı, tadı, varlığı ve yokluğu tasavvur etmemiz;

bir şeyin hem var hem yok olamayacağını, ne var ne de yok olamayacağını ve birin ikinin yarısı olduğunu tasdîk etmemiz gibi. Kesbî ilimler ise insanda önceden bulunmaz. Aksine onları elde etmek için mutlakâ bir metod, bir uğraşma lâzımdır. İşte bu yol da iki türlüdür :

1) İnsanın bedîhî ve nazarî ilimleri, bilmediği şeyleri öğrenmek için vâsıta olarak kullanmasıdır. Bu yola tefekkür ve istidlâl adı verilir. Bu yolla ilim elde etmek ancak çalışma ve istekle mümkün olur.

2) İnsan çile ve perhizlerle, nefsi terbiye ile uğraşır, his ve hayâl kuvvetlerini zayıflatmaya çalışır. Bunlar zayıflayınca aklî kuvveler güçlenir, akılda ilâhî nûrlar parıldar, bilgiler hâsıl olur, istek ve çaba olmadan tefekkür ve teemmülle vâsıtasız olarak bilgiler olgunlaşır. İşte ledünnî ilim denen bu ilimdir. Bunları ifâde ettikten sonra şunu da söylemeliyiz ki : Nefs-i Nâtıkanın cevherleri mâhiyet bakımından farklıdır. Bazı nefisler olur ki, ilâhî, yüce nûrlarla parıldamakta, bedenin arzularına, câzibelerine az önem vermektedir. Muhakkak ki bu nefisler; kudsî aydınlatmalara, ilâhî nûrları kabule son derece hazırlıklı olur, o nûrlar gayb âleminden üzerlerine tâm ve mükemmel olarak akar. İşte ledünnî ilim budur ve «Biz ona, katımızdan bir rahmet vermiş ve kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik.» âyetinden murâd budur. Cevherini temizleyemeyen, unsurunu aydınlığa kavuşturamayan nefis ise eksik ve âciz bir nefistir. O, ilim ve ma'rifetleri ancak karşısında gördüğü ona öğretmeye ve öğrenmeye çalışan aracı bir beşer vâsıtası ile elde edilebilir. İkinciye oranla birinci kısım, cüz'î ışıklara oranla güneş, derelere oranla deniz, cüz'î rûhlara oranla rûh-u a'zam gibidir. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XXI, 143-150)

——— oOo ———

قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِ مِمَّا عُلِّمْتَ رُشْدًا ﴿٦٦﴾ قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ
مَعِيَ صَبْرًا ﴿٦٧﴾ وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا ﴿٦٨﴾ قَالَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا
وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا ﴿٦٩﴾ قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا ﴿٧٠﴾

66 — Mûsâ ona : Sana öğretilen ilimden bana öğretmen için peşinden geleyim mi? dedi.

67 — O da dedi ki : Doğrusu sen, benim yaptıklarıma aslâ dayanamazsın.

68 — Kavrayamayacağın bir bilgiye nasıl dayanırsın?

69 — O da: İnşâallah sabrettiğimi göreceksin, sana hiç bir işte karşı gelmeyeceğim, dedi.

70 — O halde bana uyacaksan, ben sana anlatmadıkça herhangi bir şey hakkında soru sormayacaksın, dedi.

Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'nın o bilgine söylediği şeyleri bildiriyor. O bilgin Hazır'dır. Allah, Mûsâ'nın haberdâr olmadığı bir bilgiyi sâdece ona lutfetmişti. Aynı şekilde onun sâhib olmadığı bilgiyi de Mûsâ'ya lutfetmişti. «Mûsâ ona; sana öğretilen ilimden bana öğretmen için peşinden geleyim mi? dedi.» Zorlama ve mecbûriyet şeklinde değil lutufkârâne bir sual. Öğrencinin bilginden sorarken ta'kîb etmesi gereken yol işte budur. «Peşinden geleyim mi?» Sana yoldaş ve arkadaş olayım mı? «Sana öğretilen ilimden bana öğretmen için» Allah'ın sana öğrettiği şeyde ben kendi yolumda yararlanmak için, faydalı bilgi ve sâlih amelden istifâde edebilmek için. İşte bu sırada, Hazır Mûsâ'ya dedi ki: «Doğrusu sen, benim yaptıklarıma aslâ dayanamazsın.» Sen bana arkadaşlık edemezsin. Çünkü senin şeriatına aykırı düşen işler yapacağım. Ben bunu yaparken Allah'ın sana öğretmeyip de bana öğretmiş olduğu bir bilgiye dayanarak yürüyeceğim. Sen ise; Allah'ın sana öğrettiği bir bilgiye dayanarak yürüyorsun ki; ben de onu bilmiyorum. Her birimiz kendi durumumuzdan sorumluyuz. Allah katında herkes kendi durumundan mes'ûldür. Binâenaleyh sen, benimle arkadaşlık edemezsin. «Kavrayamadığın bir bilgiye nasıl dayanırsın?» Ben biliyorum ki; sen, ma'zûr olduğun için beni reddedeceksin. Sen, benim farkında olduğum hikmeti ve derûnî maslahatı bilmediğin için karşı çıkacaksın. «Mûsâ ona dedi ki: İnşâallah sabrettiğimi göreceksin.» Senin yaptığın işlere dayanacağım. «Sana hiç bir işte karşı gelmeyeceğim.» Muhâlefet etmeyeceğim. İşte bu sırada Hazır ona şu şartı koştu: «O halde bana uyacaksan» ilk şart olarak «Ben sana anlatmadıkça herhangi bir şey hakkında soru sormayacaksın.» Sen, bana sormazdan evvel ben anlatmaya başlayacağım. Ben anlatmadıkça sen sormayacaksın.

İbn Cerîr Taberî der ki: Bize İbn Humeyd... Abdullah İbn Abbâs'tan nakletti ki; o, şöyle demiş: Mûsâ Rabbı Azze ve Celle'ye niyâzda bulunarak dedi ki: Rabbım, Sana en sevimli olan kulun kimdir? Allah Teâlâ; Beni zikredip unutmayandır, buyurdu. Mûsâ dedi ki: Kullarından hangisi daha doğru hüküm verir? Hakka göre hüküm verip, arzu ve heveslere uymayan, buyurdu. Mûsâ; ey Rabbım, kullarından hangisi en bilgindir? dedi. Allah Teâlâ: Kendi bil-

gisine ilâve olarak halkın bilgisini de araştırıp belki doğru yolu gösteren bir kelime yakalarım veya kötü yoldan alıkoyan bir söz işitirim, diyen kimse, buyurdu. Mûsâ dedi ki : Ey Rabbım, yeryüzünde benden daha bilgin biri var mı? Hak Teâlâ buyurdu ki : Evet. Mûsâ; kim o? dedi. Allah Teâlâ : Hazır, buyurdu. Mûsâ onu nerede arayabilirim? deyince, Hak Teâlâ, kıyıda kayanın yanında, orada balığın kaybolacağı yerde, buyurdu. İbn Abbâs der ki : Mûsâ Aleyhisselâm onu aramaya çıktı. Nihâyet Allah'ın zikrettiği yere gelince; Mûsâ kayanın yanına vardı ve her ikisi birbirleriyle orada selâmlaştılar. Mûsâ ona dedi ki : Beni arkadaş edinmeni isterim. O; sen benim arkadaşlığıma dayanamazsın, dedi. Mûsâ; dayanırım, dedi. O; eğer benimle arkadaşlık edersen «Ben sana anlatmadıkça herhangi bir şey hakkında soru sormayacaksın,» dedi. İbn Abbâs der ki : Mûsâ onunla beraber denizde yürüdü. Nihâyet denizlerin birleştiği yere vardılar ki dünyada ondan daha çok suyu olan bir yer yoktu. İbn Abbâs der ki : Allah Teâlâ ona kırlangıcı gönderdi. Kırlangıç denizden gagasıyla su içiyordu. O Mûsâ'ya dedi ki : Şu kırlangıcın denizden ne kadar su azalttığını söyleyebilirsin? O; çok az bir miktar, dedi. O; ey Mûsâ, işte senin ve benim bilgim Allah'ın bilgisi yanında şu kırlangıcın o sudan aldığı miktar kadardır. Hz. Mûsâ, kendisinden daha bilgin birisi olmadığını söylemiş veya içinden geçirmişti. İşte bunun için Allah Teâlâ, onun Hazır'a gitmesini emretmişti. Sonra İbn Cerîr geminin delinmesi, çocuğun öldürülmesi, duvarın düzeltilmesi konusundaki hadîsin tamâmını zikrettikten sonra kendi tefsîrini kaydetmektedir.

فَانْطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا ۖ قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا ۖ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا ﴿٧١﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا ﴿٧٢﴾ قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا ﴿٧٣﴾

71 — Bunun üzerine kalkıp gittiler. Nihâyet bir gemiye bindiklerinde o, bu gemiyi deliverdi. Mûsâ : Gemiyi içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu şaşılacak bir şey yaptın, dedi.

72 — Ben sana yaptığım işlere dayanamazsın, demedim mi? dedi.

73 — Unuttuğum şeyden dolayı bana çıkışma, gücümün yetmediği şeyden beni sorumlu tutma, dedi.

Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'dan ve arkadaşı Hazır'dan bahsederek diyor ki : Onlar buluşup anlaştıktan sonra, kalkıp gittiler. Ancak Hazır Mûsâ'ya arkadaşlık için; kendisi bir şeyden bahsetmedikçe, onun soru sormamasını şart koşmuştu. Konunun açıklanmasına ilkin Hazır başlayacaktı. Birlikte gemiye bindiler. Gemiye nasıl bindikleri ve gemi halkının Hazır'ı tanıdığı, onlardan ücret almadığı, Hazır'a saygı duydukları, denize açılıp da dalgalar içerisine gömülünce Hazır'ın kalkıp gemiyi deldiği, bir tahtasını çıkarıp sonra bir başka tahtayı yamadığı konusundaki hadîs yukarıda kaydedilmişti. Bu durum karşısında Mûsâ Aleyhisselâm kendine sâhib olamamış ve Hazır'a kızarak : «Gemiyi içindekileri boğmak için mi deldin?» demiş. (لتغرق) kelimesinin başındaki lâm ta'lîl lâmı değil ta'kîb lâmıdır.(...)

«Doğrusu şaşılacak bir şey yaptın.» Mücâhid der ki : Burada (إمراً) kelimesi; kötü bir şey anlamına gelmektedir. Katâde ise, hayret verecek bir şey anlamına geldiğini söyler. O sırada Hazır Mûsâ'ya daha önce koşmuş olduğu şartı hatırlatarak der ki : «Ben sana yaptığım işlere dayanamazsın, demedim mi?» Şu senin yaptığın davranış da, benim sana koştuğum şartın nedenidir. Sen bundan dolayı kınanmazsın. Çünkü yapılan şeyle ilgili yeterli bilgiye sâhib değilsin. Aslında faydalı olarak böyle yapılmıştır. Ancak sen, onun faydalı olduğunu bilmiyorsun. Bunun üzerine Mûsâ dedi ki : «Unuttuğum şeyden dolayı bana çıkışma. Gücümün yetmediği şeyden beni sorumlu tutma.» Beni sıkma ve bana ağır davranma. Daha önce geçen hadîste Rasûlullah (s.a.) ın; birincisi, Mûsâ'dan unutma netîcesinde sâdır olmuştur, kavli nakledilmişti.

فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَا لَقِيَا غُلَٰمًا فَقَتَلَهُۥ قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةًۢ بِغَيْرِ نَفْسٍ لَّقَدْ جِئْتَ
شَيْـًٔا نُّكْرًا ﴿٧٤﴾ قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكَ إِنَّكَ لَن تَسْتَطِيعَ مَعِىَ صَبْرًا ﴿٧٥﴾ قَالَ إِن سَأَلْتُكَ
عَن شَىْءٍۭ بَعْدَهَا فَلَا تُصَٰحِبْنِى ۖ قَدْ بَلَغْتَ مِن لَّدُنِّى عُذْرًا ﴿٧٦﴾

74 — Yine gittiler, nihâyet bir erkek çocuğa rastladılar. O, hemen bunu öldürdü. Cana karşılık olmaksızın ma'sûm bir kimseye mi kıydın? Doğrusu çok kötü bir şey yaptın, dedi.

75 — O : Ben sana yaptığım işlere dayanamazsın, demedim mi? dedi.

76 — Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam, benimle arkadaşlık etme. O zaman benim tarafımdan ma'zûr sayılırsın, dedi.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Nihâyet tekrâr yola koyuldular ve «Bir erkek çocuğa rastladılar. O, hemen bunu öldürdü.» Çocuğun kasabada çocuklarla beraber oynadığını ve Hazır'ın çocukların arasından ona doğru yönelip yakaladığını, çocuğun oynayanların en güzeli, en sevimlisi ve en parlağı olduğunu ve çocuğu öldürdüğünü yukarda anlatmıştık. Rivâyete göre; o, çocuğun başını ezmişti. Bazıları da; taşla kırmıştı, derler. Bir rivâyette de eliyle tutup sıkmıştır. Allah en iyisini bilendir.

Mûsâ Aleyhisselâm onun böyle yaptığını görünce; öncekinden daha fazla kızarak şöyle dedi : «Cana karşılık olmaksızın ma'sûm bir kimseye mi kıydın?» Henüz suç işlememiş ve günâha yönelmemiş ma'sûm bir küçücüğe mi kıyıp öldürdün? Onun öldürülmesinin hiç bir mesnedi yoktur. «Doğrusu çok kötü bir şey yaptın, dedi.» Yaptığın şeyin kötülüğü apâşikârdır. «O : Ben sana yaptığım işlere dayanamazsın, demedim mi? dedi.» Yine ilk şartını hatırlattı. Bunun üzerine Mûsâ : «Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam benimle arkadaşlık etme. O zaman benim tarafımdan ma'zûr sayılırsın, dedi.» Bundan sonra sana bir daha itirâz edecek olursam, tekrâr tekrâr benim nazarımda ma'zûr sayılırsın, dedi.

İbn Cerîr Taberî der ki : Bize Abdullah İbn Ebu Ziyâd... Abdullah İbn Abbâs kanalıyla Übeyy İbn Kâ'b'dan nakletti ki; Hz. Peygamber bir kimseden bahsedince ona duâ edecek olursa kendisinden başlardı. İşte bir gün şöyle dedi : Allah'ın rahmeti bizim ve Mûsâ'nın üzerine olsun. Arkadaşına biraz daha dayanabilseydi de hayretli şeyleri görseydi. Fakat o «Eğer bundan sonra sana bir şey sorarsam, benimle arkadaşlık etme. O zaman benim tarafımdan ma'zûr sayılırsın, dedi.»

فَٱنطَلَقَا حَتَّىٰٓ إِذَآ أَتَيَآ أَهْلَ قَرْيَةٍ ٱسْتَطْعَمَآ أَهْلَهَا فَأَبَوْا۟ أَن يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ
أَن يَنقَضَّ فَأَقَامَهُۥ ۖ قَالَ لَوْ شِئْتَ لَتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا ﴿٧٧﴾ قَالَ هَٰذَا فِرَاقُ بَيْنِى وَبَيْنِكَ ۚ سَأُنَبِّئُكَ
بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٧٨﴾

77 — Yine gittiler ve nihâyet vardıkları kasaba halkından yiyecek istediler. Kasaba halkı bu ikisini musâfir etmek istemedi. İkisi şehrin içinde yıkılmaya yüz tutan bir duvar gördüler. O, bunu doğrultuverdi. Mûsâ : Dileseydin buna karşı bir ücret alabilirdin, dedi.

78 — O dedi ki : İşte bu; seninle benim ayrılışımızdı Dayanamadığın işlerin içyüzünü sana anlatacağım.

Allah Teâlâ, Mûsâ ve arkadaşından bahsederek buyuruyor ki : İlk iki seferden sonra tekrâr yola koyuldular : «Nihâyet vardıkları kasaba halkından yiyecek istediler.» İbn Cerîr, İbn Sîrîn'den nakleder ki; bu kasaba Eyle'dir. Hadîste ise bu ifâde şöyledir : Nihâyet cimri bir kasaba halkına vardılar. «Kasaba halkı bu ikisini müsâfir etmek istemedi. İkisi şehrin içinde yıkılmaya yüz tutan bir duvar gördüler.» Burada irâde, istiâre yoluyla duvara isnâd edilmiştir. Çünkü sonradan var edilmiş olan şeyler için irâde bahis mevzûu olduğu zaman; irâde, eğilim gösterme anlamına gelir. «O bunu doğrultuverdi.» Doğru duruma getirdi. Daha önce geçen hadîste, eliyle bunu geriye ittiği ve eğimi gidecek şekilde destek verdiği zikredilmiştir. Bu da fevkalâde bir haldir. İşte o zaman Mûsâ kendisine dedi ki : «Dileseydin buna karşılık bir ücret alabilirdin.» Onlar, bizi müsâfir etmedikleri için bedelsiz olarak işlerini yapmaman gerekirdi. «O dedi ki : İşte bu; seninle benim ayrılışımızdır.» Çünkü çocuğun ölümü esnâsında sen; bir daha sana bir şey sorarsam, benimle arkadaşlık etme, demiştin. Ama bu şartına uymadın. Öyleyse bu, seninle benim ayrılacağım noktadır. «Dayanamadığın işlerin içyüzünü sana anlatacağım» izâh edeceğim.

أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ
يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا ﴿٧٩﴾

79 — Gemi; denizde çalışan yoksullara âitti. Onu kusurlu kılmak istedim. Zîrâ arkalarında, her sağlam gemiye zorla el koyan bir hükümdâr vardı.

Bilinmeyen Sırlar

Mûsâ Aleyhisselâm'ın kavrayamadığı konunun açıklaması işte budur. Hz. Mûsâ'nın dış görünüşüne bakarak reddettiği konunun de-

rinliğini Allah Teâlâ Hazır Aleyhisselâm'a açıklamıştı. Hazır dedi ki : Gemiye gelince; onu sırf kusûrlu kılmak için deldim. Çünkü onlar, zâlim bir hükümdârın bölgesinden geçiyorlardı. Hükümdâr her sağlam gemiyi zabtederek el koyuyordu. Ben onu kusûrlu kılarak, başka bir şeyle geçinme imkânı bulunmayan bu zavallıların geçimlerinin devâmıyla ondan istifâde etmelerini istedim. Bu gemi sâhiblerinin, yetîm oldukları da söylenmiştir.

İbn Cüreyc, Vehb İbn Süleymân kanalıyla Şuayb el-Cübbâî'den nakleder ki; o hükümdârın adı Hüded İbn Büded imiş. Bu husûs Buhârî'nin rivâyetinde de geçmiştir. Bu isim Tevrât'da İys İbn İshâk'ın soyundan gelen torunları arasında kaydedilir. Yani bu hükümdâr Tevrat'da sözü edilen hükümdârdır. Allah en iyisini bilendir.

İZÂHI

Birinci Mes'ele : Burada şunu bilmeliyiz ki, bu üç mes'elenin ortak olduğu bir nokta vardır. O da peygamberlerin hükümlerini zâhire göre vermeleridir. Nitekim Peygamber (s.a.) : Biz, zâhire göre hüküm veririz. Sırları ise Allah bilir, buyurmuştur. Bu bilgili kimse ise verdiği hükümleri, olayların dış görünüşüne bağlamıyor. Onların hakikî sebeplerine binâ ediyordu. Çünkü, birinci ve ikinci mes'elede yeterli ve açık bir sebep bulunmamaktadır. Ve bu gibi hallerde insanların mal ve canlarına müdâhale etmek câiz değildir. Çünkü bu olaylarda gemi deliniyor. Bu, görünürde bir sebep olmaksızın bir insanın malına zarar vermektir. Çocuk öldürülüyor ki bu da açık bir sebep olmadığı halde suçsuz bir cana kıymak demektir. Üçüncü sırada anlatılan o duvarı düzeltme ise yine sebepsiz yere zorluk ve yorgunluğa katlanmaktır. Bu üç mes'elede de o bilgili zât, hükmünü zâhirî sebeplere göre vermemiş, gizli ve mu'teber sebeplere göre vermiştir. Bu da gösteriyor ki, Allah Teâlâ ona aklî bir güç vermişti ve o da o güçle işlerin esâsına, gizli yönlerine muttali' olabiliyordu. Mûsâ (a.s.), hukûk ve hükümleri dış sebeplere bağlarken, bu zât gizli sebeplere göre hüküm veriyordu. İkisinin mertebeleri, bu ayrı iki noktada bulunuyordu. Buna göre o bilgili zâtın ilmî mertebesi, Mûsâ (a.s.) nın mertebesinden yüksek idi. Bundan sonra şunu bilmeliyiz ki, bu üç mes'elenin esâsı şu cümle ile özetlenebilecek bir kuraldır : İki zararla karşı karşıya kalındığında, büyük olandan kurtulmak için küçük olan zarara katlanmak gerekir. İşte şu üç mes'elede bu kural göz önünde bulundurulmuştur :

Birinci Mes'ele : Burada o bilgili kimse o gemiyi delmese, kralın onu zorla alacağını ve tamâmıyla sâhiplerinin elinden çıkacağını bilmiştir. Şimdi burada iki çelişik şık bulunmaktadır : Ya gemi delinmeyecek, fakat tamâmıyla sâhiplerinin elinden çıkıp kralın eline geçecek veya delinecek ama ellerinde kalacak. İkinci şık birinciden daha az zararlı olacağı için bu şık tercîh edilmiştir. Ve böylece daha büyük bir zarardan kurtulunmuştur.

İkinci Mes'ele : Çocuğun öldürülmesi de böyledir. Çünkü o çocuk sağ kalsaydı, anne-babasına hem din hem de dünya açısından zararlı olacaktı. Hızır (a.s.) bir vahiy ile bu çocuğun öldürülmesinin anne-babasına vereceği zararın, sağ kalıp da vereceği zarardan az olduğunu öğrenmiş ve bu sebeple onu öldürmüş olabilir.

Üçüncü Mes'ele : Burada da durum aynıdır. Çünkü o duvarı yaparak uğranılan zarar, onun yıkılmasından doğacak olan zarardan daha küçüktür. Çünkü duvarın yıkılmasında, o yetîmlerin malının heder olması söz konusudur. Bu ise büyük bir zarardır. Hulâsa, o bilgin eşyânın içyüzünü, hakîkatını biliyor ve ona göre hüküm veriyordu. O, bu özelliğe sâhipti. Mûsâ (a.s.) ise böyle değildi. O, hükümlerini dış sebeplere göre veriyordu. Binâenaleyh aralarında ilim noktasında bir fark olduğu açıktır. Ancak burada şöyle bir itirâz da akla gelebilir : Allah Teâlâ, o zâtı eşyânın içyüzünü, hakîkatlarını bilme özelliğine sâhip kılmıştı. Böyle bir bilgi ise öğrenilemez. Oysa Mûsâ (a.s.) onun yanına ilim öğrenmek için gitmişti. O halde o bilgili zâtın, onun öğrenebileceği türden bir ilim örneği göstermesi gerekmez miydi? Halbuki bu üç örnekte geçen ilim öğrenilemez. Öyleyse bu örnekler niçin gösterilmiştir? Cevab : Eşyânın dış yüzünü, dış sebeplere dayanarak bilmek mümkündür. Eşyânın içyüzünü bilmek ise ancak kalbi arındırma, rûh ve kalbi bedenî ilgilerden temizleme, ayrı tutma ile mümkün olur. İşte bunun içindir ki Allah (c.c.), o zâtın ilmini «Biz ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik.» (Kehf, 65) diye tavsîf etmiştir. Sonra Mûsâ (a.s.) şerîat ilminde olgunlaşınca, Allah (c.c.) onu olgunluk derecesinin daha da yükselmesi bir insanın dışa dayalı şer'î ilimlerden iç ve hakîkata dayalı gizli ilme geçmekle olacağını öğrenmesi için, o bilgili zâta göndermiştir.

İkinci Mes'ele : O bilgili zât, birinci mes'eleyi; «Gemi; denizde çalışan yoksullara âit idi. Onu kusurlu kılmak istedim. Zîrâ arkalarında, her sağlam gemiye zorla el koyan bir hükümdâr vardı.» diye açıklamıştır. Bu cevabda birkaç nükte vardır :

1) O gemi, denizde çalışarak geçimini sağlayan bir grup yoksul kimsenin idi. Allah (c.c.) onlara «miskînler» demiştir. İmâm Şâfiî bu âyeti, fakîrin miskînden daha yoksul olan kimse demek olduğuna de-

lil göstermiş, çünkü, o gemiye sâhip olmalarına rağmen Allah (c.c.) onlara «miskînler» demiştir.

2) O bilgili zât bu cevabıyla şunu demek istiyor : O gemiyi delmekteki gâyem, içindekileri batırmak değildi. Gerçek şu idi : zâlim bir kral vardı. Sağlam gemileri zorla alıyordu. İşte ben, bu gemiyi o zâlim hükümdâr zorla almasın, diye deldim. Çünkü benim delmeyle verdiğim zarar, o zorla almanın zararından azdır. Şimdi burada şöyle bir soru akla gelebilir : Bir insan böyle bir maksadla da olsa bir yabancının malına bu şekilde müdâhale edebilir mi? Cevab : Bu, şerîatlara göre değişir. O zaman cârî olan şerîatta böyle bir şey câiz olmuş olabilir. Bizim dinimizde ise böyle bir şey câiz değildir. Meselâ yol keserek, insanların tüm malını gasbedenler vardır. Böyle bir yol kesme olayında, yol kesene bir miktar mal verip kalanları kurtarmak, mal sâhibine iyilik etmek olur.

3) Bu delme fiili, gemiyi tamâmen kullanılamaz hale getirecek bir şekilde olmamıştır. Çünkü böyle olsaydı; bu zarar, zorla alınmanın zararından daha az olmaz ve onu delmek de câiz olmazdı.

4) Âyette geçen (وراء) kelimesinin mânâsı hakkında iki görüş vardır :

1 — Önlerinde demektir. Yani onların önlerinde gemileri gasbeden bir kral varmış. el-Ferrâ da böyle diyor. Aynı şekilde «Onların arkalarında cehennem vardır.» (Câsiye, 10) âyeti (وراء) kelimesine «ön» anlamı verilerek «onların önlerinde cehennem vardır.» şeklinde anlaşılabilmektedir. (İnsân, 27) âyetinde de aynı incelik vardır. Bu te'vilin açıklamasını şöyle yapabiliriz: Sana göre ğâib olan şey senden gizlenmiştir, sen de ona nisbetle gizlenmişsindir. İşte sana göre ğâib ve gizli olan her şey senin arkanda imiş gibi ihbâr edilir. Herhangi bir şeyin önü şâyet göremiyeceği bir durum ve mahalde yani ğâib ve gizlenmiş, örtülmüş durumdaysa onu da (وراء) kelimesi ile ifâde etmek mümkün dür. Nitekim Kur'an'da da bunun örnekleri vardır, «Onların arkalarında cehennem vardır.» (Câsiye, 10), «Ve ağırlığı çekilmiz günü arkalarında bırakırlar.» (İnsân, 27) âyetlerinde olduğu gibi.

2 — Bu kelimenin mânâsı «arka» demektir. Çünkü o zâtın gemiye bindiği yerin arkasında bulunuyordu ve bu gemi de oraya dönecekti.

İkinci Mes'ele : Çocuğun öldürülmesi meselesidir. Bilgili kimse bu olayı «Oğlana gelince; onun anası babası inanmış kimselerdi...» diye açıklamıştır. Burada birkaç görüş vardır :

1) O çocuk, ergin bir insandı. Yol keser, kötü işler yapardı. Anne babası da onu insanlardan korumak, ona bir şey söyleyenleri yalanlamak zorunda kalırlardı. Bu çocuk, onların günâha girmesine sebep olurdu. Hattâ küfre bile götürebilirdi.

2) Bu bir çocuk idi, ama Allah (c.c.) onun büyüyüp bu fenâlıklarını yapacağını bilmiştir. «Çocuğun onları azdırıp küfre sürüklemesinden korkmuştuk.» Burada «haşyet» kelimesi, korku ve zann-ı gâlib mânâsınadır. Allah Teâlâ ona böyle ferdler doğuracağına gâlip zannı olduğu kimseyi öldürmesine izin vermiştir. «Onları azdırıp küfre sürüklemesinden» ifâdesi de iki şekilde anlaşılmıştır:

1 — Bu; o çocuğun anne babasını azgınlık ve küfre itmesidir. Çünkü onlar, o çocuğa olan sevgilerinden dolayı onu korumak, hattâ yanlış işlerini tasvîb etmek zorunda kalacaklardı.

2 — Çocuğun, ana-babasıyla geçiminde onlara karşı azgın kâfirler gibi davranmasından korkmuştuk, şeklinde anlaşılabilir. Denebilir ki, böyle bir zannla bir çocuğu öldürmek doğru mudur? Eğer bu zann, Allah (c.c.) ın vahyi ile güçlenmiş ise doğrudur. «İstedik ki, Rablarının o çocuktan daha temiz ve daha çok merhametli birini vermesini.» (Kehf, 81) Yani istedik ki, Allah (c.c.) onlara din ve olgunluk bakımından bundan daha hayırlı birini versin, demektir. Burada geçen «temiz» ibâresi, Mûsâ (a.s.) nın; «Cana karşılık olmaksızın ma'sûm bir kimseye mi kıydın?» (Kehf, 74) demesine karşılık olarak geçmektedir. Bu âyette geçen «zekât» kelimesi, temizlik mânâsına gelmiş oluyor. Sanki Mûsâ (a.s.); «Ma'sûm bir kimseye mi kıydın?» O, henüz rüşde ermemiştir ve günâhlardan, kirlerden temizdir, demiştir. Bilgili zât ise : Onun her ne kadar şu anda temiz de olsa, ileride azıtıp küfre sapacağını, bu konuyu kendisine Allah (c.c.) ın bildirdiğini, bunun için de ona bedel Allah (c.c.) ın onlara bunun gibi olmayacak bir çocuk vermesini istediğini, söylemiştir. Onun rüşde ermiş olduğunu söyleyenler ise, bu noktayı : O, öldürülmesini gerektirecek bir şey yapmış görünmüyor, şeklinde anlamışlardır. «Daha merhametli» yani onlara daha itâatkâr, daha şefkatli, demektir. Rivâyete göre, bu âilenin bir câriyesi varmış. Onunla bir peygamber evlenmiş ve bu câriye ondan bir peygamber dünyaya getirmiş.

Üçüncü Mes'ele : Bilgili zât duvarı doğrultmasını ise şöyle açıklar : O duvarın altında bir hazîne vardı. Bu, o şehirde yaşamakta olan iki yetîm çocuğa âitti. Bu çocukların babası iyi insandı. Duvar yıkılmak üzere idi. Eğer duvar yıkılsa, o hazîne zâyi' olacaktı. Onun için Allah (c.c.), onların hakkını ve iyi bir insan olan babalarının hatırını gözeterek o hazînenin onlara kalmasını istedi. İşte bu sebeplerden dolayı, bana o duvarı doğrultmamı emretti. Burada da birkaç nükte vardır :

1) Allah Teâlâ bu duvarın bulunduğu yere bir yerde «köy» bir başka yerde de «şehir» demiştir.

2) Bu hazîne nedir? Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Bir görüşe göre bu hazîne maldır. Her iki şık için doğru olan da bu görüştür.

a) Hazîne mal demektir.

b) «Hazînelerini çıkaranlar» ibâresi de, bu hazînenin mal olduğuna delâlet eder. İkinci bir görüşe göre ise bu hazîne mal değil, ilimdir. Çünkü, «Onların babaları iyi bir kimseydi.» deniliyor. İyi bir kimsenin hazînesi de mal değil, ilim olur. Zîrâ mal yığmak iyilikle bağdaşmaz. Bunun içindir ki Cenâb-ı Allah : «Altını ve gümüşü biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar; işte onlara pek acıklı bir azâbı müjdele.» (Tevbe, 34) buyurmuştur. Üçüncü görüşe göre ise bu hazîne, altın bir levhadır. Onun üzerinde şöyle bir yazı bulunmaktaydı : «Kadere inanıp da üzülen kimseye, rızka inanıp da yorulan kimseye, ölüme inandığı halde sevinen kimseye, hesaba çekileceğine inanıp da gaflete dalan kimseye, dünyayı onun geçici olduğunu bildiği halde ona meyleden kimseye şaşarım. Allah'tan başka ilâh yoktur. Muhammed O'nun elçisidir.»

3) Âyette «Babaları iyi bir kimse idi.» buyurulması, ataların iyiliği sebebiyle oğullara değer verilmesi esâsına dayanır. Ca'fer İbn Muhammed'e göre, bu çocuklar ile iyi bir kimse olan baba arasında yedi nesil varmış. Hasan İbn Ali (r.a.) de Hâricîlerle arasında geçen bir konuşmada şöyle demiştir : Allah Teâlâ o iki çocuğun malını niçin korudu? Hâricîler; babalarının iyiliğinden dolayı, dediler. O, benim babam ve dedem o kimseden daha iyi değil midirler? dedi. Yine şöyle bir rivâyet daha vardır : İnsanlar mallarını bu adamın yanına emânet bırakırlar, o da sonra istedikleri vakit onların bu mallarını eksiksiz geri iâde edermiş. Burada bir soru akla gelebilir. Şöyle ki : Bu çocukların herhangi biri, o duvarın altındaki hazîneyi biliyorlar mıydı, yoksa bilmiyorlar mıydı? Eğer biliyor idiyseler, o duvarın yıkılmasına göz yummazlardı. Eğer bilmiyor idiyseler, bu takdirde, büyüdükleri zaman onu nasıl çıkarıp faydalanacaklardı. Cevab : Bu yetîm çocuklar o hazîneyi bilmiyor, fakat vasîleri biliyordu sonra o vasî kaybolmuş, o yokken duvar da yıkılmaya yüz tutmuş, olabilir. «Rabbından bir rahmet olarak.» (Kehf, 82) diye ekliyor. Yani ben bunları, yalnız Allah (c.c.) ın rahmeti görünsün diye yaptım, diyor. Çünkü bunların hepsi şu bir cümlenin kapsamına girer : Daha önce de açıkladığımız gibi, büyük zararı önlemek için küçük zarara râzı olmak. Sonra «Ben, bunları kendiliğimden yapmadım» diyor. Yani ben, şu gördüğün işleri kendi ictihâdım ve görüşümle yapmadım. Ben onları ancak Allah'ın emir ve vahyi ile yaptım, diyor. Çünkü insanların mal ve canına ancak vahiy ve nass ile dokunulabilir. Şimdi bir soru kalmış bulunuyor. O da şudur : Bilgili zât önce «Ben onu kusûrlu yapmak istedim» diyor. Sonra «İs-

tedik ki, Rablarının o çocuktan daha temiz ve hayırlı olanı versin.» diyor. Son olarak da «Rabbım onların rüşde ermelerini istedi.» diyor. Bu cümlelerde geçen üç «isteme» fiili nasıl oluyor da hepsi bir tek hikâyede ve bir tek fiilde geçtiği halde bir kerresinde Hazır'a, bir diğer kerresinde Allah'a izâfe ediliyor? Cevab : Bilgili zât kusûrlu kılmayı söyleyince, bu istemeyi kendine öldürmeyi anlatırken hikmet meselesinde yüksek bilgi sâhibi olduğuna dikkat çekmek için kendilerine babaları iyi bir kimse olduğu için çocukların yararlarını gözetmeye gelince bunu istemeyi de Allah (c.c.) a nisbet etmiştir. Çünkü babalarının hatırı için çocukların iyiliğini üzerine alan yalnız Allah (c.c.) tır. (Fahreddin Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XXI, 159-162)

——— oOo ———

وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا طُغْيَانًا وَكُفْرًا ﴿٨٠﴾ فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا ﴿٨١﴾

80 — Oğlana gelince; onun anası babası inanmış kimselerdi. Çocuğun onları azdırıp küfre sürüklemesinden korkmuştuk.

81 — Rablarının o çocuktan daha temiz ve daha çok merhametli birini vermesini istedik.

Bu çocuğun adının Ceysûr olduğu yukarda geçmişti. Hadîste İbn Abbâs kanalıyla Übeyy İbn Kâ'b'dan nakledilir ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Hazır'ın öldürdüğü çocuk yaratıldığı gün; kâfir tabîatıyla yaratılmıştı. İbn Cerîr bunu Ebu İshâk kanalıyla Saîd İbn Cüreyc'den ve İbn Abbâs'tan nakleder. Onun için Allah Teâlâ : «Onun anası babası inanmış kimselerdi. Çocuğun onları azdırıp küfre sürüklemesinden korkmuştuk.» buyuruyor. Yani anne ve babanın çocuklarına olan sevgileri, onları küfre sürüklemesinden korkmuştuk. Katâde der ki.: Çocuğun anne ve babası çocuk doğduğunda sevinmişler, öldüğünde üzülmüşlerdi. Halbuki çocuk yaşasaydı; bu, kendilerinin felâketi olacaktı. Öyleyse herkes, Allah'ın kazâsına rızâ göstersin. Çünkü Allah'ın mü'min için kazâsı sevmediği şeylerde sevdiğinden daha çok hayır olabileceği şeklindedir. Sahîh hadîste vârid olur ki; Allah, mü'min için ne hükmederse mutlakâ bu, onun için hayır olur. Allah Teâlâ Bakara sûresinde de şöyle buyuruyor : «Birşey hoşunuza gitmediği halde sizin için hayırlı olabilir.» (Bakara, 216).

«Rablarının o çocuktan daha temiz ve daha çok merhametli birini vermesini istedik.» Bu çocuktan daha temiz ve kendilerine daha çok acıyan bir çocuk vermesini. O çocuğa kendileri de daha çok şefkatli davranacaklardır. İbn Cüreyc böyle der. Katâde ise; o çocuğun anne ve babasına daha iyi davranacağı anlamına geldiğini belirtir. Daha önce o, anne ve babaya bir kız çocuğu verildiği zikredilmişti. Denilir ki Hazır, çocuğu öldürdüğünde annesi müslüman bir çocuğa hâmileydi. İbn Cüreyc böyle der.

وَأَمَّا ٱلْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَٰمَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِى ٱلْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُۥ كَنزٌ لَّهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا
صَٰلِحًا فَأَرَادَ رَبُّكَ أَن يَبْلُغَآ أَشُدَّهُمَا وَيَسْتَخْرِجَا كَنزَهُمَا رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ وَمَا فَعَلْتُهُۥ عَنْ أَمْرِى
ذَٰلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِع عَّلَيْهِ صَبْرًا ﴿٨٢﴾

82 — Duvar ise; o şehirdeki iki yetîm erkek çocuğa âitti. Altında da onlara âit bir defîne vardı. Babaları iyi bir kimseydi. Rabbın; onların erginlik çağına ulaşmasını ve Rabbından bir rahmet olarak defînelerini çıkarmalarını istedi. Ben, bunları kendiliğimden yapmadım. İşte dayanamadığın şeylerin te'vîli budur.

Bu âyette kasaba lafzının, şehir anlamına kullanılabileceğine delâlet vardır. Çünkü Allah Teâlâ daha önce «vardıkları kasaba halkından» buyururken, burada «Duvar şehirdeki iki yetîm erkek çocuğa âittir.» buyurmuştur. Nitekim bir başka âyette şöyle buyurur : «Nice kasabalar vardır ki; onlar, seni çıkaranların kasabalarından kuvvet bakımından daha güçlü idiler.» (Muhammed, 13) Yine müşriklerden naklen şöyle buyurur : «Bu Kur'an şu iki kasabadan birinden büyük bir adama inmeli değil miydi?» (Zuhruf, 31) Yani Mekke ve Tâif'den birine.

Âyetin mânası şöyledir : Bu duvarı Hazır düzeltmişti. Çünkü şehirdeki iki yetîm çocuğa âitti. Ve duvarın altında onlara âit bir defîne saklı idi. İkrime, Katâde ve bir başkası der ki : Onun altında çocuklar için gömülü bir mal vardı. Âyetin akışından da bu, anlaşılmaktadır. İbn Cerîr merhûmun tercîh ettiği kanâat ta budur. Avfî, İbn Abbâs'tan naklen; onun altında bulunan hazîne, bilgi hazînesiydi, der. Saîd İbn Cübeyr de böyle demiştir. Mücâhid ise; üzerinde bilgi bulu-

nan sayfalar olduğunu söyler. Nitekim merfû' bir hadîste bunu te'yîd eden bir rivâyet nakledilmektedir. Şöyle ki : Hâfız Ebu Bekr el-Bezzâr, Müsned isimli meşhûr eserinde der ki : Bize İbrâhîm İbn Saîd... Ebu Zerr (r.a.) den nakletti ki; o, şöyle demiş : Allah Teâlâ'nın kitâbında zikrettiği defîne, altından bir sayfaydı. Üzerinde şu ifâde yazılıydı : Kadere kesin olarak inanıp da yorulan insanın niçin yorulduğuna hayret ettim. Cehennemi anıp ta gülen insanın niçin güldüğüne şaştım. Ölümü hatırlayıp da gâfil olan insanın niçin gâfil olduğuna şaştım. Lâ ilâhe İllallah Muhammedun Rasûlullah. Burada râvî olarak yer alan Bişr İbn Münzir, Masîs kadısı diye de bilinir. Hâfız Ebu Ca'fer el-Akîlî bunun hadîsinde vehm olduğunu bildirir.

Bu konuda Selef'ten bazı eserler rivâyet edilmiştir. Nitekim İbn Cerîr Taberî Tefsîr'inde der ki : Bize Ya'kûb... Naîm el-Anberî'den nakletti ki —o Hasan el-Basrî'nin meclisinde bulunanlardan imiş— ben Hasan el-Basrî'nin «Altında da onlara âit bir defîne vardı» âyeti konusunda şöyle dediğini işittim demiş : Bu defîne, üzerinde şu ifâdenin yazılı bulunduğu altundan bir levha idi : Rahmân, Rahîm olan Allah'ın adıyla. Kadere inanan insanın nasıl üzüldüğüne şaşarım. Ölüme kesin olarak inanan insanın nasıl sevindiğine şaşarım. Dünyayı tanıyıp dünya ehlinin değişimlerine şâhid olup dünyaya bel bağlayan insana şaşarım. Lâ ilâhe illallah Muhammedun Rasûlullah.

Bana Yûnus... Ğufre'nin kölesi Ömer'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Allah Teâlâ'nın mağaradan söz ettiği sûrede «Altında da onlara âit bir defîne vardı.» buyurarak söz konusu ettiği hazîne; altundan bir levha idi. Üzerinde şu ifâdeler yazılı idi : Rahmân, Rahîm olan Allah'ın adıyla. Cehennemi bilip de gülen adama şaşılır. Kadere kesin olarak inanıp da yorulan adama şaşılır. Ölümün geleceğine kesin olarak inanıp da güven içinde duran adama şaşılır. Allah'tan başka ilâh olmadığına şahâdet ederim. Muhammed'in Allah'ın kulu ve Rasûlü olduğuna şahâdet ederim. Bana Ahmed İbn Hâzım el Ğıfârî anlattı ki Hennâde Bint Mâlik... Hammâd İbn Velîd'in şöyle dediğini işittim, demiş : Ca'fer İbn Muhammed; «Altında da onlara âit bir defîne vardı.» âyeti konusunda şöyle dedi : Bu; iki buçuk satırdı. Üçüncüsü tamâmlanmamıştı ve şu ifâdeler yer alıyordu : Rızka kesin olarak inananın nasıl yorulduğuna şaşarım. Hesâba kesin olarak inananın nasıl gaflete daldığına şaşarım. Ölüme kesin olarak inananın nasıl üzüldüğüne şaşarım. Zîrâ Allah Teâlâ buyuruyor ki : «İsterse bir hardal danesi kadar ağırlıkta olsun, Biz onu da getiririz. Hesâb görücü olarak Biz, kâfîyiz.» (Enbiyâ, 47) Rivâyeti nakleden Hennâde Bint Mâlik eş-Şeybânî der ki : O çocukların, babalarının iyiliğinden dolayı korundukları bahsedilmiş fakat onların iyiliği söz konusu edilmemiş-

tir. Onlarla kendileri için korundukları babaları arasında yedi göbek vardı. Ve babaları örgücü idi. Bu, imâmların zikrettikleri ile daha önce vârid olan hadîs eğer doğru ise, İkrime'nin kavli ile çelişen bir tarafı yoktur. İkrime; bu hazînenin mal olduğunu söylüyordu. Onlar da altundan bir levha olduğunu söylüyorlar. Bunun içinde fazlasıyla mal bulunduğunu belirtiyorlar. Ayrıca o, levhanın üzerinde bilim, hikmet ve öğüt yazılı olduğunu da ekliyorlar. Allah en iyisini bilendir.

«Babaları iyi bir kimse idi.» Bu da gösteriyor ki; sâlih bir kişinin soyu korunur ve onun kulluğunun bereketi dünya ve âhirete uzanır, soyundan gelenlere şefâatı ulaşır. Onun rahat etmesi için, soyundan gelenlere cennet derecelerinin en üst derecesi verilir. Nitekim bu konuda âyet ve hadîsler vârid olmuştur. Saîd İbn Cübeyr, İbn Abbâs'tan naklen; çocukların babalarının iyiliğinden dolayı korunduklarını bildirmiştir. Ancak kendilerinin iyi oldukları bahis mevzûu edilmemiştir. Onun yedinci atadan baba olduğu da yukarıda söylenmişti.

«Rabbın; onların erginlik çağına ulaşmasını ve Rabbından bir rahmet olarak defînelerini çıkarmalarını istedi.» Burada irâde, Allah'a isnâd ediliyor. Çünkü onların erginlik çağına ulaşmasını, Allah'tan başka kimse sağlayamaz. Öldürülen çocuk hakkında da şöyle buyurulmuştu : «Rablarının o çocuktan daha temiz ve daha çok merhametli birini vermesini istedik.» Gemiden bahsedilirken de onu kusûrlu kılmak istedim, deniyor. Allah en iyisini bilendir.

«Ben, bunları kendiliğimden yapmadım. Rabbımdan bir rahmet olarak.» Yani bu üç durumda da yaptığım şu işlerin hiç birisi benim kendiliğimden yaptığım davranış değildir. Sâdece Allah'ın bize anlattığı bir rahmettir. Gemi halkı, çocuğun anne ve babası, sâlih evlâd konularının hepsi de Allah'ın rahmetindendi. «Ben bunları kendiliğimden yapmadım.» Böyle emredildim ve böyle yapmam bildirildi. Bu ifâde Hızır Aleyhisselâm'ın peygamberliğini söyleyenlerce delil gösterilmektedir. Bununla beraber daha önce «Kullarımızdan bir kul buldular ki, Biz ona katımızdan bir rahmet vermiş ve kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik.» buyuruluyor.

Başkaları da dediler ki : Hazır bir rasûldür. Hattâ kraldı diyenler de vardır. Bunu Maverdî Tefsîr'inde nakleder. Çoğunluk ise Hazır'ın nebî olmayıp velî olduğu görüşünü benimsemişlerdir. En iyisini Allah bilir. İbn Kuteybe, el-Maârif isimli eserinde nakleder ki : Hazır'ın adı Hazır Belyâ İbn Melkân imiş. Onun babası Fâliğ, onun babası Ğâbir, onun babası Şâlih, onun babası Erfahşez imiş. Onun babası Nûh Aleyhisselâm'ın oğlu Sâm imiş. (İbn Kuteybe, El Mârif, 42). Derler ki : Hazır'a «Abbâs'ın babası» künyesi verilmiş ve Hazır lâka-

bıyla adlandırılırmış. O krallar soyundanmış. Nevevî, Tehzîb el-Esmâ isimli eserinde bunu nakleder. Sonra gerek o, gerekse başkaları Hazır'ın kıyâmet gününe kadar yaşadığını ve diri olduğunu söylerler. Ancak bu konuda iki görüş vardır. Nevevî ve İbn Salâh, onun yaşadığı görüşünü benimserler. Bu konuda Selef'ten ve diğerlerinden pek çok hikâye ve eserler naklederler. Onun bazı hadîslerde adı geçerse de, bunlardan pek çoğu sahîh değildir. En meşhûr olanı ta'ziye ile ilgili hadîslerdir. Bunun isnâdı ise zayıftır.

Daha sonraki bilginlerle başkaları, bu konuda yukardakinin aksi görüşü tercîh ederler. Ve delil olarak da Allah Teâlâ'nın : «Senden önce hiç bir beşeri ölümsüz kılmadık.» (Enbiyâ, 34) âyetini gösterirler. Nitekim Hz. Paygamber de Bedir günü şöyle buyurmuştur : Allah'ım; eğer şu topluluğu helâk edersen, bir daha yeryüzünde Sana ibâdet edilmez. Yine Hz. Peygamberden Hazır'ın kendisine geldiği, yanında bulunduğu, beraber savaştığına dâir hiç bir rivâyet nakledilmemiştir. Eğer Hazır sağ olsaydı; Hz. Peygamberin ve ashâbının peşinden gider, onların yanında yer alırdı. Çünkü Hz. Peygamber, her iki topluluğa yani cinnlere ve insanlara peygamber olarak gönderilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber bazı ifâdelerinde : Mûsâ ve Îsâ sağ olsalardı, bana uymaktan başka bir şey yapamazlardı, buyurmuştur. Ölümünden kısa bir süre önce de şöyle demiştir : Yeryüzünde bulunan hiç bir kimse bâkî değildir. Daha buna benzer bazı deliller zikrederler.

Imâm Ahmed İbn Hanbel der ki : Bana Yahyâ İbn Âdem... Ebu Hüreyre (r.a.) den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Hazır'a Hazır adının verilmesi; beyâz bir otun üzerine oturmuş olmasındandır. Bir de baktı ki altında bulunan, titreyen yemyeşil bir şeydir. Bunu Ahmed İbn Hanbel Abdürrezzâk kanalıyla da rivâyet eder. Buhârî'nin Sahîh'inde de Hemmâm İbn Münebbih kanalıyla Ebu Hüreyre'den nakledilir ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Hazır'a bu adın verilmesi, onun kuru otun üzerinde oturmasındandır. Çünkü bir de baktı ki; arkasında bulunan her şey titreyen yemyeşil ottur. Buradaki kuru ot anlamına gelen (الفروة) kelimesi, kurumuş ve burulmuş ottur. Abdürrezzâk böyle der. Bununla yeryüzünün kasdedildiği de söylenmiştir.

«İşte dayanamadığın şeylerin te'vîli budur.» İşte için daralıp ta benim sana haber vermeme kadar sabredemediğin olayların tefsîri budur. Ancak olayları yorumlayıp, açıklayıp, izâh edip, müşkilleri hallettikten sonra Allah Teâlâ (لم تسطع) ifâdesini kullanıyor. Bundan önce ise müşkil çok fazla olduğundan dolayı «Sana, yaptığım işlere dayanamazsın demedim mi?» buyurarak (لم تستطع) kelimesini kul-

lanıyor. Böylece ağıra ağır, hafîfe hafîfle mukâbele etmiştir. Nitekim bu sûrenin 97 nci âyetinde de şöyle buyurur: «Onlar artık ne onu aşabildiler, ne de delip geçebildiler.» Aynı âyette de (استطاعوا) ve (اسطاعوا) kelimelerini birbirine mukâbeleten kullanmaktadır. Binâenaleyh lafız ve anlam bakımından uygun düşen ifâdeyi seçmiştir. Allah en iyisini bilendir.

Denilirse ki: Mûsâ'nın delikanlısının durumu ne oluyor? Kıssanın başında söz konusu edilmiş, sonra zikredilmemiştir. Cevab olarak denir ki: Kıssanın anlatılmasında güdülen maksad; Mûsâ Aleyhisselâm'ın Hazır ile olan hâdisesi ve aralarında cereyân eden vak'alardır. Mûsâ'nın delikanlısı ise, buna bağlı olarak söz konusu edilmiştir. Daha önce geçen sahîh hadîslerde ve diğer rivâyetlerde bu delikanlının Yûşa' İbn Nûn olduğu söylenmiştir. Bu zât, Mûsâ Aleyhisselâm'dan sonra İsrâiloğullarının başına geçmişti. Bu da İbn Cerîr Taberî'nin Tefsîr'inde naklettiği rivâyetin zayıf olduğunu gösterir. Şöyle ki: İbn Cerîr Taberî, İbn Humeyd kanalıyla... İkrime'den nakleder ki; İbn Abbâs'a şöyle denmiş: Mûsâ Aleyhisselâm'ın delikanlısı beraberinde bulunduğu halde ondan hiç bir bahis duymadık, bunun sebebi nedir? İbn Abbâs demiş ki: Delikanlının haberinden bahsedildiğine göre, o sudan içmiş ve ölümsüzler arasına karışmıştır. Âlim zât onu almış, bir gemiye bindirerek denize salmıştır. Kıyâmet gününe kadar o, deniz dalgalarıyla boğuşmaktadır. Bunun sebebi, onun içmemesi gereken bir sudan içmiş olmasıdır. Bu hadîsin isnâdı zayıftır. Râvîler arasında yer alan Hasan İbn Umâre metrûk bir râvîdir, babası da bilinmeyen bir kişidir.

İZÂHI

Ancak burada şâyân-ı dikkat bir nokta vardır ki o da Hızır'ın öldürdüğü erkek çocuk mes'elesidir. Eğer bu erkek çocuk bâliğ idiyse filhâl küfr ve tuğyânına hüküm, şerîata muvâfık olur. Fakat Cumhûr'un dedikleri gibi, henüz bâliğ olmamış bir sabî idiyse onun küfürü ve tuğyânı nihâyet istikbâlde vâki' olacak bir hakîkattir. Hızır ledünnî ilim ile onun hal ve istikbâldeki bütün gizliliklerini bilmiş dahi olsa bir sabî şöyle dursun bir bâliği bile ileride yapacağı suçtan dolayı katletmek şüphe yok ki şerîata muhâlifdir. Nitekim Hazreti Ömer (r.a.) Mugîre'nin kölesini görünce; bu beni katledecek demiş, kendisinin kâtili olacağını bilmiş idi, o halde neye bırakıyorsun ey

mü'minlerin emîri, dediklerinde; ne yapayım, henüz bir şey yapmamıştır ve sırf kalbindeki şeyden dolayı da şer'an muâheze olunmaz dedi, ve dediği gibi ertesi gün şehîd oldu. Şu halde Hızır'ın katlettiği; eğer sabî ise bundaki hüküm, hakîkat ile şerîat arasında bir ayrılma noktası teşkîl etmez mi? Ve bu sûrette Mûsâ bu te'vîle nasıl kâni' olur? Buna söylenebilecek cevâb şu iki vecihten birisi olabilir :

1 — Mûsâ'nın te'vîle i'tirâz etmemesinden zâhir olan şudur ki : Onun «temiz bir nefis» diye bir ma'sûm zannettiği oğlan, sabî değil, bâliğ azgın bir kâfir, katli vâcib bir genç imiş. Bu karîne karşısında sabî idi, kavli kabul edilemez.

2 — Şerîatın hakîkati Allah'ın emridir. Hızır da bunu kendiliğinden değil, Allah'ın emriyle yaptığını söylemiş, Mûsâ'nın i'tirâz etmemesine sebep de bu, olmuştur. Zîrâ bu sûretle Hızır özel hallerde, özel bir şerîat ile me'mûr bir peygamber olduğunu anlatmış, demektir. Binâenaleyh o sabî hakkında icrâ ettiği katl hükmü, kıyâsa muhâlif olmakla beraber Hızır için özel vahye müstenid özel bir şerîat olmuş olur. Bu ise şerîat ile hakîkat arasında bir ihtilâfa değil, iki peygamberin şerîatları arasında bir farka râci' olur. Ve Mûsâ'yı Hızır'dan ayıran en mühim nokta da bu farktır. Beyân olunan üç vak'adan üçü de Hızır'ın hem bilgi şeklinde, hem de hareket şeklinde başka bir husûsiyyet gösterdiği gibi bilhâssa erkek çocuk hükmünde de bir husûsiyyet göstermektedir :

Evvelâ; ilim nokta-i nazarından bakıldığı zaman, onun ilmi, gemi, erkek çocuk, dıvar hakkında olduğu gibi, eşyânın görülen tarafının gerisinde kalan gizliliklerini, istikbâldeki mukadderâtı, mâzîdeki gizlilikleri durumun görünüşü gibi bilivermekte olduğu anlaşılıyor. Onun için buna gayb, bâtın ilmi, özel anlamıyla ledünnî bilgi demişlerdir.

İkinci olarak; fiil haysiyyetinden bakıldığı zaman, yaptığı şeyler, halktan Hakk'a doğru giden fiiller değil, Hakk'tan halka doğru olan fiillerdir. Binâenaleyh o, Mûsâ gibi halkı Hakk'a götürmeğe me'mûr değil, Hakk'tan halka olan mukadderâtın infâzına me'mûr demektir. Ve şu halde oğlanı öldürmesi de, Allah'ın emriyle vefât eden sabîlerin rûhlarını kabza müvekkel olan ölüm meleğinin vazîfe ve mes'ûliyyeti gibi olur.

Üçüncü olarak; şer'îlik, başka bir ta'bîrle husn ve kubuh nokta-i nazarından bakıldığı zaman, fiilleri, göze görülmeyen gizli sebeplere dayalı olduğu için zâhiren çirkin ve hikmetsiz görünüyor. Esbâbının izâhıyla hakîkata mutâbık olduğu zaman ise üçte ikisi kıyâsa muvâfık ve biri kıyâsa aykırı bir istihsân olduğu anlaşılır. Mûsâ onun ilmindeki husûsiyyeti daha evvel ledünnden haber almış, ondan bir rüşd

öğrenmeğe gelmişti, gördüğü nümûne ise ona amelî ve şer'î cihetten kendisinin me'mûriyyetine tevâfuk etmeyen ve bununla beraber i'tirâza da hak vermeyen husûsiyyetler bulunduğunu öğrenmiş ve bunun üzerine aralarında ayrılma gereği tahakkuk etmiştir. Demek ki Mûsâ, ilmini teblîğ ve izhâra me'mûr azim sâhibi peygamberlerden bir peygamber olduğu halde Hızır, teblîğe değil, hemen icrâya me'mûr idi. Bundan dolayı Hızır'ın bir nebî değil, bir velî olduğunu söyleyenler olmuştur. Lâkin yalnız velî olsa idi, oğlanı öldürmek için özel hükme sâhib olamazdı. Bu sûretle kıssa Hızır'ın Mûsâ'dan efdaliyyetini iktizâ etmez. Ancak Mûsâ'nın her şeyi cem'eden bir kişi olmadığını ve ledün bilgisinden Mûsâ'ya verilmeyen şeyler bulunduğunu anlatmış olur. Bu da Hızır'ın hem Mûsâ'nın mazhariyyetlerini toplayan iki kanatlı birisi tasavvurunu telkîn ile Hz. Muhammed'in makâmının ekmeliyyetini anlatmak için bir hazırlık demektir. Onun için bu kıssadan Zülkarneyn hakkındaki soruya geçiliyor. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, IV, 3272-3274)

——— oOo ———

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنْ ذِى الْقَرْنَيْنِ ۖ قُلْ سَأَتْلُوا عَلَيْكُم مِّنْهُ ذِكْرًا ﴿٨٣﴾ إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِى الْأَرْضِ وَءَاتَيْنَـٰهُ مِن كُلِّ شَىْءٍ سَبَبًا ﴿٨٤﴾

83 — Sana Zülkarneyn'i sorarlar. Onu size anlatacağım, de.

84 — Doğrusu Biz onu yeryüzünde büyük bir kudret sâhibi kılmıştık ve ona her şeyin yolunu öğretmiştik.

Zülkarneyn

Allah Teâlâ peygamberine buyuruyor ki : Ey Muhammed; «Sana Zülkarneyn'i sorarlar.» Zülkarneyn'in haberini sorarlar. Daha önce naklettiğimiz gibi Mekke kâfirleri ehl-i kitâb'a (yahûdî ve hırıstiyanlar) bir hey'et göndererek Hz. Peygamberi imtihân edebilecekleri sorular istediler. Onlar da dediler ki : Ona yeryüzünde gezinen adamı, ne yaptıkları bilinmeyen yiğitleri, rûhu sorun. Bunun üzerine Kehf sûresi nâzil oldu. İbn Cerîr burada Emevî el-Meğâzî isimli eserinde isnâdı zayıf bir hadîs nakleder. Şöyle ki : Ukbe İbn Âmir dedi : Yahûdîlerden bir topluluk Hz. Peygambere gelip Zülkarneyn'i sordular. Hz. Peygamber

de daha başından itibâren onlara Zülkarneyn'in haberini anlattı. Anlattığı bu haber içerisinde şunlar vardı : Zülkarneyn Rûm asıllı bir delikanlı idi. İskenderiyye'yi o kurmuştu. Bir melek onu göğe yükseltmiş ve sedde kadar götürmüştü. Orada yüzleri köpek yüzü gibi olan bir kavmi görmüştü. Daha uzun uzadıya nakledilen bu rivâyet çirkinliklerle doludur ve onun Hz. Peygambere ref'i sahîh değildir. Daha çok İsrâiloğullarının haberlerinden aktarmadır. Ne gariptir ki Ebu Zür'a er-Râzî, çok değerli bir yere sâhib olmasına rağmen bu rivâyeti bütünüyle Delâil en-Nübüvve isimli eserinde nakletmiştir. Bu, onun için gârib bir nakildir ve onun naklettiğinde de münker taraflar vardır. Bu kötü husûslardan birisi de, Zülkarneyn'in Bizans'lı olduğunu söylemesidir. Aslında Rûm olan Makedonya'lı Filip'in oğlu İskendir II.'dir ki Rûmlar tarihlerini onunla başlatırlar. İskender I. ise Ezrakî'nin ve diğerlerinin zikrettiğine göre; İbrâhîm Aleyhisselâm Kâ'beyi yaptığı sırada Allah'ın evini tavâf etmiş, ona inanıp tâbi olmuştur. Beraberinde de Hazır Aleyhisselâm varmış. İkincisi ise Yunanlı, Madekonya'lı Filip'in oğlu İskender'dir. Onun vezîri de meşhûr feylesof Aristatalis'tir. Allah en iyisini bilendir. Bu kişi, Rûm milletinin memleketlerinde kullanılan tarihi koyandır. Îsâ Mesîh'den yaklaşık üç yüz sene önce yaşamıştır. Kur'an'da zikredilen birinci İskender'e gelince bu, Ezrakî ve diğerlerinin zikrettiği gibi İbrâhîm Halîlullah zamanında yaşamıştır. Hz. İbrâhîm Kâ'beyi binâ edip Allah'a kurbân adadığında onunla beraber bu evi tavâf etmiştir. Biz, el-Bidâye ve'n-Nihâye isimli eserimizde bunun haberlerinden bir kısmını aktardık. Oradaki nakillerimiz kâfîdir. Hamd, Allah'a mahsûstur.

Vehb İbn Münebbih der ki : Zülkarneyn bir hükümdârdı. Bu adı almasının sebebi başının iki tarafında bakır bulunmasıydı. Yine Vehb İbn Münebbih der ki : Bazı ehl-i kitâb bilginlerinin söylediğine göre; Zülkarneyn adını almasının sebebi, Bizans ve İran'a hâkim olmasıdır. Bazıları da derler ki : Onun başında boynuza benzer iki şey vardı, onun için iki boynuzlu anlamına Zülkarneyn adı verilmiştir. Süfyân es-Sevrî... Ebu Tufeyl'in şöyle dediğini nakletti : Hz. Ali (r.a.) ye Zülkarneyn sorulduğunda, dedi ki : O kendini Allah Azze ve Celle'ye adayan bir kul idi. Kavmini Allah'a davet etti, onu alnından vurdular da öldü. Sonra Allah onu diriltti. Kavmini yine Allah'a davet etti, yine alnından vurdular da öldü. Bunun için ona Zülkarneyn adı verildi. Aynı ifâdeyi Şu'be de Ebu Tufeyl'den nakleder ki Hz. Ali'nin böyle dediğini işitmiş.

Zülkarneyn'e bu adın verilmesi, güneşin doğduğu ve battığı yere ulaşmış olması nedeniyledir.

«Doğrusu Biz, onu yeryüzünde büyük bir kudret sâhibi kılmıştık.» Ona yeryüzünde büyük bir kudret ve yer vermiştik. Bütün hükümdârlara verilmiş olan temkîn, asker, harb âletleri ve hisâr gibi şeylerin hepsi onda toplanmıştı. Bu sebeple yeryüzünün doğularına ve batılarına hâkim olmuş, ülkeler ona boyun eğmiş, kulların hükümdârları onun önünde diz çökmüş, Arap ve Arap olmayan bütün milletler ona hizmet etmişlerdir. Bunun için bazıları derler ki : O, güneşin doğuş ve batış noktasına ulaştığı için Zülkarneyn adını almıştır.

«Ve ona her şeyin yolunu öğretmiştik.» İbn Abbâs, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, İkrime, Süddî, Katâde ve Dahhâk ile başkaları bu yolun, ilim anlamına geldiğini söylemişlerdir. Ayrıca Katâde der ki : «Ve ona her şeyin yolunu öğretmiştik.» âyeti yeryüzünün konaklarını ve işâretlerini bildirmiştik, anlamınadır. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki : Bu, dil öğrenimi demektir. Çünkü Zülkarneyn kiminle savaşırsa, o milletin diliyle konuşurdu.

İbn Ebu Lahîa der ki : Bana Sâlim İbn Ğaylân, Saîd İbn Ebu Hilâl'den nakletti ki, Ebu Süfyân oğlu Muâviye Kâ'b el-Ahbâr'a şöyle demiş : Zülkarneyn'in atını Süreyya yıldızına bağladığını söyleyen sen misin? Kâ'b ona demiş ki : Ben bunu söylemişsem ne var? Onun hakkında Allah Teâlâ «Ve ona her şeyin yolunu öğretmiştik» demiyor mu? Muâviye'nin Kâ'b el-Ahbâr'a karşı çıkması doğrudur ve bu noktada Muâviye haklıdır. Çünkü Muâviye, Kâ'b hakkında şöyle dermiş : Biz onun naklettiklerinde yalan söylediğini sanıyorduk. Onun kendi sayfasında bulunmayanı kasıdlı olarak naklettiği anlamında değildi. Sâdece kendi sayfasında bulunanların çoğunluğunun uydurma, muharref ve değiştirilmiş İsrâiliyyât hurâfelerinden naklettiğini söylüyordu, anlamınadır. Şüphesiz ki Allah ve Rasûlünün haberi varken bu konularda bizim İsrâiliyyâta hiç bir şekilde ihtiyâcımız yoktur. Zîrâ İsrâiliyyât kanalıyla insanlara pek çok kötülük ve yaygın fesâd sirâyet etmiştir. Kâ'b el-Ahbâr'ın «Ve ona her şeyin yolunu öğretmiştik.» âyetinin te'vîli olarak, kendi yanında bulunan sayfada onun atını Süreyya yıldızına bağladığı şeklindeki bilgiler doğru olmadığı gibi uygun da değildir. Zîrâ bir beşerin böyle bir şeye gücü yetmez. Göklerin yoluna ulaşmak onun elinde değildir. Nitekim Hak Teâlâ Bülkays (*) hakkında da «Ve sana her şeyden verilmişti.» (Neml, 23) buyurmuştur. Yâni hükümdârlara verilen şeylerin aynısı sana da verilmiştir. Allah Teâlâ Zülkarneyn'e iklîmleri ve illeri, ülkeleri ve toprakları zabtetme yollarını sağlamış, düşmanlarını kırıp geçirmesini te'mîn etmiş, yer-

(*) Müellifin harekeli nüshasında Belkîs ismi Bülkays diye kaydedilmiş onun için orjinalde olduğu gibi yazdık.

yüzünün hükümdârlarını önünde diz çöktürmüş, şirk ehlini önünde boyun eğdirmiştir. Bu sebeple herkesin muhtaç olduğu yollardan ona pek çok şeyler vermiştir. Allah en iyisini bilendir.

Hâfız Ziyâeddîn el-Makdisî'nin el-Muhtâre fî'l-Hadîs isimli eserinde Kuteybe kanalıyla... Habîb İbn Hammâz'dan nakledilir ki, o; ben, Hz. Ali'nin yanındaydım, bir adam ona Zülkarneyn'in doğu ve batılara nasıl ulaştığını sormuştu. O da Sübhânallah; ona bulutlar müsahhar kılınmış, yollar sağlanmış, eller onun için açılmıştır, diye cevap verdi, demiştir.

İZÂHI

ZÜLKARNEYN ta'bîri, Zülyedeyn gibi bir lâkabdır ki, Zülcenâheyn vasfına benzer. Kâmûs'ta tafsîl olunduğu üzere, «karn» birçok mânâlara gelir. Ezcümle boynuz, asır bir zamanda mütekârin olan cemâat mânâlarına geldiği gibi, insanın tepesine ve bâhusûs başının yanlarına, yani şakaklarına – ki hayvanda boynuzun yeridir— ve erkeklerin perçemine, kadınların zülflerine, Güneşin kursunun kenarına ve bir kavmin başında olan efendisine ilh... ıtlâk olunur. Binâenaleyh Zülkarneyn lâkabının adlandırılış şeklinde karnın mânâlarından her birine nazaran muhtelif mülâhazalar mümkün olduğundan müteaddid kaviller söylenmiştir. En meşhûru Kur'an'ın beyânından da anlaşılacağı veçhile Arzın şark ve garbına sâhib demek olmasıdır. Ki lisânımızda cihângîr ta'bîr olunur. Hüseyn Vâız tefsîrinde mezkûr olduğu üzere, zâhir ve bâtına sâhib mânâsı da Kur'an'ın özüne münâsib vecihlerdendir. Buna da lisânımızda Zülcenâheyn denilir. Müfessirlerin açıklamalarından Zülkarneyn lâkabıyla lâkablandırılmış olan zevâtın bir değil, müteaddid olduğu anlaşılıyor, Kur'an'da zikrolunana; büyük Zülkarneyn deniliyor.

Vaktiyle Yemen'de tebâbia denilen Himyer krallarından bazı büyük fâtihlere, ezcümle Mekke'nin binâsında Hazreti İbrâhîm'e uğrayıp ondan feyz aldığı rivâyet edilen Sa'b ve Semerkand isminin nâmına nisbeti nakledilen Şemmeryeraş Zülkarneyn yâdedilmiş oldukları gibi Afrîdun ve İskender gibi arab olmayan cihângîrlere dahi bu lâkab verilmiş ve bunların en müteahhiri, İskender olmak hasebiyle tarihçiler arasında «Zülkarneyn» şöhreti İskender'in olmuştur. Yahûdîler kitablarında Zülkarneyn Rûmdan çıkan bir genç idi ki Mısır'ı ve İskenderiyye'yi binâ etti ve şöyle yükseldi ve böyle yükseldi diye mezkûr bulunduğu hakkında bir rivâyet dahi görülmek hasebiyle bu babta tarihî münâka-

şayı bertaraf etmek isteyen bazı müfessirler de büyük Zülkarneyn'in İskender olduğunu kabul etmek istemişlerdir. Nitekim Âlûsî de buna zâhib olmuştur.

Muvahhid bir hakîm olan ve fevkalâde fütûhâtıyla âlemde özel bir tarih açmış bulunan İskender'in, Zülkarneynlerden birisi olduğunu inkâra mahal yoksa da Kur'an'da zikrolunan büyük zâtların nübüvvet makâmını da hâiz bulunduğuna göre; İskender'in bu derece yükseltilmesi şâyân-ı kabûl görülmemiş ve İskender'in bir sed yaptığı dahi tarih bakımından ma'lûm olamamıştır. Bir de İskender, başka bir tarihte meşhûr ve ma'lûm olduğu cihetle bunu peygambere sormak, soranların maksadına muvâfık almazdı. Hakkında vahiyden başka bir sûretle ma'lûmât alınması düşünülebilecek bir suâli, nübüvveti imtihân etmek isteyen soranların maksadlarına nasıl uyar? Onun için bu suâl eski tarihin karanlıklarına kadar dalan bir mevzû' olmak iktizâ ediyor.

Gerçi İskender'den sonra da şarka, garba sefer etmiş, sed yapmış cihângîrler yok değildir. Meselâ Roma İmparatorlarından birinin İngiltere'de, Kisrâ Nûşirevân'ın Kafkas dağlarında Babülebvâb, başka bir deyimle Demirkapı denilen mevkide birer sed yapmış olduklarını tarihler gösteriyorlar. Lâkin bu suâlin, fütûhâtı garbı, şarkı tuttuktan sonra Kuzey'de İskitlere kadar varan ve aynı zamanda Ak denizden Kızıl denizine kadar bir sed yaptığı rivâyet edilen Mısır'lı büyük Ramses gibi maddî ma'nevî bir şöhreti hâiz bulunan daha eski ve daha yüksek bir cihângîri istihdâf etmiş olmak, rivâyeten ve dirâyeten daha mülâyimdir. O halde bu Zülkarneyn kimdir?

Bazıları bunun İbrâhîm Aleyhisselâm zamanına rastlayan Afrîdûn (Ferîdûn) İbn Esfiyan İbn Cemşid olduğunu söylemişlerdir. Ki İran Pişdâdiyân sülalesinden adâlet ve güzel sîretle meşhûr idi. Zülkarneyn'in mukaddimesinde Hızır bulunuyordu, Hızır, Afrîdûn zamanında ba'solunup Hazreti Mûsâ zamanına kadar kalmış idi. Zülkarneyn, İbrâhîm Aleyhisselâm zamanında idi gibi eski kitâb ehlinden mervî bazı sözler bununla alâkadâr görünür. Ebu Zeyd el-Belhî «Suver el-Ekâlîm» nâmındaki kitâbında Afrîdûn'un vahyile müeyyed olduğunu söylemiş ve tarihler büyük bir cihângîr olduğunu nakleylemişlerdir.

İbn İshâk «Zülkarneyn»in ismi Merziban İbn Merduye olduğunu söylemiş, bazıları Abdullah İbn Dahhâk demiş, bazıları da Mus'ab İbn Abdullah İbn Feyman İbn Mensûr İbn Abdullah İbn Ezr İbn Avn İbn Zeyd İbn Kehlân İbn Sebe' İbn Ya'rûb İbn Kahtân demişler. Ebu Reyhân el-Beyrûnî « الآثار الباقيه عن القرون الخاليه » isimli eserinde «Zülkar-

neyn» Ebu Kerb Semiyy İbn Ubeyd İbn Efrîkışelhimyerî'dir. Bunun mülkü yeryüzünün doğularına ve batılarına ulaşmıştı, diyor.

(.....)

Bu daha uygundur. Çünkü Zül'l-Menâr, Zû Nuvâs, Zû Rueyn, Zû Yezn, Zû Cedlân gibi Zû'lar hep Yemen'dedir, demiştir. Şu halde Afrika kıt'asını nâmına nisbetle tanımakta olduğumuz Afrîkış, Zü'l-Menâr unvânı ile Himyer krallarının ma'rûflarındandır. Tanca'ya kadar vâsıl olduğu, Afrikıyye şehrini binâ ettiği, Berberleri Filistin, Mısır ve sâhilden Mağribe nakleylediği tarihlerde zikrolunuyor. Lâkin bunun torunu olduğu söylenen Ebu Kerb Semiyy veya Şems İbn Umeyr nâmında birisi tarihen tesbît olunamamış ve binâenaleyh Ebu Reyhân el-Beyrûnî'nin nakline i'tirâz edilip bunun Şemmeryeraş lâfzından muharref olması ihtimâli ileri sürülmüştür. Filvâkı' bir rivâyette Şemmer Efrîkişin oğlu olup Irak ve Çin'e doğru hareket ederek vardığı yerlerde kitâbeler diktirdiği ve Semerkand kal'asını kurduğu ve hattâ Semerkand «Şemmer»in kopardığı, yani «Şemmerkend» yâhut «Şemmer şehri» demek olduğu zikrolunmuştur.

(.....)

Bazıları bu Şemmer'in başında iki saç örgüsü olduğundan dolayı Zülkarneyn tesmiye edildiğini nakletmiş ise de tercîhe şâyân olan rivâyette Şemmer, Efrîkişin oğlu değil Nâşirünniam'ın oğlu olduğu gibi, Süleymân aleyhisselâm zamanındaki Belkis'ten sonra gelmiş olması hasebiyle Kur'an'daki Zülkarneyn'in daha önce olması gerekeceği belirtilmiştir. Nitekim Ebu'l-Fidâ, tarihinde der ki : Zülkarneyn, Râyiş'in oğlu Sa'b'dır. Babası Râyiş birinci Tübba, küçük Sebe'nin oğlu Sayfî'nin oğlu Kays'ın oğlu denilmiş ise de Lokmân'ın birâderi Züsü'ded'in oğlu Harîs Râyiş'tir. İbn Saîd İbn Abbâs hazretlerine Kur'an'da zikrolunan Zülkarneyn'den suâl edildi, Himyer'dendir dedi ki o mezkûr Sa'b'dır dive naklevlemiştir. Binâenaleyh yüce kitâbta zikredilen Zülkarneyn Rûm asıllı İskender değil, mezkûr Sa'b İbn er-Râyiş'tir. Kâmûs mütercimi Âsım Efendi de İskender kelimesinde bu kavli te'yîd ederek daha bazı tafsîlât nakleylemiştir. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, IV, 3275-3279).

Muhammed İbn İshâk, bu sûrenin sebeb-i nüzûlü hakkında der ki : Bana Mısır'lı bir ihtiyar anlattı, bundan kırk küsur sene önce gelmişti yanımıza ona İkrime anlatmış, ona İbn Abbâs nakletmiş ve demiş ki : Kurevş'liler Hâris oğlu Nadr'ı, Ebu Muayt oğlu Ukbe'yi Medîne'deki Yahûdî hahamlarına gönderdiler ve dediler ki : Onlara Hz. Muhammed'in durumunu ve niteliklerini anlatın. Söylediklerini bildirin ve nasıl hareket edeceğimizi sorun. Çünkü Yahûdiler, ilk Kitâb ehli bir kavim-

dir. Peygamberlerle ilgili bizim bilmediğimiz çok şeyleri bilirler. Bunun üzerine mezkûr iki kişi yola revân olup Medîne'ye vardılar. Ve Yahûdî hahamlarını bulup, Hz. Muhammed'in birtakım sözlerini ve özelliklerini onlara anlattılar. Ne yapacaklarını sordular. Ve dediler ki : Siz, Tevrât ehli bir kavimsiniz. Biz sizin yanınıza bu arkadaşımıza nasıl davranacağımızı sormaya geldik. Bize bir yol gösterin. Hahamlar onlara dediler ki : Size üç şeyi söyleyelim de ona sorun. Eğer bu üç şeyden haber verecek olursa o, Allah katından gönderilmiş bir peygamberdir. Cevab veremez ise boş lâf konuşan birisidir. Bundan sonra ona ne yapacağınızı siz karârlaştırın. Önce ilk çağlarda kayıp olan gençlerin durumunun ne olduğunu sorun. Zîrâ bunların çok garîb hikâyeleri vardı. Sonra bir seyyâh adamı sorun ki, yeryüzünün doğusuna ve batısına kadar varmıştı. Ne olmuştur onun durumu? Üçüncü olarak da rûh nedir deyin ona? Şâyet o size bundan haber verecek olursa, bilin ki bir peygamberdir ve sözüne uyun. Ama haber veremeyecek olursa; bilin ki o, boş lâf konuşan adamın birisidir. Buna göre artık ne yapmak isterseniz yapın. Bilâhare Nadr ve Ukbe Mekke'ye döndüler ve Kureyş'lilerin yanına gelerek dediler ki : Ey Kureyş topluluğu, size öyle bilgilerle geldik ki Muhammed'le aranızı kesin olarak halledecektir bu bilgiler. Yahûdî hahamları bize ona bazı suâller sormamızı söyledi. Ve sövlenenleri tekrâr ettiler. Bunun üzerine Kureyş'liler toplu halde Hz. Muhammed (s.a.) in yanına gelerek dediler ki : Ya Muhammed (s.a.), bildir bakalım bize şu sorduğumuz şeylerin cevabını. Ve Yahûdî hahamlarının sordukları suâlleri tekrâr ettiler. Hz. Peygamber buyurdu : «Sorduğunuz suâllerin cevabını size yarın vereceğim.» Ama «Allah dilerse» diye ilâve etmedi. Kureyş'liler bunun üzerine çekilip gittiler. Tâm on beş gece Hz. Muhammed vahyin gelmesini bekledi. Ama vahiyden eser duvulmadı. Cibrîl Aleyhisselâm yanına uğramadı hiç. Bunun üzerine Mekke'liler işi azıtarak, söylenmeye başladılar : Bize Muhammed yarın dedi, ama on beş gün geçti hâlâ sorduğumuz soruların hiç birisine cevab veremedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber çok üzüldü. Hem vahyin gecikmesine hem de Mekke'li müşriklerin söylenmelerine canı sıkıldı. Bilâhare Hz. Cebrâîl Kehf sûresini getirdi. Bu sûrede Hz. Peygambere onların durumuna neden üzüldüğünü belirten itâb ifâdelerivle beraber, genç adamlarla ilgili ve dünyayı dolasan seyyâhla alâkalı soruların cevabı ver alıvordu. Ayrıca : «Sana rûhdan sorarlar» meâlindeki âyet de bu sırada nâzil oldu.

Bu bir rivâyet. Yine İbn Abbâs'tan rivâvetle Avf'ın belirttiğine göre. özellikle rûh âvetlerinin sebeb-i nüzûlü hakkında şövle bir rivâvet zikredilir : Yahûdîler Hz. Peygambere; bize rûhdan haber ver, diyerek

suâl tevcîh ettiler. Ceseddeki rûhun nasıl azâb göreceğini, rûhun Allah tarafından verildiğini zikrettiler. Bu sırada Hz. Peygambere bir âyet nâzil olmadı. Ve onlara bir cevab veremedi. Bilâhare Hz. Cebrâîl : «De ki : Rûh Rabbımın emirlerinden bir emirdir. Ve size bilgiden çok az şey verilmiştir.» meâlindeki âyeti inzâl buyurdu.

Bu âyetlerin nüzûl sebebi hakkında çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. Biz, rivâyetlere dalmak yerine Kur'an'ın kesinlik ifâde eden âyetlerinin ışığı altında meseleye bakmayı tercîh ediyoruz. Ve bu âyetten anlıyoruz ki, Hz. Peygambere Zülkarneyn ile ilgili bir suâl yöneltilmiştir. Ama kim yöneltmiştir bu suâli? Kesin olarak bilmiyoruz orasını. Zâten bilmek, hikâyenin ifâde ettiği anlama bir şey katmaz. O halde biz de fazla hiç bir şey söylemeksizin doğrudan doğruya âyeti ele alalım.

Âyet-i Kerîme, gerek Zülkarneyn'in şahsiyetiyle ilgili gerekse yaşadığı yer ve zamanla alâkalı hiç bir şey söylemiyor. Zâten Kur'an'daki kıssaların ortak noktası da budur. Tarihî hâdiseleri tescîl etmek gâyesi güdülmüyor bu kıssalarla. Onun yerine kıssadan çıkarılacak ibret unsuru kasdolunuyor. İbret unsuru ise, çok kere zaman ve mekân tahdîdine muhtâç olunmaksızın tahakkuk eder.

Tarih ilmi bize, adı İskender olan bir kraldan söz ediyor. Ancak Kur'an'da zikredilen Zülkarneyn'in tarihten bildiğimiz Yunan'lı İskender olmadığı kesin. Zîrâ Grek kralı İskender, bir putperest idi. Halbuki Kur'an'ın söz konusu ettiği şahıs hem Allah'ın birliğine, hem de âhirete ve öldükten sonra dirilmeye inanan bir zâttır.

Büyük astronomi bilgini Ebu Reyhân el-Bîrûnî «Geçmiş Yüzyıllardan Kalan Eserler» adlı kitabında Kur'an'da zikri geçen Zülkarneyn'in Himyer kabîlesine mensûb birisi olduğunu söyler. Zîrâ Himyer kralları, adlarının başına mutlakâ bir «Zi» ekini getirirlerdi. Zinavus ve Ziyezn gibi. Bu Zülkarneyn'in asıl adı, İfrikaş oğlu Ebu Bekir idi. Ve ordularıyla beraber orta Akdeniz kıyılarına, Tunus ve Merakeş'e varmış ve orada İfrîkıyye adlı şehri kurmuştu. Ve bu yüzden bu kıt'aya onun adına nisbeten Afrika kıt'ası denmiştir. Zülkarneyn adının verilmesine sebep de güneşin iki ucuna varmış olmasıdır.

Bu söz doğru olabilir. Ama biz, kesin olarak bir araştırma imkânına sâhib değiliz. Zîrâ tarih ilminin kaynaklarında Kur'an'da kıssası zikredilen ve hayat hikâyesinin bir yanı anlatılan Zülkarneyn'le ilgili araştırma yapma imkânı yok. Bunun durumu da Kur'an'da vârid olan diğer kıssaların durumundan farklı değil. Meselâ Nûh kavmi, Hûd kavmi ve Sâlih Peygamberin kavmi gibi kavimlerin tarihi de pek bilinmiyor. Çünkü tarih adı verilen ilim, insanlığın ömrüne kıyasla çok yeni doğmuştur. Halbuki tarihin bilmediği daha nice büyük hâdise-

ler bulunmaktadır dünya üzerinde. Bu yüzden biz bu konuda da tarihe danışma ihtiyâcını hissetmiyoruz. Şâyet Tevrât, tahrîf edilmeyip de uydurma şeyler eklenmeseydi, bu hâdiselerin çoğunda güvenilebilecek bir kaynak olabilirdi. Ne var ki Tevrât efsâne olması şüphesiz, yığınlarca uydurma hurâfelerle doludur. Ayrıca Allah tarafından vahyedilen asıl Tevrât'a yığınlarca uydurma rivâyetler konmuştur. Bu yüzden tarihî kıssalar konusunda Tevrât da güvenilir bir kaynak olamaz. Şu halde tahrîf ve değişiklikten korunan tek bir kitab kalıyor. O da Kur'an. Kur'an'da vârid olan tarihî kıssaların biricik kaynağı var, o da kendisi.

Çok açık bir gerçek olarak bilmek gerekir ki; Kur'ân-ı Kerîm, tarih yoluyla kritik edilemez. Veya incelenmeye tâbi tutulamaz. Bunun iki açık sebebi vardır.

1 — Bir kere tarih ilmi yeni doğmuştur. Beşeriyet tarihinde sayılamayacak kadar çok hâdiseler vardır ki tarih ilmi hiç bir şey bilmez onlardan. Kur'an bu tarihin bilmediği hâdiselerden de bir kısmını bize nakletmektedir.

2 — Tarih, her ne kadar bazı olayları kaydetse de nihâyet beşer elinin mahsûlüdür. Ve onda bütün insan emeğinin mahsûlü olan şeylerde bulunabilecek hatâ ve tahrîfât bulunabilir. Biz günümüzü ele alacak olursak, bunca ulaşım vâsıtalarının ve haberleşme imkânlarının geliştiği şu sıralarda dahi tek bir olay veya haberin birçok şekillerde anlatıldığını, çok değişik açılardan bakıldığını, hattâ birbirine zıd çelişkili yorumlar yapıldığını görüyoruz. İşte tarih dediğimiz vâkıa da nihâyet bu yığınlarca kalıntıların altından çıkmadır. Her ne kadar incelendiği, elendiği ve araştırıldığı söylense de.

Kısacası, Kur'an-ı Kerîm'in zikrettiği kıssaların mâhiyyetini tarihe sormak, normal insan aklının kabul ettiği ilmî prensiblere aykırı düşer. Bunun ötesinde i'tikâdî olarak Kur'an'ın belirttiği husûsların kesin ve kat'î söz olduğuna inanmak gerektiği husûsunu bir kenara bırakıyoruz. Kur'an'da mevzûu bahis edilen olayların doğru olup olmadığını tarihe sormak isteği, Kur'an'a inanan ve bunun yanı sıra ilmî inceleme metodlarını benimseyen hiç bir kimsenin ileri süremeyeceği boş ve anlamsız bir iddiâdır...

Her ne ise kim olduğunu bilmediğimiz birtakım kimseler Hz. Peygamberden Zülkarneyn'i sormuşlar ve Allah Teâlâ da burada vârid olan Zülkarneyn'in hayatından bölümler vahyetmiş ona. Önümüzde bu kişinin hayatına dâir Kur'an'dan başka bir kaynak yok. Binâenaleyh bir bilgiye dayanmadan bu konularda etraflı ma'lûmât vermeye

imkân bulamıyoruz. Birçok tefsîrlerde bu konuyla ilgili çeşitli rivâyetler zikredilir. Ama hiç birisi köklü bir ilmî esâsa dayanmaz. Bu noktada tedbîrli ve temkinli davranmak gerekir, çünkü İsrâiliyyât hurâfeleri ve uydurmaları çok yaygındır.

Kur'ân-ı Kerîm, Zülkarneyn'in üç seferinden söz ediyor. Birisi batıya, birisi doğuya, birisi de iki seddin bulunduğu yere yapılmıştır. Şimdi bu seferlerin üçünü de âyet-i kerîme'de vârid olduğu gibi incelemeye çalışalım. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, IX, 460-464)

——— oOo ———

فَأَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٥﴾ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِندَهَا قَوْمًا
قُلْنَا يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِمَّا أَن تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَن تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا ﴿٨٦﴾ قَالَ أَمَّا مَن ظَلَمَ فَسَوْفَ نُعَذِّبُهُ
ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُّكْرًا ﴿٨٧﴾ وَأَمَّا مَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُ جَزَاءً الْحُسْنَىٰ وَسَنَقُولُ لَهُ
مِنْ أَمْرِنَا يُسْرًا ﴿٨٨﴾

85 — O da bir yol tuttu.

86 — En sonunda güneşin battığı yere vardığı zaman onu kara bir suda batıyor buldu. Orada bir kavme rastladı. Zülkarneyn; onlara azâb da edebilirsin, iyi muâmelede de bulunabilirsin, dedik.

87 — Dedi ki : Kim zulmederse ona azâb edeceğiz. Sonra Rabbına döndürülür ve Rabbı onu, görülmemiş bir azâba uğratır.

88 — Fakat kim de îmân eder ve sâlih ameller işlerse, onâ mükâfât olarak güzel şeyler vardır. Ona emrimizden kolaylık da söyleyeceğiz.

Güneşin Battığı Yer

«O da bir yol tuttu.» İbn Abbâs bunun menzil anlamına geldiğini söylemiştir. Mücâhid ise; doğu ile batı arasında bir konak diye, tefsîr etmiştir. Mücâhid'in bir başka rivâyetinde; «yeryüzünde bir yol», diye tefsîr ettiği söylenmiştir. Katâde ise onun yeryüzünün konaklarını ve işâret yerlerini izlediğini söylemiştir. Dahhâk da buradaki yolun, ko-

naklar anlamına geldiğini belirtmiştir. Saîd İbn Cübeyr ise; bunun, bilgi anlamına geldiğini söyler. İkrime, Übeyd İbn Ya'lâ ve Süddî de böyle derler. Matar der ki : Kendinden önce bulunan işâret ve izler, anlamına gelmektedir.

«En sonunda güneşin battığı yere vardığı zaman» Yani Zülkarneyn bir yol tuttu ve nihâyet dünyanın batı cephesinde gidilebilecek en son noktaya kadar vardı ki burası dünyanın batı kısmıdır. Gökte güneşin battığı noktaya ulaşmak imkânsızdır. Kıssa ve eskilerin haberlerini anlatanların, Zülkarneyn'in yeryüzünde bir müddet gittiğini ve nihâyet arkasından güneşin battığını söyledikleri şeklindeki haberlere gelince; bunların gerçekle ilgisi yoktur. Çoğunluğu kitâb ehlinin hurâfeleri ve onların yalancı ve zındîklarının uydurduğu şeylerdir.

«Onu kara bir suda batıyor gördü.» Güneşi Atlas Okyanusunda batıyor olarak gördü. O kıyıya varan herkes bunu görür. Orada güneşin suya dalıp kaybolduğunu müşâhade eder. Çünkü orası güneşin yerleştirildiği ve kendisinden hiç ayrılmayan dördüncü felekten ayrı değildir. Âyette geçen ve «Kara su» anlamına gelen (حمأ) kelimesi, iki kırâetten birine göre çamurdan alınmıştır. Ve bu anlama gelir. Nitekim aynı kelimeyi Allah Teâlâ Hıcr sûresinde şöyle ifâde etmektedir : «Andolsun ki insanı balçıktan, işlenebilen kara bir topraktan yarattık.» (Hıcr, 28). Aynı âyetin devâmında ise şöyle buyurur : «Hani Rabbın meleklere demişti ki : Ben, balçıktan, işlenebilen kara topraktan bir insan yaratacağım.» (Hıcr, 28) Dileyen bu âyetin tefsîrine bakabilir.

İbn Cerîr Taberî der ki : Bana Yûnus... Abdurrahmân el-A'rec'in şöyle dediğini nakletti : İbn Abbâs «Onu kara bir suda batıyor gördü» kavlini okuduktan sonra şöyle tefsîr etmiştir : Çamurlu bir suda. Nâfi' der ki : Kâ'b el-Ahbâr'a bu âyet sorulduğunda şöyle dedi : Siz Kur'an'ı benden daha iyi bilirsiniz. Ben, bu ifâdenin mukaddes kitabda kara bir çamurlukta battığı şeklinde olduğunu gördüm. Başkaları da İbn Abbâs'tan yukarıdaki rivâyeti nakletmişlerdir. Mücâhid ve bir başkası da böyle der. Ebu Dâvûd et-Tayâlîsî... Übeyy İbn Kâ'b'dan nakleder ki, Hz. Peygamber kendisine bu âyeti (حمئة) şeklinde okumuştur. Ali İbn Ebu Talha, Abdullah İbn Abbâs'tan nakleder ki o, bu âyeti (حامية) şeklinde okumuştur ve sıcak bir suda diye mânâ vermiştir. Hasan el-Basrî de böyle der. İbn Cerîr Taberî der ki : Doğru olan; bu iki kırâetin de meşhûr oluşudur. Okuyucu hangi kırâete göre okursa, doğruyu tutturmuş olur. Ben derim ki : Her ikisinin anlamı arasında bir çelişki yoktur. Çünkü o su, güneşin batışı anında güne-

şin sıcaklığı yaklaştığı için ısınmış olabilir. Zîrâ o zaman güneşin ışınları engelsiz olarak suya vurur. Kâ'b el-Ahbâr ve başkasının dediği gibi (حمئة) kelimesi, su ve kara çamur anlamına gelir.

İbn Cerîr Taberî der ki : Bana Muhammed İbn Müsennâ... Abdullah'tan naklen dedi ki : Rasûlullah (s.a.) battığı zaman güneşe baktı ve dedi ki : Allah'ın kızgın ateşi eğer Allah'ın emri engel olmasaydı, o yeryüzünde bulunan her şeyi yakardı. Ben derim ki : Bu hadîsi Ahmed İbn Hanbel Yezîd İbn Hârûn kanalıyla nakletmiştir. Ancak bu hadîsin Peygambere ref'i konusunda şüphe vardır. Abdullah İbn Amr'ın sözü olabilir. Yermûk günü bulmuş olduğu iki yük eşyânın içinden çıkmış olabilir. Allah en iyisini bilendir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Haccâc İbn Hamza... Amr İbn Meymûn'dan nakletti ki; ona Osmân İbn Hâzır nakletmiş : Abdullah İbn Abbâs'a Ebu Süfyân oğlu Muâviye'nin Kehf sûresindeki bu âyeti (تغرب فی عین حمئة) şeklinde okuduğu söylenince, şöyle demiş : Ben Muâviye'ye; sen bunu ancak (حمئة) şeklinde okuyabilirsin, dedim. Muâviye Abdullah İbn Amr'a onu nasıl okuduğunu sordu. Abdullah; senin okuduğun gibi, dedi. İbn Abbâs dedi ki : Ben Muâviye'ye; elinde indirilmiş olan Kur'an vardır, dedim. Bunun üzerine Kâ'b el-Ahbâr'a haber yollayıp dedi ki : Tevrât'ta güneşin nerede battığını görüyorsun? Kâ'b ona dedi ki : Arapça bilenlere sor. Çünkü onlar bunu benden daha iyi bilirler. Ben, Tevrât'ta güneşin su ve çamur içerisinde battığını görüyorum, dedi ve eliyle batıyı gösterdi. Osmân İbn Hâzır dedi ki : Ben, sizin yanımızda bulunmuş olsaydım, kara bir suda gözün bakışının nasıl arttığı konusunda birkaç söz söylerdim. İbn Abbâs dedi ki : Neymiş öyleyse o? Ben dedim ki : Tübba'ın sözünden Zülkarneyn'nin zikredildiği bölümden aktarılan bir şiirdir. Orada Zülkarneyn'in, bilgiyi ahlâk edindiği ve ona uyduğu konusunda haberler vardır. Orada Tübba şöyle diyor :

Doğulara batılara gitti, arayarak doğru yolu gösteren bir Hâkimin emrine giden yolları.

Güneşin batışını gördü gurûb vakti, pis kokulu balçık gibi katı ve çamurlu suda.

İbn Abbâs dedi ki : (الخلب) kelimesi ne demektir? Ben; onların dilinde çamur demektir, dedim. (الثاط) kelimesi ne demektir? deyince; pis kokudur, dedim. (الحرمد) kelimesi ne demektir? deyince; kara, dedim. Bunun üzerine İbn Abbâs bir adam veya bir çocuğu çağırdı ve; şu adamın dediğini yaz, dedi.

Saîd İbn Cübeyr der ki : Biz İbn Abbâs'ın yanında bulunuyorduk.

O, Kehf sûresini okuyordu. Nihâyet en sonunda «Güneşin battığı yere vardığı zaman onu kara bir suda batıyor gördü.» âyetini okudu. Bunun üzerine Kâ'b' dedi ki : Kâ'b'ın nefsi kudret elinde olan Allah'a yemîn ederim ki; İbn Abbâs'tan başka kimsenin bu âyeti Tevrât'ta indirilmiş olduğu gibi okuduğunu duymadım. Çünkü biz, Tevrât'ta güneşin siyah bir kumsalda battığını okuyoruz. Ebu Ya'lâ el-Mavsılî der ki : Bize İshâk İbn Ebu İsrâîl, Hişâm İbn Yûsuf'dan nakletti ki; İbn Cüreyc, «Orada bir kavme rastladı» âyetinin tefsîrinde şöyle demiş : On iki bin kapısı olan bir şehre girdi. Halkının bağrışması olmasaydı, insanlar batarken güneşin çıkardığı sesi duyacaklardı.

«Orada bir kavme rastladı.» Milletlerden bir millete. Anlatılır ki bu, âdemoğullarından büyük bir ümmet imiş.

«Zülkarneyn; onlara azâb da edebilirsin, iyi muâmelede de bulunabilirsin, dedik.» Yani Allah Teâlâ onlara karşı Zülkarneyn'i gâlib getirdi, üzerlerine hâkim kıldı, muzaffer etti ve kendisini serbest bıraktı. İsterse onları öldürüp esîr alabilir, isterse fidye alıp serbest bırakabilirdi. Onun adâlet ve îmânı daha önceki davranışlarında ve açıklamalarında görülmüştü. Çünkü onun «Kim zulmederse, ona âzâb edeceğiz» dediği bildirilmektedir. Kim küfre ve Rabbına şirk koşmaya devâm ederse; «ona azâb edeceğiz.» Katâde der ki : Öldürmekle azâb edeceğiz. Süddî der ki : Onlar için bakırdan bir kazan koyuyor ve ısıtıyor, sonra onlar eriyinceye kadar içine atıyordu. Vehb İbn Münebbih der ki : Karanlığı üzerlerine gönderiyor, ağızlarına, evlerine giriyor ve her taraftan onları kuşatıyordu. Allah en iyisini bilendir.

«Sonra Rabbına döndürülür ve Rabbı onu görülmemiş bir azâba uğratır.» Eşsiz bir şiddette ve çok acı bir azâba uğratır. Bu âyette öldükten sonra dirilmenin ve cezâ görmenin isbâtı vardır.

«Fakat kim de îmân eder» Bizim davet ettiğimiz Allah'a kulluğa gelir, eşi ve benzeri bulunmayan Allah'a ibâdet ederse, «Sâlih ameller işlerse; ona mükâfât olarak güzel şeyler vardır.» Âhirette Allah katında güzel mükâfâtlar vardır. «Ona emrimizden kolayını da söyleyeceğiz.» Mücâhid; ma'rûf emri söyleyeceğiz, diye mânâ vermiştir.

İZÂHI

İkinci Mes'ele : Zülkarneyn'in kim olduğu konusunda ihtilâf edilmiş ve bu husûsta şu görüşler ileri sürülmüştür.

Birinci Görüş : Bu görüşte olanlar Zülkarneyn'in Yunanlı Philippus'un oğlu İskender olduğunu ve Kur'ân-ı Kerîm'de şu âyet-i celîle'le-

'rin Zülkarneyn diye adlandırılan kişinin iktidârının en uzak batıya ve doğuya kadar ulaştığına delâlet ettiğini söylemişlerdir.

«En sonunda güneşin battığı yere vardığı zaman onu kara balçıklı bir suda batıyor gördü.» (Kehf, 86)

«Nihâyet güneşin doğduğu yere ulaştığında...» (Kehf, 90)

Ayrıca bu adamın iktidârı en uzak kuzeye kadar da ulaşmıştır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm'de bununla ilgili olarak zikredilen Ye'cûc ve Me'cûc'ler en uzak kuzeyde yaşayan Türkler'den bir topluluktur. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen Sedd; tarih kitaplarında anlatıldığına göre en uzak kuzeyde bulunan bir yapıdır.

Kısaca Kur'ân-ı Kerîm'de Zülkarneyn diye isimlendirilen bu kişinin iktidârında en uzak batı, doğu ve kuzeye kadar ulaştığı yine Kur'ân-ı Kerîm'de beyân edilmektedir. Zâten yeryüzünün yaşanılan kısımları da bu yerlerdir. Böyle geniş bir iktidarın alışılmışın dışında bir iktidâr olduğu şüphesizdir. Böyle bir iktidârın ise gizli kapalı kalmadan her dönemde adının anılması gerekir.

Tarih kitaplarında Kral İskender'den başka iktidârı bu sınırlara ulaşan herhangi bir kimseye rastlanamamaktadır.

Çünkü İskender babası öldükten sonra fırkalara ayrılan Rum krallarını bir araya getirmiş, daha sonra ise batı krallarını birleştirmiş ve onları yenerek Akdeniz'e kadar varmıştır. Oradan Mısır'a dönüp kendi adını verdiği İskenderiye şehrini kurmuş daha sonra da Şam topraklarına girmiştir. Buradan da İsrâiloğullarına doğru yönelmiş Kudüs'e ulaşıp Beyt el-Makdis'te kurban kesmiş daha sonra Ermenistan'a ve Babulebvâb denilen yerlere kadar varmıştır. Iraklı'lar, Kıptîler, Berberî'ler ona boyun eğmiştir. Daha sonra İskender Dârâ İbn Dârâ üzerine yürümüş, onu defalarca mağlup ettikten sonra nöbetçilerinin âmirini öldürmüş böylece İskender İran İmparatorluğuna hâkim olmuştur. Daha sonra ise Hindistan ve Çin'e doğru ilerlemiş çok uzaktaki milletlerle savaşmıştır. Bundan sonra Horasan'a dönüp orada birçok şehirler kurup Irak'a gelmiş, Şehr-i Zûr (Bâbil) da hastalanıp orada ölmüştür.

Kur'ân-ı Kerîm Zülkarneyn'in bütün yeryüzüne veya onun büyük bir kısmına sâhip olan bir hükümdâr olduğunu zikrettiğinden ve tarih kitaplarında da böyle birinin ancak İskender olduğu tesbît edildiğinden Zülkarneyn ile Yunanlı Philippus'un oğlu İskender'in kasdedildiği ortaya çıkmaktadır.

Bu görüşte olanlar İskender'e Zülkarneyn adının neden verildiği konusunda bir kaç görüş beyan etmişlerdir :

A — İskender güneşin doğduğu ve battığı yerlere vardığı için bu adı almıştır. Çünkü güneşin doğduğu ve battığı yerlere «Karney'iş-Şems» denilir.

Nitekim İran İmparatoru Behmen'in' oğlu Erdeşir'e de istediği yerde emrini yürütebildiği için iki kolu uzun anlamında «Tavîlu'l-Yedeyn» denilmiştir.

B — İranlıların iddiâlarına göre Büyük Keykubâd, Philippus'un kızıyla evlenmiş fakat gerdeğe girince onda kötü bir koku duymuş bunun üzerine kızı babası Philippus'a göndermiş, Philippus'un kızı Keykubâd'dan hâmile kalmış ve babasına döndükten sonra İskender'i dünyaya getirmiştir. Philippus bu çocuğun kendisine âit olduğunu yaymış, aslında bu, Büyük Keykubâd'ın oğlu imiş. Bu iddiâda bulunanlar delil olarak şunu söylemişlerdir : İskender, Büyük Keykubâd'a vardığında henüz ölmemişti. Onun başını kucağına koydu ve İskender Keykubâd'a şöyle dedi:

«Babacığım, bu adamın sana ne yaptığını söyle de senin intikamını ondan alayım.» Evet, İranlılar; İskender'in babasının Büyük Keykubâd, annesinin ise Philippus'un kızı olduğunu ve İskender'in Rûm ve Fars olmak üzere iki ırktan meydana geldiğinden ötürü iki boynuzlu anlamına gelen «Zülkarneyn» adını aldığını söylemişlerdir.

İranlılar bunu, İran kralları dışında böyle bir kralın olmaması ve ancak onların soyundan gelen birinin böyle biri olabileceğini iddiâ ettikleri için böyle söylemişlerdir. Aslında bu, doğru değildir. İskender'in Keykubâd'a «babacığım» diye hitâp etmesi ise tevazuundan ve ona saygısındandır.

İkinci Görüş: İkinci bir görüş olarak «el-Âsâr el-Bakiye An el-Kurûn el-Hâliye» diye isimlendirdiği kitâbında Astronomi bilgini Ebu Reyhân el-Herevî şunların nakledildiğini söylemektedir:

Zülkarneyn'in, Ebu Kerb Şemr İbn Ubeyr İbn Afrîkeş el-Himyerî olduğu söylenilmektedir. Çünkü bu zâtın iktidârı yeryüzünün doğu ve batılarına kadar ulaşmış ve Himyer kabîlesinden bir şâir bununla iftihâr ederek şöyle demiştir:

«Benden önce Zülkarneyn de müslümandı. Yeryüzünde yükselen bir kraldı. Hiç bir kimse onun görüşünde yanıldığını söyleyemedi. Doğulara ve batılara ulaştı. Kerîm ve Seyyid'den mülk sâhibi olmanın yollarını dilerdi.»

Ebu Reyhân devâmla şöyle demiştir : Bu görüş akla en yakın olanıdır. Çünkü isimlerin başına «Zû» ilâve edilmesi Yemen'de yaygındır. Zûnevâş, Zünnûn adlarında olduğu gibi Yemenlilerin isimleri «Zû» takısından hâlî değildir.

Üçüncü görüş : Bu görüşte olanlar şunları ileri sürmüşlerdir :

Her ne kadar Zülkarneyn'in kim olduğunu kesin olarak bilmiyorsak da onun Allah Teâlâ'nın yeryüzünde saltanat, ilim, hikmet ve heybet verdiği sâlih bir kul olduğu muhakkaktır.

Bu görüşte olanlar Zülkarneyn'in neden bu adı aldığı husûsunda muhtelif görüşler serdetmişlerdir :

1 — İbn el-Kevvâ Hz. Ali (r.a.) ye «Zülkarneyn bir kral mı yoksa bir peygamber mi?» diye sorunca Hz. Ali (r.a.) şu cevabı vermiştir : O ne kraldır, ne de bir peygamberdir, o sâlih bir kuldur. Allah yolunda savaşırken başının sağ tarafına vurulmuş ve ölmüştür. Sonra Allah Teâlâ onu tekrâr diriltmiş, daha sonra başının sol tarafına vurulmuş ve ölmüştür. Allah Teâlâ onu tekrâr diriltmiştir. Bunun üzerine kendisine başın iki tarafı anlamına da gelen Zülkarneyn adı verilmiş ve anlatılan saltanata sâhip olmuştur.

2 — Zülkarneyn'in zamanında iki nesil insan yok olduğu için ona bu isim verilmiştir. Çünkü Karneyn'in bir anlamı da «yok olan iki oba» demektir.

3 — Başının iki yanı bakırdan olduğu için kendisine bu isim verilmiştir.

4 — Kafasında boynuza benzer iki şey varmış, onun için bu adı almıştır.

5 — Tâcının iki boynuzu varmış.

6 — Peygamberin buyurduğuna göre bu zât dünyanın doğu ve batısını dolaştığı için bu adla anılmıştır.

7 — Zülkarneyn'in iki saç örgüsü vardı.

8 — Allah Teâlâ ışık ve karanlığı ona müsahhar kılmıştı. Yürüdüğü zaman ışık önünü aydınlatır, karanlık ise arkasını örtermiş.

9 — Cesûr olduğu için iki boynuzlu anlamına da gelen Zülkarneyn adını almıştır. Nitekim cesûr insanlara «koç» denildiği vaki'dir. Sanki böyle biri emsâllerini boynuzlayarak mağlûb etmiş gibidir.

10 — Rivâyete göre bu zât rü'yâsında göğe çıktığını, güneşin iki tarafına asıldığını görmüş. Bu sebeble de Zülkarneyn adını almıştır.

11 — Nûr ve zulmete girdiği için bu adı aldığı da söylenmiştir.

Dördüncü Görüş : Bu görüşe göre Zülkarneyn meleklerden bir melektir. Bu hususta Hz. Ömer (r.a.) den rivâyete göre Ömer (r.a.) bir gün adamın birinin bir başkasına; ey Zülkarneyn, diye seslendiğini işitince şöyle demiş : Allah'ım, Sen affet. Peygamberlerin adlarını koymakla râzı olup yetinmediniz de meleklerin adlarını da takar oldunuz.

Bu husûsta ileri sürülen görüşlerin bütünü bunlardır. Bize göre bunların akla en yakın olanı birinci görüştür. Bu görüşün dayandığı delili de daha önce zikretmiş bulunuyoruz.

Böylesine büyük bir iktidârın insanlar nezdinde bilinmesi gerekli-

dir. Ki böylesine büyük bir iktidâr sahibi olarak da sâdece İskender bilinmektedir. Bu itibârla Zülkarneyn'in İskender olması gerekmektedir. Ancak bu görüşte büyük bir çıkmazla karşılaşılır. O da şudur. İskender, filozof Aristoteles'in talebesi idi ve onun görüşlerine sahipti. Allah Teâlâ'nın övdüğü zâtın bu İskender olduğunu söylemek Aristoteles'in görüşlerinin de doğru olduğuna hükmetmeyi gerektirir ki bunu ileri sürmek mümkün değildir. En iyisini Allah bilir.

Üçüncü Mes'ele : Zülkarneyn'ın bir peygamber olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir.

A — Bir kısım âlimler bunun peygamber olduğunu iddiâ ederek şu delilleri ileri sürmüşlerdir :

1 — Allah Teâlâ bir âyet-i celîle'de : «Doğrusu Biz, onu yeryüzünde büyük bir kudret sahibi kılmıştık.» (Kehf, 84) buyurmuştur. Buradaki kudretin dinî kudret ile yorumlanması daha evlâdır. Dinî kudretin en mükemmeli ise peygamberliktir.

2 — «Ve ona her şeyin yolunu öğretmiştik.» buyrulmuştur. O yollardan biri de peygamberliktir. Allah Teâlâ'nın yukarıda geçen «Ve ona her şeyin yolunu öğretmiştik.» buyrularak konunun geniş tutulması, Allah Teâlâ'nın ona peygamberliği de bir vâsıta, bir sebeb olarak vermesine hükmetmeyi gerektirir.

3 — Onun hakkında buyuruyor : «Zülkarneyn; azâb da edebilirsin iyi muâmelede de bulunabilirsin, dedik.» (Kehf, 86) buyurulmuştur.

Allah Teâlâ'nın kendisiyle konuştuğu bir kimsenin mutlakâ peygamber olması gerekir.

B — Âlimlerden diğer bir grup ise Zülkarneyn'in peygamber değil sadece sâlih bir kul olduğunu söylemişlerdir. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XXI, 163-165)

——— oOo ———

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٨٩﴾ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطْلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَّمْ نَجْعَل لَّهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا ﴿٩٠﴾ كَذَٰلِكَ وَقَدْ أَحَطْنَا بِمَا لَدَيْهِ خُبْرًا ﴿٩١﴾

89 — Sonra o bir yol tuttu.

90 — Nihâyet güneşin doğduğu yere ulaştığında; onun, güneşe karşı hiç bir siper yapmadığımız bir kavmin üzerine doğduğunu gördü.

91 — İşte bunun gibi, onun yaptıklarının hepsini baştan başa biliyorduk Biz.

Güneşin Doğduğu Yer

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Sonra Zülkarneyn bir başka yola koyuldu. Güneşin battığı yerden dönüp doğduğu yere doğru yürüdü. Hangi millete rastlarsa, onları mağlûb edip kahrediyor ve Allah Azze ve Celle'ye ibâdete davet ediyordu. Onlar ya kendisine itâat ediyorlar, ya da o milletleri ezip burunlarını sürtüyor, mallarını ve eşyâlarını mübâh sayıyordu. Her iklimden komşu olan iklimde, kendisine yardım edecek askerler kullanıyordu. İsrâiloğullarının haberlerinde anlatıldığına göre; o, 1600 yıl yaşamış yeri enine boyuna gezmiş nihâyet doğulara ve batılara ulaşmıştır. Yeryüzünde güneşin doğduğu yere varınca Allah Teâlâ'nın buyurduğu gibi «Onun, güneşe karşı hiç bir siper yapmadığımız bir kavmin üzerine doğduğunu gördü.» Güneşin; kendilerini örten hiç bir siperin bulunmadığı, gölgeleyen ağaçların olmadığı, güneşin ısısını önleyen engelin bulunmadığı bir milletin üzerine doğduğunu gördü.

Saîd İbn Cübeyr der ki : Bu millet kısa boylu, kızıl bir milletti. Evleri mağaralardı. Daha çok balıkla geçiniyorlardı. Ebu Dâvûd et-Tayâlîsî der ki : Bize Sehl İbn Ebu Salt nakletti ki; o, Hasan el-Basrî'ye Allah Teâlâ'nın «Onun, güneşe karşı hiç bir siper yapmadığımız bir kavmin üzerine doğduğunu gördü.» âyeti sorulduğunda şöyle dediğini işitmiş : Onların arâzîleri binâ yapmaya elverişli değildi. Güneş doğduğu zaman, suya dalarlardı, battığı zaman sudan çıkarlar. hayvanların otlandığı gibi otlanırlardı. Hasan el-Basrî der ki : Bu, Semure'nin sözüdür. Katâde der ki : Bize anlatıldığına göre; onlar, hiç bir şey yetişmeyen bir toprakta yaşıyorlarmış. Güneş doğduğu zaman, çardaklarda oturuyorlarmış, battığı zaman tarlalarına gidiyor, maîşetleri için çıkıyorlarmış. Seleme İbn Süheyl der ki : Onların koruyucu bir yurtları yoktu. Güneş doğduğu zaman, üzerlerine doğuyordu. Her birinin iki kulağı vardı, birini altına seriyor, diğerini üstlerine geçiriyorlardı. Abdürrezzâk der ki : Ma'mer Katâde'den naklen dedi ki : Bu âyette söz konusu edilenler, zencîlerdir. İbn Cüreyc ise bu âyetin tefsîrinde dedi ki : Orada hiç bir binâ yapmamışlardı. Kendileri için yapılmış hiç bir yapı da yoktu. Güneş doğunca, çadırlarına çekilirler, batıncaya kadar beklerlerdi. Ya da denize girerlerdi. Çünkü onların bölgesinde dağ yoktu. Bir keresinde oraya bir ordu gelmişti. Gelen askerlere oranın halkı demişlerdi ki : Siz burada bulunduğunuz sürece üzerinize güneş doğmaz. Onlar güneş doğuncaya kadar buradan ay-

rılmayız, şu kemikler nedir? demişler. Onlar da; burada üzerine güneş doğan askerlerin kalıntısıdır. Onlar burada öldüler, demişler. İbn Cüreyc der ki : Bunun üzerine oradan askerler kaçıp gitmişler.

«İşte bunun gibi, onun yaptıklarının hepsini baştan başa biliyorduk Biz.» Mücâhid ve Süddî bilgiye; onun haberlerine muttali' idik mânâsını vermişlerdir. Hem onun, hem de askerlerinin haberlerinin hepsini biliyorduk. Bize gizli, saklı hiç bir şeyleri yoktu. Onlar farklı milletlerden ve değişik bölgelerden de olsalar şüphesiz ki «Göklerde ve yerde Allah için saklı olan hiç bir şey yoktur.»

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَبًا ﴿٩٢﴾ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِن دُونِهِمَا قَوْمًا لَّا يَكَادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا ﴿٩٣﴾ قَالُوا
يَا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجًا عَلَىٰ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا
﴿٩٤﴾ قَالَ مَا مَكَّنِّي فِيهِ رَبِّي خَيْرٌ فَأَعِينُونِي بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ رَدْمًا ﴿٩٥﴾ آتُونِي زُبَرَ الْحَدِيدِ
حَتَّىٰ إِذَا سَاوَىٰ بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قَالَ انفُخُوا حَتَّىٰ إِذَا جَعَلَهُ نَارًا قَالَ آتُونِي أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْرًا ﴿٩٦﴾

92 — Sonra da bir yol tuttu.

93 — En sonunda iki dağın arasına varınca; orada hemen hemen hiç bir söz anlamayan bir kavme rastladı.

94 — Dediler ki : Ey Zülkarneyn; Ye'cûc ve Me'cûc bu ülkede doğrusu bozgunculuk yapıyorlar. Bizim ve onların arasına bir sed yapman için sana vergi verelim mi?

95 — Dedi ki : Rabbımın bana verdikleri sizinkinden daha hayırlıdır. Bana gücünüzle yardım edin de, sizin ve onların arasına sağlam bir duvar yapayım.

96 — Bana demir kütleleri getirin. Bunlar iki dağın arasını doldurunca; körükleyin, dedi. Nihâyet o, bir ateş haline gelince; bana erimiş bakır getirin de üzerine dökeyim, dedi.

Seddin Yapılışı

Allah Teâlâ Zülkarneyn'den haber vermeye devâm ederek buyuruyor ki : «Sonra da bir yol tuttu.» Yeryüzünün doğusundan ayrı bir yol edindi. Nihâyet «İki dağın arasına varınca» Bu, birbirine karşı iki

dağdı. Aralarında bir geçit vardı. Ye'cûc ve Me'cûc buradan çıkıp Türk diyârına girerdi ve orada bozgunculuk yapar, harsı ve nesli helâk ederlerdi. Ye'cûc ve Me'cûc, Âdem Aleyhisselâm'ın soyundan idiler. Nitekim sahîh hadîste sâbit olduğuna göre; Allah Teâlâ buyurmuş ki : Ey Âdem; Hz. Âdem; buyur, emrin başımla gözüm üstüne, demiş. Allah Teâlâ; ateşin çıkışı gibi çık, buyurmuş. O; ateşin yayılışı nasıldır? demiş. Allah Teâlâ; her bin kişiden dokuz yüz doksan dokuzu cehenneme, birisi cennete girecektir. O gün çocuklar yaşlanacak, her hâmile hamlini vaz'edecektir. Ve onlara denilecektir ki : Sizden iki ümmet vardır. Neye dokunurlarsa Allah onları çoğaltmıştır. Bu, Ye'cûc ve Me'cûc'dur. Nevevî merhûm Müslim Şerhi'nde bazılarından nakleder ki : Ye'cûc ve Me'cûc, Âdem'den çıkıp toprağa karışan menîden yaratılmışlardır. Buna göre onlar; Âdem'den yaratılmış olmaktadırlar, yoksa Havvâ'dan değil. Bu söz, gerçekten garîbdir. Bu konuda ehl-i kitâb'dan aktarılan bazı hikâyelere güvenmek de câiz değildir. Çünkü onların yanında pek çok uydurulmuş sözler bulunmaktadır.

İmâm Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde nakledilir ki; Semure Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu haber vermiş : Nûh Aleyhisselâm'ın çocukları üç tane idi : Sâm arapların atası idi. Hâm sûdanlıların atası idi. Yâfes türklerin atası idi. Bazı bilginler dediler ki : Bunlar (Ye'cûc, Me'cûc) türklerin atası olan Yâfes'in soyundandır. Bunlara Türk adı verilmesinin sebebi; o tarafta seddin arkasında terkedilmiş olmalarındandır. (Terk ile Türk kelimesinin kökeninden hareket ediyorlar) Ancak türkler, seddin bu tarafında kalmışlardı. Onlar azgın, bozguncu ve cüretkâr oldukları için türklerin akrabâsı oldukları halde seddin öbür tarafında kalmışlardı.

İbn Cerîr Taberî, burada Vehb İbn Münebbih'ten naklen Zülkarneyn'in hayatına, seddin yapılışına dâir ve başından geçen olaylarla ilgili uzun ve garîb haberler nakletmektedir. Bu haberler hem uzun, hem garîb, hem de münkerdir. Onların şekilleri ve nitelikleri, boylarının uzunluğu ve kısalığı, kulakları ve benzeri durumlarıyla alâkalı pek çok şey nakletmektedir.

Kezâ İbn Ebu Hâtim de bu konuda isnâdı sahîh olmayan garîb hadîsler nakletmektedir. Allah en iyisini bilendir.

«Orada hemen hemen hiç bir söz anlamayan bir kavme rastladı.» İnsanlardan uzak oldukları için sözleri anlaşılmazdı.

«Dediler ki : Ey Zülkarneyn; Ye'cûc ve Me'cûc bu ülkede doğrusu bozgunculuk yapıyorlar. Bizimle onların arasına bir sed yapman için sana vergi verelim mi?» İbn Cüreyc, Atâ kanalıyla İbn Abbâs'tan naklen der ki : Vergi, büyük ücret demektir. Yani onlar, aralarında mal toplayıp Zülkarneyn'e vermek ve böylece kendileriyle o

kavim arasına bir sed çekmesini sağlamak istemişlerdi. Zülkarneyn; iffet, diyânet, salâh ve hayır maksadı güderek şöyle demişti : «Rabbımın bana verdikleri sizinkinden daha hayırlıdır.» Allah'ın bana sağladığı imkân ve mülk, sizin toplamış olduklarınızdan çok daha iyidir. Nitekim Süleymân Aleyhisselâm da şöyle demişti : «Siz, beni mal ile mi destekleyeceksiniz? Allah'ın bana verdiği, sizin vereceğinizden daha hayırlıdır. Hayır, siz hediyyelerinizle sevinirsiniz.» (Neml, 36) Zülkarneyn de demişti ki : Sizin harcayacağınızdan benim sâhib olduğum şey daha iyidir. Yalnız «Bana gücünüzle yardım edin de sizinle onların arasına sağlam bir duvar yapayım.» İşiniz ve binâ yapımına yarayan âletlerinizle bana destek olun.

«Bana demir kütleleri getirin.» Âyette geçen (الزبر) kelimesi (زبرة) kelimesinin cem'idir ve bu, demirden bir parça anlamınadır. İbn Abbâs, Mücâhid ve Katâde böyle derler. Bu parça, kerpiç gibi bir parçadır. Denilir ki : Her kerpiç Şam kantarıyla bir kantar civârında veya ondan biraz fazladır.

«Bunlar iki dağın arasını doldurunca; körükleyin, dedi.» Temelden başlayarak demirleri üst üste yığıp genişliğine ve yüksekliğine iki dağın arasını dolduracak hizâya gelince; «körükleyin,» dedi. Bu mesâfenin eni ve boyu konusunda değişik sözler nakledilmiştir. Zülkarneyn, bunların üzerine körüğü salıp ateş yaktı ve nihâyet demirlerin hepsi ateşten kor haline geldi. «Bana erimiş bakır getirin de üzerine dökeyim, dedi.» İbn Abbâs, Mücâhid, İkrime, Dahhâk, Katâde ve Süddî (القطر) kelimesinin bakır anlamına geldiğini söylemişlerdir. Bazıları buna; erimiş bakır, anlamını vermişlerdir. Bu erimiş bakır, anlamına Allah Teâlâ'nın şu kavlini delil olarak göstermektedirler : «Onun için su gibi erimiş bakırı da akıttık.» (Sebe', 12) Nitekim elbise için de mürekkeblenmiş teşbîhi yapılır ki renkli elbise demektir.

İbn Cerîr der ki : Bize Bişr... Katâde'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Bir adam Hz. Peygamber'e : Ey Allah'ın Rasûlü, ben Ye'cûc ve Me'cûc'un seddini gördüm, demiş. Hz. Peygamber, onu bize anlat deyince, mürekkeplenmiş elbise gibi bir siyah yol, bir kızıl yol demiş. Hz. Peygamber; sen onu görmüşsün, buyurmuş. Bu hadîs mürseldir.

Halîfe Vâsık iktidârı döneminde, bazı emîrlerini bir akıncı birliği ile beraber seddi görmek üzere gönderdi. Burayı görüp anlatmalarını ve yerini tesbît etmelerini bildirdi. Onlar, ülkelerden ülkelere, krallıklardan krallıklara geçtiler ve nihâyet orava vardılar. Yapısının demirden, bakırdan olduğunu gördüler ve dediler ki : Orada büyük bir kapı bulunmaktadır, üzerinde de büyük kilitler. Oradaki burclardan birisinde, kerpicler ve işcilerin kalıntılarını gördüler. Onun yanında komşu krallıklardan bekçiler bulunduğunu gördüler. Bu seddin fevkalâde

yüksek ve erişilmez olduğunu, ona ve çevresindeki dağlara güç yetirilemeyeceğini bildirdiler. Sonra ülkelerine döndüler. Gidişleri ile dönüşleri arası iki seneden fazlaydı. Orada acâyib, garâyib şeyler gördüler.

فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا ﴿٩٧﴾ قَالَ هَٰذَا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَكَانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا ﴿٩٨﴾ وَتَرَكْنَا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَجَمَعْنَاهُمْ جَمْعًا ﴿٩٩﴾

97 — Onlar artık onu ne aşabildiler, ne de delip geçebildiler.

98 — Dedi ki : Bu, Rabbımın bir rahmetidir. Rabbımın va'di gelince onu yerle bir eder. Rabbımın verdiği söz gerçektir.

99 — O gün Biz, onları bırakırız, dalgalar halinde birbirlerine girerler. Sûr'a üflenince hepsini bir araya toplarız.

Ye'cûc ve Me'cûc

Allah Teâlâ Ye'cûc ve Me'cûc'dan bahisle onların seddin üzerine çıkmaya güç yetiremedikleri gibi, onu delip geçmeye de güç yetiremediklerini haber veriyor. Üzerine çıkmak aşağıdan delmekten daha kolay olduğu için Allah Teâlâ her ikisine uygun bir tekâbüliyyet vaz'ederek buyuruyor ki : «Onlar artık onu ne aşabildiler, ne de delip geçebildiler.» Bu, onların seddi delemediklerine ve aşamadıklarına delildir.

İmâm Ahmed İbn Hanbel'in rivâyet ettiği hadîste Vehb... Ebu Hüreyre'den nakleder ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Ye'cûc ve Me'cûc her gün seddi kazarlar. Nihâyet güneşin ışınlarını görmeye başladıkları zaman, başlarında bulunan adam der ki : Dönün, kalanı yarın kazacaksınız. Onlar dönerler. Ertesi gün geldiklerinde daha sağlam olduğunu görürler. Nihâyet süreleri yaklaşınca ve Allah Teâlâ onları insanların üzerine göndermek isteyince, kazmaya koyulurlar. Güneşin ışınlarını görmeye başladıklarında başlarında olan adam kendilerine; dönün, kalan kısmı Allah isterse yarın kazarsınız, der. Ve sö-

züne inşâallah kelimesini ekler. Onlar ertesi gün döndüklerinde, o seddi bıraktıkları şekilde bulurlar. Kazarlar ve oradan insanlara saldırırlar. Suları kuşatırlar. Onlara karşı insanlar kalelerine çekilirler. Onlar, oklarını göğe fırlatırlar ve döndüğünde üzerinde kan gibi bir şey görürler. Derler ki : Yeryüzünün halkını ve üstümüzde bulunan gökyüzünün halkını kahrettik. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Neğefâ denilen ve develerin burnuna yerleşen böceği onların üzerlerine gönderir de kendilerini öldürür. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemîn ederim ki; yeryüzündeki canlılar onların etlerini ve kanlarını içerek semiz birer varlık haline gelirler. Aynı rivâyeti Ahmed İbn Hanbel, Hasan İbn Mûsâ kanalıyla Süfyân ve Katâde'den nakleder. İbn Mâce de, Ezher İbn Mervân kanalıyla... Katâde'den nakleder ve Katâde bunu Ebu Râfi'in anlattığını söyler. Tirmizî ise bu hadîsi Ebu Avâne kanalıyla Katâde'den nakleder ve bu tarîkdan başka tarîkle bilmediğimiz bu hadîs garîbdir, der. Bu ifâdenin isnâdı sağlam ve kuvvetlidir, ancak Rasûlullah'a ref'i münkerdir. Çünkü âyet-i kerîme'nin zâhirinden, onların sedde tırmanmaya veya delmeye güçlerinin yetmediği anlaşılmaktadır. Zîrâ seddin yapısı sağlam, kuvvetli ve yüksektir. Ancak Kâ'b el-Ahbâr'dan şöyle bir rivâyet nakledilir : Onlar seddin arkasından çıkmazdan önce gelip seddi kuşatırlar. Delmek için az bir miktar kalır. Yarın onu açarız, derler. Ertesi gün gelirler ki sed eski haline dönmüş. Yeniden delmeye başlarlar ve çok az bir miktar kalınca aynı şekilde; yarın gelir açarız, derler. Geldiklerinde sed tekrâr eski haline dönüşür. Delmeye başlarlar ve; yarın açarız, derler. O zaman kendilerine inşâallah demeleri ilhâm edilir. İnşâallah açarız, derler, ertesi gün geldiklerinde seddi bıraktıkları noktada bulurlar ve açarlar. Bu rivâyeti Ebu Hüreyre'nin Kâ'b el-Ahbâr'dan almış olması muhtemeldir. Çünkü Ebu Hüreyre, Kâ'b el-Ahbâr'la çok oturuyor ve çok konuşuyordu. Ondan Ebu Hüreyre hadîs rivâyet etmiştir. Bazı râvîler bunun merfû' olduğunu vehmedip ref'etmişlerdir. Allah en iyisini bilendir. Bu söylediğimizi pekiştirme sadedinde onların seddi delmeye güçlerinin yetmeyeceği şeklindeki sözümüzü ve yukarıda zikredilen hadîsin merfû' olduğunu nakleden rivâyetin münker oluşunu Ahmed İbn Hanbel'in şu sözü te'yîd eder. Ahmed İbn Hanbel der ki : Bize Süfyân... Peygamber Aleyhisselâm'ın eşi Cahş kızı Zeyneb'den rivâyet eder ki; o, şöyle demiş :

اَسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ النَّوْمِ مُحْمَرًّا وَجْهُهُ يَقُولُ لَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ وَيْلٌ لِلْعَرَبِ مِنْ شَرٍّ قَدِ اقْتَرَبَ فُتِحَ

الْيَوْمَ مِنْ رَدْمِ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِثْلُ هٰذِهِ وَعَقَدَ سُفْيَانُ تِسْعِينَ أَوْ مِائَةً قِيلَ أَنَهْلِكُ وَفِينَا الصَّالِحُونَ قَالَ نَعَمْ إِذَا كَثُرَ الْخَبَثُ

Hz. Peygamber bir gün yüzü kızarmış olarak uykusundan uyandı ve; Lâ ilâhe illallah, vay araplara yaklaşan kötülükten, buyurdu. Bugün Ye'cûc ve Me'cûc'un seddi aynen şu şekilde açıldı buyurdu. Süfyân elini doksan veya yüz teşkîl edecek şekilde halka haline getirdi; Ey Allah'ın Rasûlü, içimizde sâlihler bulunduğu halde de biz helâk edilir miyiz? dedim. Evet, dedi. Kötülük çoğalırsa helâk edilirsiniz. Bu hadîs sahîhtir. Buhârî ve Müslim bu hadîsi Zührî kanalıyla tahrîc konusunda müttefiktirler. Sâdece Buhârî'nin rivâyetinde Habîbe'nin adı düşmüştür ki bunu Müslim kaydetmiştir. Bu hadîste isnâd tarzı bakımından çok az vukû bulan nâdir şeyler vardır. Meselâ Zührî'nin Urve'den rivâyeti bunlardan birisidir. Her ikisi de tâbiîndendirler. Kezâ bu hadîsin rivâyetinde dört kadın birleşmiştir ki hepsi birbirinden rivâyet etmektedirler. Sonra bunların her birisi de ashâbtandır. Bunlardan ikisi câriye, ikisi de hanımdırlar. Buna benzer bir rivâyet Ebu Hüreyre'den de menkûldür. Şöyle ki : Ebu Bekr el-Bezzâr der ki : Bize Muhammed İbn Merzûk... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Bugün Ye'cûc ve Me'cûc'un seddi açıldı ve şöyle oldu, demiş, sonra doksanı göstermiştir. (*) Bu hadîsi Buhârî ve Müslim de rivâyet etmişlerdir.

«Dedi ki : Bu, Rabbımın bir rahmetidir.» Zülkarneyn'in yapmış olduğu bu yapı bitince, Zülkarneyn : «Bu, Rabbımın bir rahmetidir.» demiş. Yani insanlara rahmetinden Ye'cûc ve Me'cûc ile insanların arasına bir engel koymuş ve onların yeryüzüne dağılıp dünyayı fesâda vermelerini önlemiştir. «Rabbımın va'di gelince, onu yerle bir eder.» Hak olan va'd yaklaşınca onu dümdüz eder. Araplar devenin beli, hörgücüyle aynı seviyeye gelince, yani hörgüç ortadan kalkınca, böyle deveye (ناقة دكاء) derler. İşte buradaki âyette de bu kelime dümdüz anlamına kullanılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurur : «Rabbı dağa tecellî edince; onu paramparça etti.» (A'râf, 143). Yani yerle bir etti. İkrime bu âyetin tefsîrinde der ki : «Rabbımın va'di gelince onu yerle bir eder.» kavli; onu eskiden olduğu gibi yol haline getirir, demektir.

«Rabbımın verdiği söz gerçektir.» Muhakkak olacaktır. Buna bir engel yoktur.

(*) Bu doksan veya yüzü gösterme bir nev'i hesaptır ve parmak hesabıyla yapılır. Bu, bir durumu beyan etmek için gösterilir.

«O gün Biz, onları bırakırız.» O gün insanlardan bir kısmını bırakırız. Yani bu sed yerle bir olunca, onlar seddin arkasından çıkarlar, insanlar arasına dalarlar ve insanların mallarını bozarlar, eşyâlarını telef ederler. Süddî, «O gün, Biz onları bırakırız, dalgalar halinde birbirlerine girerler.» âyeti konusunda şöyle demiştir : O gün, Ye'cûc ve Me'cûc'un insanlar arasına çıktığı gündür. Bütün bunlar, yerinde (Enbiyâ, 96) geleceği gibi Deccâl'ın gelişinden sonra, kıyâmetin kopuşundan öncedir. Nitekim Allah Teâlâ, Enbiyâ sûresinde şöyle buyurur : «Ye'cûc ve Me'cûc'un seddi yıkıldığı zaman, her dere ve tepeden boşanırlar.» (Enbiyâ, 96). Aynı şekilde burada da şöyle buyuruyor : «O gün, Biz onları bırakırız, dalgalar halinde birbirlerine girerler. Sûr'a üflenince hepsini bir araya toplarız.» İbn Zeyd der ki : Âyetin baş tarafında yer alan «O gün, Biz onları bırakırız, dalgalar halinde birbirlerine girerler.» kavli, kıyâmetin başlangıcıdır. Bunun ardından «Sûr'a üflenince hepsini bir araya toplarız» bölümü gelecektir. Başkaları da demişlerdir ki : «O gün, Biz onları bırakırız, dalgalar halinde birbirlerine girerler.» kavli ile, kıyâmet günü insanlarla cinlerin birbiriyle karışması kasdedilmiştir. İbn Cerîr Taberî, Muhammed İbn Humeyd kanalıyla Fezâre kabîlesinden bir yaşlıdan nakleder ki; o, «O gün, Biz onları bırakırız, dalgalar halinde birbirlerine girerler.» âyeti konusunda şöyle demiş : İnsanlar ve cinler birbirine girince, İblîs der ki : Ben, bu konuyu sizden daha çok bilirim. Doğuya koşar, meleklerin toprağa girdiklerini görür. Batıya koşar, meleklerin yeryüzüne daldıklarını görür ve der ki : Artık sığınılacak bir yer yoktur. Sonra dünyanın uzak bölgesinde sağa sola koşar ve meleklerin yeryüzüne girdiklerini görür. Artık sığınacak yer yoktur, der. O bu durumda iken, ona ip gibi bir yol görünür. O ve soyundan gelenler bu yola girerler. Bir de bakarlar ki bu yol kendilerini cehenneme sürüklüyor. O sırada Allah, cehennem bekçilerinden bir bekçiyi çıkarır. O der ki : Ey İblîs, senin Rabbın katında bir mevkiin yok muydu? Sen cennette değil miydin? İblîs der ki : Bugün kınama günü değildir. Eğer Allah bana bir farz emretmiş olsaydı, ona öyle bir ibâdetle ibâdet ederdim ki yaratıklarından hic bir kimse ona bövle ibâdet edemezdi. O der ki : Allah sana bir farzı emir buvurdu. İblîs nedir o? der. Hâzin der ki : Sana cehenneme girmevi emretti. Ve üzerine saldırır. Sonra onu ve soyunu kanatlarıyla tutarak cehenneme atar. Cehennem övle bir ses cıkarır ki ne bir mukarreb melek, ne de gönderilmiş bir pevgamber kalmamak üzere herkes yüzüstü çöküverir. İbn Ebu Hâtim, Ya'kûb el-Kummî kanalıvla bu hadîsi rivâvet etmiştir. Bir başka yolla da Ya'kûb el-Kummî kanalıvla İbn Abbâs'tan nakleder ki: burada söz konusu olan, cinler ve insanların birbirine girmesidir. Taberânî der ki : Bi-

ze Abdullah İbn Muhammed İbn Abbâs el-Isfahânî... Abdullah İbn Amr'dan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Ye'c'ûc ve Me'cûc Âdem'in oğullarındandır. Eğer dünyaya gönderilmiş olsalardı, yeryüzünde insanların geçimlerini bozarlardı. Onlardan bir kişi öldüğünde soyundan bin veya daha fazla nesil bırakır. Onların ötesinde üç ümmet vardır. Bunlar : Tâvil, Tayis ve Mensik'tir. Bu hadîs garîb, hattâ münker ve zayıf bir hadîstir.

Neseî, Şu'be kanalıyla... Evs İbn Ebu Evs'ten merfû' olarak nakleder ki : Ye'cûc ve Me'cûc'un kadınları vardır. Diledikleri zaman onlarla birleşirler. Ağaçları vardır, diledikleri zaman onları aşılarlar. Onlardan bir kişi öldüğü zaman, geriye soyundan bin kişi veya daha fazlası kalır.

«Sûr'a üflenince hepsini bir araya toplarız.» Hadîste de zikredildiği gibi sûr, üfürülen bir borudur. Ve İsrâfîl Aleyhisselâm onu üfürür. Bu hadîs daha önce (En'âm sûresi âyet, 73) uzun uzadıya zikredilmişti. Bu konuda pek çok hadîs bulunmaktadır. Hadîste Atiyye kanalıyla İbn Abbâs ve Ebu Saîd el-Hudrî'den merfû' olarak nakledilir ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Nasıl sevineceğim, boynuzun sâhibi boynuzu kapmış, yüzünü eğmiş, ne zaman emredileceğini beklemektedir. Onlar nasıl diyelim dediklerinde buyurdu ki : (حسبنا الله و نعم الوكيل، على الله توكلنا) «Allah bize yeter, O, ne güzel vekîldir. Allah'a tevekkül ettik.» devin, dedi.

«Hepsini bir araya toplarız.» Hepsini hesâb için hazırlarız. Bir başka âyette de şöyle buyrulur : «De ki : Muhakkak ki öncekiler ve sonrakiler belirli bir günün vaktinde toplanmışlardır.» (Vâkıa, 49-50), «Onların hiç birini bırakmaksızın toplarız.» (Kehf, 47).

İZÂHI

Burada da Zülkarneyn'in ulaştığı «iki dağın arasının» neresi olduğunu kesin olarak bilmiyoruz biz. Bu iki dağ halindeki seddin neden yapıldığından da haberdâr değiliz. Âyetten anlaşılan, onun tamâmen iki tabiî engel ihtiva eden veya yapma iki seddin bulunduğu bir mıntıkaya varmış olmasıdır. Burası bir derbent, bir geçit de olabilir. Oraya vardığında çok ibtidâî bir kavimle karşılaşır : «Orada hemen hemen hiç söz anlamayan bir kavme rastladı.»

Bu ibtidâî kavim, onun güçlü bir fâtih olduğunu anlayıp gücünü ve iyiliğini öğrenince, kendilerine bir sed yapmasını istediler. Bu seddi, o iki dağın arkasından üzerlerine saldıran Ye'cûc ve Me'cûc için inşâ etmesini istiyorlardı. Ye'cûc ve Me'cûc bu geçitten devâmlı on-

ların üzerine saldırıyor, onları bozguna uğratıyordu. Bunlar ise karşı koyup engel olabilecek güçte değillerdi. Bu seddi yapmanın karşılığında Zülkarneyn'e «Bizim ve onların arasına bir sed yapman için sana bir vergi verelim mi?» dediler. (Kehf, 94).

Bu sâlih hükümdâr, daha önce açıkladığı doğru yoluna uygun olarak yeryüzünde bozgunculuğu yok etmek için sed yapmaya râzı oldu. Ve kendisine vermek istedikleri malı reddetti. Gönüllü olarak yapıyordu bu işi. Seddin inşaası için en kolay yol olarak, o iki tabiî engelin arasındaki geçide bir duvar yapmak fikrini benimsedi. Bunun üzerine o ibtidâî topluluktan da madde ve kas kuvvetiyle kendisine yardımcı olmalarını istedi : «Bana gücünüzle yardım edin de, sizinle onların arasına bir duvar yapayım. Bana demir kütleleri getirin.» Bunun üzerine ona demir kütleleri getirdiler ve iki engelin arasına yığdılar : «Bunlar iki dağın arasını doldurunca; körükleyin, dedi.» Yığılan maddeler aşağı yukarı iki dağın hizâsına gelmişti. Körüklemekle demiri eritmek istiyordu. «Nihâyet o bir ateş haline gelince.» O demir yığınları kızararak kıpkızıl bir kor haline geldiği zaman : «Bana erimiş bakır getirin de üzerine dökeyim, dedi.» Yapının sağlamlaşması ve bakırla demirin birbirine karışarak kuvvetli bir mânia teşkîl etmesi için böyle yaptı.

Demirin kuvvetlendirilmesi husûsunda yepyeni bir metoddu o zaman için bu. Demire belli bir oranda bakır katıldığı zaman, katılığı ve mukâvemeti daha da artıyordu. Ve Allah Teâlâ'nın Zülkarneyn'e öğrettiği bu ilim, ebedî kitabında kaydedildiği gibi çağdaş beşer bilgisinin asırlarca öncesine rastlamaktaydı.

Böylece iki engel birleşti. Ve Ye'cûc, Me'cûc'un saldırı noktası kapandı : «Onlar artık onu ne aşabildiler, ne de delip geçebildiler.» Böylelikle o güçsüz ve ibtidâî kavme karşı saldırı imkânları kalmadı. Ve bu kavim onların şerrinden kurtulup emîn oldu. (Tirmiz şehrinin yakınlarında Demirkapı adı verilen bir sed kalıntısı bulundu. XV. yüzyıl başlarında Alman bilgini S. Berger de bu sedde rastladığını söyler ve kitabında kaydeder. İspanyol tarihçisi Glawijo da yolculuğunun 1403 yıllarına rastladığını, yolda Demirkapı denilen bir sed ile karşılaştığını ve bunun Semerkand ile Hindistan arasında yer aldığını söyler. Belki Zülkarneyn'in inşâ ettiği sed budur.)

Zülkarneyn; yaptığı bu büyük işe bakarak şımarmadı, gurûra kapılmadı. Bilgi ve gücünü zafer sarhoşluğuna dönüştürmedi Bilakis Allah'ı andı ve O'na şükretti. Yaptığı büyük işin başarısını Allah'a havâle etti. Ve kendisinde bir kuvvet olmadığını. asıl kuvvetin Allah'a mahsûs olduğunu belirterek işi O'na bıraktı. Ve inandığı şeyi açıkça

söyleyerek dağların, tabiî ve sun'î engellerin kıyâmet gününden önce bir gün muhakkak yıkılacağını ve yeryüzünün dümdüz olacağını belirtti :

«Dedi ki : Bu, Rabbımın bir rahmetidir. Rabbımın va'di gelince, onu yerle bir eder. Rabbımın verdiği söz gerçektir.»

Ve böylece iyilik timsâli sâlih hükümdârlara örnek, Allah'ın yardımına mazhar olmuş, inâyetini görmüş, yeryüzünün doğusunu batısını gezmiş ama bir gün olsun kibirlenmemiş, gurûrlanmamış, baş kaldırmamış, şımarmamış, fütûhâtını maddî ganîmetler elde etmek için bir istilâ savaşına dönüştürmemiş, halkını kendi arzu ve hevesleri doğrultusunda çalıştırarak onlarla alay etmemiş, büyük hükümdâr Zülkarneyn'in hayatından bir sayfa burada son bulmuş oluyor. Zülkarneyn, ne insanları ne de toplumları köleleştirmiş, ne toprak parçalarına ne de vatan parçalarına sömürge muâmelesi yapmış, zaptettiği ülkelerin hiç birisinin halkına sömürgeci tavrıyla muâmele etmemiştir. Bunun yerine gittiği her yerde adâleti yaymış, güçsüzlere yardım etmiş, zayıfları düşmanlarına karşı korumuş ve mukâbilinde hiç bir bedel almamış. Allah'ın kendisine lutfettiği kuvveti yeryüzünün i'mârı ve ıslâhı için kullanmış, düşmanlıkları ortadan kaldırmış, hakkı yerine getirmek için. Sonra kendi eliyle tahakkuk eden iyiliklerin hepsini Allah'ın rahmetine ve lutfuna hamletmiş, gücünün zirvesine vardığı zaman bile O'nun kudret ve satvetini unutmamış, her şeyin en sonunda O'na varıp döneceğini belirtmiştir.

İmdi Ye'cûc ve Me'cûc kimdir? Şu anda nerede bulunurlar? Halleri nedir ve ne olacaktır? Bütün bu sorulara doğru bir cevab vermek son derece güç. Bu konuda bildiklerimiz sâdece Kur'ân-ı Kerîm'de vârid olanlarla birtakım sahîh hadîslerden ibârettir. Burada Kur'ân-ı Kerîm Zülkarneyn'den nakledilen şu söze yer veriyor : «Rabbımın va'di gelince, onu yerle bir eder. Rabbımın verdiği söz gerçektir.»

Bu âyet-i kerîme kesin bir zaman zikretmiyor. Allah'ın va'di yani seddin yerle bir olması belki de Tatar istilâsıyla gerçekleşmiştir. Nitekim Tatarlar mevzûbahis olan yerlerden saldırarak İslâm ülkelerini yerle bir etmişlerdir. Bir başka yerde Enbiyâ sûresinde şöyle buyurulmaktadır : «Ye'cûc ve Me'cûc'un seddi yıkıldığı zaman her dere ve tepeden boşanırlar. Gerçek va'd yaklaştığında inkâr edenlerin gözleri beleriverir.» (Enbiyâ, 96-97)

Bu âyet-i kerîme de Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkış zamanını ta'yîn etmemektedir. Hak olan va'din yaklaşması, kıyâmetin yaklaşması anlamınadır. Aynı ifâde, Rasûlullah'ın devrinden beri vardır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmaktadır : «Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıl-

dı.» (Kamer, 1) Allah'ın hesâbındaki zaman insanların hesâbına hiç uymaz. Olabilir ki kıyâmetin yaklaşmasıyla vukûu arasında milyonlarca seneler veya asırlar bulunabilir. İnsanoğluna göre bu zamanlar çok uzundur. Ama Allah'a göre çok kısa bir zaman mesâfesidir. Hattâ göz kırpmak kadar bir vakit ifâde edebilir.

Şu halde olabilir ki sed, kıyâmetin yaklaştığı zamanla günümüz arasında açılmıştır. Belki de doğuyu kasıp kavuran ve tâlân eden Tatar ve Moğol istilâsı, Ye'cûc ve Me'cûc'un yayılması hâdisesidir.

Bir de sahîh hadîs var. Bu hadîsi İmâm Ahmed, Süfyân es-Sevrî'den, o da Urve'den, o da Ebu Seleme kızı Zeyneb'den, o da Ebu Süfyân kızı Ümmü Habıbe kızı Habîbe'den, o da Hz. Peygamberin eşi Cahş kızı Zeyneb'den rivâyet ediyor. Zeyneb diyor ki : Bir gün Rasûlullah uykusundan uyanmış, yüzü kıpkırmızı olmuştu. Ve şöyle diyordu : Vay araplara yaklaşan bir tehlikeden. Bugün Ye'cûc ve Me'cûc seddi açıldı. Ve başparmağı ile şehâdet parmağını birbirine halka yapmıştı. Dedim ki; ey Allah'ın Rasûlü, içimizde sâlih kimseler bulunmasına rağmen yine de helâk mı olacağız? Buyurdu ki : Evet, fenâ kimseler çoğalırsa.

On üç asırdan fazla bir zaman önce bu rü'yâ görülmüş ve ondan sonra vukû bulmuş Tatar istilâsı. Abbâsî hükümdârlarının sonuncusu Mu'tasım devrinde Hülâgu vâsıtasıyla Abbâs oğulları yıkılmış ve arap mülkü târümâr edilmiş. Belki de Rasûlullah'ın rü'yâsı bu idi. Şüphesiz ki en doğru bilgi Allah katındadır. Bizim söylediğimiz kesin hüküm değil, sâdece rivâyetler arasında yaptığımız tercîhtir. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, IX, 468-471)

——— oOo ———

وَعَرَضْنَا جَهَنَّمَ يَوْمَئِذٍ لِّلْكَافِرِينَ عَرْضًا ﴿١٠٠﴾ الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَن ذِكْرِي وَكَانُوا
لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا ﴿١٠١﴾ أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَن يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِن دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ
لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا ﴿١٠٢﴾

100 — O gün kâfirlere cehennemi öyle bir gösteririz ki;

101 — Onların gözleri Bizim öğüdümüze karşı kapalıdır ve öfkelerinden onu dinlemeye tahammül edemezler.

102 — Kâfirler Beni bırakıp da kullarımı dost edinmelerini kâfî mi sandılar? Doğrusu Biz, Cehennemi kâfirlere konak olarak hazırladık.

Allah Teâlâ kıyâmet günü kâfirlere yapacağı şeyi haber vererek buyuruyor ki : Onlara cehennemi gösterir ve oraya girmeden evvel içindeki azâb ve cezâyı önlerine koyarız. Bu, üzüntü ve kederin çabuklaştırılması bakımından çok anlamlıdır.

Müslim'in Sahîh'inde Abdullah İbn Mes'ûd'dan naklen denir ki : Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Cehennem, kıyâmet günü yetmiş bin iple bağlı olarak sürüklenir. Her ipte yetmiş bin melek vardır, onu çekerler.

Allah Teâlâ onlardan haber vererek buyuruyor ki : «Onların gözleri bizim öğüdümüze karşı kapalıdır.» Hakka uyup hidâyeti kabul etme konusunda sağırlaşmışlar, gaflete düşmüşler ve kör olmuşlardır. Nitekim Allah Teâlâ Zuhruf sûresinde şöyle buyurmaktadır : «Rahmân olan Allah'ı anmaya karşı gözlerini yumana, yanından ayrılmayacak bir şeytanı arkadaş veririz.» (Zuhruf, 36). Burada ise şöyle buyurmaktadır : «Ve öfkelerinden onu dinlemeye tahammül edemezler.» Allah'ın emir ve yasaklarını düşünemezler.

Sonra buyuruyor ki : «Kâfirler Beni bırakıp da kullarımı dost edinmelerini kâfî mi sandılar?» Bunun kendilerine yarar sağlayacağını ve bundan faydalanacaklarını mı zannettiler? «Doğrusu Biz, cehennemi kâfirlere konak olarak hazırladık.» Bunun için Allah Teâlâ kendilerine kıyâmet gününde konak olarak cehennemi hazırladığını haber veriyor. Bir başka âyette ise şöyle buyurmaktadır : «Hayır, onlar kendilerinin ibâdetlerini inkâr edecekler ve aleyhlerine döneceklerdir.» (Meryem, 82)

قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا ﴿١٠٣﴾ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ
يُحْسِنُونَ صُنْعًا ﴿١٠٤﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا ﴿١٠٥﴾ ذَٰلِكَ جَزَاؤُهُمْ جَهَنَّمُ بِمَا كَفَرُوا وَاتَّخَذُوا آيَاتِي وَرُسُلِي هُزُوًا ﴿١٠٦﴾

103 — De ki : Size amel bakımından en çok kayıpta bulunanları haber vereyim mi?

104 — Onlar ki; güzel iş yaptıklarını sandıkları halde dünya hayatındaki çalışmaları boşa gitmiştir.

105 — İşte onlar, Rablarının âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenlerdir. Bunun için yaptıkları boşa gitmiştir. Kıyâmet günü Biz onlara değer vermeyeceğiz.

106 — İşte onların cezâsı; inkâr edip peygamberlerimi ve âyetlerimi alaya almalarına karşılık, cehennemdir.

Buhârî der ki : Bize Muhammed İbn Beşşâr... Mus'ab İbn Sa'd'dan nakletti ki; o, şöyle demiş : Babama —yani Sa'd İbn Ebu Vakkâs'a— «De ki : Size amel bakımından en çok kayıpta bulunanları haber vereyim mi?» âyetini sordum, burada kasdedilenler, Harûriyye vak'asına katılanlar mıdır? dedim. Dedi ki : Hayır, onlar Yahûdî ve Hıristiyanlardır. Yahûdîler Hz. Muhammed'i yalanladılar. Hıristiyanlar da cenneti inkâr ettiler ve, orada yiyecek, içecek yoktur, dediler. Harûriyye vak'asına katılanlar ise; Allah'ın ahdini pekiştirdikten sonra bozdular. Sa'd İbn Ebu Vakkâs (r.a.), bu vak'aya katılanların fâsıklar olduğunu söylerdi.

Ali İbn Ebu Tâlib, Dahhâk ve bir başkası derler ki : Burada kasdolunanlar Harûriyye vak'asına katılanlardır. Hz. Ali'nin kasdettiği anlam şudur : Bu âyet-i kerîme hem Harûriyye vak'asına katılanları, hem de Yahûdî, Hıristiyan ve diğerlerini içine almaktadır. Yalnız bunlar veya onlar hakkında nâzil olmuş mânâsında değil, bundan daha geniş anlamda hepsini ihâta ettiği mânâsınadır. Zîrâ bu âyet, Mekke'de nâzil olmuştur. Yahûdî ve Hıristiyanlara hitâbın vârid olmadığı bir dönemde. Ve bütünüyle Haricîlerin mevcûd olmadığı zamanda inmiştir. Öyleyse âyet ameli merdûd ve hatâlı olduğu halde amelinin makbul olduğunu ve davranışlarında isâbet ettiğini zanneden Allah kullarından hepsi için umûmîdir. Nitekim Allah Teâlâ Ğâşiye sûresinde şöyle buyurmaktadır : «O gün suçluların yüzlerini zillet bürümüştür. Zor işler altında bitkin düşmüşlerdir. Yakıcı ateşe yaslanırlar. Kızgın bir kaynaktan içirilirler.» (Ğâşiye, 2-5) Furkân sûresinde ise şöyle buyurmaktadır : «Yaptıkları her işi ele alır onu toz duman ederiz.» (Furkân, 23) Nûr sûresinde ise şöyle buyurmaktadır : «Kâfirlerin işleri engin çöllerdeki serâb gibidir. Susayan kimse onu su zanneder. Fakat oraya geldiğinde hiç bir şey bulamaz. Orada Allah'ı bulur ve O da hesâbını görür. Allah, hesâbı çabuk görendir.» (Nûr, 39).

Burada ise buyuruyor ki : «Size amel bakımından en çok kayıpta bulunanları haber vereyim mi? Onlar ki; güzel iş yaptıklarını sandık-

ları halde dünya hayatındaki çalışmaları boşa gitmiştir.» Yani makbûl, meşrû' olmayan yollarla boş ve bâtıl işler yapmışlardır. Onlar ki; güzel iş yaptıklarını sandıkları halde dünya hayatındaki çalışmaları boşa gitmiştir. Onlar, kendilerinin doğru yol üzere bulunduklarını, sevimli ve makbûl kimseler olduklarını sanıyorlardı.

«İşte onlar, Rablarının âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenlerdir.» Dünyada Allah'ın âyetlerini ve vahdâniyyetini gösteren belgeleri inkâr etmişlerdir. Peygamberlerinin doğruluğunu reddedip âhiret diyârının varlığını yalanlamışlardır. «Kıyâmet günü Biz onlara değer vermeyeceğiz.» Tartılarını ağırlaştırmayacağız. Çünkü onların terazisi hayırdan yoksundur.

Buhârî der ki : Bize Muhammed İbn Abdullah... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Kıyâmet günü büyük cüsseli ve şişmanca bir adam gelir, ama o Allah katında bir sinek kanadı kadar ağırlık çekmez. Sonra Hz. Peygamber buyurdu ki : İsterseniz «Kıyâmet günü Biz onlara değer vermeyeceğiz.» âyetini okuyun. Kezâ Buhârî, Yahyâ İbn Bükeyr kanalıyla... Ebu Zenâd'dan benzer bir rivâyeti nakleder. Yahyâ İbn Bükeyr'den bu rivâyet, bu şekilde muallak olarak nakledilmiştir. Müslim aynı hadîsi Ebu Bekr Muhammed İbn İshâk kanalıyla Yahyâ İbn Bükeyr'den rivâyet eder.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bana babam... Ebu Hüreyre (r.a.) den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Şişman, fazla yiyip içen bir adam getirilir. Tartılır, onun tartısı bir dane kadar bile ağırlık taşımaz. Ebu Hüreyre der ki : «Kıyâmet günü Biz onlara değer vermeyeceğiz.» âyetini de okudu. İbn Cerîr Taberî aynı hadîsi Ebu Küreyb kanalıyla merfû' olarak... Ebu Hüreyre'den rivâyet eder ve aynen Buhârî'nin ifâdesini tekrârlar.

Ahmed İbn Amr İbn Abdülhâlık el-Bezzâr der ki : Bize Abbâs İbn Muhammed... Büreyde'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Biz Rasûlullah (s.a.) ın yanında idik. O sırada Kureyş'li bir adam geldi. Elbisesiyle böbürleniyordu. Rasûlullah (s.a.) ın yanına dikilince, Rasûlullah buyurdu ki : Ey Büreyde; bu, kıyâmet gününde Allah'ın kendisine değer vermediği kimselerdendir. Sonra Bezzâr der ki : Ebu Anbese'nin kölesi Vâsıl ve Avn İbn Umâre bu hadîste münferid kalmışlardır. O, hâfız olmadığı için peşinden de gidilmemiştir. Ayrıca İbn Cerîr Taberî der ki : Bize Muhammed İbn Beşşâr... Kâ'b'dan nakletti ki; o, şöyle demiş : Kıyâmet günü uzun boylu, iri yapılı bir adam getirilir. O, Allah katında bir sivrisineğin kanadı kadar bile değer taşımaz. İsterseniz «Kıyâmet günü Biz onlara değer vermeyeceğiz.» âyetini okuyun.

«İşte onların cezâsı; inkâr edip peygamberlerimi ve âyetlerimi ala-

ya almalarına karşılık, cehennemdir.» Onları cehennemle cezâlandırmamızın sebebi; küfretmeleri, Allah'ın âyetlerini ve rasûllerini alaya almalarıdır. Onlarla alay etmişler ve şiddetli biçimde yalanlamışlardır.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا ﴿١٠٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا ﴿١٠٨﴾

107 — Muhakkak ki îmân edip sâlih ameller işleyenlerin konakları Firdevs cennetleridir.

108 — Orada temelli kalırlar ve hiç ayrılmak istemezler.

Konakları Firdevs Cenneti Olanlar

Allah Teâlâ, bahtlı kullarından bahsediyor. Onlar ki; Allah'a ve peygamberlerine inanmışlar, peygamberlerin kendilerine getirdiği gerçekleri tasdîk etmişlerdir. Onlar için Firdevs cennetleri vardır. Mücâhid der ki : Firdevs Rûm dilinde bostan demektir. Kâ'b, Süddî ve Dahhâk ise; bunun asma ağacının bulunduğu bahçe anlamına geldiğini, söylerler. Ebu Ümâme ise; cennetin ortası olduğunu, söyler. Katâde ise; Firdevs'in, cennetin orta ve en değerli yeri olduğunu söyler. Bu husûs merfû' olarak Saîd İbn Beşîr'in hadîsinde Katâde, Hasan ve Semure kanalıyla Rasûlullah (s.a.) dan nakledilir ki; Firdevs, cennetin en güzel yeri ve ortasıdır. İsmâîl İbn Müslim, Hasan kanalıyla Semure'den bu hadîsi merfû' olarak nakleder. Katâde ve Enes İbn Mâlik'den de merfû' olarak aynı şekilde nakleder. İbn Cerîr merhûm da aynı hadîsi nakleder. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde vârid olur ki; Hz. Peygamber şöyle demiştir : Allah'tan istediğiniz zaman Firdevs'i isteyiniz. Çünkü o, cennetin en üst yeri ve en ortasıdır. Cennet nehirleri oradan kaynar.

«Konakları» konaktan maksad ziyâfettir. Çünkü konak ziyâfet içindir.

«Orada temelli kalırlar.» Orada ikâmet eder ve otururlar ve ebediyyen oradan uzaklaştırılmazlar. Oradan başka yere «Hiç ayrılmak istemezler.» Başka bir yeri isteyip sevemezler ve gitmezler.

(.....)

«Ve hiç ayrılmak istemezler.» kavli, onların cenneti arzu etmelerine ve sevmelerine dikkatleri çekmek içindir. Halbuki bir yerde sü-

rekli kalan insanların bıkıp usanmaları vehmedilebilir. Böylece Allah Teâlâ; onların burada sürekli, ebedî ve sermedî kalışlarına rağmen burayı değiştirmek istemediklerini, yerlerinden gitmeyi arzu etmediklerini, gezintı ve dolaşmayı bile arzulamadıklarını ifâde etmektedir.

قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَن تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا ﴿١٠٩﴾

109 — De ki : Rabbımın sözlerini yazmak için denizler mürekkeb olsa ve bir o kadarını da katsak, daha Rabbımın sözleri tükenmeden denizler tükenirdi.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : Ey Muhammed, onlara de ki : Denizlerin suları mürekkep olsaydı ve o mürekkeplerle Rabbımın hikmet dolu âyetleri ve delil dolu buyrukları yazılsaydı, denizler biterdi de yine o buyrukların yazılması bitmezdi. «Ve bir o kadarını da katsak.» Yani bir deniz gibi bir başka deniz daha, sonra bir başkasını daha ve sürekli başkalarını daha buna katsaydık ve bununla Allah'ın buyruklarını yazsaydık, denizler biter Allah'ın kelâmı bitmezdi. Nitekim Allah Teâlâ Lokmân sûresinde de şöyle buyurur : «Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa, denizler mürekkep olsa ve yedi misli deniz de yedekte bulunup yazılsa yine de Allah'ın kelimeleri bitmezdi. Muhakkak ki Allah Azîz'dir, Hakîm'dir.» (Lokmân, 27).

Rebî' İbn Enes dedi ki : Bütün kulların bilgisi; Allah'ın bilgisi karşısında, bütün denizlerin suyunun yanında bir damla gibidir. Bu konuda Allah Teâlâ, «Rabbımın sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadarını da katsak, daha Rabbımın sözleri tükenmeden denizler tükenirdi.» buyuruyor. Denizler mürekkep olsaydı; bütün ağaçlar kalem olsaydı, denizlerin suyu biter kalemler kırılır ama Allah'ın kelâmı ebedî olarak tükenmeksizin bâkî kalırdı. Kullardan hiç bir kimsenin, O'nun değerini takdîr edebilmesi ve Allah'ı lâyıkıyla övebilmesi mümkün değildir. Ancak O'dur kendi nefsini lâyıkıyla öven. Muhakkak ki bizim Rabbımız, kendisinin söylediği gibidir ve bizim söylediğimizin üzerindedir. Dünya nimetlerinin baştan sona misâli; âhiret nimetleri karşısında yeryüzüne mukâbil bir hardal danesinin misâli gibidir.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُو لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا

صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا ﴿١١٠﴾

110 — De ki : Ben de ancak sizin gibi bir beşerim. Yalnız bana tanrınızın tek bir tanrı olduğu vahyediliyor. Artık kim, Rabbına kavuşmayı arzu ediyorsa; sâlih bir amel işlesin. Ve Rabbına ibâdette hiç kimseyi ortak koşmasın.

Ben Ancak Bir Beşerim

Taberânî, Hişâm İbn Ammâr kanalıyla... Amr İbn Kays el-Kûfî'den rivâyet etti ki; o, Muâviye İbn Ebu Süfyân'ın bu âyetin son inen âyet olduğunu söylediğini duymuştur.

Allah Teâlâ, Rasûlü Muhammed Aleyhisselâm'a buyuruyor ki: Senin kendilerine peygamber olarak gönderilişini yalanlayan o müşriklere de ki : «Ben de ancak sizin gibi bir beşerim.» Benim yalan söylediğimi iddiâ edenler benim getirdiğime benzer bir şey getirsinler. Benim size haber verdiğim konularda, gaybı ve geçmişi bilmem. Kehf ashâbının kıssasını sordunuz, Zülkarneyn'in kıssasını sordunuz. Ben, onları bilmem. Ancak size verdiğim bilgi, gerçeğe uygundur. Çünkü öyle olmasaydı, Allah onu bana bildirmezdi. Ve ben size bildiriyorum ki : «Yalnız bana tanrınızın bir tek tanrı olduğu vahyediliyor.» Sizi kendisine ibâdet etmeye çağırdığım tanrınızın eşi ve benzeri yoktur, bir tektir. «Artık kim, Rabbına kavuşmayı arzu ediyorsa; güzel bir amel işlesin.» Kim, Rabbının sevâbına ve uygun cezâsına kavuşmak istiyorsa; sâlih amel işlesin. Allah'ın şerîatına uygun olan işleri yapsın. «Ve Rabbına ibâdette hiç kimseyi ortak koşmasın.» Yalnız ve yalnız Allah'ın rızâsı gözetilerek yapılan ibâdet, şirk koşulmaksızın yapılan bu ibâdettir. Bu ikisi, kabul gören amelin iki temel rüknüdür. İbâdet her şeyden evvel Allah'ın rızâsı için olmalıdır, Rasûlullah'ın şerîatına uygun olmalıdır.

İbn Ebu Hâtim... Tâvûs'dan nakleder ki; adamın biri : Ey Allah'ın Rasûlü, ben bazı yerlerde duruyorum ve Allah'ın rızâsını diliyorum. Ancak benim bulunduğum yerin görülmesini istiyorum, demiş. Rasûlullah (s.a.) ona hiç karşılık vermemiş, nihâyet bu âyet nâzil olmuş : «Artık kim Rabbına kavuşmayı arzu ediyorsa, sâlih bir amel işlesin ve Rabbına ibâdette hiç kimseyi ortak koşmasın.» Mücâhid ve bir başkası da bu rivâyeti böylece mürsel olarak nakletmiştir.

A'meş der ki : Bize Benû Hâşim'in kölesi Hamza Ebu Umâre, Şehr İbn Havşeb'den nakletti ki, adamın biri Ubâde İbn Sâmit'e gelmiş ve;

sana soracağım şeyi bana bildir, demiş. Bir kişi Allah rızâsını gözeterek namaz kılsın ve övülmekten hoşlansın. Allah rızâsını gözeterek oruç tutsun ve övülmekten hoşlansın. Allah rızâsını gözeterek sadaka versin ve övülmekten hoşlansın. Allah rızâsını gözeterek haccetsin ve övülmekten hoşlansın bunun durumu nedir? Ubâde İbn Sâmit demiş ki: Ona hiç bir şey yoktur. Çünkü Allah Teâlâ; Ben ortak koşulacakların en hayırlısıyım. Kimin Benimle beraber bir ortağı varsa; o, bütünüyle onundur. Çünkü Benim ortağa ihtiyâcım yoktur.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki : Bize Muhammed İbn Abdullah... Ebu Saîd el-Hudrî'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Biz, Rasûlullah (s.a.) ın yanında nöbet tutardık. Geceleyin herhangi bir durum hâsıl olur veya ihtiyâcı olur diye yanında kalırdık. O zaman, bizi gönderir ve ihtiyâcını gördürürdü. Müsâfirler ve nöbet bekleyenler çoğaldı. Biz kendi aramızda konuşuyorduk. Rasûlullah (s.a.) o sırada yanımıza gelip dedi ki : Bu lakırdılar neyin nesi? Ben, size fısıldaşmayı yasaklamamışmıydım? Ebu Saîd el-Hudrî der ki : Ey Allah'ın peygamberi, biz Allah'a tevbe ettik. Deccâl olan Mesîh'in konusunu tartışıyorduk. Bu konuda farklı görüşler beyân ettik, dedik. Bunun üzerine buyurdu ki : Size benim yanımda Deccâl olan Mesîh'ten daha korkulu şeyi haber vereyim mi? İbn Mes'ûd diyor ki : Evet, dedik. Rasûlullah buyurdu ki : Bu, gizli şirktir. Kişi, bir yerde durup başkası için namaz kılar.

İmâm Ahmed der ki : Bize Ebu Nadr... Şehr İbn Havşeb'den nakletti ki; İbn Ğânem bize nakletti ve şöyle dedi : Ben ve Ebu Derdâ Şam yakınlarındaki Câbiye mescidine girdiğimizde orada Ubâde İbn Sâmit'le karşılaştık. Benim sağ tarafımı kendi soluna, Ebu Derdâ'nın sol tarafını da kendi sağına aldı ve aramızda yürümeye başladı. Kendi aramızda konuşuyorduk. Allah, bizim ne konuştuğumuzu en iyi bilendir. Ubâde İbn Sâmit dedi ki : Eğer Allah sizin birinizin veya ikinizin ömrünü uzatırsa, sizden bir kişinin orta dereceden bir müslümanı görmesi o kişinin Muhammed Aleyhisselâm'ın dilinden Kur'an'ı okuyup tekrârlaması ve yeniden başlaması, onun halâlını halâl harâm kıldığını haram tanıması, onun konakladığı yerlerde konaklaması yakındır. Ancak sizin içinizde ölü bir merkebin başı sizi ne kadar hayrete düşürürse; o da öylesine havrete düşürür. İbn Ğanem dedi ki : Biz bu durumdavken Şeddâd İbn Evs ve Avf İbn Mâlik çıkageldiler ve yanımıza oturdular. Şeddâd dedi ki : Ey insanlar, peygamberden duymuş olduğum en korkulu söz onun söylediği şu sözdür : Sizin için şirk ve gizli şehvetten en çok korkarım. Ubâde İbn Sâmit ve Ebu Derdâ dediler ki : Allah'ım. bizi bağışla. Rasûlullah (s.a.) bize şeytânın artık Arap yarımadasında kendisine ibâdet edilmesinden ümîdini kestiğini söyleme-

miş miydi? Gizli şehvete gelince; biz onu iyi biliriz. Bu dünyanın kadın ve arzularıdır. Ey Şeddâd, bizi korkuttuğun şirk nedir? Şeddâd dedi ki : Bakarsınız bir adam bir başkası için namaz kılar veya bir başkası için oruç tutar veya bir başkası için sadaka verir. İşte onun şirk olduğunu görmez misiniz? Evet, dediler. Allah'a andolsun ki, kim bir adam için namaz kılar veya oruç tutar veya sadaka verirse; Allah'a şirk koşmuş olur. Şeddâd dedi ki : Ben Rasûlullah (s.a.) ın şöyle dediğini duydum : Kim gösteriş için namaz kılarsa; şirke düşmüş olur. Kim gösteriş için oruç tutarsa; şirke düşmüş olur. Kim gösteriş için sadaka verirse; şirke düşmüş olur. Bu sırada Avf İbn Mâlik dedi ki : Allah Teâlâ o kişinin yaptığı amellerden kendi rızâsı için olanı ayırıp da kabul etmesi ve kendisine şirk koşularak yapılmış olanı bırakması mümkün değil midir? Bunun üzerine Şeddâd dedi ki : Ben, Rasûlullah (s.a.) ın şöyle buyurduğunu işittim : Allah Teâlâ; Bana şirk koşan kimse için en iyi ortak Benim. Çünkü onun işlediği amelin bütünü, azı veya çoğu şirk koştuğu ortağına âittir. Bense bunlara muhtâç değilim.

İmâm Ahmed der ki : Bize Zeyd... Şeddâd İbn Evs'ten nakletti ki; o, ağlamış. Seni ağlatan nedir? denildiğinde; Rasûlullah (s.a.) tan duyduğum şu sözdür demiş : Onu hatırladım da ağladım. Rasûlullah (s.a.) buyurdu ki : Ümmetimin şirke ve gizli şehvete düşmesinden korkuyorum. Ben dedim ki : Ey Allah'ın Rasûlü, ümmetin senden sonra şirke düşer mi? Evet, buyurdu. Elbette ki onlar aya veya güneşe taşa veya puta tapmazlar. Ancak amellerini gösteriş için yaparlar. Gizli şehvet ise bir kişinin sabahleyin oruç tutup, isteği baskın gelince şehveti için orucunu terk etmesidir. Bu hadîsi İbn Mâce, Hasan İbn Zekvân kanalıyla Şeddâd İbn Evs'ten nakleder. Ancak bu rivâyette yer alan Ubâde zayıf bir râvîdir, onun Şeddâd'dan hadîs duymuş olması; üzerinde durulması gereken bir husûstur.

Ebu Bekr el-Bezzâr der ki : Bize Hüseyn İbn Ali... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Allah Teâlâ kıyâmet günü buyurur ki : Ben, ortakların en hayırlısıyım. Kim Bana birini ortak koşarsa, o bütünüyle onun ortağınındır.

Ahmed İbn Hanbel der ki : Bize Muhammed İbn Ca'fer... Ebu Hüreyre'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.), Rabbı Azze ve Celle'nin şöyle buyurduğunu aktardı : Ben, ortakların en hayırlısıyım. Kim bir amel işleyip de, ona Benden başkasını ortak ederse, Ben ondan uzağım. O, Bana ortak koştuğunundur. Bu hadîs bu yönüyle münferiddir.

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki : Bize Yûnus... Mahmud İbn Lebîd'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Sizin için en

çok korktuğum şey küçük şirktir. Ey Allah'ın Rasûlü, küçük şirk nedir? denildiğinde; riyâdır, buyurdu. Allah Teâlâ kıyâmet günü insanları amelleriyle cezâlandırdığı zaman der ki : Siz dünyada kime gösteriş yapıyor idiyseniz ona gidin. Bakın onun yanında bir karşılık bulacak mısınız?

İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki : Bize Muhammed İbn Bekr... Ebu Fudâle el-Ansârî'nin oğlu Ebu Saîd'in şöyle dediğini nakletti : Rasûlullah (s.a.) ın şöyle dediğini işittim : Allah Teâlâ kıyâmet günü; geleceğinden şüphe olmayan gün için, öncekileri ve sonrakileri topladığında bir münâdî şöyle seslenir : Kim, amelinde Allah'a bir başkasını ortak koşarsa; sevâbını Allah'tan başkasının yanında arasın. Çünkü Allah, ortaklar içinde ortaklığa hiç muhtâç olmayandır. Bu hadîsi Tirmizî ve İbn Mâce Muhammed İbn Ebu Bekr'den naklederler.

İmâm Ahmed der ki : Bize Ahmed İbn Abdülmelik... Ebu Bükre (r.a.) den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Kim başkaları duysun diye bir şey yaparsa, Allah da onu başkalarına duyurur. Kim de gösteriş için yaparsa; Allah da ona gösteriş yapar. İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki : Bize Muâviye... Ebu Saîd el-Hudrî'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuştur : Kim, gösteriş yaparsa; Allah da ona gösteriş yapar. Kim, başkaları duysun diye bir şey yaparsa; Allah da onu başkalarına duyurur. İmâm Ahmed İbn Hanbel der ki : Bize Yahyâ İbn Saîd... Amr İbn Mürre'den nakletti ki; o, şöyle demiş : Ben Ebu Ubeyde'nin evinde bir adamdan duydum ki; o, Abdullah İbn Amr'ın Abdullah İbn Ömer'in şöyle dediğini duymuş : O da Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu işitmiş : Kim halkın kendi amelini duyması için iş yaparsa; Allah da bunu onlara duyurur, mahlûkâtına işittirir onu küçük ve hakîr kılar. Abdullah İbn Ömer'in iki gözü yaşardı.

Ebu Bekr el-Bezzâr dedi ki : Bize Amr İbn Yahyâ... Enes İbn Mâlik'den nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Âdemoğullarının amelleri kıyâmet günü Allah Azze ve Celle'nin huzûruna mühürlenmiş sayfalar halinde sunulur. Allah Teâlâ; şunu atın, şunu kabul edin, der. Melekler derler ki : Ey Rabbım, Allah'a andolsun ki, ondan hep hayır gördük. Allah Teâlâ buyurur ki : Onun amelleri Benim rızâmdan başkası içindi. Ben, bugün ancak Benim rızâm kasdedilerek yapılmış olan amelleri kabul ederim. Sonra Bezzâr der ki : Râvîler arasında yer alan Hâris İbn Ğassân'dan bir topluluk rivâyet etmiştir, o Basra'lıdır ve eksik bir tarafı yoktur. İbn Vehb der ki : Bana Yezîd İbn İyâz... Abdullah İbn Kays'dan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöy-

le buyurmuş : Gösteriş ve başkaları duysun diye bir şeye kalkışan kimse; oturuncaya kadar Allah'ın gazabındadır.

Ebu Ya'lâ der ki : Bize Muhammed İbn Ebu Bekr... Abdullah İbn Mes'ûd'dan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Halkın gördüğü yerde güzel namaz kılıp, yalnız başına kaldığı zaman kötü kılan kimsenin bu davranışı küçümsemedir. Onunla Rabbı Azze ve Celle'yi küçümsemiştir. İbn Cerîr Taberî der ki : Bize Ebu Âmir İsmâîl İbn Amr... Amr İbn Kays el-Kindî'den nakletti ki; o, Muâviye İbn Ebu Süfyân'ın «Artık kim Rabbına kavuşmayı arzu ediyorsa, sâlih bir amel işlesin. Ve Rabbına ibâdette hiç kimseyi ortak koşmasın.» âyetini okuduğunu ve bu âyetin Kur'an'dan nâzil olan son âyet olduğunu söylediğini işitmiştir. Bu, müşkil bir haberdir. Çünkü bu âyet, Kehf sûresinin son âyetidir. Kehf sûresinin bütünü ise Mekke'de nâzil olmuştur. Olabilir ki, Muâviye bu ifâdesiyle onu nesheden ve hükmünü değiştiren bir başka âyet inmedi demek, istemiştir. Yani o, muhkem ve sâbittir. Ancak bazı râvîler bu işi karıştırmışlar ve ifâdeye kendi anladıkları mânâyı vererek rivâyet etmişlerdir. Allah en iyisini bilendir.

Hâfız Ebu Bekr el-Bezzâr der ki : Bize Muhammed İbn Ali İbn Hasan... Ömer İbn Hattâb'dan nakletti ki; Rasûlullah (s.a.) şöyle buyurmuş : Her kim bir gece «Artık kim Rabbına kavuşmayı arzu ediyorsa, sâlih bir amel işlesin. Ve Rabbına ibâdette hiç kimseyi ortak koşmasın.» âyetini okursa; bu, kendisi için bir nûr olur. Aden'den Mekke'ye kadar melekler onu kuşatırlar. Bu hadîs gerçekten garîbdir.

İZÂHI

İslâm düşüncesi, kaynağı ve dayandığı esâslar bakımından ilâhî eserleri ve sonuçları bakımından beşerî bir düşüncedir. İslâm düşüncesinin ilâhî cephesini Kur'ân-ı Kerîm ve Onun izâh ve yorumlarından meydana gelen Sünnet-i Seniyye temsîl eder. Beşerî cephesini ise, Kur'an ve Sünnet temelinden hareketle, insan, hayat, kâinât ve varlık hakkında akıl ve tecrübeler ışığında geliştirilen her nevîden fikrî çalışmalar temsîl eder. Bu sebeple İslâm düşüncesi, diğer düşünce tarzlarında mevcûd olmayan, ilâhî ve beşerî özellikleri birlikte taşıma imtiyâzına sâhiptir.

İslâm düşüncesinin ilâhî cephesi; statik (sâbit-değişmez), beşerî cephesi ise hayat şartlarına göre değişen (dinamik) olduğu için ilâhî cepheye ters olmamak kaydı ile İslâm'da her türden düşünce serbesttir. Kişi aklını kullanarak veya tecrübelerine dayanarak bir görüş be-

yân ederse bu görüşünde isâbet etse de, yanılsa da —İslâm ilkelerine göre— ilâhî mükâfâta (sevâb) nâil olur. Amr İbn Âs, Hz. Peygamberden rivâyet eder ki o, şöyle buyurmuş : Hâkim ictihâd edip hükmünde isâbet ederse ona iki mükâfât vardır. İctihâd edip hükmünde yanılırsa onun için de bir mükâfât vardır. (Buhârî Sahîh, VIII, 157; Müslim Sahîh, III, 1343 M.F. Abdülbâki neşri.)

İslâm düşüncesinin ilâhî cephesi, bütün müslümanları bağlayıcı olduğu halde, beşerî cephesi bağlayıcı bir özellik taşımaz. Dolayısıyla beşerî cephesini reddetmek, kişinin îmânını zedelemez.

İslâm düşüncesinin ilâhî cephesi bâkî ve ebedîdir. Beşer eliyle değiştirilemez, reform yapılamaz. Çünkü onu gönderen zât; —İslâm inançlarına göre— ezelî, ebedî ve bâkî olan Allah Teâlâ'dır. Beşerî cephesi ise zamana ve şartlara göre değişir, çünkü onun menşe'i olan insan bünyesi sürekli değişime uğramaktadır. İnsan, bir parçasını teşkîl ettiği kâinât gibi fânîdir. Fânî bir varlığın bâkî ve ebedî prensibler ortaya koyması mümkün değildir. İnsan menşe'i fikirler, zaman ve şartlarla sınırlıdır. Ancak insanlık süreklilik arzettiği gibi, insanların düşüncesi de birbirine ilişerek devâmlılık arzetmekte, nesillerden nesillere intikâl etmektedir. Bir düşünürün büyüklüğü; daha geniş bir zaman aralığında geçerli olan fikirler ortaya koymuş olmasındadır. Ama ne olursa olsun, her düşünürün fikirleri —kendisinin de içinde yaşadığı evrenin yapısı gibi— fânî olduğu için değişmeye ma'rûz ve eksikliklerle ma'lûldur.

I — İslâm Düşüncesinin İlâhî Tarafı :

Gerçek anlamda İslâm düşüncesi, bu düşüncenin ilâhî cephesini teşkîl eden kısımdır. Müslümanlar bakımından tartışmasız kabul edilen de bu bölümdür. Beşerî kısmı ise zamanla ve şartlara göre değişiklik arzeden ve bağlayıcı niteliği olmayan kısımdır. Biz İslâm düşüncesinin ilâhî cephesini burada kısaca ele almak, beşerî cephesini ise daha sonra ve detâylı olarak incelemek istiyoruz.

Saf haliyle İslâm düşüncesi, ilâhî düşüncedir. Bu düşüncenin ifâdesi ise Kur'ân-ı Kerîm'dir. Öyleyse sâf İslâm düşüncesi, Kur'an düşüncesidir. Rasûlullah kendiliğinden bir düşünce sistemi getirmemiştir. Arap cemiyetinin sosyal, ekonomik ve politik şartları da bu düşüncenin doğmasını gerektirmemiştir. O günkü dünya şartları da böyle bir düşünceyi motive etmemiştir. Dolayısıyla bu düşünce sistemi Kur'ân-ı Kerîm tarafından ve şartlara bağlı olmaksızın ve tamâmen özgür bir irâdenin eseri olarak getirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm tarihte hiç bir ilâhî esere nasîb olmayan bir titizlikle müslümanlar tarafından korunup saklanmış ve hiç bir el, onun metnini değiştirme imkânını bulamamıştır.

Kur'an'ın getirmiş olduğu bu sâf İslâm düşüncesini, bugün biz de ilk gündeki gibi anlayıp kavrama imkânına sâhip bulunmaktayız. Bu, ancak peşin hükümlerden ve bize empoze edilen klasik ve tarihî perspektivlerden uzak olarak doğrudan doğruya ve sâf bir kafa ile ona baktığımız zaman mümkün olur. Bunun da ne kadar zor ve bâdireli bir şey olduğunu söylememek imkânsızdır. Peygamberden sonra, sosyal zarûretler bu ana kaynağın yorumunu gerekli kılmış ve her mütefekkir ona yeni bir yorum eklemiştir. Böylece İslâm düşüncesinin beşerî cephesi tekevvün etmiştir. Fıkıh tartışmaları, kelâm ve akâid münâkaşaları hep sonradan zuhûr etmiş olup, kendi devrinin şartlarını yansıtan beşerî unsurlardır.

İlk müslümanların biricik mürâcaat kaynakları, Kur'ân-ı Kerîm ve onu bildiren Resûl-i Ekrem idi. Hz. Âişe'nin ifâdesiyle Rasûlullah'ın ahlâkı, Kur'an'ın kendisiydi. Bunun için İslâm düşüncesinin ilâhî cephesini araştırırken öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'e başvurmak gerekir. Kur'ân-ı Kerîm'in getirdiği düşünce sisteminin temel karakteristik özelliklerini araştırdığımızda başlıca şu husûsiyetler ile karşılaşırız:

1 — İlâhî Bir Düşünce Sistemi:

Kur'an'a dayalı İslâm düşüncesinin en önemli ve birinci özelliği, ilâhî bir düşünce sistemi olmasıdır. İslâm inancına göre Kur'an Allah tarafından gönderilmiştir. Onun ortaya koyduğu düşünce esâsları da Allah tarafından vaz'edilmiştir. Allah, insanın ve onun içinde yaşadığı kâinâtın yaratanıdır. Yaratan, elbette ki yarattıklarını en iyi bilendir. «Yaratan bilmez mi hiç? O, Latîf'dir, Habîr'dir.» (Mülk, 14) Dolayısıyla O'nun yarattıkları için koymuş olduğu esâslar da insanın mekânizması itibârıyla kavramaktan âciz olduğu bütün noktaları kuşatıcı mâhiyette olacaktır. Netîce olarak, insanın mevcûd yapısından kaynaklanan eksiklikler ve yanlışlıklar Yaratıcının vâz'ettiği fikir sisteminde görülmeyecektir.

Ne var ki ilâhî kaynak, günlük hayatın gerekleriyle alâkalı detayları açıklamamıştır. Açıklamaması da bu düşünce sisteminin mantıkî bir gereğidir. Çünkü beşerin temel karakteri değişmez, ihtiyâçları ise zaman içinde değişiklik gösterir. Bu açıklanmayan kısım, insanlar tarafından kendi devirlerindeki şartlara göre değişip gelişebilir. Ancak bu noktada insan zekâsının önüne bir sed çekilmiş değildir. Aksine insan zekâsı kendi kapasitesi içinde serbestçe ve elverdiğince geniş bir alanda faâliyet yapar. Ama insan bünyesinin ve bu bünyeden doğan eksikliklerden uzak olması imkânsız olan araçların, bir türlü mâhiyetini kavrayamayacağı ve çözemeyeceği konularda kendini yıpratıp enerjisini tüketmesine de imkân bırakmaz. Bu gibi ana ilkeler ilâhî menşe'den alınır, hayatın zarûrî değişimi ile değişecek kısımlar ise,

o gün düşünen kafaların bu ana ilkelere ters düşmeyecek şekilde geliştirdikleri prensibler olarak kabul edilir.

Kur'an düşüncesi böylece meseleyi son derece elastikî biçimde vaz'etmiştir. Ne bazı düşünce sistemlerinde olduğu gibi, her şeyi ilâhî menşe'e dayandırıp bundan farklı görüşleri afaroz etmiştir, ne de pozitivist düşünce sistemlerinde olduğu gibi, insan dışı tüm kaynakları yok farzederek, insanı her şeyin menşe'i kabul etmiştir.

Bundan sonraki özellikler temelde bu ilâhî olma özelliğine dayanmaktadır.

II — Tevhîd Esâsına Dayalı Bir Düşünce Sistemi :

Kur'an düşüncesinin ikinci ve temel özelliği de tevhîdçi bir düşünce sistemi olmasıdır. İnsan zekâsının çoğunlukla yanıldığı konuların başında tanrı anlayışı gelir. Sağlam ve kapsamlı bir tanrı anlayışına sâhib olmadan hayatta sağlam adımlar atmak imkânsızdır. Ne var ki soyut bir alan olan ulûhiyyet konusunda çok eski dönemlerden beri pek çok hurâfe ve uydurmalar göze çarpmaktadır. Eksik veya yanlış bir ulûhiyyet fikri, hayatın diğer problemlerine de eksik ve çarpık bakma sonucunu doğurur. Biz kabul etsek de, etmesek de en ilkelinden en gelişmişine kadar insanların kafasını en çok meşgûl eden konu tanrı konusu olmuştur. Ve bu konuda —konunun imkânları dâhilinde— ki gerçekten çok girifttir— en rasyonel ve en tutarlı, aynı zamanda insanlık varlık yapısına en uygun tanrı anlayışı Kur'an'ın getirdiği tevhîdçi tanrı anlayışıdır.

Tevhîdçi anlayışı, yalnızca Kur'an getirmemiştir, elbette. Gerek Yahûdîlik, gerekse Hıristiyanlık ondan önce tevhîd anlayışını getirmişlerdir. Fakat zaman içinde muhtelif sebeplerle bu iki dindeki tevhîd anlayışı çok tanrıcı bir niteliğe büründürülmüş ve tek tanrıcı özü ortadan kaldırılmıştır. Hemen belirtelim ki, XIX. yüzyıl pozitivizminin etkisi ile gelişmiş olan sosyoloji ve buna dayanarak kurulmuş olan dinler tarihinin evolüsyonist tezi gerçekte hiç de hakîkatı ifâde etmemektedir. Dinler tarihi tarafından ortaya konan, çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa doğru tekâmül anlayışı, Kur'an tarafından reddedilir. Kur'an, bütün dinlerin aslının tek tanrıcılık esâsına dayandığını, ancak bir süre sonra insanlar tarafından tahrîf edildiğini belirtir. Dolayısıyla myth'lerin kaynağı —sosyolojinin iddiâsının aksine— dinler olmaktadır. Dinler insanlar tarafından tahrîf edile edile, netîcede mitoloji haline döndürülmekte ve böylece muharref dinler ortaya çıkmaktadır. Kur'an anlayışına göre, ilk din yeryüzüne Hz. Âdem ile gelmiş tevhîd (monoteist - tek tanrıcı) dinidir. Bundan sonra insanlar tarafından hep tahrîfât yapılmış ve gelen yeni peygamber de tekrâr tevhîd esâslarını getirmiştir. Daha sonra gelen Yahûdîlik ve Hıristiyanlık da ken-

disini tahrîfâttan kurtaramamış ve en son din olmak üzere İslâm dini tevhîd esâslarını getirmiştir.

Kur'an düşüncesi de bütün kavram ve yorumlarında bu tevhîdçi ilkeyi temel alır ve politeist anlayışa vesîle olacak yorumlardan kaçınır. Bu sebeple zâten İslâm düşüncesinin ilâhî cephesi tahrîfâttan uzak kalmıştır.

Tek bir tanrıya bağlanmak; insanın davranışları bakımından büyük önem ifâde eder. Bilhâssa insanın değişik değer merkezleri etrafında eğilip bükülmesini önler. Kişiye şahsiyet kazandırır. Modern düşüncenin insana vermeye çalıştığı özgür kişiliğin gelişmesinde büyük bir etken olur.

III — Değişmez Bir Düşünce Sistemi :

İnsan, hayatı boyunca sürekli değişimlere uğradığı için, her zaman kendine sâbit noktalar bulmaya çalışır. Bu sâbit noktalara dayanarak birtakım atılımlar yapar. Gündelik hayatımızda karşılaştığımız bu olgu, düşünce hayatımız bakımından da önemlidir. Çünkü bütün değer noktalarının değişmesi halinde ortada başvurulabilecek hiç bir ölçü kalmaz. O zaman da bir sistem kurmak imkânı bulunmaz.

Fakat hayatın değişken akışı içerisinde, değişmez değerlerin bulunması olumsuz bir rol oynamaz mı? Çoğunlukla insanları olduğu yerde saydıran tutucu akımlar, bu değişmez değerlerden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla İslâm düşüncesi de böyle tutucu bir hüviyete bürünmez mi?

Değişme ve değişmezlik tabîatın içinden kaynaklanan bir kanundur. Ancak tabîat bu ikisi arasında bir denge kurmuştur. Hayat ve kâinâtta ana yörünge sâbittir, bu yörünge üzerinde değişim vardır fakat yörünge hiç bir şekilde değişmez. İnsanın ihtiyâçları değişmez, ama bu ihtiyâçların karşılanış biçimi değişir. İnsan tabiâtı hiç bir zaman için değişmez ancak bu tabîatın gerekleri ve bunların karşılanış biçimi değişir. Evrenin nizâmı sâbittir. Bu nizâmın seyrinde zaman içinde değişiklik olabilr.

Değişmez prensiblerin kabulü, insan ve hayat için belirli bir ölçü kabul etmek ve bu ölçü üzerinde birleşmek demektir. İnsanların geçici arzu ve heveslerine, devrin akışına, şartların îcâbına göre her şeyi değiştirmeyip, geçici esâslara göre düzeni bozmayıp, bunların başvurması için bir ölçü, kriter ve mikyâs vaz'etmektir. Toplumsal hayat, hukûk, devlet ve bir anlamda hayat belirli ölçüler üzerinde anlaşmaya dayanır. Bu anlaşma noktaları kısa aralıklarla değişecek olursa düzen yerini anarşi alır. Kur'an'ın ifâdesiyle, «Eğer hak, onların heveslerine uysaydı; gökler, yeryüzü ve onlarda bulunanlar muhakkak bozulup giderdi.» (Mü'minûn, 71)

Kur'ân-ı Kerîm, değişmez değerleri hayatın bütün sâhâlarına yaymak yerine sâdece bazı temel ilkelere inhisâr ettirmiştir. Dolayısıyla hayatın akışı içerisindeki değişimlerin hepsini sâbit tutmayı kabul etmemiştir. Bu da dinlerin pek çoğunda ve gelenekselleşmiş kurumlarda karşılaştığımız tutucu niteliği ortadan kaldırdığı gibi, onun karşıtı olarak, modern düşünce akımlarının çoğunda karşılaştığımız sürekli değişim fikrinden kaynaklanan sâbit ölçü kabul etmeme anarşisine de imkân bırakmamaktadır. Böylece tıpkı tabîat gibi, değişim ile değişmezlik arasında vasat bir nokta tesbît etmektedir. Zâten İslâm ölçülerine göre, tabîatı yaratan Allah olduğu gibi, Kur'an'ı indiren de Allah'tır. Tabîat Allah'ın görülen eseri, Kur'an Allah'ın okunan kitabıdır. Bu ikisi birbirini nakzetmek şöyle dursun, birbirini tamâmlamakta ve tasdîk etmektedir. «Allah'ın insanları yarattığı fıtratı.» (Rûm, 30) Tabîata Allah tarafından konulmuş olan bu kanunlar, Allah'ın tabiî sünnetini teşkîl eder ki, «Sen Allah'ın sünnetinde bir değişme göremezsin.» (Ahzâb, 62; Fâtır, 43; Fetih, 23) Allah tabiî hayat için kanunlar koyduğu gibi sosyal hayat için de kurallar koymuş ve bunu Kur'ân-ı Kerîm vâsıtasıyla insanlara bildirmiştir. Bu kurallar yalnız müslümanlar için değil, tüm insanlar için geçerlidir.

IV — Dengeli Bir Düşünce Sistemi :

İslâm düşüncesinin ilâhî cephesini temsîl eden Kur'an düşüncesi her konuda dengeyi esâs almıştır. Kur'an'ın tasvîrine göre Allah; kâinâtta bir denge kurmuştur. Bu denge Allah'ın bütün eserlerinde göze çarpmaktadır. «Doğrusu Biz her şeyi bir kadere (ölçü) göre yaratmışızdır.» (Kamer, 49) Bu ölçü, içinde yaşadığımız tabiî âlemin her tarafında görülmektedir. Güneş sisteminden dünyanın diğer gök cisimleriyle uzaklığına, dünyanın eğiminden elips şeklindeki yapısına kadar bütün evren denge üzerinde durmaktadır. Şâyet bu denge unsurlarından birisi çok cüz'î bir miktar şaşıracak olursa, kâinâtın seyri değişir, belki de mahvolup gider.

Canlıların hayatı denge esâsı üzerine kâimdir. Oksijenin biraz fazla veya eksik oranda alınmasından, organların işleyişine kadar her türden fizyolojik vak'alarda bir denge hâkimdir. San'attan, düşünceye kadar her alanda denge esâstır. İşte Kur'an düşüncesi, bir fikir sistemi olarak her konuda dengeyi ana ilke olarak benimsemiştir. Halbuki diğer düşünce sistemleri denge kurmak yerine, denge noktalarından birine ağırlık vermektedirler. Bu denge noktalarını şöylece belirleyebiliriz :

a — Tanrı ile evren arasında denge :

Kur'an düşüncesi, evrende ayrı ayrı tanrılar bulunduğunu ve tabîat güçlerinden herhangi birisini, bir tanrının özel işleyiş alanı ola-

rak kabul etmez. Yunan mitolojisinde ve diğer ilkel düşünce sistemlerinde karşılaştığımız çoğunluğu politeist kökenli anlayışa yer verilmez. Tanrı ile evren arasında kesin bir çizgi vardır. Mekanizm'e yer verilmediği gibi, kâinâta canlılık ve rûhluluk atfeden düşüncelerin panteizmine de yer verilmez. Buna mukâbil tanrı, evren karşısında kör bir mekanizmin mahkûmu değildir. Aristoteles düşüncesinde olduğu gibi tanrı meydana getirdiği kâinât ile ilgilenmemek şöyle dursun, sürekli kâinâtı kontrol etmektedir. Tanrı kâinâtın biricik hâkimidir.

b — Tanrı ile insan arasında denge :

Kur'an düşüncesine göre; tanrı ile insan birbirinden bütünüyle farklı iki ayrı varlık alanını temsîl eder. İnsanın varlık alanı belirli ve sınırlıdır. Buna karşılık tanrı her türlü kayıd ve sınırlamadan uzaktır. Tıpkı evren ile Allah arasında kesin ve ayırıcı farklılık bulunduğu gibi, insanla Allah arasında da kesin ve ayırıcı çizgi vardır. İnsan, ne yaparsa yapsın tanrılık makâmına yücelemez. Buna mukâbil insan ile tanrı arasında bir çatışma ve düşmanlık da yoktur. Tanrı her zaman için insanı sever, korur, bağışlar, buna mukâbil insan, hatâ ve eksiklikler ile ma'lûl olduğundan kimi zaman tanrının buyruklarını dinlemez. Ama istese de istemese de tanrıya boyun eğmek durumundadır. Tanrıya baş kaldırması geçici bir isyândır. Sonra hatâsından vazgeçip tevbe ve istiğfâr eder.

Hıristiyanlıkta olduğu gibi insan, tanrı karşısında doğuştan suçlu durumda değildir. Hıristiyan düşüncesine göre, Hz. Âdem kendisine yasaklanan meyvadan yediği için cennetten kovulmuş ve bu suçu onun neslinden gelen bütün insanoğluna geçmiştir. Bu ezelî günâhtan kurtulması gerekir. Kur'an düşüncesine göre de Hz. Âdem kendisine yasaklanan ağaçtan yemiş ve bu yüzden cennetten çıkarılmıştır. Fakat Âdem'in işlediği suç, soyundan gelen bütün insanlara geçmiş değildir. Aksine bütün insanlar temiz bir fıtratla doğarlar. Suçsuzdurlar. Sonra aldıkları terbiye ile kendi yollarını seçerler.

Yunan mitolojisinde ise insanla tanrı arasında kesin çizgiler belirlenmiş değildir. Aksine tanrılar, insan şeklinde düşünülmektedir. Tıpkı insan gibi onun da arzuları, hevesleri ve zaafları vardır. İnsanla tanrı arasında bir makâm ve mevki çatışması vardır.

Kur'an ise insan ile tanrı arasında makâm ve mertebe bakımından kesin farklar koyduğu için böyle bir problem yoktur. Hıristiyanlık ve Budizm gibi dinler insanı tanrı karşısında mağlûb ve makhûr duruma getirirken, mitolojiler ve materyalist düşünceler, insanı tanrı karşısında muzaffer durumuna getirmektedir. Nietzsche'nin «süper insan» görüşü bu düşünceyi yansıtmaktadır.

c — İnsan ile evren arasında denge :

Kur'an düşüncesi, evreni ilâhlarla dolu canlı bir organizma gibi tasavvur etmediği için, tabîat ile insan arasında bir çatışma ve mücâdele yoktur. İnsan da tabîatta Alah'ın emrine müsahhardır. Her ikisinin de sâhibi olan Allah, tabîatı insanın emrine müsahhar kılmıştır. İnsan yeryüzünü i'mâr edip yaşamasına elverişli hale getirmekle mükelleftir. Bu sebeple insan ile evren arasında dostça bir ilişki vardır. Çünkü genelde her ikisi de Allah'ın emrine boyun eğmektedir. Buna karşılık Yunan mitolojisi tabiat ile insan arasında bir mücâdele bulunduğunu ve bu mücâdelenin de temelde tanrılarla insan arasındaki mücâdeleye dayandığını bildirir. Büyü ve ilkel inançlara sâhib toplumlar ise evrenin gizli rûhlarla dolu olduğunu söyleyerek, o rûhlara iyi görünmek için birtakım âyinler icrâ ederler. İlkel inançlara karşı olduklarını belirten marksistler Sovyetlerde tarımın yeterince verimli olmaması üzerine tabîatın kendilerine karşı çıktığını söyleyerek bu mitolojik anlayışı dile getirmişlerdir.

d — Görülen âlem ile görülmeyen âlem arasında denge :

Kur'an, varlığın yalnızca görülenden ibâret olmadığını, bunun yanı sıra duyularımızla kavrayamadığımız bir âlem bulunduğunu belirtir ve dolayısıyla bu âlemin varlığını (melek-cin gibi) kabul etmek gerektiğini söyler. Ancak varlığın yalnızca görülmeyenden ibâret olup, görülen âlemin hayâl olduğunu da savunmaz.

Buna karşılık bazı düşünce sistemleri, sâdece görülen âlemin varlığını kabul etmekte ve bunun dışında kalanı inkâr etmektedir. Materyalist düşünceler her şeyin maddî âlemden ibâret olduğunu savunurken, pozitivist düşünürler gerçeğin yalnızca tecrübe edilebilen gerçek olduğunu savunurlar. Bu arada bazı düşünürler de, görülen âlemin bir hayâlden ibâret olup gerçek âlemin görülmeyen âlem olduğunu ve duyularımızın kavradığı nesnelerin, gerçeğin sâdece gölgesi olup gerçeğin ise bu nesnelerin ideası olduğunu savunmaktadırlar (Platon gibi). Bu düşünce asrımızdaki fizik çalışmaları ile yeniden canlanmış bulunmaktadır. Bilindiği gibi Sir James Jeans, netîcede böyle bir idealizme ulaşmıştır. Bu idealist düşüncenin yanı sıra mistik düşünürler de gerçeğin büyük kısmının görülmeyen âleme âit olduğunu, görülen âlemin ise gerçeğin çok küçük bir bölümünü teşkîl ettiğini savunmaktadırlar. Kur'an düşüncesi ise, her iki aşırılığı da reddederek doğru olan orta bir yol izlemiştir.

e — Rûh ile beden arasında denge :

Kur'an, rûhun varlığını inkâr etmez. İnsanın rûh ile bedenden meydana gelmiş bileşik bir varlık yapısına sâhib olduğunu savunur. Dolayısıyla insanın kemâlinin bu ikisi arasında denge kurması ile mümkün olacağını belirtir.

Buna karşılık bazı düşünce mensûbları insanın mekanik bir varlık yapısına sâhib olduğunu, rûh diye bir şey bulunmadığını, bunun görevini beynin üstlendiğini savunarak, insanın biricik görevinin bedenin arzu ve isteklerini karşılamak olduğunu (Hedonist) savunurlar. Bilhâssa pozitivist ve materyalist anlayış rûhu bütünüyle reddeder. Ölünce insanın rûhunun çıktığını söyleyen fikirlere, ölmeden önce ve öldükten sonra tartılması halinde insanın ağırlığından bir şey yitirmediğinin görüldüğü iddiâsıyla karşı çıkarlar.

Diğer taraftan spirtualist düşünürler, insanın gerçek varlığı olduğunu savunarak, bedeni bütünüyle ortadan kaldırmada rûhî kemâle ermenin imkânsızlığını bildirirler. Pythagorizm, Platonizm, Budizm ve modern rûhçu akımlar rûhun bedende zindanda olduğunu, bu zindandan kurtulmak için insanın birtakım exersizler ile, rûhunu olgunlaştırması gerektiğini ve ancak arınan rûhun kemâle ereceğini söylerler. Mistik akımlar ise, bütün çabalarını rûhun terbiyesine tahsîs ederler ve rûhî âlemde, organik âlemdeki gibi bir sistem kurmaya çalışırlar. Mistisizm, insanın rûh dünyasını geliştireyim derken, organik yapısını ihmâle kadar vardırmakta, çeşitli exersizler ile bedeni yetersiz hâle getirmektedir.

Kur'an ise beden ile rûh arasında denge kurarak birinin adına diğerini küçültmeye çalışmaz. İnsanın hem beden yapısını, hem rûh yapısını geliştirir.

f — Dünya ile âhiret arasında denge :

Kur'an, kişinin hayatının bu dünyadaki hayatı ile sınırlı olmadığını, aksine ezelden ebede giden yolda bu dünyanın bir durak olduğunu belirterek, her şeyin hesâbının bu dünyada görülmeyeceğini, gerçek hesâb verme yerinin öbür dünya olduğunu bildirir. Binâenaleyh bu dünyada tamâmlanmamış hesâbların «âhiret» adı verilen bir başka dünyada tamâmlanacağını ifâde eder. Müslümanın, hayatı yalnızca bu dünyaya tahsîs etmesini kabul etmediği gibi bir başka dünya adına bu dünyayı ihmâl etmesine de izin vermez. İki âlem arasında bir denge kurup her iki âlemi de eşit olarak değerlendirmesi gerektiğini bildirir.

Tarih boyunca insanlar bu dengeyi kuramayarak biri adına diğerini fedâ etmişlerdir. İslâm dışı dinlerin ekseriyeti, insanın bu dünyayı hiçe saymasını ve sâdece âhiret için çalışmasını isterler. Kezâ mistik akımlar da insanın âhiretinin i'mârı için çalışırlar. Bu fikre karşı çıkan diğer bir kitle de hayatın yalnızca bu dünyadaki hayattan ibâret olduğunu, âhiret diye bir şeyin bulunmadığını savunurlar. Özellikle materyalistler âhiretin varlığını kabul etmezler.

Görülüyor ki Kur'an'a dayalı İslâm düşüncesi her alanda tâm bir

denge kurmuştur. Karşıtlardan her birini ayrı ayrı değerlendirerek, birisini alıp diğerini ihmâl etmemiştir. Diğer düşünce sistemleri ise bir tarafa ağırlıklarını koyarak karşıtlardan öbürünü tamâmen inkâr etmişlerdir.

V — Evrensel Bir Düşünce Sistemi :

Kur'an; problemlere dar ve bölgesel bir açıdan değil, geniş ve evrensel açıdan bakar. Hükümlerini koyarken, görüşlerini bildirirken dar bir çerçeve içine tıkanıp kalmaz. Aksine bütün kâinâtı kuşatan bir geniş görüşlülük getirir. Genellikle insanlar, olaylara kendi şartları içinde bakarlar. Ya bir bölgenin, ya bir ırkın veya bir milletin menfaatları açısından fikir beyân etmeye çalışırlar. Ayrıca belirli bir zaman diliminde geçerli olabilecek fikirler ortaya koyarlar. Halbuki Kur'an, yalnız yeryüzünü içine alan bir düşünce getirmemiş; evrenin tüm bölümlerini, yalnız bir çağı değil bütün çağları içine alan geniş görüşlülükle eşyâya ve olaylara bakmıştır. Irkların hâkimiyetini reddetmiş, bölge ve sınır engelini aşmış, tüm varlıkları ihâta eden bir fikir sistemi kurmuştur. Varlığı topyekün bir bütün olarak değerlendirir. Âdem'in oğlu olmaları hasebiyle insanlar arasında ayırım gözetmez. Renk ve dil ayrılığını ortadan kaldırır. Peygamberin, yalnızca bir kavmin veya ırkın değil, «Bütün âlemlerin» peygamberi olduğunu, kâffeten tüm insanlığı kurtarmak için geldiğini söyler. Bu sebeple bütün yeryüzü sâkinleri müslüman oluncaya kadar insân, bitmez tükenmez bir enerji ile çalışmak zorundadır.

İnsanlığın ancak XX. asrın yarısına doğru gerçekleştirdiği evrensel birlik anlayışını Kur'an on dört asır evvel getirmiş ve bilfiil gerçekleşmesi için de ilk müslümanlar büyük çaba harcamışlardır. Bugün de bu evrenselliğin bütün yönleriyle gerçekleştiği söylenemez. Çünkü «Birleşmiş Milletler»de, devletler ideolojilerine veya menfaatlarına göre oy beyân etmektedirler. Doğruya ve gerçeğe göre değil.

VI — Müsbet (Pozitiv) Bir Düşünce Sistemi :

Kur'an, eşyâya ve olaylara hep müsbet açıdan bakar. Negatiflik eşyâda aslî bir unsur değil, ârızî bir unsurdur. Eşyâda «asl olan ibâhattır» prensibini düstûr haline getirmiştir. Kur'an'ın ilâh anlayışında, insana karşı menfî bir tavır takınan tanrı anlayışlarına yer olmadığı gibi, kahredici ve gaddâr tanrı anlayışına da yer yoktur. Halbuki mitolojilerin, tanrı anlayışı negatif (olumsuz) bir anlayış olduğu gibi, ilâhî olan dinlerden birisi —Yahûdîlik— gaddâr ve despot Yahve anlayışıyla, diğeri ise —Hıristiyanlık— insanlaştırılmış tanrı anlayışı ile menfîliği esâs almışlardır. Gerek Aristoteles'in meydana getirdiği evrenin işleriyle ilgisiz, gerekse Zerdüşt dininin düalist tanrı anlayışları menfî anlayışı ifâde eder. Hepsini reddeden materyalizm veya

ateizm ise, inkâr yolunda olumsuz bir tavır takınır. Kur'an'ın ilâh anlayışı, Kerîm, Rahîm, kötülüklerden hoşlanmayan ve bunları yasaklayan, tevbe edenlerin tevbesini kabul eden ve her şeyde temizliği esâs alan bir ilâhtır. Kur'an'ın getirdiği düşünce sisteminin insana, kâinâta, hayata ve varlığa bakışı bütünüyle müsbet bakıştır, olumsuzluk ona göre aslî değil geçici bir haldir.

VII — Pratik Bir Düşünce Sistemi :

Kur'an; insanı insan olarak görür, onu melekleştirmeye çalışmaz. Melek ayrıdır, insan ayrıdır. İnsanı zaafları, kusûrları ve fazîletleri ile birlikte değerlendirir. Bir yanıyla gökyüzüne bağlı olduğunu, diğer tarafıyla ayağını yeryüzüne bastığını kabul eder. Onun melekleşmesini değil, insan olarak kalmasını, ancak zaaflarının esîri olup şeytânlaşmamasını ister. Şeytân kötü olduğu gibi, melek de insandan mertebe bakımından düşüktür. Melek, insana secde etmekle emrolunmuştur. İslâm'ın insana bakışı pratik, gerçeğe uygun bir bakıştır. Hayat ve kâinâtı toz pembe hayâllerin ötesinden görmeye çalışmaz. İnsanın manevi yönlerini yok saymadığı gibi, maddî yönlerini de inkâr etmez. İnsan zihnini gerçekte mevcûd olmayan hayâlî şeylerle uğraştırmaz. Platon'un Aristoteles'in ve Plotinus'un muhayyel anlayışlarına yer vermediği gibi, Marks'ın, Comte'un ve benzerlerinin materyalizmine de düşmez. Her şeyde realiteyi esâs almaya çalışır. Ancak gerçeğin yalnız realiteden ibâret olduğunu söylemez. Akıl yolu ile insanoğlunun bütün problemleri çözebileceğini kabul etmez, ama Hıristiyanlık ve Mistisizm gibi «aklını at öyle gel» de demez. Aklın alanına giren ve aklın çözebileceği problemleri akılla çözer, aklın kavrayış alanı dışında kalan bölümlerde aklı boşu boşuna yıpratmaz.

Sistemini yalnızca akla dayandırmadığı gibi, yalnızca hisse de dayandırmaz. Tıpkı kevnî âhenkte olduğu gibi, tıpkı mûsikî eserinde olduğu gibi, tıpkı bir san'at şâheserinde olduğu gibi, bütün bölümler arasında tâm bir âhenk ve birlik sağlar.

Kur'an, işte bu temel ve karakteristik özellikleri bünyesinde taşıyan mükemmel bir dünya görüşü getirdi. Bu dünya görüşüne dayalı bir fikir sistemi kurdu. Bu fikir sistemini pratik hayatta uygulayarak mensûbları arasında hâkim kıldı. Ve böylece 23 yıllık çok kısa bir süre içinde çölün o çelimsiz, bilgisiz, görgüsüz çocuklarını dünyanın efendisi, hâkimi haline getirdi.

Bu düşünce sistemini, sâfiyeti içerisinde benimseyen insanların hangi devirde olursa olsun, her alanda üstün gelmemeleri için bir neden yoktur. Nitekim tarihte de öyle oldu. Ve ilk müslüman toplum hârikası gerçekleşti.

Rasûlullah, bizzât bu düşünce sisteminin canlı bir timsâli olarak

bu insanları eğitti, yetiştirdi. Onun gölgesi üzerlerinden çekildikten sonra bir müddet daha bu canlılık ve atılım devâm etti. Ama onun kurduğu sistemden uzaklaştıkça, bu sâf düşünce sisteminin içine beşer menşe'li fikirler sirâyet etmeye başladı. Anlayışlar değişti ve bu değişiklik gittikçe artmaya başladı. Zaman zaman o sâf anlayışa dönülmek istendi, ama bu istek toplu bir sistem halinde olmadığı için, o ilk defaki tecrübenin gerçekleşmesi mümkün olmadı. Ama yine de o kaynaktan beslenen ana damarlar, bünyeye canlılık vermeye devâm ettiler.

Bundan sonraki bölümde İslâm düşüncesinin beşerî cephesi ele alınacaktır. Bu düşüncenin ana kaynak ile irtibâtı, tarih içindeki seyri ta'kîb edilecektir.

II — İslâm Düşüncesinin Beşerî Tarafı

İslâm düşüncesinin ilâhî cephesi, Rasûlullah'ın hayatı boyunca aralıksız teşekkül ederek gelişti. Hz. Peygamberin vefâtına kadar müslümanlar her mes'elede ona danışıyor ve onun önderliğinde gösterdiği yolda yürüyorlardı. Bu vahiy kaynağı müslümanlarca tartışma konusu yapılmıyordu. Böylece müslümanlar her alanda büyük bir dinamizm ile atılımlar yapıyorlardı. Tarihte Rasûlullah gibi kendisine uyanların, her şeyiyle teslîm olup bağlandıkları çok az önder vardır.

Rasûlullah'ın uygulamaları iki yönlüydü. Bir yanı ile vahye dayalı olarak, Allah'ın emrini teblîğ ediyor, gördüğü yanlışları düzeltiyordu. Bu sebeple kendi şahsî değerlendirmelerini değil, ilâhî emirler doğrultusundaki değerlendirmelerini dile getiriyordu. İşte onun ağzından çıkan bu tür ifâdeler de vahyin devâmı olarak telâkkî ediliyordu. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm onun kendiliğinden bir şey söyleyemeyeceğini açıkça bildiriyordu : «O, kendi hevesiyle bir şey konuşamaz. Sâdece O, kendisinde vahyedilen bir vahiydir. Onu pek güçlü olan (Allah) kendisine öğretmiştir.» (Necm, 3-5)

Bir de Rasûlullah'ın bir beşer olarak davranışları vardır. Çünkü Hz. Peygamber, bazı din kurucuları gibi kendisini beşer üstü bir varlık olarak takdîm etmiyordu. Her fırsatta beşer olduğunu vurguluyor ve Kur'an'ı kendisinin uydurmadığını söylüyordu. Hattâ o günkü müşrik araplar, Kur'an'ın ümmî bir beşere gelmesini eksiklik olarak görüyor, kasabanın önde gelen efendilerine veya insan nevinden olmayan beşer üstü bir varlığa, bir meleğe gelmesini istiyorlardı. Rasûlullah da kendisinin bir beşer olduğunu, beşer üstü bir yapıya sâhib bulunmadığını Kur'an'dan âyetler okuyarak onlara anlatmaya çalışıyordu:

«De ki; ben ancak sizin gibi bir beşerim, bana sizin tanrınızın bir tek tanrı olduğu vahyediliyor.» (Fussilet, 6)

Bir beşer olması sebebiyle peygamberden bazı beşerî davranışlar

zuhûr ediyordu. Rasûlullah bilhâssa beşerî davranışlarıyla, vahye müstenid davranışları arasında ayırım yapıyor, bazı şeylerin kendisine vahyedildiğini, bazılarını da kendiliğinden söylediğini belirtiyordu. Genellikle gündelik hayatın teferruâtıyla ilgili, yemek içmek ve beşerî ihtiyâçları gidermek gibi davranışlarla, çoğu tecrübeler sonucu elde edilen teknik bilgileri; dinin esâsını ilgilendirmeyen yönleri, bu düşüncenin beşerî cephesini teşkîl ediyordu. Nitekim bir hurma aşılama vak'ası üzerine söyledikleri bunun tipik örneğidir : Müslim, Sahîh'inde bu konuya dâir bir bölüm ayırarak şöyle başlık koyar : «Kendi görüşü ile dünya yaşayışına dâir şeylerde Rasûlullah'a uymanın gerekmeyip, şer'an söylediklerine uymak gerektiği konusunda.» Bu bölümde Rasûlullah'ın bildirdiği gündelik hayat ile ilgili teknik bilgilere uyulmak zarûreti bulunmadığını gösteren bazı örnekler vermektedir. Nitekim Kuteybe İbn Saîd, Ebu Uvane, Mûsâ İbn Talha kanalıyla onun babası Talha'dan rivâyet ederler ki o, şöyle demiş : Ben Rasûlullah ile birlikte idim, hurma ağaçlarının yanı başında duran bir topluluğa rastgeldik. Rasûlullah : Bunlar ne yapıyor, dedi. Yanında bulunanlar; onlar erkeğini dişisinin içine koyarak aşılıyorlar, dediler. Rasûlullah (s.a.) : Sanmam ki bu (aşılama) bir şey sağlasın, dedi. Bu ifâde o topluluğa haber verilince, onlar aşı yapmaktan vaz geçtiler. Bu durum Rasûlullah'a bildirilince o : Eğer bu (metod) fayda sağlıyorsa yapsınlar. Ben, sâdece bir tahmîn yaptım. Benim tahmînlerimi almayınız, ancak ben size Allah'tan bir şey söylersem onu alınız. Çünkü ben, Allah Azze ve Celle'ye kesinlikle yalan isnâd edecek değilim, buyurdu.

Aynı bölümde yer alan ve aynı vak'ayı nakleden bir diğer rivâyet te şöyle : Abdullah İbn Rûmî, Abbâs İbn Abdülazîm, Ahmed İbn Ca'fer, Nadr İbn Muhammed, İkrime İbn Ammâr, Ebu'n-Necâşî, müteselsil rivâyetle Râfi' İbn Hadîc'ten şöyle dediğini naklederler : Allah Nebîsi (s.a.), Medîne'ye geldiğinde (Medîne halkı) hurma aşılıyorlardı. Onlara : Ne yapıyorsunuz? dedi. Bunu yapıyorduk, dediler. Rasûlullah : Umarım ki eğer öyle yapmasaydınız daha iyi olurdu, dedi. Bunun üzerine onlar da yapmadılar. Hurma bozuldu veya eksildi. Bu durum kendisine anlatılınca buyurdu ki : Ben sâdece bir beşerim. Binâenaleyh size dininizle ilgili bir şey emredersem onu alın. Kendi görüşümle bir şey emredersem, ben sâdece bir beşerim. (Müslim, Sahîh, III, 1835 M. F. Abdülbâki neşri)

Aynı veya benzer bir vak'a üzerine Müslim üçüncü bir rivâyet nakleder : Ebu Bekr İbn Ebu Şeybe, Amr el-Nâkid, Esved İbn Âmir, Hammâd İbn Seleme, Hişâm İbn Urve, Hişâm'ın babası Urve, Hz. Âişe, Sâbit ve Enes İbn Mâlik'den naklederler ki; Rasûlullah hurma aşılayan bir topluluğa rastlamış ve : Eğer öyle yapmamış olsalardı daha iyi olur-

du, demiş. O yıl kötü bir hurma cinsi çıkmış. Tekrâr onlara rastlamış ve : Hurmanız nasıl oldu, demiş. Onlar da : Böyle böyle dedin, karşılığını vermişler. Bunun üzerine : Siz, dünyanızın işlerini daha iyi bilirsiniz, buyurmuş. (Müslim, Sahîh, III, 1835)

Bütün bu ifâdeler Rasûlullah'dan beşer olması cihetiyle sâdır olan bazı husûslar bulunduğunu göstermektedir. Ve bunlardan mes'ûl olunmayacağını ifâde etmektedir.

Şu halde Hz. Peygamberden bize intikâl eden Sünnet-i Seniyye, İslâm düşüncesinin ilâhî cephesini teşkîl etmektedir. İlâhî hükümlerin birer pratik yorumlarından ibârettir. Nitekim Rasûlullah, Yemen'e vâlî olarak gönderdiği Muâz İbn Cebel'in verdiği cevablardan fazlasıyla sevinmiştir. «Muâz hadîsi» diye bilinen bu hadîs şöyledir : Ebu Dâvûd nakleder ki : Hâfız İbn Ömer Şu'be'den, o da Ebu Avn'da bir grubdan nakletmişler. Rasûlullah (s.a.) Muâz'ı Yemen'e göndermek istediği zaman : Sana bir hüküm getirilirse nasıl hükmedersin? dedi. O da; «Allah'ın kitâbı» ile dedi. Rasûlullah; Allah'ın kitâbında bulamazsan? dedi. O da; Allah'ın Rasûlünün sünneti ile, dedi. Rasûlullah; ya Allah'ın kitâbında ve Rasûlünün sünnetinde bulamazsan? deyince, Muâz; kendi re'yimle ictihâd ederim, ne fazlalaştırırım, ne de eksiltirim, dedi. Bunun üzerine Rasûlullah Muâz'ın göğsüne vurarak; Allah'ın Rasûlünü, Allah'ın Rasûlünün memnûn kalacağı şeye muvaffak kılan Allah'a hamd olsun, dedi. (Ebu Dâvûd, Sünen, IV, 18-19, Kitâb el-Akdiye, Bâb, 11; Tirmizî, Sünen, Kitâb el-Ahkâm, Bâb 3; Ayrıca Hayreddin Karaman, İslâm Hukûkunda İctihâd, 16, Ankara, 1975)

Rasûlullah'ın uygulamaları bize gösteriyor ki, amelî konularda beşerî faâliyete bizzât Hz. Peygamber kendisi izin vermekle kalmamış, aynı zamanda teşvîk etmiştir. Hz. Peygamber hayatta bulunduğu sürece onun değerli ashâbı hiç bir konuda ona danışmaksızın bir şey yapmadı. Onun beşerî davranışlarında ilâhî cepheler bulunduğunu kabul ederek, ona uymaya çalıştı. Fakat Hz. Peygamberin vefâtı ile bu ilâhî kaynak son buldu. Artık hayatın akışına yön veren ilâhî buyruklar inmez olmuştu. (Bekir Karlığa, İslâm Düşüncesine Giriş, Basılmamış Ders Notları)

KEHF SÛRESİNİN SONU

MERYEM SÛRESİ

MERYEM SÛRESİ

(Mekke'de nâzil olmuştur.)

Muhammed İbn İshâk'ın es-Sîre'de Ümmü Seleme hadîsinden; Ahmed İbn Hanbel'in İbn Mes'ud'dan Mekke'den Habeş ülkesine hicret kıssasında rivâyetlerine göre Ca'fer İbn Ebu Tâlib (r.a.) bu sûrenin baş kısmını Necâşi ve ashâbına okumuştur.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

كٓهيعٓصٓ ﴿١﴾ ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُۥ زَكَرِيَّآ ﴿٢﴾ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ نِدَآءً خَفِيًّا ﴿٣﴾ قَالَ رَبِّ إِنِّى
وَهَنَ ٱلْعَظْمُ مِنِّى وَٱشْتَعَلَ ٱلرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُنۢ بِدُعَآئِكَ رَبِّ شَقِيًّا ﴿٤﴾ وَإِنِّى
خِفْتُ ٱلْمَوَٰلِىَ مِن وَرَآءِى وَكَانَتِ ٱمْرَأَتِى عَاقِرًا فَهَبْ لِى مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا ﴿٥﴾ يَرِثُنِى وَيَرِثُ
مِنْ ءَالِ يَعْقُوبَ ۖ وَٱجْعَلْهُ رَبِّ رَضِيًّا ﴿٦﴾

Rahmân, Rahîm olan Allah'ın Adıyla.

1 — Kâf, Hâ, Yâ, Ayn, Sâd.

2 — Bu; Rabbının kulu Zekeriyyâ'ya rahmetini anıştır.

3 — Hani o; Rabbına içinden yalvarmıştı.

4 — Ve demişti ki : Rabbım; gerçekten kemiklerim yıprandı, baş yaşlılık aleviyle tutuştu. Rabbım; şimdiye kadar Sana yalvarmakla bir şeyden mahrûm olmadım.

5 — Doğrusu ben; kendimden sonra yerime geçecek yakınlarımın iyi hareket etmeyeceklerinden korkuyorum. Karım da kısırdır. Bana katından bir oğul bağışla.

6 — Ki bana ve Ya'kûboğullarına mîrâsçı olsun. Rabbım; onu râzı olunan kıl.

Hz. Zekerriyyâ'yı Anış

(Sûrenin başında bulunan) Hurûf-ı Mukattaa hakkında Bakara sûresinin başında bilgi geçmişti. «Bu; Rabbının kulu Zekeriyyâ'ya rahmetini anıştır.» Bu, Allah Teâlâ'nın kulu Zekeriyyâ'ya olan rahmetini bir anmadır. Zekeriyyâ; İsrâiloğulları peygamberlerinden büyük bir peygamberdir. Buhârî'nin Sahîh'inde belirtildiğine göre o, marangoz idi ve marangozlukla, elinin emeğiyle kazandığını yerdi.

«Hani o; Rabbına içinden yalvarmıştı.» âyeti hakkında müfessirlerden bazısı şöyle diyor : Yaşlılığı dolayısıyla kendisine ahmak denilmesin diye duâsını gizlemişti. Bu açıklamayı Mâverdî naklediyor. Diğerleri ise şöyle diyorlar : O duâsını gizlemişti, çünkü Allah'a sevgili idi. Nitekim Katâde, «Hani o; Rabbına içinden yalvarmıştı.» âyeti hakkında şöyle diyor : Şüphesiz Allah müttakî olan kalbi bilir ve gizli sesi işitir. Selef'ten birisi şöyle diyor : Ashâbı uyumuşken Zekeriyyâ (a.s.) geceleyin kalkar, Rabbına seslenmeye başlayarak gizlice; ey Rabbım, ey Rabbım, ey Rabbım dermiş. Allah Teâlâ da : Buyur, buyur, buyur (ey kulum) diye cevab verirmiş.

«Ve demişti ki : Rabbım; gerçekten kemiklerim yıprandı (güçleri zayıfladı), baş yaşlılık aleviyle tutuştu; Saçlarımın siyahları içinden beyâzları tutuştu, alevlendi.» (...) Burada onun maksadı; zayıflığını, yaşlılığını bunların açık ve gizli (bâtınî) delillerini haber vermektir. «Rabbım; şimdiye kadar Sana yalvarmakla bir şeyden mahrûm olmadım.» Senden alıştığım muâmele ancak duama icâbet buyurmandır. İstediğim hiç bir şeyde beni geri çevirmedin. «Doğrusu ben; kendimden sonra yerime geçecek yakınlarımın iyi hareket etmeyeceklerinden korkuyorum.» Kurra'nın çoğunluğu, (الموالى) kelimesinin sonundaki yâ harfini mef'ûl olarak mansûb okumuşlardır. Kisâî'den rivâyete göre o, yâ harfini sükûnlu okurmuş.(...) Mücâhid, Katâde ve Süddî onun burada, asabesini kasdettiğini söylerler. Ebu Sâlih ise Kelâle'yi kasdettiğini söylemiştir. Mü'minlerin emîri Osmân İbn Affân (r.a.) dan rivâyet edildiğine göre; o, ﴿ خفت ﴾ fiilini : Kendimden sonraki asabelerim (erkek akrabâlarım) azaldı, anlamında olmak üzere (ف) harfinin şeddesi ile okurmuş. Bunlardan birinci kırâete göre (f harfinin sü-

kûnu ile olan kıraeti) onun korkusunun açıklaması şöyledir : Onların kendisinden sonra insanlar hakkında kötü tasarrufta bulunmalarından korkmuş ve Allah Teâlâ'dan kendisinden sonra peygamberliği ve kendisine vahyedilenle onların başına geçecek ve kendisinden sonra peygamber olacak bir çocuk istemiştir. Onun bu duâsına icâbet olunmuştur. Yoksa o; onların, malına vâris olacaklarından korkmuş değildir. Zîrâ peygamberin, malı hakkında bu ölçüde korkmayacak derecede kadri ve derecesi yüksektir. Öyle bir korku ki asabesinin kendisine vâris olmalarını istemeyecek de onların dışında mîrâsına hak kazanacak bir çocuğunun olmasını isteyecek. Bu bir açıklamadır. İkinci açıklamaya gelince : Hz. Zekeriyyâ (a.s.) nın (çok) mal sâhibi olduğu zikredilmemiştir. Aksine o, el emeği ile kazandığından yiyen bir marangozdu. Onun gibisi ise elbette çok mal toplayamaz. Ve özellikle peygamberler (a.s.) böyledir. Zîrâ onlar, dünyaya en az rağbet edenlerdir. Üçüncü açıklamaya gelince : Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde vârid olan bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Biz mîrâs bırakmayız; bizim terkettiğimiz ancak bir sadakadır. Tirmizî'de sahîh bir isnâdla rivâyet olunduğuna göre : Biz peygamberler topluluğu mîrâs bırakmayız, buyurulmuştur. Böylece «Bana katından bir oğul bağışla ki bana mîrâsçı olsun.» kavlinin; peygamberlik mîrâsına hamledilmesi kesinleşmiş, ortaya çıkmış oluyor. Bu sebepledir ki o : «Ya'kûb oğullarına da mîrâsçı olsun.» demiştir. Nitekim Allah Teâlâ : «Ve Süleymân Dâvûd'a peygamberlikte mîrâsçı oldu.» (Neml, 16) buyurmuştur. Şâyet bu mîrâsçılık malda olmuş olsaydı, kardeşleri arasından ona bunu tahsîs etmezdi ve bunu haber vermenin de zâten büyük bir faydası yoktur. Bilinen ve bütün dinlerle şerîatlarda yerleşmiş olan, çocuğun babasına mîrâsçı olmasıdır. Şâyet ortada özel bir mîrâsçı olma mevcûd olmasaydı bunu haber vermezdi. Bütün bunları sahîh bir hadîste : Biz peygamberler topluluğu mîrâs bırakmayız; bizim bıraktığımız bir sadakadan ibârettir, sözü de anlatıp isbât etmektedir.

Mücâhid, «Ki bana ve Ya'kûb oğullarına mîrâsçı olsun.» âyeti hakkında der ki : Onun mîrâsçı olması ilim yönündendir. Zekeriyyâ, Ya'kûb'un zürriyyetinden idi. Hüşeym'in İsmâîl İbn Ebu Hâlid'den onun da Ebu Sâlih'ten «Bana ve Ya'kûb oğullarına mîrâsçı olsun.» âyeti hakkında rivâyetinde o, şöyle demiştir : Nasıl ki onun babaları peygamberler idiyse, o da peygamber olacaktır. Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den, onun Katâde'den, onun da Hasan'dan rivâyetine göre; o, Hz. Zekeriyyâ'nın peygamberliğine ve ilmine mîrâsçı olacaktır. Süddî ise şöyle diyor : Benim peygamberliğime ve Ya'kûb oğullarının peygamberliğine mîrâsçı olsun. Mâlik, «Ya'kûb oğullarına mîrâsçı olsun.» âyeti hakkında Zeyd İbn Eslem'den rivâyet eder ki o : Onların peygamberliklerine mirasçı

olsun... demiştir. Câbir İbn Nûh ve Yezîd İbn Hârun'un İsmâîl İbn Ebu Hâlid'den, onun da Ebu Sâlih'ten rivâyetlerine göre, «Bana ve Ya'kûb oğullarına mîrâsçı olsun.» âyetini o, şöyle anlamıştır : Benim malıma, Ya'kûb oğullarının da peygamberliğine mîrâsçı olsun. İbn Cerîr tefsîrinde bu görüşü tercîh etmiştir. Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den, onun da Katâde'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah Zekerriyyâ'ya rahmet eylesin. («Bana ve Ya'kûb oğullarına mîrâsçı olsun...» diye duâ ettiği zamanda) onun vârisleri mi yoktu? Allah Teâlâ Lût'a da rahmet eylesin; şüphesiz o, sağlam bir dayanağa sığınmış, arkasını vermişti. İbn Cerîr'in Ebu Küreyb kanalıyla... Hasan'dan rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah kardeşim Zekeriyyâ'ya rahmet eylesin. «Bana katından bir oğul bağışla. Ki bana ve Ya'kûb oğullarına mîrâsçı olsun.» dediği zaman onun malına mîrâsçı olacak kimse yoktu. Bu mürsel hadîsler sahîh hadîslerle tearûz halinde değildir (onlarla arasında tezâd yoktur). En doğrusunu Allah bilir.

«Rabbım onu râzı olunan kıl.» Kendi katında ve yaratıkların katında hoşnûd olunmuş kıl. Dini ve huylarında onu sev ve yaratıklarına onu sevdir.

يَا زَكَرِيَّا إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ اسْمُهُ يَحْيَىٰ لَمْ نَجْعَل لَّهُ مِن قَبْلُ سَمِيًّا ﴿٧﴾

7 — Ey Zekeriyyâ; sana, Yahyâ adında bir oğlan müjdeliyoruz. Daha önce bu adı hiç kimseye vermedik.

Bu söz, sanki bir kısmı hazfedilmiş gibidir ki baş kısmı şöyle olacaktır : Duâsında onun isteğine icâbet olundu da kendisine : «Ey Zekeriyyâ; sana, Yahyâ adında bir oğlan müjdeliyoruz.» Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurur : «Orada Zekeriyyâ Rabbına duâ etti : Rabbım, bana katından temiz bir şey bahşet. Muhakkak Sen duâyı işitensin. O, mihrâbda namaz kılarken melekler ona seslendiler : Allah sana, kendisinden bir kelimeyi tasdîk edici bir efendi, nefsine hâkim ve sâlihlerden bir peygamber olmak üzere Yahyâ'yı müjdeler.» (Âl-i İmrân, 38-39).

«Daha önce bu adı kimseye vermedik.» âyeti hakkında Katâde, İbn Cüreyc ve İbn Zeyd : Ondan önce bu isimle kimse isimlendirilmemiştir, derler ki; İbn Cerîr de bu açıklamayı tercîh etmiştir. Allah ona rahmet eylesin. Mücâhid burayı : Daha önçe ona bir benzer yaratmadık, şeklinde anlamıştır. Âyetteki (سمياً) kelimesinin benzer anlamına oluşunu Mücâhid sanki : «O halde ona ibâdet et ve bu ibâdetinde sabırlı ol. Sen O'nun adaşı olduğunu bilir misin hiç?» (Meryem, 65) âyetinden almış gibidir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha ise :

Kısır kadınlar ondan önce onun bir benzerini doğurmamıştır, demiştir. Bu da delâlet ediyor ki Zekeriyyâ (a.s.) nın çocuğu olmuyordu. Karısı da hayatının başından beri kısırdı. Bu durum İbrâhîm (a.s.) ve Sârre'nin durumundan farklıdır. Zîrâ onların İshâk ile müjdelendiklerinde şaşırmaları kısır olduklarından değil yaşlılıklarından dolayıdır. Bu sebepledir ki o : «Ben kocamışken mi bana müjde veriyorsunuz? O halde neye dayanarak müjdeliyorsunuz?» (Hıcr, 54) demiştir. Bununla birlikte ondan (İshâk'tan) on üç sene önce onun İsmâîl adındaki oğlu olmuştur. Hz. İbrâhîm'in karısı da şöyle demişti : «Vay başıma gelenler, ben mi doğuracağım? Ben kocamış biri, şu erim de bir ihtiyar iken. Doğrusu bu, şaşılacak bir şey.», «Dediler ki : Allah'ın işine mi şaşarsın ey evin hanımı? Allah'ın rahmeti ve bereketleri sizin üzerinizedir. Doğrusu O, Hamîd'dir, Mecîd'dir.» (Hûd, 72-73).

قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَكَانَتِ امْرَأَتِي عَاقِرًا وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا ﴿٨﴾
قَالَ كَذَٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا ﴿٩﴾

8 — Rabbım; karım kısır ve ben de son derece kocamışken nasıl oğlum olur ki? dedi.

9 — Öyledir. Rabbın buyurdu ki : Bu, Bana çok kolaydır. Daha önce sen yokken seni de yaratmıştım.

Hz. Zekeriyyâ (a.s.) nın isteğine icâbet olunup çocukla müjdelendiği zaman şaşırmış ve son derece sevinmişti. Bunun peşinden kendisinin nasıl çocuğu olacağını, karısı hayatının başından beri kısır ve kendisi de yaşlı iken kendilerinden nasıl çocuk olacağını sordu. Hz. Zekeriyyâ yaşlanmış, kemiklerinin iliği kuruyup zayıflamış ve onda dölleme ve kadınlarla temâs kurma gücü kalmamıştı. Mücâhid âyetteki (عتيا) kelimesini, kemiklerin zayıflaması anlamına alır. İbn Abbâs ve başkaları ise burada yaşlılığın kasdedildiğini söylerler. Âyetten açık olarak anlaşılan odur ki bu kelime yaşlılıktan daha husûsî bir anlam taşımaktadır. İbn Cerîr'in Ya'kûb kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o, şöyle demiştir : Sünnetin tamâmını bilmemle birlikte Allah Rasûlü (s.a.) nün öğle ve ikindi namazlarında (Kur'an) okuyup okumadığını bilmiyorum. «Ben de son derece kocamışken...» âyetindeki son kelimeyi (عتيا) veya (عسيا) şeklinde mi okuduğunu bilmiyoruz. İbn Abbâs'ın bu sözünü İmâm Ahmed, Süreyc İbn

Nu'man'dan; Ebu Dâvûd da Ziyâd İbn Eyyûb'dan, bu ikisi de Hüşeym'den rivâyet etmişlerdir.

Melek, şaşırdığı şeye cevab olarak Hz. Zekeriyyâ'ya dedi ki : «Öyledir. Rabbın buyurdu ki : Bu, bana çok kolaydır.» Senden ve bir başka kadından değil de şu eşinden çocuk yaratmak Bana çok kolaydır. Sonra Allah Teâlâ Zekeriyyâ'ya onun sorduğundan daha da garîb olanını zikredip şöyle buyurur : «Daha önce sen yokken seni de yaratmıştım.» Nitekim başka bir âyette şöyle buyrulur : «İnsanın üzerine uzun bir devirden öyle bir zaman geçmiştir ki o, anılmaya değer bir şey bile değildi.» (İnsân, 1).

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِّيٓ ءَايَةً ۚ قَالَ ءَايَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ ٱلنَّاسَ ثَلَٰثَ لَيَالٍ سَوِيًّا ﴿١٠﴾ فَخَرَجَ عَلَىٰ قَوْمِهِۦ
مِنَ ٱلْمِحْرَابِ فَأَوْحَىٰٓ إِلَيْهِمْ أَن سَبِّحُوا۟ بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿١١﴾

10 — Öyleyse Rabbım bana bir nişân ver, dedi. Senin nişânın; birbiri ardı sıra üç gece insanlarla konuşmamandır, buyurdu.

11 — Bunun üzerine ma'bedden çıkıp kavmine : Sabah akşam Allah'ı tesbîh edin, diye işâret etti.

Allah Teâlâ Hz. Zekeriyyâ (a.s.) nın şöyle dediğini haber veriyor : Öyleyse Rabbım, bana va'detmiş olduğun çocuğun meydana geleceğine delil ve alâmet olmak üzere, bu gönlüme yerleşsin ve kalbim bana va'dettiğin şeyde mutmain olsun diye bir nişân ver. Nitekim Hz. İbrâhîm : «Rabbım ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster, deyince; inanmıyor musun? demişti. O da : Hayır öyle değil, ama kalbim iyice mutmain olsun, demişti.» (Bakara, 260). «Senin nişânın; birbiri ardı sıra üç gece (ve gündüz) insanlarla konuşmamandır.» Bir hastalık ve sebep olmaksızın sen sıhhatli olduğun halde üç gece dilini konuşmadan alıkoymandır, buyurdu. İbn Abbâs, Mücâhid, İkrime, Vehb, Süddî, Katâde ve bir çokları der ki : Bir hastalık olmaksızın dili tutuldu.. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de şöyle demiştir : Okur, tesbîh ederdi. Kavmi ile işâretle olanın dışında konuşamazdı. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî âyetteki (سويا) kelimesinin, «Peşpeşe» anlamında olduğunu söyler. Ancak (سويا) kelimesinin izâhında İbn Abbâs'tan ve Cumhûr'dan rivâyet edilen açıklama daha doğrudur. Nitekim Allah Teâlâ, Âl-i İmrân sûresinde şöyle buyurmuştur : «Rabbım; bana

bir alâmet ver, dedi. Alâmetin, işâretten başka şekillerle insanlarla konuşmamandır. Bununla beraber Rabbını çok an ve akşam, sabah tesbîh et.» (Âl-i İmrân, 41). Zeyd İbn Eslem'den rivâyetle Mâlik de «Birbiri ardı sıra üç gece...» kısmını : Dilsiz olmaksızın, şeklinde anlamıştır. Bu sebepledir ki bu âyet-i kerîme'de de şöyle buyuruluyor : Bunun üzerine kendisine çocuğun müjdelenmiş olduğu ma'bedden çıkıp bu üç günde kendisine emredilenlere muvâfık olarak, amelleri üzerine bir fazlalık, Allah'ın kendisine vermiş olduklarına bir şükür olarak kavmine : «Sabah akşam Allah'ı tesbîh edin, diye işâret etti.» Mücâhid, âyetteki «vahy» kelimesinin; işâret etme anlamında olduğunu söyler. Vehb ve Katâde de böyle söylemiştir. Mücâhid'den gelen rivâyetlerden birinde ise o; «Kavmine işâret etti.» kısmını şöyle anlıyor : Onlar için yere yazdı. Süddî de böyle söylemiştir.

يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ ۖ وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا ﴿١٢﴾ وَحَنَانًا مِّن لَّدُنَّا وَزَكَاةً ۖ وَكَانَ تَقِيًّا
﴿١٣﴾ وَبَرًّا بِوَالِدَيْهِ وَلَمْ يَكُن جَبَّارًا عَصِيًّا ﴿١٤﴾ وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَيَوْمَ يَمُوتُ وَيَوْمَ
يُبْعَثُ حَيًّا ﴿١٥﴾

12 — Ey Yahyâ, Kitâb'a kuvvetle sarıl. Daha çocuk iken ona hikmet verdik.

13 — Katımızdan bir kalb yumuşaklığı ile sâfiyet verdik. O, takvâ sahibi biriydi.

14 — Anasına ve babasına karşı iyi davranırdı. Baş kaldıran bir zorba değildi.

15 — Selâm olsun ona, doğduğu günde, öleceği günde ve dirileceği günde.

Ey Yahyâ Kitâb'a Sarıl

Sanki bu âyetin de baş kısmı hazfedilmiş olup takdîri şöyle yapılacaktır : Hz. Zekeriyyâ'ya müjdelenmiş olan çocuk, yâni Hz. Yahyâ (a.s.) vâr edilmiş ve Allah ona kitâbı, aralarında okumakta oldukları Tevrât'ı öğretmiş idi. O Tevrât ki yahûdîlere, rabbanîlere ve âlimlere onu teslîm etmiş olan peygamberler onunla hükmederlerdi. O sırada Hz. Yahyâ'nın yaşı küçüktü. Bunun içindir ki onun zikri yücel-

tilip anılmış ve hem ona hem de ana babasına bahşedilen nimetlere temâs olunmuştur. Allah Teâlâ şöyle buyuruyor : «Ey Yahyâ, kitâba kuvvetle sarıl.» Kitâbı öğren, ona ciddî olarak hırsla, gayretle sarıl. Daha çocuk iken ona hikmet, anlayış, ilim, gayret, azim ve hayırlara yönelme, hayra çalışma verdik ki o henüz yeni yetme bir küçüktü. Abdullah İbn Mübârek, Ma'mer'in şöyle dediğini nakleder : Çocuklar Zekeriyyâ'nın oğlu Yahyâ'ya : Gidip oynayalım, dediklerinde o : Ben, oynamak için yaratılmadım, dermiş. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Daha çocuk iken ona hikmet verdik.» âyetini indirmiştir.

«Ona katımızdan kalb yumuşaklığı ile sâfiyet verdik.» âyetindeki (حناناً) kelimesini İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha; Ona katımızdan bir rahmet verdik, şeklinde açıklar. İkrime, Katâde ve Dahhâk da böyle söylemiş olup Dahhâk : Bizim dışımızda kimsenin güç yetiremeyeceği bir rahmet, fazlalığını getirir. Katâde'nin açıklamasında : Kendisiyle Zekeriyyâ'ya rahmet olunan bir rahmet, fazlalığı vardır. Mücâhid burayı : Rabbından ona bir şefkat, şeklinde açıklar. İkrime ise : Ona (onun üzerine) bir sevgi, demiştir. İbn Zeyd : Âyetteki Hanân'a gelince; o sevgidir, demiştir. Atâ İbn Ebu Rebâh ise «Ona katımızdan kalb yumuşaklığı verdik.» âyetinde : Katımızdan bir ta'zim verdik, der. İbn Cüreyc'in Amr İbn Dînâr kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle demiştir : Allah'a yemîn olsun ki Hanân'ın ne olduğunu bilmiyorum. İbn Cerîr'in İbn Humeyd kanalıyla... Mansûr'dan rivâyetinde o, şöyle diyor : Saîd İbn Cübeyr'e «Ona katımızdan bir kalb yumuşaklığı ile sâfiyet verdik.» âyetini sordum, dedi ki : Bunu İbn Abbâs'a sordum da herhangi bir cevab vermedi. Âyetin akışından anlaşıldığına göre âyetteki Hanân kelimesi «Daha çocuk iken ona hikmet verdik.» kısmına atfedilmiştir. Buna göre anlam şöyle oluyor : Biz ona hikmet, kalb yumuşaklığı, sâfiyet (temizlik) verdik. Onu kalbi yumuşak, saf temiz kıldık. Hanân; şefkat ve temâyülle birlikte olan sevgidir. Nitekim Araplar bu kelimenin türetildiği fiili, şefkat ve sevgi anlamında kullanmışlardır. Meselâ devenin yavrusuna şefkâtini (حنت الناقة) cümlesiyle; kadının kocasına olan sevgisini de (حنت الزوجة) cümlesiyle ifâde ederler. Nitekim kadına bu fiilden türetilmiş olarak «hanne» ismi de verilir. Yine bu anlamda olmak üzere «Kişi vatanını özledi» anlamında olmak üzere (حن الرجل إلى وطنه) denilir. Şefkât ve rahmet de bu kelimenin anlamları içindedir. (...) İmâm Ahmed'in Müsned'inde Enes (r.a.) ten rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Kişi cehennemde; Ey Hannân, ey Mennân, diye çağırarak bin sene kalır. (...)

Âyetteki (وزكاة) kelimesi, (حناناً) kelimesi üzerine atfedil-

miş olup buradaki zekât kelimesi; her türlü kirden, günâhlardan temizlik anlamınadır. Katâde buradaki zekâtın, sâlih amel olduğunu söyler. Dahhâk ve İbn Cüreyc ise sâlih ve temiz amel olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî «Ona sâfiyet verdik. O, takvâ sâhibi biriydi.» âyeti hakkında der ki : Tertemizdi, hiç bir günâh işlememişti.

Allah Teâlâ : «Anasına ve babasına karşı iyi davranırdı. Baş kaldıran bir zorba değildi.» buyurur. Onun Rabbına itâatı, onlara iyi davrandığı, sözle, fiille ve yasaklama ile onlara karşı gelmekten sakındığı zikredilmiştir. Bu sebepledir ki : «Baş kaldıran bir zorba değildi.» buyrulmuştur. Bu güzel vasıfların zikrinden sonra bunlardan dolayı ona bir mükâfât olmak üzere Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Selâm olsun ona, doğduğu günde, öleceği günde ve dirileceği günde.» Bu üç durumda da emniyyet içinde olma onundur. Süfyân İbn Uyeyne der ki : Yaratıklar kendilerini şu üç yerde yapayalnız hissederler : Doğduğu gün; kendisini içinde bulunduğu durumun dışında olarak görür. Öldüğü günde; daha önce görmemiş olduğu bir kavmi görür. Diriltileceği günde; kendisini büyük bir mahşerde görür. İşte Allah Teâlâ Zekeriyyâ'nın oğlu Yahyâ'ya, bu durumlarda ikrâmlarda bulunmuş ve selâmeti ona tahsîs edip şöyle buyurmuştur : «Selâm olsun ona, doğduğu günde, öleceği günde ve dirileceği günde.» Süfyân İbn Uyeyne'nin bu sözünü İbn Cerîr, Ahmed İbn Mansûr el-Mervezî'den, o da Sadaka İbn Fadl'dan rivâyet etmiştir.

Abdürrezzâk Ma'mer'den, onun Katâde'den «Baş kaldıran bir zorba değildi.» âyeti hakkında rivâyetinde şöyle demiştir : İbn Müseyyeb anlatır ve derdi ki : Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurdu : Zekeriyyâ oğlu Yahyâ dışında kıyâmet günü Allah'a günâhsız olarak kavuşan hiç kimse yoktur. Katâde : O, hiç bir günâh işlememiş ve bir kadınla ilişkiyi düşünmemiştir bile, der. Bu hadîs mürseldir. Muhammed İbn İshâk'ın Yahyâ İbn Saîd kanalıyla... İbn el-Âs'dan rivâyetinde o, Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işitmiş : Zekeriyyâ oğlu Yahyâ dışında bütün Âdemoğulları kıyâmet günü günâhkâr olarak gelecektir. Bu hadîsi müdelles olarak rivâyet eden İbn İshâk'tır. Bu hadîs muan'an olarak da rivâyet edilmiş olup en doğrusunu Allah bilir. İmâm Ahmed'in Affân kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Âdemoğlundan hatâ etmemiş veya hatâyı düşünmemiş hiç kimse yoktur. Ancak Zekeriyyâ oğlu Yahyâ böyle değildir. Hiç kimseye «Ben Yûnus İbn Mettâ'dan daha hayırlıyım.» demek yaraşmaz. Bu hadîs de zayıftır. Zîrâ hadîsin râvîleri içinde olan Ali İbn Zeyd İbn Cüd'ân'ın münker olarak birçok rivâyetleri vardır. En doğrusunu Allah bilir. Saîd İbn Ebu Arûbe'nin Katâde'den rivayetine gö-

re Hasan şöyle dermiş : Yahyâ ve Îsâ (a.s.) buluştular da Hz. Îsâ, Yahyâ'ya : Benim için mağfiret dile, sen benden daha hayırlısın, dedi. Diğeri de ona : Benim için istiğfâr et. Sen benden daha hayırlısın, dedi. Hz. Îsâ ona : Sen benden daha hayırlısın; ben kendime selâm verdim, sana ise Allah selâm verdi, dedi. Allah'a yemîn olsun ki her ikisinin de üstünlüğü bilinir.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ إِذِ انتَبَذَتْ مِنْ أَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا ﴿١٦﴾ فَاتَّخَذَتْ مِن دُونِهِمْ حِجَابًا
فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا ﴿١٧﴾ قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَٰنِ مِنكَ إِن كُنتَ
تَقِيًّا ﴿١٨﴾ قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لِأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا ﴿١٩﴾ قَالَتْ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَامٌ
وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا ﴿٢٠﴾ قَالَ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِّلنَّاسِ
وَرَحْمَةً مِّنَّا وَكَانَ أَمْرًا مَّقْضِيًّا ﴿٢١﴾

16 — Kitâb'da Meryem'i de an. Hani o, âilesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti.

17 — Onlardan gizlenmek için de bir perde germişti. Derken Biz de ona rûhumuzu göndermiştik te, tâm bir insan olarak görünmüştü ona.

18 — Rahmân'a sığınırım senden, dedi. Eğer takvâ sâhibi isen.

19 — O da : Ben, Rabbının sana tertemiz bir oğul vermek için gönderdiği bir elçiden başka bir şey değilim, dedi.

20 — Meryem : Benim nasıl bir oğlum olabilir ki, bana hiç bir beşer dokunmamıştır. Ve ben kötü kadın da değilim, dedi.

21 — Bu böyledir, zîrâ Rabbın; bu, Bana kolaydır, onu insanlar için bir âyet ve katımızdan bir rahmet kılacağız, buyuruyor, dedi. Ve iş, olup bitti.

Meryem'i Anış

Allah Teâlâ Zekeriyyâ (a.s.) nın kıssasını; onun yaşlılığı ve eşinin kısırlığı halinde ondan tertemiz ve mübârek bir çocuk vâr ettiğini zik-

rettikten sonra Hz. Meryem'in kıssasını; Meryem oğlu Hz. İsâ (a.s.) yı ondan babasız olarak yarattığını zikreder. İki kıssa arasında hem bir münâsebet ve hem de bir benzerlik vardır. Bunun içindir ki Allah Teâlâ her iki kıssayı Âl-i İmrân sûresinde, burada ve Enbiyâ sûresinde zikrederek anlam itibâriyle aralarında bir yakınlık olduğu için ve O'nun dilediğini yapmaya güç yetirici olduğuna, saltanatının büyüklüğüne ve gücüne kulları için delâlet etsin diye birlikte zikretmiştir. Şöyle buyurur : «Kitâb'da Meryem'i de an.» O, Hz. Dâvûd (a.s.) un sülâlesinden olup İmrân'ın kızı Meryem'dir. İsrâiloğulları içinde tertemiz bir evden (âileden) dir. Allah Teâlâ annesinin onu doğurmasına dâir olan kıssayı Âl-i İmrân sûresinde zikretmiştir ki annesi onu Beyt el-Makdîs'e adamıştı. Onlar, bununla Allah'a yaklaşmayı (Allah'a ibâdeti) dilerlerdi. «Bunun üzerine Rabbı onu güzel bir kabul ile karşıladı. Onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi.» (Âl-i İmrân, 37) Böylece Hz. Meryem İsrâiloğulları içinde büyüyüp yetişmiş ve gayreti, iffeti ve büyük ibâdeti ile meşhûr olmuş, çokça ibâdet eden kadınlardan biri olmuştur. Kızkardeşi —teyzesi de denilmiştir— nin kocası, İsrâiloğulları peygamberi Zekeriyyâ'nın koruması altındaydı. Zekeriyyâ o zamanda İsrâiloğullarının dinleri konusunda kendisine mürâcaat ettikleri büyükleri idi. Hz. Zekeriyyâ, onda kendisini hayrete düşüren büyük kerâmetler görmüştü. «Zekeriyyâ mihrâba her girişinde onun yanında bir yiyecek bulurdu. Ey Meryem, bu sana nereden? derdi. O da : Allah tarafından, derdi. Şüphe yok ki Allah; dilediğini hesâbsız rızıklandırır.» (Âl-i İmrân, 37). Anlatıldığına göre Hz. Zekeriyyâ, Meryem'in yanında yazın kış meyvaları, kışın da yaz meyvaları bulurmuş. Nitekim açıklaması daha önce Âl-i İmrân sûresinde geçmişti. Allah Teâlâ Ülü'l-Azm sâhibi beş büyük peygamberden biri olan kulu ve elçisi Hz. İsâ (a.s.) yı ondan varetmeyi dilediğinde —Hikmet ve en yüce huccet Allah'ındır.— «O, âilesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti.» Onlardan ayrılmış, uzaklaşmış ve Beyt el-Mukaddes'in doğusuna gitmişti. Süddî bunun; hayız olması dolayısıyla, olduğunu söyler. Bunun dışında başka şeyler (sebepler) de söylenmiştir. Ebu Küdeyne'nin Kâbûs İbn Ebu Zabyân'dan, onun babasından, onun da İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Beyt'e doğru namaz kılmak ve orayı haccetmek kitâb ehline farz kılınmıştı. Onları bundan çeviren ancak Allah Teâlâ'nın (senin Rabbının) : «O, âilesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti.» buyurmuş olmasıdır. Meryem doğu tarafında bir yere çıkmıştı da, onlar güneşin doğduğu tarafa doğru namaz kıldılar. İbn Abbâs'ın bu açıklamasını İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr rivâyet ederler. Yine İbn Cerîr der ki : Bize İshâk İbn Şâhîn'in... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle demiştir : Şüphesiz ben Allah'ın (herhan-

gi bir şeyi) hangi sebeple yarattığını en iyi bilenim. Hıristiyanlar Allah Teâlâ'nın : «Hani o, âilesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti.» buyurması sebebiyle doğuyu kıble edinmişlerdi. Onlar, Hz. İsâ'nın doğum yerini kıble edindiler. Katâde «Doğu tarafında bir yere çekilmişti.» kavlini onlardan uzak bir yer olarak açıklar. Muhammed İbn İshâk : Testisine su doldurmak üzere gitmişti, der. Nevf el-Bekâlî de : Kendine içinde ibâdet edeceği bir ev edinmişti, der ki en doğrusunu Allah bilir.

«Onlardan gizlenmek için de bir perde germişti.» Onlardan gizlenmiş, örtünmüş ve Allah Teâlâ da ona Cibrîl (a.s.) i göndermiş de o, tâm, kâmil bir insan sûretinde olarak ona görünmüştü. Mücâhid, Dahhâk, Katâde, İbn Cüreyc, Vehb İbn Münebbih ile Süddî, «Derken Biz de ona rûhumuzu göndermiştik.» âyetinde Cibrîl (a.s.) in kasdedildiğini söylerler. Onların bu söyledikleri Kur'an'ın zâhirinden de anlaşılandır. Allah Teâlâ başka bir âyet-i kerîme'de şöyle buyurmuştur: «Onu Rûh el-Emîn indirmiştir. Senin kalbine ki, uyarıcılardan olasın.» (Şuarâ, 193-194). Ebu Câfer er-Râzî'nin Rebî İbn Enes kanalıyla... Übeyy İbn Kâ'b'dan rivâyetine göre, o, şöyle demiştir: Şüphesiz Hz. İsâ (a.s.) nın rûhu, Hz. Âdem zamanında kendilerinden ahid alınan rûhlar cümlesindendir. Ona tâm bir insan sûretinde görünen rûh da odur. Yani ona tâm bir insan olarak görünen, aslında Hz. İsâ'nın rûhudur. Hz. Meryem, kendisiyle konuşan ve ağzına giren (bu rûha) hâmile kalmıştır. Bu da son derece garîb ve münker olup sanki İsrâiliyyâttandır.

«Rahmân'a sığınırım senden dedi. Eğer takvâ sâhibi isen.» Melek Hz. Meryem'e, o münferid bir yerde olup kavmi ile arasında bir perde varken bir insan sûretinde göründüğünde ondan korkmuş ve onun kendisine dokunmak istediğini sanmıştı. «Rahmân'a sığınırım senden. Eğer takvâ sâhibi isen.» demişti. Yani! Eğer Allah'tan korkuyorsan diyerek ona Allah'ı hatırlatmıştı. Derece derece (kendisi için) en kolay olanıyla bir kötülüğü menetmek meşrû' olan şekildir. Hz. Meryem onu öncelikle Allah ile korkutmuştur. İbn Cerîr der ki: Bana Ebu Küreyb'in... Ebu Vâil'den rivâyetine göre-- O, Hz. Meryem'in kıssasını zikrediyor— şöyle demiştir: Şüphesiz ben Hz. Meryem'in «Rahmân'a sığınırım senden. Eğer takvâ sâhibi isen.» dediğini işittiğim zaman müttâkî olan kişinin akıllı olduğunu anladım. Melek : «Ben, Rabbının gönderdiği bir elçiden başka bir şey değilim» demişti. Melek ona bir cevap olarak, kendisi hakkında ondan meydana gelen korkuyu gidermek için şöyle demişti: Ben, sandığın gibi değilim. Fakat ben Rabbının bir elçisiyim. Allah beni sana gönderdi. Denilir ki: Hz. Meryem Rahmân'ı andığında, Cibrîl Allah korkusundan silkinmiş ve aslî hey'-

etine dönmüştü. O: «Ben, Rabbının sana tertemiz bir oğul vermek için gönderdiği bir elçiden başka bir şey değilim.» demişti. (...)

Meryem: «Benim nasıl bir oğlum olabilir ki...» dedi. Hz. Meryem buna şaşıp: Benim nasıl bir oğlum olabilir? Benim kocam yokken, benden bir günâh tasavvur dahi olunamazken hangi sıfatla benden bu çocuk var edilecek? demişti. O: «Bana hiç bir beşer dokunmamıştır. Ve ben kötü kadın da değilim...» demişti. Âyetteki (بَغِيًّا) kelimesi; zinâ eden kadın anlamındadır. Bunun içindir ki hadîste, zinâ eden kadının mehri yasaklanmıştır.

«Bu böyledir, zîrâ Rabbın : Bu, bana kolaydır, buyuruyor, dedi.» Onun sorduğuna bir cevab olarak melek kendisine şöyle demişti: Şüphesiz Allah Teâlâ buyurdu ki; O, senin bir kocan yokken ve senden bir ahlâksızlık da meydana gelmemişken senden bir çocuk var edecektir. Şüphesiz O, dilediğine güç yetiricidir. Bunun içindir ki: Onu «İnsanlar için bir âyet kılacağız.» buyurmuştur. Yani insanlar için onların yaratılışlarını çeşit çeşit yapan yaratıcılarının gücüne bir alâmet olsun diye böyle yapacaktır. O Âdem'i erkek ve kadın olmaksızın, Havvâ'yı kadın olmaksızın erkekten, Îsâ dışında kalan zürriyyetini de bir erkekle bir dişiden yaratmıştır. Îsâ'yı ise erkek olmaksızın bir dişiden var etmiştir. Böylece Allah'ın gücünün kemâline, saltanatının büyüklüğüne delâlet eden dörtlü taksim tamâmlanmış oluyor. O'ndan başka ve O'nun dışında Rab yoktur.

«Onu insanlar için katımızdan bir rahmet kılacağız.» Bu çocuğu, Allah'tan bir rahmet olarak Allah'a ibâdete ve O'nu birlemeye çağıracak peygamberlerden bir peygamber kılacağız. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyet-i kerîme'de şöyle buyurur: «Melekler demişti ki: Ey Meryem Allah kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor. Adı; Meryem Oğlu Îsâ Mesîh'tir. Dünyada da, âhîrette de şânı yücedir. Allah'a yakın kılınanlardandır.» (Âl-iİmrân, 45). O beşikte iken ve yetişkinliğinde Rabbı olan Allah'a ibâdete çağıracaktır.

İbn Ebu Hâtim'in, babası kanalıyla... Mücâhid'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Hz. Meryem (a.s.) dedi ki : Ben yalnız kaldığım zaman Îsâ karnımda iken benimle konuşur; insanlarla beraber olduğum zaman da karnımda tesbîh eder ve tekbîr getirirdi.

«Ve iş olup bitti.» kısmının, Cibrîl'in Meryem'e olan sözlerinin devâmından olması muhtemeldir. Cibrîl Meryem'e haber veriyor ki, bu iş Allah Teâlâ'nın ilminde, takdîrinde ve dilemesinde olup bitmiş, takdîr buyrulmuştur. Bu kısmının Allah Teâlâ'nın elçisi Muhammed (s.a.) e haberi cümlesinden olması da ihtimâl dâhilindedir. Allah Teâlâ bununla Hz. Meryem'in fercine rûhun üfürülmesini kinâye yollu anlatmış oluyor. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır: «Mahrem yerini korumuş olan İmrân kızı Meryem'i de an.

Ona rûhumuzdan üflemiştik.» (Tahrîm, 12), «Mahrem yerini koruyana da rûhumuzdan üflemiştik.» (Enbiyâ 1) Muhammed İbn İshâk «Ve iş olup bitti.» âyeti hakkında şöyle diyor: Şüphesiz Allah Teâlâ buna azmetmiştir ve bunda hiç bir şüphe yoktur. İbn Cerîr de tefsîrinde Bu açıklamayı tercîh etmiş olup zâten ondan başkası da nakletmiş değildir. En doğrusunu Allah bilir.

فَحَمَلَتْهُ فَانتَبَذَتْ بِهِۦ مَكَانًا قَصِيًّا ﴿٢٢﴾ فَأَجَآءَهَا ٱلْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ ٱلنَّخْلَةِ قَالَتْ يَٰلَيْتَنِى
مِتُّ قَبْلَ هَٰذَا وَكُنتُ نَسْيًا مَّنسِيًا ﴿٢٣﴾

22 — Nihâyet ona gebe kaldı ve bu sebeple uzak bir yere çekildi.

23 — Doğum sancısı onu bir hurma dalına sürükledi. Keşki, dedi; bundan evvel öleydim de unutulup gideydim.

Allah Teâlâ Hz. Meryem'den haber veriyor ki, Cibrîl, Allah Teâlâ'dan kendisine ulaştırılması gerekenleri ulaştırıp söylediğinde o, Allah'ın takdîrine teslîm olmuştu. Selef âlimlerinden birçoğu meleğin —ki Cibrîl (a.s.) dir— o sırada Hz. Meryem'in gömleğinin cebine üfürdüğünü, bu üfürmenin inerek onun fercine girdiğini ve böylece Allah'ın izniyle çocuğa hâmile kaldığını anlatırlar. Çocuğa hâmile kaldığı zaman üzüntüden sıkılıp bunalmış, insanlara ne söyleyeceğini bilmez hale gelmişti. Zîrâ o biliyordu ki insanlar, onlara haber vereceği konuda onu doğrulamayacaklardır. Şu kadar var ki Hz. Meryem, sırrını sâdece Hz. Zekeriyyâ'nın hanımı olan kızkardeşine ifşâ edip anlatmıştı. Hz. Zekeriyyâ (a.s.), Allah Teâlâ'dan bir çocuk istemiş ve onun bu isteğine icâbet olunarak eşi hâmile kalmıştı. Hz. Meryem onun yanına girdiğinde kalkmış, onu kucaklamış ey Meryem, benim hâmile olduğumu hissettin mi? diye sormuştu Hz. Meryem ona: Peki sen benim hâmile olduğumu bildin mi? demiş ve durumunu ona olduğu şekilde aktarmıştı. Onlar îmân ve tasdîk ehli idiler. Daha sonra Hz. Zekeriyyâ'nın eşi, Meryem ile karşı karşıya geldiğinde kendi karnındakinin Meryem'in karnında olana secde ettiğini hissetmişti. Yani karnındaki çocuk Hz. Meryem'in karnındakini ta'zîmle ona teslîmiyyet gösteriyordu. Selâmlaşma sırasında secde etmek onların dininde meşrû' idi. Nitekim Hz. Yûsuf'un ana babası ve kardeşleri Hz. Yûsuf'a secde etmişlerdi. Aynı şekilde Allah Teâlâ meleklere Hz. Âdem (a.s.) e secde etmelerini emretmişti. Rabbın büyüklüğünü ta'zîmde kemâl derecesinde olsun diye bu bizim dinimizde harâmdır. İbn Ebu Hâtim der ki: Bize Ali İbn Hüseyn'in... Mâlik —Allah

ona rahmet eylesin— den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Bana ulaştığına göre Meryem oğlu Îsâ ile Zekeriyyâ oğlu Yahyâ teyze çocuklarıdır. İkisinin de hâmilelikleri birlikte olmuştur. Yine bana ulaştığına göre Yahyâ'nın annesi Hz. Meryem'e : Karnımda olanın senin karnındakine secde ettiğini görüyorum, demişti. Mâlik der ki : Öyle sanıyorum ki bu, Hz. Îsâ (a.s.) nın üstün kılınmasındandır. Zîrâ Allah Teâlâ'nın emriydi O, ölüleri diriltir, anadan doğma körleri ve alatenlileri iyileştirirdi. Müfessirler Hz. Îsâ (a.s.) nın ana karnında kalış süresinde ihtilâf etmişlerdir. Cumhûr'dan rivâyet edilen meşhûr görüşe göre Hz. Meryem, onu dokuz ay karnında taşımıştır. İkrime, bu sürenin sekiz ay olduğunu söyleyip : Bu sebepledir ki sekiz aylık doğan çocuk yaşamaz, diye ilâve etmiştir. İbn Cüreyc'in Muğîre İbn Osmân İbn Abdullah es-Sekafî'den rivâyetine göre o, İbn Abbâs'a Meryem'in hâmileliğinin sorulduğunu işitmiş de İbn Abbâs şöyle demiş : Hâmile kalır kalmaz onu doğurmuştur. Bu garîbdir. Sanki o Allah Teâlâ'nın : «Nihâyet ona gebe kaldı ve bu sebeple uzak bir yere çekildi. Doğum sancısı onu bir hurma dalına sürükledi.» kavlinin zâhirini almıştır. İkinci âyetin başında olan fâ harfi her ne kadar ta'kîb ifâde ediyorsa da her şeyin ta'kîbi kendi ölçüsündedir. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette : «Andolsun ki Biz, insanı çamurdan, süzme bir özden yarattık. Sonra da onu nutfe halinde sağlam bir yere yerleştirdik. Sonra nutfeyi bir kan pıhtısı haline getirdik. Derken o kan pıhtısını bir çiğnemlik et yaptık. Bir çiğnemlik et parçasını kemik olarak yarattık. Kemiklere de et giydirdik...» (Mü'minûn, 12-14) buyurur ki bu âyette bulunan fâ harfleri de ta'kîb ifâde etmektedir ve bu ta'kîb elbette kendi ölçüsüncedir. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde mevcûd bir hadîste : İki sıfat (nitelik)'tan her biri arasında kırk gün vardır, buyurulmaktadır. Allah Teâlâ başka bir âyette : «Görmedin mi, Allah gökten su indirdi de böylece yeryüzü yemyeşil olmaktadır.» (Hacc, 63) buyurur. Âyetin zâhirinden anlaşıldığına ve meşhûr görüşe göre —Allah'ın her şeye gücü yeter— Hz. Meryem ona diğer kadınların çocuklarına hâmile olduğu gibi hâmile kalmıştır. Hz. Meryem ile birlikte onun akrabâlarından Beyt el-Makdis'e hizmet eden ve adı Yûsuf en-Neccâr olan sâlih bir kişi vardı. Hz. Meryem'de hâmilelik alâmetleri ortaya çıktığında ve Yûsuf en-Neccâr onunla birlikte mescidde iken karnının ağırlık ve büyüklüğünü görmüş ve onun bu halini garipsemişti. Sonra Hz. Meryem'in ma'sûmiyyetini, temizliğini, dinini ve ibâdetini bildiği için bu düşüncesini zihninden uzaklaştırdı. Fakat daha sonra tekrâr bunun ne olduğunu düşündü de Hz. Meryem'in durumu onun zihnini kurcalamaya devâm etti. Bunu zihninden atmaya da gücü yetmedi. Sonunda Hz. Meryem'e : Ey Meryem, ben sana bir şey soracağım ama bana hemen

cevab verme, dedi. Hz. Meryem : O nedir? diye sordu da Yûsuf : Hiç çekirdeksiz ağaç (çekirdek olmaksızın ağaç) olur mu? Hiç tohumsuz ekin olur mu? Babasız olarak çocuk olur mu? dedi. Hz. Meryem, onun işâret etmek istediğini anlayarak şöyle cevabladı : Evet olur. «Çekirdeksiz ağaç olur mu, tohumsuz ekin olur mu?» sözüne gelince : Şüphesiz Allah Teâlâ ağaç ve ekinleri ilk yarattığı zaman onları çekirdeksiz ve tohumsuz (çekirdek ve tohum olmaksızın) yaratmıştır. «Babasız herhangi bir yaratık olur mu?» soruna gelince : Şüphesiz Allah Teâlâ Hz. Âdem'i babasız ve anasız (bir anne ve baba olmaksızın) yaratmıştır. Yûsuf onun bu sözünü tasdik edip durumunu kendisine havâle etti.

Hz. Meryem, kavminin kendisini şüphe ve ithâm altında koyacaklarını hissettiğinde, onlardan uzak bir yere; onları göremeyeceği, onların da kendisini göremeyeceği bir yere çekildi. Muhammed İbn İshâk der ki : Hz. Meryem Hz. Îsâ'ya hâmile kalıp testisini doldurup döndüğünde kanı (hayzı) kesildi ve hâmile kadının başına gelen hastalık, aşerme ve rengin değişmesi gibi haller başına geldi, o kadar ki dili yarıldı. Hz. Zekeriyyâ'nın âilesinin yanına gidip geldiği kadar hiç bir âilenin yanına gidip gelmedi. Ve İsrâiloğulları arasında bir çok kötü söz yayıldı da onlar : Onun arkadaşı ancak Yûsuf'tur (Bu işi onunla yapmıştır). Kilisede ondan başka kimse yoktu. İnsanlardan gizlenmiş ve onlarla arasına bir örtü koymuştu. Kimse onu görmüyor, o da hiç kimseyi görmüyordu, dediler.

«Doğum sancısı onu bir hurma dalına sürükledi.» Doğum sancısı onu, insanlardan uzaklaşmış olduğu yerdeki bir hurma ağacının altına sığınmaya mecbûr bıraktı. Bu yerin neresi olduğunda ihtilâf edilmiştir. Süddî : Namaz kılmakta olduğu Beyt el-Makdis mihrâbının doğusunda bir yerdi, der. Vehb İbn Münebbih de şöyle demiştir : İnsanlardan kaçarak gitti. Şam ve Mısır ülkesi arasında bir yere geldiğinde doğum sancısı tuttu. Vehb İbn Münebbih'ten gelen rivâyetlerden biri şöyledir : Bu (Hz. Meryem'i doğum sancısının tutması), Beyt el-Makdis'ten sekiz mil mesâfede ve oradaki Beyt el-Lahm adı verilen bir köydedir. Ben de derim ki : Neseî'nin Enes'ten, Beyhâkî'nin Şeddâd İbn Evs (r.a.) ten rivâyet etmiş oldukları İsrâ hadîsinde daha önce geçtiği üzere bu hâdise Beyt el-Lahm'da olmuştur. En doğrusunu Allah bilir. İnsanların birbirlerinden telakkî edip (alıp) rivâyet ettikleri meşhûr görüş budur. Hıristiyanlar oranın Beyt el-Lahm olduğunda şüphe etmezler. İnsanlar herhalde bunu Hıristiyanlardan almış olmalıdırlar. Şâyet sıhhatli ise bu konu hadîste de vârid olmuştur.

Allah Teâlâ : «Keşki, dedi; bundan evvel öleydim de unutulup gideydim.» âyetinde yine Hz. Meryem'in durumunu haber verir. Bura-

da fitne sırasında ölümü temennî etmenin câiz olduğuna dâir delil vardır. Şüphesiz Hz. Meryem, doğacak bu çocukla imtihân edileceğini ve bir fitneye dûçâr kalacağını bilmişti. Öyle bir çocuk ki Hz. Meryem'in bu durumu insanları doğruluğa götürmeyecek ve onlar kendisini bu haberinde doğrulamayacaklardır. Her ne kadar onların katında daha önceden âbid ve çokça ibâdet eden bir hanım olarak bilinmişse de onların zanlarına göre o, bir fâhişe durumuna düşecekti. Bu sebepledir ki : «Keşki bu durumdan önce öleydim de unutulup gideydim.» yaratılmamış ve bir şey olmamış olaydım, demiştir. Bu açıklama İbn Abbâs'ındır. Süddî der ki : Doğum sancısı onu yakaladığında insanlardan utanarak : İçinde bulunduğum bu üzüntüden; kocasız olarak bu çocuğu doğurma üzüntümden önce keşke ölüp gideydim, atıldığı zaman bir daha aranmayan ve anılmayan, hayızda kullanılan bez parçaları gibi unutulup gideydim, demişti. Katâde şöyle diyor : Keşki unutulup gideydim. Bilinmeyen, anılmayan bir şey olaydım ve benim kim olduğum bilinmeyeydi. Rebî' İbn Enes, «Unutulup gideydim.» âyetinde düşüğün kasdedildiğini söyler. İbn Zeyd de burayı : Aslâ hiç bir şey olmamış olaydım, şeklinde anlamıştır. Fitne esnâsında olanı hâriç ölümü temennî etmenin yasaklandığına delâlet eden hadîsleri biz daha önce «Müslüman olarak canımı al ve beni sâlihlere kat.» (Yûsuf, 101) âyetinin tefsîrinde vermiştik.

فَنَادٰىهَا مِنْ تَحْتِهَآ اَلَّا تَحْزَنِيْ قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا ﴿٢٤﴾ وَهُزِّيْٓ اِلَيْكِ
بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسٰقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا ﴿٢٥﴾ فَكُلِيْ وَاشْرَبِيْ وَقَرِّيْ عَيْنًا ۚ فَاِمَّا تَرَيِنَّ
مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًا ۙ فَقُوْلِيْٓ اِنِّيْ نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا فَلَنْ اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّا ﴿٢٦﴾

24 — Altından ona şu nidâ geldi : Üzülme sakın, Rabbın senin ayağının altında bir ırmak akıttı.

25 — Hurma dalını kendine doğru silkele; üstüne taze hurma dökülsün.

26 — Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini görecek olursan; ben, Rahmân'a oruç adadım. Onun için bugün hiç bir kimseyle konuşmayacağım, de.

Bazıları «Alt tarafında olan bir kimse» anlamında olmak üzere burayı (من تحتها) şeklinde okumuştur. Diğerleri ise buradaki

(من تحتها) kelimesini harfi cer olarak okumuşlardır. Altından ona seslenenin kim olduğu ve burada kimin kasdedildiğinde müfessirler ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî ve başkaları bunun Cibrîl olduğunu söyler. Buna göre Hz. İsâ, annesi onu kavmine getirinceye kadar konuşmamıştır. Saîd İbn Cübeyr, Dahhâk, Amr İbn Meymûn, Süddî ve Katâde de bu konuşanın melek, Cibrîl (a.s.) olduğunu söylemişlerdir ki Cibrîl Hz. Meryem'e vâdînin alt tarafından seslenmiştir. Mücâhid ise burada kasdedilenin Meryem oğlu İsâ olduğunu söyler. Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den, onun da Katâde'den rivâyetine göre Hasan : O (Hz. Meryem'e seslenen) oğludur, demiştir. Saîd İbn Cübeyr : Allah Teâlâ'nın : «Onu gösterdi, ona işâret etti.» buyurduğunu işitmez misin? demiştir. İbn Zeyd ile tefsîrinde İbn Cerîr bu görüşü tercîh etmişlerdir.

«(Ona seslenerek) üzülme sakın, Rabbın senin ayağının altında bir ırmak akıttı.» Süfyân es-Sevrî ve Şu'be'nin Ebu İshâk'tan, onun da Berâ İbn Âzib'den rivâyetine göre; âyetteki (سرياً) kelimesi, küçük ırmak anlamınadır. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha, bu kelimenin nehir anlamına olduğunu söyler. Amr İbn Meymûn ise kendisinden su içilen nehir olduğunu söylemiştir. Mücâhid kelimenin Süryânice nehir anlamında olduğunu; Saîd İbn Cübeyr Nabat dilinde küçük nehir anlamına geldiğini; Dahhâk da Süryânice küçük nehir demek olduğunu söylemiştir. Katâde de : O, Hicâz halkının dilinde küçük ırmaktır, demiştir. Vehb İbn Münebbih de, bu kelimenin küçük ırmak anlamına geldiğini söyler. Süddî, kelimenin nehir anlamına olduğunu söylerken İbn Cerîr de bu görüşü tercîh etmiştir. Bu husûsta merfû' bir de hadîs vârid olmuştur ki Taberânî'nin Ebu Şuayb el-Harrânî kanalıyla... İbn Ömer'den rivâyetinde o, Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işitmiş : Allah Teâlâ'nın Hz. Meryem'e : «Rabbın senin ayağının altında bir ırmak akıttı.» âyetinde zikretmiş olduğu ırmak, Allah Teâlâ'nın Hz. Meryem'in kendisinden içmesi için çıkarmış olduğu bir nehirdir. Bu şekildeki rivâyetiyle bu hadîs gerçekten garîbdir. Hadîsin isnâdında geçen Eyyûb İbn Nehîk hakkında Ebu Hâtim er-Râzî : Zayıftır, demiştir. Ebu Zür'a onun hadîsinin münker olduğunu söyler. Ebu'l-Feth el-Ezdî de onun hadîsinin metrûk olduğunu belirtir.

Diğerleri ise burada ırmakla Hz. İsâ (a.s.) nın kasdedildiğini söylemişlerdir. Hasan, Rebî' İbn Enes ve Muhammed İbn Abbâd İbn Ca'fer böyle söylemişlerdir. Katâde'den gelen iki rivâyetten biri ile Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'in kavli budur. Ancak birinci görüş daha kuvvetlidir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ bundan sonra : «Hur-

ma dalını kendine doğru silkele.» Hurma ağacının dallarını kendine doğru çek, buyurmuştur. İbn Abbâs'ın söylediğine göre ağaç kuru imiş. Onun meyveli olduğu da söylenmiştir. Mücâhid, onun iyi cins bir hurma olduğunu söylerken; Ebu Dâvûd, Nüfey' el-A'mâ'dan rivâyetle Sevrî; ağacın sayhanî hurma (âdî bir hurma) olduğunu söyler. Açıktır ki o bir ağaçtı. Fakat meyve verme zamanı değildi. Bu açıklama Vehb İbn Münebbih'indir. Bu sebeple Allah Teâlâ Hz. Meryem'e yiyecek ve içecek ihsan etmiş, ona nimet bahşetmiş ve : Üstüne taze hurma dökülsün. Ye iç, gözün aydın olsun, gönlün hoş olsun, buyurmuştur. Bu sebeple Amr İbn Meymûn : Lohusa kadınlar için kuru ve taze hurmadan daha hayırlı hiç bir şey yoktur demiş ve sonra bu âyet-i kerîme'yi okumuştur. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ali İbn Hüseyn'in... Ali İbn Ebu Tâlib'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Halanıza hurma ikrâm ediniz. Şüphesiz o (hurma ağacı), Hz. Âdem (a.s.) in yaratılmış olduğu çamurdan yaratılmıştır. Kendisinden başka bir ağacı aşılayan başka bir ağaç daha yoktur. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuş : Çocuklu kadınlarınıza taze hurma yedirin. Eğer taze hurma yoksa kurusunu yedirin. Allah katında İmrân kızı Meryem'in altına inmiş olduğu ağaçtan daha şerefli başka hiç bir ağaç yoktur. Ebu Ya'lâ'nın Şeybân'dan rivâyet etmiş olduğu bu hadîs te gerçekten münkerdir.(...)

«İnsanlardan birini görecek olursan; ben, Rahmân'a oruç adadım. Onun için bugün hiç bir kimseyle konuşmayacağım, de.» Hz. Meryem'e bu emirden murâd, «Bugün hiç bir kimse ile konuşmayacağım.» kavline zıd düşmemesi için onun bunu işâretle belirtmesidir. Yoksa kasdedilen, onun bu sözleri telaffuz etmesi değildir. Enes İbn Mâlik, «Ben, Rahmân'a oruç adadım.» âyetindeki orucun susmak olduğunu söylemiştir. İbn Abbâs ve Dahhâk da böyle söylemişlerdir. Enes'ten gelen diğer bir rivâyette buradaki oruç, susmaktır. Katâde ve başkaları da böyle söylemiştir. Süddî, Katâde ve Abdurrahmân İbn Zeyd'in açıkça belirttikleri üzere, onlar oruç tuttukları zaman şerîatlarına göre onlara yemek ve konuşmak harâm olurdu. Ebu İshâk'ın Hârise'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : İbn Mes'ûd'un yanındaydım. İki kişi gelip birisi selâm verdi, diğeri selâm vermedi. İbn Mes'ûd selâm vermeyene : Senin durumun nedir? diye sordu. Arkadaşları : Bugün insanlarla konuşmamaya yemîn etti, dediler. Abdullah İbn Mes'ûd : İnsanlarla konuş ve onlara selâm ver. Bunu yapan sâdece kocasız olarak hâmile kaldığını kimsenin doğrulamayacağını bilen bir kadındır, dedi ve bununla Hz. Meryem (a.s.) i kasdetti. Hz. Meryem bunu sâdece kendisine sorulduğu zaman kendisi için bir özür olsun diye yapmıştır. İbn Mes'ûd'un bu sözünü İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr rivâyet ederler. Ab-

durrahmân İbn Zeyd şöyle diyor : Hz. Îsâ Meryem'e : Üzülme, dediğinde o : Sen benimle beraberken ben kocasız ve bir kimsenin câriyesi değilken nasıl üzülmeyeyim. İnsanlar katında benim ma'zeretim ne olacak ki? Keşki, bundan önce öleydim de unutulup gideydim, dedi. Hz. Îsâ ona : Konuşmak için ben sana yeterim. «İnsanlardan birini görecek olursan : Ben, Rahmân'a oruç adadım. Onun için bugün hiç bir kimseyle konuşmayacağım, de.» dedi. Abdurrahmân İbn Zeyd şöyle devâm eder : Bütün bunlar, Hz. Îsâ'nın annesine söylediği sözlerdendir. Vehb de böyle söylemiştir.

فَأَتَتْ بِهِۦ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُۥ ۖ قَالُوا۟ يَٰمَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْـًٔا فَرِيًّا ﴿٢٧﴾ يَٰٓأُخْتَ هَٰرُونَ مَا كَانَ
أَبُوكِ ٱمْرَأَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ أُمُّكِ بَغِيًّا ﴿٢٨﴾ فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ ۖ قَالُوا۟ كَيْفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِى ٱلْمَهْدِ
صَبِيًّا ﴿٢٩﴾ قَالَ إِنِّى عَبْدُ ٱللَّهِ ءَاتَىٰنِىَ ٱلْكِتَٰبَ وَجَعَلَنِى نَبِيًّا ﴿٣٠﴾ وَجَعَلَنِى مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنتُ
وَأَوْصَٰنِى بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱلزَّكَوٰةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ﴿٣١﴾ وَبَرًّۢا بِوَٰلِدَتِى وَلَمْ يَجْعَلْنِى جَبَّارًا شَقِيًّا
﴿٣٢﴾ وَٱلسَّلَٰمُ عَلَىَّ يَوْمَ وُلِدتُّ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا ﴿٣٣﴾

27 — Derken çocuğu alıp kavmine getirdi. Ey Meryem, andolsun ki utanılacak bir şey yaptın, dediler.

28 — Ey Hârûn'un kızkardeşi; baban kötü birisi değildi, annen de iffetsiz değildi, dediler.

29 — Bunun üzerine o, çocuğu gösterdi : Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz? dediler.

30 — Çocuk dedi ki : Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitâbı verdi ve beni peygamber yaptı.

31 — Nerede olursam olayım, beni mübârek kıldı ve yaşadığım müddetçe namaz kılmamı ve zekât vermemi emretti.

32 — Bir de anneme iyi davranmamı. Ve beni bedbaht bir zorba kılmadı.

33 — Selâm olsun bana; doğduğum günde, öleceğim günde ve diri olarak kaldırılacağım günde, dedi.

Allah Teâlâ bu âyetlerde yine Hz. Meryem'den haber veriyor. Kendisine o gününü oruçlu geçirmesi, insanlardan hiç kimseyle konuşmaması emrolunmuştu. Onun yerine huccet konulacak ve elbette onun işi üstlenilecekti. İşte o zaman Hz. Meryem, Allah Teâlâ'nın emrine, kazâ ve kaderine teslîm olarak çocuğunu almış ve kavmine getirmişti. Onlar Hz. Meryem'i bu halde gördüklerinde onun durumu gözlerinde büyümüş ve gerçekten garip görerek : «Ey Meryem, andolsun ki utanılacak bir şey yaptın.» demişlerdi. Mücâhid ve Katâde, âyetteki (شيئاً فريا) ifâdesini; «büyük bir iş» olarak açıklamışlardır. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Nevf el-Bekâlî'den rivâyetine göre; o, şöyle anlatmıştır : Kavmi Hz. Meryem'i aramak üzere çıktılar. O, peygamberlik ve şeref âilesindendi. Ondan hiç bir şey hissetmemişlerdi. Onlar bir inek çobanı görerek : Nitelikleri şöyle şöyle olan bir genç kız gördün mü? diye sordular. Çoban : Hayır, fakat geceleyin ineklerimde şimdiye kadar hiç görmediğim bir şey gördüm, diye cevabladı. Onlar : Ne gördün? diye sordular da çoban şöyle cevabladı : Onların şu vâdîye doğru secde ettiklerini gördüm. Abdullah İbn Ziyâd der ki : Seyyâr'dan ezberlediğime göre o, şöyle demişti : Parlayan bir nûr gördüm. Çobanın kendilerine söylediği tarafa yöneldiler, Meryem onları karşıladı. Onları gördüğü zaman oturdu ve oğlunu kucağına aldı. Gelip karşısında dikildiler ve : «Ey Meryem, andolsun ki utanılacak bir şey yaptın, dediler.» Ey Hârûn'un kızkardeşi, ibâdetlerinde ey Hârûn'a benzeyen, Baban kötü birisi değildi. Annen de iffetsiz değildi. Sen tertemiz, doğruluk ibâdet ve zühd ile bilinen bir âiledensin. Bu senden nasıl sâdır oldu? dediler. Ali İbn Ebu Talha ve Süddî şöyle diyor : Ona : «Ey Hârûn'un kızkardeşi.» denildi. Burada Hârûn'dan Hz. Mûsâ'nın kardeşi kasdedilmektedir. Zîrâ Hz. Meryem onun neslindendi. Nitekim Temîm kabîlesinden olana : Ey Temîm'in kardeşi; Mudar kabîlesinden olan birine de : Ey Mudar'ın kardeşi, denilmektedir. Şöyle de denilmiştir : İçlerinde adı Hârûn olan sâlih bir kişiye nisbet edildi. İbâdette ve zühdde insanlar ona kıyâslanırdı. İbn Cerîr'in bazılarından naklettiğine göre onlar, Hz. Meryem'i içlerindeki günâhkâr bir adama benzetmişlerdir. O adama da Hârûn denilirdi. İbn Ebu Hâtim de bu açıklamayı Saîd İbn Cübeyr'den nakletmektedir. Bütün bunlardan daha da garîb olanı İbn Ebu Hâtim'in şu rivâyetidir : Bize Ali İbn Hüseyn el-Hasencânî'nin... el-Kurazî'den «Ey Hârûn'un kız kardeşi...» âyeti hakkında naklettiğine göre; o, şöyle demiştir : O (Hz. Meryem), Hârûn'un ana-baba bir kız kardeşidir. Hz. Mûsâ'nın izini ta'kîb ederek onları hissetmeksizin onu (Hz. Mûsâ'yı) uzaktan izleyip gözetleyen Hârûn'un kardeşi Mûsâ'nın kız kardeşidir. Bu, mahzâ hatadır. Zîrâ Allah Teâlâ kitâbında Hz. Îsâ'yı peygamberlerden sonra gönderdiğini

zikretmektedir. O halde bu, Hz. Îsâ'nın peygamber olarak gönderilmekle peygamberlerin sonuncusu olduğuna delâlet eder. Ondan sonra sâdece Muhammed (s.a.) vardır. Bu sebeple Buhârî'nin Sahîh'inde Ebu Hüreyre (r.a.) den onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetinde o, şöyle buyurmuştur : Ben, insanlardan Meryem Oğlu Îsâ'ya en lâyık olanıyım. Şu kadar var ki benimle onun arasında başka bir peygamber yoktur. Şâyet durum Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî'nin zannettiği gibi olsaydı, Hz. Muhammed dışında diğer bütün peygamberlerden geriye kalmış olmaz böylece Hz. Süleymân ve Dâvûd'dan da önce olurdu. Şüphesiz Allah Teâlâ, Hz. Dâvûd'un Hz. Mûsâ (a.s.) dan sonra olduğunu : «Mûsâ'dan sonra İsrâiloğullarından bir cemâata bakmadın mı? Hani, onlar peygamberlerine; bize bir hükümdâr gönder ki, Allah yolunda savaşalım, dediler...» (Bakara, 246) âyetinde belirtmiştir. Allah Teâlâ âyette kıssayı : «Dâvûd da Câlût'u öldürdü.» (Bakara, 251) âyetine gelinceye kadar anlatmıştır. Kurazî'yi bu sözü söylemeye iten sebep; Tevrât'ta Hz. Mûsâ ve İsrâiloğullarının denizden çıkması, Firavun ve kavminin denizde boğulmasından sonra yer alan hâdiselerle ilgili Tevrât'taki şu cümlelerdir : «Mûsâ ve Hârûn peygamberlerin kız kardeşi İmrân kızı Meryem def çalıyor onunla birlikte olan kadınlar da Allah'ı tesbîh edip İsrâiloğullarına verdiği nimetlerden dolayı O'na şükrediyordu.» Kurazî, bu Meryem'in Hz. Îsâ'nın annesi olduğuna inanmıştır. Bu; korkunç bir hatâ ve bir gaflettir. Aksine o kadın da, Hz. Meryem'in ismini taşımaktadır. Onlar peygamberlerinin ve sâlihlerinin isimlerini çocuklarına isim olarak verirlerdi. Nitekim İmâm Ahmed'in Abdullah İbn İdrîs kanalıyla... Muğîre İbn Şu'be'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) beni Necrân'a gönderdi. Sizin «Ey Hârûn'un kız kardeşi...» diye okumakta olduğunuz şey hakkında görüşün nedir? Mûsâ, İsâ'dan şu şu kadar önce değil midir? dediler. Döndüm ve bunu Allah Rasûlü (s.a.) ne anlattım da şöyle buyurdu : Onların kendilerinden önceki peygamberler ve sâlihlerin isimlerini (çocuklarına) isim olarak vermekte olduklarını onlara haber vermedin mi? Hadîsi Müslim, Tirmizî ve Neseî; Abdullah İbn İdrîs kanalıyla... Semmâk'dan rivâyetle tahrîc etmişlerdir. Tirmizî : Hasendir, sahîhtir, garîbdir. Sâdece İbn İdrîs'in hadîsinden bilmekteyiz, der.

İbn Cerîr der ki : Bana Ya'kûb'un... Muhammed İbn Sîrîn'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Bana haber verildiğine göre Kâ'b : Şüphesiz Allah Teâlâ'nın «Ey Hârûn'un kız kardeşi.» âyetinde zikredilen Hârûn, Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hârûn değildir, demişti. Hz. Âişe ona : Yalan söyledin, dedi. Kâ'b : Ey mü'minlerin annesi, şâyet bunu en iyi bilen ve en doğruyu haber veren Allah Rasûlü (s.a.) söylememiş olsay-

dı (ben de söylemezdim). Şu kadar var ki ben, ikisi arasında altı yüz sene olduğunu görüyorum, dedi. Hz. Âişe bunun üzerine sustu. Ancak verilen bu tarih şüphelidir. Yine İbn Cerîr'in Bişr kanalıyla... Katâde'den «Ey Hârûn'un kız kardeşi; baban kötü birisi değildi, annen de iffetsiz değildi.» âyeti hakkındaki rivâyetinde o, şöyle demiştir : Şüphesiz o (Hz. Meryem), doğrulukla tanınan bir evden (âileden) idi. O âile hakkında herhangi bir fesâd olduğunu bilmiyorlardı. İnsanlardan onları salâh ile bilenler ve salâh haberini yayıp çoğaltanlar ile onları fesâd ile, bozuklukla tanıyıp bu sözleri çoğaltanlar vardı. Hârûn, aşîreti içinde sevilen ve ıslâh edici birisiydi. Bu Hârûn, Hz. Mûsâ'nın kardeşi olan Hârûn değildir. Aksine ondan başka bir Hârûn'dur. Bize anlatıldığına göre, öldüğü gün cenâzesinde İsrâiloğullarından kırk bin kişi varmış ve hepsi de Hârûn adını taşıyormuş.

«Bunun üzerine o, çocuğu gösterdi : Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz? dediler.» Onlar Hz. Meryem'in durumundan şüphelenip onun delilini garip gördüklerinde, ona zinâ isnâdında bulunup böylece iftirâlarını kustular. Hz. Meryem o gününde oruçlu ve suskun idi. Dolayısıyla sözü oğlu İsâ'ya havâle edip onlara kendisine hitâb etmelerini ve onunla konuşmalarını işâret etti. Hz. Meryem'in kendilerine oyun edip onlarla alay ettiğini sanarak kızgın ve yarı alayla : «Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz?» dediler. Meymûn İbn Mihrân der ki : Bunun üzerine Meryem, çocuğu gösterdi ve : Onunla konuşun, dedi. Onlar : Yaptığın bu büyük işin üstüne üstelik bir de beşikteki bir çocukla konuşmayı mı emrediyorsun bize? Süddî der ki : Meryem çocuğa işâret ettiği zaman kızdılar ve : «Şu çocukla konuşmamızı bize emrettiğindeki bizimle alay etmen, yapmış olduğun zinâdan bize daha ağır geldi.»

«Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz?» dediler. Beşiğinde küçücük bir sabî iken o nasıl konuşabilir? Çocuk dedi ki : «Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum.» Hz. İsâ'nın konuşmuş olduğu ilk söz Rabbını tenzîh etmek, Allah'ı çocuktan münezzeh kılmak ve kendisi için Rabbına kulluğu isbât etmek olmuş, annesine nisbet edilen fuhşu ondan kaldırıp uzaklaştırmak üzere : «Bana Kitâb'ı verdi ve beni peygamber yaptı.» demiştir. Nevf el-Bekâlî der ki : Onlar (İsrâiloğulları), Hz. İsâ'nın annesine söyledikleri sözü konuştuklarında; İsâ annesinin memesini ağzından çıkarıp sağ yanına yaslanmış ve : «Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana Kitâbı verdi ve beni peygamber yaptı... Selâm olsun bana; doğduğum günde...» demiş. Hammâd İbn Seleme'nin Sâbit el-Bünânî'den rivâyetine göre Hz. İsâ : «Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana Kitâbı verdi ve beni peygamber yaptı...» diyerek işâret parmağını omuzunun üstüne kaldırmış. İkrime, «Bana Kitâbı verdi.» âyetini şöy-

le açıklıyor : Takdîr ettikleri içinde O, bana kitâb vermeye hükmetmiştir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamin... Enes İbn Mâlik (r.a.) den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Meryem Oğlu Îsâ, annesinin karnında iken İncil'i okumuş ve sağlamca öğrenmişti. İşte Allah Teâlâ'nın : «Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana Kitâbı verdi ve beni peygamber yaptı.» kavli budur. Hadîsin isnâdında bulunan Yahyâ İbn Saîd el-Attâr el-Hımsî'nin hadîsi metrûktur.

«Nerede olursam olayım, beni mübârek kıldı.» âyeti hakkında Mücâhid, Amr İbn Kays ve Sevrî : Beni hayrı öğretici kıldı, demiştir. Mücâhid'den gelen rivâyetlerden birisinde ise buradaki mübârek kılma; onu çok faydalı, fayda verici kılmaktır. İbn Cerîr'in Süleymân İbn Abdülcebbâr kanalıyla... Manzûm oğulları kölesi Vüheyb İbn el-Verd'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Bir âlim ilim bakımından kendisinden daha üstün diğer bir âlime rastlamış da ona : Allah sana rahmet eylesin, benim amelimden ilân olunan nedir, hangisidir? diye sormuş. O : İyilikle emretme ve kötülükten men'etmedir. Şüphesiz bu Allah'ın dinidir ki, peygamberlerini kullarına bu din ile göndermiştir. Fakîhler Allah Teâlâ'nın : «Nerede olursam olayım beni mübârek kıldı.» âyetini tefsîr etmek istediler de «Onun bereketi, mübârek olması nedir?» denildi. Nerede olursa olsun iyilikle emretme ve kötülükten men'etmedir, diye cevab verdi, demiş.

«Ve yaşadığım müddetçe namaz kılmamı ve zekât vermemi emretti.» âyeti, Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed (s.a.) e şu sözü gibidir : «Ve sana yakîn gelinceye kadar Rabbına ibâdet et.» (Hıcr, 99). Abdurrahmân İbn Kâsım'ın Mâlik İbn Enes'ten «Yaşadığım müddetçe namaz kılmamı ve zekât vermemi emretti.» âyeti hakkında rivâyetinde o, şöyle demiştir : Allah Teâlâ'nın kader ehli için tesbît etmiş olduğu ameller cümlesinden olarak Hz. Îsâ ölünceye kadar ondan vukû bulacakları ona haber vermiştir.

«Bir de anneme iyi davranmamı.» Anneme iyi davranmamı emretti. Hz. Îsâ burada Allah'a (Rabbına) itâattan sonra annesine iyi davranmayla ilgili emri zikretmiştir. Zîrâ Allah Teâlâ çoğu kere kendisine ibâdet ile ana babaya itâat emrini birlikte getirmektedir. Nitekim şu âyetlerde durum böyledir : «Rabbın, buyurmuştur ki : Kendisinden başkasına ibâdet etmeyesiniz, ana ve babaya iyi davranasınız.» (İsrâ, 23), «Bana ve ana babana şükret. Dönüş ancak Bana'dır.» (Lokmân, 14).

«Ve beni bedbaht bir zorba kılmadı.» Beni bir zorba, Allah'a ibâdet ve itâattan, anama iyilikten büyüklenerek yüz çeviren birisi kılmadı ki bu sebeple bedbaht olayım. Süfyân es-Sevrî âyette zikredilen «bedbaht bir zorba»nın devâmlı olarak öfkeli olan, çok öfkelenen kim-

se olduğunu söyler. Selef'ten birisi : Her kimi ana babasına isyan eder görecek olursan, onun mutlakâ bedbaht bir zorba olduğunu görürsün, demiş, sonra «Bir de anneme iyi davranmamı öğütledi. Ve beni bedbaht bir zorba kılmadı.» âyetini okumuştur. Aynı âlim : Her kimi melekeleri, kâbiliyyetleri kötü olarak görüyorsan mutlakâ onun çok övünen ve mütekebbir birisi olduğunu görürsün, demiş ve peşinden : «Elinizin altında bulunanlara iyilik edin. Allah, kendini beğenip böbürlenenleri elbette sevmez.» (Nisâ, 36) âyetini okumuştur. Katâde der ki : Bize anlatıldığına göre bir kadın, Meryem oğlu (Îsâ) nun Allah'ın kendilerine güç yetirici kıldığı ve göstermesine izin verdiği mucizeler içinde ölüleri dirilttiğini, anadan doğma kör ve alatenlileri iyileştirdiğini görünce : Seni taşıyan karına, seni emziren memeye müjdeler olsun, demiş. Allah'ın peygamberi Îsâ (a.s.) ona cevab olarak : Allah'ın kelâmını okuyup ta içindekilere uyan, bedbaht bir zorba olmayan kimseye de müjdeler olsun, demiş.

Hz. Îsâ'nın : «Selâm olsun bana; doğduğum günde, öleceğim günde ve diri olarak kaldırılacağım günde.» sözü, kendisinin Allah Teâlâ'nın bir kulu olduğunu, Allah'ın diğer yaratıkları gibi yaşayan, ölen sonra da diriltilen bir yaratığı olduğunu isbât sadedindedir. Ancak kulların çoğu kere bedbaht oldukları bu durumlarda selâmet ve kurtuluş O'nundur.

ذَٰلِكَ عِيسَى ٱبْنُ مَرْيَمَ ۚ قَوْلَ ٱلْحَقِّ ٱلَّذِى فِيهِ يَمْتَرُونَ ﴿٣٤﴾ مَا كَانَ لِلَّهِ أَن يَتَّخِذَ مِن وَلَدٍ ۖ سُبْحَٰنَهُۥٓ
إِذَا قَضَىٰٓ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُۥ كُن فَيَكُونُ ﴿٣٥﴾ وَإِنَّ ٱللَّهَ رَبِّى وَرَبُّكُمْ فَٱعْبُدُوهُ ۗ هَٰذَا صِرَٰطٌ
مُّسْتَقِيمٌ ﴿٣٦﴾ فَٱخْتَلَفَ ٱلْأَحْزَابُ مِنۢ بَيْنِهِمْ ۖ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن مَّشْهَدِ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴿٣٧﴾

34 — İşte hakkında şüpheye düştükleri Meryem Oğlu Îsâ, hak söze göre budur.

35 — Oğul edinmek Allah'a aslâ yakışmaz. O, münezzehtir. Bir işin olmasını istedi mi, ona sâdece; ol, der, o da oluverir.

36 — Şüphesiz ki Allah benim de Rabbım, sizin de Rabbınızdır. O'na ibâdet edin. İşte dosdoğru yol budur.

37 — Fırkalar kendi aralarında ihtilâfa düştüler. Vay o büyük günü görecek kâfirlerin haline.

Allah Teâlâ, elçisi Muhammed (s.a.) e hitâben şöyle buyurur : Sana Hz. Îsâ'nın haberinden anlatmış olduğumuz bu şeyler, «Hak söze göre budur» ki onlar, bunun hakkında şüpheye düşmüşlerdir. Hz. Îsâ'ya inanan ve onu inkâr edenlerden gerek gerçeği söyleyen ve gerekse bâtılda olanlar ayrılık içindedirler.(...)

Allah Teâlâ Hz. Îsâ'yı kulu ve peygamberi olarak yarattığını zikrettikten sonra kutsal zâtını tenzîh ederek şöyle buyurur : Oğul edinmek Allah'a aslâ yaraşmaz. Şu bilgisiz, zâlim ve haddi aşanların söylemiş olduklarından (söylemekte olduklarından) O münezzehtir, yücedir. «Bir işin olmasını istedi mi, ona sâdece; ol, der, o da oluverir.» O; bir şeyin (olmasını) murâd ettiğinde, ona sâdece (olmasını) emreder de o şey dilediği şekilde oluverir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Gerçekten Allah katında Îsâ'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona : Ol, dedi, o da oluverdi. Hak Rabbındandır. Öyleyse şüphecilerden olma.» (Âl-i İmrân, 59-60).

«Şüphesiz ki Allah benim de Rabbım, sizin de Rabbınızdır. O'na ibâdet edin. İşte doğru yol budur.» Hz. Îsâ'nın beşiğinde iken kavmine emrettiklerinden birisi de, Allah'ın onların da kendinin de Rabbı olduğunu bildirmesi ve O'na ibâdeti kendilerine emretmesidir. O : «O'na ibâdet edin. İşte dosdoğru yol budur.» Size Allah'tan getirmiş olduğum bu şey dosdoğru, sağlam bir yoldur. O'na uyan olgunluğa ve hidâyete erişir. O'na muhâlefet eden de sapıtıp azmıştır, demiştir.

«Fırkalar kendi aralarında ihtilâfa düştüler.» Hz. Îsâ'nın durumunun beyânından ve halinin açıklığa kavuşmasından sonra dahi kitab ehlinin Hz. Îsâ hakkındaki sözleri muhtelif olmuştur. Halbuki Hz. Îsâ Allah'ın kulu, elçisi, Meryem'e bırakmış olduğu kelimesi ve zâtından bir rûhtur. Yahûdîlerin cumhûrundan ibâret olan —Allah'ın la'neti onların üzerine olsun— bir grup onun veled-i zinâ olduğunda karâr kıldılar ve : Onun bu sözü bir sihirdir, dediler. Diğer bir grup : O, Allah'ın kelimesinden ibârettir, dediler. Diğer bazıları : O, Allah'ın oğludur, derken bir başkaları : O, üçün üçüncüsüdür, demişlerdir. Diğerleri ise : Bilakis o, Allah'ın kulu ve elçisidir, demişlerdi ki bu; Allah Teâlâ'nın inananları iletmiş olduğu gerçek sözdür. Bu açıklama Amr İbn Meymûn, İbn Cüreyc ve Katâde ile selef âlimlerinden bir çoğundan rivâyet edilmiştir. Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den, onun da Katâde'den rivâyetinde o, «İşte hakkında şüpheye düştükleri Meryem Oğlu Îsâ, hak söze göre budur.» âyeti hakkında şöyle demiş : İsrâiloğulları bir araya toplandılar ve içlerinden dört kişi çıkardılar. Her kavim bilginini çıkardı da, onlar Hz. Îsâ göğe yükseltildiğinde onun durumunu münâkaşa ve münâzara ettiler. Onlardan birisi : O, Allah'tır. Yeryü-

züne inmiş, dirilttiklerini diriltmiş, öldürdükleri öldürmüş sonra da göğe yükselmiştir, dedi. Bunlar Ya'kûbîlerdir. Diğer üçü : Yalan söyledin, yanıldın, dediler. Sonra onlardan ikisi üçüncülerine : Onun hakkında sen konuş, dediler. O : O, Allah'ın oğludur, dedi. Bunlar da Nastûrîlerdir. Kalan ikisi bu sözü söyleyene : Yalan söyledin, dedikten sonra kalan ikiden birisi diğerine : Onun hakkında sen (fikrini) söyle, dedi. O : O, üçün üçüncüsüdür. Allah ilâhtır, o ilâhtır, annesi ilâhtır, dedi. Bunlar Hıristiyanların kralları olan İsrâilîlerdir. Allah'ın la'netleri onların üzerine olsun. Dördüncüleri : Yalan söyledin, aksine o, Allah'ın kulu, elçisi, rûhu ve kelimesidir, dedi. İşte bunlar da müslümanlardır. Söylemiş oldukları bu sözlerde onlardan her birerinin kendilerine tâbi olanları vardır. Aralarında savaşmışlar ve müslümanlarına gâlip gelmişlerdir. İşte Allah Teâlâ'nın : «İnsanlardan adâleti emredenleri öldürenlere; işte onlara elem verici bir azâbı müjdele.» (Âl-i İmrân, 21) kavli budur. Katâde der ki : Bunlar Allah Teâlâ'nın : «Fırkalar kendi aralarında ihtilâfa düştüler.» buyurduklarıdır. Hz. İsâ hakkında ayrılığa düşmüşler ve fırkalara ayrılmışlardır. Bu açıklamaya yakın bir açıklama İbn Ebu Hâtim tarafından İbn Abbâs, Urve İbn Zübeyr ve diğer bazı ilim ehlinden rivâyet olunmuştur. Gerek kitab ehli ve gerekse başkalarının tarih bilginlerinden bir çoğunun anlattığına göre Kostantin onları aralarında meşhûr olan üç toplantıdan biri olan büyük bir konsilde toplamıştı. Onlardan toplanan piskoposların sayısı iki bin yüz yetmişe varıyordu. Meryem Oğlu İsâ hakkında büyük bir ayrılığa düştüler. Onlardan büyük çoğunluğu bir söz, yüzü başka bir söz, yetmişi diğer bir söz, ellisi başka bir görüş, yüz altmışı ayrı bir görüş ileri sürdü. Onlardan bir görüşte birleşenlerin sayıca en fazla olanı üç yüz seksen kişiydi. Bunlar bir söz üzerine ittifâk edip bunda karâr kıldılar. Kral da onların görüşüne meyletti. Zâten kral filozof bir adamdı. Onları öne geçirdi, onlara yardım etti ve onların dışındakileri kovdu. Böylece onun için (Kostantin için) Emânet-i Kebîre te'sîs ettiler. Aslında bu, en büyük ihânetten başka bir şey değildi. Bu görüş için kanun kitapları koydular, onun için birçok şeyi meşrû' kıldılar, birçok bid'at uydurdular, Mesîh'in dinini tahrîf edip değiştirdiler. O zaman da Kostantin bunlar için ülkesinin bütününde, Şam ülkesinde, Cezîra ve Rum ülkelerinde büyük kiliseler binâ ettirdi. Onun zamanında kiliselerin sayısı yaklaşık on iki bin kadardı. Kostantin'in annesi Heylâne (*) de yahûdî ve hıristiyanların Mesîh olduğunu sandıkları haça gerilenin haça gerildiği yerde bir manastır inşâ ettirdi. Onlar, Mesîh'in haça gerilmesi konusunda şüphesiz yalan söylemişlerdir. Şüphesiz Allah Teâlâ onu göğe yükseltmiştir.

(*) Bu, Helen olmalıdır.

Allah Teâlâ'nın : «Vay o büyük günü görecek kâfirlerin haline.» kavli Allah'a karşı yalan söyleyen, iftirâ eden ve O'nun çocuğu olduğunu sananlara karşı şiddetli bir tehdîddir. Fakat Allah Teâlâ onlara kıyâmet gününe kadar mühlet vermiş, onlara güç yetireceğine güveni ve bir de hilmi ile onlara bir süre koymuştur. O, kendisine isyân edenlere karşı azâbını hemen vermez. Tâm tersine Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde de belirtildiği üzere : Allah Teâlâ zâlime mühlet verir de, sonunda öyle bir yakalar ki aslâ kurtulamaz. Sonra Allah Rasûlü (s.a.) : «İşte böyledir. Rabbının yakalayışı, kasabaların zâlim halkını yakaladığı zaman. Çünkü O'nun yakalaması hem şiddetli, hem de acıklıdır.» (Hûd, 102) âyetini okumuşlardır. Yine Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyet edilen bir hadîste o, şöyle buyurmuştur : İşitmiş olduğu bir eziyete Allah'tan daha fazla sabreden hiç kimse yoktur. O, (kullarına) rızık ve âfiyet verip dururken onlar Allah'a oğul isnâd etmektedirler. Allah Teâlâ başka âyet-i kerîme'lerde : «Nice kasabalar var ki zâlim oldukları halde onlara mühlet vermiştim. Sonunda onları yakalayıverdim. Dönüş yalnız Bana'dır.» (Hacc, 48), «Zâlimlerin yaptıklarından Allah'ı habersiz sanma. Onları sâdece gözlerin dehşetle belireceği bir güne kadar te'hîr etmektedir.» (İbrâhîm, 42) buyururken burada da : «Vay o büyük günü görecek kâfirlerin haline.» buyurmuştur. Burada kasdedilen o büyük gün, kıyâmet günüdür. Sıhhatinde ittifâk olunmuş sahîh bir hadîste Ubâde İbn Sâmit (r.a.) den rivâyet olunduğuna göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Kim tek ve ortağı olmayan Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna, Îsâ'nın kulu, elçisi ve Meryem'e ilkâ etmiş olduğu kelimesi, O'ndan bir rûh olduğuna, cennetin ve cehennemin hak olduğuna şehâdet ederse; Allah Teâlâ işlemiş olduğu amelleriyle onu cennete koyar.

أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾ وَأَنذِرْهُمْ
يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٩﴾ إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا
وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ ﴿٤٠﴾

38 — Bize geldikleri gün; neler görüp işitecekler. Ne var ki zâlimler bugün apaçık bir sapıklık içindedirler.

39 — Sen, onları hasret günü ile korkut. O gün, onlar gaflet içinde inanmamakta iken, iş bitirilmiş olur.

40 — Şüphe yok ki bütün yeryüzüne ve üzerinde bulunanlara Biz vâris olacağız. Ve onlar, Bize döndürüleceklerdir.

Allah Teâlâ kâfirlerin kıyâmet günü en iyi işiten ve en iyi gören kimseler olacaklarını haber verir. Nitekim başka bir âyet-i kerîme'de : «Suçluları Rablarının huzûrunda başları öne eğilmiş olarak : Rabbımız, gördük ve dinledik. Artık bizi dünyaya geri çevir de sâlih amel işleyelim. Gerçekten biz kesin olarak inandık, derlerken bir görsen.» (Secde, 12) buyurur ki; onlar, bu sözleri kendilerine hiç bir fayda vermeyecek zamanda söyleyeceklerdir. Şâyet bu, azâbı görmeden önce olmuş olaydı; onlara fayda verici ve onları Allah'ın azâbından kurtarıcı olurdu. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «Bize geldikleri kıyâmet gününde neler görüp neler işitecekler. Ne var ki zâlimler bugün (dünyada) apaçık bir sapıklık içindedirler.» İşitmiyorlar, görmüyorlar ve akılları ermiyor. Halbuki onlardan hidâyete ermeleri istenmektedir de, onlar hidâyete erişememektedirler. Halbuki kendilerine hiç bir fayda vermeyecek bir yerde itâat ediciler oluyorlar.

Sen, bütün yaratıkları hasret günü ile korkut, uyar. O gün onlar kendilerinin uyarıldıklarından gaflet içinde inanmamakta, doğrulamamakta direnirlerken iş bitirilmiş olur ve cennet halkı ile cehennem halkının araları ayrılıp onlardan her bireri ebedî olarak kalacakları yere girerler. İmâm Ahmed der ki : Bize Muhammed İbn Ubeyd'in... Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Cennet ehli cennete, cehennem ehli de cehenneme girdiklerinde; ölüm boz renkli bir koç şeklinde getirilir, cennetle cehennem arasında durdurulur. Ey cennet ehli, bunu tanıyor musunuz? denilir. Onlar, başlarını kaldırıp uzatarak bakarlar ve : Evet, bu ölümdür, derler. Ey cehennem halkı, bunu tanıyor musunuz? denilir de, onlar başlarını kaldırıp boyunlarını uzatarak bakarlar ve : Evet, bu ölümdür, derler. Emrolunur da o boz renkli koç boğazlanır. Ey cennet ehli, ebediyyet var, ölüm yok. Ey cehennem halkı ebediyyet var, ölüm yok, denilir. Sonra Allah Rasûlü (s.a.) : «Sen, onları hasret günü ile korkut. O gün, onlar gaflet içinde inanmamakta iken, iş bitirilmiş olur.» âyetini okuyup : Dünya ehli, dünya gafleti içindelerken, buyurmuştur. İmâm Ahmed de hadîsi bu şekliyle rivâyet etmiştir. Hadîsi Buhârî ve Müslim Sahîh'lerinde A'meş'den rivâyetle tahrîc ederler. Buhârî ve Müslim'in lâfızları da buna yakındır. Bu hadîsi yukardakine benzer şekilde Hasan

İbn Arafe de... Ebu Hüreyre'den merfû' olarak rivâyet etmiştir. Hadîs, İbn Mâce'nin ve başkalarının Sünen'lerinde Muhammed İbn Amr kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyetle yukardakine benzer şekilde mevcûddur. Ayrıca Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde İbn Ömer'den rivâyetle bulunmaktadır. İbn Cüreyc de hadîsi İbn Abbâs'tan rivâyetle yukardakine benzer şekilde zikretmiştir. Yine İbn Cüreyc babasından rivâyet eder ki Ubeyd İbn Umeyr (anlattığı) kıssalar içinde şöyle dermiş : Ölüm sanki bir hayvan gibi (hayvana benzer bir şekilde) getirilir ve insanlar bakarken boğazlanır. Süfyân Sevrî'nin Seleme İbn Kuheyl kanalıyla... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre; o, anlatmış olduğu bir kıssada şöyle demiş : Hiç bir nefis yoktur ki cennette ve cehennemde (kendisi için binâ olunmuş) bir eve bakıyor olmasın. İşte hasret günü budur. Cehennem ehli îmân etmiş olsalardı, Allah Teâlâ'nın kendileri için binâ etmiş olduğu evi görürlerdi. Onlara : Şâyet îmân etmiş ve sâlih amel işlemiş olsaydınız, cennette görmekte olduğunuz şu ev sizin olacaktı, denilir. İşte onları o zaman bir hasret kaplar. Cennet ehli de cehennemde (kendileri için inşâ olunmuş) evi görür. Ona : Şâyet Allah size nimet bahşetmiş olmasaydı... denilir. Süddî'nin Ziyâd kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan «Sen, onları hasret günü ile korkut. O gün... iş bitirilmiş olur.» âyeti hakkında rivâyetine göre o, şöyle demiş : Cennetlikler cennete, cehennemlikler cehenneme girdikleri zaman, ölüm boz renkli bir koç şeklinde getirilir ve cennetle cehennem arasında durdurulur. Sonra bir münâdî : Ey cennet ehli, dünyada iken insanları öldürmekte olan ölüm işte budur, diye nidâ eder. İlliyyûn cennetleri ehlinden ve cennetin en alt derecesinden hiç kimse kalmayıp ona bakarlar. Sonra aynı münâdî : Ey cehennemlikler, dünyada iken insanları öldürmekte olan ölüm işte budur, diye nidâ eder. Diz boyuna kadar azâbda olan ve cehennemin en alt derecesinde olanlardan hiç kimse kalmaksızın ona bakarlar. Sonra cennet ile cehennem arasında bu koç boğazlanıp : Ey cennet ehli, ebedler ebediyyetinde ebedîliktir (ebedîlik var), ey cehennemlikler, bu ebedîlikler ebedîliğinde ebedî kalmadır, denilir. Cennet ehli o kadar sevinirler ki, şâyet (orada) sevinçten birisi ölmüş olaydı, mutlakâ ölürlerdi. Cehennemlikler de öyle bir iç çekerler ki şâyet iç çekmeden ötürü birisi ölmüş olaydı, onlar da ölürlerdi. İşte Allah Teâlâ'nın «Sen onları hasret günü ile korkut. O gün iş bitirilmiş olur.» kavli budur. Ki bu ölümün boğazlandığı zamandır. Hadîsi İbn Ebu Hâtim tefsîrinde rivâyet etmiştir. «Sen, onları hasret günü ile korkut.» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha şöyle diyor : Bu (hasret günü), kıyâmet gününün isimlerindendir. Allah Teâlâ onu yüceltmiş (büyütmüş) ve kullarını ondan sakındırmıştır. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn

Eslem de «Sen onları hasret günü ile korkut.» âyeti hakkında : Bu kıyâmet günüdür, demiş ve «Kişinin : Allah'a karşı aşırı gitmemden dolayı vay bana, yazıklar olsun... diyeceği gün gelmezden önce...» (Zümer, 56) âyetini okumuştur.

«Şüphe yok ki bütün yeryüzüne ve üzerinde bulunanlara Biz vâris olacağız. Ve onlar, Bize döndürüleceklerdir.» âyetinde Allah Teâlâ, Zâtının yaratıcı, yegâne mâlik ve mutasarrıf olduğunu, bütün yaratıklarının helâk olunup Zâtının bâkî kalacağını, yüce ve mukaddes olduğunu, hiç kimsenin hükümrânlık ve tasarruf iddiâsında bulunamayacağını; aksine bütün yaratıkların Zâtının vâris olacağını, onlardan sonra bâkî olacağını, onlar hakkında hüküm vereceğini, zerre ağırlığı veya sivrisinek kanadı ağırlığı herhangi bir şeyle hiç bir nefse zulmedilmeyeceğini (haksızlık yapılmayacağını) haber vermektedir. İbn Ebu Hâtim der ki : Hüdbe İbn Hâlid el-Kaysî'nin... Hazm İbn Ebu Hazm el-Kudsî'den rivâyetle zikrettiğine göre; o, şöyle demiştir : Ömer İbn Abdülazîz, Kûfe hâkimi Abdülhamîd İbn Abdurrahmân'a şöyle yazdı : Besmele ve hamdeleden sonra; şüphesiz Allah Teâlâ yaratıkları yarattığı zaman onlar için ölümü yazdı. Onların dönüşünü Zâtına kıldı. İlmi ile koruduğu ve yaratmasına meleklerini şâhid tuttuğu dosdoğru kitabından indirdikleri içinde : Şüphesiz ki O, yeryüzüne ve onun üzerinde bulunanlara vâris olacaktır ve onlar, Zâtına döneceklerdir, haberi vardır.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ ۚ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا ﴿٤١﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ
وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنكَ شَيْئًا ﴿٤٢﴾ يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي
أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ﴿٤٣﴾ يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ ۖ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ عَصِيًّا
﴿٤٤﴾ يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَن يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِّنَ الرَّحْمَٰنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا ﴿٤٥﴾

41 — Kitâb'da İbrâhîm'i de an. Şüphesiz o, dosdoğru bir peygamberdi.

42 — Hani babasına demişti ki : Babacığım; işitmeyen, görmeyen ve sana hiç bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun.

43 — Babacığım; doğrusu sana gelmeyen bir ilim bana gelmiştir. Öyleyse bana uy da, seni dosdoğru bir yola ileteyim.

44 — Babacığım; şeytâna tapma. Çünkü şeytân, Rahmân'a başkaldırmıştır.

45 — Babacığım; dosdoğru sana Rahmân'ın katından bir azâbın gelmesinden korkuyorum. Böylece şeytânın dostu olarak kalırsın.

İbrâhîm'i Anış

Allah Teâlâ, peygamberi Muhammed (s.a.) e hitâben şöyle buyurur : Kitâb'da İbrâhîm'i de an ve şu putlara tapınan kavmine onun haberini oku. Kendilerinin neslinden geldikleri ve dini üzere olduğunu ileri sürdükleri Rahmân'ın dostu İbrâhîm'in haberinden meydana gelenleri onlara an. O, dosdoğru bir peygamberdi. Babasıyla beraberken onu putlara tapınmaktan nasıl men'etmiş ve : «Babacığım; işitmeyen, görmeyen ve sana herhangi bir faydası olmayan ve senden hiç bir zararı gideremeyen şeylere niçin tapıyorsun?» demişti.

«Babacığım; doğrusu sana gelmeyen bir ilim bana gelmiştir..» âyetinde Hz. İbrâhîm şöyle diyor : Her ne kadar ben, senin sulbünden isem ve senin oğlun olduğum için beni kendinden küçük görüyorsan da, bil ki mutlakâ ben senin bilmediğin, muttali' olmadığın ve henüz sana gelmemiş olan Allah katından bir ilme muttali' olmuşumdur. Öyleyse bana uy da, seni dosdoğru bir yola; arzulanana ulaştırıcı ve korkulandan kurtarıcı dosdoğru bir yola ileteyim. Ey babacığım, şeytâna tapma. Şu putlara tapınma konusunda onlara itâat etme. Şüphesiz şeytân buna çağıran, bundan hoşnûd olandır. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Ey Âdemoğulları, Ben size : Şeytâna tapmayın... diye ahdetmedim mi?» (Yâsîn, 60), «Onu bırakıp ta yalnız dişi putlara tapıyorlar. Aslında onlar, inâdçı şeytândan başkasına tapmıyorlar.» (Nisâ, 117).

Çünkü şeytân, Rahmân'a başkaldırmış, Rabbına itâattan büyüklenerek yüz çevirmiş ve zıd gitmiştir. Böylece (bu sebeple) Allah Teâlâ onu kovmuş, uzaklaştırmıştır. Ona uyma ki onun başına gelenler senin de başına gelmesin.

«Babacığım; doğrusu sana (emrettiklerime karşı gelmen ve şirk koşman sebebiyle) Rahmân katından bir azâbın gelmesinden korkuyorum. Böylece şeytânın dostu olarak kalırsın.» İblîs'ten başka sana dost, bir yardımcı ve imdâda gelici de olmaz. Halbuki bunlar (yardım ve

imdâda yetişme) ne ona ne de başkasına âittir. Onların elinde hiç bir şey yoktur. Aksine ona tâbi olman, seni azâbın kuşatmasına sebebiyyet verir. Nitekim başka bir âyette de şöyle buyrulur. «Allah'a andolsun ki, senden önceki ümmetlere de elçiler gönderdik. Şeytân, onlara yaptıklarını güzel gösterdi. Bugün de onların dostu odur. Ve onlar için elîm bir azâb vardır.» (Nahl, 63).

قَالَ أَرَاغِبٌ أَنتَ عَنْ آلِهَتِي يَا إِبْرَاهِيمُ لَئِن لَّمْ تَنتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ وَاهْجُرْنِي مَلِيًّا ﴿٤٦﴾ قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ
سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا ﴿٤٧﴾ وَأَعْتَزِلُكُمْ وَمَا تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ وَأَدْعُو رَبِّي
عَسَىٰ أَلَّا أَكُونَ بِدُعَاءِ رَبِّي شَقِيًّا ﴿٤٨﴾

46 — Babası dedi ki: Sen, benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Ey İbrâhîm; eğer bundan vazgeçmezsen andolsun ki seni taşlarım, uzun bir müddet benden ayrıl, git.

47 — İbrâhîm dedi ki: Selâm olsun sana, senin için Rabbımdan mağfiret dileyeceğim. Zîrâ O, bana karşı çok lutufkârdır.

48 — Sizi ve Allah'tan başka taptıklarınızı bırakıp çekilirim, Rabbıma yalvarırım. Rabbıma yalvarışımdan ötürü mahrûm kalmayacağımı umarım.

Hz. İbrâhîm'in babası, oğlu İbrâhîm'in davetine cevab olarak şöyle demişti: Sen, benim tanrılarımdan yüz mü çeviriyorsun? Ey İbrâhîm. Sen eğer onlara ibâdeti istemiyor ve bundan hoşnûd olmuyorsan bile onlara sövmekten ve onları ayıplamaktan vazgeç. Şâyet sen bundan vazgeçmeyecek olursan bu yaptıklarına karşılık ben de sana söver ve seni ayıplarım. Allah Teâlâ'nın: «Andolsun ki seni taşlarım.» kavli budur. Bu açıklama İbn Abbâs, Süddî, İbn Cüreyc, Dahhâk ve başkalarınındır. «Uzun bir müddet benden ayrıl git.» âyetinde Mücâhid, İkrime, Saîd İbn Cübeyr, Muhammed İbn İshâk ve Hasan el-Basrî'ye göre uzun bir müddet kasdedilmektedir. Süddî ise, burada ebediyyetin kasdedildiğini söyler. Ali İbn Ebu Talha ve Avfî'nin İbn Abbâs'tan rivâyetlerinde «Uzun bir müddet benden ayrıl, git.» âyeti hakkında o, şöyle demiştir: Ben seni cezâlandırmazdan önce sağlam ve

selâmette olarak git. Dahhâk, Katâde, Atiyye el-Cedelî, Ebu Mâlik ve başkaları da bu açıklamada bulunmuş olup İbn Cerîr de bunu tercîh etmiştir. İşte o zaman Hz. İbrâhîm babasına şöyle demişti : «Selâm olsun sana.» Nitekim Allah Teâlâ inananların nitelikleri hakkında şöyle buyurmaktadır : «Bilgisizler kendilerine takıldıkları zaman; selâm, derler.» (Furkân, 63), «Ve boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirlerdi. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz sizedir. Selâm olsun size. Biz câhilleri aramayız, derler.» (Kasas, 55).

Hz. İbrâhîm'in babasına : «Selâm olsun sana.» sözü; benden sana hoşlanmayacağın bir şey ve eziyet ulaşmayacak, anlamındadır. Bu, babalık hürmeti sebebiyledir. «Senin için Rabbımdan mağfiret dileyeceğim.» Fakat Allah Teâlâ'dan seni hidâyete eriştirmesi ve günâhını bağışlamasını dileyeceğim. «Zirâ O, bana karşı çok lutufkârdır.» İbn Abbâs ve başkaları âyetteki (حفيا) kelimesini : Bana karşı latîftir, lutufkârdır, şeklinde açıklamışlardır. Yani beni kendisine ibâdete ve ihlâsa ulaştırmasında şüphesiz O lutufkârdır, anlamındadır. Mücâhid, Katâde ve başkaları, «Zîrâ O, bana karşı çok lutufkârdır.» âyetini şöyle açıklıyorlar : Beni, duâlarıma icâbete alıştırmıştır. Süddî, âyetteki (الحفي) kelimesini : İşine ihtimâm gösteren, şeklinde açıklar. Hz. İbrâhîm, uzun bir süre babası için mağfiret dilemiştir. Şam diyârına hicret edip Mescid-i Harâm'ı binâ ettikten ve oğulları İsmâîl ile İshâk (a.s.) doğduktan sonra da : «Rabbımız hesâbın görüldüğü günde beni, anamı, babamı ve mü'minleri bağışla.» (İbrâhîm, 41) âyetinde belirtildiği üzere babası için mağfiret dilemiştir. İslâm'ın başlangıcında, müslümanlar da müşriklerden olan âile ve yakınları için mağfiret dilemişlerdir. Bu husûsta onlar, «İbrâhîm'de ve onun beraberinde olanlarda sizin için gerçekten güzel bir örnek vardı. Hani onlar kavimlerine demişlerdi ki : Biz, sizden ve Allah'ı bırakıp ta taptığınız şeylerden uzağız. Sizi inkâr ediyoruz. Yalnız Allah'a inanıncaya kadar bizimle sizin aranızda ebedî düşmanlık ve öfke başgöstermiştir. Yalnız İbrâhîm'in babasına : Andolsun ki senin için mağfiret dileyeceğim.» (Mümtahine, 4) âyeti nâzil oluncaya kadar İbrâhîm Halîl'e uymuşlardır. Sonra Allah Teâlâ Hz. İbrâhîm'in bundan sıyrılmış, dönmüş olduğunu beyân buyurmuştur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur : «Cehennem ashâbı oldukları muhakkak meydana çıktıktan sonra, akrabâ bile olsalar, müşrikler için mağfiret dilemek peygambere ve mü'minlere yaraşmaz. İbrâhîm'in babası için mağfiret dilemesi; sâdece ona verdiği bir vaadden dolayı idi. Ama onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca; ondan uzaklaştı. Muhakkak ki İbrâhîm, çok içli ve halîm idi.» (Tevbe, 113-114).

«Sizi ve Allah'tan başka taptıklarınızı bırakıp çekilirim.» Sizden ve tapınagelmekte olduğunuz tanrılarınızdan uzaklaşır, ayrılır, sakınırım. «Rabbıma yalvarırım.» Tek ve ortağı olmayan Rabbıma ibâdet ederim. «Rabbıma yalvarışımdan ötürü mahrûm kalmayacağımı umarım.» âyetin «Mahrûm kalmayacağımı umarım.» kısmının başında bulunan edat onun kesinlikle mahrûm kalmadığına işârettir. Zîrâ Hz. İbrâhîm (a.s.), Muhammed (s.a.) den sonra peygamberlerin efendisidir.

فَلَمَّا اعْتَزَلَهُمْ وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَهَبْنَا لَهُ إِسْحَٰقَ وَيَعْقُوبَ وَكُلًّا جَعَلْنَا نَبِيًّا ﴿٤٩﴾
وَوَهَبْنَا لَهُمْ مِنْ رَحْمَتِنَا وَجَعَلْنَا لَهُمْ لِسَانَ صِدْقٍ عَلِيًّا ﴿٥٠﴾

49 — Onları ve Allah'tan başka taptıklarını bırakıp çekilince; ona İshâk'ı ve Ya'kûb'u bahşettik. Ve her birini peygamber yaptık.

50 — Bunlara rahmetimizden lutfettik. Onlar için yüce bir doğruluk dili verdik.

Hz. İbrâhîm Halîl, Allah yolunda babasından ve kavminden ayrıldığında, Allah Teâlâ onların yerine kendisine onlardan daha hayırlısını bahşedip ona oğlu İshâk'ı ve İshâk'ın oğlu Ya'kûb'u vermiştir. Nitekim başka âyetlerde şöyle buyrulur : «Üstelik bir de Ya'kûb'u verdik.» (Enbiyâ, 72), «İshâk'ın ardından Ya'kûb'u müjdeledik.» (Hûd, 71).

Hz. İshâk'ın, Ya'kûb'un babası olduğunda herhangi bir ihtilâf yoktur. Bakara sûresindeki «Yoksa Ya'kûb'a ölüm geldiğinde siz orada mıydınız? Hani o, oğullarına : Benden sonra neye ibâdet edeceksiniz? demişti. Onlar da : Senin ilâhına ve ataların İbrâhîm'in, İsmâîl'in ve İshâk'ın tek ilâhı olan Allah'a ibâdet edeceğiz... demişlerdi.» (Bakara, 133) âyetindeki Kur'an'ın nassı bunu açıkça belirtmektedir. Bunun içindir ki burada sâdece İshâk ve Ya'kûb zikredilmiştir. Yani : Biz onun için, peygamberler olan bir nesil kıldık, buyrulmuştur. Allah Teâlâ onun gözlerini hayatında iken onlarla aydın etmiştir. Bu sebeple : «Her birini peygamber yaptık.» buyurulmuştur. Şâyet Hz. Ya'kûb'a Hz. İbrâhîm hayatta iken peygamberlik verilmiş olmasaydı, sâdece onun zikriyle yetinilmez ve Allah Teâlâ, oğlu Yûsuf'u da zikrederdi. Zîrâ o da bir peygamberdir. Nitekim sıhhatında ittifâk olunan bir ha-

dîste belirtildiğine göre Allah Rasûlü (s.a.) ne insanların en hayırlısı sorulmuştu da şöyle buyurdu : Allah'ın dostu, İbrâhîm'in oğlu Allah'ın peygamberi İshâk'ın oğlu, Allah'ın peygamberi Ya'kûb'un oğlu Allah'ın peygamberi Yûsuf'tur. Hadîsin başka bir rivâyetinin lâfzı şöyledir : Şüphesiz kerîm oğlu kerîm oğlu kerîm oğlu kerîm; İbrâhîm'in oğlu İshâk'ın oğlu Ya'kûb'un oğlu Yûsuf'tur.

«Bunlara rahmetimizden lutfettik. Onlara yüce bir doğruluk dili verdik.» Ali İbn Ebu Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetine göre burada, güzel övgü kasdedilmektedir. Yani onlar her dilde övülmüşlerdir. Süddî ve Mâlik İbn Enes de böyle söylemişlerdir. İbn Cerîr der ki : Allah Teâlâ : «Onlar için yüce bir doğruluk dili verdik.» buyurmaktadır. Zîra bütün dinler(e mensûb olanlar) onlara senâ etmekte ve onları övmektedirler. Allah'ın salâtı ve selâmı hepsinin üzerine olsun.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مُوسَىٰ إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا ﴿٥١﴾ وَنَادَيْنَاهُ مِن جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ
وَقَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا ﴿٥٢﴾ وَوَهَبْنَا لَهُ مِن رَّحْمَتِنَا أَخَاهُ هَارُونَ نَبِيًّا ﴿٥٣﴾

51 — Kitâb'da Mûsâ'yı da an. O, ihlâsa erdirilmiş ve gönderilmiş bir peygamberdi.

52 — Ona Tûr'un sağ yanından seslendik. Ve onu gizlice söyleşmek için yaklaştırdık.

53 — Ve rahmetimizden ötürü ona, kardeşi Hârûn'u da bir peygamber olarak bağışladık.

Mûsâ'yı Anış

Allah Teâlâ İbrâhîm Halîl'i anıp ona senâda bulunduktan sonra peşinden kelîm (Hz. Mûsâ) i zikreder ve şöyle buyurur : «Kitâb'da Mûsâ'yı da an. O, ihlâsa erdirilmiş bir insandı.» Bazıları; «İbâdette ihlâs sâhibi olmak» anlamında olmak üzere (مخلصاً) kelimesini lâm harfinin kesresi ile okumuşlardır. Sevrî'nin Abdülazîz İbn Rufey'den, onun da Ebu Lübâbe'den rivâyetine göre şöyle demiştir : Havârîler (Hz. Îsâ'ya) : Ey Allah'ın rûhu, bize Allah için ihlâs sâhibi olanı haber ver, demişlerdi. Şöyle cevabladı : Allah için amel eden, insanların kendisini övmesinden hoşlanmayan, bunu sevmeyendir. Diğer bazıları da «seçilmiş» anlamında olmak üzere bu kelimeyi lâm harfinin fethası ile okumuşlardır. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle bu-

yurur : «Ey Mûsâ; seni insanlar arasından seçtim.» (A'râf, 144)

«O, gönderilmiş bir peygamberdi.» Böylece onun için iki sıfat bir araya gelmiş oluyor. Şüphesiz o, Ülü'l-Azm beş büyük peygamberden birisidir. Bunlar Hz. Nûh, Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ, Hz. Îsâ ve Hz. Muhammed'dir. Allah'ın salâtı ve selâmı, onların ve Allah'ın diğer bütün peygamberlerinin üzerine olsun.

«Ona Tûr'un sağ yanından seslendik.» Hz. Mûsâ parlar olarak gördüğü ateşten bir kor alma isteği ile ona yöneldiğinde, Tûr dağının sağ yanında vâdînin kenarında onu bulmuştu. İşte orada Allah Teâlâ onunla konuşmuş, gizlice konuşmak için onu kendisine yaklaştırmıştı. İbn Cerîr der ki : Bize İbn Beşşâr'ın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, «Ve onu gizlice söyleşmek için yaklaştırdık.» âyeti hakkında şöyle diyor : O kadar yaklaştı ki kalemin cızırtısını işitti. Mücâhid, Ebu Âliye ve başkaları da böyle söylemiş olup, bununla Tevrât'ı yazmaktaki kalemin cızırtılarını kasdetmişlerdir. Süddî, «Ve onu gizlice söyleşmek için yaklaştırdık.» âyeti hakkında şöyle diyor : Göğe girdirildi de Allah Teâlâ (onunla) konuştu. Bu görüşün bir benzeri Mücâhid'den de rivâyet edilmiştir. Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den, onun da Katâde'den rivâyetinde o, «Ve onu gizlice söyleşmek için yaklaştırdık.» âyeti hakkında : O, doğruluğu ile kurtulmuştur, demiştir. İbn Ebu Hâtim'in Abdülcebbâr İbn Âsım kanalıyla... Amr İbn Mâ'dî-Kerîb'den rivâyetine göre o, şöyle demiştir : «Hususi bir konuşmada bulunmak üzere Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'yı Tûr-ı Sînâ'da yaklaştırdığında şöyle buyurmuş : Ey Mûsâ, senin için şükreden bir kalb, zikreden bir dil, hayırda yardım eden bir eş yaratmışsam senin için hayırdan hiç bir şeyi gizlememişimdir. Kimden de bunları gizlemişsem, onun için hiç bir hayrı açmamışımdır.

«Ve rahmetimizden ötürü ona, kardeşi Hârûn'u da bir peygamber olarak bağışladık.» Onun isteğine icâbet ettik, kardeşi hakkındaki şefâatını kabul ettik ve onu bir peygamber kıldık. Allah Teâlâ başka âyet-i kerîme'lerde şöyle buyurmaktadır : «Kardeşim Hârûn'un dili benimkinden daha düzgündür. Onu benimle beraber yardımcı olarak gönder ki beni tasdîk etsin. Çünkü ben, tekzîb etmelerinden endîşe ediyorum.» (Kasas, 34), «Ey Mûsâ, istediğin sana verilmiştir.» (Tâhâ, 36), «Hârûn'a da elçilik ver. Hem onların bana isnâd ettikleri bir suç var. Korkarım ki beni öldürürler.» (Şuarâ, 13-14). Bunun için seleften birisi şöyle diyor : Hz. Mûsâ'nın kardeşi Hârûn hakkında onun peygamber olmasına dâir şefâatından daha büyük olarak dünyada kimse hakkında bir şefâatta bulunulmamıştır. Allah Teâlânın : «Ve rahmetimizden ötürü ona, kardeşi Hârûn'u da bir peygamber olarak bağışladık.» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o, şöyle demiştir :

Hârûn, Hz. Mûsâdan büyüktü fakat O (Allah Teâlâ) böyle murâd buyurmuş ve ona (Hz. Mûsâya) peygamberliğini bahşetmiştir. Bu haberi İbn Ebu Hâtim de Ya'kûb İbn İbrâhîm'den muallak olarak zikretmiştir.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَّبِيًّا ﴿٥٤﴾ وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَكَانَ عِندَ رَبِّهِ مَرْضِيًّا ﴿٥٥﴾

54 — Kitâb'da İsmâîl'i de an. O, va'dine sâdık idi ve katımızdan gönderilmiş bir peygamberdi.

55 — Kavmine namaz kılmalarını, zekât vermelerini emrederdi. Rabbının katında hoşnûdluğa ermişti.

İsmâîl'i Anış

Bu, Allah Teâlâ'nın İbrâhîm Halîl'in oğlu Hz. İsmâîl (a.s.) i övmesinden ibârettir. O, bütün Hicâz araplarının babası olup «Sözünde sâdık idi.» İbn Cüreyc der ki : Rabbına verdiği her sözü, va'di yerine getirmiştir. Yani adakla hangi ibâdeti üstlenmişse onu yerine getirmiş ve hakkını tâm olarak vermiştir. İbn Cerîr der ki : Bana Yûnus'un... Sehl İbn Ukayl'dan rivâyetine göre o, şöyle haber vermiş : Peygamber Hz. İsmâîl (a.s.) bir adama, bir yere geleceği va'dinde bulunmuş. O gelmiş fakat adam unutmuş. Hz. İsmâîl orada beklemiş ve gecelemiş. Nihâyet adam ertesi günü gelmiş ve : Buradan hiç ayrılmadın mı? demiş Hz. İsmâîl; hayır, diye cevab vermiş. Adam : Şüphesiz ben unuttum, demiş. Hz. İsmâîl de : Sen bana gelinceye kadar elbette buradan ayrılacak değildim, demiş. İşte Allah Teâlâ bu sebepledir ki «O, vâdine sâdık idi.» buyurmuştur. Süfyân es-Sevrî şöyle diyor : Bana ulaştığına göre; Hz. İsmâîl o yerde bekleyerek tâm bir sene kalmış ve nihâyet o adam kendisine gelmiş. İbn Şevzeb de der ki : Bana ulaştığına göre; Hz. İsmâîl o yeri kendisine ev (mesken) edinmiş. Ebu Dâvûd'un Sünen'inde ve Ebu Bekr Muhammed İbn Ca'fer el-Harâitînin «Mekârim'ül-Ahlâk» adlı kitâbında İbrâhîm İbn Tahmân kanalıyla... Abdullah İbn Ebu Hamza'dan rivâyetine göre; o, şöyle anlatmış : Allah Rasûlü (s.a.) peygamber olarak gönderilmezden önce onunla alışveriş yaptım. Onun bende bir miktar alacağı kaldı. Bu kalanı kendisine o yerde (bulunduğu yerde) getireceğimi va'dettim. Getireceğim günü ve ertesi gününü unuttum da üçüncü gün ona gittim. O, yerindeydi. Ba-

na : Ey genç, doğrusu beni zor bir durumda bıraktın. Ben burada üç gündenberi seni bekliyorum, dedi. Harâitî'nin rivâyetinin lafzı budur. Bu konuda diğer güzel haberler de rivâyet etmiştir. Bu haberi İbn Mende Ebu Abdullah da Ma'rifet'üs-Sahâbe adlı kitâbında kendi isnâdı ile İbrâhîm İbn Tahmân'dan, o Büdeyl İbn Meysere'den, o da Abdülkerîm'den rivâyet etmiştir. Bazıları şöyle diyor : Ona «O, va'dine sâdık idi.» denilmesinin sebebi, ancak onun babasına : «İnşâallah beni sabredenlerden bulursun.» (Saffât, 102) demesindendir ki bu va'dinde sâdık olmuştur. Va'dine sâdık kalma nasıl güzel huylardan (sıfatlardan) ise aynı şekilde va'dinden dönme de yerilmiş niteliklerdendir. Allah Teâlâ bir âyet-i kerîme'de : «Ey îmân edenler, yapmayacağınız şeyleri niçin söylersiniz? Yapmayacağınızı söylemeniz, Allah katında büyük bir gazaba sebep olur.» (Saff, 2-3) buyururken; Allah Rasûlü (s.a.) de : Münâfığın alâmeti üçtür : Konuştuğu zaman yalan söyler, bir şey va'dettiğinde sözünden döner, kendisine bir şey emânet olunduğunda ihânet eder, buyurmuştur. Mâdem ki bu sıfatlar münâfıkların sıfatlarıdır o halde bunların zıddı olan üzerinde taşımak da inananların sıfatlarındandır. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, kulu ve elçisi İsmâîl'e va'dinde sâdık olduğundan dolayı senâda bulunmuştur. Allah Rasûlü (s.a.) de aynı şekilde va'dinde sâdık idi. Herhangi bir kimseye bir şey va'detmişse mutlakâ bu va'dini yerine getirmiştir. Allah Rasûlü (s.a.) kızı Zeyneb'in eşi olan Ebu'l-Âs İbn Rebî'ye senâda bulunup : Benimle konuştuğu zaman bana doğruyu söyler, bana bir şey va'dettiği zaman bu va'dini yerine getirir, buyurmuştur. Allah Rasûlü (s.a.) vefât ettiği zaman halîfe Ebubekir es-Sıddîk : Kimin Allah Rasûlü (s.a.) nde bir va'di veya bir alacağı varsa bana gelsin yerine getireyim, demişti. Câbir İbn Abdullah kendisine gelip : Şüphesiz Allah Rasûlü (s.a.) : Şâyet Bahreyn malı (zekâtı) gelirse, sana şöyle ve şöyle ve şöyle vereceğim —bununla avuç dolusunu kasdediyor— demişti, dedi. Bahreyn malı geldiği zaman Sıddîk Câbir'e emretti de iki eliyle maldan avuçladı. Sonra Hz. Ebubekir, aldığının sayılmasını emretti. Bir de gördüler ki beş yüz dirhemdir. Hz. Sıddîk ona, aldığıyla beraber iki mislini de verdi.

Allah Teâlâ : «Ve katımızdan gönderilmiş bir peygamberdi.» buyurmaktadır ki; bunda İsmâîl'in, kardeşi İshâk'tan üstün ve şerefli olduğuna delâlet vardır. Zîrâ Allah Teâlâ, Hz. İshâk'ı sâdece peygamberlikle nitelemiştir. Hz. İsmâîl ise hem peygamberlikle ve hem de risâletle nitelenmiştir. Müslim'in Sahîh'inde bulunan bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Şüphesiz Allah Teâlâ, İbrâhîm evlâdından İsmâîl'i seçmiştir... Ve râvî hadîsin devâmını da zikretmiştir. Bu hadîs de bizim söylediğimizin doğruluğuna (sıhhatına) delâlet etmektedir.

«Kavmine namaz kılmalarını, zekât vermelerini emrederdi. Rabbının katında hoşnûdluğa ermişti.» âyeti de aynı şekilde güzel bir övgü ve övülmüş bir sıfattır. Onu dosdoğru huylarla övmedir. Zîrâ o, Rabbına itâatta devâmlı olduğu gibi âilesine de Allah'a itâatta devâmlı olmalarını emrederdi. Nitekim Allah Teâlâ Rasûlüne şöyle buyurmaktadır : «Ehline namaz kılmalarını emret. Kendin de onda devâmlı ol. Biz senden rızık istemiyoruz. Sana Biz rızık veririz, âkıbet takvâya erenlerindir.» (Tâhâ, 132). Başka bir âyet-i kerîme'de ise şöyle buyrulur : «Ey îmân edenler; kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun, onun üzerinde iri gövdeli, haşîn tabîatlı melekler vardır.» (Tahrîm, 6). Yani onlara iyiliği emredip onları kötülükten men'edin. Onları başı boş bırakmayın ki kıyâmet günü onları ateş yemesin. Ebu Hüreyre'den rivâyetle gelen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurur : Allah bir kimseye rahmet eylesin ki, geceleyin kalkar ve namaz kılar, eşini de uyandırır. Eğer o kalkmak istemezse eşinin yüzüne su serper. Allah bir kadına da rahmet eylesin ki geceleyin kalkıp namaz kılar ve eşini de uyandırır. Eşi kalkmak istemezse onun yüzüne su serper. Hadîsi Ebu Dâvûd ve İbn Mâce tahrîc etmişlerdir. Ebu Saîd el-Hudrî ve Ebu Hüreyre (r.a.) den, onların da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetlerine göre şöyle buyurmuş : Kişi geceleyin uyanır, eşini de uyandırır ve birlikte iki rek'at namaz kılarlarsa, Allah'ı çokça zikreden erkekler ve Allah'ı çokça zikreden kadınlardan yazılırlar. Hadîsi Ebu Dâvûd, Neseî ve İbn Mâce rivâyet etmiş olup hadîsin lafzı İbn Mâce'nindir.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِدْرِيسَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَّبِيًّا ﴿٥٦﴾ وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا ﴿٥٧﴾

56 — Kitâb'da İdrîs'i de an. O, dosdoğru bir peygamberdi.

57 — Onu yüce bir yere yükselttik.

İdrîs'i Anış

Bu, Hz. İdrîs (a.s.) i övgüyle anmadır. Zîrâ, o dosdoğru bir peygamberdi ve Allah Teâlâ onu yüce bir yere yükseltmişti. Daha önce geçen sahîh bir hadîste belirtildiğine göre Allah Rasûlü (s.a.), Hz. İdrîs dördüncü kat gökte iken İsrâ gecesi ona uğramıştı. İbn Cerîr burada gerçekten garîb bir eser (haber) rivâyet eder ve der ki : Bana Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ'nın... Hilâl İbn Yesâf'tan rivâyetinde o, şöyle

anlatmış : İbn Abbâs, ben yanında iken Kâ'b'a sorup : Allah Teâlâ'nın İdrîs hakkında «Onu yüce bir yere yükselttik.» kavli nedir? diye sormuştu. Kâ'b şöyle cevabladı : Allah Teâlâ İdrîs'e : Senin dereceni her gün bütün Âdemoğullarının ölçüsünce yükselteceğim, diye vahyetmişti. Hz. İdrîs amelinin daha çok olmasını istedi. Onun meleklerden bir dostu vardı. Kendisine geldi de Hz. İdrîs : Allah Teâlâ bana şöyle şöyle vahyetti. Benim için ölüm meleği ile konuş da benim ölümümü geciktirsin. Tâ ki amelim artsın, dedi. Dostu olan melek, onu kanatlarının üstüne bindirdi ve göğe yükseltti. Dördüncü kat gökte iken inmekte olan ölüm meleği ile karşılaştılar. Dostu olan melek, İdrîs'in hakkında konuştuğu meseleyi ölüm meleği ile konuştu. Ölüm meleği : İdrîs nerede? diye sordu da o melek : İşte şu sırtımdadır, diye cevabladı. Ölüm meleği şöyle dedi : Garip; ben gönderildim ve bana : İdrîs'in rûhunu dördüncü kat gökte al, denildi. Ben kendi kendime : O yeryüzünde iken ben onun rûhunu dördüncü kat gökte nasıl alırım? diye konuşmaya başladım. Ve ölüm meleği İdrîs'in rûhunu orada kabzetti. İşte Allah Teâlâ'nın : «Onu yüce bir yere yükselttik.» kavli budur. Bu, Kâ'b el-Ahbâr'ın İsrâiliyyâttan olan haberlerindendir. Bir kısmında münkerlik de vardır. En doğrusunu Allah bilir. Hadîsi İbn Ebu Hâtim de başka bir kanaldan olmak üzere İbn Abbâs'tan rivâyet eder ki; o Kâ'b'a sormuş... Ve İbn Ebu Hâtim yukardakine benzer şekilde haberi zikreder. Şu kadar var ki Hz. İdrîs, dostu olan o meleğe : Benim için ona —ölüm meleğini kasdediyor— ecelimden ne kadar kaldığını sorar mısın? Böylece amelimi arttırırım, diye sormuş. Ve râvî hadîsin kalan kısmını da zikretmiştir. Onda şu kısım da vardır : O melek, ölüm meleğine onun ecelinden kalanı sorduğu zaman ölüm meleği : Bakıncaya kadar bilmiyorum, demiş, sonra bakıp : Sen bana öyle bir adamı sordun ki ömründen sâdece göz açıp kapayacak kadarı kalmış, demiş. Hz. İdrîs'in dostu olan melek kanadının altından İdrîs'e bakmış ki kendisi hissetmeksizin onun rûhu kabzolunmuş. Yine İbn Ebu Hâtim'in başka bir kanaldan olmak üzere İbn Abbâs'tan rivâyetine göre Hz. İdrîs terzi imiş. Her iğne saplayışında «Sübhanallah» dermiş. Akşamladığı zaman yeryüzünde ameli ondan daha üstün hiç kimse olmazmış. Ve İbn Mâce hadîsin kalanını yukardaki gibi veya onun bir benzeri şekilde rivâyetle zikretmiştir.

İbn Ebu Necîh, «Onu yüce bir yere yükselttik.» âyeti hakkında Mücâhid'den rivâyet eder ki o, şöyle demiş : Hz. İdrîs, Hz. Îsâ'nın yüceltildiği gibi ölmeksizin (göğe) yükseltilmiştir. Süfyân'ın Mansûr'dan, onun da Mücâhid'den rivâyetinde «dördüncü kat gök» açıklaması vardır. Avfî'nin İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, «Onu yüce bir yere yükselttik.» âyeti hakkında şöyle demiş : Altıncı kat göğe yükseltildi

de orada öldü. Dahhâk İbn Müzâhim de böyle söylemiştir. Hasan ve başkaları ise «Onu yüce bir yere yükselttik.» âyetinde cennetin kasdedildiğini söylerler.

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَّةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَٰنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا ﴿٥٨﴾

58 — İşte bunlar; Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem'in soyundan, Nûh ile beraber taşıdıklarımızdan ve İbrâhîm ile İsrâil'in neslinden, hidâyete erdirdiğimiz ve seçtiğimiz kimselerdendir. Rahmân'ın âyetleri onlara okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.

Allah Teâlâ buyuruyor ki : İşte bu peygamberler - kasdedilenler sâdece bu sûrede zikredilenler olmayıp aksine peygamberler cinsidir. Bazılarının şahıs olarak zikredilmesiyle cinsi kasdedilmiştir - «ki bunlar Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden Âdem'in soyundan...» kimselerdendir. Süddî ve İbn Cerîr -Allah onlara rahmet eylesin- şöyle diyorlar : Âdem'in zürriyetinden kasdedilen İdrîs'dir. Hz. Nûh ile beraber gemide taşınanların zürriyeti ile kasdedilen İbrâhîm'dir. Hz. İbrâhîm'in zürriyyetinden kasdedilen İshâk, Ya'kûb ve İsmâîl'dir. İsrâîl zürriyyetinden kasdedilenler ise Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn, Hz. Zekeriyyâ, Hz. Yahyâ, ve Hz. Meryem Oğlu Hz. Îsâ'dır. İbn Cerîr der ki : «Her ne kadar onların tamâmını Âdem toplamakta ise de bu sebeple onların neseblerini ayırmıştır. Zîrâ onların içinde Hz. Nûh ile birlikte gemide taşınanların evlâdından olmayanlar vardır ki, bu da İdrîs'dir. Zîrâ o, Nûh'un dedesidir. Ben de derim ki : İdrîs'in Hz. Nûh (a.s.) un nesebinin başında olması kuvvetli olan görüştür. İsrâ hadîsinden alınarak onun, İsrâiloğulları peygamberlerinden olduğu da söylenmiştir. Zîrâ İsrâ gecesinde Hz. Peygamber (s.a.) e selâmında : Merhabâ sâlih peygamber, sâlih kardeş, demiş; Hz. Âdem, ve Hz. İbrâhîm'in söyledikleri gibi «sâlih evlâd» dememiştir. İbn Ebu Hâtim'in Yûnus kanalıyla... Abdullah İbn Muhammed'den rivâyetine göre Hz. İdrîs, Hz. Nûh'dan öncedir. Allah Teâlâ onu kavmine göndermiş, onlara «Allah'tan başka ilâh yoktur.» demelerini, dilediklerini yapmalarını, emretmiş; onlar bundan yüz çevirmişler de Allah Teâlâ onları helâk buyurmuş.

Bu âyette peygamberlerin cinsinin kasdedildiğini güçlendiren delillerden birisi de bunun En'âm sûresindeki şu âyet gibi oluşudur : «İşte bu, bizim huccetimizdir. Onu kavmine karşı İbrâhîm'e verdik. Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Ve muhakkak ki Rabbın, Hakîm, Alîm'dir. Ve Biz, ona İshâk'ı ve Ya'kûb'u ihsân ettik. Daha önce de Nûh'u ve onun soyundan Dâvûd'u, Süleymân'ı, Eyyûb'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı ve Hârûn'u hidâyete erdirdik. İşte böyle mükâfâtlandırırız ihsân edenleri. Zekeriyyâ'yı, Yahyâ'yı, Îsâ'yı ve İlyâs'ı da. Hepsi sâlihlerdendi. İsmâîl'i el-Yesa'ı, Yûnus'u, Lût'u da. Her birini âlemlerden üstün kıldık. Onların babalarından, zürriyyetlerinden, kardeşlerinden kimini de. Onları seçtik ve onları dosdoğru bir yola ilettik... İşte bunlar; Allah'ın hidâyet ettikleridir. Öyleyse sen de onların hidâyetine uy. De ki : Ben buna karşı sizden hiç bir ücret istemem. Bu, ancak âlemler için bir öğüttür.» (En'âm, 83 - 87, 90). Allah Teâlâ başka bir âyet-i kerîme'de ise : «Onların kimini sana anlattık, kimini anlatmadık.» (Ğâfir, 78) buyurmaktadır. Buhârî'nin Sahîh'inde Mücâhid'den rivâyet edildiğine göre o İbn Abbâs'a : Sâd sûresinde secde var mı? diye sormuş, İbn Abbâs evet deyip : «İşte bunlar; Allah'ın hidâyet ettikleridir. Öyleyse sen de onların hidâyetine uy.» (En'âm, 90) âyetini okumuş ve sizin peygamberiniz de kendilerine uyulmakla emrolunanlardandır, demiş. Ve İbn Abbâs Dâvûd'u kasdederek : O da onlardandır, demiştir. Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Rahmân'ın âyetleri onlara okunduğu zaman secdeye kapanırlardı.» Allah'ın huccetlerini, delillerini ve bürhânlarını içeren kelâmını işittikleri zaman Rabları için boyun eğerek, içinde bulundukları büyük nimetlere şükür ve hamdederek secdeye kapanırlardı. Âyet-i kerîme'deki (البكى) kelimesi, ağlayan anlamındaki (باك) kelimesinin çoğuludur. Bunun için âlimler, onlara ve onların durumlarına, derecelerine ittibâen bu âyette tilâvet secdesinin meşrû' olduğunda icmâ' etmişlerdir. Süfyân es-Sevrî'nin A'meş'den onun İbrâhîm'den, onun da Ebu Ma'mer'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Ömer İbn Hattâb (r.a.) Meryem sûresini okudu, secde etti ve : Bu; secdedir, ağlama nerede? dedi. Bu haberi İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr de rivâyet etmişlerse de İbn Cerîr'in isnâd zincirinden gördüğüm kadarıyla Ebu Ma'mer düşmüşdür. En doğrusunu Allah bilir.

فَخَلَفَ مِنۢ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَوٰةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَٰتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا ﴿٥٩﴾ إِلَّا مَن تَابَ
وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحًا فَأُولَٰٓئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْـًٔا ﴿٦٠﴾

59 — Ama onların ardından namazı bırakan, şehvetlerine uyan bir nesil geldi. Onlar bu azgınlıklarının karşılığını göreceklerdir.

60 — Ancak tevbe edip îmân ederek sâlih amel işleyenler müstesnâdır. Onlar, hiç bir haksızlığa uğratılmadan cennete girerler.

Sonradan Gelen Nesiller

Allah Teâlâ önce mes'ûd kimseleri zikreder. Bunlar peygamberler ile onlara tâbi olan, Allah'ın hadlerini ve emirlerini yerine getiren, Allah'ın farzlarını edâ eden ve Allah'ın yasakladıklarını terk eden kimselerdir. İşte Allah Teâlâ bunlardan sonra onların ardından namazı bırakan bir nesil geldiğini zikreder. Onlar namazı terkettiklerine göre, onun dışındaki vâcibleri elbette daha çok zâyi' edip terkedeceklerdir. Zîrâ namaz dinin direği, kulların amellerinin en hayırlısıdır. Bu durumda onlar; dünya şehvetlerine ve lezzetlerine yönelecekler, dünya hayatından hoşnûd olup onunla mutmain olacaklardır. İşte bunlar, bu azgınlıklarının cezâsını kıyâmet gününde göreceklerdir. Burada namazı zâyi' etmekten maksadın ne olduğunda ihtilâf edilmiştir. Bazıları namazın zâyi' edilmesinden onun bütünüyle terkedilmesinin kasdedildiğini söylemişlerdir. Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî, İbn Zeyd İbn Eslem ve Süddî böyle söylemiş olup, İbn Cerîr bu görüşü tercîh eder. Bu sebeple selef ve halef âlimleriyle imâmlardan —ki İmâm Ahmedden rivâyet edilen meşhûr görüş ile Şâfiî'den rivâyet edilen bir kavil bunlardandır— bazıları namazı terk edenin tekfîr edileceğine zâhib olmuşlardır. Bunda delilleri : Kul ile şirk arasında namazı terk etme vardır, hadîsidir. Bu görüşte olanların diğer bir delilleri ise : Bizimle onların arasındaki ahid namazdır. Kim onu (inkârla) terk ederse küfre düşmüş olur, hadîsidir. Elbette burası bu meselenin genişçe anlatılacağı bir yer değildir. Evzaî'nin Mûsâ İbn Süleymân'dan, onun da Kâsım İbn Muhaymira'dan «Ama onların ardından namazı bırakan bir nesil geldi.» âyeti hakkında rivâyetine göre o, şöyle demiş : Onlar sâdece namazın vakitlerini bırakmışlardır (namaz vakitlerine riâyet etmemişlerdir.) şâyet namazı terk olsaydı, bu küfür olurdu. Vekî'nin Mes'ûdî kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre ona : Şüphesiz Allah Teâlâ Kur'an'da namazı çok zikrediyor. O : «Ki onlar kıldıkları namazdan gâfildirler.» (Mâûn, 5), «Onlar ki namazlarında dâimdirler.», «Ve onlar ki, namazlarını muhâfaza ederler.» (Meâric, 23, 34) buyurmaktadır, denilmişti. İbn Mes'ûd : Burada kasdedilen; namazları va-

kitlerinde edâ etmek, vakitlerine riâyet etmektir, dedi. Biz bunun namazı terk etmekle ilgili olduğunu sanıyorduk, dediler de; bu küfürdür, dedi. Mesrûk der ki : Beş vakit namazı kim muhâfaza etmez (devâmlı kılmaz) ise gâfillerden yazılır. Onlarda ifrâta gitmede ise helâk olma vardır. Onlardaki ifrât; onları vakitlerinde edâ etmemek, bırakmaktır. Evzaî'nin İbrâhîm İbn Yezîd'den rivâyetine göre Ömer İbn Abdülazîz «Ama onların ardından namazı bırakan, şehvetlerine uyan bir nesil geldi. Onlar bu azgınlıklarının karşılığını göreceklerdir.» âyetini okuyup sonra şöyle dedi : Onların namazı bırakmaları namazı terk etme değildir. Fakat onlar, vakitlere riâyet etmemişlerdir. İbn Ebu Necîh'in Mücâhid'den rivâyetine göre o, «Ama onların ardından namazı bırakan, şehvetlerine uyan bir nesil geldi. Onlar bu azgınlıklarının karşılığını göreceklerdir.» âyetini okuyup sonra şöyle dedi : Onların namazı bırakmaları namazı terk etme değildir. Fakat onlar, vakitlere riâyet etmemişlerdir. İbn Ebu Necîh'in Mücâhid'den rivâyetine göre o, «Ama onların ardından namazı bırakan, şehvetlerine uyan bir nesil geldi...» âyeti hakkında şöyle demiştir : Kıyâmet kopacağı sırada ve Muhammed ümmetinin sâlihleri gittiği esnâda kalanlar sokaklarda birbirlerinin üzerine aşacaklardır. İbn Cüreyc de bu açıklamanın bir benzerini Mücâhid'den rivâyet eder. Câbir el-Cufî'nin Mücâhid, İkrime ve Atâ İbn Ebu Rebâh'tan rivâyetine göre onlar, bu ümmetten olup âhir zamanlarda olanları kasdedilmektedir. İbn Cerîr'in İbn Hâris kanalıyla... Mücâhid'den rivâyetine göre o : «Ama onların ardından namazı bırakan, şehvetlerine uyan bir nesil geldi.» âyeti hakkında şöyle demiştir : «Onlar bu ümmet içindedirler. Hayvanların ve eşeklerin yollarda birbirleri üzerine aştıkları gibi birbirlerinin üzerine bineceklerdir. Gökte Allah'tan korkmayacaklar, yeryüzünde insanlardan utanmayacaklar. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ahmed İbn Sinân el-Vâsıtî'nin... Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyetine göre; o, şöyle dermiş : Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işittim : Altmış sene sonra öyle bir nesil gelecek ki, onlar namazı bırakıp şehvetlerine uyacaklar ve bu azgınlıklarının cezâsını görecekler. Sonra öyle bir nesil gelecek ki onlar Kur'an'ı okuyacaklar ve fakat Kur'an hançerelerinden aşağıya geçmeyecek. Kur'an'ı üç kişi okuyacak : Mü'min, münâfık ve günâhkâr. Beşîr der ki : Velîd'e; bu üç grup kimlerdir? diye sordum da şöyle dedi : Mü'min ona inanandır. Münâfık onu inkâr edendir. Günâhkâr ise onunla yiyen (onunla, onun sâyesinde karnını doyuran)dır. İmâm Ahmed de bu hadîsi Ebu Abdurrahmân el-Mukrî'den rivâyet etmiştir. Yine Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... Ebu Ricâl'den rivâyetine göre Hz. Âişe, Suffe ehline sadaka gönderir ve : Bundan Berberî erkek ve kadınlara vermeyiniz. Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işittim : Onlar

Allah Teâlâ'nın haklarında «Ama onların ardından namazı bırakan bir nesil geldi.» buyurmuş olduğu bir nesildir, dermiş. Bu da garîb bir hadîstir. Yine İbn Ebu Hâtim der ki : Bana babam'ın... Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî'den rivâyetine göre; o, «Ama onların ardından namazı bırakan bir nesil geldi.» âyeti hakkında şöyle dermiş : Onlar batılılardır. Mülk sâhibi olanların en kötüleri oldukları halde mülke sâhib olacaklardır. Kâ'b el-Ahbar : Allah'a yemîn ederim ki ben, münâfıkların niteliklerini Allah Teâlâ'nın kitâbında şöyle bulmaktayım : Çok içki içen, namazları çokça terk eden, topuklarla çok oynayan, yatsı namazlarını kılma yerine uyuyarak onu çokça terk eden, sabah namazlarında çok kusûrlu olan, cemâatı terk eden. Sonra Kâ'b, «Ama onların ardından namazı bırakan, şehvetlerine uyan bir nesil geldi. Onlar, bu azgınlıklarının karşılığını göreceklerdir...» âyetini okumuştur. Hasan el-Basrî ise şöyle diyor : Onlar mescidleri boş bırakıp işlerine güçlerine, arâzîlerine sarılırlar.. Ebu'l-Eşheb el-Utâridî der ki : Allah Teâlâ Hz. Dâvûd'a şöyle vahyetti : Ey Dâvûd, ashâbını çok sevdikleri şeyleri yemekten sakındır ve korkut. Şüphesiz kalbleri dünya şehvetlerine bağlı olanların akılları Benden men'edilmişlerdir. Kullarımdan bir kula şehvetlerinden herhangi birisini tercîh ettikleri zaman yapacaklarımın Bana en kolay geleni, ona Bana itâatı harâm kılmam, onu bundan mahrûm etmemdir. İmâm Ahmed'in Zeyd İbn Hubâb kanalıyla... Ukbe İbn Âmir'den rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Ümmetim için iki şeyden korkuyorum : Kur'an ve süt. Süte gelince; onlar ekini bol yerlere, köylere giderler, şehvetlere uyarlar ve namazlarını terk ederler. Kur'an'a gelince; onu münâfıklar öğrenir de inananlarla bununla mücâdele ve münâkaşa ederler. İmâm Ahmed, hadîsi Hasan İbn Mûsâ kanalıyla... Ukbe'den merfû' olarak yukardakine benzer şekilde rivâyet etmiş olup hadîsi rivâyette İmâm Ahmed tek kalmıştır.

«Onlar, bu azgınlıklarının karşılığını göreceklerdir.» Ali İbn Ebu Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; bu karşılık, hüsrândır. Katâde ise karşılığın kötülük olduğunu söyler. Süfyân es-Sevrî Şu'be ve Muhammed İbn İshâk'ın Ebu İshâk es-Sübey'î'den, onun Ebu Ubeyde'den, onun da Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre, âyetteki (غياً) kelimesi; cehennemde bir vâdinin adı olup çok derindir ve tadı da çirkindir. A'meş'in Ziyâd'dan, onun da Ebu İyâz'dan «Onlar bu azgınlıklarının karşılığını göreceklerdir.» âyeti hakkında rivâyetinde şöyle demiş : O, cehennemde kan ve irinden bir vâdîdir. İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr der ki : Bana Abbâs İbn Ebu Tâlib'in... Lokmân İbn Âmir el-Huzâî'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Ebu Ümâme Sudayy İbn Aclân el-Bâhilî'ye geldim ve : Bana Allah Rasûlü (s.a.) nden

işitmiş olduğun bir hadîs rivâyet et, dedim. Yemek istedi, sonra şöyle dedi : Allah Rasûlü (s.a.) buyurdu ki : Şâyet on ukkıye ağırlığında bir kaya cehennemin kenarından atılmış olsaydı, elli senede dibine ulaşamazdı. Sonra da Ğayy ve Esâm'a ulaşırdı. Ben : Ğayy ve Esâm nedir? dedim de şöyle dedi : Cehennemin en altında iki kuyudur. Orada cehennem ehlinin kan ve irinleri akar. Allah Teâlâ'nın kitâbında : «Ama onların ardından namazı bırakan, şehvetlerine uyan bir nesil geldi. Onlar, bu azgınlıklarının karşılığını göreceklerdir.» âyeti ile Furkân Sûresindeki : «Zinâ etmezler. Kim de bunları yaparsa cezâya çarpar.» (Furkân, 68) âyetlerinde zikredilen iki cezâlandırılma yeri bunlardır. Bu, garîb bir hadîs olup Allah Rasûlüne ulaştırılması ise münkerdir.

«Ancak tevbe edip sâlih ameller işleyenler müstesnâdır.» Namazı bırakma ve şehvetlere uymaktan vazgeçenler bu hüküm dışındadır. Şüphesiz Allah Teâlâ o kimselerin tevbesini kabul buyuracak, âkıbetlerini güzel yapacak ve onları Naîm cennetlerine vâris olanlardan kılacaktır. Bu sebeple : «Onlar, hiç bir haksızlığa uğratılmadan cennete girerler.» buyurmuştur. Zîrâ tevbe, kendinden öncekileri kapatır. Diğer bir hadîste : Günâhtan tevbe eden hiç günâhı olmayan gibidir, buyrulur. Bu sebeple tevbe edenlerin işlemiş oldukları amellerden hiç bir şey eksiltilmeyecek, daha önce işlemiş olduklarının karşılığı verilerek tevbeden sonra işlemiş olduklarından hiç bir şey eksiltilmeyecektir. Zîrâ Kerîm olan Allah'ın keremi ve Halîm olan Allah'ın hilmi ile bunlar (tevbeden önce işlemiş oldukları günâhlar) yok sayılmıştır. Allah Teâlâ'nın «Ancak tevbe edip îmân ederek sâlih amel işleyenler müstesnâdır.» âyetindeki istisnâ Furkân Sûresindeki şu âyetteki istisnâ gibidir : «Onlar ki, Allah ile beraber başka bir tanrıya tapmazlar. Allah'ın harâm kıldığı cana haksız yere kıymazlar. Zinâ etmezler. Kim de bunları yaparsa, cezâya çarpar. Kıyâmet günü azâbı kat kat olur ve orada alçaltılarak temelli bırakılır. Ancak tevbe eden, inanıp sâlih amel işleyenlerin; Allah işte onların, kötülüklerini iyiliklere çevirir. Ve Allah Gafûr, Rahîm olandır.» (Furkân, 68-70).

جَنَّٰتِ عَدْنٍ ٱلَّتِى وَعَدَ ٱلرَّحْمَٰنُ عِبَادَهُۥ بِٱلْغَيْبِ ۚ إِنَّهُۥ كَانَ وَعْدُهُۥ مَأْتِيًّا ﴿٦١﴾ لَّا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا
سَلَٰمًا ۖ وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾ تِلْكَ ٱلْجَنَّةُ ٱلَّتِى نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَن كَانَ تَقِيًّا ﴿٦٣﴾

61 — Rahmân'ın kullarına gıyâben va'dettiği Adn cennetlerine. Şüphesiz O'nun sözü yerini bulacaktır.

62 — Orada boş sözler değil, sâdece; selâm, sözü işitirler ve sabah-akşam rızıklarını hazır bulurlar.

63 — İşte bu cennetlere; kullarımızdan takvâ sâhiblerini mîrâsçı kılacağız.

«Rahmân'ın kullarına gıyâben va'dettiği ve onların da görmedikleri halde yakîn ve îmânlarının kuvveti ile îmân etmiş oldukları Adn (devâmlı ikâmet edilecek) cennetlerine günâhlarından tevbe edenler gireceklerdir. Şüphesiz O'nun sözü yerini bulacaktır.» âyeti bunun meydana gelmesini, sâbit olduğunu ve istikrârını te'kîd makâmındadır. Şüphesiz Allah Teâlâ va'dinden dönmez ve va'dini değiştirmez. Nitekim şu âyette de buna işâret edilmektedir : «Allah'ın va'di yerini bulmuştur.» (Müzzemmil, 18). Buradaki (مأتيا) kelimesi : Kullar mutlakâ oraya varacaklardır, anlamındadır. (...)

«Orada boş sözler işitmezler. Bunlar bazan dünyada bulunabilir ama cennetlerde düşük, değersiz ve anlamsız söz yoktur.» Sâdece «Selâm sözü işitirler.» kısmı yukardaki cümleden istisnâ-i munkatî ile istisnâ edilmiştir. Şu âyette de istisnâ aynı durumdadır : «Orada boş bir lâf, günâha sokacak bir şey işitmezler. Yalnız selâma karşılık selâm işitirler.» (Vâkıa, 25-26).

«Ve sabah-akşam rızıklarını hazır bulurlar.» Sabah ve akşam vakitleri gibi zamanlarda rızıklarını hazır bulacaklardır. Fakat onlar birbirini ta'kîb eden vakitler içindedirler. Bu vakitlerin geçişini aydınlık ve nûrlarla bilip tanırlar. Nitekim İmâm Ahmed şöyle diyor : Bize Abdürrezzâk'ın... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdu : Cennete ilk girecek zümrenin sûretleri ayın ondördüncü gecesindeki ayın sûreti gibidir. Orada tükürmeyecekler, sümkürmeyecekler ve büyük abdest bozmayacaklardır. Onların kapları ve tarakları altın ve gümüş, buhurdânlıkları buhûr (öd) kokusu, terleri misktir. Onlardan her birinin iki eşi vardır. Bu eşlerin baldırlarının kemikleri (şeffâflığından) ve güzelliğinden etlerinin arkasından görülür. Aralarında zıdlık, düşmanlık yoktur. Kalbleri bir tek kalb üzeredir. «Sabah-akşam Allah'ı tesbîh ederler.» Hadîsi Buhârî ve Müslîm Sahîh'lerinde Ma'mer kanalıyla tahrîc etmişlerdir. İmâm Ahmed'in Ya'kûb kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Şehîdler cennetin kapısında pırıl pırıl parıldayan bir nehirde yeşil bir kubbe içindedirler. Sabah-akşam rızıkları onlara cennetten çıkarılır. Hadîsi bu kanaldan sâdece İmâm Ahmed rivâyet etmiştir. Dahhâk'ın İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, «Ve sabah-akşam rızıklarını hazır bulurlar.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Gece ve gündüz ölçülerine göre sabah-akşam rızıklarını hazır bulurlar. İbn Cerîr der ki :

Bize Ali İbn Sehm'in Velîd İbn Müslim'den rivâyetinde o, şöyle diyor : Züheyr İbn Muhammed'e : «Sabah akşam rızıklarını hazır bulurlar.» âyetini sordum, şöyle dedi : Cennette gece yoktur. Onlar ebedî bir nûr içindedirler. Onlar için gece ve gündüzün ölçüsü vardır. Gecenin miktarını, örtülerin salıverilmesinden ve kapıların kapatılmasından anlarlar. Gündüzün miktarını da örtülerin kaldırılıp kapıların açılmasından bilirler. Bu isnâd ile Velîd İbn Müslim'den, onun Huleyd'den, onun da Hasan el-Basrî'den rivâyetinde cennetin kapıları da zikredilmiş olup şöyle deniliyor : Öyle kapılar ki içinden dışı görünür. Onlara hafîf bir sesle : Açılın, kapanın, denilir de öylece yaparlar. Katâde : «Ve sabah-akşam rızıklarını hazır bulurlar.» âyeti hakkında şöyle diyor : Orada iki zaman vardır, sabah ve akşam. Orada gece ve gündüz yoktur. Orada sâdece aydınlık ve nûr vardır. Mücâhid de şöyle demiştir : Sabah ve akşam yoktur. Sâdece dünyada iken alışmış oldukları ve iştâhlarının çektiği zamanlarda onlara rızıkları getirilir. Hasan, Katâde ve başkaları şöyle demiş : Araplar arasında nimet içinde olan kimse, sabah ve akşam yemeği yiyen idi. (Sabah ve akşam yemeği yiyen kimse nimet içinde sayılırdı.) İşte Kur'an da onların içinde bulundukları hâle mutâbık olarak indirilmiştir. Allah Teâlâ : «Ve sabah-akşam rızıklarını hazır bulurlar.» buyurmuştur. İbn Mehdî'nin Hammâd İbn Zeyd'den, onun Hişâm'dan, onun da Hasan'dan rivâyetinde o, «Ve sabah-akşam rızıklarını hazır bulurlar.» âyeti hakkında şöyle demiş : Sabah akşamın hemen peşinden, akşam da sabahın hemen peşinden gelir. Orada gece yoktur. İbn Ebu Hâtim'in Ali İbn Hüseyn kanalıyla... Ebu Hüreyre'den, onun da Hz. Peygamber (s.a) den rivâyetinde şöyle buyurmuş : Cennet sabahlarından hiç bir sabah yoktur ki —bütün cennet, sabah vakitlerinden ibârettir— o sabahta Allah'ın dostuna hûrîlerden bir eş zifâf olunmasın. Onların yaratılışça en aşağı mertebede olanı za'ferândandır. Ebu Muhammed hadîsin münker olduğunu söyler.

«İşte bu cennetlere; kullarımızdan takvâ sâhiplerini mîrâsçı kılacağız.» Bu yüce sıfatlarla nitelemiş olduğumuz cennetlere Allah'tan sakınan kullarımızı mîrâsçı kılacağız. Onlar darlıkta ve bollukta Allah'a itâat eden, öfkelerini yenen ve insanları affeden kimselerdir. Nitekim Mü'minûn sûresinin başında şöyle buyuruluyor : «Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır. Ki onlar; namazlarında huşû' içindedirler... İşte onlar vâris olanlardır. Onlar ki Firdevs'e vâris olacaklardır. Ve orada ebedî kalıcıdırlar.» (Mü'minûn, 1-11).

وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا وَمَا بَيْنَ ذَٰلِكَ وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا

﴿٦٤﴾ رَبُّ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا فَاعْبُدْهُ وَاصْطَبِرْ لِعِبَادَتِهِۦ ۚ هَلْ تَعْلَمُ لَهُۥ سَمِيًّا ﴿٦٥﴾

64 — Biz, ancak Rabbının emri ile ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bu ikisi arasındaki her şey, O'nundur. Ve Rabbın unutkan değildir.

65 — O; göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbıdır. O halde O'na ibâdet et ve bu ibâdetinde devâmlı ol. Sen, O'nun adaşı olduğunu bilir misin?

İmâm Ahmed'in Ebu Ya'lâ ve Vekî' kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) Cibrîl'e : Bizi, ziyâret etmekte olduğundan daha çok ziyâret etmeni engelleyen nedir? diye sormuştu. Bunun üzerine : «Biz, ancak Rabbının emri ile ineriz...» âyeti nâzil oldu. Hadîsi sâdece Buhârî tahrîc etmiş olup, bunu bu âyetin tefsîrinde Ebu Nuaym'dan, o da Ömer İbn Zerr'den rivâyet etmiştir. Ayrıca İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr de hadîsi Ömer İbn Zerr kanalıyla rivâyet etmişlerdir. Bu ikisinin rivâyetinde hadîsin sonunda şu fazlalık vardır : Bu, Muhammed (s.a.) e cevap olmuştur. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî der ki: Cibrîl, Allah Rasûlü (s.a.) ne gelmedi de Allah Rasûlü (s.a.) buna çok üzülüp hüzünlendi. Cibrîl gelerek : Ey Muhammed, Biz, ancak Rabbının emri ile ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bu ikisi arasındaki her şey O'nundur. Ve Rabbın unutkan değildir, dedi. Mücâhid der ki : Cibrîl Muhammed (s.a.) e on iki gece gelmedi. (müşrikler) : Muhammed terk edildi, dediler. Cibrîl Allah Rasûlüne gelince : Ey Cibrîl, bana gelmekte geciktin. O kadar ki müşrikler birçok zannda bulundular, dedi, de, «Biz, ancak Rabbının emri ile ineriz. Önümüzde, arkamızda ve bunun arasındaki her şey O'nundur. Ve Rabbın unutkan değildir.» âyeti nâzil oldu. Bu âyet, Duhâ sûresindeki âyet gibidir. Dahhâk İbn Müzâhim, Katâde, Süddî ve bir çoklarının söylediklerine göre bu âyet Cibrîl'in gelmemesi hakkında nâzil olmuştur. Hakem İbn Ebân'ın İkrîme'den rivâyetinde o, şöyle demiş : Cibrîl Allah Rasûlü (s.a.) ne kırk gün gelmedi, sonra indi. Hz. Peygamber (s.a.) ona : İnmedin de sonunda seni özledim, dedi. Cibrîl de kendisine : Bilakis ben seni daha çok özlemişimdir, diye cevab verdi. Bunun üzerine Cibrîl'e : Ona : «Biz, ancak Rabbının emri ile ineriz...» de, diye vahyolundu. Hadîsi İbn Ebu Hâtim —Allah ona rahmet eylesin— rivâyet etmiş olup garîbdir. İbn Ebu Hâtim'in Ahmed İbn Sinân kanalıyla... Mücâhid'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Elçiler Hz. Peygamber (s.a.) e gecikti. Cibrîl kendisine geldiğinde ona : Ey Cibrîl, seni gelmekten alıkoyan nedir? diye sordu. Cibrîl, ona şu cevabı verdi : Siz tırnaklarınızı kesmez, bıyıklarınızı kısaltmaz ve misvâklanmaz iken biz size nasıl gelelim? Sonra

Mücâhid sonuna kadar olmak üzere : «Biz, ancak Rabbının emri ile ineriz...» âyetini okudu. Taberânî der ki : Bize Ebu Âmir en-Nahvî'nin... İbn Abbâs'tan onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetine göre Cibrîl ona gelmekte gecikmişti. Hz. Peygamber bunu Cibrîl'e anlattı da : Siz dişlerinizi misvâklamaz, tırnaklarınızı kesmez, bıyıklarınızı kısaltmaz ve parmaklarınızın boğumlarının iç taraflarında kalan kısımlarını temizlemezken biz (size) nasıl geliriz? dedi. İmâm Ahmed de hâdisi Ebu'l-Yemmân'dan, o İsmâîl İbn Ayyâş'dan yukardakine benzer şekilde rivâyet etmiştir. İmâm Ahmed'in Seyyâr kanalıyla... Ümmü Seleme'den rivâyetine göre o, şöyle demiş : Allah Rasûlü (s.a.) bana : Oturma yerini bizim için düzelt. Zîrâ melek yeryüzüne inecek, buyurdu. Melek oraya hiç inmedi.

«Önümüzde, arkamızda ve bunun arasındaki her şey O'nundur.» Burada «Önümüzdeki» lerden maksad dünya işleri; «Arkamızdaki» lerden maksad da âhiret işleridir, denilmiştir. «Bu ikisi arasındaki» ise iki nefha arasındakilerdir. Bu açıklama; Ebu'l-Âliye, İkrîme, Mücâhid, kendilerinden gelen rivâyetlerinden birinde Saîd İbn Cübeyr ve Katâde, Süddî ve Rebî' İbn Enes'indir. «Önümüzdekiler» in ilerde başımıza gelecek âhiret işleri, «Arkamızdakiler» in geçen dünya işleri, «Bu ikisi arasındaki» de dünya ile âhiret arasındakiler olduğu da söylenmiştir. Bu açıklamanın bir benzeri İbn Abbâs, Saîd İbn Cübeyr, Dahhâk, Katâde, İbn Cüreyc ve Sevrî'den de rivâyet edilmiş olup, İbn Cerîr de bu açıklamayı tercîh etmiştir. En doğrusunu Allah bilir. Mücâhid'in söylediğine göre «Ve Rabbın unutkan değildir..» âyetinin anlamı : Rabbın seni unutmadı, şeklindedir. Mücâhid'den rivâyetle daha önce geçtiği üzere bu âyet-i kerîme, Allah Teâlâ'nın «Andolsun, kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye ki, Rabbın ne seni terketti, ne de darıldı.» (Duhâ, 1-3) âyetleri gibidir. İbn Ebu Hâtim derki : Bize Yezîd İbn Muhammed İbn Abdüssamed ed-Dimaşkî'nin... Ebu Derdâ'dan —Ebu Derdâ hadîsi merfû' olarak rivâyet ediyor— rivâyetinde şöyle buyurulmuş : Allah Teâlâ'nın kitâbında helâl kıldığı helâldır. Harâm kıldığı şey de harâmdır. Bir şeyin hükmünü beyân buyurmamışsa bu, O'nun bağışıdır. Allah'tan O'nun bağışını kabul edin. Şüphesiz Allah, herhangi bir şeyi unutacak değildi. Sonra da Ebu Derdâ, «Ve Rabbın unutkan değildir.» âyetini okumuş.

«O; göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbıdır.» Bunları yaratan, idâre eden, onlara hâkim olan, hükmünü değiştirip geciktirecek kimsenin olmadığı yegâne tasarruf sâhibidir. «O halde O'na ibâdet et ve bu ibâdetinde devâmlı ol. Sen O'nun adaşı olduğunu bilir misin.» Ali İbn Ebu Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle demiş : «Sen O'nun adaşı olduğunu bilir misin hiç?» Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Katâde, İbn Cüreyc ve başkaları da böyle söylemiştir. İbn Ab-

bâs'tan rivâyetle İkrime ise şöyle diyor : Allah Teâlâ'dan başka «Rahmân» diye isimlendirilen hiç kimse yoktur. O yücedir, ismi kutsaldır.

وَيَقُولُ الْإِنسَانُ أَإِذَا مَا مِتُّ لَسَوْفَ أُخْرَجُ حَيًّا ﴿٦٦﴾ أَوَلَا يَذْكُرُ الْإِنسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ
مِن قَبْلُ وَلَمْ يَكُ شَيْئًا ﴿٦٧﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَالشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ
جِثِيًّا ﴿٦٨﴾ ثُمَّ لَنَنزِعَنَّ مِن كُلِّ شِيعَةٍ أَيُّهُمْ أَشَدُّ عَلَى الرَّحْمَٰنِ عِتِيًّا ﴿٦٩﴾ ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ
أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا ﴿٧٠﴾

66 — İnsan der ki : Ben öldüğümde mi diriltileceğim?

67 — İnsan hiç düşünmez mi ki; kendisi önceden bir şey değilken Biz yarattık onu.

68 — Rabbına andolsun ki; Biz onları da, şeytânları da beraber mutlakâ haşredeceğiz. Sonra cehennemin yanında diz çöktürerek hazır bulunduracağız.

69 — Sonra her toplumdan Rahmân'a karşı en çok başkaldıranları ortaya koyacağız.

70 — Cehenneme en çok lâyık olanları elbette Biz, biliriz.

Ölümden Sonra Diriliş

Allah Teâlâ insanın, ölümünden sonra tekrâr diriltilmesine şaşıp bunu uzak gördüğünü haber verir. Nitekim başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır. «Şaşacaksan onların : Biz toprak olunca yeniden mi yaratılacağız? demelerine şaşmak gerekir.» (Ra'd, 5), «İnsan, gerçekten kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmedi mi ki, şimdi apaçık bir düşman kesilmektedir. Kendi yaratılışını unutarak Bize bir misâl getirdi. Çürümüşken kemikleri diriltecek kimdir? dedi. De ki : Onları ilk defa yaratan diriltecektir. O, her türlü yaratmayı en iyi bilendir.» (Yâsîn, 77-79). Burada ise şöyle buyuruyor : «İnsan der ki : Ben öldüğümde mi diriltileceğim? İnsan hiç düşünmez mi ki; kendisi önceden bir şey değilken Biz yarattık onu.» Allah Teâlâ burada (yaratıkları) diriltmeye, onları ilk yaratışını delil getirir. Yani Allah Teâlâ insanı bir şey değilken yaratmıştır. O bir şey olduktan sonra onu tekrâr mı

diriltemeyecek? Nitekim başka bir âyette şöyle buyrulur : «Önce yaratan sonra onu tekrâr eden O'dur. Bu, O'nun için daha kolaydır.» (Rûm, 27). Sahîh bir hadîste belirtildiğine göre Allah Teâlâ şöyle buyuruyor : Beni yalanlama hakkı yok iken âdemoğlu Beni yalanladı. Bana eziyet vermeye hakkı yok iken âdemoğlu Bana eziyet verdi. Onun beni yalanlaması : Başladığı gibi beni tekrâr diriltemeyecektir, demesidir. Yaratmanın ilki elbette Bana sonrakinden daha kolay değildir. Bana eziyet vermesine gelince; Ben Ehad, Samed, doğmamış, doğrulmamış, hiç kimsenin dengi olmadığı (Allah) iken onun, Benim çocuğum olduğunu söylemesidir.

«Rabbına andolsun ki; Biz onları da, şeytânları da beraber haşredeceğiz.» âyetinde Rab Teâlâ yüce nefsine yemîn ediyor ki, onların topunu ve Allah'ın dışında tapınagelmekte oldukları şeytânlarını birlikte haşredecektir. «Sonra cehennemin yanında diz çöktürerek hazır bulunduracağız.» İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî (جِثِيّاً) kelimesini; «oturtarak, oturur halde» şeklinde açıklar. Buna göre bu âyet, Allah Teâlâ'nın : «Her ümmeti dizüstü çökmüş görürsün.» (Câsiye, 28) âyeti gibidir. «Sonra cehennemin yanında diz çöktürerek hazır bulunduracağız.» âyeti hakkında Süddî : Yani dikilir halde hazır bulunduracağız, demiştir. Mürra kanalıyla İbn Mes'ûd'dan da bu açıklamanın benzeri rivâyet edilmiştir. Mücâhid'in söylediğine göre; «Sonra her toplumdan Rahmân'a en çok baş kaldıranları ortaya koyacağız.» âyetindeki toplumdan, her bir ümmet kasdedilmektedir. Sevrî'nin Ali İbn Akmer'den, onun Ebu Ahvas'tan, onun da İbn Mes'ûd'dan rivâyetinde o, şöyle demiştir : Birbiri üzerine hapsedilip tutulacaklar ve sonunda sayı tamâmlanınca (Rab Teâlâ) onların topuna birden gelip, cürüm yönüyle en büyük olanlarından başlayacaktır. İşte Allah Teâlâ'nın : «Sonra her toplumdan Rahmân'a karşı en çok baş kaldıranları ortaya koyacağız.» kavli budur. «Sonra her toplumdan Rahmân'a karşı en çok baş kaldıranları ortaya koyacağız.» âyeti hakkında Katâde şöyle bir açıklama getirir : Sonra her din ehlinden onların kötülükte idârecileri ve ileri gelenlerini çıkarıp ayıracağız. İbn Cüreyc ile Selef'ten bir çokları da böyle söylemiş olup bu, Allah Teâlâ'nın şu kavli gibidir : «Nihâyet hepsi birbiri ardından orada toplanınca, sonrakiler öncekiler için derler ki : Rabbımız, işte bizi bunlar saptırdı. Onun için bunlara ateşten katmerli azâb ver. Buyurur ki : Hepiniz için katmerlidir. Ne var ki bilmezsiniz. Öncekiler de sonrakilere : Sizin bizden bir üstünlüğünüz yoktur. Öyleyse ne kazandıysanız karşılığı olan azâbı tadın, dediler.» (A'râf, 38-39).

Sonra «Cehenneme en çok lâyık olanları elbette Biz biliriz.» âye-

ti burada haberin haber üzerine atfı kabîlindendir. Kasdedilen; Allah Teâlâ'nın, kullarından cehennem ateşine atılıp orada ebedî kalmayı hak edenle hakkında azâbın kat kat kılınmasına müstehak olanı en iyi bilen olduğudur. Nitekim daha önce geçen bir âyet-i kerîme'de de şöyle buyrulmaktaydı : «Hepiniz için katmerlidir. Ne var ki bilmezsiniz.» (A'râf, 38).

وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا ۚ كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ﴿٧١﴾ ثُمَّ نُنَجِّي الَّذِينَ اتَّقَوا وَّنَذَرُ الظَّالِمِينَ فِيهَا جِثِيًّا ﴿٧٢﴾

71 — Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, Rabbının yapmayı üzerine aldığı kesin bir hükümdür.

72 — Sonra Biz, takvâya erenleri kurtaracağız. Zâlimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakacağız.

İmam Ahmed der ki : Bize Süleymân İbn Harb'ın... Ebu Sümeyye'den rivâyetinde o, şöyle anlatıyor : (Cehenneme) uğrama konusunda ihtilâfa düştük. Bir kısmımız : İnanan oraya girmeyecektir, derken; bazıları da : Topu oraya girecek, sonra Allah Teâlâ takvâya erenleri kurtaracak, dediler. Câbir İbn Abdullah'a kavuşup ona : Cehenneme uğrama konusunda ihtilâfa düştük, dedim. Topu birden oraya varacaktır (girecektir), dedi. —Râvîlerden Süleymân, bir keresinde : Topu birden oraya girecektir, demiştir.— Ve iki parmağını kulaklarına doğru götürüp : Susunuz; eğer Allah Rasûlü (s.a.) nün şöyle buyurduğunu işitmemiş olaydım (elbette bunu söylemezdim) : Hiç bir iyi ve kötü kalmaksızın herkes oraya girecektir. Ancak mü'mine soğuk ve selâmet yeri olacaktır. Nitekim Hz. İbrâhîm (a.s.) e de öyle olmuştu. O kadar ki onların soğukluğundan cehennem feryâd edecektir. Sonra : Allah Teâlâ takvâya erenleri kurtarıp zâlimleri orada diz çökmüş olarak bırakacaktır, diye ekledi. Hadîs garîb olup tahrîc etmemişlerdir. Hasan İbn Arafe'nin Mervân İbn Muâviye kanalıyla... Hâlid İbn Ma'dân'dan rivâyetinde o, şöyle demiş : Cennetlikler cennete girdikten sonra : Rabbımız bize cehenneme uğramayı va'detmemiş miydi? diyecekler de, şöyle buyuracak : Siz o sönük iken uğradınız. Abdürrezzâk'ın İbn Uyeyne kanalıyla... Kays İbn Ebu Hâzim'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Abdullah İbn Revâha başını eşinin kucağına koymuş ve ağlamıştı. Eşi de ağladı. Abdullah : Seni ağlatan nedir? diye sordu da ha-

nımı şöyle dedi : Senin ağladığını görüp ben de ağladım. Abdullah dedi ki : Ben Allah Teâlâ'nın : «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur.» kavlini hatırladım. Bilmiyorum; orada kurtulacak mıyım, yoksa kurtulmayacak mıyım? Başka bir rivâyette Abdullah İbn Revâha'nın o sırada hasta olduğu kaydedilmektedir. İbn Cerîr'in Ebu Küreyb kanalıyla... Ebu İshâk'tan rivâyetinde Ebu Meysere, yatağına girdiği zaman : Keşke annem beni doğurmamış olaydı, der sonra ağlarmış. Ey Ebu Meysere, seni ağlatan nedir? denilmiş de şöyle cevablamış : Bizim oraya (cehenneme) mutlakâ uğrayacağımız bize haber verildi ama oradan çıkacağımız bize haber verilmedi. Abdullah İbn Mübârek'in Hasan el-Basrî'den rivâyetine göre; o, şöyle anlatmış : Bir adam kardeşine : Senin ateşe gireceğin (haberi) sana geldi mi? demişti. Kardeşi; evet, dedi. Oradan çıkacağın haberi sana geldi mi? diye sordu, kardeşi; hayır, dedi. O halde bu gülüş niçin? diye sordu. Bir daha da Allah'a kavuşuncaya kadar güler halde görülmedi. Yine Abdürrezzâk'ın İbn Uyeyne kanalıyla... İbn Abbâs'ın Nâfi' İbn Ezrâk ile münâkaşasını işiten birisinden rivâyetine göre İbn Abbâs : (Cehenneme) uğrama, girme değil midir? dedi. Nâfi'; hayır, diye cevabladı. İbn Abbâs : «Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, şüphesiz ki cehennem odunusunuz. Oraya gireceksiniz.» (Enbiyâ, 98) âyetini okudu. Bu girmek midir, yoksa değil midir? «O, kıyâmet gününde kavmine öncülük eder ve onları ateşe götürür.» (Hûd, 98) Bu girmek midir, yoksa değil midir? Bana ve sana gelince; biz oraya gireceğiz. Oradan çıkıp çıkmayacağımıza bak. Senin yalanlamanla Allah'ın seni oradan çıkaracağını sanmıyorum, dedi. Bunun üzerine Nâfi' güldü. İbn Cüreyc'in Atâ'dan rivâyetine göre Ebu Râşid el-Harûrî —ki bu zât Nâfi' İbn Ezrâk'dır— : «Cehennemin uğultusunu duymazlar.» (Enbiyâ, 102) dedi. İbn Abbâs : Yazıklar olsun sana, sen mecnûn musun? Allah Teâlâ'nın : «O, kıyâmet gününde kavmine öncülük eder ve onları ateşe götürür.» (Hûd, 98), «Mücrimleri de suya götürür gibi cehenneme süreriz.» (Meryem, 86), «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur.» âyetleri nerede kaldı? Allah'a yemîn olsun ki geçenlerin duâsı şöyle idi : Ey Allah'ım, beni ateşten sâlimen çıkar ve beni kazançlı olarak cennete girdir. İbn Cerîr'in Muhammed İbn Ubeyd el-Muhâribî kanalıyla... Mücâhid'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : İbn Abbâs'ın yanındaydım. Ona Ebu Râşid denilen birisi geldi —O Nâfi' İbn Erzâk'tır— ve İbn Abbâs'a : Ey İbn Abbâs, Allah Teâlâ'nın : «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, Rabbının yapmayı üzerine aldığı kesin bir hükümdür.» âyeti hakkında ne dersin? dedi. İbn Abbâs şöyle cevabladı : Ey Ebu Râşid, ben ve sen oraya gireceğiz. Bak bakalım oradan çıkacak mıyız, yoksa çıkmayacak mıyız? Ebu Dâvûd et-Tayâlisî'nin Şu'be'den, onun Abdul-

lah İbn Sâib'den, onun da İbn Abbâs'ı' «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur.» âyetini okurken işiten birisinden rivâyete göre, burada kâfirler kasdedilmektedir. Aynı şekilde Ömer İbn Velîd de İkrime'nin, âyeti «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur.» şeklinde okuduğunu ve şöyle dediğini rivâyet eder : Bunlar zâlimlerdir. Biz böylece okurduk. İkrime'nin bu açıklamasını İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr rivâyet eder. Avfî'nin «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, Rabbının yapmayı üzerine aldığı kesin bir hükümdür.» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetinde, burada hem iyiler hem de günâhkârlar kasdedilmektedir. Allah Teâlâ'nın Firavun için : «O, kıyâmet gününde kavmine öncülük eder ve onları ateşe götürür. Ne kötü yerdir onların gittikleri yer.» (Hûd, 98) ve «Mücrimleri de suya götürür gibi cehenneme süreriz.» (Meryem, 86) buyurduğunu işitmez misin? Ateşe gitme, (oraya) girme olarak isimlendirilmiştir. Yoksa bu kelimede oradan çıkma anlamı yoktur. İmâm Ahmed'in Abdurrahmân kanalıyla... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur.» âyeti hakkında şöyle buyurmuştur : Bütün insanlar ateşe uğrayacaktır. Sonra onlar, amelleri ile oradan çıkacaklardır. Hadîsi Tirmizî de Abd İbn Humeyd kanalıyla... Süddî'den rivâyet etmiştir. Ayrıca Tirmizî, hadîsi Şu'be kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan mevkûf olarak da rivâyet eder. Bu hadîs burada merfû' olarak bu şekilde vâki' olmuştur. Ayrıca Esbât'ın Süddî'den, onun Mürre'den, onun da Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetinde o, şöyle demiştir : Bütün insanlar Sırât'a uğrayacaktır. Onların Sırât'a uğramaları, ateşin çevresinde dikilmeleridir. Sonra Sırât'tan amelleri ile geçip çıkacaklardır. Onlardan şimşek gibi geçenleri, rüzgâr gibi geçenleri, kuş gibi geçenleri, en cins at gibi geçenleri, en iyi cins deve gibi geçenleri, insanın koşması gibi geçenleri vardır. Onların geçmekte en sonuncuları, iki ayağının iki parmaklarının önünde bir nûr olan kişidir. Onunla Sırât'ı gözleyerek geçer. Sırât kaygandır. Üzerinde geven dikeni gibi dikenler vardır. İki tarafında yanlarında ateşten kancalar olan, melekler vardır. Bu kancalarla insanları ansızın yakalayıverirler... Ve râvî hadîsin tamâmını zikretti. Hadîs İbn Ebu Hâtim tarafından da rivâyet edilmiştir. İbn Cerîr der ki : Bize Hallâd İbn Eslem'in... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetinde o : «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur.» âyeti hakkında şöyle demiş : Sırât, cehennem üzerinde kılıcın keskin tarafı gibidir. Birinci tabaka şimşek gibi, ikincisi rüzgâr gibi, üçüncüsü en cins atlar gibi, dördüncüsü en cins hayvanlar gibi geçer. Sonra (diğerleri) geçerken melekler : Ey Allah'ım kurtar, kurtar, derler. Bu hadîsin Buhârî ile Müslim'in Sahîh'lerinde ve başka eserlerde

Enes, Ebu Saîd, Ebu Hüreyre, Câbir ve başka sahâbîlerden rivâyetle şâhidleri vardır.

İbn Cerîr der ki : Bana Ya'kûb'un... Ğuneym İbn Kays'dan rivâyetine göre; «cehenneme uğrama» zikredilmiş de, Kâ'b şöyle demiş : Cehennem insanlar için tutulur (teskîn edilir) da sanki donmuş bir yağın yüzü gibi olur. Nihâyet iyisi ile günâhkârı ile bütün yaratıkların ayakları onun üzerine basınca bir münâdî ona : Ashâbını tut, benim ashâbımı bırak, diye nidâ eder. Cehenneme ehil olan herkesi batırır. Şüphesiz o, cehenneme ehil olanları kişinin çocuğunu bilmesinden daha iyi bilir. İnananlar ise elbiseleri ıslanmış olarak çıkarlar. Kâ'b şöyle devâm eder : Cehennemin koruyucularından bir koruyucunun iki omuzu arası bir senelik yoldur. Onlardan her birerinin elinde çatal bir direk vardır. Bu direği öyle bir sallar ki bununla yedi yüzbin kişi ateşe yıkılır.

İmâm Ahmed der ki : Bize Ebu Muâviye'nin... Hz. Hafsa'dan rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) : Şâyet Allah dilerse Bedir ve Hudeybiye'de bulunmuş hiç kimsenin ateşe girmeyeceğini umuyorum, buyurmuştur. Hz. Hafsa der ki : Ben; Allah Teâlâ : «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur.» buyurmuyor mu? dedim de, şöyle buyurduğunu işittim : «Sonra Biz, takvâya erenleri kurtaracağız. Zâlimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakacağız.» Yine İmâm Ahmed'in İbn İdrîs kanalıyla... Zeyd İbn Hârise'nin hanımından rivâyetine göre o, şöyle anlatmış : Allah Rasûlü (s.a.) Hz. Hafsa'nın evindeydi. Bedir ve Hudeybiye'de bulunan hiç kimse ateşe girmeyecek, buyurdu. Hz. Hafsa; Allah Teâlâ : «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur.» buyurmuyor mu? diye sordu da Allah Rasûlü (s.a.) : «Sonra Biz, takvâya erenleri kurtaracağız.» buyurdu. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Zührî kanalıyla... Ebu Hüreyre (r.a.) den rivâyetlerine göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuş : Müslümanlardan bir kimsenin üç çocuğu ölürse son derece az olanın dışında ateş ona dokunmayacaktır. Abdürrezzâk'ın Ma'mer kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuş : Kimin üç çocuğu ölürse son derece az olanın dışında ateş ona dokunmaz. Bununla Allah Rasûlü ona (cehenneme) uğramayı kasdedmiştir. Ebu Dâvûd et-Tayâlisî'nin Zem'a kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde o, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyururken işitmiş : Bir müslümanın üç çocuğu ölürse son derece az olanın dışında ateş ona dokunmaz. Zührî der ki : Allah Rasûlü sanki bununla «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, Rabbının yapmayı üzerine aldığı kesin bir hükümdür.» âyetini kasdetmektedir. İbn Cerîr'in İmrân İbn Bekkâr kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde o, şöyle anlatıyor : Allah Rasûlü (s.a.) ashâbından sıtmaya tutul-

muş birini ziyâret etmek üzere çıkmıştı. Ben de yanındaydım. Sonra şöyle buyurdu : Şüphesiz ki Allah Teâlâ : Bu (sıtma hummâsı, harâreti) âhiretteki ateşten nasîbi olsun diye inânan kuluma musallat ettiğim ateşimdir, buyurur. Hadîs garîb olup bu kanaldan tahrîc etmemişlerdir. Yine İbn Cerîr'in Ebu Küreyb kanalıyla... Mücâhid'den rivâyetinde o : Hummâ her mü'minin ateşten payıdır, demiş sonra da : «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur.» âyetini okumuştur. İmâm Ahmed der ki : Bize Hasan'ın... Muâz İbn Enes el-Cühenî'den, onun da Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyetinde şöyle buyurmuş : Kim, sonuna kadar on kere «De ki : O, Allah tektir...» sûresini (İhlâs Sûresi) okursa; Allah Teâlâ onun için cennette bir köşk inşâ eder. Ömer : Ey Allah'ın elçisi, o halde bu sûreyi çokça okuyalım, dedi de Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdu : Allah Teâlâ en çok ve en temizdir. Allah Rasûlü (s.a.) buyurdu ki : Kim, Allah yolunda bin âyet okursa; kıyâmet günü peygamberler, sıddîklar, şehîdler ve sâlihlerle birlikte yazılır. Allah dilerse bunlar ne güzel arkadaştırlar. Kim de Allah yolunda müslümanların arkasını bir sultanın ücreti ile değil de nâfile olarak (ücretsiz olarak) korursa, son derece az olanın dışında iki gözüyle ateşi görmez. Allah Teâlâ : «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur.» buyurmuştur. Şüphesiz Allah yolunda zikir ve nafaka yedi yüz kat katlanır. Diğer bir rivâyette de : Yedi yüz bin kat katlanır, buyurulmuştur. Ebu Dâvûd'un Ebu Tâhir kanalıyla... Sehl'den, onun babasından, onun da Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyetine göre, Namaz, oruç ve zikir Allah yolunda harcama üzerine yedi yüz kat katlanır (bunların sevâbı Allah yolunda harcamanın yedi yüz katıdır). Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den, onun da Katâde'den rivâyetine göre o, «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur.» âyeti hakkında : Bu, onun üzerinden geçmektir, demiştir. «Sizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur.» âyeti hakkında Abdurrahmân İbn Eslem de şöyle diyor : Müslümanların uğraması, onun üzerindeki köprüden geçmeleridir. Müşriklerin uğraması ise ona girmeleridir. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyuruyor : O gün ayağı kayan erkek ve kadınlar pek çoktur. O gün köprüyü iki saf melek kuşatmıştır. Onların duâları : Ey Allah, kurtar, kurtar, şeklindedir. Süddî'nin Mürre'den, onun da İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre; o, «Bu, Rabbının yapmayı üzerine aldığı kesin bir hükümdür.» âyeti hakkında şöyle diyor : Bu, Rabbının üzerine aldığı kesinleşmiş bir yemîndir. Mücâhid de âyetteki (حتماً) kelimesini; kazadır, şeklinde açıklar. İbn Cüreyc de böyle söylemiştir.

«Sonra Biz, takvâya erenleri kurtaracağız.» Bütün yaratıklar ateş üzerinden geçip kâfirler ve günâhları ölçüsünde günâhkâr âsîlerden

ona düşenler düştükten sonra Allah Teâlâ amelleri ölçüsünde inanmış ve takvâya ermiş kimseleri oradan kurtaracaktır. Onların Sırât üzerinden geçmeleri ve hızları dünyada yapmış oldukları amelleri ölçüsüncedir. Sonra (Bu geçenler) inananlardan büyük günâh sâhibleri hakkında şefâat edeceklerdir. Melekler, peygamberler ve inananlar şefâat edecekler de yüzleri —ki secde yerleridir— dışında ateş tarafından yenilmiş birçok kimseyi çıkaracaklardır. Onların bu kimseleri ateşten çıkarmaları, kalblerindeki îmânları ölçüsüncedir. Önce kalbinde îmândan bir dînâr ağırlığı olan kimleri çıkaracaklar, sonra onları ta'kîb edenleri sonra onları ta'kîb edenleri, sonra da onların peşinden gelenleri çıkaracaklardır. Nihâyet kalbinde îmândan en aşağı, en aşağı, en aşağı zerre ağırlığı olanı çıkaracaklardır. Daha sonra Allah Teâlâ, hiç bir hayır işlememiş dahi olsa ömründe bir gün «Allah'tan başka ilâh yoktur.» diyenleri de ateşten çıkaracak, orada devâmlı kalması vâcib olanlar dışında ateşte kimse kalmayacak. Nitekim bu husûsta Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyet edilen sahîh hadîsler mevcûddur. Bu sebeple Allah Teâlâ : «Sonra Biz, takvâya erenleri kurtaracağız. Zâlimleri de orada diz üstü çökmüş olarak bırakacağız.» buyurmuştur.

وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا
وَأَحْسَنُ نَدِيًّا ﴿٧٣﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَحْسَنُ أَثَاثًا وَرِئْيًا ﴿٧٤﴾

73 — Âyetlerimiz kendilerine açıkça okunduğu zaman; küfreden o adamlar mü'minlere : Bu iki takım insanın hangisinin makâmı daha iyi ve yeri daha güzeldir? derler.

74 — Onlardan önce nice nesilleri yok ettik ki, varlıkça ve gösterişçe bunlardan çok daha üstündüler.

Allah Teâlâ haber veriyor ki Allah'ın; delâleti açık, huccet ve bürhânlığı son derece ayân-beyân âyetleri kâfirlere açıkça okunduğu zaman onlar, bundan yüz çevirip inananlara karşı öğünüp içinde bulundukları bâtıl dinin sıhhatına onların durumlarını delil getirerek derler ki : «Bu iki takım insanın hangisinin makamı daha iyi ve yeri daha güzeldir?» Yani bu iki takımdan kimin evleri daha güzel, mahalleleri daha yüksek ve sohbet meclisleri daha güzeldir? Âyette geçen (نديا) kelimesi, erkeklerin konuşmak için toplandıkları yerdir. Yani onların sohbet meclisleri daha ma'mûr, gelip gideni daha çoktur.

Bununla şöyle demek istiyorlar : Bu derecede olduğumuz halde nasıl olur da biz bâtılda; onlar ise Erkam İbn Ebu el-Erkam ve benzeri mahallelerde gizleniyor oldukları halde hak üzere olurlar? Nitekim Allah Teâlâ, onlardan haber vererek şöyle buyurur : «O küfredenler inananlar için : Bu iş, bir hayır olsaydı onlar bunda bizi geçemezlerdi, dediler.» (Ahkâf, 11), Nûh'un kavmi de şöyle demişti : «Sana mı inanacağız? Halbuki sana uyanlar en rezîl kimselerdir.» (Şuarâ, 111). Allah Teâlâ ise şöyle buyurur : «Biz, böylece onların bir kısmını bir kısmıyla denedik ki : Aramızdan Allah bunlara mı lutfetti? desinler. Allah, şükredenleri daha iyi bilen değil midir?» (En'âm, 53). Bu sebeple Allah Teâlâ, onların şüphelerine bir red makâmında olmak üzere şöyle buyurmaktadır : «Onlardan önce nice nesilleri yok ettik.» Yalanlayan nesil ve ümmetlerden nicelerini küfürleri sebebiyle helâk etmişizdir. Onlar varlıkça ve gösterişçe, mal, şekil ve görünüşleri ile bunlardan çok daha üstün, çok daha güzeldiler. A'meş'in Ebu Zabyân'dan, onun da İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; İbn Abbâs âyetteki (المقام) kelimesini ev ile, (الندى) kelimesini meclis ile, (الاثاث) kelimesini eşyâ ile, (الرئى) kelimesini de görünüşle tefsîr etmiştir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî ise şöyle diyor : Makâm, meskendir. Nediyy; meclis, nimet ve içinde oldukları güzelliktir. Bu, Allah Teâlâ'nın kendilerini helâk ettiği zamanda Firavun kavmi hakkında buyurdukları gibidir. Allah Teâlâ onların durumunu Kur'an'da şöyle nakleder : «Onlar nice nice bağları, pınarları bırakmışlardı.» (Duhân, 25); Makâm; mesken ve nimet, Nediyy ise toplanageldikleri toplantı ve meclistir. Allah Teâlâ Lût kavminin durumu hakkında elçisine anlattıkları içinde : «Ve toplantılarınızda fenâ şeyler yapmıyor musun?» (Ankebût, 29) buyurur ki; araplar, meclise nâdî ismi verir. Katâde şöyle diyor : Muhammed (s.a.) in ashâbının yaşantılarındaki zorluğu ve benizlerindeki solgunluğu gördükleri zaman şirk ehli işitmekte olduğunuz şu sözlerle onların karşılarına çıktılar : «Bu iki takım insanın hangisinin makâmı daha iyi ve yeri daha güzeldir.» Mücâhid ve Dahhâk da böyle söylemişlerdir. Kimileri âyetteki «esâs» kelimesinin mal anlamına geldiğini, kimileri eşyâ anlamına geldiğini, kimileri de elbise anlamına geldiğini söylemiştir. Âyetin son kelimesi olan (رئياً) kelimesinin ise görünüş anlamında olduğu söylenmiştir. Nitekim İbn Abbâs, Mücâhid ve bir çokları böyle söylüyor. Hasan el-Basrî ise, burada sûretlerin kasdedildiğini söyler. Mâlik de burayı : Mal yönünden daha çok, sûretler yönünden daha güzel, diye açıklar. Bu açıklamaların hepsi birbirine yakın ve doğrudur.

قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَٰنُ مَدًّا ۚ حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ
وَإِمَّا السَّاعَةَ ۚ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضْعَفُ جُندًا ﴿٧٥﴾

75 — De ki : Rahmân, sapıklıkta olanın günlerinin uzunluğunu uzattıkça uzatır. Nihâyet tehdîd edildikleri azâbı veya kıyâmet gününü gördükleri zaman; kimin yerinin daha kötü ve taraftârlarının daha güçsüz olduğunu bileceklerdir.

Allah Teâlâ buyurur ki : Ey Muhammed, Rablarına şirk koşan, kendilerinin hak üzere, sizin de bâtıl üzere olduğunuzu ileri süren şu müşriklere söyle : Rahmân, sizden ve bizden sapıklıkta olanın günlerinin uzunluğunu uzattıkça uzatır. Süresi bitip Rabbına kavuşuncaya kadar içinde bulunduğu durumda Rahmân ona mühlet verir. Nihâyet tehdîd edildikleri ve başlarına gelecek kıyâmet gününü gördükleri zaman, delil getirmiş oldukları makâmın hayırlılığı ve yerin güzelliği mukâbilinde kimin yerinin daha kötü ve taraftârlarının daha güçsüz olduğunu bileceklerdir.

«Günlerinin uzunluğunu uzattıkça uzatır.» âyeti hakkında Mücâhid : Allah Teâlâ onu azgınlığı içinde bırakır, demiştir. Ebu Ca'fer İbn Cerîr —Allah ona rahmet eylesin— de böyle anlatmıştır. Bu, içinde bulundukları durumda hidâyet üzere olduklarını sanan müşriklerle karşılıklı la'netleşmedir. Nitekim Allah Teâlâ, «De ki : Ey Yahûdîler, tüm insanları bir yana bırakarak yalnız kendinizin mi Allah'ın dostları olduğunuzu iddiâ ediyorsunuz? Öyleyse bunda samîmî iseniz ölümü temennî edin.» (Cum'a, 6) âyetinde yahûdîlerle la'netleşmeyi zikretmiştir. Yani bizden ve sizden bâtıl üzere olanın ölümüne duâ edelim. Şâyet siz hak üzere olduğunuzu ileri sürüyorsanız bu duâ size zarar vermeyecektir. Ve yahûdîler bundan imtinâ' edip vazgeçmişlerdir. Bunun genişçe açıklaması daha önce Bakara sûresinde geçmişti. Hamd, Allah'a mahsûstur. Ayrıca küfür üzere ısrâr edip; Hz. Îsâ'nın, Allah'ın oğlu olduğu iddiâlarında aşırı gitmekte devâm ettiklerinde Hıristiyanlarla olan la'netleşme Âl-i İmrân sûresinde zikredilmektedir. Allah Teâlâ Hz. Îsâ'nın kulluğu ile onun Hz. Âdem gibi yaratılmış olduğuna delâlet eden huccet ve bürhânlarını zikrettikten sonra şöyle buyurur : «Sana ilim geldikten sonra; kim seninle tartışırsa de ki : Gelin oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve ken-

dinizi çağıralım. Sonra la'netleşelim. Allah'ın la'netinin yalancıların üstüne olmasını dileyelim.» (Âl-i İmrân, 61). Hıristiyanlar da bundan imtinâ' etmişlerdir.

وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا ﴿٧٦﴾

76 — Allah, hidâyete erenlerin hidâyetini artırır. Bâkî kalacak sâlih ameller; Rabbının katında hem sevâb olarak daha hayırlı, hem de netîce olarak daha hayırlıdır.

Allah Teâlâ sapıklıkta olanların, içinde bulundukları durumdan medet ummalarını ve üzerinde bulundukları hallerinin (sapıklıklarının) arttığını zikrettikten sonra hidâyete erenlerin hidâyetlerinin arttığını haber verir. Nitekim başka bir âyet-i kerîme'de şöyle buyurulur : «Bir sûre indirilince onlardan kimi : Bu, hanginizin îmânını artırdı? der. Îmân etmiş olanlara gelince; onların îmânını artırmıştır. Ve onlar, birbirleriyle müjdeleşirler. Kalblerinde hastalık bulunanların ise, murdârlıklarına murdârlık katmıştır. Ve kâfir olarak ölmüşlerdir.» (Tevbe, 124-125). «Bâkî kalacak sâlih ameller» in açıklaması daha önce geçmişti. Bununla ilgili hadîsler de Kehf sûresinde verilmişti. «Bâkî kalacak sâlih ameller; Rabbının katında hem sevâb, mükâfât olarak daha hayırlı, hem de netîce olarak (ve sâhibine faydalı olması yönüyle) daha hayırlıdır.» Abdürrezzâk'ın Ömer İbn Râşid kanalıyla... Ebu Seleme İbn Abdurrahmân'dan rivâyetine göre; o, şöyle anlatıyor : Allah Rasûlü (s.a.) bir gün oturdu, kuru bir dal aldı. Bir yaprağı düşürdü sonra şöyle buyurdu : Şüphesiz «Allah'tan başka ilâh yoktur. Allah en yücedir. Hamd, Allah'a mahsûstur. Allah'ı tesbîh ederim.» sözleri; rüzgârın şu ağaçtan yaprağı düşürmesi gibi hatâları düşürür. Ey Ebu Derdâ, seninle aralarına engel konulmazdan önce bunlara yapış. Bunlar; bâkî kalacak sâlih amellerdir. Bunlar; cennet hazînelerindendir. Râvî Ebu Seleme der ki : Bu hadîs anıldığı zaman Ebu Derdâ : Mutlakâ Allah'ı tehlîl edeceğim, Allah'ı ululayacağım, Allah'ı tesbîh edeceğim, o kadar ki beni gören bir bilgisiz benim deli olduğumu sanır. Görünüşü ile bu hadîs mürseldir. Fakat bazan Ebu Seleme rivâyeti ile Ebu Derdâ'dan nakledilmektedir ki, en doğrusunu Allah bilir. Hadîs İbn Mâce'nin Sünen'inde Ebu Muâviye kanalıyla... Ebu Derdâ'dan rivâyetle bu şekilde mevcûd olup râvî hadîsi yukardakine benzer şekilde zikretmiştir.

أَفَرَءَيْتَ ٱلَّذِى كَفَرَ بِـَٔايَـٰتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا ﴿٧٧﴾ أَطَّلَعَ ٱلْغَيْبَ أَمِ ٱتَّخَذَ
عِندَ ٱلرَّحْمَـٰنِ عَهْدًا ﴿٧٨﴾ كَلَّا ۚ سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُۥ مِنَ ٱلْعَذَابِ مَدًّا ﴿٧٩﴾ وَنَرِثُهُۥ
مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا ﴿٨٠﴾

77 — Âyetlerimizi inkâr eden; bana elbette mal ve çocuk verilecektir, diyeni gördün mü?

78 — O, görülmeyeni mi biliyor, yoksa Rahmân katından bir söz mü almış?

79 — Hayır, onun söylediğini yazacağız ve azâbını uzattıkça uzatacağız.

80 — Onun söylemekte olduğuna Biz, mîrâsçı olacağız. Kendisi Bize tek olarak gelecektir.

Âyetlerimizi İnkâr Edenler

İmâm Ahmed der ki : Bize Ebu Muâviye'nin... Habbâb İbn Eret'den rivâyetinde o, şöyle anlatıyor : Ben demirci idim. Âs İbn Vâil'in bana borcu vardı. Ödemesini istemek üzere ona vardım. Hayır, Allah'a yemîn ederim ki Muhammed'i inkâr etmedikçe sana borcumu ödemeyeceğim, dedi. Ben : Hayır, Allah'a yemîn ederim ki; sen ölüp de yeniden diriltilinceye kadar Muhammed (s.a.) i inkâr etmeyeceğim, dedim. Ben öldüğüm, sonra diriltildiğim zaman sen bana geldiğinde, orada benim mal ve çocuklarım olacak, ben de sana veririm, dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Kendisi Bize tek olarak gelecektir.» kısmına gelinceye kadar : «Âyetlerimizi inkâr eden; bana elbette mal ve çocuk verilecektir, diyeni gördün mü?» âyetlerini indirdi. Hadîsi Buhârî ve Müslim ile başkaları değişik şekillerde A'meş'den rivâyetle tahrîc etmişlerdir. Buhârî'nin lafzında şu kısım da vardır : Ben Mekke'de demirci idim. Âs İbn Vâil'e bir kılıç yaptım ve borcunu ödemesini istemek üzere ona geldim. Ve râvî hadîsin devâmını zikretti de, şöyle dedi : «Yoksa Rahmân katından bir söz (bir güvence) mü almış?» Abdürrezzâk'ın Sevrî kanalıyla... Mesrûk'dan rivâyetinde Habbâb İbn Eret şöyle anlatmış : Ben, Mekke'de demirci idim. Âs İbn Vâil için iş yapıyordum. Bana borcu birikti. Alacağımı istemek üzere ona vardım. Bana : Muhammed'i inkâr etmedikçe sana borcumu ödemeyeceğim, dedi. Ben

de : Sen ölüp sonra diriltilinceye kadar Muhammed'i aslâ inkâr etmeyeceğim, dedim. Ben diriltildiğim zaman benim mal ve çocuklarım olacaktır, dedi. Bunu Allah Rasûlü (s.a.) ne anlattım da, Allah Teâlâ : «Kendisi Bize tek olarak gelecektir.» kısmına gelinceye kadar «Âyetlerimizi inkâr eden; bana elbette mal ve çocuk verilecektir, diyeni gördün mü?» âyetlerini indirdi. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî şöyle anlatır : Allah Rasûlü (s.a.) nün ashâbından bazıları Âs İbn Vâil es-Sehmî'den borç istiyor ve haklarını ondan almak üzere ona geliyorlardı da : Siz cennette altın, gümüş, ipek ve bütün meyvelerden olacağını sanmıyor musunuz? diyordu. Onlar : Evet, öyle sanıyoruz, dediler de o : Buluşma yerimiz âhiret olsun (âhirette buluşalım). Allah'a yemîn olsun ki (orada) bana mutlakâ mal ve çocuk verilecek, sizin getirmiş olduğunuz kitabın bir misli bana mutlakâ verilecek, dedi. Allah Teâlâ da Kur'an'da ona misâl verip : «Kendisi Bize tek olarak gelecektir.» kısmına gelinceye kadar «Âyetlerimizi inkâr edeni gördün mü?» âyetlerini indirdi. Mücâhid, Katâde ve başkaları da âyetin Âs İbn Vâil hakkında nâzil olduğunu söylemişlerdir. «Bana elbette mal ve çocuk verilecektir.» âyetindeki (وَلَداً) kelimesini; bazıları vav harfinin fethası ile, diğerleri de zammesi ile okumuşlardır ki aynı anlamdadır. Vav harfinin zammesi ile olanın çoğul olduğu da söylenmiştir. Fethası ile tekildir ki bu, Kays lehçesindedir. En doğrusunu Allah bilir.(...)

«O, görülmeyeni mi biliyor?» âyeti «Kıyâmet günü bana elbette mal ve çocuk verilecek.» diyeni inkârdır. Yani : Âhirette onun neyi olacağını biliyor mu ki buna yemîn etti? Yoksa Rahmân katından Allah'ın kendisine bunları vereceğine dâir bir söz mü almış? Daha önce geçen Buhârî hadîsinde âyetteki (عَهْداً) kelimesinin söz, güvence anlamına geldiği geçmişti. «O, görülmeyeni mi biliyor, yoksa Rahmân katından bir söz mü almış?» âyeti hakkında Dahhâk, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : (Bu söz) Allah'tan başka ilâh yoktur sözüdür. (bunu mu söylemiş ki) onunla umuyor? Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî âyetteki ahdin; Allah'tan başka ilâh olmadığına dâir şehâdet olduğunu söylemiş, sonra da «Yoksa Rahmân katından bir söz mü almış?» âyetini okumuştur.

Âyetin başında bulunan (كَلَّا) kelimesi; kendinden önceki kısmı men'etme, kendinden sonrakini ise te'kîd ve güçlendirme içindir. Hayır, onun istediğini, kendi nefsi için temennî etmiş olduğu şey hakkındaki hükmünü ve Yüce Allah'ı inkârını yazacağız. Âhiret yurdunda söylediği bu söze ve dünyadaki küfrüne karşılık olarak azâbını uzattıkça uzatacağız. Söyledikleri ve kendine verileceğini sandığı mal ve çocuğu ondan söküp alacağız da bunlar Bize kalacaktır. Dünyada ken-

disinin olanlara ilâveten âhiret yurdunda kendisine mal ve çocuk verileceğine dâir söylediğinin aksine dünyada iken kendisinin olan şeyler de âhirette kendinden soyulup alınacaktır. Bu sebeple Allah Teâlâ : «(Mal ve çocuktan ayrılmış olarak) kendisi Bize tek olarak gelecektir.» buyurmuştur. Ali İbn Ebu Talha'nın rivâyetine göre İbn Abbâs, «Onun söylemekte olduğuna Biz, mîrâsçı olacağız.» âyetini : Biz ona vâris olacağız, şeklinde açıklar. Mücâhid de : Söylediği mal ve çocuk bize kalacaktır, açıklamasını getirir ki bu, Âs İbn Vâil'in söylediğidir. Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den, onun da Katâde'den rivâyetinde o, âyeti : Yanındaki şeyler bize kalacaktır, şeklinde anlamıştır. Bu Allah Teâlâ'nın : «Bana elbette mal ve çocuk verilecektir.» diye buyurduğudur. Burası İbn Mes'ûd'un kırâetinde : Yanındakilere vâris olacağız, yanındakiler Bize kalacaktır, anlamında olmak üzere (ونرثه ما عنده) şeklindedir. Katâde, «Kendisi Bize tek olarak gelecektir.» âyetini : Malı ve çocuğu olmaksızın, şeklinde açıklar. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de âyeti şöyle açıklar : Söyledikleri, dünyadan topladıkları ve orada işledikleri şeyler Bize kalacaktır ve kendisi söylemiş olduğu bu şeylerden ayrılmış halde Bize tek olarak gelecektir. Ondan ne az, ne de çok hiç bir şey onun peşinden gelmeyecektir.

وَاتَّخَذُوا مِن دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لِّيَكُونُوا لَهُمْ عِزًّا ﴿٨١﴾ كَلَّا ۚ سَيَكْفُرُونَ بِعِبَادَتِهِمْ
وَيَكُونُونَ عَلَيْهِمْ ضِدًّا ﴿٨٢﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا
﴿٨٣﴾ فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ ۖ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا ﴿٨٤﴾

81 — Onlar, kendilerine güç kazandırsın diye Allah'ı bırakarak ilâhlar edindiler.

82 — Hayır, onlar kendilerinin ibâdetlerini inkâr edecekler ve aleyhlerine döneceklerdir.

83 — Bilmiyor musun ki, kâfirlerin üzerine; onları kışkırtan şeytânlar gönderdik.

84 — Şu halde sen, onlara karşı acele etme. Biz, onların günlerini saydıkça sayıyoruz.

Allah Teâlâ, Rablarına şirk koşan müşriklerin kendileriyle güç kazanmak ve kendilerinden yardım ummak üzere Allah'ın dışında tanrı-

lar edindiklerini haber verir. Sonra durumun onların sandığı gibi olmadığını, göz diktiklerinin ve arzuladıklarının meydana gelmeyeceğini haber vererek şöyle buyurur : Hayır, kıyâmet günü putlar kendilerinin ibâdetlerini inkâr edecekler ve onların zannettiklerinin tersine aleyhlerine döneceklerdir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurulur : «Allah'ı bırakıp ta kıyâmet gününe kadar cevab veremeyecek olana, kendilerine yapılan duâlardan habersiz bulunan şeylere tapandan daha sapık kim olabilir? İnsanlar bir araya getirildikleri zaman bunlar, onlara düşman kesilirler ve onların tapınmalarını inkâr ederler.» (Ahkâf, 5-6). Süddî der ki : Hayır, onlar (putlar) kendilerine tapınanların ibâdetlerini inkâr edecekler ve bu putlardan umduklarının tersine onlar aleyhlerine döneceklerdir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha, (ضداً) kelimesini; aleyhlerine dönecek yardımcılar, olarak açıklar. Mücâhid de şöyle der : Onlara karşı onlarla mücâdele edip yalanlayacak yardımcılar olacaklardır. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî, âyetteki (ضداً) kelimesini; arkadaşlar ve yakınlar, olarak açıklar. Katâde : Birbirlerine la'net edecek ve birbirlerini inkâr edecek ateşteki arkadaşlar, der. Süddî bu kelimeyi : Hasımlıkta, düşmanlıkta sert hasımlar, olarak açıklar. Dahhâk da bu kelimeyi; düşmanlar, anlamına almıştır. İbn Zeyd bu kelimenin; belâ, anlamında olduğunu söylerken İkrime; hasret anlamına almıştır.

«Bilmiyor musun ki, kâfirlerin üzerine; onları kışkırtan şeytânlar gönderdik.» İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha : Onları azdırıp yoldan çıkaracak şeytânlar gönderdik, açıklamasını getirir. Yine İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî de : Onları Muhammed ve ashâbı üzerine kışkırtmak üzere, ilâvesini getirir. Mücâhid, âyetteki (تؤزهم ازاً) kısmını; günâhlara çağıran; Katâde : Allah'a isyân olan şeylere sürükleyen; Süfyân es-Sevrî : Onları teşvîk edip acele ettiren; Süddî ise : Azdıran, şeklinde açıklamışlardır. Abdurrahmân İbn Zeyd buranın; «Rahmân'ı anmaya göz yumana yanından ayrılmayacak bir şeytânı arkadaş veririz.» (Zuhruf, 36) âyeti gibi olduğunu söyler.

«Şu halde sen, onlara karşı acele etme. Biz, onların günlerini saydıkça sayıyoruz.» Ey Muhammed, sen bunların başına azâbın gelmesinde acele etme. Biz, onların günlerini saydıkça sayıyoruz. Onları sayılı ve mazbût bir süreye kadar geciktirmekteyiz. Onlar, hiç şüphesiz Allah'ın azâbına ve cezâlandırmasına uğrayacaklardır. «Zâlimlerin yaptıklarından Allah'ı gâfil sanma. Onları sâdece gözlerin dehşetle bereleceği bir güne kadar te'hîr etmektedir.» (İbrâhîm, 42), «Biz, onlara sırf günâhları çoğalsın diye mühlet veriyoruz.» (Âl-i İmrân, 178), «Onları az bir süre geçindirir, sonra da ağır bir azâba sürükleriz.» (Lokmân,

24), «Yaşayın bakalım; varacağınız yer, şüphesiz ateş olacaktır, de.» (İbrâhîm, 30). Süddî der ki : Biz onların yıllarını, aylarını, günlerini ve saatlarını saydıkça sayıyoruz. Ali İbn Ebu Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, «Biz, onların günlerini saydıkça sayıyoruz.» âyetinde : Biz, dünyada onların nefeslerini saymaktayız, demiştir.

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَٰنِ وَفْدًا ﴿٨٥﴾ وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرْدًا ﴿٨٦﴾
لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِندَ الرَّحْمَٰنِ عَهْدًا ﴿٨٧﴾

85 — Müttakîleri o gün Rahmân'ın huzûrunda, O'na gelmiş konuklar olarak toplarız.

86 — Mücrimleri de suya götürür gibi cehenneme sürüreriz.

87 — Rahmân'ın katında, ahid almış olanlardan başkası aslâ şefâatta bulunamayacaktır.

Rahmân'ın Huzûrunda Müttakîler

Allah Teâlâ dünya yurdunda Allah'tan korkan, elçilerine tâbi olup onların kendilerine haber verdiklerini doğrulayan, emrettiklerine itaât edip men'ettiklerinden vazgeçen takvâya ermiş dostlarını kıyâmet günü kendisine gelen konuklar olarak haşredeceğini haber veriyor. Âyetteki (الوفد) kelimesi; binitli olarak gelenler, anlamındadır. Onlar âhiret yurdu binitlerinden nûrdan, soylu atlara binmiş olarak kendisine varılanların en hayırlısına, O'nun şeref ve hoşnûdluk yurduna geleceklerdir. Elçilerini yalanlayan ve onlara zıd giden mücrimlere gelince; onlar susamış halde suya götürülür gibi kabaca ve sert bir şekilde ateşe sürükleneceklerdir. Atâ, İbn Abbâs, Mücâhid, Hasan, Katâde ve bir çokları onların susamış halde ateşe sürüleceklerini belirtmişlerdir. İşte orada : «Bu iki takım insanın hangisinin makâmı daha iyi ve yeri daha güzeldir?» denilecektir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Saîd el-Eşecc'in... İbn Merzûk'dan rivâyetinde o : «Müttakîleri o gün Rahmân'ın huzûrunda, O'na gelmiş konuklar olarak toplarız.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Mü'min kabrinden çıkışı sırasında onu daha önce gördüğü sûretlerin en güzeli ve kokuların en hoşu ile birisi karşılar. Mü'min : Sen kimsin? diye sorar. O : Beni tanımıyor musun? der. Mü'min : Hayır, şu kadar var ki Allah senin kokunu hoş ve yüzünü güzel kılmış, der. O kimse : Ben, senin sâlih amelinim. Aynı şekilde sen dün-

yada iken ameli güzel ve hoş idin. Dünyada ben uzun süre sana bindim, haydi gel bana bin, der. Mü'min ona biner. İşte Allah Teâlâ'nın : «Müttakîleri o gün Rahmân'ın huzûrunda, O'na gelmiş konuklar olarak toplarız.» kavli budur. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha «Müttakîleri o gün Rahmân'ın huzûrunda, O'na gelmiş konuklar olarak toplarız.» âyetindeki (وفداً) kelimesini : Binitliler olarak, şeklinde açıklar. İbn Cerîr'in İbn Müsennâ kanalıkla... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde bu âyet-i kerîme hakkında o : Develer üzerinde, demiştir. İbn Cüreyc; onların soylu atlar üzerinde olacaklarını söylerken, Sevrî de; develere binmiş olarak geleceklerini belirtir. Katâde «Müttakîleri o gün Rahmân'ın huzûrunda, O'na gelmiş konuklar olarak toplarız.» âyetinde : (Onları) cennete (toplarız), şeklinde açıklar. İmâm Ahmed'in oğlu Abdullah babasının Müsned'inde der ki : Bize Süveyd İbn Saîd'in... Nu'mân İbn Sa'd'dan rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Hz. Ali (r.a.) nin yanında oturuyorduk. «Müttakîleri o gün Rahmân'ın huzûrunda, O'na gelmiş konuklar olarak toplarız.» âyetini okudu ve şöyle dedi : Allah'a yemîn olsun ki onlar ayakları üzerinde haşrolmayacaklardır. Elçiler hey'eti ayakları üzerinde (yaya olarak) haşrolunmaz. Fakat öyle develer üzerinde olacaklar ki, yaratıklar onun bir benzerini görmemişlerdir. O develerin eğerleri altındandır. Onların üzerine binecekler tâ ki cennet kapılarını çalıncaya kadar. İbn Ebu Hâtim ve İbn Cerîr de hadîsi Abdurrahmân İbn İshâk el-Medenî kanalıyla rivâyet etmişlerdir ki onda şu fazlalık vardır : O develerin üzerinde altından eğerler vardır. Kayışları zeberceddir. Hadîsin kalan kısmı yukardakinin aynıdır. Burada İbn Ebu Hâtim, gerçekten garîb ve merfû' bir hadîs rivâyet eder ve der ki : Bize babam'ın... Ebu Muâz el-Basrî'den rivâyetinde o, şöyle anlatmıştır : Bir gün Hz. Ali : «Müttakîleri o gün Rahmân'ın huzûrunda, O'na gelmiş konuklar olarak toplarız.» âyetini okuyup : Ey Allah'ın elçisi, ben elçilerin binitli olacağını sanıyorum, dedi de Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdu : Nefsim kudret elinde olan (Allah) a yemîn ederim ki; onlar, kabirlerinden çıktıklarında onları kanatları olan beyâz develer karşılayacak —veya onlara kanatlı beyâz develer getirilecek— develerin üzerinde altın eğer vardır. Nalinlerinin kayışı (bağı) nûrdandır. Her bir adımda göz alabildiğince parlar. Onlar, kökünden iki kaynak çıkan bir ağaca ulaşırlar. Birisinden içerler, böylece içlerindeki pislikler yıkanır. Diğerinden yıkanırlar da bundan sonra bir daha aslâ derileri pislenmez, saçları dağınık ve pis olmaz. Onların üzerine güzel nimetler akıtılır. Cennet kapısına ulaşırlar. Bir de görürler ki altın kanatları üzerinde kırmızı yâkuttan bir halka var. Kapı kanadı üzerindeki halkayı çalarlar. Ondan çıkan ses, her bir hûrîye, eşinin gelmekte olduğunu ulaştırır. Hûrî hizmetçisini

gönderir de gelen mü'mine cennetin kapısını açar. Mü'min kişi o hizmetçiyi görünce, onun için secdeye kapanır. Hizmetçi : Kaldır başını, ben sâdece senin hizmetçinim, senin emrine görevlendirildim, der. Mü'min kişi ona tâbi olup peşine düşer. Hûrîler heyecânla, acele ile koşuşurlar. İnci ve yâkut çadırlardan çıkıp gelir, onu kucaklar sonra : Sen benim sevgilimsin, ben de senin sevgilinim. Ben ölmeyecek ebedîyim. Ben eskimeyecek nimetim, ben aslâ kızmayacak hoşnûd olanım. Ben ayrılmayacak (gitmeyecek) olan kalıcıyım, der. Öyle bir eve girer ki tabanından tavanına olan mesâfe yüz bin kulaçtır. Sarı, kırmızı ve yeşil yollu inci taşlardan yapılmıştır. Bu yollardan hiç biri diğerine benzemez. Evde yetmiş taht, her bir taht üzerinde yetmiş örtü, her bir örtü üzerinde yetmiş eş, her bir eşin üzerinde yetmiş hulle vardır. Baldırlarının içi hullelerin arkasından görülür. Onunla temâsını sizin şu gecelerinizden bir gece süresince tamâmlayıp geçirir. Altlarından nehirler akar : Tadı ve rengi bozulmayan su nehirleri —bulanma olmayan sâf su nehirleri— bir hayvanın memelerinden çıkmamış, tadı değişmemiş süt nehirleri, insanların ayaklarıyla sıkmamış oldukları, içenlere lezzet veren içki nehirleri, arıların karınlarından çıkmamış sâf bal nehirleri. Meyveleri tatlı bulur da dilerse ayakta, dilerse otururak ve dilerse yaslanarak onlardan yer. Sonra Allah Rasûlü (s.a.) : «Meyve ağaçlarının gölgeleri üzerine sarkıtılmış, meyveleri de aşağı eğdirilmiştir.» (İnsân, 14) âyet-i kerîme'sini okuyup şöyle devâm etti : Yemek arzuladığında ona beyâz —bazı kere yeşil de demiştir— bir kuş gelir. Kanatlarını kaldırır ve mü'min kişi hangi çeşitten istiyorsa onu istediği yerden yer, sonra kuş uçup gider. Melek (onun) yanına girer ve : «Selâm sana; işte o cennet ki, işlediklerinize karşılık size mîrâs kılındı.» (Zuhruf, 72) der. Hûrînin kıllarından bir kıl şâyet yeryüzü halkına düşmüş olsaydı, güneşi öyle bir aydınlatırdı ki güneş onun yanında nûr içinde bir siyahlık gibi kalırdı. Hadîs bu şekilde merfû' olarak rivâyet edilmiştir. el-Mukaddimât'ta bize bu hadîs Hz. Ali (r.a.) nin sözü olarak yukardakine benzer şekilde rivâyet edildi ki bu daha doğru gibi görünmektedir. En doğrusunu Allah bilir.

«Mücrimleri de suya götürür gibi (susamış halde) cehenneme süreriz.» İnananların birbirlerine şefâat etmeleri yanında mücrimler için şefâat edecek hiç kimse yoktur. Nitekim Allah Teâlâ onlardan haber vererek başka bir âyet-i kerîme'de şöyle buyurur : «Şimdi bize şefâat eden kimse yoktur. Ve sıcak bir dostumuz da yoktur.» (Şuarâ, 100-101).

«Rahmân'ın katında ahid almış olanlardan başkası aslâ şefâatta bulunamayacaktır.» âyetindeki istisnâ, istisnâ-i munkatı'dır. Yani : Fakat Rahmân'ın katında bir ahid edinmiş olanlar (şefaatta bulunabilecektir). Bu ahid de Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet etmek

ve onun hakkını (şehâdetin hakkını) yerine getirmektir. Ali İbn Ebu Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, «Rahmân'ın katında ahid almış olanlardan başkası...» âyeti hakkında şöyle demiştir : Ahid; Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet etmek, güç ve kudretin ancak Allah'ın olduğunu ikrârla ancak Allah'tan ummaktır. İbn Ebu Hâtim'in Osmân İbn Hâlid el-Vâsıtî kanalıyla... Esved İbn Yezîd'den rivâyetine göre Abdullah İbn Mes'ûd : «Rahmân'ın katında ahid almış olanlardan başkası...» âyetini okumuş, sonra şöyle demiş : Allah katında bir ahid edinmişlerdir. Şüphesiz Allah Teâlâ kıyâmet günü : Kimin Allah katında bir ahdi varsa ortaya koysun, buyuracaktır. Onlar : Ey Ebu Abdurrahmân, bize öğretsen, dediler de şöyle dedi : Ey Allah'ım, gökleri ve yeri yaratan, gaybı ve mevcûd olanı bilen; bu dünya hayatında ben Sana söz veriyorum ki eğer beni kendi amelime havâle edersen bu ancak beni kötülüğe yaklaştırıp hayırdan uzaklaştırır. Ben ancak Senin Rahmetine güveniyorum. Benim için katından kıyâmet gününe ulaştıracağın bir ahid kıl. Sen aslâ sözünden caymazsın, deyin.

Mes'ûdî der ki : Bana Zekeriyyâ'nın... İbn Mes'ûd'dan naklettiğine göre; o, bu duâya şunları da eklermiş : Korkarak, Sana sığınarak, Senden bağışlanma dileyerek, korkup (sevâbını) isteyerek... Sonra İbn Ebu Hâtim bu haberi başka bir kanaldan ve yukardakine benzer şekilde Mes'ûdî'den rivâyet etmiştir.

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا ﴿٨٨﴾ لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا ﴿٨٩﴾ تَكَادُ السَّمَاوَاتُ يَتَفَطَّرْنَ مِنْهُ
وَتَنشَقُّ الْأَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا ﴿٩٠﴾ أَن دَعَوْا لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدًا ﴿٩١﴾ وَمَا يَنبَغِي لِلرَّحْمَٰنِ أَن يَتَّخِذَ
وَلَدًا ﴿٩٢﴾ إِن كُلُّ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِلَّا آتِي الرَّحْمَٰنِ عَبْدًا ﴿٩٣﴾ لَّقَدْ أَحْصَاهُمْ
وَعَدَّهُمْ عَدًّا ﴿٩٤﴾ وَكُلُّهُمْ آتِيهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَرْدًا ﴿٩٥﴾

88 — Bir kısım kimseler : Rahmân çocuk edindi, dediler.

89 —Andolsun ki, ortaya çok kötü bir şey attınız.

90 — Neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak dağlar göçecekti;

91 — Rahmân'a çocuk isnâd etmelerinden ötürü.

92 — Oysa Rahmân'a çocuk edinmek yaraşmaz.

93 — Çünkü göklerde ve yerlerde olan her şey, Rahmân'a kul olarak gelecektir.

94 — Andolsun ki, ilmi onları kuşatmış ve teker teker saymıştır.

95 — Hepsi kıyâmet günü O'na tek olarak gelecektir.

Rahmân'a Çocuk İsnâd Edenler

Allah Teâlâ bu şerefli sûrede Hz. Îsâ (a.s.) nın kulluğunu ve onu Meryem'den babasız olarak yarattığını anlattıktan sonra, Allah için çocuk iddiâ edenleri inkâr makâmına geçer. Allah Teâlâ mukaddestir ve bundan son derece uzaktır, münezzehtir. Şöyle buyurur : «Bir kısım kimseler : Rahmân çocuk edindi, dediler. Andolsun ki (bu sözünüzde) ortaya çok kötü bir şey attınız.» İbn Abbâs, Mücâhid, Katâde ve Mâlik âyetteki (﴿) kelimesini; büyük, kelimesiyle açıklamışlardır.

«Neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak ve dağlar göçecekti; Rahmân'a çocuk isnâd etmelerinden ötürü.» Âdemoğullarının günâhkârlarından bu sözü işitmeleri sırasında Rabbı ta'zîm ve iclâl sebebiyle az kaldı böyle olacaktı. Zîrâ onlar Allah'ı birleme üzere te'sîs edilmiş yaratıklardır. O'ndan başka ilâh yoktur. O'nun ortağı, benzeri, çocuğu, arkadaşı ve dengi yoktur, şeklinde bir tevhîd üzere yaratılmışlardır. Bilakis O (Allah), Ahad ve Samed olandır.

«Her şeyde O'nun "bir" (Vâhid) olduğuna delâlet eden bir alâmet vardır.»

İbn Cerîr der ki : Bana Ali'nin... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, «Neredeyse gökler parçalanacak, yer yarılacak, dağlar göçecekti; Rahmân'a çocuk isnâd etmelerinden ötürü.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Gökler, yer ve dağlar ile insanlarla cinler dışında bütün yaratıkları şirkten korktu. Az kaldı Allah'ın azametinden yerlerinden ayrılacaklardı (göçüp çökeceklerdi). Nasıl ki Allah'a ortak koşmayla beraber bir müşriğin iyiliği fayda vermiyorsa, aynı şekilde Allah Teâlâ'nın Allah'ı birleyenlerin günâhını bağışlayacağını umarız. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Ölülerinize; Allah'tan başka ilâh olmadığı, şehâdetini telkîn edin. Kim, ölümü sırasında bunu söylerse; cennet onun için vâcib olur. Onlar : Ey Allah'ın elçisi, bir kimse bu cümleyi sağlığında söylerse? dediler de : Bu, daha çok vâcib kılar, daha çok vâcib kılar, buyurup şöyle devâm etti : Nefsim kudret elinde olan (Allah) a yemîn ederim ki gökler, yerler, onlardakiler, ikisi arasındakiler ve altındakiler getirilip terazinin bir kefesine konulmuş olsalar; diğer kefeye de Allah'tan başka ilâh olmadığına dâir şehâdet konulmuş ol-

saydı, bu diğerlerine ağır basardı. Hadîsi İbn Cerîr böyle rivâyet ediyor. (Daha önce geçen ve üzerinde Allah'tan başka ilâh olmadığına dâir şehâdet bulunan) «etiket hadîsi» de buna şehâdet etmektedir. En doğrusunu Allah bilir.

Dahhâk, «Neredeyse gökler parçalanacak...» âyetinde : Allah'ın azameti korkusuyla neredeyse gökler parçalanacak, der. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem ise bu parçalanmanın Allah için öfkeden olacağını söyler. İbn Abbâs «Dağlar göçecekti.» âyetini : Dağlar yıkılacaktı, şeklinde anlamıştır. Saîd İbn Cübeyr de burada : Peşpeşe birbiri üzerine kırılıp göçecekti, demiştir.

İbn Ebu Hâtim'in Muhammed İbn Abdullah İbn Süveyd el-Makburî kanalıyla... Abdullah (İbn Mes'ûd) dan rivâyetinde o, şöyle demiştir : Şüphesiz dağ, (başka bir) dağa ismiyle çağırıp : Ey filânca, bugün sana Allah'ı zikreden biri uğradı mı? diye sorar. Sorulan evet, der ve sevinip ferahlar. —Râvî Avn der ki : Şüphesiz gökler ve dağlar hayrı daha çok işitirler. Söylendiği zaman bâtılı ve yalanı işitir de başkasını hiç işitmezler mi?— Sonra Abdullah : «Neredeyse gökler paralanacak, yer yarılacak ve dağlar göçecekti; Rahmân'a çocuk isnâd etmelerinden ötürü.» âyetlerini okumuştur. Yine İbn Ebu Hâtim'in Münzir İbn Şâzân kanalıyla... Ğâlib İbn Acred'den rivâyetine göre; Minâ mescidinde Şam ahâlîsinden birisi ona rivâyet edip şöyle demiş : Bana ulaştığına göre Allah Teâlâ yeryüzünü ve ondaki ağaçları yarattığında, yeryüzünde Âdemoğullarının gelip de bir fayda bulamadıkları hiç bir ağaç yokmuş. Âdemoğullarından günâhkârlar, şu büyük kelimeyi; «Rahmân çocuk edindi.» sözlerini konuşuncaya kadar yeryüzü ve ağaçları bu şekilde devâm etmiş. Onlar bu kelimeyi konuştuklarında yeryüzü ürpermiş ve ağaçlar dikenli olmuşlar. Kâ'b el-Ahbâr der ki : Onlar bu sözlerini söylediklerinde melekler öfkelenmiş, cehennem alevlenmiştir. İmâm Ahmed'in Ebu Muâviye kanalıyla... Ebu Mûsâ (r.a.) dan rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : İşittiği ezâya Allah'tan daha çok sabreden hiç kimse yoktur : O'na şirk koşulup O'nun çocuğu olduğu ileri sürülüyor da O, onlara âfiyet veriyor, onları koruyor ve rızıklandırıyor. Hadîsi Buhârî ve Müslîm Sahîh'lerinde tahrîc etmişlerdir. Bu rivâyetlerden birinin lafzı şöyledir : Onlar, Allah kendilerini rızıklandırıp âfiyet verip dururken O'nun çocuğu olduğu ileri sürüyorlar.

«Oysa Rahmân'a çocuk edinmek yaraşmaz.» Bu, O'nun celâl ve azametinden ötürü O'na yaraşmaz. Zîrâ yaratıklarından O'na denk olan yoktur. Bütün yaratıklar O'nun kullarıdır. Bu sebeple şöyle buyurur : «Çünkü göklerde ve yerlerde olan her şey Rahmân'a mutlakâ kul olarak gelecektir. Andolsun ki, ilmi onları kuşatmış ve teker teker

saymıştır.» Erkeği, dişisi, küçük ve büyüğü ile yarattığından kıyâmet gününe kadar onların sayısını en iyi bilendir. «Hepsi kıyâmet günü O'na tek olarak gelecektir.» O'nun herhangi bir yardımcısı, tek ve ortağı olmayan Allah'tan başka koruyup esirgeyicisi yoktur. Yaratıkları hakkında dilediği ile hükmedecektir. Zerre ağırlığı haksızlık etmeyen Âdil'dir O. Elbette hiç kimseye haksızlık yapmaz.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَٰنُ وُدًّا ﴿٩٦﴾ فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ
وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لُّدًّا ﴿٩٧﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُم مِّنْ أَحَدٍ أَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا ﴿٩٨﴾

96 — Muhakkak ki îmân edip sâlih amel işleyenleri, Rahmân sevgili kılacaktır.

97 — İşte Biz, bunu müttakîlere müjdeleyesin ve inâdçı bir kavmi uyarasın diye senin dilinle indirerek kolaylaştırdık.

98 — Onlardan önce nice nesilleri yok ettik. Şimdi onlardan hiç bir varlık emâresi hissediyor veya bir ses işitiyor musun?

Müttakîlere Müjde

Allah Teâlâ, şerîat-ı Muhammediye'ye uygunluğu ile Allah'ı hoşnûd eden sâlih amelleri işleyen inanan kulları için sâlih kullarının kalblerinde onlar için bir sevgi yaratacağını haber veriyor. Bu, şüphesiz olacak ve kaçınılmaz (zarûrî) bir durumdur. Bu; Allah Rasûlü (s.a.) nden değişik şekillerde rivâyet olunan sahîh hadîslerde belirtilmiştir. İmâm Ahmed der ki : Bize Affân'ın... Ebu Hüreyre'den, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetinde o, şöyle buyurmuş : Şüphesiz Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman Cibrîl'i çağırır ve : Ey Cibrîl, Ben filanı seviyorum, sen de onu sev, buyurur. Cibrîl onu sever. Sonra Cibrîl, gök ehli için de nidâ edip : Şüphesiz Allah filânı seviyor, der. Gök ehli onu sever. Sonra onu Allah yeryüzünde sevgili kılar. Allah Teâlâ bir kula da buğzettiği zaman Cibrîl'i çağırır ve : Ey Cibrîl, Ben filancaya buğzediyorum, sen de ona buğzet, buyurur. Bunun üzerine Cibrîl de ona buğzeder sonra gök ehli için de : Şüphesiz Allah Teâlâ filâna buğzediyor, siz de ona buğzedin, diye nidâ eder ve gök ehli ona buğzederler. Sonra onun için yeryüzünde öfke, kin ve düşmanlık konulur. Ha-

dîsi Müslim, Süheyl kanalıyla; İmâm Ahmed ve Buhârî de İbn Cüreyc kanalıyla... Ebu Hüreyre'den, o da Hz. Peygamber (s.a.) den yukarıdakine benzer şekilde rivâyet etmişlerdir. İmâm Ahmed der ki : Bize Muhammed İbn Bekr'in... Sevbân'dan, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetinde şöyle buyurmuş : Muhakkak kul Allah'ın hoşnûdluğunu arar da bu durumda devâm ederse, Allah Teâlâ Cibrîl'e : Şüphesiz filan kulum Beni hoşnûd etmek istiyor. Muhakkak ki rahmetim onun üzerinedir, buyurur. Cibrîl : Allah'ın rahmeti filan üzerinedir, der. Bunu hamele-i Arş (Arş'ı taşıyan melekler) ve onların çevresinde olanlar da söylerler. Nihâyet yedi gök ehli bu sözü söyler, sonra (bu söz) yeryüzüne iner. Hadîs garîb olup bu şekliyle tahrîc etmemişlerdir. Yine İmâm Ahmed'in Esved İbn Âmir kanalıyla... Ebu Ümâme'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Şüphesiz sevgi Allah'tan, şöhret (bu sevginin yayılması) göktendir. Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman Cibrîl (a.s.) e : Şüphesiz Ben filanı seviyorum, buyurur. Cibrîl : Muhakkak Rabbımız filanı seviyor, siz de onu sevin, diye nidâ eder. —Öyle sanıyorum ki Râvî Şerîk : Onun için yeryüzüne sevgi iner, de demiştir.— Bir kula da buğzettiği zaman Cibrîl'e : Ben filana buğzediyorum, buyurur, Cibrîl de ona buğzeder ve : Rabbınız filana buğzediyor, siz de ona buğzedin, diye nidâ eder. Öyle sanıyorum ki Şerîk şöyle dedi : Onun için yeryüzünde kin, öfke ve düşmanlık akıtılır. Hadîs garîb olup tahrîc etmemişlerdir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babam'ın... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre Hz. Peygamber (s.a.), şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ bir kulu sevdiği zaman Cibrîl'e : Muhakkak Ben filanı sevdim, sen de onu sev, diye nidâ eder. Cibrîl de gökte nidâ eder, sonra onun için yeryüzü halkına sevgi indirir. İşte Allah Teâlâ'nın : «Muhakkak ki îmân edip sâlih amel işleyenleri; Rahmân sevgili kılacaktır.» kavli budur. Hadîsi Müslim ve Tirmizî Kuteybe'den, o da Derâverdî'den rivâyet etmiş olup Tirmizî hadîsin hasen, sahîh olduğunu söyler.

Mücâhid'in İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, «Muhakkak ki Rahmân onlar için bir sevgili kılacaktır.» âyeti hakkında : Dünyada insanlar arasında onlar için bir sevgi kılacaktır, demiştir. Yine İbn Abbâs'tan rivâyetle Saîd İbn Cübeyr şöyle diyor : Onları sever ve inanan kullarına onları sevdirir. Mücâhid, Dahhâk ve başkaları da böyle söylemiştir. Yine İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî : Dünyada müslümanlarca sevilme, güzel bir rızık ve doğru bir din, der. Katâde, «Muhakkak ki îmân edip sâlih amel işleyenleri; Rahmân sevgili kılacaktır.» âyeti hakkında şöyle diyor : Evet, Allah'a yemîn olsun ki îmân ehlinin kalblerinde onlar için bir sevgi yaratacaktır. Bize anlatıldığına göre Herîm İbn Hayyân şöyle dermiş : Bir kul, kalbi ile Allah'a yöneldiği zaman Allah

Teâlâ inananların kalbleriyle ona yönelir de sonunda ona inananların sevgi ve rahmetini bahşeder. Katâde'nin naklettiğine göre Osmân İbn Affân (r.a.) şöyle dermiş : Bir kul, hayır olsun şer olsun bir amel işlediğinde, Allah Teâlâ onun amelinin elbisesini ona giydirir. İbn Ebu Hatim —Allah ona rahmet eylesin— der ki : Bize Ahmed İbn Sinân'ın... Hasan el-Basrî —Allah ona rahmet eylesin— den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Bir adam : Allah'a yemîn olsun ki Allah'a öyle bir ibâdetle ibâdet edeceğim ki onda Allah'ı zikredeceğim, demişti. Hangi namaz vakti olsa o, dikilmiş namaz kılar olarak görülüyordu. Mescide ilk giren ve son çıkan idi. Ona ta'zîmde bulunulmuyordu. Bu şekilde yedi ay kaldı. Her hangi bir kavme uğrasa : Şu mürâîye (gösteriş için ibâdet edene) bakın, diyorlardı. Kendi kendine : Öyle görüyorum ki ben hâlâ kötü olarak anılıyorum. Amelimin hepsini Allah için kılacağım, dedi, niyyetini tashihten başka herhangi bir ilâve yapmadı, daha önce yapagelmekte olduğu ameli fazlalaştırmadı. Bundan sonra hangi kavme uğrasa : Şimdi filana Allah Rahmet eylesin, diyorlardı. Ve Hasan : «Muhakkak ki, îmân edip sâlih amel işleyenleri Rahmân sevgili kılacaktır.» âyetini okudu.

İbn Cerîr bu âyetin, Abdurrahmân İbn Avf'ın hicreti hakkında nâzil olduğuna dâir bir haber rivâyet ederse de bu hatâdır. Zîrâ bu sûrenin tamâmı Mekke'de nâzil olmuş ve hicretten sonra bundan herhangi bir âyet nâzil olmamıştır. Bu haberin zâten isnâdı da sıhhatlı değildir. En doğrusunu Allah bilir.

İşte Biz, bunu (Kur'an'ı) müttakîlere; Allah'a icâbet eden ve doğrulayanlara müjdeleyesin ve inâdçı; kalbleri; eğri, hakdan bâtıla meyletmiş bir kavmi uyarasın diye senin mükemmel, fasîh, apaçık Arapça olan dilinle indirerek kolaylaştırdık. Mücâhid'den rivâyetle İbn Ebu Necîh «İnâdçı bir kavm» i; doğru yolda olmayanlarla açıklar. Sevrî'nin İsmâîl es-Süddî'den, onun da Ebu Sâlih'ten rivâyetine göre (قوماً لُدّاً) kelimeleri; haktan meyledip sapan kavim, anlamınadır. Hasan el-Basrî bunların sağır olduklarını söylerken, bir başkası «Kalblerinin kulakları sağır olanlar.» demiştir. Katâde, burada Kureyş'in kasdedildiğini söyler. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî, burada günâhkârların kasdedildiğini söyler. Leys İbn Ebu Süleym, Mücâhid'den aynı görüşü nakleder. İbn Zeyd : (الألدّ) kelimesi; çok zulmeden, anlamınadır, demiş ve Allah Teâlâ'nın : «Halbuki O, düşmanların en yamanıdır.» (Bakara, 204) âyetini okumuştur. Onlardan önce Allah'ın âyetlerini inkâr eden ve elçilerini yalanlayan nice nesilleri, ümmetleri yok ettik. Şimdi onlardan hiç bir varlık emâresi hissediyor, onlardan herhangi birisini

görüyor veya onlara âit bir ses işitiyor musun? İbn Abbâs Ebu'l-Âliye, İkrime, Hasan el-Basrî, Saîd İbn Cübeyr, Dahhâk ve İbn Zeyd, âyetteki (ركزاً) kelimesini; ses ile tefsîr etmişlerdir. Hasan ve Katâde ise şöyle diyor : Sen, herhangi bir göz görüyor veya bir ses işitiyor musun? Arap dilinde (الركز) aslında gizli ses anlamınadır.(...)

Meryem sûresi tefsirinin sonudur. Hamd ve minnet Allah'adır. İnşâallah bunu Tâhâ sûresinin tefsîri ta'kîb edecektir. Hamd Allah'a mahsûstur.

MERYEM SÛRESİNİN SONU

TÂ-HÂ SÛRESİ

TÂ-HÂ SÛRESİ

(Mekke'de nâzil olmuştur.)

İmâmlar imâmı Muhammed İbn İshâk İbn Huzeyme «et-Tevhîd» isimli kitabında Ziyâd İbn Eyyûb kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyet ediyor ki Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Şüphesiz Allah Teâlâ, Tâ-Hâ ve Yâsîn'i Âdem'i yaratmazdan bin sene önce okudu. Melekler işittiklerinde : Üzerlerine bunun ineceği ümmete müjdeler olsun. Bunu taşıyacak kalblere müjdeler olsun. Bunları konuşacak dillere müjdeler olsun. Bu garîb bir hadîs olup içinde münkerlik vardır. Hadîsin isnâdında bulunan İbrâhîm İbn Muhâcir ve şeyhi hakkında konuşulmuştur.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

طٰهٰ ﴿١﴾ مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ ﴿٢﴾ إِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَن يَخْشَىٰ ﴿٣﴾ تَنزِيلًا مِّمَّنْ خَلَقَ
الْأَرْضَ وَالسَّمَاوَاتِ الْعُلَىٰ ﴿٤﴾ الرَّحْمَٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَىٰ ﴿٥﴾ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي
الْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمَا تَحْتَ الثَّرَىٰ ﴿٦﴾ وَإِن تَجْهَرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى ﴿٧﴾
اللَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ ﴿٨﴾

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1 — Tâ-Hâ.

2 — Biz Kur'an'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik.

3 — Ancak Allah'tan korkanlara bir öğüt;

4 — Yeri ve yüce gökleri yaratanın katından bir kitâb olarak indirdik.

5 — Rahmân, Arş'a hükmetmiştir.

6 — Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında bulunanlar O'nundur.

7 — İstersen sen sözü açığa vur, şüphesiz ki O, gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir.

8 — Allah'tan başka hiç bir ilâh yoktur. En güzel isimler O'nundur.

Rahmân'ın Kur'an'ı

Tekrarına gerek kalmayacak şekilde Hurûf-ı Mukattaa hakkında bilgi Bakara sûresinin başında geçmişti. İbn Ebu Hâtim'in Hüseyn İbn Muhammed el-Vâsıtî kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, Tâ-Hâ'nın «Ey adam» anlamında olduğunu söylemiştir.

Mücâhid, İkrime, Saîd İbn Cübeyr, Muhammed İbn Kâ'b, Ebu Mâlik, Atıyye el-Avfî, Hasan, Katâde, Dahhâk, Süddî ve İbn Ebzâ'dan rivâyete göre onlar; Tâ-Hâ'nın «ey adam» anlamında olduğunu söylemişlerdir. İbn Abbâs, Saîd İbn Cübeyr ve Sevrî'den gelen bir rivâyette ise; bu kelime, Nabat dilinden bir kelime olup anlamı «ey adam» dır. Ebu Sâlih, kelimenin Arapçalaşmış (başka bir dilden Arapçaya girmiş) olduğunu söyler. Kâdî İyâz, eş-Şifâ adlı kitâbında Abd İbn Humeyd'in tefsîrinden Hâşim İbn Kâsım kanalıyla... Rebî' İbn Enes'ten müsned olarak rivâyet eder ki; o, şöyle demiştir : Hz. Peygamber (s.a.) namaz kıldığı zaman bir ayağı üzerine dikilir, diğerini kaldırırdı. Allah Teâlâ bunun üzerine : «Tâ-Hâ», yani Ey Muhammed, ayağını yere bas. «Biz Kur'an'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik.» âyetlerini indirdi. Hiç şüphe yok ki bunda Hz. Peygambere bir ikrâm ve güzel bir muâmele vardır. «Biz Kur'an'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik.» âyeti hakkında Dahhâk'dan rivâyetle Cüveybir şöyle diyor : Allah Teâlâ Rasûlüne Kur'an'ı indirdiğinde, o ve ashâbı ayağa kalkardı. Kureyş'ten olan müşrikleri : Bu Kur'an Muhammed'e ancak zahmet versin diye indiriliyor, dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Tâ-Hâ. Biz Kur'an'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik. Ancak Allah'tan korkanlara bir öğüt (olarak indirdik)» âyetlerini indirdi. Durum elbette bâtıla uyanların sandığı gibi değildir. Aksine Allah, kime ilim vermişse onun için çok hayırlar murâd etmiştir. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Muâviye'den rivâyetle zikredilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) :

مَنْ يُرِدِ اللّٰهُ بِهِ خَيْراً يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ

Allah Teâlâ kimin hayrını murâd buyurmuşsa onu dinde fakîh kılar, buyurmuştur. Bu konuda Hâfız Ebu'l-Kâsım et-Taberânî'nin rivâyet etmiş olduğu şu hadîs ne kadar güzeldir. O der ki : Bize Ahmed İbn Züheyr'in... Sa'lebe İbn Hakem'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Kıyâmet günü Allah Teâlâ kullar arasında hükmetmek için kürsîsi üzerinde oturduğunda âlimlere şöyle buyuracaktır :

Muhakkak Ben ilmimi ve hikmetimi ancak sizden vukû bulan günâhlarınızı bağışlamayı murâd ettiğim için size vermişimdir, buna aldırmam. Hadîsin isnâdı ceyyid olup Sa'lebe İbn Hakem, Leys kabîlesine mensûbtur. Ebu Ömer «İstiâb» ında verdiği bu bilgiden sonra der ki : Sa'lebe İbn Hakem Basra'da i'kâmet etmiş, sonra Kûfe'ye gitmiştir. Semmâk İbn Harb ondan hadîs rivâyet etmiştir. Mücâhid, «Biz Kur'an'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik.» âyetinin «Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun.» (Müzemmil, 20) âyeti gibi olduğunu ve onların (ashâbın) namazda göğüslerine ipler asmakta olduklarını söyler. (*) «Biz Kur'an'ı sana güçlük çekesin diye indirmedik.» âyeti hakkında Katâde der ki : Hayır, Allah'a yemîn olsun ki O, Kur'an'ı bir güçlük olarak değil onu bir rahmet, bir nûr ve cennete bir delil kılmıştır.

«Ancak Allah'tan korkanlara bir öğüt olarak indirdik.» Allah Teâlâ kitâbını inzâl buyurmuş, elçilerini kullarına rahmet etmek için ve bir rahmet olarak göndermiştir. Böylece zikreden, öğüt alan kişi Allah'ın kitâbından işittiğinden istifâde edecektir. O, Allah Teâlâ'nın içinde helâl ve harâmlarını indirmiş olduğu bir Zikir'dir.

«Yeri ve yüce gökleri yaratanın katından bir kitâb olarak indirdik.» Ey Muhammed, sana gelen bu Kur'an her şeyin Rabbı, sâhibi, dilediğine güç yetiren, yeryüzünü katılığı ve çukurlüğuyla, gökleri yüksekliği ve letâfeti ile yaratanın indirdiği bir kitâbdır. Tirmizî ve başkalarının sahîh gördükleri bir hadîste şöyle buyurulur : Her bir göğün kalınlığı beş yüz senelik yoldur. Burada İbn Ebu Hâtim, Allah Rasûlü (s.a.) nün amcası Abbâs'ın rivâyetiyle el-Ev'âl (geyikler, dağ keçileri) hadîsini zikreder.

Allah Teâlâ : «O Rahmân, Arş'a hükmetmiştir.» buyurur ki A'râf sûresinde bu konuda burada tekrârına gerek bırakmayacak şekilde açıklama geçmişti. Bu konuda en sâlim yol, Selef'in yolu olup o da :

(*) Uzun süre kalmaktan dolayı bitap düşüp iplere yaslanmaları kasdediliyor olmalıdır. (Mütercimler)

Bu konuda keyfiyetini araştırmaksızın, tahrîf etmeksizin, teşbîhe, ibtâle ve temsîle kaçmaksızın Kitâb ve Sünnet'te geçtiği şeklinde kabul etmektir.

«Göklerde, yerde, ikisinin arasında ve toprağın altında bulunanlar O'nundur.» Bunların bütünü O'nun mülküdür. O'nun kudret elinde, O'nun idâresi, dilemesi, irâde ve hükmü altındadır. O bunların yaratıcısı, mâliki ve ilâhıdır. O'nun dışında ilâh ve O'ndan başka Rab yoktur. Muhammed İbn Kâ'b «Toprağın altında bulunanlar»ı; yedinci kat yerin altında olanlar, ile tefsîr eder. Evzâî der ki : Yahyâ İbn Ebu Kesîr'in rivâyet ettiğine göre, Kâ'b'a sorulup : Şu yeryüzünün altındaki nedir? denilmişti. «Sudur,» diye cevab verdi. Suyun altındaki nedir? denildi, «Yeryüzü» dedi. Yeryüzünün altında ne var? denildi, o «su» vardır, dedi. Ya bu suyun altında ne vardır? «Yeryüzü», diye cevabladı. Bu yeryüzünün altındaki nedir? denildi, «su» diye cevabladı. Bu suyun altındaki nedir? denildi, o yine «yeryüzü» diye cevabladı. Bu yeryüzünün altında ne var? denildi, buna da «su» diye cevab verdi. Bu suyun altındaki nedir? denildi, o yine «yeryüzü» diye cevabladı. Bu yeryüzünün altındaki nedir? denildi de, «kaya» diye cevap verdi. Bu kayanın altındaki nedir? denildi, «melek» tir dedi. Meleğin altında ne var? denildi : «İki tarafı Arş'a bağlanmış (asılmış) bir balık.» diye cevab verdi. Bu balığın altında ne var? denildi de şöyle cevabladı: «Hava ve karanlık. İşte burada ilim kesilmiş, sona ermiştir.» İbn Ebu Hâtim'in İbn Vehb'in kardeşi oğlu Ebu Ubeydullah kanalıyla... Abdullah İbn Amr'dan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Yeryüzü katlarından herbirinin arası beş yüz yıllık yoldur. Onlardan en üst olanı iki ucu göğe tutunmuş bir balığın sırtındadır. Balık bir kayanın üzerinde, kaya meleğin elindedir. İkinci kat yeryüzü, rüzgârın hapsedildiği yerdir. Üçüncü katta cehennem taşları vardır. Dördüncüde cehennemin tutuşturucusu, beşincisinde cehennemin yılanları, altıncısında cehennemin akrepleri, yedincisinde sekar vardır. İblîs orada bağlanmış bir durumdadır. Önünde bir el, arkasında bir el (mânia) bulunmaktadır. Allah Teâlâ dilediği bir şey için onu serbest bırakır. Bu, gerçekten garîb bir hadîs olup merfû' olması şüphelidir.

Hâfız Ebu Ya'lâ Müsned'inde Ebu Mûsâ el-Herevî kanalıyla... Câbir İbn Abdullah'tan rivâyet ediyor ki o, şöyle demiştir : Tebük gazvesinde Allah Rasûlü (s.a.) ile birlikteydim. Çok şiddetli sıcak bir havada geri dönüyorduk. Birer ikişer kişi olarak dağınık bir haldeydik. Ben askerin başında (önlerinde) idim. Birden birisi karşımıza çıktı, selâm verdi, sonra : Muhammed hanginizdir? dedi. Arkadaşlarım yürüdü, ben onunla beraber durdum. Bir de baktım ki Allah Rasûlü (s.a.) askerler arasında kırmızı bir deve üzerinde elbisesini, güneşten korumak üze-

re başına örtmüş olarak geliyor. Ben : Ey soran kişi, işte Allah Rasûlü sana doğru geliyor, dedim. O hangileridir? dedi. Ben : Şu genç kızıl devenin sâhibi, dedim. Ona yaklaştı, binitinin yularını tuttu, bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.) durdular. Sen Muhammed misin? dedi, Allah Rasûlü : Evet, buyurdu. Adam : Ben sana bazı şeyler sormak istiyorum ki bunları yeryüzünde bir veya iki kişi bilir, dedi. Allah Rasûlü'nün : Dilediğini sor, demesi üzerine adam : Ey Muhammed, peygamber uyur mu? diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.) : Gözleri uyur, kalbi uyumaz, buyurdu. Adam : Doğru söyledin, deyip : Ey Muhammed, çocuk babasına ve annesine nereden (nasıl) benzer? diye sordu. Allah Rasûlü : Erkeğin menîsi yoğun, koyu ve beyâzdır. Kadının menîsi ise sarı ve incedir. Bu iki menîden hangisi diğerine üstün gelirse ona benzer, buyurdu. Adam : Doğru söyledin, deyip : Çocuğun neresi erkeğin, neresi kadınındır? diye sordu. Hz. Peygamber : Kemiği, damarları ve sinirleri erkeğin; eti, kanı ve saçı kadınındır, buyurdu. Adam yine doğru söyledin deyip, sonra yüzünü kasdederek : Ey Muhammed, şunun altındaki nedir? diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.) : Yaratık, diye cevabladı. Adam : Onların altındaki nedir? diye sordu, Hz. Peygamber yeryüzü diye cevabladı. Adam : Yeryüzünün altında ne vardır? diye sordu, Allah Rasûlü «su» diye cevabladı, adam : Bu suyun altındaki nedir? diye sordu : «Karanlık» cevabını aldı. Bu karanlığın altında ne vardır? sorusuna Hz. Peygamber : «Hava» diye cevab verdi. Adam : Bu havanın altındaki nedir? diye sordu Hz. Peygamber; «toprak» diye cevabladı. Adam : Bu toprağın altında ne var? diye sordu, Allah Rasûlü (s.a.) nün gözleri yaşardı ve : Yaratıcının ilmi yanında yaratıkların ilmi burada kesilmiş, sona ermiştir. Ey soran kişi; bu konuda sorulan sorandan daha bilgili değildir, buyurdu. Adam : Doğru söyledin, senin Allah'ın elçisi olduğuna şahâdet ederim, dedi. Allah Rasûlü (s.a.) : Ey insanlar, bu kimdir biliyor musunuz? diye sordu, onlar : Allah Rasûlü en iyi bilendir, dediler de : Bu Cibrîl (a.s.) dir, buyurdu. Bu, gerçekten garîb bir hadîs olup siyâkı da garîbtir. Hadîsi sâdece Kâsım İbn Abdurrahmân rivâyet etmiştir. Yahyâ İbn Maîn onun hakkında : Önemsiz bir râvîdir, derken; Ebu Hâtim er-Râzî, onun zayıf olduğunu söyler. İbn Adiyy ise onun tanınmadığını belirtir. Ben de derim ki : Bu hadîste karışıklık vardır. Onda bazı şeyler diğer birtakım şeylere, bir hadîs başka bir hadîse girmiştir. Muhtemeldir ki bunu ya kasden yapmış veya onda değişiklikler olmuştur. En doğrusunu Allah bilir.

«İstersen sen sözü açığa vur, şüphesiz ki O, gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.» Bu Kur'an'ı yeri ve yüce gökleri yaratan, gizliyi ve gizlinin de gizlisini bilen (Allah) indirmiştir. Başka bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur : «Der ki : Onu (Kur'an'ı) göklerin ve yerin sır-

rını bilen indirmiştir. Şüphesiz ki O, Gafûr, Rahîm olandır.» (Furkân, 6). Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder : Gizli; Âdemoğlunun nefsinde gizlemiş olduğu şeydir. Gizlinin gizlisi ise; yapacak olduğu şeylerden Âdemoğlunun bilmesinden önce ona gizli olan şeydir. Allah Teâlâ bütün bunları en iyi bilendir. Allah'ın bunlardan geçeni ve kalanı bilmesi bir tek ilimdir. Bu husûsta bütün yaratıklar O'nun katında bir tek kişi gibidir. Bu, Allah Teâlâ'nın şu kavli gibidir : «Sizin yaratılmanız da, yeniden dirilmeniz de bir kişininki gibidir.» (Lokmân, 28). «O, gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.» âyeti hakkında Dahhâk : Gizli; içinden geçirdiğin şey, gizlinin gizlisi de; henüz içinden geçirmediğin şeylerdir, derken Saîd İbn Cübeyr : Sen bugünün gizlediğini bilir yarının gizlediğini bilemezsin. Allah Teâlâ ise bugünün gizlediğini ve yarının gizlediğini en iyi bilendir, demiştir. Mücâhid, «Gizlinin de gizlisi» ile vesvesenin kasdedildiğini söyler. Mücâhid ve Saîd İbn Cübeyr gizlinin gizlisini; içinden geçirmediğin şeylerden kişinin yapacağı şey, olarak açıklamışlardır.

«Allah'tan başka hiç bir ilâh yoktur. En güzel isimler O'nundur.» Sana bu Kur'an'ı indiren, kendinden başka ilâh olmayan, en güzel isimler ve en yüce sıfatlar kendisine âit olan Allah'tır. Esmâ-i Hüsnâ hakkında vârid olan hadîsler daha önce A'râf sûresinin sonlarında geçmişti. Hamd ve minnet Allah'adır.

وَهَلْ أَتَىٰكَ حَدِيثُ مُوسَىٰ ﴿٩﴾ إِذْ رَأَىٰ نَارًا فَقَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي
آتِيكُم مِّنْهَا بِقَبَسٍ أَوْ أَجِدُ عَلَى النَّارِ هُدًى ﴿١٠﴾

9 — Ve Mûsâ'nın haberi sana geldi mi?

10 — Hani o, bir ateş görmüştü de âilesine : Durun, ben bir ateş gördüm. Size ya ondan bir kor getiririm veya ateşin yanında bir yol gösteren bulurum, demişti.

Mûsâ'nın Haberi

Allah Teâlâ burada Hz. Mûsâ'nın kıssasını anlatmaya başlar. Ona vahyin başlangıcı ve Allah'ın onunla konuşması nasıl olmuştur bunları anlatır. Bunlar, Hz. Mûsâ'nın kayınpederi ile onun koyunlarını otlatma husûsunda aralarında anlaşmış oldukları sürenin bitiminden sonradır. Söylendiğine göre Hz. Mûsâ, âilesiyle birlikte Mısır ülkesine müteveccihen yola çıkmıştı. Oradan ayrılalı on seneden fazla olmuştu. Yanında eşi ile beraber giderken yolunu kaybetti. Soğuk bir ge-

ceydi. Bulutlu, karanlık soğuk ve sisli bir gecede dağlar ve vâdîler arasında bir yerde konakladı. Âdet olduğu üzere ateş yakmak için yanında bulunan bir çakmak taşını çakmaya başladı. Ancak çakmak taşı çakmıyor, ne bir şerâre ne de başka bir şey çıkmıyordu. O, bu durumda (uğraşıp dururken) Tûr dağı tarafından bir ateş göründü. Sağ tarafından, orada bulunan dağ yönünden ona bir ateş göründü. Âilesine müjde verir ki : «Durun, ben bir ateş gördüm. Size ya ondan bir kor getiririm...» dedi. Başka bir âyette : «Yahut ısınmanız için ateşten, alevi olan bir kor getiririm, dedi.» (Kasas, 29) buyurulur ki bu, havanın soğuk olduğuna delâlet eder. Âyetteki «Size ondan bir kor getiririm» kısmı da karanlık olduğuna delâlet eder.

«Veya ateşin yanında bir yol gösteren bulurum.» demişti ki; bu, onun yolunu şaşırmış olduğuna delâlet eder. Nitekim Sevrî'nin Ebu Saîd el-A'ver'den, onun İkrime'den, onun da İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, «Veya ateşin yanında bir yol gösteren bulurum.» âyeti hakkında şöyle demiştir : «Şâyet bana yol gösterecek birini bulamazsam size yakacağınız bir ateş getiririm.»

فَلَمَّآ أَتَىٰهَا نُودِيَ يَٰمُوسَىٰٓ ﴿١١﴾ إِنِّيٓ أَنَا۠ رَبُّكَ فَٱخْلَعْ نَعْلَيْكَ ۖ إِنَّكَ بِٱلْوَادِ ٱلْمُقَدَّسِ
طُوًى ﴿١٢﴾ وَأَنَا ٱخْتَرْتُكَ فَٱسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰٓ ﴿١٣﴾ إِنَّنِيٓ أَنَا ٱللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنَا۠ فَٱعْبُدْنِي
وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكْرِيٓ ﴿١٤﴾ إِنَّ ٱلسَّاعَةَ ءَاتِيَةٌ أَكَادُ أُخْفِيهَا لِتُجْزَىٰ كُلُّ نَفْسٍۭ بِمَا تَسْعَىٰ
﴿١٥﴾ فَلَا يَصُدَّنَّكَ عَنْهَا مَن لَّا يُؤْمِنُ بِهَا وَٱتَّبَعَ هَوَىٰهُ فَتَرْدَىٰ ﴿١٦﴾

11 — Ateşin yanına gelince; kendisine : Ey Mûsâ, diye seslenildi.

12 — Şüphesiz ki senin Rabbın Benim Ben. Pabuçlarını çıkar. Zîrâ sen, mukaddes vâdîde, Tuvâ'dasın.

13 — Ve Ben, seni seçtim. Öyleyse vahyolunanları dinle.

14 — Şüphesiz ki Ben, Allah'ım. Benden başka hiç bir ilâh yoktur. Öyleyse Bana ibâdet et ve Beni anmak için namaz kıl.

15 — Çünkü kıyâmet muhakkak gelecektir. Her nefis işlediğinin karşılığını görsün diye onu neredeyse gizliyorum.

16 — Ona inanmayan ve hevesine uyan kimse seni bundan alıkoymasın, yoksa helâk olursun.

Allah Teâlâ burada : «Ateşin yanına yaklaşıp ona gelince; kendisine : Ey Mûsâ, diye seslenildi.» buyururken bir başka âyette : «Feyizli yerdeki vâdînin sağ yanındaki ağaçtan : «Ey Mûsâ, şüphesiz Ben âlemlerin Rabbı olan Allah'ım, diye seslenildi.» (Kasas, 30) buyurulmuştur. Burada da : «Şüphesiz ki (seninle konuşup sana hitâb eden) senin Rabbın Benim Ben. Papuçlarını çıkar.» buyurmuştur. Ali İbn Ebu Tâlib, Ebu Zerr, Ebu Eyyûb ve Selef'ten bir çokları pabuçlarının ölmüş eşek derisinden olduğunu söylerler. Bulunduğu yere ta'zîm için pabuçlarını çıkarmakla emrolunmuş olduğu da söylenir. Saîd İbn Cübeyr der ki : Kişi nasıl Kâ'be'ye girmek istediği zaman pabuçlarını çıkarmakla emrolunursa aynı şekilde Hz. Mûsâ'ya da pabuçlarını çıkarması emrolunmuştur. Mukaddes arâzîye pabuçsuz olarak, yalınayak basması için pabuçlarını çıkarması emrolunmuştur. Ve başka açıklamalar da getirilmiş olup en doğrusunu Allah bilir. Ali İbn Ebu Talha'nın İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; âyetteki (طوى) «Tuvâ» kelimesi, vâdînin ismidir. Bir çokları da böyle söylemiş olup bu açıklamaya göre Tuvâ kelimesi, cümle içinde atf-ı beyân olmaktadır. Bu kelimenin; ayaklarıyla yere basmanın emredilmesi, anlamında olduğu da söylenmiştir. Şöyle de denilir : Zîrâ orası iki kere mukaddes kılınmıştır. Tuvâ, kendisinde bereket olan şeydir ki böylece kutsallık tekrârlanmış oluyor. Ancak bunlardan birinci görüş (İbn Abbâs'ın görüşü) en sahîh olanıdır. Bu, Allah Teâlâ'nın şu âyetine benzemektedir : «Hani Rabbı ona, mukaddes vâdîde «Tuvâ» da şöyle seslenmişti...» (Nâziât, 16).

Allah Teâlâ'nın : «Ve Ben, seni seçtim.» kavli şu âyetine benzemektedir : «Ey Mûsâ; risâletim ve kelâmımla seni insanlar arasından seçtim.» (A'râf, 144). Yani Allah Teâlâ onu, zamanında mevcûd olan bütün insanlar üzerine seçmiştir. Denilir ki : Allah Teâlâ şöyle buyurdu : Ey Mûsâ, insanlar arasından konuşmamı niçin sana tahsîs ettiğimi biliyor musun? Hz. Mûsâ; hayır, diye cevab verdi de şöyle buyurdu : «Çünkü senin tevâzu' gösterdiğin gibi hiç kimse Bana tevâzu' göstermedi.»

Öyleyse şimdi sana söyleyip vahyedeceklerimi iyi dinle : «Şüphesiz ki Ben, Allah'ım. Benden başka hiç bir ilâh yoktur.» Mükellefler

üzerine ilk vâcib olan şey onların, tek ve ortağı olmaksızın Allah'tan başka hiç bir ilâh olmadığını bilmeleridir.

«Öyleyse Bana ibâdet et ve Beni anmak için namaz kıl.» Buranın anlamının : Beni anmak için namaz kıl, şeklinde olduğu da Beni andığın esnâda namaz kıl, şeklinde olduğu da söylenmiştir. Bunlardan ikinci görüşe İmâm Ahmed'in Abdurrahmân İbn Mehdî kanalıyla... Enes'tan naklettiği hadîsi delâlet etmektedir ki; bu hadîste Allah Rasûlü şöyle buyurmuş : Sizden birisi namazda uyuduğu veya onu unuttuğu zaman hatırladığında hemen kılsın. Şüphesiz Allah Teâlâ : «Beni anmak için namaz kıl.» buyurmuştur. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Enes'ten rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur : Kim bir namaz vaktinde uykuda olur veya unutursa bunun keffâreti, hatırladığında onu kılmasıdır. Onun bundan başka keffâreti yoktur.

«Çünkü kıyâmet muhakkak gelecektir.» Mutlakâ kopacaktır, hiç şüphesiz meydana gelecektir. «Neredeyse onu gizliyorum.» Dahhâk'ın İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, âyeti : Neredeyse onu kendimden bile gizleyeceğim geliyor, anlamında olacak şekilde okumuştur. Allah Teâlâ böyle buyurmuştur. Zîrâ Allah'ın nefsinden hiç bir şey ebediyyen gizli kalmaz. İbn Abbâs'tan rivâyetle Saîd İbn Cübeyr : Kendisinden, kendi zâtından, açıklamasını getirir. Mücâhid, Ebu Sâlih ve Yahyâ İbn Râfi' de böyle söylemişlerdir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha «Onu neredeyse gizliyorum.» âyetinde Allah Teâlâ'nın şöyle buyurduğunu söyler : Ona Benim dışımda kimseyi muttali' kılmayacağım. Süddî der ki : Gökler ve yer ehlinden hiç kimse yoktur ki Allah Teâlâ onlardan kıyâmetin bilgisini saklamamış olsun. Bu âyet İbn Mes'ûd kırâetinde : Neredeyse onu kendimden dahi gizleyeceğim geliyor, anlamına gelecek şekildedir. Allah Teâlâ burada şöyle buyuruyor : Onu bütün yaratıklardan gizledim. O kadar ki kendimden gizleyebilmiş olsaydım elbette gizlerdim. Katâde der ki : Âyetin «Onu neredeyse gizliyorum.» kısmı kırâetlerden bazısında : Kendimden gizleyesim geliyor, şeklindedir. Yemîn ederim ki Allah Teâlâ onu Mukarrabûn meleklerinden, peygamberlerden ve rasûllerden gizlemiştir. Ben de derim ki : Bu, Allah Teâlâ'nın : «De ki : Göklerde ve yerde gaybı, Allah'tan başka kimse bilemez.» (Neml, 65) âyeti gibidir. Başka bir âyette şöyle buyurur : «Onun ağırlığını gökler de, yer de kaldıramaz. O size ansızın gelir.» (A'râf, 187) Onun bilgisi gökler ve yeryüzü halkına ağır gelmiştir. İbn Ebu Hâtim'in Ebu Zür'a kanalıyla... Vikâ'dan rivâyetine göre o, şöyle demiş : Âyetteki (أُخفيها) kelimesini Saîd İbn Cübeyr bana Hemze'nin fethası ve fe harfinin kesresi ile okuttu. Buna göre an-

lam : Onu neredeyse hemen açıklayacağım geliyor, şeklindedir.(...)

Allah Teâlâ buyurur ki : «Her nefis işlediğinin karşılığını görsün.» Her bir amel edene amelinin karşılığını vermek için onu mutlakâ koparacağım. «Kim zerre kadar hayır yapmışsa, onu görür, kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.» (Zelzele, 7-8), «Çünkü siz, ancak işlediklerinizin karşılığına çarptırılıyorsunuz. (denir).» (Tûr, 16).

«Ona inanmayan ve hevesine uyan kimse seni bundan (kıyâmeti kabulden) alıkoymasın.» âyetinde muhâtablar tek tek mükellefler-dir. Yani : Kıyâmeti yalanlayan, dünyada kendilerine lezzet veren şeylere yönelen, Mevlâsına isyân eden, arzularına uyan kimsenin peşinden gitmeyin. Kim, bunlarda onlara muvâfakat etmişse; mutlâka kaybetmiş, hüsrâna uğramıştır. «Yoksa helâk olursun.» Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmuştur : «Düştüğü zaman malı o kimseye fayda vermez.» (Leyl, 11).

وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَىٰ ﴿١٧﴾ قَالَ هِيَ عَصَايَ أَتَوَكَّأُ عَلَيْهَا وَأَهُشُّ بِهَا عَلَىٰ غَنَمِي
وَلِيَ فِيهَا مَآرِبُ أُخْرَىٰ ﴿١٨﴾ قَالَ أَلْقِهَا يَا مُوسَىٰ ﴿١٩﴾ فَأَلْقَاهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَىٰ ﴿٢٠﴾
قَالَ خُذْهَا وَلَا تَخَفْ ۖ سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَىٰ ﴿٢١﴾

17 — O sağ elindeki nedir ey Mûsâ?

18 — Dedi ki : O benim değneğimdir. Ona dayanırım, onunla davarıma yaprak silkerim ve daha birçok işlerde ondan faydalanırım.

19 — Buyurdu : Ey Mûsâ bırak onu.

20 — O da bıraktı. Bir de ne görsün o, hemen koşan bir yılan oluvermiş.

21 — Buyurdu : Tut onu, korkma. Biz onu yine eski durumuna çevireceğiz.

Bu, Allah Teâlâ'nın Mûsâ (a.s.) ya vermiş olduğu bir bürhân, büyük bir mucize ve hârikulâde bir şeydir ki; böyle bir şeye Allah'tan başkasının güç yetiremeyeceğine ve bunu ancak Allah tarafından gönderilmiş bir peygamberin getirebileceğine delâlet eder. Allah Teâlâ : «O sağ elindeki nedir ey Mûsâ?» buyurur ki; müfessirlerden bazısı şöyle diyor : Allah Teâlâ bunu Hz. Mûsâ'ya ancak onu buna alıştırmak üzere söylemiştir. Yani : Senin şu elinde olan ve bildiğin değneğin var ya;

işte şimdi Bizim ona ne yapacağımızı göreceksin. «O sağ elindeki nedir ey Mûsâ?» âyetindeki soru, anlatma ve zihinlere yerleştirme sorusudur. Hz. Mûsâ da : «O benim değneğimdir, (yürürken) ona dayanırım, onunla davarıma yaprak silkerim.» Koyunlarımın yemesi için yaprakları düşsün diye onunla ağaç silkelerim, dedi. İmâm Mâlik'den rivâyetle Abdurrahmân İbn Kâsım der ki : Âyette geçen (الهش) kelimesi; kişinin, ucu kıvrık bir değneği dala takarak yaprak ve meyveleri düşsün diye onu silkmesidir ki dalı kırmaz. İşte âyetteki silkme budur ve ağacın dalını kırmaz. Meymûn İbn Mihrân da böyle söylemiştir.

«Ve daha birçok işlerde ondan faydalanırım.» Onda benim için maslahatlar, menfaatlar ve bunun dışında diğer birtakım ihtiyâçlar vardır. Bazıları âyette mübhem bırakılan diğer ihtiyâçların ne olduğu husûsunda kendilerini zorlamışlardır. Geceleyin onun yolunu aydınlatırdı, o uyuduğu zaman koyunlarını korurdu, onu dikerdi de hemen bir ağaç olup onu gölgelerdi gibi buna benzer hârikulâde birtakım durumlar zikredilmiştir. Halbuki zâhir olan şudur ki onun değneğinden faydalandığı şeyler bunlar değildir. Şâyet böyle olsaydı Hz. Mûsâ, değneğinin bir yılan olmasını garip karşılamaz ve ondan kaçmazdı. O halde bütün bunlar İsrâiliyâttandır. Aynı şekilde birisinin : Şüphesiz o, Âdem (a.s.) in değneği idi, sözü ile bir başkasının : Kıyâmet gününde önce çıkacak olan Dâbbetü'l-Arz odur, sözü de böyledir. İbn Abbâs'tan rivâyete göre o, bu değneğin isminin Mâşâ olduğunu söylemiştir. En doğrusunu Allah bilir.

«Buyurdu : Ey Mûsâ, elindeki değneği bırak. O da bıraktı ve bir de ne görsün o, hemen koşan bir yılan oluvermiş.» Derhâl o sana büyük bir yılan, sür'atle hareket eden uzun bir ejdarhâ haline gelivermiş. Bir de gördü ki o, sanki beyâz bir yılan gibi hareket ediyor. Bu beyâz yılan, hareket yönüyle yılanların en hızlısı ve fakat aynı zamanda en küçük olanıdır. Bu ise yani Hz. Mûsâ'nın değneğinden oluşan yılan ise son derece büyük ve son derece sür'atli idi. Koşan, hareket eden bir yılandı.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babam'ın... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o : «O da bıraktı. Bir de ne görsün o, hemen koşan bir yılan oluvermiş.» âyeti hakkında şöyle demiş : Ondan önce yılan değilmiş. Bir ağaca uğramış ve onu yemiş. Bir kayaya uğramış ve onu yutmuş. Hz. Mûsâ kayanın onun karnına düşerken çıkardığı sesi işitince arkasını dönüp kaçmış. Ey Mûsâ, onu al, diye seslenmiş de almamış. İkinci kere : Onu al ve korkma, denilmiş, üçüncü seferinde ona : Muhakkak sen, emîn olanlardansın, denilmiş ve onu almış.

«O da bıraktı. Bir de ne görsün o, hemen koşan bir yılan oluver-

miş.» âyeti hakkında Vehb İbn Münebbih der ki : Hz. Mûsâ asâsını yere bırakmış kısa bir zaman sonra bakanların kendisine bakakaldığı büyük bir ejderhâ haline gelivermiş. Bir şeyler arar gibi hareket etmeye başlamış. Sanki yakalayacak bir şeyler arar gibiymiş. Hâmile bir deve büyüklüğünde bir kayaya uğrayıp onu yutmuş. Büyük bir ağacın köküne köpek dişlerinden biriyle vurup onu yerinden sökmüş. Gözleri ateş gibi yanıyormuş. Asânın eğri kısmı bir yeleye dönmüş. Yelesinin kıllarının kısa mızrak gibi olduğu söylenir. Asâsının iki budağı, içinde azı ve köpek dişleri olan, bu dişleri gıcırdayan geniş bir kuyuya dönüşmüş. Hz. Mûsâ bunu görünce arkasını dönüp hiç ardına bakmadan kaçmış ve uzaklaşmış. Artık yılanı arkasında bıraktığını gördüğünde, Rabbını hatırlayıp Rabbından utanarak durmuş. Sonra ona : Ey Mûsâ, olduğun yere dön, diye seslenilmiş ve o da müdhiş bir korku içinde dönmüş. «Onu elinle tut, korkma, Biz yine eski durumuna çevireceğiz.» buyurmuş. O sırada Hz. Mûsâ'nın üzerinde yünden bir kaftan varmış.(...) Rab Teâlâ asâsını almayı ona emrettiğinde, kaftanın bir ucunu eli üzerine uzatmış. Melek ona : Ey Mûsâ, şâyet Allah Teâlâ senin korktuğun şeye izin vermiş olsaydı ne dersin kaftan sana bir fayda sağlar mıydı? diye sormuş, Hz. Mûsâ : Hayır, fakat ben güçsüzüm, güçsüzlükten yaratıldım, deyip kaftanı elinden atmış, sonra elini yılanın ağzı üzerine koymuş. Onun azı ve köpek dişlerinin sesini işitmiş. Avucunu yummuş bir de görmüş ki yılan, eskiden almış olduğu asâsıdır ve elinde dayandığı zaman iki budağı arasında daha önce koymakta olduğu yerinde imiş. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : Biz onu yine eski durumuna, bundan önce bilmekte olduğun haline çevireceğiz, buyurmuştur.

وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَىٰ جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَىٰ ﴿٢٢﴾ لِنُرِيَكَ مِنْ آيَاتِنَا
الْكُبْرَى ﴿٢٣﴾ اذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ ﴿٢٤﴾ قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي ﴿٢٥﴾ وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي
﴿٢٦﴾ وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسَانِي ﴿٢٧﴾ يَفْقَهُوا قَوْلِي ﴿٢٨﴾ وَاجْعَلْ لِي وَزِيرًا مِنْ أَهْلِي ﴿٢٩﴾
هَارُونَ أَخِي ﴿٣٠﴾ اشْدُدْ بِهِ أَزْرِي ﴿٣١﴾ وَأَشْرِكْهُ فِي أَمْرِي ﴿٣٢﴾ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾
وَنَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٤﴾ إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا ﴿٣٥﴾

22 — Elini de koltuğunun altına koy ki diğer bir mucize olarak kusûrsuz, bembeyâz çıksın.

23 — Bununla sana daha büyük mucizelerimizi gösterelim.
24 — Firavun'a git, doğrusu o, azmıştır.
25 — Dedi ki : Rabbım, göğsümü aç.
26 — İşimi kolaylaştır.
27 — Dilimden de düğümü çöz ki,
28 — Sözümü iyi anlasınlar.
29 — Kendi âilemden bir vezîr ver bana.
30 — Kardeşim Hârûn'u.
31 — Onunla destekle beni.
32 — Onu işimizde ortak yap,
33 — Ki Seni daha çok tesbîh edelim.
34 — Ve Seni daha çok analım.
35 — Şüphesiz ki Sen, bizi görmektesin.

Firavun İle Yüzyüze

Bu da Hz. Mûsâ (a.s.) ya verilen ikinci bir bürhândır. Diğer bir âyette açıkça belirtildiği gibi Allah Teâlâ ona elini cebine sokmasını emretmiştir. Burada bu durum «Elini de koltuğunun altına koy.» kavliyle ifâde edilmiştir. Başka bir yerde ise şöyle buyurulur : «Elini koynuna sok... Bu ikisi Firavun ve erkânına karşı Rabbından iki bürhândır.» (Kasas, 32). Mücâhid «Elini koltuğunun altına koy.» âyeti ile Hz. Mûsâ'nın elini pazusu altına koymakla emrolunduğunu söyler. Hz. Mûsâ (a.s.) elini cebine sokup ta sonra çıkardığında o, bir ay parçası gibi parlamıştır.

Allah Teâlâ : «Kusûrsuz, bembeyâz çıksın.» buyurur ki; burada elinin alatenlilikten, hastalıktan veya herhangi bir ayıptan ârî olarak çıkacağı haber verilmiştir. Bu açıklama İbn Abbâs, Mücâhid, İkrime, Katâde, Dahhâk, Süddî ve başkalarının sözüdür. Hasan el-Basrî der ki : Mûsâ elini çıkardı, Allah'a yemîn olsun ki o, bir lâmba gibi (parlıyordu). Böylece Hz. Mûsâ, Rabbına kavuşmuş olduğunu bilip anladı. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Bununla sana daha büyük mucizelerimizi gösterelim.» buyurmuştur. Vehb der ki : Rabbı ona : Yaklaş, buyurdu. Yaklaşmaya devâm etti de nihâyet sırtını ağacın bir dalına yasladı, sükûnet buldu, titremesi geçti, elini değneğinde topladı, Rabbına baş ve boyun eğdi.

Allah Teâlâ buyurur ki : «Firavun'a git, doğrusu o, azmıştır.» Daha önce kendisinden kaçarak Mısır'dan çıkmış olduğun Mısır kralı Fi-

ravun'a git. Onu tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdete çağır. Ona emret; İsrâiloğullarına iyi davransın, onlara işkence etmesin. Şüphesiz o, azıp haddi aşmıştır. Dünya hayatını tercîh etmiş ve en yüce Rabbı unutmuştur. Vehb İbn Münebbih der ki : Allah Teâlâ Mûsâ'ya şöyle buyurmuş : Benim risâletimle git. Şüphesiz sen, korumam ve gözetmem altındasın. Ben, seninle beraberim, sana yardım ediciyim. Ben sana hükümrânlığımdan öyle bir kalkan giydiririm ki, Benim emrimi yerine getirmede gücünü onunla kemâle erdireceksin. Sen, Benim ordularımdan büyük bir ordusun. Seni yaratıklarımdan zayıf bir yaratığa peygamber olarak gönderdim. Benim hilemden emîn olmuş, dünya ona beni unutturmuş ve sonunda Benim hakkımı, Benim Rab olduğumu inkârla Beni tanımadığını sanmıştır. İzzetim adına yemîn ederim ki şâyet zâtımla yaratıklarım arasında koymuş olduğum kader olmamış olsaydı; onu öfkesiyle göklerin, yerin, dağların ve denizlerin öfkeleneceği cabbâr bir sultânın yakalayışıyla yakalardım. Göğe emretmiş olsaydım onun tepesine taş yağdırırdı. Yeryüzüne emretmiş olsaydım onu yutardı. Dağlara emretmiş olsaydım onu helâk ederdi. Denizlere emretmiş olsaydım onu boğardı. Fakat o Bana son derece hafîf ve küçüktür, gözümden düşmüştür. Ancak hilmim onu kuşatmış ve katımda olanlarla ondan müstağnî olmuşumdur. Benim hakkım şudur ki; Ben zengin olanım, Benim dışımda zengin yok. Ona Benim risâletimi ulaştır, onu Bana ibâdete, Beni bilmeye ve ibâdeti yegâne bana yapmaya çağır. Benim (geçmiş ümmetleri helâk ettiğim) günlerimi ona hatırlat. İntikâm ve baskınımla onu uyar. Ona haber ver ki, Benim öfkemin karşısında hiç bir şey duramaz. Bununla beraber ona yumuşak söz söyle. Olur ki öğüt alır veya korkar. Ona haber ver ki Ben, öfke ve cezalandırmaktan affetme ve bağışlamaya daha çabuk olanımdır. Ona dünya elbiselerinden giydirmiş olduklarım seni korkutmasın. Onun kaderi Benim elimdedir. Benim iznimle konuşur, gözünü açıp kapatabilir ve nefes alabilir. Ona de ki : Rabbına icâbet et. Şüphesiz O'nun bağışlaması geniştir. Sana dört yüz sene mühlet vermiştir. Bunların tamâmında sen O'nunla harb halinde oldun, O'na sövdün ve O'na benzemeye çalıştın. Kullarını O'nun yolundan alıkoydun. Gök sana yağmur yağdırdı, yeryüzü sana bitkiler bitirdi. Hiç hastalanmadın, yaşlanmadın, muhtâç düşmedin. Şâyet seni hemen cezâlandırmayı dilemiş olsaydı, bunu mutlakâ yapardı. Fakat O, vakar sâhibidir, büyük bir hilim sâhibidir. Onunla bizzât sen ve kardeşin mücâdele edin. Onunla cihâdda Allah'ın hoşnûdluğunu dileyin. Şüphesiz Ben, onun güç yetiremeyeceği bir orduyla ona gitmeyi dilemiş olsaydım bunu yapardım. Fakat şu kendini ve kalabalığını beğenmiş olan güçsüz kul, az bir top-

luluğun —Benim taraftârlarım aslâ az olmaz— Benim iznimle kalabalık topluluklara gâlip geleceğini bilsin. Onun debdebesi ve ona verilen nimetler ikinizi şaşırtmasın. Bunlara ikiniz de göz dikmeyin. Şüphesiz bunlar, dünya hayatının ve nimet içinde yüzenlerin süsüdür. Şâyet dilemiş olsaydım, Firavun baktığı zaman ikinize verilenin bir misline gücünün yetmeyeceğini bilmesi için size dünyadan bir zînet verip sizi süsleyebilirdim. Ve dileseydim bunu yapardım. Fakat sizin için bunu arzu etmiyorum ve bunları sizden uzaklaştırıyorum. Ben dostlarıma böyle yaparım. Bu konuda eskiden beri geçerli olan sünnetim budur. Ben onları (dostlarımı) şefkatli bir çobanın develerini eziyet verici konaklama yeri ve ağıllardan koruduğu gibi dünyanın nimetlerinden ve bolluklarından uzaklaştırırım. Bu, onların Benim katımda hakîr olmalarından değildir. Fakat Benim şereflendirmemden paylarını tâm olarak almaları, dünyanın onların paylarını eksiltmemesi içindir bu. Bil ki dünyada kullar, Benim katımda zühdden daha üstün olan bir süsle Benim için süslenmiş değillerdir. Dünyada zühd; Allah'tan korkanların süsüdür. Onların üzerinde bundan bir elbise vardır ki onunla sükûnet ve huşû' ile tanınırlar. Secde izinden yüzlerinde bir işâret vardır. Alâmetleri budur. İşte onlar Benim gerçek dostlarımdır. Onlara rastladığın zaman onlara karşı yumuşak davran, kalbini ve dilini onlara karşı zelîl kıl. Bil ki kim Benim bir dostumu hakîr görür veya korkutursa Bana harb ilân etmiştir. Muhârebeyi Benimle o başlatmış, nefsini bu tehlikeye atmış ve Beni muhârebeye o çağırmıştır. Şüphesiz Ben, dostlarıma yardımda en sür'atliyimdir. Benimle harb eden Bana karşı durabileceğini mi sanıyor? Benimle mübâreze eden yoksa Beni geçeceğini mi sanıyor? Dünyada ve âhirette onlardan intikâm alıcı olan Ben iken bu nasıl olabilir? Dostlarımdan zor durumda kalanlarını Ben kendimden başkasına havâle etmezken bu nasıl olacak? Vehb İbn Münebbih'in bu sözlerini İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiştir.

«Dedi ki : Rabbım, göğsümü aç. İşimi kolaylaştır.» sözleri Hz. Mûsâ'nın Rabbından isteğidir. O'ndan kendisini gönderdiği işte göğsüne genişlik vermesini istemiştir. Şüphesiz O, Mûsâ'ya büyük bir iş, önemli bir yük yüklemiş, emretmiştir. Allah Teâlâ Mûsâ'yı o zamanki yeryüzü üzerinde olan kralların en büyüğüne, en zâlimine, küfürde en şiddetli olanına, ordusu en çok, ülkesi en ma'mur olanına, en azgın ve inâdlaşmada en üstün olanına peygamber olarak göndermiştir. O kadar azmıştır ki Allah'ı tanımadığını, kendisi dışında tebaası için bir tanrı olduğunu iddiâ etmiştir.

Hz. Mûsâ çocukluğu süresince Firavun'un evinde, kucağında, ya-

tağında kalmıştır. Sonra onlardan birisini öldürmüş, onların kendisini öldüreceğinden korkup bu emir kendisine verilinceye kadar ki sürenin tamâmında onlardan kaçmıştır. Bunlardan sonra Rabbı onu, kendilerini Allah'a çağıran, tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdete davet eden bir uyarıcı olarak göndermiştir. Bunun içindir ki Hz. Mûsâ : «Rabbım, göğsümü aç. İşimi kolaylaştır.» diye duâ etmiştir. Yani Hz. Mûsâ şöyle demek istemiştir : Eğer benim yardımcım ve desteğim Sen olmazsan buna benim gücüm yetmez.

«Dilimden de düğümü çöz ki, sözümü iyi anlasınlar.» (Çocukluğunda) Hz. Mûsâ'ya bir hurma ve bir kor gösterilmişti de kor parçasını alıp dili üzerine koymuş ve bu sebeple onun dilinde bir kekemelik hâsıl olmuştu. Nitekim ilerde bunun açıklaması gelecektir. Hz. Mûsâ kekemeliğinin bütünüyle giderilmesini değil istediğini karşısındakilerinin anlayabileceği kadarıyla kekemeliğinin giderilmesini istemiştir ki bu da ihtiyâç kadarıdır. Şâyet tümden giderilmesini istemiş olsaydı, elbette kekemelik bütünüyle zâil olurdu. Fakat peygamberler, ancak ihtiyâç kadarını isterler. Bunun içindir ki onda kekemelikten bir eser kalmıştır. Allah Teâlâ Firavun'un şöyle dediğini haber verir : «Ben, sözü açık söylemeyecek derecede zavallı olan şu adamdan daha değerli değil miyim?» (Zuhruf, 52). Hasan el-Basrî : «Dilimden düğümü çöz.» âyeti hakkında der ki : Bir düğüm çözülmüştür. Şâyet bundan fazlasını istemiş olsaydı ona verilirdi. İbn Abbâs şöyle diyor : Hz. Mûsâ Rabbına öldürmüş olduğu kişi hakkında Firavun âilesinden olan korkusu ve dilindeki düğümü şikâyet etmiştir. Onun dilinde bir düğüm vardı ki çokça konuşmasını engelliyordu. Kendisine yardımcı olmak, diliyle fasîh olarak anlatamayacağı birçok şeyi onun yerine konuşmak üzere Rabbından kardeşi Hârûn'u kendisine yardımcı kılmasını da istemişti. Allah Teâlâ ona istediğini vermiş, dilindeki bağı çözmüştür. İbn Ebu Hâtim der ki : Amr İbn Osmân kanalıyla... Muhammed İbn Kâ'b'ın arkadaşlarından birisi ondan şöyle rivâyet ediyor : Ona bir akrabâsı gelmiş ve : Okumandaki tutukluk ve konuşmandaki bozukluk olmasaydı, sende başkaca hiç bir zarar (bir kötülük) yoktu, demişti. Kurazî ona : Ey kardeşim oğlu, sana bir şeyler anlattığım zaman anlatamadım mı? diye sordu da o; evet (anlatıyorsun), dedi. Kurazî şöyle devâm etti : Şüphesiz Mûsâ (a.s.) Rabbından İsrâiloğullarının sözünü anlamaları için dilindeki düğümün çözülmesini istemiş bundan daha fazlasını istememiştir. İbn Ebu Hâtim'in rivâyetindeki lâfzı budur.

«Kendi âilemden bir vezîr ver bana. Kardeşim Hârûn'u.» kavli Hz. Mûsâ'nın kendi dışındaki bir işte Allah Teâlâ'dan bir isteği olup bu; kardeşi Hârûn'un kendisine yardımcı olmasıdır. Sevrî'nin Ebu Saîd'den, onun İkrime'den, onun da İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle de-

miş : Hz. Mûsâ'ya peygamberlik verildiği saatta Hz. Hârûn'a da peygamberlik verilmiştir. İbn Ebu Hâtim'in İbn Nemîr kanalıyla... Hz. Âişe'den rivâyetine göre o, bir umreye çıktığında birtakım bedevîlerin yanında konaklamış ve birisinin şöyle dediğini işitmiş : Dünyada kardeşine en faydalı olan hangi kardeştir? Onlar : Bilmiyoruz, demişler. Adam : Allah'a yemîn ederim ki ben biliyorum, demiş. Hz. Âişe der ki : Kendi kendime : Yemîninde hiç kimseyi istisnâ etmedi. Şüphesiz o, dünyada kardeşi için en faydalı olan kardeşin hangisi olduğunu biliyor, dedim. Adam : Kardeşi için peygamberlik istediği zamanda Mûsâ'dır, dedi. Ben : Allah'a yemîn olsun ki doğru söyledi, dedim. İşte bu husûsta Allah Teâlâ Hz. Mûsâ (a.s.) yı övme sadedinde şöyle buyurmuştur : «Ve o, Allah katında değerli idi.» (Ahzâb, 69).

«Onunla destekle beni.» âyetindeki (ازری) kelimesi Mücâhid'e göre «sırtımı» anlamında olup, buna göre âyeti : Onunla sırtımı, arkamı güçlendir, şeklinde anlamak gerekir. «Onu işimde (kendisiyle istişâre etmemde) ortak yap ki Seni daha çok tesbîh edelim.» Mücâhid şöyle diyor : Kul dikilirken ve yan üstü uzanmışken Allah'ı anmadıkça Allah'ı çok ananlardan olmaz.

«Şüphesiz ki Sen, bizi görmektesin.» Bizi seçmede, bize peygamberlik vermede, düşmanın Firavun'a bizi peygamber olarak göndermede muhakkak Sen bizi görmektesin. Bundan dolayı hamd Sana'dır.

İZÂHI

Birinci Mesele : Duânın fayda ve şartları mes'elesidir. Bu mes'ele hakkında «Ey Rabbımız, unuttuk veya yanıldıysak sorumlu tutma bizi.» (Bakara, 256) âyetini tefsîr ederken bilgi verilmişti. Burada sâdece konuyla ilgili birkaç mes'eleye temâs etmekle yetineceğiz. Olgunluk kavramının bir dizi mertebeleri vardır ve bunların en üst basamağı da kişinin hem kendisi kâmil, hem de başkalarını kemâle erdirici, olgunlaştırıcı olması halidir. Şimdi bu basamağın birinci şıkkını ele alalım. Kâmil (olgun) olan bir zâtın olgunluğu kendi zâtının gereği olur. Yapısının gereği olgun olan her bir şahıs ise ezelde olgun olur. Fakat böyle bir zât, ezelde başkalarını olgunlaştırıcı olamaz. Çünkü olgunlaştırmak, olgun olmayan bir şeyi olgunlaştırmaktan ibârettir. Bu ise ancak olgunluğun olmaması halinde meydana gelir, gerçekleşir. Zîrâ ezelde olgun olmuş olsaydı, kendisine etki etmek imkânsız olurdu. Çünkü zâten elde edilmiş bir şey bir kez daha elde edilemeyeceği gibi, olan bir şey tekrâr oluşturulmaz. Binâenaleyh Cenâb-ı Allah her ne kadar başlangıcı olmayan zamandan berî olgun ise de, ancak gelecek-

teki sonsuz zaman içinde olgunlaştırıcı olur. Bu noktada, olgunlaştırmanın da olgunluğun bir parçası olduğu düşüncesinden hareket edilerek, yüce Allah'ın ezelde başkalarını olgunlaştırıcı olmaması halinde bir olgunluk sâhibi olamayacağı ve böylece Allah'ın noksân sıfatıyla nitelenmesi gerekeceği bunun da muhâl olduğu gibi bir itirâzda bulunulabilir. Bu itirâza verilecek cevab şu şekildedir : Eğer bu, ezelde mümkün olsaydı, bu durumun olmaması olgunluğun olmaması gibi bir sonucu çıkarırdı. Bununla biz, sâdece fiil-i ezelî'nin muhâl olduğunu isbât etmek istiyoruz ki, buna göre ezelde olgunlaştırma da muhâl olur ve böyle bir fiilin olmaması Zât-ı Bârî için bir eksiklik sayılamaz. Nitekim, mümkîn el-vücûd olmadığı için Yüce Allah'ın, zâtı gibi bir varlığı meydana getiremeyeceğini söylemek de Allah Teâlâ için bir noksânlık ifâde etmez. Kezâ Allah Teâlâ cennet ehlinin hareketlerini mufassal olarak bilmez, dememiz de böyledir. Çünkü mufassal bir sayısı olan her şey sonludur. Cennet ehlinin hareketleri ise sonsuzdur ve dolayısıyla mufassal bir sayısı olamaz. O halde bunlar ilim sıfatında bulunan bir noksânlıktan değil, haddi zâtında meydana gelmesi mümkün olmadığından dolayıdır. Şimdi bu girişten sonra diyoruz ki; Cenâb-ı Allah eşyâyı var etmek istediği zaman bundan maksadı eksik olan varlıkları olgunlaştırmak olduğuna, çünkü mümkinât var olmaya elverişli bulunduğu ve var olma sıfatı da olgunluk sıfatı olduğuna göre O'nun olgunlaştırma kudreti mümkinât için olgunluk sofrasını kurmayı gerektirdi. Zât-ı Bârî, yok olanların bir kısmını bu sofraya oturturken, bir kısmını da oturtmadı. Bunun sebeplerini şöyle sıralayabiliriz. : 1) Yok olan şeyler sonsuzdur. Onun için, şâyet bütün yoklar bu var olma sofrasına oturtulsaydı, sonsuz şeyler var olacaktı. 2) Eğer bütün yokları var etseydi, artık var etmeye kâdir olarak kalmayacaktı. Çünkü var olan şeylerin var edilmesi muhâldir. Yokların tümünü var etmek her ne kadar eksik olan bir şey için bir olgunluk ise de, kudret sâhibi olan birini yaratacağı bir şey kalmamakla itibârî olarak acze düşüreceği için olgun bir varlığın noksân bir varlık haline gelmesi netîcesine götürürdü. 3) Eğer tüm yoklar var edilmiş olsalardı, artık bir ayırma imkânı kalmaz, gücü yeten ile zorunlu olarak yapan birbirinden ayrılamazdı. Oysa güç yetirme bir olgunluk sıfatı olduğu gibi, zorunluluk da bir noksânlıktır. İşte bu sebeplerden dolayıdır ki, Yüce Allah mümkinâtın sâdece bir kısmını varlık âlemine çıkarmıştır. Ancak bu noktada da iki suâl sorulabilir : 1) Var edilen eşyâ sınırlı ve yokluk âleminde kalanlar ise sınırsız olduğuna, aralarında hiç bir bağ, ilgi olmadığına, mahrûm bırakılanlar sonsuz olduğuna göre bu ziyâfet az olan bir kesime verilmiş olmuyor mu? Bu var etme için; tâm bir var etmedir, denebilir mi? 2) Şâyet bu ziyâfete alınan-

lar bunu hak etmiş iseler, ne ile hak etmişlerdir? Yok eğer hak etmemişlerse bu sınırlı davet bir abeslik taşımıyor mu? Bu ise muhâl değil midir ve Yüce Allah'a nasıl yakıştırılabilir? Cevab : Bu şüphelerin akıl ve hayâllerde yer alıp dolaşması; Yüce Allah'ın fiillerini insan fiiline benzetme ve Allah'ın fiillerini insanlarınkiyle kıyaslama düşüncesinden kaynaklanıyor. Oysa bu, doğru değildir. Çünkü O, yaptıklarından sorulmaz. Oysa insanlar sorulurlar. O halde O'nun bütün mümkinâta şâmil rahmet nûrundan taşan bu varlık genel bir ziyâfet, kapsamlı bir sofra niteliğindedir. «Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır.» (A'râf, 156) âyeti de bu mânâyı ihtivâ etmektedir. Bir de şöyle düşünelim : Mevcûdâtın canlı ve cansızlar diye iki kısma ayrıldığını biliyoruz. Şu husûsta şüphe yoktur ki, yokluğa kıyasla varlık ne ise, cansıza kıyasla canlı da odur. Çünkü cansız, varlığından habersizdir. Ona göre varlığı ile yokluğu aynı şeydir. Ona nisbetle varlığı yokluk; yokluğu da varlık gibidir. Canlı ise, var olan ile yok olanı birbirinden ayırır. Ona göre bu iki kavram ayrı ayrı şeylerdir. Ve yine cansızlar canlı varlıkların araçları durumundadırlar. Çünkü canlı varlıklar, onları kendi iş ve yararlarında kullanırlar. Binâenaleyh cansız varlıklar adetâ itâatkâr birer köle, canlılar ise onlara hâkim efendiler durumundadır. Öyle ise canlılık, cansızlıktan daha şerefli ve üstün bir meziyettir. Ve Yüce Allah'ın lutuf ve rahmeti, mümkinâtın bir kısmını varlık sofrasına oturtup bazılarını oturtmamayı gerektirdiği gibi, mevcudâtın bir kısmını hayat sofrasına almayı, bir kısmını ise almamayı iktizâ etti. Ve mevcûdâtın bir kısmını canlı, diğer bir kısmını ise cansız yarattı. Cansızlğa oranla canlılık ise; karanlığa oranla ışık, körlüğe oranla görmek ve yokluğa oranla varlık gibidir. Bu iktizâ muvâcehesinde mevcûdâtın bir kısmı; iyiyi-kötüyü, acıyı-tatlıyı, hayrı ve şerri algılayabilecek birer canlı oldular. İşte bu noktada canlılar şöyle dediler : Rabbımız, biz varlık ve hayat elbisesini bulduk; bizi bunlarla şereflendirdin. Fakat bu durum ihtiyâçlarımızın artmasına yol açtı. Çünkü biz, yokluk ve cansızlık halinde iken mizâcımıza uygun olana muhtâç; yapımıza uymayan ve ezâ veren şeylerden korkar değildik. Şimdi ise varlık ve canlılık olunca yapımıza uygun olanı elde etmeye, ters olanı ise uzaklaştırmaya muhtâç olduk. Bu durumda eğer kaçmak, istemek, uzaklaştırmak ve elde etmek gibi güçlerimiz olmazsa; yolda oturmuş, her türlü felâkete açık, musîbet oklarına hedef olan bir zavallıdan farksız olacağız. Bize rahmet hazînelerinden güç ve kuvvet ver. Onlarla arzuladığımızın peşinden koşmaya, korktuğumuzdan kaçmaya güç yetirelim. İşte bunun üzerine Allah (c.c.) ın sonsuz rahmeti, canlıların bir kısmına güç ve kuvvet vermeyi gerektirdi. Nitekim aynı rahmet mevcûdâtın bir kısmına hayat, yokların bir kısmına vücûd verilmesini de

gerektirmişti. Kendilerine bu güç ve kuvvet verilen canlılar bu defa şöyle dediler : Ey bizim cömert ve merhametli Allah'ımız, akıldan mahrûm bir hayat ve kuvvet; ancak ya zincirlerle bağlanacak olan delilere veya yük taşımada kullanılacak olan hayvanlara mahsûstur. Bütün bunlar ise noksân sıfatlardır. Sen bizi eksiklik çukurundan olgunluk bulutlarına yükselttin. Bize, mahlûkâtının en şereflisi olan, «seninle sorumlu tutar, seninle mükâfât ve cezâ veririm» diyerek şereflendirdiğin o en kıymetli yaratığına akıldan bir pay lutfet ki, senin o rahmet hazînelerinden en güzel elbiseler giymiş, tâm bir şeref ve fazîlet elde etmiş olalım. Canlıların bu isteği üzerine Allah Teâlâ onlara akıl verdi ve onların rûhlarına basîret nûru ve hidâyet cevheri koydu. Böylece rûhlar, dört nişân almış oldular : Varlık, hayat, kuvvet ve akıl. Bunların sonuncusu akıldır. Sonuncu olan ise en üst mertebede bulunur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) de Peygamberlerin (a.s.) sonuncusu olduğu için, onların en fazîletlisidir. Aynı şekilde insan, cismânî mahlûkâtın sonuncusu olduğu için onların en fazîletlisidir. Akıl da Yüce Allah'ın bahşettiği nişânların sonuncusu olduğu için, en üstün ve en değerlidir. Sonra akıl, kendi kendine baktı ve kendini kıymetli mücevherât dolu bir çanağa benzetti. Hattâ parlayan yıldızlarla dolu bir semâyı andırıyordu. Burada mücevherât ve yıldızlar, akıl ve zihinde bulunan kesin zarûrî bilgiler gibidir. Nasıl ki göklerde bulunan yıldızlar, kara ve denizin karanlıklarında yol bulmaya yarayan işâretler durumunda iseler akıl semâsına takılmış olan inciler mesâbesindeki zarûrî bilgiler de, cismânî âlemin karanlıklarından rûhânî âlemin nûrlarına doğru yol almak durumunda olanların kendileriyle yollarını buldukları parlak yıldızlar gibidir. Bu noktada o parlak yıldızlara, o kıymetli incilere bakan akıl; onlar üzerinde hudûs (sonradan var olma) izini gördü ve buradan bu izlerin bir meydana getiricisi olduğu, bu işâretlerin ve nakışların bir işâretleyicisi, yapıcısı olduğu fikrine intikâl etti. İşte o zaman bu nakışları yapanın bunlardan farklı olduğunu, binâyı inşâ edenin binâdan başka ve farklı biri olduğunu anladı. Bu anlama üzerine ona sonradan var edilen âlemin en yüksek semâsından ezeliyet âleminin manzaralarına, ışıklarına bakan pencereler açıldı ve bu âlemi buradan temâşa etti. Akıl bu âlemin ışıklarına, hudûs ve imkân âleminin karanlıklarından baktığı içindir ki, ezelî nûrların ihtişâmı onu sarstı ve gözleri görmez oldu. Şaşırmış bir halde olan akıl, tabîatı gereği yine, o nûrları saçan Allah (c.c.) a sığındı ve : «Rabbım, göğsümü aç.» diye niyâz etti. Çünkü denizler derin, karanlıklar yoğun, yolda ise iç ve dış düşmanlardan oluşan birçok şakîler vardır, ins ve cin şeytânları çoktur. Onun için, eğer Sen benim göğsümü açmazsan, bana bütün işlerde yardımcı olmazsan ben kesilir kalırım. Bu nişânlar ise sâ-

dece belâlara dûçâr kalmama sebep olur, yüksek mevkilere çıkmama değil. İşte âyetin «Rabbım, göğsümü aç.» kısmından murâd bunlardır. Sonra «İşimi kolaylaştır.» buyuruluyor. Çünkü insan, yaptığı her bir fiil, söz, hareket ve duruşları dilemezse onları yapan da yapamaz. Fakat insanın bu dilemesi sonradan meydana gelen (hâdis olan) bir sıfattır ki, bu sıfatı da meydana getiren biri olması gerekir. Şâyet bu irâdenin fâili o insanın kendisi ise onu elde etmek için bir başka irâdeye (irâde sıfatına) ihtiyâcı olacak ve bu, sonsuza dek uzayıp gidecektir. O halde teselsülün kâinâtın idâre edicisinin yaratacağı bir irâdede durması zarûrîdir. Bu durumda gerçekte tüm işleri kolaylaştıran, tüm eşyâyı tamâmlayıp gerçekleştiren Yüce Allah'ın kendisi olmuş olur. Bu noktayı biraz daha açmak gerekirse; sıfatın meydana gelmesi için mutlakâ bir kabul edicinin ve bir fâilin bulunması zorunludur. Bunun içindir ki, âyet-i kerîme'de kabul edicinin isti'dâdı «Rabbım, göğsümü aç.» şıkkıyla ifâde edilirken, fâil de «İşimi kolaylaştır.» kavliyle ifâde edilmiş oluyor. Burada kişiye kâbiliyetini ve fâiliyetini verenin Yüce Allah olduğuna dikkat çekilmektedir. Bunun içindir ki; selef : Ey nimetleri hak etmeden önce veren, diye duâ ederlerdi. Bu iki cümlecik bu âlemde meydana gelen her bir şeyin Allah (c.c.) ın kazâ, kader, hikmet ve kudretiyle olduğuna delâlet eden kesin bir delil mâhiyetindedir. Şöyle de demek mümkündür : Sanki Mûsâ (a.s.) şöyle demiştir : Allahım, göğsümü açmanla yetinmiyorum. Ayrıca Senden işin yerine getirilmesini, gâyenin elde edilmesini istiyorum. Yahut şöyle de denebilir : Cenâb-ı Allah Mûsâ (a.s.) ya varlık, hayat, kudret ve akıl nimetlerini verince, ona şöyle seslenmiştir : Ey Mûsâ, sana bu dört nimeti verdim. Bunlara mukâbil her bir nimeti bir vazîfe ile karşılaman gerekir. Mûsâ (a.s.) : O vazîfeler nelerdir ey Rabbım? diye suâl edince, Cenâb-ı Allah şöyle cevab vermiştir : Beni hatırlamak için namaz kıl. Çünkü onda dört nevi vazîfe bulunmaktadır. Ki bunlar kıyâm, kırâet, rükûa varmak ve secde etmektir. Binâenaleyh namaz kıldığın zaman, her nimete karşılık bir vazîfeyi yerine getirmiş olursun. Bundan sonra Yüce Allah ona bir beşinci pâyeyi, peygamberliği verince Mûsâ (a.s.) : «Rabbım, göğsümü aç.» diye niyâzda bulunmuş; aç ki bu nimete hangi vazîfe ile karşılık vereceğimi bileyim, demiştir. Bunun üzerine kendisine şöyle cevab verilmiştir : Bu peygamberlik görevini istenen şekilde yerine getirmeye çalışarak karşılık vereceksin. Mûsâ (a.s.) nın bunun üzerine yakarışı şöyle olmuştur : «Ey Rabbım, âciz, zayıf, maddî imkânı kıt ve düşmanı çok olan ben bunu yapamam. Onun için, göğsümü aç ve işimi kolaylaştır.»

İkinci Mes'ele : Kesinlikle bilinmelidir ki duâ Allah (c.c.) a yakın olmanın bir vasıtası ve sebebidir. Mûsâ (a.s.) da O'na yaklaşmak için

bu duâyı yapmıştır. Bu mes'elede iki konuyu açıklamak durumunda kalacağız : Duânın, Allah (c.c.) a yakınlığın vâsıtası olması ve Mûsâ (a.s.) nın bu duâ ile Yüce Allah'a yakınlaşmayı istemiş olması. Duânın Allah Teâlâ'ya yakınlığın aracı olduğunu birkaç delille açıklayabiliriz : 1) Yüce Allah Kur'an'da suâl ve cevab tarzında ifâdeyi birçok yerde isti'mâl etmiştir. Bunların kimi temel, kimi ise fer'î mes'elelerdir. Birinci türde olanlara birkaç örnek verelim : 1) Bakara sûresinde «Sana yeni doğan aylardan soruyorlar. De ki : Onlar, insanların faydası ve hacc için birer vakit ölçüleridir», meâlindeki âyet. (Bakara, 189) 2) İsrâ sûresinde «Sana rûhtan sorarlar. De ki : Rûh, Rabbımın emrindendir...» (İsrâ, 85) âyeti. 3) «Sana dağlardan sorarlar. De ki : Rabbım, onları ufalayıp savuracak.» (Tâ-Hâ, 105). 4) «Sana kıyâmetin ne zaman gelip çatacağını soruyorlar.» (A'râf, 187; Nâziât, 42). Birkaç örnek de ikinci türdekilere verelim : 1) «Sana ne infâk edeceklerini soruyorlar. De ki : Hayırdan her ne infâk ederseniz anababanın ve akrabânın... hakkıdır.» (Bakara, 215). 2) «Sana harâm ayından ve onda savaştan soruyorlar. De ki : O ayda savaşmak; büyük bir günâhtır.» (Bakara, 217). 3) «Sana içkiden ve kumardan soruyorlar. De ki : İkisinde de büyük günâh vardır.» (Bakara, 219). 4) «Sana ne infâk edeceklerini soruyorlar. De ki : Af.» (Bakara, 219). 5) «Sana yetimlerden soruyorlar. De ki : Onlar için ıslâhta bulunmak hayırlıdır.» (Bakara, 220). 6) «Sana âdet halinden de soruyorlar. De ki : O bir ezâdır.» (Bakara, 222). 7) «Sana ganîmetlerden sorarlar. De ki : Ganîmetler, Allah'ın ve Rasûlünündür.» (Enfâl, 1) 8) «Sana Zülkarneyn'i sorarlar. Onu size anlatacağım, de.» (Kehf, 83). 9) «O gerçek mi? diye senden haber sorarlar. De ki : Rabbıma andolsun ki o, muhakkak gerçektir.» (Yûnus, 10). 10) «Senden fetvâ isterler. De ki : Size babası ve çocuğu olmayanın mîrâsı hakkındaki fetvâyı Allah veriyor.» (Nisâ, 176). 11) «Kullarım sana Beni sorarsa, şüphesiz ki Ben, çok yakınım.» (Bakara, 186). Görülüyor ki bu âyetlerde suâl ve cevablar değişik tarzlarda ortaya konmuştur. Genellikle de önce suâl sorulmuş ve bunu Hz. Muhammed (s.a.) e hitâben (قل), bazan da (فقل) emri ile cevab gösterilmiştir. Bir üçüncü tarz olarak suâl sorulup cevabın verilmediği âyet görülürken, dördüncü yol olarak suâlden sonra (قل), (فقل) gibi bir hitâb olmaksızın cevabın verildiği de müşâhede olunmaktadır. Bu değişik tarzların mutlakâ bir mânâsı ve faydası vardır. Meselâ cevabın (قل) hitâbıyla başlaması halinde sanki Hz. Peygamberin peygamberliğini bir onaylama, O'na vahiy ve tebliğ görevi verilmesiyle bir nevi onu yüceltme vardır. Ve bu tarzda herhangi bir müşkil yoktur. İkinci tür cevaba «De ki : Rabbım, on-

ları ufalayıp savuracak.» cevabını örnek olarak gösterebiliriz. Buradaki soru dağlar hakkındadır. Ve onların kadîm (zaman bakımından başlangıcı olmayan) veya bâkî (sonu olmayan, yok olmayacak olan) bir varlık olup olmamaları ile ilgilidir. Bu mes'ele İslâm akâidinin ana mes'elelerinden biri olduğu içindir ki yüce Allah, Hz. Peygambere hemen yerine getirmeyi ifâde eden (ف) harfi ilâvesiyle (فقل) buyurarak derhâl cevab vermesini emretmiştir. Sanki : Ya Muhammed, hemen cevab ver ve kısa kesme. Çünkü bu mes'elede şüphe etmek küfürdür. Onların şek ve şüpheye düşmemesi için bu mes'eleyi ihmâl etme, buyurulmuştur. Bir de cevabın keyfiyetine bakalım. «De ki : Rabbım onları ufalayıp savuracak» buyuruluyor. Şüphesiz bu savrulup atılma mümkündür. Çünkü bu, dağın her bir parçası için geçerli ve mümkündür. Buna duyularımız da şehâdet eder. Bu ise dağların kadîm ve varlığı kendinden bir varlık olmadığını gösterir. Çünkü kadîm olan bir şeyin, değişmesi ve toz olup savrulması mümkün değildir. Burada şöyle bir soru akla gelebilir : Müşrikler, bir defasında Hz. Muhammed (a.s.) e Rabbının altın mı, gümüş mü, yoksa demir mi olduğunu sormuşlar, «De ki : O Allah birdir.» buyrulmuş ve (قل) lafzı kullanılmış, (فقل) ifâdesi kullanılmamıştır. Oysa bu mes'ele de mühim mes'elelerden biriydi? Buna şu şekilde cevab verilebilir : Bahsettiğiniz yerde suâl kısmı zikredilmemiştir. (ف) harfi ise bir atıf harfi olup, daha önce kendisine atıf yapılabilecek bir sözün geçmesini gerektirir. Bunun içindir ki orada bu harf kullanılmamıştır. Oysa bizim bahsettiğimiz yerde durum farklıdır, burada Yüce Allah suâli zikretmiş olduğu için cevab bölümüne bu harfin gelmesi güzel olmuştur. Üçüncü metod cevabın zikredilmemesidir. Âyette yalnız kıyâmetin kopmasını sordukları ifâde edilmektedir. Bunun hikmeti, kıyâmetin kopma zamanını belirgin bir şekilde bilmenin birçok mahzûrlarının olmasıdır. Biz daha önce bu mahzûrları açıklamış bulunuyoruz. İşte bu sebeple Cenâb-ı Allah cevabı zikretmemiştir. Ayrıca bu durum, bazı suâllerin cevabının verilmeyeceğini de göstermektedir. Dördüncü tarzda ise (قل) lafzı zikredilmeden cevaba geçilmektedir. Bunda birkaç nükte vardır :

Birinci Nükte : Bu tarzda doğrudan doğruya cevab kısmına geçilmesi, duânın önemine ve en büyük ibâdetlerden biri olduğuna delâlet eder. Sanki bu tarzda Allah Teâlâ'nın, kuluna : Ey kulum, sen başka konularda seninle aramızda bulunacak bir vâsıtaya muhtâç isen de, Bana duâ ederken böyle bir aracıya muhtâç değilsin, gibi bir mânâya dikkat çekilmektedir. Çünkü bilinmesi i'tikâdî bir özellik taşımayan

diğer kıssalarda hep aynı metod ta'kîb edilmiş, (قل) veya (فقل) gibi herhangi bir lafız zikretmeden doğrudan cevaba geçilmiştir. Bu duruma «Onlara Âdem'in iki oğlunun, kıssasını doğru olarak anlat...» (Mâide, 27), «Onlara âyetlerimizi verdiğimiz halde, onlardan sıyrılan ve şeytânın arkasına taktığı ve sonunda azgınlardan olan o kimsenin haberini anlat.» (A'râf, 175), «Kitâb'da Mûsâ'yı da an.» (Meryem, 51), «Kitâb'da İsmâîl'i de an.» (Meryem, 54), «Kitâb'da İdrîs'i de an.» (Meryem, 56) «Hem onlara İbrâhîm'in konuklarından da haber ver.» (Hıcr, 51), «Biz, sana bu Kur'an'ı vahyetmekle; kıssaların en güzelini sana anlatıyoruz.» (Yûsuf, 3), «Sana onların kıssalarını gerçek olarak anlatalım.» (Kehf, 13) âyetleri birer örnektirler. Burada zikrettiğimiz son iki âyette ise Yûsuf (a.s.) un ve Ashâb-ı Kehf'in kıssalarının ilginç olaylara konu olduğuna dikkat çekilmektedir. Burada geçen âyetlerden şöyle umûmî bir mânâ çıkarmak da mümkündür : Bu âyetlerdeki cevablarla Cenâb-ı Allah sanki şöyle demektedir : Ey Muhammed, eğer kullarım sana Benden başka herhangi bir şeyi sorarlarsa; onlara sen cevab ver. Fakat senden Beni soracak olurlarsa, bu takdîrde sen cevab verme; Ben vereyim.

İkinci Nükte : «Kullarım sana Beni sordukları zaman.» âyeti, kulun sorma hakkı olduğuna delâlet ettiği gibi, «Şüphesiz ki Ben, çok yakınım.» cevabı da Allah Teâlâ'nın kula yakın olduğunu gösterir.

Üçüncü Nükte : «Kullarım sana Beni sorarsa; şüphesiz ki Ben, çok yakınım.» (Bakara, 186) âyetinde «kulum Bana yakındır» denmeyip, «Ben çok yakınım.» buyurulduğu görülmektedir. Burada ince bir sır bulunmaktadır. Çünkü kul mümkin el-vücûddur; onun var olması ve yok olması aklen mümkündür, zarûrî değildir. O, bu özelliği gereği olarak yokluğun ortasında, yok olmanın derinliğindedir. Binâenaleyh kul, Allah Teâlâ'ya yakın olamaz. Fakat Cenâb-ı Allah kula yakındır. Çünkü lutuf ve ihsânı ile onu var eden ve kendine yaklaştıran O'dur. O halde yakın olmak Allah (c.c.) için söz konusudur, kul için değil. Bunun içindir ki âyet-i kerîme'de «Şüphesiz ki Ben, çok yakınım.» buyurmuştur.

Dördüncü Nükte : Duâ etmekte olan bir insanın kalbi mâsivâ ile meşgûl olduğu sürece, Allah (c.c.) a tâm mânâsı ile duâ etmiş olmaz. İşte bu gerçeğe binâen bir insan duâ ederken mâsivâdan geçip ma'rifet-i ilâhîye ile müstağrak olsa, bu durumda hem Allah Teâlâ'dan başka bir kimseye dikkatini verip hem de bu mâsivâdan geçme halini koruyamaz. İşte duâ makâmına mahsûs olan bu hal göz önünde bulundurulduğu içindir ki âyet-i kerîme'de Allah ile kul arasındaki vâsıtayı kaldırmaya bir işâret olarak (فقل إني قريب) denmemiş (فإني قريب) denmiştir.

Buraya kadar zikredilen mes'elelerden duânın ne derece değerli olduğu ve ibâdetlerin en büyüklerinden birini teşkîl ettiği anlaşılmış bulunmaktadır. Şunu da ilâve edelim ki bir kul, efendisine bir hediye sunmak istediği zaman, ona hediyelerin en güzelini sunar ve sunmalıdır da. İnsan tabîatında bulunan bu duygudan dolayıdır ki Hz. Mûsâ (a.s.), Allah Teâlâ'ya ilk defa itâat ve ibâdet hediyeleri sunmak istediği zaman duâ hediyesi takdîm etmiş ve : «Rabbım, göğsümü aç.» diye niyâz etmiştir.

İkinci Nükte : Duâ'nın fazîleti hakkındadır. Hz. Peygamber (s.a.) : Duâ; ibâdetin özüdür, buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ (a.s.) ya ilk emri ibâdettir. Çünkü, «Şüphesiz ki Ben, Allah'ım.» (Tâ-Hâ, 14) âyeti bir emir değil, bir ihbârdır. Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ (a.s.) ya verdiği ilk emir ise «O halde Bana ibâdet et» emridir. İşte Allah (c.c.) tarafından Hz. Mûsâ (a.s.) ya yöneltilen ilk emrin ibâdet olması üzerine Mûsâ (a.s.) nın Allah Teâlâ'ya sunduğu ilk ibâdet duâ olmuş ve «Rabbım, göğsümü aç.» diye niyâzda bulunmuştur.

Üçüncü Nükte : Duânın ibâdet nevilerinden bir nevi olduğuna dâirdir. Cenâb-ı Allah namaz ve oruçla emrettiği gibi, duâ ile de emretmiştir. Cenâb-ı Allah'ın duâ etmemize dâir vârid olan emir örneklerini «Kullarım sana Beni sorarsa; Ben çok yakınım. Bana duâ edince Ben, o duâ edenin duâsına icâbet ederim.» (Bakara, 186), «Rabbınız buyurdu ki : Bana duâ edin, duânızı kabul edeyim.» (Gâfir, 60), «Korkarak ve umarak O'na duâ edin.» (A'râf, 56), «Rabbınıza yalvara yalkara gizlice duâ edin. Muhakkak ki O, haddi aşanları sevmez.» (A'râf, 55), «O diridir, O'ndan başka tanrı yoktur. Dini yalnız kendisine hâlis kılarak O'na yalvarın.» (Gâfir, 65), «De ki : İster Allah deyin, ister Rahmân deyin.» (İsrâ, 110), «Rabbını; içinden yalvararak ve korkarak... zikret.» (A'râf, 205) âyetleri ile : O'na ya Zelcelâli ve'l-İkrâm, diye duâ edin, hadîsinde görmekteyiz. Bu âyetler ile duânın bir ibâdet olduğunu yakînen öğrenmiş oluyoruz. Bu âyetler her ne kadar duâ etmenin bir ibâdet olduğunu gösteriyorsa da, bazı câhil kimseler kendilerine göre bazı delillere dayanarak duâ etmenin hilâf-ı akıl bir iş olduğunu iddiâ etmektedirler. Bunların delilleri şunlardır : 1) Cenâb-ı Allah Allâmu'l-Ğuyûbdur; gizli açık her şeyi bilir. O halde duâ etmeye ne gerek vardır? 2) Eğer duâ ederek istenilen şey, Allah'ın vukû bulacağını bildiği; öylece takdîr ettiği bir şey ise zâten duâya gerek yoktur, şâyet meydana gelmeyeceğini bilip takdîr ettiği bir şey ise bu takdîrde duânın hiç bir yararı olmaz. 3) Duâ sîgası, bir nevi emir ve nehiy sîgasına benziyor. Kulun böyle Allah'a karşı emir ve nehiy sîgasına benzeyen bir ifâdeye başvurması ise edebe mugâyirdir. 4) Duâ ile Allah Teâlâ'dan istenen şey, eğer kulların yararına bir şey ise Ce-

nâb-ı Allah zâten onu ihmâl etmez; şâyet o istenen şey insanların zararına bir şey ise bu takdîrde onu istemek câiz olmaz. 5) Nasslarda, Sıddîkînin en yüksek mertebesinin, Allah Teâlâ'nın takdîrine râzı olmak olduğu belirtilmiş ve insanlar kadere râzı olmaya teşvîk edilmiştir. Duâ ise bu rızâyı yok eder. Çünkü burada bir istek, bir niyâz söz konusudur. 6) Hz. Peygamber (s.a.) in Rabbından rivâyet ettiği bir Hadîs-i Kudsîde Cenâb-ı Allah şöyle buyurmaktadır : Beni zikretmek kişiyi Benden bir şey istemekten alıkoyarsa, Benden isteyenlere verdiklerimden daha hayırlısını ona veririm. Her ne kadar sizin zikrettiğiniz âyetler duânın vücûbuna delâlet ediyorsa da, bu hadîs de duâ etmemenin daha evlâ olduğuna delâlet ediyor. 7) Hz. İbrâhîm (a.s.), Allah (c.c.) a duâ etmeyi bırakıp da sâdece : Allah (c.c.) ın benim durumumu bilmesi O'ndan bir şey istememe ihtiyâç bırakmıyor, demekle yetindiği içindir ki, o aşırı derecedeki övgüye lâyık olmuştur. İşte bu mesele de, duâ etmemenin daha evlâ olduğuna delâlet etmektedir.

Şimdi duâ etmemenin daha evlâ olduğuna dâir ileri sürülen bu delillere cevab verelim : 1) Duâ etmekten maksad, kişinin hâlini bildirmesi değil; diğer niyâzlar gibi bir niyâz ve yakarmadır. 2) Sizin : Eğer Allah (c.c.) o şeyin vâki' olacağını biliyorsa, takdîr etmişse duâya gerek yok. Eğer vâki' olmayacağını takdîr etmiş ise duâ zâten faydasızdır, sözünüz; aç ve susuz bir insan için : Eğer Allah onun tok olacağını, suya kanacağını biliyorsa ve bunları takdîr etmişse yeme içmeye gerek yok; şâyet bunların olmayacağını takdîr etmişse bu takdîrde yeme ve içme faydasızdır, demeye benzemektedir. 3) Her ne kadar duâ ederken kullanılan ifâde sîgası bir emir sîgası ise de, bu fiilin tazarru' ve huşû' ile yapılması durumu, onun emir sîgasında olmasını hükümsüz kılar. 4) Cenâb-ı Allah kullarının bir maslahatının tahakkukunu duâ etmenin sebkat etmesine bağlı kılmış olabilir. 5) Bir insan yalvararak duâ eder de, ondan sonra yine Allah Teâlâ'nın takdîrine râzı olursa; bu durumda elde edilen makâm, kulların elde edeceği en yüce makâm olur. Bu cevab aynı zamanda diğer delillere de cevab olacak vasıftadır. Çünkü duâ da bir ibâdettir.

Dördüncü Nükte : Allah Teâlâ duânın önemine işâret ederken yalnız duâ etmeyi emretmekle yetinmemiş, ayrıca bir başka âyetinde kendisine duâ edilmediği zaman gazab edeceğini de açıklamıştır : «Onlar hiç değilse kendilerine bir azabımız geldiği zaman; yalvarmalı değiller miydi? Fakat kalbleri katılaşmış, şeytân da onlara yaptıklarını süsleyip püslemişti.» (En'âm, 43) Rasûlullah (s.a.) da aynı mânâya işâretle, sizden biriniz (duâ ederken) : Allahım, beni istersen bağışla, demesin. Fakat kesin söylesin ve : Allahım, beni bağışla, desin, buyurmuştur. İşte bu sırra binâendir ki Hz. Mûsâ (a.s.), duâ ederken kesin

bir ifâde kullanmış ve «Rabbım, göğsümü aç.» demiştir.

Beşinci Nükte : Duânın önemini gösteren «Rabbınız dedi ki : Bana duâ edin ki duânızı kabul edeyim.» (Gâfir, 60) âyeti bizim ümmetimizin diğer ümmetlerden daha şerefli olduğuna işâret etmektedir. Evet bu âyet, bizim ümmetimizin en şerefli ümmet olduğunu gösterir. Zîrâ Allah tarafından kendilerine büyük şeref verilen, haklarında «Sizi âlemlere üstün kıldığımı hatırlayın.» (Bakara, 47), «Allah dünyalarda kimseye vermediğini size verdi.» (Mâide, 20) âyetleri inzâl buyurulan İsrâiloğulları, bu yüksek makâmlarına rağmen, Mûsâ (a.s.) ya «Rabbına duâ et de onu bize iyice bildirsin.» (Bakara, 68) isteğinde bulunmuşlar; Havârîler ise «Biziz Allah'ın yardımcıları» (Âl-i İmrân, 52) demeleriyle ihrâz etmiş oldukları mevkilerine rağmen Hz. Îsâ (a.s.) dan kendileri için gökten bir sofra inmesi konusunda duâ etmesini istemişlerdir. Halbuki Cenâb-ı Allah, zâtına duâ konusunda bizim ümmetimizden aracıyı kaldırmış, «Bana duâ edin ki duânızı kabul edeyim.», «Allah'ın fazlından lutfundan isteyin.» (Nisâ, 32) buyurmuştur. Bu sebeple Ümmet-i Muhammed'in bu fazîletinden bihakkın haberdâr olan Hz. Musâ (a.s.) : Allah'ım, beni Muhammed ümmetinden kıl, diye duâ etmiş. İlk olarak da ellerini kaldırmış ve : «Rabbım, göğsümü aç.» diye duâ etmiştir.

Burada, «Kullarım sana Beni sorarsa; şüphesiz ki Ben, çok yakınım.» âyetinde bilinmesi gereken bir husûs daha vardır : Bu âyette Cenâb-ı Allah kullarından bahsetmektedir. Cenâb-ı Allah Teâlâ kullarını yedi sınıf kılmıştır : 1) Ma'sûm kulu. Bunlar hakkında «Muhakkak ki kullarımın üzerine bir nüfûzun olmaz.» (Hıcr, 42) buyurulmuştur. Hz. Mûsâ (a.s.) ise ismetin bundan daha fazlasıyla taltîf edilmiş, hakkında «Seni kendim için yetiştirdim.» (Tâ-Hâ, 41) buyurulmuştur. İşte Hz. Mûsâ (a.s.) bu durum muvâcehesinde ismetinin daha ziyâde olmasını istemiş ve «Rabbım, göğsümü aç.» diye duâ etmiştir. 2) Seçkin kulu. «Selâm, Allah'ın seçtiği kullarının üzerine olsun.» (Neml, 59) âyetinde bu sınıfa işâret edildiğini görüyoruz. «Ey Mûsâ; risâletim ve kelâmımla seni insanlar arasından seçtim.» (A'râf, 144) âyetiyle daha seçkin bir kul olduğu bilinen Hz. Mûsâ (a.s.), saffetinin daha ziyâde olmasını istemiş ve «Rabbım, göğsümü aç.» diye duâ etmiştir. 3) Müjdeleyici kulu. «Sözü dinleyip onun en güzeline uyan kullarımı müjdele.» (Zümer, 18) âyetinde işâret edilen bu sınıfa, «Ve Ben, seni seçtim. Öyleyse vahyolunanları dinle.» (Tâ-Hâ, 13) âyetinin delâletiyle Hz. Mûsâ (a.s.) bu dereceye dâhil idi. Ancak O, daha ziyâde beşâret (müjde) istemiş ve : «Rabbım, göğsümü aç.» diye duâ etmiştir. 4) Kerâmet kulu. Buna «Ey kullarım, bugün size hiç bir korku yoktur.» (Zuhruf, 68) âyeti delâlet eder. Cenâb-ı Allah'ın : «Korkmayın;

Ben sizinle beraberim.» (Tâ-Hâ, 46) buyurduğu Hz. Mûsâ (a.s.) bu kerâmetle taltîf edilmişti. Ancak o, kerâmet kulluğunun bir derece daha artmasını istemiş ve : «Rabbım, göğsümü aç.» diye duâda bulunmuştur. 5) Bağışlanmış kulu. «Kullarıma bildir ki : Benim Ben, Gafûr, Rahîm olan.» (Hıcr, 49) âyeti bu nevi kula delâlet eder. Hz. Mûsâ (a.s.) bu sınıfa dâhil idi. Zîrâ «Rabbım, beni bağışla.» diye duâ etmiş, Allah Teâlâ da kendisini bağışlamıştı. Ancak o, daha ziyâde mağfiret taleb etmiş ve : «Rabbım, göğsümü aç.» diye duâ etmiştir. 6) Hizmet kulu. «Rabbınıza ibâdet edin.» (Bakara, 21) âyetinde ifâde edilen bu sınıfa, «Seni kendim için yetiştirdik», hitâbına mazhar olan Hz. Mûsâ (a.s.) da dahil idi. Fakat o, bu nevi kulluk derecesinin artmasını istediği için «Rabbım, göğsümü aç.» diye duâ etmiştir. 7) Kurbiyyet kulu. (Zâtına kurbiyyetle taltîf edilmiş kulu). «Kullarım sana Beni sorarlarsa; Ben çok yakınım. Bana duâ edince Ben, o duâ edenin duâsına icâbet ederim.» buyurularak ifâde edilen bu nevi kulluğa şüphesiz Hz. Mûsâ (a.s.) da dâhildi. Çünkü Cenâb-ı Allah onun hakkında «Ona Tûr'un sağ yanından seslendik ve onu gizlice söyleşmek için yaklaştırdık.» (Meryem, 52) buyurmaktadır. Ama Hz. Mûsâ (a.s.) bu nevide de daha ileri gitmek istemiş ve «Rabbım, göğsümü aç.» diye duâ etmiştir. (Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XXII, 32-38).

Beşinci Fasıl : Göğsü açmanın mâhiyetine dâirdir. Âlimler göğsü açmanın mâhiyetini iki şekilde açıklamışlardır :

1) Göğsü açmak, insan kalbinde dünyaya ne rağbet ve ne de korku biçiminde bir bakışın kalmamasıdır. İnsan kalbinin dünyaya rağbet etmesi demek kalbin âile ve çocuklarla, onların yararlarını te'mîn etmek ve zarar görmelerine mâni' olmakla meşgûl olması demektir. Kalbin dünyaya korku ile yönelmesi ise, düşman ve hasımlarından korkması demektir. İşte Allah, bu özellikte olan kalbi açtığı zaman artık o kalbin ilgilendiği dünya metâı olan her şey onun nazarında küçülür, önemsiz hale gelir. O derece küçülür ki bir sinek, bir tahta kurusu ve bir sivrisinekten farksız kalır; ne insanın kendisine meylini uyandırabilir, ne de korkulacak bir varlık olur. Artık bundan sonra dünya metâı olan her şey, onun nazarında bir hiç hükmüne geçer. İşte insan, dünyayı bu nazarla görmeğe başladığı zamandır ki, kalbi tamâmıyla Allah Teâlâ'nın rızâsına doğru yönelir. Temsîlî bir açıklama yapmak gerekirse, kalb bir su gözesine, insanın kuvveleri ise zayıf karakterli oldukları için bir küçük su gözesine benzetilebilir. Bir kaynağın suları birçok kanala akıtılırsa bu kanalların her birinde bulunan su miktarı azalır. Oysa bu kanalların suyunun tümü bir tek kanalda toplanmış olsa, bu takdîrde su güçlü bir hal alır. İşte insan kalbi ve duyguları bu misâle benzediği ve bu gerçeği taşıdığı içindir ki Hz. Mû-

sâ (a.s.), Cenâb-ı Allah'tan dünyanın kusûrlarına ve çirkin hallerine kendisini muttali' kılarak kalbini açmasını taleb etmişti ki böylece kalbi onlara karşı nefretle dolsun. Bu nefret doğduktan sonradır ki kalb bütünüyle kudsî âleme ve rûhânî makâmlara yönelmiş olur.

2) İlim erbâbı kalbin açılmasını bir de şu tarzda izâh etmişlerdir : Mûsâ (a.s.), o yüce makâma (peygamberlik makâmına) getirildiği zaman ağır yükümlülüklerle karşı karşıya kalmıştır. Vahyedilen emir ve yasakları muhâfaza etmek, Cenâb-ı Allah'a sürekli ibâdet etmek ve toplumu ıslâh gibi yükümlülükler o ağır teklîfâtın sâdece birkaçını teşkîl ediyordu. Mûsâ (a.s.), hem dünya ve hem de âhiret işlerini çekip çevirmekle mükellef kılınmış gibiydi. Ancak bunların ikisini birlikte idâre etmek çok zordu. Çünkü dünya ve âhiretten birisine yönelmek diğeri ile meşgûl olmaya bir nevi engel oluyordu. Nitekim bir şeye bakmakla meşgûl olan kimsenin işitme duyusu, dinlemekle meşgûl olanın ise görme ve düşünme duyusu fonksiyonunu yerine getiremez. Görülüyor ki, insanın duyuları birbiriyle çekişme halinde bulunmaktadır; ve Mûsâ (a.s.) da tüm bu duyulara muhtâç bir halde bulunmaktaydı; ve Cenâb-ı Hakk'ın cemâliyle müşerref olan bir insan, bu noktadan sonra herhangi bir mahlûkun her türlü güzelliğini ürkeklikle karşılar, ondan kaçar ve istemez. Tamâmen gerçek olan bu durumlardan dolayıdır ki Mûsâ (a.s.), Cenâb-ı Allah'tan kendisine duyu mükemmelliği lutfederek göğsünü açmasını taleb etmiştir. Mûsâ (a.s.) bu isteğini dünya ve âhiret işlerini birlikte yürütebilmek için yeterli gücü elde etmek düşüncesiyle yapmıştır. İşte göğsü açmakla kasdedilen mânâ budur. Ayrıca ilim erbâbı zikrettiğimiz bu mânâyı açıklamak için birtakım misâller serdetmişlerdir :

Birinci Misâl :İnsan bedenini bir şehre benzetirsek; burada bulunan göğüs bir kaleye, fuâd bir köşke, kalb bir taht'a, rûh krala, akıl vezîre, şehvet şehre mal girmesini sağlayan bir büyük görevliye, gazab sürekli eğitim ve cezâ ile meşgûl olan ordu komutanına, duyu organları câsûslara, diğer kuvveler hizmetçi, işçi ve zenâatkârlara benzerler. Öte yandan bu şehre, bu kale ve bu krala düşman olan bir şeytân bulunmaktadır. Bu şeytâna ordusu hevâ, hırs ve diğer kötü huylardan oluşan bir kral demek de mümkündür. Bir şehre benzeyen insan bedeninde, rûh kralı ile şeytân arasında süren devâmlı bir savaş göze çarpmaktadır. Bu savaşta rûh meydana önce vezîri aklı, şeytân da ona karşı yine vezîri nefsi ileri sürer. Akıl insanı Allah (c.c.) a çağırırken, nefis de şeytâna çağırır. Rûh ikinci merhalede zekâyı akla yardımcı olarak ileri sürer. Şeytân da buna mukâbil şehveti çıkarır. Burada zekânın insanı dünyevî fenâlıklardan alıkoymaya çalıştığı, şehvetin ise kişiyi dünyevî lezzetlere doğru ittiği görülür. Sonra rûh, zekâya yar-

dım etmesi için düşünceyi ileri çıkarır, o da Hz. Peygamber (s.a.) in : Bir saat tefekkürde bulunmak, bir sene (nâfile) ibâdet etmekten daha iyidir, sözünü haklı çıkararak gözle görünen ve görünmeyen her türlü günâh ve ayıba karşı koyar. Şeytânın düşünceye karşı çıkardığı askeri ise gaflettir. Sonra rûh hilim ve sebâtı, temkinli ve vakûr olmayı ileri sürer. Çünkü acele etmek insana güzeli çirkin, çirkini de güzel gösterebilir. Hilim ve teennî ise akla dünyevî eşyânın çirkinliklerini gösterir. Şeytân buna karşılık acele etmeyi ve sür'ati çıkarır. Bu husûsiyetten dolayıdır ki, Rasûl-i Ekrem (s.a.) şöyle buyurmuştur. Hilim bir yere girdiği zaman mutlakâ orayı süsler. Acele etmek ise girdiği yeri muhakkak çirkinleştirir. Bunun içindir ki, yer ve gökler altı günde yaratılmıştır. Böylece insanlar teennî ve sebâtı öğreneceklerdir. Buraya kadar insan içinde, iki sınıf arasında meydana gelen düşmanlığı görmüş bulunuyoruz. Kalb ve göğüs, bu insan şehrinin kalesi hükmündedir. Bir kalenin çevresinde bir de hendek vardır. Bu hendek zühddür. Onun bir de sûru vardır : Âhireti istemek ve Allah Teâlâ'yı sevmek. Şâyet hendek derin ve geniş, sûr da sağlam olursa; şeytân ordusu onu aşamaz ve geri çekilerek kaleyi terk eder. Fakat hendek derin ve geniş, sûr da muhkem olmazsa düşman kaleyi fetheder ve içeri girer; nefis, kendini beğenme, kibir, cimrilik, Allah hakkında sû-i zann besleme, söz taşıma ve gıybet gibi askerlerini de içeride beraber bulundurur. Bu durumda kral köşkten çıkamaz, zor bir duruma düşer. Bu işgâl karşısında ancak Cenâb-ı Hakk'ın kuluna hayır yollarını açması, şer yollarını kapamak sûretiyle yardımını göndermesi ve bu yabancı askerleri kaleden çıkarması halinde durum normale döner, göğüs açılır, şeytânın baskıları, orduları dağılır, çıkar ve Cenâb-ı Allah'ın hidâyet nûrları içeri girer. İşte «Rabbım, göğsümü aç.» âyeti bu mânâyı ifâde etmektedir.

İkinci Misâl : Nûrun bulunduğu yerin kalb olduğunu biliyoruz. Bir insanın eş ve çocuklarla, insanlarla düşüp kalkmasıyla, eğlenmekle, düşman korkusuyla meşgûl olmasının kalb güneşinin nûrunun, göğüs fezâsına ulaşmasına mâni olacağını da bilmekteyiz. İşte bunun içindir ki, Cenâb-ı Allah bir insanın basîretini güçlendirir de bu insan mahlûkâtın âcizliğini, dünya ve âhirette pek az faydası olduğunu anlarsa, bütün mahlûkât onun gözünde küçülür ve hattâ Cenâb-ı Hakk'ın «O'ndan başka her şey yok olacaktır.» (Kasas, 88) buyurduğu gibi, onları bir hiç mesâbesinde görmeğe başlar. Mâsivâ'nın bir hiç olduğunu müşâhede edinceye kadar mâsivâ üzerinde tefekkür eden insanın müşâhede anından itibâren kalbi ile Allah (c.c.) ın celâl nûrları arasında bulunan perde kalkar. Bu perdenin kalkması ile de kalb o yüce, ilâhî nûrla dolar ki, göğsün açılması budur.

Altıncı Fasıl : (الصدر) kelimesinin mânâsı hakkındadır. Bu kelime Mûsâ (a.s.) nın duâsını ihtivâ eden bu âyette kalb mânâsına gelmektedir. Nitekim «Allah'ın gönlünü İslâm'a açtığı» (Zümer, 22), «Rabbım, göğsümü aç.», «Göğüslerde bulunanların derlenip toparlanacağı an.» (Âdiyât, 10), «(Allah) göğüslerin gizlediğini bilir.» (Gâfir, 19) gibi âyetlerde de aynı mânâya kullanılmıştır. (الصدر) kelimesi göğüs boşluğu mânâsına da kullanılmıştır; «Ne var ki yalnız gözler kör olmaz, göğüslerde olan kalblerde körleşir.» (Hacc, 46) âyetlerinde olduğu gibi.

Âlimler aklın mahalli konusunda ihtilâf etmişler; bazıları aklın mahalli kalbdir, derken, bazıları da hayır, beyindir, demiştir. Kelâm ilmi âlimlerinin cumhûruna göre aklın mahalli kalbdir. Ki biz bu konuyu Şuarâ sûresinin «Onu senin kalbine Rûh el-Emîn indirdi.» (Şuarâ, 193) âyetini tefsîr ederken açıklamış bulunuyoruz. Bazı ilim erbâbı ise insanda dört önemli merkez bulunduğunu söylemektedirler : Sadr, kalb, fuâd ve akıl. Bunlara göre sadr (göğüs); İslâm'ın barındığı yerdir. Nitekim Allah Teâlâ, «Allah'ın, gönlünü İslâm'a açtığı...» (Zümer, 22) âyetinde buna işâret etmektedir. Kalb ise îmânın bulunduğu yerdir. «Fakat size îmânı sevdirdi ve onu sizin kalblerinizde süsledi.» (Hucurât, 7) âyeti de bu mânâya delâlet etmektedir. Fuâda gelince; burası ma'rifet mahallidir. «Onun gördüğü fuâd (gönül) yalanlamadı.» (Necm, 11) âyeti buna delildir. Akıl ise tevhîdin makarrıdır. «Ancak akıl sâhipleri hakkıyla düşünür.» âyeti buna delildir.

Burada şunu bilmelidir ki, Cenâb-ı Allah aklı bu dünyaya ilk gönderdiği zaman onu bir levha gibi işlenmemiş, düz ve temiz olarak gönderir. Sanki Levh-i Mahfûz ne ise insan bedeninde akıl da odur. Sonra Allah Teâlâ, rahmet ve azamet kalemiyle mevcûdât ve mâhiyetlerden aklı ilgilendiren her şeyi ona yazar. Bu yazı insan ölünceye kadar bir tek satır gibi olur, varlığını korur. İşte bu satır, bu yazı mücerred sûretler ve mâhiyetlerdir. Sonra tevfîk gemisine binen akıl, onu ma'kûlât dalgalarının yükseldiği denizlere ve rûhânî âlemlere götürür. İşte akıl bu yolculuğu yaparken esmekte olan azamet ve kibriyâ rüzgârlarından dolayı bazan mutluluk rahatlığına erişir, bazan da gerileme rahatsızlığına dûçâr kalır. Tefekkür gemisi bazen celâl parıltılarının bulunduğu sâhillere ulaşır da üzerine ilâhî nûrlar yağar; akıl, sapıklık karanlıklarından kurtulur. Bazan da cehâlet kayalarına çarpar, ağır hasarlar görür ve batar. İşte bu durumda olan gemi, izzet dalgalarıyla boğuştuğu sürece onun kaptanı nûr ve hidâyet edinmeye muhtâç olacaktır. Bu ihtiyâç içinde olduğu anda «Rabbım, göğsümü aç.» diye yardım ve ışık ister.

Ayrıca akıl, imkân (âlemi) eteklerinden vücûb âlemi tepelerine

yükselirken, eşyânın mâhiyetini ve mücerred varlıkları müşâhede ederek daha çok meşgûl olmak durumunda kalır. Ma'lûmdur ki her bir mâhiyet, ya bizâtihî Allah'ın Zâtıyla beraber bulunur veya O'ndan sudûr etmiş olur. Eğer eşyâ O'nunla beraber bulunan bizâtihî varlık olursa, bu durumda kalbe Cenâb-ı Allah'ın celâl nûrları dolar da artık orada diğer nûrları inceleme isteğine yer kalmaz ve O'ndan başka (mâsivâ) her şey göz ve kalbten silinir gider. Şâyet akıl eşyâyı mütâlaa ederken, Allah Teâlâ'dan sudûr eden eserlere taalluk ederse; bu durumda burada acâib bir hal meydana gelir. Şöyleki : Sâf billûrdan yapılmış bir küre bulunsun ve güneş ışınları bunun üzerine düşmüş olsun. Bu kürenin üzerine düşen güneş ışınları bir yere yansır ve orası yanar, değil mi? İşte bütün mümkinâtın mâhiyetleri de; böyle Allah Teâlâ'nın güneşi, O'nun azamet nûru ve celâl parıltısına karşı konmuş bir sâf billûr gibidirler. Binâenaleyh insan kalbi mümkinâta yöneldiği zaman, kalb onları tamâmıyla kuşatır ve onların herbirinden çıkan ilâhî kibriyâ ışınları kalbe yansır ve onu yakar. Ateş ne denli çok ise, yanma da o derece fazla olacağı içindir ki Mûsâ (a.s.) : «Rabbım, göğsümü aç.» diye duâ etmiş, böylece bütün mümkinâtı algılamaya güç yetirebilmek, dolayısıyla Allah Teâlâ'nın celâl nûrlarının ateşiyle yanma makâmına ulaşmak istemiştir. Rasûlullah (s.a.) da aynı mülâhaza ile : Allahım, bize eşyâyı olduğu gibi göster, diye duâ etmiş, fakat onların ilâhî celâl nûrlarıyla yanmakta olduklarını müşâhede edince de duâsında «Sana tâm mânâsıyla senâda bulunamam.» demiştir. (Râzî Mefâtîh el-Ğayb, XXII, 43-46)

——— oOo ———

قَالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يَا مُوسَىٰ ﴿٣٦﴾ وَلَقَدْ مَنَنَّا عَلَيْكَ مَرَّةً أُخْرَىٰ ﴿٣٧﴾ إِذْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّكَ
مَا يُوحَىٰ ﴿٣٨﴾ أَنِ اقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِّي
وَعَدُوٌّ لَّهُ ۚ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِّنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَىٰ عَيْنِي ﴿٣٩﴾ إِذْ تَمْشِي أُخْتُكَ فَتَقُولُ
هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ مَن يَكْفُلُهُ ۖ فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ ۚ وَقَتَلْتَ نَفْسًا فَنَجَّيْنَاكَ
مِنَ الْغَمِّ وَفَتَنَّاكَ فُتُونًا ۚ

36 — Buyurdu : Ey Mûsâ, istediğin sana verilmiştir.

37 — Zâten sana başka bir defa daha lutufta bulunmuştuk.

38 — Hani annene vahyedilmesi gerekeni vahyetmiştik.

39 — Onu bir sandığa koy da suya bırak. Su, onu kıyıya atar. Bana da, ona da düşman olan birisi onu alır. Gözümün önünde yetişesin diye senin üzerine katımdan bir sevgi koydum.

40 — Hani kız kardeşin gidip diyordu ki: Ona bakacak birini size göstereyim mi? İşte böylece, annen üzülmesin de gözü aydın olsun diye seni ona geri vermiştik. Ve sen bir cana kıymıştın da, seni üzüntüden kurtarmıştık. Hem seni birçok musîbetlerle denemiştik.

Allah Teâlâ, elçisi Mûsâ (a.s.) nın Rabbından istediklerine icâbet buyurduğunu haber veriyor ve ona geçmiş nimetlerini hatırlatıyor. Annesi, onu emzirdiği esnâda Firavun ve erkânının onu öldürmesinden korkuyordu. Zîrâ Hz. Mûsâ Firavun ve adamlarının, İsrâiloğullarının erkek çocuklarını öldürdükleri senede doğmuştu. Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'nın annesine ilhâmda bulunmuş da çocuğu için bir sandık edinmişti. Çocuğunu emzirir, sonra onu bu sandığa koyar ve sandığı Nil'e bırakırdı. Sandığı evine bir iple bağlardı. Bir keresinde sandığı bağlamak için gitmiş, sandık elinden kurtulmuş ve deniz (Nil nehri) sandığı sürükleyip götürmüştü. Allah Teâlâ'nın: «Mûsâ'nın annesi yüreği bomboş sabahı etti, şâyet kalbini pekiştirmemiş olsaydık, neredeyse onu açığa vuracaktı.» (Kasas, 10) Zikrettiği üzere Mûsâ'nın annesi buna son derece üzülmüştü. Nil, sandığı Firavun'un evine götürmüş ve: «Firavun'un adamları bunun üzerine onu aldılar. Çünkü o sonunda kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı.» (Kasas, 8) Yani Allah'ın takdîr buyurmuş olduğu bir kaderdir bu. Zîrâ onlar Mûsâ'nın varlığından çekinerek İsrâiloğullarının erkek çocuklarını öldürüyordu. Allah Teâlâ —en yüce hükümrânlık ve en mükemmel kudret O'nundur— Hz. Mûsâ'nın ancak Firavun'un ve karısının sevgisiyle beraber onun yiyecek ve içeceği ile beslenmesine hükmetmiştir. Bu sebepledir ki: «Bana da, ona da düşman olan birisi onu alır. Gözümün önünde, (düşmanının yanında) yetişesin diye senin üzerine katımdan bir sevgi koydum. Onu, seni sever kıldım.» buyurulmuştur. Seleme İbn Küheyl der ki: «Senin üzerine katımdan bir sevgi koydum.» âyetini: Allah'ın gözetimiyle yetişesin, şeklinde anlamıştır. Katâde ise burayı: Gözetimimle beslensin, şeklinde anlamıştır. Ma'mer İbn Müsennâ ise: Şol bir haysiyetle ki Ben görürüm (Benim göreceğim bir yerde yetişesin

diye) şeklinde anlar. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem ise şöyle demiştir : Yani onu kralın evinde kıldı. Nimet ve refâh içindeydi. Onların yanındayken Mûsâ'nın yiyecekleri kral yiyecekleri idi. İşte âyetteki (لتصنع) kısmının anlamı budur.

Allah Teâlâ : «Hani kız kardeşin gidip diyordu ki : Ona bakacak birini size göstereyim mi? İşte böylece, annen üzülmesin de gözü aydın olsun diye seni ona geri vermiştik.» buyurur ki; Hz. Mûsâ, Firavun âilesi yanında kalıp yerleştiğinde ona süt anneler getirmişler fakat o, bunları kabul etmemişti. Allah Teâlâ buyurur ki : «Önceden Biz, onun süt annelerin memesini kabul etmemesini sağladık. Bunun üzerine hemşîresi : Size, sizin adınıza ona bakacak ve iyi davranacak bir ev halkını tavsiye edeyim mi? dedi.» (Kasas, 12) Yani : Size onu ücretle emzirecek birini göstereyim mi? dedi. Çocuğu onlar da yanında olduğu halde annesine götürmüş, annesi memesini ona verince kabul etmişti. Buna çok sevinmişler ve emzirmek üzere onu ücretle tutmuşlar. Böylece Hz. Mûsâ'nın annesi, oğlu sebebiyle dünyada mutluluğu, yüceliği ve rahatı bulmuş, âhirette ise daha bol olanına kavuşmuştur. Bunun içindir ki bir hadîste şöyle buyrulur : Allah'tan hayır dileyerek bir işi yapanın benzeri, Mûsâ'nın annesinin misâli gibidir. Hem kendi çocuğunu emzirmiş ve hem de ücretini almıştır. Allah Teâlâ burada şöyle buyuruyor : İşte böylece, annen sana üzülmesin de gözü aydın olsun diye seni ona geri vermiştik. Ve sen bir kıptînin canına kıymıştın da, Firavun âilesinin seni öldürmeye azmetmesi sebebiyle başına gelen üzüntüden kurtarmıştık. Hz. Mûsâ kıptîyi öldürdükten sonra onlardan kaçmış ve nihâyet Medyen suyuna kadar gelmişti. İşte oradaki sâlih kişi ona : «Korkma, artık zâlimler gürûhundan kurtuldun.» (Kasas, 25) demişti.

«Hem seni birçok musîbetlerle denemiştik.» âyetinde İmâm Ebu Abdurrahmân Ahmed İbn Şuayb en-Neseî, —Allah ona rahmet eylesin— Sünen'inin tefsîr bölümünde der ki :

Fitneler Hadîsi

Bize Abdullah İbn Muhammed... Saîd İbn Cübeyr'den rivâyetinde şöyle demiştir : Abdullah İbn Abbâs'a Hz. Mûsâ hakkındaki «Hem seni birçok musîbetlerle denemiştik.» âyetini ve : Bu musîbetler neler idi? diye sordum. Ey Cübeyr'in oğlu sabahleyin gel, onun uzun bir hadîsi var, dedi. Sabah olunca va'detmiş olduğu bu musîbetler hadîsini bana anlatması için İbn Abbâs'a gittim şöyle anlattı : Firavun ve erkânı, Allah Teâlâ'nın Hz. İbrâhîm (a.s.) e, onun zürriyetinden peygamberler ve krallar çıkaracağı va'di hakkında müzâkerede bulunu-

yorlardı. Onlardan birisi : Muhakkak ki İsrâiloğulları bunu bekliyorlar, bunda hiç şüphe etmiyorlar. Bunun Ya'kûb'un oğlu Yûsuf olduğunu sanıyorlardı. O öldüğünde : İbrâhîm'in va'di böyle değildi, dediler, dedi. Firavun : Nasıl düşünüyorsunuz? diye sordu. Müşâvere ettiler ve nihâyet topluca şu karâra vardılar : Yanlarında büyük, keskin bıçaklar olan adamlar gönderecekler, bunlar İsrâiloğullarının evlerini dolaşacak, buldukları her erkek çocuğu kesecekler. Böylece de yaptılar. Ancak İsrâiloğulları, büyüklerinin eceliyle öldüklerini, küçüklerinin ise boğazlandıklarını görünce şöyle dediler : Çok geçmeden İsrâiloğullarını tüketeceksiniz ve onların üstlenmekte oldukları hizmetleri, işleri bizzât yapmak zorunda kalacaksınız. Bir sene doğan erkek çocukları öldürün, erkek çocukları azalsın. Bir sene de bırakın, onlardan hiç kimseyi öldürmeyin. Büyüklerden ölenlerin yerine küçükler yetişsin. Sizin onlardan öldürmeyerek sağ bıraktıklarınız hiç bir zaman çoğalmazlar ki, onların sizden daha fazla olmalarından korkasınız. Böylece öldürdüklerinizle ihtiyâç duyacaklarınızı bitirmemiş, tüketmemiş olursunuz. Ve bu görüşte karâr kıldılar. Erkek çocukların boğazlanmadığı senede Hz. Mûsâ'nın annesi Hârûn'a gebe kalıp onu emniyet içinde ve alenî olarak doğurdu. Bir sonraki sene geldiğinde, Hz. Mûsâ (a.s.) ya hâmile kaldı. Kalbi üzüntüyle doldu. Ey Cübeyr'in oğlu, kendisi hakkında beslenen niyetler yüzünden annesinin karnında iken onun başına gelen bu şey, musîbetlerdendir. Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'nın annesine : «Korkma, üzülme, şüphesiz onu Biz sana döndürecek ve peygamber yapacağız.» diye vahyetti. Ona şöyle emretti : Onu doğurduğun zaman bir sandığa koy, sonra sandığı denize (Nil nehrine) bırak. Hz. Mûsâ'nın annesi doğurduğu zaman böylece yaptı. Oğlu kendisinden gizlenip ayrıldığında şeytân ona geldi ve kadın kendi kendine şöyle dedi : Ben oğluma ne yaptım? Benim yanımda boğazlanmış olsa ve onu kefenleyip gömmüş olsaydım onu denizin hayvanlarına ve balıklarına atmış olmamdan elbette bana daha sevimli gelirdi. Su, sandığı sürükleyip götürdü ve Firavun'un karısına âit câriyelerin su aldığı sâhile ulaştırdı. Câriyeler sandığı görünce aldılar, açmak istediler. Onlardan birisi : Şüphesiz bunda bir mal vardır. Şâyet biz onu açarsak, onun içinde bulduğumuz şeyler hakkında kralın karısı bize inanmaz, dedi. Buldukları şekilde onu yüklendiler, içinden bir şey çıkarmadılar ve nihâyet Firavun'un karısına ilettiler. Firavun'un karısı sandığı açtığında bir çocuk gördü. Daha önce hiç kimse hakkında verilmemiş olan bir sevgi çocuğa karşı ona verildi. Hz. Mûsâ'nın annesinin kalbi Mûsâ'yı anmaktan başka her bir şeyden boş kaldı (Mûsâ'dan başka hiç bir şeyi anmaz oldu). (İsrâiloğullarının çocuklarını) kesmek üzere görevlendirilenler bu durumu işittiklerinde ellerinde bıçaklarla

Mûsâ'yı boğazlamak üzere hemen Firavun'un karısına geldiler. Ey Cübeyr'in oğlu, işte bu da musîbetlerdendir. Firavun'un karısı onlara : Bırakın onu, bu bir tek çocuk İsrâiloğullarının sayısını artırmaz. Bırakın ki Firavun'a gideyim, onu bağışlamasını isteyeyim. Eğer onu bana bağışlarsa siz güzel bir hareket yapmış olursunuz. Eğer boğazlanmasını emredecek olursa elbette ben sizi suçlamam, dedi. Kadın Firavun'a gitti ve : Benim ve senin gözün aydın olsun (bu çocuk hem benim hem de senin için göz aydınlığı olsun), dedi. Firavun : Senin için olsun ama benim ona ihtiyâcım yok, dedi. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdu : Kendisiyle yemîn edilene yemîn ederim ki, şâyet Firavun, çocuğun kendisi için karısının, söylediği gibi (ikrâr ettiği gibi) göz aydınlığı olmasını kabullenmiş olsaydı, Allah Teâlâ nasıl karısına hidâyet bahsetmişse ona da hidâyet bahşederdi. Fakat Allah, onu bundan mahrûm etmiştir. Firavun'un karısı, çevresindeki sütü olan her bir kadına haber gönderdi ki çocuk için bir süt anne seçsin. Onlardan herhangi bir kadın emzirmek için onu almışsa memesini kabul etmedi. Nihâyet Firavun'un karısı, çocuğun süt emmekten imtinâ ederek açlıktan ölmesinden korktu ve bu onu üzüntüye boğdu. Çocuğun, insanların toplu olarak bulunduğu bir yere, pazara çıkarılmasını emretti. Çocuğun memesini kabul edeceği bir süt anne bulacağını umuyordu. Fakat o, hiç birini kabul etmedi. Hz. Mûsâ'nın annesi üzüntüden şaşkın bir halde geldi de kız kardeşine : İzini sür, onu ara. Bakalım onun adını sanını işitecek misin : Çocuğum yaşıyor mu yoksa onu deniz hayvanları mı yemiş? dedi. Allah'ın Hz. Mûsâ hakkında kendine olan va'dini unutmuştu. Kız kardeşi, kimseye hissettirmeden onu uzaktan gözetledi. Süt anne bulmaktan ümitlerini kestikleri sırada sevinçle : Onu emzirmeyi sizin için üstlenecek ve ona iyi davranacak bir âileyi size göstereyim, dedi. Onu aldılar ve : Nereden biliyorsun? Ona iyi davranacaklarını ne biliyorsun? Çocuğu biliyorlar mı? diye sordular ve bu husûsta şüpheye düştüler. Ey Cübeyr'in oğlu, işte bu da musîbetlerdendir. Kız kardeşi : Ona iyi davranmaları ve şefkatli olmaları ancak kralın süt anneliğine rağbetleri, kraldan bir fayda ummaları yüzündendir, dedi. Onu gönderdiler de, Hz. Mûsâ'nın annesine gelip ona durumu haber verdi. Hz. Mûsâ'nın annesi geldi. Çocuğu kucağına koyar koymaz hemen memesine uzanıp emmeye başladı. O kadar ki iki yanı sütle doldu. Firavun'un karısına : Çocuğun için bir süt anne bulduk, diye müjdeler gitti. Hz. Mûsâ'nın annesine haber gönderip onu ve çocuğu getirtti. Çocuğun ona karşı davranışını görünce : Burada kal, bu oğlumu emzir. Ben onu sevdiğim kadar hiç bir şeyi sevmedim, dedi. Mûsâ'nın annesi : Ben evimi bırakamam, (evimde) zâyi' olacak bir çocuğum var, onu bırakamam. Eğer gönlün hoş ola-

caksa onu bana ver, evime götüreyim, benimle birlikte olsun, elimden gelen hiç bir hayrı esirgemez onun için yaparım. Şu kadar var ki evimi ve (evdeki) çocuğumu bırakacak değilim, dedi. Hz. Mûsâ'nın annesi, Allah Teâlâ'nın kendisine daha önce va'detmiş olduğu birtakım şeyleri de zikretti. Bu; Firavun'un karısına çok zor geldi ve anladı ki, Allah va'dini mutlakâ yerine getirecektir. Hz. Mûsâ'nın annesi çocuğunu hemen o gün alıp evine döndü ve Allah Teâlâ onu güzel bir şekilde yetiştirip hakkında takdîr buyurdukları için muhâfaza buyurdu.

İsrâiloğulları, içinde bulundukları zulüm ve alay edilmekten kurtulabilmek üzere kasabanın bir köşesinde kalmakta devâm ediyorlardı. Hz. Mûsâ yürümeye başladığında Firavun'un karısı Mûsâ'nın annesine : Çocuğumu bana gösterir misin? dedi. O da Firavun'un karısına çocuğu ona göstereceği bir gün va'detti. Firavun'un karısı hazînedârları, süt anneleri ve kethüdâlarına şöyle dedi : Sizden hiç kimse kalmayıp bugün oğlumu hediyelerle karşılayacak. Ben, emniyetli bir adamı gönderip sizden her birinizin yapacağını saydıracağım. Hz. Mûsâ, annesinin evinden ayrılışından Firavun'un karısının yanına varıncaya kadar kendisini karşılayanlar tarafından hediyelere boğuldu. Firavun'un karısı yanına girdiğinde de bizzât o kendisine hediyeler verdi, ikrâmda bulundu ve buna çok sevindi. Firavun'un karısı, Hz. Mûsâ'nın annesine de ona iyi bakmasından dolayı hediyeler verdi ve sonra : Kendisine hediyeler versin ve ikrâmda bulunsun diye onu Firavun'a götüreceğim, dedi. Çocuğu Firavun'un yanına soktuğunda Firavun onu kucağına aldı. Mûsâ, Firavun'un sakalını tutup yere doğru asıldı. Allah düşmanlarından azgınlar Firavun'a : Allah'ın, peygamberi İbrâhîm'e olan va'dini görmez misin? Şüphesiz o, sana mîrâsçın olacağını, sana üstün gelip seni devireceğini sanmıştır, dediler. Firavun Mûsâ'yı boğazlamaları için cellâtlarına haber gönderdi. Onun hakkında arzulanan ve onun dûçâr kaldığı her bir belâdan sonra Ey Cübeyr'in oğlu, işte bu da musîbetlerdendir. Firavun'un karısı gelip : Bana bağışlamış olduğun bu çocuk hakkında senin aklına gelen bu fikir de nedir? dedi. Firavun : Görmez misin, beni devireceği ve bana üstün geleceği sanılıyor, dedi. Kadın : Benimle senin aranda öyle bir şey yap ki bununla gerçek ortaya çıksın : İki kor, iki de inci parçası getirt; bunları çocuğa yaklaştır, eğer incileri tutar da korlardan sakınırsa; bil ki çocuğun aklı eriyor. Eğer incileri istemez ve korları alacak olursa, sen de bilirsin ki hiç kimse aklı erer olduğu halde inciler yerine korları tercîh etmez, dedi. Hz. Mûsâ'ya iki kor ve iki inci yaklaştırıldı da (Firavun'un) elini yakacak korkusuyla iki koru onun elinden yakalayıp aldı. Kadın : Görmüyor musun? dedi. Böylece Allah Teâlâ onun Hz. Mû-

sâ hakkında düşünüp niyyetlenmiş olduğu şeyi ondan çevirip engelledi. Şüphesiz Allah, işini ulaştıracağı yere ulaştırandır.

Hz. Mûsâ bülûğa erdiğinde güçlü, kuvvetli bir erkek olmuştu. Onunla beraberken Firavun âilesinden hiç kimse İsrâiloğullarından kimseye bir haksızlık yapmıyor, onlarla alay edemiyordu. O kadar ki bütünüyle bundan vazgeçtiler. Bir gün Hz. Mûsâ (a.s.) şehrin bir köşesinde yürürken birbiriyle döğüşen iki kişi gördü. Birisi Firavun taraftârı, diğeri İsrâiloğullarındandı. İsrâiloğullarından olanı Firavun taraftârına karşı Mûsâ'dan yardım istedi. Hz. Mûsâ, buna şiddetle öfkelendi. Zîrâ onu tanıyor ve İsrâiloğulları katındaki derecesini, onun İsrâiloğullarını nasıl koruduğunu biliyordu. Mûsâ'nın annesinden başka insanlar bu tanışmanın süt kardeşliğinden geldiğini bilmiyorlardı. Ayrıca Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'ya, başkalarına bildirmediklerini bildirip onu muttali' kılmıştı. Hz. Mûsâ, Firavun taraftârına vurup onu öldürdü. İsrâiloğullarından olan o adam ve Allah'tan başka hiç kimse o ikisini görmemişti. Hz. Mûsâ adamı öldürdüğünde : «Bu, şeytânın işidir, zîrâ o, apaçık saptıran bir düşmandır.» (Kasas, 15) demiş ve şöyle ilâve etmişti : «Rabbım, doğrusu kendime zulmettim. Bağışla beni. Bunun üzerine onu bağışladık. Şüphesiz ki Allah, Gafûr ve Rahîm olanın kendisidir.» (Kasas, 16). Böylece Hz. Mûsâ, şehirde korku içerisinde olayları ta'kîb etmeye başladı. Firavun'un yanına geldiğinde ona : İsrâiloğulları, Firavun âilesinden birini öldürdü. Bizim hakkımızı al, onlara acıma, kolaylık gösterme, denildi. Bana kâtili bir de olaya şâhid olanı bulup getirin. Şüphesiz kral, delilsiz isbâtsız olarak kavminden hiç kimseyi tutuklamak niyetinde olmadığına göre, benim için bu husûsta bilgi toplayın, ben de sizin hakkınızı alayım, dedi. Onlar dolaşıp hiç bir delil ve isbât bulamazken ertesi günü İsrâiloğullarından aynı adam Firavun âilesinden olana karşı Mûsâ'dan yine yardım istedi. Onlara rastladığında daha önce yaptığına pişmân olan Mûsâ, gördüğünden hoşlanmadı. İsrâiloğullarından olana kızdı. Firavun âilesinden olanı tutmak isterken, İsrâiloğullarından olan adama dün ve bugün yaptığından ötürü : «Doğrusu sen, besbelli bir azgınsın.» (Kasas, 18) dedi. Kendisine bu sözü söyledikten sonra İsrâiloğullarından olan adam Mûsâ'ya baktı ve onun Firavun âilesinden olan adamı dün öldürdüğü zamanki öfkesine benzer öfkeli bir halde gördü, kendisine «Doğrusu sen, besbelli bir azgınsın» demesinden sonra Hz. Mûsâ'nın kendisini kasdetmiş olmasından korktu. Halbuki Hz. Mûsâ onu kasdetmiyor, ancak Firavun âilesinden olanı kasdediyordu. İsrâiloğullarından olan adam : «Ey Mûsâ, dün bir cana kıydığın gibi bana da mı kıymak istiyorsun?» (Kasas, 19) dedi. Bu sözü sâdece Hz. Mûsâ'nın kendisini öldürmek istediğini sanarak korkusundan söylemişti. İki düşman birbirinden ay-

rıldılar ve Firavun âilesinden olanı gidip İsrâiloğullarından olan adamdan işitmiş olduklarını onlara haber verdi. Onun : «Dün bir cana kıydığın gibi bana da mı kıymak istiyorsun?» (Kasas, 19) dediğini söyledi. Firavun, Mûsâ'yı öldürmeleri için cellâtlarını gönderdi. Firavun'un adamları, büyük yolda âdetleri üzere yürümeye başlayıp Mûsâ'nın peşine düştüler. Mûsâ'nın kendilerini geçmiş olacağına ihtimal vermiyorlardı. Şehrin uzak bir köşesinden Mûsâ'nın taraftârlarından birisi gelip, kısa yoldan onların önüne geçip Mûsâ'ya ulaştı ve durumu ona haber verdi. Ey Cübeyr'in oğlu, işte bu da musîbetlerdendir.

Hz. Mûsâ, Medyen'e doğru yola çıktı. Bundan önce herhangi bir belâya uğramış değildi. Yol hakkında Rabbına karşı hüsn-i zanından başka hiç bir bilgisi de yoktu. O, şöyle diyordu : «Umarım ki Rabbım, beni yolun doğrusuna hidâyet eder. Medyen suyuna varınca; davarlarını sulayan bir insan topluluğu gördü. Ve onlardan başka sürüleri gözetleyen iki kadın buldu.» (Kasas, 22-23). Yani orada koyunlarını bir kıyıda toplamış iki kadın görmüştü. O ikisine : Sizin durumunuz nedir ki insanlarla beraber (koyunlarınızı) sulamıyor, ayrı duruyorsunuz? diye sordu. Onlar : Bu kalabalığa karışıp koyunlarımızı sulamaya gücümüz yok. Onların havuzlarından artanları bekliyoruz, dediler. Onların koyunlarını sulayıverdi. Kova ile o kadar çok su çekiyordu ki çobanların, koyunlarını sulayan ilkleri oldu. Kızlar koyunlarıyla birlikte babalarına döndüler. Hz. Mûsâ (a.s.) da ayrılıp bir ağacın gölgesine durdu (oturdu). «Rabbım, doğrusu bana indireceğin hayra muhtâcım.» (Kasas, 24) diyordu. Kızların babaları onların koyunlarının karınları ve memeleri dolu olarak çabucak dönmelerini garip karşılayıp : Bugün sizde bir şey var, dedi. Mûsâ'nın yaptığını ona haber verdiler. Kızlardan birinin Mûsâ'yı çağırmasını emretti. Kız Mûsâ'ya gelip onu davet etti. Kızların babası ile konuştuğunda o : «Korkma, artık zâlimler gürûhundan kurtuldun.» (Kasas, 25) Ne Firavun'un ne de kavminin bize karşı herhangi bir gücü yoktur. Biz onun ülkesinde değiliz, dedi. Kızların birisi : «Babacığım onu ücretle tut. Çünkü ücretle tuttuklarının en iyisi bu güçlü ve emîn kişidir.» (Kasas, 26) dedi. Kızların babasının kıskançlığı onu, bu sözü söyleyen kızına : Onun kuvvetini ve emîn oluşunu nereden biliyorsun? demeye sevketti. Kız : Kuvvetine gelince; sen onun bizim için su sularken kovayı nasıl çektiğini görmedin. Şüphesiz ben su sulama konusunda ondan daha güçlü hiç bir kimse görmedim. Emîn oluşuna gelince; ben ona gittiğim zaman bana baktı, ben ona baktım. Benim bir kadın olduğumu farkeder etmez başını yere eğdi ve hiç kaldırmadı. Tâ ki ben ona senin mesajını ulaştırıncaya kadar. Sonra bana : Ardımdan yürü ve bana yolu ta'rîf et, dedi. Babasının gönlü ferâhladı, kızının söylediklerinde hüsn-i zannda bulundu.

Kızların babası Mûsâ'ya şöyle dedi : «Bana sekiz yıl çalışmana karşılık, bu iki kızımdan birini sana nikâhlamak istiyorum. Şâyet on yıla tamâmlarsan o, senden bir lutuf olur. Ama sana zahmet vermek istemem. İnşâallah beni sâlihlerden bulacaksın.» (Kasas, 27). Hz. Mûsâ da böylece yaptı. Allah'ın peygamberi Mûsâ üzerine sekiz sene vâcib olmuştu. İki senesi ise onun va'di olup Allah Teâlâ onun va'dini yerine getirdi ve süreyi on seneye tamâmladı.

Saîd İbn Cübeyr der ki : Hıristiyanlardan ve onların âlimlerinden biri bana rastladı da : Mûsâ'nın yerine getirmiş olduğu iki süre hangisidir biliyor musun? diye sordu. Ben; hayır, dedim. O gün gerçekten bilmiyordum. İbn Abbâs'a kavuştum ve bunu kendisine anlattım da : Bilmiyor musun ki Allah'ın peygamberi üzerine sekiz sene vâcib olmuştu. Allah'ın peygamberinin ondan bir şey eksiltmeye hakkı yoktu. Ayrıca o, Mûsâ'nın va'detmiş olduğu va'dini Allah'ın yerine getireceğini de biliyordu. Böylece o, on sene geçirdi. O hıristiyanla karşılaştım ve bunu kendisine haber verdim de, şöyle dedi : Senin kendisine sorduğun ve sana haber veren bu konuda senden bilginmiş. Ben : Evet hattâ daha da üstün, dedim.

Hz. Mûsâ âilesiyle beraber yürüyüp gittiğinde Allah Teâlâ'nın Kur'an'da anlatmış olduğu ateşi görmesi, asâsı (değneği) ve (hiç bir hastalık olmaksızın bembeyâz bir halde) elini cebinden çıkarması gibi mucîzeleri meydana geldi. Hz. Mûsâ Allah Teâlâ'ya bir adam öldürdüğünden dolayı Firavun âilesinden olan korkusundan ve dilindeki düğümden şikâyet etti. Dilinde bir düğüm vardı ki çokça konuşmasını engelliyordu. Ayrıca kendisine yardımcı olması, diliyle fasîh olarak anlatamadığı birçok şeyi kendisi yerine konuşması için kardeşi Hârûn'u kendisine yardımcı olmasını Rabbından istemişti. Allah Teâlâ onun isteğini kendisine verdi, dilindeki bağı çözdü, Hârûn'a vahyedip Mûsâ'ya iltihâk etmesini emretti. Hz. Mûsâ, yanında asâsıyla yola çıkıp nihâyet Hârûn (a.s.) ile buluştu. İkisi birlikte Firavun'a gittiler. Kendilerine izin vermeyerek bir süre kapısında bekletildiler. Şiddetli bir engellemeden sonra nihâyet onlara izin verildi de : «Doğrusu biz, senin Rabbının elçileriyiz.» (Tâ-Hâ, 47) dediler. İkinizin Rabbı kimdir? dedi. Ve Allah Teâlâ'nın Kur'an'da sana anlatmış olduklarını ona haber verdiler. Sonra Firavun : Siz ikiniz ne istiyorsunuz? dedi ve ona öldürdüğü adamı hatırlattı. Mûsâ senin de işittiğin sözle özür beyân edip : Allah'a îmân etmeni ve İsrâiloğullarını benimle beraber göndermeni istiyorum, dedi, Firavun bunu kabul etmedi ve : «Şâyet sâdıklardan isen o zaman bir âyet getir.» (Şuarâ, 154) dedi. Hz. Mûsâ asâsını yere attı. Bir de ne görsünler o, ağzını açmış Firavun'un üzerine koşan kocaman bir yılandır. Firavun onun kendisine yöneldiğini görünce; ondan korktu,

tahtından atladı ve onu kendisinden engellemesi için Mûsâ'dan yardım istedi. Hz. Mûsâ, onun bu isteğini yerine getirdi. Sonra elini cebinden çıkardı ve Firavun, alatenlilik gibi bir hastalık olmaksızın bembeyâz olduğunu gördü. Sonra Mûsâ elini tekrâr cebine koydu da eli önceki rengine döndü. Firavun, gördükleri hakkında çevresindekilerle istişâre etti. Ona : «Bu iki sihirbâz sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak, ve örnek olan yolunuzu yok etmek istiyorlar.» (Tâ-Hâ, 63) dediler ve Hz. Mûsâ'nın istediklerinden hiç birisini vermeyi kabul etmediler. Firavun'a : Bu ikisi için sihirbâzları topla. Sihirbâzlar senin ülkende çoktur. Sihrinle bu ikisinin sihrine böylece üstün gelirsin, dediler. Firavun şehirlere haberciler gönderdi ve her bir bilgin sihirbâz onun için toplandı. Firavun'a geldiklerinde : Bu sihirbâz ne ile sihir yapıyor? diye sordular. Yılanlarla iş görüyor, dediler. Onlar : Allah'a yemîn ederiz ki yeryüzünde bizim yılanlar, ipler ve değneklerle yapmakta olduğumuz sihri yapacak hiç kimse yoktur. Eğer gâlip gelenler biz olursak mükâfâtımız ne olacak? dediler. Firavun onlara : Siz benim akrabâlarım ve hâs adamlarımsınız. Sevip istediğiniz her şeyi size yapacağım, dedi. Bayram günü va'dleştiler ve insanların kuşluk vakti toplanmasını karârlaştırdılar. Onların bayram günlerine zînet günü denirdi. Saîd İbn Cübeyr, İbn Abbâs'ın kendisine şöyle naklettiğini söyler : Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ'yı Firavun ve sihirbâzlara gâlip getirdiği zînet günü aşûra günüdür.

Geniş ve düz bir yerde toplandıklarında insanlar birbirlerine şöyle diyorlardı : «Eğer onlar gâlib gelirlerse, büyücülere belki biz de tâbi oluruz.» (Şuarâ, 40). Bununla Hz. Mûsâ ve Hârûn'u kasdediyor ve ikisiyle alay ediyorlardı. Sihirbâzlar sihirlerinin güçlülüğüne inanarak : «Ey Mûsâ sen mi atacaksın, yoksa atanlar biz mi olalım.» (A'râf, 115) dediler. Hz. Mûsâ'nın : «Hayır, siz atın, demesi üzerine iplerini ve değneklerini atıp : Firavun'un hakkı için elbette biz gâlib gelenleriz.» (Şuarâ, 44) dediler. Hz. Mûsâ onların sihrini (büyüsünü) görünce içinde bir korku hissetti. Allah Teâlâ ona asâsını atmasını vahyetti. Asâsını yere atar atmaz ağzını açmış büyük bir ejderhâya dönüştü. Sihirbâzların değnekleri ipleri karışmaya başladı ve ejderhâ karşısında boğazlanmaya râzı olup boyun eğmiş bir koyun gibi oldu. Bunlar ejderhâ tarafından yutuldu da nihâyet yutulmadık ne bir değnek ne de bir ip kaldı. Sihirbâzlar bu durumu anlayınca : Şâyet bu bir sihir olsaydı, bizim sihirimiz karşısında bu duruma yükselmezdi. Fakat bu, Allah'tan olan bir iştir. Biz Allah'a ve Mûsâ'nın getirdiklerine inandık. İçinde bulunduğumuz durumdan Allah'a tevbe ediyoruz, dediler. İşte orada Allah Teâlâ, Firavun ve taraftârlarının belini kırdı, hakkı üstün getirdi, onların yapagelmekte oldukları da bâtıl oldu. «İşte orada yenildiler,

hor ve hakîr geri döndüler.» (A'râf, 119). Bu arada Firavun'un karısı üzerindeki süslü elbiseleri atmış Mûsâ'nın, Firavun ve taraftârlarına üstün gelmesi için Allah'a duâ ediyordu. Firavun'un âilesinden onu görenler, Firavun ve taraftârlarına acımasından dolayı üzerindeki süslü elbiseleri attığını sanmıştı. Halbuki o, ancak Hz. Mûsâ için olan üzüntüsünden böyle yapmıştı.

Hz. Mûsâ, Firavun'un yalancı vaadleri ile uzun süre kaldı. Bir mucize getirdiği zaman, mucize esnâsında İsrâiloğullarını onunla beraber göndereceğini va'dediyor, mucize geçince ise sözünden dönüp : Senin Rabbın bundan başkasını yapmaya güç yetirebilir mi? diyordu. Allah Teâlâ Firavun kavmi üzerine ayrı ayrı mucizeler olarak tûfân, çekirge, haşerât, kurbağa ve kan mucizelerini gönderdi. Bunların her birerinde Firavun Mûsâ'ya yalvarıyor, bu musîbetin kendisinden kaldırılmasını, engellenmesini istiyor ve İsrâiloğullarını kendisiyle beraber göndereceği konusunda ona te'mînât veriyordu. Her biri bir musîbet olan mucizeler ondan kaldırıldığında ise sözünden dönüyor, ahdini bozuyordu.

Nihâyet Allah Teâlâ Mûsâ'ya kavmini geceleyin çıkarmasını emretti. Sabah olduğunda Firavun onların kaçıp gitmiş olduklarını görerek şehirlere adam toplayıcılar gönderdi. Kalabalık ve büyük bir ordu ile peşlerine düştü. Allah Teâlâ denize şöyle vahyetmişti : Kulum Mûsâ asâsıyla sana vurduğu zaman on iki parçaya bölün ki Mûsâ ve beraberindekiler geçsinler. Henüz içerde kalan Firavun ve taraftârlarının üzerine kapan. Mûsâ, denize asâsıyla vurmayı unuttu. Denize ulaştı. Mûsâ asâsıyla denize vurmayı unutur da Allah'a âsî olmuş olur korkusuyla denizin korkunç bir gürlemesi vardı. İki topluluk birbirini görüp yaklaştıklarında Hz. Mûsâ'nın ashâbı : «Bize yetiştiler.» Rabbının sana emrettiğini yap. Şüphesiz O yalan söylemedi, sen de yalan söylemedin, dediler. Hz. Mûsâ : Denize geldiğim zaman geçebilmem için on iki parçaya bölüneceğini bana va'detmişti, dedi ve bundan sonra asâsını hatırlayıp denize asâsıyla vurdu. Bu, Firavun ordusunun öncülerinin Hz. Mûsâ'nın ordusunun ardçılarına iyice yaklaştığı bir zamanda olmuştu. Rabbının emrettiği ve Mûsâ'ya va'dettiği gibi deniz yarıldı. Mûsâ ve ashâbının tamâmı denizi geçip Firavun ve ashâbı denize girdiklerinde yine Allah Teâlâ'nın emrettiği gibi deniz onların üzerine kapandı. Hz. Mûsâ denizi geçtiğinde ashâbı : Biz Firavun'un boğulmuş olmasından korkuyoruz ve onun helâkinden emîn de değiliz, dediler. Hz. Mûsâ Rabbına duâ etti, onun duâsı üzerine Firavun'u cesedi ile (denizden) çıkardı ve nihâyet onun helâk olduğuna kesin olarak inandılar.

Sonra putlara tapınan bir kavme rastladılar ve dediler ki : Ey Mûsâ, onların tanrıları olduğu gibi bize de bir tanrı yap. «O da dedi ki :

Siz gerçekten câhil bir topluluksunuz. Şüphesiz ki bunların içinde bulundukları; yok olmaya mahkûmdur ve yapmakta oldukları şey de bâtıldır.» (A'râf, 138-139). Siz size yetecek (sizi putlara tapınmaktan alıkoyacak) ibretler gördünüz ve işittiniz deyip yürüdü. Hz. Mûsâ, onları bir yerde konaklattı ve : Hârûn'a itâat ediniz. Ben sizin üzerinize yerime onu bırakıyorum. Ben Rabbıma gidiyorum, dedi ve otuz gün sonra onlara döneceğini va'detti. Rabbına gelip otuz gün içinde O'nunla konuşmayı murâd ettiğinde, bu otuz günün gecesi ve gündüzünde oruç tuttuğu için oruçlu ağzındaki koku ile Rabbıyla konuşmayı hoş görmedi ve yerdeki bir bitkiden bir parça alıp çiğnedi. Rabbına geldiğinde O, olanları en iyi bilen olduğu halde Mûsâ'ya : Niçin iftâr ettin? diye sordu. Hz. Mûsâ : Ey Rabbım, ağzımda hoş bir koku olmaksızın Seninle konuşmaktan hoşlanmadım, diye cevab verdi. Rabbı : Ey Mûsâ, oruçlu ağızının kokusunun misk kokusundan daha hoş olduğunu bilmedin mi? Dön, on gün oruç tut, sonra Bana gel, buyurdu. Hz. Mûsâ (a.s.), kendine emrolunanı yerine getirdi. Mûsâ'nın kavmi onun, verilen sürede kendilerine geri dönmediğini gördüklerinde, bu onların hoşuna gitmedi. Hz. Hârûn (daha önce) onlara hitâbetmemiş ve : Şüphesiz Mısır'dan çıkarken Firavun kavminin sizin yanınızda emânetleri, ödünç verdikleri şeyler vardı. Sizin de onlarda emânetleriniz ve ödünç verdiğiniz şeyler vardı. Ben görüyorum ki sizin olup ta onların yanında kalanlar husûsunda siz Allah'tan ecir dilemektesiniz. Ancak onlardan size emânet veya ödünç olarak kalan şeyleri size helâl olarak görmüyorum. Biz, bunlardan hiç birisini onlara geri verecek veya kendimiz için tutacak değiliz, demiş, bir çukur kazdırıp bütün kavmin yanlarında emânet veya ödünç olarak kalan eşyâ, süs ve benzeri şeyleri bir çukura atmalarını emretmişti. Sonra onların üzerine bir ateş yaktırıp hepsini yakmış; işte şimdi ne bizim ne de onların oldu, demişti.

Sâmirî, İsrâiloğullarının komşulardan ineğe tapan bir kavimden idi. İsrâiloğullarından değildi. Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları göçtüklerinde onların peşine takılmıştı. Sâmirî için bir iz (rivâyete göre Cibrîl'in kısrağının ayağının değdiği yerdeki toprak) görmesi ve ondan bir avuç alması takdîr buyurulmuştu. Hârûn'a uğradı da Hârûn (a.s.) ona : Ey Sâmirî, elindekini atmayacak mısın? diye sordu. O, avucunu kapalı tutuyordu ve bu uzun süre içinde avucunda olanı hiç kimse görmemişti. Bu, sizi denizden geçiren elçinin izinden bir avuçtur. Onu attığım zaman dilediğimin olması için şâyet Allah'a duâ edersen ancak o zaman atarım, dedi. Sâmirî, avucundakini attı ve Hârûn onun için duâ etti. Sâmirî : Onun bir buzağı olmasını istiyorum, dedi. Çukurdaki eşyâ, süs, bakır veya demirden ne varsa bir araya toplandı ve içi boş bir buzağı haline geldi. Onda rûh yoktu ve bir böğürmesi vardı.

İbn Abbâs der ki : Hayır, Allah'a yemîn ederim ki onun aslâ bir sesi olmadı. Ancak rüzgâr onun arkasından girip ağzından çıkıyordu. İşte ses bundan meydana geliyordu.

İsrâiloğulları fırkalara bölündü. Bir bölük : Ey Sâmirî, bu nedir? Bunu en iyi bilen sensin, dediler. Sâmirî : Bu, sizin Rabbınızdır. Fakat Mûsâ yolunu kaybetti, dedi. Bir bölük : Mûsâ bize dönünceye kadar biz bu adamı yalanlamayız. (Yalanlamayalım). Eğer bu bizim Rabbımız ise biz onu kaybetmiş ve onu gördüğümüz zaman ondan âciz kalmamış oluruz. Şâyet Rabbımız değilse Mûsâ'nın sözüne uyarız, dediler. Bir bölük ise : Bu, şeytânın işidir. Aslâ bizim Rabbımız değildir. Biz ona inanmayız ve doğrulamayız, dediler. Ancak, Sâmirî'nin buzağı hakkında söylemiş olduğu sözlerin doğru olduğu bir bölümünün aklına yattı ve açıkça Mûsâ'yı yalanladılar. Hz. Hârûn onlara : Ya Mûsâ'nın durumu nedir? Bize otuz gün sonra döneceğini va'detti, sonra sözünden döndü. İşte kırk gün geçmedi mi? dediler. Onların beyinsizleri de : Her halde Rabbını kaybetti, onu arıyor, peşinden gidiyor, diye ilâve ettiler.

Hz. Mûsâ, Allah Teâlâ ile konuşup Rabbı ona söylediklerini söylediğinde, arkasından kavminin başına gelenleri ona haber verdi. «Mûsâ kavmine kızgın ve üzgün olarak döndü.» (Tâ-Hâ, 86) ve Kur'an'da işitmiş olduklarını onlara söyledi. Kardeşinin başından tutup kendine doğru çekmeye başladı ve öfkesinden levhaları yere attı. Sonra kardeşinin özürünü kabul edip onun için mağfiret diledi. Sâmirî'ye gidip : Seni böyle yapmaya sürükleyen nedir? diye sordu. Sâmirî : «Onların görmedikleri bir şey gördüm ve o elçinin bastığı yerden bir avuç avuçladım. Ve bunu (zînet eşyâlarını erittiği yere) attım nefsim böyle yaptırdı bana.» (Tâ-Hâ, 96) dedi. Hz. Mûsâ : «Haydi git, doğrusu hayatta artık; bana dokunmayın, demekten başka yapacağın bir şey yoktur. Bir de senin için hiç kaçamayacağın bir cezâ günü var. Sarılıp durduğun üstüne düşüp tapındığın ilâhına bak; yemîn olsun ki Biz onu (buzağıyı) yakacağız, parça parça edip sonra da denize atacağız.» Eğer bir Allah olmuş olsaydı, elbette bunlar onun başına gelmezdi, dedi ve İsrâiloğulları fitneyi kesin olarak görüp inandılar. Buzağı hakkında Hz. Hârûn'un görüşünü paylaşanlar sevinip şâd oldular ve kendi cemâatları için :Ey Mûsâ, Rabbından bizim için tevbe kapısını açmasını iste de tevbe edelim, yaptıklarımızdan dolayı bizi bağışlasın, dediler. Hz. Mûsâ, bu iş için kavminden yetmiş kişi seçti. Bunlar hiç bir hayrı esirgemeyen, İsrâiloğullarının seçkinleri ve buzağıya tapmayan (buzağı ile Allah'a şirk koşmayan) kimselerdi. Onlar için tevbe dilemek üzere onları alıp götürdü. Yeryüzü onları sarstı da, Allah'ın peygamberi kendilerine bu iş yapıldığı zaman kavminden ve kavmi içinden seçtiklerinden utandı ve : «Rabbım; dileseydin önce onları da helâk ederdin, beni de. İçimizdeki beyinsizlerin

işledikleri yüzünden bizi helâk eder misin?» (A'râf, 155) dedi. İçlerinde kalbinde buzağı sevgisi ve ona îmân yerleşmiş olan kimselere Allah Teâlâ Mûsâ'yı muttali' kılmıştı. İşte bu yüzdendir ki onları sarsmıştı. «Rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır. Ben, onu sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara; işte onlara yazacağım. Onlar ki; yanlarındaki Tevrât'da ve İncil'de, yazılı bulacakları; okuma, yazma bilmeyen ve nebî olan Rasûle tâbi olurlar.» (A'râf, 156-157) buyurdu. Hz. Mûsâ : Ey Rabbım, ben kavmim için Senden tevbe istedim. Sen ise rahmetini benim kavmimden başka bir kavim için yazdığını buyurdun. Ne olur keşke beni geciktirseydin de, o rahmete nâil olmuş kişinin ümmeti içinde çıkaraydın, dedi. Allah Teâlâ ona : Onların (kavminin) tevbesi, onlardan her bir kişinin babası veya çocuğu olsun kavuştuğunu kılıçla öldürmesidir. O yerde öldürdüğünün kim olduğuna aldırmayacaktır, buyurdu. Böylece Hz. Mûsâ ve Hârûn'a gizli kalıp ta Allah'ın, günâhlarına muttali' olduğu kimseler tevbe edip günâhlarını itirâf ettiler ve emrolunduklarını yaptılar da Allah Teâlâ hem öldüreni hem de öldürüleni bağışladı.

Sonra Hz. Mûsâ (a.s.), onları Arz-ı Mukaddes'e doğru yola çıkarıp yürüttü. Öfkesi dindikten sonra levhaları aldı ve onlara ulaştırmakla emrolunduğu görevleri onlara emretti. Bu, onlara ağır geldi ve kabulden imtinâ' ettiler. Allah Teâlâ dağı yerinden söküp onların üzerine bir gölge gibi kaldırdı. Dağ onlara o kadar yaklaştı ki, üzerlerine düşeceğinden korktular. Elleriyle kitabı aldılar. Başlarını yan olarak yere koymuşlar dağa bakar durumdaydılar, kitab da ellerinde idi. Onlar dağın hemen arkasında ve onun üzerlerine düşeceği korkusu içindeydiler. Sonra yürüdüler ve nihâyet kutsal yere geldiler. Orada bir şehir ve şehirde zâlim bir kavim buldular. Yaratılışları hoşlanılmayacak bir yaratılıştı. —Anlatanlar onların meyveleri hakkında ve meyvelerinin büyüklüğü üzerinde garip durumlar da zikrederler.— Dediler ki : Ey Mûsâ, muhakkak orada zâlim bir kavim var. Bizim onlara gücümüz yetmez. Onlar oradayken biz oraya girmeyiz. Eğer oradan çıkarlarsa biz oraya gireriz. İsrâiloğullarının korktuğu kavimden iki kişi —Yezîd'e soruldu da : Evet, o iki adam şehirdeki zâlim kimselerden olup Mûsâ'ya îmân etmiş ve onun yanına çıkmışlardır, dedi— Biz kavmimizi iyi biliriz. Siz onların cüsselerinden, sayılarından gördüklerinizden korkuyorsunuz. Halbuki onlar, yüreksiz ve güçsüz insanlardır. Güçleri de yoktur. Onların üstlerine kapıdan yürüyün, oraya girerseniz muhakkak siz gâliblersiniz, dediler. Birtakım kimseler bunların (konuşan kimselerin) Mûsâ'nın kavminden olduğunu söylerler. İsrâiloğullarından korkanlar ise : «Ey Mûsâ, onlar orada oldukça, ebediyen oraya girmeyiz. Git, sen ve Rabbın savaşın. Biz, burada oturanlardanız.» (Mâi-

de, 24) demiş ve Mûsâ'yı öfkelendirmişlerdi. Hz. Mûsâ onlara bedduâ etmiş, onları fâsıklar (günâhkârlar) olarak isimlendirmiştir. Bundan önce onlara hiç bedduâ etmemişti. Onlardan o güne gelinceye kadar bir kötülük ve ma'siyet de görmemişti. Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'nın beddûasına icâbet buyurmuş ve Hz. Mûsâ'nın isimlendirdiği gibi onları günâhkâr olarak isimlendirip Arz-ı Mukaddesi onlara kırk sene harâm kılmıştı da öylece yeryüzünde(çölde) dolanıp durmuşlardı. Her gün sabah olunca yürüyorlar, bir yerde karâr kılamıyorlardı. Sonra Tîh (çölün) de onların üzerine bulutu gölge yaptı, onlara kudret helvâsı ve bıldırcın indirdi, eskimeyen ve kirlenmeyen elbiseler bahşetti. Onların aralarında dört köşe bir kaya yarattı. Mûsâ'ya ona asâsıyla vurmasını emretti. Her bir köşesinden üç kaynak olmak üzere ondan on iki kaynak fışkırdı. Kendisinden su içecekleri kaynağı her bir sıbt'a (âileye) bildirdi. Herhangi bir merhaleden göçüp ayrıldıkları zaman bir önceki gün nerede ise kayayı kendileriyle beraber orada buluyorlardı.

İbn Abbâs bu hadîsin rivâyetini Hz. Peygamber (s.a.) e kadar ulaştırmıştır. Hz. Muâviye, İbn Abbâs'ın bu hadîsi rivâyetini işittiğinde, Hz. Mûsâ'nın öldürdüğü adamın öldürülme işini Hz. Mûsâ'nın aleyhine ifşâ edenin Firavun âilesinden olmasını kabullenmeyip : Hz. Mûsâ hakkında bilgisi olmaksızın ve bu duruma şâhid olan İsrâiloğullarından olan adam kanalıyla kendisine zâhir olmuşken bunu nasıl ifşâ eder? dedi. İbn Abbâs öfkelenip Muâviye'nin elinden tuttu ve onu Sa'd İbn Mâlik ez-Zührî'ye götürdü ona : Ey Ebu İshâk, Allah Rasûlü (s.a.) nün Firavun âilesinden Hz. Mûsâ tarafından öldürülen kişinin haberini bize rivâyet ettiği günü hatırlıyor musun? Hz. Mûsâ'nın aleyhine ifşâatta bulunan İsrâiloğullarından mı, yoksa Firavun taraftârlarından mıydı? diye sordu. Sa'd İbn Mâlik şöyle cevapladı : Bu duruma şâhid olup orada hazır bulunan İsrâiloğullarından olan adamdan işittiği ile Firavun taraftârı olan ifşâ etmiştir.

Hadîsi İmâm Neseî, «es-Sünen el-Kebîr»inde böylece rivâyet ediyor. Ebu Ca'fer İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim de tefsîrlerinde hadîsi tahrîc etmişlerdir. Ancak bu, İbn Abbâs'ın sözü olarak mevkûf olup çok az bir kısmı merfû'dur. Sanki İbn Abbâs bu sözleri İsrâiliyyâtın nakledilmesi mübâh olan kısımlarından alarak, Kâ'b el-Ahbâr ve başkalarından almış gibidir. En doğrusunu Allah bilir. Şeyhimiz Hâfız Ebu'l-Haccâc el-Mizzî'nin de böyle söylediğini işittim.

فَلَبِثْتَ سِنِينَ فِي أَهْلِ مَدْيَنَ ثُمَّ جِئْتَ عَلَىٰ قَدَرٍ يَا مُوسَىٰ ﴿٤٠﴾ وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي ﴿٤١﴾

إِذْ هَبَا أَنتَ وَأَخُوكَ بِآيَاتِي وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي ﴿٤٢﴾ اذْهَبَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ ﴿٤٣﴾ فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ ﴿٤٤﴾

40 — (...) Böylece Medyen halkı arasında yıllarca kalmıştın. Sonra da bir kader üzerine geldin ey Mûsâ.

41 — Ve seni kendim için yetiştirdim.

42 — Sen ve kardeşin âyetlerimle git. İkiniz de Beni zikretmede gevşek davranmayın.

43 — Firavun'a gidin, doğrusu o azmıştır.

44 — Ve ona yumuşak söz söyleyin, belki nasîhat dinler veya korkar.

Allah Teâlâ Hz. Mûsâ (a.s.) ya hitâben, onun Firavun ve erkânından kaçıp, kayınpederinin koyunlarını güderek Medyen halkı içinde kaldığını haber veriyor. Süre sona erip verilen müddet bitince o, söz verilmiş bir zaman olmaksızın Allah'ın takdîri ve irâdesine muvâfık olarak (Mısır'a) gelmiştir. Emir bütünüyle Allah Teâlâ'nın elindedir. Kullarını dilediği şekilde yürüten ve dilediğini yaratan O'dur. Bu sebepledir ki : «Sonra da bir kader üzerine geldin ey Mûsâ.» buyurmuştur. Mücâhid âyetteki (قدر) kelimesini; söz verilmiş bir zaman olarak anlamıştır. Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den, onun da Katâde'den rivâyetinde o, «Sonra da bir kader üzerine geldin ey Mûsâ.» âyeti hakkında şöyle der : Risâlet ve peygamberlik takdîrine göre buraya geldin ey Mûsâ.

«Ve seni kendim için yetiştirdiğim.» İrâde edip dilediğim gibi seni kendim için elçi olarak seçtim. Bu âyetin tefsîrinde Buhârî der ki : Bize Salt İbn Muhammed'in... Ebu Hüreyre'den onun da Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyetine göre şöyle buyurmuş : Âdem ve Mûsâ karşılaştılar da Mûsâ : İnsanları mutsuz eden ve onları cennetten çıkaran sen değil misin? dedi. Âdem : Allah'ın risâleti için seçtiği, kendisi için ayırdığı ve üzerine Tevrât'ı inzâl buyurduğu sen değil misin? dedi. Hz. Mûsâ'nın; evet, cevabı üzerine Hz. Âdem : (Tevrât'da) Yaratılmamdan önce bunların benim üzerime yazılmış olduğunu bulmadın mı? diye sordu. Hz. Mûsâ; evet, cevabını verdi. Ve Hz. Âdem Mûsâ'ya (bu münâzarada) üstün geldi. Hadîsi Buhârî ve Müslim tahrîc etmişlerdir.

«Sen ve kardeşin âyetlerimle (huccet, bürhân ve mucizelerimle) git. İkiniz de beni zikretmede gevşek davranmayın.» İbn Abbâs'tan ri-

vâyetle Ali İbn Ebu Talha, âyetteki (لَا تَنِيَا) fiilini; gecikmeyin, geç kalmayın, şeklinde anlamıştır. Yine İbn Abbâs'tan rivâyetle Mücâhid burayı; zayıf ve gevşek davranmayın, şeklinde anlar. Burada kasdedilen, onların Allah'ı zikretmede fütûr getirmemeleri, aksine kendilerine yardımcı olması için Firavun'la karşılaşmaları halinde Allah'ı zikretmeleridir. Bu zikir onlar için bir güç, Firavun'un belini kıran bir kuvvet olacaktır. Nitekim bir hadîste şöyle buyurulur : Benim gerçek kulum; akranı bir düşmanla savaşırken dahi beni anan, zikredendir.

«Firavun'a gidin, doğrusu o azmıştır.» Temerrüd etmiş, haddi aşmış ve açıkça Allah'a isyân etmiştir. «Ve ona yumuşak söz söyleyin, belki nasîhat dinler veya (Allah'tan) korkar.» Bu âyette büyük bir ibret vardır. Şöyle ki : Firavun, azgınlık ve büyüklenmenin en üst derecesindedir. Hz. Mûsâ ise, o zamanda Allah'ın kulları içinde seçtiği seçkin bir kuludur. Bununla birlikte O, Mûsâ'ya Firavun'a karşı lutf ile ve yumuşaklıkla hitâb etmesini emretmiştir. Nitekim Yezîd er-Rukâşî «Ve ona yumuşak söz söyleyin.» âyetinde şöyle diyor : Ey Allah'a düşmanlık edenin sevgisini kazanmaya çalışan; ya onu seven ve ona nidâ edene karşı tavrın nasıl olmalıdır? Vehb İbn Münebbih der ki : Ona söyleyin ki Ben öfke ve cezâya olandan daha çok bağışlamaya ve affa yakınım. İkrime'den rivâyete göre o, «Ve ona yumuşak söz söyleyin.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Bu; Allah'tan başka ilâh yoktur, sözüdür. Hasan el-Basrî'den rivâyetle Amr İbn Ubeyd «Ve ona yumuşak söz söyleyin.» âyetinin tefsîrinde şöyle der : Onun özrünü kabul etmeyin ve kendisine : Şüphesiz senin bir Rabbın ve senin için (o Rabba) bir dönüş vardır. Şüphesiz senin önünde cennet ve cehennem vardır, deyin.(...) «Ve ona yumuşak söz söyleyin.» âyetini açıklayanların sözlerinin özeti şudur : Onların Firavun'u davetleri gönüllerde daha te'sirli olsun diye ince, yumuşak ve kolay sözlerle olacaktır. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyuruyor : «Rabbının yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et. Onlarla en güzel şekilde tartış.» (Nahl, 125).

«Belki nasîhat dinler veya korkar.» Olur ki içinde bulunduğu sapıklık ve helâkden döner de Allah'tan korkar ve Rabbının korkusundan taâta döner ve O'na itâat eder. Nitekim başka bir âyette : «Korkacak olan öğüt alacaktır.» (A'lâ, 10) buyurur ki âyetteki tezekkür; harâmdan dönme, haşyet ise; Allah'ın itâatını elde etme, işlemedir. Hasan el-Basrî, «Belki nasîhat dinler veya korkar.» âyetini şöyle anlıyor : Ondan özür kaldırılmadan sen ey Mûsâ ve kardeşin Hârûn : Onu helâk buyur, demeyin.

قَالَا رَبَّنَا إِنَّنَا نَخَافُ أَنْ يَفْرُطَ عَلَيْنَا أَوْ أَنْ يَطْغَىٰ ﴿٤٥﴾ قَالَ لَا تَخَافَا إِنَّنِي مَعَكُمَا أَسْمَعُ وَأَرَىٰ
﴿٤٦﴾ فَأْتِيَاهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا تُعَذِّبْهُمْ قَدْ جِئْنَاكَ بِآيَةٍ
مِنْ رَبِّكَ وَالسَّلَامُ عَلَىٰ مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَىٰ ﴿٤٧﴾ إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَىٰ مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّىٰ ﴿٤٨﴾

45 — Dediler ki : Rabbımız, onun bize taşkınlık yapmasından veya azgın davranmasından endîşe ederiz.

46 — Buyurdu : Korkmayın, Ben sizinle beraberim, hem görür, hem de işitirim.

47 — Haydi ona gidin ve deyin ki : Doğrusu biz, senin Rabbının elçileriyiz. Artık İsrâiloğullarını bizimle gönder ve onlara azâb etme. Hem biz, Rabbından sana bir âyetle geldik. Hidâyete tâbi olanların üzerine selâm olsun.

48 — Doğrusu bize vahyolundu ki; yalanlayıp sırt çevirene azâb vardır.

Allah Teâlâ bu âyetlerde Hz. Mûsâ ve Hârûn (a.s.) dan haber veriyor ki; onlar Allah'a sığınıp iltică ederek ve O'na şikâyetle : «Rabbımız, onun bize taşkınlık yapmasından veya agzın davranmasından endîşe ederiz.» demişlerdi. Bununla Firavun'un kendilerini hemen cezâlandırmak isteyeceğini veya hak etmedikleri halde hücûm ederek kendilerini cezâlandırıp işkence edeceğini kasdediyorlardı. Abdurrahmân İbn Zeyd, âyetteki (أن يفرط) fiilini; hücûm etmekle tefsîr etmiştir.

«Buyurdu : Korkmayın, Ben sizinle beraberim.» Sizin ve onun sözlerini işitir, sizin ve onun durumunu (yerini, derecesini) görürüm. Sizin işinizden hiç birşey Bana gizli kalmaz. Bilin ki onun işi Benim ellerimdedir. Benim iznimle ve ancak Benim emrimden sonra konuşabilir, teneffüs edebilir ve yakalayabilir. Korumam, yardımım ve desteklememle sizinle beraberim. İbn Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... Abdullah (İbn Mes'ûd) dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'yı Firavun'a (peygamber olarak) gönderdiğinde o : Ey Rabbım, ne söyleyeyim? demişti. Allah Teâlâ ona : (هياشراهيا) de, buyurdu. A'meş, bu kelimelerin tefsîrini şöyle yapar : Her şeyden önce diri, her şeyden sonra yine diri. Hadîsin isnâdı ceyyid olmakla birlikte garîbdir.

«Haydi ona gidin ve deyin ki : Doğrusu biz, senin Rabbının elçileriyiz.» Daha önceki fitneler hadîsinde geçtiği üzere İbn Abbâs'tan rivâyetle o, şöyle demiş : Firavun'un kapısında bir süre beklediler, bu süre içinde kendilerine izin verilmedi. Şiddetli bir engelleme ve men'etmeden sonra ikisine izin verildi. Muhammed İbn İshâk İbn Yessâr anlatıyor : Hz. Mûsâ ve kardeşi Hârûn çıktılar, yanına girmek için izin istemek üzere Firavun'un kapısına gelip durdular. O ikisi : «Doğrusu biz, âlemlerin Rabbının elçileriyiz.» Şu adamın yanına girmek için bize izin verin, diyorlardı. Bana ulaştığına göre, iki sene orada kalıp beklediler. Sabahleyin geliyor, sonra dönüyorlardı. İkisini de kimse tanımıyor ve durumlarını Firavun'a haber vermeye cesâret edemiyorlardı. Nihâyet Firavun'la oynaşan ve onu güldüren cesûr birisi Firavun'un yanına girip : Ey kral, kapında bir adam var ki garip sözler söylüyor; senin dışında bir ilâhı olduğunu ve onu sana gönderdiğini sanıyor, dedi. Firavun : Kapımda mı? diye sordu da adam; evet, dedi. Firavun : Onu içeri alın, dedi. Hz. Mûsâ, yanında kardeşi Hârûn olduğu halde ve elinde asâsıyla içeri girdi. Firavun'un huzûrunda durduğunda : Şüphesiz ben âlemlerin Rabbının elçisiyim, deyince Firavun onu tanıdı.

Süddî'nin anlattığına göer; Hz. Mûsâ, Mısır ülkesine geldiğinde annesi ve kardeşine müsâfir oldu. İkisi de onu tanımıyorlardı. O gece yemekleri şalgam yemeği idi. Sonra annesi ve kardeşi onu tanıdılar ve selâm verdiler de Mûsâ kardeşine : Ey Hârûn, şüphesiz Rabbım şu adama, Firavun'a gitmemi ve onu Allah'a davet etmemi emretti. Senin de bana yardımcı olmanı emretti, dedi. Hârûn : Rabbının sana emrettiğini yap, dedi ve ikisi birlikte gittiler. Bu, geceleyin olmuştu. Hz. Mûsâ asâsıyla sarayın kapısını çaldı. Bunu duyan Firavun öfkelendi ve : Bunu yapmaya cür'et eden kimdir? diye sordu. Hizmetkârları ve kapıcıları kapıda deli birisi olduğunu ve onun : «Ben Allah'ın elçisiyim» dediğini haber verdiler. Firavun : Onu huzûruma alın, diye emretti. Hz. Mûsâ ve Hârûn huzûrunda durduklarında Allah Teâlâ'nın kitâbında zikrettiklerini karşılıklı olarak birbirlerine söylediler.

«Hem biz, Rabbından sana bir âyetle (bir delâlet, bir delille) geldik. Hidâyete tâbi olanların üzerine selâm olsun.» Hidâyete uyduğun takdîrde sana da selâm olsun. Bu âyete uygun olarak Allah Rasûlü (s.a.) Rûmların büyüğü Hirakl'e mektup yazdığında bu mektubun başlangıcı şöyle olmuştu : «Rahmân, Rahîm olan Allah'ın adıyla. Allah'ın elçisi Muhammed'den Rûmun büyüğü Hirakl'e : Doğru yolda gidenlere selâm olsun. Selâmdan sonra; şüphesiz ben seni İslâm davetine çağırıyorum. Müslüman ol ki kurtulasın. Allah da sana mükâfâtını iki kat versin. Aynı şekilde Müseylime, Allah Rasûlü (s.a.) ne şu mektubu yazmıştı : «Allah'ın elçisi Müleylime'den Allah'ın elçisi Muhammed'e :

Selâm sana. Selâmdan sonra; şüphesiz ben işte seninle beraber ortak olmuşumdur : Şehirler sana, çöl ahâlîsi banadır. Fakat Kureyş haddi aşan bir kavimdir.» Allah Rasûlü (s.a.) de ona şöyle yazmıştı : «Allah'ın elçisi Muhammed'den yalancı Müseylime'ye : Doğru yolda gidenlere selâm olsun. Selâmdan sonra; şüphesiz yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona mîrâsçı kılar. Güzel âkıbet ise Allah'tan korkanlarındır.» Bu sebepledir ki Hz. Mûsâ ve Hârûn (a.s.) da Firavun'a : «Hidâyete tâbi olanların üzerine selâm olsun. Doğrusu bize vahyolundu ki; yalanlayıp sırt çevirene azâb vardır.» demişlerdir. Yani Rabbımızın bize vahyetmiş olduğu ma'sûm vahiyler içinde Allah bize haber verdi ki azâb, Allah'ın âyetlerini yalanlayan ve O'na itâattan yüz çevirenlere tahsîs edilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Artık kim haddi aşarak sapıtmışsa ve dünya hayatını tercîh etmişse; şüphesiz ki onun varacağı yer, cehennemdir.» (Nâziât, 37-39), «Sizi alevler saçan ateşle uyardım. Oraya ancak en azgın olan ulaşır. Yalanlayıp yüz çevirmiş olan.» (Leyl, 14-16), «İşte o tasdîk etmemiş, namaz da kılmamıştı. Fakat yalanlamış ve yüz çevirmişti.» (Kıyâme, 31-32).

قَالَ فَمَنْ رَّبُّكُمَا يٰمُوْسٰى ﴿٤٩﴾ قَالَ رَبُّنَا الَّذِيْٓ اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهٗ ثُمَّ هَدٰى ﴿٥٠﴾ قَالَ فَمَا بَالُ
الْقُرُوْنِ الْاُوْلٰى ﴿٥١﴾ قَالَ عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّيْ فِيْ كِتٰبٍ لَا يَضِلُّ رَبِّيْ وَلَا يَنْسَى ﴿٥٢﴾

49 — Ey Mûsâ, Rabbınız kimdir sizin? dedi.

50 — Dedi ki : Rabbımız her şeye yaratılışını veren, sonra da doğru yola eriştirendir;

51 — Öyle ise önceki nesillerin durumu nedir? dedi.

52 — Dedi ki : Onların bilgisi Rabbının katında bir kitabdadır. Benim Rabbım şaşırmaz, unutmaz.

Allah Teâlâ Firavun'dan haber verir ki o, her şeyin ilâhı, Rabbı ve mâliki olan, Yaratıcı ve Fâil-i Mutlak olanın varlığını inkârla Hz. Mûsâ'ya : Ey Mûsâ, seni peygamber olarak gönderen sizin Rabbınız kimdir? Ben onu tanımıyorum. Benim dışımda sizin için bir ilâh da bilmiyorum, dedi. Hz. Mûsâ da : «Rabbımız her şeye yaratılışını veren, sonra da doğru yola eriştirendir.» diye cevabladı. Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini naklediyor : Her şey için bir eş yaratmıştır. Yine İbn Abbâs'tan rivâyetle Dahhâk der ki : O, insanı insan, mer-

kebi merkeb, koyunu koyun yaratmıştır. Mücâhid'den rivâyetle Leys İbn Süleym : Her şeye sûretini vermiştir, der. Yine Mücâhid'den naklen İbn Ebu Necîh : Her bir hayvanın yaratılışını düzgün yapmıştır, diyor. «Rabbımız her şeye yaratılışını veren, sonra da doğru yola eriştirendir.» âyeti hakkında Saîd İbn Cübeyr der ki : Her bir yaratılış sâhibine yaratılışına uygun geleni vermiştir. İnsana hayvan yaratılışından, hayvana köpek yaratılışından, köpeğe koyun yaratılışından bir şey vermemiştir. Her şeye kendisi için gerekli olan çoğalma kâbiliyetini vermiş ve her şeyi buna hazırlamıştır. Bunlardan yaratılış, rızık ve çoğalmada durumu birbirine benzeyen hiç bir şey yoktur. Müfessirlerden birisi «Her şeye yaratılışını veren, sonra da doğru yola eriştirendir.» âyetinin «Ki O, takdîr edip doğru yolu göstermiştir.» (A'lâ, 3) âyeti gibi olduğunu söylemiştir. Yani (yaratıkların) kaderini takdîr buyurmuş ve yaratıkları bu kadere iletmiştir. Amelleri, ecelleri ve rızıkları yazmış olup, yaratıklar bu yazılan üzerine yürürler ve aslâ ondan sapamazlar. Hiç kimse bunun dışına çıkmaya güç yetiremez. Burada diyor ki : Rabbımız yaratan, kaderi takdîr eden ve irâdesi üzere yaratıklara cibilliyet verip onları halkedendir.

«Öyle ise önceki nesillerin durumu nedir? dedi.» âyetinin anlamı hakkındaki açıklamaların en sıhhatlı olanı şöyledir : Hz. Mûsâ kendisini Firavun'a peygamber olarak gönderenin; yaratan, rızık veren, takdîr eden ve doğru yola eriştiren olduğunu haber verdiğinde Firavun, önceki nesillerin durumunu delil getirerek onunla mücâdele etmeye başlamıştır. Yani onlar Allah'a ibâdet etmemişlerdir. Mâdem ki durum senin söylediğin gibidir, onlar senin Rabbına değil O'ndan başkasına ibâdet etmişlerken onların durumu ne olacak? demek istemiştir. Bunun cevabında Hz. Mûsâ ona şöyle demiştir : Onlar her ne kadar Allah'a ibâdet etmemişlerse de onların işleri Allah katında onların aleyhine zabtolunup kaydedilmiştir. Allah'ın kitâbında —ki o Levh-i Mahfûz ve amellerin kitâbıdır— onların amelleri karşılığında onları cezâlandıracaktır. «Benim Rabbım şaşırmaz, unutmaz.» Hiç bir şey O'ndan kaçamaz; büyük veya küçük aslâ O'nu geçemez. O, aslâ hiç bir şeyi unutmaz. Böylece Hz. Mûsâ Allah Teâlâ'nın ilmini, her bir şeyi kuşatmış olmakla nitelemiş, Allah'ın hiç bir şeyi unutmayacağını bildirmiştir. Yaratıkların ilminin başına iki noksân ârız olmaktadır. Bunlardan birisi, her şeyi kuşatamamış olmaktır. Diğeri ise bildikten sonra onu unutmasıdır. Allah Teâlâ, Zâtını bunlardan tenzîh etmiştir.

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ

أَزْوَاجًا مِّن نَّبَاتٍ شَتَّىٰ ﴿٥٣﴾ كُلُوا وَارْعَوْا أَنْعَامَكُمْ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَىٰ ﴿٥٤﴾ مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَىٰ ﴿٥٥﴾ وَلَقَدْ أَرَيْنَاهُ آيَاتِنَا كُلَّهَا فَكَذَّبَ وَأَبَىٰ ﴿٥٦﴾

53 — Sizin için yeryüzünü döşemiş, orada sizin için yollar açmış, gökten su indirmiştir. Biz, o su ile çeşitli bitkilerden çifter çifter çıkardık.

54 — Hem siz yeyin, hem hayvanlarınızı otlatın. Şüphesiz ki bunlarda sağduyu sâhipleri için âyetler vardır.

55 — Ondan yarattık sizi oraya da döndüreceğiz. Ve sizi, bir kerre daha oradan çıkaracağız.

56 — Andolsun ki ona bütün âyetlerimizi gösterdik ama yalanlayıp kabulden kaçındı.

Bu âyetlerde belirtilenler Firavun Hz. Mûsâ'ya Rabbını sorduğunda Hz. Mûsâ'nın Rabbını nitelediği sözlerin devâmıdır. O : «Rabbımız her şeye yaratılışını veren, sonra da doğru yola eriştirendir.» demiş araya başka sözler girdikten sonra şöyle devâm etmiş : «O ki sizin için yeryüzünü döşemiştir.» Âyetteki (مهداً) kelimesini, bazıları tekil olarak okumuşlardır. Buna göre anlam şöyle oluyor : Sizin için üzerinde uyuyacağınız, kalkıp yolculuk yapacağınız ve üzerinde karâr kılacağınız bir yerdir ve onu bu hale getiren O'dur. Hz. Mûsâ şöyle devâm ediyor : «O ki orada sizin için yollar açmış, üzerlerinde yürüyeceğiniz yollar yaratmıştır.» Başka bir âyette şöyle buyrulur : «Doğru yolda gitsinler diye geniş yollar açtık.» (Enbiyâ, 31). «O ki gökten su indirmiştir. Biz, o su ile çeşitli bitkilerden (ekşisi, tatlısı ve diğer çeşitlreiyle ekin ve meyvelerden olmak üzere) bitkilerden çifter çifter yetiştirdik. Hem siz yeyin, hem hayvanlarınızı otlatın.» Onun bir kısmı yiyeceğiniz ve meyveleriniz için, bir kısmı da kurusu ve yeşili ile hayvanlarınızın gıdâları içindir. «Şüphesiz ki bunlarda sağduyu sâhipleri için (Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun dışında Rab olmadığına) âyetler, (bürhânlar, delâlet ve huccetler) vardır. Ondan yarattık sizi oraya da döndüreceğiz. Ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız.» Sizin başlangıcınız yeryüzündendir. Babanız Âdem, yeryüzü toprağından yaratılmıştır. Ölüp çürüdüğünüz zaman oraya dönüp gideceksiniz. Sizi tekrâr yine oradan çıkaracağız. «O, sizi çağırdığı gün; hamdederek davetine uyar-

sınız. Ve çok az kalmış olduğunuzu zannedersiniz.» (İsrâ, 52). Bu âyet-i kerîme Allah Teâlâ'nın şu kavli gibidir : «Buyurdu ki : Orada yaşar, orada ölür ve oradan çıkarılırsınız.» (A'râf, 25). Sünen'lerde mevcûd bir hadîste rivâyet edildiğine göre Allah Rasûlü (s.a.), bir cenâzede hazır bulunmuştu. Ölü defnedildiğinde bir avuç toprak alıp onu kabrin üzerine attı sonra : «Ondan yarattık sizi.» buyurdu. Sonra başka bir avuç alıp : «Ve oraya da döndüreceğiz.» buyurdu. Yine bir avuç toprak daha alıp : «Ve sizi bir kere daha oradan çıkaracağız.» buyurdu.

«Andolsun ki ona bütün âyetlerimizi gösterdik ama yalanlayıp kabulden kaçındı.» âyetinde Firavun kasdedilmektedir. Onun aleyhine huccetler, mucizeler ve deliller konulup bunları bizzât kendi gözüyle gördüğünde bunları yalanlamış; küfür, inâd ve azgınlığından kabule yanaşmamıştır. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur : «Gönülleri kesin olarak kabul ettiği halde zulüm ve kibirle bunları bile bile inkâr ettiler. Bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak.» (Neml, 14).

قَالَ أَجِئْتَنَا لِتُخْرِجَنَا مِنْ أَرْضِنَا بِسِحْرِكَ يَا مُوسَىٰ ﴿٥٧﴾ فَلَنَأْتِيَنَّكَ بِسِحْرٍ مِثْلِهِ فَاجْعَلْ بَيْنَنَا
وَبَيْنَكَ مَوْعِدًا لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُوًى ﴿٥٨﴾ قَالَ مَوْعِدُكُمْ يَوْمُ الزِّينَةِ وَأَنْ يُحْشَرَ
النَّاسُ ضُحًى ﴿٥٩﴾

57 — Ve dedi ki : Sihirbâzlığınla bizi yurdumuzdan çıkarmaya mı geldin ey Mûsâ?

58 — Şimdi biz de seninkine benzer bir sihir göstereceğiz sana. Bizimle senin aranda bir buluşma zamanı ve yeri ta'yîn et ki; sen de, biz de düz bir yerde bulunalım, caymayalım.

59 — Buluşma zamanımız; sizin bayram gününüzde, insanların toplandığı kuşluk vaktidir, dedi.

Allah Teâlâ bu âyette de Firavun'dan haber veriyor. Hz. Mûsâ asâsını yere atıp da büyük bir ejderhâ olduğunda, elini koltuk altından çıkarıp hastalıksız ve bembeyâz olarak çıktığında ve Mûsâ bu en büyük mucizeleri ona gösterdiğinde Firavun : Bu bir sihirdir (büyüdür). Bizi büyülemek ve onunla insanlara hâkim olmak için bunu yaptın. Umdun ki senin peşinden gelirler ve onlarla sayını çoğaltırsın. Ancak bu

beklediğin olmayacak. Zîrâ bizde de senin büyün gibi bir büyü var. İçinde bulunduğun durum seni aldatmasın. Bizimle senin aranda bir vakit (seninle toplanıp bir araya geleceğimiz bir gün) ta'yîn et. Belli bir yer ve belli bir vakitte senin sihrinle bizim sihrimizi karşılaştıralım, demişti. İşte o zaman Hz. Mûsâ onlara : «Buluşma zamanımız; sizin bayram gününüzde.» demişti. O gün; onların bayram ve yılbaşı günleri olup, o günde işlerini bırakırlar ve hepsi bir araya toplanırlardı. Hz. Mûsâ'nın o günü seçmesi, özellikle bütün insanların Allah'ın dilediğine güç yetirici olduğunu, peygamberlerin mucizelerini ve büyü ile peygamberlerin harikulâde hallerinin karşılaştırılmasının bâtıl olduğunu müşâhede edip görmeleri içindir. Bu sebepledir ki o : Bütün insanların toplandığı kuşluk vaktidir, demiştir. Böylece durum, çok açık ve parlak olacaktır. İşte bütün peygamberlerin durumu böyledir. Onların her işi apaçıktır. Onda kapalılık ve karışıklık yoktur. Bu sebeple Hz. Mûsâ : Geceleyin, dememiş; aksine : Gündüz, kuşluk vakti, demiştir. İbn Abbâs, o bayram gününün aşûra günü olduğunu söyler. Süddî, Katâde ve İbn Zeyd, onların toplandıkları günün bayram günü olduğunu söylemişlerdir. Saîd İbn Cübeyr ise pazar günleri olduğunu söyler. Bunlar arasında herhangi bir zıdlık yoktur. Ben de derim ki : Allah Teâlâ bugünün bir benzerinde Firavun ve ordusunu helâk etmiştir. Nitekim bu, sahîh bir hadîste belirtilmiştir. Vehb İbn Münebbih der ki : Firavun şöyle dedi : Ey Mûsâ, bizimle senin aranda bir süre ta'yîn et ki düşünelim. Hz. Mûsâ : Ben bununla emrolunmadım. Bana emrolunan, ancak seninle mücâdele etmemdir. Eğer sen çıkmazsan ben senin yanına girerim, dedi. Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'ya : Seninle onun arasında bir süre koy ve ona söyle süreyi o koysun, diye vahyetti. Firavun : Süreyi kırk güne koy, dedi ve öylece yaptı.(...) Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem, «Düz bir yerde bulunalım.» kısmını şöyle açıklar : Orada bütün insanlar her şeyi açıkça görsünler. Birbirlerini göremeyecekleri tepe ve benzeri şeyler olmasın, düz bir yer olsun ki olacaklar görülsün.

فَتَوَلَّىٰ فِرْعَوْنُ فَجَمَعَ كَيْدَهُۥ ثُمَّ أَتَىٰ ﴿٦٠﴾ قَالَ لَهُم مُّوسَىٰ وَيْلَكُمْ لَا تَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُم
بِعَذَابٍ ۖ وَقَدْ خَابَ مَنِ افْتَرَىٰ ﴿٦١﴾ فَتَنَازَعُوا أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ وَأَسَرُّوا النَّجْوَىٰ ﴿٦٢﴾ قَالُوا إِنْ هَٰذَانِ
لَسَاحِرَانِ يُرِيدَانِ أَن يُخْرِجَاكُم مِّنْ أَرْضِكُم بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثْلَىٰ ﴿٦٣﴾
فَأَجْمِعُوا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا ۚ وَقَدْ أَفْلَحَ الْيَوْمَ مَنِ اسْتَعْلَىٰ ﴿٦٤﴾

60 — Bunun üzerine Firavun dönüp gitti ve sonra bütün hîlesini toplayıp geldi.

61 — Mûsâ onlara dedi ki: Yazıklar olsun size, Allah'a karşı yalan uydurmayın. Sonra azâbla sizi yok eder. Doğrusu Allah'a iftirâ eden hüsrâna uğramıştır.

62 — Derken onlar, işi aralarında tartıştılar ve gizlice müşâvere ettiler.

63 — Dediler ki: Muhakkak bu iki sihirbâz; sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve örnek olan yolunuzu yok etmek istiyorlar.

64 — Onun için, tuzaklarınızı bir araya getirin, sonra da sırayla gelin. Bugün üstün gelen felâh bulmuştur.

Mûsâ ve Sihirbâzlar

Firavun, Hz. Mûsâ (a.s.) ile belli bir zaman ve yerde anlaştıklarında dönüp gitti. Ülkesinin şehirlerindeki sihirbâzları ile o zamanda sihir yapmaya nisbet edilen herkesi toplamaya başladı. Sihir onların içinde son derece yaygın ve geçerli idi. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette: «Firavun: Bütün bilgin büyücüleri bana getirin, dedi.» (Yûnus, 79) buyurmaktadır. «Sonra bütün hîlesini toplayıp geldi.» İnsanlar, o belli gündeki buluşma yerinde toplandılar. O gün onların bayram günü idi. Firavun tahtına oturdu, devlet erkânı da arkasında saf tuttular. Tebaası sağ ve sol taraflarında durdu. Hz. Mûsâ (a.s.), yanında kardeşi olduğu halde asâsına dayanarak geldi. Sihirbâzlar Firavun'un huzûrunda saf halinde durdular. Firavun o günde işlerini güzel yapmaları için onları teşvîk ediyor; sihirbâzlar kendisinden temennîde bulunuyor o da kendilerine va'dlerde bulunup onlara ümit veriyordu. Sihirbâzlar şöyle diyorlardı: «Gâlip gelenler biz olursak, muhakkak bize bir ücret vardır değil mi? Evet, dedi. O takdîrde siz, muhakkak gözdelerdensiniz.» (Şuarâ, 41-42). Hz. Mûsâ onlara: «Yazıklar olsun size, Allah'a karşı yalan uydurmayın.» İşlerinizle insanlara gerçekleri olmayan şeyleri yaratıyormuş hissi vermeyin. Onlar (sizin tarafınızdan) yaratılmamış olduğu halde onları siz yapıyormuş gibi göstermeyin. Böyle yaparsanız Allah'a karşı yalan uydurmuş olursunuz. «Sonra azâbla sizi yok eder.» Sizi öyle bir helâk eder ki hiç bir iz kalmaz. «Doğrusu Allah'a iftirâ eden hüsrâna uğramıştır.» dedi. Derken onlar, işi aralarında tartıştılar. Aralarında münakaşa ettiler de onlardan birisi: Bu, bir büyücü sözü değildir. Olsa olsa bir peygamber sözüdür, dedi. Bir başkası: Aksine o bir büyücüdür, dedi. Başka şeyler

de söylendi ki en doğrusunu Allah bilir. «Aralarında gizlice konuşup müşâvere ettiler. Dediler ki : Bu ikisi sihirbâzdırlar.» (...) Sihirbâzlar kendi aralarında şöyle konuştular : Biliyorsunuz ki bu adam ve kardeşi —Hz. Mûsâ Hârûn'u kasdediyorlar— büyücüdürler, sihirbâzlık san'atını çok iyi bilmektedirler. Bugün size ve kavminize üstün gelmeyi ve insanlara hâkim olmayı istiyorlar. Böylece avâm onlara tâbi olacak; o ikisi de Firavun ve ordusuyla savaşıp ona gâlip gelecekler ve sizi ülkenizden çıkaracaklar.

«Muhakkak bu iki sihirbâz; sihirleriyle sizi yurdunuzdan çıkarmak ve örnek olan yolunuzu yok etmek istiyorlar.» Sihirbâzlar sihirleri sebebiyle saygı gören kimselerdi. Bu sebeple de malları ve rızıkları oluyordu. Diyorlardı ki : Eğer şu ikisi size üstün gelecek olurlarsa sizi helâk eder, sizi ülkenizden çıkarır ve bu konuda tek kalırlar. Böylece başkanlık sizin dışınızda sâdece o ikisine hâs olur. Daha önce İbn Abbâs'tan rivâyet edilen «Fitneler» hadîsinde geçtiği üzere «Örnek olan yolunuzu yok etmek istiyorlar.» kavlinde onların içinde bulundukları hükümrânlık ve yaşantıyı kasdediyorlardı. İbn Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... Hz. Ali'den rivâyetinde o, «Ve örnek olan yolunuzu yok etmek istiyorlar.» âyeti hakkında şöyle demiştir : İnsanların yüzünü sizden kendi taraflarına çevirmek istiyorlar. Mücâhid, âyetin bu kısmını şöyle açıklar : Şeref, akıl ve tecrübe sâhibi olan yolunuzu (dininizi) ortadan kaldırmak istiyorlar. Ebu Sâlih, âyetteki «örnek olan yol» kısmını; eşrâf ve ileri gelenler olarak açıklar. İkrime ise : Sizin hayrınızı ortadan kaldırmak istiyorlar, açıklamasını getirir. Katâde der ki : O günde onların en şerefli ve en üstün kimseler olarak örnek olabilecekleri İsrâiloğulları idi. Zîrâ İsrâiloğulları mal bakımından zengin sayı olarak da çoğunlukta idiler. Allah düşmanı dedi ki : Bu ikisi İsrâiloğullarını kendileri için götürmek istiyorlar. Abdurrahmân İbn Zeyd ise : Üzerinde olduğunuz en şerefli ve en üstün olan dininizi ortadan kaldırmak istiyorlar, açıklamasını getirmiştir.

«Onun için, tuzaklarınızı bir araya getirin, sonra da sırayla gelin.» Hepiniz bir tek safta toplanın ve göz doldurmak için ellerinizde olanları bir kerede atın, böylece buna ve kardeşine üstün gelirsiniz. Bugün bizden veya ondan kim üstün gelirse, o başarıya ulaşacaktır. Eğer üstün gelenler biz olursak şu kral bize bol mükâfât va'detmiştir. Ama üstün gelen o olacak olursa, en büyük başkanlığa o ulaşacaktır.

قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَلْقَىٰ ﴿٦٥﴾ قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ

يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَىٰ ﴿٦٦﴾ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَىٰ ﴿٦٧﴾ قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ
أَنتَ الْأَعْلَىٰ ﴿٦٨﴾ وَأَلْقِ مَا فِي يَمِينِكَ تَلْقَفْ مَا صَنَعُوا ۖ إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ ۖ وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ
حَيْثُ أَتَىٰ ﴿٦٩﴾ فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَىٰ ﴿٧٠﴾

65 — Dèdiler ki : Ey Mûsâ ya sen at, ya da ilk atanlar biz olalım.

66 — O da : Hayır, siz atın, dedi. Bir de ne görsün; onların ipleri ve değnekleri, büyüleri yüzünden kendisine gerçekten yürüyorlarmış gibi geldi.

67 — Bunun için Mûsâ, içinde bir korku hissetti.

68 — Korkma; muhakkak sen daha üstünsün, dedik.

69 — Sağ elindekini at da onların yaptıklarını yutsun. Zîrâ onların yaptıkları, sâdece sihirbâz düzenidir. Nerede olursa olsun sihirbâz aslâ felâh bulamaz.

70 — Sonunda sihirbâzlar secdeye kapanarak dediler ki : Biz, Mûsâ ve Hârûn'un Rabbına inandık.

Hz. Mûsâ (a.s.) ve sihirbâzlar bir araya geldiklerinde, sihirbâzlar Hz. Mûsâ'ya : «Ey Mûsâ; ya sen at, ya da ilk atanlar biz olalım.» dediler. O da : «Hayır, siz atın.» dedi. İlk olarak siz atın ki yapacağınız sihir görülsün ve durumunuz insanlar için açık bir şekilde ortaya çıksın. «Bir de ne görsün; onların ipleri ve değnekleri, büyüleri yüzünden kendisine gerçekten yürüyorlarmış gibi geldi.» Başka bir âyette onların değnek ve iplerini attıklarında şöyle dedikleri nakledilir : «Firavun hakkı için elbette biz gâlib gelenleriz.» (Şuarâ, 44). Allah Teâlâ başka bir âyette : «Halkın gözlerini büyülediler, onlara korku saldılar ve büyük bir sihir getirmiş oldular.» (A'râf, 116) buyururken burada şöyle diyor : «Bir de ne görsün; onların ipleri ve değnekleri büyüleri yüzünden kendisine gerçekten yürüyorlarmış gibi geldi.» Onlar iplerin ve değneklerin hareketini ve deprendirip sağa sola kıvrılmalarını sağlamak üzere içlerine civa bırakmışlardı. Ki böylece görenlere onlar kendi ihtiyârı ile hareket ediyor gibi gelecekti. Halbuki bu, hîleden başka bir şey değildi. Onlar büyük bir topluluk ve kalabalık halindeydiler. Onlardan her bireri bir değnek ve ip attı da sonunda vâdî birbiri üzerine binmiş yılanlarla dolu hale geldi.

«Bunun için Mûsâ, içinde bir korku hissetti.» Mûsâ, elindekini at-

mazdan önce insanlar onların sihirlerine kapılır ve aldanırlar diye korktu. Hemen o anda Allah Teâlâ ona : Sağ elindeki (asâ) ni at, diye vahyetti. «Bir de ne görsünler; onların uydurduklarını yalayıp yutuyor.» (A'râf, 117) Zîrâ onun asâsı büyük, korkunç, gözleri, ayakları, boynu başı ve azı dişleri olan bir ejderhâya dönüştü. Sihirbâzların attıkları ipler ve değneklerin peşine düşmeye başladı da onlardan hiç bir şey bırakmayıp tamâmını yuttu. Sihirbâzlar ve insanlar gündüz, kuşluk vakti buna açıkça, ayân-beyân bakıyorlardı. Böylece mucize ortaya konmuş, bürhân izhâr olunmuş, yapagelmekte oldukları da bâtıl olmuştu. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Zîrâ onların yaptıkları, sâdece sihirbâz düzenidir. Nerede olursa olsun sihirbâz aslâ felâh bulamaz.» buyurmuştur. İbn Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... Cündeb İbn Abdullah el-Becelî'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) : Sihirbâzı yakaladığınız zaman öldürün, buyurmuş, sonra : «Nerede olursa olsun sihirbâz aslâ felâh bulamaz.» âyetini okuyup : O, bulunduğu yerde emniyette olmasın, demiştir. Hadîsin aslını Tirmizî hem mevkûf ve hem de merfû' olarak rivâyet etmiştir.

Sihrin çeşitlerini, yollarını, şekillerini iyice bilenler oldukları halde bunu gözleriyle görüp müşâhede eden sihirbâzlar, ilm el-Yakîn olarak anladılar ki Mûsâ'nın yapmış olduğu hiç bir şekilde sihir ve hîle kabîlinden değildir. O, hakkında şüphe olmayan gerçeğin ta kendisidir ve buna ancak bir şeye ol dediğinde hemen oluveren (Allah'ın) güç yetirebileceği bir şeydir. İşte o zaman Allah için secdeye kapanarak : «Biz, âlemlerin Rabbına inandık; Mûsâ ve Hârûn'un Rabbına.» (Şuarâ, 47-48) dediler. Bunun içindir ki İbn Abbâs ve Ubeyd İbn Umeyr : Günün başında sihirbâzdılar, günün sonunda ise sâdık, doğru şehîdler oldular, demişlerdir. Sihirbâzların sayıları hakkında muhtelif görüşler ileri sürülmüş olup Muhammed İbn Kâ'b bunların seksen bin, Kâsım İbn Ebu Bezze yetmiş bin, Süddî otuz bin küsûr, Sevrî - Abdülazîz İbn Rufey'den, o da Ebu Sümâme'den şeklinde bir isnâdla - on dokuz bin, Muhammed İbn İshâk on beş bin, Kâ'b el-Ahbâr ise on iki bin demişlerdir. İbn Ebu Hâtim'in Ali İbn Hüseyn kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o, şöyle demiştir : Sihirbâzlar yetmiş kişiydiler. Sabahleyin sihirbâz iken akşam şehîdler oldular. Yine İbn Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... Evzâî'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Sihirbâzlar secdeye kapandıklarında cennet onlar için kaldırıldı (temessül ettirildi) da ona baktılar. Yine İbn Ebu Hâtim der ki : Saîd İbn Sellâm kanalıyla... Saîd İbn Cübeyr'den rivâyetle anlatıldığına göre o, «Sihirbâzlar secdeye kapandılar.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Onlar secdelerinde iken kendileri için binâ edilmiş evlerini (makâmlarını) gördüler. İkrime ve Kâsım İbn Ebu Bezze de böyle söylemişlerdir.

قَالَ ءَامَنتُمْ لَهُۥ قَبْلَ أَنْ ءَاذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّهُۥ لَكَبِيرُكُمُ ٱلَّذِى عَلَّمَكُمُ ٱلسِّحْرَ ۖ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُم مِّنْ خِلَٰفٍ
وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِى جُذُوعِ ٱلنَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَآ أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَىٰ ﴿٧١﴾ قَالُوا۟ لَن نُّؤْثِرَكَ عَلَىٰ مَا جَآءَنَا مِنَ
ٱلْبَيِّنَٰتِ وَٱلَّذِى فَطَرَنَا ۖ فَٱقْضِ مَآ أَنتَ قَاضٍ ۖ إِنَّمَا تَقْضِى هَٰذِهِ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا ﴿٧٢﴾ إِنَّآ ءَامَنَّا بِرَبِّنَا
لِيَغْفِرَ لَنَا خَطَٰيَٰنَا وَمَآ أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ ٱلسِّحْرِ ۗ وَٱللَّهُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰٓ ﴿٧٣﴾

71 — Dedi ki : Ben, size izin vermeden mi O'na inandınız? Doğrusu o, size büyü öğreten büyüğünüzdür. Öyleyse ben de ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama olarak keseceğim ve sizi hurma kütüklerine asacağım. O zaman hangimizin azâbının daha çetin ve daha devâmlı olduğunu bileceksiniz.

72 — Dediler ki : Seni, bize gelen apaçık mucizelere ve bizi yaratana üstün tutmayacağız. Ne hüküm verecek-sen ver. Sen, ancak bu dünya hayatına hükmedebilirsin.

73 — Doğrusu biz, hatâlarımızı ve bize zorla yaptırdığın büyüyü bağışlaması için Rabbımıza îmân ettik. Allah'ın vereceği mükâfât daha hayırlı ve daha devâmlıdır.

Allah Teâlâ burada apaçık mucize ve en büyük âyeti gördüğü zamanda Firavun'un küfür, inâd, azgınlık ve hak karşısında bâtılla inâdlaşmasını haber veriyor. Firavun o sırada bütün insanların huzûrunda kendileriyle zafer umduğu kimselerin îmân ettiğini görmüş ve bütün bütüne mağlûbiyete uğramıştı. İşte o zaman iftirâ ve yalana başlayıp sihirbâzlar hakkında makâmını ve hükümrânlığını kullanmaya dönerek onları tehdîdle şöyle dedi : «Ben, size izin vermeden (ve ben emretmemişken) mi ona inandınız?» Bana rağmen mi bunu yaptınız? Burada Firavun kendinin, sihirbâzların ve bütün halkın yalan ve iftirâ olduğunu bildikleri şu sözü söyledi : «Doğrusu o, size büyü öğreten büyüğünüzdür.» Siz büyüyü ancak Mûsâ'dan almış olabilirsiniz. Onu gâlib getirmek için bana ve tebeama karşı siz ve o birleştiniz. Başka bir âyet-i kerîme'de şöyle buyrulur : «Doğrusu bu; halkı şehirden çıkarmanız için düzdüğünüz bir hîledir. Fakat yakında bilirsiniz siz.» (A'râf, 123). Sonra onları tehdîde başlayıp şöyle dedi : «Andolsun ki ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama olarak keseceğim, sizi hurma kütüklerine

asacağım.» Size işkence edeceğim, sizi öldürüp teşhîr edeceğim. İbn Abbâs : Böyle yapanların ilki o olmuştur, der. İbn Abbâs'ın bu sözünü İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiştir.

«O zaman hangimizin azâbının daha çetin ve daha devâmlı olduğunu bileceksiniz.» Siz, benim ve kavmimin sapıklık üzere olduğunu söylüyorsunuz. Mûsâ ve kavmi ile beraber sizler ise hidâyet üzeresiniz öyle mi? Kimin azâbının daha çetin ve devâmlı olduğunu yakında bileceksiniz.

Firavun, sihirbâzlara böylece hücûm edip onları tehdîd ettiğinde sihirbâzlar Allah yolunda nefislerini hiçe sayarak şöyle dediler : «Seni, bize gelen apaçık mucizelere ve bizi yaratana üstün tutmayacağız. (Bizim için meydana gelen hidâyet ve yakîne seni tercîh etmeyeceğiz.)» Âyetteki (والذى فطرنا) kısmının yemîn anlamında olması muhtemeldir. Buna göre anlam : Bizi yarata yemîn olsun ki seni, bize gelen apaçık mucizelere üstün tutmayacağız, şeklindedir. Buranın yukarda geçen (البينات) kelimesine atfedilmiş olması da muhtemeldir. Buna göre anlam : Seni bize gelen apaçık mucizelere ve bizi yaratana üstün tutmayacağız, şeklindedir. Şunu kasdediyorlardı : Biz elbette seni yaratıcımıza, bizi yoktan var edene, yaratılmamızı çamur (toprak) dan başlatana tercîh etmeyeceğiz. İbâdet ve boyun eğmeğe müstehak olan sen değil, O'dur.

«Ne hüküm vereceksen ver. (Dilediğini ve gücünün eriştiğini yap.) Sen, ancak bu dünya hayatına hükmedebilirsin.» Senin tasallutun ancak bu dünyadadır. Bu dünya ise sona erecek bir yurttur. Biz devâmlı kalınacak yurda rağbet etmekteyiz, dediler. «Doğrusu biz, hatâlarımızı, (bizden sâdır olan günâhları) ve bize (Allah'ın âyeti, peygamberinin mucizesine karşı çıkalım diye) zorla yaptırdığın büyüyü bağışlaması için Rabbımıza îmân ettik.» İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babam'ın... «Bize zorla yaptırdığın büyüyü bağışlaması için...» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle demiştir : Firavun İsrâiloğullarından kırk çocuk almış ve onlara Feramâ'da sihir öğretilmesini emredip : Onlara öyle bir sihir öğretin ki yeryüzünde hiç kimse onu bilmesin, demiştir. İbn Abbâs der ki : İşte Hz. Mûsâ'ya îmân edenler ve : «Doğrusu biz hatâlarımızı ve bize zorla yaptırdığın büyüyü bağışlaması için Rabbımıza îmân ettik.» diyen de bunlardır. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de böyle söylemiştir.

«Allah'ın vereceği mükâfât daha hayırlı ve daha devâmlıdır.» âyetinin tefsîri İbn İshâk —Allah ona rahmet eylesin— dan rivâyete göre şöyledir : Allah'ın vereceği mükâfât ve sevâp, senin bize va'dedip ümitlendirmiş olduğundan daha hayırlı ve daha devâmlıdır. Muham-

med İbn Kâ'b el-Kurâzî ise burayı şöyle tefsîr eder : İtâat olunduğu takdîrde azâb yönünden daha hayırlı, isyân edildiği takdîrde azâb yönünden senden daha devâmlıdır. Bu açıklamanın bir benzeri İbn İshâk'tan da rivâyet edilmiştir. Açık olan odur ki Firavun —Allah ona la'net etsin— bunu yapmaya azmetmiş ve sihirbâzlar —Allah onlara rahmet eylesin— hakkında uygulamıştır. Bu sebepledir ki İbn Abbâs ve Selef'ten başkaları : Sabahleyin sihirbâzlar iken akşam şehîdler oldular, demişlerdir.

إِنَّهُۥ مَن يَأْتِ رَبَّهُۥ مُجْرِمًا فَإِنَّ لَهُۥ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ ﴿٧٤﴾ وَمَن يَأْتِهِۦ مُؤْمِنًا
قَدْ عَمِلَ الصَّٰلِحَٰتِ فَأُو۟لَٰٓئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَٰتُ الْعُلَىٰ ﴿٧٥﴾ جَنَّٰتُ عَدْنٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَٰرُ
خَٰلِدِينَ فِيهَا ۚ وَذَٰلِكَ جَزَٰٓؤُا۟ مَن تَزَكَّىٰ ﴿٧٦﴾

74 — Kim Rabbına suçlu olarak gelirse; şüphesiz ki cehennem onun içindir. Orada ne ölür, ne de yaşar.

75 — Kim de O'na îmân etmiş ve sâlih ameller işlemiş olarak gelirse; işte onlara en üstün dereceler vardır.

76 — Altlarından ırmaklar akan ve içinde temelli kalacakları Adn cennetleri vardır ve bu, arınanların mükâfâtıdır.

Rabbına Suçlu Olarak Gelenler

Âyetin akışından anlaşıldığına göre bu sözler sihirbâzların Firavun'a olan öğütlerinin devâmıdır. Onlar Firavun'u Allah'ın devâmlı, ebedî olan azâbından sakındırıp onun devâmlı ve ebedî olan sevâbına teşvîk etmektedirler. Onlar dediler ki : Kim de Rabbına kıyâmet günü suçlu olarak gelip kavuşursa; şüphesiz ki cehennem onun içindir. Orada ne ölür, ne de yaşar. Başka âyetlerde de buna mümâsil olarak şöyle buyurulur : «Aleyhlerine hüküm verilmez ki ölsünler. Onlardan cehennemin azâbı da eksiltilmez. Her küfredeni Biz böyle cezâlandırırız.» (Fâtır, 36), «Bedbaht olan ise ondan kaçınır. Ki O, en büyük ateşe girecek olandır. O orada ne ölecek, ne de dirilecektir.» (A'lâ, 11-13), «Ey nöbetçi, Rabbın hiç olmazsa bizi ölüme mahkûm etsin, diye çağırırlar. O da : Siz böyle kalacaksınız, der.» (Zuhruf, 77).

İmâm Ahmed İbn Hanbel'in İsmâîl kanalıyla... Ebu Saîd el-Hud-

rî'den rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Cehenneme hak kazanmış cehennem halkına gelince; onlar orada ne yaşarlar, ne de ölürler. Fakat bir kısım insanlar daha vardır ki günâhları sebebiyle ateş onlara dokunur da onları öldürür. Nihâyet kömür haline geldiklerinde şefâata izin verilir ve onlar grup grup getirilip cennet nehirleri üzerine serpilirler. Ey cennet halkı, onların üzerine (cennet nehirlerini) akıtın, denilir. Orada selin sürükleyip getirdiği alüvyonda dâneden bitkinin bittiği gibi biterler. Kavimden birisi der ki : Sanki Allah Rasûlü (bu sözleri söylerken) çölde idi. Müslim de Sahîh'inde Şu'be ve Bişr İbn el-Mufaddal kanalıyla hadîsi yukardaki şekilde Ebu Mesleme Saîd İbn Yezîd'den rivâyetle tahrîc etmiştir. İbn Ebu Hâtim der ki : Abdülvâris İbn Abdüssamed İbn Abdülvâris kanalıyla... Ebu Saîd'den rivâyetle anlatıldığına göre Allah Rasûlü (s.a.) hutbede «Kim Rabbına suçlu olarak gelirse; şüphesiz ki cehennem onun içindir. Orada ne ölür, ne de yaşar.» âyetine geldiğinde şöyle buyurdu : Oraya hak kazanmış olanlardan oranın ehli olanlar orada ne yaşarlar, ne de ölürler. Oranın ehli olmayanlara gelince; ateş onlara dokunur. Sonra şefâat ediciler kalkıp şefâat ederler. Onlar gruplar halinde toplanıp hayat nehri denilen bir nehre getirilirler ve sel suyunun sürükleyip getirdiği alüvyonda salatalığın bittiği gibi biterler.

«Kim de O'na îmân etmiş ve sâlih ameller işlemiş olarak gelirse...» Kim Allah'a dönüş gününde Rabbına kalbden îmân etmiş, sözü ve ameli içini doğrulamış olarak gelirse «İşte onlara en üstün dereceler vardır.» Cennette yüce dereceler, emîn odalar ve hoş meskenler vardır. İmâm Ahmed'in Affân kanalıyla... Ubâde İbn Sâmit'den, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetinde şöyle buyurmuş : Cennet yüz derecedir. Her iki derece arasında gökle yer arasındaki gibi bir mesâfe vardır. Derece bakımından en üstünleri Firdevs'tir. Dört nehir oradan çıkar. Arş, Firdevs'in üzerindedir. Allah'tan istediğiniz zaman O'ndan Firdevs'i isteyin. Hadîsi Tirmizî de Yezîd İbn Hârûn kanalıyla Hemmâm'dan rivâyet etmiştir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Yezîd İbn Ebu Mâlik'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Cennet yüz derecedir. Her derecede yüz derece vardır. Her iki derece arasındaki msâfe gökle yer arasındaki mesâfe gibidir. Onlarda yâkût ve süsler vardır. Her derecede bir emîr olup orada bulunanlar onun üstünlük ve riyâsetini kabullenirler, denilirdi. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde (bulunan bir hadîste şöyle buyrulur) : İlliyyûn cennetlerinin ehli, üzerlerinde olanları gök ufkunda batan bir yıldız gibi görürler. Bu, aralarındaki üstünlük farkından ileri gelir. Ey Allah'ın elçisi, orası peygamberlerin makâmları mıdır? diye sordular da; evet, nefsim kudret elinde olan (Allah) a yemîn ederim ki onlar Allah'a îmân etmiş ve elçileri

doğrulamış olan kimselerdir, buyurdu. Sünen'lerde şu ilâve vardır : Şüphesiz Ebubekir ve Ömer onlardan olup nimet içindedirler.

«İçinde temelli kalacakları Adn cennetleri vardır.» kısmı daha önce geçen «En üstün dereceler» den bedeldir. İşte bu, arınanların, nefsini kir ve pisliklerden, şirkden temizleyen, tek ve ortağı olmayan Allah'a tapınan, getirmiş oldukları haber ve isteklerde Rasûlleri doğrulayanların mükâfâtıdır.

وَلَقَدْ أَوْحَيْنَآ إِلَىٰ مُوسَىٰٓ أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَٱضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي ٱلْبَحْرِ يَبَسًا لَّا تَخَافُ دَرَكًا
وَلَا تَخْشَىٰ ﴿٧٧﴾ فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِۦ فَغَشِيَهُم مِّنَ ٱلْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ ﴿٧٨﴾ وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ
قَوْمَهُۥ وَمَا هَدَىٰ ﴿٧٩﴾

77 — Andolsun ki Mûsâ'ya şöyle vahyettik : Kullarımı geceleyin yürüt. Denizde onlara kuru bir yol aç. Batmaktan ve düşmanların yetişmesinden korkma, endişe etme.

78 — Firavun da ordusuyla onları ta'kîb etti. Deniz de onları, nasıl kapladıysa öylece kaplayıverdi.

79 — Firavun kavmini saptırdı ve onlara doğru yolu göstermedi.

Firavun, Hz. Mûsâ ile beraber İsrâiloğullarını göndermemekte direttiği zaman Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ (a.s.) ya onları geceleyin yürütmesini, Firavun'un elinden onları alıp götürmesini emretmiştir. Allah Teâlâ bu olayı bu sûreden başka yerlerde (Şuarâ, 52 ve Duhân, 23 âyetlerinde) daha genişçe haber vermiştir. Hz. Mûsâ (a.s.) İsrâiloğullarını çıkardığı zaman sabah olduğunda onlardan Mısır'da hiç kimse kalmamıştı. Firavun öyle bir öfkelendi ki hemen şehirlerden ve köylerden kendisine ordu toplayacak adamlar gönderdi. O : «Şüphesiz ki bunlar (İsrâiloğulları) döküntü azınlıklardır. Böyleyken gerçekten bizi öfkelendirmektedirler.» (Şuarâ, 53-55) diyordu. Sonra ordusu toplandığı zaman peşlerinden gönderdi. Güneş doğarken peşlerine düştüler. İki topluluk birbirini görünce; her iki grup da yek diğerlerine baktığında «Mûsâ'nın arkadaşları dediler ki : Gerçekten biz, yakalandık. Hayır, dedi. Muhakkak ki Rabbım, benimledir. Bana doğru yolu gösterecektir.» (Şuarâ, 60-62). Ve Hz. Mûsâ İsrâiloğullarını durdurdu. Önlerinde

deniz, arkalarında Firavun vardı. İşte o zaman Allah Teâlâ Hz. Mûsâ (a.s.) ya : «Denizde onlara kuru bir yol aç.» diye vahyetti. Hz. Mûsâ asâsıyla denize vurup : «Allah'ın izniyle yarıl.» dedi. «O, hemen yarıldı ve her parçası yüce bir dağ gibi oldu.» (Şuarâ, 63). Allah Teâlâ denizin açılan kısmına bir rüzgâr gönderdi de orayı ısıttı ve sonunda yeryüzü gibi kupkuru oldu. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Denizde onlara kuru bir yol aç. Denizde kavminin boğulmasından ve düşmanınız olan Firavun'un yetişmesinden korkma, endîşe etme.» buyurmuştur. Allah Teâlâ devâmla şöyle buyurur : «Firavun da ordusuyla onları ta'kîb etti. Deniz de onları nasıl kapladıysa işte öylece kaplayıverdi.» (...) Nasıl ki Firavun onları ilerletip denize sürmüş, onları saptırmış ve olgunluk yoluna iletmemişse aynı şekilde : «O, kıyâmet gününde kavmine öncülük eder ve onları ateşe götürür. Ne kötü yerdir onların gittikleri yer.» (Hûd, 98).

يَٰبَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ قَدۡ أَنجَيۡنَٰكُم مِّنۡ عَدُوِّكُمۡ وَوَٰعَدۡنَٰكُمۡ جَانِبَ ٱلطُّورِ ٱلۡأَيۡمَنَ وَنَزَّلۡنَا عَلَيۡكُمُ ٱلۡمَنَّ وَٱلسَّلۡوَىٰ ﴿٨٠﴾ كُلُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا رَزَقۡنَٰكُمۡ وَلَا تَطۡغَوۡاْ فِيهِ فَيَحِلَّ عَلَيۡكُمۡ غَضَبِي وَمَن يَحۡلِلۡ عَلَيۡهِ غَضَبِي فَقَدۡ هَوَىٰ ﴿٨١﴾ وَإِنِّي لَغَفَّارٞ لِّمَن تَابَ وَءَامَنَ وَعَمِلَ صَٰلِحٗا ثُمَّ ٱهۡتَدَىٰ ﴿٨٢﴾

80 — Ey İsrâiloğulları, sizleri düşmanınızdan kurtardık ve size Tûr'un sağ yanını va'dettik. Ve üzerinize kudret helvâsıyla bıldırcın indirdik,

81 — Size rızık olarak verdiklerimizin temizlerinden yeyin, bunda aşırı gitmeyin ki gazabımı hak etmeyesiniz. Gazabımı hak eden muhakkak mahvolmuştur.

82 — Şüphesiz ki Ben, tevbe edeni, inanarak sâlih amel işleyeni sonra da doğru yola gireni muhakkak bağışlayanım.

Ey İsrâiloğulları

Allah Teâlâ İsrâiloğulları üzerine olan büyük nimetlerini anıyor. Onları, düşmanları Firavun'dan kurtarmış, onun tarafından (gelecek musîbetlere karşı) gözlerini aydın etmiştir. Onların gözleri önünde Firavun ve ordusu hepsi toptan denizde boğulmuşlar ve onlardan hiç kimse kurtulmamıştır. Nitekim bir âyet-i kerîme'de şöyle buyrulur : «Fira-

vun hanedânını da, siz bakıp dururken suda boğmuştuk.» (Bakara, 50). Buhârî der ki : Bize Ya'kûb İbn İbrâhîm'in... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) Medîne'ye geldiğinde yahûdîler aşûrâ gününde oruç tutuyorlardı. Onlara (bu günde oruç tutmalarının sebebini) sordu da onlar : Bugün, Allah Teâlâ'nın Mûsâ'yı Firavun'a karşı gâlib getirdiği gündür, dediler. Allah Rasûlü (s.a.) : Biz Mûsâ'ya daha lâyığız, o gün (aşûrâ günü) oruç tutun, buyurdu. Hadîsi Müslim de Sahîh'inde rivâyet etmiştir.

Firavun'un helâkinden sonra Allah Teâlâ Mûsâ ve İsrâiloğullarına Tûr'un sağ tarafını va'detti. Tûr; Hz. Mûsâ'nın üzerinde Allah Teâlâ ile konuştuğu, Zâtından O'nu görmeyi istediği, Allah Teâlâ'nın orada kendisine Tevrât'ı vermiş olduğu yerdir. Bütün bunların vukûu sırasında Allah Teâlâ'nın biraz sonra anlatacağı üzere onlar buzağıya tapmışlardı. Âyette zikredilen kudret helvâsı ve bıldırcına gelince; Bakara sûresinde ve başka yerlerde bu konuda bilgi geçmişti. Kudret helvâsı onların üzerine gökten inen bir tatlıdır. Bıldırcın ise yine onların üzerine düşen bir kuştur. Bunların her birerinden bir sonraki güne kadar ihtiyâçları miktarınca Allah'ın bir lutfu, rahmeti ve ihsânı olarak alırlardı. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «Size rızık olarak verdiklerimizin temizlerinden yeyin, bunda aşırı gitmeyin ki gazabımı hak etmeyesiniz.» Size rızık olarak verdiklerimden yeyin. Size verdiğim rızıkta aşırı gitmeyin. İhtiyâcınız dışında ondan almayın ki size emrettiğime zıd gitmiş olmayasınız ve böylece gazabımı hak etmeyesiniz. «Gazabımı hak eden kimse muhakkak mahvolmuştur.» buyurur. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha âyetteki (فقد هوى) kısmını, mutsuz olmakla açıklamıştır. Şufeyy İbn Mât'î der ki : Cehennemde bir köşk vardır ki kâfir onun tepesinden atılır ve cehennemde Salsâl'e ulaşmadan tâm kırk sene düşer. İşte Allah Teâlâ'nın : «Gazabımı hak eden kimse muhakkak mahvolmuştur.» kavli budur. Şufeyy'in bu sözünü İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiştir.

«Şüphesiz ki Ben, tevbe edeni, inanarak sâlih amel işleyeni muhakkak bağışlarım.» Her kim hangi günâhtan olursa olsun Bana tevbe ederse, onun tevbesini kabul ederim. O kadar ki Allah Teâlâ, İsrâiloğullarından buzağıya tapanların dahi tevbesini kabul buyurmuştur. Şüphesiz ki Ben, tevbe edeni; içinde bulunduğu küfür veya şirk veya nifâk veya günâhtan döneni, kalbiyle îmân yoluna gireni muhakkak bağışlarım. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha : Sonra da şüpheye düşmeyeni, açıklamasını getirir. Saîd İbn Cübeyr ise «Sonra doğru yola gireni» kısmını şöyle açıklar : Sünnet ve cemâat üzere dosdoğru olanı. Bu açıklamanın bir benzeri Mücâhid, Dahhâk ve Selef'ten bir-

çoklarından rivâyet edilmiştir. Katâde ise burayı : Ölünceye kadar İslâm'a yapışanı, olarak açıklar. Süfyân Sevrî de : Bunun için sevâb olduğunu bileni, demiştir. Sonra burası haber peşinden haber getirme sadedinde olarak Allah Teâlâ'nın şu âyeti gibidir : «Sonra da îmân edenlerden, birbirine sabrı tavsiye, merhameti tavsiye edenlerden, olmaktır.» (Beled, 17).

وَمَآ أَعْجَلَكَ عَن قَوْمِكَ يَٰمُوسَىٰ ﴿٨٣﴾ قَالَ هُمْ أُولَآءِ عَلَىٰٓ أَثَرِى وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَىٰ
﴿٨٤﴾ قَالَ فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنۢ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ ٱلسَّامِرِىُّ ﴿٨٥﴾ فَرَجَعَ مُوسَىٰٓ إِلَىٰ قَوْمِهِۦ
غَضْبَٰنَ أَسِفًا ۖ قَالَ يَٰقَوْمِ أَلَمْ يَعِدْكُمْ رَبُّكُمْ وَعْدًا حَسَنًا ۚ أَفَطَالَ عَلَيْكُمُ ٱلْعَهْدُ أَمْ أَرَدتُّمْ
أَن يَحِلَّ عَلَيْكُمْ غَضَبٌ مِّن رَّبِّكُمْ فَأَخْلَفْتُم مَّوْعِدِى ﴿٨٦﴾ قَالُوا۟ مَآ أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا
وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَآ أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ ٱلْقَوْمِ فَقَذَفْنَٰهَا فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى ٱلسَّامِرِىُّ ﴿٨٧﴾ فَأَخْرَجَ
لَهُمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُۥ خُوَارٌ ۖ فَقَالُوا۟ هَٰذَآ إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِىَ ﴿٨٨﴾ أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ
إِلَيْهِمْ قَوْلًا وَلَا يَمْلِكُ لَهُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا ﴿٨٩﴾

83 — Ey Mûsâ, seni kavminden daha çabuk gelmeye sevk eden nedir?

84 — Dedi ki : Onlar izim üzerindedirler. Rabbım, hoşnûd olman için Sana çabucak geldim.

85 — Buyurdu : Doğrusu Biz, senden sonra kavmini sınadık ve Sâmirî de onları saptırdı.

86 — Mûsâ kavmine kızgın ve üzgün olarak döndü ve : Ey kavmim, Rabbınız size güzel bir va'dde bulunmadı mı? Uzun bir zaman mı geçti aradan, yoksa Rabbınızın gazabına uğramak istediniz de mi bana verdiğiniz sözden caydınız? dedi.

87 — Onlar : Sana verdiğimiz sözden kendi başımıza caymadık. O kavmin zînet eşyâsından bize yükler dolusu taşıtıldı ve biz onları (ateşe) attık. Sâmirî de aynı şekilde attı, dediler.

88 — Derken o, kendilerine böğüren bir buzağı heykeli çıkarmıştı. Dediler ki : İşte bu, sizin de, Mûsâ'nın da tanrısıdır. Fakat o, unuttu.

89 — Görmüyorlar mıydı ki o, kendilerine ne bir söz söyleyebilirdi, ne bir zarar, ne de bir fayda verebilirdi.

Ey Mûsâ

Hz. Mûsâ (a.s.), Firavun'un helâkinden sonra Isrâiloğullarını yürütüp götürdü. «Onlar, putlarına gönülden tapagelen bir topluluğa rastladılar ve dediler ki : Ey Mûsâ, onların tanrıları olduğu gibi bize de bir tanrı yap. O da dedi ki : Siz gerçekten câhil bir topluluksunuz. Şüphesiz ki, bunların içinde bulundukları; yok olmaya mahkûmdur ve yapmakta oldukları şey de bâtıldır.» (A'râf, 138-139). Rabbı, Hz. Mûsâ'ya otuz gece sonra buluşma va'detti, sonra buna on ekledi. Böylece kırk geceye tamâmlandı ki bunların gece ve gündüzünde Hz. Mûsâ oruç tutuyordu. Bunun açıklaması daha önce el-Fütûn (Fitneler) hadîsinde geçmişti. Hz. Mûsâ (a.s.) acele ile Tûr'a koştu ve yerine İsrâiloğulları üzerine kardeşi Hârûn'u vekîl bıraktı. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Ey Mûsâ, seni kavminden daha çabuk gelmeye sevkeden nedir?» diye sormuştur. O da : «Onlar izim üzerindedirler.» Geliyorlar, Tûr'a yakın bir yerde konakladılar. «Rabbım, hoşnûd olman (ve benden hoşnûdluğun artsın) için Sana çabucak geldim.» dedi. Allah Teâlâ : «Doğrusu Biz, senden sonra kavmini sınadık ve Sâmirî de onları saptırdı.» buyurarak, peygamberi Mûsâ'ya kendisinden sonra İsrâiloğulları içinde meydana gelenleri, o Sâmirî'nin kendileri için yapmış olduğu buzağıya tapındıklarını haber verdi. İsrâiliyyât kitaplarında zikredildiğine göre, o Sâmirî'nin de ismi Hârûn imiş. «Biz, ona levhalarda her şeyden bir öğüt yazdık ve her şeyi uzun uzadıya açıkladık. Öyleyse sen, bunları kuvvet ve metânetle al, kavmine de emret. Onları en güzel şekilde tutsunlar. İlerde size (itâatımdan çıkan ve Benim emrine baş kaldıran) fâsıkların yurdunu göstereceğim.» (A'râf, 145) âyetinde de beyân olunduğu üzere bu süre içinde Allah Teâlâ Hz. Mûsâ için Tevrât'ı içeren levhaları yazdı.

Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'ya kavminin durumunu haber verdikten sonra «Mûsâ kavmine kızgın ve üzgün son derece öfkeli ve hışımlı olarak döndü.» O onlarla ilgili olan bir işle meşgûl idi. İçinde şerîatlarının bulunduğu, kendileri için şeref olan Tevrât'ı almıştı. Bununla birlikte onlar, Allah'ın dışında öyle bir şeye tapmışlardı ki aklı olan herkes onların içinde bulundukları durumun bâtıl olduğunu, akıl ve zihinlerinin ne kadar zayıf olduğunu kolaylıkla anlayabilir. Bu sebeple Hz.

Mûsâ onlara kızgın ve üzgün olarak dönmüştür. Âyetteki (أَسِفًا) kelimesi; şiddetli öfke anlamındadır. Mücâhid bu kelimeyi; hüzünlü ve feryâd ederek, anlamına almıştır. Katâde ve Süddî ise; kendisinden sonra kavminin yaptıklarına üzgün olarak, anlamını vermişlerdir.

«Ey kavmim, Rabbınız size güzel bir va'dde bulunmadı mı?» Benim dilimden size dünya ve âhirette hayır, güzel âkıbet va'detmedi mi? Sizin de müşâhede ettiğiniz gibi düşmanınıza karşı size yardım etmedi mi? Sizi düşmanınıza gâlip getirmedi mi? Bunun dışında size vermiş olduğu nimetleri görmediniz mi? «Uzun bir zaman mı geçti aradan?» Allah'ın size va'dettiklerini beklemede uzun bir zaman mı geçti ki O'nun geçmiş nimetlerini unuttunuz? Halbuki o kadar çok zaman geçmedi. «Yoksa Rabbınızın gazabına uğramak mı istediniz?» Âyetin başında bulunan (أَمْ) edatı, bilakis anlamınadır. Bu edat birinci sözden vazgeçip ikinci bir söze dönmeyi ifâde eder. Sanki şöyle diyor : Aksine siz, bu işinizle Rabbınızın gazabına uğramak istediniz de verdiğiniz sözden caydınız. Onlar, yani İsrâiloğulları Hz. Mûsâ'nın bu azarlamasına cevab olarak : «Sana verdiğimiz sözden kendi başımıza, (kendi güç ve ihtiyârımızla) caymadık.» deyip kabule şâyan olmayacak bir özürle ondan özür dilemeye başladılar. Mısır'dan çıkarken emânet olarak kıptîlerin süs eşyâlarından aldıklarından ellerinde olanlara karşı zâhidâne davrandıklarını haber verdiler de : «Biz onları attık.» dediler. Daha önce geçen «Fitneler» hadîsinde belirtildiği üzere içinde ateş bulunan bir çukura süs eşyâlarının atılmasını onlara emreden Hz. Hârûn (a.s.) idi. Süddî'nin Ebu Mâlik'den onun da İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; Hz. Harûn, bu süs eşyâlarının tamâmını o çukurda toplayıp onlardan bir tek taş yapmak istemişti. Sonunda Hz. Mûsâ döndüğü zaman onlar hakkında dilediği şekilde davranacaktı. Sonra bu Sâmirî gelip elçinin ayak izinden almış olduğu bir avuç toprağı onların üzerine attı. Hz. Hârûn'dan yapacağı duâyı kabul etmesi için Allah'a duâ etmesini istedi. Onun maksadını bilmeyen Hz. Hârûn onun için duâ etti de duâsına icâbet olundu. İşte o zaman Sâmirî : Allah'tan bunun bir buzağı olmasını istiyorum, dedi ve o da böğürmesi, sesi olan bir buzağı oldu. Bu; onların küfrünü artırmak, onlara mühlet vermek, onları imtihân edip sınamak içindi. Bunun için onlar : «Sâmirî de aynı şekilde attı.» demişlerdir. «Derken o, kendilerine böğüren bir buzağı heykeli çıkarmıştı.» İbn Ebu Hâtim'in Muhammed İbn Ubâde İbn el-Bahterî kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; Hz. Harûn, bir buzağı yontmakta olan Sâmirî'ye uğramış ve ona : Ne yapıyorsun? diye sormuştu. Sâmirî : Zararı olan fakat fayda vermeyen bir şey yapıyorum, diye cevab vermiş Hz. Hârûn da : Ey Allah'ım, gönlünde olana göre onun istediğini ver, diye duâ etmiş ve geçip gitmişti. Sâmirî : Ey Al-

lah'ım, Sen'den bunun böğürmesini istiyorum, diye duâ etmiş ve buzağı böğürmüştü. Buzağı böğürdüğü zaman onun için secdeye kapanır, böğürdüğü zaman başlarını kaldırırlardı. İbn Ebu Hâtim, hadîsi başka bir kanaldan olmak üzere Hammâd'dan rivâyet eder ki onun bir bölümü şöyledir : Sâmirî : Fayda veren fakat zarar vermeyen bir şey yapıyorum, demişti. Süddî, buzağının böğürür ve yürür olduğunu söyler.

Buzağı ile fitneye düşüp ona tapınan ve içlerinden sapıtanlar dediler ki : «İşte bu, sizin de Mûsâ'nın da tanrısıdır. Fakat o, unuttu.» (Tanrısını burada unuttu ve onu aramaya gitti.) Daha önce bu açıklama İbn Abbâs'tan rivâyetle «Fitneler» hadîsinde geçmiş olup Mücâhid de aynı açıklamayı yapmıştır. Semmâk'ın İkrime'den, onun da İbn Abbâs'tan rivâyetine göre «Fakat o, unuttu.» kısmının anlamı şöyledir : Bunun sizin ilâhınız olduğunu size hatırlatmayı unuttu. Muhammed İbn İshâk'ın Hakîm İbn Cübeyr'den, onun Saîd İbn Cübeyr'den, onun da İbn Abbâs'tan rivâyetine göre onlar : «İşte bu, sizin de Mûsâ'nın da tanrısıdır.» dediler âyeti hakkında İbn Abbâs şöyle demiştir : Ona ibâdet ettiler, onu öyle sevdiler ki aslâ hiç bir şeyi onun gibi sevmemişlerdi. Allah Teâlâ : «Fakat o, unuttu.» buyurmuştur ki; o, üzerinde olduğu İslâm'ı terketmiştir ve burada kasdedilen Sâmirî'dir (Hz. Mûsâ değildir).

Allah Teâlâ onlara bir red makâmında olmak üzere, onlara bir azarlama, yaptıkları işte akıllarının ne kadar zayıf ve kendilerinin ne kadar rezîl olduklarını beyân sadedinde şöyle buyurur : «Görmüyorlar mıydı ki o, (buzağı ondan bir şey istedikleri veya ona hitâb ettikleri zaman) kendilerine ne bir söz söyleyebilirdi, cevap verebilirdi, ne (de dünyalarında ve âhiretlerinde onlara) bir zarar, ne de bir fayda verebilirdi.» İbn Abbâs —Allah ondan hoşnûd olsun— der ki : Hayır, Allah'a yemîn olsun ki onun böğürmesi sadece rüzgârın arkasından girip ağzından çıkmasından başka bir şey değildi. Böylece ondan ses işitiliyordu. Hadîs metinlerinde Hasan el-Basrî'den rivâyetle geçtiği üzere bu buzağının ismi Behmût'dur.

Bu câhillerin beyân ettikleri özrün özeti şudur : Onlar kıptîlerin zînetlerinden uzaklaşmışlar onları atmışlar ve buzağıya tapmışlardır. Küçük bir işte takvâ ile davranmış, günâhtan kaçınmışlar ve fakat büyük bir iş işlemişlerdir. İbn Ömer'den rivâyetle sahîh bir hadîste belirtildiğine göre Irak ahâlîsinden birisi ona elbiseye bulaştığı zaman sivrisineğin kanının namaza zarar verip vermeyeceğini sormuş ve : Bununla namaz kılınır mı yoksa kılınmaz mı? demişti. İbn Ömer —Allah ondan hoşnûd olsun— şöyle cevab vermişti : Irak ahâlîsine bakınız;

Allah Rasûlü (s.a.) nün kızının oğlunu —Hz. Hüseyn'i kasdediyor— öldürdüler de gelip bir sivrisineğin kanını soruyorlar?

وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَٰرُونُ مِن قَبْلُ يَٰقَوْمِ إِنَّمَا فُتِنتُم بِهِ ۖ وَإِنَّ رَبَّكُمُ ٱلرَّحْمَٰنُ فَٱتَّبِعُونِى وَأَطِيعُوٓا۟ أَمْرِى
﴿٩٠﴾ قَالُوا۟ لَن نَّبْرَحَ عَلَيْهِ عَٰكِفِينَ حَتَّىٰ يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَىٰ ﴿٩١﴾

90 — Andolsun ki daha önce Hârûn da onlara: Ey kavmim, siz bununla sınanıyorsunuz. Sizin gerçek Rabbınız Rahmân'dır. Bana uyun ve emrime itâat edin, demişti.

91 — Onlar da: Mûsâ bize dönene kadar, buna sarılmaktan aslâ vazgeçmeyeceğiz, demişlerdi.

Allah Teâlâ haber veriyor ki Hz. Hârûn (a.s.) onları buzağıya tapmaktan men'etmiş, onlara bunun kendileri için bir imtihân olduğunu haber vermiştir. Şöyle demişti: «Ey kavmim, sizin gerçek Rabbınız Rahmân'dır.» Her şeyi yaratıp takdîr eden, yüce Arş'ın sâhibi, dilediğini işleyen Rahmân'dır. Size emrettiklerimde bana uyun ve size yasakladıklarımı terk edin. Onlar da: «Mûsâ bize dönene kadar, buna sarılmaktan vazgeçmeyeceğiz.» Bu konuda Mûsâ'nın sözünü işitinceye kadar ona ibâdeti terketmeyeceğiz, demişler, bu konuda Hz. Hârûn'a zıd giderek onunla mücâdele etmişlerdi ki az kaldı onu öldüreceklerdi.

قَالَ يَٰهَٰرُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوٓا۟ ﴿٩٢﴾ أَلَّا تَتَّبِعَنِ ۖ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِى ﴿٩٣﴾
قَالَ يَبْنَؤُمَّ لَا تَأْخُذْ بِلِحْيَتِى وَلَا بِرَأْسِىٓ ۖ إِنِّى خَشِيتُ أَن تَقُولَ فَرَّقْتَ بَيْنَ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ
وَلَمْ تَرْقُبْ قَوْلِى ﴿٩٤﴾

92 — Dedi ki: Ey Hârûn, bunların saptıklarını görünce ne alıkoydu seni,

93 — Benim ardımdan gelmekten? Yoksa benim emrime karşı mı geldin?

94 — O da : Ey anamın oğlu; saçımdan, sakalımdan tutma. Doğrusu; İsrâiloğulları arasına ayrılık soktun, sözüme bakmadın, demenden korktum, dedi.

Ey Hârûn

Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ (a.s.) nın kavmine döndüğü zamanı haber veriyor. Hz. Mûsâ onların içinde meydana gelen bu büyük işi görünce öfkeyle dolmuş ve elinde bulunan ilâhî levhaları atarak kardeşini başından yakalayıp onu kendine doğru çekmeye başlamıştı. Daha önce A'râf sûresinde bunu genişçe vermiştik. Ayrıca orada : Elbette haber, bizzât gözle görme gibi değildir, hadîsini de zikretmiştik. Hz. Mûsâ, kardeşi Hârûn'u ayıplamaya girişerek şöyle demişti : «Bunların saptıklarını görünce benim ardımdan gelmekten seni ne alıkoydu?» İşi bana başlangıcından itibâren anlat. Yoksa (sana tevdî' etmiş olduğum işte) benim emrime karşı mı geldin? Hz. Mûsâ'nın ona tevdî' etmiş olduğu görev şu âyette belirtilmektedir : «Kavmim içinde, benim yerime geç. Islâh et ve fesâdçıların yoluna uyma.» (A'râf, 142). «O da : Ey anamın oğlu...» diyerek ana baba bir kardeşi olduğu halde annesini zikrederek onu yumuşatmak istedi. Zîrâ burada annenin zikredilmesi, şefkat yönüyle daha ince ve daha te'sîrlidir. Bunun için : «Ey anamın oğlu; saçımdan, sakalımdan tutma. Doğrusu; İsrâiloğulları arasına ayrılık soktun, sözüme bakmadın, demenden korktum.» demiştir. Hz. Mûsâ'nın peşinden gitmekte gecikmesinin sebebi husûsunda bu, Hz. Hârûn'un Mûsâ'ya karşı beyân ettiği bir özürdür. Zîrâ o, Hz. Mûsâ'nın peşinden giderek ona kavuşup kavmi içinde meydana gelen bu büyük fitneyi ona haber vermemiştir. O şöyle demişti : Doğrusu; ben seni onların içinde yerime vekîl bırakmışken emrettiklerime riâyet etmedin, sözüme bakmadın da niçin onları yalnız başlarına bırakıp aralarına ayrılık soktun, dersin korkusuyla senin peşinden gelip bunu sana haber vermedim. İbn Abbâs derki : O (Hz. Hârûn), Mûsâ'dan korkardı ve ona itâatkârdı.

قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ ﴿٩٥﴾ قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ
الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي ﴿٩٦﴾ قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي
الْحَيَاةِ أَنْ تَقُولَ لَا مِسَاسَ وَإِنَّ لَكَ مَوْعِدًا لَنْ تُخْلَفَهُ وَانْظُرْ إِلَىٰ إِلَٰهِكَ الَّذِي ظَلْتَ

عَلَيْهِ عَاكِفًا لَّنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا ﴿٩٧﴾ إِنَّمَا إِلَٰهُكُمُ اللَّهُ
الَّذِي لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ﴿٩٨﴾

95 — Ya senin zorun neydi ey Sâmirî? dedi.

96 — O da: Onların görmedikleri bir şey gördüm ve o elçinin bastığı yerden bir avuç avuçladım. Ve bunu zînet eşyâsının eritildiği potaya attım. Nefsim bana bunu hoş gösterdi, dedi.

97 — Dedi ki: Haydi git, doğrusu hayatta artık; bana dokunmayın, demenden başka yapacağın bir şey yoktur. Bir de senin için hiç kaçamayacağın bir cezâ günü var. Sarılıp durduğun üstüne düşüp tapındığın ilâhına bak; yemîn olsun ki Biz onu yakacağız, sonra da parça parça edip denize atacağız.

98 — Sizin ilâhınız, ancak O'ndan başka hiç bir ilâh olmayan Allah'tır. O, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır.

Ey Sâmiri

Hz. Mûsâ (a.s.) Sâmirî'ye: Bu yaptığına seni sevk eden nedir? Senin karşına çıkan neydi ki bu yaptığını yaptın? demişti. Muhammed İbn İshâk'ın Hakîm İbn Cübeyr kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o, şöyle demiştir: Sâmirî; Bâcermâ ahâlîsinden birisiydi. O, ineğe tapınan bir kavimdendi. İneğe tapınma sevgisi gönlüne yerleşmişti. İsrâiloğullarıyla beraber müslüman olduğunu izhâr etmiş olup bu Sâmirî'nin adı Mûsâ İbn Zafer idi. İbn Abbâs'tan gelen rivâyetlerden birine göre; o, Kirmân'dan idi. Katâde ise: Adı Samerrâ olan bir kasabadandı, demiştir.

O da: «Onların görmedikleri bir şey gördüm. (Firavun'u helâk etmek üzere geldiğinde Cibrîl'i gördüm.) Ve o elçinin (kısrağının) bastığı yerden bir avuç avuçladım.» dedi. Birçok müfessirin veya müfessirlerin ekserisinin yanında meşhûr olan açıklama budur. İbn Ebu Hâtim'in Muhammed İbn Ammâr İbn Hâris kanalıyla... Hz. Ali (r.a.) den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir: Cibrîl (a.s.) inip te Hz. Mûsâ'yı göğe yükselttiğinde insanların arasından Sâmirî onu (Cibrîl'i) görmüş

ve kısrağının bastığı yerden bir avuç toprak avuçlamış. Cibrîl, Mûsâ'yı arkasına bindirmiş ve nihâyet göğün kapısına yaklaştığı zaman yükselmiş. Allah Teâlâ levhaları, Hz. Mûsâ kalemlerin levhalardaki cızırtılarını işitirken yazmış. Allah Teâlâ Hz. Mûsâ'ya kavminin, arkasından imtihân edildiğini haber vermiş. Hz. Mûsâ inmiş ve buzağıyı alıp yakmış. Bu haber garîbdir. Mücâhid, «O elçinin bastığı yerden bir avuç avuçladım.» âyeti hakkında şöyle demiş : Cibrîl'in kısrağının tırnağının altından bir avuç toprak avuçlamış. Âyette geçen (القبضة) kelimesi; avuç dolusudur ve kabza parmakların ucuyla (alınan avuç dolusu) şeydir. Mücâhid der ki : Sâmirî elinde olan şeyi İsrâiloğullarının zînet eşyâları üzerine atmış; onlar da böğürmesi olan bir buzağı cesedi kalıbına girmiş. Onda hafîf bir rüzgâr varmış ki böğürmesi işte budur. İbn Ebu Hâtim'in Muhammed İbn Yahyâ kanalıyla... İkrime'den rivâyetle anlattığına göre Sâmirî elçiyi görmüş. Kalbine ilhâm olunmuş ki : Eğer sen, bu kısrağın izinden bir avuç toprak alır da onu bir şey içine atar ve ona ol dersen o da (istediğin şey) oluverir. Elçinin ayak izinden bir avuç toprak almış. Parmakları bu bir avuç toprak üzerinde kurumuş. Hz. Mûsâ Rabbı ile buluşmaya gittiğinde; İsrâiloğullarının Firavun âilesinden ödünç almış oldukları zînet eşyâları hakkında Sâmirî : Sizin başınıza gelenler ancak bu zînet eşyâları yüzündendir. Onları bir araya toplayın, demiş. Onları toplamışlar ve üzerine ateş yakmışlar da onlar erimiş. Sâmirî bunu görünce kalbine şöyle bir fikir düşürülmüş : Şâyet sen, bu bir avuç toprağı bunların içine atar da, «ol» dersen; istediğin şey olur. Bir avuç toprağı atmış ve ol demiş. Bunlar kendisi için böğüren bir buzağı olmuş ve o da : «İşte bu, sizin de, Mûsâ'nın da tanrısıdır.» demiş. Bunun içindir ki Sâmirî : «Atanlarla birlikte ben de onu attım. Nefsim böyle yaptırdı bana.» O esnâda nefsim bunu bana güzel gösterdi, demiştir. Hz. Mûsâ da : «Haydi git, doğrusu (nasıl ki elçinin izinden alma ve dokunma hakkın olmayan bir şeye dokunup aldıysan) hayatta artık; bana dokunmayın, demenden başka yapacağın bir şey yoktur.» Dünyada iken senin cezân; bana dokunmayın, demendir. Sen insanlara dokunamayacaksın, onlar da sana dokunamayacaklar, demiş ve şöyle devâm etmiş : «Bir de senin hiç kaçamayacağın bir cezâ günü, (kıyâmet günü) var.»

Katâde «Doğrusu hayatta artık; bana dokunmayın, demekten başka yapacağın bir şey yoktur.» âyeti hakkında der ki : Bu onlar için bir cezâ olmuştur. Bugün onlardan arta kalanlar da aynı şekilde : Bana dokunmayın, derler.

«Bir de senin hiç kaçamayacağın bir cezâ günü var.» âyeti hakkında Hasan, Katâde ve Ebu Nehîk : Ondan kaçıp uzaklaşamayacağın, kaybolamayacağın, açıklamasını getirirler.

«Sarılıp durduğun, üstüne düşüp tapındığın ilâhına (ibâdet ettiğin buzağıya bir) bak; yemîn olsun ki Biz onu yakacağız.» İbn Abbâs'tan rivâyetle Dahhâk ve Süddî derler ki : Hz. Mûsâ onu eğelerle yontup ufalamış ve ateşe atmıştır. Katâde der ki : Altından olan buzağı et ve kana dönüşmüş de Hz. Mûsâ onu ateşte yakmış sonra küllerini denize atmıştır. Bunun içindir ki : «Sonra da parça parça edip denize atacağız.» demiştir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babam'ın Hz. Ali (r.a.) den rivâyetine göre o şöyle demiş : «Hz. Mûsâ Rabbına gitmekte acele etmişti. İşte o zaman Sâmirî kalkmış, İsrâiloğulları kadınlarının süs eşyâlarından güç yetirebildiklerini toplamış, ona bir buzağı heykeli şekli vermiş. Hz. Mûsâ (Tûr'dan dönüşünde) buzağıya yönelip onun üzerine eğeleri koyup onunla yontup ufalamış. O, nehrin kenarında imiş. Buzağıya tapınanlardan bu sudan kim içmişse yüzü altın gibi sararmış. Hz. Mûsâ'ya : Bizim tevbemiz nedir? diye sormuşlar da o : Birbirinizi öldürmenizdir, demiş. Süddî de böyle söylemiş olup bunun genişçe açıklaması Bakara sûresi tefsîrinde, sonra da «Fitneler» hadîsinde geçmişti.

«Sizin ilâhınız, ancak O'ndan başka hiç bir ilâh olmayan Allah'tır. O, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır.» Hz. Mûsâ (a.s.), onlara şöyle diyor : Bu sizin ilâhınız değildir. Sizin ilâhınız ancak kendisinden başka ilâh olmayan Allah'tır. Kullara Rabb olmaya ancak O lâyıktır. İbâdet de ancak O'na yaraşır. Her şey O'na muhtâçtır ve her şey Rabba (Rabbına) kuldur. «O, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır.» O, her şeyi en iyi bilendir. «Ve Allah'ın gerçekten her şeyi ilmiyle kuşatmış olduğunu bilesiniz.» (Talâk, 12), «Ve her şeyi bir sayı ile sıralamıştır.» (Cinn, 28), «Göklerde ve yerde zerre kadar olanlar bile O'nun ilminin dışında değildir.» (Sebe', 3), «Bir yaprak düşmez ki; onu bilmesin. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru müstesnâ olmamak üzere her şey apaçık bir kitaptadır.» (En'âm, 59), «Yeryüzünde yürüyen hiç bir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a âit olmasın. Onların durup dinlenecek ve saklanacak yerlerini de O bilir. Hepsi apaçık kitaptadır.» (Hûd, 6). Bu husûstaki âyetler gerçekten pek çoktur.

كَذَٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنۢبَآءِ مَا قَدْ سَبَقَ ۚ وَقَدْ ءَاتَيْنَٰكَ مِن لَّدُنَّا ذِكْرًا ﴿٩٩﴾ مَّنْ أَعْرَضَ عَنْهُ
فَإِنَّهُۥ يَحْمِلُ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وِزْرًا ﴿١٠٠﴾ خَٰلِدِينَ فِيهِ ۖ وَسَآءَ لَهُمْ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ حِمْلًا ﴿١٠١﴾

99 — Sana geçmişlerin haberlerinden bir kısmını işte böylece anlatıyoruz. Şüphe yok ki sana, katımızdan bir de zikir verdik.

100 — Kim ondan yüz çevirirse, şüphesiz ki kıyâmet günü ağır bir günâh yükünü yüklenecektir.

101 — Onda temelli kalacaklardır. Bu, kıyâmet gününde onlar için ne kötü bir yüktür.

Geçmişlerin Haberleri

Allah Teâlâ, peygamberi Muhammed (s.a.) e hitâben şöyle buyurur : Nasıl ki sana Mûsâ'nın haberini, Firavun ve ordusu ile beraber onun başından geçenleri apaçık ve olduğu şekilde anlatmışsak aynı şekilde geçmiş haberleri fazlalık ve eksiklik olmaksızın, olduğu şekilde sana anlatıyoruz. Bu böyledir; bununla birlikte «sana, katımızdan bir de zikir verdik.» «Önünden de ardından da bâtıl sokulamayan, Hakîm, Hamîd katından indirilmiş.» (Fussilet, 42) olan Kur'ân-ı Azîm'dir. Peygamber gönderilmeye başlandığından itibâren Muhammed (s.a.) ile peygamberler sona erdirilinceye kadar peygamberlerden hiç birisine onun bir benzeri veya ondan daha mükemmeli, geçmişlerin ve geleceklerin haberini daha çok toplayan, insanlar arasında ayırıcı hükmü ihtivâ eden bir kitâb verilmemiştir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ şöyle buyurur : Kim ondan yüz çevirirse; onu yalanlar, onun emir ve isteklerine uymaktan yüz çevirerek hidâyeti ondan başkasında ararsa, şüphesiz Allah onu dalâlete düşürüp cehenneme iletecektir. Bunun içindir ki şöyle buyurur : «Kim ondan yüz çevirirse, şüphesiz ki kıyâmet günü ağır bir günâh yükünü yüklenecektir.» Başka bir âyette şöyle buyrulur : «Herhangi bir gürûh onu inkâr ederse; onun varacağı yer ateştir.» (Hûd, 17). Bu; Kur'an'ın ulaştığı Arap, Acem, Ehl-i Kitâb ve başkaları hakkında geneldir. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurur : «Bu Kur'an; bana sizi de, ulaştığı kimseleri de uyarmam için vahyolundu, de.» (En'âm, 19). Kur'an kime ulaşmışsa onun için uyarıcı, hakka davet edicidir. Ona uyan hidâyete erdirilir. Kim ona zıd gider ve ondan yüz çevirirse; sapıklığa düşer, dünyada mutsuz olur. Kıyâmet günü ona va'dolunan ise; ateştir. Bu sebeple Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur : «Kim ondan yüz çevirirse, şüphesiz ki kıyâmet günü ağır bir günâh yükünü yüklenecektir. Onda temelli kalacaklardır. (Ondan sapamayacaklar ve ondan ayrılamayacaklardır.) Bu, kıyâmet gününde onlar için ne kötü bir yüktür.»

يَوْمَ يُنفَخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقًا ﴿١٠٢﴾ يَتَخَافَتُونَ بَيْنَهُمْ إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا
عَشْرًا ﴿١٠٣﴾ نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِن لَّبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا ﴿١٠٤﴾

102 — Sûr'a üflendiği gün, işte o gün suçluları, gözleri korkudan gövermiş olarak toplarız.

103 — Aralarında gizli gizli konuşarak : Siz, sâdece on gün eyleştiniz, derler.

104 — Onların söylediklerini Biz daha iyi biliriz. En akıllıları da : Sâdece bir gün eyleştiniz, der.

Sûr'a Üflendiği Gün

Bir hadîste vârid olduğuna göre Allah Rasûlü (s.a.) ne Sûr sorulmuştu. Kendisine üfürülecek boynuzdur, buyurdu. Ebu Hüreyre'den rivâyetle gelen Sûr hadîsinde belirtildiğine göre Sûr : Büyük bir boynuzdur. Onun bir halkasının miktarı gökler ve yer ölçüsündedir. Ona İsrâfil (a.s.) üfürecektir. Bir hadîste şöyle buyrulur : Boynuzun (Sûr'un) sâhibi boynuzu ağzına almış, alnını eğmiş ne zaman kendisine izin verilecek diye beklerken ben nasıl nimet içinde olabilirim. Ey Allah'ın elçisi, nasıl söyleyelim? dediler de şöyle buyurdu : Allah bana yeter, o ne güzel Vekîl'dir. Allah'a tevekkül ettim, deyin.

«İşte o gün, gözleri korkudan gövermiş olarak suçluları toplarız.» âyetinin anlamının şöyle olduğu söylenir : İçinde bulundukları korkunun şiddetinden gözleri morarmış olarak. Allah Teâlâ : «Aralarında gizli gizli konuşurlar.» buyurur ki İbn Abbâs şöyle der : Birbirleri arasında gizlice konuşurlar. Birbirlerine şöyle derler : Siz, dünyada sadece on gün eğleştiniz. Sizin dünyada kalışınız gayet az idi. On gün veya benzeri bir süre kaldınız. Allah Teâlâ da şöyle buyurur : «(Onların aralarında gizlice konuşmaları sırasında) söylediklerini Biz daha iyi biliriz.» Onların içinde kâmil bir akla sâhib olanları da şöyle der : «Sâdece bir gün eğleştiniz.» Zîrâ Allah'a dönüş gününe nisbetle onlar için dünya süresi son derece kısadır. Dünyanın bütün vakitleri tekrârlansa, gece ve gündüzleri, saatları birbirini kovalasa bile bir gün gibidir. Bu sebeple kıyâmet günü, dünya hayatının süresi kısa bulunacaktır. Onların böyle söylemekteki maksadları, sürenin kısalığını ileri sürerek haklarında huccetin konulmasını engellemek, def'etmektir. Bu sebeple Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur : «Kıyâmetin kopacağı gün suçlular bir saattan başka kalmadıklarına yemîn ederler. İşte onlar böylece aldatılıp döndürülürler. Kendilerine bilgi ve îmân verilenler : Andolsun ki Allah'ın kitabında yazılan o yeniden diriliş gününe kadar kaldınız. İşte bu, yeniden diriliş günüdür. Ama siz bilmiyordunuz, derler.» (Rûm, 55-56). Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurur : «Öğüt alacak kişinin öğüt alacağı kadar bir süre sizi yaşatmadık mı? Ve size

uyarıcı da gelmişti. Öyleyse azâbı tadın. Zâlimler için bir yardımcı yoktur.» (Fâtır, 37), «Buyurdu ki : Yıl sayısı olarak yeryüzünde ne kadar kaldınız? Bir gün veya daha az bir süre kaldık, sayanlara sor, derler. Buyurdu ki : Çok az bir süre kaldınız. Keşki bilseydiniz.» (Mü'minûn, 112-114). Sizin orada kalmanız azıcık bir şey olmuştur. Şâyet bilmiş olsaydınız bâkî olanı fânî olana tercîh ederdiniz. Fakat öyle bir tasarrufta bulundunuz ki tasarrufunuz kötü oldu. Hazır ve fânî olanı devâmlı ve bâkî olanın önüne geçirdiniz.

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْجِبَالِ فَقُلْ يَنسِفُهَا رَبِّى نَسْفًا ﴿١٠٥﴾ فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا ﴿١٠٦﴾
لَّا تَرَىٰ فِيهَا عِوَجًا وَلَآ أَمْتًا ﴿١٠٧﴾ يَوْمَئِذٍ يَتَّبِعُونَ ٱلدَّاعِىَ لَا عِوَجَ لَهُۥ وَخَشَعَتِ ٱلْأَصْوَاتُ
لِلرَّحْمَٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا ﴿١٠٨﴾

105 — Ve sana dağlardan sorarlar. De ki : Rabbım, onları ufalayıp savuracak.

106 — Yerlerini düz, kuru bir toprak haline getirecek.

107 — Orada ne bir çukur, ne de bir tümsek göreceksin.

108 — O gün hiç bir tarafa sapmadan o davetçiye uyacaklardır. Sesler Rahmân'ın heybetinden kısılmıştır ve sen, fısıltıdan başka bir şey işitmezsin.

Ve Dağlar

Allah Teâlâ buyurur ki : Ve sana kıyâmet günü dağların yerinde kalıp kalmayacağını sorarlar. De ki : «Rabbım, onları ufalayıp savuracak.» Yerlerinden sökecek, un-ufak edecek ve onları yürütecek. «Yerlerini düz, kupkuru bir toprak haline getirecek.» Âyette geçen (القاع) kelimesi; yeryüzünde dümdüz olan yer, anlamınadır. Âyetteki (الصفصف) kelimesi ile, bu anlamı güçlendirmek içindir. Bu kelimenin; üzerinde bitki olmayan yer, anlamında olduğu da söylenmiştir. Her ne kadar diğeri de esâs anlamın lâzımı olarak kasdedilmiş ise de birinci açıklama daha uygundur. Bu sebeple Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur : «Orada ne bir çukur, ne de bir tümsek göreceksin.» O gün yeryüzünde ne bir vâdî, ne alçak, ne de yüksek yer görmeyeceksin. İbn Abbâs, İk-

rime, Mücâhid, Hasan el-Basrî, Dahhâk, Katâde ve Selef'ten birçokları da böyle açıklamışlardır.

«O gün hiçbir tarafa sapmadan o davetçiye uyacaklardır.» Bu durumları ve korkuları görecekleri günde, o davetçiye koşarak uyacaklardır. Nereye emrolunmuşlarsa oraya koşacaklardır. Şâyet bu, dünyada iken olmuş olsaydı; onlar için daha faydalı olurdu. Fakat öyle bir yerde uyacaklardır ki artık onlara fayda vermeyecektir. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Bize geldikleri gün, neler görüp işitecekler.» (Meryem, 38), «O çağırana koşarak, kâfirler : Bu, zorlu bir gündür, derler.» (Kamer, 8). Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî der ki : Allah Teâlâ kıyâmet günü insanları bir karanlıkta toplayacak, gök dürülecek, yıldızlar dökülecek, güneş ve ay yok edilecektir. Bir münâdî seslenecek de insanlar sese tâbi olarak ona uyacaklardır. İşte Allah Teâlâ'nın : «O gün hiç bir tarafa sapmadan o davetçiye uyacaklardır.» kavli budur. Katâde (لا عوج له) kısmını : Ondan meyledemeyecekler, şeklinde açıklarken Ebu Sâlih : Ona iltifât etmemezlik edemeyeceklerdir, demiştir.

«Sesler Rahmân'ın heybetinden kısılmıştır.» İbn Abbâs buradaki (خشعت) fiilini; susmuştur, sükûnete kavuşmuştur, şeklinde açıklar. Süddî de böyle söylemiştir. «Ve sen, fısıltıdan başka bir şey işitmezsin.» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetle Saîd İbn Cübeyr : Ayak sesleri kasdediliyor, der. İkrime, Mücâhid, Dahhâk, Rebî' İbn Enes, Katâde, İbn Zeyd ve başkaları da böyle söylemiştir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha buradaki fısıltının; gizli ses, olduğunu söyler. Bu; İkrime ve Dahhâk'dan da rivâyet edilmiştir. Saîd İbn Cübeyr, «Ve sen, fısıltıdan başka şey işitmezsin.» âyetindeki fısıltıyı : Konuşma, konuşmanın gizlisi ve ayak sesleri ile açıklar. Saîd böylece her iki açıklamayı da toplamış oluyor ki âyetin buna da ihtimâli vardır. Ayak seslerine gelince; bundan maksad insanların Mahşere yürümesi, koşmasıdır. O; onların sükûnet ve boyun eğme içinde yürümeleridir. Gizli söz ve konuşmalara gelince; bu bir durumda olup başka bir durumda olmayabilir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur : «O gün gelince; Allah'ın izni olmadan kimse konuşamaz. Onlardan kimisi bedbaht, kimisi de bahtiyârdır.» (Hûd, 105).

يَوْمَئِذٍ لَّا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَٰنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا ﴿١٠٩﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا

خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِهِۦ عِلْمًا ﴿١١٠﴾ وَعَنَتِ ٱلْوُجُوهُ لِلْحَىِّ ٱلْقَيُّومِ ۖ وَقَدْ خَابَ مَنْ حَمَلَ ظُلْمًا ﴿١١١﴾
وَمَن يَعْمَلْ مِنَ ٱلصَّٰلِحَٰتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا ﴿١١٢﴾

109 — O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnûd olduğu kimseden başkasının şefâati fayda vermez.

110 — O, onların önlerindekilerini de, arkalarındakini de bilir. Onların hiç birinin ilmi aslâ bunu kavrayamaz.

111 — Ve bütün yüzler Hayy ve Kayyûm olan Allah'a baş eğmiştir. Bir zulüm yükü taşıyanlar ise gerçekten hüsrâna uğramıştır.

112 — Kim de inanmış olarak, sâlih ameller işlerse; o, zulûmden ve hakkının yenmesinden korkmaz.

Rahmân'ın İzin Verdikleri

Allah Teâlâ buyurur ki : Kıyâmet günü Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden hoşnûd olduğu kimseden başkasının şefâatı fayda vermez. Bu, şu âyetler gibidir : «O'nun izni olmadan katında şefâat edecek kimdir.» (Bakara, 255), «Göklerde nice melek vardır ki; Allah, dileyeceği ve râzı olacağı kimseler için izin vermedikçe onların şefâatı hiç bir şeye yaramaz.» (Necm, 26), «Onlar, Allah'ın hoşnûd olduğu kimseden başkasına şefâat edemezler.» (Enbiyâ, 28), «Allah'ın katında, kendisine izin verdiğinden başkası şefâat edemez.» (Sebe', 23), «O gün rûh ve melekler saf halinde duracaklardır. Rahmân'ın izin verdiğinden başkaları konuşamazlar. O da doğruyu söyler.» (Nebe', 38). Muhtelif şekillerde Buhârî ve Müslim'de Allah Rasûlü (s.a.) nden —O ki Âdemoğlunun efendisi ve Allah katında bütün yaratıkların en şereflisidir— rivâyet edildiğine göre; o, şöyle buyurmuştur : Arş'ın altına geleceğim, Allah için secdeye kapanacağım. Allah Teâlâ bana öğünülecek o kadar çok şey açacak ki şimdi onları sayamıyorum. Beni dilediği kadar o halde bırakacak sonra : Ey Muhammed, kaldır başını; söyle dinlenecek, şefâat et şefâatın kabul edilecek, buyuracak. Bana bir sınır (bir sayı) koyacak da onları cennete koyacağım, sonra döneceğim. Allah Rasûlü (s.a.) bunu dört kez tekrârladılar. Allah'ın salâtı, selâmı ona ve diğer peygamberlere olsun. Bir hadîste şöyle buyrulur : Allah Teâlâ buyuracak : Kalbinde tane ağırlığı îmân olanları ateşten çıkarın. Birçok yaratık çıkarılacak. Sonra tekrâr buyuracak : Kalbinde yarım miskâl ağırlığı îmân olanı ateşten çıkarın. Kalbinde zerre ağırlığı îmân

olanı ateşten çıkarın. Kalbinde zerre ağırlığının en azının en azının en az kadar îmân olanı çıkarın.

«O, onların önlerindekilerini de, arkalarındakini de bilir.» Bütün yaratıkları ilmiyle kuşatmıştır. «Onların hiç birinin ilmi aslâ bunu kavrayamaz.» âyeti Allah Teâlâ'nın şu kavli gibidir : «Dilediği kadarından başka O'nun ilminden hiç bir şey kavrayamazlar.» (Bakara, 255).

«Ve bütün yüzler Hayy ve Kayyûm olan Allah'a baş eğmiştir.» âyetinde İbn Abbâs ve birçokları şöyle derler : Bütün yaratıklar ölmeyen, diri, uyumayan, her şeyi görüp gözeten idâre eden Cebbâr'a boyun eğmiş, O'na teslîm olmuştur. O; her şeyin kendisine muhtâç olduğu, ancak O'nun Zâtıyla ayakta kalabildiği, Zâtında kâmil olandır.

«Kıyâmet günü bir zulüm yükü taşıyanlar ise gerçekten hüsrâna uğramıştır.» Allah Teâlâ kıyâmet günü her hakkı sâhibine tevdî' edecektir. O kadar ki boynuzsuz koyun ile boynuzlu koyun arasında kısas yapılacak (boynuzsuz koyun boynuzludan hakkını alacaktır). Bir hadîste şöyle buyrulur : Allah Teâlâ : İzzetim ve Celâlim hakkı için bugün hiç bir zâlimin haksızlığı beni geçemeyecektir, buyuracak. Sahîh bir hadîste şöyle buyrulur :

إتقوا الظلم فان الظلم ظلمات يوم القيامة

Zulümden sakının; şüphesiz zulüm, kıyâmet günü karanlıklardır. Allah'a müşrik olduğu halde kavuşan ise bütünüyle kaybetmiş, hüsrâna uğramıştır. Zîrâ Allah Teâlâ : «Şüphesiz şirk en büyük zulümdür.» (Lokmân, 13) buyurmuştur.

«Kim de inanmış olarak, sâlih ameller işlerse; o zulümden ve hakkının yenmesinden korkmaz.» Allah Teâlâ zâlimleri ve onlar hakkındaki tehdîdi beyân ettikten sonra ikinci olarak Allah'tan korkanları ve onların hükmünü beyân buyurur. Onlar aslâ haksızlığa uğramayacaklar ve hakları yenmeyecektir. Onların günâhları artırılmayacak, iyilikleri eksiltilmeyecektir. Bu açıklama İbn Abbâs, Mücâhid, Dahhâk, Hasan, Katâde ve birçoklarına âittir. Zîrâ zulüm; kişiye bir başkasının günâhının yüklenmesidir. (الهضم) ise noksânlık ve eksiltme anlamınadır.

وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَٰهُ قُرْءَانًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ ٱلْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ
ذِكْرًا ﴿١١٣﴾ فَتَعَٰلَى ٱللَّهُ ٱلْمَلِكُ ٱلْحَقُّ ۗ وَلَا تَعْجَلْ بِٱلْقُرْءَانِ مِن قَبْلِ أَن يُقْضَىٰٓ إِلَيْكَ

وَحَيْنَا وَقُل رَّبِّ زِدْنِي عِلْمًا ﴿١١٤﴾

113 — Biz onu böylece Arapça bir Kur'an olarak indirdik. Belki sakınırlar veya onlara ibret verir diye tehdîdleri açıkladık.

114 — Gerçek hükümdâr olan Allah Yücedir. Kur'an sana vahyedilirken, vahiy bitmezden önce unutmamak için acele tekrâr edip durma ve : Rabbım, ilmimi artır, de.

Allah Teâlâ buyurur ki : Mâdem ki Allah'a dönüş ve hayırla şerrin karşılıklarının verileceği gün hiç şüphesiz vukû bulacak, meydana gelecektir. İşte Biz Kur'an'ı (bugünü) müjdeleyici ve ondan sakındırıp uyarıcı olarak apaçık, fasîh bir Arap dili ile indirmişizdir. Onda herhangi bir kapalılık ve muğlâklık yoktur. Belki sakınırlar (da günâhları, harâmları ve fuhşiyyâtı terkederler) veya onlara ibret verir (de bu; itâatı, Allah'a yaklaştıran amelleri meydana getirir) diye tehdîdleri açıkladık. Gerçek hükümdâr olan Allah Yücedir, Münezzehtir, Mukaddestir, gerçek Hükümdâr'dır, gerçeğin tâ kendisidir. Va'di haktır, tehdîdi haktır, elçileri haktır, cennet ve cehennem haktır, O'ndan olan her şey gerçektir. O'nun adâleti; uyarmadan, elçiler göndermeden, hiç kimse için bir huccet ve şüphe kalmasın diye yaratıklarından özrü kaldırmadan hiç kimseye azâb etmemektir.

Allah Teâlâ'nın : «Kur'an sana vahyedilirken, vahiy bitmezden önce unutmamak için acele sesle tekrâr edip durma.» kavli Kıyâme sûresindeki : «Onu (Kur'an'ı) acele (ezber) etmen için dilini onunla beraber oynatma. Şüphesiz onu toplamak da okutmak da Bize âittir. Öyleyse Biz onu okuttuğumuz vakit, sen onun okunuşunu dinle. Sonra şüphesiz onu açıklamak bize âittir.» (Kıyâme, 16-19) âyetleri gibidir. İbn Abbâs'tan rivâyetle sahîh bir hadîste vârid olduğu üzere Allah Rasûlü (s.a.) vahyi hemen ezberlemeye çalışır ve çok kere dilini hareket ettirirdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ da bu âyeti indirdi. Yani Hz. Peygamber (s.a.) Cibrîl kendisine vahiy getirdiğinde, ona her bir âyeti getirişinde onunla birlikte Kur'an'ı ezberlemeye şiddetli hırsından ötürü onunla birlikte söylerdi. Allah Teâlâ ona zor ve ağır gelmesin diye onun hakkında daha kolay ve daha hafîf olanına işâretle : «Onu (Kur'an'ı) acele (ezber) etmek için dilini onunla beraber oynatma. Şüphesiz onu toplamak ve okutmak Bize aittir.» (Kıyâme, 16-17) buyurdu. Yani onu

senin göğsünde toplayıp muhâfaza etmek, sonra da senin ondan hiç bir şey unutmaksızın insanlara okumanı sağlamak bizim üzerimizedir. «Biz onu okuduğumuz zaman okunuşuna uy, ta'kîb et. Sonra onu açıklamak da Bize düşer.» Bu âyet-i kerîme'de ise şöyle buyurur : «Kur'an sana vahyedilirken, vahiy bitmezden önce unutmamak için acele tekrâr edip durma, (aksine sus. Melek sana onu okumayı bitirdiği zaman onun peşinden sen oku.) ve : Rabbım, (Senden olan) ilmimi artır, de.» İbn Uyeyne —Allah ona rahmet eylesin— der ki : Allah Teâlâ, Rasûlü (s.a.) nü vefât ettirinceye kadar Hz. Peygamber (s.a.) devâmlı artırma (Rabbından ilminin artırılması) içinde olmuştur. Bunun içindir ki bir haberde şöyle deniliyor : Allah Teâlâ Rasûlüne vahyi peşpeşe indirmeye devâm etmiştir. O kadar ki Allah Rasûlü (s.a.) ne vahy en çok vefât ettiği günde gelmiştir. İbn Mâce'nin Ebu Bekr İbn Ebu Şeybe kanalıyla... Ebu Hüreyre (r.a.) den rivâyetine göre o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) şöyle duâ buyururdu : Ey Allahım, bana öğrettiğinle benî faydalandır. Bana fayda verecek olanı bana öğret ve benim ilmimi artır. Her durumda hamd Allah'a mahsûstur. Hadîsi Tirmizî de Ebu Küreyb'den, o ise Abdullah İbn Nemîr'den rivâyetle tahrîc etmiştir. Tirmizî hadîsin bu kanaldan rivâyetinin garîb olduğunu söyler. Bezzâr da hadîsi Amr İbn Ali el-Felâs kanalıyla... Mûsâ İbn Ubeyde'den rivâyet etmiştir. Bu rivâyetin sonunda şu fazlalık vardır : Cehennem ehlinin durumundan Allah'a sığınırım.

وَلَقَدْ عَهِدْنَآ إِلَىٰٓ ءَادَمَ مِن قَبْلُ فَنَسِىَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُۥ عَزْمًا ﴿١١٥﴾ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَٰٓئِكَةِ
ٱسْجُدُوا۟ لِـَٔادَمَ فَسَجَدُوٓا۟ إِلَّآ إِبْلِيسَ أَبَىٰ ﴿١١٦﴾ فَقُلْنَا يَٰٓـَٔادَمُ إِنَّ هَٰذَا عَدُوٌّ لَّكَ وَلِزَوْجِكَ
فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ ٱلْجَنَّةِ فَتَشْقَىٰٓ ﴿١١٧﴾ إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرَىٰ ﴿١١٨﴾ وَأَنَّكَ لَا
تَظْمَؤُا۟ فِيهَا وَلَا تَضْحَىٰ ﴿١١٩﴾ فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ ٱلشَّيْطَٰنُ قَالَ يَٰٓـَٔادَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَىٰ شَجَرَةِ ٱلْخُلْدِ
وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَىٰ ﴿١٢٠﴾ فَأَكَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْءَٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِن وَرَقِ
ٱلْجَنَّةِ وَعَصَىٰٓ ءَادَمُ رَبَّهُۥ فَغَوَىٰ ﴿١٢١﴾ ثُمَّ ٱجْتَبَٰهُ رَبُّهُۥ فَتَابَ عَلَيْهِ وَهَدَىٰ ﴿١٢٢﴾

115 — Andolsun ki Biz, daha önce Âdem'e de ahid vermiştik. Fakat o unuttu ve Biz onda bir azim bulmadık.

116 — Hani meleklere demiştik ki Âdem'e secde edin. İblîs'ten başka hepsi secde etmiş, o ise dayatmıştı.

117 — Biz de demiştik ki : Ey Âdem, doğrusu bu, hem senin hem de eşinin düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın. Yoksa bedbaht olursun.

118 — Zîrâ cennette ne acıkırsın, ne de çıplak kalırsın.

119 — Orada ne susarsın, ne de güneşte yanarsın.

120 — Ama şeytân ona vesvese verdi ve : Ey Âdem, sana ebedîlik ağacını ve yok olmayacak bir mülkü göstereyim mi? dedi.

121 — Bunun üzerine ikisi de ondan yediler. Hemen ayıp yerleri açıldı. Üzerlerine cennet yapraklarından yamamaya başladılar. Âdem, Rabbına karşı geldi de şaşkın düştü.

122 — Sonra Rabbı onu seçti de tevbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi.

Âdem ve Melekler

İbn Ebu Hâtim'in Ahmed İbn Sinân kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o : Ona insan adının verilmesi ancak ona ahid verilip te onun unutmasındandır, demiştir. Ali İbn Ebu Talha da bu açıklamayı İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Mücâhid ve Hasan ise ona insan adının verilmesinin sebebini : Çünkü o, ahdini terk etmiştir, şeklinde açıklarlar.

«Hani meleklere demiştik ki : Âdem'e secde edin.» âyetinde Allah Teâlâ Âdem'i şereflendirip ona ikrâmda bulunduğunu, yaratıklarından bir çoğu üzerine onu üstün kıldığını zikreder. Bu kıssa hakkında daha önce Bakara, A'râf, Hıcr, Kehf sûrelerinde bilgi geçmişti. Sâd sûresinin sonunda tekrâr gelecektir. Allah Teâlâ buralarda Âdem'in yaratılışını, onu bir şereflendirme olarak meleklere ona secdeyi emrettiğini zikreder ve İblîs'in Âdemoğulları ile eskiden babalarına olan düşmanlığını açıklar ve bu sebeple şöyle buyurur : «İblîs'ten başka hepsi secde etmiş, o ise secde etmemekte diretip büyüklenmişti. Biz de demiştik ki : Ey Âdem, doğrusu bu, hem senin hem de eşinin (Havvâ'nın) düşmanıdır. Sakın sizi cennetten çıkarmasın. Yoksa bedbaht olursun.» Onun seni cennetten çıkarmaya uğraşmasından sakın. Eğer bu ola-

cak olursa rızık aramada yorulacaksın, bedbaht olacaksın. Zîrâ sen burada rahat bir hayat, bolluk ve kolaylık içindesin. Herhangi bir külfet ve meşakkat yoktur. «Zîrâ cennette ne acıkırsın, ne de çıplak kalırsın.» Allah Teâlâ burada açlıkla çıplaklığı birlikte zikretmiştir. Zîrâ açlık karnın zilleti, çıplaklık ta dış görünüşün zilletidir. «Orada ne susarsın, ne de güneşte yanarsın.» âyetinde zikredilenler de birbirinin mukâbilidir. Susuzluk insanın içinin harâretidir ki bu susuzluktur. Güneşin sıcağında kalmak ise insanın dışının harâretidir.

«Ama şeytân ona vesvese verdi ve : Ey Âdem, sana ebedîlik ağacını ve yok olmayacak bir mülkü göstereyim mi? dedi.» Daha önce de geçtiği üzere şeytân «Böylece onların ikisini de baştan çıkarıp aldattı.» (A'râf, 22), «Ve; doğrusu ben size öğüt verenlerdenim, diye ikisine yemîn etti.» (A'râf, 21). Yine daha önce geçtiği üzere Allah Teâlâ Hz. Âdem ile eşine bütün meyvelerden yemeleri ve fakat cennetteki muayyen bir ağaca yaklaşmamalarını vahyetmişti. İblîs onlara vesvese vermekte o kadar devâm etti ki sonunda ikisi de ondan yediler. Bu, ebediyyet ağacı olup ondan yiyen kimsenin ebedî olduğu, (cennette) kalmasının devâmlı olduğu ağaçtır. Bir hadîste ebediyyet ağacı zikredilir ki bu hadîs şöyledir : Ebu Dâvûd Tayâlisî'nin Şu'be kanalıyla... Ebu Hüreyre'den, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetinde şöyle buyurmuş : Muhakkak cennette bir ağaç vardır ki, binitli onun gölgesinde yüz sene yürür de onu kat'edemez. O, ebediyyet ağacıdır. Hadîsi İmâm Ahmed rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ : «Bunun üzerine ikisi de ondan yediler. Hemen ayıp yerleri açıldı.» buyurur ki İbn Ebu Hâtim'in Ali İbn Hüseyn İşkâb kanalıyla... Übeyy İbn Kâ'b'dan rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ Âdem'i uzun boylu, gür saçlı ve uzun bir hurma gibi yaratmıştı. (Yenilmesi yasaklanan) ağaçtan tattığında, elbisesi üzerinden düştü. Edeb yerinin ortaya çıkmasının ilki budur. Âdem ayıp yerine baktığında cennette koşmaya başladı, saçları bir ağaca takıldı da onunla didişmeye, uğraşmaya başladı. Rahmân nidâ buyurup : Ey Âdem, Ben'den mi kaçıyorsun? buyurdu. Âdem Rahmân'ın sözünü duyduğunda : Ey Rabbım hayır, fakat utancımdan kaçıyorum. Tevbe edip dönsem beni cennete iâde eder misin? dedi de Allah Teâlâ : Evet, buyurdu. İşte Allah'ın : «Âdem, Rabbından kelimeler belleyip aldı. Bunun üzerine onun tevbesini kabul etti.» (Bakara, 37) kavli budur. Bu hadîsin isnâdı Hasan ile Übeyy İbn Kâ'b arasında kopuktur. Zîrâ Hasan, Übeyy'den hadîsi işitmemiştir. Aynı şekilde hadîsin merfû' olarak rivâyeti de şüphelidir.

«Üzerlerine cennet yapraklarından yamamaya başladılar.» Mücâhid der ki : Elbise şeklinde yamamaya başladılar. Katâde ve Süddî de

böyle söylemiştir. İbn Ebu Hâtim'in Ca'fer kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, «Üzerlerine cennet yapraklarından yamamaya başladılar.» âyeti hakkında şöyle demiştir : İncir yaprağı koparıp bunları ayıp yerlerine koymaya başladılar.

«Âdem, Rabbına karşı geldi de şaşkın düştü. Sonra Rabbı onu seçti de tevbesini kabul etti ve ona doğru yolu gösterdi.» Buhârî'nin Kuteybe kanalıyla... Ebu Hüreyre'den, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetinde o, şöyle dedi : Günâhınla insanları cennetten çıkarıp onları mutsuz eden sen değil misin? Hz. Âdem de şöyle dedi : Ey Mûsâ, Allah'ın risâleti ve konuşmasıyla seçtiği sen değil misin? Beni yaratmazdan evvel Allah'ın benim hakkımda yazmış olduğu bir işten dolayı mı beni ayıplıyorsun? ---veya şöyle demiştir : Beni yaratmazdan önce Allah'ın takdîr buyurduğu bir işten dolayı mı beni ayıplıyorsun? Allah Rasûlü (s.a.) : Ve Âdem Mûsâ'ya üstün geldi, buyurmuştur. Bu hadîsin Buhârî ve Müslim ile diğer Müsned'lerde (muhtelif kanallardan rivâyeti) vardır. İbn Ebu Hâtim'in Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Hz. Âdem ve Hz. Mûsâ, Rabları katında münâkaşa edip tartıştılar. Hz. Âdem bu tartışmada Mûsâ'yı yendi. Mûsâ dedi ki : Allah'ın eliyle yarattığı, rûhundan kendisine üfürdüğü, melekleri kendisine secde ettirdiği, cennette iskân buyurduğu sen değil misin? Sonra senin hatân yüzünden insanlar yeryüzüne indirildi. Hz. Âdem de şöyle dedi : Sen, Allah'ın risâleti ve konuşmasıyla seçtiği, içinde her şeyin açıklaması olan levhaları verdiği, sırdaş olarak kendine yakınlardan kıldığı Mûsâ değil misin? Allah'ın Tevrât'ı ben yaratılmazdan ne kadar önce yazdığını buldun? Hz. Mûsâ bu soruya; kırk yıl önce, diye cevab verdi. Hz. Âdem : Onda : «Âdem Rabbına karşı geldi de şaşkın düştü.» diye yazılı buldun mu? diye sordu, Hz. Mûsâ yine evet, dedi. Hz. Âdem : O halde beni yaratmazdan kırk sene önce işleyeceğime dâir Allah'ın benim üzerime yazmış olduğu bir ameli işledim diye mi beni ayıplıyorsun? dedi. Allah Rasûlü (s.a.) buyurdu ki : Ve Âdem Mûsâ'ya (delil bakımından) üstün geldi. (Hadîsin râvîlerinden olan) Hâris (İbn Ebu Zübâb) der ki : Bu hadîsi Abdurrahmân İbn Hürmüz bana Ebu Hüreyre'den, o da Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyet etti.

قَالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنِ اتَّبَعَ
هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَىٰ ﴿١٢٣﴾ وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا وَ

نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ أَعْمٰى ﴿١٢٤﴾ قَالَ رَبِّ لِمَ حَشَرْتَنِي أَعْمٰى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا ﴿١٢٥﴾
قَالَ كَذٰلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا وَكَذٰلِكَ الْيَوْمَ تُنْسٰى ﴿١٢٦﴾

123 — Buyurdu ki : Birbirinize düşman olarak hepiniz oradan inin. Ben'den size bir yol gösteren gelir de kim Benim yoluma uyarsa ne sapar, ne de bedbaht olur.

124 — Kim de Benim zikrimden yüz çevirirse; bilsin ki, onun dar bir geçimi olur ve kıyâmet gününde Biz onu kör olarak haşrederiz.

125 — Der ki : Rabbım, beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki ben gören birisiydim.

126 — Allah buyurur ki : Öyledir işte. Sana âyetlerimiz gelmişti de sen onları unutmuştun. Bugün de sen öylece unutulursun.

Kör Olarak Haşrolacaklar

Allah Teâlâ Hz. Âdem, Havvâ ve İblîs'e : «Hepiniz birbirinize düşman olarak cennetten inin.» buyurur ki biz bu konuyu Bakara sûresinde genişçe vermiştik. «Birbirinize düşman olarak...» buyurur ki bir tarafta Hz. Âdem ve zürriyyeti, diğer tarafta İblîs ve zürriyyeti vardır. «Elbet Benden size bir yol gösteren gelir.» âyetindeki hidâyet Ebu Âliye'ye göre Peygamberler, elçiler ve açıklamadır.

«Benim yoluma uyan ne sapar, ne de bedbaht olur.» âyeti hakkında İbn Abbâs der ki : Dünyada sapmaz (dalâlete düşmez), âhirette de bedbaht olmaz.

«Kim de Benim zikrimden yüz çevirirse; (Benim emrime ve Rasûlüme indirdiklerime zıd gider, ondan yüz çevirir de unutmuş görünür ve onun dışında başka bir şeyden hidâyet almaya kalkarsa) bilsin ki onun (dünyada) dar bir geçimi olur.» Onun için huzûr ve göğüs ferâhlığı yoktur. Sapıklığından ötürü göğsünde bir sıkıntı vardır. İsterse dışı nimet içinde olsun, dilediğini giymiş, dilediğini yemiş, dilediği yerde ikâmet etmiş olsun. Kalbi yakîn ve hidâyetle temizlenmedikçe o şüphe, hayret ve kalb huzûrsuzluğu içindedir. Devâmlı bir şüphe içinde bocalamaktadır. İşte bu; geçimin darlığındandır. Ali İbn Ebu Talha'nın «Onun dar bir geçimi olur.» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetine göre o, bunun mutsuzluk, bedbahtlık olduğunu söylemiştir. Avfî'nin İbn Abbâs'tan rivâyetine göre ise Allah Teâlâ «Onun dar bir

geçimi olur.» âyetinde şöyle buyurmuştur : Çok olsun, az olsun kullarımdan herhangi birine vermiş olduğum her bir malda o kulum onunla Benden korkmaz ise onda hiç bir hayır yoktur ve bu, onun geçiminde bir darlıktır. Denilir ki; sapıtmış bir kavim, dünyada bir genişlik ve zenginlik içinde oldukları halde haktan yüz çevirmişler ve büyülenmekte imişler. Onların geçimleri de dar olmuş. Zîrâ onlar Allah'a karşı sû-i zannları ile onu yalanlamalarından ötürü Allah'ın bu geçimlerini devâm ettirmeyeceğini sanıyorlarmış. Kul Allah'ı yalanlayıp onun hakkında sû-i zannda bulunur ve ona güvenmezse geçimi ona zorlaşır. İşte geçimde darlık budur. Dahhâk : O (dar geçim) kötü amel ve pis rızıktır, demiştir. İkrime ve Mâlik İbn Dînâr da böyle söyler. Süfyân İbn Uyeyne'nin Ebu Hâzim'den, onun Ebu Seleme'den, onun da Ebu Saîd'den «Dar bir geçim» hakkındaki rivâyetinde o, şöyle demiş : Onun kabri, üzerine daraltılır da, kaburgaları orada darmadağınık olur. Ebu Hâtim er-Râzî, Nu'mân İbn Ebu Ayyâş'ın künyesinin Ebu Seleme olduğunu belirtmiştir. İbn Ebu Hâtim'in Ebu Zür'a kanalıyla... Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) Allah Teâlâ'nın «Onun dar bir geçimi olur.» kavli hakkında şöyle buyurmuştur : Bu, kabrin sıkmasıdır. Hadîsin mevkûf olarak rivâyeti daha sıhhatlıdır. Yine İbn Ebu Hâtim'in Rebî' İbn Süleymân kanalıyla... Ebu Hüreyre'den, onun da Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyetine göre şöyle buyurmuş : Mü'min kabrinde yeşil bir bahçededir. Kabir onun için yetmiş kulaç genişletilir ve kabri onun için ayın ondördündeki ay gibi kendisi için aydınlatılır. «Onun dar bir geçimi olur.» âyetinin ne hakkında nâzil olunduğunu biliyor musunuz? Dar geçim nedir biliyor musunuz? Onlar : Allah ve Rasûlü en iyi bilendir, dediler de : Kâfirin kabrindeki azâbıdır. Nefsim kudret elinde olan (Allah) a yemîn ederim ki onun üzerine doksan dokuz Tinnîn musallat edilir. Tinnîn nedir biliyor musunuz? Doksan dokuz yılandır. Her yılanın yedi başı vardır. Onun cismine üfürür, sokar ve haşrolunacağı güne kadar onu tırmalayıp parçalarlar. Hadîsin merfû' olarak rivâyet edilmiş olması gerçekten münkerdir. Bezzâr'ın Muhammed İbn Yahyâ el-Ezdî kanalıyla... Ebu Hüreyre'den, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den «Onun dar geçimi olur.» âyeti hakkında rivâyetine göre şöyle buyurmuştur : «Allah Teâlâ'nın buyurmuş olduğu dar geçim şudur : Onun üzerine doksan dokuz yılan musallat kılınır da kıyâmet kopuncaya kadar onun etini parçalarlar. Yine Bezzâr'ın Ebu Zür'a kanalıyla... Ebu Hüreyre'den, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetine göre «Onun dar bir geçimi olur.» âyeti hakkında şöyle buyurmuş : Bu, kabir azâbıdır. Hadîsin isnâdı ceyyiddir.

«Ve kıyâmet gününde Biz onu kör olarak haşrederiz.» âyeti hakkında Mücâhid, Ebu Sâlih ve Süddî : Bir hucceti ve bir delili olmaksı-

zın, derler. İkrime de : Cehennem dışında her şey ondan gizlenir, örtülüp saklanır, demiştir. Burada onun gözü ve basîreti kör olarak haşrolunması veya cehenneme gönderilmesi de kasdedilmiş olabilir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette : «Biz, onları kıyâmet günü körler, dilsizler ve sağırlar olarak yüzüstü haşredeceğiz. Yurtları cehennemdir. O ne zaman sönmeye yüz tutsa, hemen alevini artırırız.» (İsrâ, 97) buyururken; bu sebeple burada da : «Rabbım, beni niçin kör olarak haşrettin? Halbuki ben (dünyada) gören birisiydim. Allah Teâlâ da buyurur ki : Öyledir işte. Sana âyetlerimiz gelmişti de sen onları unutmuştun. Bugün de sen öylece unutulursun.» Nasıl ki sen Allah'ın âyetlerinden yüz çevirmiş ve onlara karşı onları hiç hatırlamayan, anmayanın muâmelesiyle muâmelede bulunmuştun ve sana onlar ulaştırıldıktan sonra onları unutmuş görünüp onlardan yüz çevirmiş ve gâfil olmuştun; işte Biz de sana seni unutan kimsenin muâmelesi ile muâmelede bulunacağız. «İşte onlar; bugünlerine kavuşmayı nasıl unutmuşlar idiyse, Biz de bugün onları öylece unuturuz.» (A'râf, 51) Zîrâ cezâ, amel cinsindendir. Anlamını anlamak ve gereğince amel etmekle beraber Kur'an'ın lafzını unutmaya gelince; her ne kadar başka bir yönden bu da tehdîd edilmişse dahi bu özel tehdîdin içine girmez. (Kur'an'ın lafzını unutmayla ilgili olarak) şiddetli ve kuvvetli tehdîd ve yasaklamalar sünnette vârid olmuştur. Şöyle ki :

İmâm Ahmed'in Halef İbn Velîd kanalıyla... Sa'd İbn Ubâde —Allah ondan hoşnûd olsun— den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Bir kimse ki Kur'an'ı okuyup onu unutursa; Allah'a kavuştuğu günde Allah'a çolak (veya cüzzamlı) olarak kavuşur. İmâm Ahmed hadîsi ayrıca Yezîd İbn Ebu Ziyâd kanalıyla... Ubâde İbn es-Samit'ten, o da Hz. Peygamber (s.a.) den şeklinde bir isnâdla yukardakinin aynı olarak rivâyet etmiştir.

وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ ۚ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَىٰ ﴿١٢٧﴾

127 — İşte isrâfa sapanları, Rabbının âyetlerine inanmayanları böylece cezâlandıracağız. Hem âhiretin azâbı, daha çetin ve daha süreklidir.

Haddi Aşanların Cezâsı

Allah Teâlâ burada şöyle buyuruyor : Biz Allah'ın âyetlerini yalanlayan ve isrâfa sapanları hem dünyada, hem de âhirette böyle ce-

zâlandırırız. «Onlara dünya hayatında azâb vardır. Âhiret azâbı ise daha zorludur. Allah'a karşı onları koruyacak kimse de yoktur.» (Ra'd, 34) Bunun içindir ki : «Hem âhiretin azâbı, (elem yönüyle dünya azâbından) daha çetin (daha devâmlı) ve süreklidir.» Onlar bu azâbın içinde devâmlı kalacaklardır, buyurmuştur. Yine bunun içindir ki Allah Rasûlü (s.a.) haklarında liân uygulanan iki kişiye : Şüphesiz dünya azâbı âhiret azâbından daha hafîf, daha kolay katlanılır bir azâbdır, buyurmuştu.

أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِنِهِمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي
النُّهَىٰ ﴿١٢٨﴾ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِن رَّبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى ﴿١٢٩﴾ فَاصْبِرْ عَلَىٰ
مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا ۖ وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ
النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَىٰ ﴿١٣٠﴾

128 — Kendilerinden önce nice nesilleri yok edişimiz hâlâ onları uyarmadı mı? Halbuki onların yurdlarında gezinip duruyorlar. Doğrusu bunda sağduyu sâhipleri için âyetler vardır.

129 — Şâyet Rabbının verilmiş bir sözü ve ta'yîn ettiği bir vakit olmasaydı, hemen azâba uğrarlardı.

130 — Onların söylediklerine sabret ve güneşin doğmasından önce de, batmasından önce de Rabbını hamd ile tesbîh et. Gece saatlarında ve gündüzleri de tesbîh et ki, Rabbının rızâsına eresin.

Allah Teâlâ buyurur ki : Ey Muhammed, onlardan önce elçileri yalanlamış olan nice ümmetleri helâk etmiş olmamızla onların yok olmaları; onlardan ne bir kalıntının, ne bir kaynağın ne de bir izin kalmamış olması senin getirdiklerini yalanlayan şu kimseleri yola getirmedi mi? Halbuki bizzât kendileri onlardan sonra halef olup gezdikleri onların boş ülkelerinde bu durumu görmekte, müşâhede etmektedirler. Doğrusu bunda sağduyu sâhipleri için âyetler vardır. Allah Teâlâ başka bir âyette : «Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki orada olanları akledecek kalbleri, işitecek kulakları olsun. Ne var ki yalnız gözler kör ol-

maz, göğüslerde olan kalbler de körleşir.» (Hacc, 46) buyururken Secde sûresinde de şöyle buyurmuştur : «Şimdi yurdlarında gezip dolaştıkları, kendilerinden önceki nesillerden nicesini yok etmiş olmamız, onları doğru yola sevketmez mi? Şüphesiz bunlarda âyetler vardır. Hâlâ dinlemezler mi?» (Secde, 26).

«Şâyet Rabbının verilmiş bir sözü ve ta'yîn ettiği bir vakit olmasaydı, hemen azâba uğrarlardı.» Allah'tan geçmiş bir söz olmasaydı; haklarında huccet ve delil konulmadan Allah'ın kimseye azâb etmeyeceği sözü ve Allah Teâlâ'nın bu yalanlayanlara koymuş olduğu belirli bir süre bulunmasaydı, elbette azâb onlara ansızın gelirdi. Bu sebeple Allah Teâlâ peygamberini tesellî ederek şöyle buyurur : «Onların söylediklerine, (seni yalanlamalarına) sabret ve güneşin doğmasından önce de —Sabah namazı kasdediliyor—, batmasından önce de —İkindi namazı kasdediliyor— Rabbını hamd ile tesbîh et.» Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Cerîr İbn Abdullah el-Becelî (r.a.) den rivâyetle geldiğine göre; o, şöyle anlatmıştır :

كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنَظَرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةً يَعْنِي الْبَدْرَ فَقَالَ إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ هٰذَا الْقَمَرَ لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيَتِهِ فَإِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُغْلَبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا فَافْعَلُوا

Allah Rasûlü (s.a.) nün yanında bulunuyorduk. Ayın ondördü gecesi aya baktı ve şöyle buyurdu : Şu ayı gördüğünüz gibi sizler mutlakâ Rabbınızı göreceksiniz. O'nu görmede zahmet ve izdihâma dûçâr kalmayacaksınız. Uykuya mağlûb olmayarak güneşin doğuşundan ve batışından önce namaz kılabilirseniz kılın. Bundan sonra Allah Rasûlü (s.a.) bu âyeti okudu. İmâm Ahmed'in Süfyân İbn Uyeyne kanalıyla... Umâre İbn Ruveybe'den rivâyetinde o, Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işitmiş : Güneşin doğuşundan ve batışından önce namaz kılan hiç kimse aslâ ateşe girmeyecektir. Hadîsi Müslim de Abdülmelik İbn Umeyr kanalıyla rivâyet etmiştir. Müsned ve Sünen'lerde İbn Ömer'den rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur : Makâm itibârıyla cennet ehlinin en aşağı olanı, kendisine verilenlere iki bin senelik yoldan bakan kimsedir. Onların en uzakta olanına en yakında olanına bakar gibi bakacaktır. Onların makâm itibârıyla en üstün olanı ise günde iki kere Allah Teâlâ'ya bakandır.

«Gece saatlarında (uykuyu terkederek) tesbîh et.» Bazıları bunu

akşam ve yatsı namazlarına hamletmişlerdir. «(Gece saatlarının mukâbili olarak) gündüzleri de tesbîh et ki, Rabbının rızâsına eresin.» Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur : «Şüphesiz Rabbın sana verecek ve sen hoşnûd olacaksın.» (Duhâ, 5). Sahîh bir hadîste rivâyet olunuyor ki :

إِنَّ اللهَ يَقُولُ لِأَهْلِ الْجَنَّةِ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ يَقُولُونَ لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ فَيَقُولُ هَلْ رَضِيتُمْ فَيَقُولُونَ وَمَالَنَا لَا نَرْضَى وَقَدْ أَعْطَيْتَنَا مَالَمْ تُعْطِ أَحَداً مِنْ خَلْقِكَ فَيَقُولُ أَنَا أُعْطِيكُمْ أَفْضَلَ مِنْ ذٰلِكَ قَالُوا يَارَبِّ وَأَيُّ شَيْءٍ أَفْضَلُ مِنْ ذٰلِكَ فَيَقُولُ أُحِلُّ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِي فَلَا أَسْخَطُ عَلَيْكُمْ بَعْدَهُ أَبَداً

Allah Teâlâ cennet ehline : Ey cennet ehli, buyuracak da onlar : Buyur ey Rabbımız, bizi mutlu kıldın, diyecekler. Rab Teâlâ : Hoşnûd oldunuz mu? buyuracak. Onlar : Bize ne oluyor ki hoşnûd olmayacakmışız? Yaratıklarından hiç kimseye vermediklerini bize verdin, diyecekler. Allah Teâlâ : Şüphesiz Ben size bundan üstününü vereceğim, buyuracak da onlar : Bundan daha üstün olan hangi şeydir? diye soracaklar, şöyle buyuracak : Size hoşnûdluğumu bahşedeceğim, bundan sonra ebediyyen size öfkelenmeyeceğim, buyuracak. Bir hadîste belirtildiğine göre : Ey cennet ehli, sizin için Allah katında bir va'd vardır ki, bu va'dini sizin için yerine getirmek istiyor, denilecek. Onlar : O va'd de nedir? Bizim yüzlerimizi beyâzlatmadı mı, terazilerimizi ağırlaştırmadı mı? Bizi ateşten uzaklaştırıp cennete koymadı mı? diyecekler. Allah Teâlâ yüzünden hicâbı açacak da Zâtına bakacaklar. Allah'a yemîn olsun ki Allah'a bakmaktan daha hayırlı bir şey onlara verilmiş değildir. İşte (âyette zikredilen) fazlalık budur.

وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرِزْقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ ﴿١٣١﴾ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَا نَسْأَلُكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ ﴿١٣٢﴾

131 — Onlardan bazılarına; denemek için verdiğimiz dünya hayatının süsüne gözlerini dikme. Rabbının rızkı daha hayırlı ve daha devâmlıdır.

132 — Ehline namazı emret. Kendin de onda devâmlı ol. Biz senden rızık istemiyoruz. Sana Biz rızık veririz. Âkıbet takvâya erenlerindir.

Dünya Hayatının Süsü

Allah Teâlâ, peygamberi Muhammed (s.a.) e hitâben şöyle buyurur : Şu nimet içinde yüzenlere, onların benzerlerine ve içinde bulundukları nimetlere gözünü dikip bakma. Zîrâ bu zâil olacak bir ihtişâm, fânî bir nimettir. Biz bu nimetleri onlara, denemek için veririz. Kullarımdan şükredenler ne kadar da azdır. Mücâhid der ki «Onlardan bazılarına...» âyetinde zenginler kasdedilmektedir. «Allah sana onlara verdiğinden daha hayırlısını vermiştir.» Nitekim başka bir âyet-i kerîme'de şöyle buyurmaktadır : «Doğrusu Biz sana tekrârlanan yedi (Sûre) yi ve şu Kur'an'ı verdik. Sakın onlardan bazı sınıflara verdiğimiz geçimliğe (geçinme ve eğlenmelerine sebep kıldığımız şeylere) gözünü dikme.» (Hıcr, 87-88). Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın, elçisi için âhiret yurdunda biriktirmiş oldukları öyle büyüktür ki sınırı yoktur ve vasfedilmesi de mümkün değildir. Nitekim başka bir âyet-i kerîme'de : «Şüphesiz Rabbın sana verecek ve sen hoşnûd olacaksın.» (Duhâ, 5) buyururken burada da : «Rabbının rızkı daha hayırlı ve daha devâmlıdır.» buyurmuştur. Sahîh bir hadîste rivâyet edildiğine göre; Allah Rasûlü (s.a.), hanımlarına (bir ay süreyle yaklaşmamaya) yemîn edip de kadınlarından ayrıldığı zaman onun bulunduğu odaya giren Hz. Ömer İbn Hattâb Allah Rasûlünü bir hasır üzerine uzanmış olarak görmüştü. Evde deri tabaklamada kullanılan bir ağacın yapraklarından bir yığın ile tabaklanmış asılı bir deriden başka hiç bir şey yoktu. Hz. Ömer'in gözlerinden yaş boşandı ve ağladı. Allah Rasûlü : Seni ağlatan nedir? diye sordu da Hz. Ömer : Ey Allah'ın elçisi, Kisrâ ve Kayser içinde bulundukları (ihtişâm) içindeler sen ise Allah'ın yaratıklarından seçtiğisin, dedi. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdu : Ey Hattâb'ın oğlu, sen şüphede misin yoksa? Onlar öyle bir kavimdirler ki, onların nimetleri dünya hayatlarında onlara hemen (âcilen) verilmiştir. Allah Rasûlü (s.a.), gücü yetmekle birlikte dünya malına insanların en az rağbet edeniydi. Eline geçtiği zamanda ise Allah'ın kullarına şöyle şöyle onları dağıtırdı. Yarına kendisi için hiç bir şey biriktirmezdi. İbn Ebu Hâtim'in Yûnus kanalıyla... Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) : Sizin için korktuklarımdan en korkutucu olanı, Allah'ın sizin için dünya süsünü açmasıdır, buyurmuştur. Onlar : Ey Allah'ın elçisi, dünya süsü de nedir? diye sordular da : Yeryüzünün bereketleridir, buyurdu. Katâde ve Süddî âyetteki (الزهرة) kelimesinden,

dünya hayatının süsünün kasdedildiğini söylerler. Katâde'nin ifâdesine göre âyetteki (لنفتنهم) fiili de; imtihân etme, deneme anlamınadır.

«Ehline namazı emret. Kendin de onda devâmlı ol.» Namaz kılmalarını sağlamakla onları Allah'ın azâbından kurtar. «Sen de onu işlemede sabırlı ol.» Başka bir âyette şöyle buyuruluyor : «Ey îmân edenler, kendinizi ve çoluk çocuğunuzu ateşten koruyun.» (Tahrîm, 6). İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babam'ın Zeyd İbn Eslem'den, onun da babasından rivâyetine göre; o, şöyle anlatmış : Ben ve Yerfe (Hz. Ömer'in kölesinin ismidir.), Ömer İbn Hattâb'ın yanında gecelerdik. Onun için geceden bir saat vardı ki onda namaz kılardı. Bazan kalkmamış olurdu da biz : (Daha önce) kalktığı gibi bu gece kalkmayacak, derdik. Uyandığı zaman âilesini de kaldırır ve : «Ehline namazı emret. Kendin de onda devâmlı ol.» derdi.

«Biz senden rızık istemiyoruz. (Sen namaz kıldığın zaman senin hiç ummadığın yerden sana rızık gelir.)» Nitekim başka âyetlerde şöyle buyrulur : «Kim Allah'tan korkarsa, ona bir çıkış yolu ihsân eder ve ona beklemediği yerden rızık verir.» (Talâk, 2-3), «Ben cinnleri ve insanları ancak Bana kulluk etsinler diye yarattım. Onlardan rızık istemiyorum. Beni doyurmalarını da istemiyorum. Şüphesiz ki rızıklandıran da, güç ve kuvvet sâhibi olan da Allah'tır.» (Zâriyât, 56-58). Bu sebeple burada da : «Biz senden rızık istemiyoruz.» buyurmuş olup Sevrî burayı : Seni rızık aramakla mükellef tutmadık, şeklinde anlamıştır. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Saîd el-Eşecc'in Hafs İbn Gıyâs'dan, onun Hişâm'dan, onun da babasından rivâyetine göre o, dünya ehlinin yanına girip de onların dünyalarından bir tarafını (bir ucunu) gördüğünde âilesine dönüp eve girer : «Sana Biz rızık veririz.» kısmına gelinceye kadar «Dünya hayatının süsüne gözlerini dikme.» âyetlerini okur, sonra da : Haydin namaza, Allah size rahmet eylesin, dermiş. Yine İbn Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... Sâbit'den rivâyetine göre; o, şöyle anlatmış : Hz. Peygamber (s.a.) in başına bir yoksulluk geldiği zaman âilesine seslenir : Ey ehlim, namaz kılın, namaz kılın, buyururmuş. Sâbit der ki : Peygamberlerin başına bir iş geldiği zaman onlar namaza sığınırlardı. Tirmizî ve İbn Mâce'nin İmrân İbn Zâide kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyetlerinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ buyurur ki : Ey Âdemoğlu (kalbini) Bana ibâdet için boşalt ki göğsünü zenginlikle doldurup fakîrliğini gidereyim. Eğer böyle yapmazsan senin kalbini meşgûliyetle doldurur ve fakîrliğini giderip kapatmam. İbn Mâce'nin Dahhâk kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre; o, Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyurur-

ken işitmiş : Kim bütün üzüntüleri bir tek üzüntü: âhiret üzüntüsü kılarsa, Allah Teâlâ dünyasıyla ilgili üzüntüleri için ona yeter. Kimin dünya halleri hakkında üzüntüleri çoğalırsa; hangi vâdîsinde helâk olacağı Allah'ı ilgilendirmez. Yine İbn Mâce'nin Şu'be kanalıyla... Zeyd İbn Sâbit'den rivâyetinde o, Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işitmiş : Kimin düşüncesi dünya olursa, Allah Teâlâ onun işlerini dağıtır ve yoksulluğunu gözleri önüne koyar. Dünyadan ona ancak kendisi için yazılanı gelir. Kimin de niyyeti âhiret olursa, Allah Teâlâ onun işlerini toparlar ve zenginliğini kalbine koyar. Zelîl kılınmış ve boyun eğmiş halde dünya ona gelir.

«Âkıbet takvâya erenlerindir.» Dünyada ve âhirette güzel sonuç —ki o cennettir— Allah'tan korkanlar içindir. Sahîh bir hadîste belirtildiğine göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Bu gece (rü'yâda) gördüm ki sanki biz Ukbe İbn Râfi'in evinde imişiz. Bize İbn Tâb'ın (İbn Tâb, bir Medînelinin adıdır.) hurmalarından hurma getirilmiş. Ben bunu dünyada güzel âkıbetin ve yükselmenin bizim olacağı ve dinimizin olgunlaşıp güzelleşmiş olduğu ile yorumladım.

وَقَالُوا لَوْلَا يَأْتِينَا بِآيَةٍ مِّن رَّبِّهِ ۚ أَوَلَمْ تَأْتِهِم بَيِّنَةُ مَا فِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ ﴿١٣٣﴾ وَلَوْ أَنَّا
أَهْلَكْنَاهُم بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِن
قَبْلِ أَن نَّذِلَّ وَنَخْزَىٰ ﴿١٣٤﴾ قُلْ كُلٌّ مُّتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا ۖ فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ
السَّوِيِّ وَمَنِ اهْتَدَىٰ ﴿١٣٥﴾

133 — Rabbından bize bir âyet getirseydi ya? derler. Onlara önceki kitablarda apaçık deliller gelmedi mi?

134 — Eğer onları daha evvel azâba uğratarak yok etseydik : Rabbımız, bize bir peygamber gönderseydin de hor ve rüsvay olmadan önce âyetlerine uysaydık olmaz mıydı? diyeceklerdi.

135 — De ki : Herkes gözlemektedir, siz de gözleye durun. Şüphesiz kimlerin dosdoğru, düz yolun sâhipleri olduğunu ve kimlerin hidâyete ermiş bulunduğunu yakında bileceksiniz.

Allah Teâlâ kâfirlerin şu sözlerini haber veriyor : «Muhammed bize Rabbından (onun Allah'ın elçisi olduğu konusunda doğruluğuna delâlet eden) bir âyet, (bir alâmet) getirseydi ya?» Allah Teâlâ da şöyle buyurur. «Onlara önceki kitablarda apaçık deliller gelmedi mi?» Burada ümmî olduğu, yazmayı bilmediği, kitâb ehlinden ders görmediği halde Allah Teâlâ'nın ona indirmiş olduğu Kur'ân-ı Azîm kasdedilmektedir. Onda geçmiş zamanlarda evvelkilerin başlarına gelenlerin haberleri, geçmiş kitaplardan tahrîf edilmemiş olanlarına uygun olarak gelmiştir. Şüphesiz Kur'an onları muhâfaza eden, sıhhatlı olanlarını tasdîk eden, onlar lehinde ve aleyhlerinde yalan olarak düzülmüş olanların hatâsını beyân edendir. Bu âyet-i kerîme, Allah Teâlâ'nın Ankebût sûresindeki : «Rabbından ona âyetler indirilmeli değil miydi? derler. De ki : O âyetler ancak Allah nezdindedir. Ben, sâdece apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunan bu kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmiyor mu? Bunda inanan kavim için öğüt ve rahmet vardır.» (Ankebût, 50-51) kavli gibidir. Buhârî'nin Sahîh'inde Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyet edilen bir hadîste o, şöyle buyurmuştur : Hiç bir peygamber yoktur ki bir misline beşeriyetin îmân edeceği mucizeler kendisine verilmiş olmasın. Bana verilen ise Allah Teâlâ'nın bana vahyetmiş olduğu vahiydir. Şüphesiz ben, kıyâmet günü onların kendisine tâbi olanı en çok olacağımı umuyorum. Burada Allah Rasûlü (s.a.) ne verilmiş olan mucizelerin en büyüğü zikredilmektedir ki o, Kur'an'dır. Onun sayılamayacak kadar çok mucizeleri vardır. Nitekim öncekilerin kitablarında bu konular mevcûd olup anlatılmıştır.

Sonra Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Eğer onları daha evvel azâba uğratarak yok etseydik; Rabbımız, bize bir peygamber gönderseydin...» diyeceklerdi. Şâyet şu yalanlayıcıları, onlara bu şerefli elçiyi göndermeden ve şu Kitâb-ı Azîm'i indirmeden önce helâk etmiş olsaydık onlar mutlakâ şöyle diyeceklerdi : «Rabbımız, bize bir peygamber gönderseydin de hor ve rüsvây olmadan önce âyetlerine uysaydık olmaz mıydı?» kısmında bu yalanlayıcıların yalanlamada ısrâr eden, inâdlaşan kimseler olarak îmân etmeyeceklerini beyân buyurmuştur. «Onlara her türlü âyet gelse bile. Elem verici azâbı görünceye kadar (inanmazlar.)» (Yûnus, 97). Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «İşte şu da indirdiğimiz kitabdır, mübârektir. Öyleyse ona uyun ve sakının ki merhamet olunasınız. Demeyesiniz ki : Bizden önce kitab, yalnız iki topluluğa indi, bizim ise onlarınkinden hiç haberimiz yok. Veya demeyesiniz ki : Bize de o kitab indirilseydi, muhakkak ki onlardan daha fazla hidâyete ererdik. İşte size Rabbınızdan apaçık huccet, hidâyet ve rahmet gelmiştir. Artık Allah'ın âyetlerini yalanlayanlardan ve onlardan yüz çevirenden daha zâlim kimdir? Biz, âyet-

lerimizden yüz çevirenleri bu yüzden azâbın kötüsüyle cezâlandıracağız.» (En'âm, 155-157), «Allah'a var güçleriyle yemîn ettiler ki : Eğer kendilerine bir uyarıcı gelirse andolsun ki ümmetlerin içinde en doğru yolda gidenlerden biri olacaklardır. Fakat bir uyarıcı gelince onların sâdece nefretlerini artırdı.» (Fâtır, 42), «Onlar, bütün güçleriyle Allah'a yemîn ettiler ki; eğer kendilerine bir âyet gelirse mutlakâ ona inanacaklar. De ki : Âyetler, ancak Allah'ın nezdindedir. O geldiği zaman da, onların yine inanmayacaklarının farkında değil misiniz? Biz, onların kalblerini ve gözlerini çevirîriz de ona ilk defa îmân etmedikleri gibi azgınlıkları içinde kör ve şaşkın bırakırız.» (En'âm, 109-110).

Sonra şöyle buyurur : «Ey Muhammed, seni yalanlayan, sana zıd giden, küfür ve inâdında devâm edenlere de ki : «(Bizden ve sizden) herkes gözlemektedir, siz de gözleye durun, (bekleyin.) Şüphesiz kimlerin dosdoğru, düz yolun sâhipleri olduğunu ve kimlerin hidâyete (hakka, olgunluk yoluna) ermiş bulunduğunu yakında bileceksiniz.» Bu, Allah Teâlâ'nın şu âyetleri gibidir : «Azâbı gördükleri vakit, kimin yolunun sapık olduğunu bileceklerdir.» (Furkân, 42), «Yarın; kimin pek yalancı, şımarığın biri olduğunu bileceklerdir.» (Kamer, 26).

TÂ-HÂ SÛRESİNİN SONU

ENBİYÂ SÛRESİ

ENBİYÂ SÛRESİ

(Mekke'de nâzil olmuştur.)

Buhârî der ki : Bize Muhammed İbn Beşşâr'ın... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Benî İsrâîl (İsrâ), Kehf, Meryem, Tâ-Hâ ve Enbiyâ sûreleri ilk nâzil olan sûrelerdendir ve bunlar benim ilk okuduğum (veya ezberlediğim) sûrelerdendir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

اقْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ مُعْرِضُونَ ﴿١﴾ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ ذِكْرٍ مِنْ رَبِّهِمْ مُحْدَثٍ إِلَّا
اسْتَمَعُوهُ وَهُمْ يَلْعَبُونَ ﴿٢﴾ لَاهِيَةً قُلُوبُهُمْ ۗ وَأَسَرُّوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ
مِثْلُكُمْ ۖ أَفَتَأْتُونَ السِّحْرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ ﴿٣﴾ قَالَ رَبِّي يَعْلَمُ الْقَوْلَ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ
وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٤﴾ بَلْ قَالُوا أَضْغَاثُ أَحْلَامٍ بَلِ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ
كَمَا أُرْسِلَ الْأَوَّلُونَ ﴿٥﴾ مَا آمَنَتْ قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا ۖ أَفَهُمْ يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1 — İnsanların hesâb görme zamanı yaklaştı. Fakat onlar hâlâ gaflet içinde yüz çeviriyorlar.

2 — Rablarından kendilerine yeni bir uyarı gelmeye dursun. Onlar bunu mutlakâ eğlenerek dinlemişlerdir.

3 — Kalbleri gaflet içerisinde. Zulmedenler gizlice fısıldaştılar : Bu, sizin gibi bir insandan başka bir şey midir? Siz, göz göre göre büyüye mi aldanacaksınız?

4 — Dedi ki : Benim Rabbım gökte ve yerde söyleneni bilir. O, Semî'dir, Alîm'dir.

5 — Onlar : Hayır, bunlar saçma sapan rü'yâlardır. Hayır, onu uydurmuştur, hayır, o, şâirdir. Haydi önceki peygamberler gibi o da bize bir mucize getirsin, dediler.

6 — Onlardan önce helâk etmiş olduğumuz kasaba halkı îmân etmemişti. Şimdi bunlar mı îmân edecekler?

Hesâb Görme Zamanı

Allah Teâlâ kıyâmetin yaklaştığı ve insanların ondan gaflet içinde olduğu, onun için amel işlemedikleri, kıyâmete hazırlıkta bulunmadıkları tenbîhinde bulunuyor. Neseî der ki : Bize Ahmed İbn Nasr... Ebu Saîd el-Hudrî'den, o da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyet ediyor ki insanlar : «Dünyada gaflet içinde yüz çevirmektedirler.» Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurur : «Allah'ın emri geldi. Artık onu acele istemeyin.» (Nahl, 1), «Saat yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir âyet görürlerse, yüz çevirirler ve; süregelen bir büyüdür, derler.» (Kamer, 1-2).

(.....)

İbn Asâkir'in Âmir İbn Rabîa'nın hal tercemesinde Mûsâ İbn Ubeyd el-Âmidî kanalıyla...Âmir İbn Rabîa'dan rivâyetine göre bir arap ona müsâfir olmuş, Âmir ona güzelce ikrâmda bulunmuş ve Allah Rasûlü (s.a.) nden bahsetmiş. Adam daha sonra Âmir'e gelip : Allah Rasûlü'nden araplar içinde bir vâdîyi bana arâzî olarak vermesini istedim. Allah Rasûlü; (bu isteğimi kabul edip bana o yeri verdi) istiyorum ki sana ve senden sonra nesline âit olacak ondan bir parçayı sana vereyim, dedi. Âmir ona şöyle cevab verdi : Senin bana vereceğin arâzîye ihtiyâcım yok. Bugün öyle bir sûre nâzil oldu ki bize dünyayı unutturdu. O, şu sûredir : «İnsanların hesâb görme zamanı yaklaştı. Fakat onlar hâlâ gaflet içinde yüz çeviriyorlar.»

Sonra Allah Teâlâ, Kureyş ve onlara benzeyen kâfirlere hitâben onların, Allah'ın Rasûlüne indirmiş olduğu vahye kulak vermediklerini haber verip şöyle buyurur : «Rablarından kendilerine yeni bir uyarı gelmeye dursun. Onlar bunu mutlakâ eğlenerek dinlemişlerdir.» İbn

Abbâs der ki : Size ne oluyor ki kitâb ehline ellerinde olanları soruyorsunuz; onlar kitâblarını tahrîf etmişler, değiştirmişler, ona ziyâdede bulunmuş ve eksiltmişlerdir. Halbuki sizin kitâbınız, Allah'ın kitâblarının en yenisidir. Sâdece onu okuyun ki o eskimemiştir. İbn Abbâs'ın bu sözünü bizim verdiğimize benzer şekilde Buhârî rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ : «Zulmedenler gizlice fısıldaştılar : Bu, sizin gibi bir insandan başka bir şey midir?...» buyurur ki; onlar, bu sözleriyle Allah Rasûlü (s.a.) nü kasdediyorlar ve onun peygamber olmasını uzak görüyorlardı. Zîrâ Hz. Peygamber de onlar gibi bir insandır. O halde nasıl olur da vahiy kendilerine değil, ona gelebilir? Bu sebepledir ki onlar : «Siz, göz göre göre büyüye mi aldanacaksınız?» Ona tâbi olup da sihir olduğunu bile bile sihir yapan kimse gibi mi olacaksınız? diye konuşurlar. Allah Teâlâ da onların iftirâ ve uydurduklarına bir cevab olarak şöyle buyurur : Dedi ki : «Benim Rabbım gökte ve yerde söyleneni bilir.» O'na hiç bir gizlilik gizli kalmaz. İlklerin ve sonların haberini içine alan şu Kur'an'ı indiren O'dur. O Kur'an ki göklerde ve yerde gizliyi bilen Allah'tan başka onun gibisini hiç kimse getiremez. Allah Teâlâ : «O; sizin sözlerinizi en iyi işiten ve sizin durumlarınızı en iyi bilendir.» buyurur ki; bu, onlar için bir tehdîddir. «Onlar : Hayır, bunlar saçma sapan rü'yâlardır. Hayır, onu uydurmuştur...» âyeti kâfirlerin inâd ve inkârlarını, Kur'an'ı nitelemelerinde ihtilâfa düştüklerini, Kur'an hakkında şaşkınlık ve sapıklıklarını haber veriyor. Bir keresinde onu sihir, diğer bir keresinde şiir, başka bir zaman saçma sapan rü'yâlar, diğer bir keresinde de uydurma saymışlardır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyrulur : «Bir bak, sana nasıl misâller getirip saptılar. Bir daha yol bulamazlar.» (Furkân, 9).

«Haydi önceki peygamberler gibi o da bize bir mucize getirsin.» sözleriyle Sâlih (a.s.) in devesini, Hz. Mûsâ ve Îsâ (a.s.) nın mucizelerini kasdediyorlar. Allah Teâlâ başka bir âyette : «Bizi âyetlerle göndermekten alıkoyan şey; ancak öncekilerin onları yalanlamış olmalarıdır. Semûd'a da gözleri göre göre bir dişi deve vermiştik de, ona zulmetmişlerdi.» (İsrâ, 59) buyururken aynı sebeple burada : «Onlardan önce helâk etmiş olduğumuz kasabalar halkı îmân etmemişti. Şimdi bunlar mı îmân edecekler?» Kendilerine elçiler gönderilen kasabalardan hangisinin peygamberine mucize vermişsek îmân etmemişler, aksine onları yalanlamışlardır. Biz de bu sebeple onları helâk etmişizdir. Onlar îmân etmemişken bunlar mı mucizeleri görseler îmân edecekler? Hayır : «Doğrusu, üzerlerine Rabbının sözü hak olanlar inanmazlar. Onlara her türlü âyet gelse bile, elem verici azâbı görünceye kadar.» (Yûnus, 96-97) buyurmuştur. Onların hepsi (Kureyş kâfirleri) Allah Rasûlü (s.a.) nün ellerinde diğer peygamberlerden müşâhede olunan-

dan daha açık, daha parlak, daha kesin ve mağlûb edici mucizeleri, kesin huccetleri, apaçık delilleri müşâhede etmiş, görmüşlerdir.

İbn Ebu Hâtim —Allah ona rahmet eylesin— der ki : Zeyd İbn Hubâb kanalıyla... Ubâde İbn Sâmit'i gören birisinden rivâyetle anlatıldığına göre; o, şöyle anlatıyor : Biz mescidde idik. Ebubekir es-Sıddîk (r.a.) bizimle beraberdi. Bir kısmımız diğer bir kısmımıza Kur'an okutuyordu. Abdullah İbn Übeyy İbn Selûl geldi. Yanında bir yastık ve bir örtü vardı. Bunları koydu ve yaslandı. İbn Übeyy güzel yüzlü, fasih konuşan çokça mücâdele eden birisiydi. Ey Ebubekir, Muhammed'e söyle evvelkilerin getirdiği gibi bize bir mucize getirsin. Mûsâ levhaları getirmiş, Dâvûd Zebûr'u getirmiş, Sâlih deveyi getirmiş, Îsâ İncil'i ve sofrayı getirmiş, dedi. Ebubekir (r.a.) ağladı. Allah Rasûlü (s.a.) dışarı çıktı. Ebubekir Allah Rasûlü (s.a.) ne; kalkın, şu münâfığa karşı ondan yardım isteyelim, dedi. Allah Rasûlü (s.a.) : Benim için kalkılmaz, kalkmak ancak Allah içindir, buyurdu. Biz : Ey Allah'ın elçisi, biz şu münâfıktan (hoşlanmadığımız bazı şeyler) gördük, bize eziyyeti dokundu, dedik. Şöyle buyurdu : Cibrîl bana dedi ki : Çık ve Allah'ın sana bahşettiği nimetleri, senin üstün kılındığın fazîletini haber ver. Bana müjdeledi ki Allah beni kırmızı ve siyah (derililere) gönderdi, cinleri uyarmamı bana emretti, ümmî olduğum halde bana kitâbını verdi, geçmiş ve gelecek günâhımı bağışladı, adımı ezânda zikretti, beni meleklerle te'yîd buyurdu, bana zaferi bahşetti, korkuyu önümde kıldı, bana Kevser'i verdi, kıyâmet günü benim havuzumu havuzların en büyüğü kıldı, insanlar başlarını dikerek koşuşturdukları zamanda bana Makâm-ı Mahmûd'u va'detti, beni insanlardan haşrolunacak ilk zümre içinde kıldı, benim şefaatıma ümmetimden yetmiş bin kişiyi hesâbsız olarak cennete koydu, bana hükümrânlık ve mülk verdi, beni Naîm cennetleri içinde cennetin en yüce odasında kıldı. Benim üzerimde Arş'ı taşıyan meleklerden başka hiç kimse yoktur. Bana bizden öncekilerden hiç kimseye helâl kılmadığı halde ganîmetleri helâl kıldı. Bu hadîs gerçekten garîbdir.

وَمَآ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِيٓ إِلَيْهِمْ فَسْـَٔلُوٓا۟ أَهْلَ ٱلذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧﴾ وَمَا
جَعَلْنَٰهُمْ جَسَدًا لَّا يَأْكُلُونَ ٱلطَّعَامَ وَمَا كَانُوا۟ خَٰلِدِينَ ﴿٨﴾ ثُمَّ صَدَقْنَٰهُمُ ٱلْوَعْدَ
فَأَنجَيْنَٰهُمْ وَمَن نَّشَآءُ وَأَهْلَكْنَا ٱلْمُسْرِفِينَ ﴿٩﴾

7 — Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını göndermedik. Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline sorun.

8 — Biz onları yemek yemez bir cesed kılmadık ve onlar ebedî de değillerdi.

9 — Nihâyet onlara verdiğimiz sözün doğruluğunu gösterdik. Kendilerini ve dilediklerimizi kurtardık, aşırı gidenleri de yok ettik.

Peygamberlik Müessesesi

Allah Teâlâ, insanlardan elçiler gönderilmesini inkâr edenlere red makâmında şöyle buyuruyor : «Senden önce de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını göndermedik.» Daha önce geçen elçilerin hepsi beşerden erkekler idi. İçlerinde meleklerden hiç kimse yoktu. Başka âyetlerde ise şöyle buyrulur : «Senden önce gönderdiğimiz elçiler de ancak kasabalar halkından, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkeklerdi.» (Yûsuf, 109), «De ki : Ben, peygamberlerin ilki değilim.» (Ahkâf, 9). Allah Teâlâ geçmiş ümmetlerin de bunu inkâr ederek : «Bir insan mı bizi hidâyete eriştirecek?» (Teğâbün, 6) dediklerini hikâye eder. Bunun içindir ki burada : «Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun.» Yahûdî, Hıristiyan ve diğer dinlere mensûb olanlar gibi ümmetlerden ilim ehline sorun : Onlara gelen elçiler insan mı yoksa melek mi imişler? Onlar ancak insan idiler, buyurur. Bu, Allah'ın yaratıklarına olan nimetlerinin kemâlindendir. Zîrâ onlara kendi içlerinden Allah'tan alarak teblîğ ettiklerini alabilecekleri elçiler göndermiştir.

«Biz onları yemek yemez bir cesed kılmadık.» Aksine onlar yemek yiyen cesedler idiler. Başka bir âyette Allah Teâlâ : «Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de şüphesiz yemek yerler, sokaklarda gezinirlerdi.» (Furkân, 20) buyurur ki; onlar, beşer nevinden bir insan idiler. İnsanlar gibi yer içerlerdi. Kazanç ve ticâret için çarşılara da girerlerdi. Müşrikler : «Bu peygambere ne oluyor ki, yemek yiyor, sokaklarda geziyor? Ona beraberinde bulunup uyaran bir melek indirilmeli değil miydi? Yahut kendisine bir hazîne verilmeli veya besleneceği bir bahçe olmalı değil miydi? O zâlimler dediler ki : Siz, büyülenmiş bir adamdan başkasına tâbi olmuyorsunuz.» (Furkân, 7-8) diyorlar ama bütün bunlar onlara bir zarar verecek ve onlardan hiç bir şey de eksiltecek değildir. «Onlar dünyada ebedî de değillerdir.» Aksine yaşar, sonra ölürler. «Senden önce hiç bir insanı ebedî kılmadık.» (Enbiyâ, 34). Onların özelliği, kendilerine Allah Teâlâ'dan vahyolunması-

dır. Melekler onlara, Allah Teâlâ'dan yaratıkları hakkındaki hükümlerini, O'nun emir ve yasaklarını indirirler. «Nihâyet onlara verdiğimiz sözün doğruluğunu gösterdik.» Zâlimler mutlakâ helâk olunacaktır. Allah Teâlâ va'dinde doğru söylemiş ve böylece de yapmıştır. Bunun içindir ki : «Kendilerini ve dilediklerimizi (onlara tâbi olan inananları) kurtardık, (elçilerin getirmiş olduğunu yalanlayan) aşırı gidenleri de yok ettik.» buyurmuştur.

لَقَدْ أَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠﴾ وَكَمْ قَصَمْنَا مِن قَرْيَةٍ
كَانَتْ ظَالِمَةً وَأَنشَأْنَا بَعْدَهَا قَوْمًا آخَرِينَ ﴿١١﴾ فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنَا إِذَا هُم مِّنْهَا يَرْكُضُونَ
﴿١٢﴾ لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَىٰ مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا يَا وَيْلَنَا
إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿١٤﴾ فَمَا زَالَت تِّلْكَ دَعْوَاهُمْ حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ ﴿١٥﴾

10 — Andolsun ki, size içinde zikrinizin bulunduğu bir Kitâb indirdik. Hâlâ akletmiyor musunuz?

11 — Biz, zulmeden nice kasabayı kırıp geçirdik. Ve onlardan sonra başka bir kavmi var ettik.

12 — Bizim baskınımızı hissettikleri zaman onlar oradan kaçmaya yelteniyorlardı.

13 — Koşup kaçmayın, size nimet verilen yere, yurtlarınıza dönün. Elbette sorguya çekileceksiniz.

14 — Dediler ki : Vay başımıza gelenlere, doğrusu biz zâlimler idik.

15 — Bu haykırmaları devâm edip dururken Biz; onları, biçilmiş bir ot, sönmüş bir ocak haline getirdik.

Baskına Tutulanlar

Allah Teâlâ Kur'an'ın şerefine işâret ve onun kadrini bilmeye teşvîkle şöyle buyurur : «Andolsun ki, size içinde zikrinizin bulunduğu bir kitâb indirdik.» İbn Abbâs âyetteki (ذكركم) kelimesini; sizin şerefiniz, olarak açıklar. Mücâhid aynı kelimeyi : Sizin sözünüz, sizden bahseden, olarak açıklarken Hasan da : Sizin dininiz, demiştir. «Hâlâ akletmiyor musunuz?» Hâlâ bu nimeti anlayıp kabûl ile karşılamıyor

musunuz? Nitekim başka bir âyette şöyle buyrulur : «Doğrusu bu; sana ve kavmine bir öğüttür. Ondan sorguya çekileceksiniz.» (Zuhruf, 44). Allah Teâlâ : «Biz zulmeden nice kasabayı kırıp geçirdik.» buyurur ki, buradaki (كَمْ) edâtı çokluk bildiren bir edattır. Nitekim şu âyetlerde de böyledir : «Nûh'dan sonra nice nesilleri yok etmişizdir.» (İsrâ, 17), «Nice kasabaları zulüm ederken helâk ettik. Şimdi onların altları üstlerine gelmiş, ıpıssız durmaktadır, kuyuları körelmiş, sarayları yıkılmıştır.» (Hacc, 45).

«Ve onlardan sonra başka bir kavmi, (başka bir ümmeti) var ettik. Bizim baskınımızı hissettikleri zaman onlar (peygamberlerinin va'dettiği gibi azâbın başlarına geleceğini anladıklarında) oradan kaçmaya yelteniyorlardı. Koşup kaçmayın, size nimet verilen yere, yurtlarınıza dönün.» Burası takdîrî olarak (Allah'ın bir kaderi olarak) onlarla alay etmedir. Onlara takdîrî olarak şöyle deniliyor : Âzâbın tepenize inmesinden kaçmaya yeltenmeyin. Nimet, sevinç, hoş bir hayat ve mesken içinde olduğunuz yerlere dönün. Katâde buranın onlarla bir alay olduğunu söyler. «(İçinde bulunduğunuz hale, nimete şükrü yerine getirip getirmediğinizden) elbette sorguya çekileceksiniz.» Günâhlarını itirâfın kendilerine hiç bir fayda vermediği anda «Vay başımıza gelenlere, doğrusu biz zâlimler idik.» diyerek günâhlarını itirâf ettiler. «Bu haykırmaları, (âdetleri olduğu şekilde, zulumlerini itirâf ettikleri sözlerine) devam edip dururken Biz; onları, biçilmiş bir ot, sönmüş bir ocak haline getirdik. (Hareketleri ve sesleri söndü gitti.)»

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَآءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا لَٰعِبِينَ ﴿١٦﴾ لَوْ أَرَدْنَآ أَن نَّتَّخِذَ لَهْوًا لَّٱتَّخَذْنَٰهُ
مِن لَّدُنَّآ إِن كُنَّا فَٰعِلِينَ ﴿١٧﴾ بَلْ نَقْذِفُ بِٱلْحَقِّ عَلَى ٱلْبَٰطِلِ فَيَدْمَغُهُۥ فَإِذَا هُوَ زَاهِقٌ
وَلَكُمُ ٱلْوَيْلُ مِمَّا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾ وَلَهُۥ مَن فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَمَنْ عِندَهُۥ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ
عِبَادَتِهِۦ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ ﴿١٩﴾ يُسَبِّحُونَ ٱلَّيْلَ وَٱلنَّهَارَ لَا يَفْتُرُونَ ﴿٢٠﴾

16 — Biz göğü, yeri ve ikisinin arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık.

17 — Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, elbette onu kendi katımızdan edinirdik. Fakat aslâ edinmedik.

18 — Hayır; Biz gerçeği, bâtılın tepesine indiririz de onun beynini parçalar. Bir de bakarsın ki o, yok olup gitmiştir. Allah'a yakıştırdıklarınızdan dolayı yazıklar olsun size.

19 — Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Katında olanlar O'na kulluk etmekten büyüklenmezler ve usanmazlar.

20 — Gece gündüz hiç durmaksızın O'nu tesbîh ederler.

Oyun Olsun Diye Bir Şey Yaratmadık

Allah Teâlâ : «Kötülük edenlere yaptıklarının karşılığını vermek, güzel hareket edenleri de daha güzeliyle mükâfâtlandırmak...» (Necm, 31) üzere gökleri ve yeryüzünü hak ile, adâletiyle yarattığını haber veriyor. O, bunları boş yere ve oyun olsun diye yaratmamıştır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur : «Biz göğü, yeryüzünü ve ikisinin arasında bulunanları boşuna yaratmadık. Bu, küfretmiş olanların zannıdır. Vay o küfretmiş olanlara cehennem ateşinden.» (Sâd, 27). «Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, elbette onu kendi katımızdan edinirdik. Fakat aslâ edinmedik.» âyetini Mücâhid'den rivâyetle İbn Ebu Necîh şöyle açıklar : «Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, elbette onu kendi katımızdan edinirdik.» Cenneti, cehennemi, ölümü, yeniden diriltmeyi ve hesâbı yaratmazdık. Hasan, Katâde ve başkaları da âyetteki (لهواً) «eğlence» anlamında olan kelimenin Yemen ahâlîsinin dilinde kadın anlamına geldiğini söylerler. İbrâhîm en-Nehaî âyeti şöyle anlıyor : Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, elbette onu kendi katımızdan, hûrîlerden edinirdik. İkrime ve Süddî ise burada eğlenceden maksadın, çocuk olduğunu söylerler. Bu ve bundan önceki iki açıklama birbirinin tamâmlayıcısı gibidir. Bu, Allah Teâlâ'nın şu kavli gibidir : «Şâyet Allah, çocuk edinmek isteseydi, yaratıklarından dilediğini seçerdi. O, bundan münezzehtir.» (Zümer, 4). Allah Teâlâ zâtını mutlak olarak çocuk edinmekten tenzîh buyuruyor. Özellikle Allah'ın Îsâ'yı veya melekleri çocuk edindiği gibi iftirâlarından ve bâtıl olarak söylediklerinden zâtını tenzîh etmiştir. Allah Teâlâ onların söylediklerinden münezzehtir, mukaddestir, yücedir. Allah Teâlâ : «Fakat aslâ edinmedik.» buyurur. Katâde, Süddî, İbrâhîm en-Nehaî ve Muğîre İbn Miksem burayı şöyle anlarlar : Aslâ Biz onu yapacak değiliz. Mücâhid, âyetteki her (ان) kelimesinin inkâr anlamında olduğunu söylemiştir.

«Hayır; Biz gerçeği, bâtılın tepesine indiririz.» Gerçeği açıklarız, böylece bâtıl zâil olur, ortadan kalkar. «Bir de bakarsın ki o, yok olup gitmiştir.» Allah'a yakıştırarak söyleyip attığınız iftirâlardan, Allah'a çocuk isnâd etmenizden ötürü yazıklar olsun size.

Sonra Allah Teâlâ, meleklerin kendisine ibâdet üzere olduklarını, gece ve gündüz âdetlerinin Allah'a itâat olduğunu haber verip şöyle buyuruyor : «Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Katında olan (melek) lar O'na kulluk etmekten büyüklenmezler, bundan usanmazlar.» Başka bir âyette şöyle buyrulur : «Mesîh, Allah'a kul olmaktan aslâ çekinmez. Gözde melekler de. Kim O'na kulluktan çekinir ve büyüklük taslarsa; bilsin ki O, hepsini huzûruna toplayacaktır.» (Nisâ, 172). «Ve büyüklenmezler, usanmazlar. Gece gündüz hiç durmaksızın O'nu tesbîh ederler.» Gece ve gündüz amel etmek onlarda âdet haline gelmiştir. Gerek niyyet ve amelleriyle Allah'a itâat ederler, ancak buna güçleri yeter. «Ki onlar, Allah'ın kendilerine emrettiğine kat'iyyen baş kaldırmazlar ve emrolunduklarını yaparlar.» (Tahrîm, 6). İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ali İbn Ebu Dülâme el-Bağdâdî'nin... Hakîm İbn Hizâm'dan rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Allah Rasûlü (s.a.) ashâbı arasında idi. Birden onlara : Benim işittiğimi işitiyor musunuz? diye sordu. Onlar : Biz hiç bir şey işitmiyoruz, dediler. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdu : Şüphesiz ben, gökyüzünün inleyişini işitiyorum. O, inlemeden dolayı elbette ayıplanacak değildir. Onda hiç bir karış yer yoktur ki üzerinde secde eden veya kıyâmda olan bir melek bulunmasın. Hadîs garîb olup tahrîc etmemişlerdir. Ayrıca İbn Ebu Hâtim hadîsi Yezîd İbn Zürey' kanalıyla... Katâde'den mürsel olarak da rivâyet etmiştir. Ebu İshâk'ın Hassân İbn Muhârık'tan, onun Abdullah İbn Hâris İbn Nevfel'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Ben çocuk iken bir gün Kâ'b el-Ahbâr'ın yanına oturmuştum. Ona : Allah Teâlâ'nın : «Gece gündüz hiç durmaksızın O'nu tesbîh ederler.» kavli hakkında ne dersin? Konuşma, mesaj iletme ve amel onları tesbîhten alıkoyup meşgûl etmez mi? dedim. Kim bu çocuk? diye sordu. Abdülmuttalib oğullarındandır, dediler. Başımı öptü, sonra bana şöyle dedi : Yavrucuğum, Allah sizin için nasıl nefes alıp verme yaratmışsa, onlar için de tesbîhi yaratmıştır. Sen nefes alıp verirken konuşmuyor musun? Nefes alıp verirken yürümüyor musun?

أَمِ اتَّخَذُوٓا۟ ءَالِهَةً مِّنَ ٱلْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ ﴿٢١﴾ لَوْ كَانَ فِيهِمَآ ءَالِهَةٌ إِلَّا ٱللَّهُ لَفَسَدَتَا ۚ فَسُبْحَٰنَ ٱللَّهِ
رَبِّ ٱلْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ ﴿٢٢﴾ لَا يُسْـَٔلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْـَٔلُونَ ﴿٢٣﴾

21 — Yoksa onlar yerden birtakım tanrılar edindiler de onlar mı ölüleri diriltecekler?

22 — Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı, bunların ikisi de muhakkak ki bozulup gitmişti. Arş'ın Rabbı olan Allah, onların nitelendirdiklerinden münezzehtir.

23 — O; yaptığından sorumlu değildir, fakat onlar sorumludurlar.

Allah Teâlâ kendisi dışında ilâhlar edinenlere inkâr sadedinde şöyle buyurur : «Yoksa onlar yerden birtakım tanrılar edindiler de onlar mı ölüleri diriltecekler?» Yeryüzünden onları diriltip çıkaracaklar? Onlar elbette bunun hiç birine güç yetirici değildirler. O halde nasıl olur da Allah için eşler koşar ve O'nunla birlikte bunlara tapınırlar? Sonra Allah Teâlâ, Allah dışında ilâhlar olmuş olsaydı, göklerin ve yeryüzünün bozulup gideceğini haber verip şöyle buyurur : «Eğer göklerde ve yerde Allah'tan başka tanrılar olsaydı, bunların ikisi de muhakkak ki bozulup gitmişti.» Allah Teâlâ başka bir âyette : «Allah hiç bir çocuk edinmemiştir ve O'nunla birlikte hiç bir ilâh da yoktur. Olsaydı, o zaman her ilâh, kendi yarattığını alıp götürür ve birbirinden üstün çıkmaya çalışırlardı. Allah, onların nitelendirdiklerinden münezzehtir.» (Mü'minûn, 91) buyururken burada da : «Arş'ın Rabbı olan Allah, onların nitelendirdiklerinden münezzehtir.» Allah'ın oğlu veya ortağı olduğuna dâir söylediklerinden Allah Teâlâ münezzehtir, onların uydurup iftirâ ettiklerinden yücedir, uzaktır, buyurur. «O, yaptığından sorumlu değildir, fakat onlar sorumludurlar.» O; hükmü değiştirilmeyecek, azameti, celâli, kibriyâsı, yüceliği, hikmeti, adâleti ve lutfu ile karşısına kimsenin çıkamayacağı yegâne hâkimdir. «Fakat onlar sorumludurlar.» O, yaratıklarına yaptıklarından soracaktır. Başka bir âyette : «Rabbına andolsun ki, onların hepsine birden mutlakâ soracağız; yapmakta oldukları şeyleri.» (Hıcr, 92-93) buyurur ki bu, yine Allah Teâlâ'nın : «Barındıran, ama barındırılmaya muhtâç olmayan kimdir.» (Mü'minûn, 88) âyeti gibidir.

أَمِ اتَّخَذُوا مِن دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ هَٰذَا ذِكْرُ مَن مَّعِيَ وَذِكْرُ مَن قَبْلِي ۗ بَلْ أَكْثَرُهُمْ

لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ ﴿٢٤﴾ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ ﴿٢٥﴾

24 — Yoksa O'ndan başka tanrılar mı edindiler? De ki : Kesin delilinizi getirin, işte benimle birlikte olanların zikri ve benden öncekilerin zikri. Hayır; onların çoğu hakkı bilmezler de onun için yüz çevirirler.

25 — Senden önce gönderdiğimiz her peygambere : Benden başka tanrı yoktur, Bana kulluk edin, diye vahyetmişizdir.

«Yoksa O'ndan başka tanrılar mı edindiler? (Ey Muhammed) de ki : (Söylediğinize) kesin delilinizi getirin.» İşte benim ve ümmetimin kitâbı olan Kur'an ve benden öncekilerin geçmiş semâvî kitâbları. Bütün bunlar sizin söylediğiniz ve sandığınızın tersinedir. Allah Teâlâ'nın gönderdiği her peygambere indirdiği bütün kitâblar Allah'tan başka ilâh olmadığını söylemekte, bildirmektedir. Fakat ey müşrikler, siz gerçeği bilmemektesiniz ve bu yüzden ondan yüz çevirmektesiniz. «Senden önce gönderdiğimiz her peygambere : Benden başka tanrı yoktur, Bana kulluk edin, diye vahyetmişizdir.» Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurur : «Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerden sor. Biz, Rahmân'dan başka ibâdet edilecek tanrılar meşrû' kılmış mıyız?» (Zuhruf, 45), «Andolsun ki her ümmete : Allah'a ibâdet edin ve putlardan kaçının, diye peygamberler göndermişizdir.» (Nahl, 36). Allah'ın göndermiş olduğu her peygamber, tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdete çağırır. Yaratılış da buna zâten şâhiddir. Müşriklerin ise bir delili, bürhânı yoktur. Rabları katında onların delilleri çürütülmüştür. Allah'ın gazabı onlar üzerinedir ve onlara şiddetli bir azâb vardır.

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَٰنُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ ۚ بَلْ عِبَادٌ مُكْرَمُونَ ﴿٢٦﴾ لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ ﴿٢٧﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ﴿٢٨﴾ وَمَنْ يَقُلْ مِنْهُمْ إِنِّي إِلَٰهٌ مِنْ دُونِهِ فَذَٰلِكَ نَجْزِيهِ جَهَنَّمَ ۚ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٢٩﴾

26 — Dediler ki : Rahmân çocuk edindi. O'nun şânı yücedir. Hayır, onlar ikrâm edilmiş kullardır.

27 — Onlar sözle aslâ O'nun önüne geçemezler. Ancak O'nun emriyle hareket ederler.

28 — O, onların önlerindekilerini de bilir, arkalarındakini de bilir. Onlar, Allah'ın hoşnûd olduğu kimseden başkasına şefâat edemezler ve O'nun korkusundan titrerler.

29 — Bunlardan kim : Tanrı O değil de benim, derse; onu derhâl cehennemle cezâlandırırız. Biz, zâlimlerin cezâsını böyle veririz.

Rahmân Çocuk Edindi Diyenler

Allah Teâlâ araplardan bazılarının : Melekler Allah'ın kızlarıdır, dedikleri gibi Allah'ın meleklerden çocuğu olduğunu sananların bu inançlarını red makâmında şöyle buyuruyor : «O'nun şânı yücedir. Hayır, melekler ikrâm edilmiş, Allah katında yüce makâmlarda Allah'ın şerefli kullarıdır. Onlar söz ve iş olarak son derecede Allah'a itâat üzeredirler. Allah'tan önce söz söyleyemezler. Ancak O'nun emriyle hareket ederler. O'nun huzûrunda herhangi bir işte öne geçemezler. O'nun hiç bir emrine muhâlefet etmezler. Aksine O'nun emrini yerine getirmeye koşarlar. Allah Teâlâ'nın ilmi onları kuşatmıştır. Onlara gizli olan hiç bir şey Allah'a gizli kalmaz. «O, onların önlerindekilerini de bilir, arkalarındakini de bilir. Onlar, Allah'ın hoşnûd olduğu kimseden başkasına şefâat edemezler.» Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurur : «O'nun izni olmadan katında şefâat edecek kimdir?» (Bakara, 255), «Allah'ın katında, kendisine izin verdiğinden başkası şefâat edemez.» (Sebe', 23). Bu anlamdaki âyetler çoktur. «Allah'ın korkusundan titrerler. Bunlardan kim (Allah'ın dışında Allah ile beraber bir ilâh olduğunu iddiâ eder) ve : Tanrı O değil de benim, derse; onu derhâl cehennemle cezâlandırırız. Biz, zâlimlerin cezâsını böyle veririz.» Bu durumda olan herkesi işte böylece cezâlandırırız. Bu, şart olup şartın bulunması onun meydana gelmesini gerektirmez. Nitekim şu âyetlerde de böyledir : «De ki : Eğer Rahmân'ın çocuğu olsaydı, kulluk edenlerin ilki ben olurdum.» (Zuhruf, 81), «Eğer Allah'a ortak koşarsan şüphesiz amellerin boşa gider.» (Zümer, 65).

أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا ۖ وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ ۖ
أَفَلَا يُؤْمِنُونَ ﴿٣٠﴾ وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا
لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٣١﴾ وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا ۖ وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾
وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ ۖ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ ﴿٣٣﴾

30 — O küfredenler görmezler mi ki, gökler ve yer bitişikken Biz ayırdık onları. Ve her şeyi sudan canlı kıldık. Hâlâ inanmıyorlar mı?

31 — Onlar sarsılmasın diye yeryüzüne sâbit dağlar yerleştirdik. Doğru yolda gitsinler diye orada geniş yollar açtık.

32 — Gökyüzünü de korunmuş bir tavan kıldık. Fakat onlar bundaki âyetlerden yüz çeviriyorlar.

33 — Geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı yaratan O'dur. Her biri bir yörüngede yüzer.

Korunmuş Tavan

Allah Teâlâ tâm kudretine, eşyâyı yaratmadaki yüce hükümrânlığına, bütün mahlûkâtı kahr u galebesi altına almasına işâretle buyurur ki : O küfredenler, Allah'ın ilâhlığını inkâr edenler, O'nunla birlikte başkasına tapınanlar bilmezler mi ki Allah yegâne yaratıcı, yegâne idâre edicidir. Nasıl olur da O'ndan başkasına tapınma ve O'na bir başkasıyla ortak koşma uygun düşer? «Onlar görmezler mi ki, gökler ve yer bitişikken Biz ayırdık onları.» Her şey birbirine bitişik, yapışık, birbirinin üzerinde yığılmış halde idi. Başlangıçta bu böyle idi. Sonra Allah Teâlâ birini diğerinden ayırdı; gökleri ve yeryüzünü yedi kat kıldı. Dünya semâsı ile yeryüzünün arasını hava ile ayırdı. Gökyüzü yağmur yağdırdı ve yeryüzü bitki bitirdi. Bunun içindir ki : «Ve her şeyi sudan canlı kıldık. Hâlâ inanmıyorlar mı?» Onlar yaratıkların azar azar, ayân-beyân olarak meydana geldiğini müşâhede etmektedirler. Bu ise dilediğine güç yetiren, fâil-i muhtâr bir yaratıcının varlığına delildir. Şair'in dediği gibi :

«Her şeyde O'nun bir olduğuna delâlet eden bir alâmet vardır.»

Süfyân es-Sevrî'nin babasından, onun da İkrime'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : İbn Abbâs'a : Gece mi yoksa gündüz mü daha önce ol-

du? diye soruldu da, şöyle dedi : Görmüyor musunuz; gökler ve yer bitişik iken aralarında karanlıktan başka bir şey var mıydı? Bu, gecenin gündüzden önce olduğunu bilmeniz içindir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... İbn Ömer'den rivâyetine göre bir adam ona gelip gökleri ve yeri sorup : «Gökler ve yer bitişikken» ne durumda idiler? demişti. Dedi ki : Şu ihtiyara git ve ona sor. Sonra gel, sana ne söylediğini bana da haber ver. Adam İbn Abbâs'a gidip ona sordu da, İbn Abbâs şöyle dedi : Evet, gökler bitişik idi, yağmur yağdırmıyordu. Yeryüzü bitişik idi, bitki bitirmiyordu. Allah Teâlâ yeryüzü halkını yarattığı zaman bunu (gökleri) yağmurla; şunu da (yeryüzünü) bitkilerle yardı. Adam İbn Ömer'e dönüp bunları haber verdi de İbn Ömer : İşte şimdi gerçekten İbn Abbâs'a Kur'an hakkında ilim verilmiş olduğunu bildim, doğru söylemiş, gerçekten öyle idi, dedi. İbn Ömer der ki : İbn Abbâs'ın Kur'an tefsîrindeki cür'eti beni şaşırtıyor, derdim. Şimdi ise ona Kur'an hakkında ilim verildiğini gerçekten bildim. Atıyye el-Avfî der ki : Şu (gökyüzü) bitişik olup yağmur yağdırmıyor idi, yağmur yağdırdı. Şu yeryüzü bitişik olup bitki bitirmiyordu, bitki bitirdi.

İsmâîl İbn Ebu Hâlid der ki : Ebu Sâlih el-Hanefî'ye «Gökler ve yer bitişikken Biz ayırdık onları.» âyetini sordum, şöyle dedi : Gök bir idi, onu yarıp yedi gök yaptı. Yeryüzü bir idi, yeryüzünü de yedi kat olarak ayırdı. Aynı şeyi söyleyen Mücâhid şöyle ilâve eder : Gök ve yer birbirine temâs eder durumda değildiler. Said İbn Cübeyr ise : Aksine gök ve yer birbirine bitişik idiler. Gökyüzünü yükselttiği ve yeryüzünü ondan ayırıp ortaya çıkardığı zaman Allah Teâlâ'nın kitâbında anmış olduğu ayırma meydana gelmiştir, der. Hasan ve Katâde de : İkisi bir bütün idiler de, ikisi arasını şu hava ile ayırdı, demişlerdir.

Allah Teâlâ : «Ve her şeyi sudan canlı kıldık.» buyurur ki, bütün canlıların aslı sudur. İbn Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde o : Ey Allah'ın elçisi, ben seni gördüğüm zaman gözüm aydın oluyor ve gönlüm hoşnûd oluyor. Bana «her şey» den haber ver, demiş de Allah Rasûlü (s.a.) : Her şey sudan yaratıldı, buyurmuş. İmâm Ahmed der ki : Bize Yezîd'in... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Ben : Ey Allah'ın elçisi, şüphesiz ben seni gördüğüm zaman gönlüm hoş, gözüm aydın oluyor. Bana her şeyden haber ver, dedim. Her şey sudan yaratıldı, buyurdu. Bana öyle bir işden haber ver ki onu yaptığım zaman cennete gireyim, dedim. Selâmı yay, yemek yedir, sıla-i rahmda bulun, insanlar uykudayken geceleyin kalk (geceyi ihyâ et) sonra da selâmetle cennete gir, buyurdu. İmâm Ahmed hadîsi Abdüssamed, Affân ve Behz kanalıyla Hemmâm'dan da rivâyet etmiş olup hadîsi rivâyette İmâm Ahmed tek kalmıştır. Hadîsin isnâdı, Buhârî ve Müslim'in şartlarına uygundur. Ancak hadîsin is-

nâdında bulunan Ebu Meymûne Sünen hadîslerinin ricâlinden olup adı Selîm'dir. Tirmizî onun hadîsini sahîh kabul eder. Hadîsi Saîd İbn Ebu Arûbe de Katâde'den mürsel olarak rivâyet etmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

«Onlar sarsılmasın diye yeryüzüne sâbit dağlar yerleştirdik.» Yeryüzünü durduran, tesbît eden, insanları sarsıp hareket ettirmesin diye ağırlaştıran dağlar yaratıp yerleştirdik. Şâyet böyle yapmamış olsaydık, onlar yeryüzü üstünde karâr bulamazlardı. Zîrâ yeryüzü, dörtte bir miktarı dışında suya batmış durumdadır. Bu dörtte birlik kısmı hava ve güneşle temâs halindedir. Böylece yeryüzü ahâlîsi, gökyüzünü ve ondaki parlak alâmetleri, hikmetleri ve delâletleri müşâhede edebilirler. Bunun için Allah Teâlâ : «Onlar sarsılmasın diye.» buyurmuştur. «Doğru yolda gitsinler diye orada geniş yollar açtık.» Dağlar arasında geçitler açtık. Onlardan bir ülkeden başka bir ülkeye, bir iklîmden başka bir iklîme yollar bulup girsinler diye. Nitekim yeryüzünde görünen de budur. Dağlar bir ülke ile diğer bir ülke arasında engeldir. Allah Teâlâ insanların buradan oraya yol bulup gitmeleri için onların içinde gedikler yaratmıştır. Bunun içindir ki : «Doğru yolda gitsinler diye.» buyurmuştur.

«Gökyüzünü de yeryüzü üzerinde onun üzerindeki bir kubbe gibi korunmuş bir tavan kıldık.» Nitekim başka âyetlerde şöyle buyrulur : «Göğü, gücümüzle Biz kurduk. Ve muhakkak ki Biz genişleticiyiz.» (Zâriyât, 47), «Andolsun göğe ve onu binâ edene.» (Şems, 5), «Üstlerindeki göğe hiç bakmazlar mı; onu nasıl binâ etmiş ve nasıl donatmışız? Onda hiç bir çatlak da yoktur.» (Kâf, 6). Burada binâ; kubbe dikilmesidir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.) de : İslâm; beş şey üzerine binâ edilmiştir, beş direk üzerine binâ edilmiştir, buyurur. Bu, arapların da alıştığı üzere ancak çadırlarda olur. «Gökyüzünü de (erişilmekten) korunmuş (yüksek) bir tavan kıldık.» Mücâhid, âyetteki (محفوظاً) kelimesini; yükseltilmiş, anlamına almıştır. İbn Ebu Hâtim'in Ali İbn Hüseyn kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetinde bir adam : Ey Allah'ın elçisi, şu gökyüzü nedir? diye sormuş da, şöyle buyurmuş : O, sizden men'olunmuş bir dalgadır. Hadîsin isnâdı garîbdir. «Fakat onlar bundaki âyetlerden yüz çeviriyorlar.» âyeti Allah Teâlâ'nın şu kavli gibidir : «Göklerde ve yerde nice âyetler vardır ki, yüzlerini çevirerek onları görüp geçerler.» (Yûsuf, 105). Onlar Allah'ın onda yaratmış olduğu uçsuz bucaksız genişlik, parlak yükseklik, geceleyin onun süslendiği sâbit yıldızlar ve seyyâreler, bir gün ve gecede miktarını ancak takdîr eden, emri altına alan ve yürütenin bilebileceği bir hedefe doğru yürüyüp bütün uzayı kat'eden gündüzündeki şu güneş üzerinde düşünmüyorlar.

İbn Ebu Dünya, —Allah ona râhmet eylesin— «et-Tefekkür ve'l İ'tibâr» adlı kitâbında şöyle anlatıyor : İsrâiloğulları zâhidlerinden birisi otuz sene ibâdet etmiş. Onlardan birisi otuz sene ibâdet ettiği zaman onu bir bulut gölgelendirirmiş. Bu adam başkalarına görünen bu durumdan hiç bir şey görmemiş de, annesine bunu şikâyet etmiş. Annesi ona : Oğulcuğum, herhalde bu ibâdetin süresinde bir günâh işledin, demiş; o : Hayır, Allah'a yemîn olsun ki bilmiyorum, demiş. Annesi : Herhalde bir şey düşündün, demiş, o : Hayır, hiç bir şey düşünmedim, demiş. Annesi : Herhalde gözünü göğe çevirdin, sonra tefekkür etmeksizin aşağı indirdin, demiş, o : Evet, çokça yaptım, demiş. Annesi : İşte senin başına gelen buradan gelmiştir, demiş.

Sonra Allah Teâlâ, âyetlerinden bazılarına işâretle şöyle buyurur : «Geceyi ve gündüzü yaratan O'dur.» Şu, karanlığı ve sükûneti içindedir; diğeri aydınlığı ve ünsiyyeti iledir. Bazan biri uzayıp diğeri kısalır, bazan aksi olur. «Güneşi ve ayı yaratan O'dur.» Birine O'na hâs bir nûr, O'na mahsûs bir felek, başlı başına bir zaman, O'na özgü bir hareket ve yürüyüş tahsîs etmiş; diğerine de başka bir nûr, başka bir felek, başka bir seyir, başka bir ölçü koymuştur. «Her biri bir yörüngede yüzer (döner.)» İbn Abbâs der ki : İğin iğ ağırşağı (iğin üzerine yerleştirilen tahta veya demirden bir sap) içinde döndüğü gibi dönerler. Mücâhid de : Ne iğ ağırsaksız, ne de ağırşak iğsiz dönmez. Yıldızlar, güneş ve ay da ancak onunla, o da ancak bunlarla döner. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Sabahı yarıp çıkarandır. Geceyi bir sükûn, güneşi ve ayı da vakit ölçüsü kılmıştır. İşte bu; Azîz, Alîm olanın takdîridir.» (En'âm, 96).

İZÂHI

İkinci Mes'ele; burada geçen «görme» ile ilgilidir. Birisi şöyle diyebilir : «O küfredenler görmezler mi ki?» âyetinde geçen «ru'yet» kelimesini ancak iki şekilde anlayabiliriz; görmek veya bilmek. Bu kelimenin görmek mânâsında anlaşılması imkânsızdır. Çünkü inkâr eden o zamanın kâfirleri kâinâtın yaratılışını görmemişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ «Oysa onları; ne göklerin ve yerin yaratılmasında, ne de... şâhid tuttum.» (Kehf, 51) buyurmaktadır. Âyette geçen «ru'yet» kelimesinin, bilmek mânâsına gelmesi de imkânsızdır. Çünkü bütün eşyâ yapısı îcâbı ayrışma ve bitişmeye aynı oranda müsâittirler. Binâenaleyh yer ve göklerin bitişik halde iken ayrılmış olmalarını kabul ve iddiâ etmek ancak nass (âyet ve hadîs) ile mümkün olabilir. Oysa Hz. Peygamber (s.a.), peygamberliğini inkâr eden kâfirlerle münâzara et-

mekteydi. Bu durum muvâcehesinde nübüvveti inkâr eden kâfirlerle ancak peygamber (s.a.) in getirdiği nass ile bilinebilen böyle bir konuda yine nass ile istidlâlde bulunmak ne derece isâbetli olur? Böyle diyene cevabımız şöyle olacaktır : Bize kalırsa burada geçen «ru'yet» kelimesi, ilim (bilmek) mânâsına gelmektedir. Bu kelimenin bilmek mânâsına gelemeyeceğini ileri sürüp bu konuda birtakım deliller serdedenlere ise birkaç şekilde cevab vermek mümkündür : 1) Biz, Hz. Muhammed (s.a.) in peygamberliğini evvelâ onun göstermiş olduğu diğer mucizelerle isbât ediyor, ondan sonra da onun sözleriyle istidlâlde bulunuyor, bu sözleri bu kâinâtta bulunan nizâma oradaki inâyete delil yapıyoruz. İşte bu delil de, Allah (c.c.) ın birliği hakkında zikrolunan diğer delilleri te'kîd etmektedir. 2) Âyette geçen (الرتق) ve (الفتق) kelimelerinin bitişebilme ve ayrılabilme mânâsına alınması aklen mümkündür. Çünkü cisimler birbirleriyle birleşebilir ve birbirlerinden ayrılabilirler. Binâenaleyh cisimlerin bitişik ve ayrı olma hallerinden herhangi biri ile tahsîs edilmeleri bir tahsîs ediciyi gerektirir. 3) Yahûdî ve hıristiyanlar yer ve göklerin önce bitişik olup sonra birbirinden ayrıldığını biliyorlardı. Çünkü Tevrât'da şöyle bir ibâre vardı : «Allah Teâlâ bir «cevher» yarattı. Sonra bu cevhere heybet ve azamet nazarıyla baktı. Bunun üzerine o cevher su oldu. Sonra Allah (c.c.) ondan (yani sudan) yer ve gökleri yarattı ve bunları birleşik kıldı.» Ayrıca putperestlerle yahûdîler arasında, Hz. Muhammed (s.a.) e karşı takındıkları ortak düşmanlık dolayısıyla bir nevi dostluk ve anlaşma söz konusu idi. Bunun içindir ki putperest olan müşrikler bu konuda yahûdîlerin fikirlerini kabul ettikleri için, Allah Teâlâ bunlara da bu delille (dünya ve âhiretin önce bitişik halde olup sonra birbirinden koparıldıkları tarzındaki delille) mukâbele etmiştir.

Üçüncü Mes'ele : Âyet-i kerîme'de ikili sîga ile (كانتارتقا) denip çoğul sîgasıyla (كنرتقا) denmemiştir. Çünkü, «semâvât» kelimesi her ne kadar çoğul bir kelime ise de burada bu kelime ile cinse delâlet eden bir (tekil) kasdolunmaktadır. Arap nahiv bilgini Ahfeş de göklerin bir nevi, yerin de bir nevi olduğunu söylemektedir. «Allah zevâl bulmasınlar diye gökleri ve yeri tutmaktadır.» (Fâtır, 41) âyetindeki kullanılış ile arapların «iki kavmi barıştırdık» tarzında ikili sîga ile geçen ifâdeleri bu kullanılışın arap dilinde mevcûd olduğunu gösteren misâllerdir.

Dördüncü Mes'ele : Lugatta (الرتق) kelimesi bitiştirmek (الفتق) kelimesi ise bitişik olan iki şeyi birbirinden ayırmak mânâsına gelmektedir. Zeccâc (الرتق) kelimesinin masdar olduğunu, dolayısıyla âyet-

te buraya «bitişme sâhibi» idiler tarzında mânâ vermek gerektiğini söyler. Mufaddal ise bu âyet hakkında şöyle demektedir : Âyet-i kerîme'de «Onlar bitişik idiler» tarzında bir ifâde kullanılmaması, «Biz onları yemek yemez bir cesed kılmadık.» (Enbiyâ, 8) âyetindeki üslûba benzemektedir. Nasıl ki son âyette söz konusu edilen «onların her biri» bir cesed olarak düşünülmüşse, bu âyette de yer ve göklerin ayrı ayrı her birinin bitişik olduğu dikkate alınmıştır.

Beşinci Mes'ele : Müfessirler (الرتق) ve (الفتق) kelimelerinden neyin anlaşılması gerektiği husûsunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâfları birkaç görüş halinde mütâlaa etmek mümkündür : 1) Hasan el-Basrî, Katâde, Saîd İbn Cübeyr'in görüşüne ve İkrime'nin İbn Abbâs (r.a.) tan rivâyetine göre bu âyetin mânâsı şudur : Yer ve gökler birbirine bitişik bir tek parça halinde idiler. Allah onları birbirinden ayırdı. Semâyı şu anda bulunduğu yere yükseltti ve yer küreyi de bulunduğu yerde bıraktı. Bu görüş dünyanın (yer kürenin), semâdan önce yaratılmış olmasını gerektirir. Kâ'b bu âyete, bu görüşe uyan bir mânâ verir ve : Allah, yer ve gökleri birbirine bitişik olarak yarattı. Daha sonra aralarında bir rüzgâr yaratarak onları birbirinden ayırdı, der. 2) Ebu Sâlih ve Mücâhid'in ileri sürdüğü bu görüşe göre bu âyetin mânâsı şöyledir : Gökler bitişik idiler. Sonra yedi gök haline getirildiler. Aynı durum dünya (yer yuvarlağı) için de söz konusudur. 3) İbn Abbâs, Hasan el-Basrî ve ekseri müfessirlerin görüşü ise şu tarzdadır : Yer ve gökler katılık ve yerleşik olmada (istikrâr) birbirlerine bitişik halde idiler. Sonra Allah (c.c.) göklere yağmuru, dünyaya da bitki ve ağaçları vererek yer ve gökleri birbirinden ayırdı. «Dönüşü olan göğe andolsun ki, yarılması olan yere andolsun ki.» (Târık, 11) âyeti de bu mânâyı açıklamaktadır. Ulemâ bu âyetten sonra gelen «Ve her şeyi sudan canlı kıldık.» (Enbiyâ, 30) âyetine dayanarak bu görüşü daha önceki görüşlerden daha çok tercîhe şâyan kabul etmektedirler. Zîrâ bu âyette zikredilen suyun daha önceki âyetle bir ilgisi olması gerekir. Bu ilgi de ancak âyete gökler ve yerlerden birinin yağmurla, diğerinin de bitkilerle ayrılması halinde kurulabilir. Ancak burada denilebilir ki, bu görüş tercîhe şâyan değildir. Çünkü yağmur göklerden değil, dünya semâsı olan bir tek gökten yağar. Buna verilebilecek cevab şudur : Âyette gök değil de gökler denmiş olmasının sebebi, onun her bir parçasının bir gök (semâ) olmasındandır. Burada şunu ifâde etmeliyiz ki; bu âyet-i kerîme'ye bu tarzda bir mânâ verdiğimiz zaman, orada geçen «ru'yet» kelimesini görmek mânâsına alabiliriz. 4) Ebu Müslim Isfahânî şöyle bir görüş daha ileri sürer : Bu âyette geçen (الفتق) kelimesi îcâd etme (yaratma) ve ortaya çıkarma mânâlarına alınabi-

lir. Nitekim Cenâb-ı Allah başka âyetlerde «Göklerin ve yerin yaratanı.» (Yûsuf, 101), «Hayır Rabbınız göklerin ve yerin Rabbıdır ki onları, O yaratmıştır.» (Enbiyâ, 56) buyurmaktadır. Allah Teâlâ bu âyette yer ve göklerin yaratılmasını ifâde etmek için (الفتق) (birbirinden ayırma); yaratılmalarından önceki halleri için de (الرتق) (birbirine bitişik olma) ta'bîrlerini kullanmıştır. Burada şunu ifâde etmeliyiz ki : Aslında yokluk, hâlis ve tâm bir olumsuzluk (nefy) tur. Yoklukta birbirinden ayrılabilen, birbirine zıd varlıklar bulunmaz. Yokluk, birbirine benzeyen bitişik bir tek şey gibidir. Ancak eşyâ yokluk âleminden varlık âlemine çıktığı zaman, bu var olma ve oluşma anında birbirinden ayrı özelliklere ayrılır ve birbirinden kopar. İşte bu mânâya gelmek üzere (الرتق) kelimesi yokluğu; (الفتق) kelimesi ise varolmayı mecâz yoluyla güzel bir şekilde ifâde etmiştir. 5) «Gece de onlar için bir âyettir. Gündüzü ondan soyup alırız.» (Yâsîn, 37) âyetinin de ifâde ettiği gibi, gece gündüzden önce yaratılmıştır. O halde önceleri yer ve gökler karanlık idi, sonra Allah Teâlâ aydınlık olan gündüzü yaratarak onları birbirinden ayırmıştır. Eğer; sizce bu görüşlerin hangisi âyetin zâhirî mânâsına daha uygun düşmektedir? gibi bir suâl sorulacak olursa, buna verilecek cevab şudur : Âyetin zâhirî; göklerin de, yerin de kendi şartları, yapı özellikleri içinde olmak üzere birbirleriyle bitişik olmalarını gerektirir. Bunlar mevcûd olmadan bu şekilde bulunamazlar. Bitişik olma ise ayrılmış olmanın zıddıdır. Bunlardan, «ayrılmak» sıfatı ayrılmanın ta kendisi olduğuna göre, «bitişme» sıfatı da birbiriyle beraber olmayı gerektirir. O halde bu noktalar nazar-ı dikkate alındığında, dördüncü ve beşinci görüşler tercîhe şâyân olamazlar; birinci görüş birinci derecede tercîhe şâyân olurken, ikinci görüş birinci görüşü ta'kîb eder. Buna göre âyetin mânâsı : Yer ve göklerin her biri birbiriyle bitişik iken onların her birini yedi tane yapmak sûretiyle birbirinden ayırmıştır, şeklinde olur. Yer ve gökler; her hangi bir bozukluk ve aralarında bir açıklık olmaksızın katı bir madde halinde bulunuyorlardı. Sonra, gökten yağmur yağması ve yer yüzünde bitkiler bitmesi için Allah Teâlâ onları birbirinden ayırdı, tarzında ileri sürülen görüş ise üçüncü derecede tercîhe şâyândır.

Altıncı Mes'ele : Yukarıdaki âyette geçen fiiller, Allah (c.c.) ın varlığı ve birliğine gâyet açık bir tarzda delâlet etmektedir. Çünkü O'ndan başka hiç bir varlık böyle bir şey yapamaz. Yer ve göklerin niçin önce birbiriyle bitişik yaratıldığı ve sonra niçin ayrıldığı konusuna gelince, burada akla en yakın olan görüş şudur : Cenâb-ı Allah meleklerin istifadesine uygun olduğu için, onları önce birbiriyle bitişik bir halde yaratmış daha sonra yeryüzünde insanları yerleştirince, kullarının

yararlarına olacağı için yer ve gökleri birbirinden ayırmıştır.

Bu âyette Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliğine delâlet eden ikinci delil «Ve her şeyi sudan canlı kıldık.» cümlesidir. Burada birkaç mes'ele vardır :

Birinci mes'ele : Keşşâf tefsîrinin müellifi şöyle demektedir : Bu âyette geçen (جعلنا) fiili ya bir nesne veya iki nesne için geçişli olur. Şâyet bu kelimeyi bir nesneye geçişli kabul edersek bu takdîrde âyetin bu cümlesinin mânâsı : Biz her şeyi sudan yarattık, tarzında olur; «Allah hareket eden her canlıyı sudan yaratmıştır.» (Nûr, 45) âyetinde olduğu gibi. Yahut da canlıların suya olan aşırı ihtiyâcı ve onun yokluğuna karşı tahammüllerinin azlığından ötürü : Biz onları sudan yaratmışızdır, mânâsına gelir ki bu ifâde tarzını «İnsan aceleden yaratılmıştır.» (Enbiyâ, 37) âyetinde de müşâhede etmekteyiz. Şâyet (جعلنا) fiili, iki nesneye geçişli bir fiil olarak düşünülürse bu takdîrde de âyetin mânâsı : Biz canlı olan her şeyi su sebebiyle yarattık; insan onsuz olamaz, tarzında olur ve bu âyette geçen (من) edâtı, Hz. Peygamber (s.a.) in : Ben, oyun ve eğlenceden değilim, oyun ve eğlencede benden değildir, hadîsinde geçen (من) harfinin kullanıldığı mânâda isti'mâl olunmuşdur.

İkinci mes'ele : Şöyle bir soru akla gelebilir : Bu âyet-i kerîme'de «Ve her şeyi sudan canlı kıldık.» buyuruluyor. Oysa bir başka âyette «Daha önce de cinleri alevli ateşten yarattık» (Hıcr, 27) buyurulurken, Hz. Îsâ (a.s.) hakkında da şöyle buyuruluyor : «Hani Allah : Ey Meryem Oğlu Îsâ; senin ve ananın üzerindeki nimetimi hatırla... Hani sen; Benim iznimle çamurdan kuş gibi bir şey yapıyordun da içine üflüyordun ve Benim iznimle kuş oluyordu, demişti» (Mâide, 110) Ayrıca Hz. Âdem (a.s.) hakkında «Allah onu topraktan yarattı.» (Âl-i İmrân, 59) buyurulmuştur. Bu âyetler arasında görülen çelişki nasıl giderilebilir? Bu soruya verilebilecek cevab şudur : Âyet-i kerîme'de geçen «sudan canlı kıldık.» lafzı her ne kadar âmm (genel karakterli) bir lafız ise de cümlenin siyâkında bu lafzı tahsîs edecek bir karîne mevcûddur. Ma'lûm olduğu üzere bu cümle, müşriklere karşı bir delil olarak vârid olmuştur. İleri sürülen bir delilin istenen netîceyi daha iyi verebilmesi için onun duyularla müşâhede olunan bir şey olması îcâb eder. Hal böyle olduğuna göre melekler, cinler, Âdem (a.s.) ve Îsâ (a.s.) nın kıssası bir delil olarak zikredilen «sudan canlı kılma» olayına dâhil olmazlar. Çünkü müşrikler, bu olaylardan herhangi birini görmüş değillerdir.

Üçüncü mes'ele : Müfessirler «her şey» kelimesinden neyin kasdedildiği husûsunda ihtilâf etmişlerdir. Bazı âlimler bu kelimenin kapsamına sâdece hayvanların gireceğini söylerken, bazıları da su ile

büyüdüğü rutûbet, yeşillik, çiçek ve meyve verdiği gerekçesiyle bitki ve ağaçların da bu kelimenin kapsamına gireceğini söylemişlerdir. Bize göre bu ikinci görüş, âyetin siyâkına daha uygun düşmektedir. Burada Cenâb-ı Allah sanki : Biz yağmur yağdırmak için semâyı dünyadan ayırdık ve o (indirdiğimiz) sudan yeryüzünde bulunan bitkiyi ve diğer her şeyi canlı kıldık, buyurmaktadır. Birinci görüşü ileri sürenler, bitkilere canlı denemeyeceği gibi i'tirâzî bir delil serdedebilirler. Ki, bu doğru değildir. Çünkü Allah Teâlâ «Yeryüzünü ölümünden sonra nasıl diriltiyor...?» (Rûm, 50) âyetinde bitkileri de canlılar kategorisine almaktadır. «İnanmıycrlar mı?...» cümlesinden kasdolunan mânâ ise : Onlar bu delilleri düşünerek bunlar vâsıtasıyla hiç bir şeye benzemeyen Yaratıcıyı tanıyıp îmân etmiyorlar ve şirk yolunu bırakmıyorlar mı? tarzındadır.

Üçüncü Nevi : «Onlar sarsılmasın diye yeryüzüne sâbit dağlar yerleştirdik.» (Enbiyâ, 31) âyetidir. Bu âyette birkaç mes'ele vardır :

Birinci mes'ele : Âyette geçen (أن | تميد) «sarsmasın diye» lafzının aslı; sarsılmasını istemediği için, veya sarsılmaması için, şeklindedir. Herhangi bir karışıklık, yanlış anlama söz konusu olmayacağı için âyetin metninde olumsuzluk edâtı lâfzan gösterilmemiştir.

İkinci mes'ele : Âyette geçen (الرواسى) kelimesi; dağlar, mânâsınadır ve yerin içine girmiş olan mânâsına gelen (الراسى) kelimesinin çoğuludur.

Üçüncü mes'ele : İbn Abbâs (r.a.) şöyle diyor : Önceleri dünya (yer küre) su üzerinde yüzüyor ve bir gemi gibi üstünde bulunan yolcuları ile birlikte bir o yana bir bu yana sallanıyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ ağır dağları yaratarak dünyayı sâbit kıldı, dengeledi.

Dördüncü Nevi : «Doğru yolda gitsinler diye orada geniş yollar açtık.» (Enbiyâ, 31) âyetidir. Burada da birkaç mes'ele vardır :

Birinci mes'ele : Keşşâf tefsîrinin müellifi bu âyette geçen (الفج) kelimesinin, geniş yol mânâsına geldiğini söylemektedir. Burada şöyle bir soru akla gelebilir : Âyette geçen (الفجاج) kelimesi; «geniş» mânâsına gelen bir sıfattır. Arap dili gramerinde cümle dizilişinde sıfat isimden (mevsûftan) sonra geldiğine göre, burada da (الفجاج) kelimesinin (السبل) kelimesinden sonra gelmesi gerektiği halde niçin ondan önce gelmiştir? Nitekim «Orada yollar ve geniş geçitlerden geçebilmeniz için.» (Nûh, 20) âyetinde (فجاج) kelimesi mevsûftan sonra gelmiştir. Bu sorunun cevabı şöyledir : Burada (الفجاج) kelimesi sıfat olduğu halde mevsûftan önce gelmemiştir. Bu kelime gramer bakımından «hâl»dir. Burada (الفجاج) kelimesinin mevsûf-

tan sonra gelmesi halinde mânâ : Allah Teâlâ orada geniş yollar açtı, şeklinde olurken, önce gelmesi hâlinde ise : Onları yarattığı zaman bu nitelikte yarattı, tarzında olur. Dolayısıyla bu âyet, birinci âyette kapalı bırakılan bir konuyu açıklamaktadır.

İkinci mes'ele : Âyette geçen (فيها) kelimesi hakkındadır. Bu kelimedeki (ها) zamîrinin neye âit olduğu konusunda iki görüş vardır : 1) Bu zamîr âyette geçen dağlara âittir. Yani : Biz kazık ve direkler mâhiyetinde olan dağlarda geniş yollar yarattık, demektir. Mukâtil ve Dahhâk'a âit olan bu görüş, Atâ'nın İbn Abbâs ve İbn Ömer yoluyla rivâyet ettiği şu söze uymaktadır : Daha önceleri dağlar birbirine bitişik halde bulunuyordu. Allah Teâlâ Nûh (a.s.) un kavmini tûfânda boğduktan sonra dağları birbirinden ayırmış ve onlar üzerinde yollar açmıştır. 2) Bu görüşe göre âyetteki bu zamîr dünyaya dönmektedir. Yani : Biz dünyada yol ve geçitler açtık, demektir. Kelbî bu görüştedir.

Üçüncü mes'ele : «Umulur ki yollarını bulurlar» mânâsı veren (لعل) edâtı «yollarını bulmaları için» mânâsına kullanılmıştır. Çünkü Allah Teâlâ için tereddüd ve şüphe gibi bir durum düşünülemez.

Dördüncü mes'ele : (يهتدون) fiilinin mânâsına dâirdir. Bu kelimenin mânâsı hakkında iki görüş vardır : 1) «Yollarını bulmaları için» demek; şehirlerin yollarını bulmaları için, demektir. 2) «Yollarını bulmaları için» demek; istidlâl yoluyla Allah Teâlâ'nın birliğine giden yolu bulmaları için, demektir. Mu'tezile bu te'vîlin, Allah Teâlâ'nın mükelleflerin hidâyete ermelerini murâd ettiğine delâlet ettiğini söylemişdir. Mu'tezile'nin söz konusu ettiği bu mes'ele üzerinde daha önce açıklama yapmıştık. Burada üçüncü bir görüş daha ileri sürülmüştür, ki buna göre ihtidâ kelimesi; hem şehirlere giden yolu bulma ve hem de Allah Teâlâ'nın bir olduğunu bilmeye götüren yolu bulma mânâlarında müşterektir. Bu durumda âyet her iki mânâyı da içine almış olacak ve müşterek bir lafzın bir anda iki mânâ için kullanılmasını da gerektirmeyecektir.

Beşinci Nevi : «Gökyüzünü de, korunmuş bir tavan kıldık. Fakat onlar bundaki âyetlerden yüz çeviriyorlar.» (Enbiyâ, 32) âyetidir. Bu âyette de birkaç mes'ele vardır :

Birinci mes'ele : Bu âyette semâya «tavan» denmesinin sebebi, onun yeryüzü (dünya) için bir evin tavanı mesâbesinde olmasıdır.

İkinci mes'ele : «Korunmuş» kelimesi hakkındadır. Bu kelimenin mânâsı konusunda iki görüş vardır : 1) Semâ, diğer tavanlar için cereyân etmekte olan düşmekten, çökmekten korunmuştur : Nitekim «İzni olmadıkça, göğü yerin üzerine düşmemesi için O tutar.» (Hacc,

65), «O'nun âyetlerinden biri de, göğün ve yerin O'nun buyruğuyla durmasıdır.» (Rûm, 25), «Allah, zevâl bulmasınlar diye gökleri ve yeri tutmaktadır.» (Fâtır, 41), «Onları koruyup gözetmek O'na ağırlık vermez.» (Bakara, 255) âyetleri bu görüşü desteklemektedir. 2) Âyette geçen «korunmuş» kelimesi; şeytânlardan korunmuş, mânâsına gelmektedir. «Ve onları, kovulmuş her şeytândan koruduk.» (Hicr, 17) âyeti de bunu te'yîd etmektedir. Şeytânlardan korumanın nasıl olduğu konusunda da iki görüş vardır. Bunlardan birinci görüşe göre, gök şeytânlardan melekler vâsıtasıyla korunmuştur. İkinci görüşe göre ise bu koruma yıldızlarla olmaktadır. Bize göre birinci görüş daha kuvvetli görünmektedir. Çünkü âyetleri bu görüşe hamletmede nimetleri daha da büyütüp artırıcı bir mânâ vardır. Çünkü bu durumda Allah Teâlâ onu korumayı, mükelleflerin üstüne düşmesine mâni olmayı üzerine almış oluyor. Oysa ikinci görüşte böyle bir mânâ bulunmamaktadır. Çünkü cinlerin semâyı dinlemesinden korkulmaz.

Üçüncü mes'ele : «Fakat onlar bundaki âyetlerden yüz çeviriyorlar.» (Enbiyâ, 32) cümlesinin mânâsına dâirdir. Yani : Fakat onlar hâlâ Allah Teâlâ'nın göklerde vaz'etmiş olduğu delilleri; göklerin hareketleri, hareket keyfiyeti ve yönü, doğuş ve batış yerleri, birbirlerine bitişik ve ayrı olmalarında bulunan ibretleri, ince hesâba, sonsuz hikmet ve üstün kudrete delâlet eden o hayret verici nizâm gösteren âyetleri düşünmeden yüz çevirip gitmektedirler, demektir.

Dördüncü mes'ele : Âyet-i kerîme'de geçen (آياتها) kelimesiyle ilgilidir. Bu kelime (آيتها) tarzında tekil olarak da okunmuştur. Bu durumda bir tek âyet değil de, âyet denen nesnenin cinsi murâd edilmiş olur. Buna göre âyetin bu kısmının mânâsı şöyle olur : Onlar semâdan gelen oradaki ayın ışığıyla aydınlanmak, yıldızlarıyla yol bulmak ve yeryüzünün onun yağmurlarıyla canlanması gibi dünyevî faydalarını kesinlikle bildikleri halde bunların, yaratıcısının varlığına ve birliğine açık bir delil olduklarını düşünmeden yüz çevirip giderler.

Altıncı Nevi : «Geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı yaratan O'dur. Her biri bir yörüngede yüzer.» (Enbiyâ, 33) âyetidir. Burada da birkaç mes'ele vardır :

Birinci mes'ele : Allah Teâlâ önce «Fakat onlar bundaki âyetlerden yüz çeviriyorlar.» buyurduktan sonra burada da o âyetlerin neler olduğunu birer birer zikretmiştir. Zîrâ Allah Teâlâ gök ve yeri yaratıp da gece ve gündüz, soğuk ve sıcak dolayısıyla birçok faydalar elde edilecek ay ve güneşi yaratmamış olsaydı; kullarına lutfetmiş olduğu nimetleri eksik kalacak, hattâ Allah Teâlâ'nın kullarına bahşet-

miş olduğu nimetler sâdece ay ve güneşin kendilerine âit yörüngelerde hareketlerinden ibaret olacaktı. İşte bunun içindir ki Allah (c.c.) : «Her biri bir yörüngede yüzmektedir.» (Yâsîn, 40) buyurmuştur. Bu yörüngede yüzmeyi biraz açalım : Rasatlarla görülmüştür ki, yıldızların muhtelif hareketleri mevcûddur. Bu hareketlerden biri bütün yıldızları içine alan ve doğudan batıya doğru cereyân eden hareket-tir. Bu hareket, güneşin yapmakta olduğu günlük harekettir. Filozofların çoğunluğu ve astronomi âlimlerine göre, bu hareketten başka bir de batıdan doğuya doğru cereyân etmekte olan bir hareket daha vardır ki, bu hareket gezegen yıldızlarda açıkça görüldüğü halde, sâbit yıldızlarda açık değil, gizlidir. Filozoflar ve astronomi âlimleri bu görüşlerini şöyle delillendirmektedirler : Hareket eden yıldızlara bakıyoruz. Bunlardan daha hızlı hareket eden bir yıldız, kendisinden daha ağır hareket eden bir yıldızla bir noktada buluştuğu zaman onu batıda bırakıp kendisi doğuya geçiyor. Bu durum ayda çok açık bir şekilde görülmektedir. Batıda güneşle bir araya gelen ay, bir iki gün sonra güneşten uzak bir yerde görünür. Bundan sonra her gün güneşi biraz daha batıda bırakan ay, nihâyet ayın onbeşine doğru güneşin bulunduğu yerin tam karşısında olur. Ayın doğuya doğru olan yolculuğunda daha doğuda bulunan yıldızlar her geçen gece aya biraz daha yakınlaşır. Ay, bu yıldızların her birine kavuştuğu zaman onun batı tarafından başlayarak tutulduğu (görülmez olduğu) görülür. Bu müşâhede bize, hareket eden bu yıldızların batıdan doğuya doğru hareket etmekte olduğunu gösterir. Kezâ sâbit yıldızların da burçlar boyunca cereyân eden ağır hareketlerini ve bunların da batıdan doğuya doğru olduğunu görmekteyiz. Bu zâtlar böyle diyorlar. Fakat biz bu konuda onlar gibi düşünmemekteyiz. Bize göre böyle bir hareket imkânsızdır. Çünkü güneş batıdan doğuya doğru ağır hareket ediyor olsaydı —şüphesiz bu hareketini, batıdan doğuya doğru yapmakta olduğu günlük hareketi dolayısıyla yapacaktı—; bir cismin bir anda iki ayrı yöne iki hareket yapması gerekirdi. Bu ise muhâldir. Çünkü bir yönde meydana gelen bir hareket, hareketi yapan cismin hareketin meydana geldiği yönde bulunmasını gerektirir. Hal böyle olduğuna göre eğer bir cisim bir anda iki ayrı yöne doğru hareket etseydi bu, onun bir anda iki ayrı yerde olmasını gerektirirdi. Bu ise muhâldir. Burada şöyle bir soru da akla gelebilir : Niçin güneşin doğuya doğru yaptığı hareketi anında batıya doğru, batıya doğru yaptığı hareketi anında doğuya doğru olan hareketinin durabileceğini söylemeyelim? Sizin bir şeyin bir anda iki ayrı yöne hareket etmesinin muhâl olduğu şeklinde ileri sürdüğünüz görüş ise doğru değildir. Meselâ bir değirmen taşı üzerinde bulunan karınca bir anda taş bir yöne,

kendisi diğer bir yöne hareket etmek sûretiyle bir anda iki ayrı yöne doğru hareket edebilmektedir. Bu i'tirâza şu tarz bir cevab vermek mümkündür : Güneşin bir yöne hareket ederken diğer yöne doğru yaptığı hareketin duracağı tarzında ileri sürdüğünüz görüşü ele alalım. Bu görüş yine sizin ileri sürdüğünüz esâslara ters düşmektedir. Zîrâ size göre feleklerin yapmakta olduğu hareketler durmazlar. Karınca ve değirmen örneğine gelince bu her ne kadar ihtimâl dâhilinde bir misâl ise de bizim bahsettiğimiz kesin delile karşı çıkabilecek güçte değildir. Ayrıca tüm yıldızların batıdan doğuya doğru hareket etmekte olduğu tarzında ileri sürülen görüş zayıf bir görüştür. Çünkü şöyle bir görüşü benimsemek için hiç bir mâni bulunmamaktadır : Bütün yıldızlar doğudan batıya doğru hareket etmektedirler. Ancak yıldızların bazısı diğerlerinden daha ağır hareket ettiği için onlardan geri kalmakta, dolayısıyla onların, ters istikâmette hareket ettiği zannedilmektedir. Meselâ Felek-i A'zam 24 saatta tâm bir devir yapar. Oysa sâbit yıldızların bulunduğu felek bu zaman içinde ondan bir sâniyelik daha eksik bir devir yapmaktadır. Bunu gören bazı kimseler bu feleğin bir sâniyelik bir süre için büyük feleğin dönüşüne ters bir yönde döndüğünü zanneder. Oysa gerçekte böyle bir şey yoktur. Sâdece bir sâniyelik bir geri kalma söz konusudur. Binâenaleyh tüm yıldızların yapmakta olduğu hareketler doğu yönünden meydana gelmektedir. Bu hareketlerin en hızlısı sırasıyla günlük hareket, sâbit yıldızların hareketi, zühâl yıldızının hareketi ve en sonunda ayın hareketidir. Çünkü ay, feleklerlerin en ağır hareket edenidir. Bizim görüşümüz bu merkezdedir. Yukarıda zikrettiğimiz delilin de te'yîd ettiği bu görüş varlık sıralamasına daha yakın bir görüştür. Buna göre hareketin sonu Felek-i A'zam hareketsizliğin sonu da en uzakta olan yeryüzü kütlesidir. Felek-i A'zam'a en yakın olanın hareketi en hızlı en uzak olanın hareketi ise en yavaş olanıdır.

Feleklerin boylamları doğrultusunda yaptıkları hareketler konusunda söyleyeceklerimiz bundan ibârettir. Enlemleri istikâmetinde yaptıkları harekete gelince, bu açıktır ve kuzeye ve güneye doğru eğimlerinin farklılığı sebebiyle olmaktadır. Bu hükmü verdikten sonra şunu da ifâde etmeliyiz ki : Eğer yıldızlar bu eğimle hareket etmemiş olsalardı, etkileri yalnız bir bölgeye mahsûs olur ve diğer yönler o yıldızlardan faydalanamazdı. Onlara yakın olan bir yer hep aynı halde kalır; eğer yaptığı etki meselâ sıcaksa orada bulunan tüm nemi kurutur, varlıkları ateş haline getirirdi. Hulâsa yıldızların yörüngesinde olan yerler bir çeşit, yörüngeye parelel olmayan yerler bir başka çeşit, bunların ortasında olan yer ise daha başka bir çeşit olurdu. Meselâ, bir bölge sürekli kış olur; burada soğuk ve buz olur, bir baş-

ka bölgede sürekli sıcak bir yaz hüküm sürer, daha başka bir bölgede ise besinlerin olgunlaşmasına elvermeyen sürekli bir ilkbahar veya sonbahar olurdu. Öte yandan peşpeşe devâm etmekte olan dönmeler olmayıp yıldızlar ağır hareket ediyor olsaydı, faydası az olmakla birlikte son derece fazla olur ve hiç güney-kuzey yönünde eğilip meyletmemesi halinde meydana gelen duruma yakın bir hal vâki' olurdu. Bir de yıldızların bu yapmakta olduğundan daha hızlı hareket ettiğini düşünelim. İşte o zaman yine faydasızlık söz konusu olurdu. Fakat bahsettiğimiz güney-kuzey yönünde sapma söz konusu olduğu zaman, bu meyil önce hareketin bir müddet bir bölge ve yönde olmasını, sonra bir başka bölge ve yöne geçmesini ve her bölge ve yönde yeteri kadar kalması netîcesini doğurur ve böylece ifrât ve tefrîtten korunulmuş olur. Hulâsa insan aklı, mahlûkâtın taşıdığı sırların ancak bir kısmına nüfûz edebilmektedir. Üstün hikmet ve sonsuz kudretle kâinâtı idâre eden ne yücedîr?..

İkinci mes'ele : «Her biri bir yörüngede yüzer.» âyetinin kapsamına ay ve güneşten başka yıldızlar da girmediği sürece cümlenin yapı ve mânâsı bozuk ve eksik olur. Çünkü sâdece ay ve güneşle (iki şeyle) cemî ve «her biri» mânâları düşünülemez. Binâenaleyh, her ne kadar yıldızlar ay ve güneş gibi açıktan açığa zikredilmemişlerse de, âyette bulunan cemî zamîrinin kapsamına girmektedir.

Üçüncü mes'ele : Araplar dönen her bir şeye «felek» derler. Bu kelimenin çoğulu «eflâk» gelir. İlim erbâbı feleğin mâhiyeti hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bazılarına göre felek bir cisim değil, bu yıldızların bulunduğu yörüngedir. Dahhâk bu görüştedir. Ulemânın çoğunluğu ise feleğin bir cisim olduğu ve yıldızların da bu cisim üzerinde döndüğü görüşündedirler. Bu görüş, Kur'an'ın zâhirî mânâsına daha yakın görünmektedir. Ayrıca feleğin keyfiyeti de ihtilâflıdır. Bazı âlimler felek; güneş ay ve yıldızların kendisinde dalıp gittiği korunmuş bir dalgadan ibârettir derken Kelbî onun, yıldızların içinde akıp gittiği toplu bir su olduğunu söylemekte, yüzme fiilinin ancak suda olabileceğini de delil göstermektedir. Bize kalırsa bu görüş doğru değildir. Çünkü koşarken ayaklarını uzatan ata da «yüzmektedir» denir. Filozofların çoğunluğu ile astronomi bilginlerine göre ise felek şöyle ta'rîf edilir : Onlar katı cisimlerdir, ne ağırdır ve ne de hafîftirler. Onlar ayrılmaya, birleşmeye, çoğalma ve azalmaya elverişli değildirler. Burada filozoflara cevab verecek değiliz. Çünkü onlara cevab vermeye elverişli olan kitablarda bu cevablar verilmiştir. Gerçek şu ki, göklerin sıfatlarının neler olduğunu bilmek ancak nass ile mümkün olacak bir hâdisedir.

Dördüncü mes'ele : Âlimler yıldızların hareketleri konusunda da

ihtilâf etmişlerdir. Yıldızların yapmakta olduğu hareketin üç mümkün şekli vardır: 1) Felek sâkin (durgun) olur. Yıldızlarsa onda, durgun suda hareket eden balık gibi hareket ederler. 2) Felek de yıldızlar da hareket halinde olurlar. Bu durumda yıldızların hareketi feleğin hareketiyle ya aynı yönde veya ters yönde olur; ya sür'at ve yavaşlıkta feleğin hareketinin aynı veya ondan farklı olur. 3) Veya felek hareket eder, yıldızlar ise durur vaziyette olurlar. Bunlardan birinci görüş filozoflara göre bâtıldır. Çünkü bu, feleklerin parçalanıp ayrılmasını gerektirir ki; bu muhâldir. İkinci görüşe gelince, şâyet: Yıldızlar feleğin yaptığı hareketin tersi istikâmetinde hareket ediyorlar, diyecek olursak, bu da yine feleklerin parçalanmasını gerektirir. Bu hareketin feleğin hareketiyle aynı yönde olduğunu kabul edersek, bu durumda şâyet ondan daha hızlı veya yavaş hareket ederse yine parçalanmayı gerektirir; aynı yön ve aynı sür'atle olmaları da parçalanmayı doğurur. Çünkü yıldızlar bu durumda feleklerin hareketleri dolayısıyla hareket etmiş olurlar ve kendi hareketleri feleklerin hareketleri üzerine zâid hareket olarak kalır. Bu da parçalanmayı gerektirir. O halde yalnız üçüncü şekil kalmış oluyor. Buna göre yıldızlar feleğe tesbît edilmiş ve orada durmakta olacaklar; felek hareket edecek, bu hareket sebebiyle de yıldız hareket edecektir.

Biz burada şunu hemen belirtelim ki: Yukarıdan beri serdedilen görüşlerin tümü feleklerin parçalanamayacağı görüşü dikkate alınarak ileri sürülmektedir ve doğru da değildir. Doğrusunu söylemek gerekirse, bu üç şeklin üçü de hadd-i zâtında mümkündür, Allah Teâlâ da bütün mümkinâtı yaratmaya kâdirdir. Ayrıca Kur'an'ın lafzının delâlet ettiğine göre felekler durmakta, yıldızlar ise suda balıkların yüzmesi gibi o feleklerde yüzmektedirler.

Beşinci mes'ele: Keşşâf müellifi, âyette geçen (كل) kelimesindeki tenvînin muzafun ileyhden bedel olduğunu söylemekte ve âyetin mânâsı: Onların her biri bir yörüngede yüzerler, şeklindedir, demektedir.

Altıncı mes'ele: İbn Sînâ âyette geçen (يسبحون) «yüzerler» kelimesi ile «ben ayı ve güneşi bana secde eder gördüm» âyetinde geçen (ساجدين) kelimesindeki çoğul şeklinin, akıl sâhibi varlıklara mahsûs bir şekil olduğuna dayanarak, yıldızların da insanlar gibi konuşabilen canlılar olduğunu ileri sürmektedir. Oysa yıldızların burada insanlara mahsûs sîga ve çoğul bir kelimeyle vasıflanmaları onların canlı ve konuşabilen varlıklar olduğundan değil, yaptıkları yüzme fiilinden dolayıdır. (Râzî, Mefâtîhel-Ğayb, XXII, 162-168)

«O küfredenler görmediler mi ki gökler ve yeryüzü yapışık idi

de onları Biz ayırdık.» Çeşitli nevilere ve farklara bölerek Biz ayırdık. Aslında onlar tek bir şeydiler ve birleşik bir hakîkattılar. Muhtelif hareketlendirmelerle onlar birbirinden ayrıldı. Gökler bir tek yapıya sâhipti. Muhtelif tahrîklerle parçalanarak felekler oluştu. Yerler de bir tek parçaydı, keyfiyet ve hallerinin farklı oluşuna göre katlar ve iklîmler var edildi. Denildi ki : Gökle yer yüzü; aralarında hiç bir ayrık olmayacak biçimde birleşik idiler, sonra ayırıldılar. Ve yine denildi ki : Gökler ve yeryüzü verimsiz, yağmursuz ve bitkisiz idiler, bitki ve yağmurla onlar birbirlerinden ayrıldı. Bu takdîrde göklerden maksad, dünya göğü olur. Bunun cemî olarak kullanılması ufuklar itibârıyladır. Kâfirler her ne kadar bunu bilmeseler de, bu bilgiyi nazarî olarak elde etme imkânına sâhiptirler. Çünkü ayırma arazî bir haldir ve gerek başlangıç olarak, gerek aracı olarak vâcib olan bir müessiri gerektirir. Veya bilginlerin görüşleri alınarak kitaplar mütâlaa edilmekle böyle bir müesire ihtiyâç olduğu bilinir. Allah Teâlâ; «o ikisi» buyurmuş da «onlar» dememiştir. Çünkü maksad, göklerin bütünü ile yerin bütünüdür. «Ve her şeyi sudan canlı kıldık.» Bütün canlıları sudan yarattık. Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyette : «Allah her canlıyı sudan yaratmıştır.» buyuruyor. Çünkü su, canlının sâhib olduğu maddelerin başında gelir. Ayrıca canlının suya ihtiyâcı çok fazladır. Bizzât canlının sudan istifâde etme ihtiyâcı da vardır. Veya âyete şöyle de mânâ verilebilir : Biz her şeyi su sebebiyle canlı kıldık. Su olmadan canlılığını devâm ettiremez. (Kâdî Beydâvî, Envâr et-Tenzîl, IV, 245)

Burada gözler önüne serilmiş bulunan kâinât meydanında bir gezinti yer alıyor. Bu büyük delilleri görmelerine rağmen gâfil kalbler onu bilmiyorlar. Ayrıca açık bir göz, duygulu bir kalb ve uyanık bir his ile düşünüldüğü zaman insan aklını hayretlerden hayretlere düşüren büyük gerçekleri onlar kavrayıp idrâk edemiyorlar.

Göklerin ve yerin yapışık iken sonradan ayrılışının bildirilmesi gerçekten üzerinde çok düşünülmesi gereken bir konudur astronomik teoriler bu kâinât mucizesini açıklamak için yaptıkları çalışmalarda hep bu gerçek üzerinde dönüp durmuşlar. Ve bin üç yüz şu kadar yıl önce Kur'ân-ı Kerîm'in belirttiği gerçekleri kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Günümüzde büyük yıldızlar topluluklarını içine alan samanyolunun (Galaksi) başlangıçta birleşik olduğu sonra ayrılarak bugünkü yuvarlak şeklini aldığı, yeryüzünün güneşten bir parça olduğu, bilâhare güneşten ayrılarak soğuduğu esâsına dayanan teoriye gelince, bu teori astronomik bir nazariye olmaktan öte hiç bir şey ifâde etmez. Bugün doğru olarak kabul edilebilir. Ama yarın bunun tersi de orta-

ya atılabilir. Bir başka zaman bu konuda başka bir nazariye meydana çıkarılır ve bu düşünceleri tamâmen tersine çevirebilir.

Biz —yani İslâm akîdesinin mensûbları— Kur'an'ın kesin olan hükümlerini bugün kabul edilip yarın reddedilebilecek kesinleşmemiş nazariyelere göre yorumlamaya çalışmayız. Bunun için «Kur'an'ın Gölgesinde» Kur'an'ın beyânlarıyla ilmî teori denilen nazariyeler arasında mutâbakat aramaya çalışmıyoruz. Kur'an hükümlerinin; tecrübesi mümkün olan her zaman aynı değişmez sonuçları doğuran kesinleşmiş ilmî gerçekler karşısındaki durumuyla bu teoriler karşısındaki durumu çok farklıdır. Meselâ ısı karşısında madenlerin genişlemesi, suyun belli bir dereceye kadar ısınınca buharlaşması ve belli bir derecenin altına düşünce donması gibi kanunlardan bu nazariye çok farklıdır. Onlar ilmî gerçeklerdir. Bunlar ise teori.

Bir kere Kur'an, bir ilmî nazariyeler kitâbı değildir. Tecrübî bilgileri anlatan ansiklopedik bir eser de değildir. Bunun aksine Kur'an, bütünüyle hayatı hedef alan bir nizâm kitabıdır. İnsan kafasını düzelterek kendi hudûdu içerisinde çalışıp gelişmesini sağlayıcı prensibleri koyan bir anayasadır. İnsan aklının gelişmesini sağlayan, bir cemiyet hayatını tanzîm eden prensibler manzûmesidir. Bunun ötesinde pratik bilgilerin sâhası olan cüz'î ve mufassal konulara girişmez. Çünkü bu husûslar, doğru bir yola sevkedilen ve dizginlenen insan aklının çalışma sâhasına giren husûslardır.

Zaman zaman Kur'ân-ı Kerîm buradaki gibi : «Gökler ve yer yapışık iken Biz ayırdık onları» diyerek birtakım kâinât gerçeklerine işâret eder. Ve biz sırf Kur'an'da vârid olduğu için, bu gerçekleri kabul ederiz. Ama göklerin ve yerin birbirinden nasıl ayrıldığını veya Galaksi kümesinden nasıl uzaklaştığını bilmeyebiliriz. Astronomik nazariyelerin Kur'an'ın buyruklarına aykırı olmayan kısımlarını kabul ederiz. Ancak Kur'an'ın âyetlerini, tutup çekiştirerek o astronomik nazariyelerin peşinden koşturmayız. İnsan elinin mahsûlü olan eserlerden Kur'an'ın hükümlerini doğrulayıcı istinâdgâhlar aramayız. Çünkü Kur'an'ın buyurukları kesin gerçeklerdir. Zâten asırlar öncesi gelen bu kitabın hükümleri ile günümüzdeki astronomik nazariyeler çoğunlukla birbiriyle çatışmaz.

Âyetin ikinci bölümüne gelince —ki bu— «Ve bütün canlıları sudan meydana getirdik.» ifâdesi çok mühim gerçekleri ortaya sermektedir. Bu konu ilim âleminin keşfi, çok mühim bir hâdise olarak karşılanmış, hattâ bu yüzden Darwin'e şeref madalyası verilmiştir. Çünkü hayatın ilk kaynağının su olduğunu onlara göre ilk önce Darwin ortaya koymuştur.

Bu gerçek karşısında doğrusu çok uyanık bulunmak gerekir. Bu

gerçeğin Kur'an'da vârid olması bizde bir hayret uyandırmıyor ve Kur'an'ın doğruluğuna bir şeyler eklemiyor. Zîrâ biz, doğrudan doğruya Allah katından gelmiş olduğunu kabul ettiğimiz kitabın her buyruğunu hiç bir peşin hükme kapılmaksızın kabul eder ve inanırız. Ayrıca ortaya çıkarılan ilmî buluşların veya onun hükümleriyle ilmî prensiblerinin muvâfakatının yahut muvâfakatsızlığının bizim îmânımız üzerinde hiç bir te'sîri mevzûubahis olamaz. Bu husûsta ancak şu kadarı söylenebilir : Bu konuda Darwin ve hempalarının ortaya atıkları tekâmül nazariyesi, doğrudan doğruya Kur'an hükümleriyle çatışmaz.

On dört asırdanberi Kur'ân-ı Kerîm, kâfirlerin dikkatlerini Allah'ın kâinâttaki san'at eserlerine çeviriyor. Ve bu san'at eserlerini mevcûdât sahnesinde açıkça görmelerine karşılık inanmamalarını kötü bir durum olarak niteliyor : «Hâlâ inanmıyorlar mı?» Halbuki çevrelerinde bulunan kâinâtın her zerresi onları yüce Yaratıcıya îmâna sevketmektedir. O'dur âlemi idâre eden ve hükmü altına alan.

Bilâhare kâinâtın dehşet dolu tablolarından bir bölüm seriyor gözler önüne :

«Yeryüzünde insanlar sarsılmasın diye sâbit dağlar yerleştirdik.»

Böylece şu sâbit ve sarp dağların yeryüzünün dengesini koruduğunu ve sarsıntıya mahal bırakmadığını belirtmiş oluyor. Yeryüzünde dengenin sağlanışı çeşitli şekillerde olur. Dünyanın dıştan karşılaştığı baskıyla kendi iç yüzünden yaptığı baskı arasında dağlar bir denge unsuru olabilirler. Tabiî bu muhîtten muhîte değişir. Bir yerde dağların dışa doğru yükselmesi, başka bir yerde çöküntüye vesîle olabilir. Ve böylece dengenin sağlanması gerçekleşir. Her neyse bu âyet-i kerîme kesin olarak dağlarla yeryüzü istikrârı ve dengesi arasında bir irtibât bulunduğunu belirtmektedir. Şimdi biz bu konuyu ilim ehline bırakalım ve onların bu konudaki çalışmalarının sonucunu bekleyelim. Çünkü bu husûs asıl onların sâhâsına girer. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'in serâpâ doğruluk misâli olan bu hükmü üzerinde fazlaca söz söylemeksizin onun vicdânları yalayan duygulandırıcı ilhâmlarla kişiyi düşünmeye sevkeden bölümlerine geçelim. İbdâ' gücüne sâhip kudret elinin şu büyük kâinâttaki idârî hâkimiyetini izlemeye çalışalım :

«Doğru yolda gitsinler diye geniş yollar yaptık.»

Dağlardaki geniş yolların zikredilmesi ve bunun yanı sıra hidâyet noktasına işâret buyurulması, önce pratik bir gerçeği tasvîr eder. Sonra da akîde âlemindeki bir başka noktanın gizli bir yanına parmak basar. Ve böylece dağların üzerindeki geniş yollardan gittikleri gibi kendilerini îmâna götüren hidâyet yolunu bulurlar:

«Gökyüzünü de korunmuş bir tavan kıldık.»

Kur'an'da geçen (السماء) gökyüzü kelimesi, doğrudan doğruya yüceliğin ifâdesidir. Ve biz yukarıya doğru baktığımız zaman, tavana benzer bir şeyin üzerimizde durmakta olduğunu görürüz. İşte bunun için Kur'ân-ı Kerîm gökyüzünün korunmuş bir tavan gibi olduğunu ifâde ediyor. Evet, kâinâtın ince nizâmı içerisinde her türlü sarsıntıdan ve yıkılmaktan korunmuştur. Yüceliğin simgesi olarak Allah'ın âyetlerinin gökyüzünden indirilmiş olması itibârıyla her türlü lekeden korunmuştur :

«Fakat onlar bundaki delillerden yüz çeviriyorlar. O'dur geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı yaratan. Her biri bir yörüngede yürür.»

Gece ve gündüz iki kâinât mucizesidir. Güneş ve ay ise korkunç iki gök cismidir. Ve yeryüzünde umûmiyetle bütün canlıların, husûsiyetle de bütün insanların hayatı üzerinde kuvvetli ve yakın bir alâkaya sâhiptir. Gece ile gündüzün birbiri ardı sıra gelmesini, güneşle ayın hareketini dikkatle izlemek, bir kere olsun bozulmayan bu inceliği seyretmek, bir an olsun geri kalmayan bu sürekliliği düşünmek... Doğrusu gönülleri Allah'ın kanunlarının, irâdesinin ve yaratıcı gücünün birliğine inanmaya sevketmesi gereken çok önemli bir husûstur. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, X, 124-127)

Gök Küresi

Gök küresi rengi, tadı ve kokusu bulunmayan gazların karışımından ibârettir. Bunun yanı sıra su buharı da yer alır. Çünkü su buharı kuru havadan yoğunluk bakımından da ağırlık bakımından da daha azdır. Bu ise yüce Yaratıcının delillerinden biridir. Çünkü O havaya buharı atmosferin yüksek kısımlarına taşıyıp çıkarma imkânlarını vermiş ve o kısımlarda çıkan buhar, bulut yağmur halinde yeryüzüne inip topraktan fışkıran tatlı suların meydana gelmesini sağlamıştır.

Havanın bileşiminde bulunan gazların en önemlileri azot (% 78), oksijen (% 21) ve çok az miktarda öteki gazlar (% 1) bulunur. Atmosferde yüksek miktarda azotun bulunması yangınların sönmesinde büyük önem ifâde etmektedir. Eğer azot oranı düşük, oksijen oranı yüksek olsaydı (% 78) orman ve diğer alanlardaki yangınların hiç birisinin söndürülmesi mümkün olmazdı. Kezâ atmosferdeki azot sâyesinde şimşek ve yıldırım meydana gelmekte, bunlar azotun toprağa taşınmasına, suda erimesine ve zirâatın mümkün olmasına yardım etmektedirler. İnsanlar sun'î gübreyi keşfetmezden önce yeryüzü tabiî olarak bu yolla zirâata elverişli bir hale gelmişti. Yağmur havayı yıkar. Gökyüzündeki kirleri, pislikleri ve mikropları temizler. Yağmur yağdıktan sonra havanın ne kadar tatlı olduğu bilinmektedir. Kışın bile yağmurdan sonra havada ısınma olur. Çünkü yağmur haline dönüşen

buharda saklı bulunan ısı çevreye yayılır. Bu ısıyı deniz suyu güneşten almaktadır. Güneşin ısısıyla buharlaşan hava yağmur halinde tekrâr yeryüzüne inerken çevresine ısı dağıtmaz. Atmosferdeki oksijen, canlı varlıkların nefes almasını ve özümlemesini sağlar. Hava kanı temizlemek ve insanoğluna çalışma gücünü te'mîn etmek üzere akciğerlerimiz tarafından emilir. Göğe doğru yükseldikçe hava miktarı azalacağından havadaki oksijen miktarı da azalır. Deniz seviyesinde havadaki oksijen miktarı 200 birim ise, 10 kilometre yükseldiğinde 40'a, 20 kilometre yükseldiğinde 10'a düşer. Bundan sonra her 30 kilometrede de iki birim iner. Yani insan 10 kilometre yukarıya çıkacak olursa tamâmen boğulur. Bunun için ya gaz tüpü kullanılması lâzımdır, yahut da korunmuş bir yere sığınması.

Kur'ân-ı Kerîm, havadaki oksijen miktarının yükseldikçe düşmesine ve teneffüs edilen bu oksijenin insan sağlığı için yeterli olmayacağına işâretle şöyle buyuruyor : «Dalâlete düşürmek istediğinin kalbini de öyle dar ve kasvetli kılar ki ona göğe çıkmak kadar zor gelir.» (En'âm, 125).

Eğer başlangıcından beri dünyadaki varlıklar havanın oksijenini alıp karbondioksit salarak havayı kirletmiş olsalardı ve bunun dışında bir ameliye mevcûd olmasaydı, zamanla havanın içindeki oksijen miktarı tükenecek ve yeryüzündeki yaratıklar nefes alamayacak duruma geleceklerdi. Ama Yüce Yaratıcı bizi yeryüzüne yerleştirdiği gibi kloroform adı verilen özümleme ameliyesiyle oksijenin tükenmesini önleyen değişik bir ameliyeyi var ederek hayatın devâmını sağlamıştır. Şöyle ki : Bitkiler havadaki karbondioksiti alırlar, güneş ışığının etkisiyle sâf oksijeni ayırarak tekrâr havaya verirler. İçindeki karbonu da biriktirirler. Bitki, bu karbonu kökünün teşekkülünde, sakkarizasyon ameliyesinde ve gelişmesinde kullanır. Şüphesiz ki bu özümleme olayı Yaratıcının fevkalâde büyük mucizelerinden biridir. Kirli olan havadaki karbondioksiti alıp sonra içindeki sâf oksijeni dışarı bırakarak alınan karbondioksitten bitki için lâzım olan organik yapıyı sağlamak ve hayvanlar âleminin gıdâsını bu yolla te'mîn etmek. Bütün canlılar gıdâlarını havanın karbondioksitinden arıtılmış olan karbon sâyesinde te'mîn etmektedirler. İnsanoğlu neden bu gerçekleri düşünmekten kaçınıyor ve bunların tesâdüfen meydana geldiğini iddiâya yelteniyor? Şüphesiz bu gerçekler karşısında duyuları çalışmaz hale getirmek, Yaratıcının gücünü takdîsten kaçınmak demek; fikir hürriyetini öldürmek, vicdânı kasden ortadan kaldırmak demektir ki, bu insan için en büyük kötülüktür.

Dediğimiz gibi hava su buharını taşır, yükseklere çıkınca hava soğur. Soğuyunca içindeki buharı taşıyamaz hale gelir ve su buharı

küçük noktacıklar halinde yoğunlaşır. Mevcûd ısı derecesine bağlı olarak yağmur veya kar tanecikleri halinde tekrâr dünyamıza iner. Yağmur yüklü bulutla yağmur yüklü olmayan bulut arasında ne fark vardır? Mesele gâyet basittir. Yağmur getiren bulutun yoğunlaşabilmesi, içindeki su buharını bırakarak yağmur, dolu veya kar halinde yeryüzüne indirmesi için bir yardımcıya ihtiyâcı vardır. İşte bu yardımcı esen rüzgârdır. Nitekim bu husûsta Yüce Allah şöyle buyurmaktadır : «O Allah ki Rüzgârları gönderip bulutları yürüten, onları gökte dilediği gibi yayan ve kısım kısım yığan Allah'tır. Artık sen de aralarından yağmurun çıktığını görürsün.» (Rûm, 48)

«Rüzgârları da aşılayıcı olarak gönderdik, gökten su indirip onunla sizi suladık. Yoksa siz onu biriktiremezdiniz.» (Hıcr, 22)

İşte gökyüzü ile yeryüzü arasındaki su deverânı böyle teşekkül etmektedir. Tatlı suyun, içinde yaşadığımız bu büyük fezâ kesimindeki hikâyesi ma'lûmdur. Güneş ışınları okyanuslardaki ve denizlerdeki suların bir kısmını buharlaştırır. Buharlar yukarı doğru yükselir ve hava tarafından göğe çıkarılır. Yüksek kısımlarda bulutlar haline gelir ve bulutlardan inen yağmurlar yeniden ırmakları, su kaynaklarını meydana getirir ve oradan sular denizlere akar gider. Teneffüs ettiğimiz havayı mikroplardan arıtan yağmur, tatlı su kaynağını teşkîl eder ki su yeryüzündeki hayatın esâsını meydana getirir. İster kuyulardan, ister ırmaklardan, ister çeşmelerden, ister yağmurlardan elde edilsin yeryüzünde hayatın kaynağı sudur. Havanın en önemli özelliklerinden birisi de, dünyamızı aydınlatıcı bir tabaka olmasıdır. Yeryüzünün üstünde hava küresi 1.000 kilometrelik bir miktar uzamasına rağmen gündüzün dünyamızı aydınlatan tabaka 200 kilometrelik genişliği olan ince kabuk tabakasıdır. Güneşten çıkan ışınlar nisbeten büyük kesâfete hâiz olan tabakada parçalanıp dağılır. En çok dağılan renk mavidir. Bu yüzden gök kubbesi mavi renk alır. Şu halde mavi kubbe, sâdece bir ışık oyunudur. Yüce Allah ışınları muhtelif yönlere dağıtmıştır. Böylece gündüzün evlerimiz değişik yönlerden ışık alır. Biz bir füzeye binip bu aydınlık tabakanın üzerine çıktığımız zaman dünyamızın yeniden karardığını ve gökyüzünde başka yıldızların belirdiğini görürüz. Güneş zaman zaman görülür zaman zaman kaybolur. Ama ışınları cisimler üzerine iğne ucu gibi yansır. İçinde bulunduğu karanlık fezâ boşluğunu aydınlatamaz. Dünya ekseni etrafında döndükçe karanlık tabakadan aydınlık tabakaya doğru bir geçiş başlar. Nitekim bu husûsta Kur'ân-ı Kerîm Yâsîn sûresinde şöyle buyurur : «Gece de onlar için bir delildir, gündüzü ondan sıyırırız da karanlıkta kalıverirler.» (Yâsîn, 37). Bir koyunun derisi soyulduğu gibi fezâdaki gündüz de geceden soyulur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi gök kürenin en büyük faydalarından birisi de, bizi zaman zaman öldürücü olan ve fezâda yaygın halde bulunan ışınlardan koruması, meteorlardan ve öldürücü gök taşlarından muhâfaza etmesidir. Ayrıca fezâdaki yüksek ve alçak ısılardan da bizi korumakta ve kâinâtımızın ısısını sıfırın altında 270 derecede tutmaktadır. Dünyamızın tavanı olan atmosferin bizi şerrinden koruduğu ışınların en tehlikelisi güneş tarafından gönderilen ültraviyole ışınlarıdır. Bu ışınlar çok yakıcıdırlar. Ancak atmosfer, bunun pek çok hastalık için faydalı olan az bir kısmının dünyamıza ulaşmasına müsâade etmektedir. Ültraviyole ışınlarından istifâde edilecek yerler deniz kıyılarıyla yüksek dağ tepeleridir. Atmosfer, dünyamızın yüzeyini aşınma faktörüyle aşındırarak, üzerinde hayatın elverişli olmasını sağlamıştır. Rüzgâr, yağmur, kar ve dalgalar her an dağlardan kayaları parçalayarak zirâat için elverişli toprağın oluşmasını, dalgalar karalara vurarak kumların teşekkülünü sağlarlar. Yeryüzündeki hayat için atmosferin bu aşındırma ameliyesi pek önemlidir. Nitekim Yüce Kur'an bu konudan şöyle bahseder : «Bundan sonra da yeri döşedik.» (Nâziât, 30) Balık ve benzeri deniz hayvanları havanın oksijenini su yoluyla te'mîn ederler. Bunun için akvaryumlarda beslenen süs balıklarının suyunun değiştirilmesi gerekir. Bugün yeryüzünde 3 milyardan fazla nüfus yaşamaktadır. Bu nüfus dünyanın nimetlerinden karşılıksız olarak istifâde etmektedir ki, bunu atmosfere borçludur. Hava akımlarının ve rüzgâr hareketlerinin dünyamızın muhtelif mıntıkalarına uygun ölçüde ısının yayılmasında ne kadar önemli rol oynadıklarını bize meteorolojik gözlemler bildirmektedir. Hava, dönencelerle veya ekvatordan aldığı ısıyı kutub bölgelerine kadar ulaştırır. Kezâ denizlerin yüzeyinin güneşten elde ettikleri ısıyı su buharı halinde toplayan bulutlar, hava akımıyla susuz alanlara doğru sürüklenir ve yükselen havanın su buharını taşıyamaz hale gelmesinin netîcesinde insanların faydasına olmak üzere yeryüzüne iner. Aslında bizim, Allah'ın bu nimetlerini iyice araştırıp şükretmekten başka yapmamız gereken bir şey yoktur.

«Şüphesiz ki; göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişmesinde, insanlara yararlı şeylerle denizde akıp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgârların değiştirilmesinde, gökle yer arasında emre hâzır bekleyen bulutta elbette akleden bir kavim için âyetler vardır.» (Bakara, 164)

Gece yarısı balkonunuzda oturup gökyüzünü gözlediğiniz zaman görürsünüz ki, yığınlarca meteor üstünüzde hızla kayıp düşmekte ve size yaklaşmadan önce yanıp kül olmaktadırlar. Meteorlar hava ile

sürtüşmenin netîcesinde kazandıkları yüksek ısı sebebiyle yanar ve akkor hale gelirler. Sâniyede yirmi veya daha fazla millik bir hız kazanırlar.

Bu yanan meteorların parçaları yoğunlaşan çekirdek adını alır veya bu noktalardaki havadaki su buharı bulutun içerisinde su veya kar halinde toparlanır. Gözlemle tesbît edilmiştir ki gökyüzünde meteorlar bol oldukça yeryüzünde yağmur da fazla yağar ve dünyamız böylece hayır ve berekete nâil olur. Şüphesiz ki atmosferin faydalarını ve önemini burada sıralayacak durumda değilim. Bu saydıklarımızın yanı sıra iletken rolü oynar. Bitkilerin aşılanmasında önemli rol alır. Atmosferin bir unsuru olan rüzgârlar sâyesinde gemiler denizlerde yüzer. İnsanoğlu henüz sun'î gübreyi bilmezden önce şimşek ile yeryüzüne azot inmekte ve böylece yeryüzü tarıma elverişli olmakta idi. Atmosfer tabakasının önemini şöyle sıralayabiliriz:

1 — Sudaki canlıların da yaşaması için gerekli olan oksijen atmosfer tabakasında bulunur.

2 — Dünyanın sathından uzaklaştıkça havada uçan kuşların uçuşuna elverişli bir ortam rolünü oynar.

3 — Bitkilerin gövdesini meydana getirmek için lâzım olan karbondioksiti şekere çevirir ve bundan bitki kökü ve ağaç kökü meydana gelir. Karbondioksit deverânı zamanla oksijenin tükenmesini imkânsızlaştırır. Çünkü bitkiler, güneş ışığı sâyesinde havanın karbondioksitini emer ve onu sâf oksijen haline çevirir.

4 — Hava, su buharından daha ağırdır. Yoğunluk oranı 5/8'dir. Bu sâyede hava su buharını taşır. Ancak yükseklere çıkınca soğur ve su buharını taşıma gücü azalır. Böylece yoğunlaşma olayı ve bulutlar meydana gelir. Bulutlardan hayat için elzem olan tatlı su kaynağı olan yağmur yeryüzüne iner.

5 — Hava sesin iletilmesini sağlar.

6 — Rüzgâr ve yağmurla birlikte atmosfer olayları dünya yüzeyinin hayata elverişli kılınmasını te'mîn eder.

7 — Gündüzün aydınlığı sağlar.

8 — Meteorları ve gök taşlarını parçalar. Eğer dünyamızın tavanı hava şeklinde değil de katı bir şekilde olsaydı; bir süre sonra atmosfere çarpan meteorlar ve göktaşlarıyla parçalanırdı. Ama Yüce Yaratıcı yeryüzünün tavanının bu cisimleri parçalamasını ve bunların oksit halinde süzülmesini irâde buyurmuştur.

9 — Gök taşlarından ve meteorların parçalanmalarından meydana gelen toprak ve tozlar, yağmurlama ameliyesini mümkün kılan en önemli faktörlerdir. Çünkü bu tozlar bir yoğunlaşma nüvesi meydana getirirler ve orada biriken su damlaları kar ve yağmur halinde yeryü-

züne iner. 1946 yılında atmosferde büyük bir meteor parçalandı ve bu olay Mısır'da açıkça görüldü. Şâyet bu meteor atmosferde parçalanmayıp dünyamıza ulaşmış olsaydı 1908 yılında Sibirya'ya düşen büyük meteorun yaptığı gibi dünyamızın büyük bir bölgesini mahvederdi. Gerek Sibirya meteoru ve gerekse Arizona meteoru parçalandığı yerdeki 100.000 metrekarelik bir alanı mahvetmişti.

10 — Havadaki yüksek azot oranı yangının sönmesine yardım etmektedir. Eğer havanın bileşiminde yüksek derecede azot olmayıp oksijen olsaydı, yangınların söndürülmesi imkânsızlaşırdı. Bu da Allah'ın bize bir lutfudur.

11 — Fezâdan ve güneşten gelen birçok öldürücü ışınları atmosfer tabakası alıkoyar ve dünyamıza gelmesini önler. Bu konuda manyetik alan önemli rol oynar. Hava, şeffâf bir madde olma özelliğiyle yeryüzünde görme yeteneğini te'mîn eder.

12 — Rüzgârların hareketi, bulutların taşınması ve yağmurun yağması gibi ameliyeler, aslında güneş enerjisinin dünyamızın yüzeyine âdil olarak dağıtılmasını sağlayan ameliyelerdir. Çünkü bu sâyede güneş enerjisi çok olan yerlerden ısısı az olan yerlere doğru taşınır. Bilimsel olarak buharlaşma ve yoğunlaşma ameliyesinin güneşten dünyamızın yüzeyine gelen enerjinin 1/3'ini kullandığı tesbît edilmiştir. Ne yücedir O yaratıcı ki şöyle buyurmaktadır :

«Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişmesinde, insanlara yararlı şeylerle denizde akıp giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda, her türlü canlıyı orada yaymasında, rüzgârların değiştirilmesinde, gökle yer arasında emre hâzır bekleyen bulutta elbette akleden bir kavim için âyetler vardır.» (Bakara, 164)

Bütün bunların tesâdüfen meydana geldiğini ve bunları yaratanın bulunmadığını söyleyebilecek bir kişi çıkabilir mi? Şüphesiz ki bunu söyleyecek olanlar Allah'ın delillerinden yüz çeviren budalalardır.

Atmosfer tabakası pek çok bölümlere ayrılır, ancak gerçekten hangi tabakanın nerede başlayıp nerede bittiğini kestirmek mümkün değildir. Hatta mütehassıslar bunu ta'yîn edememektedirler. Ancak bu ayrımın esâsı genellikle ısı derecesinin farklılığına dayanmaktadır. 1950 yılında Sidney tarafından atmosferin üç ana tabakaya avrıldığı ortaya konmuştur. Bunlar stratosfer, mezosfer, iyonosferdir. Bilâhare Sidney, mezosferi iki tabakaya ayırmış ve her biri arasındaki maksimum ısı derecesini ölçü almıştır. Öteki meteoroloji bilginleri ise tropesferi 80 kilometre yukarılara kadar stratosfer olarak kabul edilen kısımları içine alacak şekilde tasnîf etmişlerdir. Ve troposferi eski adı iyonosfer olarak adlandırmak gelenek halindedir. 1960 yılında Sovyet

bilgini Nikolay yeryüzü tabîatı beynelmilel kongresinde Helsinki'de verdiği bilgide stratosferle troposfer arasında 50 kilometrelik bir fark olduğunu ifâde etmiştir. Mezosfer ise, stratosferle iyonosfer arasında yer almıştır. Normal hava rasatları için kullanılan balonlar hemen hemen atmosferde 30 kilometreye kadar yükselirler. Bunun için stratosfer, üst ve alt basamakları olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 30 kilometrelik sınır, ozon gazının fazla bulunduğu üst stratosfer bölgesinin hudûdu olarak kabul edilmiştir. Alt bölgede kalan stratosfer bölümünde havadaki ozon gazı muhtelif hava kütlelerinin deverânında rol oynar. Bir başka bilgin atmosferi 80 kilometreye kadar homosfer ve bunun ötesinde kalan kısımları ise hidrosfer diye tasnîf etmiştir. Dünyamızın yüzeyinde yüzlerce kilometre yüksekliklere çıkınca atmosfer tabakasındaki moleküllerin çoğu dünyanın çekim alanından çıkar ve boşlukta istediği yörüngede hareket eder. Bu tabakaya iksosfer adı verilir. Dünyamızın yüzeyinden yukarı doğru çıktıkça hava basıncı hızlıca düşer. (Cemâleddin el-Fendî, Allah ve Kâinât, 157-177)

O küfredenler görmediler mi? Baksalar a. Veya haberleri yok mu, sorsalar a. Veyahut şu re'y ve fikirde değiller mi ki gökler ve yer şu gördükleri âlemin yukarı kısmını teşkîl eden yüksekler ve alt kısmını teşkîl eden yer ratk idiler, ikisi de deliksiz idi, yukarıdan yağmur yağmıyor, yerde ot bitmiyordu, bunu görüyorlardı. Veyahut yer, dağsız deresiz yekpâre, göğün boyutları, güneş ve ay, cirimleri ve yıldızları yoktu, yekpâre idi, veyahut yer, gök cisimlerine bitişik hepsi bir şeydi. O mütenevvi' ecrâm ve ecsâm yok hepsi birbirine benzeyen bir madde idi. Veyahut hepsi başlangıçta yok olmakta müşterek idi, hâriçde mevcûd ve mütemâyiz değil idi. Bunları da görülen hallerden görüş ve istidlâl ile veya nakl ve işitme ile bilirler. Veya bilebilirler. Baksalar a, öyle iken biz onları fatkettik (Ratk lügatta bir şeyin bir şeye zam ve ekleme sûretiyle bitişikliği, fatk da fek gibi koparıp ayırmaktır. Bu âyetteki ratk ve fatk hakkında başlıca üç mânâ beyân etmişlerdir. Birincisi; İbn Ömer ve İbn Abbâs (r.a.) tan bir rivâyette semâ, ratk idi yağmur yağmıyordu ve arz ratk idi ot bitirmiyordu, sonra Allah semâyı fatk etti yağmur yağdırdı, arzı fatk etti ot bitirdi, denilmiştir. Bu sûrette görme göz ile olabilir fakat ratk ve fatk mecâzîdir. İkincisi; İbn Abbâs'tan, İkrime, Hasan, Katâde ve İbn Cübeyr tarîklarıyla bir rivâyette : Semâvât ve arz ikisi bitişik bir şeydi, Allah aralarını ayırdı, demektir. Bu mânâ ilk madde nazariyyesine uyduğu gibi arzın şemsten ayrılmış olması hakkındaki son nazariyyeye de temâs eder. Bu sûrette ratk ve fatk hakîkattır. Fakat görme, ilmî görüş ve re'ydir. Üçüncüsü; ratk yoklukta iştirâk, fatk îcâd ve temyîz mânâsına olmaktır. Bu da bazı müfessirlerin dirâyet yoluyla anladıkları bir mânâdır. Bunda görüş ilmî görüş, ratk ve fatk me-

câzdır. Maamafih gösterdiğimiz vechile âyet üçüne de muhtemil ve üç mânâ da sahîhtir ve birleştirilmelerinde çelişki yoktur.) kopardık yok iken yaratıldılar, bir şey iken çoğaldılar. İbtidâ duman gibi bir madde iken sayısız cirim ve cisimle oldular. Bir tabîatta kalamayıp muhtelif tabîatlara tenevvü' ettirildiler, yer, göklerden ayrıldı, yukarısından yağmur yağdırıldı. Üzerinde otlar bitirildi. Ve her canlı şeyi sudan husûle getirdik yani gerek bitki ve gerek hayvan, gerek insan canlı olan şeyin hayatına suyu sebeb kıldık. Bazıları burada sudan murâd nutfe olduğunu söylemişlerdir. Lâkin bu sûrette hayvanlardan bir kısmını canlı mefhûmundan çıkarmak îcâb edecektir. Halbuki su zâhirî vechile asıl mânâsına olduğu takdîrde her şeyin canlı kılınışı, mefhûmu alelumûm hayvanlardan başka bitkilere de şâmil olacaktır. Ve filhakîka gerek hayvanî hayat ve gerek nebâtî hayat suya olan alâkası ma'lûmdur. Son zamanlarda suyun en mühim unsurunu teşkîl eden oksijen bütün elementlerin esâsı gibi mutâlaa olunmaya başladığına göre Kur'an'ın bu ihtârı daha şümûllü bir hakîkata işâreti de ihtivâ etmiş olur. Gerçi organik kimyada karbon bir esâs olarak mutâlaa edilmektedir. Ve hayatın hava ile de alâkası vardır. Fakat şey lafzının zikri başkalarına da aykırı olmadığı gibi bunlar umûm için su kadar bâriz ve görülür olmadığından burada en zâhir delil ileri sürülmüştür ki o da sudur. Suyun ratk ve fatk ile münâsebeti açık ve herkes için zâhirdir. Tabîat üzerinde bu ratk ve fatk ve bu tahvîl o kâfirlerin görüp durdukları veya re'y ve fikr ile bildikleri veya haber aldıkları bir fiil ve te'sîr olduğu halde yine de îmâna gelmezler ha... Bir sudan yaratıldıklarını bilirler de hâlâ Allah.ın san'at ve etkisine inanmazlar, tabîat tabîat derler dururlar ha... İş tabîata kalsa idi tabîat kendi kendine değişir mi idi? Gökler ve yer yoktan vücûda gelirler miydi? Veya yer, gökten ayrılır mıydı? Veya kuru havada yukarıdan yağmur yağar, kuru toprakta otlar biter miydi? Sonra o katı tabîatlarda aynı bir sudan muhtelif hayatlar husûle gelir miydi? İnsanlar olur muydu? Kendileri hayat bulur muydu? Onlar kendilerini parçalanmaz mı zannediyorlar? «Halbuki onları yaratan Biz, o yerde, kendilerini sarsmasın diye ağır baskılar yaptık.» Yani gökten ayırdığımız ve üzerinde kendilerine sudan hayat verdiğimiz insanları, arz hareketiyle çalkalayıp muztarib etmesin, sâkin olacak yer bulsunlar diye, o arzda suya mukâbil katı, oturaklı kıtalar, dağlar husûle getirdik. Bir düşünmeli ki yeryüzü akışkan bir halde kalsa idi ve arz hareket ettikçe insanlar çalkalanıp dursa idi, ne büyük ıztırâb olurdu, toprak kütlesinin yaratılması ve dağların kazık gibi oturtulması ile bu ıztırâb bertarâf edilip arz, beşer hayatı için oturulabilir hale getirildi. Ve onda bir takım meydanlar, yollar yaptık ki hidâyeti bulabil-

sinler isteklerine doğru gidebilsinler veya hak yolunu tutsunlar, Semâyı da öyle bir tavan yaptık ki şeytânların taarruzundan mahfûz. Ve yahud ma'lûm vaktine kadar fesâd ve inhilâlden mahfûzdur. Onlar ise bunun âyetlerinden yüz çevirmektedirler. Semâda Allah'ın kudret ve vahdâniyyetine delâlet etmekte bulunan bunca delillerin delâletlerinden yüz çevirip geçiyorlar.

Halbuki Allah O'dur ki; geceyi ve gündüzü güneşi ve ayı yaratmışdır. Her biri bir felekte yüzüyorlar. Demek ki zannedildiği gibi onları felek döndürüyor değil, onlar felekte ve her biri bir felekte yüzüyorlar. Felek, devreden şey demek olduğuna göre, bazıları feleği bir dönen cisim saymışlardır ki bunlar, zamanlarının fenn telakkîsine kapılmış görünüyorlar. Halbuki Dahhâk'tan rivâyet olunduğu üzere felek, yıldızların dönüş yeri yani devrettiği mahal diye ta'rîf edilmiştir ki sırf riyâzî bir ifâdedir. Son zamanlarda lisânımızda bu medâr kelimesi gibi «mahrek» demek de ıstılâh olmuştur. Biri devirden mekân ismi, biri de hareketten mekân ismidir. Âyette yalnız güneş ve ay mezkûr olduğu halde haberde tesniye getirilmeyip de ikiden ziyâdeyi ifâde eden cemî sîgasıyla «yüzüyorlar» buyurulması, şâyan-ı dikkat görülmüştür. Burada müfessirler birkaç vecih söylemişlerdir. Birisi güneş, ay ve yıldızlar takdîrinde olmasıdır ki güneş ve ayın yanında yıldızlar atılmış sonra da kül ve cemî ile hepsine işâret olunmuş demektir. İkincisi bu karîne ile güneş ve aydan yıldız cinsi kasdedilmiş olmasıdır. Bunu bazıları doğuş yerlerinin ihtilâfı i'tibârıyla güneş ve ayın çokluğu gibi mülâhaza etmek ve binâenaleyh diğer yıldızları susulmuş bırakmak istemiştir. Lâkin bu vecih mülâhaza edilecek olunca sâir yıldızların da kimisi ay mânâsında olduğuna işâretle bu ikisini hepsinin cinsi gibi almak daha münâsibtir. Sonra «kül» ta'mîmi ay ve güneşle beraber önce zikri geçen arzı da ihtivâ ederek hepsine işâret olmak da muhtemildir ki yer, güneş ve ay gibi bütün cirimlerden her biri bir felekte yüzüyorlar, demek olur. Ve demek ki, ne kadar cirimler varsa o kadar da felek var. Hâsılı hangisi olursa olsun, şurası muhakkak ki burada eski astronomi nazariyyesini ibtâl vardır. Zîrâ onlar; güneş ve ayı, felek hareket ettiriyor, diyorlardı. Burada ise her birinin birer felekte kendilerinin yüzdükleri haber veriliyor ki, cirimlerden her birinin fezâda bir mihver veya mahrek üzerinde hareket ettiklerini söyleyen yeni astronomi nazariyyesinin esâsı da budur. Şüphe yok ki eskilerin nazarında da fenleri şimdikilerinki gibi ve belki daha kuvvetli bir kanâatla ta'kîb ediliyordu. Demek ki bugün bu ve emsâli âyetlerde Kur'an'ın fenne karşı büyük bir zaferini okumaktayız. O halde bildiğimiz fenne muhâlif görünen noktalara tesâdüf edildiği zaman, Kur'an'ı fenne uydurmaya çalışmamalı, fenni Kur'an'a

uydurmaya uğraşmalıdır. Şimdi düşünmeli ki kimi güneş, kimi ay, kimi ışık, kimi nûr, bütün ecrâmdan her biri bir felekte, kendine mahsûs bir dâirede yüzüyor da yüzüyor, hiç biri sâkin değil, hepsi birer devrî harekette, bir tutarı yok, hepsi muallakta, hepsi yolunda, hepsi nizâmında, hepsi mahfûz yüzüyorlar da yüzüyorlar. Bu ne eşsiz san'at, ne büyük kudret ve ne yüksek âyetlerdir. Bunların hepsinden Allah'ın azamet-i vahdaniyyeti okunur. Lâkin kâfirler bunları görseler dahi delâletlerinden yüz çevirmezler de şuna buna isnâd etmeye kalkışırlar. Zerrece insâfı olanların i'tirâf etmesi lâzım gelir ki bu âyet Allah Teâlâ'nın kudret ve vahdâniyyet âyetlerini görülürler âleminde gösterirken aynı zamanda ilâhî âyetlerden birisi de Muhammedî nûr olduğunu göstermek için nübüvvet-i Muhammediyye'yi anlatacak bir mahsûs delil olmak üzere yerin gökten ayrılmış olması gibi bir ilmî hakîkat ile fizik ve felsefe erbâbına ders verdikten sonra Batlamyus astronomisini kökünden yıkan bir vecîze ile astronomi bilginlerine de yeni bir mebde' olacak bir ilmî düstûr vermiş bulunuyor. Gerçi Kopernik, Nevton, Laplâs gibi bu fen ile derinliğine uğraşan kimselerin böyle bir düstûr bulmaları hadd-i zâtında mühim bir ilmî muvaffakiyet, bir dehâ olmakla beraber bir mucize teşkîl etmezse de bunu ümmî bir fıtratın bütün fenn âlemine karşı meydan okurcasına haber verivermiş olması onun nübüvvetini meydana koyan ilâhî âyetlerden bir âyet olduğunda da şüpheye mahal bırakmaz. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, IV, 3351-3356)

oOo

وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ ۖ أَفَإِن مِّتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ﴿٣٤﴾ كُلُّ نَفْسٍ
ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ۗ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً ۖ وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ ﴿٣٥﴾

34 — Senden önce hiç bir insanı ebedî kılmadık. Sen ölürsen onlar bâkî mi kalırlar?

35 — Her nefis ölümü tadıcıdır. Bir imtihân olarak sizi iyilik ve kötülükle deneriz. Sonunda Bize döndürüleceksiniz.

Her Canlı Ölümü Tadacaktır

Allah Teâlâ buyurur ki : Ey Muhammed, senden önce hiç bir insanı dünyada ebedî kılmadık. Aksine «Yeryüzünde bulunan her şey

sonludur. Ancak azamet ve ikrâm sâhibi Rabbının zâtı bâkî kalacak.» (Rahmân, 26-27). Âlimlerden Hızır (a.s.) ın ölmüş olup şimdiye kadar diri olmadığı görüşündekiler bu âyet-i kerîme'yi delil getirirler. Zîrâ Hızır da ister velî, ister peygamber, isterse rasûl olsun nihâyet bir insandır. Allah Teâlâ ise : «Senden önce hiç bir insanı ebedî kılmadık.» buyurmuştur. «(Ey Muhammed,) sen ölürsen onlar bâkî mi kalırlar?» Senden sonra yaşayacaklarını mı umarlar? Bu aslâ olmayacaktır. Bilakis her şey yok olacak, sona erecektir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Her nefis ölümü tadıcıdır.» buyurmuştur. Şâfiî —Allah ona rahmet eylesin— den rivâyet edildiğine göre; o, söylediği şu iki beyti delil getirmiş :

«Bir takım kimseler benim ölmemi temennî ediyorlar. Eğer ben ölürsem bu öyle bir yoldur ki ben bu yolda yegâne değilim. Geçmişin tersini isteyene söyle : Sanki kesin olarak olmuş gibi diğer bir misline hazırlan.»

«Bir imtihân olarak sizi iyilik ve kötülükle deneriz.» Sizi; kim şükredecek, kim inkâr edecek, kim sabredecek, kim ümit kesecek görelim diye bir keresinde musîbetlerle, diğer bir keresinde nimetlerle deneriz. Nitekim İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha, âyeti şöyle açıklıyor : Bir imtihân olarak sizi kötülükle ve iyilikle; zorluk ve bollukla, sağlık ve hastalıkla, zenginlik ve fakîrlikle, helâl ve harâmla, itâat ve ma'siyetle, hidâyet ve sapıklıkla deneriz. «Sonunda Bize döndürüleceksiniz (de, size amellerinizin karşılığını vereceğiz.)»

وَإِذَا رَآكَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُوًا أَهَٰذَا الَّذِي يَذْكُرُ آلِهَتَكُمْ
وَهُمْ بِذِكْرِ الرَّحْمَٰنِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٦﴾ خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ ۚ سَأُرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا
تَسْتَعْجِلُونِ ﴿٣٧﴾

36 — O küfredenler seni gördükleri zaman, alaya almaktan başka bir şey yapmazlar. Ve : Tanrılarınızı diline dolayan bu mudur? derler. İşte Rahmân'ın kitâbını inkâr edenler onlardır.

37 — İnsan aceleden yaratılmıştır. Size âyetlerimi göstereceğim. Ama o kadar çabuk istemeyin.

Allah Teâlâ peygamberi (s.a.) ne hitâben şöyle buyuruyor : «(Ebu Cehil ve benzerleri gibi Kureyş'ten o küfredenler seni gördükleri za-

man; alaya almaktan, (seni ayıplamaktan) başka bir şey yapmazlar.) Ve : Tanrılarınızı diline dolayan, (sizin ilâhlarınıza söven, rü'yâlarınızı bayağı gören) bu mudur?» derler. Allah Teâlâ da şöyle buyurur : «İşte Rahmân'ın Kitâbı'nı inkâr edenler onlardır.» Onlar Allah Rasûlü ile alay etmeleriyle birlikte Allah'ı da inkâr etmektedirler. Nitekim başka bir âyette şöyle buyrulur : «Seni gördükleri vakit : Bu mu Allah'ın gönderdiği elçi? diye alaya almaktan başka bir şey yapmazlar.» Gerçekten tanrılarımız üzerinde direnmeseydik bizi az kalsın onlardan saptıracaktı, derler. «Azâbı gördükleri vakit, kimin yolunun sapık olduğunu bileceklerdir.» (Furkân, 41-42).

Allah Teâlâ burada : «İnsan aceleden yaratılmıştır.» buyururken başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Ve insan; esâsen çok acelecidir.» (İsrâ, 11) Mücâhid der ki : Allah Teâlâ Âdem'i, yaratıkları yarattığı günün gündüzü sonunda her şeyden sonra yarattı. Rûh onun gözlerini, dilini ve başını diriltip aşağı kısmına ulaşmıştı ki : Rabbım, güneşin batmasından önce yaratılmamda acele buyur, dedi. İbn Ebu Hâtim'in Ahmed İbn Sinân kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuş : «Kendisinde güneşin doğduğu günlerin en hayırlısı cuma günüdür O günde Âdem yaratılmış, o günde cennete konulmuş, o günde cennetten (yeryüzüne) indirilmiş, o günde kıyâmet kopacaktır. Onda öyle bir saat vardır ki inanan kişi namaz kılarken o saata rastlar da —Allah Rasûlü (s.a.) parmaklarını kapatıp onların sayısını azalttı— Allah'tan hayır dilerse muhakkak Allah ona verir. Ebu Seleme'nin rivâyetinde Abdullah İbn Selâm şöyle dermiş : Bu saatı bildim, o, cuma günü gündüz saatlarının sonudur. Allah Teâlâ'nın Âdem'i yaratmış olduğu saat da odur. Allah Teâlâ : «İnsan aceleden yaratılmıştır. Size âyetlerimi göstereceğim. Ama o kadar çabuk istemeyin.» buyuruyor.

Burada insanın aceleciliğinin anılmasındaki hikmet şudur : Allah Rasûlü (s.a.) ile alay edenler zikredildiği zaman inananların gönüllerine hemen intikâm alma fikri düştü, bunda gönülleri acele etti de Allah Teâlâ : «İnsan aceleden yaratılmıştır.» buyurdu. Zîrâ Allah Teâlâ zâlime mühlet verir; ama sonunda yakaladığı zaman aslâ kurtulamaz. Te'hîr edip geciktirir, sonra hemen azâbı tepesine indirir. Ona mühlet verir, bekletir, sonra da (vakti gelince) aslâ geciktirmez. Bunun içindir ki : «Size âyetlerimi, (intikâmımı, hükmümü, Bana karşı gelenlere iktidârımı) göstereceğim. Ama o kadar çabuk istemeyin.» buyurmuştur.

وَيَقُولُونَ مَتَىٰ هَٰذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾ لَوْ يَعْلَمُ الَّذِينَ كَفَرُوا حِينَ لَا
يَكُفُّونَ عَن وُجُوهِهِمُ النَّارَ وَلَا عَن ظُهُورِهِمْ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٣٩﴾ بَلْ تَأْتِيهِم
بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٤٠﴾

38 — Doğru sözlüler iseniz bu vaad ne zaman? derler.

39 — O küfredenler yüzlerinden ve sırtlarından ateşi engelleyemeyecekleri ve yardım göremeyecekleri zamanı keşki bilseler.

40 — Doğrusu o, âniden gelecek ve onları şaşırtacaktır. Artık onu geri çevirmeye güçleri yetmeyecektir. Ve onlara mühlet de verilmeyecektir.

Allah Teâlâ müşriklerin yalanlama, inkâr, küfür ve inâdlarından, azâbın kendilerine gelmesini uzak görerek başlarına azâbın hemen gelmesini istediklerini haber verip şöyle buyurur : «Doğru sözlüler iseniz bu vaad ne zaman? derler.» Buna karşı Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır : «O küfredenler yüzlerinden ve sırtlarından ateşi engelleyemeyecekleri ve yardım göremeyecekleri zamanı keşki bilseler.» Şâyet azâbın mutlakâ başlarına geleceğini kesin olarak bilmiş olsalar, anlamış olsalardı elbette acele gelmesini istemezlerdi. «Hele bir de azâb üstlerinden ve altlarından onları sardığındaki durumlarını bir bilmiş olsalardı.» (Zümer, 16), «Onlar için cehennemde bir döşek ve üstlerine de örtüler vardır.» (A'râf, 41). Bu âyette : «O küfredenler yüzlerinden ve sırtlarından ateşi engelleyemeyecekleri zamanı keşki bilseler.» buyrulurken, başka bir âyette Allah Teâlâ : «Gömlekleri katrândandır, yüzlerini ateş bürüyecektir.» (İbrâhîm, 50) buyurmaktadır. Azâb her yönlerinden onları kuşatmış olacak ve onlar yardım da göremeyeceklerdir. Onlara yardım edecek hiç kimse yoktur. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette : «Allah'a karşı onları koruyacak kimse de yoktur.» (Ra'd, 34) buyurur. «Doğrusu azâb (ateş) aniden gelecek, onları şaşırtacak (korkutacak) tır.» Ateşe doğru gidip teslîm olurlarken şaşkın, ne yapacaklarını bilmez durumda olacaklardır. «Artık onu geri çevirmeye güçleri yetmeyecektir, buna bir çâre bulamayacaklardır. Ve onlara mühlet de verilmeyecek, (azâb onlardan bir an dahi geciktirilmeyecek) tir.»

وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُم مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٤١﴾ قُلْ مَن يَكْلَؤُكُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ مِنَ الرَّحْمَٰنِ ۗ بَلْ هُمْ عَن ذِكْرِ رَبِّهِم مُّعْرِضُونَ ﴿٤٢﴾ أَمْ لَهُمْ آلِهَةٌ تَمْنَعُهُم مِّن دُونِنَا ۚ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَ أَنفُسِهِمْ وَلَا هُم مِّنَّا يُصْحَبُونَ ﴿٤٣﴾

41 — Andolsun ki senden önce de birçok peygamberle alay edilmişti. Ama alaya alanları, eğlendikleri şey mahvetmişti.

42 — De ki : Geceleyin ve gündüzün sizi Rahmân'dan kim koruyabilir? Ne var ki onlar, Rablarının zikrinden yüz çevirmektedirler.

43 — Yoksa kendilerini Bize karşı savunacak tanrıları mı var? Oysa bunlar kendilerine bile yardım edemezler. Bizden yakınlık ta görmezler.

Peygamberle Alay Edenler

Allah Teâlâ müşriklerin kendisiyle alay etme ve yalanlama sûretiyle eziyet etmelerine karşı Rasûlünü tesellî ederek şöyle buyurur : «Andolsun ki senden önce de birçok peygamberle alay edilmişti. Ama alaya alanları, eğlendikleri (ve meydana gelmesini uzak görmekte oldukları azâb) mahvetmişti.» başka bir âyette şöyle buyrulur : «Andolsun ki; senden önce de nice peygamberler yalanlandı da, yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine sabrettiler. Nihâyet onlara yardımımız gelip yetişti. Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek yoktur. Andolsun ki; peygamberlerin haberinden bir kısmı sana gelmiştir.» (En'âm, 34). Sonra Allah Teâlâ kullarını gece ve gündüz koruması, aslâ uyumayan gözleriyle onları gözetmesi şeklindeki nimetlerini anar ve şöyle buyurur : «De ki : Geceleyin ve gündüzün sizi Rahmân'dan, (Rahmân'ın yerine) kim koruyabilir?» (...)

Allah Teâlâ buyurur ki : Ne var ki onlar, Rablarının zikrinden yüz çevirmekte, onlara olan nimetlerini ve iyiliklerini i'tirâf etmemekte; aksine âyetlerinden ve nimetlerinden yüz çevirmektedirler. Allah Teâlâ'nın : «Yoksa kendilerini bize karşı savunacak tanrıları mı var?» kavli onları azarlama, suçlama ve inkâr şeklinde bir sorudur. Yani : Bizim dışımızda onları gözetip koruyacak ve musîbetlerin (azâbın) on-

lara ulaşmasını engelleyecek ilâhları mı var? Durum hiç de onların vehmettikleri ve sandıkları gibi değildir. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Oysa bunlar (onların Allah'ın dışında dayandıkları bu ilâhlar) kendilerine bile yardım edemezler.» buyurmuştur. «Bizden yakınlık da görmezler.» âyetindeki (يصحبون) kelimesini İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî : Barındırılmazlar, şeklinde; Katâde : Hayır görmezler, hayırla beraber olmazlar, şeklinde; bir başkası ise : (Herhangi bir azâbı) engelleyemezler, şeklinde açıklamıştır.

بَلْ مَتَّعْنَا هَٰؤُلَاءِ وَآبَاءَهُمْ حَتَّىٰ طَالَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ ۗ أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ
نَنقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا ۚ أَفَهُمُ الْغَالِبُونَ ﴿٤٤﴾ قُلْ إِنَّمَا أُنذِرُكُم بِالْوَحْيِ
وَلَا يَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ إِذَا مَا يُنذَرُونَ ﴿٤٥﴾ وَلَئِن مَّسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِّنْ عَذَابِ رَبِّكَ
لَيَقُولُنَّ يَا وَيْلَنَا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ
شَيْئًا ۖ وَإِن كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِّنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا ۗ وَكَفَىٰ بِنَا حَاسِبِينَ ﴿٤٧﴾

44 — Evet, Biz onlara da, atalarına da geçimlikler verdik. Öyle ki ömürleri kendilerine uzun geldi. Fakat şimdi görmüyorlar mı ki Biz, o yeryüzüne gelip çevresinden eksiltip durmaktayız. Onlar mıdır gâlib gelenler şu halde?

45 — De ki : Ben, ancak sizi vahiy ile uyarıyorum. Sağırlar uyarıldıkları zaman çağrıyı işitmezler.

46 — Andolsun ki Rabbının azâbından onlara bir esinti dokunsa; eyvâhlar bize, doğrusu biz gerçekten zâlimlermişiz, diyeceklerdir.

47 — Biz, kıyâmet günü adâlet terâzilerini kurarız. Hiç kimse hiç bir şeyle haksızlığa uğratılmaz. Hardal tanesi kadar bile olsa yapılanı ortaya koyarız. Hesâb görenler olarak da Biz yeteriz.

Allah Teâlâ müşriklerden haber vererek şöyle buyuruyor : Onları içinde bulundukları sapıklığa teşvîk edip sürükleyen ancak onların

dünya hayatında faydalandırılmaları, kendilerine nimet verilmesi, içinde bulundukları durumda ömürlerinin onlara uzatılmasıdır. Böylece onlar, bir gerçek üzere olduklarına inanmışlardır. Daha sonra onlara öğütte bulunarak : «Fakat şimdi görmüyorlar mı ki Biz, o yeryüzüne gelip çevresinden eksiltip durmaktayız.» buyurur. Müfessirler buranın anlamında ihtilâf etmişlerdir. Biz, Râ'd sûresinde daha önce bu konuda bilgi vermiştik. Bu âyetin tefsîrinin en güzeli Allah Teâlâ'nın : «Andolsun ki Biz, çevrenizdeki kasabaları da yok ettik. Belki doğru yola dönerler diye âyetleri tekrâr tekrâr açıkladık.» (Ahkâf, 27) kavli ile tefsîr edilmesidir. Hasan el-Basrî : Bununla İslâm'ın küfre gâlib gelmesi kasdediliyor, demiştir. Buna göre mânâ şöyle oluyor : Allah Teâlâ'nın düşmanlarına karşı dostlarına yardım etmesinden, halkı zâlim olan kasabaları ve yalanlayan ümmetleri helâk etmesinden, inanan kullarını kurtarmasından onlar ibret almıyorlar mı? Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «Onlar mıdır gâlib gelenler şu halde?» buyurmuştur ki aksine onlar mağlûb olan, alçaltılan, en fazla hüsrâna uğrayıp rezîl olanlardır.

«De ki : Ben, ancak sizi vahiy ile uyarıyorum.» Ben ancak Allah'tan tebliğ ediciyim. Sizi uyarmış olduğum azâb ve cezâlandırma, ancak Allah'ın bana vahyetmiş olduğundan ibârettir. Fakat Allah'ın basîretini bağlamış, kulağını ve kalbini mühürlemiş olduğu kimselere elbette bu bir fayda vermez. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Sağırlar uyarıldıkları zaman çağırıyı işitmezler.» buyurmuştur.

«Andolsun ki Rabbının azâbından onlara (şu yalanlayanlara) bir esinti dokunsa; (günâhlarını ve dünyada iken kendilerine zulmetmekte olduklarını itirâf ederek); eyvâhlar bize, doğrusu biz gerçekten zâlimlermişiz, diyeceklerdir.»

«Biz, kıyâmet günü adâlet terâzilerini kurarız. Hiç kimse hiç bir şeyle haksızlığa uğratılmaz. Hardal tanesi kadar bile olsa yapılanı ortaya koyarız. Hesâb görenler olarak da Biz yeteriz.» Âlimlerin çoğunluğu mîzânın (terâzinin), kıyâmet günü bir tek terâzi olacağı görüşündedirler. Ancak içinde tartılacak amellerin müteaddid olması itibârıyla burada çoğul olarak getirilmiştir. «Hiç kimse hiç bir şeyle haksızlığa uğratılmaz. Hardal tanesi kadar bile olsa yapılanı ortaya koyarız. Hesâb görenler olarak da Biz yeteriz.» Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde : «Ve Rabbın kimseye aslâ zulmetmez.» (Kehf, 49), «Allah; şüphesiz zerre kadar haksızlık yapmaz. Zerre kadar iyilik yapılsa onu kat kat artırır. Ve kendi katında büyük bir mükâfât verir.» (Nisâ, 40) buyururken Lokmân da şöyle söylemiştir : «Oğulcuğum, işlediğin şey bir hardal tanesi kadar da olsa bir kayanın içinde veya göklerde, yahut yerin derinliklerinde de bulunsa, Allah onu getirir. (ortaya çıkarır).

Muhakkak ki Allah Latîf'tir, Habîr'dir.» (Lokmân, 16). Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyuruyor : İki kelime vardır ki bunlar dile hafîf (ve kolay), mîzânda ağırdırlar, Rahmân'a sevgilidirler. Bunlar : Allah'ı tesbîh eder, O'na hamd ederim, Yüce Allah'ı tesbîh ederim, sözleridir. İmâm Ahmed'in İbrâhîm İbn İshâk et-Tâlekânî kanalıyla... Abdullah İbn Amr İbn Âs'tân rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Muhakkak Allah Teâlâ kıyâmet günü bütün yaratıkların gözleri önünde ümmetimden birisini seçer. Ona karşı doksan dokuz (amel) defteri açar. Her defter göz uzanabildiği kadar büyüktür. Sonra : Bunlardan bir şeyi inkâr ediyor musun? Yazıcı hafaza meleklerim sana zulmetmiş mi? diye sorar. O : Hayır Rabbım, der. Senin bir ma'zeretin veya bir iyiliğin var mı? diye sorar, kişi şaşırıp kalır da : Hayır, Rabbım, der. Bilakis var. Senin Bizim katımızda bir tek iyiliğin vardır. Bugün sana aslâ haksızlık yok, buyurur, onun için üzerinde : «Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şehâdet ederim.» yazılı olan bir etiket (bir vesîka) çıkarır ve : Onu hazır edin, getirin, buyurur. Kul : Rabbım, bu defterlerle beraber şu etiketin ne değeri olabilir? der de Rab Teâlâ : Sen aslâ haksızlığa uğratılmayacaksın, buyurur. Defterler terâzinin bir kefesine, o etiket de diğer kefesine konulur, defterler hafîf kalıp etiket ağır çeker. Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur : «Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla» kelimesinden daha ağır bir şey yoktur. Hadîsi Tirmizî ve İbn Mâce, Leys İbn Sa'd kanalıyla rivâyet etmişlerdir. Tirmizî hadîsin hasen, garîb olduğunu söyler.

İmâm Ahmed'in Kuteybe kanalıyla... Abdullah İbn Amr İbn Âs'tan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Kıyâmet günü terâziler konulur, kişi getirilir ve bir kefesine konulur. Onun hakkında yazılıp kaydedilmiş olanlar da konulur. Mîzân (terâzi) yazılanlar tarafına meyledip ağır çeker. O kişi cehenneme gönderilir. Arkasını döndürüp götürdüklerinde Rahmân'ın katından birisi : Acele etmeyin, muhakkak ki onun için bir şey daha kalmıştır, diye bağırır. İçinde : «Allah'tan başka ilâh yoktur» yazılı bir etiket (bir vesîka) getirilir, kişi ile beraber bir kefeye konulur da terâzinin o kefesi ağır basar. Yine İmâm Ahmed der ki : Bize Ebu Nûh Kurâd'ın... Hz. Âişe'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) nün ashâbından birisi (gelip) onun huzûrunda oturmuş ve : Ey Allah'ın elçisi, benim iki kölem var. Beni yalanlıyor, bana hâinlik ediyor ve bana karşı geliyorlar. Ben de onları dövüyor, onlara sövüyorum. Onlarla benim durumum nasıl olacak? demişti. Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdu : Onların sana ihânetleri, karşı gelmeleri, yalanlamaları ile senin onları cezalandırman hesâb edile-

cek. Eğer senin cezâlandırman onların günâhlarından daha az ise bu, senin onlara karşı bir üstünlüğün olur. Şâyet senin onları cezâlandırman günâhları miktarınca olursa bu (her iki taraf için de) yeterli olacak, ne senin lehine ne de aleyhine olacaktır. Şâyet senin onları cezâlandırman onların günâhlarından üstün ve fazla ise senin cezâlandırmandan kalan fazlalık onların lehine senden kısâsla alınacaktır. Adam, Allah Rasûlü (s.a.) nün huzûrunda sesli olarak ağlamaya başladı da, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurdu : Buna ne oluyor? Allah'ın kitabını okumuyor mu? «Biz kıyâmet günü adâlet terâzilerini kurarız, hiç kimse hiç bir şeyle haksızlığa uğratılmaz. Hardal tanesi kadar bile olsa yapılanı ortaya koyarız. Hesâb görenler olarak da biz yeteriz.» buyurulmuyor mu? Adam : Ey Allah'ın elçisi, şunlardan —kölelerini kasdediyor— ayrılmaktan benim için daha hayırlı hiç bir şey görmüyorum. Seni şahîd tutarım ki onların hepsi hürdürler, dedi.

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَىٰ وَهَٰرُونَ ٱلْفُرْقَانَ وَضِيَآءً وَذِكْرًا لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٤٨﴾ ٱلَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم
بِٱلْغَيْبِ وَهُم مِّنَ ٱلسَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾ وَهَٰذَا ذِكْرٌ مُّبَارَكٌ أَنزَلْنَٰهُ أَفَأَنتُمْ لَهُۥ مُنكِرُونَ ﴿٥٠﴾

48 — Andolsun ki, Biz, Mûsâ ile Hârûn'a bir ışık, takvâ sâhibleri için de bir zikir olan Furkân'ı verdik.

49 — Onlar ki görmedikleri halde Rablarından korkarlar ve kıyâmet saatından titrerler.

50 — İşte bu da Bizim indirdiğimiz mübârek bir Zikir'dir. Yoksa siz onu inkâr mı ediyorsunuz?

Mûsâ ve Hârûn

Daha önce de çok yerde işâret ettiğimiz gibi Allah Teâlâ Hz. Mûsâ ile Hz. Muhammed ve kitablarını birlikte zikreder. Bunun içindir ki burada da : «Andolsun ki, Biz Mûsâ ile Hârûn'a Furkân'ı verdik.» buyurur. Mücâhid buradaki Furkân'ın kitab olduğunu söylerken; Ebu Sâlih Tevrât olduğunu, Katâde ise : Helâli, harâmı ile Tevrât ve Allah'ın hak ile bâtılın arasını ayırdığı (hükümleri) dir, demiştir. İbn Zeyd burada onlara yardımın (zaferin) kasdedildiğini söyler. Buranın tefsîrinde toparlayıcı olan görüş şudur : Semâvî kitablar hak ile bâtılın, hidâyetle sapıklığın, azgınlıkla doğru yolun, helâl ile harâmın arasını ayıran, kalblerde bir nûr, bir hidâyet bir korku, Allah'a dönüş ve haşyet meydana getiren şeylere sâhiptirler. Bunun içindir ki : «Mûsâ ile Hârûn'a bir ışık, takvâ sahipleri için de bir zikir olan Furkân'ı verdik.»

buyurmuştur. Sonra Allah Teâlâ o takvâ sahiblerini : «Onlar ki görmedikleri halde Rablarından korkarlar.» şeklinde niteler. Şu âyetlerde de onların niteliklerinden bahsolunmaktadır : «Görmediği halde Rahmân'dan korkan ve Allah'a yönelik bir kalb ile gelen kimselere âittir.» (Kaf, 33), «Muhakkak ki, Rablarından gıyâben korkanlar; işte onlar için mağfiret ve büyük bir mükâfât vardır.» (Mülk, 12). Ve kıyâmet saatından korkup titrerler. Önünden ve ardından bâtılın gelemeyeceği, Hakîm ve Hamîd olan Allah katından indirilme olan şu yüce Kur'an'da bizim indirdiğimiz mübârek bir Zıkir'dir. Yoksa son derece açık ve parlak olduğu halde siz onu inkâr mı ediyorsunuz?

وَلَقَدْ ءَاتَيْنَآ إِبْرَٰهِيمَ رُشْدَهُۥ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِۦ عَٰلِمِينَ ﴿٥١﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِۦ مَا هَٰذِهِ
التَّمَاثِيلُ الَّتِىٓ أَنتُمْ لَهَا عَٰكِفُونَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا۟ وَجَدْنَآ ءَابَآءَنَا لَهَا عَٰبِدِينَ ﴿٥٣﴾ قَالَ لَقَدْ كُنتُمْ
أَنتُمْ وَءَابَآؤُكُمْ فِى ضَلَٰلٍ مُّبِينٍ ﴿٥٤﴾ قَالُوٓا۟ أَجِئْتَنَا بِٱلْحَقِّ أَمْ أَنتَ مِنَ ٱللَّٰعِبِينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ بَل
رَّبُّكُمْ رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ٱلَّذِى فَطَرَهُنَّ وَأَنَا۠ عَلَىٰ ذَٰلِكُم مِّنَ ٱلشَّٰهِدِينَ ﴿٥٦﴾

51 — Andolsun ki Biz, daha önce İbrâhîm'e de rüşdünü vermiştik. Ve Biz, onu bilenlerdik.

52 — Hani o, babasına ve kavmine demişti ki : Şu tapınıp durduğunuz heykeller de nedir?

53 — Onlar da : Babalarımızı bunlara tapar bulduk, demişlerdi.

54 — O : Andolsun ki sizler de, babalarınız da apaçık bir sapıklık içerisindesiniz demişti.

55 — Onlar : Sen, bize gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle eğleniyor musun? dediler.

56 — O da dedi ki : Hayır, Rabbınız göklerin ve yerin Rabbıdır ki onları, O yaratmıştır. Ve ben buna şâhidlik edenlerdenim.

İbrâhîm Halîlullah

Allah Teâlâ, Halîl'i İbrâhîm (a.s.) e küçüklüğünden itibâren doğru yolu bulma kâbiliyetini verdiğini, ona gerçeği ve kavmine karşı huc-

ceti ilhâm buyurduğunu haber verir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «İşte bu, bizim huccetimizdir. Onu kavmine karşı İbrâhîm'e verdik.» (En'âm, 83). Hz. İbrâhîm'i babasının, o henüz süt emen bir çocuk iken bir hayvan inine veya bir mağaraya koyduğu, günler sonra onu çıkardığı, İbrâhîm'in yıldızlara ve yaratıklara bakıp onlar üzerinde düşündüğü ve buna benzer müfessirlerin hikâye ettikleri birçok şeyin tamâmı İsrâiliyyâttandır. Bunlardan elimizdeki korunmuş, muhâfaza olunmuş Kur'an'a ve gerçeğe uyan, sahîh olan haberlere muvâfık düştüğünde kabul ederiz. Bunlardan herhangi birine muhâlif olanı ise reddederiz. Ne muvâfık ve ne de muhalif olmayanlara gelince; onları ne tasdîk eder ne de yalanlarız. Bilakis olduğu halde terkederiz. Bu çeşitten olanların rivâyetini Selef'ten çokları câiz görerek buna ruhsat vermişlerdir. Halbuki bunların bir çoğu faydasız şeylerdendir. Dinde fayda getirmeyecek husûslardandır. Şâyet mükelleflere dinlerinde herhangi bir fayda sağlamış olsaydı, herhalde bu mükemmel ve şümûllü şerîat bunları beyân eder, açıklardı. Bu çeşit açıklamalarda bizim yolumuz, zaman kaybına sebep olacağı ve içlerine karıştırılmış yalanlarla dolu olduğu için bu tür İsrâilî haberlerin çoğundan yüz çevirmektir. Zîrâ bu tür haberleri rivâyet edenler onların sahîhleri ile yanlışlarını ayıracak durumda değildirler. Nitekim bu ümmetin itkân sâhibi hâfız imâmları da bu yolu tutmuşlardır. Burada maksad, Allah Teâlâ'nın Hz. İbrâhîm'e bundan önce doğru yolu bulma kâbiliyetini vermiş olmasıdır. «Ve Biz onu, (buna ehil ve lâyık olduğunu) bilenlerdik. Hani o, babasına ve kavmine demişti ki : Şu tapınıp durduğunuz heykeller de nedir?» Allah Teâlâ'nın Hz. İbrâhîm'e vermiş olduğu doğru yolu bulma kâbiliyeti, kavminin Allah dışında putlara ibâdetini küçüklüğünden itibâren inkâr etmesidir. O : «Şu tapınıp durduğunuz, (devâmlı olarak ibâdet ettiğiniz) heykeller de nedir?» demişti. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Hasan İbn Muhammed es-Sabâh'ın... Asbâğ İbn Nübâte'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Hz. Ali satranç oynayan bir topluluğa uğrayıp şöyle dedi : Bu başına toplandığınız heykeller de nedir? Sizden birinin sönünceye kadar bir kor parçasına dokunması bunlara dokunmasından kendisi için daha hayırlıdır.

«Onlar da : Babalarımızı bunlara tapar bulduk, demişlerdi.» Onların bu işlerinde, sapıtmış babalarının yaptıklarından başka herhangi bir huccetleri yoktu. Bu sebepledir ki Hz. İbrâhîm : «Andolsun ki sizler de, babalarınız da apaçık bir sapıklık içerisindesiniz.» demiştir. Yani yaptıklarını delil getirdiğimiz babalarımızla konuşmak sizinle konuşmak gibidir. Onlar ve siz sapıklık üzeresiniz, doğru olmayan bir yoldasınız. Hz. İbrâhîm onları beyinsizlikle, babalarını da sapıklıkla niteleyip ilâhlarını tahkîr edince onlar : «Sen, bize gerçeği mi getirdin, yok-

sa bizimle eğleniyor musun?» Senin söylemiş olduğun şu sözü sen bir eğlence olarak mı yoksa gerçekten mi söylüyorsun? Biz bunu senden önce hiç işitmedik, dediler. O da dedi ki : «Hayır, Rabbınız göklerin ve yerin Rabbıdır ki onları, O yaratmıştır.» Sizin Rabbınız kendinden başka ilâh olmayandır. Gökleri ve yeri, onların ihtivâ ettiği yaratıkları yaratan, onları ilk olarak (yoktan) var eden, her şeyi yaratıcı olandır. «Ve ben buna şâhidlik edenlerdenim.» O'ndan başka ilâh, O'nun dışında Rab olmadığına ben şehâdet ederim.

وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ ﴿٥٧﴾ فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا
لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ ﴿٥٨﴾ قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَٰذَا بِآلِهَتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٥٩﴾ قَالُوا سَمِعْنَا
فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٠﴾ قَالُوا فَأْتُوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ
يَشْهَدُونَ ﴿٦١﴾ قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَٰذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ ﴿٦٢﴾ قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ
هَٰذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ ﴿٦٣﴾

57 — Allah'a yemîn ederim ki siz arkanızı dönüp gittikten sonra putlarınıza bir tuzak kuracağım.

58 — Derken hepsini paramparça edip içlerinden büyüğünü, ona başvursunlar diye sağlam bıraktı.

59 — Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Doğrusu o, zâlimlerden biridir, dediler.

60 — Dediler ki : Kendisine İbrâhîm denilen bir gencin bunları diline doladığını duymuştuk.

61 — Dediler ki : O halde bunların şâhidlik edebilmeleri için onu insanların gözleri önüne getirin.

62 — Ey İbrâhîm, tanrılarımıza bu işi sen mi yaptın? dediler.

63 — Dedi ki : Belki onu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun.

Hz. İbrâhîm Halîl kavminden bir kısmına işittirecek şekilde onların putlarına bir tuzak hazırlayacağına, onlara eziyet verip onlar arkalarını dönüp bayram yapmaya gittiklerinde onları kıracağına yemin etti. Onların kasabaları dışına çıkıp kutladıkları bir bayramları varmış. Süddî der ki : Bu bayram vakti yaklaştığında babası ona : Ey oğulcuğum, keşke bizimle birlikte bayram yerine çıkmış olsaydın bizim dinimiz senin de mutlakâ hoşuna giderdi, demişti. Hz. İbrâhîm onlarla beraber çıktı. Yolun bir kısmında iken kendini yere atıp : Ben hastayım, dedi. O yere yıkılmış halde iken yanından geçmeye başladılar. Onlar : Sana ne oldu? diyor o da : Ben hastayım, diye cevab veriyordu. Onların hepsi geçip de zayıfları kaldığında : Allah'a yemîn ederim ki, putlarınıza bir tuzak kuracağım, dedi ve kavminin zayıfları bunu işittiler. Ebu İshâk'ın Ebu'l-Ahvas'dan, onun da Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre; o, şöyle anlatmış : İbrâhîm'in kavmi bayram yapmaya gittiklerinde ona uğrayıp : Ey İbrâhîm, bizimle birlikte çıkmıyor musun? diye sordular, o : Ben hastayım, dedi. Ertesi gün olduğunda : Allah'a yemîn ederim ki, siz ayrıldıktan sonra putlarınıza bir tuzak kuracağım, dedi ve içlerinden bazısı bunu işitti.

Derken hepsini kırıp paramparça etti, içlerinden sâdece onlar katında putların en büyüğünü bıraktı. Allah Teâlâ bu durumu başka bir âyette şöyle haber veriyor : «Nihâyet üzerlerine yürüyüp sağıyla vurdu.» (Sâffât, 93). «İçlerinden en büyüğünü, ona başvursunlar diye sağlam bıraktı.» Anlattıklarına göre Hz. İbrâhîm, putları kırmış olduğu keseri en büyük putlarının diğer putları kıskanıp kendisiyle beraber bu küçük putlara tapınılmasını istemediği ve kıskandığı için onları kırdığına inansınlar diye en büyüklerinin eline koymuştu.

Dönüp geldikleri ve Hz. İbrâhîm'in putlarına yapmış olduğunu onların ilâh olmadıklarına, onlara tapınanların akıllarının ne kadar zayıf olduğuna delâlet eden hakâreti müşâhade ettikleri zaman : «Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Doğrusu o, (yaptığı bu işte) zâlimlerden biridir, dediler.» Hz. İbrâhîm'in onların putlarına tuzak kuracağına dâir yemînini işiten kimseler dediler ki : «Kendisine İbrâhîm denilen bir gencin bunları diline doladığını duymuştuk.» İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Muhammed İbn Avf'ın... İbn Abbâs'tan rivâyetinde O : Allah ancak peygamberleri genç olarak göndermiş, her bir âlime ilim ancak genç iken verilmiştir, demiş ve : «Dediler ki : Kendisine İbrâhîm denilen bir gencin onları diline doladığını duymuştuk.» âyetini okumuş.

«Dediler ki : O halde bunların şâhidlik edebilmeleri için (onu bütün insanların hazır bulunacağı büyük bir toplantıda) onu insanların gözleri önüne getirin.» Zâten Hz. İbrâhîm'in en büyük maksadı ve gâyesi; kendilerinden hiç bir zararı def'edemeyen, kendileri için hiç bir yardı-

ma güçleri yetmeyen bu putlara tapınmada onların akıllarının azlığı ile bilgisizliklerinin derecesinin böyle büyük bir toplantıda meydana çıkması idi ki, bu durumda olan putlardan nasıl olur da herhangi bir zararı def'etmeleri veya yardım etmeleri istenebilir?

«Ey İbrâhîm, tanrılarımıza bu işi sen mi yaptın? dediler.» Kırmayarak bırakmış olduğu putu kasdederek «Dedi ki : Belki onu şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun.» Hz. İbrâhîm bu davranışı ile onların, kendiliklerinden putların konuşamayacaklarını itirâf etmelerini istemiştir. Zîrâ böyle bir şey elbette cansız olan o puttan sâdır olacak değildir. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Hişâm İbn Hassân kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Hz. İbrâhîm (a.s.) şu üç durum dışında yalan söylememiştir. Bunlardan ikisi Allah'ın zâtı hakkındadır. Bunlar : «Belki onu şu büyükleri yapmıştır.» sözü ile «Ben hastayım.» sözüdür. İbrâhîm yanında Sârre olduğu halde zâlimlerden birinin ülkesinde yürürken bir yerde konakladı. O zâlime birisi gelip : Senin arâzînde bir adam konakladı ki yanında insanların en güzeli olan bir kadın var, dedi. O zâlim Hz. İbrâhîm'e birisini gönderip çağırttı. İbrâhîm zâlimin yanına geldi. O : Bu kadın senin neyin olur? diye sordu da : O, kız kardeşimdir, dedi. O zâlim : Git, onu bana getir, dedi. İbrâhîm Sârre'ye gidip : Muhakkak şu zâlim bana seni sordu. Ona senin kız kardeşim olduğunu söyledim. Onun yanında beni yalancı çıkarma. Muhakkak sen Allah'ın kitâbında benim kız kardeşimsin. Yeryüzünde benim ve senin dışında hiç bir müslüman yok, dedi. İbrâhîm onu götürdü, sonra kalkıp namaza durdu. O zâlim Sârre'nin yanına girdiğinde onu gördü ve ona doğru ilerleyip tuttu. Sârre'yi tutar tutmaz onu şiddetli bir sar'a yakalayıverdi de : Benim için Allah'a duâ et. Sana hiç bir zarar vermem, dedi. Sârre onun için duâ etti ve bu durum ondan giderildi. Yine ona doğru ilerleyip tuttu, bir önceki gibi veya daha şiddetli bir sar'aya yakalandı. Bunu üçüncü kere yaptı ve yine sar'aya tutuldu. İlk iki seferdeki sözlerini tekrârlayıp : Benim için Allah'a duâ et, sana hiç bir zarar vermem, dedi. Sârre onun için duâ etti ve bu durumdan kurtuldu. Sonra en yakın kapıcıyı çağırıp : Şüphesiz sen bana bir insan değil, bir şeytân getirmişsin. Onu çıkar ve Hâcer'e ver, dedi. Çıkarılıp Hâcer'e verildi. Dönüp geldiğinde İbrâhîm onun gelişini hissedince namazından ayrıldı ve : Durumun nedir, neler oldu? diye sordu da, şöyle cevabladı : Allah Teâlâ kâfir ve günâhkârın tuzağını engelledi ve beni Hâcer'in hizmetine verdi, dedi. Muhammed İbn Sîrîn der ki : Ebu Hüreyre bu hadîsi rivâyet ettiği zaman : Ey gök soyunun oğulları (ey araplar) işte o, sizin annenizdir, dermiş.

فَرَجَعُوٓا۟ إِلَىٰٓ أَنفُسِهِمْ فَقَالُوٓا۟ إِنَّكُمْ أَنتُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٦٤﴾ ثُمَّ نُكِسُوا۟ عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتَ
مَا هَٰٓؤُلَآءِ يَنطِقُونَ ﴿٦٥﴾ قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ مَا لَا يَنفَعُكُمْ شَيْـًٔا وَلَا
يَضُرُّكُمْ ﴿٦٦﴾ أُفٍّ لَّكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ ۖ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

64 — Bunun üzerine kendilerine dönüp dediler ki: Hiç şüphesiz, zâlimler, sizsiniz siz.

65 — Sonra eski kafalarına döndürüldüler: Bunların konuşamayacağını andolsun ki, sen de bilirsin, dediler.

66 — Dedi ki: O halde Allah'ı bırakıp ta size hiç bir fayda veya zarar veremeyecek şeylere ne diye taparsınız?

67 — Yuh olsun size ve Allah'tan başka taptıklarınıza. Daha akıllanmayacak mısınız?

Allah Teâlâ Hz. İbrâhîm'in, kavmine yukarıda haber verilen sözlerini söylediği zamanda onların durumlarını anlatıp şöyle buyurur: Bunun üzerine onlar tanrılarını korumadıklarından ötürü kendi kendilerini ayıplayarak dediler ki: «Hiç şüphesiz zâlimler, sizsiniz siz.» Tanrılarınızı yanlarında bir koruyucu olmaksızın ihmâl edip terketmenizde haksızsınız. «Sonra (başlarını yere eğip) eski kafalarına döndürüldüler ve: Bunların konuşamayacağını andolsun ki sen de bilirsin, dediler.» Katâde der ki: Kavim kötü bir hayrete yakalanıp dehşetle: «Bunların konuşamayacağını andolsun ki sen de bilirsin, demişlerdir.» Süddî der ki: Sonra fitne içindeki eski kafalarına döndürüldüler. İbn Zeyd ise: Sonra eski görüşlerine döndürüldüler, der. Anlam itibârıyla Katâde'nin sözü daha kuvvetlidir. Zîrâ onlar bu yaptıklarını, ancak bir hayret ve bir aciz ifâdesi olarak yapmışlardır. Bu sebepledir ki Hz. İbrâhîm'e: «Bunların konuşamayacağını andolsun ki, sen de bilirsin.» O halde onların konuşamayacağını bile bile niçin bize: «Konuşabiliyorlarsa onlara sorun.» dersin? demişlerdir. İşte onlar bunu itirâf ettiklerinde Hz. İbrâhîm kendilerine: Mâdem ki onlar konuşamıyor, hiç bir zarar ve fayda vermiyorlar, «O halde Allah'ı bırakıp ta size hiç bir fayda veya zarar veremeyecek şeylere ne diye taparsınız? Yuh olsun size ve Allah'tan başka taptıklarınıza. Daha akıllanmayacak mısınız?» Ancak bir bilgisize, bir zâlim ve günâhkâra yaraşan içinde bulunduğunuz şu sapıklık ve ağır küfür hakkında hiç dü-

şünmez misiniz? demiş, onların aleyhine delil getirmiş ve bu delille onları susturmuştur. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «İşte bu, bizim huccetimizdir. Onu kavmine karşı İbrâhîm'e verdik.» (En'âm, 83) buyurmuştur.

قَالُوا حَرِّقُوهُ وَانصُرُوا آلِهَتَكُمْ إِن كُنتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٦٨﴾ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا
وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ ﴿٦٩﴾ وَأَرَادُوا بِهِ كَيْدًا فَجَعَلْنَاهُمُ الْأَخْسَرِينَ ﴿٧٠﴾

68 — Onlar : Bir şey yapacaksanız şunu yakın da tanrılarınıza yardım edin, dediler.

69 — Biz de : Ey ateş; İbrâhîm'e karşı serin ve selâmet ol, dedik.

70 — Ona düzen kurmak istediler. Ama Biz, onları daha çok hüsrâna uğrayanlar kıldık.

Selâmet Yurdu Olan Ateş

Onların delilleri hükümsüz kalıp güçsüzlükleri ortaya çıkınca, hak ortaya çıkıp bâtıl def'edilip reddedilince krallarının makâmından istifâde ile onu kullanmaya döndüler ve : «Bir şey yapacaksanız şunu yakın da tanrılarınıza yardım edin.» dediler. Çokça odun topladılar. Süddî'nin söylediğine göre, onlardan bir kadın hastalansa iyileştiği takdîrde İbrâhîm'in yakılması için odun taşımayı adarmış. Sonra odunları çukur bir yerde topladılar, tutuşturdular. Öyle bir şerâre ve o derece yüksek alevleri varmış ki benzeri bir ateş aslâ yakılmamış. Kürd asıllı İran çöl araplarından birisinin işâreti, yol göstermesi ile Hz. İbrâhîm'i mancınığın kefesine koymuşlar. Şuayb el-Cübbâî bu adamın isminin Heyzen olduğunu söyler. Allah Teâlâ onu yerin dibine batırmış, kıyâmet gününe kadar da batmakta devâm edecekmiş. Hz. İbrâhîm'i ateşe attıkları zaman o : Allah bana yeter, O ne güzel Vekîl'dir, demiş. Buhârî'nin İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Hz. İbrâhîm ateşe atıldığında : Allah bana yeter, o ne güzel Vekîl'dir, demiştir. Bu sözü Hz. Muhammed de «Düşmanlarınız sizin için kuvvetlerini topladılar, onlardan korkun.» (Âl-i İmrân, 173) dediklerinde söylemiştir. Hâfız Ebu Ya'lâ der ki : Bize Ebu Hişâm'ın... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : İbrâhîm (a.s.) ateşe atıldığında : Allah'ım, şüphesiz Sen gökte teksin, ben de yeryüzünde tekim, Sana ibâdet ediyorum, dedi. Yine rivâyet edildiğine göre Hz.

İbrâhîm'i bağlamaya başladıklarında şöyle demiş : Senden başka ilâh yok, Seni tesbîh ederim, hamd Sanadır, hükümrânlık Senindir, Senin hiç bir ortağın yok. Şuayb el-Cübbâî'nin belirttiğine göre; o zamanda Hz. İbrâhîm onaltı yaşında imiş. En doğrusunu Allah bilir. Selef'ten birisinin anlattığına göre Cibrîl havada olduğu halde ona görünmüş ve : Bir ihtiyâcın var mı? diye sormuş. Hz. İbrâhîm : Sana olan ihtiyâcımı soruyorsan yok, ama Allah'a' olan ihtiyâcımı soruyorsan evet O'na ihtiyâcım var, demiş.

Saîd İbn Cübeyr der ki : —Aynı açıklama İbn Abbâs'tan da rivâyet edilir— Hz. İbrâhîm ateşe atıldığı zaman yağmurla müvekkel olan melek : Ne zaman yağmur yağdırmam emredilecek de yağmuru salıvereceğim? demeye başlamış. Allah'ın emri meleğin emrinden daha sür'atli olmuştur. Allah Teâlâ : «Ey ateş; İbrâhîm'e karşı serin ve selâmet ol.» buyurmuştur. Yeryüzünde hiç bir ateş kalmamış, sönmüştür. Kâ'b el-Ahbâr der ki : O gün hiç kimse ateşten istifâde edememiş, ateş bağları dışında Hz. İbrâhîm'in hiç bir yerini yakmamıştır. A'meş kanalıyla... Hz. Ali İbn Ebu Tâlib'den rivâyetle Sevrî şöyle diyor : «Biz de : Ey ateş; İbrâhîm'e karşı serin ve selâmet ol, dedik.» Ateş Hz. İbrâhîm'e o kadar soğudu ki neredeyse öldürecekti. Sonunda : «İbrâhîm'e karşı selâmet ol.» denildi de, ona zarar vermedi. İbn Abbâs ve Ebu Âliye şöyle diyorlar : Şâyet Allah Teâlâ (ateşe) : «İbrâhîm'e karşı selâmet ol.» dememiş olsaydı, ateşin soğukluğu İbrâhîm'e eziyyet verirdi.

Cüveybir'in Dahhâk'dan rivâyetinde o, «Ey ateş; İbrâhîm'e karşı serin ve selâmet ol.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Hz. İbrâhîm için kuru odundan bir duvar ördüler. (İbrâhîm'i onun içine attıktan sonra) her taraftan ateşlediler. Ateşten İbrâhîm'e hiç bir şey erişmemiş olarak (orada) sabahladı. Nihâyet Allah Teâlâ ateşi söndürdü. Cibrîl'in orada Hz. İbrâhîm ile beraber olduğu, yüzünün terini sildiği ve İbrâhîm'e bunun dışında ateşten hiç bir zarar erişmediği anlatılır. Süddî ise, orada İbrâhîm ile beraber gölge ile müvekkel meleğin olduğunu söyler.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ali İbn Hüseyn... Minhâl İbn Amr'dan rivâyet etti ki o, şöyle demiştir : Bana haber verildiğine göre Hz. İbrâhîm ateşe atıldı. Orada ya elli, veya kırk gün kaldı. O, şöyle demişti : Orada olduğum kadar hoş bir şekilde yaşadığım gün ve gecelerim olmamıştır. Bütün yaşantı ve hayatımın orada olduğum zamandaki yaşantım gibi olmasını isterdim. Ebu Zür'a İbn Amr İbn Cerîr'in Ebu Hüreyre'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Hz. İbrâhîm'in babası, İbrâhîm ateşte iken onun yanından tabağı kaldırdığı zaman alnının terlediğini görmüş ve işte o zaman : Ey İbrâhîm, senin Rabbın ne gü-

zel Rabdır, demiş. İşte İbrâhîm'in babasının söylediklerinin en güzeli budur.

Katâde şöyle diyor : Kertenkele dışında o gün gelen her bir hayvan Hz. İbrâhîm'in ateşini söndürmüştür. Zührî der ki : Hz. Peygamber (s.a.) onun (kelerin) öldürülmesini emretti ve onu «Füveysık» olarak isimlendirdi. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize İbn Vehb'in kardeşi oğlu Ebu Abdullah'ın... Fâkih İbn Muğîre el-Mahzûmî'nin bir câriyesinden rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Hz. Âişe'nin yanına girdim ve evinde bir mızrak gördüm. Ey mü'minlerin annesi, bu mızrakla ne yaparsınız? diye sordum. Dedi ki : Bununla şu kelerleri öldürürüz. Şüphesiz Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : İbrâhîm ateşe atıldığı zaman keler dışında yeryüzünde ateşi söndürmeyen hiç bir hayvan kalmamıştır. O ise Hz. İbrâhîm üzerine (ateşe) üfürdü. Allah Rasûlü (s.a.) bize onun öldürülmesini emretti.

«Ona düzen kurmak istediler. Ama Biz, onları daha çok hüsrâna uğrayanlar kıldık.» Alçaltılmış, mağlûblar kıldık. Zîrâ onlar, Allah'ın peygamberine tuzak kurmak istediler. Allah Teâlâ da onların düzenlerini başlarına geçirdi, peygamberini ateşten kurtardı ve işte orada mağlûbiyete uğradılar. Atıyye el-Avfî der ki : Hz. İbrâhîm ateşe atıldığında kralları ona bakmak üzere geldi. Ateşten bir şerâre kopup başparmağına düştü ve onu bir yün parçası gibi yaktı.

وَنَجَّيْنَٰهُ وَلُوطًا إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا لِلْعَٰلَمِينَ ﴿٧١﴾ وَوَهَبْنَا لَهُۥٓ إِسْحَٰقَ
وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً ۖ وَكُلًّا جَعَلْنَا صَٰلِحِينَ ﴿٧٢﴾ وَجَعَلْنَٰهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا
وَأَوْحَيْنَآ إِلَيْهِمْ فِعْلَ ٱلْخَيْرَٰتِ وَإِقَامَ ٱلصَّلَوٰةِ وَإِيتَآءَ ٱلزَّكَوٰةِ ۖ وَكَانُوا۟ لَنَا
عَٰبِدِينَ ﴿٧٣﴾ وَلُوطًا ءَاتَيْنَٰهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَنَجَّيْنَٰهُ مِنَ ٱلْقَرْيَةِ ٱلَّتِى كَانَت تَّعْمَلُ ٱلْخَبَٰٓئِثَ
إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمَ سَوْءٍ فَٰسِقِينَ ﴿٧٤﴾ وَأَدْخَلْنَٰهُ فِى رَحْمَتِنَآ ۖ إِنَّهُۥ مِنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٧٥﴾

71 — Onu da, Lût'u da âlemler için mübâret kıldığımız yere ulaştırıp kurtardık.

72 — Ona İshâk'ı, üstelik bir de Ya'kûb'u ihsân ettik. Ve her birini sâlih kimseler kıldık.

73 — Onları emrimizle insanlara doğru yolu gösteren imâmlar kıldık. Ve onlara hayırlar yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Ve onlar Bize kulluk eden kimselerdi.

74 — Lût'a da hüküm ve ilim verdik, onu çirkin işler yapan o memleketten kurtardık. Doğrusu onlar yoldan çıkmış kötü bir kavim idiler.

75 — Ve onu rahmetimize kattık. Doğrusu o, sâlih kimselerdendi.

Lût ve Kavmi

Allah Teâlâ yine Hz. İbrâhîm'den haber veriyor ki Allah Teâlâ onu kavminin ateşinden ve onların aralarından kurtarmış; Şam ülkesine, oranın kudsal kılınmış yerlerine hicret ederek çıkmıştır. Nitekim Rebî' İbn Enes'in Ebu Âliye'den, onun da Übeyy İbn Kâ'b'dan «Âlemler için mübârek kıldığımız yere ulaştırıp kurtardık.» âyeti hakkında rivâyetine göre o şöyle demiştir : Burası Şam'dır. Hiç bir tatlı su yoktur ki kaya altından çıkmasın. Ebu Âliye de böyle söylemiştir. Katâde ise şöyle diyor : Onlar Irak ülkesinde idiler. Şam'a doğru çıkıp kurtuldular. Şam için; Hicret yurdunun direği, denilir. Yeryüzünden eksiltilen her şey Şam'a ilâve edilir. Şam'dan eksiltilen ise Filistin'e eklenir. (Orası hakkında) Mahşer ve kabirlerden çıkarılma yeridir. Meryem Oğlu Îsâ (a.s.) oraya inecektir ve Mesîh Deccâl orada helâk olacaktır, denilirdi. Kâ'b el-Ahbâr ise, «Âlemler için mübârek kıldığımız yere ulaştırıp kurtardık.» âyetinde Harrân'ın kasdedildiğini söyler. Süddî der ki : İbrâhîm ve Lût Şam'a doğru gittiler. İbrâhîm Sârre'ye rastladı. Sârre, Harrân kralının kızıdır. Kavminin dinine karşı çıkmıştı. Hz. İbrâhîm onunla, üzerine başka bir kadınla evlenmeme şartıyla evlenmiştir. Süddî'nin bu sözünü İbn Cerîr rivâyet eder ki garîbdir. Meşhûr olan ise; Sârre'nin, Hz. İbrâhîm'in amcası kızı olduğudur. Ülkesinden hicret ederken onu da çıkartmıştır. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî der ki : (Allah Teâlâ onları) Mekke'ye doğru çıkarıp kurtarmıştır. Allah Teâlâ'nın : «Muhakkak ki; insanlar için konulmuş ilk ev, çok mübârek olarak kurulan ve âlemler için hidâyet olan Mekkedekidir.» (Âl-i İmrân, 96) kavlini işitmez misin?

«Ona İshâk'ı, üstelik bir de Ya'kûb'u ihsân ettik.» âyetindeki (نافلة) kelimesi, Atâ ve Mücâhid'e göre; atıyye, ihsân anlamındadır. İbn Abbâs, Katâde ve Hakem İbn Uyeyne bu kelimenin «oğulun

oğlu» anlamında olduğunu söylerler. Bununla da Ya'kûb'un, İshâk'ın oğlu olduğunu kasdederler. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette : «Biz de ona İshâk'ı, İshâk'ın ardından Ya'kûb'u müjdeledik.» (Hûd, 71) buyurmuştur. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki : Hz. İbrâhîm bir çocuk isteyip : «Rabbım, bana sâlihlerden olacak bir çocuk ver.» (Sâffât, 100) demiş, Allah Teâlâ da ona İshâk'ı verip Ya'kûb'u da bir ihsân, bir atıyye olarak fazladan vermiştir.

«Ve her birini sâlih kimseler, (hayır ve salâh ehli) kıldık. Onları emrimizle insanlara doğru yolu gösteren (Allah'ın izni ile insanları Allah'a çağıran ve kendilerine uyulan) imâmlar kıldık. Ve onlara hayırlar yapmayı, namaz kılmayı, zekât vermeyi vahyettik. Ve onlar Bize kulluk eden (insanlara emrettiklerimi bizzât kendileri yapan) kimselerdi.» Burada namaz kılma ve zekât vermenin iyi şeyler yapmaya atfedilmesi, daha özel olanın daha genel olana atfedilmesi kabîlindendir. Daha sonra Allah Teâlâ Lût'u zikreder. Bu Lût; Lût İbn Harân İbn Âzer'dir. Hz. İbrâhîm'e îmân etmiş, tâbi olmuş ve onunla birlikte hicret etmiştir. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette : «Bunun üzerine Lût ona inandı ve : Doğrusu ben, Rabbıma hicret edeceğim, dedi.» (Ankebût, 26) buyurur. Allah Teâlâ ona da hüküm ve ilim vermiş, ona vahyetmiş, Sedom ile havâlîsindeki kasabalara peygamber olarak göndermiştir. Ona muhâlefet etmişler, yalanlamışlar ve Allah Teâlâ da Kitâb-ı Azîz'inde başka bir yerde haberlerini anlattığı üzere onları toptan helâk buyurmuştur. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ burada : «Çirkin işler yapan o memleketten kurtardık. Doğrusu onlar yoldan çıkmış kötü bir kavim idiler. Ve onu rahmetimize kattık. Doğrusu o, sâlih kimselerdendi.» buyurmuştur.

وَنُوحًا إِذْ نَادَىٰ مِن قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ ﴿٧٦﴾ وَنَصَرْنَاهُ
مِنَ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمَ سَوْءٍ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٧٧﴾

76 — Nûh da, hani daha önceleri Bize niyâz etmişti. Onun duâsını kabul edip kendisini ve âilesini büyük sıkıntıdan kurtardık.

77 — Ayetlerimizi yalanlayan kavme karşı ona yardım ettik. Doğrusu onlar, kötü bir kavim idiler. Biz de hepsini birden suda boğduk.

Nûh ve Kavmi

Allah Teâlâ, kulu ve elçisi Nûh (a.s.), kavminin kendisini yalanlaması üzerine onlara bedduâ ettiğinde onun duâsına icâbet buyurduğunu haber veriyor. «O da Rabbına yalvarmış; ben yenildim, bana yardım et, demişti.» (Kamer, 10), «Nûh dedi ki : Rabbım, kâfirlerden yeryüzünde yurt tutan hiç bir kimse bırakma. Çünkü Sen onları bırakırsan kullarını yoldan çıkarırlar. Kötüden ve öz kâfirden başka da evlâd doğurmazlar.» (Nûh, 26-27). Bunun içindir ki burada da şöyle buyuruyor : «Nûh da, hani daha önceleri Bize niyâz etmişti. Onun duasını kabul edip kendisini ve (ona îmân etmiş olan) âilesini büyük sıkıntıdan kurtardık.» Başka bir âyette ise şöyle buyrulur : «Nihâyet buyruğumuz gelip sular kaynamaya başlayınca : Her cinsten birer çifti ve hakkında hüküm verilmiş olanın dışında kalan çoluk çocuğunu ve inananları gemiye al, dedik. Zaten onunla beraber pek az kimse inanmıştı.» (Hûd, 40). «Büyük sıkıntıdan; şiddetten, yalanlamadan ve eziyyetten kurtardık.» Nûh, kavmini dokuz yüz elli sene Allah'a davet ederek aralarında kalmış, onlardan ancak çok azı kendisine îmân etmişti. Ona eziyet ve kötülük ediyorlar, nesil be nesil birbirlerine ona muhâlefet etmeyi vasiyet ediyorlardı. «Âyetlerimizi yalanlayan kavme karşı ona yardım ettik. (Kavminden onu kurtardık.) Doğrusu onlar, kötü bir kavim idiler. Biz de hepsini birden suda boğduk.» Allah Teâlâ onların bütününü helâk buyurmuş, peygamberleri kendilerine bedduâ ettiği içindir ki onlardan hiç birini yeryüzünde bırakmamıştır.

وَدَاوُۥدَ وَسُلَيْمَٰنَ إِذْ يَحْكُمَانِ فِى ٱلْحَرْثِ إِذْ نَفَشَتْ فِيهِ غَنَمُ ٱلْقَوْمِ وَكُنَّا
لِحُكْمِهِمْ شَٰهِدِينَ ﴿٧٨﴾ فَفَهَّمْنَٰهَا سُلَيْمَٰنَ وَكُلًّا ءَاتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا
وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُۥدَ ٱلْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَٱلطَّيْرَ وَكُنَّا فَٰعِلِينَ ﴿٧٩﴾ وَعَلَّمْنَٰهُ صَنْعَةَ
لَبُوسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُم مِّنۢ بَأْسِكُمْ فَهَلْ أَنتُمْ شَٰكِرُونَ ﴿٨٠﴾ وَلِسُلَيْمَٰنَ ٱلرِّيحَ
عَاصِفَةً تَجْرِى بِأَمْرِهِۦٓ إِلَى ٱلْأَرْضِ ٱلَّتِى بَٰرَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا بِكُلِّ شَىْءٍ عَٰلِمِينَ ﴿٨١﴾ وَمِنَ
ٱلشَّيَٰطِينِ مَن يَغُوصُونَ لَهُۥ وَيَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَٰلِكَ وَكُنَّا لَهُمْ حَٰفِظِينَ ﴿٨٢﴾

78 — Dâvûd ve Süleymân da, hani, kavmin koyunlarının yayıldığı bir ekin hakkında hüküm veriyorlarken Biz onların hükmüne şâhidlerdik.

79 — Biz bu hükmü hemen Süleymân'a belletmiştik. Her birine hüküm ve ilim verdik. Dâvûd ile birlikte tesbîh etsinler diye dağları ve kuşları buyruk altına aldık. Bunları yapanlar Bizdik.

80 — Biz, ona, sizi savaşta korumak için zırh yapma san'atını öğrettik. Artık şükreder misiniz?

81 — Süleymân'a da şiddetli esen rüzgârı müsahhar kıldık. Rüzgâr onun emriyle mübârek kıldığımız yere doğru eserdi. Ve Biz her şeyi bilenleriz.

82 — Denize dalacak ve bundan başka işler görecek şeytânları da onun emrine verdik. Onları gözetenler de Bizdik.

Dâvûd ve Süleymân

Mürre kanalıyla İbn Mes'ûd'dan rivâyetle Ebu İshâk otlatılan bu ekinin, salkımları oluşmuş bir bağ olduğunu söyler. Şüreyh de böyle söylemiştir. İbn Abbâs, âyette geçen (النفش) kelimesinin otlatma anlamında olduğunu söylerken; Şüreyh, Zührî ve Katâde gece otlatma anlamında olduğunu söylemişlerdir. Katâde gündüz otlatmaya ise arap dilinde (الهمل) denildiğini belirtir. İbn Cerîr der ki : Bize Ebu Küreyb Hârûn İbn İdrîs el-Asâmm'ın... İbn Mes'ûd'dan rivâyetlerine göre; o, «Dâvûd ve Süleymân da, hani, kavmin koyunlarının yayıldığı bir ekin hakkında hüküm veriyorlarken...» âyeti hakkında şöyle demiştir : Bu, salkımları oluşmuş bir bağ idi ve koyunlar onları bozmuştu. Dâvûd, koyunların bağ sâhibine âit olduğuna hükmetti. Süleymân ise şöyle dedi : Ey Allah'ın peygamberi hüküm bundan başkadır. Hz. Dâvûd : Hüküm nasıldır? diye sordu da, şöyle cevabladı : Bağı koyun sâhibine verirsin, eski haline dönünceye kadar ona bakar. Koyunları da bağ sâhibine verirsin. Onlardan istifâde eder. Nihâyet bağ eski hâline döndüğü zaman bağı sâhibine, koyunları da sâhibine verirsin. İşte Allah Teâlâ'nın : «Biz bu hükmü hemen Süleymân'a belletmiştik.» âyeti budur. Avfî de aynı açıklamayı İbn Abbâs'tan rivâyet etmiştir. Hammâd İbn Seleme'nin Ali İbn Zeyd kanalıyla... İbn Abbâs't'an rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Hz. Dâvûd, koyunların ekin sâhibine âit ol-

masına hükmetmişti. Çobanlar yanlarında köpekleri ile çıktıklarında Süleymân onlara : Aranızda nasıl hüküm verdi? diye sordu, onlar Hz. Dâvûd'un hükmünü haber verdiler. Şâyet işinizi ben üstlenmiş olsaydım bundan başka bir hüküm verirdim, dedi. Bu, Hz. Dâvûd'a haber verildi de Hz. Süleymân'ı çağırdı ve : Aralarında nasıl hükmedersin? diye sordu. Koyunları ekin sâhiplerine veririm, koyunların yavruları, sütleri, yağları ve faydaları onların olur. Koyunların sâhipleri de ekin sâhiplerinin zirâat yaptıkları gibi onlar için ekin ekerler. Ekin eski haline ulaştığı zaman ekin sâhipleri ekini alır, koyunlar da sâhiplerine geri verilir, dedi. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babam'ın... Mesrûk'dan rivâyetinde o, şöyle anlatıyor : Koyunların içinde otlamış olduğu ekin bağ idi. Koyunlar orada otlamış ve üzüm salkımı bırakmayıp yemişlerdi. Onlar (bağın sâhipleri) Hz. Dâvûd'a gelmişler ve koyunların sâhipliğini onlara vermişti. Hz. Süleymân şöyle dedi : Hayır, aksine koyunlar alınır ve bağ sâhiplerine verilir. Koyunların sütleri ve faydaları onlara âit olur. Koyunların sâhiplerine de bağ verilir, onu ıslâh eder ve i'mâr ederler. Tâ ki koyunların otladığı gecedeki haline gelinceye kadar. Sonra koyun sâhiplerine koyunları bağ sâhiplerine de bağları verilir. Şüreyh, Mürre, Mücâhid, Katâde, İbn Zeyd ve bir çokları da böyle söylemiştir.

İbn Cerîr'in İbn Ebu Ziyâd kanalıyla... Âmir'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Şüreyh'e iki kişi geldi. Birisi : Şu adamın koyunu benim bir ipimi kopardı, dedi. Şüreyh : Gündüz mü yoksa gece mi? Eğer gündüz olmuşsa koyun sâhibi suçsuzdur. Şâyet gece olmuşsa tazmîn edecektir, dedi, sonra : «Dâvûd ve Süleymân da, hani, kavmin koyunlarının yayıldığı bir ekin hakkında hüküm veriyorlarken...» âyetini okudu. Şüreyh'in bu söylediği İmâm Ahmed, Ebu Dâvûd ve İbn Mâce'nin Leys İbn Sa'd kanalıyla... Harâm İbn Muhayyısa'dan rivâyet etmiş olduğu şu hadîse benzemektedir : Berâ İbn Âzib'in devesi bir bahçeye girmiş ve orayı talan etmişti. Allah Rasûlü (s.a.), bahçe sâhiplerinin onu gündüzün korumalarına hükmetti. Yayılan hayvanların geceleyin talan ettikleri şey ise sâhipleri tarafından tazmîn edilir hükmünü verdi. Bu hadîs illetli bulunmuştur. Biz bu hadîs hakkında el-Ahkâm adlı eserde genişçe bilgi verdik. Tevfîk Allah'tandır.

Allah Teâlâ : «Biz bu hükmü hemen Süleymân'a belletmiştik. Her birine hüküm ve ilim verdik.» buyurur ki, İbn Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... Humeyd'den rivâyetine göre; İyâs İbn Muâviye'ye kadılık teklîf edildiği zaman Hasan'a gelmiş ve ağlamıştı. Hasan : Seni ağlatan nedir? diye sordu. O, şöyle dedi : Ey Ebu Saîd, bana ulaştığına göre kadılar şöyle imişler : Birisi ictihâd eder ve hatâ ederse o ateştedir. Birisini arzuları (haktan) meylettirirse o da cehennemdedir. Bi-

risi ictihâd eder ve ictihâdında doğruyu bulursa; o cennettedir. Hasan el-Basrî ona şöyle dedi : Allah Teâlâ'nın Hz. Dâvûd, Hz. Süleymân ve peygamberlerin haberlerinden anlatmış olduklarındaki hüküm, bu insanların sözlerini geri çevirip reddecektir. Allah Teâlâ : «Dâvûd ve Süleymân da, hani, kavmin koyunlarının yayıldığı bir ekin hakkında hüküm veriyorlarken Biz onların hükmüne şâhidlerdik.» buyurmuş; Hz. Süleymân'ı överken Hz. Dâvûd'u da kötülemiştir. Sonra Hasan şöyle ilâve etti : Muhakkak Allah Teâlâ, kadılardan şu üç konuda ahid almıştır : Hükümlerini az bir pahaya satmayacaklar, hükümleri konusunda arzularına uymayacaklar ve bu konuda hiç kimseden korkmayacaklar. Daha sonra Hasan : «Ey Dâvûd, seni gerçekten yeryüzüne halîfe kıldık. O halde insanlar arasında hak ile hükmet. Heveslere uyma...» (Sâd, 26), «İnsanlardan korkmayın da Ben'den korkun. Ve âyetlerimi az bir değerle değiştirmeyin.» (Mâide, 44) âyetlerini okudu. Ben de derim ki : Şüphesiz peygamberlerin tamâmı ma'sûmdurlar ve Allah tarafından te'yîd edilip desteklenmişlerdir. Selef ve Halef âlimlerinin muhakkıkları arasında bu konuda ihtilâf yoktur. Peygamberlerin dışındaki (hâkim) lere gelince; Buhârî'nin Sahîh'inde Amr İbn Âs'tan rivâyetle sâbit olduğuna göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Hâkim, ictihâd ettiğinde doğruya ulaşırsa onun için iki ecir vardır. İctihâd edip hatâ ettiğinde ise onun için bir ecir vardır. Bu hadîs İyâs'ın; Kadı ictihâd edip te hatâ ettiğinde ateştedir, şeklindeki vehmini açıkça reddetmektedir. En doğrusunu Allah bilir. Sünen'lerde rivâyet edilen bir hadîste şöyle buyrulur : Kadılar üçtür : Bunlardan birisi cennette, ikisi ise cehennemdedir : Bir kişi ki gerçeği bilir ve onunla hükmederse, işte o cennettedir. Kişi insanlar arasında bilgisizce hüküm verirse o ateştedir. Yine birisi gerçeği bilir ve bunun tersine hükmederse işte bu da cehennemdedir. İmâm Ahmed'in Müsned'inde rivâyet etmiş olduğu şu kıssa, Kur'an'da anılan bu kıssaya yakındır : İmâm Ahmed'in Ali İbn Hafs kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : İki kadının yanlarında iki oğulları varken kurt gelip iki oğuldan birini alıp gitmişti. İki kadın Hz. Dâvûd'un hakemliğine baş vurdular da, kalan çocuğun büyüğe âit olduğuna hükmetti. İkisi Hz. Dâvûd'un yanından çıktıklarında Süleymân ikisini çağırdı ve : Bir bıçak getirin, çocuğu ikisi arasında pay edeyim (çocuğu ikiye böleyim) dedi. Kadınlardan küçük olanı : Allah sana rahmet eylesin bu onun oğludur, onu kesme, dedi de çocuğun küçük olan kadına âit olduğuna hükmetti. Buhârî ve Müslim, hadîsi Sahîh'lerinde tahrîc etmişler ve Neseî Kitâb el-Kazâ'da «Hâkim gerçeği öğrenmek üzere vereceği hükmün tersine bir hüküm vereceğini hissettirir bâbı» diye müstakil bir bâb ayırmıştır. Yukardaki-

ne benzer şekilde Hâfız Ebu'l-Kâsım İbn Asâkir «Tarih» inin Hz. Süleymân'ın terceme-i halinde Hasan İbn Süfyân kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetle uzunca bir kıssa nakleder ki, özeti şudur : İsrâiloğulları zamanında güzel bir kadın varmış. Onların ileri gelenlerinden dördü onu kendilerine râm etmek istemişler, kadın onların hepsini reddetmiş. Bunlar kadın aleyhinde bir araya gelmişler ve Hz. Dâvûd'un huzûrunda, kadının köpeği ile cinsel ilişki kurduğuna ve köpeğini buna alıştırdığına şehâdet etmişler. Hz. Dâvûd da kadının taşlanarak öldürülmesini emretmiş. O günün akşamı olduğunda Hz. Süleymân oturmuş, Hz. Dâvûd'un etrafında toplandıkları gibi gençler onun çevresinde toplanmışlar aralarında hâkim olarak kalkmış, onlardan dördüne Hz. Dâvûd'un yanında şahâdet eden dört kişinin elbisesini, bir diğerine de kadının elbisesini giydirmiş. Bu dört kişi diğeri aleyhinde olmak üzere onun köpeği ile cinsî ilişki kurduğuna şehâdet etmişler. Hz. Süleymân : Şunların aralarını ayırın, demiş, sonra birincilerine : Köpeğin rengi ne idi? diye sormuş. O; siyah demiş, onu serbest bırakmış, diğerini çağırıp köpeğin rengini sormuş. O; kırmızıdır, demiş. Bir diğeri boz renkli olduğunu, dördüncüleri de beyâz olduğunu söylemiş. Hz. Süleymân dördünün de öldürülmesini emretmiş. Bu Hz. Dâvûd'a nakledilince, derhâl o dört kişiyi çağırmış, her birine ayrı ayrı olarak o köpeğin rengini sormuş, köpeğin renginde ihtilâf etmişler. Bunun üzerine Hz. Dâvûd, onların öldürülmelerini emretmiş.

Allah Teâlâ : «Dâvûd ile birlikte tesbîh etsinler diye dağları ve kuşları buyruk altına aldık. Bunları yapanlar Bizdik.» buyurur ki; bu, kitabı olan Zebûr'u okumasında sesinin hoşluğundandır. Zebûr'u terennüm ettiği zaman kuşlar havada durup ona cevab verir; dağlar da tesbîhle, aks-i sadâ ile ona cevab verirlermiş. Hz. Peygamber (s.a.), Ebu Mûsâ el-Eş'arî geceleyin Kur'an okurken ona uğradığı zaman —ki onun çok hoş bir sesi vardı— durur ve onun okumasını dinleyip : Muhakkak ki şuna Dâvûd âilesinin seslerinden verilmiş, buyurmuş, Ebu Mûsâ da : Ey Allah'ın elçisi, şâyet senin dinlediğini bilmiş olsaydım; onu senin için güzelleştirir, süslerdim, demiş. Ebu Osmân en-Nehdî der ki : Ebu Mûsâ (r.a.) nın sesi gibi ne bir tef, ne bir ud ve ne de bir düdük sesi işitmedim. Bununla birlikte şöyle ilâve edermiş : Şüphesiz ona Dâvûd âilesinin seslerinden bir ses verilmiştir.

«Biz, ona, sizi savaşta korumak için zırh yapma san'atını öğrettik.» Katâde der ki : Hz. Dâvûd'dan önce zırhlar yassı, dümdüz imiş. Zırhı halkalar halinde örenlerin ilki odur. Nitekim Allah Teâlâ : «Ve ona demiri yumuşak kıldık. Geniş zırhlar yap ve dokumasını sağlam tut, diye.» (Sebe', 10-11) buyurur. Halkayı çivi tutmaz halde genişletmez, çiviyi de halkayı yaracak kadar sert yapmazmış. Bu sebepledir

ki Allah Teâlâ : «Biz ona, sizi savaşta korumak için zırh yapma san'atını öğrettik. Artık (Allah'ın size olan nimetlerine) şükreder misiniz?» Zîrâ O, kulu Dâvûd'a zırh yapma san'atını ilhâm buyurmuş ve bunu sizin için ona öğretmiştir, buyurur.

«Süleymân'a da şiddetli esen rüzgârı müsahhar kıldık. Rüzgâr onun emriyle mübârek kıldığımız yere (Şam ülkesine) doğru eserdi. Ve Biz her şeyi bilenleriz.» Hz. Süleymân'ın ahşaptan bir halısı vardı. Ülke işlerinden ihtiyâç duyulan her şey; atlar, develer, çadırlar ve askerler onun üzerine konulur, sonra rüzgâra onu taşımasını emrederdi de, rüzgâr o halının altına girer, yüklenir, yükseltir ve onu götürürdü. Kuşlar onu gölgeleyip arzuladığı yere kadar sıcaktan korurdu. Onun arzu ettiği yere indirir, âletleri ve odunları (keresteleri) konurdu. Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Bunun üzerine Biz de rüzgârı emrine verdik. Emri ile istediği yere kolayca giderdi.» (Sâd, 36), «Gündüz estiğinde gidişi bir aylık mesâfedir. Akşamleyin de gelişi bir aylık mesâfedir.» (Sebe', 12).

İbn Ebu Hâtim'in Süfyân İbn Uyeyne'den, onun Ebu Sinân'dan, onun da Saîd İbn Cübeyr'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Hz. Süleymân için altı yüz bin kürsü konulur, onu ta'kîb eden kürsülere insanların mü'minleri, onların arkalarına da cinlerin mü'minleri oturur. Kuşlara emreder de onları gölgeler. Rüzgâra emreder de onu taşırdı. Abdullah İbn Ubeyd İbn Umeyr der ki : Hz. Süleymân rüzgâra emreder ve rüzgâr yüce, büyük bir dağ gibi toplanırdı. Sonra tahtının getirilmesini emreder ve toplanan rüzgârın en yüksek yerine konurdu. Sonra kanatlı olanlarından bir kısrağı çağırır, kısrak tahtının üzerine çıkıncaya kadar yükselirdi. Daha sonra rüzgâra emreder ve rüzgâr onu göğün altında yüceliklere yükseltirdi. Hz. Süleymân bu durumda başını eğer, sağa ve sola dönmezdi. Bu; Allah'a olan ta'zîminden ve Allah'ın hükümrânlığı yanında içinde bulunduğu durumun bir hiç olduğunu bilmesinden dolayı şükründen idi. Tâ ki rüzgâr kendisini istediği yere koyuncaya kadar.

«(Cevherler, inciler ve başka şeyler çıkarmak üzere) denize dalacak ve bundan başka işler görecek şeytânları da onun emrine verdik.» Başka bir âyette de şöyle buyrulur : «Binâ kuran ve dalgıçlık yapan şeytânları da, demir halkalarla bağlı diğerlerini de.» (Sâd, 37-38).

Allah Teâlâ : «Onları gözetenler de Bizdik.» buyurur ki, şeytânlardan herhangi birinin ona bir kötülük etmesine karşı Allah onu korurdu. Aksine onların hepsi onun elinde, kahr u galebesi altındaydı. Onlardan hiç birisi ona yaklaşmaya cesâret edemez, tâm tersine o, onların hakkında yegâne hâkim idi. Onlardan dilediğini serbest bırakır, dilediğini hapsederdi. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ başka bir âyette : «Demir halkalarla bağlı diğerlerini de.» (Sâd, 38) buyurmuştur.

وَأَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٨٣﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ
فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِن ضُرٍّ ۖ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُم مَّعَهُمْ رَحْمَةً مِّنْ عِندِنَا
وَذِكْرَىٰ لِلْعَابِدِينَ ﴿٨٤﴾

83 — Eyyûb da, hani Rabbına niyâz etmiş : Bu dert beni sarıverdi. Sen merhametlilerin merhametlisisin, demişti.

84 — Biz de onun duâsını kabul etmiş ve uğradığı sıkıntıyı kaldırmıştık. Katımızdan bir rahmet ve kulluk edenlere bir hâtıra olmak üzere ona hem âilesini, hem de bir kadını vermiştik.

Sabır Çağlayanı Eyyûb

Allah Teâlâ Eyyûb (a.s.) un malı, çocukları ve bedenine isâbet eden musîbeti anlatıyor. Onun birçok malları, hayvanları, ekinleri, evlâdı ve hoşnûd olunacak evleri vardı. Bütün bunlarda imtihâna tâbi tutuldu, musîbete dûçâr kaldı ve sonuncularına varıncaya kadar hepsi gitti. Sonra bedeninde belâya dûçâr kaldı. Onun cüzzâma yakalandığı söylenir. Kalbi ve dili dışında hastalıktan kurtulan hiç bir yeri kalmamıştı. Bunlarla da Allah'ı zikrederdi. Nihâyet onunla beraber oturanlar ondan tiksindi, ülkenin bir köşesinde tek başına kaldı. Hanımı dışında insanlardan ona şefkat gösterecek, acıyacak kimse kalmamıştı. Hanımı onun işlerini görürdü. Hanımının yoksul düştüğü, Hz. Eyyûb'a hizmet etmek için insanlara hizmet etmeye başladığı söylenir. Hz. Peygamber (s.a.) bir hadîslerinde : İnsanların en şiddetli belâya dûçâr kalanları peygamberler, sonra sâlih kişiler sonra derece derece onlara benzeyenlerdir, buyururken, diğer bir hadîste şöyle buyrulur : Kişi, dini ölçüsünce belâya dûçâr kılınır. Şâyet dininde sağlam, güçlü ise onun musîbeti (dininin sağlamlığı ölçüsünce) artırılır. Allah'ın peygamberi Hz. Eyyûb (a.s.), son derece sabırlı olup sabır konusunda darb-ı mesel olmuştur.

Yezîd İbn Meysere der ki : Allah Teâlâ Hz. Eyyûb (a.s.) u âilesi, malı ve oğullarını kaybetmekle imtihân ettiğinde onun için zikirden daha güzel hiç birşey kalmamıştı. Bunlardan sonra şöyle derdi : Bana

ihsânda bulunan, bana mal ve oğullar veren Rabların Rabbı Sana hamd ederim. Kalbimden bunların girmediği hiç bir yer kalmamıştı. Sen bütün bunları benden aldın, kalbimi boşalttın, benimle Senin aranda engel olacak artık hiç bir şey yok. Şâyet düşmanım İblîs benim yaptığımı (veya bana yaptığını) bilmiş olsaydı, beni çekemezdi. Bu sebeple İblîs, hoşlanmayacağı bir durumla karşılaşmış oluyordu. Yine Yezîd İbn Meysere der ki : Eyyûb (a.s.) şöyle dermiş : Rabbım, bana mal ve çocuk verdin. İşlemiş olduğum bir zulümden dolayı beni şikâyet eden hiç kimse kapıma dikilmedi. Bunu Sen de biliyorsun. Benim için yatak hazırlanırdı da, ben yatağı terk eder ve kendi nefsime : Ey nefis, şüphesiz ben yatakta yatmak için yaratılmadım, derdim. Bunu ancak Senin rızânı dileyerek terkettim. Yezîd İbn Meysere'nin bu sözünü İbn Ebu Hâtim rivâyet eder.

Hz. Eyyûb'un haberi ile ilgili olarak Vehb İbn Münebbih'den rivâyetle uzun bir kıssa anlatılır. İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim, kendi senedleriyle Vehb İbn Münebbih'den rivâyet ederler. Müteahhir müfessirlerden bir çokları da bunu zikretmişlerdir. Ancak uzun olduğu için bizim terk ettiğimiz bu kıssada garîblik vardır.

Hz. Eyyûb (a.s.) un bu belâda uzun süre kaldığı rivâyet edilir. Onu bu duâya sevk eden sebep konusunda ihtilâf etmişlerdir. Hasan ve Katâde, Hz. Eyyûb (a.s.) un yedi sene birkaç ay İsrâiloğulları çöplüğüne atılmış halde musîbete dûçâr kaldığını söylemişlerdir. İsrâiloğulları çöplüğünde atılmış halde iken bedeni üzerinde haşarât dolaşırmış, Allah Teâlâ ondan bu musîbeti kaldırmış, ecrini çoğaltmış ve ona güzel övgüde bulunmuştur. Vehb İbn Münebbih : Belâda ne çok ne fazla; tam üç sene kalmıştır, der. Süddî şöyle anlatıyor : Eyyûb'un etleri dökülmeye başladı, sinir ve kemikleri dışında bedeninden hiç bir şey kalmadı. Karısı onun işlerini görür, bulunduğu yere azığını getirirdi. Ağrısı uzayınca karısı ona : Ey Eyyûb, Rabbına duâ etsen de, senden bu belâyı giderse, dedi. Hz. Eyyûb : Yetmiş sene sağlıklı olarak yaşadım. Allah için yedi sene sabretmem çok mudur? diye cevab verdi. Kadın feryâd ederek çıktı. Bir ücret mukâbili insanlara iş görür, bundan kazandığını Hz. Eyyûb'a getirir ve ona yedirirdi. İblîs, Hz. Eyyûb'un Filistin'den dostu ve arkadaşı olan iki kişiye gitti, onlara vardı ve : Kardeşiniz Eyyûb'a şöyle şöyle bir belâ isâbet etti. Ona gidin, onu ziyâret edin ve bir miktar ülkenizin içkisinden yanınıza alın. Eğer ondan içecek olursa iyileşir, dedi. Hz. Eyyûb'un bu iki arkadaşı ona geldiler. Ona baktıklarında ağladılar. Hz. Eyyûb : Siz kimsiniz? diye sordu. Onlar : Biz filan ve filanız, dediler. Onlara merhabâ dedi ve : Musîbet anında beni terketmeyene merhabâ, diye ekledi. Onlar : Ey Eyyûb, belki de sen bir şey gizledin ve gizlediğinin dışında bir şeyi izhâr

ettin de bu sebeple Allah seni bu musîbete dûçâr kıldı, dediler. Hz. Eyyûb başını göğe kaldırdı, sonra şöyle dedi : O biliyor ki, ben bir şeyi gizleyip onun dışında bir şeyi izhâr etmedim. Fakat Rabbım ben sabredecek miyim yoksa feryâd mı edeceğim buna bakmak üzere beni bu belâya dûçâr kıldı. Onlar kendisine : Ey Eyyûb, bizim içkimizden iç. Eğer ondan içecek olursan sen muhakkak iyileşeceksin, dediler. Kızdı ve : Habîs (İblîs) size gelip bunu mu emretti? Sözünüz, yiyeceğiniz ve içeceğiniz harâm üzerinedir, dedi. Onun yanından kalktılar, karısı insanlara iş yapmaya gitti. Küçük çocukları olan bir âile için ekmek pişirdi. Oğulları uyuyordu. Onu uyandırmak istemediler ve ekmeği kadına verdiler. O da ekmeği Eyyûb'a getirdi. Hz. Eyyûb bunu hoş karşılamayıp : Sen bana bunu getirmezdin. Bugün sana ne oluyor? diye sordu. Kadın durumu anlattı da o : Belki de çocuk uyanmış ve ekmek isteyip bulamamış, âilesine ağlıyordur. Bu ekmeği ona götür, dedi. Kadın gidip o âilenin merdivenine ulaştığında, o âilenin bir koyunu kendisini süstü de kadın : Kahrolası Eyyûb, dedi. Merdiveni çıktığında çocuğu uyanmış, ekmeği istiyor ve âilesine ağlıyor buldu. Onlardan ekmek dışında hiç bir şey kabul etmiyordu. Kadın : Allah Eyyûb'a rahmet eylesin, deyip ekmeği çocuğa verdi ve döndü. Sonra İblîs, bir doktor sûretinde kadına geldi ve ona : Şüphesiz kocanın hastalığı uzamıştır. Şâyet iyileşmek istiyorsa bir sinek alsın, filanca oğulları kabîlesinin putu adına onu kessin, muhakkak o bununla iyileşecektir. Bundan sonra da tevbe eder, dedi. Kadın bunu Hz. Eyyûb'a söylediğinde o : Muhakkak sana habîs (İblîs) gelmiş. Allah'a yemîn olsun ki, eğer iyileşirsem sana yüz sopa vuracağım, dedi. Kadın, Hz. Eyyûb için yine çalışmaya çıktı fakat ondan rızık kesilmişti. Hangi âileye gitse kendilerine iş yapmasını istemiyorlardı. Durumu daha da bozulup Hz. Eyyûb'un aç kalmasından korktuğu zaman saçından bir bölüm traş edip onu eşrâfın kızlarından küçük bir kız çocuğuna sattı. Ona hoş ve bol yemekler verdiler, bunları Eyyûb'a getirdi. Hz. Eyyûb bu yiyeceği gördüğü zaman hoş karşılamadı ve : Bu sana nereden geliyor? diye sordu. Kadın : Birtakım insanlara iş gördüm de, onlar bana yiyecek verdi, diye cevabladı. Hz. Eyyûb o yiyecekten yedi. Ertesi gün olduğunda kadın yine çıktı ve iş görmek istedi. İş bulamadı. Yine saçının bir bölüğünü kesip onu daha önceki satmış olduğu kız çocuğuna sattı. Bunun karşılığında ona yiyecek verdiler, o da bunu Eyyûb'a götürdü. Hz. Eyyûb : Allah'a yemîn olsun ki bunun nereden olduğunu bilmeden yemeyeceğim, dedi. Kadın baş örtüsünü indirdi, kadının başını tıraş edilmiş olarak gördüğü zaman şiddetle feryâd etti. İşte o zamandır ki Rabbına : «Bu dert beni sarıverdi. Sen merhametlilerin merhametlisisin.» diye duâ etti.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Nevf el-Bekâlî'den rivâyetine göre Hz. Eyyûb'un yanına gelen şeytâna Savt denirmiş. Hz. Eyyûb'un karısı : Allah'a duâ et de sana şifâ versin, dedikçe o duâ etmezmiş. Nihâyet ona İsrâiloğullarından bir grup uğramış ve birbirlerine : Bunun başına gelen ancak (işlemiş olduğu) büyük bir günâhtan olsa gerektir, demişler. İşte o zaman Hz. Eyyûb : «Bu dert beni sarıverdi. Sen merhametlilerin merhametlisin.» demiştir. Yine İbn Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... Abdullah İbn Ubeyd İbn Umeyr'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Hz. Eyyûb (a.s.) un iki kardeşi varmış. Bir gün gelmişler ve kokusundan ona yaklaşamamışlar. Uzağına oturmuşlar. Birisi diğerine : Şâyet Allah Teâlâ Hz. Eyyûb'da bir hayır olduğunu bilmiş olsaydı, onu bu belâya dûçâr kılmazdı, demiş. Hz. Eyyûb, onların bu sözlerinden öyle bir feryâd koparmış ki, hiç bir şeyden dolayı böyle feryâd etmemiş imiş. Allah'ım, şâyet benim hiç bir gece tok olarak gecelemediğimi ve benim aç olanın durumunu bildiğimi biliyorsan beni tasdîk et, demiş, o ikisi işitir olduğu halde gökten tasdîk olunmuş. Sonra : Allah'ım, benim aslâ iki gömleğim olmadığını, çıplak olanın durumunu bildiğimi biliyorsan beni tasdîk et, demiş, o ikisi işitir olduğu halde gökten tasdîk olunmuş. Allah'ım, izzetin hakkı için, demiş, sonra secdeye kapanmış. Daha sonra : Allah'ım, izzetin hakkı için benden bu (belâyı) gidermedikçe başımı aslâ kaldırmayacağım, demiş, başını kaldırdığı zaman bu belâ kendisinden giderilmiş. İbn Ebu Hâtim, yukardakine benzer şekilde bu hadîsi başka bir kanaldan merfû' olarak şöyle rivâyet eder : Bize Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ... Enes İbn Mâlik'den rivâyet ediyor ki Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuş : Allah'ın peygamberi Eyyûb, belâda on sekiz sene kaldı. Kardevlerinden en yakın ve sadık olan iki kişi dışında yakını ve uzağı onu terketti. Ancak o ikisi kendisine gelir giderlerdi. Biri arkadaşına : İyi bil ki, Allah'a yemîn ederim Eyyûb, âlemlerden kimsenin işlememiş olduğu bir günâh işlemiştir, dedi. Arkadaşı ona : Nedir o? diye sordu. O : On sekiz seneden beri Allah Teâlâ ona acımadı ki içinde bulunduğu belâyı ondan gidersin, dedi. İkisi Hz. Eyyûb'a gittiklerinde adam sabremedi, sonunda Hz. Eyyûb'a bunu anlattı. Hz. Eyyûb (a.s.) şöyle dedi : Senin söylediğini bilmiyorum. Şu kadar var ki Allah biliyor ben (bir gün) çekişmekte olan iki kişiye uğramıştım. Allahı'n adını anıyorlardı. Evime döndüğümde bir gerçek, bir hak dışında Allah'ın anılmasından hoşlanmadığım için onların yerine keffâretlerini vermiştim. Hz. Eyyûb, (bu belâ içinde iken) ihtiyâcını def'etmek için çıkardı. İhtiyâcını giderdiği zaman karısı (yerine geri gelinceye kadar) elinden tutardı. Bir gün karısının gelmesi gecikmişti. Yerinde iken Hz. Eyyûb'a : Ayaklarını hareket ettir, yere vur. Bu yıkanılacak, soğuk ve içilecek bir sudur, diye

vahyolundu. Bu hadîsin merfû' olarak rivâyeti gerçekten garîbdir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Allah Teâlâ (dûçâr kaldığı belânın sonunda) Eyyûb'a cennet hullelerinden bir hulle giydirdi ve uzaklaşıp bir köşeye oturdu. Karısı geldiğinde onu tanımadı ve : Ey Allah'ın kulu, şuracıktaki belâya dûçâr kalmış kişi nereye gitti? Herhalde onu köpekler veya kurtlar götürmüş olsa gerek, deyip bir süre konuşmaya devâm etti. Hz. Eyyûb : Yazık sana, ben Eyyûb'um, dediyse de kadın : Ey Allah'ın kulu, benimle alay mı ediyorsun? dedi. Hz. Eyyûb : Yazıklar olsun sana, ben Eyyûb'um. Allah Teâlâ benim bedenime sağlığımı geri verdi, dedi. İbn Abbâs şöyle ekler : Allah Teâlâ ona malını ve çocuklarını aynıyla ve bir misli fazlasıyla geri vermiştir. Vehb İbn Münebbih der ki : Allah Teâlâ Eyyûb'a vahyetti ve buyurdu ki : Sana âileni, malını ve onların bir misli fazlasını geri verdim. Şu suda yıkan. Muhakkak senin şifân bundadır. Karının yerine bir kurbân kes, onlar için istiğfâr et. Şüphesiz onlar senin hakkında âsî olmuşlardır. Bu haberi İbn Ebu Hâtim rivâyet eder. Yine İbn Ebu Hâtim'in Ebu Zür'a kanalıyla... Ebu Hüreyre'den, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetine göre, şöyle buyurmuş : Allah Teâlâ Eyyûb'a âfiyet verip hastalığından kurtardığında üzerine altın çekirgeler yağdırmış. Eyyûb eliyle yakalayıp elbisesine doldurmaya başlamış. Ey Eyyûb, doymadın mı? denilmiş de : Rabbım, Senin rahmetinden kim doyar? demiş. Hadîsin aslı Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde mevcûd olup başka bir yerde tekrâr gelecektir.

«Ona hem âilesini, hem de bir katını vermiştik.» İbn Abbâs'tan rivâyetle daha önce geçtiği üzere o : Ona (malı, âilesi ve çocuklarının) aynıları geri verildi, demiştir. İbn Abbâs'ın bu sözünü Avfî de rivâyet etmiştir. Bu açıklamanın benzeri İbn Mes'ûd ve Mücâhid'den de rivâyet edilmiş olup, Hasan ve Katâde de böyle söylemişlerdir. Bazıları hanımının isminin Rahmet olduğunu sanmışlardır. Şâyet böyle söyleyen kişi bunu âyetin akışından almışsa bu uzak olup âyetten anlaşılmaz. Eğer kitab ehlinin nakillerinden almış ve onlardan rivâyeti sahîh ise bu; ne doğrulanır, ne de yalanlanır. İbn Asâkir, «Tarih»inde —Allah ona rahmet eylesin— Eyyûb'un zevcesinin ismini verir ve şöyle der : İsminin Leyyâ Bint Mineşşâ İbn Yûsuf İbn Ya'kûb İbn İshâk İbn İbrâhîm olduğu söylenir. Yine İbn Asâkir şöyle diyor : Leyyâ Bint Ya'kûb (a.s.), Eyyûb'un zevcesi olup Beseniyye ülkesinde onunla beraberdi denilir.

Mücâhid der ki : Hz. Eyyûb'a : Ey Eyyûb, muhakkak senin âilen cennettedir. Dilersen sana onları getireyim, dilersen senin için onları cennette bırakıp onların yerine benzerlerini vereyim, denildi. Hayır, onları benim için cennette bırak, dedi de, onlar cennette onun için bı-

rakıldılar ve dünyada onların yerine bedel olarak benzerleri verildi. Hammâd İbn Zeyd'in Ebu İmrân el-Havnî'den, onun da Nevf el-Bekkâlî'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Onların ecirleri âhirette, benzerleri dünyada (Hz. Eyyûb'a) verilmiştir. Râvî der ki : Bunu Mutarrif'e rivâyet ettim de : Bu günden önce (bu âyetin) açıklamasını, tevcîhini bilememiştim, dedi. Katâde, Süddî ve Selef'ten bir çoklarından da böyle rivâyet edilmiş olup, en doğrusunu Allah bilir.

«Katımızdan bir rahmet ve kulluk edenlere bir hâtıra olmak üzere» ona böyle yapmıştık. Onu bu konuda bir örnek kıldık ki belâya dûçâr olanlar onlara bu belâyı bizim katımızda hakîr oldukları için verdiğimizi sanmasınlar ve Allah'ın takdîrine, kullarından dilediğini belâya dûçâr kılmasına sabrederek katlansınlar. Şüphesiz bu husûstaki en yüce hikmet Allah'ındır.

وَإِسْمَٰعِيلَ وَإِدْرِيسَ وَذَا ٱلْكِفْلِ ۖ كُلٌّ مِّنَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿٨٥﴾ وَأَدْخَلْنَٰهُمْ فِى رَحْمَتِنَآ ۖ إِنَّهُم مِّنَ ٱلصَّٰلِحِينَ ﴿٨٦﴾

85 — İsmâîl, İdrîs ve Zülkifl de. Onların her biri sabredenlerdendi.

86 — Ve onları rahmetimize kattık. Doğrusu onlar, sâlih kimselerdendi.

İsmâîl ve Diğerleri

Burada İsmâîl'den murâd, İbrâhîm Halîl (a.s.) in oğlu olan İsmâîl'dir. Daha önce Meryem sûresinde anılmıştı. İdrîs (a.s.) de öyle.

Zülkifl'e gelince; âyetin akışından anlaşıldığına ve peygamberlerle birlikte zikredildiğine göre o da bir peygamberdir. Diğerleri ise : O ancak sâlih bir kişi, âdil bir kral, adâletli bir hakem idi, demişlerdir. İbn Cerîr de bu konuda ihtiyâtlı davranmıştır. En doğrusunu Allah bilir. İbn Cüreyc'in Mücâhid'den rivâyetine göre; o, Zülkifl hakkında şöyle demiştir : Sâlih bir kişidir. Peygamber değildir. Bir peygambere kavmi için kefîl olmuş, kavminin işleri için onun yerini tutmayı tekeffül etmiş, peygamberin yerine onların işlerini üstlenmiş, aralarında adâletle hükmetmiştir. Böyle yaptığı için ona Zülkifl ismi verilmiştir. İbn Ebu Necîh de bu açıklamayı Mücâhid'den rivâyet eder.

İbn Cerîr der ki : Bize Muhammed İbn Müsennâ'nın... Mücâhid'den rivâyetine göre; o, şöyle anlatıyor : el-Yesâ ihtiyarladığı zaman :

Ben hayatta iken insanlara onları idâre edecek birisini yerime halîfe olarak bıraksam da nasıl iş yapacağını görsem, dedi. İnsanlar toplandılar da o : Şu üç şartla bunu benden kim kabul eder : Halîfe olarak bırakacağım kişi gündüz oruçlu olacak, geceyi ihyâ edecek ve öfkelenmeyecek, dedi. Gözlerin hakîr göreceği birisi kalktı ve : Ben, dedi. el-Yesâ : Sen gündüz oruç tutar, geceyi ihyâ eder ve öfkelenmez misin? diye sordu. Adam : Evet, diye cevabladı. O gün kavmi geri çevirdi. Diğer gün aynı sözleri söyledi, herkes sustu, yine o adam kalktı ve ben, dedi. el-Yesâ onu kendine halîfe tayîn etti. İblîs, şeytânlara : Falancaya dikkat ediniz, onu azdırmak görevinizdir, dedi. Ancak o kişi şeytânları bundan âciz bıraktı da İblîs : Onu bana bırakın, dedi ve fakîr, yaşlı bir ihtiyar sûretinde ona gitti. Öğle uykusu için yatağına yattığı zaman ona vardı. Gece ve gündüz sâdece o kısa uykusundan başka uyku uyumazdı. İblîs kapısını çaldı, o : Kimdir o? diye sordu. İblîs : Mazlûm yaşlı bir ihtiyar, dedi. Kalkıp kapıyı açtı ve İblîs ona : Benimle kavmim arasında bir hasımlık var. Onlar bana zulmettiler, bana şöyle yaptılar, şöyle yaptılar... diye uzun uzun anlatmaya başladı, sonunda günün sonu geldi ve adamın öğle uykusu gitti de : Ben geldiğim zaman bana gel, senin hakkını alıvereyim, dedi. Gitti, yerinde iken ihtiyarı görür müyüm diye bakmaya başladı, göremedi. Kalktı aradı. Ertesi gün olunca insanlar arasında hükmetmeye ve onu beklemeye başladı, yine onu göremedi. Öğle uykusuna dönüp de yatağına yattığında, İblîs ona gelip kapıyı çaldı. O : Kimdir o? diye seslendi. Mazlûm, yaşlı ihtiyar, diye cevab verdi. Onun için kapıyı açtı ve : Ben sana demedim mi ki ben (hükmetmek için) oturduğum zaman bana gel? dedi. İblîs : Onlar; en habîs bir kavimdir. Senin (hükmetmek için) oturur olduğunu bildikleri zaman : Biz sana hakkını veririz, dediler. Sen kalktığın zamansa benim hakkımı inkâr ettiler, dedi. O kişi : Git, ben (insanlar arasında hüküm vermek üzere) geldiğim zaman bana gel, dedi Böylece öğle uykusunu kaçırdı, gitti ve onu beklemeye başladı da, onu göremedi. Uykusuzluk ona ağır gelmeye başladı ve âilesinden birine : Hiç kimseyi şu kapıya yaklaşmaya bırakmayın ki uyuyayım. Şüphesiz uykusuzluk bana ağır gelmeye başladı, dedi. Yine o saat gelince İblîs ona geldi. Kapıya dikmiş olduğu kişi İblîs'e : Gerisin geri dön ve git, dediyse de İblîs : Muhakkak ben dün gelmiş ve ona durumumu anlatmıştım, dedi. Adam : Hayır, Allah'a yemîn olsun ki o kendisine yaklaşmak için kimseyi bırakmamamızı bize emretmiştir, dedi. Şeytân çâresiz kalınca baktı ve evde bir delik görüp oradan tırmandı ve eve girdi. Kapıyı içerden çaldı. Adam uyandı ve : Ey filan, ben sana emretmemiş miydim? dedi. Kapıdaki adam : Benim tarafımdansa Allah'a yemîn olsun ki sana kimse gelmedi. Sana geldiğine bak, dedi. Kapıya

baktı ve bir de gördü ki daha önce kapatmış olduğu şekilde kapalıdır ve adam evde onunla beraberdir. Onu tanıdı ve : Sen Allah'ın düşmanı mısın? dedi. İblîs : Evet, sen beni her bir şeyde âciz bıraktın ve ben de seni kızdırabilmek için gördüğün işi yaptım, dedi. Allah Teâlâ da ona Zülkifl adını verdi. Zîrâ o, bir işi tekeffül etmiş ve bu kefâletine vefâ göstermişti. Hadîsi İbn Ebu Hâtim de Züheyr İbn İshâk kanalıyla... Mücâhid'den yukardakine benzer şekilde rivâyet etmiştir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle anlatmış : İsrâiloğulları içinde bir hâkim vardı. Ölüm zamanı gelince : Öfkelenmemek şartıyla benim yerimi kim tutar? diye sordu. Birisi : Ben tutarım, dedi de, ona Zülkifl adı verildi. Bütün gecesini namazla geçirir, sabahleyin oruçlu olduğu halde insanlar arasında hüküm verirdi. Onun için öğle uykusu uyuduğu bir saat vardı. O uyku saatında iken şeytân ona geldi. O adamın ashâbı şeytâna : Neyin var (hâcetin nedir)? dediler, o : Yoksul bir insanım. Bir adam üzerinde hakkım var. Bana üstün geldi (ve hakkımı vermedi), dedi. Onlar : Uyanıncaya kadar bu halde dur, dediler. O, uyuyanın üst tarafında idi. Kasden bağırmaya başladı ve nihâyet onu uyandırdı. Onun sesini işitti ve : Neyin var? diye sordu. Şeytân : Bir adam üzerinde hakkı olan yoksul bir insan, diye cevab verdi. O adam : Git ve ona söyle hakkını versin, dedi. Şeytân : Vermemekte diretiyor, dedi. Adam : Sen ona git, dedi. Şeytân gitti, ertesi gün yine geldi. Adam : Neyin var, sana ne oluyor? dedi de, şeytân : Ona gittim, senin sözüne kulak asmadı, dedi. Adam : Ona git, söyle, senin hakkını versin, dedi. Şeytân gitti, ertesi günü adam öğle uykusuna yattığında yine geldi. Adamın arkadaşları ona : Çık, Allah seni kahretsin, her gün uyuduğu zaman geliyorsun ve bırakmıyorsun ki uyusun, dediler. Şeytân bağırmaya başladı : Tabiî, ben yoksul bir insan olduğum için bu böyle. Şâyet zengin olsaydım... Adam yine işitti ve : Neyin var? diye sordu. Şeytân : Ona gittim, beni dövdü, dedi. Adam : Yürü ki seninle beraber geleyim, dedi. Adam şeytânın elini tutmuşken onun kendisiyle beraber gittiğini görünce, elini ondan kurtardı ve kaçtı. Bu haber, Abdullah İbn Hâris, Muhammed İbn Kays, İbn Huceyre el-Ekber ve Selef'ten başkalarından bu kıssaya benzer şekilde rivâyet edilmiş olup en doğrusunu Allah bilir. Yine İbn Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... Ebu Kinâne el-Ahnes'den rivâyetine göre o, şöyle demiş : el-Eş'arî'yi şu minber üzerinde şöyle derken işittim : Zülkifl; bir peygamber değildi. Fakat İsrâiloğulları içinde sâlih bir adam vardı. Her gün yüz (rek'at veya vakit) namaz kılardı. Zülkifl ondan sonra bu sâlih kişinin işlerini deruhde etmeyi tekeffül etti, her gün yüz namaz kılardı. Bunun üzerine «Zülkifl» diye isimlendirildi. Hadîsi İbn Cerîr de, Abdürrezzâk kanalıyla... Ebu

Mûsâ el-Eş'arî'den munkatı' bir isnâdla rivâyet etmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

İmâm Ahmed garîb bir hadîs rivâyet eder ve der ki : Bize Esbât İbn Muhammed'in... İbn Ömer'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) nden öyle bir hadîs işittim ki, bir veya iki —İbn Ömer, yedi kereye kadar saymıştır.— kere işitmiş olsam neyse. Fakat onu bundan daha fazla işitmişimdir. Şöyle buyurdu : İsrâiloğullarından el-Kifl, hiç bir günâh bırakmayıp işlemişti. Bir kadın ona geldi ve o da kendisiyle münâsebette bulunma şartıyla kadına 60 dînâr verdi. Kadınla münâsebete teşebbüs edip o vaziyete geldiğinde, kadın Allah korkusuyla titreyip ağladı. el-Kifl : Seni ağlatan nedir? Seni bu işe ben mi zorladım? diye sordu. Kadın : Hayır, fakat bu öyle bir iş ki hiç yapmadığım bir şeydir. Buna beni ancak ihtiyâç sevk etmiştir, dedi. Adam : Sen bu işi yapıyorsun ve şimdiye kadar hiç yapmadım diyorsun öyle mi? deyip üzerinden indi ve : Git, dînârlar senindir, diyerek şöyle devâm etti : Allah'a yemîn olsun ki el-Kifl, bir daha aslâ Allah'a âsî gelmeyecek. Ve o gece öldü. Kapısında sabahleyin şöyle yazıyordu : Şüphesiz Allah el-Kifl'i bağışlamıştır. Bu rivâyette adamın ismi, Zülkifl şeklinde değil el-Kifl olarak geçmektedir. En doğrusunu Allah bilir. Bu hadîsi Kütüb-i Sitte sâhiblerinden hiç biri tahrîc etmemiştir. İsnâdı da garîbdir. Her halükârda hadîsin lafzında el-Kifl denilmiş; Zülkifl denilmemiştir. Herhalde başka bir adam olsa gerektir. En doğrusunu Allah bilir.

وَذَا النُّونِ إِذ ذَّهَبَ مُغَٰضِبًا فَظَنَّ أَن لَّن نَّقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَىٰ فِي الظُّلُمَٰتِ
أَن لَّآ إِلَٰهَ إِلَّآ أَنتَ سُبْحَٰنَكَ إِنِّي كُنتُ مِنَ الظَّٰلِمِينَ ﴿٨٧﴾ فَاسْتَجَبْنَا لَهُۥ وَنَجَّيْنَٰهُ
مِنَ الْغَمِّ ۚ وَكَذَٰلِكَ نُنجِي الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٨﴾

87 — Zünnûn'u da, hani o, öfkelenerek giderken kendisine güç yetiremeyeceğimizi sanmıştı. Ama sonunda karanlıklar içinde : Senden başka hiç bir ilâh yoktur. Sen münezzehsin, doğrusu ben haksızlık edenlerdenim, diye niyâz etmişti.

88 — Biz de onun duâsını kabul edip üzüntüden kurtarmıştık. İşte inananları böyle kurtarırız.

Ve Zünnûn

Bu kıssa, bu sûrede, Saffât sûresinde ve Nûn (el-Kalem) sûresinde zikredilmiştir. Allah Teâlâ, Yûnus İbn Mattâ (a.s.) yı Nineva kasabası halkına peygamber olarak göndermişti. Nineva, Musul ülkesinde bir kasabadır. Onları Allah'a çağırmış, icâbet etmemişler ve küfürleri üzere devâm etmişlerdi. Onlara kızgın olarak aralarından çıkmış, üç gün sonra başlarına azâb geleceğini onlara müjdelemişti. Bunun gerçek olduğunu kesin olarak anlayıp, peygamberlerin yalan söylemediğini bildiklerinde; çocuklarını ve hayvanlarını sahrâya çıkarmışlar, annelerle çocuklarını birbirlerinden ayırmış, sonra Allah'a yalvarıp yakararak O'na sığınmışlardı. Develer ve yavruları, inekler ve yavruları böğürmüş, koyunlar ve kuzuları melemişti. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlardan azâbı kaldırmıştır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor : «Îmân edip îmânı kendisine fayda sağlayan bir kasaba olsaydı ya? Yûnus'un kavmi müstesnâ. Onlar, îmân ettikleri zaman üzerlerinden bu dünya hayatında rüsvâylık azâbını kaldırdık, bir zamana kadar da kendilerini faydalandırdık.» (Yûnus, 98). Yûnus (a.s.) a gelince; o, gidip bir kavimle birlikte bir gemiye binmişti. Deniz yükselip gemi dalgalar arasında bocalamaya başladı da, batmaktan korktular ve içlerinden birini denize atıp böylece hafîflemek üzere atılacak kişiyi tesbît için kur'a çektiler. Kur'a Yûnus'a çıktı. Onu atmak istemediler ve Kur'ayı tekrârladılar. Yine ona çıktı. Atmak istemediler sonra kur'ayı tekrârladılar da, bu sefer yine ona çıktı. Allah Teâlâ buyurur ki : «Kur'a çekmişti de yenilenlerden olmuştu.» (Saffât, 141). Üçüncü defada kur'a Yûnus'a çıkınca kalktı, elbiselerini çıkardı, sonra kendini denize attı. İbn Mes'ûd'un anlattığına göre; Allah Teâlâ, yeşil denizden denizi yara yara ilerleyen bir balık gönderdi. Balık gelip Hz. Yûnus kendini gemiden attığı zaman onu yuttu. Allah Teâlâ bu balığa, onun etini yememesini ve herhangi bir kemiğini incitip kırmamasını vahyetti. Buyurdu ki : Yûnus senin için bir rızık değildir. Senin karnın onun için sâdece bir hapishâne olacak.

«Zünnûn'a da, hani o, —Dahhâk'ın söylediğine göre kavmine— öfkelenerek giderken kendisine güç yetiremeyeceğimizi, (balığın karnında onu sıkıştıramayacağımızı) sanmıştı.» Âyetin, «Kendisine güç yetiremeyeceğimizi sanmıştı.» kısmının : Balığın karnında sıkıştıramayacağımızı sanmıştı, şeklindeki açıklaması İbn Abbâs, Mücâhid, Dahhâk ve başkalarından da rivâyet edilmiş olup, İbn Cerîr bu açıklamayı tercîh eder. İbn Cerîr bu tercîhine Allah Teâlâ'nın : «Rızkı kendisine daraltılmış bulunan da, nafakayı Allah'ın kendisine verdiğinden versin. Allah kimseyi kendisine verdiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz.

Allah güçlüğün ardından bir kolaylık ihsân eder.» (Talâk, 7) âyetini delil getirir. Atıyye el-Avfî ise «Kendisine güç yetiremeyeceğimizi sanmıştı.» âyetini : Aleyhine hüküm vermeyeceğimizi sanmıştı, şeklinde açıklayıp âyetteki (نَقدِر) fiilini; takdîr etme, hükmetme anlamında almıştır. Bu fiilin takdîr etme anlamında kullanılışı arap dilinde vardır.(...)

«Ama sonunda karanlıklar içinde : Senden başka hiç bir ilâh yoktur. Sen münezzehsin, doğrusu ben haksızlık edenlerdenim, diye niyâz etmişti.» İbn Mes'ûd der ki : Balığın karnının karanlığı, denizin karanlığı ve gecenin karanlığı âyette zikredilen karanlıklardır. İbn Abbâs, Âmir İbn Meymûn, Saîd İbn Cübeyr, Muhammed İbn Kâ'b, Dahhâk, Hasan ve Katâde'den de böylece rivâyet edilmiştir. Sâlim İbn Ebu Ca'd da der ki : Âyette zikredilen karanlıklar denizin karanlığındaki balığın karnında bulunan karanlıktır. İbn Mes'ûd, İbn Abbâs ve başkaları şöyle diyor : Balık onu denizi yara yara denizde götürdü ve nihâyet denizin dibine ulaştırdı. Yûnus, deniz dibinde çakılların tesbîhini işitti, orada ve o sırada : «Senden başka hiç bir ilâh yoktur. Sen münezzehsin.» dedi. Avf da der ki : Yûnus balığın karnına düştüğünde önce öldüğünü sandı. Sonra ayaklarını hareket ettirdi. Ayakları hareket edince de bulunduğu yerde secde etti, sonra : Rabbım, Senin için öyle bir yerde secde yeri edindim ki hiç kimse (burayı) secde yeri edinmemiştir, diye nidâ etti. Saîd İbn Hasan el-Basrî, Hz. Yûnus (a.s.) un balığın karnında kırk gün kaldığını söyler. Avf ve Saîd İbn Hasan'ın sözlerini İbn Cübeyr rivâyet etmiştir.

Muhammed İbn İshâk İbn Yesâr kendisinden rivâyette bulunduğu birisi kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyet eder ki, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ Hz. Yûnus'u balığın karnında hapsetmeyi murâd buyurduğunda, balığa : Onu al, hiç bir etini incitme, hiç bir kemiğini kırma, diye vahyetti. Balık onu denizin dibine ulaştırdığı zaman Yûnus bir ses, bir hareket işitti. Kendi kendine : Bu da nedir? diye konuştu. O, balığın karnında iken Allah Teâlâ kendisine şöyle vahyetti : Muhakkak bu deniz hayvanlarının tesbîhidir. Hz. Yûnus da balığın karnında iken Allah'ı tesbîh etti. Melekler onun tesbîhini işitip : Rabbımız, biz garîb bir yerden zayıf bir ses işitiyoruz, dediler. Rab Teâlâ : Bu, kulum Yûnus'tur. Bana isyân etti, Ben de onu denizde balığın karnında hapsettim, buyurdu. Melekler : Her gün ve gece kendisinden sâlih ameli Sana yükselmekte olan sâlih kuldan mı? diye sordular Allah Teâlâ : Evet, buyurdu. İşte o zaman melekler Yûnus için şefâatta bulundular da, Allah Teâlâ balığa onu sâhile atmasını emretti. Allah Teâlâ'nın da buyurduğu üzere balık, «onu hasta olarak» (Sâffât, 145) sâhile attı.

Hadîsi İbn Cerîr ile Müsned'inde el-Bezzâr, Muhammed İbn İshâk kanalıyla... Ebu Hüreyre'den yukardakine benzer şekilde rivâyetle zikretmişlerdir. Sonra el-Bezzâr : Bunun Hz. Peygamber (s.a.) den bu şekilde ve bu isnâdla olanın dışında rivâyetini bilmiyoruz. İbn Abdülhak da Şu'be kanalıyla... Hz. Ali'den hadîsi merfû' olarak rivâyet etmiştir. Bu hadîste şu kısım vardır : Bir kula : Ben, Yûnus İbn Mettâ'dan daha hayırlıyım, demek yaraşmaz. Muhakkak o, Allah'ı karanlıklar içinde tesbîh etmiştir. Hadîs bu fazlalık olmaksızın İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve Abdullah İbn Ca'fer'den de rivâyet edilmiş olup, bu rivâyetlerin isnâdları ilerde Nûn (el-Kalem) sûresinde gelecektir.

İbn Ebu Hâtim'in Ebu Abdullah Ahmed İbn Abdurrahmân kanalıyla... Enes İbn Mâlik'den —Enes'in hadîsi Allah Rasûlü (s.a.) nden merfû' olarak rivâyetini biliyorum— rivâyetinde şöyle buyrulmuştur : Peygamber Yûnus (a.s.) a balığın karnında iken bu kelimelerle duâ etmesi fikri aklına geldiğinde : «Ey Allah'ım, Senden başka hiç bir ilâh yoktur. Sen münezzehsin, doğrusu ben haksızlık edenlerdenim.» dedi. Bu duâ gelip Arş'ı kuşattı. Melekler : Rabbımız, bilinmeyen bir ülkeden bilinen zayıf bir ses? dediler. Rab Teâlâ : Bunu tanımıyor musunuz? diye sordu, onlar : Hayır, Rabbımız, o kimdir? dediler. Allah Teâlâ : Kulum Yûnus'tur, buyurdu. Melekler : Devâmlı olarak kendisinden makbûl amel ve icâbet olunmuş duâ yükselen kulun Yûnus mu? diye sordular. Rab Teâlâ : Evet, buyurdu. Onlar : Ey Rabbımız, bolluk ve ferâhlık halinde bunları yapan (kuluna) acıyıp onu belâdan kurtarmayacak mısın? dediler de, Allah Teâlâ : Evet, kurtaracağım, buyurdu ve balığa emretti de onu bir düzlüğe attı.

Biz de onun duâsını kabul edip, onu balığın karnından, bu karanlıklardan çıkarıp, üzüntüden kurtarmıştık. İşte inananları böyle kurtarırız. Onlar sıkıntıya dûçâr kalıp, Bize dönerek duâ ettiklerinde; özellikle de belâ halinde bu duâ ile duâ ettiklerinde... peygamberlerin efendisinin bu duâ ile duâya teşvîk ettiğine dâir hadîsler vârid olmuştur. İmâm Ahmed'in İsmâîl İbn Ömer kanalıyla... Sa'd İbn Ebu Vakkas'dan rivâyet ettiğine göre o, şöyle anlatmıştır : Mescidde Osmân İbn Affân (r.a.) a rastladım, ona selâm verdim. Benden (beni gördüğünden) gözleri doldu, selâmıma cevab vermedi. Ömer İbn Hattâb'a gelip iki kere : Ey mü'minlerin emîri, İslâm'da yeni bir şey mi meydana geldi? diye sordum. Hayır, o da nedir? dedi. Ben : Hayır, ancak biraz önce mescidde Osmân'a rastladım, ona selâm verdim, benden (benim yüzümden) gözleri doldu, sonra benim selâmıma cevab vermedi, dedim. Ömer, Hz. Osmân'a birini gönderip onu çağırdı ve : Kardeşinin selâmına cevab vermekten seni alıkoyan nedir? diye sordu. Hz. Osmân : Böyle bir şey yapmadım, dedi. Sa'd şöyle anlatır : Ben : Hayır, yaptın,

dedim. Sonunda o da yemîn etti, ben de yemîn ettim. Sonra Osmân hatırlayıp şöyle dedi : Evet, yaptım, Allah'tan mağfiret diler ve tevbe ederim. Şüphesiz sen, biraz önce benimle karşılaşmıştın. Ben, Allah Rasûlü (s.a.) nden işitmiş olduğum bir kelimeyi kendi kendime konuşuyordum. Hayır, Allah'a yemîn olsun ki onu ne zaman hatırlasam, gözüm buğulanıp kalbime bir perde geliyor, dedi. Sa'd der ki : Ben onu sana haber vereyim. Allah Rasûlü (s.a.) bize, ilk vaki' olan duâyı andı. Sonra bir bedevî gelip onu meşgûl etti. Nihâyet Allah Rasûlü (s.a.) kalktı, ben de peşine düştüm. Ben yetişmeden evine gireceğinden korktuğumda ayağımı yere vurdum. Allah Rasûlü (s.a.) döndü ve : Kimdir o? Ebu İshâk mı? diye sordu. Ben : Evet, ey Allah'ın elçisi, dedim. Ne istiyorsun? diye sordu, ben : Bir şey istemiyorum. Şu kadar var ki sen bize ilk duâyı andın, sonra şu bedevî gelip seni meşgûl etti, dedim. Evet, Zünnûn'un duâsıdır. O balığın karnında iken : «Senden başka hiç bir ilâh yoktur. Sen münezzehsin, doğrusu ben haksızlık edenlerdenim.» demişti. Hiç bir müslüman yoktur ki Rabbına hangi husûsta olursa olsun bu duâyı yapsın da, ona icâbet olunmasın. Hadîsi Tirmizî ile el-Yevm ve'l-Leyle'de Neseî, İbrâhîm İbn Muhammed İbn Sa'd kanalıyla... Sa'd'dan rivâyet etmişlerdir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Saîd el-Eşecc'in... Sa'd'dan rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Kim, Yûnus'un duâsı ile duâ ederse; duâsına icâbet olunur. Ebu Saîd der ki : Bununla Allah Rasûlü (s.a.), «İşte inananları böyle kurtarırız.» âyetini kasdediyor.

İbn Cerîr'in İmrân İbn Bekkâr el-Kelâî kanalıyla... Sa'd İbn Mâlik —ki bu zât, İbn Ebu Vakkâs'tır— den rivâyetine göre o, Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işittim : Duâ edildiği zaman icâbet olunan, kendisiyle istendiği zaman verilen Allah'ın ismi; Yûnus İbn Mettâ'nın duâsıdır. Ben : Ey Allah'ın elçisi, bu sâdece Yûnus'a mı hâstır yoksa müslümanlar topluluğuna mı? diye sordum da : O, özellikle Yûnus İbn Mettâ'ya, genelde de onunla duâ ettikleri zaman mü'minleredir. Allah Teâlâ'nın : «Ama sonunda karanlıklar içinde : Senden başka hiç bir ilâh yoktur. Sen münezzehsin, doğrusu ben haksızlık edenlerdenim, diye niyâz etmişti. Biz de onun duâsını kabul edip üzüntüden kurtarmıştık. İşte inananları böyle kurtarırız.» kavlini işitmez misin? Bu, Allah Teâlâ'nın kendisine bu duâ ile duâ edenler için bir şartıdır, buyurdu. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Kesîr İbn Ma'bed'den rivâyetinde o, şöyle anlatıyor : Hasan'a sorup : Ey Ebu Saîd, kendisiyle duâ edildiği zaman icâbet olunan, kendisiyle istendiği zaman verilen Allah'ın en yüce ismi nedir? dedim. Ey kardeşim oğlu, Kur'an'ı okumuyor musun? «İşte inananları böyle kurtarırız.» kısmına kadar «Zünnûn'u da, hani o, öfkelenerek giderken...» âyetlerini oku-

maz mısın? İşte bu, kendisiyle duâ edildiği zaman icâbet olunan ve kendisiyle istenildiğinde verilen Allah'ın en yüce ismidir, dedi.

İZÂHI

Yûnus peygamberin kıssası burada âyetlerin akışına uygun olarak kısa işâretler halinde vârid oluyor. Sâffât sûresinde ise mufassal olarak anlatılıyor. Fakat biz, meseleyi iyice anlaşılabilir duruma getirmek için burada tafsîlâta girişmek istiyoruz.

Hz. Yûnus'a Zünnûn —yani balık sâhibi— denmesinin sebebi, bilindiği gibi o bir balık tarafından yutulmuş ve balığın karnında bir süre kaldıktan sonra geri, dışarı çıkmış olmasıdır. Kıssa şöyle cereyân eder : Peygamber olarak gönderildiği kasaba halkını Allah'a çağırır. Ama onlar karşı gelirler. İsyân ederler ve Yûnus peygamberin buna canı sıkılır, kızarak o kasabayı terkeder. Onların, davetine aldırış etmemesine karşı sabredemez ve sanır ki Allah ona yeryüzünde hiç bir sıkıntı vermeyecektir. Yeryüzü geniştir. Pek çok kasabalar vardır, çeşit çeşit milletler bulunmaktadır. Mâdem ki bunlar Allah'a karşı gelmektedirler Allah da onu başka bir kavme gönderecektir.

«Kendisine güç yetiremeyeceğimizi sanmıştı.» ifâde-i celîle'sinin mânâsı budur.

Yûnus peygamberin kızgınlığı son haddine varınca, içi daraldığından gide gide bir deniz kıyısına varmış ve orada demir atmış bulunan bir gemiye binmiş, gemi denize açıldığında korkunç dalgalar çıkmış, gemidekilerin bir kısmını denize atmadan geminin yol alamayacağını, diğer yolcuların kurtulması için birkaç kişinin denize atılması gerektiğini söyleyen kaptanların isteği üzerine aralarında kur'a çekmişler ve kur'a da Yûnus peygambere çıkmış, bunun üzerine onu tutmuş denize atmışlar veya kendisi atlamış. Bu esnâda bir balık Hz. Yûnus'u yutmuş. Sıkıntılı bir hayat başlamış. Karanlıklar içerisinde kalan Hz. Yûnus, bir yandan gecenin karanlığı, bir yandan deniz dibinin karanlığı ve bir yandan da balığın karnının karanlığı içerisinde sıkışıp kalmış ve o zaman şöyle niyâz etmiş : «Senden başka Tanrı yoktur. Sen münezzehsin, doğrusu ben haksızlık edenlerdenim.» Bunun üzerine Allah, duâsını kabul buyurmuş ve içine düştüğü sıkıntıdan kurtulmuş. Balık onu kıyıya atmış ve sonra Sâffât sûresinde uzun uzadıya açıklanan hâdiseler cereyân etmiştir.

Burada Yûnus peygamberin kıssasının üzerinde durmamız gereken çok önemli bazı noktalar bulunmaktadır. Şöyle ki : Yûnus peygamber risâletin mükellefiyetlerine sabredememiş, kendisini inkâr eden

kavminin yaptıklarından canı sıkılmış, davetin gereği olan vazîfeyi bırakarak canı sıkkın, içi sıkıntılı halde kıza kıza o beldeyi terk etmiştir. Ama Allah ona öyle bir sıkıntı vermiş ki, o sıkıntının yanında peygamberleri yalanlayanların verdiği sıkıntı çok basit kalır. Şâyet Rabbına yönelip kendi nefsine zulmettiğini kabul edip duâ ederek yardım dilemeseydi, Allah onun bu sıkıntısını gidermezdi. Ne var ki ilâhî kudret, onu her türlü sıkıntıdan korumuş ve muhâfaza buyurmuştur.

Dava adamları mutlakâ inandıkları davanın mükellefiyetlerine katlanmalıdırlar. Kendilerini yalanlayan ve işkence eden insanlara karşı sabırlı olmalıdırlar. Doğruyu söylemek gerekirse; inandığı davaya gönülden bağlanmış samîmî insanlar için en acı ve en zor şey, yalanlanmaktır. Ama risâletin mükellefiyetlerinden bir kısmı da budur. Bir davaya gönül veren ve onu omuzlayan kişiler sabretmek, dayanmak, katlanmak zorundadırlar. Direnmek, azmetmek ve ilerlemek mecbûriyetindedirler. Her seferinde yeniden başlayarak, yeniden anlatarak tekrâr davayı sunmak zorundadırlar.

Kişiler doğru yolu bulmuyor, gönüller davaya bağlanmıyor, rûhlar arınmıyor diye ümitsizliğe düşmek yoktur. İnkârın ne türlüsü ile karşılaşırlarsa karşılaşsınlar, inâdın ve aksiliğin ne şekli ile yüz yüze gelirlerse gelsinler ümitsizlik yoktur. Bir dava yüz kere tekrâr tekrâr anlatılarak gönüllere ulaşmamışsa belki yüz birinci kere ulaşabilir. Ve senin vazîfen onu bıkmadan, usanmadan tekrârlamaktır. Bu, yüz değil bin de olabilir. Ama binden sonraki birinci tekrârda belki o gönülleri yerinden oynatabilirsin. Senin vazîfen tekrârdır... Dava adamları bu yüz birinci, bin birinci vs. defalarda sabretseler, çalışsalar ve ümitsizliğe düşmeseler mutlakâ gönüllerin kapalı kilitleri, açılmaz kapıları eriyecek ve açılacaktır.

Doğrusu şu ki, davanın yolu kolay, basit ve mükellefiyetsizlikle dolu bir yol değildir. Bir davaya gönüllerin bağlanması, kısa bir anda ve kolayca meydana gelecek bir durum değildir. Meydanda yığınlarca bâtıl kalıntıları, sapıklık artıkları vardır. Alışkanlıkların ve geleneklerin bıraktığı, düzenlerin ve sistemlerin yerleştirdiği, kalbleri pençesi altında ezen sapıklık tortuları, bâtıl artıkları vardır. Önce bu çamurları ve pislikleri temizlemek gerekir. Ve önce her çâreye başvurup kalbleri canlandırmak, harekete geçirmek îcâbeder. Karşıda bulunanların bütün hassâs noktalarına el atmak gerekir. İletici sinirlere ve damarlara dokunmak îcâbeder. Bu temâslardan birisi belki o hassâs noktaya rastlayacaktır. Onun için sabretmek, onun için dayanmak ve onun için her zaman ümitle dolu olarak beklemek gerekir. Olabilir ki bir tek dokunuş, insan denen varlığı daha o hassâs noktasına değer değmez hemen harekete geçirir ve bütünüyle başka bir şekle döndürür, canlan-

dırıverir. Zaman olur ki bir dehşet sarar insanı. Bin kere yüz bin kere çırpınmış ve çalışmıştır, ama olmamıştır. Fakat ibret dolu bir tek dokunuş, o insanın en hassâs noktasına isâbet eder ve hemen canlandırıverir. Halbuki ondan önce yapılan bütün atılımlar, geçersiz olmuş ve başarı kazanamamıştır. Bu durumda konuyu en güzel olarak benim gözümün önünde canlandıran, radyo alıcısıdır. Siz radyonun düğmesini çevirip verici istasyonu arıyorsunuz... Bir hayli arıyor ama çıkaramıyorsunuz... Siz istasyonun yerini doğru ta'yîn edebilirsiniz ama verici yanlış frekansta sesler vermiş olabilir... Sonra bir de bakıyorsunuz ki elinizin çok hassâs bir hareketi ile verici istasyonu buluyor, dalgayı tutturuyor, bir nağme tûfânı, bir ses menbaı ile karşı karşıya geliyorsunuz...

Bir radyo alıcısı en güzel şekliyle insan kalbinin nümûnesidir. Dava adamları, karşılarındaki kişilerin kalblerine girebilmeleri ve ufukların ötesinden onlara seslenebilmeleri için düğmeyi harekete geçirmeye çalışmalıdırlar. Olabilir ki bin dokunuştan sonra bin birinci dokunuşta verici istasyonla bağlantı kurup sesleri alabilirler.

Bir dava adamının halk çağrısına kulak asmadığı için kızması ve onları terk etmesi kadar kolay bir şey yoktur... Hattâ iç rahatlatıcı bir ameliyedir bu. Bazı kereler kızgınlığın dinmesine ve sinirlerin yatışmasına sebeb olabilir. Ya dava ne olacak? Davaya sırtlarını dönenleri ve onu yalanlayanları terkedip gitmekle ne geçecek dava adamının eline?... Mühim olan davanın kendisidir. Yoksa dava adamının şahsı değildir. Onun için istediği kadar sıkılsın. Ama her zaman sıkıntısını yenmeli ve yolunda azimle yürümelidir. Karşısındaki insanların söyledikleri sözlerden kızması mümkündür, ama sabrederse kendisi için daha hayırlıdır.

Dava adamı, kudret elinin bir vâsıtasıdır. Kendi davasını en iyi koruyan ve muhâfaza eden Allah'tır. Binâenaleyh her halükârda, her türlü şartlarda ve bütün ortamlarda o, vazîfesini yapmalı gerisini Allah'a bırakmalıdır. Çünkü asıl hidâyet yalnız ve yalnız Allah'tandır.

Şüphesiz ki dava adamları Yûnus peygamberin kıssasından ders almalı ve bunun üzerinde çok dikkatli düşünmelidirler.

Yûnus peygamberin Rabbına dönerek zulmünü itirâf etmesi, her dava adamının üzerinde düşünmesi gereken ibretli bir husûstur. Hz. Yûnus'a Allah'ın acıması ve karanlıklarda yaptığı içli duâsını kabul buyurarak kurtarması da mü'minler için en büyük müjdedir:

«İşte inananları böyle kurtarırız.» (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, X, 164-167)

——— oOo ———

وَزَكَرِيَّآ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُۥ رَبِّ لَا تَذَرْنِى فَرْدًا وَأَنتَ خَيْرُ ٱلْوَٰرِثِينَ ﴿٨٩﴾ فَٱسْتَجَبْنَا لَهُۥ
وَوَهَبْنَا لَهُۥ يَحْيَىٰ وَأَصْلَحْنَا لَهُۥ زَوْجَهُۥٓ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ يُسَٰرِعُونَ فِى
ٱلْخَيْرَٰتِ وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَرَهَبًا ۖ وَكَانُوا۟ لَنَا خَٰشِعِينَ ﴿٩٠﴾

89 — Zekeriyyâ da, hani Rabbına niyâz etmiş ve : Rabbım, beni tek başıma bırakma. Sen vârislerin en hayırlısısın, demişti.

90 — Biz de ona icâbet ederek Yahyâ'yı ihsân etmiş, eşini doğum yapabilecek bir hale getirmiştik. Doğrusu onlar; hayırlı şeylerde yarışıyorlar, korkarak ve umarak Bize yalvarıyorlardı. Bize karşı derin saygı duyuyorlardı.

Zekeriyyâ Aleyhisselâm

Allah Teâlâ, kulu Zekeriyyâ'dan haber veriyor. O, Allah Teâlâ'dan, kendisinden sonra peygamber olacak bir çocuk ihsân buyurmasını istemişti. Bu kıssa daha önce geniş olarak Meryem ve Âl-i İrmân sûrelerinde (Meryem sûresinin 2-15 ve Âl-i İmrân sûresinin 37-41. âyetlerinde) geçmişti. Dolayısıyla burada tekrârına gerek görmüyoruz. «Zekeriyyâ da, hani Rabbına (kavminden gizli olarak) niyâz etmiş ve : Rabbım, beni (çocuksuz ve benden sonra insanlar içinde yerimi tutacak bir vârisim olmaksızın) tek başıma bırakma. Sen vârislerin en hayırlısısın, demişti.» Duâsının son kısmı istediğine uygun bir övgü ve bir duâdır. Allah Teâlâ da buyurdu ki : «Biz de ona icâbet ederek Yahyâ'yı ihsân etmiş, eşini doğumu yapabilecek bir hale getirmiştik.» İbn Abbâs, Mücâhid ve Saîd İbn Cübeyr : Eşi kısır olup doğurmazken doğurdu, derler. Abdurrahmân İbn Mehdî ise Talha İbn Amr'dan, o da Atâ'dan rivâyetle şöyle diyor : Onun dilinde bir uzunluk vardı da, Allah Teâlâ bunu düzeltti. Başka bir rivâyete göre ise onun yaradılışında bir şey (bir bozukluk) vardı. Allah Teâlâ bunu düzeltti. Muhammed İbn Kâ'b ve Süddî de böyle söylemişlerdir. Ancak âyetin akışından açık olan birinci açıklamadır.

«Doğrusu onlar; hayırlı şeylerde yarışıyorlar, korkarak ve umarak Bize yalvarıyorlardı.» Âyet-i kerîme'nin «korkarak ve umarak...» kısmını Sevrî : Bizim katımızda olanları umarak ve Bizim katımızda olan-

lardan korkarak... şeklinde açıklar. Ali İbn Ebu Talha ise İbn Abbâs'tan rivâyetle âyetin «Bize karşı derin saygı duyuyorlardı.» kısmını : Allah'ın indirdiklerini doğrulayarak, şeklinde açıklar. Mücâhid burayı : Gerçekten inanmış kimseler olarak, diye açıklarken; Ebu Âliye : Korkar kimseler olarak, diye tefsîr eder. Ebu Sinân der ki : Huşû', kalbden kat'iyyen ayrılmayan ve ona yapışan korkudur. Mücâhid'den rivâyete göre âyetteki (خاشعين) mütevâzi', alçak gönüllü olanlar, anlamındadır. Hasan, Katâde ve Dahhâk ise bu kelimeyi; Allah için kendilerini alçaltanlar, hakîr görenler, şeklinde açıklamışlardır. Bütün bu sözler birbirine yakındır.

İbn Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... Abdullah İbn Hakîm'den (*) rivâyetine göre Ebubekir (r.a.) bir hutbesinde şöyle demiş : Besmele, hamdele ve salveleden sonra; muhakkak ben size Allah'tan korkmanızı, lâyık olduğu şekilde O'na senâda bulunmanızı, umutla korkuyu birbirine karıştırmanızı (hem umutlu hem korkar halde olmanızı), istemede ısrârlı olmanızı öğütlerim. Muhakkak Allah Teâlâ Zekeriyyâ ve âilesini övmüş ve : «Doğrusu onlar; hayırlı şeylerde yarışıyorlar, korkarak ve umarak Bize yalvarıyorlardı. Bize karşı derin saygı duyuyorlardı.» buyurmuştur.

İZÂHI

Hz. Yahyâ'nın doğumu kıssası daha önce Meryem ve Âl-i İmrân sûrelerinde tafsîlâtlı olarak anlatılmıştı. Burada da âyetin akışına uygun olarak vârid oluyor. Ve önce Zekeriyyâ peygamberin duâsıyla konuya giriliyor : «Rabbım, beni tek başıma bırakma.» Ve hemen ardından ma'bede çekiliyor. Zîrâ Hz. Zekeriyyâ, Îsâ peygamberin doğuşundan önce İsrâiloğullarının arasından ayrılmış ve ma'bede çekilmişti. Bu arada Zekeriyyâ peygamber akîde ve mülk mîrâsını Allah'ın verdiğini de unutmuyor : «Sen vârislerin en hayırlısısın.» O, kendi soyundan Allah'ın hilâfetini yüklenecek birisinin gelmesini istiyor. Çünkü biliyor, mahlûkât yeryüzünde kudretin bir paravanasıdır. Ve çabucak Hz. Zekeriyyâ'nın duâsı kabul olunuyor : «Biz de ona icâbet ederek Yahyâ'yı lutfetmiş, eşini doğum yapacak hale getirmiştik.» Eşi kısır olduğundan doğum yapmaya müsâit değildi. Âyet-i kerîme bütün bu noktaları, tafsîlâtına girişmeksizin çabucak geçiyor ve doğrudan doğruya Allah'ın duâsını kabul ediş sebebine temâs ediyor :

(*) Yazma nüshada bu râvînin ismi Ubeydullah İbn Hakîm ise de doğrusu Abdullah İbn Hakîm İbn Hızâm el-Kuraşî'dir. (Eseri Arapça yayına hazırlayanlar)

«Doğrusu onlar, hayırlı şeylerde yarışıyorlar.» Bunun için Allah çabucak onun duâsını kabul buyurmuştur.

«Korkarak ve umarak Bize yalvarıyorlardı.» Allah'ın rızâsını umarak ve gazabından korkarak. Çünkü kalbleri her zaman Allah'a bağlı ve orayla irtibâtlı idi.

«Bize karşı gönülden saygı duyuyorlardı.» Kibirlenme, aşırı gitme ve büyüklük taslama yoktu.

Hz. Zekeriyyâ, eşi ve oğlu Yahyâ (a.s.) bu niteliklere sâhip bulundukları için Allah'ın o anne ve babaya bir oğul ihsân etmesini hak etmişlerdi. Mutlu bir âile yuvası kurdukları için Allah'ın rahmetine ve rızâsına nâil olmaya hak kazanmışlardı.

Son olarak da oğlundan söz edilmiş iken Hz. Meryem'den bahsedilmektedir :

«Mahrem yerini koruyan (Meryem) a da rûhumuzdan üflemiş onu ve oğlunu âlemler için bir mucize kılmıştık.»

Burada Hz. Meryem'in adı geçmiyor. Zîrâ peygamberler silsilesi içinde asıl maksad oğludur. Hz. Meryem ise onun ardından ve ikinci dereceden âyet içerisinde zikre şâyân görülmektedir. Adı belirtilmezken oğluyla ilgili niteliği anlatılmaktadır. «Mahrem yerini koruyana da.» Her türlü münâsebetlerden kendini koruyan hanıma. Metinde kullanılan (الاحصان) kelimesi, umûmiyetle evlilik konusunda kullanılır. Zîrâ evlenmekle kadın mahrem yerini kötülüklerden muhâfaza etmektedir. Burada ise kelime asıl mânâsında kullanılmakta; meşrû' ve gayr-i meşrû' her türlü münâsebetten doğrudan doğruya ve esâslı olarak korunduğu ifâde edilmektedir. Böylece Yahûdîlerin onunla beraber ma'bede hizmet eden marangoz Yûsuf'un Hz. Meryem'le olan münâsebeti iftiralarından bütünüyle tenzîh etmektedir. Bugün ellerde dolaşan İnciller de, Hz. Meryem'in bu kimseyle evlendiğini, ama münâsebette bulunmadığını, ona yaklaşmadığını söylemektedir.

Doğrusu Hz. Meryem mahrem yerini korumuş ve bunun üzerine «rûhumuzdan üflemiş» idik. Buradaki üflemiş ifâdesi daha önce Meryem sûresinde mevzûubahis edildiği gibi umumî mânâdadır. Ve konuyu aslâ tahdîd etmez. Biz orada bu konu üzerinde söz ettiğimiz için şimdi fazla uzatmaksızın sâdece bir nebze âyetin gölgesinde hayat geçirmek ve hedefe doğru yürümek arzusuna sâhip bulunuyoruz:

«Onu ve oğlunu âlemler için bir mucize kılmıştır.»

Eşi görülmemiş ve benzeri bulunmamış bir mucize idi bu. Bütün insanlık tarihinde tek bir hâdise olarak eşsiz bir mucize. Zîrâ bu neviden bir tek hâdisenin vukûu, bütün nesiller boyu insanlığın o konuyu düşünmesi ve engin kudret elinin kâinât kanunlarını nasıl yarattığını idrâk etmesi için kâfîdir. O mutlak kudret sâhibi bütün kanun-

ları yaratır, ama onların sınırları içerisinde takılıp kalmak zorunda değildir. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, X, 168-170)

——— oOo ———

وَالَّتِيٓ أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهَا مِن رُّوحِنَا وَجَعَلْنَاهَا وَابْنَهَآ ءَايَةً لِّلْعَٰلَمِينَ ﴿٩١﴾

91 — Mahrem yerini koruyana da rûhumuzdan üflemiş; onu da, oğlunu da âlemler için bir âyet kılmıştık.

Hz. Meryem

Allah Teâlâ bu şekilde Hz. Meryem ile oğlu Îsâ (a.s.) nın kıssasını ve Zekeriyyâ ile oğlu Yahyâ (a.s.) nın kıssasını birlikte zikretmiştir. Önce Zekeriyyâ'nın kıssasını zikredip peşinden Meryem'in kıssasını anar. Zîrâ bu, diğeri için bir hazırlık mesâbesindedir. Birincisi yaşı ilerlemiş bir ihtiyar ile gençliğinde çocuk doğurmamış kısır bir ihtiyar kadından çocuk yaratmaktadır. Sonra bundan daha garip olan Meryem kıssasını zikrediyor. Bu; erkeksiz olarak bir dişiden çocuk yaratmaktır. Âl-i İmrân ve Meryem sûrelerinde de bu şekilde vâki' olmuştur. Burada da Allah Teâlâ, önce Zekeriyyâ'nın kıssasını zikredip Meryem'in kıssasını peşinden getirir. Bu; «Mahrem yerini koruyana da...» kavlidir ki burada Hz. Meryem (a.s.) kasdedilmektedir. Nitekim Tahrîm sûresinde de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur : «Mahrem yerini korumuş olan İmrân kızı Meryem'i de an. Ona rûhumuzdan üflemiştik.» (Tahrîm, 12).

«Onu da, oğlunu da âlemler için (Allah'ın her şeye güç yetirici olduğuna, O'nun dilediğini yaratan olduğuna delâlet eden) bir âyet kılmıştık.» O'nun emri, bir şeyi murâd ettiği zaman, sâdece; ol, demektir. O da oluverir.» (Yâsîn, 82). Allah Teâlâ'nın bu sözü, «Onu insanlar için bir âyet kılacağız.» (Meryem, 21) kavli gibidir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... «Âlemler için...» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle demiştir : Âlemler; cinnler ve insanlardır.

إِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَأَنَا۠ رَبُّكُمْ فَٱعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾ وَتَقَطَّعُوٓا۟ أَمْرَهُم

بَيْنَهُمْ كُلٌّ إِلَيْنَا رَاجِعُونَ ﴿٩٣﴾ فَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا
كُفْرَانَ لِسَعْيِهِ وَإِنَّا لَهُ كَاتِبُونَ ﴿٩٤﴾

92 — Gerçek, bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir. Ve Ben de Rabbınızım, artık yalnız Bana ibâdet edin.

93 — Onlar aralarında kendi işlerinde bölük bölük oldular. Ama hepsi Bize döneceklerdir.

94 — Artık inanmış olarak sâlih amel işleyenlerin ameli inkâr edilmez. Ve Biz onu yazanlarız.

Gerçek Din

«Gerçek, bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir.» âyeti hakkında İbn Abbâs, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Katâde ve Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'in söylediklerine göre; sizin dininiz, bir tek dindir, buyurulmaktadır. Bu âyet hakkında Hasan el-Basrî der ki : Allah Teâlâ onlara, sakınacaklarını ve yapacaklarını beyân buyurmuş sonra da : «Gerçek, bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir.» Sizin yolunuz bir tek yoldur.» buyurmuştur. Burada (هذه) ismi işâreti baştaki (ان) kelimesinin ismidir. (أمتكم) kelimesi, aynı edâtın haberidir. Buna göre buranın anlamı : Bu; size beyân olunan ve açıklanan şerîatınızdır, şeklindedir. «Bir tek din olarak» kısmı ise cümlede hal olarak mansûbdur. Bunun içindir ki : «Ve Ben de Rabbınızım, artık Bana kulluk edin.» buyurmuştur. Nitekim başka bir âyette : «Ey peygamberler, temiz şeylerden yeyin, sâlih amel işleyin. Doğrusu Ben yaptığınızı bilirim. Şüphesiz bu, tek bir ümmet olarak sizin ümmetinizdir. Ben de sizin Rabbınızım. Benden korkun.» (Mü'minûn, 51-52) buyururken, Allah Rasûlü (s.a.) de : Biz peygamberler topluluğu, anaları bir kardeşlerizdir. Dinimiz birdir, buyurmuştur ki, burada kasdedilen; peygamberlerin değişik, çeşitli şerîatları ile tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdettir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyrulur : «Sizden her biriniz için bir yol, bir şerîat kıldık.» (Mâide, 48).

«Onlar aralarında kendi işlerinde bölük bölük oldular.» Ümmetler peygamberleri hakkında (onlara karşı davranışlarında) ayrılığa düşmüşlerdir. Onların aralarında doğrulayan da vardır yalanlayan da. Bu sebepledir ki : «Ama hepsi (kıyâmet günü) Bize döneceklerdir.» buyurmuştur. Hepsi amellerine göre cezâlandırılacaktır. Eğer amelleri hayır ise hayırla, şer ise şer ile karşılık göreceklerdir. Bunun için Al-

lah Teâlâ : «Artık inanmış olarak, (kalbi tasdîk eder halde) sâlih amel işleyenlerin ameli inkâr edilmez.» buyurmuştur. Nitekim başka bir âyette : «Muhakkak ki Biz, iyi hareket edenlerin ecrini zâyi' etmeyiz.» (Kehf, 30) buyurulur ki; onun çalışması, ameli gizlenmez, inkâr edilmez. Aksine karşılığı verilir. Zerre ağırlığı ona haksızlık yapılmaz. Bunun içindir ki Allah Teâlâ : «Ve Biz onu yazanlarız.» buyurmuştur. Onun bütün ameli yazılır ve onun için ondan hiç bir şey kaybolmaz.

وَحَرَامٌ عَلَىٰ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا أَنَّهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿٩٥﴾ حَتَّىٰ إِذَا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ
وَهُم مِّن كُلِّ حَدَبٍ يَنسِلُونَ ﴿٩٦﴾ وَاقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ
الَّذِينَ كَفَرُوا يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا بَلْ كُنَّا ظَالِمِينَ ﴿٩٧﴾

95 — Helâk ettiğimiz kasaba halkının âhirette cezâ görmek üzere Bize dönmemesi imkânsızdır.

96 — Ye'cûc ve Me'cûc (un seddi) açılıp ta her tepeden ve dereden akın ettikleri vakit.

97 — Ve gerçek va'd yaklaştığı zaman, o küfredenlerin gözleri belerip kalır : Vah bize, bundan önce gaflet içindeydik, biz gerçekten zâlimler idik.

Ye'cûc ve Me'cûc

Allah Teâlâ : «Helâk ettiğimiz kasaba halkına... harâmdır.» buyurur ki, İbn Abbâs burayı şöyle açıklar : Mukadder bir kader üzerine helâk olunmuş her bir kasaba halkı, kıyâmet gününden önce aslâ dünyaya dönmeyecektir. İbn Abbâs, Ebu Ca'fer el-Bâkır, Katâde ve bir çokları da böyle açıklamışlardır.

İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre ise; «Onların... Bize dönmemesi imkânsızdır.» âyetinde onların tevbe etmemelerinin imkânsızlığı kasdedilmektedir. Ancak burada birinci açıklama daha kuvvetli olup en doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ : «Ye'cûc ve Me'cûc (un seddi) açılıp ta her tepeden ve dereden akın ettikleri vakit...» buyurur ki, biz daha önce onların Âdem (a.s.) in sülâlesinden, hattâ Hz. Nûh'un da neslinden olduğunu kaydetmiştik. Onlar, Türklerin babası olan Hz. Nûh'un oğullarından Yâfes'ten türemişlerdir. Türkler onların küçük bir bölüğüdür. Zülkar-

neyn'in inşâ etmiş olduğu seddin arkasında bırakılmışlardır. Allah Teâlâ başka bir âyette : «Bu, Rabbımın bir rahmetidir. Rabbımın va'di gelince, onu yerle bir eder. Rabbımın verdiği söz gerçektir. O gün Biz, onları bırakırız, dalgalar halinde birbirlerine girerler. Sûr'a üflenince hepsini bir araya toplarız.» (Kehf, 98-99) buyururken, bu âyet-i kerîme'de de şöyle buyurur : «Ye'cûc ve Me'cûc (un seddi) açılıp ta her tepeden ve dereden akın ettikleri (fesâda yürümede sür'atlendikleri) vakit...» Âyet-i Kerîme'de geçen (الحدب) kelimesi; yeryüzünün yüksek yerleri anlamındadır. İbn Abbâs, İkrime, Ebu Sâlih, Sevrî ve başkaları böyle açıklamıştır. Onların, çıkışları durumundaki nitelikleri budur. Bunu işiten, sanki onu müşâhade etmiş gibidir. «Haberdâr olan gibi, kimse sana haber veremez.» (Fâtır, 14). Zîrâ bu, olmuş ve olacağı bilen, göklerin ve yerin gizliliklerini en iyi bilen, kendinden başka ilâh olmayanın verdiği bir haberdir. İbn Cerîr der ki : Bize Muhammed İbn Müsennâ'nın... Ubeydullah İbn Ebu Yezîd'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : İbn Abbâs, birbirinin üzerine sıçrayarak oynayan çocuklar gördü de : İşte Ye'cûc ve Me'cûc böyle çıkacak, dedi. Ye'cûc ile Me'cûc'un çıkışı, Hz. Peygamberin Sünnet'inde müteaddid hadîslerde zikredilmiştir.

1 — İmâm Ahmed'in Ya'kûb kanalıyla... Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyetinde o, Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işitmiş : Ye'cûc ve Me'cûc açılıp; Allah Teâlâ'nın : «Her tepeden ve dereden akın ettikleri vakit...» buyurduğu veçhile çıktıklarında, bütün insanların başına musallat olup yeryüzünü kaplayacaklar. Müslümanlar onlardan kaçıp şehirlerine ve kalelerine sığınacaklar. Hayvanlarını da yanlarına alacaklar. Ye'cûc ve Me'cûc yeryüzünün sularını içecekler. O kadar ki onlardan bir kısmı bir nehre uğrayıp ondaki suyun hepsini içecek ve orayı kupkuru bir halde bırakacak. Ondan bir sonraki bu nehire uğradığında : Burada bir keresinde su vardı, diyecek. İnsanlardan bir kalede veya bir şehirde olan dışında hiç kimse kalmayınca içlerinden birisi : Bunlar yeryüzü ehlidir. Onların işlerini bitirdik, gök ehli kaldı, diyecek. Sonra onlardan birisi harbesini sallayıp onu göğe atacak. Harbe kendisine, bir imtihân ve fitne vesîlesi olarak kana bulanmış halde geri dönecek. Onlar bu halde iken Allah Teâlâ birden onların boyunlarından, çekirgelerin boynunda çıkan çekirge kurtçuğu gibi bir kurtçuk gönderecek. Hiç bir hareket ve ses işitilmeyen ölüler haline gelecekler. Müslümanlar : Allah için kendini fedâ edip şu düşmanın ne yaptığına bakacak bir kimse yok mu? diyecekler. İçlerinden birisi kendini ölmüş sayarak aralarından sıyrılıp çıkacak, inecek ve onları birbirleri üzerine yığılmış ölüler halinde bulacak da : Ey müslümanlar topluluğu, müjdeler olsun, Allah Teâlâ sizin için düşmanınıza yeterli olup sizin yerinize onların hakkından geldi, diye bağıracak, şe-

hirlerden ve kalelerden çıkıp hayvanlarını serbest bırakacaklar. Hayvanları için onların (Ye'cûc ve Me'cûc'un) etlerinden başka bir otlamaya ihtiyâçları olmayacak. Hayvanları daha önce bulup yedikleri hiç bir bitki ile semirmedikleri kadar güzel bir şekilde semizleyecekler. Hadîsi İbn Mâce de Yûnus İbn Bükeyr'den, o ise İbn İshâk'dan rivâyet etmiştir.

2 — Yine Ahmed der ki : Bize Velîd İbn Müslim Ebu Abbâs ed-Dimaşkî'nin... Nuvâs İbn Sem'ân el-Kilâbî'den rivâyetinde o, şöyle anlatmıştır : Allah Rasûlü (s.a.) bir sabah bize Deccâl'den bahsetti. Bu konuda sesini alçaltıp yükseltti. Zannettik ki o (Deccâl), bir hurmalığın içindedir. Öğleyin ona geldiğimizde yüzümüzden anladı ve bize sordu da : Ey Allah'ın elçisi, sabahleyin Deccâl'i andın. Onu anarken sesini alçaltıp yükselttin. Biz de onun bir hurmalıkta olduğunu sandık, dedik. Sizin için Deccâl'den daha fazla korktuğum bir başkası var. Eğer ben içinizde iken Deccâl çıkacak olursa, sizin önünüzde ona karşı huccetiniz benim. Ben sizin içinizde yokken çıkacak olursa, herkes kendi nefsinin huccetidir. Allah Teâlâ her müslüman üzerine benim halîfemdir. Şüphesiz Deccâl çok kıvırcık saçlı, patlak gözlü bir gençtir. Şam ve Irak arasında bir yoldan çıkacak, sağı solu fesâda boğacaktır. Ey Allah'ın kulları sebât üzere olun. Biz : Ey Allah'ın elçisi, yeryüzünde kalması ne kadardır? diye sorduk. Kırk gün; bir gün bir sene gibi, bir gün bir ay gibi, bir gün bir cum'a gibi, diğer günleri de sizin günleriniz gibidir, buyurdu. Biz : Ey Allah'ın elçisi, hani şu bir sene gibi olan günde bir gün ve gecenin namazı bize yeter mi? diye sorduk. Hayır, onun ölçüsünü ölçünüz (ve bu ölçüye göre namazlarınızı kılınız), buyurdu. Biz : Ey Allah'ın elçisi, yeryüzünde (fesâda boğmaya koşmada) sür'ati nasıldır? diye sorduk. Arkasına rüzgârı almış yağmur gibidir, buyurdu. Ve şöyle devâm etti : Bir kabîleye uğrayıp onları (kendi yoluna) çağıracak. Ona icâbet ederlerse göğe emredecek de yağmur yağdıracak, yeryüzüne emredecek de bitki bitirecek. Otlayan hayvanları boyları en uzun, böğürleri en etli, memeleri en fazla süt dolu olarak onlara gelecek. Bir kabîleye de uğrayıp onları (kendi yoluna) çağıracak, onlar onun sözünü geri çevirecekler. Onların malları Deccâl'ın peşine düşüp gidecek ve onlar kuraklığa dûçâr kalıp yoksul düşecekler. Mallarından hiç bir şey kalmayacak. Bir harâbeye uğrayıp ona : Hazînelerini çıkar, diye emredecek. O harâbenin hazîneleri, erkek arılar misâli onun peşine düşecekler. Bir adamın öldürülmesini emredecek de öldürülecek, ona kılıçla vurup iki parçaya bölecek. Sonra çağırdığında güler yüzlü olarak ona gelecek. Onlar bu haldelerken Allah Teâlâ Meryem Oğlu Mesîh'i diriltecek ve o Şam'ın doğusunda beyâz minarenin yanına, iki sarı elbise giymiş, elini iki meleğin kanatları üzerine koymuş olarak inecek, Deccâl'ın peşine düşecek ve onu Lüdd

eş-Şarkî kapısının yanında yetişip öldürecek. Onlar bu haldelerken Allah Teâlâ Meryem Oğlu Îsâ'ya şöyle vahyedecek : Muhakkak Ben kullarımdan öyle kullar çıkardım ki senin onlarla savaşma gücün yoktur. Kullarımı uzaklaştırıp Tûr'a götür. Allah Teâlâ Ye'cûc ve Me'cûc'u diriltecek. Onlar Allah Teâlâ'nın da buyurduğu gibi : «Her tepeden ve dereden akın edecekler.» Hz. Îsâ ve ashâbı Allah Teâlâ'ya niyâzda bulunacaklar. Allah da onların (Ye'cûc ve Me'cûc'un) üzerlerine boyunlarında birtakım kurtçuklar gönderecek ve onlar bir tek kişinin ölümü gibi bir anda ölecekler. Hz. Îsâ ve ashâbı inip yeryüzünde onların pis kokularının dolmadığı hiç bir ev bulamayacaklar, o ve ashâbı Allah Teâlâ'dan dilekte bulunacaklar da O, onların üzerine deve boyunları gibi kuşlar gönderecek, bu kuşlar onları yüklenip Allah Teâlâ'nın dilediği yere atacak.

İbn Câbir der ki : Bana Atâ İbn Yezîd es-Seksekî Kâ'b'dan —veya bir başkasından— rivâyet etti ki o, şöyle demiştir : Onları Mehbil adında bir çukura atacaklar. İbn Câbir şöyle diyor : Ey Ebu Yezîd, Mehbil nerededir? diye sordum : Güneşin doğduğu yerdedir, diye cevab verdi.

Allah Rasûlü şöyle devâm buyurdu : Allah Teâlâ öyle bir yağmur gönderecek ki; kırk gün hiç bir köy, hiç bir kasaba, hiç bir ev ondan korunmayacak. Tertemiz oluncaya kadar yeryüzünü yıkayacak. Yeryüzüne : Meyvelerini bitir ve bereketini geri getir, denilecek. İşte o gün bir grup bir tek hurma yiyecek (onunla doyacaklar) ve kabuğunda gölgelenecekler. Hayvanlar bereketlenecek. O kadar ki sağmal bir deve insanlardan büyük bir topluluğa yetecek. Sağmal bir inek büyük bir âileye, sürüden bir koyun bir âileye yeterli olacak. Onlar bu haldelerken Allah Teâlâ, onların koltuk altlarından hoş bir rüzgâr gönderecek. Her bir müslümanın —veya her mü'minin demiştir— rûhlarını kabzedecek ve merkeblerin çekiştiği gibi, birbirleriyle çekişen insanların kötüleri kalacak. İşte kıyâmet, onların üzerine kopacak. Hadîsi Buhârî değil sâdece Müslim tahrîc etmiş, diğer Sünen sâhipleriyle beraber muhtelif kanallardan olmak üzere hadîsi Abdurrahmân İbn Yezîd İbn Câbir'den rivâyet etmiştir. Tirmizî hadîsin hasen, sahîh olduğunu söyler.

3 — İmâm Ahmed'in Muhammed İbn Bişr kanalıyla... İbn Harmele'den, onun da teyzesinden rivâyetinde şöyle anlatmış : Allah Rasûlü (s.a.) bir akrep tarafından sokulan parmağını sıkarak onlara bir hutbesinde şöyle buyurmuş : Siz diyorsunuz ki düşman yok. Halbuki siz, Ye'cûc ve Me'cûc gelinceye kadar düşmanla savaşmaya devâm edeceksiniz. Onlar (Ye'cûc ve Me'cûc) geniş yüzlü, küçük gözlü, kızıl saçlı olup her bir dereden ve tepeden boşanacaklardır. Onların yüzleri, sanki deri kaplı kalkanlar gibidir. Hadîsi İbn Ebu Hâtim de, Muhammed İbn Amr kanalıyla Hâlid İbn Abdullah İbn Harmele el-Müdlicî'-

den, o ise bir teyzesinden, o da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetle yukardakine benzer şekilde zikretmiştir.

4 — Daha önce A'râf sûresi tefsîrinin sonunda da geçtiği üzere İmâm Ahmed'in Hüşeym kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan, onun da Allah Rasûlü (s.a.) den rivâyetine göre şöyle buyurmuş : Mi'râc gecesi İbrâhîm, Mûsâ ve Îsâ'ya uğradım. Aralarında kıyâmetin durumunu tartışıyorlardı. İşi İbrâhîm'e havâle ettiler de o : Bu konuda benim bilgim yok, dedi. İşi Mûsâ'ya havâle ettiler : Benim bu konuda hiç bir bilgim yok, dedi. İşlerini Îsâ'ya havâle ettiler de o, şöyle konuştu : Onun zamanına gelince; Allah'tan başka hiç kimse bunu bilemez. Rabbımın bana va'dine göre Deccâl mutlakâ çıkacaktır. Benimle birlikte iki değnek (asâ) bulunacak. Deccâl beni görünce kurşunun eridiği gibi eriyecek. Beni gördüğü zaman Allah Teâlâ onu helâk edecek. O kadar ki taş ve ağaçlar : Ey müslüman, benim altımda bir kâfir var. Gel onu öldür, diyecek ve Allah Teâlâ onları helâk buyuracak. Sonra insanlar ülkelerine ve vatanlarına dönecekler. İşte o sırada Ye'cûc ve Me'cûc her bir dereden ve tepeden boşanıp çıkacaklar. Onların (insanların) ülkelerini çiğneyecekler. Neye uğrarlarsa helâk edecekler, uğradıkları her suyu içecekler. Sonra insanlar bana dönüp onları şikâyet edecekler de onların helâki için Allah'a duâ edeceğim. Allah Teâlâ onları helâk buyurup öldürecek. O kadar ki yeryüzü, onların kokularının pisliğinden kokuşacak. Allah Teâlâ bir yağmur indirecek ve bu yağmur onların cesedlerini sürükleyerek denize atacak. Rabbımın bana va'dine göre bunlar böylece olduğu zaman kıyâmet, günü dolmuş hâmile bir kadın gibi olacak ki onun âilesi gece mi, yoksa gündüz mü birden doğuverecek diye beklemektedirler. Hadîsi İbn Mâce de, Muhammed İbn Beşşâr kanalıyla... Avvâm İbn Havşeb'den yukardakine benzer şekilde rivâyet etmiş ve şöyle ilâve etmiştir : Avvâm der ki : Bunun Allah'ın kitabındaki tasdîki : «Ye'cûc ve Me'cûc (un seddi) açılıp ta her bir tepeden ve dereden akın ettikleri vakit.» âyet-i kerîme'sidir. Burada İbn Cerîr de Cebele hadîsini rivâyet etmiş olup, bu konuda hadîsler ve Selef'ten gelen haberler pek çoktur. İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim, Ma'mer kanalıyla... Kâ'b'dan rivâyet ederler ki o, şöyle demiştir : Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkış zamanı geldiğinde onlar (çukur veya hendekler, yeryüzüne çıkmak için tüneller) kazarlar. Nihâyet kazanların yanı başında onları ta'kîb edenler onların kazma seslerini işitirler. Gece olduğunda : Yarın gelir, çıkarız, derler, Allah Teâlâ kazılan yeri eski haline döndürür. Ertesi gün geldiklerinde, Allah Teâlâ'nın orayı eski haline döndürdüğünü görür ve kazmaya başlarlar. Onların peşindekiler onların kazma seslerini işitecek hale geldiklerinde akşam olmuştur. O zaman Allah Teâlâ onlardan birinin diline ilhâmda bulunur da; yarın gelir Al-

lah dilerse çıkarız, der. Ertesi gün geldiklerinde orayı bıraktıkları halde bulurlar. Kazmaya devâm eder ve nihâyet çıkarlar. Onlardan birinci zümre bir göle uğrar, suyunu içer. Sonra ikinci zümre gelir çamurunu yalar. Sonra üçüncü grup gelir de : Bir keresinde burada su vardı, derler. İnsanlar onlardan kaçar, insanlara âit hiç bir şeyi ayakta bırakmazlar. Daha sonra oklarını göğe atarlar da, okları kendilerine kana bulanmış olarak döner. Yeryüzü ve gök ehline gâlib geldik, derler. Meryem Oğlu Îsâ (a.s.) onlara bedduâ edip : Allah'ım, bizim onlara karşı gücümüz yok. Dilediğinle onların belâsını bizden kaldır, der. Allah Teâlâ onlara en-Neğaf denilen bir kurtçuğu musallat eder. Onların boyunlarını kırar. Allah Teâlâ onlar üzerine birtakım kuşlar gönderir de, gagalarıyla onları tutar ve denize atar. Allah Teâlâ «el-Hayât» denilen bir kaynak fışkırtır, yeryüzünü temizler ve orada bitkiler bitirir. O kadar ki bir hurma ile bir ev doyar. Kâ'b'a : Ey Kâ'b, es-Seken de nedir? denildi de; bir âiledir, diye cevab verdi ve şöyle devâm etti : İnsanlar bu haldelerken bir haberci gelip ince bacaklı birinin Hz. Îsâ'nın üzerine geldiğini haber verir. Meryem Oğlu Îsâ, yedi yüz veya yedi yüzle sekiz yüz kişi arasında öncü gönderir. Onlar yolun bir kısmındalarken Allah Teâlâ hoş bir güney yeli gönderir. Bununla her bir mü'min kişinin rûhu kabzolunur. Sonra insanların rezîlleri kalır. Hayvanların birbirleri üzerine aştıkları gibi birbirlerinin üzerine yürürler. İşte o zaman kıyâmetin misâli, ne zaman doğuracak diye kısrağının etrafında dolanarak bekleyen kişinin misâli gibidir. Kâ'b sözünü şöyle tamâmladı : Benim bu sözümden sonra veya bu bilgimden sonra kim herhangi bir zorlamada (ilâve bilgi edinmek arzusuyla zorlamada) bulunursa; işte o, gerçekten zorlayan kişidir (tekellüfte bulunan kişidir). Sahîh haberlerden şâhidi olması hasebiyle, Kâ'b el-Ahbâr'dan rivâyet edilen sözlerin en güzellerinden birisi budur. Hadîste sâbit olduğu üzere Meryem Oğlu Îsâ, Beyt-i Atîk'i haccedecektir. İmâm Ahmed'in Süleymân İbn Dâvûd kanalıyla... Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Bu Beyt mutlakâ Ye'cûc ve Me'cûc'un çıkışından sonra haccolunacak ve burada umre yapılacaktır. Hadîsi sâdece Buhârî tahrîc etmiştir.

Bu korkular, bu kaygılar, bu sarsıntılar görüldüğü zaman kıyâmet günü ve gerçek va'd yaklaşmıştır ki, o zaman «küfredenler : Bu, gerçekten zor bir gündür. »(Kamer, 8) derler. O küfredenlerin gözleri müşâhede etmiş oldukları bu büyük işlerin şiddetinden dolayı belerip kalır : Vah bize, dünyada bundan önce gaflet içindeydik, biz gerçekten zâlimler idik, diyerek, haksızlıklarını itirâfın kendilerine hiç bir fayda vermeyeceği bir zamanda yaptıkları haksızlıklarını itirâf ederler.

إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنتُمْ لَهَا وَارِدُونَ ﴿٩٨﴾ لَوْ كَانَ
هَٰؤُلَاءِ آلِهَةً مَّا وَرَدُوهَا وَكُلٌّ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٩٩﴾ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَهُمْ
فِيهَا لَا يَسْمَعُونَ ﴿١٠٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُم مِّنَّا الْحُسْنَىٰ أُولَٰئِكَ
عَنْهَا مُبْعَدُونَ ﴿١٠١﴾ لَا يَسْمَعُونَ حَسِيسَهَا وَهُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنفُسُهُمْ
خَالِدُونَ ﴿١٠٢﴾ لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ هَٰذَا يَوْمُكُمُ
الَّذِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ ﴿١٠٣﴾

98 — Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, şüphesiz ki cehennem odunusunuz. Oraya gireceksiniz.

99 — Şâyet bunlar tanrı olsaydı, oraya girmezlerdi. Ve hepsi orada temelli kalacaklardır.

100 — Orada inim inim inleyecekler ve bir şey de işitmeyeceklerdir.

101 — Şüphesiz ki daha önce, kendilerine Bizden güzellik va'di geçmiş olanlar; bunlar oradan uzaklaştırılmışlardır.

102 — Onun uğultusunu duymazlar. Canlarının istediği şeyler içinde temelli kalırlar.

103 — O en büyük korku bile onları tasalandırmaz. Melekler onları : Size söz verilen gün, işte bu gündür, diye karşılarlar.

Cehennem Odunları

Allah Teâlâ Kureyş müşriklerinden ve putlara tapanlardan onların dinini kabullenmiş olanlara hitâben buyurur ki : «Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, şüphesiz ki cehennem odunusunuz.» İbn Abbâs, âyetteki (حصب جهنم) kelimelerini; cehennem yakıtısınız, diye açıklar. Bu, Allah Teâlâ'nın : «Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu yakacağı in-

sanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.» (Tahrîm, 6) âyeti gibidir. Yine İbn Abbâs bu kelimenin : Cehennem ağaçları, anlamında olduğunu söyler. Ondan gelen rivâyetlerden birinde ise burayı; zenci dilinde olmak üzere, cehennem odunu, diye açıklamıştır. Mücâhid, İkrime ve Katâde bu kelimeyi; cehennem odunu, şeklinde açıklarlar. Hz. Ali ve Hz. Âişe'nin kırâetlerinde kelime zâten odun anlamında olmak üzere (حطب) şeklindedir. Dahhâk : «Cehennem odunusunuz.» âyeti hakkında : Oraya atılan şeylerdir, açıklamasını getirir. Bir başkası da böyle söylemiş olup bu açıklamaların hepsi birbirine yakındır.

«Oraya gireceksiniz. Şâyet sizin Allah'ın dışında tanrılar edindiğiniz putlar ve Allah'a koştuğunuz eşler gerçek ilâhlar olsalardı, ateşe gitmez ve oraya girmezlerdi. Tapınanlar ve tapındıklarının hepsi orada temelli kalacaklardır.» Allah Teâlâ burada «Orada inim inim inleyeceklerdir.» buyururken başka bir âyette : «Orada yüksek sesle solurlar.» (Hûd, 106) buyurur. Buradaki (زفير); nefeslerinin çıkışı, (شهيق) ise; nefeslerini içeri çekmeleridir. «Ve bir şey de işitmeyeceklerdir.» İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... İbn Mes'ûd'dan rivâyetinde o, şöyle demiştir : Cehennemde sâdece orada temelli olanlar kaldığı zaman bunlar, içinde ateşten çivilerin olduğu ateşten tabutlara konulurlar. Onlardan hiç kimse kendi dışında cehennemde birine azâb olunduğunu görmez. Bu sözlerinden sonra Abdullah : «Orada inim inim inleyecekler ve bir şey de işitmeyeceklerdir.» âyetini okumuştur. İbn Mes'ûd'un bu sözünü İbn Cerîr, Haccâc İbn Muhammed kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan rivâyetle zikretmiştir.

Allah Teâlâ : «Şüphesiz ki daha önce, kendilerine Bizden güzellik va'di geçmiş olanlar...» buyurur ki; İkrime âyetteki (الحسنى) kelimesini; rahmetle, bir başkası da mutlulukla tefsîr etmiştir. «Bunlar oradan (cehennemden) uzaklaştırılmışlardır.» Allah Teâlâ önce, cehennem ehli ile Allah'a ortak koşmaları yüzünden dûçâr kalacakları azâbı zikrettikten sonra bunların peşinden Allah'a ve Rasûllerine îmân eden mutlu kişileri zikreder. Allah Teâlâ'nın mutluluk sözü onlar için daha önce geçmiştir. Onlar dünyada daha önce sâlih ameller işlemişlerdir. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurur : «Güzel davrananlara, daha güzeli ve fazlası var.» (Yûnus, 26), «İyiliğin karşılığı, iyilikten başka bir şey midir?» (Rahmân, 60). Nasıl ki onlar dünyada güzel ameller işlemişlerse, Allah Teâlâ da onların âkıbetlerini ve mükâfâtlarını güzel yapmış, onları azâbdan kurtarmış, onlara bol sevâb bahşetmiştir. Buyurur ki : «Bunlar oradan uzaklaştırılmışlardır. Cehennemin uğultusunu duymazlar.» Onun cesedleri yakarken çıkardığı sesi de duymazlar. İbn Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... Ebu Osmân'dan

rivâyetinde o, «Cehennemin uğultusunu duymazlar.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Bu, sırât üzerinde onları sokacak yılanlardır. Onları soktukları zaman «hass hass» diye ses çıkarırlar.

«Canlarının istediği şeyler içinde temelli kalırlar.» Allah Teâlâ onları korktuklarından kurtarmış ve onlar için arzulanıp sevilen şeyleri meydana getirmiştir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Nu'mân İbn Beşîr'den rivâyetinde Nu'mân bir gece Hz. Ali ile beraber sohbette bulunmuş ve : «Şüphesiz ki daha önce, kendilerine Bizden güzellik va'di geçmiş olanlar; bunlar oradan uzaklaştırılmışlardır.» âyetini okumuş da, Hz. Ali şöyle demiş : Ben onlardanım, Ömer onlardandır, Osmân onlardandır, Zübeyr onlardandır, Talha onlardandır, Abdurrahmân onlardandır —veya Sa'd onlardandır, demiştir— Nu'mân der ki : Namaz için ikâmet olundu da kalktı. Öyle sanıyorum ki elbisesini toparlarken «Cehennemin uğultusunu duymazlar.» diyordu. Şu'be'nin Ebu Bişr kanalıyla... Muhammed İbn Hâtıb'dan rivâyetinde o, «Şüphesiz ki daha önce, kendilerine Bizden güzellik va'di geçmiş olanlar...» âyeti hakkında Hz. Ali'nin şöyle dediğini işitmiş : Bunlar Osmân ve ashâbıdır. Hadîsi İbn Ebu Hâtim de rivâyet etmiştir. Yine İbn Cerîr'in Yûsuf İbn Sa'd kanalıyla... Hz. Ali'den rivâyetle zikretmiş olduğu bu hadîsin İbn Cerîr rivâyetinde lafzı : Osmân onlardandır, şeklindedir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha, «Şüphesiz ki daha önce, kendilerine Bizden güzellik va'di geçmiş olanlar; bunlar oradan uzaklaştırılmışlardır.» âyeti hakkında şöyle der : Bunlar Allah'ın dostlarıdır. Şimşekten daha sür'atli olarak sırât üzerinden geçerler. Kâfirler ise orada diz çökmüş olarak kalır. Bu açıklamalar, bizim zikretmiş olduklarımıza uygundur. Başkaları ise şöyle diyor : Aksine bu âyet, tapınılanlardan bir istisnâ olarak nâzil olmuştur. Böylece Uzeyr ve Mesîh, onların arasından çıkmış oluyor. Nitekim Haccâc İbn Muhammed el-A'ver'in İbn Cüreyc ve Osmân İbn Atâ'dan, onların Atâ'dan, onun da İbn Abbâs'tan rivâyetine göre Allah Teâlâ önce : «Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, şüphesiz ki cehennem odunusunuz.» buyurmuş, sonra bunlardan istisnâ ederek : «Şüphesiz ki daha önce, kendilerine Bizden güzellik va'di geçmiş olanlar...» buyurmuştur. Bunların; Allah'ın dışında tapınılan melekler, İsâ ve benzerlerinin olduğu söylenir. İkrime, Hasan ve İbn Cüreyc de böyle söylemiştir. İbn Abbâs'tan rivâyetle «Şüphesiz ki daha önce, kendilerine Bizden güzellik va'di geçmiş olanlar...» âyeti hakkında Dahhâk der ki : Meryem Oğlu İsâ ve Üzeyr (a.s.) hakkında nâzil olmuştur. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Hz. Ali'den «Şüphesiz ki daha önce, kendilerine Bizden güzellik va'di geçmiş olanlar...» âyeti hakkında o, şöyle demiştir : Güneş, ay ve Meryem Oğlu İsâ dışında Allah'tan başka ibâdet olunan her şey cehennem-

dedir. Hadîsin isnâdı zayıftır. İbn Ebu Necîh'in Mücâhid'den rivâyetine göre; o, «Bunlar oradan uzaklaştırılmışlardır.» âyetinde Îsâ, Üzeyr ve meleklerin kasdedildiğini söyler. Dahhâk da : Îsâ, Meryem, melekler, güneş ve ay, demiştir. Bu açıklama Saîd İbn Cübeyr, Ebu Sâlih ve bir çoklarından da rivâyet edilmiştir. İbn Ebu Hâtim bu konuda gerçekten garîb bir hadîs rivâyet edip der ki : Bize Fadl İbn Ya'kûb er-Rûhhânî'nin... Ebu Hüreyre'den, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den «Şüphesiz ki daha önce; kendilerine Bizden güzellik va'di geçmiş olanlar; bunlar oradan uzaklaştırılmışlardır.» âyeti hakkında rivâyetine göre; o, şöyle buyurmuştur : Bunlar Îsâ, Üzeyr ve meleklerdir. Bazıları İbn Zeb'arî kıssası ile müşriklerin münâzaraları kıssasını zikretmişlerdir ki, bu meyânda olmak üzere Ebu Bekr İbn Merdûyeh şöyle diyor : Bize Muhammed İbn Ali İbn Sehl... İbn Abbâs'tan rivâyet etti ki o, şöyle anlatmıştır : Abdullah İbn Zeb'arî Hz. Peygamber (s.a.) e geldi ve : Sen Allah'ın sana «Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, şüphesiz ki cehennem odunusunuz, oraya gireceksiniz.» âyetini indirdiğini iddiâ ediyorsun. Güneşe, aya, meleklere, Üzeyr'e ve Meryem Oğlu Îsâ'ya da ibâdet olunmuştur. Bütün bunlar sizin tanrılarınızla birlikte cehennemdeler mi? dedi de, bunun üzerine : «Meryem Oğlu misâl verilince senin kavmin hemen bağrıştı ve : Bizim tanrılarımız mı, yoksa o mu daha iyidir? dediler. Sana sâdece tartışmaya girişmek için böyle dediler. Hayır, onlar yaygaracı bir kavimdir.» (Zuhruf, 57) âyeti, peşinden de : «Şüphesiz ki daha önce, kendilerine Bizden güzellik va'di geçmiş olanlar; bunlar oradan uzaklaştırılmışlardır.» âyeti nâzil oldu. Hadîsi Hâfız Ebu Abdullah, el-Ehâdîs'ül-Muhtâra (Seçme Hadîsler) adlı kitâbında rivâyet etmiştir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle demiştir : «Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, şüphesiz ki cehennem odunusunuz, oraya gireceksiniz.» âyeti nâzil olduğunda müşrikler : Allah'ın dışında meleklere, Üzeyr'e ve Îsâ'ya da ibâdet olunuyor, demişlerdi. Bunun üzerine : «Şâyet bunlar tanrı olsaydı, oraya girmezlerdi. —ki bunlar tapınılan tanrılardır— Ve hepsi orada temelli kalacaklardır.» âyeti nâzil oldu. Bu haberin benzeri Ebu Küdeyne kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiş olup, bu rivâyette o : «Şüphesiz ki daha önce, kendilerine Bizden güzellik va'di geçmiş olanlar; bunlar oradan uzaklaştırılmışlardır.» âyeti nâzil oldu, demiştir.

Muhammed İbn İshâk İbn Yessâr —Allah ona rahmet eylesin— «es-Sîre» adlı kitâbında der ki : Bana ulaştığına göre bir gün Allah Rasûlü (s.a.) Velîd İbn Muğîre ile birlikte mescidde oturmuştu. Nadr İbn Hâris gelip onlarla birlikte oturdu. Kureyş'den bir çokları mescidde idiler. Allah Rasûlü (s.a.) konuştuğunda Nadr İbn Hâris ona karşı çıktı. Allah Rasûlü (s.a.) onunla konuştu ve onu ilzâm edip sustur-

du. Ona : «Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, şüphesiz ki cehennem odunusunuz, oraya gireceksiniz. Şâyet bunlar tanrı olsaydı, oraya girmezlerdi... Orada inim inim inleyecekler ve bir şey de işitmeyeceklerdir.» âyetini okuyup kalktı. (biraz sonra) Abdullah İbn Zeb'arî es-Sehmî gelip oturdu. Velîd İbn Muğîre, Abdullah İbn Zeb'arî'ye : Allah'a yemîn olsun ki Nadr İbn Hâris, biraz önce Abdülmuttalib oğluna karşı duramadı, onun karşısında yenilgiye uğradı. Muhammed bizim ve tapındığımız şu ilâhların cehennem odunu olduğunu sanıyor, dedi. Abdullah İbn Zeb'arî şöyle dedi : Allah'a yemîn olsun eğer onu bulmuş olsaydım; mutlakâ ona üstün gelir, onu sustururdum. Muhammed'e sorun bakalım : Allah'tan başka tapınılan her şey onlara tapınanlarla birlikte cehennemde midir? Biz meleklere tapınırız, yahûdîler Üzeyr'e tapınır, Hıristiyanlar Meryem Oğlu Îsâ'ya tapınırlar. Velîd ve onunla birlikte mecliste olanlar, Abdullah İbn Zeb'arî'nin sözünden çok hoşlandılar ve onun hasmını susturacak bir delil getirdiğini sandılar. Bu, Allah Rasûlü (a.s.) ne anlatıldı da : Allah'tan başka kendisine tapınılmayı seven her şey kendisine tapınanla beraberdir. Şüphesiz onlar şeytânlara ve şeytânların tapınmalarını emrettiklerine ibâdet ediyorlar, buyurdu. Allah Teâlâ da : «Şüphesiz ki daha önce, kendilerine Bizden güzellik va'di geçmiş olanlar; bunlar oradan uzaklaştırılmışlardır. Onun uğultusunu duymazlar. Canlarının istediği şeyler içinde temelli kalırlar.» âyetini indirdi. Hz. Îsâ, Üzeyr, Allah'a itâat üzere geçip giden râhipler ve din adamlarından kendilerine tapınılanları dalâlet ehli içinden onlara tapınanlar Allah dışında kendilerini Rablar edinmişlerdir. Onların meleklere tapındıkları ve meleklerin Allah'ın kızları olduklarına dâir söyenenler hakkında ise : Bunlardan kim : Tanrı o değil de benim, derse; onu derhâl cehennemle cezâlandırırız. Ve Biz zâlimlerin cezâsını böyle veririz. kısmına kadar olmak üzere «Dediler ki : Rahmân çocuk edindi. O'nun şânı yücedir. Hayır onlar ikrâm edilmiş kullardır. Onlar sözle aslâ O'nun önüne geçemezler...» (Enbiyâ, 26-29) âyetleri nâzil oldu. Hz. Îsâ'nın durumu, Allah'ın dışında ona tapınıldığı, Velîd ile orada hazır bulunanların Abdullah İbn Zeb'arî'nin delil ve münâkaşasından hoşlanılmasına dâir anlatılanlar hakkında ise : «Meryem Oğlu misâl verilince senin kavmin hemen bağrıştı. Ve : Bizim tanrılarımız mı, yoksa o mu daha iyidir? dediler. Sana sâdece tartışmaya girmek için böyle dediler. Hayır, onlar yaygaracı bir kavimdir. O, sâdece kendisine nimet verdiğimiz ve İsrâiloğullarına örnek kıldığımız bir kuldur. Şâyet dileseydik yeryüzünde yerinizi tutacak melekler var ederdik. Şüphesiz ki O, beklenen saatı bildirir. Ondan şüphe etmeyin hiç.» (Zuhruf, 56-61) âyetleri nâzil olmuştur. Hz. Îsâ'ya verilen ölüleri diriltme ve hastaları iyileştirme mucizeleri kıyâmetin bilinmesine (kı-

yâmetin vukûuna) yeterli delildir. Allah Teâlâ onun (Hz. Îsâ'nın) şöyle dediğini haber verir : «Ondan şüphe etmeyin hiç ve bana tâbi olun. İşte dosdoğru yol.» (Zuhruf, 61).

İbn Zeb'arî'nin söylemiş olduğu bu söz, büyük bir hatâdır. Zîrâ bu âyet ancak Mekke ehline hitâben, onların aklı olmayan cansız şeylerden ibâret putlara tapınmaları konusunda onlara tapınanları bir azarlama ve suçlama olarak nâzil olmuştur. Bu sebepledir ki : «Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, şüphesiz ki cehennem odunusunuz.» buyurmuştur. Sâlih amelleri olan, kendilerine tapınanların tapınmasına râzı olmayan Mesîh ve Üzeyr gibileri nasıl olur da buna hamlolunabilir? İbn Cerîr tefsîrinde, buradaki İsm-i Mevsûl olan (ما) edâtının araplar katında aklı olmayan şeyler hakkında kullanıldığı cevabını verir. Bundan sonra Abdullah İbn Zeb'arî müslüman olmuştur. Meşhûr şâirlerden birisi olup önceleri müslümanları hicvedermiş. Daha sonra özür beyân eden şiirler söylemiştir.(...)

Abdürrezzâk'ın Yahyâ İbn Rabîa'dan, onun da Atâ'dan rivâyetine göre, «O en büyük korku bile onları tasalandırmaz.» âyetinde ölümün kasdedildiği söylenmiştir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî ve Ebu Sinân Saîd İbn Sinân eş-Şeybânî ise buradaki büyük korkudan maksadın, Sûr'a üfürülmesi olduğunu söylemişlerdir. İbn Cerîr de tefsîrinde bu görüşü tercîh etmiştir. Hasan el-Basrî'nin söylediğine göre ise bu büyük korku, kulun cehenneme atılması emredildiği zamandadır. Saîd İbn Cübeyr ve İbn Cüreyc'in söylediklerine göre bu korku, cehennemin cehennem ehli üzerine kapandığı zamandır. İbn Ebu Hâtim'in Ebu Bekr el-Hüzelî'den rivâyetine göre ise o, bu korkunun; cennet ile cehennem arasında ölümün boğazlanması zamanında olduğunu söylemiştir.

Melekler onları kabirlerinden çıktıkları zamanda Allah'a dönecekleri o günleri ile müjdeleyip : «Size söz verilen gün, işte bu gündür. (Sizi sevindiren bu günle karşılaşın, sevinin) diye karşılarlar.»

يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُّعِيدُهُ ۚ وَعْدًا عَلَيْنَا ۚ إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ﴿١٠٤﴾

104 — Göğü kitab dürer gibi düreceğimiz gün; yaratmaya ilk başladığımız gibi katımızdan verilmiş bir va'd olarak onu yeniden var edeceğiz. Doğrusu Biz yapanlarız.

Göğün Dürülüşü

Allah Teâlâ buyurur ki : «Bu, göğü kitab dürer gibi düreceğimiz gün; —ki kıyâmet günü olacaktır— o gün, mutlakâ meydana gelecektir.» Allah Teâlâ başka bir âyette ise şöyle buyurmuştur : «Onlar Allah'ı gereği gibi takdîr edemediler. Halbuki kıyâmet günü bütün yeryüzü O'nun avucundadır. Ve gökler O'nun kudretiyle dürülmüş olacaktır. O, koştukları ortaklardan münezzehtir, yücedir.» (Zümer, 67). Buhârî der ki : Bize Mukaddem İbn Muhammed'in... İbn Ömer'den, onun da Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyetinde şöyle buyurmuştur : Şüphesiz Allah, kıyâmet günü yerleri dürer, katlar ve gökler onun kudret elinde olur. Bu kanaldan hadîsin rivâyetinde Buhârî —Allah ona rahmet eylesin— tek kalmıştır. İbn Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle demiştir : Allah Teâlâ yedi kat göğü içinde olan yaratıklarla, yedi kat yeri içinde olan yaratıklarla birlikte dürer, bütün bunları kudret eliyle dürecektir. Bunların hepsi, O'nun kudret elinde bir hardal tanesi mesâbesinde olacaktır.

«Göğü kitab dürer gibi düreceğimiz gün...» âyetindeki (السجل) kelimesinden maksadın, kitab olduğu söylenmiştir. Buradaki sicill kelimesinden meleklerden bir meleğin kasdedildiği de söylenir. İbn Ebu Hâtim'in Ali İbn Hüseyn kanalıyla... «Göğü kitab dürer gibi düreceğimiz gün...» âyeti hakkında İbn Ömer'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Sicill, melektir. O (kulların) istiğfârını Allah'a yükseltip ulaştırdığı zaman : Onu bir nûr olarak yaz, buyrulur. İbn Ömer'in bu sözünü İbn Cerîr, Ebu Küreyb'den, o ise İbn Yemmân'dan rivâyet etmiştir. İbn Ebu Hâtim der ki : Âyetteki sicill'in melek olduğu görüşü Ebu Ca'fer Muhammed İbn Ali İbn Hüseyn'den de rivâyet edilmiştir. Bu âyet hakkında Süddî der ki : Sicill; sahîfelerle görevlendirilmiş melektir. İnsan öldüğü zaman kitabı (amel defteri) sicill adındaki bu meleğe ulaştırılır, o bu defteri dürer ve kıyâmet gününe ulaştırır. Bununla kasdedilen Sahâbe'den birinin ismidir. Hz. Peygamber (s.a.) için vahiy yazardı, da denilmiştir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Zür'a'nın... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, «Göğü kitab dürer gibi düreceğimiz gün...» âyeti hakkında şöyle demiştir : Sicill; işte o bir adamdır. Nûh der ki : Bana Yezîd İbn Kâ'b'ın... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle demiştir : Sicill; Hz. Peygamber (s.a.) in kâtibidir. Ebu Dâvûd ve Neseî'nin Kuteybe İbn Saîd kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetlerine göre o, Sicill'in Hz. Peygamber (s.a.) in kâtibi olduğunu söylemiştir. Daha önce de geçtiği üzere İbn Cerîr bunu Nasr İbn Ali el-Cehdemî'den rivâyet eder. İbn Adiyy ise Yahyâ İbn Amr İbn Mâlik en-Nükrî kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet eder ki o, şöyle demiştir : Hz. Peygamber (s.a.) in «es-Sicill»

adı verilen bir kâtibi vardı. Allah Teâlâ'nın : «Göğü kitab dürer gibi düreceğimiz gün...» âyeti budur. İşte bu Sicill denen kişinin kitabı dürdüğü gibi, Biz de gökyüzünü düreriz. Sonra İbn Adiyy bu hadîsin mahfûz olmadığını söyler. Hatîb el-Bağdâdî «Tarih»inde der ki : Bize Ebu Bekr el-Berkânî'nin... İbn Ömer'den rivâyetine göre o : es-Sicill, Hz. Peygamber (s.a.) in bir kâtibidir, demiştir. Bu, Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den şeklinde rivâyeti ile son derece münker bir hadîstir ve aslâ sıhhatli değildir. Ebu Dâvud ve başkalarınca İbn Abbâs'tan rivâyetle geçen hadîs de böyledir. Ebu Dâvûd'un Sünen'inde dahi olsa hâfızlardan bir grup bu hadîsin uydurma olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Şeyhimiz Ebu Haccâc el-Mizzî, —Allah ömrünü uzun edip ecelini geciktirsin ve onun âkıbetini sâlih amel ile bitirsin— bu hâfızlar cümlesindendir. Ben, bu hadîs için başlı başına bir cüz tahsîs ettim. İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr bu hadîsin sahîh olup olmadığını tesbite çalışmış ve en güzel, en mükemmel bir şekilde bunu reddetmiştir. O, şöyle diyor : Sahâbe içinde adı Sicill olan birisi tanınmıyor. Hz. Peygamber (s.a.) in vahiy kâtibleri bilinen kimselerdir. Onlar içinde adı Sicill olan hiç kimse yoktur. İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr —Allah ona rahmet eylesin— bu konuda doğru söylemiştir. Bu; bu hadîsin münkerliğine delâlet eden delillerin en kuvvetlilerindendir. Sahâbe içinde bu isimde birinin olduğunu söyleyenler başka bir şeye değil, sâdece bu hadîse dayanmışlardır. En doğrusunu Allah bilir. Görüşlerden sahîh olanı ise İbn Abbâs'tan rivâyet edilen Sicill'in, sahîfe olduğu görüşüdür. Ali İbn Ebu Talha ve Avfî bu açıklamayı İbn Abbâs'tan rivâyetle zikretmişlerdir. Mücâhid, Katâde ve bir çokları buna dayanmış, bunu belirtmişler ve İbn Cerîr de bu görüşü tercîh etmiştir. Zîrâ bu kelimenin, sahîfe anlamında olduğu arap dilinde bilinmektedir. Dolayısıyla sözün anlamı da bu olmalıdır. Dolayısıyla «Göğü kitab dürer gibi düreceğimiz gün...» âyetinde (الكتب) kelimesinin başında olan «lâm» harf-i cerri, (على) harf-i cerri anlamındadır. Nitekim «Böylece ikisi de teslîm olunca, babası; oğlunu alnı üzeri yatırdı.» (Saffât, 103) âyetindeki (الجبين) kelimesinin başında bulunan harf-i cer de böyledir ve bunun dilde daha birçok benzerleri vardır. En doğrusunu Allah bilir.

«Yaratmaya ilk başladığımız gibi katımızdan verilmiş bir va'd olarak onu yeniden vâr edeceğiz. Doğrusu Biz yapanlarız.» Bu; Allah Teâlâ'nın bütün yaratıkları yeni bir yaratılışla var ettiği gün mutlakâ olacak, meydana gelecektir. Onları ilk olarak yarattığı gibi, onları yeniden yaratmaya da elbette güç yetiricidir. Bunun meydana gelmesi vâcibdir. Zîrâ va'dinden dönmeyen ve değiştirmeyen (sünnetinde hiç bir değişiklik olmayan) Allah'ın va'di cümlesindendir. O, buna güç ye-

tiricidir. Bunun içindir ki : «Doğrusu Biz yapanlarız.» buyurmuştur İmâm Ahmed der ki : Bize Vekî' ve İbn Ca'fer'in mânâ olarak Şu'be kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetlerinde o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) bize öğüt vererek kalktı ve buyurdu ki : Şüphesiz siz yalınayak, çıplak ve sünnetsiz olarak Allah'ın huzûrunda haşrolunup toplanacaksınız. «Yaratmaya ilk başladığımız gibi katımızdan verilmiş bir va'd olarak onu yeniden var edeceğiz. Doğrusu Biz yapanlarız.» Ve râvî hadîsin tamâmını zikretmiştir. Buhârî ve Müslim Sahîh'lerinde hadîsi Şu'be'den rivâyetle tahrîc etmişlerdir. Yine aynı hadîsi Buhârî, kitâbının bu âyetin tefsîrine dâir olan bâbında rivâyet eder. Hadîsin bir benzeri Leys İbn Ebu Süleym tarafından Mücâhid'den, o Hz. Âişe'den, o da Hz. Peygamber (s.a.) den şeklinde bir isnâdla rivâyet edilmiştir. «Yaratmaya ilk başladığımız gibi onu yeniden var edeceğiz.» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî şöyle der : İnsanlar yaratılmazdan önce olduğu gibi her şeyi helâk edeceğiz.

وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ ﴿١٠٥﴾ إِنَّ فِي هَٰذَا
لَبَلَاغًا لِّقَوْمٍ عَابِدِينَ ﴿١٠٦﴾ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٧﴾

105 — Andolsun ki Biz, Zikir'den sonra Zebûr'da da yazdık ki : Yeryüzüne ancak sâlih kullarım vâris olur.

106 — Doğrusu bunda ibâdet edenler için teblîğ vardır.

107 — Biz, seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.

Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed

Allah Teâlâ burada sâlih kulları için yazıp takdîr buyurduğu dünya ve âhiretteki mutluluğu, onların dünya ve âhirette yeryüzüne vâris olacaklarını haber vermektedir. Nitekim başka âyetlerde şöyle buyurur : «Yeryüzü muhakkak ki Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona mîrâsçı kılar ve âkıbet müttakîlerindir.» (A'râf, 128), «Şüphesiz ki Biz, peygamberlerimize ve îmân etmiş olanlara hem dünya hayatında hem de şâhidlerin şehâdet edecekleri günde mutlakâ yardım ederiz.» (Ğâfir, 51), «Allah; içinizden îmân edip sâlih amel işleyenlere va'd etti ki : Onlardan öncekileri nasıl halef kıldı ise onları da yeryüzüne halef kılacak ve onlar için beğendiği dini temelli yerleştirecektir.» (Nûr, 55).

Ayrıca Allah Teâlâ, bunun şüphesiz ve mutlakâ meydana geleceğinin şerîat kitablarında ve takdir-i ilâhide yazılmış olduğunu da haber vermiştir. Bunun içindir ki: «Andolsun ki Biz Zikir'den sonra Zebûr'da da... yazdık ki...» buyurmuştur. A'meş şöyle diyor : Saîd İbn Cübeyr'e «Andolsun ki Biz, Zikir'den sonra Zebûr'da da... yazdık ki...» âyetini sordum : Zebûr; Tevrât, İncil ve Kur'an'dır, dedi. Mücâhid, âyetteki Zikir'in kitab olduğunu söyler. İbn Abbâs, Şa'bî, Hasan, Katâde ve bir çokları derler ki : Zebûr; Dâvûd'a indirilendir. Zikir ise Tevrât'dır. İbn Abbâs'tan rivâyete göre âyette anılan Zebûr, Kur'an'dır. Saîd İbn Cübeyr Zikir'in, gökte olan (kitab) olduğunu söyler. Mücâhid'e göre Zebûr; Zikir'den sonraki kitablardır. Zikir de, Allah katındaki ana kitabdır. İbn Cerîr —Allah ona rahmet eylesin— bu görüşü tercîh etmiştir. Zeyd İbn Eslem de bunun ilk kitab olduğunu söyler. Sevrî ise bunun Levh-i Mahfûz olduğunu söylemiştir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki : Zebûr; peygamberlere indirilen kitablardır. Zikir ise bundan önce kendisine eşyânın yazılı olduğu ana kitabdır. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha der ki : Allah Teâlâ Tevrât, Zebûr ve göklerle yer olmazdan önceki geçen ilminde, Muhammed ümmetinin yeryüzüne vâris kılınacağını, onları cennete koyacağını, onların sâlihler olduklarını haber vermiştir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Mücâhid'in belirttiğine göre; o, «Yeryüzüne ancak sâlih kullarım vâris olur.» âyetinde geçen yeryüzünün, cennet arâzîsi olduğunu söylemiştir. Ebu Âliyye, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr, Şa'bî, Katâde, Süddî, Ebu Sâlih, Rebî' İbn Enes ve Sevrî de böyle söylemiştir. Ebu Derdâ : Bizler; sâlih olanlarız, demiştir. Süddî de, onların mü'minler olduğunu söyler.

Doğrusu kulumuz Muhammed (s.a.) e indirmiş olduğumuz şu Kur'an'da da ibâdet eden bir kavim için teblîğ, menfaat ve bir yeterlilik vardır. Onlar ki, Allah'a O'nun meşrû' kıldığı, sevdiği ve hoşnûd olduğu şekilde ibâdet eder, şeytâna ve nefislerinin arzularına itâata Allah'a itâatı tercîh ederler.

Allah Teâlâ, «Biz, seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.» âyetinde Muhammed (s.a.) i âlemler için bir rahmet kıldığını haber verir. Onu, bütün âlemlere bir rahmet olarak göndermiştir. Bu rahmeti kabul edip bu nimete şükredenler dünyada ve âhirette mutluluğa ulaşırlar. Onu reddedip inkâr edenler ise dünyada ve âhirette hüsrâna uğrarlar. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette : «Allah'ın verdiği nimeti küfre çevirip değiştirenleri ve milletlerini helâk olacakları yere götürenleri görmüyor musun? Yaslanacakları cehenneme ki o, ne kötü bir karârgâhtır.» (İbrâhîm, 28-29) buyururken, Kur'an'ı niteleme sadedinde diğer bir âyette şöyle buyurmuştur : «De ki : Bu, îmân edenlere hidâyet ve şifâdır. Îmân etmemiş olanların ise kulaklarında ağır-

lık vardır. Ve bu; onlara kapalıdır. Sanki bunlara uzak bir mesâfeden sesleniliyor da anlamıyorlar.» (Fussilet, 44). Müslim Sahîh'inde der ki : Bize İbn Ebu Ömer'in... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Ey Allah'ın elçisi, müşriklere bedduâ et, denildi de : Şüphesiz ben, çok la'net edici olarak gönderilmedim. Ben ancak bir rahmet olarak gönderildim, buyurdu. Hadîsi sâdece Müslim tahrîc etmiştir. Başka bir hadîste ise : Ben, ancak bahşedilmiş (hidâyete erdirilmiş ve hidâyete erdiren) bir rahmetten ibâretim, buyrulmuştur. Hadîsi Abdullah İbn Ebu Urâbe ve başkaları Vekî' kanalıyla... Ebu Hüreyre'den merfû' olarak rivâyet etmişlerdir. İbrâhîm el-Harbî der ki : Bir başkası hadîsi Vekî'den rivâyet etmiş, fakat (hadîsin isnâdında) Ebu Hüreyre'yi zikretmemiştir. Buhârî'ye bu hadîs sorulmuş da, şöyle demiş : Bu hadîs Hafs İbn Ğıyâs'ın yanında mürsel olarak mevcûddur. Hâfız İbn Asâkir : Mâlik İbn Süayr İbn el-Hıms... Ebu Hüreyre'den merfû' olarak rivâyet etmiştir, dedikten sonra Ebu Bekr İbn el-Mukrî ve Ebu Ahmed el-Hâkim kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyete göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) : Ben, ancak bahşedilmiş bir rahmetten ibâretim, buyurdu, diye hadîsi zikretmiştir. Yine İbn Asâkir, Salt İbn Mes'ûd kanalıyla... İbn Ömer'den rivâyet ediyor ki, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Şüphesiz ki Allah Teâlâ beni bahşolunmuş bir rahmet olarak gönderdi. Ben bir kavmi (inananları) yüceltmek ve diğerlerini alçaltmak için gönderildim.

Ebu Kâsım Taberânî der ki : Bize Ahmed İbn Muhammed İbn Nâfi' et-Tahhân'ın... Muhammed İbn Cübeyr İbn Mut'im'den, onun da babasından rivâyetinde o, şöyle anlatmıştır : Hz. Hamza'nın seriyyesinden Mekke'ye dönüşünde Ebu Cehil Mekke'ye gelmiş ve : Ey Kureyş topluluğu, muhakkak ki Muhammed Yesrib'e inmiş ve öncülerini göndermiştir. O, ancak sizden bir şeyler elde etmek istiyor. Onun yoluna uğramaktan veya ona yaklaşmaktan sakının. Şüphesiz o, yırtıcı bir arslan gibidir. Size karşı son derece öfkelidir. Zîrâ sizler, devenin ayağından (veya tırnağından) kurtçukların sökülüp atıldığı gibi onu Mekke'den sürüp çıkardınız. Allah'a yemîn olsun ki onun bir büyüsü var. Onu ve ashâbından birini gördüğümde mutlakâ onlarla birlikte şeytânı gördüm. Sizler Kayle'nin iki oğlunun —Evs ve Hazrec kabîlelerini kasdediyor— düşmanlığını iyi bilirsiniz. O (Muhammed), düşmandan yardım alan bir düşmandır, demişti. Mut'im İbn Adiyy ona şöyle dedi : Ey Ebu Hakem, Allah'a yemîn olsun ki sizin kovmuş olduğunuz kardeşinizden dili daha doğru, va'dinde daha sâdık birisini aslâ görmedim. Mâdem ki yaptığınız şeyleri yapmış bulundunuz, o halde insanların ondan geri, uzak duran ve ona ilişmeyeni olun. Ebu Süfyân İbn Hâris ise şöyle dedi : İçinde bulunduğunuz halden daha şiddetli, katı ve sert

olun. Eğer Kayle'nin iki oğlu sizi ele geçirecek olurlarsa, sizin hakkınızda hiç bir anlaşma ve merhamet gözetmezler. Eğer bana itâat edecek olursanız, sizi en hayırlı sığınağa sığındırırım veya Muhammed'i onların arasından çıkarırsınız da, kovulmuş halde ve tek başına kalır. Kayle'nin iki oğluna gelince; Allah'a yemîn olsun ki zillet ve alçaklıkta onlar Dehlek (*) ahâlîsiyle birdirler... Bu, Allah Rasûlü (s.a.) ne ulaştığında şöyle buyurdu : Nefsim kudret elinde olan (Allah) a yemîn ederim ki onları mutlakâ öldüreceğim, onları mutlakâ asacağım ve onlar istemeye istemeye kendilerini Allah'ın beni göndermiş olduğu rahmete ulaştıracağım. Allah, dinini gâlib getirinceye kadar beni öldürmeyecektir. Benim beş ismim var : Ben Muhammed'im, Ahmed'im, ben Allah'ın benimle küfrü imhâ edeceği imhâ edici, siliciyim. Ben, insanların ayaklarım dibinde toplanacağı Hâşir'im. Ben, son gelenim. Ahmed İbn Sâlih der ki : Bu hadîsin sahîh olduğunu umarım.

İmâm Ahmed der ki : Bize Muâviye İbn Amr'ın... Amr İbn Ebu Kurra el-Kindî'den rivâyetinde o, şöyle anlatmıştır : Huzeyfe Medâin'deydi ve Allah Rasûlü (s.a.) nün söylediği birtakım şeyleri zikrediyordu. Huzeyfe, Selmân'a geldi de, Selmân şöyle dedi : Ey Huzeyfe, şüphesiz Allah Rasûlü (s.a.) öfkeliyken de hoşnûdluk ve şadlık halindeyken de bir şeyler söylerdi. Ben biliyorum ki Allah Rasûlü (s.a.) bir hutbesinde şöyle buyurmuştu : Ümmetimden birine öfkeli halimde sövmüş veya la'net etmişsem, ben ancak Âdemoğlundan birisiyim. Onların öfkelendiği gibi, ben de öfkelenirim. Allah beni ancak âlemlere bir rahmet olarak göndermiştir. Ben onu (bu rahmeti) kıyâmet günü ona (o kula) bir duâ kılacağım. Hadîsi Ebu Dâvûd, Ahmed İbn Yûnus'dan o da Zâide'den rivâyet etmiştir.

Onu inkâr eden için hangi rahmet meydana gelmiştir, diye sorulursa buna Ebu Ca'fer İbn Cerîr'in rivâyet ettiği şu hadîsle cevab veririz : İshâk İbn Şâhîn kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyete göre; o, «Biz, seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Kim Allah'a ve âhiret gününe îmân etmişse, dünyada ve âhirette ona rahmet yazılır. Kim de Allah'a ve Rasûlüne îmân etmemişse, daha önceki ümmetlerin başına gelen yere geçirme ve başına taş yağdırmadan affolunmuştur. İbn Ebu Hâtim de Mes'ûdî kanalıyla... İbn Abbâs'tan yukardakine benzer şekilde hadîsi rivâyet etmiştir. En doğrusunu Allah bilir. Ebu Kâsım Taberânî'nin Abdân İbn Ahmed kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetinde ise o, «Biz, seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Kim ona

(*) Dehlek, Yemen denizinde bir adadır. Yemen ve Habeşistan arasındaki seferlerde kullanılan bir limanı vardır. (Arapça Neşre Hazırlayanlar)

tâbi olmuşsa, dünyada ve âhirette onun için bir rahmet olmuştur. Kim de ona uymamışsa, diğer ümmetlerin başına gelen yere geçirme, yüzlerini silme ve başlarına taş yağmadan affolunmuştur.

İZÂHI

«Biz, seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik» âyetine gelince; burada birkaç mes'ele vardır.

Birinci Mes'ele : Hz. Muhammed (s.a.) in hem din ve hem de dünya işleri bakımından bir rahmet olmasına dâirdir. Hz. Peygamber (s.a.), din bakımından bir rahmettir. Çünkü Rasûlullah (s.a.) efendimiz, insanların câhiliyet ve sapıklık içinde oldukları, ehl-i kitâb'ın kitablarında bulunan farklılıklardan, doğru haberlerden mahrûm bulunmalarından ve uzun süre öylece kalmalarından dolayı dinleri hakkında bir şaşkınlık içinde bulundukları bir zamanda gönderilmiş; hakkı arayan herhangi bir kimsenin kurtuluş ve sevâb yolunu bulamadığı bir zamanda gelerek insanları hakka çağırmış, onlara sevâb ve mükâfât yolunu göstermiş, birçok hükümler vaz'ederek helâl ve harâmı belli etmiştir. Fakat bütün bunlara rağmen bu ilâhî rahmetten ancak Hakk'ı arayan; taklîd, inâd ve kibir hastalıklarına tutulmayan, Allah Teâlânın tevfîk ve hidâyetine mazhar olanlar faydalanabilmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Allah, bu duruma işâretle şöyle buyurmaktadır : «De ki : Bu, îmân edenlere hidâyet ve şifâdır. Îmân etmemiş olanların ise, kulaklarında bir ağırlık vardır. Ve bu onlara kapalıdır.» (Fussilet, 44).

Hz. Peygamber (s.a.) bu dünya hayatı bakımından da bir rahmet idi. Çünkü kendi zamanının insanları onun vâsıtasıyla birçok fenâlıklardan, yağma ve savaşlardan kurtulmuş ve onun dini hürmetine zaferler elde etmişlerdi. Ancak denebilir ki, Rasûlullah (s.a.) savaş ve küfredenlerin ve mallarının ganîmet olarak alınmasını mübâh görme gibi şeyler de getirmiştir. Binâenaleyh onun dünya nimetleri bakımından bir rahmet olduğunu nasıl iddiâ edebiliriz? Bu soruya birkaç açıdan cevab vermek mümkündür : 1) Hz. Peygamber (s.a.), savaşı yalnız şirkde inâd eden, gurûra kapılan ve gerçeği düşünmeyenler için getirmiştir. Allah Teâlâ'nın sıfatları arasında Rahmân ve Rahîm de vardır. İşte bu rahmet aynı zamanda âsîlerden intikâm almayı gerektirir. Ayrıca bazan zarara da sebep olabilen yağmur hakkında Cenâb-ı Allah : «Gökten bereketli bir su indirdik.» (Kaf, 9) buyuruyor. Burada olduğu gibi Hz. Peygamber (s.a.) in inâdçılara karşı yaptığı savaş, onun rahmet olması vasfını kaldırmaz. 2) Hz. Peygamber (s.a.) den önce gönderilen herhangi bir peygamberi ümmeti ısrârla reddettiği zaman Allah Te-

âlâ onları yere batırma, hayvan şekline sokma ve suda boğma gibi âfetlerle yok ederdi. Fakat Hz. Muhammed (s.a.) i tekzîb eden müşriklerin azâbı öldükten sonraya veya âhirete te'hîr edilmiştir. Nitekim Allah Teâlâ «Halbuki sen içlerinde iken, Allah onlara azâb etmez.» (Enfâl, 33) buyurmuştur. Bu noktada «Onlarla savaşın ki Allah, sizin ellerinizle onları azâblandırsın.» (Tevbe, 14) ve, «Allah'ın münâfık erkekleri ve münâfık kadınları cezâlandırması için.» (Ahzâb, 73) âyetleri bu mesele ile çelişkili değildir. Çünkü bu iki âyet, âmm (genel) olan bir duruma açıklık getirmekte, onu tahsîs etmektedir. 3) Rasûlullah (s.a.) «Muhakkak ki sen, büyük bir ahlâk üzerindesin.» (Kalem, 4) âyetinin de gösterdiği gibi, son derece güzel bir ahlâk sâhibi idi. Ebu Hüreyre (r.a.) nin rivâyet ettiğine göre; bir defasında kendisine : Ya Rasûlallah, müşrikler için bedduâ ediniz, dendiğinde; ben bir azâb olarak değil, sâdece bir rahmet olarak gönderildim, buyurmuştur. Huzeyfe (r.a.) nin rivâyetinde ise şöyle buyurmaktadır : Ancak, ben de bir insanım. Herhangi bir insan gibi ben de sinirlenebilirim. Binâenaleyh herhangi bir kimseye acı bir söz söylemiş isem, Allah'tan o sözleri kıyâmet günü o kimse için bir duâ hükmüne geçirmesini niyâz ederim. 4) Abdurrahmân İbn Zeyd : Âlemlere rahmet olarak demek; özellikle mü'minler için rahmet olarak, demektir, demiştir. Ebu'l-Kâsım el-Ensârî bu iki görüşün aynı mânâyı ifâde ettiğini söylemektedir. Nitekim daha önce açıkladığımız gibi, şâyet Allah (c.c.) ın ve Rasûlü (s.a.) nün âyetlerini düşünmüş olsalardı, Hz. Peygamber (s.a.) herkes için bir rahmet olacaktı. Fakat ondan yüz çevirip gurûra kapılanlar, âyette «Kur'an onlara kapalıdır.» (Fussilet, 44) buyurulduğu gibi, kendi kendilerini yine kendileri mihnet ve felâkete atmışlardır.

İkinci Mes'ele : Mu'tezile mezhebinde olanlar şöyle bir fikir ileri sürüyorlar : Eğer Allah Teâlâ ehl-i sünnet âlimlerinin söylediği gibi, kâfirlerin işlemiş oldukları küfrü murâd edip, peygamber (s.a.) i kabul etmelerini dilemememiş olsaydı, hattâ bu kimselerin peygamberi sâdece reddetmelerini dileyip onlar için bunları yaratmış ve onları da yalnız bu fıtrat üzere yaratmış bulunsaydı; bu durumda onlara peygamber göndermesi onlar için bir rahmet olmak şöyle dursun, bir azâb ve felâket olurdu. Oysa nasslar bunun hilâfını; Hz. Peygamber (s.a.) in bir rahmet olarak gönderildiğini gösteriyor. Hz. Peygamber (s.a.) in kâfirlere rahmet olarak gönderilmesini, daha önce gelmiş geçmiş milletlerin cezâları hemen bu dünyada verildiği gibi, bunların cezâlarının bu dünyada verilmemesi açısından ele almak doğru olmaz. Çünkü bize göre o, bütün insanlara aynı ölçüde rahmettir. Sizin kâfirler nokta-i nazarından bulunduğunu söylediğiniz azâbın te'hîr edilmesi mes'elesi mü'minler için de vâki'dir. O halde Hz. Peygamber (s.a.) in mü'min-

ler için rahmet olması nokta-i nazarından kâfirler için de rahmet olması gerekir. Bu durumda bir ölçüde rahmet olma esâsı ihlâl edilmiş; âsî olan kâfirler mü'minlerden daha kazançlı olmuş olurlar. Ayrıca kâfirler için Rasûlullah (s.a.) ın gönderilmesinden sonra vâki' olduğunu söylediğiniz birtakım nimetler, onun gönderilmesinden önce de vâki' idi. Hattâ ondan önce bu nimetler daha da fazla idi. Çünkü Rasûlullah (s.a.) ın gönderilmesinden sonra müşrikler birtakım endîşe ve korkulara kapılmışlardır. Sonra bir de cihâd emri vardır ki bu, onların çoğunun canlarına mal olmuştur. Binâenaleyh âyet-i kerîme'den murâd edilen mânâ, sizin ileri sürdüğünüz mânâ olamaz. Buna cevaben şöyle diyebiliriz : Siz diyorsunuz ki, Allah Teâlâ Ebu Leheb'in îmân etmeyeceğini bildiği ve bunu haber verdiği için bütün bunlardan sonra ona, îmân etmeyi emretmesi Allah (c.c.) ın ilmini cehle, doğru olan haberini yalana çeviren bir emir olur ki, bu muhaldir ve muhali emretmektir. İşte sizin ileri sürdüğünüz bu görüşe rağmen Hz. Muhammed (s.a.) in gönderilmesi insanlar için rahmet olabiliyorsa; Allah Teâlâ'nın, kâfirin küfrünü yaratmış olması halinde bile, onun peygamber olarak gönderilmesinin bir rahmet olduğunu kabul etmemiz niçin mümkün olmasın? Zîrâ kâfirin gücü yalnız küfrü işlemeye elverişli bir güç ise bunun niçin böyle olduğunu Mu'tezile'ye sormak gerekir. Şâyet bu güç, hem küfre ve hem de îmâna kullanılmaya elverişli ise bunlardan birini tercîh etmek, bu konuda bir teselsülü önlemek için, Allah Teâlâ'nın yaratacağı bir müreccihin bulunmasını gerektirir. Bu da Mu'tezile'nin görüşünün yanlış olduğunu gösterir. Sonra şunu da sorarız ki : Niçin Hz. Peygamber (s.a.), intikâm azâbını te'hîr etmek mânâsına kâfirler için bir rahmet olmuş olmasın? Mu'tezile âlimleri Hz. Peygamber (s.a.) in herkes için aynı bakımdan rahmet olması halinde, mü'minler için rahmet olduğu nokta-i nazardan kâfirler için de rahmet olması gerektiğini söylemektedirler. Bize göre yukarıdaki âyette, Rasûlullah (s.a.) ın herkes için bir veya iki bakımdan rahmet olduğuna dâir herhangi bir kayıd yoktur. O halde bu kimselerin, Hz. Peygamber (s.a.) in herkes için bir bakımdan rahmet olduğunu iddiâ etmeleri delilsiz verilmiş bir hükümdür. Kâfirlerin Hz. Peygamber (s.a.) gönderilmeden önce de dünya nimetlerine sâhip olduklarına gelince; bu doğrudur. Fakat Hz. Peygamber (s.a.) mü'minlere rahmet olduğu için ilk zamanlar kâfirler, üzerlerine bir azâb gelmesinden korkmuşlardı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.), aralarında bulunduğu için kendilerine herhangi bir azâb gelmeyeceği açıklanınca, Rasûlullah (s.a.) müşrikler için de bir rahmet olmuştur.

Üçüncü Mes'ele : Bazı âlimler bu âyete istinâd ederek, meleklerin de âlemler kelimesinin kapsamına girmesinden ötürü Hz. Muhammed

(s.a.) in meleklerden daha üstün olduğunu, dolayısıyla melekler için de bir rahmet olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşe şöyle cevab verebiliriz : Bu görüş, Allah Teâlâ'nın melekler hakkında «Onlar, îmân edenler için af dilerler.» (Ğâfir, 7) âyetiyle çelişmektedir. Çünkü meleklerin mü'minler için af dilemesi, onların mü'minler için bir rahmet olduklarını gösterir ve Peygamber (s.a.) de mü'minlerden biridir. Kezâ «Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamberi överler.» (Ahzâb, 56) âyeti de aynı mâhiyettedir. (Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XXII, 230-232)

——— oOo ———

قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ ۖ فَهَلْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٠٨﴾ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُلْ آذَنتُكُمْ
عَلَىٰ سَوَاءٍ ۖ وَإِنْ أَدْرِي أَقَرِيبٌ أَم بَعِيدٌ مَّا تُوعَدُونَ ﴿١٠٩﴾ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ مِنَ الْقَوْلِ
وَيَعْلَمُ مَا تَكْتُمُونَ ﴿١١٠﴾ وَإِنْ أَدْرِي لَعَلَّهُ فِتْنَةٌ لَّكُمْ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿١١١﴾ قَالَ رَبِّ
احْكُم بِالْحَقِّ ۗ وَرَبُّنَا الرَّحْمَٰنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ﴿١١٢﴾

108 — De ki : Gerçekten bana, sizin tanrınızın yalnızca bir tek tanrı olduğu vahyolunuyor. Artık müslüman olacak mısınız?

109 — Şâyet yüz çevirirlerse de ki : Ben, size eşitlik üzere bildirdim. Artık tehdîd edildiğiniz şeyin yakın mı, uzak mı olduğunu bilmem,

110 — Doğrusu O, sözün açığa vurulanını da bilir, gizlediklerinizi de bilir.

111 — Bilmem. Belki bu, sizin için bir deneme ve bir süreye kadar yararlanmadır.

112 — Dedi ki : Rabbım, hak ile hükmet. Rahmân olan Rabbımız. Sizin nitelendirmelerinize karşı yardımına sığınılacak olandır.

Sizin İlâhınız

Allah Teâlâ Rasûlüne, müşriklere şöyle demesini emreder : «Gerçekten bana, sizin tanrınızın yalnızca bir tek tanrı olduğu vahyolu-

nuyor. Artık (buna tâbi olup, boyun eğip teslîm olacak) müslüman olacak mısınız? Şâyet senin kendisine çağırıp davet ettiğini terkeder ve yüz çevirirlerse de ki : «Ben, size eşitlik üzere bildirdim.» Sizin bana düşman olduğunuz gibi benim de size düşman olduğumu, sizin benden uzak olmanız gibi benim de sizden uzak olduğumu size bildirdim. Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Şâyet seni yalanlarlarsa : Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız sizedir. Siz, benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım de.» (Yûnus, 41), «Eğer bir kavmin hiyânet etmesinden korkarsan; sen de onlara karşı aynı şekilde davran.» (Enfâl, 58) Bu, karşılıklı ve müsâvî olarak anlaşmaların bozulduğunu, senin ve onların bilmesi içindir. Burada ise şöyle buyuruyor : «Şâyet yüz çevirirlerse de ki : Ben, size eşitlik üzere bildirdim.» Benim sizden uzak olduğumu, sizin de benden uzak olduğunuzu bildiğim için size bildirdim.

«Artık tehdîd edildiğiniz şeyin yakın mı, uzak mı olduğunu bilmem.» Bu, mutlakâ meydana gelecektir. Fakat onun yakınlığı ve uzaklığı hakkında benim hiç bir bilgim yoktur. «Doğrusu O, sözün açığa vurulanını da bilir, gizlediklerinizi de bilir.» Şüphesiz Allah, gaybın hepsini bilir. Kulların açığa vurduğunu da gizlediklerini de bilir. Açık olan şeyleri ve gönüllerde olanları, gizliyi ve gizlinin de gizlisini en iyi O bilir. Kulların açık ve gizli hallerinde neler yapacaklarını da bilen O'dur. Az olsun, çok ve büyük olsun bunlar sebebiyle onları cezâlandıracaktır.

«Bilmem. Belki bu, gecikme sizin için bir deneme ve bir süreye kadar yararlanmadır.» âyeti hakkında İbn Cerîr der ki : Belki de bunun geciktirilmesi, sizin için bir imtihân ve belirli bir süreye kadar geçindirme, faydalandırmadan ibârettir. Bunu Avn da İbn Abbâs'tan nakletmiş olup en doğrusunu Allah bilir.

«Dedi ki : Rabbım, (gerçeği yalanlayan kavmimizle aramızda) hak ile hükmet.» Katâde der ki : Peygamberler: «Rabbımız, kavmimizle bizim aramızda Sen, hak ile hüküm ver. Sen, hüküm verenlerin en hayırlısısın.» (A'râf, 89) derlerdi. Allah Rasûlü (s.a.) de böyle demekle emrolundu. Mâlik'den, onun da Zeyd İbn Eslem'den rivâyetine göre, Allah Rasûlü (s.a.) bir savaşta hazır bulunduğunda : «Rabbım hak ile hükmet.» derdi.

«Rahmân olan Rabbımız sizin nitelendirmelerinize karşı yardımına sığınılacak olandır.» Onların söyleyip attıkları iftirâlara karşı, yalanlama ve iftirâlarının her bir makâm ve derecesine karşı ancak Allah'tan yardım istenir.

ENBİYÂ SÛRESİNİN SONU

HACC SÛRESİ

HACC SÛRESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ ۚ إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ ﴿١﴾ يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ
كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُم
بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ ﴿٢﴾

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1 — Ey insanlar, Rabbınızdan sakının. Doğrusu kıyâmet saatının sarsıntısı büyük bir şeydir.

2 — Onu göreceğiniz gün; her emzikli emzirdiğini unutur, her yüklü yükünü düşürür. İnsanları sarhoş gibi görürsün. Oysa sarhoş değildirler, ama Allah'ın azâbı pek çetindir.

Kıyâmet Günü

Allah Teâlâ kullarına, kendinden sakınmalarını emreder ve onlara ilerde başlarına gelecek kıyâmet gününün korkularını, sarsıntılarını ve durumlarını haber verir. Müfessirler kıyâmet saatının sarsıntısı konusunda ihtilâf etmişlerdir : Bu; insanların kabirlerinden kalkıp kıyâmet arsalarında toplanmalarından sonra mıdır; yoksa insanlar kabirlerinden kalkmazdan önceki yeryüzünün sarsıntısından mı ibâret-

tir? Nitekim Allah Teâlâ bu husûsta başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Yer dehşetle sarsıldıkça sarsıldığı zaman. Yer bütün ağırlıklarını çıkardığı zaman.» (Zilzâl, 1-2), «Yer ve dağlar kaldırılıp bir vuruluşla birbirine çarpıldığında, işte o gün, olan olmuş (kıyâmet kopmuş) tur.» (Hâkka, 14-15), «Yer sarsıldıkça sarsıldığı zaman. Dağlar ufalandıkça ufalanıp, dağılmış toz haline gelmiştir.» (Vâkıa, 4-6).

Birtakım kimseler bu sarsıntının, dünya ömrünün sonunda ve kıyâmet saatı hallerinin başında olduğunu söylemişlerdir. İbn Cerîr der ki : Bize İbn Beşşâr... Alkame'den rivâyet etti ki : «Doğrusu kıyâmet saatının sarsıntısı büyük bir şeydir.» âyeti hakkında o : Bu sarsıntı kıyâmet saatından (kıyâmetin kopmasından) öncedir, demiştir. Bu görüşü İbn Ebu Hâtim de, Sevrî kanalıyla... Alkame'den rivâyetle zikretmiştir. Yine İbn Ebu Hâtim bu görüşün benzerinin Şa'bî, İbrâhîm ve Ubeyd İbn Umeyr'den de rivâyet edildiğini söyler. Ebu Küdeyne'nin Atâ'dan, onun da Âmir eş-Şa'bî'den rivâyetine göre; o, «Ey insanlar, Rabbınızdan sakının...» âyeti hakkında şöyle demiştir : Bu, kıyâmet gününden önce dünyadadır. İmâm Ebu Ca'fer İbn Cerîr, bu görüşte olanların dayanağını «Sûr Hadîsi»nde zikretmiştir. Bu hadîs Medîne halkının kadısı İsmâîl İbn Râfi' kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyet edilir ki, bu hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ gökler ve yerin yaratılmasını bitirdiğinde Sûr'u yarattı, onu İsrâfîl'e verdi. İsrâfîl onu ağzına koymuş, ne zaman emredileceğini beklemek üzere gözünü Arş'a dikmiş beklemektedir. Ebu Hüreyre : Ey Allah'ın elçisi, Sûr nedir? diye sordu da, efendimiz : Bir boynuzdur, buyurdu. Ebu Hüreyre : O nasıldır? diye sordu da, şöyle buyurdu : Büyük bir boynuzdur. Ona üç kere üflenecektir : Birincisi, korku üfürmesidir. İkincisi, yıkılma üfürmesidir. Üçüncüsü ise, âlemlerin Rabbı için kalkış üfürmesidir. Allah Teâlâ İsrâfîl'e birinci üfürmeyi emredecek ve : Korku üfürmesini üfür, buyuracak. Birinci üfürme ile gökler ve yeryüzü ahâlîsi, Allah'ın diledikleri dışında korkacaklar. Allah Teâlâ (ikinci kere) üfürmesini uzatmasını ve kesintisiz üfürmesini emredecek. İşte bu, Allah Teâlâ'nın hakkında : «Bunlar bir tek çığlık beklemektedirler ki, onun bir an gecikmesi yoktur.» (Sâd, 15) buyurduğu üfürmedir. Allah Teâlâ dağları yürütecek de dağlar serâb gibi olacak. Yeryüzü, halkıyla beraber sarsılacak. İşte bu; Allah Teâlâ'nın : «O gün bir sarsıntı sarsar.» (Nâziât, 6) buyurduğu üfürmedir. Yeryüzü dalgalı denizde yolunu şaşırmış ve batma tehlikesiyle karşı karşıya olan bir gemi gibi olacak. Dalgalar onu dövecek ve ahâlîsi ile beraber ters çevirecek. O, rûhların ağır gelip bir tarafa meylettirdikleri Arş'a asılı kandil gibi olacak. İnsanlar yeryüzü üzerinde uzanacaklar. Emzikli kadınlar emzirdikleri çocuklarını unutacak, hâmile kadınlar (doğurma

vakti gelmediği halde) yüklerini düşürecekler, çocuklar ihtiyarlayacak, şeytânlar kaçışarak uçacaklar ve nihâyet (yeryüzünün sonundaki) ülkelere varacaklar da, melekler onları karşılayıp yüzlerine vuracak ve onlar dönecekler. İnsanlar arkalarını dönüp kaçacaklar ve birbirlerine bağıracaklar. İşte bu, Allah Teâlâ'nın : «Ey kavmim, bağrışıp çağrışma gününden sizin için endîşe ediyorum. Arkanızı dönüp kaçacağınız gün... Allah'a karşı sizi koruyan bulunmaz. Allah kimi saptırırsa, onu doğru yola getirecek yoktur.» (Ğâfir, 32-33) buyurduğu durumdur. Onlar bu halde iken yeryüzü bir ülkeden diğer ülkeye kadar yarılıp çatlayacak ve onlar çok büyük bir korku yaşayacaklar. Bununla onlar, ancak Allah'ın bilebileceği bir üzüntüye gark olacaklar. Sonra göğe bakacaklar ki ne görsünler gök, erimiş bakır gibi olmuş. Sonra güneşi ve ayı tutulacak, yıldızları saçılacak. Sonra bu durum onlardan savılıp giderilecek. Allah Rasûlü (s.a.) buyurdu ki : Ölüler bundan hiç bir şeyi bilmeyecekler. Ebu Hüreyre : Allah Teâlâ'nın : «Sûr'a üfürüleceği gün, Allah'ın dilediklerinden başka göklerde olanlar da, yerde olanlar da korku içinde kalırlar.» (Neml, 87) âyetinde istisnâ ettikleri kimlerdir? diye sordu da, Allah Rasûlü şöyle buyurdu : Onlar şehîdlerdir. Korku ancak dirilere ulaşacaktır. Onlarsa diriler olup, Rabları katında rızıklanmaktadırlar. Allah Teâlâ onları bugünün kötülüğünden koruyacak, emniyette kılacaktır. Bu, Allah'ın yaratıklarının kötüleri üzerine göndereceği bir azâb, Allah Teâlâ'nın hakkında : «Ey insanlar, Rabbınızdan sakının. Doğrusu kıyâmet saatının sarsıntısı büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün; her emzikli emzirdiğini unutur. Her yüklü yükünü düşürür. İnsanları sarhoş gibi görürsün. Oysa sarhoş değildirler, ama Allah'ın azâbı pek çetindir.» buyurduğu haldir. Bu hadîsi Taberânî, İbn Cerîr, İbn Ebu Hâtim ve birçokları gerçekten uzun olarak rivâyet etmişlerdir. Bundan maksad bu hadîsin, sarsıntının kıyâmet gününden önce olduğuna delâlet etmesidir. Sarsıntının kıyâmete nisbet edilmesi, ona yakınlığından dolayıdır. Nitekim kıyâmetin alâmetlerinin ve benzerlerinin kıyâmete nisbet edilmesi de böyledir. En doğrusunu Allah bilir.

Diğerleri ise : Bu, kıyâmet günü arsalarda, kabirlerden kalkıldıktan sonra olacak bir korku, zelzele ve kaygıdır, demişlerdir. İbn Cerîr bu görüşü tercîh eder. Aşağıdaki hadîsleri bu görüşlerine delil getiriyorlar :

1 — İmâm Ahmed der ki : Bize Yahyâ'nın... İmrân İbn Huasyn'dan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.), seferlerinden birisinde ashâbı yürüyüşte birbirlerinden önde ve arkada oldukları bir sırada yüksek sesle : «Ey insanlar, Rabbınızdan sakının. Doğrusu kıyâmet gününün sarsıntısı büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün; her emzikli emzir-

diğini unutur, her yüklü yükünü düşürür. İnsanları sarhoş gibi görürsün. Oysa sarhoş değildirler, ama Allah'ın azâbı pek çetindir.» âyetlerini okumuş. Ashâbı bunu işitince, Allah Rasûlü (s.a.) nün bir şey söyleyeceğini anlayarak binitlerini hızlandırmışlar. Etrafında toplandıklarında Allah Rasûlü (s.a.) buyurmuş ki : Bilir misiniz bu hangi gündür? Bu, Âdem (a.s.) e nidâ olunacağı gündür. Rabbı ona nidâ eder ve : Ey Âdem, cehennemlikleri çıkar, buyurur. Âdem : Rabbım, cehennemliklerin çıkarılması da nedir? diye sorar da : Her binden dokuz yüz doksan dokuzu cehennemde, birisi cennettedir, buyurur. Hz. Peygamberin ashâbı sustular, içlerinde gülümsemekte olanlar gülümsemelerini kestiler. Allah Rasûlü (s.a.) bu durumu görünce : Müjdeler olsun size, çalışın. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan (Allah) a yemîn ederim ki muhakkak siz, iki yaratıkla berabersiniz. O ikisi ne ile beraber olurlarsa, onu çoğaltırlar : Ye'cûc ve Me'cûc ile Âdemoğullarından ve İblîs oğullarından helâk olanlar. Hz. Peygamberin ashâbının üzüntüsü gitti, Allah Rasûlü sonra şöyle buyurdu : Çalışın ve ferâh olun. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan (Allah) a yemîn olsun ki siz, insanlar içinde devenin böğründeki bir ben veya hayvanın iki kolunun iç kısmındaki tüysüz boğum gibisinden başka bir şey değilsiniz. Tirmizî ve Neseî, Sünen'lerinin «Kitâb et-Tefsîr» bölümlerinde hadîsi Muhammed İbn Beşşâr kanalıyla... Katâde'den yukarıdakine benzer şekilde rivâyet etmişler ve Tirmizî hadîsin hasen, sahîh olduğunu söylemiştir.

Tirmizî der ki : Bize İbn Ebu Ömer... İmrân İbn Husayn'dan rivâyet etti ki Hz. Peygamber «Ama Allah'ın azâbı pek çetindir.» kısmına kadar «Ey insanlar, Rabbınızdan sakının. Doğrusu kıyâmet gününün sarsıntısı büyük bir şeydir.» âyetleri nâzil olduğunda —ki bu âyetler Allah Rasûlüne, bir seferde iken nâzil olmuştur— şöyle buyurdu : Bu hangi gündür bilir misiniz? Onlar : Allah ve Rasûlü en iyi bilir, dediler de, şöyle buyurdu : O gün; Allah Teâlâ Âdem'e : Cehennemlikleri çıkar, buyuracağı gündür. Âdem : Rabbım, cehennemliklerin çıkarılması da nedir? diyecek de : Dokuz yüz doksan dokuzu ateşe, biri cennete, buyuracak. Müslümanlar ağlamaya başladılar da Allah Rasûlü (s.a.) : Orta yolu tutun, doğru olun. Hiç bir yükseliş yoktur ki hemen önünde bir câhiliyet olmasın. Bu sayı (dokuz yüz doksan dokuz kişi) câhiliyet devri ehlinden alınacak. Eğer tamâmlanırsa ne âlâ, değilse münâfıklardan tamâmlanacak. Siz ve diğer ümmetler, hayvanın iki kolunun iç kısmındaki tüysüz bir boğumun misâli veya bir devenin böğründeki bir ben misâli gibisiniz, buyurdu. Sonra şöyle devâm etti : Ben öyle umuyorum ki sizler, cennet ehlinin dörtte biri olacaksınız. Onlar tekbîr getirdiler. Muhakkak ben öyle umuyorum ki sizler, cennet ehli-

nin üçte biri olacaksınız, buyurdu, tekbîr getirdiler. Sonra : Muhakkak ben öyle umuyorum ki sizler, cennet ehlinin yarısı olacaksınız, buyurdu, yine tekbîr getirdiler. Râvî der ki : (Cennet ehlinin) üçte ikisi (olacaksınız.) buyurdu mu, buyurmadı mı bilmiyorum. Hadîsi İmâm Ahmed de, Süfyân İbn Uyeyne'den rivâyet etmiştir. Yine Tirmizî hadîsin hasen, sahîh olduğunu söyler. Hadîs Saîd İbn Ebu Arûbe kanalıyla... İmrân İbn Husayn'dan da rivâyet edilmiştir. İbn Ebu Hâtim de hadîsi Saîd İbn Ebu Arûbe kanalıyla... İmrân İbn Husayn'dan rivâyetle zikretmiştir. İbn Cerîr de Bündâr kanalıyla... Hasan'dan rivâyet ediyor ki o, şöyle demiştir : Bana ulaştığına göre Allah Rasûlü (s.a.) zorluk gazvesinden (Tebük gazvesinden) dönüşte, Medîne'ye yaklaştıklarında yanındaki ashâbına : «Ey insanlar, Rabbınızdan sakının. Doğrusu kıyâmet saatının sarsıntısı büyük bir şeydir...» âyetlerini okumuştur. Ve râvî hadîsi yukarıdaki (Tirmizî'nin rivâyet ettiği) İbn Cüd'ân hadîsine benzer şekilde zikretmiştir. En doğrusunu Allah bilir.

2 — İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Enes'ten rivâyetine göre; o, «Doğrusu kıyâmet saatının sarsıntısı büyük bir şeydir...» âyeti nâzil oldu, dedi ve hadîsi yukarıda Hasan'ın İmrân'dan rivâyet ettiği şekle benzer olarak zikretti. Şu kadar var ki o, (Âdemoğullarından ve İblîs oğullarından helâk olanlar ifâdesi yerine) : Cin ve insanların kâfirlerinden helâk olanlar, dedi. İbn Cerîr hadîsi Ma'mer kanalıyla uzunca rivâyet etmiştir.

3 — İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babam... İbn Abbâs'tan rivâyet etti ki o : Allah Rasûlü (s.a.) bu âyeti okudu... dedi ve hadîsi yukardakine benzer şekilde nakletti. Bu rivâyette şu fazlalık vardır : Muhakkak ben öyle umuyorum ki sizler, cennet ehlinin dörtte biri olacaksınız. Daha sonra : Muhakkak ben, sizin cennet ehlinin üçte biri olacağınızı umuyorum, buyurdu. Daha sonra da : Muhakkak ben sizlerin cennet ehlinin yarısı olacağınızı umuyorum, buyurdu da, onlar sevindiler. Bu hadîste şu fazlalık da vardır : Sizler ancak bir parçadan bir parçasınız.

4 — Bu âyetin (tefsîrinde) Buhârî der ki : Bize Ömer İbn Hafs... Ebu Saîd'den rivâyet eder ki Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur :

يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا آدَمُ فَيَقُولُ لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ فَيُنَادِي بِصَوْتٍ إِنَّ اللهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تُخْرِجَ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ بَعْثًا إِلَى النَّارِ قَالَ يَا رَبِّ وَمَا بَعْثُ النَّارِ قَالَ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ أُرَاهُ قَالَ تِسْعَمِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ فَحِينَئِذٍ تَضَعُ الْحَامِلُ حَمْلَهَا وَيَشِيبُ الْوَلِيدُ وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللهِ شَدِيدٌ فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَى النَّاسِ حَتَّى تَغَيَّرَتْ وُجُوهُهُمْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ تِسْعَمِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ

وَمِنْكُمْ وَاحِدٌ ثُمَّ اَنْتُمْ فِى النَّاسِ كَالشَّعْرَةِ السَّوْدَاءِ فِى جَنْبِ الثَّوْرِ الْاَبْيَضِ اَوْ كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِى جَنْبِ الثَّوْرِ الْاَسْوَدِ وَاِنِّى لَاَرْجُوا اَنْ تَكُونُوا رُبُعَ اَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا ثُمَّ قَالَ ثُلُثَ اَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا ثُمَّ قَالَ شَطْرَ اَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا

Kıyâmet günü Allah Teâlâ : Ey Âdem, buyurur. Âdem : Buyur Rabbımız, der. Ona bir sesle : Allah sana, zürriyetinden cehennemlikleri çıkarmanı emrediyor, diye nidâ olunur. Âdem : Rabbım, cehennemliklerin çıkarılması da nedir? der. Her binden dokuz yüz doksan dokuz, buyurur. İşte o zaman yüklü olan kadın yükünü düşürür, çocuk ihtiyarlar (saçı ağarır). İnsanları sarhoş gibi görürsün. Oysa sarhoş değildirler, ama Allah'ın azâbı pek çetindir. Bu, insanlara (Hz. Peygamberin ashâbına) çok ağır geldi ve yüz ifâdeleri değişti. Hz. Peygamber (s.a.) : Ye'cûc ve Me'cûc'dan dokuz yüz doksan dokuz, sizden bir. Sonra sizler, insanlar içinde beyâz bir öküzün böğründeki siyah bir kıl veya siyah bir öküzün böğründeki beyâz bir kıl gibisiniz. Muhakkak ki ben sizin, cennet ehlinin dörtte biri olacağınızı umuyorum, buyurdu, biz tekbîr getirdik. Sonra : Cennet ehlinin üçte biri buyurdu, biz tekbîr getirdik. Sonra : Cennet ehlinin yarısı, buyurdu, biz tekbîr getirdik. Buhârî hadîsi buradan başka yerlerde, Müslim ve Neseî Tefsîr'de muhtelif kanallardan olmak üzere A'meş'den rivâyet etmişlerdir.

5 — İmâm Ahmed der ki : Bize Ammâr İbn Muhammed'in... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Muhakkak Allah Teâlâ, kıyâmet günü bir nidâ eden diriltecek (gönderecek) de şöyle nidâ edecek : Ey Âdem, Allah Teâlâ senin zürriyetinden bir bölümünü ateşe göndermeni emrediyor. Âdem : Rabbım, onlar kimlerdir? diyecek de, ona : Her yüzden doksan dokuz, denilecek. Kavimden (ashâbın içinden) birisi : Bundan sonra bizden kurtulan kimdir ey Allah'ın elçisi? dedi de : Sizlerin, insanlar içinde devenin göğsünde bir ben gibisinden başka bir şey olmadığınızı biliyor musunuz? buyurdu. Hadîsi bu isnâd ile ve bu lafızlarla sâdece İmâm Ahmed rivâyet etmiştir.

6 — İmâm Ahmed der ki : Bize Yahyâ... Âişe'den, o da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyet etti ki o :

تُحْشَرُونَ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللهِ الرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ يَنْظُرُ بَعْضُهُمْ اِلَى بَعْضٍ فَقَالَ الْاَمْرُ اَشَدُّ مِنْ اَنْ يُهِمَّهُمْ ذَاكَ

Muhakkak siz, kıyâmet günü yalınayak, çıplak ve sünnetsiz ola-

rak haşrolunacaksınız, buyurdu da, Hz. Âişe : Ey Allah'ın elçisi, erkekler ve kadınlar birbirlerine bakmazlar mı? diye sordu. Allah Rasûlü : Ey Âişe, durum, onların bunu düşünemeyecekleri kadar şiddetlidir, buyurdu. Hadîsi Buhârî ve Müslim de Sahîh'lerinde tahrîc etmişlerdir.

7 — İmâm Ahmed der ki : Bize Yahyâ İbn İshâk... Hz. Âişe'den rivâyet ediyor ki o, şöyle anlatıyor : Ben : Ey Allah'ın elçisi, sevgili, sevgilisini kıyâmet günü hatırlamaz mı? diye sordum. Ey Âişe, üç şey sırasında ise hayır, buyurdu. Mîzân sırasında. Tâ ki ağır veya hafîf gelinceye kadar. İşte o zaman hatırlamaz. Kitabların uçuştuğu sırada ise sağından veya solundan verilinceye kadar yine hatırlamaz. Cehennemden bir şerâre çıktığı, onlara sarıldığı, hışımla üstlerine ilerlediği zaman yine hatırlamaz. Cehennemden çıkan bu şerâre : Üç kimse için görevlendirildim, üç kimse için görevlendirildim, üç kimse için görevlendirildim : Allah ile beraber başka bir tanrı iddiâ edenler için görevlendirildim. Hesâb gününe îmân etmeyenler için görevlendirildim. Her bir inâdçı zâlim için görevlendirildim, der ve onların üzerine kapanır, onları alevlerin içine çeker. Cehennem için kıldan ince, kılıçtan keskin bir köprü vardır. Üzerinde kancalar ve dikenler olup, Allah'ın dilediklerini yakalarlar. İnsanlar o köprü üzerinde bir göz açıp kapama gibi, şimşek gibi, rüzgâr gibi, at ve binitlerin en iyileri gibidirler. Melekler : Rabbımız kurtar, kurtar, derler. İçlerinde kurtuluşa ererek kurtulmuş olanlar, (kancalar ve dikenler tarafından) tırmalanmış, yaralanmış olarak, kurtulmuş olanlar, yüzü üzere ateşe yuvarlanmış olanlar vardır. Kıyâmet gününün korkularına dâir gerçekten bir çok hadîs ve eser vardır. Bu hadîs ve haberler buradan başka bir yerde verilecektir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «Doğrusu kıyâmet saatının sarsıntısı büyük bir şeydir.» Büyük bir durumdur, zor bir durumdur, korkutucu, rüsvây edici, ansızın geliveren bir durumdur, şaşılacak, korkulacak bir hâdisedir, buyurmuştur. Âyetteki «sarsıntı» gönülleri için meydana gelen korkudur ki Allah Teâlâ başka bir âyette : «İşte orada mü'minler imtihân edilmiş ve şiddetli bir sarsıntıyla sarsılmışlardı.» (Ahzâb, 11) buyurmuştur. Sonra Allah Teâlâ şöyle buyurur : «O'nu gördüğünüz gün her emzikli kadın emzirdiğini unutur.» Gördüğünün korkusuyla insanların kendisine en sevgili olanını, üzerine insanların en çok şefkât gösterdiğini unutur. Bu durumdan hayrete düşer de, emzirme halindeki çocuğunu bile unutur. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ, «yanında emzikli çocuğu olan kadın» anlamındaki (مرضع) buyurmamış, «çocuğu göğsünde emer haldeki emzikli kadın» anlamında (مرضعة) buyurmuştur. Burada emzikli kadının unutacağı emzirdiği çocuk, sütten kesmeden önce emzirilen çocuktur.

«Her yüklü (hâmile kadın korkunun şiddetinden hâmilelik süresinin tamâmlanmasından önce) yükünü düşürür. İnsanları (dûçâr kaldıkları durumun şiddetinden) sarhoş gibi görürsün. (Akılları gitmiş, zihinleri kaybolmuştur. Onları kim görse, onların sarhoşlar olduğunu sanır.) Oysa sarhoş değildirler, ama Allah'ın azâbı pek çetindir.»

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَيَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطَانٍ مَرِيدٍ ﴿٣﴾ كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ
تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابِ السَّعِيرِ ﴿٤﴾

3 — İnsanlardan kimi Allah hakkında bilmeden tartışır ve her azgın şeytânın ardına düşer.

4 — Onun aleyhinde şu hüküm yazılmıştır: O, kendisini dost edinen kimseyi saptırır ve alevli ateşin azâbına götürür.

Allah Hakkında Tartışanlar

Allah Teâlâ yeniden dirilmeyi yalanlayan, Allah'ın peygamberlerine indirdiklerine karşı çıkarak, sözünde, inkâr ve küfründe her bir insan ve cin şeytânlarının peşine düşerek Allah'ın ölüleri diriltmeye kâdir olduğunu inkâr edenleri zemmediyor. Bu; haktan yüz çeviren, bâtıla uyan, Allah'ın Rasûlüne indirmiş olduğu apaçık hakkı bırakarak sapıklık önderlerine, kendi arzu ve hevesleri ile bid'atlara çağıranlara uyan, sapıklık ve bid'at ehlinin durumudur. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ onlar ve benzerlerinin durumu hakkında şöyle buyurur: «İnsanlardan kimi Allah hakkında bilmeden (sıhhatlı bir bilgileri olmadan) tartışır ve her azgın şeytânın ardına düşer.» Allah Teâlâ'nın: «Onun aleyhinde şu hüküm yazılmıştır.» âyetinde Mücâhid'e göre; şeytân kasdedilmektedir. Yani takdîrî bir yazılışla onun eleyhinde şu hüküm yazılmıştır: O, kendisini dost edinen, kendisine tâbi olan kimseyi dünyada sapıklığa düşürür ve âhirette de alevli, yakıcı, elem verici cehennem azâbına götürür. Ebu Mâlik'den rivâyete Süddî, bu âyetin Nadr İbn Hâris hakkında nâzil olduğunu söyler. İbn Cüreyc de böyle söylemiştir. İbn Ebu Hâtim der ki: Bize Amr İbn Selem el-Basrî'nin... Ebu Kâ'b el-Mekkî'den rivâyetinde o, şöyle demiştir: Kureyş çirkeflerinden birisi: Bize Rabbınızdan haber ver: O altından mı, yoksa gümüşten mi, yoksa bakırdan mı? diye sormuştu da, gök öyle bir gür-

ledi ki bir de baktık beyninin tepesi önüne düşüverdi. Mücâhid'den rivâyetle Leys İbn Ebu Süleym şöyle diyor : Bir yahûdî geldi ve : Ey Muhammed, bana Rabbından haber ver : O, hangi şeydendir? İnciden mi, yoksa yâkuttan mı? dedi ve bir yıldırım gelip onu çarpıverdi.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِن كُنتُمْ فِى رَيْبٍ مِّنَ ٱلْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَٰكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ
عَلَقَةٍ ثُمَّ مِن مُّضْغَةٍ مُّخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِّنُبَيِّنَ لَكُمْ ۚ وَنُقِرُّ فِى ٱلْأَرْحَامِ مَا نَشَآءُ
إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوٓا۟ أَشُدَّكُمْ ۖ وَمِنكُم مَّن يُتَوَفَّىٰ وَمِنكُم
مَّن يُرَدُّ إِلَىٰٓ أَرْذَلِ ٱلْعُمُرِ لِكَيْلَا يَعْلَمَ مِنۢ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْـًٔا ۚ وَتَرَى ٱلْأَرْضَ هَامِدَةً
فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا ٱلْمَآءَ ٱهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنۢبَتَتْ مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ ﴿٥﴾ ذَٰلِكَ
بِأَنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلْحَقُّ وَأَنَّهُۥ يُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ وَأَنَّهُۥ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٦﴾ وَأَنَّ ٱلسَّاعَةَ ءَاتِيَةٌ لَّا رَيْبَ فِيهَا
وَأَنَّ ٱللَّهَ يَبْعَثُ مَن فِى ٱلْقُبُورِ ﴿٧﴾

5 — Ey insanlar, eğer dirilişten yana bir şüphede iseniz; gerçek şu ki; size açıkça gösterelim diye Biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra pıhtılaşmış bir kandan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem etten yarattık. İstediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde tutarız. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarırız. Böylece yetişip erginlik çağına gelirsiniz. Kiminiz öldürülür, kiminiz de bilirken hiç bir şey bilmez olsun diye ömrünün en fenâ zamanına geri itilir. Yeryüzünü kupkuru olarak görürsün. Ama Biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarır ve her çeşit güzel bitkiden çift çift yetiştirir.

6 — İşte böyle. Muhakkak ki Allah hakkın tâ kendisidir. Doğrusu, ölüleri O, diriltir. Ve O, her şeye kâdirdir.

7 — Kıyâmet saatı mutlakâ gelecektir onda hiç şüphe yoktur. Ve Allah, kabirlerde olanları diriltecektir.

Allah Teâlâ, yeniden diriltmeyi ve âhireti inkârla muhâlefet edenleri zikrettikten sonra, yaratmaya başlamasından müşâhede olunanla Allah'ın âhirete (insanları âhirette tekrâr diriltmeye) güç yetirici olduğuna delil getirir ve şöyle buyurur : Ey insanlar, şâyet öldükten sonra kıyâmet günü cesedler ve rûhların kalkmasından, tekrâr diriltilmelerinden şüphede iseniz; Biz sizi topraktan yarattık. Sizi yaratmasının aslı topraktandır. Âdem (a.s.) ondan yaratılmıştır. Sonra bir nutfe (sperma) den yarattık. Âdem'in neslini, az bir su olan nutfeden, sonra pıhtılaşmış bir kandan yaratmıştır. Nutfe, kadının rahminde yerleştiği zaman o halde orada kırk gün kalır. Ona kendisinden toparlanılacağı şeyler ilâve edilir, sonra bu, Allah'ın izni ile kırmızı bir kan pıhtısına döndürülür. Bu durumda kırk gün kalır. Sonra şekil değiştirir, şekli ve hatları olmayan bir parça ete dönüşür. Sonra şekillenmeye ve hatları belli edilmeye başlanılır. Ondan baş, iki el, göğüs, karın, iki uyluk, iki ayak ve diğer uzuvlar şekillendirilir. Bazan şekillendirilmeden ve hatları belli olunmadan kadın onu düşürür. Bazan da şekil ve hatları belli olmuş durumda atar. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «Gerçek şu ki; (Sizin de müşâhade ettiğiniz gibi onu) size açıkça gösterelim diye, yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem etten yarattık.» buyurmuştur. «İstediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde tutarız.» Bazan bu bir çiğnem et rahimde yerleşir, kadın onu atmaz ve düşürmez. Nitekim Mücâhid, «Yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem et.» kısmı hakkında : Bu, yaratılışı belirli ve belirsiz olan düşüktür, demiştir. Bir çiğnem et iken üzerinden kırk gün geçtiğinde Allah Teâlâ ona bir melek gönderir de, melek ona rûh üfürür ve Allah'ın dilediği şekilde güzel veya çirkin, erkek veya dişi olarak düzeltir. Rızkını, ecelini, mutlu mu yoksa mutsuz mu olduğunu yazar. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde A'meş kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan rivâyet edildiğine göre Allah Rasûlü (s.a.) nden —ki o doğru sözlü ve doğrulardandır— şöyle rivâyet etmiştir :

إِنَّ خَلْقَ أَحَدِكُمْ يُجْمَعُ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَرْبَعِينَ يَوْماً وَأَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ يَكُونُ عَلَقَةً مِثْلَهُ ثُمَّ يَكُونُ مُضْغَةً مِثْلَهُ ثُمَّ يُبْعَثُ إِلَيْهِ الْمَلَكُ فَيُؤْذَنُ بِأَرْبَعِ كَلِمَاتٍ فَيَكْتُبُ رِزْقَهُ وَأَجَلَهُ وَعَمَلَهُ وَشَقِيٌّ أَمْ سَعِيدٌ ثُمَّ يُنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ

Muhakkak sizden birinin yaratılışının anne karnında toplanması kırk gün kırk gecedir. Sonra aynı sürede bir kan pıhtısı, yine aynı sürede bir çiğnem et olur. Sonra ona melek gönderilir de, ona dört kelime bildirilir ve melek o kimsenin rızkını, ecelini, amelini, mutlu mu yoksa mutsuz mu olduğunu yazar. Sonra ona rûh üfürülür.

İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim, Dâvûd İbn Ebu Hind kanalıyla... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet ediyorlar ki o, şöyle demiştir : Nutfe rahimde yerleşince onu bir melek avucuna alır ve : Rabbım, yaratılışı belirli mi yoksa belirsiz mi? der. Eğer; belirsiz, denilirse o, insan olmaz ve rahimler onu kan olarak atar. Eğer : Yaratılışı belirli, denilirse melek : Rabbım, erkek mi, dişi mi? Mutlu mu, yoksa mutsuz mu? Eceli (ömrü) nedir? İzi (ameli) nedir? Nerede ölecektir? der. Nutfeye : Rabbın kim? denilir de, nutfe : Allah'tır, der. Sana rızık veren kimdir? denilir, Allah'tır, der. Ona : Ana Kitâb'a (Ümmü'l-Kitâb'a) git. Muhakkak sen, orada bu nutfenin kıssasını bulacaksın, denilir. Yaratılır da ömrünün sonuna kadar yaşar, rızkını yer, izine (ameline) basar. Nihâyet eceli gelince ölür, (ecelinin geldiği) o yerde defnolunur. Sonra Âmir eş-Şa'bî şu âyeti okumuştur : «Ey insanlar, eğer dirilişten yana bir şüphede iseniz; gerçek şu ki; size açıkça gösterelim diye Biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra pıhtılaşmış bir kandan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem etten yarattık.» O, bir çiğnem et olma durumuna ulaşınca, dördüncü yaratılışa döndürülür de, insan olur. Şâyet yaratılışı belirsiz ise rahimler onu kan olarak atar. Eğer yaratılışı belirli ise yaratmaya döndürülür.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Muhammed İbn Abdullah İbn Yezîd el-Mukrî'nin... Huzeyfe İbn Esîd'den —ki Huzeyfe hadîsi Hz. Peygamber (s.a.) e ulaştırır— rivâyetinde o, şöyle buyurmuştur : Nutfe rahimde kırk veya kırk beş gün kaldıktan sonra nutfenin yanına melek girer ve : Rabbım, mutlu mu, yoksa mutsuz mu? diye sorar. Allah Teâlâ buyurur ve iki melek yazarlar. O melek : Erkek mi, yoksa dişi mi? diye sorar, Allah Teâlâ buyurur, iki melek yazar. Sonra o melek o nutfenin amelini, eserini, rızkını ve ecelini yazar. Sonra sayfalar kapatılır da onda olan şey artırılmaz ve eksiltilmez. Müslim, bu hadîsi Süfyân İbn Uyeyne'den, başka bir kanaldan olmak üzere Ebu Tufeyl'den yukardakine benzer anlamda rivâyet etmiştir.

Allah Teâlâ : Sonra sizi bedeni, işitmesi, görmesi, duyuları kuvvetli ve aklı zayıf bir çocuk olarak çıkarırız, buyurur. Sonra Allah Teâlâ ona azar azar kuvvet verir, ona lutf ile davranır, ana-babasını gece ve gündüz ona karşı şefkâtli kılar. Bu sebepledir ki şöyle buyurmuştur : «Böylece yetişip erginlik çağına gelirsiniz.» Kuvvetleriniz, melekeleriniz mükemmelleşir ve artar, böylece görünüşü güzel gençliğin başlangıcına ulaşmış olursunuz. «(Kiminiz gençlik halinde öldürülür) kiminiz de bilirken hiç bir şey bilmez olsun diye ömrünün en fenâ zamanına (ihtiyarlığa, bunaklığa; kuvvet, akıl ve anlayış zayıflığına, düşünce ve mahâretlerin noksanlığına) geri itilir.» Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «Kiminiz de bilirken hiç bir şey bilmez olsun diye.» buyurmuştur. Ni-

tekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Allah O'dur ki, sizi güçsüz olarak yaratmıştır. Güçsüzlükten sonra kuvvetli kılmış, sonra da kuvvetliliğin ardından güçsüz ve ihtiyar yapmıştır. O, dilediğini yaratır. O Alîm'dir, Kadîr'dir.» (Rûm, 54).

Hâfız Ebu Ya'lâ İbn Ali İbn Müsennâ el-Mavsılî Müsned'inde der ki : Bize Mansûr İbn Ebu Müzâhim... Enes İbn Mâlik'den —Enes hadîsi merfû' olarak rivâyet etmiştir— rivâyetinde şöyle buyurmuştur : Doğan çocuk, sevâb ve günâh yazılacak çağa kadar bir iyilik işlerse bu, babasına veya annesine yazılır. Bir kötülük işlerse ne ona, ne de ana-babasına yazılır. Sevâb ve günâh yazılacak çağa ulaştığı zaman Allah Teâlâ onun hakkında kalemi yürütür, onunla birlikte olan iki meleğe onu sıkıca muhâfaza etmeleri emrolunur. İslâm'da kırk seneye ulaştığında, Allah Teâlâ onu şu üç musîbetten emîn kılar : Delilik, cüzzâm ve abraşlık hastalığı (alatenlilik). Elliye ulaştığı zaman Allah Teâlâ onun hesâbını hafîfletir. Altmışa ulaştığında Allah Teâlâ sevdiği şeyle kendine dönüşü ona bahşeder. Yetmişe ulaştığı zaman gök ehli onu sever. Seksene ulaştığında, Allah Teâlâ onun iyiliklerini yazar, kötülüklerinden vazgeçer. Doksana ulaştığı zaman Allah Teâlâ onun geçmiş ve gelecek günâhlarını bağışlar, âilesi efradı hakkında onu şefâatçı kılar. Yeryüzünde Allah'ın esîri olur. Bilirken hiç bir şey bilmez olsun diye ömrünün en fenâ zamanına ulaştığında, Allah Teâlâ onun sıhhatı halinde işlemiş olduğu hayırların bir mislini onun için yazar. Bir kötülük işlediğinde bu onun aleyhine yazılmaz. Bu, gerçekten garîb bir hadîstir ve bunda şiddetli bir münkerlik durumu da vardır. Bununla birlikte İmâm Ahmed İbn Hanbel Müsned'inde bu hadîsi merfû' ve mevkûf olarak rivâyet eder ve der ki : Bize Ebu Nadr... Enes'ten rivâyet etti ki o, şöyle demiştir : Müslüman bir kimse kırkına ulaştığı zaman Allah Teâlâ onu delilik, cüzzâm ve abraşlık gibi çeşitli musîbetlerden emîn kılar. Elliye ulaştığında Allah Teâlâ onun hesâbını yumuşatır. Altmışa ulaştığı zaman Allah Teâlâ ona kendisinin sevdiği şeyle dönüşü bahşeder. Yetmişe ulaştığında Allah Teâlâ onu sever ve gök ehline sevdirir. Seksene ulaştığında Allah Teâlâ onun iyiliklerini kabul buyurur, kötülüklerini siler. Doksanına ulaştığı zaman ise Allah Teâlâ onun geçmiş ve gelecek günâhlarını bağışlar ve ona : Yeryüzünde Allah'ın esîri, ismi verilir de âilesi hakkında şefâatçı kılınır. Sonra İmâm Ahmed İbn Hanbel : Bize Hâşim... Abdullah İbn Ömer İbn Hattâb'dan, o da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyet etti... diyerek yukardaki hadîsin benzerini zikreder. Yine İmâm Ahmed, Enes İbn İyâz kanalıyla... Enes İbn Mâlik'den rivâyet ediyor ki, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : İslâm'da kırk sene yaşamış olan hiç kimse yoktur ki Allah Teâlâ ondan şu üç çeşit belâyı çevirmiş olmasın : Delilik, cüz-

zâm ve abraşlık... Ve râvî yukardakinin aynı olarak hadîsin tamâmını zikretmiştir.

Hâfız Ebu Bekr el-Bezzâr, Abdullah İbn Şebîb kanalıyla... Enes İbn Mâlik'den rivâyet ediyor ki, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Müslüman olarak kırk sene yaşamış hiç bir kul yoktur ki; delilik, cüzzâm ve abraşlık gibi hastalıkları Allah ondan savmış olmasın. Elli seneye ulaştığı zaman Allah Teâlâ onun hesâbını yumuşatır. Altmış seneye ulaştığında, Allah Teâlâ kendisinin sevdiği şeyle kendine dönüşü ona bahşeder. Yetmişe ulaştığı zaman, Allah Teâlâ onun geçmiş ve gelecek günâhlarını bağışlar. Ona : Allah'ın esîri, adı verilir ve gök ehli onu sever. Seksene ulaştığında, Allah Teâlâ onun iyiliklerini kabul buyurur ve kötülüklerinden vaz geçer. Doksana ulaştığında ise Allah Teâlâ onun geçmiş ve gelecek günâhlarını bağışlar : Allah'ın yeryüzünde esîri, diye isimlendirilir ve âilesi hakkında şefâatçı kılınır.

Allah Teâlâ'nın : «Yeryüzünü kupkuru olarak görürsün...» kavli Allah Teâlâ'nın ölüleri diriltmeye kâdir olduğuna diğer bir delildir. Allah Teâlâ nasıl ölü, kupkuru ve içinde hiç bir nebât olmayan yeryüzünü diriltiyorsa, aynı şekilde ölüleri diriltmeye de kâdirdir. Katâde, âyetteki (هامدة) kelimesini; tozlu ve kurak, olarak; Süddî ise; ölü, olarak açıklamışlardır. «Ama Biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarır ve her çeşit güzel bitkiden çift çift yetiştirir.» Allah Teâlâ yeryüzüne yağmur indirdiği zaman ölümünden sonra dirilir, nebâtlarla harekete geçer, içindeki nem ile kabarır, muhtelif renk, tat, koku, şekil ve faydalarda olmak üzere değişik bitkileri, ekinleri ve meyveleri bitirir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «Her çeşit güzel (görünüşlü, hoş kokulu) bitkiden çift çift yetiştirir.» buyurmuştur. «İşte böyle. Muhakkak ki Allah, hakkın (dilediğini yapan müdebbir Yaratıcının) ta kendisidir.» Nasıl ölü yeryüzünü diriltip ondan bu çeşitli bitkileri yetiştirmişse, aynı şekilde o ölüleri de diriltir. «Ona can veren Allah, şüphesiz ki ölüleri de diriltir. Muhakkak ki O, her şeye kâdirdir.» (Fussilet, 39), «O'nun emri, bir şeyi murâd ettiği zaman, sâdece ona; ol, demektir. O da oluverir.» (Yâsîn, 82).

«Kıyâmet saatı mutlakâ gelecektir onda hiç şüphe yoktur. Ve Allah, kabirlerde olanları (çürümüş kemikler haline geldikten sonra tekrâr) diriltecek (ve yoktan onları var edecek) tir.» Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Kendi yaratılışını unutarak Bize bir misâl getirdi : Çürümüşken kemikleri diriltecek kimdir? dedi. De ki : Onları ilk defa yaratan diriltecektir. O, her türlü yaratmayı hakkıyla bilendir. Yemyeşil ağaçtan size ateş çıkartan O'dur. Siz ondan hemen yakıverirsiniz.» (Yâsîn, 78-80). Bu husûsta âyetler pek çoktur. İmâm Ahmed der ki : Bize Behz... Ebu Razîn Lakît İbn Âmir el-Ukay-

lî'den rivâyet etti ki o : Ey Allah'ın elçisi, kıyâmet günü herkes Rabbını görecek mi? Bunun Allah'ın yaratıkları içinde alâmeti nedir? demişti. Allah Rasûlü (s.a.) : Hepiniz aya ayrı ayrı bakmaz mısınız? buyurdu. Biz : Evet bakarız, dedik. Allah en büyüktür, buyurdu. Ben : Ey Allah'ın elçisi, Allah ölüleri nasıl diriltir? Bunun Allah'ın yaratıkları içinde alâmeti nedir? dedim. Kuraklıktan helâk olmuş bir vâdîye hiç rastlamadın mı? buyurdu. O : Evet rastladım, dedi. Sonra yeşillikler içinde dalgalanırken de ona uğradın mı? buyurdu, o yine; evet uğradım, dedi. İşte böylece Allah ölüleri diriltir ve yaratıkları içinde bunun alâmeti budur, buyurdu. Hadîsi Ebu Dâvûd ve İbn Mâce, Hammâd İbn Seleme kanalıyla rivâyet etmişlerdir. Yine İmâm Ahmed der ki : Bize Ali İbn İshâk'ın... Ebu Razîn el-Ukaylî'den rivâyetinde o, şöyle anlatmıştır : Allah Rasûlü (s.a.) ne geldim ve : Ey Allah'ın elçisi, Allah ölüleri nasıl diriltir? dedim. Senin arâzînden kurak bir yere uğrayıp, sonra aynı yere bitek iken uğradın mı? diye sordu. O : Evet, uğradım, dedi. İşte yeniden diriltilme de böyledir, buyurdu. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Muâz İbn Cebel'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Kim Allah'ın, apaçık gerçeğin ta kendisi olduğunu, kıyâmetin hiç şüphesiz geleceğini, Allah'ın kabirlerdekileri dirilteceğini bilirse; cennete girer.

İZÂHI

Ölümden sonra diriliş, var olan bir hayatın yeni baştan verilmesidir. Ve bu, beşerî ölçülere göre hayatı yeniden meydana getirmekten çok daha kolaydır. Ama Allah'ın kudretine göre kolay ve zor diye bir şey yoktur. Çünkü ilk baştan hayat vermekle sonradan canlandırmak arasında hiç bir ayrılık mevcûd değildir. Her ikisine de irâdenin bir kere teveccüh etmesi kâfîdir : «Onun buyruğu sâdece bir şeyi murâd ettiği zaman ona; ol, demektir, ve o oluverir.»

Ama Kur'ân-ı Kerîm insanları; kendi ölçülerine, mantık kâidelerine ve anlayışlarına göre muâheze ediyor. Kalblerini, gördükleri ve alıştıkları şeyleri düşünmeye yöneltiyor. O söylenen şeyler her an vukû bulmaktadır. Her sâniye cereyân etmektedir. Şâyet açık bir gözle sahîmî bir kalble, anlayışlı bir duyguyla çevrelerindeki şeylere baksalar her an cereyân eden o hârikaları görebilirler. Ama onlar bu hârikalarla karşılaşıyorlar veya yüzyüze geliyorlar. Fakat düşünüp uyanamıyorlar bir türlü.

Kimdir şu insanlar?... Necidirler?... Nereden gelmişlerdir?... Nasıl olmuşlardır?... Hangi merhalelerden geçmişlerdir?...

«Muhakkak ki Biz, sizi topraktan yarattık.» İnsan şu toprağın çocuğudur. Topraktan doğmuş, topraktan meydana gelmiş ve toprakta yaşamıştır. Onun bedenindeki bütün elementlerin aslı topraktandır. Ve toprak ananın unsurlarından meydana gelmiştir. Allah'ım... Sâdece Senin o toprağa verdiğin bilinmez sır ve üflediğin anlaşılmaz soluk sâyesinde şu toprakla insan birbirinden ayrılmıştır. Ama yine de insan topraktan meydana gelmiştir. Onun ana yapısı, iskeleti bütün varlığını topraktan almaktadır.

Peki toprakla insan arasında nasıl bir mesâfe vardır. Toprak ve o anlayışsız yığınlar nerdedir, o komple bir yaratılışa sâhip olan, çalışan ve hareket eden, etkileyen ve etkilenen, ayağıyla toprağa basan, gönlü ile semâlardan kanat geren, düşüncesiyle toprak ve madde ötesi âlemlerde gezinen şu üstün varlık nerededir?

Bu; korkunç, akıl almaz, kavranılmaz, derinliği ve buutları ölçülmez bir değişimdir. Toprakla insan arasındaki farklılık öldükten sonra diriltecek olan yüce kudretin varlığına şehâdet eder. Zâten bu yaratığı topraktan ilk defa da O yaratmamış mıydı?

«Sonra insan suyundan, sonra pıhtılaşmış bir kandan, sonra yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem etten yaratmışızdır. İstediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde tutarız. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarırız.»

O duygusuz ve katı ilk unsur olan toprak ile canlı «genler» den meydana gelen insan suyu arasında akıl almaz mesâfeler vardır. Dehşete kapılır insan ve en büyük sır işte burada gizlidir... Hayat sırrı milyarlarca seneden beri hâlâ insanoğlunun vâkıf olamadığı o korkunç sır. Ve yine milyonlarca yıldan beri her an milyonlarca kere tekrâr edilen katı topraktan canlı hücreler meydana getiren sayılmaz unsurların taşıdığı esrâr. Bunu tahayyül edip belirtmekten öte hiç bir şey yapamayız. İnsanoğlu ne kadar isterse istesin, o yaradılış ve inşâ sırrına muttali' olamaz. Ve imkânsızlık bâdirelerinde asılı kalır. Bir de bu pıhtılaşmış insan suyunun kan haline gelmesi muammâsı var. Ya o pıhtılaşmış kanın bir çiğnem ete dönüşmesi? Ve bir çiğnem kıpkızıl etin sonradan insan biçimine gelmesi?...

Nedir nutfe denilen o insan suyu? Bu suyun bir damlacığında binlerce canlı gen var. Bu binlerce genlerden sâdece birisi ana rahmindeki suda bulunan yumurtacığı aşılıyor, onunla buluşuyor ve rahmin duvarlarına asılıp kalıyor. İşte genler tarafından aşılanan bu yumurtacıkta... Kudret sâhibi Allah'ın kudretiyle rahmin bir duvarına yapışıp kalan şu küçük noktada... Evet o noktada gizli, gelecek olan insanın bütün husûsiyetleri. Nasıl bir beden yapısına sâhip olacağı, boyunun kısalığı veya uzunluğu, büyüklüğü ve küçüklüğü, güzelliği veya çir-

kinliği, sağlığı veya hastalığı... Hep o noktacıkta gizli. Aklî ve rûhî yapısı, duygu ve istekleri, arzu ve emelleri, kâbiliyet ve anormallikleri, sinir sistemî... Hepsi hepsi bu zerre misâli noktada gizli bulunuyor.

Bütün bunların, o rahmin duvarına tutunup asılan küçük noktada bulunduğunu kim düşünebilir, söylesen kim kabul eder?... Kim der ki bu zayıf, küçücük güçsüz zerrede koca bir kâinât gizli? Komple bir varlık olan insan mevcûd? Her ferdi diğerinden ayıran, yeryüzünde gelmiş geçmiş iki insanı aslâ birbirine benzetmeyen ve bütün yapısıyla denk kılmayan husûsiyetler mevcûd?...

Ve pıhtılaşmış kandan bir çiğnem ete geçiş... Hiç bir iz ve işâret taşımayan belli belirsiz bir kan parçasından sonra bir de bakıyorsunuz ki şekli belli bir yaratık doğuyor. Kemikten yapılmış bir iskelet ve bu iskeletin çevresini sarmış et parçacıkları. Şâyet bu bir çiğnem etin bir varlık olması takdîr buyurulmamışsa ana rahmi bir anda dışarı atıverir onu.

«Size belirtmek için.» Burası bir çiğnem et ile çocuk arasındaki istasyondur. Âyet-i kerîme bu noktayı bir cümle-i muterize ile «Size belirtmek için» diyerek ifâde ediyor. Yani o bir çiğnem etteki işârete uygun kudret delillerini size göstermek için böyle yapıyoruz. Tabiî bu ifâde Kur'an'daki edebî bir uygunluk çerçevesi dâhilinde vârid oluyor.

Bilâhare ana karnındaki yavrunun devrelerini anlatıyor. «İstediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde tutarız.» Allah'ın tamâmlanmasını murâd ettikleri doğum zamanına kadar rahimlerde karâr kılarlar. «Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarırız.» Birinci dönemle son devre arasında ne akıl almaz mesâfeler vardır!...

Zaman bakımından alışılageldiği gibi bu müddet dokuz aydır. Fakat bir damla menînin yapısıyla çocuğun yapısı arasındaki farklılık dokuz aylık mesâfeden çok hem de pek çok farklıdır. Çıplak gözle görülemeyen bir genle şu kompleksler yığını, birleşik bir yapıya sâhip olan organları belli, farklı işâret ve özelliklere sâhip bulunan, nitelik ve kâbiliyetleriyle, ayrı istek ve eğilimleriyle bambaşka hüviyete sâhip bulunan şu insan arasında akıl almaz farklar vardır.

Şüphesiz ki şuûrlu bir düşünce yapısına sâhip insanın ifâde edemeyeceği bu mesâfe karşısında huşû' ile eğilmesi, yaratıcı gücün huzûrunda defalarca secde etmesi gerekir. Ve âyet-i kerîme çocuğun kat'ettiği merhaleleri devâm ettiriyor. Işığı gördükten, büyük hârikaların yanında çok küçük kaldığı ve gözlerin kavrayamadığı o gizli yuvadan ayrıldıktan sonraki dönemleri anlatıyor.

«Böylece yetişip erginlik çağına gelirsiniz.» Kaslarınız gelişir, kafa yapınız gelişir, rûh bünyeniz tekâmül eder. Yeni doğan bir yavruyla ergin bir insan arasında ne büyük mesâfeler vardır. İkisi arasındaki

zaman farkı bu mesâfeleri ifâde etmekten âcizdir. Ama yaratıcı güce sâhip kudret eli bu küçük yavruya ergin insanın bütün husûsiyetlerini vermiştir. Zaman zaman meydana çıkacak gizli kâbiliyetlerin hepsini sunmuştur. Nitekim ana rahminin duvarlarına tutunmuş olan bir damlaya da çok önemsiz su iken bile doğan yavrunun bütün husûsiyetlerini vermiş idi :

«Kiminiz öldürülür, kiminiz de ömrünün en fenâ zamanına ulaştırılır ki bildiği halde bir şey bilmez olur.»

Ölen her canlının varacağı netîceye ulaşır. Ömrünün en fenâ zamanına ulaştırılana gelince bu sayfa hâlâ gözler önünde açık olarak durmaktadır. Bilgiden sonra, erginlikten sonra, idrâkten sonra ve bunca mükemmeliyetten sonra bir de bakıyorsunuz ki o bir çocuk haline döndürülmüş. Evet duygu ve heyecânlarıyla tâm bir çocuk... Düşünce ve bilgileriyle tıpkı bir çocuk... Çok basit şeylere sevinmesi ve çok basit şeyler için ağlamasıyla tâm bir çocuk... Hâfızası çocuk hâfızası gibi, hiç bir şey saklamaz ve hiç bir şeyi tutamaz. Hâdise ve olayları teker teker ele alıp aralarında ilgi kuramaması ve bu yüzden şuûrlu bir netîceye vardıramaması bakımından tıpkı çocuk gibi. Daha birisini öğrenirken bir diğerini unutması yönünden çocukla hiç farkı yok : «Ki bildiği halde bir şey bilmez olur.» Bir zamanlar hayâller kurduğu, uzun uzadıya düşüncelere daldığı, hattâ Allah'ın zâtı ve sıfatları konusunda boşu boşuna yaptığı tartışmaların ana dayanağını teşkîl eden bütün bilgisini, aklını ve düşüncesini kaybeder.

Bilâhare âyet-i kerîme saded hâricine çıkarak yaratıkların, canlıların, yeryüzünün ve bitkilerin meydana getirdiği bir tabloyu gözlerimiz önüne seriyor. Daha önce; yaratılış canlılarla ve insanlarla ilgili tablo gösterilmişti zâten :

«Yeryüzünü kupkuru olarak görürsün, ama Biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarır ve her çeşit güzel bitkiden çift çift yetiştirir.»

(هامدة) kelimesinin ifâde ettiği kuruluk, hayat ile ölüm arası bir şeydir. Sulanmamış toprak, bu kuru haliyle hayat ile ölüm arasını dile getirir. Canlılıkta ve canlı organizmada asıl element sudur. Toprağa su indiği zaman «harekete geçer ve kabarır.» Yüz yıllar boyu yapılan ilmî çalışmalar belirtmezden önce Kur'ân-ı Kerîm, suyun toprağı harekete geçirip kabartışını son derece güzel bir biçimde belirtmektedir. Kuru toprağa su indiği an toprak harekete geçer, içtiği sulardan kabarır ve gelişir. Ve sonra «her çeşit güzel bitkiden çift çift» yetiştirerek hayata doğru açılır. Toprağın kuraklıktan sonra canlanması, kapandıktan sonra açılmasından daha güzel bir hayat tablosu düşünülebilir mi?

İşte Kur'ân-ı Kerîm bütün hayat şekillerini bir tek âyette birleştirerek hepsinden aynı tarzda söz ediyor. Aralarındaki kuvvetli yakınlık, doğrusu çok garip bir husûstur. Hayat elementinin birliğine ve bunu sağlayan yaratıcı irâdenin tekliğine delâlet eder. Yeryüzünde bitkilerde, hayvanlarda ve insanlarda aynı irâdenin tecellîleri görülmektedir. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, X, 203-207)

——— oOo ———

وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُجَٰدِلُ فِى ٱللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَٰبٍ مُّنِيرٍ ﴿٨﴾ ثَانِىَ عِطْفِهِۦ لِيُضِلَّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ ۖ لَهُۥ فِى ٱلدُّنْيَا خِزْىٌ ۖ وَنُذِيقُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ عَذَابَ ٱلْحَرِيقِ ﴿٩﴾ ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمَتْ يَدَاكَ وَأَنَّ ٱللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿١٠﴾

8 — İnsanlardan öyleleri de vardır ki; bilmeden, doğruya götüren bir rehberi olmadan, aydınlatıcı bir kitâbı bulunmadan Allah hakkında tartışmaya girer.

9 — Allah yolundan saptırmak için, kibirlenerek, yanını eğip büker. Dünyada rüsvâylık onadır. Ve kıyâmet günü ona can yakıcı azâbı tattırırız.

10 — Ona: Bunlar senin yaptıklarından ötürüdür, denir. Yoksa Allah kullarına aslâ zulmedici değildir.

Bilgisizce Tartışanlar

Allah Teâlâ: «İnsanlardan kimi Allah hakkında bilmeden tartışır ve her azgın şeytânın ardına düşer.» âyetinde sapıklıkların, bilgisiz ve taklîdçilerin durumunu zikrettikten sonra, bu âyette de sapıklığa çağıran küfür ve bid'at liderlerinin durumunu zikreder ve buyurur ki: «İnsanlardan öyleleri de vardır ki; bilmeden, doğruya götüren bir rehberi olmadan, aydınlatıcı bir kitâbı bulunmadan, sıhhatlı bir akıl, açık ve sıhhatlı bir nakil olmaksızın mücerred kendi görüş ve arzusu ile Allah hakkında tartışmaya girer.» İbn Abbâs ve başkaları âyetteki «Yanını eğip büker.» kısmını: Hakka çağrıldığı zaman, ona karşı büyüklenerek yanını eğip büker, demişlerdir. Mücâhid, Katâde ve Mâlik, Zeyd İbn Eslem'den rivâyetle «Yanını eğip büker.» âyetini şöyle açıklamışlardır: Çağrılmış olduğu hak'tan büyüklenerek yüz çevirir ve boynunu

büker. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Mûsâ'da da, hani onu apaçık bir delille Firavun'a göndermiştik. O, erkânı ile birlikte yüz çevirmiş; ya bir büyücü, ya da bir delidir, demişti.» (Zâriyat, 38-39), «Onlara : Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin, denilince; münâfıkların senden büsbütün uzaklaştıklarını görürsün.» (Nisâ, 61), «Onlara : Gelin Allah'ın peygamberi sizin için mağfiret dilesin, denildiği zaman başlarını çevirdiler. Ve sen onların büyüklük taslayarak yüz çevirdiklerini gördün.» (Münâfikûn, 5). Lokmân da oğluna : «Kibirlenerek insanları küçümseyip onlardan yüz çevirme.» (Lokmân, 18) demiştir. Allah Teâlâ başka bir âyette ise şöyle buyurur : «Âyetlerimiz ona okunduğu zaman kulaklarında ağırlık var da işitmiyormuş gibi büyüklük taslayarak sırt çevirir. İşte ona çok acıklı bir azâbı müjdele.» (Lokmân, 7).

«Allah yolundan saptırmak için...» Bazıları bu cümlenin başındaki lâm harfinin âkıbet (sonuç) bildiren lâm olduğunu söylemiştir. Zîrâ bu lâm ile bazan bu anlam kasdedilir. Sebeb bildiren lâm olması da muhtemeldir. Burada inâdçılar kasdedilmiş olabileceği gibi, böyle yapan kimsenin, Allah tarafından insanları Allah yolundan saptırma cibilliyet ve fıtratı üzere yarattığı kimselerden kılınmış olması da düşünülebilir.

Sonra Allah Teâlâ buyurur ki : «Dünyadaki rüsvâylık, (zillet) onadır.» Nasıl ki o, Allah'ın âyetlerine karşı büyüklenmişse; Allah Teâlâ da dünyada ona zillet verir. Âhiretten önce onu bununla cezâlandırır. Zîrâ onun dünyadaki en büyük düşüncesi de ilminin ulaşabileceği en yüksek yer (onun anlayabileceği cezâlandırma) budur. «Ve kıyâmet günü ona, can yakıcı azâbı tattırırız. Ona (bir azarlama ve suçlama olarak) : Bunlar senin yaptıklarından ötürüdür, denir. Yoksa Allah kullarına aslâ zulmedici değildir.» Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur : «Onu yakalayın, cehennemin ortasına sürükleyin. Sonra azâb olarak başına kaynar su dökün. Tad bakalım, hani güçlü olan, değerli olan yalnız sendin. İşte bu, doğrusu şüphelenip durduğunuz şeydir.» (Duhân, 47-50). İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babam... Hasan'dan rivâyet eder ki o, şöyle demiş : Bana ulaştığına göre onları yakalayacak olan azâb, günde yetmiş bin kere yakılır.

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَىٰ حَرْفٍ ۖ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ ۖ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ
انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ ۚ ذَٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ ﴿١١﴾ يَدْعُو مِنْ

دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُ وَمَا لَا يَنفَعُهُ ذَٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٢﴾ يَدْعُو لَمَن ضَرُّهُ أَقْرَبُ مِن
نَّفْعِهِ لَبِئْسَ الْمَوْلَىٰ وَلَبِئْسَ الْعَشِيرُ ﴿١٣﴾

11 — İnsanlardan öyleleri de vardır ki; Allah'a bir yar kenarındaymış gibi kulluk eder. Ona bir iyilik gelirse yatışır, başına bir belâ gelirse yüzüstü döner. Dünyayı da âhireti de kaybetmiştir. İşte apaçık kayıp budur.

12 — O, Allah'ı bırakıp ta kendisine fayda ve zarar veremeyecek şeylere tapınır. İşte en derin sapıklık budur.

13 — Kendisine zararı faydasından daha yakın olana tapınır. Tapındığı şey ne kötü yardımcıdır, ne kötü yoldaştır.

Mücâhid, Katâde ve başkaları âyetteki (حرف) kelimesini; şüphe, ile açıklamıştır. Başkaları da bunu; taraf, ile açıklarlar. Dağın bir tarafı anlamına olmak üzere (حرف الجبل) denilir. Yani o kimse dine bir yönden girmiştir, bir kıyısından girmiştir. Eğer (onda) sevdiğini bulursa orada kalır, yerleşir, yatışır. Değilse çekip gider. Buhârî der ki : Bize İbrâhîm İbn Hâris'in... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o : «İnsanlardan öyleleri de vardır ki; Allah'a bir yar kenarındaymış gibi kulluk eder.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Kişi Medîne'ye gelirdi. Eğer (orada) karısı erkek çocuk doğurur, atı yavrularsa : Bu, sâlih bir dindir, derdi. Karısı doğurmaz, atları yavrulamaz ise : Bu, kötü bir dindir, derdi. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ali İbn Hüseyn'in... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle anlatmıştır : Bedevîlerden bazı kimseler Hz. Peygamber (s.a.) e gelir ve müslüman olurlardı. Ülkelerine döndükleri zaman yağmur, bolluk ve hayvanları için güzel yavrulama senesi bulurlarsa : Bizim şu dinimiz ne kadar sâlih bir dindir, derler ve ona sımsıkı yapışırlardı. Eğer kurak, kötü yavrulama ve kıtlık senesi bulacak olurlarsa : Bizim şu dinimizde hiç bir hayır yok, derlerdi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ peygamberine : «İnsanlardan öyleleri de vardır ki; Allah'a' bir yar kenarındaymış gibi kulluk eder. Ona bir iyilik gelirse yatışır, başına bir belâ gelirse yüzüstü döner.» âyetini indirdi. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî şöyle anlatıyor : Onlardan birisi Medîneye geldiği zaman şâyet orada bedeni sıhhat bulur, kısrağı güzel bir yavru doğurur, karısı erkek çocuk dünyaya getirirse, hoşnûd olur ve kalbi mutmain olur da : Şu dinim üzere olduğumdan beri hayırdan başka bir şey bulmadım, derdi. Eğer ona bir belâ gelirse, Medînenin acısı ona

ulaşır, karısı kız çocuk doğurur ve sadaka ona gelmekte gecikirse şeytân ona gelir ve : Allah'a yemîn olsun ki şu dinin üzere olduğundan bu yana başına kötülükten başka bir şey gelmedi, derdi. İşte fitne budur. Bu âyetin tefsîrinde Katâde, Dahhâk, İbn Cüreyc ve Selef'ten bir çokları da böyle söylemiştir.

Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem der ki : O, münâfıktır. Eğer dünyası onun için sâlih olursa ibâdete devâm eder, eğer dünyası onun için bozulur ve değişirse yüzüstü dönüp gider, ibâdete ancak dünyası için uygun gelecek şeylerde devâm ederdi. Ona bir musîbet, bir zorluk, bir deneme ve darlık gelirse; dinini terk eder ve küfre dönerdi. Mücâhid, «Yüzüstü döner.» kısmını; kâfir olarak döner gider, şeklinde açıklamıştır.

Allah Teâlâ : «Dünyayı da, âhireti de kaybetmiştir.» buyurur ki, dünyada hiç bir şey elde edememiştir. Âhirete gelince; mâdem ki yüce Allah'ı inkâr etmiştir; o halde orada da mutsuzluğun ve hakâretin en üst düzeyinde olacaktır. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «İşte apaçık kayıp budur.» buyurur. İşte bu, en büyük kayıp ve zarar eden bir alışverişitir.

«O, Allah'ı bırakıp ta kendisine fayda ve zarar veremeyecek şeylere tapınır.» Putlardan ve Allah'a eş tuttuklarından yardım, imdât ister, onlardan rızık taleb eder. Halbuki onlar kendisine ne bir fayda ne de bir zarar veremezler. «İşte en derin sapıklık budur. Kendisine zararı faydasından daha yakın olana tapınır.» Âhiretten önce dünyadaki zararı, âhiretteki faydasından ona daha yakın görünür. Âhirete gelince; oradaki zararı muhakkak ve kesindir.

«Tapındığı şey ne kötü yardımcıdır, ne kötü yoldaştır.» Âyetinde Mücâhid'in söylediğine göre; putlar, kasdedilmektedir. Yani onun Allah'ı bırakıp ta duâ ettiği şey ne kötü dost, ne kötü yardımcı, ne kötü yoldaştır. İbn Cerîr burada kasdedilenin : Kendisine bir iyilik geldiğinde yatışan, başına bir belâ geldiğinde yüzünü dönüp giden ve Allah'a bir yar kenarındaymış gibi kulluk edenin ne kötü amca oğlu ve arkadaş olduğu, görüşünü tercîh etmiştir. Mücâhid'in söylemiş olduğu : Burada maksad putlardır, görüşü sözün akışına daha yakın ve daha uygun olanıdır. En doğrusunu Allah bilir.

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿١٤﴾

14 — Muhakkak ki Allah, îmân edenleri ve sâlih ameller işleyenleri altından ırmaklar akan cennetlere koyar. Doğrusu Allah, istediğini yapar.

Allah Teâlâ sapıklık ehli ve mutsuzları zikrettikten sonra, peşinden mutlu ve iyi kişileri zikreder. Bunlar; kalbleri ile îmân eden, îmânlarını işleri ile doğrulayan, Allah'a yaklaştıran her çeşit sâlih amelleri işleyen, yasakları terk eden kimselerdir. İşte Allah Teâlâ, cennet bahçelerinde onlara üstün dereceleri, makâmları mîrâs olarak vermiştir. Allah Teâlâ diğerlerini saptırdığını, dalâlete düşürdüğünü, bunları da hidâyete erdirdiğini zikrettikten sonra : «Doğrusu Allah, istediğini yapar.» buyurmuştur.

مَن كَانَ يَظُنُّ أَن لَّن يَنصُرَهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ
لْيَقْطَعْ فَلْيَنظُرْ هَلْ يُذْهِبَنَّ كَيْدُهُ مَا يَغِيظُ ﴿١٥﴾ وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَاهُ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَأَنَّ اللَّهَ
يَهْدِي مَن يُرِيدُ ﴿١٦﴾

15 — Kim dünyada ve âhirette Allah'ın ona yardım etmeyeceğini sanıyorsa; yukarı bağladığı bir ipe kendini asıp sonra kessin de bir düşünsün bakalım; bu hîlesi kendisini öfkelendiren şeye engel olabilir mi?

16 — İşte böylece onu apaçık âyetler olarak indirdik. Muhakkak ki Allah, dilediğini hidâyete eriştirendir.

İbn Abbâs der ki : Kim Allah'ın Muhammed (s.a.) e dünyada ve âhirette yardım etmeyeceğini sanıyorsa; evinin tavanına bağlayacağı bir ipe kendini asıp sonra ayağını yerden kessin, kendini boğsun. Mücâhid, İkrime, Atâ, Ebu Cevzâ, Katâde ve başkaları da böyle söylemiştir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem ise «Yukarı bağladığı bir ipe kendini asıp...» âyetini şöyle açıklıyor : Göğe erişmeye tevessül etsin. Muhakkak ki yardım Muhammed'e ancak gökten gelmektedir. Sonra eğer gücü yeterse ayağını yerden kessin. İbn Abbâs ve ashâbının sözü anlam itibârıyla daha uygun ve daha açık, alay etme yönüyle daha beliğdir. Zîrâ anlam şöyledir : Kim Allah'ın Muhammed'e, kitâbına ve dinine yardımcı olmadığını sanıyorsa; gitsin ve kendini öldürsün. Eğer

kendisini öfkelendiren bu ise (bilsin ki) muhakkak Allah ona yardım edecektir. Zîrâ Allah Teâlâ başka bir âyette : «Şüphesiz ki Biz, peygamberlerimize ve îmân etmiş olanlara hem dünya hayatında, hem de şâhidlerin şehâdet edecekleri günde mutlakâ yardım ederiz. O gün zâlimlere ma'zeretleri fayda vermez. La'net onların, yurdun kötüsü de onlarındır.» (Ğâfir, 51-52) buyururken, burada da : «Bir düşünsün bakalım; bu hîlesi kendisini öfkelendiren şeye engel olabilir mi?» buyurmuştur. Süddî der ki : Burada Muhammed (s.a.) in durumundan onu öfkelendiren şey kasdedilmektedir. Atâ el-Horasânî der ki : Bir düşünsün baksın bakalım; göğsünde hissetmekte olduğu öfkeyi bu giderebilecek mi?

İşte böylece Kur'an'ı apaçık âyetler, (lafzı ve anlamı açık âyetler, Allah'tan insanlara karşı bir huccet) olarak indirdik. Muhakkak ki Allah, dilediğini hidâyete eriştiren dilediğini sapıklığa düşürendir. Bu husûsta tâm hikmet ve kesin huccet Allah'ındır. «O, yaptığından sorumlu değildir, fakat onlar sorumludurlar.» (Enbiyâ, 23). Ama Allah Teâlâ hikmeti, rahmeti, adâleti, ilmi, kahr u galabesi ve azameti ile O'nun hükmünü değiştirecek, geciktirecek hiç kimse yoktur. O, hesâbı çabuk görendir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَىٰ وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنَّ اللَّهَ
يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ ﴿١٧﴾

17 — Muhakkak ki Allah îmân edenler; yahûdîler, sâbiîler, hıristiyanlar, mecûsîler ve puta tapanlar arasında kıyâmet günü kesin hükmünü verecektir. Doğrusu Allah, her şeye şâhiddir.

Allah Teâlâ burada haber veriyor ki mü'minler ile onların dışındaki yahûdîler, sâbiîler —Bakara sûresinde bunlarla ilgili ta'rîf ve insanların onlar hakkındaki ihtilâflarını vermiştik— hıristiyanlar, mecûsîler ve şirk koşup ta Allah ile beraber Allah'ın dışındaki şeylere tapınanlar arasında muhakkak Allah «Kıyâmet günü kesin hükmünü verecektir.» Onlar arasında adâletle hükmedecektir. Kendisine îmân edenleri cennete, kendisini inkâr edenleri de ateşe koyacaktır. Muhakkak Allah onların işlerine şâhiddir, sözlerini muhâfaza etmektedir, içlerini ve gönüllerinin gizlediklerini iyi bilmektedir.

İZÂHI

Sâbiîler (الصابئون - الصابئين) : Kırâetlerin ekserîsinde «hemze» ile, Nâfi' ve Ebu Ca'fer kırâetlerinde de hemzesiz «essabîn, essabûn» okunur ki bunda ya «hemze»nin yaye kalbiyle veya aslında «hemze»siz olarak «sâbi»nin cem'i olmak üzere iki vecih mülâhaza olunmuştur.

Arapça hemze ile (قارئ) vezninde (صابئ) meşhûr bir dinden diğer bir dine çıkana denilir. Kâmûs'ta der ki : (صبأ - يصبأ وصبوءاً) dininden başka bir dine çıktı. (صبأت النجوم) nücum matla'ından çıktı, demektir. İbn Esîr de, Minhâc'ında der ki : Bir kimse dininden başka bir dine çıktığı zaman; (صبأ فلان) denilir. Kureyş'liler İslâm'a dâhil olanlara «masbû» ve müslümanlara «subât» derlerdi ki; Kâdî, kudât gibi sâbi'nin cem'idir. İlh. Sâbi ise gençlik cehâlet sevdâsıyla bir şey'e meyl ü mahabbet etmek mânâsına «sabv» ve «sabve»den ism-i fâildir ki, hevâî ve âşüfte demek gibidir. Bundan başka «sâbi'în» muhaffefi de olur. Fahruddîn Râzî demiştir ki : Hemze ile kırâet mânâyı tefsîre çok yakındır. Zîrâ ehl-i ilim; sâbiî; bir dinden çıkıp başka bir dine girendir, demişlerdir. Ebu Hayyân'ın ifâdesine göre de; meşhûr bir dinden çıkıp başka bir dine girendir. İşte bu mânâ, kelimenin tâm arapça olan mânâsıdır. Tâm arapça olan bu mefhûma nazaran sâbiîn ve sâbiûn; İslâm, Yahûdî ve Hıristiyan dinlerinden hâric olanlar, mânâsına bir ta'mîmi ifâde etmiş olur ki; mü'minler, yahûdîler, hıristiyanlar vesâire demek gibidir.

Sonra : Sâbie, sâbiîn, sâbiûn veya sâbîn ve sâbûn eski bir din veya özel mezhebe mensûb bir tâifeye, bir millete isim olarak ıtlâk edilir. Bu mânâya göre kelimenin aslı arapça olup olmadığı ihtilâflıdır. Arapça olduğuna göre zikrolunan (صابئ) veya sâbi mânâlarının birinden alınmadır. Arapça olmayıp Süryânî gibi diğer bir lisândan alınmış olduğuna göre ise aslı; sâbidir. Şit Aleyhisselâm'ın ikinci oğlu veya İdrîs Aleyhisselâm'ın oğlu olduğu iddiâ edilmiştir. Bu ihtilâfın netîcesine göre anlaşılıyor ki bunlar kendilerine sabiy demişlerdir. Arab da gerek bunlara ve gerek benzerlerine sapık veya nücûm-perest mânâsına sâbiî veya sâbî ıtlâk etmişlerdir.

Bunlar kimlerdir? Ve bu nasıl bir mezheb veya dindir? Kâmûs'ta : Sâbiûn Nûh Aleyhisselâm'ın dini üzere bulunduklarını zu'mederler ve kıbleleri, nısf-ı nehâr sırasında şimâl rüzgârının estiği yerdir, diyor. Tehzîb'de ise; sâbiûn bir kavmdir ki, dinleri Hıristiyan dinine benzer. Ancak kıbleleri Cenûb rüzgârının estiği yerdir. Ve Nûh Aleyhisselâm'ın dininde olduklarını söylerler, denmektedir. Müfessirlerin kısaca beyânlarına göre; bunlar Yahûdî ile Hıristiyan veya Yahûdî ile Mecûsî

veya Hıristiyan ile Mecûsî arasında bir tâifedir ki hem ehl-i kitâb denebilecek cihetleri veya sınıfı, hem de müşrik veya putperest denecek cihetleri veya sınıfı vardır. Diyânetlerinin aslı İdrîs veya Nûh Aleyhisselâm dini olduğu da söylenmiş, esâsında melâike veya nücûma kulluk ettikleri ve putperest oldukları da söylenmiştir. Anlaşılıyor ki; sâbiîlik esâs itibârıyla münzel olması melhûz ve fakat mürûr-i zaman ile felsefî ve siyâsî te'sîrler altında birçok inhirâf ve değişikliklere mâ'rûz olarak bir gizlilik veya bâtınîlik iktisâb etmiş eski bir mezhebdir. Ve en azından bunları ilk Sâbie ve son Sâbie olmak üzere mülâhaza ederek, yerine göre aralarındaki müşterek ve ayrı yönler bulunabilecektir. Tarihî nokta-i nazarla ilk Sâbie Hind'de ve eski Mısır'da Süryânî ve Kıldânî'lerde en çok bir farklılık ile câri olmuş bir mezhebdir. Ve mamafih bu mezhebi en ziyâde temsîl edenler; Süryânî ve Kildanî'lerdir. Eski Yunan ve Bizans dinleri de bunların bir inikâsıdır. Son Sâbie ise Beni İsrâîl, İran, Yunan, Roma ve sâire gibi muhtelif kültürler altında kalmış olan Süryânî ve Kildânî enkâzıdır ki kalıntıları Cezîre ve Musul taraflarındaki Nabatîler olmuştur. Abbâsîler devrinde Yunan eserlerini arapçaya tercüme eden Sâbit İbn Kurra gibi filozof ve mütercimler bunlardan idi. İbn Ebu Useybia'nın Uyûn el-Enbâ isimli eserinde : Ebu'l Hasan Sâbit İbn Kurra el-Harrânî, Harrân'da ikâmet eden Sâbie'den idi. Mezhebine müteallik olarak rüsûm, furûz ve sünene dâir, ölülerin tekfîn ve defînine dâir ve sâbiîlerin i'tikâdına dâir, tahâret ve necâsete dâir risâleleri vardır. Oğlu Sinân İbn Sâbit, Hermes'in kanunlarını arapçaya nakletmiştir. Ve deniliyor ki; sâbiûn'un nisbeti (صاب)'adır. Bu da İdrîs Aleyhisselâm'ın oğlu (طاط)'tır. İlh. diye mezkûrdur.

Şihâbüddin Ahmed İbn Fazlullah el-Ömerî, Mesâlik el-Ebsâr'ında ve Ebu'l-Fidâ Tarih'inde Ebu'l-Mağribî'nin kitâbında nakledildiğine göre, Ümmet-i Süryân en eski milletlerdendir. Ve bunların milletleri sâbiîn milletidir. Bunlar dinlerini Şit ve İdrîs Aleyhisselâm'dan aldıklarını söylerler. Şît'e atfeyledikleri kitabları vardır. Buna Suhuf-i Şît derler. Bunda kerem, şecâat, sıdk, garîbe taraftârlık gibi mekârim ve mehâsin-i ahlâk zikr ve emredilmiş ve kötülükler zikrolunup kaçınılması emrolunmuştur. Sâbiîn'in bir takım ibâdetleri de vardır. Ezcümle yedi vakit namazları vardır ki beş vakti müslümanlarınkine tevâfuk eder. Altıncısı kuşluk, yedincisi de gecenin tâm altıncı saatındadır. Namazları niyyet ve bir de başka bir şey karıştırılmamak i'tibârıyla müslüman namazına benzer. Rükû'suz ve sücûdsuz cenâze namazları da vardır. Otuz veya yirmi dokuz gün oruç da tutarlar, oruç ve iftârlarında hilâle riâyet ederlerdi. O sûretle ki fıtırlarında güneş, hamel burcuna dâhil olmuş bulunurdu ve gecenin son çeyreğinden güneşin kur-

sunun gurûbuna kadar oruç tutarlardı ve Hamse-i Mütehayyire denilen yıldızların şeref yuvalarına inişlerinde bir takım bayramları vardır. Ve Hamse-i Mütehayyire : Zuhal, Müşterî, Merîh, Zühre, Utârid'dir. Mekke'ye ta'zîm de ederler. Fakat Harrân zâhirinde bir yerleri vardır ki oraya haccederler ve Mısır Ehrâmına da tâ'zîm ederler. Ve bunların biri Şît İbn Âdem'in kabri, diğer biri Uhnuhun (İdrîs'in) kabri, biri de nisbet olundukları Sâbi İbn İdrîs'in kabri olduğu iddiâsındadırlar. Ve güneşin şeref burcuna giriş gününe ta'zîm ederler. İbn Hazm demiştir ki; Sâbiîlerin mensûb oldukları din; dinlerin en eskisi ve bir zamana kadar dünyada gâlib olanıdır. Nihâyet bir takım yenilikler ihdâs ettiler ve bunun üzerine Cenâb-ı Allah bunlara Hazreti İbrâhîm'i gönderdi.

Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal'inde dinler tarihi nokta-i nazarından der ki : İbrâhîm Aleyhisselâm zamanında bütün beşer fırkaları iki sınıfa râci' bulunuyordu : Sâbie, Hunefâ. Sâbie; biz ma'rifetullah'da ve Allah'a tâatı ve emirlerle hükümleri tanımakda bir mütavassıta muhtâcız. Lâkin o mütevassıt rûhânî olmak lâzımdır. Çünkü rûhânîler mukaddes, temiz ve Rabb'ül Erbâb'a yakındırlar. Cismânîler ise bizim gibi yerler, içerler ve bizim gibi beşere itâat ederseniz hüsrânda kalırsınız, derlerdi. Hanîfler de; biz beşeriz, ma'rifet ve taâtta beşer cinsinden bir mütevassıta muhtâcız, bir beşer ki tahâret ve ısmette, te'yîd ve hikmette derecesi mücerred rûhânîlerden daha yüksek olsun. Beşeriyeti haysiyyetiyle bize benzer, rûhâniyyeti cihetiyle bizden farklı olsun da; rûhâniyyeti tarafıyla vahiy alsın, beşeriyeti tarafıyla da insan türüne telkîn eylesin. Derlerdi ki : Kur'an'da yer alan «De ki : Tenzîh ederim Rabbımı, ben peygamber olarak gönderilmiş bir beşerden başkası değilim.», «De ki : Ben sâdece sizin gibi bir beşerim. Yalnızca bana vahy olunuyor.» âyetleri bu anlama işârettir. Fakat yalnız rûhânî tevassutu benimsemek isteyen Sâbie, sırf rûhâniyyâta iktısâr etmeye, doğrudan doğru ayınlarına tekarrub ederek onlardan bizzât telakkîyâtta bulunmaya da çâre bulamadılar. Binâenaleyh bir kısmı tuttular rûhâniyyâtın ma'bedlerine ilticâ ederek bunlardan istimdâda kalktılar ki bu ma'bedler, yedi gezegen ve bazı sâbit yıldızlar adına yapılmıştır. Bu sûretle Rûm Sâbie'sinin sığınağı gezegenler, Hind Sâbie'sinin sığınağı da sâbit yıldızlar oldu. Bir çoğu da ma'bedlerden şahıslara, yani yıldızların Rûm'da tabîatları, Hind'de havâsları nazar-ı i'tibâra alınarak astronomik şekillerine göre yapılan müşahhas timsâllerine tenezzül ettiler. Mücerred rûhâniyyet taassubu böyle zıddına dönüşüp canlı olan beşerin kendini unutarak rûhsuz cisimler önünde zillet içinde görünmeye müncer oldu. Ve bu, temsîlî rûhâniyyet sayıldı. Bunlar düşünemiyorlardı ki, bu temsîllerin dolayısıyla delâlet ettiği

rûhâniyyet mücerred rûhâniyyet değil, nihâyet beşerî rûhâniyyetin bir temsîli oluyordu. Fark edemiyorlardı ki; bu temsîller yıldızlardan ve onların rûhâniyyetlerinden evvel bir beşerî rûhun yanlış tasavvur ve temâyüllerinin sapıklığını ifâde ederler. İşte bunlardan «Ashâb-ı Heyâkil» denilen evvelki fırka yıldızperest, Ashâb-ı Eşhâs olan ikinci fırka da putperesttirler. İbrâhîm Aleyhisselâm her iki fırkayı kavlen ve fiilen kırarak müsâmahası ve kolay davranışıyla büyük bir millet ve ulu bir şerîat, sağlam bir din, doğru bir yol olan Hanîfliği takrîr ve ta'mîm etti. Onun evlâdından bulunan enbiyânın hepsi de bunu takrîr ediyorlardı. Özellikle şerîatımızın sâhibi Muhammed Mustafâ (Sallallahü Aleyhi Sellem) bu takrîrde en son noktaya ve en üst maksada erişti. Burada en şâyân-ı dikkat nokta şudur ki; tevhîd, hanîfliğin rükünlerinin en özelidir. Bunun için Kur'an'da zikrolunduğu her yerde hanîflik şirkin reddi ile birlikte zikredilmiştir. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, II, 1750-1754)

——— oOo ———

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ ﴿١٨﴾

18 — Göklerde ve yerde olanların; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğunun Allah'a secde ettiklerini görmüyor musun? İnsanların bir çoğu da azâbı hak etmiştir. Ve Allah'ın alçalttığı kimseyi yükseltebilecek yoktur. Şüphesiz ki Allah, ne dilerse yapar.

Allah Teâlâ, zâtının tek ve ortağı olmaksızın ibâdete müstehâk olduğunu, her şeyin isteyerek veya istemeyerek O'nun azameti karşısında secde ettiğini, secde etmeye tahsîs edilen her şeyin secdelerini haber veriyor. Başka bir âyette : «Allah'ın yarattığı şeylerin gölgelerinin sağa sola vurarak, boyun eğip Allah'a secde ettiklerini görmüyorlar mı?» (Nahl, 48) buyururken burada da şöyle buyurur : Göklerde meleklerin; yerde insanı, cini, hayvanları ve kuşları ile her çeşit canlının Al-

lah'a secde ettiğini görmüyor musun?», «O'nu hamd ile tesbîh etmeyen hiç bir şey yoktur.» (İsrâ, 44). Allah Teâlâ : «Güneş, ay ve yıldızların Allah'a secde ettiklerini görmüyor musun?» buyurmuştur. Bunlar özellikle ve ismen zikredilmişlerdir. Zîrâ Allah'ın dışında ibâdet edilen şeyler bunlardır. Allah Teâlâ, bunların da yaratıcılarına secde ettiklerini, onların yetiştirilip Allah'ın emrine müsahhar kılındıklarını beyân etmiştir. «Güneşe ve aya secde etmeyin. Eğer O'na ibâdet etmek isteyen kimselerseniz onları yaratmış olan Allah'a secde edin.» (Fussilet, 37). Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Ebu Zerr (r.a.) den rivâyet edilen bir hadîste o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) bana : Şu güneş nereye gider biliyor musun? diye sordu. Ben : Allah ve Rasûlü en iyi bilir, dedim. Şöyle buyurdu : Muhakkak o gider, Arş'ın altında secde eder, sonra emir bekler. Ona : Geldiğin yere dön, denilmesi yakındır. Müsned'de, Ebu Dâvûd'un Sünen'inde, Neseî ve İbn Mâce'deki Küsûf hadîsinde şöyle buyrulur : Muhakkak güneş ve ay Allah'ın yaratıklarından iki yaratıktır. Onlar birisinin ölümü veya hayatı için tutulmazlar. Fakat Allah Teâlâ yaratıklarından bir şeye tecellî ettiği zaman, o şey Allah'a boyun eğer. Ebul-Âliye der ki : Gökte hiç bir yıldız, güneş ve ay yoktur ki battığı zaman Allah için secdeye kapanmasın. Sonra kendisine izin verilinceye kadar secdeden ayrılmaz. Doğacağı yere dönünceye kadar sağ tarafında durur, yerini alır. Dağların ve ağaçların secdelerine gelince; bunların secdeleri gölgelerinin sağ ve sollarına meyletmesidir. İbn Abbâs'tan rivâyete göre o, şöyle demiştir : Bir adam geldi ve : Ey Allah'ın elçisi, bu gece rü'yâmda kendimi gördüm. Sanki bir ağacın arkasında namaz kılıyordum. Ben secde ettim. Ağaç da benim secdem üzerine secde etti. Onun şöyle dediğini işittim : Ey Allah'ım, bununla benim için katında mükâfât yaz. Benim bir günâhımı alçalt. Bunu benim için katında bir azık kıl. Kulun Dâvûd'dan kabul ettiğin gibi bunu benden kabul et. İbn Abbâs der ki : Hz. Peygamber (s.a.) bir secde âyeti okudu, sonra secde etti. (Secdede) o adamın ağacın sözü olarak haber verdiği gibi söylediğini işittim. Hadîsi Tirmizî, İbn Mâce ve Sahîh'inde İbn Hıbbân rivâyet etmişlerdir. Âyetteki (الدواب) kelimesi, bütün hayvanlardır. İmâm Ahmed'den rivâyet edilen bir hadîste belirtildiğine göre; Allah Rasûlü (s.a.), hayvanların sırtlarının minberler edinilmesini yasaklamıştır. Öyle binitler vardır ki; bineninden Allah'ı daha çok zikreder ve ondan daha hayırlıdır. «İnsanlardan birçoğunun Allah'a (isteyerek, seçerek ve bununla Allah'a tapınarak) secde ettiklerini görürsün. (Secdeden imtinâ' eden, yüz çeviren ve büyüklenen) bir çoğu da azâbı hak etmiştir. Ve Allah'ın alçalttığı kimseyi yükseltebilecek yoktur. Şüphesiz ki Allah, ne dilerse yapar.»

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ahmed İbn Şeybân er-Ramlî... Hz. Ali'den rivâyet eder ki o, şöyle demiştir : Ali'ye : Şurada bir adam irâde hakkında konuşuyor, denmişti. Hz. Ali ona : Ey Allah'ın kulu, Allah seni dilediği gibi mi yoksa senin dilediğin gibi mi yarattı? diye sordu. O : Dilediği gibi yarattı, dedi. Dilediği zaman mı yoksa senin dilediğin zaman mı seni hastalandırır, diye sordu. Bilakis dilediği zaman, dedi. O dilediği zaman mı yoksa sen dilediğin zaman mı sana şifâ verir? diye sordu. O dilediği zaman, dedi. Seni istediğin yere mi yoksa dilediği yere mi koyar? diye sordu. Bilakis dilediği yere, dedi. Hz. Ali şöyle dedi : Allah'a yemîn olsun ki eğer bundan başkasını söylemiş olsaydın, gözlerinin bulunduğu yere (kafana) kılıçla vururdum. Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuş : Âdemoğlu secde âyetini okuduğu zaman şeytân ağlayarak uzaklaşır, ayrılır ve şöyle der : Yazıklar olsun; Âdemoğlu secde ile emrolundu da, secde etti ve cennet onun oldu. Ben secde ile emrolundum da karşı geldim (secde etmekten imtinâ' ettim) cehennem benim için hak oldu. Hadîsi Müslim rivâyt etmiştir.

İmâm Ahmed der ki : Bize Hâşim oğulları kölesi Saîd ve Ebu Abdurrahmân el-Mukrî'nin... Ukbe İbn Âmir'den rivâyetlerine göre o, şöyle dermiş : Ey Allah'ın elçisi, Hacc sûresi Kur'an'ın diğer yerlerine iki secde ile mi üstün kılındı? dedim. Evet, kim onlarda secde etmezse; onları okumasın, buyurdu. Hadîsi Ebu Dâvûd ve Tirmizî, Abdullah İbn Lehîa kanalıyla rivâyet etmişlerdir. Tirmizî, hadîsin isnâdının sağlam olmadığını söyler. Ancak bu şüphelidir. Zîrâ İbn Lehîa, işitme kaydını açıkça belirtmiştir. İmâmlar onu çoğu kere tedlîs ile ayıplarlar. Ebu Dâvûd, Merâsil'de der ki : Bize Ahmed İbn Amr İbn es-Serh'in... Hâlid İbn Ma'dân'dan rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Hacc Sûresi, Kur'an'ın (diğer) sûrelerine iki secde ile üstün kılındı. Ebu Dâvûd hadîsin başka kanallardan rivâyetini kasdederek bu hadîsin müsned olduğunu söylerse de bu, sahîh değildir. Hâfız Ebu Bekr (İbn İbrâhîm İbn İsmâîl el-Cürcânî eş-Şâfiî) el-İsmâîlî der ki : Bize İbn Ebu Dâvûd'un... Ebu Cehm'den rivâyetine göre Hz. Ömer, Câbiye'de iken Hacc sûresini okumuş ve iki kere secde etmiş; Muhakkak ki bu (sûre), iki secde ile üstün kılınmıştır, demiştir. Ebu Dâvûd ve İbn Mâce'nin Hâris İbn Saîd el-Utekî kanalıyla... Amr İbn el-Âs'tan rivâyetlerinde Allah Rasûlü (s.a.) Amr İbn el-Âs'a Kur'an'dan on beş secde okutmuştur. Bunlardan üçü el-Mufassal (gurubundaki) sûrelerdedir. Hacc sûresinde de iki secde vardır. Bütün bunlar birbirini kuvvetlendiren şâhidlerdir.

هَٰذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ ۖ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِّن نَّارٍ يُصَبُّ مِن
فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ ﴿١٩﴾ يُصْهَرُ بِهِ مَا فِي بُطُونِهِمْ وَالْجُلُودُ ﴿٢٠﴾ وَلَهُم مَّقَامِعُ مِنْ
حَدِيدٍ ﴿٢١﴾ كُلَّمَا أَرَادُوا أَن يَخْرُجُوا مِنْهَا مِنْ غَمٍّ أُعِيدُوا فِيهَا وَذُوقُوا عَذَابَ
الْحَرِيقِ ﴿٢٢﴾

19 — Bunlar çekişen iki düşman gruptur. Rabları hakkında çekişmişlerdir. O küfredenler için ateşten elbiseler kesilmiştir. Başları üstünden de kaynar su dökülecektir.

20 — Bununla karınlarındakiler ve derileri eritilir.

21 — Demir kamçılar da onlar içindir.

22 — Ne zaman oradan, oradaki ıztırâbdan çıkıp kurtulmak isteseler; her defasında oraya geri çevrilirler. Yakıcı azâbı tadın, denir.

Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Ebu Miclez kanalıyla... Ebu Zerr'den rivâyete göre o, «Bunlar çekişen iki düşman gruptur. Rabları hakkında çekişmişlerdir.» âyeti Hamza ve iki arkadaşı ile Utbe ve iki arkadaşı hakkında Bedir günü mübâreze ettiklerinden ötürü nâzil olmuştur. Bu âyetin tefsîrinde Buhârî'nin lafzı böyledir. Sonra Buhârî der ki : Bize Haccâc İbn Minhâl'in... Ali İbn Ebu Tâlib'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Rahmân'ın huzûrunda kıyâmet günü hasımlaşmak üzere diz çökeceklerin ilki benim. (Râvî) Kays der ki : Onların hakkında «Bunlar çekişen iki düşman gruptur. Rabları hakkında çekişmişlerdir.» âyeti nâzil oldu. Bunlar Bedir günü mübâreze edenlerdir ki Hz. Ali, Hz. Hamza ve Ubeyde ile Şeybe İbn Rabîa, Utbe İbn Rabîa ve Velîd İbn Utbe'dir. Hadîsi sâdece Buhârî tahrîc etmiştir.

Katâde'den rivâyetle Saîd İbn Ebu Arûbe «Bunlar çekişen iki düşman gruptur. Rabları hakkında çekişmişlerdir.» âyeti hakkında şöyle diyor : Müslümanlar ve kitab ehli çekiştiler de, kitab ehli : Bizim peygamberimiz sizin peygamberinizden öncedir. Bizim kitabımız sizin kitabınızdan öncedir. Biz Allah'a sizden daha lâyığız, dediler. Müslümanlar da : Bizim kitabımız bütün kitablar hakkında hüküm vermiştir. Bizim peygamberimiz peygamberlerin sonuncu-

sudur. Biz Allah'a sizden daha lâyığız, dediler. Allah Teâlâ İslâm'ı ona düşmanlık edenlere üstün kıldı ve : «Bunlar çekişen iki düşman gruptur. Rabları hakkında çekişmişlerdir.» âyetini indirdi. Avfî de İbn Abbâs'tan böyle rivâyet etmiştir. Şu'be'nin Katâde'den rivâyetinde o, «Bunlar çekişen iki düşman gruptur. Rabları hakkında çekişmişlerdir.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Doğrulayan (tasdîk ehli) ve yalanlayandır. Bu âyet hakkında Mücâhid'den rivâyetle İbn Ebu Necîh der ki : Bu, ölümden sonra dirilme hakkında çekişen kâfir ve mü'minin misâlidir. Yine İbn Ebu Necîh'in rivâyetinde Mücâhid ve Atâ' bu âyet hakkında : Onlar mü'minler ve kâfirlerdir, demişlerdir. İkrime «Bunlar çekişen iki düşman gruptur. Rabları hakkında çekişmişlerdir.» âyeti hakkında der ki : Bunlar cennet ve cehennemdir. Cehennem : Beni cezâ için kıl, derken cennet de : Beni rahmet için kıl, der. Mücâhid ve Atâ'nın, buradan maksadın kâfirler ve mü'minler olduğuna dâir sözü, bütün bu sözleri içine almakta, Bedir günü kıssası ile başkalarını da içermektedir. Muhakkak ki mü'minler Allah'ın dininin muzaffer olmasını isterler. Kâfirler ise îmân nûrunu söndürmek, hakkı yalnız bırakmak ve bâtılı gâlib getirmek isterler. İbn Cerîr'in de tercîh ettiği görüş bu olup, bu görüş güzeldir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «O küfredenler için ateşten elbiseler kesilmiştir.» buyurmuştur. Saîd İbn Cübeyr : Bakırdan elbiseler kesilmiştir. Bakır, kızdırıldığı zaman eşyâ içinde harâreti en şiddetli olandır, der.

«Başları üstünden de kaynar su dökülecektir. (Başlarına kaynar su döküldüğü zaman) bununla karınlarındakiler ve derileri eritilir.» Saîd der ki : O, eritilmiş bakırdır. Karınlarındaki yağları ve organları eritir. İbn Abbâs, Mücâhid, Saîd İbn Cübeyr ve başkaları da böyle söylemiştir. Aynı şekilde derileri de erir. İbn Abbâs ve Saîd : (Derileri de eriyip) dökülür, demişlerdir. İbn Cerîr der ki : Bana Muhammed İbn Müsennâ... Ebu Hüreyre'den, o da Hz. Peygamberden rivâyet eder ki o, şöyle buyurmuştur : Muhakkak kaynar su onların başlarına dökülür de kafatasına işler, geçer, nihâyet içine, karnına varır. İçinde olan şeyleri parçalar ve nihâyet ayaklarına ulaşır. İşte erime budur. Sonra eski haline çevrilir. Hadîsi Tirmizî de İbn Mübârek kanalıyla rivâyet etmiş, hasen ve sahîh olduğunu söylemiştir. İbn Ebu Hâtim de babası kanalıyla... İbn Mübârek'den bu hadîsi rivâyet eder. Sonra İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ali İbn Hüseyn'in... Abdullah İbn es-Sırrî'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Melek ona bir kabı harâretinden dolayı iki kıskaç ile taşıyarak gelir. Onun yüzüne yaklaştırdığı zaman tiksinir. Melek yanındaki demirden bir kamçıyı kaldırır ve bununla onun başına vurur da, beynini boşaltır. Sonra kabı onun beyninden aşağı döker, bu beyninden karnına ulaşır. İşte Allah Teâlânın : «Bununla ka-

rınlarındakiler ve derileri eritilir.» kavli budur.Allah Teâlâ : «Demir kamçılar da onlar içindir.» buyurur ki; İmâm Ahmed şöyle diyor : Bize Hasan İbn Mûsâ'nın... Ebu Saîd'den, onun da Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyetinde o, şöyle buyurmuştur : Şâyet demirden bir kamçı yeryüzüne konulmuş olsa, insan ve cinler onu yerden kaldırmak için toplansalardı, onu yerden kaldıramazlardı. Yine İmâm Ahmed der ki : Bize Mûsâ İbn Dâvûd... Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyet eder ki Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Demirden bir kamçıyla dağa vurulmuş olsaydı; paramparça olur, sonra eski haline dönerdi. Şâyet cehennemdekilerden akan kan ve irinden bir kova dünyaya dökülmüş olsaydı, yeryüzü halkını kokuştururdu. İbn Abbâs «Demir kamçılar da onlar içindir.» âyeti hakkında der ki : Bununla (onlara) vururlar da karşısına gelen, isâbet ettiği her organ düşer. (İşte o zaman) helâk olalım, diye duâ ederler.

Allah Teâlâ : «Ne zaman oradan, oradaki ıztırâbdan çıkıp kurtulmak isteseler; her defasında oraya geri çevrilirler.» buyurur. A'meş Ebu Zabyân'dan, o da Selmân'dan rivâyet eder ki o : Ateş simsiyahtır. Onun alev ve korları aydınlanmaz, demiş sonra : «Ne zaman oradan, oradaki ıztırâbdan çıkıp kurtulmak isteseler; her defasında oraya geri çevrilirler.» âyetini okumuştur. Zeyd İbn Eslem de, «Ne zaman oradan, oradaki ıztırâbdan çıkıp kurtulmak isteseler; her defasında oraya geri çevrilirler.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Bana ulaştığına göre cehennem ehli cehennemde teneffüs edemeyeceklerdir. Fudayl İbn İyâz der ki : Allah'a yemîn olsun ki çıkma ümidleri olmayacaktır. Zîrâ eller ve ayaklar sımsıkı bağlıdır. Fakat ateşin alevleri onları yükseltecek, demir kamçılar onları geri çevirecektir. Allah Teâlâ'nın : «Yakıcı azâbı tadın, denir.» âyeti; «Onlara : Yalanlayıp durduğunuz ateşin azâbını tadın, denir.» (Secde, 20) âyeti gibidir. Buranın anlamı şudur ki; onlar, söz ve fiilî olarak azâbla alçaltılacaklardır.

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ
يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ ﴿٢٣﴾ وَهُدُوا
إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ ﴿٢٤﴾

23 — Muhakkak ki, Allah, îmân edip sâlih ameller işleyenleri altından ırmaklar akan cennetlere koyar. Orada

altun bilezikler ve inciler takınırlar. Ve oradaki elbiseleri ipektendir.

24 — Onlar sözün en güzeline alıştırılmışlar ve övülmeye lâyık olan Allah'ın doğru yoluna iletilmişlerdir.

Allah Teâlâ, cehennem ehlinin durumunu —Allah onların durumundan bizi korusun— ve onların içinde bulundukları azâbı, cezâyı, yakıcı azâbı, bukağıları ve onlar için hazırlanan ateşten elbiseleri zikrettikten sonra, cennet ehlinin durumunu zikreder. Allah'tan fazlı ve keremi ile bizi cennete koymasını dileriz. Buyurur ki : «Muhakkak ki, Allah, îmân edip sâlih ameller işleyenleri altından ırmaklar akan cennetlere koyar.» Cennetin ortalarından, kenar ve kıyılarından, ağaçlarının ve köşklerinin altından ırmaklar kaynar. Cennet ehli onları diledikleri ve istedikleri yere çevirirler. «Orada (ellerine) altun bilezikler ve inciler takınırlar.» Üzerinde ittifâk olunan (sıhhatı müttefekun aleyh olan) bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Mü'minin süsü, zîneti abdestin ulaştığı yere kadar ulaşır. Kâ'b el-Ahbâr der ki : Cennette öyle bir melek vardır ki ismini vermek isteseydim, onun ismini söylerdim. Allah'ın yarattığı günden beri kıyâmet gününe kadar cennet ehli için süs, zînet eşyâsı döker. Şâyet ondan bir bilezik ortaya çıkarılmış olsaydı; güneşin, ayın nûrunu kapattığı gibi güneşin şûasını kapatırdı.

Allah Teâlâ : «Ve oradaki elbiseleri ipektendir.» buyurur ki; cehennemlikler için ayrılan, kesilen (ateşten) elbiselere mukâbil bunların elbiseleri ak atlas ve kızıl atlas ile ipektendir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyrulur : «Üzerlerinde ince yeşil ipekli, parlak atlastan elbiseler vardır. Gümüşten bileziklerle süslenmişlerdir. Rabları onlara tertemiz bir içecek içirmiştir. İşte bu, size işlediklerinizin karşılığıdır. Sa'yiniz meşkûr olmuştur.» (İnsân, 21-22). Sahîh bir hadîste de :

لَا تَلْبَسُوا الْحَرِيرَ . فَإِنَّهُ مَنْ لَبِسَهُ فِي الدُّنْيَا ، لَمْ يَلْبَسْهُ فِي الْآخِرَةِ

İpekli giymeyin. Zîrâ her kim dünyada ipekli giyerse onu âhirette giyemeyecektir, buyrulmuştur. Abdullah İbn Zübeyr der ki : Kim âhirette ipek giymemişse, cennete de girmemiştir. Allah Teâlâ : «Ve oradaki elbiseleri ipektendir.» buyurur. Allah Teâlâ'nın : «Onlar sözün en güzeline alıştırılmışlardır.» kavli şu âyetleri gibidir : «Îmân edenler, sâlih amel işleyenler altlarından ırmaklar akan cennetlere konulurlar. Rablarının izni ile orada ebediyyen kalırlar. Onların birbirine

sağlık temennîleri de; Selâm'dır.» (İbrâhîm, 23), «Melekler her kapıdan yanlarına gelir. Sabrettiğiniz için selâm size. Burası dünyanın ne güzel karşılığıdır, derler.» (Ra'd, 23-24), «Orada boş bir laf, günâha sokacak bir şey işitmezler. Yalnız selâma karşılık selâm işitirler.» (Vâkıa, 25-26). Onlar güzel söz işitecekleri bir yere iletilirler. «Orada sağlık ve selâmla karşılanırlar.» (Furkân, 75) Cehennem ehlinin kendilerini dehşete düşürecek ve onları cezâlandıracak söz ile alçaltılacakları gibi bir duruma dûçâr olmayacaklardır. Cehennem ehline (bunlarınkinin aksine) : «Yakıcı azâbı tadın, denilecektir.»

Allah Teâlâ : «Övülmeye lâyık olan Allah'ın doğru yoluna iletilmişlerdir.» buyurur ki Allah'ın kendilerine bahşetmiş ve ihsân etmiş olduğu nimetlerine karşılık Rablarına hamd edecekleri bir yere eriştirilmişlerdir. Nitekim sahîh bir hadîste belirtildiğine göre : Onlara nefes alıp vermenin ilhâm olunduğu gibi, tesbîh ve hamd etme de ilhâm olunacaktır. Müfessirlerden bazısı, «Onlar sözün en güzeline alıştırılmışlardır.» âyetinde Kur'an'ın kasdedildiğini söyler. Buradan «Lâilâhe İllâllah.» sözünün kasdedildiği de, meşrû' kılınan zikirlerin kasdedildiği de söylenmiştir. «Övülmeye lâyık olan Allah'ın doğru yoluna iletilmişlerdir.» sözünden ise, dünyadaki dosdoğru yol kasdediliyor. Bütün bunlar bizim zikrettiklerimize zıd değildir. En doğrusunu Allah bilir.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَن يُرِدْ فِيهِ بِإِلْحَادٍ بِظُلْمٍ نُّذِقْهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢٥﴾

25 — Muhakkak ki o küfredenlere, Allah'ın yolundan ve yerli, yolcu bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Harâm'dan alıkoyanlara ve orada zulm ile ilhâda yeltenenlere elîm bir azâbtan tattırırız.

O Küfredenler

Allah Teâlâ, mü'minleri Mescid-i Harâm'a gelmekten ve orada hacc farzlarını yerine getirmekten alıkoyan ve kendilerinin Mescid-i Harâm'ın dostları olduğunu iddiâ eden kâfirlerin bu iddiâlarını reddeder. «Hem O'nun dostu değillerdir. O'nun dostları ancak müttakîlerdir, ama onların çoğu bilmezler.» (Enfâl, 34). Bu âyet, sûrenin Medîne'de nâzil olduğuna delildir. Nitekim Bakara sûresinde de : «Sana ha-

râm aydan ve onda savaştan soruyorlar. De ki : O ayda savaşmak; büyük bir günâhtır. Fakat insanları Allah yolundan alıkoymak ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'a gitmelerine engel olmak, onun ehlini oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günâhtır.» (Bakara, 217) buyurulmuştur. Burada da : «Muhakkak ki o küfredenlere Allah'ın yolundan, Mescid-i Harâm'dan alıkoyanlara...» buyurur. Küfürlerine ilâveten onların sıfatı, Allah'ın yolundan ve Mescid-i Harâm'dan insanları alıkoymalarıdır. Gerçekte Mescid-i Harâm'a insanların en lâyığı olan mü'minlerden Mescid-i Harâm'a gelmek isteyenleri oradan çevirmektedirler. Bu âyet-i kerîme'deki bu terkîb Allah Teâlâ'nın : «Onlar ki; inanmışlardır ve kalbleri Allah'ı anmakla huzûra kavuşmuştur. Dikkat edin; gerçekten kalbler, ancak Allah'ı anmakla huzûra kavuşur.» (Ra'd, 28) kavli gibidir. Yani onların sıfatı, kalblerinin Allah'ın zikri ile sükûn bulmasıdır.

Allah Teâlâ : «Yerli, yolcu bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Harâm'dan alıkoyanlar.» buyurur ki; onlar insanları Mescid-i Harâm'a ulaşmaktan men'ediyorlar. Halbuki Allah Teâlâ orayı herkes için eşit, meşrû' kılmıştır. Orada oturan ile evi oradan uzak olan arasında bu husûsta hiç bir fark yoktur. Yerli, yolcu bütün insanlar eşittirler. Mekke evleri ve meskenleri husûsunda bütün insanların eşitliği de buradandır. Nitekim İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha, «Yerli, yolcu bütün insanları eşit kıldığımız...» âyeti hakkında şöyle diyor : Mekke ehli ve başkaları Mescid-i Harâm'a iner, orada konaklar. Mücâhid der ki : Yerli ve yolcu bütün insanlar eşittir. Mekke ehli ve başkaları dereceleri itibârıyla orada eşittirler. Ebu Sâlih, Abdurrahmân İbn Sâbit, Abdurrahmân İbn Zeyd de böyle söylemiştir. Abdürrezâk'ın Ma'mer'den, onun da Katâde'den rivâyetine göre; orada Mescid-i Harâm'ın ehli ile ora halkından olmayan eşittir.

Şâfiî ve İshâk İbn Rahûyeh Mescid-i Hayf'da bu meselede Ahmed İbn Hanbel'in de bulunduğu bir mecliste ihtilâf etmiştiler. Şâfiî, —Allah ona rahmet eylesin— Mekke evlerinin mülk edinileceği, mîrâs bırakılabileceği ve kirâlanabileceği görüşündeydi. Bu görüşüne Zührî kanalıyla... Üsâme İbn Zeyd'den rivâyet edilen şu hadîsi delil getirdi : Üsâme İbn Zeyd demiş ki : Ey Allah'ın elçisi, yarın Mekke'deki evinde mi konaklayacaksın? Allah Rasûlü : Ukayl bize ev mi bıraktı ki? deyip sonra da : Kâfir müslümana, müslüman da kâfire mîrâsçı olamaz, buyurdu. Bu hadîs Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde tahrîc edilmiştir. İmâm Şâfiî'nin diğer bir delili de şudur : Ömer İbn Hattâb Mekke'de Safvân İbn Ümeyye'den bir evi dört bin dirheme satın alıp orayı hapishâne olarak donatmış. Tâvûs ve Amr İbn Dînâr da böyle söylemişlerdir. İshâk İbn Rahûyeh ise, Mekke evlerinin mîrâs bırakılamayacağı ve kirâlanamayacağı görüşündeydi. Bu, Selef'ten bir gurubun

da mezhebidir. Mücâhid ve Atâ bunu açıkça belirtmişlerdir. İshâk İbn Rahûyeh ayrıca İbn Mâce'nin Ebu Bekr İbn Ebu Şeybe kanalıyla... Alkame İbn Nadle'den rivâyet ettiği şu hadîsi delil getirmiştir : Allah Rasûlü (s.a.), Ebubekir ve Ömer vefât ettiklerinde, Mekke evleri ancak Sâibe (Allah için serbest bırakılmış) olarak çağırılırdı. İhtiyâcı olan orada kalır, ihtiyâcı olmayan da başkasını orada iskân ederdi. Abdürrezzâk'ın İbn Mücâhid kanalıyla... Abdullah İbn Amr'dan rivâyetinde o : Mekke evlerinin satışı ve kirâlanması helâl değildir, demiştir.

Yine Abdürrezzâk, İbn Cüreyc'den rivâyetle der ki : Atâ Harem'de kirâyı yasaklar ve bana Ömer İbn Hattâb'ın Mekke evlerine, hacılar arsalarına konaklamasın diye kapı konulmasını men'ettiğini haber verirdi. Evine kapı koyanların ilki Süheyl İbn Amr olmuştu. Ömer İbn Hattâb ona bu konuda haber gönderdi de, Süheyl : Ey mü'minlerin emîri, beni gözet. Ben bir tâcirim. Binitimi koruyacak, hapsedecek iki kapı edinmek istedim, dedi. Hz. Ömer de : O halde bir beis yok, buyurdu. Abdürrezzâk'ın Ma'mer kanalıyla... Mücâhid'den rivâyetinde Ömer İbn Hattâb şöyle demiştir : Ey Mekke ahâlîsi, yolcular diledikleri yere inmesinler diye evlerinize kapılar edinmeyin. Yine Abdürrezzâk'ın Ma'mer kanalıyla... Atâ'dan rivâyetinde o, şöyle dermiş : Yerli ve yolcu bütün insanlar eşit kılınmıştır, diledikleri yere iner, konaklarlar. Dârekutnî'nin İbn Ebu Necîh kanalıyla Abdullah İbn Amr'dan mevkûf olarak rivâyetine göre : Kim Mekke evlerinin kirâsını yerse ateş yemiş olur.

İmâm Ahmed de orta yolu ta'kîb ederek ve delillerin arasını birleştirerek : Mülk edinilir, mîrâs olarak bırakılır ve fakat kîralanmaz, demiştir. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ : «Orada zulüm ile ilhâda yeltenenlere elîm bir azâbtan tattırırız.» buyurur.(...)

İbn Cüreyc'in İbn Abbâs'tan rivâyetine göre âyetteki (ظلم) kelimesi, kasıd anlamındadır. Yani kim te'vîli mümkün olmaksızın açıkça ve haksız olarak ilhâda yeltenirse, Allah onlara elîm bir azâb tattıracaktır. Yine İbn Abbâs'tan rivâyete göre Ali İbn Ebu Talha, bu kelimeyi şirk ile açıklamıştır. Mücâhid : Orada Allah'tan başkasına tapınılmasıdır, demiştir. Katâde ve bir çokları da böyle söyler. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî, bu kelimeyi şöyle açıklar : Bu, Allah'ın Mescid-i Harâm'dan sana harâm kılmış olduğu gıybet, sözlü tecâvüz veya öldürme gibi şeyleri helâl kabul ederek sana haksızlık etmeyene haksızlık etmen, seninle dövüşmeyen, seni öldürmeye kasdetmeyeni öldürmendir. İşte kişi bunu yaptığı zaman elem verici azâb ona vâcib olmuştur. Mücâhid de bu kelimeyi : Orada kötü amel işlemektir, diye açıklar. Ha-

rem'in husûsiyetlerinden birisi de, yolcunun (Harem'e dışardan gelenin) orada yaptığı kötülüğe karşılık cezâlandırılmasıdır. Yapmamış olsa dahi kötülüğe azmetmiş olması, cezâlandırma için yeterlidir. Nitekim İbn Ebu Hâtim Tefsîr'inde der ki : Bize Ahmed İbn Sinân'ın... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre; o, «Orada zulm ile ilhâda yeltenenlere...» âyeti hakkında şöyle demiştir : Şâyet birisi orada en uzak Aden'den dahi gelip zulm ile ilhâda yeltenmiş olsa, Allah Teâlâ ona elîm bir azâbtan tattırır. Şu'be der ki : O (Râvî) hadîsi bize merfû' olarak rivâyet etti. Ama ben onu size merfû' olarak rivâyet etmiyorum. Râvî Yezîd der ki : O, hadîsi merfû' olarak rivâyet etmiştir. Hadîsi İmâm Ahmed de Yezîd İbn Hârûn'dan rivâyet etmiştir. Ben de derim ki : Bu hadîsin isnâdı, Buhârî'nin şartlarına göre sahîhtir. Mevkûf olarak rivâyeti, merfû' olarak rivâyetinden daha doğrudur. Bu sebepledir ki Şu'be, İbn Mes'ûd'un sözünden olarak mevkûf şekilde rivâyet etmiştir. Aynı şekilde Esbât da Süfyân es-Sevrî kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan hadîsi mevkûf olarak rivâyet eder. En doğrusunu Allah bilir. Sevrî'nin Süddî kanalıyla... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Orada kötülüğe yeltenen hiç bir kimse yoktur ki bu, onun aleyhine yazılmış olmasın. En uzak Aden'den bir adam bu Beyt'de birini öldürmeye yeltense, Allah Teâlâ ona elem verici azâbtan tattırır. Dahhâk İbn Müzâhim de böyle söylemiştir. Süfyân'ın Mansûr'dan, onun da Mücâhid'den rivâyetine göre oradaki ilhâd : Allah'a yemîn olsun ki hayır, Allah'a yemîn olsun ki evet, sözleridir. Bu sözün bir benzerini Mücâhid'den, o da Abdullah İbn Amr'dan rivâyet etmiştir. Saîd İbn Cübeyr : Hizmetçiye sövme ve bundan daha yukarısı zulümdür, demiştir. Süfyân es-Sevrî'nin Abdullah İbn Atâ kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, «Orada zulm ile ilhâda yeltenenlere...» âyeti hakkında : Emîrin oradaki ticâretidir, demiştir. İbn Ömer'den rivâyete göre ise, (orada) yiyecek satılması ilhâddır. Habîb İbn Ebu Sâbit «Orada zulm ile ilhâda yeltenenlere...» âyeti hakkında : Mekke'de ihtikâr yapan, demiştir. Bunu bir çokları söylemiştir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Ya'lâ İbn Ümeyye'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) Mekke'de yiyecek ihtikârı ilhâddır, buyurmuştur.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Zür'a... İbn Abbâs'tan rivâyet eder ki o, «Orada zulm ile ilhâda yeltenenlere...» âyeti hakkında şöyle demiştir : Abdullah İbn Üneys hakkında nâzil olmuştur. Allah Rasûlü (s.a.) birisi muhâcir, diğeri ansâr'dan olan iki kişi ile birlikte onu göndermişti. Nesebleri konusunda birbirlerine karşı övünmeye başladılar da, Abdullah İbn Üneys kızıp ansârdan olan adamı öldürdü, sonra İslâm'dan dönüp Mekke'ye kaçtı. Onun hakkında : «Orada zulm ile ilhâ-

da yeltenenlere...» âyeti nâzil oldu. Yani : Kim İslâm'dan saparak ilhâd ile Harem'e ilticâ ederse.

Bu haberler her ne kadar bunların ilhâddan olduğuna delâlet ederse de, ilhâd bunlardan daha geneldir. Bilakis bu haberlerde bunlardan daha ağır olanlarına da bir tenbîh vardır. Bu sebepledir ki Fîl Ashâbı Beyt'i tahrîb etmeye yeltendikleri zaman Allah Teâlâ onların üzerine Ebâbîl kuşları gönderdi, «Onların üzerine pişkin tuğladan taşlar atıyorlardı. Nihâyet onları yenik ekin yaprağı gibi yapıverdi.» (Fîl, 4-5), onları helâk buyurdu ve Beyt'e karşı kötülük murâd edenler için onları bir ibret kıldı. Bu sebepledir ki bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Bir ordu bu Beyt'e karşı savaş için yola çıkmıştı. Çöl bir arazîye geldiklerinde ilklerinden sonuncularına varıncaya kadar yere batırılmışlardı.

İmâm Ahmed der ki : Bize Muhammed İbn Künâse'nin İshâk İbn Saîd'den, onun da babasından rivâyetine göre; o, şöyle anlatmış : Abdullah İbn Ömer, Abdullah İbn Zübeyr'e geldi ve : Ey Zübeyr'in oğlu, Allah'ın Haremi'nde ilhâddan sakın. Muhakkak ben Allah Rasûlü (s.a.) nün şöyle buyurduğunu işittim : Muhakkak ki burada Kureyş'ten birisi ilhâda düşecektir. Günâhları, insan ve cinlerin günâhları ile tartılsa ağır gelirdi. Bak ve sakın o sen olma. Yine İmâm Ahmed'in Hâşim kanalıyla... Saîd İbn Amr'dan rivâyetine göre Abdullah İbn Amr, İbn Zübeyr Hicr'de otururken yanına gelmiş ve şöyle demiş : Ey Zübeyr'in oğlu, Harem'de ilhâd'dan sakın. Muhakkak ben Allah Rasûlü (s.a.) nün şöyle buyurduğunu işittim : Orada Kureyş'ten birisi oturacak. Şâyet günâhları insan ve cinlerin günâhları ile tartılmış olsaydı; onlara ağır basardı. Bak ve sakın o sen olma. Hadîsi bu iki kanaldan Kütüb-i Sitte ashâbının hiç birisi tahrîc etmemiştir.

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَٰهِيمَ مَكَانَ ٱلْبَيْتِ أَن لَّا تُشْرِكْ بِى شَيْـًٔا وَطَهِّرْ بَيْتِىَ لِلطَّآئِفِينَ وَٱلْقَآئِمِينَ
وَٱلرُّكَّعِ ٱلسُّجُودِ ﴿٢٦﴾ وَأَذِّن فِى ٱلنَّاسِ بِٱلْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ
يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ ﴿٢٧﴾

26 — Hani İbrâhîm'e : Bana hiç bir şeyi ortak koşma, tavâf edenler, kıyâma duranlar, rukû' edenler ve secdeye varanlar için evimi temiz tut, diye Kâ'be'nin yerini hazırlamıştık.

27 — İnsanlar içinde haccı ilân et. Gerek yaya, gerek arık binekler üzerinde uzak vâdîden ve yollardan sana gelsinler.

İnsanları Hacca Çağır

Burada kurulduğu ilk günden Allah'ı birleme, tek ve ortağı olmaksızın sâdece O'na ibâdet üzere kurulmuş bir yerde Allah'tan başkasına ibâdet eden, Kureyş'ten Allah'a şirk koşanlara bir azarlama vardır. Allah Teâlâ, İbrâhîm'i Kâ'be'nin yerine yerleştirdiğini, oraya iletiğini ve Beyt'in binâsı için ona izin verdiğini zikreder. İbrâhîm (a.s.) in Beyt-i Atîk'ı ilk binâ eden olduğu ve Beyt-i Atîk'ın Hz. İbrâhîm'den önce inşâ olunmadığı görüşündekilerden çoğu bu âyeti delil getirirler. Nitekim Ebu Zerr'den rivâyet edilen sahîh bir hadîste o, şöyle demiştir : Ey Allah'ın elçisi, ilk konulan (inşâ olunan) mescid hangisidir? diye sordum. Mescid-i Harâm'dır, buyurdu. Sonra hangisi? diye sordum : Beyt-i Makdis'tir, buyurdu. Aralarında ne kadar zaman var? diye sordum. Kırk sene, buyurdu. Allah Teâlâ başka âyetlerde de şöyle buyurmaktadır : «Muhakkak ki; insanlar için konulmuş ilk ev çok mübârek olarak kurulan ve âlemler için hidâyet olan Mekke'dekidir. Orada apaçık alâmetlerle, İbrâhîm'in makâmı vardır.» (Âl-i İmrân, 96-97), «İbrâhîm ile İsmâîl'e de : Evimi tavâf edenler, orada kalanlar, rükû' ve secde edenler için temizleyin, diye ahid vermiştik.» (Bakara, 125). Kâ'be'nin inşâsı hakkında vârid olan sahîh hadîsleri ve haberleri daha önce vermiştik. Burada tekrârına gerek görmüyoruz. Allah Teâlâ burada da şöyle buyurur : «Bana hiç bir şeyi ortak koşma, (Kâ'be'yi sâdece Benim ismim üzere inşâ et. Evimi) tavâf edenler, kıyâma duranlar, rükû' edenler ve secdeye varanlar (tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdet edenler) için evimi temiz tut, diye Kâ'be'nin yerini hazırlamıştık.» Mücâhid ve Katâde, «Evimi temiz tut.» âyetinin Kâbe'nin şirkden temizlenmesi anlamında olduğunu söylemişlerdir. Tavâf, Kâbe yanında ibâdetlerin en özelidir. Yeryüzünde oranın dışında hiç bir yerin çevresinde tavâf yapılmaz. Âyetteki kıyâmdan maksad, namazdır. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «Rükû' edenler ve secdeye varanlar için.» buyurmuştur. Allah Teâlâ tavâf ile namazı birlikte zikretmiştir. Zîrâ her ikisi de Kâ'be'ye mahsûs ibâdetlerdendir. Tavâf Kâ'be yanında (çevresinde) dır. Namaz da kıblenin kesin olarak bilinmemesi ile harbde kılınan namaz ve yolculukta kılınan nâfile namaz durumu istisnâ edilirse Kâ'be'ye doğrudur. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ buyurur ki : «İnsanlar içinde haccı ilân et.» Sana inşâsını emretmiş olduğumuz bu Beyt'i haccetmeye insanları çağırmak

üzere onlar içinde nidâ et. Anlatıldığına göre Hz. İbrâhîm : Rabbım, benim sesim yetişmezken insanlara nasıl ulaştırayım? demiş de : Sen nidâ et, ulaştırmak Bize âittir, buyurulmuş. Hz. İbrâhîm, makâmı üzerinde —Hicr üzerinde, Safâ üzerinde, Ebu Kubeys dağı üzerinde de denilmiştir— dikilmiş ve : Ey insanlar, Rabbınız bir Beyt edindi. Orayı haccediniz, demiş. Denilir ki; dağlar eğilmiş ki sesi yeryüzünün her tarafına erişsin. Allah Teâlâ onun sesini rahimlerde ve sulblerde olanlara dahi işittirmiş ve onu işiten taş, toprak, ağaç ile kıyâmet gününe kadar Allah'ın haccetmesine hükmettiği her şey ona : Buyur, ey Allah'ımız buyur, diye cevab vermiş. İbn Abbâs, Mücâhid, İkrime, Saîd İbn Cübeyr ve Selef'ten bir çoklarından rivâyet edilenlerin anlamı budur. En doğrusunu Allah bilir. İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim, bu rivâyetleri uzunca zikretmişlerdir.

Allah Teâlâ : «Gerek yaya, gerek arık binekler üzerinde uzak vâdîden ve yollardan sana gelsinler.» buyurur ki, âlimlerden hacca güç yetiren için yürüyerek gitmenin, binitli olarak haccetmekten üstün olduğu görüşünde olanlar bu âyeti delil getirirler. Zîrâ yürüyerek haccetme, binitli olarak haccdan önce zikredilmiştir. Zîrâ yürüyerek hacca gitme, böylelerinin hacca ihtimâmlarına, himmetlerinin kuvvetine ve azimlerinin şiddetine delâlet eder. Âlimlerin çoğunluğu ise Allah Rasûlü (s.a.) nün fiiline uyarak binitli hacca gitmenin daha faziletli olduğu görüşündedirler. Zîrâ Hz. Peygamber (s.a.), yaya olarak hacca gitmeye gücü yetmekle birlikte binitli olarak haccetmiştir.

«Uzak vâdîden ve yollardan sana gelsinler.» âyetindeki (الفج) kelimesi, yol anlamındadır. Şu âyette de aynı anlamda kullanılmıştır : «Doğru yolda gitsinler diye orada geniş yollar açtık.» (Enbiyâ, 31). Aynı âyetteki (العميق) kelimesi de, uzak anlamındadır. Mücâhid, Atâ, Süddî, Katâde, Mukâtil İbn Hayyân, Sevrî ve bir çokları bu kelimeye «uzak» anlamı vermişlerdir. Bu âyet-i kerîme Allah Teâlâ'nın Hz. İbrâhîm'den haber verdiği ve Hz. İbrâhîm'in duâsında : «Rabbımız; insanların gönüllerini onlara meylettir.» (İbrâhîm, 37) dediği âyete benzemektedir. Ehl-i İslâm'dan hiç kimse yoktur ki Kâ'be'yi görmeye ve tavâfa karşı bir iştiyâkı olmasın. Bütün insanlar her taraftan ve ülkeden oraya yönelirler.

لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ
الْأَنْعَامِ فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْبَائِسَ الْفَقِيرَ ﴿٢٨﴾ ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ

وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٢٩﴾

28 — Tâ ki, kendileri için faydalara şâhid olsunlar ve Allah'ın onlara rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurbân ederken O'nun adını ansınlar. Siz de bunlardan yeyin. Çâresiz kalmış yoksulu da doyurun.

29 — Bilâhare kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt el-Atîk'ı tavâf etsinler.

İbn Abbâs, «Kendileri için faydalara şâhid olsunlar.» âyeti hakkında der ki : Dünya ve âhiret menfaatlarını bilsinler. Âhiret menfaatı Allah'ın hoşnûdluğudur. Dünya menfaatları ise elde ettikleri kurbânlar, kâr ve ticâretlerdir. Mücâhid ve bir çokları buradaki menfaatların, dünya ve âhiret menfaatları olduğunu söylemişlerdir. Bu âyet, Allah Teâlâ'nın : «Rabbınızın lutfu keremini aramanızda bir günâh yoktur.» (Bakara, 198) kavli gibidir.

Allah Teâlâ buyurur ki : «Allah'ın onlara rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurbân ederken O'nun adını ansınlar.» Şu'be ve Hüşeym... İbn Abbâs'tan rivâyet ederler ki, belirli günler on gündür. Bu hârî, İbn Abbâs'tan onun bu sözünü muallak olarak ve cezm sîgası ile rivâyet etmiştir. Aynı açıklama Ebu Mûsâ el-Eş'arî, Mücâhid, Atâ, Saîd İbn Cübeyr, Hasan, Katâde, Dahhâk, Atâ el-Horasanî, İbrâhîm en-Nehaî'den de rivâyet edilmiştir. İmâm Şâfiî'nin mezhebi ile Ahmed İbn Hanbel'den gelen meşhûr rivâyet de budur. Buhârî der ki : Bize Muhammed İbn Ar'ara'nın... İbn Abbâs'tan, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetinde o, şöyle buyurmuştur : Diğer günlerdeki hiç bir amel, bu günlerdekinden daha üstün değildir. Allah yolunda cihâd da mı? dediler. Allah yolunda cihâd da. Kendini ve malını tehlikeye atarak çıkan ve (malından) hiç bir şeyi geri getiremeyen kişi müstesnâ, buyurdu. Hadîsi İmâm Ahmed, Ebu Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce de rivâyet etmişlerdir. Tirmizî : Bu hasen, garîb, sahîh bir hadîstir, der. Bu konuda İbn Ömer, Ebû Hüreyre, Abdullah İbn Amr ve Câbir'den rivâyet edilen hadîsler de vardır. Ben de derim ki : Ben hadîsin bu kanallarını iyice araştırdım ve buna başlıbaşına bir cüz tahsîs ettim. İmâm Ahmed'in Affân kanalıyla... İbn Ömer'den rivâyet etmiş olduğu şu hadîs bunlardandır : Bu hadîste Allah Rasûlü (s.a.) buyurur ki : Allah katında şu on günden daha büyük, amelin kendilerinde daha sevimli olduğu başka hiç bir gün yoktur. Bu günlerde tehlîl, tekbîr ve

tahmîdi çoğaltın. Başka bir kanaldan olmak üzere Mücâhid'den, o da İbn Ömer'den şeklinde bir isnâdla bu hadîsin bir benzeri rivâyet edilmiştir. Buhârî der ki : Ebu Hüreyre ve İbn Ömer (bu) on günde çarşıya çıkarlar, tekbîr getirirlerdi. Onların tekbîri ile insanlar da tekbîr getirirdi. İmâm Ahmed'in Câbir'den merfû' olarak rivâyetine göre, Allah Teâlâ'nın : «Andolsun fecre, ve o on geceye.» (Fecr, 1-2) âyetlerinde kendileriyle yemîn etmiş olduğu on gün işte bunlardır. Selef'ten birisi der ki : Allah Teâlâ'nın : «Sonra bunu on ile tamâmladık.» (A'râf, 142) âyetinde kasdedilen günler, bu on gündür. Ebu Dâvûd'un Sünen'inde rivâyete göre, Allah Rasûlü (s.a.) bu on günde oruç tutardı. Müslim'in Sahîh'inde Ebu Katâde'den rivâyet edildiğine göre Allah Rasûlü (s.a.) ne arafe günü orucu sorulmuştu. Hz. Peygamber : Allah Teâlâ'nın (bununla) geçmiş ve gelecek senenin günâhlarını bağışlayacağını umarım, buyurmuştur. İşte bu hadîste geçen arefe günü de, bu on gün içindedir. Bu on gün, hacc-ı ekber günü olan nahr gününü de içine almaktadır. Özet olarak hadîste de belirtildiği üzere bu on gün, senenin en üstün günleridirler. Bir çokları bu on günü, Ramazân ayının son on gününden üstün tutmuştur. Zîrâ bu on günde; Ramazân ayının son on günündeki gibi namaz, oruç, sadaka ve başka şeyler meşrû' kılınmıştır. Ayrıca bu on gün, kendilerinde hacc farîzasının edâsına tahsîs edilmekle ayrı bir özelliğe sâhiptir. Ramazânın son on gününün, içindeki bin aydan daha hayırlı Kadir gecesini içermesi yönüyle daha üstün olduğu da söylenmiştir. Diğerleri ise iki görüşün ortasını ta'kîb ederek : Bu on günün gündüzleri, diğerinin de geceleri daha üstündür, demişlerdir. Böylece deliller bir araya toplanmış oluyor. En doğrusunu Allah bilir.

Belli günler; hakkındaki ikinci görüş ise şöyledir : Hakem, Miksem'den, o da İbn Abbâs'tan rivâyet eder ki belli günler; nahr günü ile ondan sonraki üç gündür. Bu görüş İbn Ömer ve İbrâhîm en-Nehaî'den de rivâyet edilmiştir. Kendisinden gelen rivâyetlerden birinde Ahmed İbn Hanbel de, bu görüştedir.

Belli günler; hakkındaki üçüncü görüş şudur : İbn Ebu Hâtim'in babası kanalıyla... Nâfi'den rivâyetinde İbn Ömer şöyle dermiş : Belli ve sayılı günlerin tamâmı dört gündür. Belli günler; nahr günü ile ondan sonraki iki gündür. Sayılı günler ise; nahr gününden sonraki üç gündür. Bu rivâyetin İbn Ömer'e varıncaya kadar isnâdı sahîhtir. Süddî de bu görüştedir. Ayrıca İmâm Mâlik İbn Enes'in mezhebi de budur. Bu görüş ile bundan önceki görüşü, kurbân edilmeleri sırasında Allah'ı zikretmenin kasdedildiği «Allah'ın onlara rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurbân ederken O'nun adını ansınlar.» âyeti de desteklemektedir.

Dördüncü görüşe göre ise belli günler; Arafe, nahr günleri ile nahr gününden sonraki gündür. Ebu Hanîfe'nin mezhebi böyledir. İbn Vehb der ki : Bana İbn Zeyd İbn Eslem'in babasından rivâyetine göre o : Belli günler; arafe günü, nahr günü ve teşrîk günleridir, demiştir. Allah Teâlâ'nın : «Allah'ın onlara rızık olarak verdiği hayvanlar...» âyetinde; En'âm sûresinde (En'âm, 143) tafsîlâtlı olarak beyân edildiği üzere sekiz çift olmak üzere deve, inek ve koyunlar kasdedilmektedir. Kurbânlardan yemenin vâcib olduğu görüşündekiler, «Siz de bunlardan yeyin. Çâresiz kalmış yoksulu da doyurun.» âyetini delil getirirler. Bu, garîb bir sözdür. Çoğunluğun görüşüne göre bu, bir ruhsat ve müstehâblık kabîlindendir. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.) nden sâbit olduğu üzere Hz. Peygamber, kurbânını boğazladığında her bir kurbânından bir parçanın pişirilmesini emretmiş, etinden yemiş ve çorbasından da içmiştir. Abdullah İbn Vehb der ki : Mâlik bana : Allah Rasûlü kurbânından yemeyi severdi. Zîrâ Allah Teâlâ : «Siz de bunlardan yeyin.» buyurmuştur, dedi. Leys'e sordum, o da bunun bir benzerini söyledi. Süfyân es-Sevrî'nin Mansûr'dan, onun da İbrâhîm'den rivâyetine göre; o, «Siz de bunlardan yeyin.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Müşrikler kurbânlarından yemezlerdi. Müslümanlara ruhsat verildi. Dileyen ondan yer, dileyen yemez. Bu açıklamanın benzeri, Mücâhid ve Atâ'dan da rivâyet edilmiştir. Hüşeym'in Husayn'dan, onun da Mücâhid'den rivâyetine göre; «Siz de bunlardan yeyin.» âyeti, Allah Teâlâ'nın : «İhrâmdan çıkınca avlanın.» (Mâide, 2), «Namaz bitince yeryüzüne dağılın.» (Cum'a, 10) âyetleri gibidir. Yani buradaki emir ruhsat içindir. İbn Cerîr, tefsîrinde bu görüşü tercîh etmiştir. Kurbânların yarısının tasadduk edileceği görüşünde olanlar, bu âyetteki «Siz de bunlardan yeyin. Çâresiz kalmış yoksulu da doyurun.» kısmını delil getirirler. Böylece kurbânlar ikiye bölünecek; yarısı kurbân kesen için, yarısı da fakîrler için olacaktır. Diğer bir görüşe göre ise kurbân üçe bölünecektir : Üçte biri kurbân kesenindir, üçte birini hediye edecektir, üçte birini de tasadduk edecektir. Bunda delil, Allah Teâlâ'nın başka bir âyette : «Kesilince onlardan yeyin. İsteyene de, istemeyene de verin.» (Hacc, 36) buyurmasıdır. İnşaallah o âyetin tefsîrinde, bundan ayrıca bahsedilecektir. Güvenimiz O'nadır.

«Çâresiz kalmış yoksulu da doyurun.» âyetinde İkrime, (البائس) kelimesinin; yoksulluk içindeki muztarr kimse, (الفقير) kelimesinin de; kendini sıkarak istemeyen, iffetli olan anlamında olduğunu söyler. Mücâhid fakîri; el açmayan kişi olarak açıklarken, Katâde; Musîbete ve bir âfete dûçâr kalan kişi, şeklinde açıklar. Mukâtil İbn Hayyân ise bunun; kör olduğunu söyler.

Allah Teâlâ : «Bilâhare kirlerini gidersinler.» buyurur. İbn Abbâs'tan rıvâyetle Ali İbn Ebu Talha der ki : Bu, başı tıraş etme, elbise giyme, tırnakları kesme ve benzerleri ile ihrâmdan çıkmaktır. Mücâhid ve Atâ da, bu açıklamayı İbn Abbâs'tan rivâyet etmişlerdir. İkrime ve Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî de böyle söyler. İbn Abbâs'tan rivâyetle İkrime : «Bilâhare kirlerini gidersinler,» âyetindeki (التفث) kelimesi, haccın menâsiki (rükünleri) dir, der. Yine İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha, «Adaklarını yerine getirsinler.» âyetinde, adanan kurbânların boğazlanmasının kasdedildiğini söylemiştir. Mücâhid'den rivâyetle İbn Ebu Necîh, «Adaklarını yerine getirsinler.» âyeti hakkında der ki : Hacc adağı, kurbân adağı ve insanın haccda adamış olduğu her şey. Mücâhid'den rivâyetle İbrâhîm İbn Meysere burada, kurbânlarının kasdedildiğini söyler. Yine Mücâhid'den rivâyetle Leys İbn Ebu Süleym, bu âyet hakkında : Her adak bir süreye kadardır, demiştir. İkrime, «Adaklarını yerine getirsinler.» âyeti hakkında der ki : Buradaki adak, hacc adağıdır. Hacca giren herkes üzerine emredildikleri şekilde Kâ'be'yi tavâf, Safâ ile Merve arasında sa'y, arafe, müzdelife ve cemrelerin taşlanması vâcibdir (farzdır). Mâlik'den de bu açıklamanın bir benzeri rivâyet edilmiştir. Mücâhid «Ve Beyt el-Atîk'ı tavâf etsinler.» âyetinde, nahr günü vâcib olan tavâfın kasdedildiğini söyler.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Ebu Hamza'dan rivâyetinde o, şöyle demiştir : İbn Abbâs bana dedi ki : Hacc sûresini okuyor musun? Allah Teâlâ : «Ve Beyt el-Atîk'ı tavâf etsinler.» buyuruyor. Hacc farzlarının sonuncusu, Beyt'i tavâf etmektir. Ben de derim ki : Allah Rasûlü (s.a.) de böyle yapmıştır. Nahr günü Minâ'dan dönüşünde cemre'yi taşlamayla başlamış, cemre'yi yedi taşla taşlamış, sonra kurbânını kesmiş ve başını tıraş etmiş, sonra da Mekke'ye inerek Beyt'i tavâf etmiştir. İbn Abbâs'tan rivâyet edilen sahîh bir hadîste o, şöyle demiştir : İnsanların Beyt ile son beraberlikleri tavâf olur. Şu kadar var ki hayızlı olan kadından bu hafîfletilmiştir.

Tavâfın Hicr'in arkasından yapılmasının vâcib olduğu görüşündekiler bu görüşlerine «Ve Beyt el-Atîk'i tavâf etsinler.» âyetini delil getirirler. Her ne kadar imkânları yeterli olmadığında Kureyş, Hicr'i Beyt'den çıkarmışsa da Hicr, Hz. İbrâhîm'in inşâ etmiş olduğu Beyt'in aslındandır. Bu sebepledir ki Allah Rasûlü (s.a.) Hicr'in arkasından tavâf etmiş, Hicr'in Beyt'den olduğunu haber vermiş ve Şam tarafındaki iki rüknü istilâm etmemiştir. Zîrâ bu iki rükün, Hz. İbrâhîm'in inşâ etmiş olduğu eski temellerde tamâmlanmamışlardı. Bu sebepledir ki İbn Ebu Hâtim şöyle der : Bize İbn Ebu Ömer'in... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle demiştir : «Ve Beyt el-Atîk'ı (Kâ'be'yi) tavâf et-

sinler.» âyeti nâzil olduğunda; Allah Rasûlü (s.a.), Hicr'in arkasından tavâf etmiştir. «Ve Beyt el-Atîk'ı tavâf etsinler.» âyeti hakkında Hasan el-Basrî'den rivâyetle Katâde şöyle diyor : Zîrâ o, insanlar için konulan ilk Beyt'tir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem de böyle söylemiştir. İkrime'den rivâyette o, şöyle diyor : Ona Beyt el-Atîk adının verilmesi, Nûh zamanında tûfân günü âzâd edilmesindendir. Husayf da şöyle diyor : Ona Beyt el-Atîk adı verilmiştir. Zîrâ hiç bir zâlim ona gâlib gelememiştir. Mücâhid'den rivâyetle İbn Ebu Necîh der ki : O, üzerine zâlimlerin musallat kılınmasından âzâd edilmiştir. Katâde de böyle söylüyor. Hammâd İbn Seleme'nin Humeyd kanalıyla... Mücâhid'den rivâyetine göre o, şöyle demiştir : Zîrâ ona karşı kötülük murâd eden her kim olmuşsa, helâk olmuştur. Abdürrezzâk'ın Ma'mer kanalıyla... İbn Zübeyr'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Ona Beyt el-Atîk adının verilmesi, ancak Allah'ın onu zâlimlerden (zâlimlerin baskın ve zulmünden) âzâd etmiş olmasındandır. Tirmizî der ki : Bize Muhammed İbn İsmâîl ve bir çokları... Abdullah İbn Zübeyr'den rivâyet ettiler ki, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : O'na Beyt el-Atîk adının verilmesi, ancak ona hiç bir zâlimin gâlib gelmemesindendir. İbn Cerîr de bu hadîsi Muhammed İbn Sehl en-Neccârî'den, o ise Abdullah İbn Sâlih'den rivâyet etmiştir. Ayrıca İbn Cerîr : Şâyet sahîh ise, diye ekler. Tirmizî : Bu; hasen, garîb bir hadîstir, demiştir. Ayrıca Tirmizî, hadîsi başka bir kanaldan olmak üzere Zührî'den mürsel olarak da rivâyet etmiştir.

İZÂHI

İslâm sırf tevhîd dinidir. Onda kul ile Allah arasında aracı yoktur. (Peygamberlerin aracılığı, ilâhî risâleti tebliğde ve Allah'ı sıfatlarıyla, O'na lâyık olan ve olmayan husûslarıyla ta'rîftedir.) Gözlerin erişemediği Allah'ı, hayâl etmesi için, insan düşüncesinin temerküz edeceği, insan hikmetinin yöneleceği, gözle görülür, elle tutulur put ve benzerlerine de inanmaz İslâm dini... Binâenaleyh onda ne aracı, ne put, ne heykel, ne de imtiyâzlı dinî bir zümre bahis konusu değildir :

«Kullarım sana Beni sorarsa, şüphesiz ki Ben, çok yakınımdır. Bana duâ edince Ben, o duâ edenin duâsına icâbet ederim. Öyleyse onlar da Benim davetime icâbet etsinler. Bana îmân etsinler ki doğru yola varmış olalar.» (Bakara, 186).

«O halde dinî Allah için hâlis kılarak O'na kulluk et. Dikkat edin, hâlis din Allah'ındır. O'nu bırakıp ta kendilerine başka dostlar edinen-

ler : Onlara, sırf bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibâdet ediyoruz, derler.» (Zümer, 2-3).

Öyleyse İslâm, hayâlde mücerredliği, düşüncede yüceliği, irâde ve niyyetde temizliği, amel ve tatbîkâtta ihlâsı, mâsivâdan alâkayı kesmeyi isteyen bir dindir ki düşünce ve inançta bundan daha üstünü tasavvur olunamaz. Ne dinler, ne felsefeler, ne de aklî nizâmlar, değil böylesine, benzerlerine bile ulaşamamışlardır. Bizzât Cenâb-ı Hak kendisini, incelik ve yücelikte daha güzeli olmayan bir tavsîfle vasfetmiş ve şöyle buyurmuştur : «O'nun benzeri hiç bir şey yoktur. Ve O, Semî'dir, Basîr'dir.» (Şûrâ, 11).

Fakat insan fıtratı, eskiden olduğu gibi bugün de, arzularını yönelteceği, ta'zîm ve yaklaşma konusundaki ısrârlı isteğini gerçekleştireceği ve gönlündeki dinmeyen aşkı dindireceği ve gözüyle görebileceği bir şeyi aramaktadır.

Cenâb-ı Hak gözle görülen, elle tutulan, kendisine mahsûs olan ve kendisine nisbet edilen, aynı zamanda rahmetinin tecellî ettiği, inâyetinin kuşattığı bazı şeyleri seçmiştir ki, bunlar görüldüğünde Allah anılır ve onlar, Allah'ın günlerini, nimetlerini, dinini, tevhîdini ve Peygamberlerinin kahramanlıklarını hatırlatan olaylarla çok yakından ilgilidirler. Allah bunlara, «Allah'ın şiârları» adını vermiş ve onlara yapılan ta'zîm ve hürmetleri kendisine yapılmış kabul etmiş, onların yanında yapılan edebsizliği de kendi nezdinde yapılmış saymıştır. İnsanlara, gönüllerindeki aşkı, görmek ve yaklaşmak husûsundaki fıtrî arzuyu onlarla tatmîn etmeleri için müsâade etmiş, hattâ teşvîk edip davet etmiş ve şöyle buyurmuştur :

«Kim Allah'ın nişânelerine saygı gösterirse; şüphesiz ki bu, kalblerin takvâsındandır.» (Hacc, 32), «İşte böyle. Kim, Allah'ın harâm kıldıklarına saygı gösterirse; Rabbı katında bu, onun hayrınadır.» (Hacc, 30).

İnsan ne sırf akıldır, ne de körü körüne kanuna boyun eğen cansız bir varlıktır; ne de belli bir plân ve düzene göre hareket eden bir robottur. İnsan akıl ve kalbdir, îmân ve âtıfettir, itâat ve hudû'dur, sevgi ve aşktır... Onun azametinin, şeref ve kerâmetinin, kuvvet ve dehâsının, ferâgat ve fedâkârlığının sırrı bundandır. Bununla zorlukları yenmiş, hârikalar göstermiş, yer ve göğün özür beyân edip kabul etmedikleri Allah'ın emânetini yüklenmeye hak kazanmıştır. Böylece ne meleğin, ne hayvanın, ne bitkinin, ne de cansız bir varlığın ulaşamadığı bir mevkiye ulaşmıştır.

İnsanın Rabbıyla olan bu bağı; vecîbelerini yerine getirmek, vergilerini ödemek, O'nun emirlerine itâat şeklinde tecellî eden yalnız aklî ve kanûnî bir bağ değildir. Aynı zamanda o bağın temelinde de sev-

gi ve âtıfet vardır. Beraberinde de aşk ve muhabbetin, ferâgat ve fedâkârlığın olması şarttır. Din bunu yasaklamaz, aksine ona davet eder ve onu besleyip güçlendirir. Kur'an bir âyet-i kerîme'de :

«Îmân edenlerin Allah sevgisi ise, daha fazladır.» (Bakara, 165) buyururken, başka bir âyette de şöyle buyurur :

«De ki : Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabîleniz, elinize geçirdiğiniz mallar, durgunluğa uğramasından korktuğunuz ticâret, hoşunuza giden evler, size Allah'tan ve peygamberinden ve Allah yolunda cihâddan daha sevimli ise; o zaman Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyedurun. Ve Allah, fâsıklar gürûhunu hidâyete erdirmez.» (Tevbe, 24).

Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerîm Allah'ın peygamberlerini, onların aşk ve muhabbetlerini ve bu sevgide nasıl eridiklerini açıklar ve Yahyâ (a.s.) hakkında şöyle buyurur :

«Daha çocuk iken ona hikmet verdik. Katımızdan bir kalb yumuşaklığı ile sâfiyet verdik. O, takvâ sâhibi biriydi.» (Meryem, 12-13).

Yine Kur'ân-ı Kerîm, İbrâhîm Aleyhisselâm'ın vak'asını; onun Allah'ın tâat ve sevgisini, çocuğunun ve ciğer pâresinin sevgisine nasıl tercîh ettiğini, nasıl çocuğunun boğazına bıçağı dayayıp kesmeye teşebbüs ettiğini ve nasıl Cenâb-ı Hakkın onun samîmiyyet ve imtihândaki başarısına şehâdet ettiğini... anlatır ve şöyle buyurur :

«Sen rü'yâyı gerçekleştirdin. Muhakkak ki Biz, ihsân edenleri böylece mükâfâtlandırırız. Muhakkak ki bu, apaçık bir imtihândı.» (Sâffât, 105-106). Bundan dolayıdır ki, İbrâhîm (a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde vasfedilmiştir :

«Doğrusu İbrâhîm; yumuşak huylu, çok içli ve kendisini Allah'a vermiş bir kimseydi.» (Hûd, 75).

Kur'ân-ı Kerîm'in, Allah'ın sıfat ve ef'âlini, sayılamayacak kadar bol olan nimetlerini tekrâr tekrâr zikretmesinin sırrı işte budur. Çünkü onlar, muhabbet ve rikkati, rağbet ve arzuları uyandırırlar. Bazı kelâm âlimlerinin «Mücmel nefiy ve mufassal isbât» diye ifâde ettikleri Kur'ân-ı Kerîm tafsîlâtının sırrı da budur. Zîrâ muhabbetin, rikkat ve şevkin menbâı isbâttır, insanın duyguları onunla gıdâlanır. Nefiy akla ışık tutuyorsa, isbât da kalbe rehberlik etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'te bahsolunan bu yüce sıfatlar —ki ârifler onları terennüm etti, âşıklar onlara tutuldu, dalgıçlar onların derinliğine daldı— olmasaydı, din gâyet sönük ve donuk olurdu, mensûblarının kalblerine hâkim olamaz, onlarda rikkat ve hâmâset uyandıramazdı. Namazda huşû' olmaz, gözler yaşarmaz, duâda ibtihâl ve cihâdda ölümün üstüne gitme olmazdı. O takdîrde kul ile Allah arasındaki ilgi rûhsuz ve kupkuru olurdu, hayat da; şevksiz, tatsız, aşksız, cansız ve monoton olur-

du. Durum böyle olunca, ölümle hayat, insanla cemâd arasında ne fark kalırdı?

Müslümanın kalbini beslemeye, duygularını doyurmaya, aşk ve şevkini dindirmeye zaman zaman ihtiyâcı vardır. O, bardağın dolup taşmasına ihtiyâç duyar, zîrâ dolup taşmayan bardağın kıymeti nedir ki?...

İmâm Gazzâlî, eşsiz zekâsı ve teşrî'in sırlarını kavrayan engin anlayışıyla bu sırra parmak basmış, insan tabîatında aşk ve şevkin varlığını, insanın bunları tatmîn için çırpındığını, Kâ'be-i Muazzama ile etrâfındaki Allah'ın şiârlarının ve hacca âit ibâdetlerin bu aşk ve şevke en güzel şekilde cevab verdiğini çok iyi anlatmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurur :

«Hani İbrâhîm'e : Bana hiç bir şeyi ortak koşma, tavâf edenler, kıyâma duranlar, rükû' edenler ve secdeye varanlar için evimi temiz tut, diye Kâbe'nin yerini hazırlamıştık. İnsanlar içinde haccı ilân et, gerek yaya, gerek arık binekler üzerinde uzak vâdîden ve yollardan sana gelsinler. Tâ ki, kendileri için faydalara şâhid olsunlar ve Allah'ın onlara rızık olarak verdiği hayvanları belli günlerde kurbân ederken O'nun adını ansınlar. Siz de bunlardan yeyin. Çâresiz kalmış yoksulu da doyurun. Bilâhare kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt el-Atîk'ı tavâf etsinler.» (Hacc, 26-29).

İmâm Gazzâlî bu konuda şöyle demektedir :

«Allah'a kavuşmaya olan iştiyâkı, kulu kavuşmanın sebeplerine teşvîk edeceğinde şüphe yoktur. Aynı zamanda seven kimse sevgisine nisbet edilen her şeyi sever. Kâ'be, Allah'a nisbet edilmiş ve «Allah'ın evi» adını almıştır. Va'dedilen mükâfâtlar şöyle dursun, burayı ziyâret için yalnız Allah'a nisbet edilmesi bile kâfîdir.»

Gazzâlî'yi müteâkib Şâh Veliyyullah Dehlevî aynı noktaya işâret ediyor, onu haccın asıl hikmeti sayarak şöyle diyor :

«Bazan insan Rabbını son derece arzular, bu arzusunu dindirmek için bir şey arar ve haccdan başkasını bulamaz.

Evet, müslüman için, her gün kıldığı namazlarla bu şevk ve aşkını dindirme imkânı vardır, onlarla gönlü tesellî bulur, aşkının ateşi söner. Fakat onlar yaşlar döken, huşû'lar meydana getiren mahdûd damlalardır. Îcâbında bu damlalar gönülde yanan aşkı söndüremez, susayan kalbi doyuramaz ve açlığı gideremez...

Müslümanın; rûhunun susuzluğunu gidermesi, aşkının ateşini söndürmesi, putperestlik haline gelen âdet ve alışkanlıklarına karşı isyân etmesi, Ramazân'da midesini boşaltmak sûretiyle rûhunu doyurması mümkündür. Fakat mahdûd zamanda ve muayyen saatlarda... Üstelik hırçın bir denizin küçük bir adayı kuşatması gibi oruçluyu kuşatan ve orucun te'sîrini azaltan çok yemek, israf etmek lüzûmundan fazla is-

tirâhat etmek ve isyânkâr bir toplumda yaşamak gibi faktörlerle... Bütün bunlarla beraber müslüman, dar ve eski hapishâneden kendisini kurtaracak, her türlü kayıd ve bağları koparacak bir sıçrayışa muhtâçtır; diğer taraftan hepsi eski, alışılmış, mahdûd ve kayıdlı, monoton ve yapmacık olan bir âlemden, tamâmı aşk ve muhabbet olan bir âleme intikâl etmesi de zarûrîdir. O öyle bir âlemdir ki, müslüman ona kavuşunca, her türlü kölelikten kurtulur, her türlü puta isyân eder, ırk ve renk ayırımına karşı gelir, Allah'ın birliğine, insanlığın vahdetine, akîdenin tekliğine, gâyenin aynılığına inanır. Orada bütün insanlar birlik halinde :

«Lebbeyk allâhümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-Ni'mete leke ve'l-Mülke lâ şerîke lek» diye nidâ ederler...

Şüphesiz müslüman her gün kıldığı namazdan, Ramazân'da tuttuğu oruçtan ve şartları tahakkuk edince verdiği zekâttan sonra, âşıkların birleştiği, sevgi ve muhabbetin kaynaştığı, âbid ve ihlâslıların toplandığı bir mevsimi görmeye muhtâçtır...

Müslüman, ölçülü ve onurlu aklına karşı isyân etmeye de muhtâçtır. İsyânın ve azgınlığın olmadığı hayatın ne tadı vardır? Yine insan, gelenek ve göreneklerden, yapmacık ve uydurma prensib ve kâidelerden meydana gelen çemberi yırtmak, aklın elinden dizgini alıp kalbe teslîm etmek ihtiyâcındadır. İşte o zaman kalb, dilediği gibi insana hükmeder, âşıkların yaptığı gibi onu dilediği istikâmete yöneltir... Artık o zaman gam yoktur. Çünkü cemiyetin esîri olan, medeniyetin tahakkümü altına giren, gelenek denen ilâhların tasallutuna uğrayan bir insan için hürriyet yoktur. Şehvetlerin, âdet ve alışkanlıkların zebûnu olanın tevhîdi yoktur. Dâimâ aklına güvenen, akıl terâzisinde tartıp ölçmeyince ve maddî faydalarını görmeyince emre uymayan tâm teslîm olmuş ve tâm itâatkâr sayılmaz. Hacc, ince ve derin durumuyla akla ve maddeye tapanların bilinen alışkanlıklarını, monoton ve sistem esîrlerinin âdetlerini tamâmen ortadan kaldırır ve gayba îmâna, mücerred emre uymaya, mahdûd bir zaman ve muayyen bir mekân için aklı vazîfesinden affetmeye davet eder. Aynı şekilde mantık ve felsefeyi, delil ve hikmet aramayı her zaman ve her yerde ikinci plânda bırakmaya çağırır.»

İmâm Gazzâlî haccın rûhu ve hakîkatını —ki o, gayba îmân ve mutlak olarak emre uymadır— kuvvetli kalemiyle, eşsiz ve parlak bir şekilde tasvîr etmiş, bu büyük rüknü açıklarken İslâm'ın rûhuna ve özüne ulaşmış, eski ve yenilerden birçok âlim ve yazarların gaflet ettikleri en mühim noktaya parmak basmıştır :

«Mekândan münezzeh olduğunu itirâf ile Beyt'in Rabbına karşı

tevâzu' gösterecek huzû' ve mes-kenet içinde her vâdîden ve uzak mesâfelerden gelen tozlu topraklı insanlar burayı ziyâret ederler. Bu durum gönüllerini daha çok yumuşatır, kulluk ve ibâdetlerini kuvvetlendirir, anlayış ve bağlılıklarını artırır. Bunun için hacılara, insanların ünsiyet etmediği ve mâhiyetini akılların kestiremediği bazı ibâdet şekilleri borç edilmiştir. Cemreleri atmak, Safâ ile Merve arasında tekrâr tekrâr sa'y etmek ve benzeri ibâdetler gibi... Yumuşaklığın kemâli, kulluk ve zilletin tamâmı bu gibi ibâdetlerle zâhir olur. Zîrâ zekâtın, ebnâyı cinsine acıma netîcesi bir yardım olduğunu; orucun, Allah Teâlâ'nın düşmanı olan şeytânın âfeti sayılan şehveti kırmak için ve oruçlu iken yapılan ibâdetin meşgalesiz ve huzûr içinde olduğunu, rükû' ve sücûd gibi namaz içinde Allah Teâlâ'ya karşı saygı ve tevâzu'un bulunduğunu akıl kolaylıkla anlar. Fakat sa'y etmek, cemreleri atmak ve benzeri hacc işlerinin hikmetini akıl idrâk edemez ve bunları insan tabîatı kolaylıkla benimseyemez. Bunları ancak bir emr-i ilâhî olarak yapar. Burada aklı çalıştırmamak ve nefsi, arzularından men'etmek vardır. Çünkü mânâsını aklın anladığı her şeye, insanın nefsi de bir derece meyleder ve bu meyil o emre inkıyâdı kolaylaştırır. Bununla da kulluğun kemâli ve eğilmenin tamâmı hâsıl olmaz. (Fakat ef'âl-i Hacc'da bu yoktur. Çünkü akıl ve mantık bu hareketlerden bir şey anlamaz.) Bunun için Rasûl-ü Ekrem yalnız hacc işinde :

Taabbüd ve Rikkıyyet, kölelik ve kulluk olarak senin hacc hakkındaki emrine imtisâl etdik, buyurdu, namaz ve benzeri ibâdetlerde böyle buyurmadı.

Vaktâ ki Allah Teâlâ hikmeti, insanların kurtuluşunu; tabîat ve arzularının hilâfına olan amellere bağlamayı ve dizginlerini şerîatın hükmünde bulundurmayı hükmetti; onlar da kulluk îcâbı inkıyâd yolu ile, sa'y ve cemreler gibi mâhiyetini anlayamadıkları bu ibâdetleri tekrâr tekrâr yapmak zorunda kaldılar. Çünkü mâhiyetini anlayamadan arzularının hilâfına olarak yapılan bu gibi ibâdetler, insanı arzularından men'etmekte, kulluk zevkini tattırmakta ve nefsini tezkiye etmekte daha müessirdir. İşte şu anlattıklarımızı düşünürsen, bu kabil ibâdetlere şaşmanın sebebinin kulluğun esrârından gaflet olduğunu anlarsın. Haccın aslını anlamak için inşâallah bu kadarı yeter.»

Gazzâlî, cemreleri atmada da esâs olanın, mücerred emre itâat olduğunu beyân ederek şöyle diyor :

«Cemreleri atarken mantık ve muhâkemeye başvurmadan, mücerred emr-i ilâhî olduğu için ve kendine düşen kulluk vazîfesi gereğince Allah'ın emrine uymaya niyet ederek taşları atmalıdır. Ayrıca Halîl'i İbrâhîm'e benzemeye de niyet etmeli; çünkü burada ya isyân ettirmek veya hacc amelinde yanıltmak için şeytân, İbrâhîm (a.s.) e

gözüktü, Allah'ın emriyle İbrâhîm (a.s.) de onu taşladı, şâyet İbrâhîm şeytânı gördü ve taşladı, fakat bana görünmüyor, neyi taşlayayım? Boşuna bir iş yapıyorum dersen; bilmiş ol ki bu da şeytândır, seni bu vazîfeden şaşırtmak için sana vesvese veriyor, bu çocuk oyuncağı gibi bir şey dedirterek seni aldatmaya çalışıyor. Sen şeytânın inâdına, hikmetini anlayamadığın bu kulluk vazîfesini yerine getirmeye çalış. İyi bil ki, görünüşte her ne kadar taşları o muayyen yerlere atıyorsan da, gerçekte bu taşlar ile şeytânın belini kırmakta ve şeytânı içinden atmaktasın. Çünkü şeytânın asıl burnunu sürtmek ve belini kırmak sırrı; hikmetini anlayamadığın halde, yalnız Allah Teâlâ'nın emri olduğu için O'na saygı ve ta'zîm göstererek bu vazîfeyi îfâ etmektir.»

Gazzâlî kurbân kesme hakkında da şöyle demektedir :

«Kurbân kesmek ise, emre uymak ile Allah'a yaklaşmaktır. Onun için kurbânı iyisinden kesmeli ve onun her cüz'üne karşılık senin her cüz'ünün cehennemden âzâd olmasını Allah'tan dilemelisin. Nitekim hadîste böyle va'dedilmiştir : Kurbân ne kadar daha büyük ve daha iyi olursa; cehennemden âzâd olman o derece kuvvetlenmiş olur.»

Haccın rükünleri ve ibâdetleri; hepsi, hepsi mücerred emre mutlak şekilde itâat etmek için alıştırma ve davete icâbet etmekten ibârettir. Hacı, Mekke ile Minâ, Arafât ile Müzdelife, sonra tekrâr Minâ ile Mekke arasında kona-göçe gidip-gelip durur, çadır kurar, çadır söker... Böylece o, irâdesini hükmü ve hürriyeti olmayan bir işâretin itâatkârı ve bir emrin fedâîsi olduğunu isbât eder. Minâ'ya varır, istirâhat edeyim derken Arafât'a gitmekle emrolunur, hem de Müzdelife'de durmaksızın. Arafât'ta duâ ve ibâdetle meşgûl olarak sıcağın altında vakfeye durur; nefsi güneş battıktan sonra gölgede ve rahat şekilde vakfeye durmasını fısıldarsa da kendisine müsâade edilmez, üstelik Müzdelife'ye gitmesi emrolunur. Müslümanın hayatı, vaktinde namazları kılmakla geçtiği halde, Arafât'ta akşam namazını terketmekle emrolunur; çünkü o, namaz ve alışkanlıklarının kulu değil, Allah'ın kuludur. Bunun içindir ki, bu emirden sonra akşam namazını ancak yatsıyla beraber Müzdelife'de kılabilir. Müzdelife'de de uzun müddet kalmayı canı istediği halde müsâade edilmez ve Minâ'ya gitmesi emrolunur.

Bütün Peygamberlerin (Aleyhimüsselâm), İbrâhîm'in ve âşık mü'minlerin hayatı işte böyledir : Durma-göçme, bağlama-çözme, kavuşma-ayrılma... Onların hayatlarında ne âdetlere boyun eğme, ne şehvet ve arzulara icâbet etme vardır.

Bu (Allah'ın rahmetini niyâz), öyle bir yerde olması lâzımdır ki orada; âşıkların büyüğü, ihlâslıların imâmı, asrının Allah'a en yakını ve onun pâk fakat küçük âilesi, muhabbet ve bağlılıkta, ihlâs ve vefâ-

kârlıkta, diğer-gâmlık ve fedâkârlıkta en büyük rolü oynamış ve tarihin altun sahîfelerini orada yazmış, aynı zamanda onlardan sonra gelen peygamberler, âşıklar, ihlâslılar da onların yolundan gitmiş, onların yaptığı ibâdetleri yapmış, onların söylediklerini tekrârlamış, Kâ'be'yi tavâf etmiş, Safâ ile Merve arasında sa'yetmiş, Arafât'ta vakfeye durmuş, Müzdelife'de gecelemiş, cemreleri atmış ve Minâ'da ibâdetini yapmış olsunlar... Evet, Allah'ın rahmetini taleb böyle bir yerde olmalıdır. Nitekim öyle bir yerde ve öyle bir zamanda olmaktadır; îmân ve âşkla dolup taşan bir atmosfer içinde, geçmişlerin amellerinin aynısını yapma ve tarihi tekrârlama ânında olmaktadır. Bu niyâz, yeryüzünde bir benzeri daha olmayan bu dinî birleşme, gökleri inleten bu duâ ve telbiye; ölü kalbleri canlandırır, durgun himmetleri harekete geçirir, sönen veya sönmeye yüz tutan aşk ateşini tutuşturur ve Allah'ın rahmetini celbeder.

Âlim ve aynı zamanda ârif olanlar, müslümanların bu muazzam toplantılarının, kalb ve himmetlerinin bir araya gelişinin, Allah'ın rahmetini harekete geçirişine, katılaşmış kalbleri canlandırışına dikkati çekmişlerdir. Nitekim İmâm Gazzâlî şöyle demiştir :

«Müşterek gâye uğrunda gönüller Allah'a bağlanır, eller semâya kaldırılır, gözler göklere dikilir, hepsi birden Allah'tan rahmet dilerlerse, Allah'ın dileklerini kabul eylemeyip rahmetini onlardan esirgeyeceğini mi zannedersin?»

Şâh Veliyyullah Dehlevî de şöyle demektedir :

«Haccın hakîkatı; sâlihlerden büyük bir kitlenin, peygamberlerin, sâlihlerin, sıddîk ve şehîdlerin anıldığı bir zamanda ve din ulularının Allah'ın şiârlarına hürmet etmek, günâhlarını affettirmek için geldikleri ve birçok açık alâmetlerin bulunduğu bir yerde toplanmalarıdır. Gönüller bu şekilde bir araya geldikten sonra Allah'ın rahmet ve mağfiretinin inmemesi için hiç bir sebep kalmaz. Peygamber (s.a.) in aşağıdaki hadîsi de buna işâret etmektedir :

«Şeytân Arefe gününden başka hiç bir günde daha küçük, daha matrût, daha hakîr, daha kızgın görülmedi.»

Ve Şâh Veliyyullah şöyle devâm eder :

«Sâlih insanların hürmet etmek için geldikleri ve Allah'ın zikriyle i'mâr ettikleri bir yerde bulunmak, muhakkak ki nefsi temizler. Çünkü orası meleklerin gönüllerini çeker ve oraya yüce insanların ehl-i hayr için yaptıkları duâ kanatları gerilir. İşte böyle bir yerde bulunuldu mu, o yüce varlıkların temiz renkleri, bulunan kimsenin nefsinin rengine hâkim olur, böylece nefis de temizlenmiş olur.»

Haccın başlıca gâyelerinden biri; tevhîd dininin imâmı ve kurucusu İbrâhîm Aleyhisselâm'la alâkayı yenilemek, onun rûhunu içe

sindirmek, onun mîrâsını korumak, onun hayatıyla kendi hayatımızı karşılaştırmak, dünyadaki müslümanların hayatını gözden geçirmek ve vukû bulan değişiklik ve bozuklukları düzeltip aslına ircâ' etmektir. Öyleyse hacc, müslümanların amel ve hayatlarının teşhîr edildiği senelik bir panayırdır ki onunla, içinde yaşadıkları toplumun ve dışarıdan gelecek te'sîrin etkisinden masûn kalırlar.

Şâh Veliyullah Dehlevî bu konuda şöyle diyor :

«Haccın gâye ve maksadlarından biri, insanların İbrâhîm'le İsmâîl'den (Aleyhimüsselâm) mîrâs yoluyla alageldiklerine uymaktır. Çünkü onlar, tevhîd dininin imâmları ve onu Araplara teblîğ eden peygamberlerdir. Peygamber (s.a.) ise, bu tevhîd dininin meydana çıkması ve Kelime-i Tevhîd'in yücelmesi için gönderilmiştir ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu âyeti buna delâlet etmektedir :

«Babanız İbrâhîm'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kalmamıştır.» (Hacc, 78).

Öyleyse irsî bir haslet gibi imâmından feyizli şekilde intikâl eden hacc ibâdetlerini korumak lâzımdır. Peygamber (s.a.) in şu hadîsi bunu ifâde etmektedir :

«Şiârlarınız üzerinde durun; çünkü siz, o takdîrde atanızın mîrâsından biri üzerindesiniz.»

Haccın en belirgin vasfı ve haccda yapılan ibâdetlere hâkim olan; rûh, aşk, sevgi ve fedâkârlıktır, cisim ve zihnin dizginini kalb ve hisse vermektir; âşıkları ve onların lideri İbrâhîm'i taklîddir. Bazan bir âşık gibi Kâ'be'nin etrâfında tavâf edilir, bazan Hacer-i Esved öpülür ve selâmlanır, bazan iki hedef arasında sa'y edilir ve şefkatli bir annenin yavrusu için koşması taklîd edilir, o kadar ki sür'atli ve yavaş koşmasında bile... Sonra Terviye gününde Minâ'ya, daha sonra da Arafât'a gidilir ve orada vakfeye durulur, duâ ve ibtihâl edilir, daha sonra Müzdelife'de gecelenir, sonra tekrâr Minâ'ya dönülür, İbrâhîm ve Muhammed'in (Aleyhimüsselâm) sünnetine uymak için tıraş olunur, kurbân kesilir...

Bu sevgi ve taklîdin en parlak şekli, cemreleri atmaktır; artık bu, İbrâhîm Aleyhisselâm'ın yaptığını sembolize etmekten başka bir şey değildir. Âşıkların amellerini taklîd etmenin, aşk derdinin sirâyetinde, cereyânın merkezine ulaşmada büyük rolü vardır, aynı zamanda Allah'ın rahmet ve inâyetini celbetmek için de bir vesîledir. Sevginin tadını tatmış bir kimse için, binlerce sene evvel geçmiş olmasına rağmen, Allah'ın ebedîleştirdiği ve âşıklardan tekrâr edilmesini istediği bir kıssanın tekrâr canlandırılması için toplanan bu muazzam kalabalığın teşkîl ettiği manzaradan daha tatlı bir manzara olamaz. Zîrâ o

manzaranın tekrârı; şeytânı rezîl etmek, îmânı kuvvetlendirmek ve İbrâhîm Aleyhisselâm'a uymak içindir.

İbrâhîm, put yapıp satan putçunun evinde dünyaya geldi. Putçunun putla hem inanç, hem san'at yönünden alâkası vardı. Böylece durum çetrefilleşiyor, dinî duygu maddî menfaatla birleşiyordu. Artık böyle bir ortamda îmân ve akîdeyi uyandıracak ve bâtıl putperestliğe isyâna teşvîk edecek bir şey düşünülemezdi. Fakat peygamberliğe ve yeni bir âlem kurmaya hazırlanmış bir kalb vardı :

«Andolsun ki Biz, daha önce İbrâhîm'e de rüşdünü vermiştik. Ve Biz, onu bilenlerdik.» (Enbiyâ, 51).

O, inkılâbına netîce alamadığı bir merhaleden, doğduğu ve içinde yaşamaya mahkûm olduğu âilesinden başladı. Netîcede Kur'ân-ı Kerîm'in beyân buyurduğu gibi; İbrâhîm (a.s.) in putları kırması, putperestlerin hışmına uğraması, ateşe atılması, ateşin İbrâhîm'e serin ve selâmet olması, İbrâhîm'in zâlim kral karşısında edebî ve vecîz münâkaşası gibi olaylar vukû buldu.

Başladığı bu inkılâb, cemiyetinin gazâbına uğraması, ülkesinin kendisine dar gelmesi ve hükûmetinin kendisini kovması ile netîcelendi. Fakat o, bütün bunları, sanki beklediği bir sonuçmuş gibi kabullendi, ülkesinden gönlü hoş olarak ayrıldı; çünkü sermâyesi olan îmânını kurtarmıştı. Yalnızlığına rağmen tanımadığı gurbet yollarına düştü, bütün ülkeler putperestlik ve hurâfede âdetâ birbirinin kopyası idi. Nihâyet Mısır'a indi. Ne hazîndir ki orada da imtihâna hedef oldu. Fakat kralın göz koyduğu eşiyle beraber kurtulup Şam'a sığınma imkânını buldu, buradaki ilâhî ağacın fidesini dikti, putları bırakıp bir olan Allah'a ibâdet etmeye davet etti.

Tabiî yönden güzel ve verimli bir yer olan Şam'da oturmak İbrâhîm (a.s.) in hoşuna gider, fakat bir müddet sonra Şam gibi güzel, sulu ve bol mahsûllü bir yerden göçme emrini alır, nefsi için bu emre karşı gelme hakkı tanımaz ve hiç bir ülkeye bağlanmaz, gelen işâret ve verilen emir ne ise onun tatbîkçisi olur. Yeryüzünü; vatanı, bütün beşeriyeti; âilesi kabul eder. Evet, hanımı Hâcer ve henüz süt emen küçük yavrusunu alıp götürmekle emrolunur ve alıp götürür.

Götürdüğü yer dar bir vâdîdir; etrafı çıplak ve korkunç dağlarla çevrili, havası kasvetli, susuz ve ıpıssız bir yerdir. İşte burada sevgili eşini, ciğer-pâresi yavrusunu bırakmakla emrolunur... Hiç tereddüd etmeden, endîşeye kapılmadan, üzüntü ve ıztırâb duymadan Allah'a güvenerek, O'nun kaderine teslîm olarak, O'nun emri yerine gelsin diye en sevdiklerini orada bırakır... Çünkü kendisi bu gibi acı tecrübeleri geçirmiş, tabîata karşı gelmeye alışmış, zâhirî sebeplerden

ziyâde gayba îmân etmiş, Allah'a güvenmiş sarsılmayan bir îmânın sâhibidir.

Bu ıpıssız vâdîde, beklenen ve muhtemel olan durum meydana gelir : Çocuk ve annesi susar... Susuzluklarını giderecek azıcık olsun bir sudan ümîd yok... İşte o anda annede, yavrusuna karşı ta'rîfi güç bir şefkat uyanır... Su aramak veya suyu bulunan bir kervana tesâdüf etmek gâyesiyle, yüreği yanarak, içi sızlayarak iki tepe arasında koşar, koşar... Çocuğunun hayatından emîn olmak için de geriye dönüp onu kontrol eder... Bir su bulma veya bir insan izine rastlama ümîdi ile tekrâr koşar... O bu halde, tabîatın kendisine fısıldadığı endîşe ile gayba îmânın, Allah'a güvenin kendisine ilhâm ettiği güven ve itmi'nân arasındadır... O, bilmektedir ki —çünkü o peygamber hanımı ve peygamber annesidir— sebebe sarılmak, Allah'a îmân ve O'na güvenle tezâd teşkîl etmez. Bunun için o (Hâcer) endîşelidir, fakat ümîdsiz değil inanmıştır, tenbel ve sebebi bırakmış değildir. Bu öyle bir manzaradır ki, semâ bir benzerine şâhid olmamıştır. Bu hazîn manzara karşısında ilâhî rahmet coşar, hârika bir yolla su fışkırır, bu su (zemzem) ebedî ve mübârek olur, asırlara, nesillere yettiği gibi şifâ ve bereket saçar, azalmaz bitmez ve bitmeyecektir de...

Cenâb-ı Hak, samîmî mü'mine bir kadın tarafından zarûret halinde yapılan bu hareketleri, zarûretsiz yapılır kıldı, onlarla her asır ve nesildeki en büyük akıllıları, filozofları, kral ve sultanları mükellef tuttu; zîrâ haccdaki ibâdetler ancak bu iki dağ arasında sa'y etmek ile tamâm olur. Bu iki dağ, her âşıkın mîkâtı, her itâatkârın gâyesidir. Sa'y da, müslümanın bu âlemdeki durumunu en güzel şekilde ifâde eden bir ibâdettir : Müslüman akılla hissi, inançla duyguyu birleştirir, aklını hayatıyla ilgili konularda kullanır, ondan istifâde eder; bazan da akıldan daha derin olan hissine uyar. O, şehvetlerle aldatıcı ve göz alıcı nesnelerle dolu bir dünyada yaşar, fakat Safâ ve Merve arasında sa'y eder gibi hiç birine iltifât etmez ve hiç birine gönül vermez... Onun gâyesi ve düşüncesi istikbâldir (Âhirettir); o, hayatını muayyen şavt (Safâ ile Merve arasında bir kere gidip gelme ve Kâ'be'yi bir defa tavâf etme bir şavttır.) lardan ibâret kabul eder, Rabbına itâat ve selefine uymak için bu «şavtları» kat'eder... Gönlündeki îmânı, onun araştırma yapmasına ve çalışmasına mâni olmaz, çalışması da Allah'a dayanmasına ve güvenmesine engel teşkîl etmez. Her hücresi îmân dolu bir kadıncağızın yaptığı bu hareketin taşıdığı mânâ elbette bu kadarcık değil, ancak şurası muhakkak ki bu hareketin rûhu ve değeri, «aşk» ve «emre itâattır.»

Çocuk (İsmâîl) büyür, baba şefkatini artıracak bir yaşa ulaşır ve babasının yanına koyulup, onunla beraber çalışır... İnsânî duygu-

su artan, zâten yaradılışta çocuğuna karşı sevgi ve şefkatle meşbû' olan o büyük baba (İbrâhîm), içinde ciğerpâresine karşı daha fazla bir meyl ve düşkünlük hisseder... İşte esâs mesele burada başlar; çünkü onun yalnız Allah sevgisiyle dolu olan kalbi her insanın kalbi gibi değildir, o «Halîl'ür-Rahmân» ın kalbidir. Sevgi ise ortaklığı kabul etmez, hele ilâhî sevgi olursa... Bunun içindir ki İbrâhîm Aleyhisselâm, yavrusuna düşkünlük gösterdiği bir zamanda onu kesme işâretini alır, peygamberlerin rü'yâsı da gerçektir; işâret tekerrür eder, anlar ki iş ciddîdir ve bu bir emr-i ilâhîdir... Bu durumda çocuğunu yoklar, çünkü bu iş ancak onun muvâfakatı ve onun cesâretiyle tahakkuk edecektir. Onu son derece itâatlı, asîl ve ilâhî emre canını vermeye hazır bulur... Çünkü o, peygamber oğlu peygamberdir ve peygamberlerin dedesidir :

«Oğulcuğum, doğrusu ben rü'yâda iken seni boğazladığımı görüyorum. Bir bak ne dersin. O da dedi : Babacığım, sana emredileni yap. İnşâallah beni sabredenlerden bulursun.» (Sâffât, 102).

İşte burada aklın inkâr ettiği olay meydana geliyor : Baba, asîl evlâdını götürüyor, gezmeye değil kesmeye... Her ikisi de Rablarının emrine teslîm olmuş... İnsanları mutluluktan men'etmeyi ve dalâlete sevketmeyi üzerine almış olan şeytân, önlerine geçiyor, yaşamaya teşvîk edip emre karşı gelmelerini ve bu işi yapmamalarını onlara şirin göstermeye yelteniyor, fakat onlar Allah'ın emrini yerine getirmekten başkasını kabul etmiyorlar... Bundan sonra melekleri titreten, insan ve cinnîleri ürperten hazîn manzara vukû buluyor... Çocuk bıçağın altına yatıyor, baba bıçağı boğazına dayıyor... kesmeye çalışıyor... ve... Allah'ın irâde buyurduğu meydana geliyor... Maksad İsmâîl'i kesmek değildi. Asıl maksad İbrâhîm (a.s.) in kalbindeki ilâhî sevgiye ortak olmak isteyen çocuk sevgisini (İsmâîl'in sevgisini) kesmekti ki bu da bıçağın boğaza dayanmasıyla kesilmiş oldu. İsmâîl kesilmek için değil yaşamak, gelişmek ve zürriyet yetiştirmek için doğmuştu; nitekim peygamberlerin sonuncusu ve efendisi onun neslinden oldu. Allah'ın murâdı olan bu husûs gerçekleşmeden, o nasıl öldürülür ve nasıl kesilirdi? Kesilmedi... Cenâb-ı Hak, onun yerine kesilmek üzere cennetten bir koç gönderdi. Ondan sonra da ona tâbi olanlara bu şekilde kurbân kesmeyi vâcib kıldı. Onlar da kurbân günlerinde, bu muazzam kurbân olayının hâtırasını yenilemek için mallarının en güzelini Allah yolunda kurbân etmekte tereddüd etmediler :

«Böylece ikisi de teslîm olunca, babası; oğlunu alnı üzeri yatırdı. Biz ona şöyle seslendik : Ey İbrâhîm, sen rü'yâyı gerçekleştirdin. Muhakkak ki Biz, ihsân edenleri böylece mükâfâtlandırırız. Muhakkak ki bu, apaçık bir imtihândı. Ve ona fidye olarak büyük bir kurbânlık

verdik. Ve sonra gelenler arasında ona (iyi bir nâm) bıraktık. Selâm alsun İbrâhîm'e.» (Sâffât, 103-109).

Cenâb-ı Hak, şeytânın, İbrâhîm Aleyhisselâm'ın önüne geçip onu vaz geçirmeye çalışmasını, bunun üzerine İbrâhîm'in onu taşlaması olayını, her sene en fazîletli günlerde sembolik olarak şeytânın taşlanmasıyla ebedîleştirdi ki şeytân kızsın, mü'minler de böyle şeytana uymayacaklarını belirtme fırsatını bulmuş olsun. Elbette böyle bir hareket, mü'minin lezzet, hayat ve rikkat duyacağı bir harekettir, tabiî îmân sağlam olur, anlayış doğru olur ve Allah'a itâat tâm olursa... Bu vesîle ile mü'min anlar ki o, şer kuvvetleriyle, şeytân ve askerleriyle devâmlı savaş halindedir, vazîfesi de onları taşlamak ve küçük düşürmektir.

Zaman normal seyrine devâm ededursun, küçük İsmâîl artık güçlü kuvvetli bir delikanlı olmuştur, Cenâb-ı Hak kendisine peygamberlik ve ululuk ikrâm etmiş, babası İbrâhîm Aleyhisselâm'ın davası artık meyve vermiş, genişlemiş ve yayılmıştır... Yeryüzünde Allah'a ihlâsla ibâdet edilen bir mescid yokken, şeytân ve putlara tapılan birçok ma'bedlerin, krallar için birçok sarayların varlığı elbette kendisine sığınılacak ve Allah'a ibâdet edilecek bir mescidin yapılmasını gerektiriyordu. İşte İbrâhîm, din ayakta durmaya başladıktan ve tevhîd dininin nüveleri görüldükten sonra, insanlara sığınak ve emniyet, yalnız Allah için ma'bed olmak üzere «Beytullah» ı yapmakla emrolunmuştu; baba ile oğul, görünüşü sâde ve mütevâzi, mânâsı yüce ve azametli olan bu «Beyt» i yaparken yardımlaşıyor, taş taşıyor, binâyı yükseltiyor ve şöyle diyorlardı :

«Hani İbrâhîm, Kâ'be'nin temellerini İsmâîl ile birlikte yükseltiyordu ve diyordu ki : Rabbımız, bizden kabul buyur. Şüphesiz ki, Sensin Sen Semî; Alîm. Rabbımız, ikimizi de Sana teslîm olanlar kıl, soyumuzdan da Sana teslîm olanlar yetiştir, bize ibâdet edeceğimiz yerleri göster, tevbelerimizi kabul et. Çünkü Sensin Sen Tevvâb, Rahîm.» (Bakara, 127-128).

Nihâyet «Beytullah», dünyada benzeri olmayan îmân ve ihlâs temelleri üzerinde yükseldi. Cenâb-ı Hak da onu en güzel şekilde kabul etti, ebedî kalmasını takdîr buyurdu, ona cemâl ve celâl örtüleri giydirdi, gönülleri ona meylettirdi, onu kalbleri çeken manyetik alanın merkezi kıldı. O derece ki insanlar değil ayaklarıyla başlarının üzerinde oraya koşmayı cân u gönülden ister oldu, üstelik medeniyet ve tabîat güzelliğinden uzak bir ülkede, göz alıcı manzaralardan yoksun olduğu halde... Artık Kâ'be denilen şekilde yükselince, İbrâhîm Aleyhisselâm'a nidâ oldu :

«İnsanlar içinde haccı ilân et. Gerek yaya, gerek arık binekler

üzerinde uzâk vâdîden ve yollardan Sana gelsinler. Tâ ki, kendileri için faydalara şâhid olsunlar ve Allah'ın rızık olarak kendilerine verdiği hayvanları belli günlerde kurbân ederken O'nun adını ansınlar. Siz de bunlardan yeyin. Çâresiz kalmış yoksulu da doyurun. Bilâhare kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt el-Atîk'ı tavâf etsinler.» (Hacc, 27-29).

İbrâhîm (a.s.) in zamanında dünya, maddî sebeplere çok bağlı idi. İnsanlar onlara haddinden fazla güvenirlerdi, nerdeyse müstakil şekilde te'sîr edici ve zâtıyla kâim telâkkî olunurdu; hattâ Allah bırakılıp onlar rab kabul olunmuştu. Bu derece bağlılık, putlara tapmanın yanında başka bir putperestlik meydana getiriyordu. İbrâhîm (a.s.) in hayatı ise, putlara isyân, her türlü şirkten arınmış hâlis tevhîde davet ve Allah'ın her şeyi kuşattığını gerçekleştirmek için cihâddan ibâretti. O, Allah'ın bütün eşyâyı yoktan var ettiğini, maddî sebepleri O'nun yaratıp O'nun mâlik olduğunu, sebepleri müsebbiblerden O'nun ayırdığını, eşyâdan özelliğini ve karakterini soyup ondan tâm tersini çıkardığını (ateşin yakmayıp serin olması gibi) ve eşyâyı dilediği zaman ve dilediği için emre amâde kıldığını... Evet bütün bunları Allah'ın yaptığını cihâna ilân etmek için yaşıyordu İbrâhîm. İnsanlar onu yakmak için ateş yakmış ve şöyle demişlerdi :

«Onlar : Bir şey yapacaksanız şunu yakın da tanrılarınıza yardım edin, dediler.» (Enbiyâ, 68).

Fakat İbrâhîm, ateşin Allah'ın irâdesine tâbi olduğunu, yakma özelliğinin ondan ayrılmayan bir karakter olmadığını, bu özelliğinin ona emânet olarak verildiğini, Allah dilerse te'sîr icrâ edebileceğini, aksi takdîrde yakmayıp serinlik ve selâmet olacağını biliyor ve inanıyordu. Bunun için de ateşe sağlam bir îmân ve tereddüdsüz bir kalble daldı, netîce de inandığı ve bildiği gibi oldu :

«Biz de : Ey ateş; İbrâhîm'e karşı serin ve selâmet ol, dedik. Ona düzen kurmak istediler. Ama Biz, onları daha çok hüsrâna uğrayanlar kıldık.» (Enbiyâ, 69-70).

İnsanlar, bol su ve verimli bir arâzî olmadan hayatın olmayacağına inanmışlardı. Bunun için de ikâmet edecekleri ülkenin, suyunun bol ve mahsûlünün çok olmasına dikkat eder, ticâret ve zanâatın kolay olduğu yerleri seçerlerdi. İbrâhîm (a.s.) yapılan ve yaygın olan bu âdete de, maddî sebeplere güvenmeye de karşı geldi, anne ve yavrusundan teşekkül eden küçük âilesi için dünyadan ve ticârî merkezlerden uzak, ticâret ve zanâatın olmadığı, bolluk ve servetin uğramadığı bir vâdîyi seçti. Allah'a da rızıklarını bollaştırması, kalbleri onlara meyillendirmesi, bilinmeyen bir sebep ve yolla meyveler ihsân etmesi için niyâzda bulunarak şöyle yalvardı :

«Rabbımız; ben çocuklarımdan kimini namaz kılabilmeleri için Senin mukaddes evinin yanında çorak bir vâdîye yerleştirdim. Rabbımız; insanların gönüllerini onlara meylettir. Şükretmeleri için onları meyvelerle rızıklandır.» (İbrâhîm, 37).

Cenâb-ı Hak duâsını kabul etti, onların rızık ve emniyetlerini garanti altına aldı, ülkelerini de hayır ve meyvelerin istasyonu kıldı :

«Halbuki onları katımızdan bir rızık olarak her şeyin mahsûlünün toplandığı emîn bir haremde yerleştirmedik mi?» (Kasas, 57).

«Bu evin (Kâ'be'nin) Rabbına ibâdet etsinler. Ki O, kendilerini açlıktan kurtarmış korkudan emîn kılmıştır.» (Kureyş, 3-4).

Onları (İsmâîl'le annesini) sudan eser olmayan bir yerde bıraktı, ama sonunda ne oldu? İnsanlar bol bol içtikleri gibi memleketlerine de götürdükleri sonu olmayan bir su fışkırdı kumdan... İnsan nâmına bir varlığın olmadığı ıpıssız bir çölde bıraktı, sonunda orası dünyanın dört bir yanından müslümanların can atıp geldikleri mukaddes bir ülke oldu.

İşte İbrâhîm (a.s.) in hayatı; zamanında yaygın olan maddeciliğe ve maddî sebeplere tapmaya meydan okuyan ve Allah'ın mutlak kudret ve irâdesine inanmaya örnek teşkîl eden müstesnâ bir hayattır. Cenâb-ı Hakk'ın sünneti (yaratmadaki âdeti) onunla böyleydi. Maddî sebepler ona boyun eğer ve akılların almadığı haller vukû' bulurdu...

Hacc, haccın ibâdetleri, haccı donatan hâtıra ve olaylar, hacıların yaptıkları her türlü gösterişten soyunma ve diğer ibâdetler —ihrâm, vakfede durma, ifâza, recm, sa'y, tavâf— hepsi hepsi İbrâhîm (a.s.) in şahsiyetinin temeli olan vasıfları tevhîd, maddî sebepleri red, Allah'a dayanma ve O'nun uğrunda her şeyi fedâ etme, O'nun tâat ve rızâsını her şeyin üstünde tutma, âdet ve örflere karşı gelme... gibi sıfatları ebedîleştirme ve o eşsiz îmân, aşk ve fedâkârlığı yenilemedir. Hacc, bu yüce mânâların ve bu ilâhî değerlerin bakâsının garantisidir. Aynı zamanda uydurma, yapmacık ırkçılık ve bölgeciliğin üstünde olan İslâm câmiasının da bakâsı için bir sigortadır. Hacc insanlara, İbrâhîm (a.s.) in gittiği yolu izlemek, onun rûhunu rûhlarına sindirmek ve onun davâsını her yer ve zamanda ayakta tutmak için bir çağrıdır :

«Babanız İbrâhîm'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır. Daha önce peygamberlerin size şâhid olması, sizinde insanlara şâhidler olmanız için size müslüman adını veren O'dur. Şu halde namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a sarılın. O'dur sizin mevlânız. Ne güzel mevlâ, ne güzel yardımcı.» (Hacc, 78).

İnsanlığın uzun tarihinde, İbrâhîm Aleyhisselâm'ın davası ve ci-

hâdı parlak bir başlıktır. Onunla tarihin seyri değişir, onunla insanlık, zaman var oldukça kalacak olan iki orduya ayrılır, onunla bir çağ başlar bir çağ kapanır. Cenâb-ı Hak İbrâhîm'e ebedî önderliği ve devâmlı (kelimeyi) bahşetmiştir. Zürriyetine de peygamberliği, velâyeti ve ebedî olarak dünyaya dinî vasî' olmayı lutfetmiştir. Onun âilesine ve halkasına girene, Hakk için cihâdı, ebediyyen bâtılın karşısında durmayı, Allah'a davet etmeyi, hırçın dalgalar, korkunç kasırgalar arasında bile beşeriyetin gemisini yürütmeyi ve bu meş'aleyi söndürmeden korumayı farz kılmıştır. O (İbrâhîm), Allah'ın, insanlığın saâdete kavuşması, cehennemden kurtulması ve dünyanın harâb olmaktan masûn kalması için kullandığı büyük yapıcı ve büyük ustadır.

Hacc ve her sene hacc mevsiminde İbrâhîm dininin evlâdlarının bir araya gelmesi; İbrâhîm (a.s.) ile ona tâbi olan ma'nevî evlâdlarının arasındaki rûhânî bağın bakâsı için kâfî bir sebep, ayn. zamanda bu din ve insanlığın ayakta kalmasını sağlayan yüce mânâ, inanç ve hedefleri yenilemedir. Bundan dolayıdır ki Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur :

«Allah Kâ'be'yi, o harâm evi insanlar için hayat ve güven kaynağı kıldı. Kezâ o harâm olan ayı da, kurbânı da, boynu bağlı kurbânlıkları da. Bu, Allah'ın göklerde ve yerde olanları bildiğini ve Allah'ın gerçekten her şeyi bilici olduğunu bilmeniz içindir.» (Mâide, 97).

Risâlet-i Muhammediyye geldikten sonra da Beyt (Kâ'be), yine hidâyet ve irşâdın, ma'nevî nûr ve âtıfî gıdânın merkezi oldu : Etrafında ibâdetler yapılan, hisler doyurulan, kalb korları tutuşturulan, boş bataryalar doldurulan, kendisinden dinî risâlet alınan, her sene etrafında taât vazîfesini yapmak, sevgi ve inkıyâd vergisini ödemek, bu ipe sarıldığını isbât etmek için İslâm âleminin toplandığı, etrafında büyüğü küçüğü ile, zengini fakîriyle, hakîri ulusu ile, âlimi câhili ile insanların tavâf ettiği bir merkez... Evet böyle bir merkez oldu o Beyt. Orada toplanan müslümanlar; ayrı oldukları halde birleşmiş, çok oldukları halde bir, dağınık oldukları halde toplu, fakîr oldukları halde zengin, zayıf oldukları halde kuvvetli olduklarını isbât etmiş olurlar. Onlar yeryüzüne dağılır, herkes rızkı peşinde çalışır, ayrı ayrı milletlere mensûb olur, muhtelif kültür ve hars almış olur, evet bunların hepsi olur ve olabilir. Bunlarla beraber onlar bir noktada toplanır ve bir noktada birleşir... Hacc bunun en güzel delili ve isbatlayıcısıdır. Zaten müslümanların hayatının hepsi, tavâf ve sa'y'den, nüsük ve ibâdetten, îmân ve akîdeden ibârettir. Makâmları da; Minâ ve Arafât'tan, yolculuk ve vakfeden ibârettir. Onlar dâimâ göçmekte, devâmlı ilerlemekte ve tekrâr tekrâr tanışmaktadırlar, tâ ki ölüm gelinceye dek...

Artık bütün bunlardan sonra müslümanın, özellikle uzaklardan koşup gelen müslümanın haccını bitirdikten sonra peygamber (s.a.) in göçtüğü ve sığınağı olan mescide, nûrun fışkırdığı, hidâyet ve ilim dalgalarının yükseldiği, İslâm kuvvetinin oradan çıkıp dünyaya yayıldığı Mescid'e... İslâm'ın sığındığı, İslâm tarihinin ilk bölümünün yaşandığı, toprağının Ashâbın kanı ve göz yaşıyla sulandığı Medine'ye... Evet, bütün bunlara bir âşık gibi koşması, kendisinde kılınan bir rek'at namazın bin rek'ata denk olduğu (Ebu Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur : Benim bu mescidimdeki namaz, Mescid-i Harâm hâriç, diğerlerinde kılınan namazlardan bin defa daha hayırlıdır. Buhârî ve Müslim) Mescid'de namaz kılması, şehîd ve sıddîkların, selef-i sâlihîn'in ayak bastıkları yerde durması, buralardan samîmiyyet, îmân, aşk ve İslâm uğrunda kahramanlık göstermeyi ve şehîd olmayı istimdâd etmesi, sâyesinde karanlıktan nûra, kula tapmaktan Allah'a ibâdete, dar dünyadan bol âleme kavuştuğu, ilk defa îmân tadını tadıp insan kıymetini takdîr ettiği bu yüce Peygambere salât ve selâm getirmesi... evet bütün bunları yapması son derece tabiî değil de nedir?

Hacc, ümmet için senelik bir panayırdır. Ümmetin asâlet ve temizliğini muhâfaza etmesinde, tahrîfât ve fesâddan uzak kalmasında, rûh kökünden kopmayıp ona bağlı kalmasında, birçok ümmetlerin düştüğü tuzak ve mugâlatalardan (yanılmalardan) kendisini korumasında en büyük pay hacca âittir. Ümmet-i Muhammed, bu muhteşem müessese yoluyla İbrâhîmî karakterini muhâfaza eder; emânete riâyetkâr, şefkatli, merhametli, müsâmahalı, kuvvetli ve hamleci olan bu karakteri nesilden nesile aktarır. Sanki o, damarlara ve bütün cisme kan dağıtan canlı bir kalbdir. Bu ümmet, onun sâyesinde toplu gösteri yapar. Âlimler onun sâyesinde müfritlerin ifrâtını, câhillerin te'vîlini, bozguncuların tahrîfâtını reddedip onları esâs olan İbrâhîmî tevhîde, hâlis olan Muhammedî dine döndürür. Ümmet-i Muhammed, onun (Hacc müessesinin) sâyesinde dinî ve kültürel birliğini korur. Bunlar, Muhammedî İslâm damgasını ve İbrâhîmî tevhîdin birliğini bozabilecek olan mahallî te'sîrleri önler. Nitekim bu bozulmalar, geçmiş birçok dinlerde vukû bulmuştur.

Cenâb-ı Hak, Ümmet-i Muhammed'in çeşitli toplum ve iklîmlerde yaşamasını, gerçekten çok ve çeşitli devrelerden geçmesini mukadder kıldı. Bu devreler; harâret ve kuvvet, donukluk ve şiddet, mücâdele ve mukâvemet, maddî ve siyâsî aldatıcılar, kültür ve medeniyyette ilerleme, mal ve maddede bolluk, darlık ve sıkıntı, düşman ve zâlimin musallat olması gibi cidden çok çeşitli olan devrelerdir. Bu durum karşısında müslümanların, îmân cezvesini kaynatmaya, aşk

ve muhabbet duygularını ayakta tutmaya, bağlılık ve vefâkârlığı diğer azâlara iâde etmeye şiddetle ihtiyâcı vardır. İşte Hacc, her sene ebedî olan bu ağacın yeşerdiği ve Rabbın izniyle meyvesini verdiği bir mevsim kılındı. Bu mevsimde, cihânşümûl olan bu ağaç, taze ve yeşil bir elbise giyer.

Merhûm Şâh Veliyullah Dehlevî, teşrî'in sırlarına inen engin anlayışıyla bu inceliğe «Huccetullah'il-Bâliğa» adlı eserinde işâret ederek şöyle der :

«Devlet muayyen devrelerden sonra, dürüst vatandaşlık vazîfelerini yapmayanı ayırdetmek için nasıl umûmî kontrol ve teftîşe muhtâç ise, Ümmet-i Muhammed de münâfıkla samîmî mü'minin ayırd edilmesi, Allah dinine olan akının müşâhade edilmesi ve mü'minlerin birbirini görüp tanışmaları için hacc'a muhtâçtır. Çünkü orada herkes, kendisinde olmayan güzel haslet ve meziyyetleri başkalarında görmek sûretiyle benimseyerek alır. Zâten iyi ve güzel şeyler, arkadaşlık etmek ve birbirinden görmek sûretiyle meydana gelir.»

Ve şöyle devâm eder :

«Eğer hacc, verilmesi gereken bir vergi, yapılması zarûrî olan bir gelenek haline getirilir ve Allah'ın emri olan bu farîza hakkıyla yapılırsa, diğer gelenek ve göreneklere pek luzûm kalmaz. (Allah'ın emrettikleri müstesnâ). Tevhîd dini olan İslâm'ın îmân liderlerinin hallerini ve onların yollarından gitmeyi haccdan daha güzel hatırlatan bir başka şey yoktur.»

Kitabın başka bir yerinde ise aynı zât şöyle demektedir :

«Haccın maksadlarından biri : Teftîş ve teşrî'in anlamını gerçekleştirmektir. Çünkü her millet ve devletin birbirleriyle tanışmaları, câri olan ahkâmı öğrenmeleri ve kudsal saydıkları muayyen zaman ve mevsimleri vardır. Hacc da müslümanların panayırı, kuvvet gösterisi, câri olan dinî hükümleri birbirinden görmek sûretiyle öğrenme mevsimi ve İslâm'ın bütün azametiyle teşhîridir. Cenâb-ı Hakk'ın şu âyeti de buna işâret etmektedir.

«Hani, Beyti insanlar için bir toplantı yeri ve emîn bir mahal yapmıştık.» (Bakara, 125).

Cenâb-ı Hak, Ümmet-i Muhammed'in en kara ve şiddetli günlerinde bile ihlâslı insanların, samîmî mürşidlerin, duâsı müstecâb mü'minlerin haccdan eksik olmamasını takdîr buyurdu. Bu insanlar ki havayı rûhâniyyet ve huşû' ile doldurur, o havayı teneffüs eden katı kalbler yumuşar, âsî nefisler yola gelir, donmuş gözler yaşarır, sönmüş aşklar tutuşur; aynı zamanda Allah'ın rahmet ve bereketi iner, diğer taraftan şeytân rezîl ve rüsvây olur... Bunun içindir ki Peygamber (s.a.), bir hadîsinde şöyle buyurmuştur :

«Şeytân Arafe gününde olduğu gibi başka hiç bir günde, daha küçük, daha matrûd daha hakîr ve daha kızgın görülmedi. Bunun sebebi rahmetin inmesinden ve Allah'ın büyük günâhları bağışlamasından başka bir şey değildir.»

Böyle bir ortamda elbette hava ma'nevî cereyânla dolar; dört bir yandan gelen müslümanlar boşalmış gönül bataryalarını doldurur ve îmân, sevgi, hamâset çeşitlerinden azıklarını alırlar. Hayatlarının geri kalan kısmında aldıkları bu azıkla yaşar, karşılaştıkları her türlü iğfâl edici ve aldatıcılara onunla karşı koyar; üstelik fakîrlik, hastalık gibi sebeplerden dolayı gelmeyen din kardeşlerini de ona ortak yaparlar. Çeşitli kıt'alarda yaşayan Ümmet-i Muhammed'in cismine îmân cereyânı işte böyle yayılır, böylece bilmeyen öğrenir, zayıf kuvvetlenir ve uyuşuk canlanır. Ayrıca müslümanlar, vazîfelerini yapmak için yeni bir kuvvet ve yepyeni bir cihâd rûhu kazanır.

Hacc, bazı müslümanların kurbânı oldukları ırk, renk ve bölgecilik zihniyetine karşı İslâm şuûrunun zaferi ve İslâmî şiârların teşhîr edildiği bir panayırdır. Hacc'da bütün müslümanlar ayrı ayrı olan her türlü mahallî şekillerden soyunur ve hepsi dinî lisânda «İhrâm» denilen bir şekle bürünür. Bu şekilde büyükle küçüğün, fakîrle zenginin, hâkimle mahkûmun farkı yoktur, hepsinin başı açık ve hepsi aynı sözü terennüm etmektedir :

«Lebbeyk allâhümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk, inne'l-Hamde ve'n-Ni'mete leke ve'l-Mülke lâ şerîke lek.» Böylece İslâm birliği, gerek giyimde, gerek dilde en güzel şekilde tecellî etmiş olur. Diğer taraftan Arabın, Acemin ve çeşitli ırk ve renkteki müslümanların ibâdetlerinin, gâyelerinin bir ve aynı olduğu görülür : Hepsi bir «Beyt» (Kâ'be) nin etrafında tavâf eder, hepsi iki hedef olan Safâ ile Merve arasında koşar, hepsi Minâ'ya gider, hepsi Arafât'ta vakfeye durur, hepsi aynı yerde geceler :

«Arafât'tan geri döndüğünüz zaman, Meş'ar-ı Harâm'ın yanında Allah'ı zikredin. O, sizi hidâyete ulaştırdığı gibi, siz de O'nu zikredin. Nitekim siz bundan önce, sapıklardan idiniz.» (Bakara, 198). Hepsi birden sel gibi akıp boşanır :

«Sonra insanların döndüğü yerden siz de dönün. Ve Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz ki Allah, Gafûr'dur, Rahîm'dir.» (Bakara, 199). Nihâyet hepsi Minâ'da toplanır ve kurbân kesme, tıraş olma, cemreleri atma gibi vazîfelerini yaparlar.

Hacc devâm ettiği müddetçe —ki o, kıyâmete kadar bâkî bir farîzâdır— birçok ümmetlerde olduğu gibi ırkçılık müslümanları yutamaz ve müslümanlar onun kurbânı olamaz. Hiç bir zaman da doğup büyüdükleri memleket, ne kadar kendileri için mukaddes olursa ol-

sun, dönüp namaz kılacakları kıble ve hacc edecekleri Kâ'be olamaz. Zîrâ Arabın ve Acemin, şarklının ve garblının döndüğü kıble ve her ülkedeki müslümanın haccettiği Kâ'be tektir ve birdir :

«Hani, Beyti insanlar için bir toplantı yeri ve emîn bir mahal yapmıştık. Siz de İbrâhîm'in makâmından bir namazgâh edinin.» (Bakara, 125). O Kâ'be'ye, arzın en uzak yerindeki müslüman can atar, ona gidebilme şerefine nâil olmak için adaklar adar, onun uğrunda karşılaşacağı her türlü zorlukları hiçe sayar ve bunu erişilmez bir saâdet ve gâye olarak telâkki eder.

Hacc, bizim bir çoğunu bilip bir çoğunu bilmediğimiz fâide ve menfaatlar için farz kılınmıştır. Belki bu fâide ve menfaatlar, bizim bu konuda bildiklerimizden ve âlimlerin bahsettiklerinden pek çoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak : «Kendileri için faydalara şâhid olsunlar.» (Hacc, 28) diye buyurduğu halde, menfaatı kapalı (nekre), ve mutlak olarak zikretmiştir. Bu vecîz ifâde, söz konusu menfaatların her zaman yenilenen, sayılamayacak kadar çok ve çeşitli olduğuna delâlet etmektedir.» (Şüphesiz hacc, müsümanların dünyanın dört bir bucağından kendileri için hazırlanan menfaatları görmek ve şâhid olmak için can atıp geldikleri bir mevsimdir. Bu mevsimde fikirler teâtî edilir, müslümanlar birbiriyle tanışır, bir kelime ve bir maslahat üzerinde birleşilir.

Fakat haccın hikmeti —bazı modernist yazarların sık sık bahsettikleri gibi— yalnız bundan ibâret değildir. Zîrâ hacc, bazı kalemşör ve politikacıların tasvîr ettikleri gibi sırf siyâsî bir konferans değildir : Şâyet haccın hikmeti bundan ibâret olsaydı; o zaman hacc'da bir yere ikâmet etme olur ve oradan oraya gidip gelme olmazdı. Halbuki hacc, bir yerden diğerine intikâl ve bir ibâdetten diğer bir ibâdete koşmaktan ibârettir. Evet, haccın teşrî'indeki hikmet; siyâsî bir konferans oluş, ancak haccın meyvelerinden biridir, fakat bu büyük farîzanın teşrî'indeki yegâne gâye aslâ o değildir. Nitekim haccın müslümanlara farz kılınışında Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur : «Ona yol bulabilen herkesin Kâ'be'yi hacc etmesi insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır. Kim inkâr ederse; bilsin ki doğrusu Allah, âlemlerden müstağnîdir.» (Âl-i İmrân, 97)

Aynı konuda peygamber (s.a.) de şöyle buyurmuştur : Kim, kendisini Beytullah'a ulaştıracak azık ve binit bulur da haccetmezse; yahûdî veya hıristiyan olarak ölmesi işten değildir. Şâyet haccın teşrî'indeki hikmet siyâsî konferans olmuş olsaydı; durumu, mevcûd vaz'iyyetinden başka olur ve yapıldığı yer de bugünkü uzak ve çorak yerinden başka bir yer olurdu.)

Hacc müslümanların, rûhânî bir atmosfer içinde inanç, duygu ve

gâyede birleştikleri senelik bir panayır ve resmî geçit olunca; oradaki duruma bakıp, âdet ve şiârlarına, yabancı kültür ve felsefelerin te'sîriyle ve başka milletleri taklîd etme özentisiyle ârız olan tahrîfât ve fesâdı düzeltip aslına ircâ etme ve suyu kaynağından alma mevsimi olunca; akıl ve mantık, İslâm'ın rûhu ve haccın hikmeti, haccın yapıldığı bu «Emîn Belde» nin İslâmî hayatı bütün meziyyet ve yönleriyle canlandırmasını gerekli kılar. O kadar canlandırmalı ki, oraya her gelen müslüman ne kadar anlayışsız olursa olsun, ne kadar az durursa dursun İslâmî hayatı anlayabilmeli ve onun zevkini tadabilmelidir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu beldenin, kıyâmete kadar haccın merkezi ve toplanma yeri olmasını mukadder kılmıştır. Her sene dünyanın dört bucağından oraya akın eden müslümanlar, temiz kaynağa, dinin beşiğine ve İslâm'ın merkezine geldiklerine gönülden inanırlar. Orada duyulan ve görülen her şey, İslâm beşiğinden uzakta olan müslüman için örnek ve delil teşkîl eder. Avâm müslümanların nezdinde, Mekke ve Medîne halklarının yaptıklarının ötesinde bir delil ve huccet yoktur. (Abadan'ın ötesinde köy yoktur.)

Bir din liderinin yaşadığı veya bir kültürün doğup geliştiği merkez, halkının yaptıklarının delil ve huccet kabul edilmesi, beşer tabîatının bir îcâbıdır, ne mantık ne de başka bir delil bunu yenemez. Bu husûs lügat ve edebiyat alanında, fıkıh ve kültür sâhasında da kendini göstermiştir. Meselâ Arab dilinde evvelâ Kureyş'in sonra Bedevî Arapların dili delil kabul edilmiştir; Medîne halkının ameli, İslâm mezheblerinden büyük bir mezhebce huccet telâkki edilmiştir. Kurtuba kültür ve medeniyete beşiklik ettiği devrelerde, halkının yaptıkları birçok Mağrib fakîhlerince örnek ve delil kabul edilirdi, çünkü orası ilmin ve kadıların toplandığı merkezdi. İnsanlar gerek eskiden, gerek şimdi ülkelerinin başkenti veya kültür merkezi olan şehirlerin âdetlerini huccet kabul eder, onları taklîde özenir ve onların medeniyet, kültür ve nezâket yönünden ideâl davranışlar olduklarına inanırlar. Öyleyse müslümanların, İslâm'ın merkezi ve vahyin iniş yeri olan «Emîn Belde» de İslâmiyet'e aykırı bazı şeyler görüp onları huccet kabul etmeleri ve taklîde özenmeleri gayr-i tabiî bir şey değildir. Ancak bu yolla giren gayr-i İslâmî davranışları söküp atmakta İslâm davetçileri ve ıslâhat liderleri güçlük ve sıkıntı çekerler.

Yukarıda bahsedilenden daha ince bir husûs vardır ki, o da bu «Emîn Belde» nin —asırlar ve nesiller geçmesine, medeniyet ve tekniğin ilerlemesine rağmen— basitlik ve tabiîliği, zühd ve takaşşüfü muhâfaza etmesi lâzımdır ki, dünyanın dört bir yanından gelenler, ilk müslümanların hacc ibâdetlerini yaptıkları havayı teneffüs etsin, onların şuûruna veya ona yakın bir şuûra erişsin, bir âlemden başka

bir âleme, bir havadan başka bir havaya, bir hayattan başka bir hayata intikâl ettiğini hissetsin... Zîrâ böyle bir his rûhlarda, mâzîden kuvvet alıp istikbâle yeni yeni şeyler ümîdiyle bakmayı hâsıl eder, ülkelerinde bulamadıkları sürûr ve huzûru tattırır. Eğer söylenilen şekilde olmaz, yalnız Kâ'be-i Muazzama ile Harem eski şeklinde kalıp etraflarındaki her şey değişir, o Emîn Belde Avrupa veya Amerika'dan bir parça haline gelir, Garb Madeniyeti hayır ve şerri ile oraya yerleşir, Şerîat dilinde «üstü başı dağınık, toz toprak içinde ve nâhoş kokulu» diye nitelendirilen hacı, rahattan rahata, nimetten nimete, yeniden daha yenisine koşarsa; işte o zaman duygularında inkılâb meydana getiren ve kendisini rûhî yönden dolduran ma'nevî zevki duyamaz.

Bunun içindir ki hacc, cihâdın fidesi sayılmıştır. Âişe (r.a.) nin merfû' olarak rivâyet ettiği ve Buhârî'nin naklettiği bir hadîs-i şerîf'te şöyle buyurulmuştur :

«Cihâdın en üstün ve en güzeli hacc-ı mebrûr'dur.»

Yine Âişe şöyle demiştir :

Biz cihâdı, ibâdetlerin efdalı biliyoruz. Biz, cihâda iştirâk edemez miyiz? diye sordum. Rasûlullah : Hayır, siz cihâd edemezsiniz. Siz kadınlar için efdal-i cihâd, her halde hacc-ı mebrûr olur, buyurdu.

Ömer (r.a.) de şöyle derdi :

Haccda paçaları sıvayınız; çünkü o iki cihâddan biridir.

Mekke köklü bir değişikliğe uğrayıp Batı'dan her türlü konforu alır, hacılar da ancak büyük merkezlerde bulunabilen rahat ve nimetlere kavuşursa; işte o zaman hacca gidenler kendilerinde rûhî bir boşluk hisseder, haccın faydalarında, rûh ve hayattaki te'sîrinde bir azalma görürler.

İlâhî vahiy, semâvî teşrî' hacca öyle bir hava hazırladı ki bu atmosfer, rûh ve zihni uyarır, arzu ve azmi ayaklandırır; diğer yandan onu ibâdetten, rûhânîlik ve kudsiyyetten müteşekkil bir çitle kuşatır. Halbuki hacc, çoğu zaman uzun bir yolculuktan, memleketten memlekete intikâlden ibâretti : Hacca giden çeşitli yerlere uğrar, çeşitli havalar teneffüs eder, çeşitli yatacak ve vakit geçirecek yerlere gider, uzun veya kısa bir müddet çeşitli şeylerle meşgûl olur ve çeşitli harcamalar yapar... Yeni bir memlekete girer, orada çeşitli insanlarla karışır, kadınlar erkeklerle beraber çıkar, halbuki içlerinde genci ihtiyarı vardır; bazan bir âile efrâdı bir araya gelir, adam hanımı ve çoluk çocuğuyla beraber olur... Bütün bunlar haccın parlaklığını, heybetini, kudsiyyetini ve haccdaki ibâdet ve cihâd rûhunu kaybettirir; hacca gidiş turistik bir geziden veya Mekke'de ikâmetten; haccdaki ibâdet

yerlerinden birinden konup ötekine geçme ve herhangi bir yerde oturup kalkmadan farksız olur...

Bundan dolayıdır ki teşrî', hacca kudsiyyet ve ciddiyyetten mürekkeb silinmeyecek bir renk vermiştir; onu, gaflet ve zühûlden, oyuncak olma ve fazlalıktan koruyacak hendek ve sûrlarla çevirmiştir. İslâm'ın bu husûsta öyle yerinde hükümleri vardır ki onlar, haccın rûh ve hayattaki büyük te'sîrini icrâ ederek, ıslâh ve eğitim rükünlerinden bir rükün olarak ve Allah'a yakaşma yollarından kuvvetli bir yol olarak kalmasını garanti altına alır.

Bu hükümlerden biri; İslâmiyet'in haccı İslâm'ın beş temelinden biri kılması ve şartları tahakkuk ettikten sonra mutlakâ yapılması gereken bir farîza olarak vaz'etmesidir ki, Cenâb-ı Hak bu konuda şöyle buyurmuştur :

«Ona yol bulabilen herkesin Kâ'be'yi haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır. Kim inkâr ederse; bilsin ki, doğrusu Allah, âlemlerden müstağnîdir.» (Âl-i İmrân, 97).

Tirmizî'nin Ali (r.a.) den merfû' olarak rivâyet ettiğine göre şöyle buyurmuştur :

«Kim Beytullah'a kendisini götürecek azık ve binit bulur da haccetmezse yahûdî ve hıristiyan olarak ölmesi işten değildir. (Hangisini dilerse o şekilde ölsün.)»

Bu Cenâb-ı Hakk'ın şöyle buyurmasındandır : «Ona yol bulabilen herkesin Kâ'be'yi haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır.» Peygamber (s.a.) de bu konuda şöyle buyurmuştur :

«İslâm beş şey üzerine binâ edildi : Allah'tan başka ilâh yoktur, Muhammed Allah'ın peygamberidir diye şehâdet etmek, namaz kılmaz, zekât vermek, haccetmek, Ramazân orucunu tutmak.»

Peygamber (s.a.) haccın fazîletini, Allah nezdindeki mevkiini ve ona âit fazîletleri öve öve bitirememiştir. Çünkü bu fazîletler, rûhta hacca karşı şevk ve arzu uyandırır, îmân ve ecri Allah'tan beklemeyi ayağa kaldırır. Zâten bu ikisi (îmân ve ihtisâb) olmadan hiç bir amelin değeri olmaz, müslümanı zikri geçen fazîletleri elde etmeye sevkeden de onlardır. Kütüb-ü Sitte sâhiplerinin Ebu Hüreyre (r.a.) den merfû' olarak rivâyet ettikleri bir hadîs-i şerîf'te şöyle buyrulmuştur :

«Hacc-ı Mebrûr'un mükâfâtı ancak cennettir.»

Yine Ebu Hüreyre'nin rivâyet ettiği bir hadîs-i şerîf'te Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur :

«Bir kimse hacceder ve hacc esnâsında fenâ lâkırdı söylemez ve büyük günâhlardan çekinir, küçük günâhları işlemekte ısrâr etmezse; o kimse günâhlarından arınarak annesinden doğduğu günkü gibi haccdan döner.»

Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) un rivâyet ettiği diğer bir hadîs-i şerîf'te ise Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur :

«Hacc ve Umreyi arka arkaya yapın; çünkü onlar körüğün demir, gümüş ve altundan pisliği giderdiği gibi günâhları giderirler. Mebrûr haccın sevâbı ancak cennettir. Bir mü'min gün boyunca ihrâmlı kaldığında, güneş onun günâhlarıyla batar.»

Âişe (r.a.) den rivâyet edilen başka bir hadîs-i şerîf'te de şöyle buyurmuştur :

«Cenâb-ı Hak kullarını, Arefe gününde cehennemden âzâd ettiği kadar başka günlerde âzâd etmemiştir.»

Yine Peygambere :

Hangi amel daha efdaldır? diye soruldu. Allah yolunda cihâddır, buyurdu. Daha sonra? denildiğinde : Kusûrsuz îfâ edilen haccdır, cevabını verdi.

Yerinde konulan hükümlerden biri de, «Mîkat» lardır. Bunlar hacıda yeni bir şuûr meydana getirir ve onda ma'nevî bir düşünce uyanıklığı peydâ eder. Onlar sâyesinde hacı, «huzûr»a yaklaştığını ve mukaddes toprakların hudûduna girdiğini anlar. Eğer Mîkatlar olmasa, kaba saba adamların kralların huzûruna ve sultanların eşiğine pervâsızca dalmaları ve hücûm etmeleri gibi, hacılar da mukaddes yerlere dalar ve hücûm ederler. Netîcede, bu hareketleri nefretle karşılanıp kovulan ve hakârete uğrayan söz konusu insanlar gibi, onlar da aynı âkıbetten kurtulamazlar. Şâh Veliyullah Dehlevî Mîkatların hikmetlerini güzel bir şekilde açıklayarak şöyle demiştir :

«Mîkat'da asıl olan şudur : Mekke'ye, nefsin arzularını terkederek üstü başı perîşan ve toz toprak içinde gelmek matlûb olunca, insanın memleketinden uzaklaşıp uzak illere gitmekle mükellef oluşunda açık bir zorluk bulununca, bir aylık, iki aylık gibi uzak mesâfelerde bütün güçlüklere göğüs gererek gelen bu Mekke âşıkları için, Mekke havâlîsinde ihrâma girecekleri yerler tâ'yîn olunması lâzımdır ki, ihrâmlarını oralardan öteye bırakmasınlar. Ayrıca söz konusu yerlerin, uzaktan gelen mü'minlerin geçtikleri yerlerde de olması lâzımdır. Nitekim bu husûslar inceden inceye hesâblanmış ve ondan sonra ta'yîn edilmişlerdir. Meselâ en uzak Mîkât, Medîne halkı için seçilmiştir. Çünkü Medîne vahyin indiği, îmânın sığındığı ve kendisine hicretin olduğu yerdir, Allah'a ve Rasûlüne ilk îmân eden şehirdir. Binâenaleyh o belde halkı, kelimetullah'ı i'lâda = yüceltmede fazlalığa, Allah'a itâatta ziyâdeliğe daha lâyıktırlar. Medîne de, Rasûlullah'ın zamanında îmân eden ve îmânında samîmî olan şehirlerin başındadır. Cüâsâ, Tâif, Yemâme ve başkaları böyle değildir ve bunun için de onlara tâatta ziyâdelik konmamıştır.»

Yerinde konulan hükümlerden biri de «İhrâm» dır. İhrâm hacıda intibâh ve şuûr uyandırır; ona, büyük bir işe başlamak üzere olduğunu, «huzûr» a yönelmiş bulunduğunu, boş gösterişlerden, yaldızlı sembollerden ve yapmacık ululuklardan soyunduğunu hatırlatır. Böylece ihrâm, namazdaki başlangıç tekbîri gibi olur ki, hacıyı bir havadan başka bir havaya, hürlükten bağlılığa nakleder. Şâh Veliyullah Dehlevî bu konuda şöyle der :

«Bilmiş ol ki Hacc ve Umre'de İhrâm, namazdaki başlangıç tekbîri gibidir. İhrâmda, samîmiyyet ve ta'zîmin tasvîri vardır, hacca azmetmenin görünürdeki bir işle tesbîti vardır. Evet, ihrâmda, bütün lezzetleri, alışılmış âdetleri ve her türlü süslenmeleri bırakmak sûretiyle nefsi alçaltma vardır, Allah için yorgunluğa, tozlanmaya ve perîşanlığa katlanmanın gerçekleştirilmesi vardır.»

Aynı şekilde İhrâmda ve İhrâmın yüklediği mükellefiyetlerden çıkmak için de, yapılması güç olmayan ve nefiste şuûr uyandıran zâhirî bir yol vardır. Binâenaleyh hacı, istediği zaman ve âniden İhrâmdan çıkıp mübâhlardan faydalanmaya başlayamaz; namazdan kendi kasıd ve irâdesiyle selâm verip çıktığı gibi, İhrâmdan da kasıd ve irâdesiyle yapacağı bir amel-i zâhir ile çıkar ki, o da tıraş olmaktır. Şâh Veliyullah Dehlevî bu konuda da şöyleder :

«Tıraş olmadaki sır; İhrâmdan, vakârla tezâd teşkîl etmeyecek bir işle çıkmak için yol ta'yîn etmektir. Çünkü herkes kendi haline bırakılmış olsa her biri bir yol tutar ve başı boşluğa meydan verilmiş olur. Tıraş olmakda, ihrâmdayken toz toprak içinde ve pejmürde vaz'iyyette olmanın mükemmel şekilde geçtiğinin isbâtı da vardır. Hulâsâ tıraş olma, namazda selâm verme gibidir.»

Yerli yerinde konulan hükümlerden biri de «Telbiye» dir. Şerîat çok Telbiye yapmaya teşvîk etmiş, Peygamber (s.a.) de Telbiye'yi yüksek sesle yapmayı uygun görmüştür. Nitekim kendisine :

Haccın hangisi efdaldır? diye sorulduğunda : Yüksek sesle feryâd edilen ve ısrârla yalvarılanıdır, buyurmuştur.

Telbiyenin, rûhu haccın gâyelerine yöneltmede, ona îmân ve aşk rûhunu doldurmada, onu Rahmân'ın eşiğine atmada şaşılacak te'sîri vardır. Onunla îmân cereyânı, kabloda elektrik cereyânının akması gibi hacının rûhuna, duygu ve sinirlerine akar; hacıyı belki de şuûrsuzca başladığı bu büyük rükünden (haccdan) istifâde etmeye hazırlar. Hacı :

«Lebbeyk Allahümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk, inne'l-Hamde ve'n-Ni'mete leke ve'l-Mülke, lâ şerîke lek», «Rabbım, davetine tekrâr tekrâr icâbet ettim, her emrini îfâ için dîvânına geldim. Rabbım, Senin her davetine icâbet borcumdur. Senin saltanatında eşin

ve ortağın yoktur. Allah'ım, bütün varlığımla Sana yöneldim, hamd Senindir, nimet Senindir, mülk de Senindir, bütün bunlarda eşin ve ortağın yoktur.» denince hacc yüce maksadları ve rûhuyla gözünün önünde canlanır, hacıda ma'nevî hazlar uyanır, aşk ve sevgi bardağı taşar, Tevhîd kıvılcımı her tarafını kaplar ve İbrâhîm, Muhammed (Aleyhimüsselâm) ve onların yolunda gidenlerin zümresine dâhil olur.

Cenâb-ı Hak, hacc için hem zaman hem mekân kudsiyyetini toplamıştır ki, bu muazzam rüknün (haccın) kudsiyyeti, azamet ve parlaklığı, mes'ûliyet duygusu kuvvetlensin, hacc yapan kimse de kendisini kuşatan rûhânî havadan bir an olsun gaflet etmesin, dâimâ, oturup kalkmasında, konup göçmesinde aklı başında ve hislerine hâkim olsun...

Cenâb-ı Hak, zaman ve mekân kudsiyyetlerini belirterek aşağıdaki âyet-i kerîme'lerde şöyle buyurmuştur :

«Doğrusu ayların sayısı, gökleri ve yeri yarattığı günden beri Allah'ın kitabında on iki aydır. Bunlardan dördü harâm olanlardır. İşte doğru din budur. O halde bunlarda nefislerinize zulmetmeyin.» (Tevbe, 36),

«Sana harâm aydan ve onda savaştan soruyorlar. De ki : O ayda savaşmak; büyük bir günâhtır.» (Bakara, 217).

Konuyla ilgili olarak İmâm Müslim'in rivâyet ettiği bir hadîs-i şerîf'te Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur :

(Mütemâdiyen dönmekte olan) zaman (ve yıl, ay dediğimiz vakit ölçüsü bugün) Allah'ın gökleri, yerleri yarattığı günkü (ilk) vaz'iyyetine dönmüştür (ve yıl, ay o ilk hesâba tâbi bulunuyor ki:) bir yıl ay ölçüsü ile on iki aydır. Bunlardan dördü harâm (yasak) aylardır ki üçü arka arkaya Zülka'de, Zülhicce, Muharrem'dir. (Dördüncüsü) Mudar'ın ayı olan Receb'tir ki O Cümâd (el-âhir) ile Şa'bân arasındadır.

Mekân kudsallığına gelince, Kur'ân-ı Kerîm'de bu konuda şöyle buyurulmuştur :

«Ben, ancak bu şehrin Rabbına —ki o, bunu hürmetli kılmıştır— kulluk etmekle emrolundum. Her şey O'nundur. Ben müslümanlardan olmakla emrolundum.» (Neml, 91).

Bu konudaki hadîs-i şerîf'ler ise şöyledir : İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.), Mekke'nin fethedildiği günde şöyle buyurmuştur :

«Feth (i Mekke) den sonra (artık Mekke'den Medîne'ye) hicret yoktur. (Ba'demâ) Mekke'den yalnız cihâd kasdıyla ve tahsîl-i Fazâil niyetiyle çıkılabilir. Binâenaleyh (devlet tarafından) cihâda davet olunduğunuzda hemen icâbet ediniz.»

Yine Mekke'nin fethinde şöyle buyurmuştur :

«Allah, bu Mekke'yi gökler, yerler halk olunduğu gündenberi vâcib'ül-İhtirâm bir şehir kılmıştır. Bu belde-i Harâm, Allah'ın hürmeti sebebiyle Kıyâmet gününe kadar vâcib'ül-İhtirâm olmuştur. Benden evvel burada kıtâl edilmesi kimseye helâl kılınmamıştır. Benim için de yalnız bir günün gündüzünden bir saat helâl kılınmıştır. O belde-i Harâm, Allah'ın hürmeti sebebiyle kıyâmet gününe kadar vâcib'ül-İhtirâm olmuştur : Dikeni (bile) kesilmez, avı avlanmaz, yitiği kimse (elini uzatıp) alamaz, meğer ki sâhibini aramak için ola. Otu biçilmez. Bunun üzerine İbn Abbâs : Yâ Rasûlallah, izherden (Mekke ayrığı) başka... Zîrâ biz onu evlerimizin inşâasında, kabirlerimiz (in binâsın) da kullanırız, dedi. Peygamber de : İzher başka, buyurdu.

(Harâm) daki ma'siyet daha şiddetli ve daha ağırdır. Bazı âlimler aşağıdaki âyet-i kerîme'yi, orada günâha niyet etmenin günâh olacağına delil olarak göstermişlerdir, halbuki başka yerlerde günâha niyet günâh değildir :

«Kim orada zulm ile ilhâda yeltenirse Biz ona pek acıklı bir azâb taddırırız.» (Hacc, 25).

İbn Kesîr diyor ki : Bu, Harem'e mahsûs bir özelliktir. Orada şerre başlayan karârlı oldu mu velevki yapmasın cezâlandırılır.

Bütün bunlara bir de ihrâmın hürmeti eklenmiş ve ona hâs bazı ahkâm ve âdâb konulmuştur ki; bunlardan birisi, ihrâmlı iken avlanmanın harâm oluşudur. Nitekim Cenâb-ı Hak aşağıdaki âyet-i kerîme'lerde şöyle buyurmuştur :

«Ey îmân edenler; siz ihrâmlı iken avı öldürmeyin. Deniz avı ve onu yemek, size de, yolculara da geçimlik olmak üzere helâl kılınmıştır. İhrâmlı bulunduğunuz sürece, kara avı harâm kılınmıştır. Hem huzûruna varıp toplanacağınız Allah'tan korkun.» (Mâide, 95-96).

Şâh Veliyyullah Dehlevî konuyla ilgili olarak şöyle der :

«İhrâmlının, zikri geçen şeylerden sakınması; tezellül, süslenmeyi bırakma ve pejmürde halde olmanın gerçekleştirilmesi ve Allah'ın azamet ve haşyetini hatırlamaya, nefsi başıboş bırakmayıp sîgaya çekmeye bir alâmet olsun diye luzûmlu kılınmıştır. Avlanmak ise, eğlenmek ve boşa vakit geçirmekten başka bir şey değildir.»

Hacc yolculuğu çoğu zaman uzun bir yolculuk olur. Nitekim Cenâb-ı Hak bu husûsu şöyle beyân buyurur :

«İnsanlar içinde haccı ilân et. Gerek yaya, gerek arık binekler üzerinde uzak vâdîden ve yollardan sana gelsinler.» (Hacc, 27).

Bu yola koyulan da halden hale intikâl edip çeşitli muâmelelere, çeşitli insanlara karışınca, yol arkadaşlığı uzun sürünce, bu durum çeşitli münâkaşalara ve yapılması yasak olan birçok şeylerin irtikâbına yol açabilir, yolcunun içi daralıp sabrı tükenebilir, netîcede hacı mem-

leketinde yapmadığı birçok şeyleri yapabilir, bazı ma'siyet ve ahlâka sığmayan işleri irtikâb edebilir... İşte bu durumu göz önüne alan İslâmiyet, yukarıda sayılan şeylerin yapılması kuvvetle muhtemel olan haccda, özellikle onları nehyetmiş ve Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur :

«Hacc, bilinen aylardır. Her kim o aylarda kendisine haccı farz ederse artık haccda kadına yaklaşmak, günâh işlemek, tartışma yoktur. Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir. Bir de azık edinin. Şüphesiz ki azığın en hayırlısı, takvâdır. Ey akıl sâhipleri, Ben'den korkun.» (Bakara, 197).

Yukarıdan beri sayageldiğimiz, kalb ve a'zâlarla amel ve niyetle, zaman ve mekânla ilgili olarak hikmetli hükümler, hacca; kudsiyyet ve temizlikten, teverru' ve takaşşüften, Allah'ı murâkabe ve nefsi sîgaya çekmeden, başka hiç bir dinin konusuna girmeyen ve benzerlerinden üstün olan cihâddan müteşekkil bir elbise giydirmişlerdir ki bunun rûhda, ahlâk ve hayatta derin te'sîri vardır. Onunla peygamber (s.a.) in şu sözü gerçekleşir :

«Bir kimse hacceder ve hacc esnâsında fenâ lâkırdı söylemez ve büyük günâhlardan çekinir, küçük günâhları işlemekte ısrâr etmezse; o kimse günâhlarından arınarak annesinden doğduğu gibi haccdan döner.»

Hiç bir din ve millet yoktur ki ziyâret edilmesini teşvîk ettiği, «bu mukaddes ziyâret» için birtakım âdâb ve şart koyduğu ve gidip ziyâret ettiği «Mukaddes yerler» i bulunmasın. Bu, tabîatın îcâbı ve vicdânın sesidir. İnsan —daha evvel de söylediğimiz gibi— devâmlı, ta'zîm etmek ve yaklaşmak husûsundaki isteğini tatmîn etmek, aşkını söndürmek, arzularını yöneltmek için gözüyle görebileceği bir şeyi arar. Aynı şekilde günâhlarını affettirmek, hatâlarını bağışlattırmak için de uzun ve zor bir ameli aramaktadır ki, vicdân azâbından ve dinî duygusunun azarlamasından kurtulsun. İnsan, din kardeşleriyle ve ma'nevî bağlarla bağlı bulunduğu insanlarla bir araya geleceği büyük bir dinî toplantıya her zaman ihtiyâç hisseder. Bunun içindir ki hiç bir millet ve medeniyet devirlerinden hiç bir devir; dinî seferlerden, insanların bir araya geldiği, Allah veya putları için kurbânlıklar kestiği, ibâdetler yaptığı muazzam toplantılardan hâlî değildir. Aşağıdaki âyet-i kerîme'ler bunu ifâde etmektedir :

«Biz, her ümmet için kurbân kesmeyi meşrû' kıldık ki Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanların üzerine O'nun adını ansınlar. Sizin tanrılarınız bir tek tanrıdır. O'na teslîm olun. Mütevâzı' olanları müjdele.» (Hacc, 34),

«Her ümmete yerine getirmeleri gerekli ibâdet koyduk. Öyle ise

ışte seninle çekişmesinler. Rabbına davet et. Şüphesiz ki sen, dosdoğru bir hidâyet üzeresin.» (Hacc, 67).

Tarihî eserler ve arkeolojik kazılar, geçmiş medeniyetlerde de bu nevi toplantı ve ibâdetlerin mevcûdiyetine delâlet etmekte, tarih de aynı paralelde ma'lûmat vermektedir. Şu kadar var ki, söz konusu toplantı ve ibâdetlerin hakîkatlarını, tarihlerini, ahkâm ve âdâbını kesinlikle ortaya koymak cidden zordur. Belki de bu konuda araştırma yapan kimse, tâm bir fikir ve açık bir tablo meydana getirmeyen bazı karşılaştırmalar, kısa, kesik haberlerden başka bir kaynak bulamayacaktır.

Bize en yakın olan dinler, aslında birer semâvî din olan Yahûdîlik ve Hıristiyanlık'tır. Bunlar tarih sahnesinde ve ilim dünyasında uzun zaman yaşamışlardır. Tarihçiler ve yazarlar onlara özel bir itinâ göstermişlerdir. Halen de medeniyette, siyâset ve te'lîfte büyük bir canlılık gösteren milletlerin dinidirler. Beyt el-Makdis ve civârındaki kudsal eserler, bu iki dinin birleşme noktası ve asıl rûhlarının merkezidirler. Buraların ziyâreti, her iki dinde de eski ve köklüdür. Buna rağmen bu dinî temel —İslâmî hacc ile karşılaştırdığımız zaman— büyük bir kapalılık arzetmekte ve hakkındaki ma'lûmât —İslâmî haccın ibâdetlerine dâir olan eserler cildler tuttuğu halde— çok az görülmektedir. Yahûdîlik Ansiklopedisindeki ma'lûmâtın özeti aşağıdadır :

«Reyıah ziyâreti denilen ve Beyt el-Makdis'e yapılan hacc, Şavvat, Pesah ve Kipur bayramlarında yapılır. Bu hacc küçükler, körler, kadınlar, akıl ve beden hastaları hâriç bütün yahûdîlere farz idi. Mûsevî dini, her «ziyâretçi veya hacı» nın beraberinde Rabba takdîm edeceği bir «sungu» götürmesini luzûmlu kılmışsa da miktarını ta'yîn etmemiştir. Kadın ve çocuklar bu ziyâretten muâf tutulmuş olmakla beraber birçokları kocaları ve ebeveynleriyle ziyârete gitmektedirler. Muhtelif zamanlardaki ziyâretçi sayılarına âit rakamlar, mübâlağadan pek hâlî değildir. Büyük sayıda kurbânlar kesilirdi. Kurbân derileri, karşılıksız olarak ziyâretçilerin hizmetinde bulunanlara verilirdi.

Hacc ibâdeti, «Ma'bed» in yıkılmasından sonra da devâm etti. Müslümanlar Milâdî 1187 senesinde Salâhaddin Eyyûbî'nin kumandasında Kudüs'ü fethedince, gerek o mıntıkada, gerekse Şam, Bâbil ve Mısır arasında ikâmet eden yahûdîler Beyt el-Makdis'i ziyâret etme imkânını elde ettiler. Milâdî XIV. asırda Şark'taki, özellikle Bâbil ve Kürdistan'daki yahûdîler, hacc farîzasını senede en az bir defa yapmayı âdet edinmişlerdi. Bazıları bunu yaya olarak yaparlardı. Haçlı seferleri, Avrupa'daki yahûdîleri hacc ve ziyâret yapmaya teşvîk etmiştir. Milâdî 1492 senesinde yahûdîler İspanya'dan kovulup bir çok-

ları İslâm ülkelerine sığınınca, yahûdî ziyâretçilerin sayısı arttı. Çoğu zaman, senelik bayramlarının pazarı kurulduğu ve dinî âyinlerin icrâ edildiği Rame (Filistin'de bir köydür) köyündeki Samuel peygamberin kabrinin başında toplanırlardı.

Yahûdîler ve hıristiyanlar Beyt el-Makdis'i ziyâret için ellerine geçen fırsatları değerlendirirken, kendilerinde hacc ve ziyâret arzuları nerdeyse sönmeye yüz tutan başka ülkelerdeki yahûdî dindaşlarına sitem ederler.

Şark'taki ve Kuzey Afrika'daki yahûdîlerin «Ziyâret Günleri» dedikleri haccın, muayyen günleri vardır. Yahûdîlerde meşhûr olan kral, peygamber, velî gibi insanların kabirlerinin ziyâret edilmesi yaygındır. Zikri geçen günlerde, umûmî bayramlardaki gibi fazla duâ eder, neşelenir ve sevinirler. Süleymân Ma'bedinin batı duvarının karşısında, Temmuzun 17. gününün akşamından Ağustosun 19. gününe kadar 23 gün devâmlı toplanırlar. Bu ibâdet Ağustosun dokuzunda gece yarısından itibâren başlar.

Daha başka, çeşitli ülkelerde ziyâret edilen kabirler ve mahallî ziyâret yerleri de vardır.»

Hıristiyanlardaki hacc ve ziyârete gelince, «Din ve Ahlâk Bilgileri Ansiklopedisi»nde yer alan bu konudaki ma'lûmâtın özetini aşağıda takdîm ediyoruz :

Hacc : Îsâ Aleyhisselâm'ın hayatına âit hâtıraları taşıyan mukaddes yerlere veya Roma'daki dinî liderlerin bulunduğu mukaddes merkezlere veya kabul görmüş bazı din büyüklerine nisbet edilen kudsal yerlere insanın yaptığı yolculuktur.

İlk hıristiyan nesil, sonrakiler gibi Îsâ Aleyhisselâm'a âit kudsal yerleri ziyârete fazla luzûm görmemişlerdir. Fakat bu ziyâret işi Mîlâdî III. asırdan itibâren yayılmıştır. Birçok hıristiyanlar, Îsâ Aleyhisselâm'ın vasiyyet ve emirlerine göstermedikleri itinâyı, ona âit kudsal yerleri araştırmaya göstermişlerdir.

XIII. asırda, Beyt el-Makdis'in aleyhine olarak Roma'daki kudsal yerlerin ziyâreti gelişmiştir. Evet, Beyt el-Makdis'in ziyâreti tamâmen ortadan kalkmamıştır; fakat Roma, birçok hıristiyanların ziyâret ettiği Beyt el-Makdis'den sonra ikinci ziyâret merkezi olmuştur.

Papalığın, zirvesine ulaştırdığı bazı sebepler vardır ki; onlar Roma'yı ziyâret merkezi yapmıştır. Özellikle, Petrus ile Pavlos'un mezarlarının orada oluşu Roma'ya apayrı bir azamet vermiş ve onu katoliklerin toplantı merkezi haline getirmiştir. Katolik hıristiyanlar oraya büyük bir aşkla akın eder, özellikle «Cata Combs» denilen ölü türbelerine büyük rağbet gösterir ve büyük şehîdler için takdîs ederler. Tarihin hiç bir devrinde «Roma»yı ziyâret eksik olmamıştır. Kiliselerin ve

tarihî eserlerin çokluğu, dikkatleri her zaman Roma'nın üzerinde toplamıştır.

Okuyucu, Filistin'deki umûmî türbe ve kudsal yerlerin, diğer taraftan yahûdî ve hıristiyanların ikâmet ettikleri yerlerdeki mahallî mezar ve ziyâret yerlerinin çokluğundan —isimlerini vermeye kalksak— usanır. «Yahûdîlik Ansiklopedisi» ile «Din ve Ahlâk Ansiklopedisi»nde «Hacc ve Ziyâret» makâlesinin yazarı Avrupa ve Asya'nın muhtelif bölgelerindeki söz konusu dinlerin büyüklerine âit ziyâret yerlerinin isimlerini vermekte, ziyâret günlerini ve aylarını zikretmekte, ziyâret için luzûmlu olan âdâb ve âdetlerini anlatmaktadır. Okuyucu; yahûdî ve hıristiyanların bu ziyâret yerlerine verdikleri önemi, onlara yaptıkları takdîsi, onların uğruna katlandıkları uzun ve meşakkatli yolculukları, her yer ve her zamanda onların duygu ve düşüncelerine nasıl hâkim olduklarını, takdîs ve ta'zîmde haddi aşıp nasıl şirke vardıklarını, Allah yerine başkalarına taptıklarını düşünürse; Peygamber (s.a.) in bu gibi âdetlere karşı gösterdiği tepkinin, bunların, kıyâmete kadar Tevhîdin sancakdârı olan ümmetine sirâyet etmesinden endîşelenmesinin ve kendi kabrinin her türlü şirk ve tapınmadan uzak kalması için gösterdiği gayretin sırrını çözer ve bu peygamberî davranışlarındaki derin hikmeti anlar. Bu endîşeler, Hz. Peygamberi son hastalığında dahi meşgûl etmişti. Nitekim Buhârî'nin rivâyet ettiği bir hadîs-i şerîf'te Abdullah İbn Abbâs ile Âişe (r.a.) şöyle demişlerdir :

Peygamber (s.a.) e hastalık geldiğinde (hamîsa) benekli elbisesini yüzüne örtmeye başlar, sıkıldı mı yüzünden onu atardı ve bu halde iken : Allah'ın la'neti hıristiyan ve yahûdîlerin üzerine olsun. Onlar Peygamberlerinin kabirlerini secde yeri yapmışlardı, diye onların yaptıklarından men'ederdi.

Ebu Hüreyre (r.a.) den rivâyet edilen diğer bir hadîs-i şerîf'te de Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur :

«Allah yahûdîlerin canını alsın; onlar peygamberlerinin kabirlerini secde yeri yaptılar.»

Âişe'den rivâyet edilen diğer bir hadîste de şöyle denilmiştir :

Ümmü Seleme, Habeş diyârında gördüğü «Mâriye» denilen bir kiliseyi ve onda gördüğü resimleri Rasûlullah'a anlattı. Bunun üzerine Rasûl-ü Ekrem : Habeş'liler öyle kimselerdir ki, bunlardan azîz bir kişi ölünce hemen onun kabri üzerinde bir mescid yaparlar. Ve o azîzin bir resmini o mescide korlar. Bunlar Allah indinde halkın en şerîridirler.

Yine Peygamber (s.a.) den sâbit olduğuna göre : O, şöyle buyurmuştur :

«Allah'ım, benim kabrimi kendisine tapılan bir put yapma. Allah'ın gazabı Peygamberlerinin kabirlerini secde yeri edinenlere karşı şiddetlendi.»

Peygamber (s.a.) aşağıdaki meşhûr hadîsiyle bazı türbe ve mukaddes yerlere yapılan husûsî ve uzun seferlere yolu daraltmıştır :

«(Namaz ve ibâdet için) hiç bir mescide sefer edilmesi doğru değildir. (Ziyâde sevâb umarak) yalnız (şu) üç mescide sefer edilir : Mescid-i Harâm, Mescid-i Rasûl (s.a.) ve Mescid-i Aksâ. Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyet edildiğine göre Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur : Sizden evvelkilerin ta'kîb ettikleri yolları siz de muhakkak karışı karışına, arşını arşınına ta'kîb edeceksiniz. Hattâ kertenkele deliğine girseler onlara tâbi olacaksınız. Ya Rasûlallah : Yahûdî ve Hıristiyanları mı denildi. Ya kim? buyurdu.» (Buhârî ve Müslim).

Böylece ümmetini, yahûdî ve hıristiyanların düştüğü türbelere tapma fitnesinden korumuş oldu. Câhilî ümmetler çoğu zaman şirk ve putperestliğin ağına düşmüşlerdir.

Fakat müslümanlar, eskiden olsun şimdi olsun, peygamberin hayatının sonunda bile unutmadan söylediği vasiyyetini tutmadılar, ona fazla önem vermediler, mukaddes meşhed ve eserler için tâ uzak ülkelerden seferler yaptılar, teberrük ve taabbüd için oralarda durdular. Bu halleri Peygamber (s.a.) in şu sözünü tasdîk etmekte ve onun gerçek olduğunu ortaya koymaktadır :

«Sizden evvelkilerin ta'kîb ettikleri yolları siz de muhakkak karışı karışına, arşını arşınına ta'kîb edeceksiniz.»

Bu meşhed ve türbeler, çoğu zaman Mescid-i Harâm'ın ve diğer mescidlerin haklarını gasbetmektedir. Halbuki içlerinde uydurma olanları da vardır. Birçok ülkelerde bazı câhiller onları «Kâ'be» yapıp uzak yerlerden oralara gider, her sene oralarda bayram yapar, panayırlar kurarlar.

Şeyh'ul-İslâm Takıyyüddîn bu zümrelerin durumunu şu tarihî cümlesiyle dile getirir : «Türbeleri ma'mûrdur, mescidleri metrûktür.» İslâm ülkelerini gezen, bu meşhed ve türbeleri, onların geniş alanlarını, muazzam binâ ve kubbelerini görür; bunların yanında da secde etme, adak adama, kurbân kesme ve türbenin yatırından bazı şeyler niyâz etme gibi İslâm'ın alnına leke düşürecek şirke kaçan hareketlere şâhid olur.

Hind dinlerine gelince —Budizm, Jainizm ve Brahmanizm dâhil— onlarda da meşhedler, ma'bedler ve mukaddes yerler çoktur. Oraların büyük şerefe ve özel kudsallığa hâiz olduğuna inanırlar. Büyüklerinin, oralarda kelâma, kurbiyyete, vusûl veya ma'rifete mazhar olduklarına veya bazı ilâhlarının oralarda özel şekilde tecellî ettiklerine inanırlar.

Oralarda dinî havaya bürünen bayramlar, mevsimler ve panayırlar çokça icrâ edilir.

Bu meşhed ve mukaddes yerlerin çoğu «Ganges-Ganj» nehrinin kenarındadır. Bu nehirde yıkanmak için ülke halkı korkunç bir kalabalık halinde orada toplanır. Bu toplantıların bazısı senede bir, bazısı birkaç defa, bazısı da Darayag'daki Ganj nehriyle Camna nehirlerinin birleştikleri yerde olduğu gibi on iki senede bir yapılır. Bu kudsal yerlerin en meşhûrları Ganj nehrinin üzerinde bulunan Benâres şehridir. Bu şehirde ölmeye can atarlar, hattâ ölünün nâşı yakılmak üzere uzak yerlerden oraya kadar getirilir, yakılmadığı takdîrde Ganj nehrine bırakılır, burada yıkanmak en büyük sevâb ve en büyük keffâret sayılır. Bu kudsal yerlerden biri de, Ram Chander'in merkezi olan Kalküta'dır. Bundan başka Krişna'nın tarihi ile ilgisi bulunan Manhura ile Herdvâr da kudsal yerlerdendir. Bunların ekseriyeti kuzey-batıya düşmektedir. Bunlardan başka Hindistan'da daha pek çok meşhedler ve önemli ma'bedler vardır. İklîm ve bölgelerin değişikliğine, dinî zümrelerin çeşitliliğine göre oralardaki âdet ve ibâdetler de değişik icrâ edilir.

Budistlerin en büyük ziyâretgâhı, bu dinin kurucusu olan ve tanrılaştırılmış bulunan Gotama Buddha'nın uzun müddet ikâmet etmiş olduğu Bihâr eyâletindeki Gaya şehridir. Gotama Buddha burada, Nirvan dedikleri şühûd ve ma'rifet mertebesine ulaşmıştır.

Bu mukaddes yerlerde yapılan bayramlar ve kurulan panayırlar, âdetâ başıboşluğun, disiplinsizliğin ve pisliğin sahneye konuluşudur. Çünkü ziyâretçiler çoktur, bazan sayıları —özellikle senelerden sonra yapılan toplantılarda— milyonlara ulaşır. Hükümetin nizâmı korumak, salgın hastalıkları önlemek husûsundaki gayretleri bu yüzden nâfiledir. Bu nevi dinî toplantılarda bir çok câhilî âdetler, Allah'a şirk koşmalar, tanrı ve tanrıçalarına âit efsâneler yayılır gider... Kur'an'ın mu'cizelerinden biri de; İbrâhîm Aleyhisselâm'ın inşâ ettiği Beyt'in ziyâretini zikredip ona teşvîk ettiğinde, diğer dinlerdeki hacc ve ziyâret işlerinin şirk, putperestlik ve uydurma işlerle kirletildiğine ve çığırından çıkarıldığına dikkati çekmesi ve şöyle buyurmasıdır:

«İşte böyle. Kim, Allah'ın harâm kıldıklarına saygı gösterirse; Rabbı katında bu, onun hayrınadır. Size okunanlardan başka bütün hayvanlar helâl kılınmıştır. O halde murdârdan, putlardan kaçının, yalan sözden çekinin. Allah'a şirk koşmaksızın, hanîfler olarak.» (Hacc, 30-31).

Bu, milyonlarca mensûbu bulunan başlıca dinlerdeki hacc ve ziyâretlerin kısa bir görünüşüdür. İnsâf ve doğrudan ayrılmayan derin bilgi ve engin görüş sâhibi olan Şâh Veliyullah Dehlevî «Huccetullah'il-

Bâliğa» adlı kitâbında hacc konusuna temâs ederek şöyle diyor :

«Hacc'ın esâsı her ümmette vardır. Çünkü her ümmetin, Allah'ın alâmetlerinin tecellî ettiğine inandıkları, seleflerinin hürmet ve ta'zîm ettikleri, seleflerinden kalma kudsal yerleri mutlakâ vardır. Söz konusu yerler onlara, inandıkları tanrılara mukarreb olanları ve yaşadıkları halleri hatırlatır.

Haccedilmeye en lâyık olan; Beytullah'dır. Orada açık açık âyetler vardır. Onu İbrâhîm (a.s.) inşâ etmiştir. Çorak ve çöl olmasına rağmen Allah'ın emri ve vahyi ile, birçok milletlerin dilinde hayırla yâdedilmiştir. Çünkü kendisine haccedilen başka hiç bir yer yoktur ki, orada şirk ve aslı olmayan şeyler yapılmasın.»

Okuyucu; İslâmî hacc ile diğerlerini kolaylıkla karşılaştırıp aralarındaki farkı rahat şekilde anlayabilir ve aşağıdaki âyet-i kerîme'yi okuyup Allah'ın nimetini iftihârla söyleyebilir :

«Her ümmete yerine getirmeleri gerekli ibâdetler koyduk. Öyle ise işte seninle çekişmesinler. Rabbına davet et. Şüphesiz ki sen, dosdoğru bir hidâyet üzeresin.» (Hacc, 67).

İslâmiyet diğer üç rüküde olduğu gibi hacc rüknünde de ıslâhatçı rolünü oynamıştır. Câhiliyyet devrindekiler hacca, câhili âdetlerini ve Allah'ın, hakkında hiç bir huccet indirmediği bid'atları sokmuş ve Allah'ın İbrâhîm Aleyhisselâm'ın lisânıyla vaz'ettiği haccı bozmuşlardı. Bu bozukluğu Araplar nesilden nesile tevarüs etmiş, böylece haccın fayda ve maksadları katlolunmuştu. Bu bid'at ve tahrîfâtın en büyük âmili, câhiliyye hamiyyeti, kabîle hamâseti ve Kureyş'in başkalarından üstün görünme hevesi idi. Kur'ân-ı Kerîm ve İslâmî teşrî', bütün bu bid'at ve hurâfeleri ve câhilî âdetleri kökünden kazıyıp yerlerine daha hayırlılarını koymuştur.

Bunlardan biri şudur : Kureyş, hacılarla beraber Arafât'a girmez, Harem'de durur ve : «Biz ehlullahız, Harem-i Şerîf'in hizmetçileriyiz, biz «Hums» sâhibiyiz» derler, bunu da herkese üstünlük iddiâsından, câhiliyetteki mevkilerini koruma gayretinden ve hayâl ettikleri imtiyâzın ellerinden gitmesi endîşesinden dolayı yaparlardı. Cenâb-ı Hak bu câhili imtiyâzları kaldırdı, onlara insanların yaptıklarını yapmalarını ve Arafât'ta vakfeye durmalarını emrederek şöyle buyurdu : «Sonra insanların döndüğü yerden siz de dönün.» (Bakara, 199).

Diğer taraftan Buhârî'nin, senediyle Âişe'den rivâyet ettiğine göre şöyle buyurulmuştur :

Diğer Araplar Arafât'ta vakfe ederken Kureyş, cemâatlarıyla Müzdelife'ye giderler, orada dururlardı ve buna «Hums» derlerdi. İslâmiyet gelince; Allah, Peygamberine Arafât'a gitmesini, vakfeye durmasını ve oradan dönmesini emretti. «İnsanların döndüğü yerden...»

âyet-i kerîme'si, işte bunu ifâde etmektedir. İbn Kesîr, Mücâhid, Atâ, Katâde, Süddî ve İbn Abbâs aynı şeyi söylemişlerdir. İbn Cerîr bunu ihtiyâr etmiş ve üzerinde icmâ'ın olduğunu söylemiştir.

Kaldırılan hurâfelerden ve onun yerine konulan hükümlerden biri de şudur : «Câhiliyyet devrindekiler, Ukâz, Mecenne ve Zil-Mecâz'da yaptıkları gibi hacc mevsimini övünme ve böbürlenme panayırı haline getirmişlerdi. Her fırsatı, soy-sopları, ata ve ecdâdlarıyla övünme zâviyesinden değerlendirirlerdi. Minâ'daki toplantıları, câhiliyyet duygularını tatmîn için en elverişli bir toplantı idi. Cenâb-ı Hak bundan nehyetti, onun yerine daha hayırlısı olan «Allah'ı zikretme»yi koydu ve şöyle buyurdu :

«Hacc ibâdetinizi bitirince, atalarınızı andığınız gibi, hattâ daha kuvvetli bir anışla, Allah'ı zikredin.» (Bakara, 200).

İbn Abbâs da bu konuda şöyle der :

Câhiliyyet ehli, hacc mevsiminde toplanır, onlardan biri kalkar, atalarıyla övünerek : Babam yedirir içirirdi, başkalarının borçlarını öder ve diyetlerini üzerine alırdı, derdi. Atalarının yaptıklarından başka onların «zikri» yoktu. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak Peygambere şu âyeti inzâl buyurdu : «Atalarınızı (böbürlenerek) andığınız gibi, hattâ daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın.»

Bu hükümlerden biri de şudur : Zamanla hacc; kudsallığından, temizlik ve nezâhetinden çok şey kaybetti. Eğlence, münâkaşa ve câhiliyyet bayramı yeri haline geldi. Cenâb-ı Hak Kur'an'da bunu yererek şöyle buyurdu :

«Artık haccda kadına yaklaşmak, günâh işlemek, tartışma yoktur.» (Bakara, 197).

İbn Kesîr, Abdullah İbn Vehb ve Mâlik diyorlar ki : Allah; «Haccda kavga etmek yoktur.» buyurdu. Haccdaki kavga —yine Allah bilir— dan maksad şu olsa gerek : Kureyş Müzdelife'de Meş'ar-ı Harâm'ın yanında toplanır münâkaşa ederlerdi; onlar der : Biz doğruyuz, ötekiler der : Biz doğruyuz. Bizim görüşümüz budur. (En doğrusunu Allah bilir). Muhammed İbn Kâ'b da şöyle demektedir : «Kureyş Minâ'da toplandıklarında onlar der : Bizim haccımız daha mükemmel, ötekiler der : Bizim haccımız daha mükemmel... İşte haccdaki kavga budur.

Bu hükümlerden biri de şudur : Câhiliyyet devrindeki Araplar putları için kestikleri kurbânların etlerinden parçaları putların üzerine kor ve kanlarını onların üzerlerine serperlerdi. Bu sapık âdeti kaldırmak üzere Cenâb-ı Hak şöyle buyurdu :

«Onların ne etleri, ne kanları Allah'a ulaşır.» (Hacc, 37).

İbn Kesîr ve İbn Ebu Hâtim diyorlar ki; bize, Ali İbn Hüseyn, Mu-

hammed İbn Ebu Hammâd, İbrâhîm İbn Muhtâr (R. Anhüm) silsilesinin İbn Cüreyc'den naklen tahdîs ettiklerine göre; o, şöyle demiştir : Câhiliyyet ehli, kurbân ettikleri develerin kanlarını ve etlerini Beyt'e sürerlerdi. Ashâb-ı Kirâm; biz bu işi yapmaya daha lâyığız, dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak :

«Onların ne etleri, ne kanları Allah'a ulaşır. Sizden O'na sâdece takvâ ulaşır.» (Hacc, 37) meâlindeki âyet-i kerîme'yi inzâl buyurdu.

Bu hükümlerden bir diğeri de şudur : Araplar hacca niyet ettiklerinde evlere kapıdan girmeyi mahzûrlu bulur, bunu günâh sayar, hacca ve Allah'a karşı hürmetsizlik telâkki ederlerdi. Bu yüzden ihrâmlı oldukları müddetçe, evlere arkadan dolaşıp girerlerdi. Cenâb-ı Hak bunu ibtâl etti ve bunun iyilik ve tâat olmasını nefyederek şöyle buyurdu :

«Evlere arka taraflarından girmeniz birr değildir. Ancak birr; müttakî olanınkidir. Evlere kapılarından gelin.» (Bakara, 189).

Buhârî diyor ki : Ubeydullah İbn Mûsâ'nın İsrâîl'den, onun da Berâ (R. Anhüm) dan tahdîs ettiğine göre Berâ şöyle dedi : Câhiliyyet devrinde ihrâma girdiler mi evlere arkalarından gelirlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak yukarıdaki âyeti inzâl buyurdu. Ebu Dâvûd'un; Tayâlisî Şu'be'den, o da Ebu İshâk'dan, o da Berâ'dan aynı şekilde rivâyet etmiş ve bu rivâyete göre Berâ şöyle demiştir : Ansâr seferden geldiklerinde, adam kapısından girmezdi, bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

Bu hükümlerden biri de şudur : Araplardan bazıları hacca giderken Kâ'be'ye kadar yetecek azığı beraberlerinde almayı günâh sayar, utanır, gûyâ mütevekkil olduklarını açıklar ve şöyle derlerdi : Biz Allah'ın müsâfirleriyiz, azık almayalım. Fakat bunlar, dilenmekten sıkılmazlardı, bu yaptıklarını da Allah yolunda kabul ederlerdi. İşte Cenâb-ı Hak onları bundan nehyetti ve şöyle buyurdu :

«Bir de azık edininiz. Şüphesiz ki azığın en hayırlısı takvâdır.» (Bakara, 197).

İbn Kesîr dedi ki, İbn Abbâs'tan naklen Avfî bana dedi ki : İnsanlardan bazıları beraberlerinde azık olmadan çoluk çocuklarından ayrılır ve derlerdi ki : Biz Allah'ın evine haccedelim de, O bizi doyurmasın. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak : «Bir de (insanlara yük olmaktan koruyacak) azık edinin.» buyurdu. Yine Buhârî'nin İbn Abbâs'tan tahrîcine göre; o, şöyle demiştir : Yemen halkı hacceder, fakat azık almaz, üstelik şöyle derlerdi : Biz mütevekkil insanlarız. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak yukardaki âyeti inzâl buyurdu.

Aynı şekilde hacc mevsiminde ticâret yapmayı günâh sayarlardı. Bu ise Allah'ın helâl kıldığını harâm yapmaktı. Buhârî'nin İbn Ab-

bâs'tan naklettiğine göre; o, şöyle demiştir : Câhiliyyet devrinde Ukâz, Mecenne ve Zil-Mecâz ticârî merkezlerdi. Fakat hacc mevsiminde ticâret yapmayı günâh sayarlardı. Bunun üzerine şu âyet-i kerîme nâzil oldu : «(Hacc mevsiminde ticâretle) Rabbınızın lutf u keremini aramanızda bir günâh yoktur.» (Bakara, 198). Mücâhid'in İbn Abbâs'tan naklettiğine göre; o, şöyle demiştir : Hacc mevsiminde alış verişten sakınır ve bu günler zikir günleridir, derlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak yukarıdaki âyeti inzâl buyurdu.

Bu hükümlerden biri de şudur : Müşrikler Kâ'be'yi çıplak olarak tavâf eder ve şöyle derlerdi : Üzerimizde iken günâh işlediğimiz elbiselerle tavâf edemeyiz. Halbuki bu, büyük bir fesâd ve câhilî bir teşrî' idi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyeti inzâl buyurdu :

«Ey âdemoğulları; her mescidin yanında zînetlerinizi alın.» (A'râf, 31) Müslim, Neseî ve İbn Cerîr'in —lafız onundur— İbn Abbâs'tan naklettiklerine göre; o, şöyle demiştir : Kadınlar da erkekler de Kâ'be'yi çıplak tavâf ederlerdi, erkekler gündüz kadınlar gece. Hattâ bir kadın şöyle demiştir : Bugün (şimdi) onun bir kısmı veya tamâmı görülmektedir. Onun görünen kısmını ben helâl yapmam. Avfî, İbn Abbâs'tan «Her mescidin yanında zînetlerinizi alın...» âyet-i kerîme'si hakkında şunu nakletmiştir : Erkekler Kâ'be'yi çıplak tavâf ederlerdi. Allah onlara zînetlerini almalarını emretti. Zînet de, avret yerini veya daha fazlasını örten elbisedir ki, her mescid huzûrunda zînetlerini almalarıyla emrolundular. İbn Kesîr diyor ki : «Bu âyet, Kâ'be'yi çıplak tavâf eden müşrikler hakkında inmiştir. Mücâhid, Atâ, Nehaî, Saîd İbn Cübeyr, Katâde, Süddî, Dahhâk ve Zührî'den nakleden Mâlik ve birçok Selef ulemâsı bu âyeti tefsîr ederken aynı şeyi söylemişlerdir.»

Söz konusu hüküm, Peygamber (s.a.) in emir ve tatbîkine mukârin olmuştur. Nitekim Peygamber Hicrî dokuzuncu senede Ebubekir'i gönderip şöyle ilân ettirmiştir : «Kâ'be'yi çıplak olan tavâf etmesin.» Buhârî'nin senediyle Ebu Hüreyre'den naklettiği hadîs ise şöyledir :

Peygamber (s.a.) Vedâ haccından bir evvelki haccda, emîr ta'yîn ettiği Ebubekir'i insanlara : «(Artık) bu yıldan sonra hiç bir müşrik hacc etmesin hiç bir çıplak Beyt-i tavâf etmesin.» diye ilân etmesi için gönderdi.

Bu hükümlerden biri de şudur : Araplardan bazıları Umre kasdıyla Kâ'be'yi hacc veya ziyâret ettiklerinde, Safâ ile Merve'yi tavâf (sa'y) etmeyi mahzûrlu sayıyor ve bunu câhiliyyet âdetlerinden telâkki ediyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak şu âyeti inzâl buyurdu :

«Şüphesiz ki Safâ ile Merve Allah'ın nişânelerindendir. Artık kim Hacc veya Umre niyetiyle Kâ'be'yi ziyâret ederse; ikisini de tavâf etmesinde bir beis yoktur.» (Bakara, 158).

Âişe (r.a.) den rivâyet olunduğuna göre : Âişe-i Sıddika'dan kız kardeşinin oğlu Urve İbn Zübeyr, Allah Teâlâ'nın : «Şüphesiz ki Safâ ile Merve Allah'ın nişânelerindendir. Artık kim Hacc veya Umre niyetiyle Kâ'be'yi ziyâret ederse; bu ikisini de tavâf etmesinde günâh yoktur.» meâlindeki kavl-i şerîf'inin hükmünden sorup : Şu halde yemîn ederim ki, hiç bir kimse Safâ ile Merve arasında sa'y etmemekten dolayı günâhkâr olmaz, demiştir. Hz. Âişe şöyle cevab vermiştir :

Ey kardeşim oğlu ne fenâ söz söyledin. Eğer bu âyet-i kerîme'nin hükmü senin te'vîl ettiğin gibi (sa'y'i mübâh kılmış) olsaydı; âyet-i kerîme : Safâ ile Merve arasında sa'y etmemekte günâh yoktur, şeklinde olurdu. Şu kadar ki bu âyet-i kerîme, Ansâr hakkında inzâl buyurulmuştur : Ansâr müslüman olmazdan evvel «Menâti Tâğıye» putuna teabbüd için ihrâma girerlerdi. Bu puta (dikili bulunduğu) «Müşellel» mevkiinde ibâdet ederlerdi. Ansâr'dan ihrâmlanan kimseler, (kendi putları karşısında merkûz olan) Safâ ile Merve putları arasında sa'yetmeyi günâh addederlerdi. Ansâr müslüman olunca, müşkül addettikleri bu vaz'iyyeti Rasûlullah (s.a.) dan sordular ve :

Ya Rasûlallah, Safâ ile Merve arasında sa'yetmek bize girân geliyor, dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak : «Safâ ile Merve şeâir-i ilâhiyye'dendir...» meâlindeki âyet-i kerîme'yi inzâl buyurdu.

Âişe (r.a.) :

Rasûlullah (s.a.), Safâ ile Merve arasında Sa'yi (lisân-ı Kur'an ile) teşrî' buyurdu. Bunlar arasında sa'yi terk etmek, kimse için câiz değildir, demiştir.

Buhârî hazretleri diyor ki : Muhammed İbn Yûsuf Süfyân'dan, o da Âsım İbn Süleymân'dan tahdîs ettiklerine göre Âsım şöyle dedi : Enes'e Safâ ile Merve hakkında sordum, o da : Biz onları câhiliyyete âit işlerden telâkki ederdik, bu yüzden İslâmiyet geldiğinde onlardan çekindik. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak : «Şüphesiz ki Safâ ile Merve Allah'ın nişânelerindendir.» meâlindeki âyet-i kerîme'yi inzâl buyurdu, dedi.

Te'sîrleri çok derin olan bu ıslâhatlarla İslâmî teşrî', hacc rüknünü İbrâhîmî aslına ircâ' etti ve onu câhillerin te'vîlinden, ifsâdçıların ifsâdından, ifrâtçıların ifrâtından uzak aslî durumuna oturttu. (Ebu'l-Hasan Nedvî, Dört Rükün, 255-317)

oOo

ذٰلِكَ وَمَنْ يُعَظِّمْ حُرُمَاتِ اللّٰهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَأُحِلَّتْ لَكُمُ الْأَنْعَامُ
إِلَّا مَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ

﴿٣٠﴾ حُنَفَآءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِۦ ۚ وَمَن يُشْرِكْ بِٱللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ ٱلسَّمَآءِ فَتَخْطَفُهُ ٱلطَّيْرُ أَوْ تَهْوِى بِهِ ٱلرِّيحُ فِى مَكَانٍ سَحِيقٍ ﴿٣١﴾

30 — İşte böyle. Kim, Allah'ın harâm kıldıklarına saygı gösterirse; Rabbı katında bu, onun hayrınadır. Size okunanlardan başka bütün hayvanlar helâl kılınmıştır. O halde murdârdan, putlardan kaçının ve yalan sözden çekinin.

31 — Allah'a şirk koşmaksızın, hanîfler olarak. Kim Allah'a şirk koşarsa; gökten düşüp te kuşların kaptığı veya rüzgârın uçuruma attığı bir şeye benzer.

Allah Teâlâ buyurur ki : Bizim şu emrettiklerimiz, hacc farîzalarının yerine getirilmesindeki ibâdetlerden olup yapanlara bol sevâb vardır. «Kim, Allah'ın harâm kıldıklarına saygı gösterirse; (Allah'ın yasaklarından sakınır ve kendi kendine onları işlemeyi büyük görürse) Rabbı katında bu, onun hayrınadır.» Onun için bunlar üzerine çok hayır, bol sevâb vardır. Nasıl ki ibâdetleri yapmadan dolayı bol sevâb ve büyük ecir varsa, harâmları ve yasakları terk etmek de böylecedir. İbn Cüreyc, Mücâhid'in «İşte böyle. Kim Allah'ın harâm kıldıklarına saygı gösterirse...» âyeti hakkında şöyle dediğini nakleder : Harâmlık; Mekke, hacc, umre ve Allah'ın harâm kılmış olduğu her türlü ma'siyetlerdir. İbn Zeyd de böyle söylemiştir.

Allah Teâlâ : «Size okunanlardan başka bütün hayvanlar helâl kılınmıştır.» buyurur ki; Allah Teâlâ, beş kere doğuran ve beşincisi dişi olan deveyi, putlar adına serbest bırakılan deveyi, biri erkek biri dişi olmak üzere ikiz doğuran deve veya koyunu, on nesil dölleyen erkek deveyi harâm kılmamıştır. Allah Teâlâ : «Size okunanlardan başka...» buyurur ki ölü, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının ismiyle boğazlanan, boğulan, taş ve benzeri birşeyle vurulup öldürülmüş olan, yüksek bir yerden yuvarlanarak ölmüş olan, boynuzlanarak öldürülmüş olan, yırtıcı hayvanların yediği hayvanlar harâm kılınmıştır. Bunlar (Mâide, 3) âyetinde beyân edilmiştir. İbn Cerîr bunu Katâde'den rivâyetle zikreder.

Allah Teâlâ; «O halde murdârdan, putlardan kaçının ve yalan sözden çekinin.» âyetinde, Allah'a şirk koşma ile yalan sözü birlikte zikretmiştir. Şu âyette de durum böyledir : «De ki : Rabbın, açığıyla, giz-

lisiyle tüm hayâsızlıkları, günâhı, Allah'a şirk koşmanızı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi harâm kılmıştır.» (A'râf, 33). Yalan şâhidlik de bundandır. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Ebu Bekir'den rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) :

أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكَبَائِرِ ؟ (ثَلَاثًا) الْإِشْرَاكُ بِاللهِ وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ وَشَهَادَةُ الزُّورِ أَوْ قَوْلُ الزُّورِ وَكَانَ رَسُولُ اللهِ ﷺ مُتَّكِئًا فَجَلَسَ . فَمَا زَالَ يُكَرِّرُهَا حَتَّى قُلْنَا : لَيْتَهُ سَكَتَ

(Üç defa) Size büyük günâhların en büyüğünü haber vermeyeyim mi? buyurup şöyle devâm etti : Allah'a şirk koşmak, ana-babaya âsî gelmek ve yalan şâhidlik (veya yalan söz). Rasûlullah (s.a.) yaslanmış haldeyken oturdu ve bunları o kadar tekrârladı ki sonunda biz : Keşke sussa, dedik. İmâm Ahmed der ki : Bize Mervân İbn Muâviye el-Fezârî'nin... Eymen İbn Hureym'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) kalkıp hutbe okudu ve üç kere : Ey insanlar, yalan şâhidlik Allah'a şirk koşmakla eşittir, buyurdu, sonra da : «O halde murdârdan, putlardan kaçının ve yalan sözden çekinin.» âyetini okudu. Tirmizî hadîsi Ahmed İbn Menî'den, o ise Mervân İbn Muâviye'den rivâyet etmiş ve sonra şöyle demiştir : Hadîs garîbdir. Onu sâdece Süfyân İbn Ziyâd hadîsinden bilmekteyiz. Bu hadîsi rivâyeti konusunda ise onun hakkında ihtilâf edilmiştir. Eymen İbn Hureym'in Hz. Peygamber (s.a.) den hadîs işittiğini bilmiyoruz. Yine İmâm Ahmed der ki : Bize Muhammed İbn Ubeyd'in... Hureym İbn Fâtik el-Esedî'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) sabah namazını kıldı. Namazdan ayrıldığında kalktı ve : Yalan şâhidlik Allah'a şirk koşmakla eşittir, buyurdu, sonra da : «O halde murdârdan, putlardan kaçının ve yalan sözden çekinin. Allah'a şirk koşmaksızın, hanîfler olarak.» âyetlerini okudu. Süfyân es-Sevrî'nin Âsım İbn Ebu en-Necûd kanalıyla... İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre o : Yalan şâhidlik, Allah'a şirk koşmakla denktir, demiş, sonra bu âyeti okumuştur.

Allah'a şirk koşmaksızın, hanîfler olarak. Dini Allah için hâlis kılmış, hakka yönelip bâtıldan ayrılmış kimseler olun.

Sonra Allah Teâlâ; müşriğin sapıklığı, helâki ve hidâyetten uzaklığına bir misâl vererek şöyle buyurur : Kim Allah'a şirk koşarsa; gökten düşüp te havada iken kuşların kaptığı veya rüzgârın, düşen kimseyi helâk edecek derin uçuruma attığı bir şeye benzer. Bu sebepledir ki Berâ hadîsinde şöyle buyrulmuştur : Ölüm meleği kâfirin canını alıp (melekler) onun rûhunu göğe yükselttiklerinde, gök kapıları ona açılmaz. Rûhu oradan fırlatılıp atılır. Sonra Berâ, bu âyeti okumuştur. Hadîs lafızları ve kanalları ile İbrâhîm sûresinde daha önce geçmiş-

ti. (İbrâhîm sûresi 27. âyetinin tefsîrinde) Allah Teâlâ En'âm sûresinde müşrik için başka bir misâl verir ve şöyle buyurur : «De ki : Allah'ı bırakıp ta bize fayda ve zarar veremeyen şeylere mi yalvaralım? Allah bizi hidâyete erdirdikten sonra arkadaşlar; bize gel, diye doğru yola çağırırken; şeytânların saptırıp şaşkın bir halde çöle düşürmek istedikleri kimse gibi ökçelerimizin üstünde gerisin geri mi dönelim? De ki : Allah'ın hidâyeti, asıl hidâyetin kendisidir.» (En'âm, 71).

ذَٰلِكَ وَمَن يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِن تَقْوَى الْقُلُوبِ ﴿٣٢﴾ لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ ﴿٣٣﴾

32 — Bu, böyledir. Kim, Allah'ın nişânelerine saygı gösterirse; şüphesiz ki bu, kalblerin takvâsındandır.

33 — Onlarda belli bir süreye kadar sizin için faydalar vardır. Sonra varacakları yer, Beyt el-Atîk ile son bulur.

Allah'ın Nişâneleri

Allah Teâlâ : «Bu böyledir. Kim Allah'ın nişânelerine, (emirlerine) saygı gösterirse; şüphesiz ki bu, kalblerin takvâsındandır.» buyurur. Hedy ve kurbânlara saygı gösterilmesi de bunlardandır. Nitekim Hakem'in Miksem'den, onun da İbn Abbâs'tan rivâyetine göre, Hedy ve kurbânlara saygı gösterilmesi; onların semizletilmesi ve güzelleştirilmesi, süslenmesidir. İbn Ebu Hâtim'in Ebu Saîd el-Eşecc kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; o, «Bu böyledir. Kim Allah'ın nişânelerine saygı gösterirse...» âyeti hakkında şöyle demiştir : Onları semirtmek, güzelleştirmek ve büyütmektir. Ebu Ümâme İbn Sehl der ki : Biz Medîne'de kurbânı semirtirdik. Müslümanlar da semirtirlerdi. Ebu Ümâme'nin bu sözünü Buhârî rivâyet etmiştir. Ebu Hüreyre'den rivâyete göre Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Ak tüylü koyunun kanı Allah'a iki siyah koyunun kanından daha sevimlidir. Hadîsi Ahmed ye İbn Mâce rivâyet etmiştir. Derler ki : Hadîste geçen (العفراء) kelimesi, saf beyâz olmayan koyun anlamınadır. Beyâz olanı diğerlerinden daha üstündür. Ancak diğerleri de yeterlidir. Zîrâ Buhârî'nin Sahîh'inde Enes'ten rivâyet edilen bir hadîse göre; Allah Rasûlü (s.a.), beyâzı siyahından fazla olan boynuzlu iki koç kurbân etmiştir. Ebu Saîd'den rivâyete göre ise Allah Rasûlü (s.a.) boynuzlu,

yaratılışı mükemmel, erkek, karnında siyahlık olan, gözü kınalı ve ayaklarında siyahlık olan bir koç kurbân etmiştir. Bu hadîsi Sünen sâhipleri rivâyet etmişler ve Tirmizî; sahîhtir, demiştir. İbn Mâce'nin Sünen'inde Ebu Râfi'den rivâyete göre ise Allah Rasûlü (s.a.) iri, semiz, boynuzlu, beyâzı siyahından fazla ve husyeleri bulunan iki koç kurbân etmiştir. Allah Rasûlü (s.a.) nün kurbân ettiği bu koçların husyelerinin olduğu, husyeleri burulmuş ve fakat kesilmemiş olduğu da söylenmiştir. En doğrusunu Allah bilir. Ebu Dâvûd ve İbn Mâce'nin Câbir'den rivâyetlerine göre Allah Rasûlü (s.a.) boynuzlu, beyâzı karasından fazla olan ve husyeleri bulunan iki koç kurbân etmiştir. Hz. Ali'den rivâyete göre o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) bize kurbân edeceğimiz hayvanların göz ve kulağına bakmamızı; burnunun önü, kulağının arkası (sonu) kesik, kulağı uzunluğuna yarık, kulağı genişçe delinmiş hayvanları kurbân etmememizi emretti. Hadîsi Ahmed ve Sünen sâhipleri rivâyet etmiş ve Tirmizî de; sahîhtir, demiştir. Yine Sünen sâhiplerinin Hz. Ali'den rivâyetlerine göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) bir boynuzu kırık ve bir kulağı kesik hayvanları kurbân etmemizi yasakladı. Saîd İbn Müseyyeb, hadîstek: (العضب) kelimesini; yarısı ve daha fazlası kesik veya kırık, olarak açıklamıştır. Dil âlimlerinden birisi der ki : Eğer üst boynuzu kırılmışsa o, (قصباء) Kasmâ'dır. (العضب) azb ise; alt boynuzu kırık olandır. Kulağı kesik olana gelince; bu da kulağın bir kısmının kesik olmasıdır. İmâm Şâfiî'ye göre böyle hayvanın kurbân edilmesi yeterlidir ancak mekrûhtur. Ahmed der ki : Bu hadîs gereğince, bir boynuzu kırık ve bir kulağı kesik olan hayvanın kurbân edilmesi yeterli değildir. Mâlik der ki : Eğer kan boynuzundan akıyorsa yeterli değildir, değilse yeterlidir. En doğrusunu Allah bilir. Hadîste geçen (المقابلة) kelimesi; kulağının önü kesik olan, (المدابرة) kelimesi; kulağının sonu kesik olan, (الشرقاء) kelimesi; kulağı uzunlamasına kesik olan —bu açıklama Şâfiî'nindir—, (الخرقاء) kelimesi ise; nişân veya dağlamanın kulağını yuvarlak bir şekilde delmiş olduğu hayvan anlamınadır. En doğrusunu Allah bilir. Berâ'dan rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Dört (hayvan) kurbân olarak câiz değildir : gözle görülür şekilde şaşı, hastalığı açık olan hasta, topallığı açık olan topal ve kemiklerinde ilik kalmamış ayakları kırık hayvan. Hadîsi Ahmed ve Sünen sâhipleri rivâyet etmişler ve Tirmizî de sahîh görmüştür. Bu ayıplar hayvanın zayıflığı ve iyi bir şekilde otlamaktan âciz olması sebebiyle hayvanın etini azaltır. Zîrâ koyunlar mer'aya gidişte birbirleriyle yarışır, birbirlerini geçerler. Bu sebeple Şâfiî ve diğer imâmlara göre bu ayıpları olan hayvanı kurbân etmek ye-

terli değildir. Nitekim hadîsin zâhirinden de bu anlaşılmaktadır. Hastalığı hafif olan hayvanın kurbân edilmesi konusunda İmâm Şâfiî'nin birbirinden değişik iki kavli vardır. Ebu Dâvûd'un Utbe İbn Abd es-Sülemî'den rivâyetine göre Allah Rasûlü (s.a.) sürüde geriye kalan (veya kulağı kökünden kesik), boynuzu kırık, gözü olup da görmeyen (şaşı), sürünün arkasında kalıp (çobanı tarafından yedilen), topal hayvanların (kurbân edilmesini) yasaklamıştır. Hadîste geçen (المصفرة) kelimesinin; arık, kulağı kökünden kesik anlamında, (المستأصلة) kelimesinin; boynuzu kırık, (البخقاء) kelimesinin; şaşı (*), (المشيعة) kelimesinin devâmlı olarak sürü arkasında yedilen, zayıflığı sebebiyle sürüye uyamayan, (الكسراء) kelimesinin ise; topal, anlamında olduğu söylenmiştir. Bütün bu ayıplar hayvanın kurbân olarak yeterli olmasına engeldir. Ancak bu ayıplar, hayvanın kurbânlık olarak ta'yîninden sonra meydana gelirse; Şâfiî'ye göre bu ayıp zarar vermez. Ebu Hanîfe bu görüşün aksini savunmuştur. İmâm Ahmed, Ebu Saîd'den rivâyet ediyor ki o, şöyle demiştir : Kurbân etmek üzere bir koç satın aldım. Bu koçun üzerine kurt saldırdı ve bir parçasını aldı götürdü. Allah Rasûlü (s.a.) ne sordum da : Onu kurbân et, buyurdu. Yine bu sebepledir ki bir hadîste şöyle denilmektedir : Allah Rasûlü (s.a.) bize (kurbân edilecek hayvanın) göz ve kulağına bakmamızı emretti. Yani hedy veya kurbânlık semiz, güzel ve değerli olacaktır. Nitekim İmâm Ahmed ve Ebu Dâvûd'un Abdullah İbn Ömer'den rivâyetlerine göre; o, şöyle demiştir : Ömer soylu bir hayvanı hedy olarak aldı ve ona mukâbil üç yüz dînâr verdi. Sonra Hz. Peygamber (s.a.) e gelip : Ey Allah'ın elçisi, soylu bir hayvanı hedy olarak aldım, mukâbilinde üç yüz dînâr verdim. Onu satıp bedeli ile (kurbânlık) bir deve satın alayım mı? dedi de, Allah Rasûlü (s.a.) : Hayır bizzât onu kurbân et, buyurdu. İbn Abbâs'tan rivâyetle Dahhâk, kurbânlık develerin Allah'ın nişânelerinden olduğunu söyler. Muhammed İbn Ebu Mûsâ der ki : Vakfe, müzdelife, cemreler, (cemrelerin taşlanması), (kurbânlık) develer, (başın veya sakalın) tıraş edilmesi Allah'ın nişânelerindendir. İbn Ömer de : Nişânelerin en büyüğü Beyt (Kâ'be) dir, demiştir.

Allah Teâlâ : «Onlarda belli bir süreye kadar sizin için faydalar vardır.» buyurur ki; bu kurbanlık develerde sizin için sütlerinden, yünlerinden, kıllarından istifade edilmesi onlara binilmesi gibi birtakım

(*) Nihâye'de bu kelime; görme duyusunun kaybedilmesi, gözün ise açık bir hâlde kalması şeklinde açıklanmıştır. (Arapça yayına hazırlayanlar.)

faydalar vardır. Allah Teâlâ : «Belli bir süreye kadar sizin için faydalar vardır.» buyurmuştur. İbn Abbâs'tan rivâyetle Miksem «Onlarda belli bir süreye kadar sizin için faydalar vardır.» âyeti hakkında der ki : Kurbânlık olarak isimlendirilmediği sürece (kurbânlık olarak seçilmediği, ta'yîn edilmediği sürece). Mücâhid «Onlarda belli bir süreye kadar sizin için faydalar vardır.» âyeti hakkında der ki : Bu faydalar binme, süt ve yavru'dur. Kurbânlık veya hedy olarak isimlendirildiği, ayrıldığı zaman bunların hepsi gider. Atâ, Dahhâk, Katâde, Atâ el-Horasanî ve başkaları da böyle söylemiştir. Diğerleri ise şöyle diyor : İhtiyâcı olduğu zaman, hedy dahi olsa ondan istifâde etme hakkı vardır. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Enes'ten rivâyet edildiğine göre; Allah Rasûlü (s.a.), kurbânlık bir deveyi süren bir adam görmüş de ona : Ona bin, buyurmuş. Adam : O kurbânlıktır, demiş. Allah Rasûlü ikinci veya üçüncü seferinde : Yazıklar olsun sana, ona bin, buyurmuş.

Müslim'in Câbir'den, onun da Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyetine göre; o, şöyle buyurmuş : Ona muhtâç olduğun zaman güzellikle bin. Şu'be'nin Züheyr İbn Sâbit el-A'mâ'dan, onun da Muğîre İbn Hazf'dan rivâyetine göre Hz. Ali birinin, yanında yavrusu olan kurbânlık bir deveyi sürdüğünü görmüş de : Yavrusundan artanı dışında onun sütünden içme. Nahr günü olunca da hem onu hem de yavrusunu boğazla, demiş.

Allah Teâlâ : «Sonra varacakları yer, Beyt el-Atîk ile son bulur.» buyurur ki; hedy'in varacağı yer, ulaşacağı yer Beyt el-Atîk olup bu da Kâ'be'dir. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurur : «Kâbe'ye ulaşmış bir kurbânlık olmak üzere...» (Mâide, 95), «Bekletilmekte olan kurbânlıkları da mahalline ulaşmaktan men'edenlerdir.» (Feth, 25). Beyt el-Atîk'ın anlamı biraz önce geçmişti. Hamd, Allah'ındır. İbn Cüreyc'in Atâ'dan rivâyetine göre, İbn Abbâs şöyle dermiş : Beyt (Kâ'be) i tavâf eden herkes ihrâmdan çıkmış olur. Zîrâ Allah Teâlâ : «Sonra varacakları yer, Beyt el-Atîk ile son bulur.» buyurmuştur.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا لِّيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ
فَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا ۗ وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ
وَالصَّابِرِينَ عَلَىٰ مَا أَصَابَهُمْ وَالْمُقِيمِي الصَّلَاةِ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣٥﴾

34 — Biz her ümmet için kurbân kesmeyi meşrû' kıldık ki Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanların üzerine O'nun adını ansınlar. Sizin tanrılarınız bir tek tanrıdır. O'na teslîm olun. Sen, mütevâzı' olanları müjdele.

35 — Onlar ki; Allah anıldığı zaman kalbleri titrer. Başlarına gelenlere sabreder, namaz kılar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infâk ederler.

Hayvanları Keserken Allah'ın Adını An

Allah Teâlâ, kurbân kesme ve Allah'ın ismi ile kan akıtmanın bütün dinlerde meşrû' olduğunu kaber veriyor. Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'ın âyetteki (منسكا) kelimesini; bayram ile tefsîr ettiğini nakleder. İkrime bu kelimeyi; boğazlama, kurbân kesme, olarak açıklamıştır. Zeyd İbn Eslem de, «Biz her ümmet için kurbân kesmeyi meşrû' kıldık.» âyeti hakkında der ki : O, Mekke'dir. Allah Teâlâ hiç bir ümmete, oranın dışında kurbân kesme yeri kılmamıştır. Allah Teâlâ : «Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanların üzerine O'nun adını ansınlar diye...» buyurmuştur. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Enes'ten rivâyet edildiğine göre; Allah Rasûlü (s.a.) ne, beyâzı karasından çok ve boynuzlu iki koç getirilmiş, onların üzerine Allah'ın ismini anmış, tekbîr getirmiş ve ayağını hayvanın yanı üzerine —boynunun bir tarafına— koymuş. İmâm Ahmed İbn Hanbel'in Yezîd İbn Hârûn kanalıyla... Zeyd İbn Erkam'dan rivâyetine göre o, şöyle demiştir : Ben —veya onlar— : Ey Allah'ın elçisi, bu kurbânlar da nedir? dedim. Babanız İbrâhîm'in sünnetidir, buyurdu. Onlar : Ondan bize (ecir ve sevâb olarak) ne var? dediler. Her bir kılı için bir hasene sevabı, buyurdu. Ya yünü? dediler. Yününün her bir kılı için bir hasene (sevâbı), buyurdu. İmâm Ebu Abdullah Muhammed İbn Yezîd İbn Mâce de Sünen'inde hadîsi Sellâm İbn Miskîn kanalıyla tahrîc etmiştir.

Allah Teâlâ : «Sizin tanrınız bir tek tanrıdır. O'na teslîm olun.» buyurur. Her ne kadar peygamberlerin şerîatları çeşitli olsa, birbirlerini neshedip kaldırsa dahi ma'bûdunuz birdir. Hepsi tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdete çağırır. «Senden önce gönderdiğimiz her peygambere : Benden başka tanrı yoktur, Bana kulluk edin, diye vahyetmişizdir.» (Enbiyâ, 25). Bu sebepledir ki : «O'na teslîm olun.» Dini ve ibâdeti O'na tahsîs edin, O'nun hükmüne ve tâatına teslîm olun, buyurmuştur. Mücâhid âyetteki (المخبتين) kelimesini; mutmain olanlar,

olarak; Dahhâk ve Katâde : Mütevâzı' olanlar, olarak, Süddî de : (Allah'tan) korkanlar, olarak açıklamışlardır. Amr İbn Evs der ki : Muhbitûn; zulmetmeyenler, kendilerine zulmedildiği zaman da intikâm almaya kalkışmayanlardır. Sevrî âyeti şöyle anlıyor : Sen Allah'ın kazâ (ve kaderine) râzı olup mutmain olanları, Allah'a teslîm olanları müjdele. Buranın tefsîrinin en güzeli kendisinden sonraki âyet ile yapılmıştır. Şöyle buyuruluyor : «Onlar ki; Allah anıldığı zaman kalbleri titrer, (kalbleri Allah'tan korkar). Başlarına gelen (musîbet) lere sabrederler.» Hasan el-Basrî der ki : Allah'a yemîn olsun ki ya sabredersiniz, ya da helâk olunursunuz.

«Namaz kılarlar.» âyetindeki (المقيمين) kelimesini Cumhûr, Kurrâ-i Seb'a ve Kurrâ-i Aşera'nın kalanları izâfetle (yani sonundaki nun harfini düşürerek ve «sâlât» kelimesinin sonunu kesreli olarak) okumuşlardır. Muhammed İbn Abdurrahmân İbn Semeyka' ise bu kelimeyi sonundaki nûn harfini isbâtla ve mansûb olarak okumuştur. Hasan el-Basrî der ki : Bu kelimenin sonundaki nûn harfi, hafîfletme için hazfedilmiştir. Şâyet tamlamadan dolayı düşürülmüş olsaydı, «sâlât» kelimesinin son harfinin de kesreli olarak okunması gerekirdi. Hafîfletmek için hazf edildiği içindir ki «sâlât» kelimesinin sonu fethâlı olarak okunmuştur. «Onlar namaz kılarlar.» Yani Allah'ın kendileri üzerine vâcib kılmış olduğu farzlarının edâsını, Allah'ın hakkını yerine getirirler. «Kendilerine verdiğimiz rızıktan infâk ederler.» Allah'ın kendilerine vermiş olduğu temiz rızıktan âilelerine, kölelerine, akrabâlarına, fakîrlerine, yoksullarına harcamada bulunurlar. Allah'ın hadlerini muhâfaza etmeleriyle beraber Allah'ın yaratıklarına da iyilikte bulunurlar. Bunlar; münâfıkların sıfatlarının tersine olan niteliklerdir. Münâfıklar bütün bu husûslarda onların aksinedir. Nitekim Berâe sûresinin tefsîrinde (Berâe, 67) geçmişti.

وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَآئِرِ اللَّهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ فَاذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا صَوَآفَّ فَإِذَا
وَجَبَتْ جُنُوبُهَا فَكُلُوا مِنْهَا وَأَطْعِمُوا الْقَانِعَ وَالْمُعْتَرَّ كَذَٰلِكَ سَخَّرْنَاهَا لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٣٦﴾

36 — Biz, kurbânlık develeri de sizin için Allah'ın nişânelerinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Ön ayakları bağlı halde keserken üzerlerine Allah'ın adını anın. Kesilince onlardan yeyin. İsteyene de, istemeyene de verin. Şükredersiniz diye onları böylece sizin emrinize müsahhar kıldık.

Ve Kurbânlık Develer

Allah Teâlâ, kullarına kurbânlık develeri yaratma ve onları Allah'ın nişânelerinden kılma nimeti bahşettiğini haber veriyor. Allah Teâlâ kurbânlık develeri, Beyt el-Harâm'a sürülen hedy'ler kılmıştır. Hattâ onlar Hedy'lerin en üstünüdür. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur : «Allah'ın nişânelerine, harâm olan aya, hediye olan kurbânlığa, gerdanlıklı hayvanlara... hürmetsizlik etmeyin.» (Mâide, 2). İbn Cüreyc, Atâ'nın : «Biz, kurbânlık develeri de sizin için Allah'ın nişânelerinden kıldık.» âyeti hakkında der ki : Âyetteki (البدن) kelimesi; inek ve devedir. İbn Ömer, Saîd İbn Müseyyeb ve Hasan el-Basrî'den de böyle rivâyet edilmiştir. Mücâhid bu kelimenin, ancak develerden ibâret kurbânlar olduğunu söyler. Ben de derim ki : Deveye «Bedene» ismi verilmesinde ittifâk vardır. Ancak ineğe «Bedene» ismi verilip verilemeyeceği hususunda iki görüş vardır. Bunlardan sıhhatlı olanına göre ineğe şer'an «Bedene» ismi verilir. Nitekim bir hadîste bu belirtilmiştir. Âlimlerin Cumhûru kurbânlık devenin yedi kişiye, ineğin de yedi kişiye yeteceği görüşündedir. Nitekim Müslim'in Sahîh'inde bulunan ve Câbir İbn Abdullah'tan rivâyet edilen bir hadîste o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) bize kurbânları müşterek kesmemizi emretti. Deve yedi kişi, inek de yedi kişi için olmak üzere. İshâk İbn Rahûyeh ve başkaları derler ki : Bilakis inek yedi kişiye, deve ise on kişiye yeter. Bu, İmâm Ahmed'in Müsned'inde, Neseî'nin Sünen'inde ve başka eserlerdeki bir hadîste vârid olmuştur. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ'nın : «Onlarda sizin için hayır vardır.» âyetinde âhiret yurdundaki sevâb kasdedilmektedir. Süleymân İbn Yezîd el-Kâ'bî'nin Hişâm İbn Urve'den, onun babasından, onun da Hz. Âişe'den rivâyetine göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Âdemoğlu Nahr günü kan akıtmaktan Allah'a daha sevimli gelen başka amel işlememiştir. Muhakkak ki o (kurbân), kıyâmet günü boynuzları, tırnakları ve kılları ile gelecektir. Kurbânlığın kanı yere düşmezden önce Allah katında üstün bir makâma ulaşır. O halde bunu gönül hoşluğu ile yapınız. Hadîsi İbn Mâce ve Tirmizî rivâyet etmiş olup, Tirmizî hadîsin hasen olduğunu belirtmiştir. Süfyân es-Sevrî der ki : Ebu Hâtim borçlanır ve kurbânlık deve sürer götürürdü. Ona : Borçlanarak mı kurbânlık deve götürüyorsun? denildi de, o : Ben, muhakkak Allah Teâlâ'nın : «Onlarda sizin için hayır vardır.» buyurduğunu işittim, dedi. İbn Abbâs'tan rivâyete göre; Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Bayram günü kurbânlık bir deveye harcadığından daha üstün bir şeye para harcamamışımdır. Hadîsi Dârekutnî Sünen'inde

rivâyet etmiştir. Mücâhid onlardaki hayrın, ecir ve menfaatlar olduğunu söyler. İbrâhîm en-Nehaî de der ki : İhtiyâç duyduğun zaman ona biner ve onun sütünü sağarsın.

Allah Teâlâ : «Ön ayakları bağlı halde keserken üzerlerine Allah'ın adını anın.» buyurur ki; Muttalib İbn Abdullah İbn Hantab'dan, onun da Câbir İbn Abdullah'dan rivâyetinde o, şöyle anlatmıştır : Allah Rasûlü (s.a.) ile birlikte kurbân bayramı namazını kıldım. Namazdan ayrıldığımda ona bir koç getirildi de boğazladı ve (بسم الله والله أكبر اللهم هذا عني و عمن لم يضح من أمتي) Allah'ın adıyla, Allah en yücedir. Allah'ım, bu benden ve ümmetimden kurbân kesmeyenlerdendir, buyurdu. Hadîsi Ahmed, Ebu Dâvûd ve Tirmizî rivâyet etmişlerdir. Muhammed İbn İshâk'ın Şezîd İbn Ebu Hubeyb'den, onun İbn Abbâs'tan, onun da Câbir'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Allah Rasûlü (s.a.) bayram günü iki koç kesti. Onları kesmek üzere kıbleye döndürdüğünde : Muvahhid, müslüman olarak yüzümü gökleri ve yeri yaradana çevirdim. Ben, müşriklerden değilim. Muhakkak benim namazım, ibâdetlerim, hayatım ve ölümüm âlemlerin Rabbı Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Ben böylece emrolundum. Ve ben, müslümanların ilkiyim. Allah'ım, bu Senden ve Sanadır. Muhammed ve ümmetindendir, buyurup; sonra besmele çekti, tekbîr getirdi ve boğazladı. Ali İbn Hüseyn'den, onun da Ebu Râfi'den rivâyetinde anlatılıyor ki; Allah Rasûlü (s.a.) kurbân bayramı geldiğinde semiz, boynuzlu, beyâz iki koç satın aldı. Bayram namazını kılıp insanlara hutbe okuduktan sonra bunlardan birisi Efendimiz musallâsında dururken getirildi, onu bizzât kendisi kesip sonra : Allah'ım, bu bütün ümmetimden Senin birliğine şehâdet eden ve benim için teblîğ şehâdetinde bulunan kimselerdendir, buyurdu. Sonra diğeri getirildi, onu da kendisi için kesip : Bu, Muhammed'den ve Muhammed âilesindendir, buyurdu. Her ikisini de yoksullara yedirdi, o ve âilesi de onlardan yedi. Hadîsi Ahmed ve İbn Mâce rivâyet etmişlerdir. A'meş'in Ebu Zabyân'dan, onun da İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, «Ön ayakları bağlı halde keserken üzerlerine Allah'ın adını anın.» âyeti hakkında şöyle demiştir : Kurbanlık hayvan sol ön ayağı bağlı üç ayağı üzerinde dikilirken, kurbân kesen şöyle der : Allah'ın adıyla, Allah en yücedir. Allah'ım, bu Sendendir ve Senin içindir. Mücâhid, Ali İbn Ebu Talha ve Avfî de, İbn Abbâs'tan bunun bir benzerini rivâyet etmişlerdir. Mücâhid'den naklen Leys der ki : Sol ayağı bağlandığı zaman üç ayağı üzerinde dikilir. İbn Ebu Necîh de, Mücâhid'den bunun bir benzerini rivâyet etmiştir. Dahhâk der ki : Bir ayağı bağlanır da üçü üzerine durur. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde İbn Ömer'den rivâyet edil-

diğine göre; İbn Ömer, boğazlanmak üzere kurbânlık devesini çöktüren bir adama gelmiş ve : Ebu'l-Kâsım (s.a.) ın sünneti olarak, onu ayakta bağlı halde bırak, demiştir. Câbir'den rivâyet edildiğine göre; Allah Rasûlü (s.a.) ve ashâbı, kurbânlık develeri sol ayakları bağlı, kalan diğer ayakları üzerinde dikilir halde boğazlarlardı. Hadîsi Ebu Davûd rivâyet etmiştir. İbn Lehîa'nın Atâ İbn Dînâr'dan rivâyetle söylediğine göre Sâlim İbn Abdullah, Süleymân İbn Abdülmelik'e şöyle demiştir : (Kurbân edeceğin devenin) sağ tarafında dur ve onu sol yarısından boğazla. Müslim'in Sahîh'inde Câbir'den rivâyet edilen, vedâ haccının sıfatına dâir hadîste şöyle denilmiştir : Allah Rasûlü (s.a.), bizzât kendi eliyle altmış üç deve boğazladı. Onlara elindeki bir harbe ile vururdu. Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den, onun da Katâde'den rivâyetinde o, der ki : İbn Mes'ûd'un kırâetinde bu kelime; ayakta bağlı olarak, anlamında olmak üzere (صوافن) şeklindedir.(...) Tâvûs, Hasan ve başkaları «Ön ayakları bağlı halde keserken üzerlerine Allah'ın adını anın.» âyetini yani onları sırf Allah için kesin şeklinde anlamışlardır. Bu açıklamayı Malik de Zührî'den rivâyet eder. Abdurrahman İbn Zeyd (صوافى) kelimesini «İçinde câhiliye devrindeki putları ortak koşma gibi bir şirk bulunmayan» şeklinde açıklar.

«Kesilince» âyeti hakkında Mücâhid'den rivâyetle İbn Ebu Necîh : «Yani yere düşünce.» demiştir. Bu, İbn Abbâs'dan da rivâyet edilmiş olup, Mukâtil İbn Hayyân da böyle söylemiştir. el-Avfî'nin İbn Abbâs'tan rivâyetle söylediğine göre burası «Boğazlanınca.» anlamındadır. Abdurrahman İbn Zeyd İbn Eslem de «Yani ölünce.» demiştir. İbn Abbâs ve Mücâhid'in de söylemek istedikleri bu sonuncu görüştür. Zîrâ kesildiği zaman ölüp de hareketleri soğuyuncaya kadar devenin yenilmesi câiz değildir. Merfû bir hadîste : «(Kestiğiniz) hayvanın canının çıkmasında acele etmeyin.» buyurulmuştur. Sevrî bu hadîsi Câmiinde Eyyûb kanalıyla... Ömer İbn el-Hattâb'dan onun sözü olarak rivâyet etmiştir. Müslim'in Sahîh'indeki Şeddâd İbn Evs'den rivâyet edilen şu hadîs de bunu destekler mahiyettedir : «Muhakkak Allah herşeye ihsânı farz kılmıştır. Öldürdüğünüz zaman öldürmeyi, boğazladığınız zaman boğazlamayı güzel yapınız. Sizden birisi bıçağını keskinleştirsin ve boğazlayacağı hayvanı rahat ettirsin.» Ebu Vâkıd el-Leysi'den rivâyete göre Allah Rasûlü (s.a.) : «Diri iken hayvandan kesilen (et) ölü etidir.» buyurmuştur. Ahmed, Ebu Dâvûd ve Tirmizî bu hadîsi rivâyet etmiş olup Tirmizî hadîsi sahîh kabul etmiştir.

Allah Teâlâ : «Onlardan yeyin. İsteyene de istemeyene de verin.» buyurur ki Selef'den bazıları «Onlardan yeyin.» emrini mübâh kılma emri olarak kabul etmişlerdir. Mâlik bunun müstahab olduğunu söy-

lerken, bir başkası vâcibdir der ki; bu, Şafiî'lerden bazılarının görüşüdür. Âyetteki (القانع) ve (المعتر) kelimelerinden neyin kasdedildiği husûsunda ihtilâf edilmiş olup, İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî bunlardan birincisinin; evinde iken senin götürüp verdiğinle müstağnî olan, yetinen, anlamında olduğunu, ikincisinin de : Sana gelen, kendisine et vermen için gözünü diken ve fakat istemeyen, anlamında olduğunu söylemiştir. Mücâhid ve Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî de böyle söylemiştir. Yine İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha bunlardan birincisini : İffetli olan, istemeyen anlamında, ikincisini de; istemeyen, anlamında olduğunu söyler. Bu; Katâde, İbrâhîm en-Nehaî ve kendinden gelen rivâyetlerden birinde Mücâhid'in de kavlidir. İbn Abbâs, Zeyd İbn Eslem, İkrime, Hasan el-Basrî, İbn Kelbî, Mukâtil İbn Hayyân ve Mâlik İbn Enes bunlardan birincisini; sana gelip isteyen olarak, ikincisini ise; sana gelip boyun büken ve fakat istemeyen, şeklinde açıklamışlardır. Bu, güzel bir açıklamadır. Saîd İbn Cübeyr bunlardan birinci kelimeyi; isteyen, olarak açıklar. Ona göre kelimenin kökü «istemek» anlamınadır. İbn Zeyd de böyle söylemiştir. Zeyd İbn Eslem der ki (القانع) ev ev dolaşan yoksuldur. (المعتر) ise evleri dolaşmayan, ziyâret etmeyen arkadaş ve zayıf kişidir. Abdullah İbn Zeyd'den de böyle bir rivâyet vardır. Yine Mücâhid'den rivâyete göre bunlardan birinci kelime; senin evine gireni gören zengin komşun anlamında, ikincisi ise; insanlardan sana gelen anlamınadır. Mücâhid'den rivâyete göre (القانع) tamahkâr olan anlamınadır. (المعتر) ise; zengin olsun, fakîr olsun kurbânlık devenin çevresinde bulunandır. İkrime'den de buna benzer bir görüş rivâyet edilmiştir. Yine İkrime'den rivâyette (القانع) Mekke ahâlîsidir. İbn Cerîr bunlardan (القانع) kelimesinin, isteyen anlamına olduğu görüşünü tercîh etmiştir.(...)

Kurbânın üç parçaya bölüneceği görüşünde olan âlimler bu âyeti delil getirirler. Buna göre kurbânın üçte biri, yemesi için sâhibinindir. Üçte birini arkadaşlarına hediye eder. Üçte birini de fakîrlere tasadduk eder. Zîrâ Allah Teâlâ : «Onlardan yeyin. İsteyene de, istemeyene de verin.» buyurmuştur. Sahîh bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) insanlara şöyle buyurmuştur : Kurbânların etlerini üç günden fazla saklamanızı size yasaklamıştım. (onlardan) Yeyin ve uygun göreceğiniz kadarını saklayın (biriktirin). Bir başka rivâyette : Yeyin, biriktirin ve tasadduk edin, buyurulmuştur. Başka bir rivâyette ise : Yeyin, yedirin ve tasadduk edin, buyrulur.

Kurbânın kaç parçaya bölüneceği husûsundaki ikinci görüş; kur-

bân kesenin yarısını yiyeceği, diğer yarısını da tasadduk edeceği şeklindedir. Bu görüşün delili; «Siz de bunlardan yeyin. Çâresiz kalmış yoksulu da doyurun.» (Hacc, 28) âyetidir. Ayrıca hadîste Allah Rasûlü : Yeyin, biriktirin ve tasadduk edin, buyurmuştur. Şâyet kurbân kesen kurbânın tamâmını yerse, durum ne olacaktır? Bu husûsta : Hiç bir şeyle tazmîn etmez, denilmiştir. Bu, Şâfiî'lerden İbn Süreyc'in görüşüdür. Bazıları : Tamâmını; ya misli ile veya kıymeti ile tazmîn eder, demişlerdir. Yarısının, üçte birinin, kurbânın en küçük parçasının tazmîn edileceği de söylenmiş olup, bu sonuncusu Şâfiî Mezhebinde meşhûr olan görüştür. Kurbânların derilerine gelince; İmâm Ahmed'in Müsned'inde Katâde İbn Nu'lân'dan rivâyet edilen kurbânlar hadîsinde : Yeyiniz, tasadduk ediniz, derilerinden istifâde ediniz ve derilerini satmayınız, buyrulmuştur. Âlimlerden buna ruhsat verenler de vardır. İçlerinden bazısı : Bedeli fakîrlere bölüştürülür, demişlerdir. En doğrusunu Allah bilir.

Berâ İbn Âzib'den rivâyette Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Bu günümüzde başlayacağımız ilk iş, namaz kılmamızdır. Sonra döner, kurbân keseriz. Kim böyle yaparsa; bizim sünnetimize uymuş olur. Kim de namazdan önce keserse; o, âilesi için kesmiş olduğu bir ettir. Bunun kurbânla bir ilgisi yoktur. Hadîsi Buhârî ve Müslim tahrîc etmişlerdir. Bu sebepledir ki Şâfiî ile âlimlerden bir cemâat şöyle diyorlar : Kurbân kesmenin ilk vakti, nahr günü güneş doğup bayram namazı ve iki hutbe okuyacak kadar zaman geçtikten sonradır. İmâm Ahmed, İmâm (devlet başkanı) kesmeden kurbân kesmeyiniz, şeklinde Müslim'in Sahîh'indeki bir hadîse istinâden : Bayram namazı ve hutbeden sonra İmâmın kurbân kesmesinden sonra, diye ekler. Ebu Hanîfe der ki : Köylüler ve benzerlerinin, fecrin doğuşundan sonra kurbân kesme hakları vardır. Zîrâ Ebu Hanîfe'ye göre; onlar için bayram namazı yoktur. Şehirlilere gelince; onlar İmâm namaz kıldırmadıkça kurbân kesemezler. En doğrusunu Allah bilir.

Sonra şöyle deniliyor : Kurbân kesme, ancak tek başına nahr günü meşrû'dur. Kurbân kesme gününün, şehirliler için nahr günü olduğu da söylenmiştir. Zîrâ kurbânlıklar onlar yanında kolaylıkla bulunabilir. (Onlar için kurbân kesme işi kolaydır). Köylülere gelince; kurbân kesme günleri onlar için nahr günü ile ondan sonraki teşrik günleridir. Saîd İbn Cübeyr böyle söylemiştir. Nahr günü ile ondan sonraki gün herkes için kurbân kesme günüdür, de denilmiştir. Ayrıca : Nahr günü ile ondan sonraki iki gün, de denilmiştir. İmâm Ahmed'in görüşü budur. Şâfiî'ye göre ise kurbân kesme günü nahr günü ile ondan sonraki üç teşrik günleridir. Şâfiî'nin bunda delili Cübeyr İbn Mut'im'den rivâyet edilen ve Allah Rasûlü (s.a.) nün : Teşrik gün-

lerinin hepsi kurbân kesme günleridir, buyurduğu hadîstir. Hadîsi İmâm Ahmed ve İbn Hibbân rivâyet etmişlerdir. Kurbân kesme vaktinin, zilhicce ayının sonuna kadar uzandığı da söylenmiştir. İbrâhîm en-Nehaî ve Ebu Seleme İbn Abdurrahmân'ın görüşü böyledir. Ancak bu garîb bir sözdür.

«Şükredersiniz diye onları böylece sizin emrinize müsahhar kıldık.» âyetinde Allah Teâlâ buyurur ki : İşte bu sebepledir ki onları, böylece sizin emrinize müsahhar kıldık. Onları size boyun eğer kıldık. Dilerseniz binersiniz, dilerseniz sütlerini sağarsınız, dilerseniz onları kurbân edersiniz. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette : «Görmezler mi ki, kendi gücümüzle onlar için hayvanlar yarattık. Kendileri bunlara sâhip bulunmaktadırlar. Ve onları kendilerinin buyruğuna verdik. Onlardan kimisi binekleridir, kimisinden de yerler. Onlarda, kendileri için faydalar ve içecekler vardır. Hâlâ şükretmezler mi?» (Yâsîn, 71-73) buyururken, bu âyet-i kerîme'de de : «Şükredersiniz diye onları böylece sizin emrinize müsahhar kıldık.» buyurmuştur.

لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَٰكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ كَذَٰلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٧﴾

37 — Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır. Sizden O'na sadece takvâ ulaşır. Sizi hidâyete erdirdiği için Allah'ı tekbîr edesiniz diye O, bunları size müsahhar kılmıştır. İhsân edenleri müjdele.

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîme'de şöyle buyuruyor : Bu hedy ve kurbânların boğazlanması ancak onların boğazlanması sırasında Allah'ın adını anmanız için meşrû' kılınmıştır. O, yaratıcı ve rızık vericidir. Değilse onların etlerinden ve kanlarından hiç bir şey Allah'a ulaşacak değildir. Zîrâ Allah Teâlâ, mâsivâdan müstağnî olandır. Câhiliye devrinde ilâhları için kurbân kestikleri zaman, kurbânlarının etlerinden onlar üzerine koyarlâr ve kanlarından onların üzerine serperlerdi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ : «Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır.» buyurmuştur. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ali İbn Hüseyn'in... İbn Cüreyc'den rivâyetine göre; o, şöyle anlatıyor : Câhiliye devri insanları (kurbân olarak kestikleri) develerin etlerini ve kanlarını Kâ'be'ye serperlerdi. Allah Rasûlü (s.a.) nün ashâbı : (Kurbânlarımızın etlerini ve kanlarını) serpmeye biz daha lâyığız, dediler de,

bunun üzerine Allah Teâlâ : «Onların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır. Sizden O'na sadece takvâ ulaşır. (Allah Teâlâ bunu sizden kabul buyurur ve bu sebeple sizi mükâfâtlandırır).» âyetini indirdi. Nitekim sahîh bir hadîste de şöyle buyrulur : Allah Teâlâ sizin şekillerinize ve mallarınıza bakmaz. Fakat O, sizin kalblerinize ve amellerinize bakar. Bir hadîste şöyle buyrulur : Muhakkak sadaka, isteyenin eline ulaşmazdan önce Rahmân'ın eline ulaşır. (Kurbânların) kanı yere dökülmezden önce Allah katındaki yerine ulaşır. Bu hadîs daha önce İbn Mâce ve Tirmizî tarafından Hz. Âişe'den merfû' olarak rivâyetle geçmişti. Tirmizî hadîsin hasen olduğunu söylemiştir. Hadîsin anlamı şudur : Muhakkak Allah Teâlâ amelinde ihlâslı davrananın amelini kabul buyurur. Âlimler katında bu hadîsin hemen akla geliveren başkaca bir anlamı olmasa gerektir. En doğrusunu Allah bilir.

Vekî'nin Yahyâ İbn Müslim Ebu Dahhâk'dan rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Âmir eş-Şa'bî'ye kurbânların derilerini sordum. Dedi ki : «Onların ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır.» Dilersen at, dilersen alıkoy, dilersen tasadduk et.

«Sizi hidâyete erdirdiği, (sizi dinine, şerîatına, sevip hoşlandıklarına iletmesi, hoşlanmadığı ve istemediği şeyleri yapmaktan sizi men'etmesi) için ve Allah'ı tekbîr edesiniz diye O, bunları size müsahhar kılmıştır. (Ey Muhammed,) ihsân edenleri müjdele.» Amellerinde ihlâs sâhibi olanları, Allah'ın haddlerini koruyanları, kendileri için konan şerîata uyanları, Rabbı katından kendilerine getirip tebliğ ettiği husûslarda Allah Rasûlünü doğrulayanları müjdele.

Ebu Hanîfe, Mâlik ve Sevrî nisâba mâlik olana, kurbânın vâcib olduğu görüşündedirler. Ebu Hanîfe buna ilâveten ikâmeti de şart koşar. Bunların delilleri; İmâm Ahmed ve İbn Mâce tarafından, tamâmı güvenilir râvîlerden oluşan bir isnâdla Ebu Hüreyre'den merfû' olarak rivâyet edilen şu hadîstir : Kim imkân (zenginlik) bulur da kurbân kesmez ise, bizim namazgâhımıza yaklaşmasın. Ancak hadîste garîblik olup, Ahmed İbn Hanbel hadîsi münker bulmuştur. İbn Ömer der ki : Allah Rasûlü (s.a.) kurbân keserek on sene ikâmet buyurmuştur. İbn Ömer'in bu sözünü Tirmizî rivâyet ediyor.

Şâfiî ve İmâm Ahmed ise kurbânın vâcib olmadığını, bilakis müstehab olduğunu söylerler. Bunda delilleri : Malda zekât dışında başka hiç bir hak yoktur, hadîsidir. Daha önce de geçtiği üzere Allah Rasûlü (s.a.), ümmetinin yerine kurbân kesmiş ve böylece kurbânın vâcibliği onlardan sâkıt olmuştur. Ebu Serîha der ki : Ebubekir ve Ömer'in komşusu idim. İnsanlar kendilerine uyar korkusuyla kurbân kesmezlerdi. Bazıları kurbânın sünnet-i kifâye olduğunu söylemiştir. Buna göre bir ülke veya bir mahalle halkından birisi kurbân kestiği tak-

dîrde kalanlardan sâkıt olur. Zîrâ kurbân kesmekten maksad, Allah'ın nişânelerini izhâr etmektir. İmâm Ahmed ve Sünen sâhiplerinin —Tirmizî, hadîsin hasen olduğunu söyler.— Muhannef İbn Selîm'den rivâyetlerine göre; o, Allah Rasûlü (s.a.) nü Arafât'ta şöyle buyururken işitmiş : Her bir ev halkı üzerine her sene bir kurbân ve bir atîra gereklidir. Atîra nedir bilir misiniz? O, Recebiyye olarak çağırdığınız (Receb ayında kesmiş olduğunuz bir koyun) dır. Hadîsin isnâdı hakkında konuşulmuştur. Ebu Eyyûb der ki : Allah Rasûlü (s.a.) nün zamanında kişi kendisi ve âilesi halkından olmak üzere bir koyun kurbân eder ve kendileri onu yerler, yedirirlerdi. Nihâyet insanlar birbirlerine karşı (kurbân kesme konusunda) övünme ve yarışmaya başladılar da, görmekte olduğunuz durum meydana geldi. Hadîsi Tirmizî ve İbn Mâce rivâyet etmiş olup, Tirmizî hadîsin sahîh olduğunu söyler. Abdullah İbn Hişâm da bütün âilesi için bir tek koyun kurbân ederdi. Bu haberi Buhârî rivâyet etmiştir.

Kurbânlığın yaşının miktarına gelince; Müslim, Câbir'den rivâyet ediyor ki, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Beş yaşına girmiş dişi deve, iki yaşına girmiş koyun ve üç yaşına girmiş sığır dışında kurbân kesmeyin. Ancak size zor gelmesi halinde koyundan iki yaşına girmiş olanı kesin. Bu hadîsten hareketle Zührî, iki yaşına girmiş koyunun kurbân için yeterli olmadığı görüşündedir. Buna mukâbil Evzâî, her bir cinsten iki yaşına girmiş olanın kurbânlık olarak yeterli olduğu görüşündedir. Her iki görüş de garîbdir. Cumhûr ise der ki : «Seniyy» ta'bîr edilen devenin altı yaşında olanı, sığırın iki yaşında olanı, keçinin bir yaşında olanı, koyunun iki yaşında olanı kurbânlık olarak yeterlidir. Deveden «seniyy» ta'bîr olunanı; beş yaşında olup altı yaşına girmiş olanıdır. Sığırdan iki yaşında olup üç yaşına girmiş olandır. Sığır için üç yaşında olup dördüne girmiş olanına bu ad verildiği de söylenmiştir. Keçiden ise iki yaşında olanıdır. Koyun cinsinden kuzuya gelince; buna «cezea» denilir ki; bunun bir yaşında, on aylık, sekiz aylık, altı aylık kuzu olduğu söylenmiştir. Altı ay, bunun yaşı hakkında söylenenlerin en azıdır. Ondan daha küçüğüne «hamel» derler. Hamel ile cezea arasındaki fark hamel'in sırt tüyleri kalkık, cezeanın sırt tüyleri ise yatık olur ve ikiye ayrılmış gibi bir durumdadır. En doğrusunu Allah bilir.

إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ خَوَّانٍ كَفُورٍ ﴿٣٨﴾

38 — Muhakkak ki Allah, îmân edenleri savunur. Muhakkak ki Allah, hâinleri ve nankörleri sevmez.

Allah Teâlâ kendisine tevekkül eden, Zâtına dönüp bağlanan kullarını kötülerin şerrinden, günâhkârların hîlesinden muhâfaza edip savunacağını, onları koruyup, sığındırıp onlara yardım edeceğini haber verir. Nitekim başka âyetlerde şöyle buyurulmaktadır: «Allah kuluna yetmez mi?» (Zümer, 36), «Kim Allah'a tevekkül ederse; O kendisine yeter. Şüphesiz ki Allah, emrini yerine getirendir. Gerçekten Allah her şey için bir ölçü var etmiştir.» (Talâk, 3). «Muhakkak ki Allah, hâinleri ve nankörleri, (kullarından bu sıfatlarla muttasıf olanları aslâ) sevmez. Bu sıfatlar ahidlere, sözlere ihânet etmek ve söylediği sözde durmamaktır. Küfür; nimetleri inkârla onları itirâf etmemektir.

İZÂHI

Mü'minleri Allah Korur

Şu azıcık kelimelerle derin anlamlar ifâde eden âyetlerin karşısında bir nebze durup onun gerisinde, rûhlar âleminde ve hayattaki sırlarla dolu gerçekleri izlemeye çalışmak gerekir.

Yüce Allah, müşriklerin savaştığı ve bâtıl ehlinin hücûmuna ma'rûz kalan kitlelere savaş izni verirken, îmân edenleri kendisinin savunduğunu ve bütün hâinlerle kâfirleri sevmediğini belirtiyor:

«Muhakkak ki Allah, îmân edenleri savunur. Zîrâ hâinleri ve nankörleri hiç sevmez.»

Şu halde mü'minlere açıkça kendisinin onları savunduğunu garanti etmektedir. Şüphesiz ki Allah'ın savunduğu kimseyi bir düşmanın yenmesi kat'iyyen mümkün değildir. Peki öyleyse neden o Allah'ın savunduğu kimselere savaş izni verilmektedir? Cihâd farîzası niçin gelmektedir? Ve neden savaşa katıldıkları zaman ölümle, yaralanma ile, sıkıntı ve zorluklarla, acılar ve fedâkârlıklarla yüz yüze gelmektedirler?... Halbuki netîce bellidir. Onları hiç yormadan, meşakkate katlandırmaksızın, acı çektirmeden, ölmeden ve öldürmeden yüce Allah netîceyi gerçekleştirebilir. Bütün bunların hikmeti nedir?

Bu suâle verilecek cevab tek kelimeyle Allah'ın yüce hikmetidir. Şüphesiz ki en üstün deliller Allah'ındır. İnsanlar olarak bizlerin kavrayabildiğimiz şeyler o hikmetten çok az bir kısımdır. Aklımızın erdiği, idrâkimizin farkına vardığı, tecrübe ve bilgimizin derinliğine indiği husûslar bize sadece şu gerçekleri anlatıyor; bir kere Yüce Allah, kendi davasını yüklenen insanların ve bu davayı korumak azmiyle ortaya atılanların tembel miskînlerden müteşekkil olmamasını, şurada burada keyif çatarak yan gelip yatıp sonra da hiç yorulmaksızın yıp-

ranmadan Allah'ın yardımının ve nusretinin hemen gelip çatmasını isteyenlerden oluşmamasını murâd etmiştir. Sırf namaz kıldıkları, Kur'an okudukları ve Allah'a el açıp duâ ettikleri için Allah'ın kendilerini her türlü saldırıdan ve tecâvüzden korumasını, işkence ve eziyetlerden muhâfaza etmesini isteyen tembeller gürûhuna bu davayı yüklememesidir.

Evet bir müslümanın, sıkıntılı ve rahat anlarında her zaman Allah'ın huzûruna durup el açması ve O'na duâ etmesi, sonra Kur'an okuyup namaz kılması gerekir. Fakat sâdece bu veya yalnız başına ibâdet onları Allah davasının hâmileri ve koruyucuları olmaya ehliyet kazandırmaz. Bunlar sâdece savaşa katılmadan önce gerekli olan hazırlık ve donatım vâsıtalarıdır. Ama savaş meydanında atacakları silâhları, güvenceleri, kılıçları bulunması gerekir. Bâtıla kullandığı silâhın aynıyla ve benzeriyle mukâbele etmeleri îcâb eder. Bütün bunlardan sonra da takvâ silâhına, îmân kılıcına ve Allah'a bağlılığın verdiği güvene dayanmaları gerekir.

Bir kere Allah Teâlâ îmân edenlerin savunmasını kendi üzerine alırken, bunun yine bizzât onlarla gerçekleşmesini irâde buyurmuş ve böylece savaş alanında olgunlaşmalarının te'mînini istemiştir. Zîrâ insan bünyesi bütün kapasitesiyle tehlikelerle karşılaştığı zaman karşı koyduğu kadar hiç bir zaman karşı koyamaz. İleri atılırken veya savunma hattına çekilirken bütün enerji kapasitesini toplar ve vurucu güç olarak meydana kor. Ve o zaman vücûdundaki her hücre, yapması gereken her fonksiyonunu yapar ve diğer hücrelerle birleşerek ortak bir harekete girişir, kapasitesinin en son imkânını kullanır. Kâbiliyetinin en son miktarını harcar ve kendisi için mukadder olan basamakların en üstüne ulaşmaya çalışır. Ve ulaşabileceği kadarına da ulaşır. Allah davasını yüklenen insanlar ve milletler her zaman için vücûdlarındaki bütün hücrelerini uyanık tutmak, bütün güç kaynaklarını yan yana getirip yığmak, bütün kapasitelerini kullanmak, bütün enerjilerini birleştirmek zorundadırlar. Ancak böylece olgunlaşır, mükemmelleşir. Ve Allah'ın üzerlerine yüklediği büyük emâneti yüklenmeye hazır hale gelirler.

Hiç bir sorumluluk yüklenmeyen, keyf ve rahat içerisinde yan gelip yatanlara yavaş yavaş, kolay kolay, hemencecik gelip çatan zafer bu noktaları harekete geçireceğine, bütün gelişme unsurlarını mükemmelleştireceğine, gelişmesini önleyerek uyuşmasına yardım eder. Ayrıca kolay ve rahat içerisinde çabucak kazanılan zaferlerin yitirilmesi ve kaybedilmesi gâyet kolaydır. Zîrâ bedeli çok ucuz olduğundan uğrunda fedâkârlık ve pahalı bedeller ödenmediğinden çabucak silinip gider hâtıralardan. İkinci olarak da o kolayca zafer kazanan insanlar,

bütün güçlerini birleştirerek elde ettikleri zaferi korumasını beceremezler. Zafer elde ederken bütün güç kaynaklarını birleştirerek kazanmadıklarından dolayı onu koruma ve savunmada da gâyet tembel ve azimsiz davranırlar.

Şunu da bilmek lâzımdır ki zafer ve hezîmetten, akın ve firârdan kuvvet ve zaaftan, hücûm ve bozgundan ve bunların yanı sıra gelen duygu ve elem, sevinç ve keder, huzûr ve karârsızlık gibi duygularla zaaf ve kuvvet şuûru ile insanoğlu pratik olarak bir iç terbiye görür ve hazırlıktan geçer. Hepsinin yanı sıra inanç uğruna ve inanılan toplum nizâmı uğruna her türlü fedâkârlıklara katlanmak savaştan önce ve sonra saflar arasında birlik sağlanarak gâye ve hedef birliğini te'mîn etmek, zaaf ve güç noktalarını meydana çıkarıp her türlü şartlara göre tedbîr almak gibi eğitim ve terbiye basamaklarına da ancak böylece tırmanmak mümkün olur. Ki bütün bunlar, bir davayı omuzlayan, kendisini bir davaya adayan ve bütün insanların hayrını o davada gören topluluklar için zarûrî husûslardır.

İşte bütün bunlardan ve bunun dışında Allah'ın bilip te bizim bilmediğimiz sebeplerden ötürü Allah Zülcelâl mü'minlerin savunmasını yine mü'minlerin eliyle gerçekleştirmek istemiş ve hiç yorulmadan gökten inen bir tesâdüfmüş gibi elde etmemelerini irâde buyurmuştur.

Zaman olur zulüm edilerek haksız yere yurtlarından çıkarılan ve «Rabbımız Allah'tır.» demekten başka suçları bulunmayan mazlûmların eline zafer geç geçebilir. Ama bu gecikme yine de Allah'ın dilediği bir hikmete mebnî olur.

Zaferin gecikmesinin sebebi belki de, inananların i'tikâdî bünyelerinin henüz gelişip olgunlaşarak tamâmlanmamasından ileri gelir. Belki de bütün enerji kaynaklarını yığarak bütün varlıklarıyla beraber kapasitelerinin en son noktasını kuvvet ve hazırlıklarının son damlasını kullanacak imkâna sâhip bulunmamaktadırlar da o yüzden zafer gecikmektedir. Zîrâ bu gibi durumlarda zaferi kazanacak olsalar bile uzun süre onu koruyacak güce sâhip bulunamayacakları için çabucak kaybetmeleri muhtemeldir.

Zaman olur zafer gecikir. Tâ ki inananlar topluluğu kuvvetlerinin son damlasına kadar harcarlar. İmkânlarını en son noktasına kadar kullanırlar ve ellerinde hiç bir şey kalmaz. Sevdikleri ve değerli olduklarını kabul ettikleri her şeylerini o uğurda verirler, Allah yolunda basit şeylerle fedâkârlık yaparak işin biteceğini kabullenmezler. Ve işte o zamana kadar gecikmiş olan zafer o anda gerçekleşir.

Mü'minler kuvvetlerinin son damlasını kullanana kadar direnip artık Allah'ın yardımı olmadan hiç bir kuvvetin zaferi te'mîn edemeyeceğini anlayıncaya kadar zafer gecikebilir. Ancak o zaman yani bü-

tün gücünü kullanıp ondan sonrasında işi Allah'a havâle edinceye kadar zafer gecikir ve o zaman inmeye başlar.

Bazı kere de eziyet ve işkencelere katlanan, zorluk ve müşkülâtla yüz yüze kalan ve bu sebeple Allah'tan başka bir dayanak ve O'ndan başka yönelecek bir yer kalmayınca bütün sıkıntılara rağmen İslâm ümmetinin Allah'a bağlantısını artırmak için gecikmiş olabilir. Allah'ın izniyle zafer kazandıktan sonra da azgınlığa düşüp hak ve adâletten ve Allah'ın yardımıyla elde ettiği hayırlardan sapması ve haddi aşmaması için bir tek garanti noktası varsa; o da, mü'minlerin Allah'a samîmî olarak bağlanmalarıdır.

Bazan da zafer şunun için gecikir. İslâm ümmeti, henüz bütün varlığıyla savaşa katılmamıştır. Allah ve Allah davası için fedâkârlıkları göze alamamıştır. Ya bir ganîmet kapmak için savaşmaktadır. Ya bir şahsî hedefe mebnî savaşmaktadır. Halbuki Allah, cihâdın yalnız ve yalnız kendisi için ve kendisinin yolunda olmasını, bunun ötesinde her tür duygu ve düşünceden uzak bulunmasını murâd etmektedir. Nitekim Hz. Peygambere sorulur : Bir adam hamiyet için döğüşüyor, bir adam kahramanlık için döğüşüyor ve bir adam da gösteriş için döğüşüyor. Bunlardan hangisi Allah yolunda döğüşmektedir? Buna Rasûlullah şu karşılığı verir : «Allah'ın sözünün en üstün olması için savaşan veya döğüşen kişi; Allah yolundadır.»

Nitekim bazı kereler de zafer şunun için gecikir : İslâm ümmetinin karşısında bulunan şer kuvvetleri arasında birtakım hayır kalıntıları bulunabilir. Ve Yüce Allah hayrın şerden bütünüyle ayrılarak sâf hale gelmesi için şerri ayırtmak ister. Ve böylece şerrin tek başına yok olup gitmesini, beraberinde bir tek zerre hayrı da götürmemesini murâd eder. Ve bunun için müslümanların zaferi gecikebilir.

Zaferin gecikmesinin bir başka sebebi de İslâm ümmetinin karşılaştığı kimselerin apaçık bâtıl olduğu, bütünüyle halk tarafından anlaşılmaz. Şâyet mü'minler onları yenecek olurlarsa onlar aldatılmış kitlelerden kendilerine bazı yardımcı bulabilirler. O aldatılmışlar bunların fenâlığını bilmez, yok olmaları gerektiğini kabul etmez. Bu durumda gerçeği görmemiş olan iyi rûhlu kimselerin içinde bu bâtıl ehlinin uzantıları kalabilir. Ama Allah, bâtılın bâtıl olarak halkın gözleri önünde açığa çıkmasını ve giderken kökten yıkılıp gitmesini, bir daha onun yok oluşuna üzülecek kimsenin kalmamasını istemektedir de, o yüzden zafer gecikmektedir.

Bazı kere de olur ki zafer şunun için gecikir : İslâm ümmetinin teslîm ettiği hak, adâlet ve iyilik henüz kitleler tarafından iyice anlaşılabilir duruma gelmemiştir. Şâyet zafer o anda elde edilecek olsa, henüz onun ihtivâ ettiği gerçeklerden haberi bulunmayan birtakım kim-

seler tarafından çeşitli ta'rîzlere muhâtab olabilir. Ama çatışma devâm ettikçe mü'minlerin çevresinde bulunan insanlar da, muzaffer olan hakkı kabullenip alacak duruma gelirler ve onu köklü olarak kavrayacak seviyeye ulaşırlar.

İşte bütün bunlardan dolayı ve daha Allah'ın bilip de bizim bilmediğimiz sebeplerden ötürü zafer gecikebilir. Fedâkârlıklar üst üste binebilir. Acılar çoğalıp eziyet fazlalaşabilir. Ama en sonunda mü'minlerin savunmasını Allah üzerine alır ve zaferi nasîb eder.

Allah izin verdikten ve sebeplerini halk ettikten sonra bedeli ödenip ortam hazırlandıktan ve zaferin şartları te'mîn edildikten sonra da zaferin birtakım mükellefiyetleri vardır :

«Şüphesiz ki Allah, O'na yardım edenlere yardım eder. Doğrusu Allah kuvvetlidir, Azîz'dir.»

«Onlar ki; eğer kendilerine yeryüzünde bir iktidâr mevkii verirsek, namazlarını dosdoğru kılarlar, zekât verirler, iyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar. Bütün işlerin sonucu Allah'a âittir.»

Allah'ın mutlakâ gerçekleşecek olan kuvvetli ve kesin va'di hiç bir zaman geri kalmaz. Ve Allah, ona yardım edenlere yardım eder... Kimdir bu Allah'a yardım edip de güçlü ve kudret sâhibi olan Yüce Allah'ın yardımına müstahak olanlar? İşte onlar :

«Onlar ki eğer kendilerine yeryüzünde bir iktidâr mevkii verirsek.» Zafer te'mîn edip durumlarını kuvvetlendirirsek : «Namazlarını dosdoğru kılarlar.» Allah'a ibâdet eder ve bağlılıklarını kuvvetlendirirler. O'na boyun eğerek, teslîm olarak yönelirler... «Zekât verirler.» Mallarındaki Allah'ın hakkını edâ ederek nefislerin cimriliğine karşı üstün gelip her türlü ihtirâstan arınırlar. Şeytânın vesvesesini yener. Cemiyetin yardımına koşarlar. Toplumdaki zayıf ve ihtiyâç sâhiplerine destek olurlar. Ve onları da toplumun canlı bir organı haline getirirler. Nitekim bu husûsta Rasûlullah (s.a.) şöyle buyuruyor :

«Karşılıklı sevgi, şefkat ve merhamette mü'minler bir beden, gibidirler. Nasıl bir bedenin bir uzvu ağrıyacak olursa diğer uzuvlar da ona eşlik ederek uykusuzluk ve ağrıyla koşarlarsa mü'minler de öyledirler.»

«İyiliği emrederler.» Hayır ve iyiliğe çağırırlar. Ve insanları hayıra ve iyiliğe teşvîk ederler. «Kötülükten vazgeçirmeye çalışırlar.» Şer ve fesâda karşı dururlar. Ve her iki şıkkıyla İslâm ümmetinin niteliğini ibrâz ederler. Müslüman bir kötülüğü değiştirmeye gücü yettiği zaman onu değiştirmekten geri durmaz. Bir iyiliği yapabilecek bir durumda olduğu takdîrde onu yapmaktan geri durmaz.

İşte «Allah'a yardım edenler.» diye nitelendirilenler bunlardır. Onlar ki Allah'a dayanıp güvenerek Allah'ın nizâmını insanların haya-

tında gerçekleştirirler. Ve onlara Allah kesin olarak zaferini va'deder.

Şu halde Allah'ın nusreti, onun sebep ve gereklerine, şart ve mükellefiyetlerine bağlıdır. Ondan sonra bütün mesele Allah'a havâle edilir. O, dilediği gibi hükmeder. Hezîmeti zafere çevirir. Ve temel sakat olduğu zaman veya vazîfe ihmâl edildiği vakit zaferi hezîmete döndürür : «Bütün işlerin sonucu Allah'a âittir.»

Asıl zafer Allah'ın nizâmını insanların hayatında gerçekleştirmeye vesîle olan zaferdir. Ve bu zafer hakkın, adâletin ve hürriyetin zaferidir. Bu zafer iyiliğe ve hayıra müteveccihtir. Onun asıl hedefi budur. Bunun ötesinde şahsî menfaatlar, kişiler, istekler ve ihtirâslar görünmez olur. Silinir gider.

Bu zaferin sebepleri, bedeli, mükellefiyetleri ve şartları vardır. Hiç kimse laf olsun diye ve tesâdüfen zafer kazanamaz. Zaferin gâye ve gereklerini gerçekleştiremeyen kimseler zafer kazansalar da onu devâm ettiremezler... (Seyyid Kutub Fî Zılâl'il-Kur'an, X, 239-245)

——— oOo ———

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا ۚ وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ الَّذِينَ أُخْرِجُوا
مِن دِيَارِهِم بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَن يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ ۗ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ
لَّهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا ۗ وَلَيَنصُرَنَّ اللَّهُ
مَن يَنصُرُهُ ۗ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾

39 — Zulmedildikleri için kendilerine savaş açılanlara izin verildi. Allah, onlara yardım etmeye elbette kâdir'dir.

40 — Onlar ki; haksız yere ve sâdece : Rabbımız; Allah'tır, dedikleri için yurtlarından çıkarılmışlardır. Şüphesiz ki Allah, insanların bir kısmını diğerleriyle bertaraf etmeseydi; manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok anılan mescidler yıkılır giderdi. Allah, kendisine yardım edenlere elbette yardım eder. Şüphesiz ki Allah, Kavî'dir, Azîz'dir.

Haksızlığa Uğratılanlar

İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî, âyetin Mekke'den çıkarıldıklarında; Muhammed ve ashâbı hakkında nâzil olduğunu söyler. Selef'ten bir çokları bu âyetin, cihâd hakkında nâzil olan ilk âyet olduğunu söyler. Bu âyeti delil getirerek bazıları sûrenin Medîne'de nâzil olduğunu söylemişlerdir. Bu açıklama Mücâhid, Dahhâk, Katâde ve bir çoklarına âittir. İbn Cerîr der ki : Bana Yahyâ İbn Dâvûd el-Vâsıtî'nin... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle demiştir : Hz. Peygamber (s.a.) Mekke'den çıkarıldığında Ebubekir : Peygamberlerini çıkardılar. Biz Allah içiniz ve muhakkak Allah'a döneceğiz. Şüphesiz onlar helâk olunacaklar, demiştir. İbn Abbâs der ki : Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Zulmedildikleri için kendilerine savaş açılanlara izin verildi. Allah, onlara yardım etmeye elbette kâdir'dir.» âyetini indirdi ve Ebubekir (r.a.) : Savaş olacağını bildim, dedi. Hadîsi İmâm Ahmed de İshâk İbn Yûsuf el-Ezrak'dan rivâyet etmiş olup, İmâm Ahmed'in rivâyetinde şu fazlalık vardır : İbn Abbâs : Bu, savaş hakkında nâzil olan ilk âyettir, dedi. Hadîsi Tirmizî ve Neseî Sünen'lerinin tefsîr bölümlerinde; İbn Ebu Hâtim ise, İshâk İbn Yûsuf kanalıyla rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Tirmizî ve Vekî' hadîsi Süfyân es-Sevrî'den de rivâyet etmişlerdir. Tirmizî; hadîs hasendir, demiştir. Hadîsi bir çokları Sevrî'den rivâyet etmiş olup, bunların isnâdında İbn Abbâs yoktur.

Allah Teâlâ : «Allah, onlara yardım etmeye elbette kâdir'dir.» buyurur ki O, inanan kullarına savaşsız olarak yardım etmeye kâdir'dir. Ancak O, kullarını ne derece kendine itâata uğraşacaklar diye denemek ister. Nitekim başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Küfredenlerle karşılaştığınızda boyunlarına vurun. Nihâyet onları sindirince, bağı sıkı basın. Sonra onları ya karşılıksız veya fidye mukâbili salıverin. Harb ağırlıklarını bırakıncaya kadar bu böyledir. Eğer Allah dileseydi, onlardan intikâm alırdı. Fakat kiminizi kiminizle denemek ister. Allah yolunda öldürülenlere gelince; Allah onların amellerini aslâ boşa çıkarmaz. Onları hidâyete eriştirecek ve durumlarını düzeltecektir. Onları kendilerine tanıttığı cennete koyacaktır.» (Muhammed, 4-6), «Onlarla savaşın ki Allah, sizin ellerinizle onları azâblandırsın, rüsvây etsin ve sizi onlara karşı üstün kılsın ve mü'minler topluluğunun göğüslerini ferâhlandırsın. Ve kalblerindeki öfkeyi gidersin. Allah dilediğine tevbe nasîb eder. Ve Allah Alîm'dir, Hakîm'dir.» (Tevbe, 14-15), «Yoksa siz, içinizden cihâd edip Allah'tan, peygamberinden ve mü'minlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri Allah, ortaya çıkarmadan bırakılıvereceğinizi mi sandınız? Allah yapageldiklerinizden haberdârdır.» (Tevbe, 16), «Yoksa Allah, içinizden cihâd edenleri ve sabreden-

leri belirtmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız?» (Âl-i İmrân, 142), «Andolsun ki, içinizden mücâhidlerle sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihân edeceğiz.» (Muhammed, 31). Bu husûsta âyetler pek çoktur. Bu sebepledir ki İbn Abbâs, «Allah, onlara yardım etmeye elbette kâdir'dir.» âyeti hakkında : Ve öylece yapmıştır, der.

Allah Teâlâ cihâdı, cihâd için en uygun vakitte meşrû' kılmıştır. Zîrâ onlar Mekke'de iken müşrikler sayı bakımından çoğunlukta idiler. Şâyet müslümanlara sayıları henüz on bile olmamışken cihâdı, diğerleri ile savaşı emretmiş olsaydı; elbette bu onlara ağır gelirdi. Bu sebepledir ki Yesrib ahâlîsi, Akabe gecesi Allah Rasûlü (s.a.) ne biât ettiklerinde —ki onlar, seksen küsûr kişi idiler— onlar Minâ halkını kasdederek : Ey Allah'ın elçisi, Minâ gecelerinde şu vâdî halkı üzerine yürüyüp onları öldürmeyelim mi? demişler; Allah Rasûlü (s.a.) ise : Ben bununla emrolunmadım, buyurmuştu. Müşrikler azgınlaşıp Hz. Peygamber (s.a.) i aralarından çıkarıp öldürmeye kasdettiklerinde, Allah Rasûlü (s.a.) nün ashâbını sağa sola bölük pörçük dağıttıklarında; onlardan bir grup Habeşistan'a, bir grup Medîne'ye gitmişti. Müslümanlar Medîne'de karâr kılıp Allah Rasûlü (s.a.) ne gelerek onun etrafında toplandıklarında, ona yardıma koştuklarında, Medîne onlar için bir İslâm yurdu ve sığınacakları sağlam bir yer, bir kale olunca Allah Teâlâ düşmanlarla cihâdı meşrû' kılmış ve bu âyet bu konuda nâzil olan ilk âyet olmuştur. Allah Teâlâ burada : «Zulmedildikleri için kendilerine savaş açılanlara, izin verildi. Allah, onlara yardım etmeye elbette kâdir'dir. Onlar ki; haksız yere yurtlarından çıkarılmışlardır.» buyurdu. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî : Haksız yere Mekke'den Medîne'ye çıkarıldılar, deyip; burada Muhammed ve ashâbının kasdedildiğini söyler. Allah Teâlâ : «Ve sâdece : Rabbımız; Allah'tır, dedikleri için...» buyurur ki; onların kavimlerine karşı hiç bir kötülükleri, tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdet etmelerinden başka hiç bir günâhları yoktur. Müşriklere göre ise bu (onların tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdet etmeleri) günâhların en büyüğüdür. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyet-i kerîme'de : «Halbuki onlar, Rabbınız olan Allah'a inandığınızdan dolayı sizi ve peygamberi yurdundan çıkarıyorlar.» (Mümtahıne, 1) buyururken, Uhdûd ashâbı kıssası hakkında şöyle buyurmaktadır : «Onlar, ancak Azîz, Hamîd Allah'a inandıkları için mü'minlerden öç almışlardı.» (Bürûc, 8). Yine bu sebepledir ki müslümanlar hendek kazılırken şiir söylüyorlar ve şöyle diyorlardı :

«Ne gam, şâyet sen olmasaydın biz hidâyete erdirilmezdik, tasadduk etmez, namaz kılmazdık.

(Müşriklerle) karşılaştığımız takdîrde bize sekînet indir, ayaklarımızı sâbit kıl.

Muhakkak ki onlar bize tecâvüz ettiler. (Bize haksızlık ve zulmettiler) Onlar fitne murâd ettiklerinde biz bundan yüz çevirdik.»

Allah Rasûlü (s.a.) de onlara muvâfakatla her bir kâfiyenin sonunu onlarla birlikte söylemiştir. Onlar : Onlar fitne murâd ettiklerinde biz karşı durduk,' dediklerinde; Allah Rasûlü sesini uzatarak : Biz karşı durduk, yüz çevirdik, buyurmuştu.

Allah Teâlâ : «Şüphesiz ki Allah, insanların bir kısmını diğerleriyle bertaraf etmeseydi...» buyurur ki, eğer Allah Teâlâ bir kavmi başka bir kavimle bertaraf etmeseydi, yaratıp takdîr buyurduğu sebeplerle birtakım insanların kötülüğünü atıp gidermeseydi; muhakkak yeryüzü fesâda uğrar ve güçlü zayıfı yok ederdi. «Manastırlar yıkılır giderdi.» Âyetteki (الصوامع) kelimesi; râhibler için inşâ olunan küçük tapınaklardır. Bu açıklama İbn Abbâs, Mücâhid, Ebu Âliye, İkrime, Dahhâk ve başkalarına âittir. Katâde ise bunların, yıldıza tapanların tapınakları olduğunu söyler. Ondan gelen bir rivâyette de bunların, mecûsîlerin tapınakları olduğu söylenmiştir. Mukâtil İbn Hayyân bunların; yollar üzerindeki evler, olduğunu söyler (البيع) ise onlardan daha geniş olup içinde tapınanları daha çoktur. Bunlar hıristiyanlara âittir. Bu açıklama Ebu Âliye, Katâde, Dahhâk, İbn Sahr, Mukâtil İbn Hayyân, Husayf ve başkalarına âittir. İbn Cerîr, Mücâhid ve başkalarından buraların, yahûdîlerin kiliseleri olduğunu nakleder. Süddî ise İbn Abbâs'tan rivâyetle bunların; yahûdîlerin kiliseleri olduğunu söyler. Mücâhid sâdece : Bunlar kiliselerdir, demiştir. En doğrusunu Allah bilir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Avfî (الصلوات) kelimesi; kiliseler anlamınadır, der. İkrime, Dahhâk ve Katâde bunların; yahûdilerin kiliseleri olduğunu söylemiştir. Onlar, kiliselerine «salût» adı verirlerdi. Süddî ise kendisinden hadîs rivâyet ettiği birisi kanalıyla İbn Abbâs'tan bu kelimenin; hıristiyanların kiliseleri, anlamında olduğunu nakleder. Ebu Âliye ve başkaları bu kelimenin, yıldıza tapanların tapınakları olduğunu söyler. Mücâhid'den rivâyetle İbn Ebu Necîh der ki : Salavât; kitâb ehli ve diğer din sâliklerinin yollardaki mescidleridir. Mescid ise sâdece müslümanlara âittir.

«Ve içinde Allah'ın adı çok anılan.» kısmındaki zamîrin mescidlere döndüğü söylenmiştir. Zîrâ anılan yerler (manastır, kilise, havra, câmiler) arasında bu anlama en yakını odur. Dahhâk ise : Hepsinin içinde Allah'ın adı çok anılır, demiştir. İbn Cerîr der ki : Doğru olan şu ki; râhiblerin manastırları, hıristiyanların kiliseleri, yahûdîlerin havraları ve içinde Allah'ın ismi çok anılan müslümanların mescidleri yıkılır giderdi. Arap dilinde bilinen ve kullanılan şekli budur. Âlim-

lerden birisi der ki : Bu, mescidlere ulaşıncaya kadar azdan çoğa doğru bir terakkî, yükselmedir. Mescidler; i'mâr edicileri ve ibâdet edenleri en çok olanlarıdır. Ayrıca bunlar (mescidleri i'mâr edip oralarda ibâdet edenler) sıhhatli bir niyyet sâhibidirler.

Allah Teâlâ'nın : «Şüphesiz ki Allah, kendisine yardım edenlere elbette yardım eder.» kavli şu âyeti gibidir : «Ey îmân edenler, Allah (ın davası) a yardım ederseniz; Allah da size yardım eder ve sebâtınızı artırır. Küfredenlere gelince; onlar ummasınlar. Allah, yaptıklarını boşa çıkarmıştır.» (Muhammed, 7-8).

Allah Teâlâ : «Şüphesiz ki Allah, Kavî'dir, Azîz'dir.» âyetinde Zâtını kuvvet ve izzetle nitelemiştir. Kuvveti ile her şeyi yaratıp takdîr buyurmuştur. İzzeti ile hiç bir güçlü O'na karşı duramaz, hiç bir gâlib O'nu mağlûb edemez. Bilakis her şey O'nun önünde zelîldir, O'na muhtâçtır. Bir kimse ki yardımcısı Kavî ve Azîz olan Allah'dır; işte o, zafere ulaştırılan, düşmanı ise kahrolunandır. Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurmaktadır : «Andolsun ki bizim peygamber kullarımıza sözümüz vardır. Onlar; muhakkak ki yardım görenlerdir. Ve şüphesiz ki bizim askerlerimiz, onlar gâliblerdir.» (Sâffât, 171-173), «Allah : Ben ve peygamberlerim elbette gâlib geleceğiz, diye yazmıştır. Şüphesiz ki Allah Kavî'dir, Azîz'dir.» (Mücâdile, 21).

الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنكَرِ ۗ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ ﴿٤١﴾

41 — Onlar ki; eğer kendilerine yeryüzünde bir iktidâr mevkii verirsek; namaz kılarlar, zekât verirler, ma'rûfu emreder, münkerden nehyederler. Bütün işlerin âkıbeti Allah'a âittir.

Mü'minler Başa Geçerlerse

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Osmân İbn Affân'dan rivâyetinde o, şöyle demiştir : «Onlar ki; eğer kendilerine yeryüzünde bir iktidâr mevkii verirsek; namaz kılarlar, zekât verirler, ma'rûfu emreder, münkerden nehyederler.» âyeti, bizim hakkımızda nâzil oldu. Biz ülkemizden haksız yere çıkarıldık. Biz sâdece : Rabbımız Allah'tır, demiştik. Sonra biz yeryüzünde yerleştirildik, bize imkân verildi. Namazı hakkıyla kıldık, zekâtı verdik, ma'rûfu emrettik, münkerden neh-

yettik. Bütün işlerin âkıbeti Allah'a âittir. Bu da benim ve ashâbım içindir. Ebu Âliye : Onlar Muhammed (s.a.) in ashâbıdır, demiştir.

Sabâh İbn Sevâde el-Kindî der ki : Ömer İbn Abdülazîz'i hutbe okurken işittim. «Onlar ki; eğer kendilerine yeryüzünde bir iktidâr mevkii verirsek...» âyetini okuyup sonra şöyle dedi : Uyanık olun, muhakkak bu sâdece vâlî hakkında değildir. Fakat o, hem vâlî (idâre eden) hem de idâre olunan hakkındadır. Size vâlî üzerindeki hakkınızı, vâlînin de sizin üzerinizdeki hakkını haber vermeyeyim mi? Sizin vâlî üzerindeki hakkınız; sizin hakkınızda Allah'ın hukûkunu gözetmesi ve sizi bunlarla cezâlandırması, bazısının hakkını diğerlerinden almasıdır. Gücü yettiği ölçüde en doğru olan yola sizi iletmesidir. Onların sizin üzerinizdeki hakkı ise; haksızlık ve zorlanma olmadan, gizlisi açığına zıd olmaksızın itâat etmenizdir. Atıyye el-Avfî bu âyetin, Allah Teâlâ'nın : «Allah; içinizden îmân edip sâlih amel işleyenlere va'detti ki : Onlardan öncekileri nasıl halef kıldı ise onları da yeryüzüne halef kılacak...» (Nûr, 55) âyeti gibi olduğunu söyler. «Bütün işlerin âkıbeti Allah'a âittir.» âyeti : «Âkıbet müttakîlerindir.» (Kasas, 83) âyeti gibidir. Zeyd İbn Eslem «Bütün işlerin âkıbeti Allah'a âittir.» âyeti hakkında : Yaptıklarının sevâbı Allah katındadır, demiştir.

وَإِن يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٌ وَثَمُودُ ﴿٤٢﴾ وَقَوْمُ إِبْرَٰهِيمَ وَقَوْمُ
لُوطٍ ﴿٤٣﴾ وَأَصْحَٰبُ مَدْيَنَ وَكُذِّبَ مُوسَىٰ فَأَمْلَيْتُ لِلْكَٰفِرِينَ ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ
نَكِيرِ ﴿٤٤﴾ فَكَأَيِّن مِّن قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَٰهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ
مُّعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ ﴿٤٥﴾ أَفَلَمْ يَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَآ
أَوْ ءَاذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى ٱلْأَبْصَٰرُ وَلَٰكِن تَعْمَى ٱلْقُلُوبُ ٱلَّتِى فِى
ٱلصُّدُورِ ﴿٤٦﴾

42 — Seni yalanlıyorlarsa; bil ki, onlardan önce Nûh kavmi, Âd ve Semûd da yalanlamıştır.

43 — İbrâhîm'in kavmi, Lût'un kavmi de.

44 — Medyen halkı da. Mûsâ da yalanlanmıştır. Ama Ben, kâfirlere mühlet verdim, sonra da onları yakaladım. Benim inkârım nasılmış?

45 — Nice kasabaları zulûm ederken helâk ettik. Şimdi onların altları üstlerine gelmiş ıpıssız durmaktadır, kuyuları körelmiş, sarayları yıkılmıştır.

46 — Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki, orada olanları akledecek kalbleri, işitecek kulakları olsun. Ne var ki yalnız gözler kör olmaz, göğüslerde olan kalbler de körelir.

Allah Teâlâ, kavminden kendine muhalefetle yalanlayanların yalanlaması konusunda peygamberi Muhammed (s.a.) i tesellî ederek buyurur ki : «Seni yalanlıyorlarsa; bil ki, onlardan önce Nûh kavmi, Âd ve Semûd da yalanlamıştır... Mûsâ da (getirmiş olduğu açık âyetler, apaçık delâletlerle birlikte) yalanlanmıştı. Ama Ben, kâfirlere mühlet verdim, (onları geciktirdim.) Sonra da onları yakaladım. Benim inkârım nasılmış? (Benim onları inkârım ve onları cezâlandırmam nasılmış görsünler).» Selef'ten birisi, Firavun'un kavmine : «Ben sizin en yüce rabbınızım.» demesi ile, Allah'ın onu helâk buyurması arasında kırk sene olduğunu söyler. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde Ebu Mûsâ'dan, onun da Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyetine göre o : Muhakkak Allah zâlime mühlet verir. Nihâyet onu yakaladığı zaman aslâ kurtulamaz, buyurmuş, sonra da : «İşte böyledir Rabbının yakalayışı, kasabaların zâlim halkını yakaladığı zaman. Çünkü O'nun yakalaması hem şiddetli, hem de acıklıdır.» (Hûd, 102) âyetini okumuştur. Daha sonra Allah Teâlâ şöyle buyurur : «Nice kasabaları zulüm ederken (Rasûlünü yalanlayıcı oldukları halde) helâk ettik. Şimdi onların altları üstlerine gelmiş ıpıssız durmaktadır, (evleri harâb olmuş, medeniyetleri çökmüş) kuyuları körelmiş, (kuyularından su alınmıyor, su almaya gelenlerin çokluğu ve etraflarındaki izdihâmdan sonra artık kimse onlara su almaya gelmiyor.) sarayları yıkılmıştır.» İkrime, buradaki sarayların; kireçle sıvanarak beyâzlatılmış olduğunu söyler. Bu açıklamanın benzeri Ali İbn Ebu Tâlib, Mücâhid, Atâ, Saîd İbn Cübeyr, Ebu Melîh ve Dahhâk'dan da rivâyet edilmiştir. Diğerleri : O, yüksek, muhteşem olandır, derken; diğer bazıları da : Kuvvetli, güçlü, muhkem olandır, derler. Bütün bu açıklamalar birbirine yakın olup aralarında bir zıdlık yoktur. Kuvvetli bir şekilde inşâ edilmiş olması, yüksekliği, sağlam ve muhkem oluşu ehlini, Allah'ın baskınının onlar üzerine inmesinden koruyamamıştır. Nitekim Allah Teâlâ, başka bir âyette şöyle buyurur : «Nerede olursanız olun, sağlam kaleler içinde dahi olsanız ölüm sizi bulacaktır.» (Nisâ, 78).

«Yeryüzünde (bedenleri ve düşünceleri ile) dolaşmıyorlar mı ki?»

Aslında onların bedenleri ile değil de sadece düşünceleri ile dolaşmaları bile yeterlidir. İbn Ebu Dünyâ, «et-Tefekkür ve'l-İ'tibâr» isimli kitâbında der ki : Bize Hârûn İbn Abdullah... Mâlik İbn Dînâr'dan rivâyet ediyor ki o, şöyle demiştir : Allah Teâlâ Mûsâ (a.s.) ya vahyetti ki : Ey Mûsâ, demirden iki nalin ve bir asâ edin. Sonra yeryüzünde seyâhat et, eserleri ve ibretleri ara. Tâ ki nalinler delinip asâ kırılıncaya kadar. İbn Ebu Dünyâ'nın anlattığına göre, hakîmlerden birisi şöyle demiştir : Kalbini öğütlerle yaşat, düşünmekle aydınlat, zühd ile öldür, yakîn ile güçlendir, ölümle onu alçalt, ölümü ve yok olmayı anmakla ona sükûnet ver, ona dünyanın fecâatlarını göster, zamanın hücûmu ve günlerin değişmesinin kötülüğünden onu sakındır, geçmişlerin haberlerini ona arzet, ondan öncekilerin başına gelenleri ona hatırlat, an. Onların ülkelerinde ve kalıntılarında yürü. Neler yapmışlar, başlarına neler gelmiş, nelere yerleşmişler ve âkıbetleri ne olmuş bak. Yani peygamberleri yalanlayan ümmetlerin başına gelen musîbet ve azâba bak. «Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki, orada olanları akledecek kalbleri, işitecek kulakları olsun (da onlardan ibret alsınlar). Ne var ki yalnız gözler kör olmaz, göğüslerde olan kalbler de körelir.» Körlük, göz körlüğü değildir. Asıl körlük: basîret yoksulluğudur. Her ne kadar görme duyusu sağlam olsa dahi o, ibretlere nüfûz edemez, haberleri bilip anlayamaz. (...)

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالْعَذَابِ وَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ ۚ وَإِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رَبِّكَ كَأَلْفِ سَنَةٍ مِمَّا
تَعُدُّونَ ﴿٤٧﴾ وَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَمْلَيْتُ لَهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ ثُمَّ أَخَذْتُهَا ۖ وَإِلَيَّ الْمَصِيرُ ﴿٤٨﴾

47 — Senden çabucak azâb getirmeni istiyorlar. Allah, aslâ va'dinden caymaz. Doğrusu Rabbının katında bir gün, saydıklarınızdan bin yıl gibidir.

48 — Nice kasabalar var ki, zâlim oldukları halde onlara mühlet vermiştim. Sonunda onları yakalayıverdim. Dönüş yalnız Bana'dır.

Ta'cîl Edenler

Allah Teâlâ peygamberi (s.a.) ne buyurur ki : Allah'ı, kitâbını, elçisini ve âhiret gününü yalanlayan, inkâr eden şu kâfirler senden çabucak azâb getirmeni istiyorlar. Başka âyetlerde ise şöyle buyurmak-

tadır : «Hani demişlerdi ki : Allah'ımız; eğer bu, gerçekten Senin katından ise bize gökten taş yağdır, yahut acıklı bir azâb getir.» (Enfâl, 32), «Ve dediler ki : Rabbımız, hesâb gününden önce bizim payımızı çabucak ver.» (Sâd, 16). «Allah aslâ va'dinden caymaz.» Va'detmiş olduğu kıyâmeti koparma ve düşmanlarından intikâm alma, dostlarına ikrâm etme va'dinden aslâ caymaz. Asmaî der ki : Ebu Amr İbn A'lâ'nın yanında idim. Amr İbn Ubeyd ona geldi. Ey Ebu Amr, Allah sözünden cayar mı? diye sordu. O, hayır dedi. Bir vaîd (tehdîd) âyetini zikretti de, ona şöyle dedi : Sen Acem'den misin? Muhakkak araplar va'dinden dönmeyi alçaklık, tehdîdinden dönmeyi de şeref sayar. Şâirin şöyle dediğini işitmedin mi :

«Amca oğlunu benden, hücûmum korkutmaz. Tehdîd edenin satvetinden de gizlenip saklanmaz.

Muhakkak ki ben bir şey va'detmiş veya bir şeyle tehdîd etmişsem; muhakkak tehdîdimden döner, va'dimi yerine getiririm.»

«Doğrusu Rabbının katında bir gün, saydıklarınızdan bin yıl gibidir.» Muhakkak ki Allah Teâlâ acele etmez. Yaratıkları katındaki bin senenin miktarı, Allah'ın hükmüne nisbetle onun katında bir gün gibidir. Zîrâ O. iyi bilir ki onlardan intikâm almaya kâdir'dir. Te'hîr edip mühlet verse bile hiç bir şey ondan kaçıp kurtulamaz. Bu sebepledir ki bundan sonra : «Nice kasabalar vardır ki, zâlim oldukları halde halkına mühlet vermiştim. Sonunda onları yakalayıverdim ve dönüş yalnız Bana'dır.» buyurmuştur.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Hasan İbn Arafe... Ebu Hüreyre'den rivâyet etti ki, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Müslümanların fakîrleri zenginlerinden yarım gün önce cennete girecektir ki bu da, beş yüz yıldır. Tirmizî ve Neseî, hadîsi Sevrî kanalıyla Muhammed İbn Amr'dan rivâyet etmişlerdir. Tirmizî; hadîsin hasen, sahîh olduğunu söyler. Hadîsi Ebu Hüreyre'den mevkûf olarak rivâyet eden İbn Cerîr der ki : Bana Ya'kûb'un... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde o, şöyle demiştir : Müslümanların fakîrleri cennete zenginlerinden yarım gün önce gireceklerdir. Ben : Yarım gün nedir? diye sordum da : Kur'an okumuyor musun? dedi. Ben : Evet, okuyorum, dedim. «Doğrusu Rabbının katında bir gün, saydıklarınızdan bin yıl gibidir.» dedi. Ebu Dâvûd Sünen'inin Kitâb el-Melâhim bölümünün sonunda der ki : Bize Amr İbn Osmân... Sa'd İbn Ebu Vakkâs'tan, o da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyet etti ki şöyle buyurmuş : Muhakkak ben ümmetimin (zenginlerinin) Rabları katında yarım gün onları geciktirmesinden sıkılmayacaklarını umuyorum. Sâd'a : Yarım gün nedir? denildi de : Beş yüz senedir, dedi. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ahmed İbn Sinân... İbn Abbâs'tan rivâyet etti ki «Doğrusu Rabbının katında bir gün, saydık-

larınızdan bin yıl gibidir.» âyeti hakkında şöyle dedi : Allah'ın gökleri ve yeri yaratmış olduğu günlerden. İbn Abbâs'ın bu sözünü; İbn Cerîr İbn Beşşâr'dan, o da İbn Mehdî'den rivâyet etmiştir. Mücâhid ve İkrime de böyle söylemişlerdir. Ahmed İbn Hanbel de «er-Redd Alâ el-Cehmiyye» isimli kitâbında bunu belirtmektedir. Mücâhid bu âyetin, «Gökten yere kadar her işi O, düzenler. Sonra (o iş) sizin hesâbınıza göre bin yıl kadar tutan bir günde yine O'na yükselir.» (Secde, 5) âyeti gibi olduğunu söyler. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babam... Muhammed İbn Sîrîn'den, o da kitab ehlinden olup, müslüman olmuş birisinden rivâyet etti ki; o, şöyle demiştir : Muhakkak ki Allah Teâlâ, gökleri ve yeri altı günde yaratmıştır. «Doğrusu Rabbının katında bir gün, saydıklarınızdan bin yıl gibidir.» Dünyanın ecelini (süresini) altı gün takdîr etmiş, kıyâmeti de yedinci günde kılmıştır. «Doğrusu Rabbının katında bir gün, saydıklarınızdan bin yıl gibidir.» Altı gün geçmiştir. Siz, yedinci gündesiniz. Bunun benzeri (son) ayına girmiş hâmile kadının misâli gibidir. Hangi anda doğurursa (süresi) tamâmlanmış olur.

قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّمَآ أَنَا۠ لَكُمْ نَذِيرٌ مُّبِينٌ ﴿٤٩﴾ فَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ ﴿٥٠﴾ وَٱلَّذِينَ سَعَوْ فِىٓ ءَايَٰتِنَا مُعَٰجِزِينَ أُو۟لَٰٓئِكَ أَصْحَٰبُ ٱلْجَحِيمِ ﴿٥١﴾

49 — De ki : Ey insanlar, ben sizin için ancak apaçık bir uyarıcıyım.

50 — İmân edip sâlih amel işleyenler için mağfiret ve cömertçe verilmiş rızık vardır.

51 — Âyetlerimizi tartışarak bozmaya uğraşanlar ise; işte onlar cehennem ashâbıdır.

Apaçık Bir Uyarıcı

Allah Teâlâ, kâfirler kendisinden azâbın vukû bulmasını isteyip bunda acele ettiklerinde Peygamberi (s.a.) ne şöyle buyuruyor : «De ki : Ey insanlar, ben sizin için ancak apaçık bir uyarıcıyım.» Allah Teâlâ beni size şiddetli bir azâbın önünden uyarıcı olarak göndermiştir. Sizin hesâbınız bana âit değildir. Sizin işiniz Allah'a havâle edilmiştir.

Dilerse sizin için azâbı hemen getirir. Dilerse onu sizden geciktirir. Dilerse kendisine tevbe edenin tevbesini kabul buyurur. Dilerse hakkında mutsuzluk yazdığı kimseyi saptırır. O, dilediğini ve istediğini yapandır, tercîh edendir (yapacağını seçendir). «O'nun hükmünü bozacak yoktur. Ve O, hesâbı çabuk görendir.» (Ra'd, 41). Ben sizin için ancak apaçık bir uyarıcıyım. Îmân edip sâlih amel işleyenler için, kalbleri îmân etmiş ve îmânlarını amelleri ile doğrulamış, tasdîk etmiş kimseler için geçmiş günâhlarına mağfiret ve bağışlanma, cömertçe verilmiş rızık, az iyiliklerine güzel mükâfât vardır. Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî der ki : Allah Teâlâ'nın : «Cömertçe verilmiş rızık vardır.» buyurduğunu işittiğin zaman (bil ki) o cennettir. «Âyetlerimizi tartışarak bozmaya uğraşanlar ise...» âyeti hakkında Mücâhid : İnsanları Hz. Peygamber (s.a.) e uymaktan alıkoyanlar, der. Abdullah İbn Zübeyr de, âyetteki (معاجزين) kelimesini; alıkoyanlar, olarak açıklamıştır. İbn Abbâs ise kelimeyi; düşmanlık edenler, olarak açıklar. «İşte onlar cehennem ashâbıdır.» âyetindeki (الجحيم) kelimesi; kızgın acıtıcı, azâbı şiddetli olan ateştir. Allah Teâlâ bizi ondan kurtarıp muhâfaza buyursun. Başka bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyuruyor : «Küfredip te Allah yolundan alıkoyanlara; bozgunculuk yaptıklarından dolayı azâb üstüne azâb artırdık.» (Nahl, 88).

وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ أَلْقَى ٱلشَّيْطَٰنُ فِىٓ أُمْنِيَّتِهِۦ فَيَنسَخُ
ٱللَّهُ مَا يُلْقِى ٱلشَّيْطَٰنُ ثُمَّ يُحْكِمُ ٱللَّهُ ءَايَٰتِهِۦ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥٢﴾ لِّيَجْعَلَ مَا يُلْقِى
ٱلشَّيْطَٰنُ فِتْنَةً لِّلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ وَٱلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ لَفِى شِقَاقٍۭ
بَعِيدٍ ﴿٥٣﴾ وَلِيَعْلَمَ ٱلَّذِينَ أُوتُوا۟ ٱلْعِلْمَ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَيُؤْمِنُوا۟ بِهِۦ فَتُخْبِتَ لَهُۥ
قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ ٱللَّهَ لَهَادِ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٥٤﴾

52 — Senden önce gönderdiğimiz hiç bir Rasûl ve hiç bir Nebî yoktur ki bir şeyi arzuladığı zaman şeytân onun arzusuna vesvese karıştırmamış olsun. Allah, şeytânın karıştırdığını giderir. Sonra Allah kendi âyetlerini yerleştirir. Ve Allah Alîm'dir, Hakîm'dir.

53 — Şeytânın karıştırdığı; kalblerinde hastalık bu-

lunan ve kalbleri kaskatı olan kimseleri sınamaya vesîle kılmak içindir. Zâlimler, şüphesiz derin bir ayrılık içindedirler.

54 — Bir de bu, kendilerine ilim verilenlerin onun Rabbından gelme bir gerçek olduğunu bilip inanmaları ve gönüllerini ona bağlamaları içindir. Muhakkak ki Allah, îmân edenleri dosdoğru yola iletir.

Kendilerine İlim Verilenler

Müfessirlerden bir çoğu burada, Ğarânîk kıssasını ve Kureyş müşriklerinin müslüman olduğunu sanarak Habeş ülkesine hicret edenlerin çoğunun dönüşünü anlatırlar. Fakat bütün bunlar mürsel kanallardan olup, sahîh bir kanaldan müsned olarak rivâyetini görmedim. En doğrusunu Allah bilir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Yûnus İbn Habîb'in... Saîd İbn Cübeyr'den rivâyetine göre; o, şöyle demiştir : Allah Rasûlü (s.a.) Mekke'de Necm sûresini okudu. «Ne dersiniz Lât ve Uzzâ'ya? Üçüncüsü olan diğer Menât'a?» (Necm, 19-20) âyetine gelince; şeytân onun diline vesvese karıştırdı da, «İşte bunlar ulu beyâz kuğulardır. Şefâatları umulur.» dedi. Onlar (Mekke müşrikleri) : Bu günden önce ilâhlarımızı hayırla anmamıştı, dediler. Allah Rasûlü secde etti, onlar da secde ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Senden önce gönderdiğimiz hiç bir Rasûl ve hiç bir Nebî yoktur ki bir şeyi arzuladığı zaman şeytân onun arzusuna vesvese karıştırmamış olsun.» âyetini indirdi. Hadîsi yukardakine benzer şekilde İbn Cerîr de Bündâr kanalıyla... Şu'be'den rivâyet etmiştir. Ancak bu rivâyet mürseldir. Bezzâr ise Müsned'inde Yûsuf İbn Hammâd kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet ediyor ki; Hz. Peygamber (s.a.) Mekke'de «Ne dersiniz Lât ve Uzzâ'ya?...» (Necm, 19) âyetine gelinceye kadar Necm sûresini okudu... Ve râvî hadîsin kalanını da zikretmiştir. Hadîsi rivâyetten sonra Bezzâr der ki : Hadîs muttasıl olarak sâdece bu isnâd ile rivâyet edilir. Muttasıl olarak rivâyetinde Ümeyye İbn Hâlid tek kalmış olup, o da meşhûr ve güvenilir bir râvîdir. Hadîsin bu rivâyeti sâdece Kelbî kanalıyla... İbn Abbâs'tandır. İbn Ebu Hâtim ise Ebu Âliye kanalıyla hadîsi mürsel olarak rivâyet eder. İbn Cerîr de Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî ve Muhammed İbn Kays'dan yine mürsel olarak hadîsi rivâyet etmiştir.

Katâde der ki : Hz. Peygamber (s.a.), makâmın yanında uyuklarken şeytân onun dili üzerine : Muhakkak ki onların şefâatları umulur. Muhakkak onlar ulu beyâz kuğularla beraberdirler, ifâdelerini ka-

rıştırdı. Müşrikler bunu ezberlediler. Şeytân bunu sanki Hz. Peygamber (s.a.) okumuş gibi gösterdi. Böylece bu kelimeler onların (müşriklerin) dillerine düştü. Bunun üzerine Allah Teâlâ : «Senden önce gönderdiğimiz hiç bir Rasûl ve hiç bir Nebî yoktur ki...» âyetini indirerek şeytânı tardetti, kovdu. Sonra İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Mûsâ İbn Ebu Mûsâ el-Kûfî'nin... İbn Şihâb'dan rivâyetinde o, şöyle demiştir : Necm sûresi nâzil oldu. Müşrikler : Şâyet şu adam ilâhlarımızı hayırla anmış olsaydı, biz onu ve ashâbını kabul ederdik. Onun dinine muhâlif olan yahûdî ve hıristiyanlar bile onun gibi, bizim ilâhlarımıza sövmüyorlar, diyorlardı. Onların, Allah Rasûlü (s.a.) ve ashâbına olan eziyet ve yalanlamaları son derece şiddetlenmişti. Onların sapıklıkları Hz. Peygamberi üzüyor ve onların hidâyete ermelerini temennî ediyordu. Allah Teâlâ Necm sûresini inzâl buyurup Hz. Peygamber (s.a.), «Ne dersiniz Lât ve Uzzâ'ya? Üçüncüsü olan diğer Menât'a. Demek erkekler sizin, dişiler O'nun mu?» (Necm, 19-21) âyetini okuduğunda, Allah Teâlâ'nın putları zikrettiği sırada şeytân birtakım kelimeler atıp : Muhakkak ki onlar ulu beyâz kuğulardır. Onların şefâatları; işte bu umulandır, dedi. Bunlar, şeytânın düzmeceleri ve fitnesi kabîlinden idi. Bu iki cümle Mekke'deki her müşriğin kalbinde yer etti, dilleri bunu söyler oldu. Birbirlerine müjde verip : Muhakkak Muhammed, ilk dini olan kavminin dinine dönmüştür, dediler. Allah Rasûlü (s.a.), Necm sûresinin sonuna eriştiğinde secde etti. Orada bulunan müslüman olsun müşrik olsun herkes secdeye kapandı. Şu kadar var ki Velîd İbn Muğîre cüsseli birisi idi de (secdeye kapanamadığı için) avucuna toprak alıp onun üzerine secde etti. Her iki grup ta (müslümanlar ve müşrikler grubu) Allah Rasûlü (s.a.) nün secdesinden dolayı topluca secde etmelerine şaştılar. Müslümanlar müşriklerin kendileriyle birlikte îmânsız ve yakînsiz olarak secde etmelerine şaşmışlardı. Zîrâ müslümanlar şeytânın, müşriklerin kulağına eriştirdiği âyeti (sözleri) işitmemişlerdi. Böylece müşriklerin gönülleri, Allah Rasûlü (s.a.) nün arzusuna şeytânın karıştırmış olduğu vesveseden huzûr buldu. Şeytân müşriklere, Allah Rasûlü (s.a.) nün bu kelimeleri sûrede okumuş olduğunu bildirmişti. Böylece onlar, ilâhlarını ta'zîm için secde etmiş oldular. Bu söz insanlar arasında yayıldı. Şeytân bu kelimeyi şâyia olarak yaydı. O kadar ki bu, Habeş ülkesinde olanlara ve oradaki müslümanlardan Osmân İbn Maz'ûn ve ashâbına kadar ulaştı. Mekke ahâlîsinin bütünüyle müslüman olduğunu ve Allah Rasûlü (s.a.) ile birlikte namaz kıldıklarını sandılar. Hattâ Velîd İbn Muğîre'nin avucundaki toprağa secdesi haberi dahi onlara ulaştı ve onlara müslümanların Mekke'de emniyyet içinde oldukları söylendi. Sür'atle (Mekke'ye) geldiler. Halbuki Allah Teâlâ, şeytânın karış-

tırmış olduğu vesveseyi gidermiş ve âyetlerini sağlamlaştırarak yalandan muhâfaza buyurmuştu. Allah Teâlâ buyurdu ki : «Senden önce gönderdiğimiz hiç bir Rasûl ve hiç bir Nebî yoktur ki bir şey arzuladığı zaman şeytân onun arzusuna vesvese karıştırmamış olsun. Allah, şeytânın karıştırdığını giderir. Sonra Allah kendi âyetlerini yerleştirir. Ve Allah Alîm'dir, Hakîm'dir.» Bu; şeytânın karıştırdığını kalblerinde hastalık bulunan ve kaskatı olan kimseleri sınamaya vesîle kılmak içindir. «Zâlimler şüphesiz derin bir ayrılık içindedirler.» Allah Teâlâ kazâsını beyân buyurup onu şeytânın uydurmalarından temizlediğinde; müşrikler sapıklıklarına, müslümanlara olan düşmanlıklarına döndüler. Onlara karşı şiddetli davranmaya başladılar. Bu rivâyet de mürseldir. İbn Cerîr'in tefsîrinde Zührî'den, onun da Ebu Bekr İbn Abdurrahmân İbn Hâris İbn Hişâm'dan bunun bir benzeri rivâyet edilmiştir. İmâm Ebu Bekr el-Beyhakî «Delâil'ün-Nübüvve» adlı kitâbında hadîsi rivâyet etmiş olup, «Meğâzî»sinde de buna benzer şekilde zikretmiştir. Ayrıca İbn İshâk'dan bu kıssanın kendilerine rivâyet edilmiş olduğunu da belirtmiştir. Ben de derim ki : Muhammed İbn İshâk «es-Sîre»sinde yukardakine benzer şekilde olayı zikretmiştir. Ancak hepsi de mürsel olup (isnâdlarında) kopukluklar vardır. En doğrusunu Allah bilir. Beğâvî Tefsîrinde İbn Abbâs, Muhammed İbn Kâ'b el-Kurazî ve başkalarının sözlerinden toplanmış olarak yukardakine benzer şekilde olayı anlatmıştır. Sonra burada şöyle bir suâl sorar : Allah Teâlâ Rasûlü (s.a.) nü ma'sûm kılmış olmakla birlikte böyle bir olay nasıl meydana gelebilir? Bu sorudan sonra, insanların buna verdikleri cevabları da nakleder. Bu cevabların en güzellerinden biri şudur : Şeytân bu sözleri müşriklerin kulaklarına düşürdü (iletti). Onlar da bunun gerçekte öyle olmadığı ve Rahmân'ın elçisi (s.a.) nden olmayıp şeytânın işinden olduğu halde Allah Rasûlü (s.a.) nden sâdır olduğunu sandılar. En doğrusunu Allah bilir. Bu haberlerin sahîh olduğu nokta-i nazarından hareketle mütekellimler buna muhtelif cevablar vermişlerdir. Kâdî İyâz —Allah ona rahmet eylesin— «eş-Şifâ» adlı kitâbında bu fikre karşı çıkıp buna cevablar vermiştir.

Allah Teâlâ'nın : «Senden önce gönderdiğimiz hiç bir Rasûl ve hiç bir Nebî yoktur ki bir şeyi arzuladığı zaman şeytân onun arzusuna vesvese karıştırmamış olsun.» kavli Allah Rasûlü (s.a.) nü tesellîdir. Yani : Bunlar seni üzmesin. Senden önceki rasûl ve nebîlere de bunun bir benzeri isâbet etmiş, onların da başına gelmiştir. Buhârî'nin rivâyetinde İbn Abbâs, «Şeytân onun arzusuna vesvese karıştırmamış olsun.» âyeti hakkında der ki : Konuştuğu zaman şeytân onun sözüne vesvese karıştırır. Ama Allah şeytânın vesvesesini yok eder, âyetlerini yerleştirir. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha, «Bir

şeyi arzuladığı zaman şeytân onun arzusuna vesvese karıştırmamış olsun.» âyeti hakkında der ki : Konuştuğu zaman şeytân onun konuşması içine vesvese karıştırır. Mücâhid âyetteki (اذا تمنى) kelimesini; söylediği zaman, şeklinde açıklar. Âyetteki (الامنية) kelimesinin; kırâet (okuma) anlamında olduğu söylenmiştir. Beğâvî'nin naklettiğine göre; müfessirlerden çoğu âyetteki (تمنى) kelimesinin, Allah'ın Kitâbı'nı okuma anlamında olduğunu söyler.(...) Dahhâk da kelimeyi bu anlamda almıştır. İbn Cerîr bu açıklamanın, sözün te'vîlinde en güzel kavil olduğunu söyler. Allah Teâlâ : «Allah, şeytânın karıştırdığını giderir.» buyurur ki; Nesh'in hakîkatı, dilde izâle ve kaldırmadır. İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha : Yani Allah Teâlâ şeytânın karıştırmış olduğu vesveseyi ibtâl eder, giderir, demiştir. Dahhâk der ki : Allah'ın emri ile Cibrîl şeytânın karıştırmış olduğu vesveseyi giderdi ve Allah Teâlâ âyetlerini yerleştirdi.

Allah Teâlâ buyurur ki : Ve Allah olan işleri ve hâdiseleri en iyi bilendir. Hiç bir gizlilik ona gizli kalmaz. Takdîrinde, yaratmasında, emrinde tâm hikmet ve en yüce huccet O'nundur, Hakîm'dir O. Bu sebepledir ki : «Şeytânın karıştırdığı; kalblerinde hastalık, (şek, şüphe, küfür ve münâfıklık) bulunan ve kalbleri kaskatı olan kimseleri sınamaya vesîle kılmak içindir.» buyurmuştur. O müşrikler gibisi ki; bununla sevinmişler ve ancak şeytândan olduğu halde bunun sahîh olduğuna inanmışlardır. İbn Cüreyc «Kalblerinde hastalık bulunan kimseler»in münâfıklar; «Kalbleri kaskatı olan kimseler»in de müşrikler olduğunu söyler. Mukâtil İbn Hayyân'a göre bunlar, yahûdîlerdir. «Zâlimler şüphesiz derin bir ayrılık, (derin bir sapıklık, muhâlefet ve hakka, doğruya karşı derin bir inâd) içindedirler.» Bir de bu, kendilerine ilim verilenlerin, hak ile bâtılı birbirinden kendisiyle ayıracakları faydalı ilme nâil olanların, Allah'a ve Rasûlüne inanmış kimselerin sana vahyetmiş olduğumuz ve Allah'ın ilmi ile, başka şeylerle karışmasından korumasıyla inzâl etmiş olduğu bu Kur'an'ın Rabbından gelme bir gerçek olduğunu bilip inanmaları ve gönüllerini ona bağlamaları içindir. Muhakkak o, hikmet dolu bir kitabdır. «Önünden de ardından da bâtıl sokulamaz. O; Hakîm, Hamîd katından indirilmiştir.» (Fussilet, 42), «Muhakkak ki Allah, îmân edenleri (dünyada ve âhirette) dosdoğru yola iletir.» Dünyada onları hakka ve ona tâbi olmaya iletir, bâtıla muhâlif olmaya ve ondan sakınmaya muvaffak kılar. Âhirette ise onları cennet derecelerine ulaştıran dosdoğru yola iletir ve onları elîm azâba ve cehennem derecelerine düşmekten uzaklaştırır, kurtarır.

وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِنْهُ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ
يَوْمٍ عَقِيمٍ ﴿٥٥﴾ الْمُلْكُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ ﴿٥٦﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ
مُهِينٌ ﴿٥٧﴾

55 — Küfredenler; kendilerine o saat ansızın gelinceye veya gecesi olmayan günün azâbı gelip çatana kadar ondan yana devâmlı bir şüphe içinde kalırlar.

56 — O gün mülk, Allah'ındır. Onların arasında hükmeder. İmân edip sâlih ameller işleyenler Naîm cennetlerindedirler.

57 — Küfredip âyetlerimizi yalan sayanlar ise; işte onlar için horlayıcı bir azâb vardır.

Âyetlerimizi Yalan Sayanlar

Allah Teâlâ, kâfirlerin bu Kur'an'a karşı devâmlı bir şek ve şüphe içinde olduklarını haber veriyor. İbn Cüreyc'in yapmış olduğu bu açıklamayı İbn Cerîr de tercîh etmiştir. Saîd İbn Cübeyr ve İbn Zeyd âyetteki zamîri, «Şeytânın karıştırmış olduğu vesvese» ye döndürürler.

«Küfredenler; kendilerine o saat ansızın gelinceye kadar...» Mücâhid âyetteki (بغتة) kelimesini; ansızın, anlamında almıştır. Katâde der ki : Allah'ın emri kavme ansızın gelinceye kadar... Allah Teâlâ bir kavmi ancak onların sarhoşluğu, gâfil olmaları ve nimetleri içinde yakalayıverir. O halde Allah'tan gaflette olmayınız. Zîrâ fâsıklar gürûhundan başkası Allah'tan gaflet içinde olmaz. Mücâhid'in Übeyy İbn Kâ'b'den rivâyetine göre «Gecesi olmayan günün azâbı gelip çatana kadar.» âyetinde kasdedilen gün, Bedir günüdür. İkrime, Saîd İbn Cübeyr, Katâde ve bir çokları da böyle söylemiş olup, İbn Cerîr bu görüşü tercîh etmiştir. Kendilerinden gelen rivâyetlerden birinde İkrime ve Mücâhid bugünün, gecesi olmayan kıyâmet günü olduğunu söylemişlerdir. Dahhâk ve Hasan el-Basrî de böyle söylemiştir. Bu görüş, doğru olan görüştür. Bedir günü, müşriklerin tehdîd edil-

miş olduğu günler cümlesinden olsa dahi burada maksad o olmayıp İkrime ve Mücâhid'in söylemiş olduklarıdır. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «O gün mülk, Allah'ındır. Onların arasında hükmeder.» buyurmuştur. Başka âyetlerde de şöyle buyrulur : «Din gününün mâlikidir.» (Fâtiha, 3), «O günde gerçek mülk Rahmân'ındır. Kâfirler için de pek yaman bir gündür.» (Furkân, 26).

«İmân edip sâlih ameller işleyenler; (kalbleri îmân edip Allah'ı ve Rasûlünü doğrulayanlar, bildikleri gereğince amel edenler, kalbleri, sözleri ve işleri birbirine uygun olanlar) Naîm cennetlerindedirler.» Ayrılınayacakları, zâil ve yok olmayacak devâmlı nimetler onlar içindir. Kalbleri hakkı inkâr edip yalan sayanlar, Allah Rasûlüne munâlefet edenler, ona tâbi olmaktan büyüklenenler ise; büyüklenmeleri ve Hakk'tan yüz çevirmeleri mukâbilinde işte onlar için horlayıcı bir azâb vardır. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Bana kulluk etmeyi büyüklüklerine yediremeyenler hor ve hakîr olarak cehenneme gireceklerdir.» (Ğâfir, 60).

وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا
وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ ﴿٥٨﴾ لَيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ
حَلِيمٌ ﴿٥٩﴾ ذَٰلِكَ وَمَنْ عَاقَبَ بِمِثْلِ مَا عُوقِبَ بِهِ ثُمَّ بُغِيَ عَلَيْهِ لَيَنصُرَنَّهُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ
لَعَفُوٌّ غَفُورٌ ﴿٦٠﴾

58 — Onlar ki; Allah yolunda hicret edip te sonra ölür veya öldürülürler, Allah onlara, elbette güzel bir rızık verecektir. Şüphesiz ki Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.

59 — Andolsun ki, onları hoşnûd olacakları bir yere koyacaktır. Muhakkak ki Allah, Alîm'dir, Halîm'dir.

60 — İşte böyle. Kim, kendisine yapılan haksızlığa benzeriyle mukâbele eder de sonra yine kendisine saldırılırsa; andolsun ki Allah, ona yardım edecektir. Şüphesiz ki Allah Afüvv'dür, Gâfûr'dur.

Allah Teâlâ haber veriyor ki; Allah yolunda Allah'ın hoşnûdluğu-

nu ve Allah katındakileri dileyip isteyerek muhâcir olarak çıkan, vatanlarını, âilelerini, dostlarını terk eden, Allah ve Rasûlü için, Allah'ın dinine yardım için ülkelerinden ayrılan, sonra cihâdda öldürülen veya savaş olmaksızın yataklarında eceli ile ölenler, bol ecir ve güzel övgüyü elde etmişlerdir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurur : «Allah'a ve Rasûlüne hicret ederek evinden çıkan kimseye ölüm gelirse; onun ecrini vermek Allah'a düşer.» (Nisâ, 100). «Allah onlara, elbette güzel bir rızık verecektir.» Allah Teâlâ onlara cennetinden gözlerinin aydın olacağı rızkını ve fazlını akıtacaktır. «Şüphesiz ki Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır. Andolsun ki onları, hoşnûd olacakları bir yere koyacaktır.» Ki orası da cennettir. Başka bir âyette şöyle buyrulur : «Eğer o kişi gözdelerden ise; rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti onundur.» (Vâkıa, 88-89). Allah Teâlâ bu âyette, onların rızık ve Naîm cennetlerini elde edeceklerini, bunlara kavuşacaklarını haber vermiştir. Burada ise şöyle buyurur : Allah onlara, elbette güzel bir rızık verecektir... Andolsun ki onları hoşnûd olacakları bir yere koyacaktır. Muhakkak ki Allah hicret eden, yolunda cihâd eden ve buna müstehak olanı en iyi bilendir. Halîm'dir. Allah'a hicret etmeleri, O'na güvenmeleri ile onların günâhlarını bağışlayacaktır. Onlara hilmi ile muâmele edecektir. Muhâcir olsun veya olmasın Allah yolunda öldürülen kimseye gelince; muhakkak o, Rabbı katında diri olup rızıklanmaktadır. Nitekim başka bir âyette şöyle buyrulur : «Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler. Rabları katında rızıklanırlar.» (Âl-i İmrân, 169). Daha önce de geçtiği üzere bu husûsta hadîsler pek çoktur. Muhâcir olsun veya olmasın Allah yolunda ölen kimseye gelince; bu âyet-i kerîme ve sahîh hadîsler ona da rızkın ve Allah'ın büyük ihsânlarının akıtılacağı müjdesini içermektedir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babam... Şurahbil İbn es-Semat'dan rivâyet etti ki o, şöyle anlatmıştır : Rûm ülkesinde bir kalede kalmamız ve nöbet beklememiz uzamıştı. Selmân el-Fârisî bana uğradı da dedi ki : Allah Rasûlü (s.a.) nün şöyle buyurduğunu işittim : Kim, hudutta nöbet beklerken ölürse; Allah Teâlâ bu ecrin bir mislini ona akıtır, rızık bahşeder ve iki fitneciden onu emîn kılar. Dilerseniz : «Onlar ki; Allah yolunda hicret edip te sonra ölür veya öldürülürler; Allah onlara, elbette güzel bir rızık verecektir. Şüphesiz ki Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır. Andolsun ki onları hoşnûd olacakları bir yere koyacaktır. Muhakkak ki Allah, Alîm'dir, Halîm'dir.» âyetlerini okuyunuz. Yine İbn Ebu Hâtim'in Ebu Zür'a kanalıyla... Ebu Kubeyl ve Rabîa İbn Seyf el-Meâfirî'den rivâyetinde onlar şöyle anlatmışlar : Biz Rodos'ta idik. Allah Rasûlü (s.a.) nün ashâbından Fudâle İbn Ubeyd el-Ansârî de, bizimle birlikteydi. Birisi (Allah yolunda cihâd-

da) öldürülmüş, diğeri (yatağında eceliyle) ölmüş iki cenâze yanımızdan geçti. İnsanlar öldürülmüş olana doğru meyletti. Fudâle : Ne oluyor ki insanların şuna meyledip ötekini terk ettiklerini görüyorum? dedi. Onlar : Şu Allah yolunda öldürülmüştür, dediler de, şöyle dedi : «Bu ikisinden hangisinin kabrinden haşrolunacak olursam olayım Allah'a yemîn olsun ki aldırmam. Allah'ın kitâbını dinleyiniz : «Onlar ki; Allah yolunda hicret edip te sonra ölür veya öldürülürler...» Yine İbn Ebu Hâtim'in, babası kanalıyla... Abdurrahmân İbn Cahdem el-Havlânî'den rivâyetinde Fudâle İbn Ubeyd, birisi denizde mancınık isâbet ederek ölmüş, diğeri eceliyle ölmüş iki cenâzede hazır bulunmuş. Fudâle İbn Ubeyd, eceliyle ölmüş olanın kabri yanına oturmuş. Ona : Şehîdi bıraktın, onun yanında oturmadın, niçin? denilmiş. Bu ikisinden hangisinin kabrinden haşrolunacak olsam aldırmam. Muhakkak ki Allah Teâlâ : «Onlar ki; Allah yolunda hicret edip te sonra ölür veya öldürülürler... Andolsun ki onları hoşnûd olacağı bir yere koyacaktır.» buyurmaktadır. Ey kul, memnûn olacağın bir yere konulup güzel bir rızıkla rızıklandırıldıktan sonra daha ne istersin? Allah'a yemîn olsun ki bu ikisinden hangisinin kabrinden haşrolunacak olsam aldırmazdım, dedi. Bu haberi İbn Cerîr de Yûnus İbn Abd'ül-A'lâ kanalıyla... Selâlân İbn Âmir'den rivâyet ediyor ki o, şöyle demiştir : Fudâle Rodos'ta emîr (başkan veya kumandan) idi. Birisi öldürülmüş, diğeri ölmüş iki kişinin cenâzesi çıkmıştı... Ve İbn Cerîr haberi biraz önce geçene benzer şekilde zikretti.

Mukâtil İbn Hayyân ve İbn Cüreyc «İşte böyle. Kim, kendisine yapılan haksızlığa benzeriyle mukâbele eder sonra yine kendisine saldırılırsa; andolsun ki Allah, ona yardım edecektir.» âyetinin sahâbeden bir seriyye hakkında nâzil olduğunu söylerler. Bunlar Muharrem ayında müşriklerden bir topluluğa rastlamışlardı. Müslümanlar harâm ayda kendileriyle savaşmak istemediklerini söyledilerse de, müşrikler savaştan başkasını kabul etmeyip müslümanların üzerine saldırdılar. Müslümanlar da onlarla savaştı ve Allah onlara yardım etti. «Şüphesiz ki Allah Afüvv'dür, Gafûr'dur.»

ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ
بَصِيرٌ ﴿٦١﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِن دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ
اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ ﴿٦٢﴾

61 — İşte böyle. Allah geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katar. Muhakkak ki Allah, Semî'dir, Basîr'dir.

62 — İşte böyle. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir. O'nu bırakıp ta taptıkları şeyler de doğrudan doğruya bâtıldır. Muhakkak ki Allah, Aliyy'dir, Kebîr'dir.

Hak ve Hakîkat

Allah Teâlâ burada yaratıkları hakkında dilediği şekilde tasarrufta bulunan yaratıcı olduğuna tenbîhte bulunurken başka bir âyette : «De ki : Ey mülkün sâhibi olan Allah'ım; Sen, mülkü dilediğine verirsin. Sen mülkü dilediğinin elinden alırsın. Sen dilediğini azîz edersin, Sen dilediğini zelîl edersin. Hayır, yalnız Senin elindedir. Sen; hiç şüphe yok ki, her şeye Kâdir'sin. Geceyi gündüze geçirir, gündüzü geceye geçirirsin...» (Âl-i İmrân, 26-27) buyurur. Allah Teâlâ'nın geceyi gündüze, gündüzü de geceye katmasının anlamı; birini diğerine, diğerini berikine girdirmesidir. Bazan kışın olduğu gibi geceler uzar, gündüzler kısalır. Bazan da yazın olduğu gibi gündüz uzar gece kısalır. «Muhakkak ki Allah, kullarının sözlerini en iyi işiten, onları görendir.» Onların durumlarından, hareketlerinden ve durgunluklarından olan hiç bir gizlilik O'na gizli değildir. Allah Teâlâ varlıklar hakkında yegâne tasarruf sâhibi, hükmü aslâ geciktirilmeyecek yegâne hâkim olduğunu beyân buyurduktan sonra şöyle devâm eder : «İşte böyle. Çünkü Allah, hakkın ta kendisidir.» İbâdetin ancak kendisine lâyık olduğu yegâne gerçek ilâh O'dur. Zîrâ O, en yüce saltanatın sâhibidir. O'nun dilediği olur, dilemediği olmaz. Her şey O'na muhtâç, katında zelîldir. «O'nu bırakıp ta taptıkları şeyler (putlar, eşler ve Allah dışında tapınılan her şey) de doğrudan doğruya bâtıldır. (Zîrâ onlar ne bir fayda, ne de bir zarara mâlik değildirler.) Muhakkak ki Allah, Aliyy'dir, Kebîr'dir.» Başka âyetlerde şöyle buyrulur : «O, öyle ulu, öyle yücedir.» (Bakara, 255), «Yücelerin yücesidir O.» (Ra'd, 9). Her şey O'nun kahrı, saltanatı ve azameti altındadır. O'ndan başka ilâh, O'nun dışında Rab yoktur. Kendisinden daha büyük olmayan en büyüktür. O, kendisinden daha ulusu olmayan en uludur. Yücedir, mukaddestir, zâlimlerin söylediklerinden münezzehdir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَتُصْبِحُ الْأَرْضُ مُخْضَرَّةً ۚ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ

خَبِيرٌ ﴿٦٣﴾ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْغَنِيُّ
الْحَمِيدُ ﴿٦٤﴾ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ وَالْفُلْكَ تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَيُمْسِكُ
السَّمَاءَ أَنْ تَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ إِلَّا بِإِذْنِهِ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٦٥﴾ وَهُوَ
الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ ﴿٦٦﴾

63 — Görmedin mi, Allah gökten su indirdi de böylece yeryüzü yemyeşil olmaktadır. Ve gerçekten Allah, Latîf'dir, Hamîd'dir.

64 — Göklerde ve yerde olanlar O'nundur. Muhakkak ki O, Ganî'dir, Hamîd'dir.

65 — Görmedin mi, Allah yerde olanları ve emriyle denizde akıp giden gemileri buyruğunuz altına vermiştir. İzni olmadıkça, göğü yerin üzerine düşmemesi için O tutar. Doğrusu Allah, insanlara karşı Raûf'dur, Rahîm'dir.

66 — O'dur sizi dirilten, sonra öldürecek, sonra yine diriltecek olan. Gerçekten insan, çok nankördür.

Allah'ın Emri

Bu da Allah'ın kudretine ve yüce saltanatına delâlet eder. Muhakkak Allah rüzgârları gönderir de rüzgârlar bulutları sürer, sert, kuru, bitki olmayan, sönmüş, kuru ve kara yeryüzüne yağmur yağdırır. «Ama Biz ona su indirdiğimiz zaman harekete geçer, kabarır...» (Hacc, 5). «Böylece yeryüzü yemyeşil olmaktadır.» kısmının başında olan (فاء) harfi ta'kîb içindir. Tabiîdir ki her şeyin ta'kîbi kendi ölçüsüncedir. Nitekim başka bir âyette «Sonra nutfeyi bir kan pıhtısı haline getirdik. Derken o kan pıhtısını bir çiğnemlik et yaptık. Bir çiğnemlik et parçasını kemikler olarak yarattık...» (Mü'minûn, 14) buyurulmaktadır ki, bu kabildendir. Halbuki Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerindeki bir hadîse göre «Her iki şey arasındaki süre kırk gündür.» bununla birlikte birbirlerine, ta'kîb ifâde eden fâ harfi ile atfedilmişlerdir. Aynı şekilde burada da «Böylece yeryüzü yemyeşil olmaktadır.» buyurulmuştur. Yani kuruluğundan ve kuraklığından sonra yemyeşil hale gelmektedir. Hicâz ahâlîsinden birisinden rivâyetle zik-

redildiğine göre orası yağmurun akabinde yemyeşil olurmuş. En doğrusunu Allah bilir.

«Ve gerçekten Allah, Latîf'tir, Habîr'dir.» Yeryüzünün hangi yerinde ve parçasında olursa olsun, bir taneyi ve ondan daha küçüğünü en iyi bilendir. Hiç bir gizlilik O'na gizli kalmaz. Onlardan her birerine sudan nasîbini ulaştırır da o, bu su ile uyanır. Nitekim Lokmân şöyle demiştir : «Oğulcuğum, işlediğin şey bir hardal tanesi kadar da olsa, bir kayanın içinde veya göklerde, yahut yerin derinliklerinde de bulunsa, Allah onu getirir (ortaya çıkarır). Muhakkak ki Allah, Latîf'tir, Habîr'dir.» (Lokmân, 16). Başka âyetlerde şöyle buyurulur : «Göklerde ve yerde gizli olanları ortaya koyan... Allah'a secde etmesinler diye...» (Neml, 25), «Bir yaprak düşmez ki; onu bilmesin. Yerin karanlıkları içinde tek bir tane, yaş ve kuru müstesnâ olmamak üzere her şey apaçık bir kitabdadır.» (En'âm, 59), «Yerde ve gökte hiç bir zerre Rabbından gizli değildir.» (Yûnus, 61).(...)

«Göklerde ve yerde olanlar O'nundur. (O'nun mülkü herşeydir.) Muhakkak ki O, Ganî'dir, Hamîd'dir.» O, dışındakilerden müstağnîdir. Her şey O'na muhtâç olup, katında kuldur. «Görmedin mi, Allah yerde olan (hayvanları, cansızları, ekin ve meyve) ları buyruğunuz altına vermiştir.» Başka bir âyette şöyle buyrulur : «Göklerde olanları, yerde olanları, hepsini size müsahhar kılmıştır.» (Câsiye, 13). «(İhsânı, fazlı ve nimetinden olarak) emriyle (rüzgârlı dalgaları birbirine çarpan) denizde (müsahhar kılması ve yürütmesi ile) akıp giden gemileri buyruğunuz altına vermiştir.» Gemiler üzerlerinde olanları hoş bir rüzgârla, rıfk ile ve yumuşaklıkla götürür, gemilerde dilemiş oldukları ticâret eşyâlarını ve menfaatlarını bir ülkeden başka bir ülkeye, bir iklîmden başka bir iklîme taşırlar. Onların yanında olanları bunların yanına getirirler. Aynı şekilde yanlarında olanları isteyip arzuladıkları ve ihtiyâç duydukları şeylerden öbürlerinin yanına götürürler. «Buyruğu olmadıkça, göğü yerin üzerine düşmemesi için O tutar.» Şâyet dileyip göğe izin vermiş olsaydı, yeryüzüne düşer ve ondakileri helâk ederdi. Fakat lutfu, rahmeti ve kudretinden olarak göğü buyruğu olmadıkça yeryüzüne düşmemesi için O tutar. Bu sebepledir ki : «Doğrusu Allah insanlara karşı (onların zulümlerine rağmen) Raûf'tur, Rahîm'dir.» buyurmuştur. Diğer bir âyette de şöyle buyurur : «Doğrusu insanların zulmetmelerine rağmen, Rabbın mağfiret sâhibidir. Şüphesiz ki Rabbının cezâlandırması şiddetlidir.» (Ra'd, 6). Allah Teâlâ'nın : «O'dur sizi dirilten, sonra öldürecek, sonra yine diriltecek olan. Gerçekten insan, çok nankördür.» âyeti, şu âyetlere benzemektedir : «Nasıl oluyor da Allah'ı inkâr ediyorsunuz? Halbuki siz ölüler iken O diriltti. Sonra sizi öldürecek, sonra tekrâr diriltecek en

sonunda yalnız O'na döndürüleceksiniz.» (Bakara, 28), «De ki : Sizi, Allah diriltir, sonra öldürür, sonra şüphe götürmeyen o kıyâmet gününde toplar.» (Câsiye, 26), «Onlar da : Rabbımız bizi iki defa öldürdün, iki defa dirilttin... derler.» (Ğâfir, 11). Buna göre âyetin anlamı şöyle olacaktır : Bununla birlikte nasıl olur da Allah'a eşler (denkler) koşar ve O yaratmada, rızık vermede ve tasarrufta yegâne iken O'nunla birlikte bir başkasına tapınırsınız? «O'dur sizi dirilten, (sizi yoktan yaratan), sonra öldürecek, sonra (kıyâmet günü) yine diriltecek olan. Gerçekten insan, çok nankördür.»

لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ
هُدًى مُّسْتَقِيمٍ ﴿٦٧﴾ وَإِن جَادَلُوكَ فَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿٦٨﴾ اللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ يَوْمَ
الْقِيَامَةِ فِيمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٦٩﴾

67 — Her ümmete yerine getirmeleri gerekli ibâdetler koyduk. Öyle ise işte seninle çekişmesinler, Rabbına davet et. Şüphesiz ki sen, dosdoğru bir hidâyet üzeresin.

68 — Seninle tartışırlarsa, de ki : Allah, yapmakta olduğunuzu en iyi bilendir.

69 — İhtilâfa düştüğünüz şeylerde Allah, kıyâmet günü aranızda hükmedecektir.

Allah Teâlâ her kavme yerine getirmeleri gerekli ibâdetler koyduğunu haber veriyor. İbn Cerîr der ki : Yani her ümmetin kendisine tâbi olacakları, uyacakları bir peygamberi vardır. Arap dilinde (المنسك) kelimesinin aslı; insanın itiyâd kazandığı, hayır veya kötülük için gidip geldiği yer anlamındadır. Bu sebepledir ki insanların gidip geldikleri ve bir süre kalmak üzere varıp durdukları haccın rükünlerine de bu isim verilmiştir. Şâyet bu âyetin anlamı ve bundan maksad İbn Cerîr'in söylemiş olduğu gibi ise «Öyle ise işte seninle çekişmesinler.» âyetinde kasdedilenler, müşrikler olacaktır. Ama âyetten maksad : Her ümmete takdîrî bir farz kılma ile ibâdetler koymuşuzdur, şeklinde ise —ki hemen sonra «yerine getirmeleri, yapmaları gerekli» kısmı getirilmiştir— bu durumda zamîr kendileri için ibâdet yerleri ve yol-

lar konulan kimselere dönecektir. Yani onlar bunu Allah'ın takdîri ve irâdesi ile yapmaktadırlar. O halde seninle çekişmelerinden müteessir olma. Bu seni üzerinde olduğun haktan çevirmesin. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «Rabbına davet et. Şüphesiz ki sen, (maksada ulaştıran) dosdoğru, (apaçık) bir hidâyet üzeresin.» buyurmuştur. Bu, Allah Teâlâ'nın şu âyeti gibidir : «Allah'ın âyetleri sana indirildikten sonra, sakın seni onlardan alıkoymasınlar. Rabbına da'vet et.» (Kasas, 87).

Allah Teâlâ'nın : «Seninle tartışırlarsa, de ki : Allah yapmakta olduğunuzu en iyi bilendir.» kavli, şu âyeti gibidir : «Şâyet seni yalanlarlarsa : Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız sizedir. Siz, benim yaptığımdan uzaksınız, ben de sizin yaptığınızdan uzağım, de.» (Yûnus, 41). Kuvvetli ve şiddetli bir tehdîd olan «Allah, yapmakta olduğunu en iyi bilendir.» âyeti, Allah Teâlâ'nın : «O yaptığınız taşkınlıkları çok daha iyi bilir. Benimle sizin aranızda şâhid olarak Allah yeter.» (Ahkâf, 8) âyeti gibidir ve bu sebepledir ki : «İhtilâfa düştüğünüz şeylerde Allah, kıyâmet günü aranızda hükmedecektir.» buyurmuştur. Bu, Allah Teâlâ'nın şu kavli gibidir : «İşte bunun için sen, davet et ve emrolunduğun şekilde dosdoğru ol, onların heveslerine uyma. Ve de ki : Allah'ın indirdiği Kitâb'a inandım, aranızda adâlet etmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbımız, sizin de Rabbınızdır. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz sizedir. Bizimle sizin aranızda tartışılacak hiç bir şey yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar ve dönüş de O'nadır.» (Şûrâ, 15).

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّ ذَٰلِكَ فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ ﴿٧٠﴾

70 — Bilmez misin ki Allah, gökte ve yerde olanı bilir. Hiç şüphesiz bunlar bir Kitâb'dadır. Doğrusu bunlar Allah için pek kolaydır.

Allah Teâlâ yaratıklarını en mükemmel şekilde bildiğini haber verir. Muhakkak O, göklerde ve yerde olanları ilmiyle kuşatmıştır. Yeryüzünde ve gökte zerre ağırlığı, ondan daha küçüğü ve ondan daha büyüğü Allah'a gizli kalmaz. Muhakkak ki Allah Teâlâ var olmasından önce bütün kâinâtı bilir ve bunları Levh-i Mahfûz'daki kitabında yazmıştır. Müslim'in Sahîh'inde Abdullah İbn Amr'dan rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmaktadır : Muhakkak

Allah Teâlâ gökleri ve yerî yaratmazdan elli bin sene önce ve Arş'ı su üzerinde iken yaratıkların kaderlerini takdîr buyurmuştur. Sünen'lerde sahâbe'den bir topluluktan rivâyet edilen bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah'ın yarattıklarının ilki kalemdir. Ona yaz buyurmuş,. o : Ne yazayım? diye sormuş da : Olanları (olacakları) yaz, buyurmuş ve kalem kıyâmet gününe kadar olacakları yazmıştır. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ebu Zür'a'nın... İbn Abbâs'tan rivâyetinde o, şöyle demiştir : Allah Teâlâ Levh-i Mahfûz'u yüz yıllık yol (uzunluğunda) yarattı. Yaratıkları yaratmazdan önce ve Rab Teâlâ Arş üzerinde iken kaleme; yaz, buyurdu. Kalem ne yazayım? dedi. Kıyâmetin kopacağı güne kadar yaratıklarım hakkındaki ilmimi, buyurdu ve kalem kıyâmet gününe kadar Allah'ın ilminde olacakları yazdı. İşte Allah Teâlâ'nın Peygamberi (s.a.) ne hitâben : «Bilmez misin ki Allah, gökte ve yerde olanı bilir.» âyeti budur. Allah Teâlâ'nın eşyâyı olmazdan önce bilmesi, takdîr buyurup aynı zamanda yazması, kullar ne işleyeceklerse, onların yapacakları şekliyle onlar yapmazdan önce bilmesi O'nun ilminin tamâmındandır. Yaratmazdan önce bilir ki şu, kendi ihtiyarı ile mutî olacaktır, şu ise kendi ihtiyarı ile âsî olacaktır ve bunu katında yazmıştır, her şeyin ilmini ihâta etmiştir. Bu O'nun için son derece kolaydır. Bu sebepledir ki : «Hiç şüphesiz bunlar bir Kitâb'dadır. Doğrusu bunlar Allah için pek kolaydır.» buyurmuştur.

وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَمَا لَيْسَ لَهُم بِهِ عِلْمٌ ۗ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِن نَّصِيرٍ
﴿٧١﴾ وَإِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ تَعْرِفُ فِي وُجُوهِ الَّذِينَ كَفَرُوا الْمُنكَرَ
يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا ۗ قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُم بِشَرٍّ مِّن ذَٰلِكُمُ ۗ
النَّارُ وَعَدَهَا اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ۖ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧٢﴾

71 — Onlar, Allah'ı bırakır da Allah'ın haklarında hiç bir delil indirmediği ve kendilerinde de bilgi bulunmayan şeylere taparlar. Zâlimlerin hiç bir yardımcısı yoktur.

72 — Onlara, apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman, o küfredenlerin yüzlerinden inkârı anlarsın. Nerdeyse, kendilerine âyetlerimizi okuyanlara saldıracaklar. De ki : Si-

ze bundan daha kötüsünü haber vereyim mi? Ateş. Allah, onu küfredenlere va'detmiştir. Ne kötü dönüş.

Allah'ı Bırakıp Ta Putlara Tapanlar

Allah Teâlâ müşriklerin bilgisizliklerini, inkârlarını, Allah Teâlâ'nın hakkında herhangi bir delil, huccet, bürhân indirmemiş olduğu şeylere tapındıklarını haber verir. Başka bir âyette : «Kim, hiç bir delili olmaksızın Allah ile birlikte başka bir tanrıya taparsa; onun hesâbı Rabbının katındadır. Gerçek şu ki, kâfirler felâh bulmazlar.» (Mü'minûn, 117) buyururken, burada da : «Allah'ın haklarında hiç bir delil indirmediği ve kendilerinde de bilgi bulunmayan şeylere (putlara) taparlar.» buyurmuştur. Onların, uydurdukları şeyler hakkında herhangi bir bilgileri yoktur. Bunlar; delilsiz ve huccetsiz olarak geçmişlerinden ve babalarından almış olduklarından başka bir şey değildir. Bunların aslı da şeytânın onlara güzel gösterdiği, süslediği şeylerden ibârettir. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ onları : «Zâlimlerin hiç bir yardımcısı yoktur.» Onların başlarına gelecek azâb ve cezâdan Allah'a karşı onlara yardım edecek bir yardımcı bulunmaz, sözüyle tehdîd buyurmuştur. «Onlara, apaçık âyetlerimiz okunduğu zaman, (Allah'ı birlemeye, O'ndan başka ilâh olmadığına, şerefli elçilerinin hak ve doğru olduğuna delâlet eden Kur'an'ın âyetleri, huccetleri, apaçık delilleri onlara anıldığı zaman) neredeyse, âyetlerimizi okuyanlara saldıracaklar.» Neredeyse Kur'an'dan sahîh delillerle kendilerine huccet getirenlerin üzerine koşup onlara elleriyle ve dilleriyle kötülük yapacaklar. Ey Muhammed onlara de ki : «Size bundan kötüsünü haber vereyim mi? Ateş. Allah, onu küfredenlere va'detmiştir.» Cehennem ve azâbı sizin dünyada iken Allah'ın dostları inananları korkutagelmekte olduklarınızdan daha büyük, daha ağır ve şiddetlidir. Bu yaptıklarınıza karşılık âhiret âzâbı sizin onlardan kendi zannınız ve isteğinizle elde ettiklerinizden daha büyük, daha ağırdır. Dönüş yeri ve kalacak yer olarak cehennem ne kadar kötüdür. «Muhakkak O, ne kötü bir karârgâh ve konaklama yeridir.» (Furkân, 66).

يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَٱسْتَمِعُوا۟ لَهُۥٓ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ ٱللَّهِ لَن يَخْلُقُوا۟ ذُبَابًا
وَلَوِ ٱجْتَمَعُوا۟ لَهُۥ ۖ وَإِن يَسْلُبْهُمُ ٱلذُّبَابُ شَيْـًٔا لَّا يَسْتَنقِذُوهُ مِنْهُ ۚ ضَعُفَ ٱلطَّالِبُ
وَٱلْمَطْلُوبُ ﴿٧٣﴾ مَا قَدَرُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦٓ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَقَوِىٌّ عَزِيزٌ ﴿٧٤﴾

73 — Ey insanlar, bir misâl verildi, şimdi onu dinleyin : Şüphesiz ki Allah'ı bırakıp ta taptıklarınız bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamazlar. Ama sinek onlardan bir şey kapsa, bunu da ondan kurtaramazlar. İsteyen de, istenen de âciz.

74 — Onlar Allah'ı gereği gibi takdîr edemediler. Muhakkak ki Allah, Kavî'dir, Azîz'dir.

Allah Teâlâ putların ne kadar hakîr ve onlara tapınanların ne kadar zayıf akıllı olduklarına işâretle buyurur ki : «Ey insanlar, (Allah'a şirk koşan ve Allah'ı tanımayanların tapındıkları için size) bir misâl verildi, şimdi (susun) onu dinleyin (ve anlayın) : Şüphesiz ki Allah'ı bırakıp ta taptıklarınız bir araya gelseler, bir sinek bile yaratamazlar.» Sizin tapınmakta olduğunuz putların ve Allah'a denk saydıklarınızın hepsi bir tek sineği yaratmaya güç yetirebilmek üzere bir araya gelmiş olsalardı bile buna güç yetiremezlerdi. İmâm Ahmed der ki : Bize Esved İbn Âmir'in... Ebu Hüreyre'den —Ebu Hüreyre hadîsi merfû' olarak rivâyet etmektedir.— rivâyetinde şöyle buyrulmaktadır : Benim yaratışım gibi yaratmaya kalkışandan daha zâlim olanı kimdir? Benim yaratışım gibi bir zerre veya bir sinek, veya bir tane yaratsınlar ya. Buhârî ve Müslim hadîsi Umâre kanalıyla... Ebu Hüreyre'den, o da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyet eder ki, Allah Teâlâ şöyle buyurmuş : Benim yaratışım gibi yaratmaya kalkışandan daha zâlim olanı kimdir? Bir zerre yaratsınlar, bir arpa yaratsınlar bakalım.

Daha sonra Allah Teâlâ buyurur ki : «Ama sinek onlardan bir şey kapsa, bunu da ondan kurtaramazlar.» Onlar bir tek sineği yaratmaktan âcizdirler. Hattâ acizleri bundan daha büyüktür. Şâyet bir sinek o putların üzerindeki güzel şeylerden (meselâ güzel kokudan) bir şey almış olsaydı, onlar buna mukâvemet etmekten ve karşı durmaktan bile âcizdirler. Sonra sinekten bunu kurtarmak istemiş olsalardı, buna da güç yetiremezlerdi. Halbuki sinek, Allah'ın yaratıklarının en zayıf ve en hâkir olanlarından birisidir. Bu sebepledir ki : «İsteyen de, istenen de âciz.» buyurmuştur. İbn Abbâs burada isteyenin put, istenenin de sinek olduğunu söyler ki, İbn Cerîr bu görüşü tercîh etmiştir ve âyetin akışından açıkça görünen de budur. Süddî ve başkaları ise isteyenin kul, kendisinden istenenin de put olduğunu söylemislerdir.

Allah Teâlâ daha sonra : «Onlar Allah'ı gereği gibi takdîr edemediler.» buyurur. Onlar, aczi ve zayıflığı sebebiyle bir sineğe bile mukavemet edemeyen putlara Allah ile beraber, tapındıklarında, Allah'ın kadrini ve azametini gereği gibi takdîr edememişlerdir. «Muhakkak ki

Allah Kavî'dir, Azîz'dir.» Kudreti ve kuvveti ile her şeyi yaratmış olan Allah en kuvvetlidir. «Önce yaratan, sonra onu tekrâr eden O'dur. Bu, O'nun için daha kolaydır.» (Rûm, 27), «Doğrusu Rabbının yakalayışı amansızdır. Önce yaratıp sonra tekrârlayan O'dur O.» (Burûc, 12-13), «Şüphesiz ki rızıklandıran da, güç ve kuvvet sâhibi olan Allah'tır.» (Zâriyât, 58). «Muhakkak ki Allah Kavî'dir.» O, her şeye gâlibdir. Azameti ve saltanatı ile hiç bir şey O'na gâlib gelemez ve O'na karşı duramaz. Vâhid ve Kahhâr olandır O.

اَللّٰهُ يَصْطَفِيْ مِنَ الْمَلٰٓئِكَةِ رُسُلًا وَّمِنَ النَّاسِ ۚ اِنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌۢ بَصِيْرٌ ﴿٧٥﴾ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيْهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ ۗ وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُوْرُ ﴿٧٦﴾

75 — Allah meleklerden elçiler seçer. İnsanlardan da. Doğrusu Allah, Semî'dir, Basîr'dir.

76 — Onların önlerinde ve arkalarında olanı bilir. Bütün işler Allah'a döndürülür.

Allah Teâlâ şerîat ve kaderinden dilediği husûslarda meleklerden; risâletlerini ulaştırmak için de insanlardan elçiler seçtiğini haber verir. «Doğrusu Allah, Semî'dir, Basîr'dir.» Kullarının sözlerini işitendir, onları görendir, onlardan bu seçime kimin müstehâk olduğunu en iyi bilendir. Nitekim başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Allah, risâletini nereye vereceğini en iyi bilendir.» (En'âm, 124).

«Onların önlerinde ve arkalarında olanı bilir. Bütün işler Allah'a döndürülür.» Allah Teâlâ rasûllerini göndermiş olduğu husûslarda elçilerine neler yapıldığını en iyi bilendir. Onların işlerinden hiç bir şey O'na gizli kalmaz. Nitekim O, başka bir âyette şöyle buyurur : «Görülmeyeni bilendir. Görünmezliklerine kimseyi muttali' kılmaz. Ancak beğenip seçtiği bir peygamber bundan müstağnîdir... ve her şeyi bir sayı ile sıralamıştır.» (Cinn, 26 — 28). Allah Teâlâ onları gözetmektedir, onlara söylenenlere şâhiddir, onları koruyandır ve kendi taraftârlarına yardım edicidir. «Ey peygamber; Rabbından sana indirileni teblîğ et. Eğer yapmazsan; O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah; seni insanlardan korur.» (Mâide, 67).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٧٧﴾
وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ
إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَٰذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ
وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ
مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴿٧٨﴾

77 — Ey îmân edenler; rükû' edin, secdeye varın, Rabbınıza kulluk edin ve iyilik yapın ki kurtuluşa eresiniz.

78 — Ve Allah için hakkıyla cihâd edin. O, sizi seçmiş ve babaniz İbrâhîm'in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır. Daha önce peygamberlerin size şâhid olması, sizin de insanlara şâhidler olmanız için size müslüman adını veren O'dur. Şu halde namaz kılın, zekât verin ve Allah'a sarılın. O'dur sizin mevlânız. Ne güzel mevlâ, ne güzel yardımcı.

Hacc sûresindeki bu ikinci secdede, secde etmenin meşrû' olup olmadığı konusunda imâmlar iki görüş üzere ihtilâf etmişlerdir. Bunlardan birinci secdenin tefsîrinde biz Ukbe İbn Âmir'den rivâyet edilen ve Allah Rasûlü (s.a.) nün : Hacc sûresi iki secde ile üstün kılınmıştır. Kim bu iki secde âyetinde secde etmemişse; onları okumamıştır, buyurduğu hadîsi vermiştik. Allah Teâlâ burada : «Ve Allah yolunda hakkıyla, (mallarınızla, dillerinizle ve canlarınızla) cihâd edin.» buyururken, başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Ey îmân edenler, Allah'tan nasıl korkmak lâzımsa öylece korkun.» (Âl-i İmrân, 102). Ey (Muhammed) ümmeti, Allah sizi diğer ümmetler üzerine seçmiş, sizi üstün ve şerefli kılmış, en şerefli elçiyi ve en mükemmel şerîatı size vermiştir. Dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır. Güç yetiremeyeceğiniz şeyle sizi mükellef tutmamış; size zor gelen bir şeyi size yüklemişse mutlakâ sizin için ondan bir çıkış ve ferâhlık koymuştur. Meselâ kelime-i şehâdet'ten sonra İslâm rükünlerinin en büyüğü olan namazı ele alalım; ikâmet halinde dört rek'at olarak vâcib iken seferde iki rek'ata düşürülmektedir. Korku halinde onu imâmlardan bazısı bir

rek'at olarak kılar. Nitekim bu, hadiste belirtilmiştir. Namaz yürürken, binitli iken, kıbleye dönerek ve dönmeyerek kılınmaktadır. Seferde (yolculukta) kılınan nâfile namaz da böylecedir. Kıbleye doğru ve başka tarafa doğru kılınabilmektedir. Namazın rükünlerinden birisi olan kıyâm hastalık özrü ile düşmektedir. Hasta oturarak namaz kılabilir. Buna güç yetiremez ise yanı üzeri (yatarak) kılabilir. Buna ilâveten diğer farzlar ve vâciblerde de buna benzer ruhsatlar ve hafîfletmeler vardır. Bu sebepledir ki Allah Rasûlü (s.a.) : Hanîf ve müsâmahakâr din ile gönderildim, buyurmuştur. Ayrıca Muâz ve Ebu Mûsâ'yı Yemen'e emîr olarak gönderirken onlara : Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz. Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, buyurmuştur. Bu husûsta hadîsler pek çoktur. Bu sebepledir ki İbn Abbâs, «Dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır.» âyetinde darlığın kasdedildiğini söylemiştir. İbn Cerîr «Babanız İbrâhîm'in yolu» kısmındaki (﴿) kelimesinin : Babanız İbrâhîm'in dininde olduğu gibi size de dinde herhangi bir zorluk kılmamış, onu size geniş tutmuştur, anlamında olmak üzere mansûb olduğunu söyler. Yine İbn Cerîr : «Babanız İbrâhîm'in dinine yapışın,» takdîri ile mansûb olma ihtimâlinden bahseder. Ben de derim ki : Bu anlamda olmak üzere bu âyet, Allah Teâlâ'nın : «De ki : Şüphesiz Rabbım, beni dosdoğru yola iletti. Halis muvahhid olan İbrâhîm'in dinine.» (En'âm, 161) âyeti gibidir.

İmâm Abdullah İbn Mübârek'in İbn Cüreyc kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; «Daha önce size müslüman adını veren O'dur.» âyetinde, Allah Teâlâ kasdedilmektedir. Yani size bu adı veren Allah'tır. Mücâhid, Atâ, Dahhâk, Süddî, Katâde ve Mukâtil İbn Hayyân da böyle söylemiştir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem ise burada Hz. İbrâhîm'in kasdedildiğini söylemiştir. Onun bu tercîhindeki delili; «Rabbımız ikimizi de sana teslîm olanlar kıl, soyumuzdan da sana teslîm olanlar yetiştir...» (Bakara, 128) âyetidir. İbn Cerîr der ki : Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem'in bu tercihi doğru değildir. Zîrâ bilinir ki Hz. İbrâhîm, bu ümmete Kur'an'da müslümanlar adını koymamıştır. Allah Teâlâ : «Daha önce size müslüman adını veren O'dur.» buyurmaktadır. Mücâhid der ki : Daha önce geçmiş kitablarda, Zikir'de ve bunda yani Kur'ânda Allah Teâlâ sizi müslümanlar olarak isimlendirmiştir. Başkaları da böyle söyler. Ben de derim ki : Bu; doğru olan görüştür. Zîrâ Allah Teâlâ : «O, sizi seçmiş ve dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır.» buyurmaktadır. Daha sonra Allah Teâlâ onları Allah Rasûlü (s.a.) nün getirmiş olduklarına teşvîk buyurur ki; o, babaları İbrâhîm Halîl'in dinidir. Daha sonra Allah Teâlâ bu ümmetin şânını yüceltmesi, geçmiş zamanlarda peygamberlerin kitablarında râhibler ve papazlara okunan güzel övgü ile anması şeklindeki nimetini

zikreder. Ve buyurur ki : «Bu Kur'an'dan önce ve bu Kur'ân'da size müslüman adını veren O'dur.» Bu âyetin tefsîri sırasında Neseî der ki : Bize Hişâm İbn Ammâr... Hâris el-Eş'arî'den, o da Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyet ediyor ki, şöyle buyurmuştur : Kim câhiliyet davâsı güderse; o, cehennemde diz çökenlerdendir. Bir adam : Ey Allah'ın elçisi, oruç tutup namaz kılsa bile mi? dedi de : Evet, oruç tutup namaz kılsa dahi. Sizler; sizi müslümanlar, mü'minler, Allah'ın kulları olarak Allah'ın isimlendirmiş olduğu Allah'ın daveti ile çağırın, buyurdu. Bu hadîsi daha önce biz «Ey insanlar; sizi de, sizden öncekileri de yaratan Rabbınıza ibâdet edin. Tâ ki, takvâ sâhibi olasınız.» (Bakara, 21) âyetinin tefsîrinde uzunca vermiştik. Bu sebepledir ki : «Peygamberlerin size şâhid olması, sizin de insanlara şâhidler olmanız için...» buyurmuştur. Yani Allah'ın sizi orta yolu ta'kîb eden, adâletli, seçkin, bütün ümmetler katında adâletine şehâdet edilmiş ümmet kılması; ancak kıyâmet günü insanlara şâhidler olmanız içindir. Zîrâ bütün ümmetler o günde, bu ümmetin efendiliğini ve dışındaki bütün ümmetlere üstünlüğünü itirâf edecektir. Bu sebepledir ki kıyâmet günü onların, peygamberlerin risâleti onlara eriştirdiğine dâir şehâdetleri kabul olunacaktır. Allah Rasûlü ise, bu ümmet hakkında onlara risâleti tebliğ ettiğine dâir şehâdet edecektir. Bu husûstaki bilgi daha önce «Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık ki, insanların üzerine şâhidler olasınız. Peygamber de sizin üzerinize şâhid olsun.» (Bakara, 143) âyetinde geçmişti. Biz orada Hz. Nûh (a.s.) ve ümmeti ile ilgili hadîsi tekrârına gerek bırakmayacak şekilde zikretmiştik.

Allah Teâlâ : «Şu halde namaz kılın, zekât verin.» buyurur ki; Allah'ın bu büyük nimetine O'nun şükrünü yerine getirmek sûretiyle mukâbele edin. Sizin üzerinize farz kılınanları yerine getirmek, vâcib kıldıklarına itâat etmek, harâm kıldıklarını terk etmek sûretiyle Allah'ın sizin üzerinizdeki hakkını yerine getirin. Namaz kılmak ve zekât vermek bunların en önemlilerindendir. Zekât vermek; Allah'ın yaratıklarına iyilikte bulunmaktır. Allah Teâlâ zenginler üzerine fakîrler için her sene malından az bir kısmını zayıflara ve muhtâçlara vermek üzere çıkarmayı vâcib kılmıştır. Nitekim daha önce Tevbe sûresindeki zekât âyetinde (Berâe, 60) tafsîlâtlı olarak anlatılmıştı.

«Allah'a sarılın.» Allah'tan yardım dileyin, Allah'a güvenin ve O'nunla güç bulun. O'dur sizin sâhibiniz. Sizi koruyan, size yardım eden ve düşmanlarınıza karşı sizi muzaffer kılacak olan O'dur. «Ne güzel mevlâ (sâhip ve düşmanlarınıza karşı) ne güzel yardımcı.» Vüheyb İbn Verd der ki : Allah Teâlâ şöyle buyuruyor : Ey Âdemoğlu, öfkelendiğin zaman Beni an ki, öfkelendiğimde seni anayım. Seni helâk ettiklerim içinde helâk etmeyeyim. Haksızlığa uğradığında sabret, sa-

na yardımıma râzı ol. Benim sana yardımım, muhakkak senin kendine yardımından daha hayırlıdır. Vüheyb'in bu sözünü İbn Ebu Hâtim rivâyet etmiştir. Allah Teâlâ en iyi bilendir. Hamd, minnet, güzel övgü ve nimet O'nundur. Diğer işlerde ve sözlerde muvaffakiyet ve ma'sûmiyeti O'ndan dileriz.

Hacc sûresi tefsîrinin sonudur. Allah'ın salât ve selâmı efendimiz Muhammed'e, âline ve ashâbına olsun, O'nu şereflendirsin ve ikrâm etsin. Allah Teâlâ sahâbeden ve kıyâmet gününe kadar güzellikle onlara uyanlardan hoşnûd olsun.

HACC SÛRESİNİN SONU

MÜ'MİNÛN SÛRESİ

MÜ'MİNÛN SÛRESİ

(Sûre Mekke'de nâzil olmuştur.)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ ﴿٢﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ ﴿٣﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ ﴿٤﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ ﴿٥﴾ إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ﴿٦﴾ فَمَنِ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ ﴿٧﴾ وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ ﴿٩﴾ أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ ﴿١٠﴾ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١﴾

Rahmân, Rahîm olan Allah'ın adıyla.

1 — Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır.

2 — Ki onlar; namazlarında huşû' içindedirler.

3 — Ki onlar; boş sözlerden yüz çevirirler.

4 — Ki onlar; zekâtlarını verirler.

5 — Ki onlar; ırzlarını korurlar.

6 — Sâdece eşleri ve sağ ellerinin mâlik oldukları müstesnâdır. Doğrusu onlar, bunun için de kınanacak değildirler.

7 — Kim de bundan başkasını ararsa, işte onlar haddi aşanlardır.

8 — Ki onlar; emânetlerine ve ahidlerine riâyet ederler.

9 — Ki onlar; namazlarını korurlar.

10 — İşte onlar, vâris olanlardır.

11 — Onlar ki; Firdevs'e vâris olacaklardır ve orada ebedî kalıcıdırlar.

Gerçek Mü'minler

İmâm Ahmed der ki : Bize Abdürrezzâk... Ömer İbn Hattâb'dan rivâyet etti ki o, şöyle diyor : Allah Rasûlü (s.a.) ne vahiy nâzil olduğu zaman onun yüzünün çevresinde arı vızıltısı gibi bir ses işitiliyordu. Bir süre sonra kıbleye döndü, ellerini kaldırdı ve : Ey Allah'ım, bize artır, eksiltme. Bize ikrâm buyur, bizi hakîr kılma. Bize ver, bizi mahrûm etme. Bizi tercîh et, başkalarını bize tercîh buyurma. Bizden hoşnûd ol ve bizi hoşnûd eyle, buyurdu, sonra : Bana on âyet nâzil oldu ki, kim onları yerine getirirse; cennete girer, buyurdu ve on âyeti bitirinceye kadar : «Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır.» âyetlerini okudu. Hadîsi Tirmizî Tefsîr bölümünde, Neseî de es-Salât bölümünde Abdürrezzâk kanalıyla rivâyet etmişlerdir. Tirmizî : Hadîs münkerdir. Yûnus İbn Süleym'den başkasının rivâyet ettiğini bilmiyoruz. Yûnus'u ise tanımıyoruz, demiştir. Neseî Sünen'inde der ki : Bize Kuteybe İbn Saîd... Yezîd İbn Bâbenûs'dan rivâyet etti ki o, şöyle anlatmış : Hz. Âişe'ye : Ey mü'minlerin annesi, Allah Rasûlü (s.a.) nün ahlâkı nasıl idi? diye sorduk da : Allah Rasûlü (s.a.) nün ahlâkı Kur'ân idi, deyip : «Ki onlar namazlarını korurlar.» âyetine ulaşıncaya kadar : «Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır...» âyetlerini okudu ve : İşte Allah Rasûlü (s.a.) nün ahlâkı böyleydi, dedi. Kâ'b el-Ahbâr, Mücâhid, Ebu Âliye ve başkalarından rivâyete göre Allah Teâlâ Adn cennetini yaratıp onu eliyle diktiğinde ona bakmış ve : Konuş, buyurmuş. Adn cenneti de : «Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır.» demiş. Kâ'b el-Ahbâr : Allah Teâlâ'nın onlar için hazırlamış olduğu şereften dolayı, diye ekler. Ebu Âliye : Allah Teâlâ bunu Kitâb'ında inzâl buyurdu, der. Bu, Ebu Saîd el-Hudrî'den merfû' olarak şöyle rivâyet ediliyor : Ebu Bekr el-Bezzâr, Muhammed İbn Müsennâ kanalıyla... Ebu Saîd'den rivâyet etti ki o, şöyle demiştir : Allah Teâlâ cenneti altun ve gümüş kerpiçten yaratıp onu dikti, ona; konuş, buyurdu. Cennet : «Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır.» dedi. Melekler ona girdiler

ve : Ey kralların yurdu, müjdeler olsun sana, dediler. Yine Ebu Bekr el-Bezzâr'ın Bişr İbn Âdem kanalıyla... Ebu Saîd'den, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyetinde şöyle buyurmuş : Allah Teâlâ cenneti altun ve gümüş kerpiçten, sıvasını miskten yarattı. —Ebu Bekr der ki : Bu hadîsin başka bir yerdeki rivâyetinde şöyle gördüm:— Cennetin duvarı altun ve gümüş kerpiçtir. Sıvası da misktir. Allah Teâlâ ona; konuş, buyurdu da : Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır, dedi. Melekler : Ey kralların yurdu, müjdeler olsun sana, dediler. Daha sonra Bezzâr der ki : Adiyy İbn Fadl dışında kimsenin hadîsi merfû' olarak rivâyetini bilmiyoruz. O ise hâfız değildir, çok önceleri ölmüş bir hadîs şeyhidir. Hâfız Ebu'l-Kâsım et-Taberânî der ki : Bize Ahmed İbn Ali... İbn Abbâs'tan rivâyet eder ki Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah Teâlâ Adn cennetini yarattığında, orada hiç bir gözün görmediği, hiç bir kulağın işitmediği ve beşerden hiç kimsenin hatırına gelmeyecek şeyler yarattı. Sonra ona; konuş, buyurdu da Adn cenneti : «Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır,» dedi. Hadîsin isnâdında bulunan Bakıyye Hicâz'lılardan olup zayıftır. Yine Taberânî der ki : Bize Muhammed İbn Osmân İbn Ebu Şeybe... İbn Abbâs'tan rivâyet etti ki —İbn Abbâs hadîsi merfû' olarak rivâyet ediyor— Allah Teâlâ Adn cennetini eliyle yaratmış, oraya meyvelerini sarkıtıp orada nehirler akıttıktan sonra ona bakmış ve : «Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır.» demiş ve şöyle buyurmuş : İzzetim hakkı için senin içinde hiç bir cimri bana komşu olmayacaktır. Ebu Bekr İbn Ebu Dünyâ der ki : Bize Muhammed İbn Müsennâ el-Bezzâr... Enes (r.a.) den rivâyet etti ki, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuş : Allah Teâlâ Adn cennetini eliyle beyâz inci, kırmızı yâkut ve yeşil zeberced kerpiçlerinden yarattı. Sıvası misk, çakılları inci, otları za'ferân idi. Sonra ona; konuş, buyurdu da o : «Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır.» dedi. Allah Teâlâ da : İzzetim ve celâlim hakkı için sende hiç bir cimri bana komşu olmayacaktır, buyurdu. Sonra Allah Rasûlü (s.a.) : «Her kim ki, nefsinin tamahkârlığından korunabilmişse; işte onlar, felâha erenlerin ta kendileridir.» (Haşr, 9) âyetini tilâvet buyurmuştur.

Allah Teâlâ : «Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır.» buyurur ki, bu sıfatlarla nitelenmiş olan inanmış kimseler gerçekten kazanmışlar, mutlu olmuşlar ve kurtuluşu elde etmişlerdir.

«Ki onlar; namazlarında huşû' içindedirler.» âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivâyetle Ali İbn Ebu Talha der ki : Huşû' içinde olanlar; korkanlar, sükûnet içinde olanlardır. Mücâhid, Hasan, Katâde ve Zührî'den de böyle rivâyet edilmiştir. Ali İbn Ebu Tâlib (r.a.) den rivâyete göre; huşû', kalbin huşû'udur. İbrâhîm en-Nehaî de böyle söylemiştir. Hasan el-Basrî der ki : Onların huşû'ları kalblerinde idi de, bu-

nunla gözlerini kapadılar ve mütevazî oldular. Muhammed İbn Sîrîn der ki : Allah Rasûlü (s.a.) nün ashâbı namazda gözlerini göğe kaldırırlardı. «Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır. Ki onlar; namazlarında huşû' içindedirler.» âyetleri nâzil olunca gözlerini secde yerlerine indirdiler. Yine İbn Sîrîn der ki : Onlar : Gözü namaz kıldığı yeri geçmesin. Şâyet bakma itiyâdı kazanmış ise bu durumda gözlerini kapasın, derlerdi. İbn Sîrîn'in bu sözünü İbn Cerîr ve İbn Ebu Hâtim rivâyet etmişlerdir. Sonra İbn Cerîr'in İbn Sîrîn'den ve Atâ İbn Ebu Rebâh'tan mürsel olarak rivâyet ettiğine göre, Allah Rasûlü (s.a.) bu âyet nâzil oluncaya kadar böyle yaparmış.

Namazda huşû' ancak kalbini namaz için boşaltan, namaz dışındaki şeylerden namaz sebebiyle vazgeçip sâdece onunla meşgûl olan ve onu başka şeylere tercîh edenler hakkında meydana gelebilir. İşte o zaman namaz, kişi için bir rahat ve göz aydınlığı olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) İmâm Ahmed ve Neseî'nin Enes'den rivâyet ettikleri bir hadîste şöyle buyurur : Bana hoş koku ve kadınlar sevdirildi. Göz aydınlığı da namazda kılındı. İmâm Ahmed der ki : Bize Vekî'nin... Eslem kabîlesinden bir adamdan rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) : Ey Bilâl, bizi namazla dinlendir, buyurdu. Yine İmâm Ahmed der ki : Bize Abdurrahmân İbn Mehdî'nin... Muhammed İbn Hanefiyye'den rivâyetine göre; o, şöyle anlatmış : Babamla beraber ansâr'dan bir hısımımızın yanına girmiştim. Namaz vakti geldi. Ey câriye, bana abdest almam için su getir; belki namaz kılarım da rahat ederim, dedi. Bizi gördü. Biz bu davranışını hoş karşılamadık da, şöyle dedi : Allah Rasûlü (s.a.) nün : Kalk ey Bilâl, bizi namazla rahat ettir, dinlendir, dediğini işittim.

Allah Teâlâ : «Ki onlar boş sözlerden, (bâtıldan) yüz çevirirler.» buyurur ki, bazılarının söylediği gibi bu; şirki, diğerlerinin söylediği gibi günâhları (ma'siyetleri) kendisinde hiç bir fayda olmayan söz ve fiilleri de içine alır. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette : «Boş ve kötü lakırdıya rastladıkları zaman, yüz çevirip vakârla geçerler.» (Furkân, 72) buyurur. Katâde der ki : Allah'a yemîn olsun ki, onları bundan men'edecek, alıkoyacak Allah'ın emri gelmiştir.

Allah Teâlâ : «Ki onlar; zekâtlarını verirler.» buyurur. Âyet Mekke'de nâzil olmakla birlikte çokları burada maksadın, malların zekâtı olduğu görüşündedir. Halbuki zekât, Medîne'de ve hicretin ikinci senesi farz kılınmıştır. Zâhir olan odur ki; Medîne'de nâzil olan, sâdece zekâtın nisâbı ve ona hâs ölçülerdir. Değilse zekâtın aslı Mekke'de vâcib idi. Nitekim Allah Teâlâ Mekke'de nâzil olmuş olan En'âm sûresinde : «Hasad edildiği gün de hakkını verin.» (En'âm, 141) buyurmaktadır. Burada zekâttan maksadın nefsin şirkden ve kirlerden temizlen-

mesi de olabilir. Nitekim başka âyetlerde şöyle buyrulur : «Onu arıtan felâha ermiştir şüphesiz. Ve onu kirletip örten ise; muhakkak ziyâna uğramıştır.» (Şems, 9-10), «Müşriklerin vay haline. Onlar ki zekât vermezler.» (Fussilet, 6-7). Tabiî ki bu, âyetin tefsîrindeki iki kavilden birine göredir. Burada nefislerinin temizlenmesi ve malların zekâtı olmak üzere her iki durumun da kasdedilmiş olması ihtimâl dâhilindedir. Zîrâ malların zekâtı da, nefislerin temizlenmesi cümlesindendir. Kâmil mü'min odur ki hem bunu, hem de onu yapar. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ : «Ki onlar; ırzlarını korurlar. Sâdece eşleri ve sağ ellerinin mâlik oldukları müstesnâdır. Doğrusu onlar, bunun için de kınanacak değildirler. Kim de bundan başkasını ararsa; işte onlar haddi aşanlardır.» buyurur ki; mahrem yerlerini harâmdan koruyan kimseler, hiç bir zaman Allah'ın yasaklamış olduğu zinâ veya livâtaya düşmezler. Allah'ın kendileri için helâl kılmış olduğu eşleri ve sâhip olmuş oldukları câriyelerden başkasına yaklaşmazlar. Allah'ın kendisine helâl kılmış olduğunu yapan ise, elbette ayıplanmaz ve onun için bir zorluk da yoktur. Bu sebepledir ki : «Doğrusu onlar, bunun için de kınanacak değillerdir. Kim de bundan (eşler ve câriyelerden) başkasını ararsa; işte onlar haddi aşanlardır.» buyurmuştur. İbn Cerîr der ki : Bize Muhammed İbn Beşşâr... Katâde'den rivâyet etti ki, bir kadın kölesi ile ilişki kurmuş ve : Allah'ın kitâbındaki «Sağ ellerinin mâlik oldukları müstesnâdır.» âyetini te'vîl ettim, ona dayandım, demişti. Kadın, Ömer İbn Hattâb'a getirildi de, Hz. Peygamber (s.a.) in ashâbından bazı kimseler Hz. Ömer'e : Allah'ın kitâbından bir âyeti te'vîl edilmeyecek yönde te'vîl etti, dediler. Hz. Ömer köleyi sürgün etti, saçlarını kesti ve kadına : Bundan sonra sen, her bir müslümana harâmsın, dedi. Bu, garîb bir haberdir ve isnâdında kopukluk vardır. İbn Cerîr bu haberi Mâide sûresi tefsîrinin başında vermiştir. Halbuki buraya daha uygundur. Hz. Ömer'in kadını (müslüman) erkeklere harâm etmesi ancak onu maksadının zıddı ile cezâlandırmaktan ibârettir. En doğrusunu Allah bilir.

İmâm Şâfiî —Allah ona rahmet eylesin— ve onun görüşünde olanlar «Ki onlar, ırzlarını korurlar. Sâdece eşleri ve sağ ellerinin mâlik oldukları müstesnâdır.» âyetini el ile menî getirmenin harâm olduğuna delil getirirler. İmâm Şâfiî der ki : Bu iş, bu iki kısmın dışındadır. Allah Teâlâ : «Kim de bundan başkasını ararsa, işte onlar haddi aşanlardır.» buyurmuştur. Onlar İmâm Hasan İbn Arafe'nin meşhûr cüz'ünde rivâyet etmiş olduğu şu hadîse dayanırlar : Hasan İbn Arafe der ki : Bana Ali İbn Sâbit el-Cezerî... Enes İbn Mâlik'den, o da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyet eder ki şöyle buyurmuştur : Yedi sınıf insan

vardır ki, kıyâmet günü Allah Teâlâ onlara (rahmet) nazarıyla bakmaz. Onları temize çıkarmaz, onları sâlih ameller işlemiş olanlarla bir araya getirmez ve ateşe ilk defa onları koyar. Ancak tevbe edenler müstesnâdır. Kim Allah'a tevbe ederse, Allah Teâlâ onun tevbesini kabul eder. Bunlar : Eli ile istimnâ eden, livâta yapan ve yapılan, devâmlı içki içen, (Allah'dan) yardım istetinceye kadar ana-babasını döven, kendisine la'net edilinceye kadar komşularına eziyet eden ve komşusunun eşi ile zinâ edendir. Bu, garîb bir hadîs olup meçhûl olması sebebiyle isnâdında bilinmeyen bir râvî vardır. En doğrusunu Allah bilir.

Allah Teâlâ : «Ki onlar; emânetlerine ve ahidlerine rivâyet ederler.» buyurur ki, onlara bir şey emânet edildiği zaman emânete ihânet etmez, bilakis emânetleri ehline tevdî' ederler. Bir ahid veya bir anlaşma yaptıklarında buna uyarlar. Değilse Allah Rasûlü (s.a.) nün haklarında : Münâfığın alâmeti üçtür : Konuştuğu zaman yalan söyler, bir şey va'dettiğinde va'dinden döner, kendisine bir şey emânet olunduğunda ihânet eder, buyurduğu münâfıkların sıfatları onlarda yoktur.

Allah Teâlâ : «Ki onlar; namazlarını korurlar.» buyurur ki, İbn Mes'ûd'un da söylediği üzere onlar namazlarına vakitlerinde devâm eder, namazları vakitlerinde kılarlar. İbn Mes'ûd der ki : Hz. Peygamber (s.a.) e sordum ve : Ey Allah'ın elçisi, amellerin hangisi Allah'a en sevimlidir, dedim. Vaktinde kılınan namazdır, buyurdu. Sonra hangisi? diye sordum : Ana-babaya iyiliktir, buyurdu. Sonra hangisi? dedim : Allah yolunda cihâddır, buyurdu. Hadîsi Buhârî ve Müslim Sahîh'lerinde tahrîc etmişlerdir. Hadîsin Hâkim'in Müstedrek'indeki rivâyetinde : İlk vaktinde kılınan namazdır, kısmı da vardır. İbn Mes'ûd ve Mesrûk, «Ki onlar; namazlarını korurlar.» âyetinde, namaz vakitlerinin kasdedildiğini söylemişlerdir. Ebu Duhâ, Alkame İbn Kays, Saîd İbn Cübeyr ve İkrime de böyle söylemiştir. Katâde : Vakitlerine, rükû' ve secdesine riâyet ile devâmlı kılarlar, demiştir. Allah Teâlâ bu güzel sıfatları zikretmeye namazla başlamış ve namazla bitirmiştir. Bu, namazın üstünlüğüne delâlet eder. Nitekim Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : İstikâmet üzere olunuz. Ancak bunu tâm olarak yapamayacaksınız. Bilin ki amellerinizin en hayırlısı; namazdır. Mü'minden başkası abdeste itinâ göstermez. Allah Teâlâ onları bu güzel sıfatlarla ve bu güzel amellerle, bunları yerine getirmekle niteledikten sonra : «İşte onlar vâris olanlardır. Onlar ki; Firdevs'e vâris olacaklardır. Ve orada ebedî kalıcıdırlar.» buyurur. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde rivâyet edilen bir hadîste, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Allah'tan cenneti istediğiniz zaman, O'ndan Firdevs'i isteyin.

Muhakkak o, cennetin en üstünü ve cennetin ortasıdır. Cennetin nehirleri oradan kaynar ve üzeri Rahmân'ın Arş'ıdır. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ahmed İbn Sinân... Ebu Hüreyre (r.a.) den rivâyet etti ki, Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Sizden hiç kimse yoktur ki onun iki evi olmasın : Cennette bir ev ve cehennemde bir ev. Ölüp cehenneme girdiği takdîrde cennet ehli onun (cennetteki) evine vâris olurlar. İşte Allah Teâlâ'nın : «İşte onlar vâris olanlardır.» kavli budur. İbn Cüreyc'in Leys'den, onun da Mücâhid'den rivâyetinde o, «İşte onlar, vâris olanlardır.» âyeti hakkında şöye der : Hiç bir kul yoktur ki onun biri cennette, diğeri cehennemde iki evi olmasın. Mü'minin cennetteki evi binâ edilir, cehennemdeki evi ise yıkılır. Kâfire gelince; onun cennetteki evi yıkılır ve cehennemdeki evi binâ olunur. Saîd İbn Cübeyr'den de bunun bir benzeri rivâyet edilmiştir. Mü'minler, kâfirlerin (cennetteki) evlerine vâris olurlar. Zîrâ onlar Allah'a ibâdet için yaratılmışlardır. İnananlar Allah'ın üzerlerine vâcib kılmış olduğu ibâdeti yerine getirip kâfirler yaratılmış oldukları şeyi (Allah'a ibâdeti) terk ettiklerinden Allah'a itâat etmiş olmaları halinde kâfirlerin kazanacakları nasîblerini mü'minler elde ederler. Mü'minler için bundan daha da üstünü vardır ki, Müslim'in Sahîh'inde Ebu Bürde'nin babasından, onun da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyet etmiş olduğu bir hadîste şöyle buyrulur : Kıyâmet günü müslümanlardan bazı kimseler, dağlar misâli günâhlarla gelirler. Allah Teâlâ bu günâhları onlara bağışlar ve günâhları yahûdîler ile hıristiyanlar üzerine koyar. Yine Müslim'in rivâyet etmiş olduğu bu hadîsin başka bir rivâyetinde Allah Teâlâ her müsümana bir yahûdî veya bir hıristiyan verir de ona : İşte bu, senin ateşten kurtuluşundur, denilir. Ömer İbn Abdülazîz, Ebu Bürde'ye babasının bunu Allah Rasûlü (s.a.) nden rivâyet ettiğine dâir kendinden başka ilâh olmayan Allah adına üç kere yemîn ettirdi. Ebu Bürde yemîn etti. Ben derim ki : Bu âyet-i kerîme, Allah Teâlâ'nın şu âyetleri gibidir : «İşte bu cennetlere kullarımızdan Allah'a karşı gelmekten sakınanları mîrâsçı kılacağız.» (Meryem, 63), «İşte o cennet ki işlediklerinize karşılık size mîrâs kılındı.» (Zuhruf, 72). Mücâhid ve Saîd İbn Cübeyr : Cennet; rumcada Firdevs'tir, derler. Selef'ten birisi şöyle demiştir : Bahçeye, ancak içinde üzüm olduğu zaman Firdevs adı verilir. En doğrusunu Allah bilir.

İZÂHI

İnanan ve İnanmayan Cemiyet

Sorumuzu bir kere daha tekrârlıyoruz... Bizâtihî bu niteliklerin önemi nedir? Ferdlerin, toplumların ve insan cinsinin hayatında bu sıfatlar ne değer ifâde ederler?...

«Ki onlar; namazlarında huşû' içindedirler.» Namaz kılarken Allah'ın huzûrunda bulunmanın huşûu içerisindedirler. Bunu gönüllerinden hissettikleri için sükûn bulurlar ve rahatlarlar. Bu içlerindeki huşû' bütün uzuvlarına kadar yayılır. Hareket ve fiillerinde kendisini gösterir. Allah'ın huzûrunda bulunmanın vecdi içerisine dalar rûhları. Bu yüzden zihinlerindeki bütün meşgûliyetler silinir. O anda Allah'tan başkasıyla meşgûl olmazlar. Yalnız O'nu düşünürler ve O'nunla buluşmanın zevki içerisinde istiğrâka dalarlar. O mukaddes huzûrda her şey silinir gözlerinden, kendileri ve çevrelerinde bulunanlar. Artık Allah'tan başkasını görmezler. Hiç bir şey duymazlar. Yalnız O vardır. O'nun mübârek kelâmının ifâde ettiği mânâdan başkasından zevk almazlar. İç dünyaları, her türlü kirlilikten temizlenir. Üzerlerindeki bütün şâibeleri atarlar. Allah'ın celâl dolu huzûrunda iç dünyalarında O'ndan başka bir şey kalmaz... Ve işte o zaman boşluğa atılmış bir zerre, çıktığı asıl kaynakla birleşir ve şaşkın rûh gideceği yolu görür, kimsesiz gönül dostunu tanır... Ve işte o zaman Allah'la ilgisi bulunmayan herkes, her şey ve her kıymet küçülür kaybolup gider.

«Ki onlar; boş sözlerden yüz çevirirler.» Her şeyin boşundan; sözün, işin, dikkatin ve şuûrun luzûmsuz olanından vazgeçerler. Çünkü mü'min gönül; kendi meşgalesiyle doludur. Onu Allah'ın zikrinden alıkoyacak, iç ve dış dünyadaki âyetlerini düşünerek celâlini tasavvurdan uzaklaştıracak her türlü boş ve luzûmsuz şeylerden, eğlence ve oyundan uzaktır. Kâinâtta karşılaşılan her şey, her sahne insan zihnini derinliğine meşgûl eder, düşüncesini harekete geçirir, vicdânını coşturur. Ayrıca mü'min kişinin meşgûl olması gereken en mühim bir vazîfesi vardır. Akîdesi... Akîdenin mükellefiyetlerini yerine getirerek kalbini temizlemek, vicdânını arıtmak ve rûhunu tezkiye etmek... Hareketlerini akîdesine uydurmak... Îmânın gereği olan üstün ufuklara tırmanmak için sebât etmek... Ma'rûfla emir, münkerden nehiy konusundaki itikadî mükellefiyetleri yerine getirmek. Cemiyet ve ferd hayatını bozukluk ve sapıklıklardan temizlemek, akîdesini korumak ve şerefini ayaklar altına aldırmamak için gece gündüz uyanık bulunup düşmanlarına karşı cihâd etmek... Ve daha sayılmayacak kadar çok mükellefiyetler. Mü'min kişi, bunların hiç birini unutmaz. Kendisini hiç birinden muâf kabul etmez. O, ya farz-ı ayın veya farz-ı kifâye olarak bunları yapmak zorunda olduğunu bilir. İşte bütün bunlar insan enerjisini ve insan ömrünü doldurmak için yeter, artar bile. Halbuki insanın hem ömrü hem de enerjisi mahdûddur. Bunları ya bu şekilde hayatın gelişip ilerlemesi, terakkî edip yüceleşmesi için harcayacaktır. Veya luzûmsuz yere eğlence ve oyunlarla heder edip gide-

cektir. Mü'min akîdesinin emri gereğince ömrünü ve enerjisini; yapıcı, geliştirici ve ilerletici husûslara harcamak zorundadır.

Mü'minin de zaman zaman dinlenip rahatlaması doğru değildir, demek istemiyor elbette. Fakat dinlenip istirâhat etmek ayrı şey, boş şeylerle vakit geçirip gereksiz şeylerle uğraşmak başka şeydir...

«Ki onlar; zekâtlarını verirler.» Allah'a yönelip hayatın luzûmsuz şeylerinden yüz çevirdikten sonra zekâtlarını da verirler. Zekât kalbi ve malı temizler. Kalbi cimrilikten arıtır ve rûhu yüceltir. Şeytânın ileriye sürdüğü fakîrlik vesvesesinden uzaklaştırır. Allah'ın nezdindeki mükâfâta güvenmeyi te'mîn eder. Malı temizler, zekâttan arta kalan malın helâl olmasını sağlar. Helâl olup olmadığı konusunda hiç bir şüphe bırakmaz. Diğer yandan zekât, cemiyeti her türlü ahlâksızlıklardan ve bozukluklardan korur. Lüks ve israfı önler. Ferdler için sosyal sigorta olduğu gibi, toplumlar için de sosyal garanti unsurudur. Cemiyetteki âcizleri korur ve böylece cemiyette anarşi ve dağılmayı önler.

«Ki onlar; ırzlarını korurlar.» Bu; hem rûhun temizlenmesi, hem âilenin ve cemiyetin arınmasıdır. Rûhun, âilenin ve toplumun her türlü fenâlıktan korunmasıdır. Fenâlıklardan mahrem yerlerini koruyarak temizlenirler ve böylece gönülleri helâl olmayan noktalara asılmaktan korunmuş olur. Soyun, âilenin ve cemiyetin hesâbsız mahvolmasını ve şehevî duyguların patlamasını önler.

Hesâbsız olarak şehevî duygulara kapılmış olan toplumlar, mahvolup yıkılmaya mahkûm olan toplumlardır. Zîrâ şehvetin kol gezdiği bir cemiyette âile yuvasının huzûrundan, evlerin mahremiyetinden söz edilemez. Halbuki toplum yapısındaki ilk birlik; evdir. Bir yavrunun doğarak gelişme basamağında ilerlediği yegâne yuva âile yuvasıdır. Onun için âile yuvasının emniyetinin, güveninin, temizliğinin ve istikrârının korunması gerekir. Ve ancak böylece bir yavrunun emniyet içerisinde yaşayıp gelişebileceği bir yuva olabilir. Ve böyle bir havada ancak anne ile baba birbirine güvenir ve yuvanın korunmasını te'mîn edebilirler. Yuvada yetişmek üzere olan varlıkları da koruyabilirler.

Şehvetin alabildiğine yaygınlaştığı bir cemiyet, insanlık basamaklarında aşağıya doğru düşen pis bir cemiyettir. İnsanlığın yüceliğini gösteren şaşmaz ölçü, insan irâdesine hâkim olmak ve onu yenmektir. Fıtrî sâikleri düzene koyarak, temiz ve verimli bir şekilde tanzîm etmektir. Böylece yavrular geldikleri dünyadan mahcûb olarak tekrâr eski âleme dönmek istemezler. Her çocuk, o tertemiz yapısı ve fıtratıyla babasını tanır ve onu taklîde kalkar. Ve böylece her yavru anne ve babasının kim olduğunu bilir. Bir hayvan gibi çiftleşmek için ve

ilkah arzusuyla önüne gelen dişisine saldırmaz. Ve bir hayvan gibi, çıkan yavrunun nereden ve nasıl çıktığını bilmeden geçip gitmez.

Burada Kur'ân-ı Kerîm, kişilerin hayat tohumunu emânet edecekleri temiz yerleri bize gösteriyor : «Sâdece eşleri ve cariyeleri müstesnâdır. Doğrusu bunlar yerilemezler.» Eşlerin müstesnâ olması konusu tartışma götürmediği gibi, şüpheye de mahal vermez. Bilindiği gibi meşrû' bir yoldur bu. Câriyelik konusuna gelince; bu noktanın biraz açıklanması gerekir.

Bu tefsîrin ikinci cildinde kölelik meselesi konusunda oldukça geniş bilgiler vermeye çalıştık. Ve orada belirttik ki : İslâm'ın geldiği asırlarda kölelik nizâmı bütün yeryüzünde câri idi. Harp esîrlerini köleleştirmek âdeti devletler arası bir kâide idi. Bunun için çevresinde büyük bir düşman kitlesiyle karşı karşıya bulunan İslâm'ın, kendisinin karşısına madde gücüyle dikilen düşmanlarına karşı savaş verirken tek başına bu nizâmı kökten kaldırmak imkânı yoktu. Zîrâ kendisi düşmanlarından aldığı esîrleri köleleştirmeyip serbest bırakacak olsa dahi düşmanlarının kendisinden aldığı müslüman esîrleri köleleştirme ameliyesi sürüp gidecekti. Bu yüzden kölelik düzenini kökten kaldırmadı. Ancak İslâm, savaşta esîr düşenlerin dışında her türlü kölelik kaynaklarını kuruttu. Ve bütün insanlığa kölelik meselesine bir çâre bulmak ve devletler arası bir anlaşmayla bunu tanzîm etmek imkânını sağladı.

İşte bu yüzden İslâm karargâhına birtakım kadın esîrler geliyordu. Karşılıklı muâmele kuralları gereğince, onları köleleştirmek îcâbediyordu. Ve bu köle kadınların (câriyelerin), nikâhlı eşlerin seviyesine çıkmamaları gerekirdi. Bunun üzerine İslâm onları câriye olarak alıp sırf sâhiplerinin buyruğunda kalmalarını mübâh kılmıştı. Ancak herhangi bir sebeple hürriyetine kavuşanlar müstesnâ idi. Ki zâten İslâm, kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için pek çok yollar koymuştur.

Öyle sanıyoruz ki bu câriyeleri câriye edinmenin göz önünde bulundurulan bir başka sebebi de, bizzât esîr düşmüş olan kadınların fıtrî ihtiyâçlarına cevab vermektir. Böylece günümüzde köleliğin yasaklanmış ve kaldırılmış olmasına rağmen harpte esîr düşmüş kadınların karşı cinsten erkeklerle ihtilâtı sonucu ortaya çıkan cinsî ahlâksızlıkların ve anarşinin yayılması engellenmiş olmaktadır. Halbuki İslâm, cinsî anarşinin yayılmasını aslâ hoş karşılamaz. Ve böylece bir süre sonra Allah'ın izniyle onlar da hürriyetlerine kavuşuncaya kadar beşerî isteklerini tatmîn etmiş olurlar. Câriye birçok yollarla hürriyetine kavuşabilir. Meselâ efendisine bir çocuk dünyaya getirirse efendisi öldüğü zaman o çocuk dünyaya getirmiş olan câriye hürriyetini

kazanmış olur. Ayrıca efendisi kendi isteği ile veya işlediği bir kabâhatin keffâreti olarak onu âzâd edecek olursa yine hürriyetini elde etmiş olur. Câriye efendisinden belli bir meblağ karşılığı salıverilmesi konusunda bir anlaşma yaparsa ve onu efendisine verirse yine hür olur. Veya efendisi câriyenin yüzüne tokatla vuracak olursa, bunun keffâreti de câriyenin âzâd edilmesidir.

Her halükârda o günkü cemiyette savaş esîrlerini köleleştirmek geleneği muvakkat ve zarûrî bir gelenekti. Çünkü bütün dünyada savaş esirleri köleleştiriliyordu. Ve buna misliyle mukâbele etmek îcâbederdi. Binâenaleyh İslâm'ın sâdece kendisini ilgilendiren ve sosyal bir düzenlemeyi gerektiren cüz'î bir konu değildi.

«Kim de bunun ötesini isterse şüphe yok ki onlar haddi aşanlardır.» Eşinden ve câriyesinden başka bir şey isterse, bunun ötesinde hiç bir yol yoktur. Bunu isteyen kişi normal sınırı aşmış ve yasak sâhâya girmiş olur. Ne nikâh, ne de savaşla helâl kılınmamış olan mahrem noktalara tecâvüz etmiş olur. Bu durumda yasak bir sâhâda otlandığını bilen nefis bozulur, beraberinde âile yuvasını da bozar. Çünkü onun için güven kaynağı ve te'minât unsuru kalmaz. Cemiyet hayatı da bozulur, zîrâ her yandan üzerine üşüşen canavarlar onun koyduğu sınırları yıkarlar ve delik deşik ederler ki İslâm bu noktada son derece dikkatli davranır.

«Onlar ki; emânetlerine ve sözlerine riâyet ederler.» Gerek ferdler olarak gerekse toplumlar olarak verdikleri söze riâyet eder, emânetlere hiyânet etmezler.

Hem ferdin, hem de cemiyetin omuzlarına yüklenmiş olan pek çok emânet vardır. Bunun başında da fıtrat emâneti gelir. Zîrâ Allah insanoğlunun fıtratını doğru olarak yaratmıştır. Ve insanoğlunun fıtratı bir parçası olduğu kâinât kanunlarıyla son derece uyuşur. İnsanoğlunun çevresinde gördüğü bütün varlıklar, Yüce Yaratanın birliğine ve yaratıcılığına delâlet eder. Zîrâ içinden gelen bir his, ona ve çevresine hükmeden kanunların aynı kanunlar olduğunu bildirir. Ayrıca bu mevcûdâtı idâre eden kanunları seçen irâdenin tekliğini ona söyler. Mü'minler bunun için o büyük emânete riâyet ederler, kendi fıtratlarının doğru yoldan sapmasına müsâade etmezler. Böylece mü'minin fıtratı, kâinâtın Yaratıcısının varlığına ve birliğine şahâdet eden emânetlere hiyânet etmez. Geriye kalan bütün emânetler ise bu büyük emânetin ardından ve ona bağlı olarak gelişir.

İlk ahid de, fıtrattan alınmış olan ahiddir. Ki bu ahidde Allah, insan fıtratına kendi varlığını ve birliğini bildirmiştir. İşte bütün ahidler ve sözler, insan fıtratından alınmış olan bu ahde bağlı olarak ge-

lişir. Mü'minin bozduğu her ahdin şâhidi Allah'tır. Ve bunun için mü'min ahde vefâ gösterirken Allah'tan korkar ve O'ndan sakınır.

İslâm cemâatı hem umûmî mânâdaki emânetlerden sorumludur hem de Allah'a verdiği ahidden. Tabîatıyla bu ahde bağlı olarak gelişen sorumluluklar da aynı şekildedir. Âyet-i Kerîme, nassın hudûdunu geniş tutarak kısaca her emâneti her ahdi içine alacak tarzda hüküm bildiriyor. Ve mü'minlerin emânetlerine riâyet ettiklerini, sözlerini tuttuklarını bildiriyor. Şu halde nitelikler her zaman ve her yerde mü'minlerin nitelikleridir. Müslümanlar bu emânete riâyet etmedikleri, verdikleri sözleri tutmadıkları zaman, aslâ toplum hayatı doğru istikâmeti bulamaz. Bir cemiyette ortak hayat için konulacak temel kâidelere herkesin bağlanması, güvenmesi ve dayanabilmesi için ahde vefâ ve emânete riâyet prensibi zarûrîdir.

«Onlar ki; namazlarına devâm ederler...» Tembelliklerinden ötürü namazlarını geçirmezler. Hiç bir vakit onu ihmâl etmezler. Ve nasıl namaz kılmaları gerekiyorsa, onu öylece kılarlar. Vaktinde farzlarını ve sünnetlerini yerine getirerek namazlarını edâ ederler. Âdâb ve erkânını kusûrsuz olarak yerine getirirler. Namazlarını kılarken canlılık ve gönülden bir istiğrâk havası içinde kişinin vicdânını harekete geçiren bir duygu ile kılarlar. Şüphesiz ki namaz, kul ile Yaratıcı arasında bir bağdır. Ve bu bağa riâyet etmeyen, yerinde kullanmayan, hiç bir zaman insanlarla kendisi arasındaki bağlantılara da riâyet etmez. Halbuki insanın iç dünyasının sadâkatini ifâde eden gerçek bir bağdır bu. Mü'minlerin sıfatları namazla başladığı gibi namazla yine son buluyor. Ve böylece namazın, îmân yapısındaki yerinin önemine işâret edilmiş oluyor. Zîrâ namaz, ibâdetin ve Allah'a yönelişin en üstün ve mükemmel şeklidir.

İşte bu özellikler, kurtuluşa eren mü'minlerin kişiliğini belirtmektedir. Ayrıca mü'min cemiyetin ve onun yaşadığı hayat tarzının husûsiyetlerini belirtmek için kesin netîceleri bulunan özelliklerdir bunlar. Evet, insanın insanlığına yaraşan Allah'ın ona sunduğu lutuf ve ihsânlara uygun düşen, ilerlemesi gereken kemâl basamaklarında yürümesini sağlayan ideâl bir hayat için. Yüce Yaratıcı mü'minin hayvanlar gibi yaşamasını, onlar gibi yeyip, içip eğlenmesini aslâ irâde buyurmamıştır.

İnsanoğlu için takdîr edilmiş bulunan kemâl mertebesi mâdemki bu yeryüzündeki hayatta tâm olarak gerçekleşememektedir. Bunu göz önünde bulunduran Yüce Allah, hak yolda yürüyen mü'minlerin mukadder olan hedefe ulaşmalarını, orada ebediyet diyârında, sonsuzluk âleminde korkusuz, tasasız emniyet içinde hiç bitmeksizin devâm eden

istikrâr içerisinde belirtilen hedefe vâsıl olmasını irâde buyurmuştur :

«İşte onlar vâris olanların ta kendileridir.

Ki onlar firdevs cennetine vâris olacaklardır. Ve onlar bunun içinde ebediyen kalırlar.»

İşte Allah'ın mü'minlere nasîb ettiği kurtuluşun son hedefi. Bir mü'minin bundan sonra arzu edebileceği hiç bir gâye ve emel bulunmaz. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl'il-Kur'an, X, 299-305)

——— oOo ———

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ ﴿١٢﴾ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ﴿١٣﴾ ثُمَّ خَلَقْنَا
النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ
لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ﴿١٤﴾ ثُمَّ إِنَّكُم بَعْدَ ذَٰلِكَ
لَمَيِّتُونَ ﴿١٥﴾ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ ﴿١٦﴾

12 — Andolsun ki Biz, insanı çamurdan, süzme bir özden yarattık.

13 — Sonra da onu nutfe halinde sağlam bir yere yerleştirdik.

14 — Sonra nutfeyi bir kan pıhtısı haline getirdik. Derken o kan pıhtısını bir çiğnemlik et yaptık. Bir çiğnemlik et parçasını kemik olarak yarattık. Kemiklere de et giydirdik. Ve sonra onu apayrı bir yaratık yaptık. Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir.

15 — Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ki öleceksiniz.

16 — Sonra siz, kıyâmet gününde muhakkak diriltileceksiniz.

İnsanın Yaratılışı

Allah Teâlâ insanın yaratılışının başlangıcının çamurdan, süzme bir özden olduğunu haber verir. Bu, Âdem (a.s.) dir. Allah Teâlâ onu kuru bir çamurdan, cıvık bir balçıktan yaratmıştır. A'meş'in Minhâl

İbn Amr kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyetine göre; «Çamurdan süzülmüş bir özden yarattık.» âyetinde, suyun safı, hâlisi kasdedilmektedir. Mücâhid âyetteki (سُلَالَة) kelimesini; Âdem (a.s.) in menîsinden, olarak açıklamıştır. İbn Cerîr der ki : Âdem'e çamur adının verilmesi, ancak onun çamurdan yaratılmış olması sebebiyledir. Katâde şöyle diyor : Âdem çamurdan çekilip sıyrılındı. Bu, anlam itibârıyla daha açık ve âyetin akışına en yakın olanıdır. Muhakkak ki Âdem (a.s.), yapışkan bir çamurdan yaratılmıştır ki o kuru bir çamur, cıvık bir balçıktandır. Böylece o topraktan yaratılmıştır. Nitekim Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur : «Sizi topraktan yaratmış olması O'nun âyetlerindendir. Sonra siz hemen (yeryüzüne) yayılıp bir (er) insan oldunuz.» (Rûm, 20). İmâm Ahmed der ki : Bize Yahyâ İbn Saîd... Ebu Mûsâ'dan, o da Hz. Peygamber (s.a.) den rivâyet ediyor ki şöyle buyurmuştur : Muhakkak Allah, Âdem'i bütün yeryüzünden avuçladığı bir avuç (topraktan) yaratmıştır. Âdemoğulları yeryüzünden (alınmış oldukları toprağa) göre doğarlar. Onlardan kırmızı, siyah, beyâz ve bunlar arasında olanlar, pis (çirkin) ve temiz, bunlar arasında olanlar (yeryüzünden alınmış oldukları topraklara göre) doğarlar. Hadîsi Ebu Dâvûd ve Tirmizî muhtelif kanallardan olmak üzere Avf el-A'râbî'den yukardakine benzer şekilde rivâyet etmişlerdir ki, Tirmizî hadîsin hasen, sahîh olduğunu söyler. «Sonra da onu nutfe halinde sağlam bir yere yerleştirdik.» âyetindeki zamîr, bütün insan cinsine döner. Nitekim şu âyetlerde de böyledir : «İnsanı yaratmaya da çamurdan başlamıştır. Sonra onun soyunun bayağı, zayıf bir suyun özünden (nutfeden) yapmıştır.» (Secde, 7-8), «Sizi bayağı bir sudan Biz yaratmadık mı? Onu sağlam bir yere yerleştirdik —ki rahim bunun için hazırlanmıştır.— Belli bir süreye kadar buna gücümüz yeter. Bunu Biz takdîr ettik, ne güzel takdîr edenleriz Biz.» (Mürselât, 20-23). Yani biz onun için bilinen bir süre, muayyen bir ecel takdîr buyurmuşuzdur. Sonunda kuvvetlenir, bir halden başka bir hale, bir sıfatdan başka bir sıfata dönüşür. Bu sebepledir ki burada : «Sonra da nutfeyi bir kan pıhtısı haline getirdik.» buyurmuştur. Nutfe; erkeğin sulbünden —ki erkeğin sulbü sırtıdır— ve kadının göğsünden —boyun kemiği ile memeleri arasındaki göğüs kemikleridir— tazyikle çıkan sudur. İşte bu nutfe, uzun bir sülük şeklindeki kırmızı bir kan pıhtısı haline gelir. Allah Teâlâ : «Derken o kan pıhtısını bir çiğnemlik et yaptık.» buyurur ki o, şekli ve hatları olmayan bir et parçası gibidir. «Bir çiğnemlik et parçasını kemik olarak yarattık. Kemiklere de et giydirdik.» Ona kemikleri, sinirleri ve damarları ile baş, el ve ayak sâhibi bir şekil verdik. Başkaları âyetteki «kemikler» anlamındaki (عِظَامًا) kelimesini tekil olarak okumuşlardır. İbn Abbâs bu-

nun bel kemiği (omurga) olduğunu söyler. Ebu ez-Zinâd kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyet edilen sahîh bir hadîste Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Ucbü Zeneb dışındaki Âdemoğlunun bütün cesedi çürüyecektir. Âdemoğlu ondan yaratılmıştır ve kıyâmet günü yaratılışı ondan terkîb olunup birleştirilecektir.

«Kemiklere de et giydirdik.» Bunların üzerine onu gizleyecek, güçlendirecek ve kuvvetlendirecek et koyduk. «Ve sonra onu apayrı bir yaratık yaptık.» Sonra ona rûh üfürdük, hareketlendi, kulak, göz, idrâk, hareket ve deprenme sâhibi bambaşka bir yaratık oldu. «Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir.» İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ali İbn Hüseyn... Ali İbn Ebu Tâlib (r.a.) den rivâyet ediyor ki o, şöyle demiştir : Nutfenin dört ayı tamâmlandığında ona bir melek gönderilir de, ona üç karanlık içindeyken rûhu üfürür. İşte Allah Teâlâ'nın : «Ve sonra onu apayrı bir yaratık yaptık.» kavli budur ki, ona rûh üfürülmesi kasdedilmektedir. Ebu Saîd el-Hudrî'den rivâyete göre; bu, rûh üfürülmesidir. İbn Abbâs da burada rûhun kasdedildiğini söyler. Mücâhid, İkrime, Şa'bî, Hasan, Ebu Âliye, Dahhâk, Rebî' İbn Enes, Süddî ve İbn Zeyd de böyle söylemiş olup, İbn Cerîr bu açıklamayı tercîh etmiştir. Avfî'nin İbn Abbâs'tan rivâyetinde ise, burada onun çocuk olarak doğuşuna kadar bir halden başka bir hale naklolunması kasdedilmektedir. Sonra yetişip küçük çocuk olur, sonra rüşde erer, sonra genç, sonra yetişkin, sonra ihtiyar ve sonra da pîr-i fânî olur. Katâde ve Dahhâk'tan da bu görüşün benzeri rivâyet edilmiş olup, yukardakine zıd değildir. Zîrâ bütün bu durumlar ve bu durumlar arasında onun naklolunması ancak rûh üfürmesinin başlangıcından itibâren başlar. En doğrusunu Allah bilir.

İmâm Ahmed Müsned'inde der ki : Bize Ebu Muâviye... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet eder ki, onlara sâdık ve masdûk olan Allah Rasûlü (s.a.) şöyle haber vermiş : Muhakkak sizden birinin annesi karnında yaradılışı kırk günde toplanır. Sonra aynı sürede bir kan pıhtısı, sonra aynı sürede bir çiğnem et olur. Sonra ona melek gönderilir de, ona rûhu üfürür. Meleğe şu dört kelime emrolunur : Rızkı, ecelî, ameli ve mutlu mu yoksa mutsuz mu olduğu. Kendinden başka ilâh olmayana yemîn ederim ki; muhakkak sizden biri cennet ehlinin amelini işler de, cennet ile onun arasında ancak bir kulaç kalır. İşte o zaman (hakkında yazılmış olan) kitâb ona üstün gelir de, onun amelleri cehennem ehlinin amelleri ile tamâmlanır ve cehenneme girer. Muhakkak sizden biri cehennem ile arasında ancak bir kulaç kalıncaya kadar cehennem ehlinin amellerini işler de, kitab onu geçer ve ameli cennet ehlinin ameli ile biter ve cennete girer. Hadîsi Buhârî

ve Müslim, Süleymân İbn Mihrân el-A'meş kanalıyla tahrîc etmişlerdir.

İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Ahmed İbn Sinân... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyet eder ki o, şöyle demiştir : Muhakkak nutfe rahime düştüğü zaman her bir kıl ve tırnağa uçar. Oralarda kırk gün kalır. Sonra rahime iner ve bir kan pıhtısı olur. Yine İmâm Ahmed der ki : Bize Hüseyn İbn Hasan'ın... Abdullah İbn Mes'ûd'dan rivâyetine göre; o, şöyle anlatmıştır : Allah Rasûlü (s.a.) ashâbı ile konuşurken bir yahûdî ona uğradı. Kureyş : Ey yahûdî, muhakkak şu, kendinin peygamber olduğunu sanıyor, dediler. Yahûdî : Ben ona öyle bir şey soracağım ki, onu ancak bir peygamber bilebilir, dedi, Allah Rasûlü (s.a.) ne geldi, oturdu ve şöyle dedi : Ey Muhammed, insan neden yaratılır? Allah Rasûlü (s.a.) : Ey yahûdî, yaratılan herkes erkeğin nutfesi ile kadının nutfesinden yaratılır. Erkeğin nutfesi kalın bir nutfe olup kemikler ve sinirler ondandır. Kadının nutfesi ise ince bir nutfe olup et ve kan ondandır, buyurdu. Yahûdî kalkıp : Senden öncekiler de böyle söylerdi, dedi. İmâm Ahmed der ki : Bize Süfyân'ın... Huzeyfe İbn Üseyd (Esîd) el-Ğıfârî'den rivâyetinde o, Allah Rasûlü (s.a.) nü şöyle buyururken işitmiş : Nutfe rahimde kırk gece kaldıktan sonra melek onun yanına girer ve : Rabbım, nedir? Mutlu mu yoksa mutsuz mu? Erkek mi, dişi mi? der. Allah Teâlâ buyurur ve o iki melek yazarlar. Nedir? Erkek mi yoksa dişi mi? derler, Allah Teâlâ buyurur onlar yazarlar. Onun ameli, eseri, (uğrayacağı) musîbeti ve rızkı yazılır, sonra sayfa dürülüp kapatılır. Ondakilere hiç bir şey eklenmez ve hiç bir şey eksiltilmez. Hadîsi Müslim Sahîh'inde Süfyân İbn Uyeyne'den, o da Amr İbn Dînâr'dan yukardakine benzer şekilde rivâyet etmiştir. Başka kanallardan olmak üzere de Ebu Tufeyl Âmir İbn Vesîle'den, o da Huzeyfe İbn Esîd Ebu Serîha el-Ğıfârî'den yukardakine benzer şekilde rivâyet edilmiştir. En doğrusunu Allah bilir. Hâfız Ebu Bekr el-Bezzâr der ki : Bize Ahmed İbn Abde'nin... Enes'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur :

وَكَّلَ اللهُ بِالرَّحِمِ مَلَكاً فَيَقُولُ اَىْ رَبِّ نُطْفَةٌ اَىْ رَبِّ عَلَقَةٌ اَىْ رَبِّ مُضْغَةٌ فَاِذَا اَرَادَ اللهُ اَنْ يَقْضِىَ خَلْقَهَا قَالَ اَىْ رَبِّ ذَكَرٌ اَمْ اُنْثَى اَشَقِىٌّ اَمْ سَعِيدٌ فَمَا الرِّزْقُ فَمَا الْاَجَلُ فَيُكْتَبُ كَذٰلِكَ فِى بَطْنِ اُمِّهِ

Muhakkak Allah rahime bir melek görevlendirir de : Ey Rabbım, nutfedir, ey Rabbım, bir kan pıhtısıdır, ey Rabbım, bir çiğnen ettir, der. Allah Teâlâ onu yaratmayı takdîr eylediği, istediği zaman melek :

Ey Rabbım erkek mi, yoksa dişi mi? Mutsuz mu yoksa mutlu mu? Rızkı ve eceli nedir? diye sorar ve böylece annesinin karnında (bunlar) yazılır. Hadîsi Buhârî ve Müslim Sahîh'lerinde Hammâd İbn Zeyd kanalıyla tahrîc etmişlerdir.

Allah Teâlâ : «Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir.» buyurur. Allah Teâlâ bu nutfeyi bir halden başka bir hale, bir şekilden başka bir şekile çevirip yaradılışı mükemmel, düzgün bir insan haline gelinceye kadar ki yaratmasında kudreti ve lutfunu zikrettikten sonra : «Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir.» buyurmuştur. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Yûnus İbn Habîb'in... Enes'den rivâyetinde Ömer İbn Hattâb (r.a.) şöyle demiştir : Dört yerde ben Rabbıma, Rabbım da bana muvâfakat etti. «Andolsun ki Biz, insanı çamurdan, süzme bir özden yarattık.» âyeti nâzil oldu da, ben : «Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir.» dedim ve «Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir.» âyeti nâzil oldu. Yine İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Zeyd İbn Sâbit el-Ansârî'den rivâyetinde o, şöyle anlatmış : Allah Rasûlü (s.a.) bana «Ve sonra onu apayrı bir yaratık yaptık.» kısmına gelinceye kadar «Andolsun ki Biz, insanı çamurdan, süzme bir özden yarattık.» âyetini yazdırdı. Muâz : «Yaratanların en güzeli olan Allahı'n şânı ne yücedir.» dedi. Allah Rasûlü (s.a.) güldü. Muâz ona : Ey Allah'ın elçisi, niçin güldün? diye sordu da : «Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir.» ile âyet bitirildi, buyurdu. Hadîsin isnâdında bulunan Yezîd el-Cu'fî gerçekten zayıf bir râvîdir. Onun haberinde şiddetli bir münkerlik vardır. Zîrâ bu sûre, Mekke'de nâzil olmuştur. Zeyd İbn Sâbit ise sâdece Medîne'de vahiy yazmıştır. Muâz İbn Cebel'in İslâm'a girmesi de aynı şekilde Medîne'de olmuştur. En doğrusunu Allah bilir.

«Sonra siz, bunun arkasından (yani yoktan olan bu yaratılıştan sonra) hiç şüphesiz ki öleceksiniz. Sonra siz, kıyâmet gününde (âhiret diriltilmesi ile) muhakkak diriltileceksiniz..» «İşte Allah yeni bir âhiret hayatını da tekrâr yaratacaktır.» (Ankebût, 20). Burada âhiret günü, rûhların ve cesedlerin kalkması, diriltilmesi kasdedilmektedir. Bütün yaratıklar hesâba çekilecek, her amel sâhibi amelinin karşılığını tâm olarak alacaktır. Ameli hayır ise bulacağı hayır, ameli şer ise bulacağı da şerdir, kötülüktür.

İZÂHI

İnsanın, yaratılış devreleri bakımından dokuz merhaleden geçtiği bilinmektedir.

Birinci Merhale : «Biz insanı çamurdan, süzme bir özden yarattık.» âyetinde ifâde edilmektedir. Bu âyette geçen (سلالة) kelimesi; hulâsa ve süzme, mânâsına gelmektedir. Müfessirler burada geçen «insan» kelimesi ile kimin kasdedildiğinde ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbâs, İkrime, Katâde ve Mukâtil (r.a.) e göre, bu âyette geçen insan, Âdem (a.s.) dir. Çünkü Âdem (a.s.) çamurdan süzülmüş, onun nesli olan daha sonraki insanlar ise hakîr bir sudan yaratmıştır. Sonra biz âyetteki insan kelimesinden kinâye yoluyla Âdemoğlu mânâsına gelen «insanı» kasdediyoruz ki, bu mânâda «insan» kelimesi hem Âdem'i hem de onun nesli olan diğer insanları kapsamaktadır. Diğer bir kısım müfessirlere göre; bu âyette geçen insan, Âdem (a.s.) in neslidir. Yine bu âyette geçen (طين) çamur kelimesi ise Âdem (a.s.) in ismidir. Bu görüşe göre buradaki (سلالة) kelimesi; insanın bedenine dağılmış olan çamurdan doğma parçacıklardır. Bu parçacıklar birleşerek menî torbalarına geldikleri zaman menî olurlar. Bu tefsîr «insanı yaratmaya çamurdan başladı. Sonra onun neslini bir özden, hakîr bir sudan yaptı.» (Secde, 7) âyetine de uygun düşmektedir. İnsanın çamurdan bir süzmeden yaratıldığını şöyle açıklamak da mümkündür. İnsan menîden doğmaktadır. Menî ise sindirim zincirinin dördüncü basamağından sonra vücûdda kalan yararlı maddelerden doğmaktadır. Bu maddelerin besinlerden doğduğunu, besinlerin ise hayvânî ve nebâtî olduğunu, hayvânî besinlerin de nebâtî besinlerden doğduğunu bilmekteyiz. Bu bitkilerin de, toprak ve suyun özünden meydana geldiğini hatırlarsak, insanın gerçekte çamurdan, süzme bir özden doğduğunu daha iyi anlarız. Sonra bu süzme, çeşitli yaratılış merhalelerinden geçerek menî olur. Bu te'vîl âyetin lafzına uygun olduğu gibi, herhangi bir zorlamayı da gerektirmemektedir.

İkinci Merhale : «Sonra da onu nutfe halinde sağlam bir yere yerleştirdik.» âyetinde ifâde edilen merhaledir. İnsanın yaratılışının baştan buraya kadar geçen seyrini önce çamur, sonra babaların belinde menîler olmak, buradan cimâ' yoluyla ana rahmine atılmak ve buranın onun için sağlam bir karâr yeri olması şeklinde sıralayabiliriz.

Üçüncü Merhale : «Sonra nutfeyi bir kan pıhtısı haline getirdik.» Yani nutfeyi nutfe özelliklerinden alâka özelliklerine sâhip bir şekle getirdik, âyetinde görülmektedir. Alâka, donmuş kan (pıhtılaşmış görünümü kazanmış kan) anlamınadır.

Dördüncü Merhale : «Derken kan pıhtısını bir çiğnemlik et yaptık.» âyetinde zikredilen merhaledir. Bu âyetlerde dikkati çeken bir husûs, bir halden bir başka hale çevirme işinin yaratma ile ifâde edilmiş olmasıdır. Bunun sebebi; Allah Teâlâ'nın, insanın yaratılışının

bu ilk merhalelerinde onun bazı hallerini kaldırıp yerine başka haller koyması, yeni parçalar yaratmış gibi olmasıdır.

Beşinci Merhale : «Bir çiğnemlik et parçasını kemik olarak yarattık.» Yani «kemikli hale getirdik» âyetinde ifâde edilmektedir. İbn Âmir bu âyette geçen (عظاماً) kelimesini, (عظما) şeklinde tekil olarak okumuştur. Fakat böyle okuma halinde bile bu kelimenin mânâsı, yine çoğul (عظاما) şeklindedir.

Altıncı Merhale : «Kemiklere de et giydirdik.» âyetinde ifâde ediliyor. Burada «giydirdik» denmesinin sebebi, etin kemiği örtmesidir, onun için Cenâb-ı Allah eti, kemikler için bir elbise gibi yapmıştır.

Yedinci Merhale : «Ve sonra onu apayrı bir yaratık yaptık.» âyetinde ifâde edilmektedir. Yani daha önceki durumlarından farklı bir yaratık yaptık. Bu farklılıkları şöyle sıralamak mümkündür : İnsan artık bu merhaleden itibâren daha önce cansız iken canlı, konuşmaz iken konuşan, duymaz iken duyan, görmez iken gören bir yaratık olmuş; içine, dışına, hattâ her bir organı ve parçasına kimsenin tavsîf edemeyeceği, açıklayamayacağı harikulâdelikler konmuştur. Avfî'nin İbn Abbâs (r.a.) tan rivâyet ettiğine göre bu merhale; Allah Teâlâ'nın insanı, doğduktan sonra bebekliğinden gençliğinin doruğuna kadar geçen zaman içinde onu geçireceği değişiklikler içinde ilerletmesi, ölünceye kadar onda akıl ve anlamayı yaratmasıdır. «Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ki öleceksiniz.» âyeti bu görüşe delil olarak gösterilmektedir. Bu mânâ, ayrıca İbn Ömer (r.a.) den de rivâyet edilmektedir. Âyetin burasında (انشأناه) «yaptık» denmiştir. Çünkü bu merhalede insana, rûh verilmektedir. İnsanı yaratmanın tamâmlanması ise, rûhun yaratılmasıyla olur. Ayrıca âlimler bu âyetin, insanın bedenden değil sâdece rûhtan ibâret olduğunu ileri süren Nazzâm'ın görüşünün doğru olmadığına delâlet ettiğini söylemektedirler. Zîrâ Allah Teâlâ, insanın bu sıfatlardan mürekkeb bir varlık olduğunu beyân buyurmaktadır. Ayrıca bu âyet, insanın bölünmez bir şey, bir cisim olduğunu iddiâ eden filozofların görüşlerinin de yanlış olduğuna delâlet etmektedir.

Âyetin, «Allah'ın şânı ne yücedir.» cümlesinde geçen (تبارك) fiilinin kökünde, genişlemek ve artmak anlamı vardır. Bir şey artınca ve uzayıp genişleyince yükselir. Âyetin bu bölümünün mânâsı : Bereket ve hayırların hepsi Allah Teâlâ'dandır, şeklinde de olabilir. (تبارك) fiilinin kökünün sebât mânâsına gelen (البروك) kelimesinden alınma olduğunu, âyetin mânâsının : Bekâ, devâm ve bereketlerin tümü Allah Teâlâ'dandır. O ta'zîm ve övgüye lâyıktır, tarzında

olduğunu söyleyenler de vardır. «Yaratanların en güzeli» tamlaması ise, takdîr etmek bakımından takdîr edenlerin en güzeli mânâsınadır. Burada birkaç mes'ele vardır :

Birinci mes'ele : Mu'tezile : «Yaratanların en güzeli olan Allah» kavlinin, insanın da, kendi fiilini yarattığını gösterdiğini söylemektedirler. Onlara göre; insanlar içinde hükmeden ve acıyan birileri olmasaydı, «hükmedenlerin en hâkimi», «merhametlilerin en merhametlisi» gibi bir ifâde de doğru olmazdı. Lügatta yaratma ise; fâili tarafından, bilinerek yapılan her türlü fiile denir. İnsanlar da bazan bu tarzda iş yaparlar. Bu âyet insanın da yaratabileceğini gösterir, diyen Kâ'bî; insan için herhangi bir kayıd koymaksızın, «yaratıcı» denemeyeceğini, nitekim ona «rabb» da denemeyeceğini fakat meselâ «ev sâhibi» anlamına gelmek üzere evin rabbı denebileceğini söylemektedir. Burada Hz. Îsâ (a.s.) için bu kelimenin kullanılmış olduğunu bir karşı delil olarak zikretmek de mümkün değildir. Cenâb-ı Allah'ın Hz. Îsâ (a.s.) dan «o, çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratıyordu,» şeklinde haber vermesi bir karşı delil olamaz. Mu'tezile'nin ileri sürdüğü bu görüşe iki türlü cevab verebiliriz : 1) Âyetin zâhirî mânâsı, Allah Teâlâ'nın yaratanların en güzeli olmasını gerektirir. Cemî' olan «yaratanlar» lafzını özellikle Hz. Îsâ (a.s.) ya hamletmek doğru olmaz. 2) Eğer Hz. Îsâ (a.s.) nın yaratma sıfatıyla nitelenmesi doğru olursa bu, diğer tüm ressâm ve heykeltraşların da bu sıfatla vasıflanmasının doğru olmasını gerektirir. Bize göre bu âyet «Allah her şeyin yaratıcısıdır.» (Zümer, 62) âyetiyle çelişmektedir. Hal böyle olunca âyette geçen «Yaratanların en güzeli» ibâresini; «sizin inanç ve zannınıza göre yaratanların en güzeli» tarzında anlamak gerekir. «Bu, O'na göre pek kolaydır.» (Rûm, 27) âyetinde de «sizin zannınız ve inancınıza göre...» mânâsı olduğu gibi. İkinci cevab : Yaratan demek, takdîr eden demektir. Çünkü yaratmak, takdîr etmek mânâsına da gelir. Bu durumda âyet, Allah Teâlâ'nın takdîr edenlerin en güzeli olduğuna delâlet eder. Ama takdîr etmede bir zann mânâsı da vardır ki, böyle bir mânâ O'nun için muhâldir. Binâenaleyh bu âyet müteşâbih âyetlerden biridir. Üçüncü cevab : Âyet insanın da mukaddir olma mânâsında yaratıcı olacağına delâlet ediyorsa da, buradaki yaratıcılık yoktan var edici olma mânâsına değildir.

İkinci Mes'ele : Mu'tezile bu âyetin, Allah Teâlâ'nın yarattığı her şeyin güzel, hikmetli ve iyi olduğuna delâlet ettiğini, aksi takdîrde kendisi için «yaratanların en güzeli» denemeyeceğini ileri sürerek, Cenâb-ı Allah'ın küfür ve günâhı yaratmaması gerektiğini, dolayısıyla bu fiilleri kulun kendisinin yarattığını iddiâ etmektedirler. Cevab : Bazı âlimler güzelliği; bir şeyi yaparken onu sağlam ve muhkem yap-

ma, mânâsına almışlardır. Şâyet bu kelimeyi, bu âlimler gibi anlayacak olursak Allah (c.c.) ın her bir şeyi yaratması güzel olur. Çünkü O'nun üstünde herhangi bir şeyi yapmasına mâni olacak hiç bir emir ve yasak yoktur.

Üçüncü Mes'ele : Kelbî'nin İbn Abbâs (r.a.) tan rivâyet ettiğine göre; Abdullah İbn Sa'd İbn Ebî Serh, Hz. Peygamber (s.a.) in emriyle bu âyetleri yazmakta iken, «Apayrı bir yaratık» kelimelerine gelince buna hayret ederek : «Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir.» demiş. Bunu duyan Rasûlullah (s.a.) : Yaz, buyurmuş; çünkü bu âyet öyle nâzil olmuştur. Bunun üzerine Abdullah şüpheye düşmüş ve : Eğer Muhammed söylediği sözlerinde doğru söylüyorsa, ona vahiy geldiği gibi bana da geliyor. Yok eğer yalan söylüyorsa, zâten onun dininde bir hayır olmaz, demiş ve Mekke'ye kaçmıştır. Bir rivâyete göre müşrik olarak ölmüş, bir başka rivâyete göre de Mekke fethi günü müslüman olmuştur. Ayrıca Saîd İbn Cübeyr'in İbn Abbâs (r.a.) tan rivâyetine göre bu âyet nâzil olduğu zaman Hz. Ömer (r.a.) : «Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir.» demiş. Bunu duyan Hz. Peygamber (s.a.) : Öyle nâzil oldu ya Ömer, buyurmuştur. Daha sonraları Hz. Ömer (r.a.) şöyle dermiş : Dört mes'elede Rabbım bana muvâfakat etti : Makâm-ı İbrâhîm'in arkasında namaz kılmak, kadınların örtünmesi, kadınlara : Ya vaz geçersiniz veya Allah ona sizden daha hayırlısını verir, dediğim zaman «Ola ki, o sizi boşarsa O'nun Rabbı O'na sizin yerinize sizden daha hayırlı zevceler verir.» (Tahrîm, 5) âyetini indirmesi ve ben «Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir.» dediğim zaman, Hz. Peygamber (s.a.) in : Böyle nâzil oldu, ya Ömer, buyurması. Bazı ma'rifet ehli zevât; bu âyet Hz. Ömer (r.a.) in saâdetine, Abdullah'ın ise şekâvetine sebep olmuştur, derler. Nitekim Cenâb-ı Allah «Allah onunla bir çocuğunu sapıtır, bir çoğunu da hidâyete erdirir.» (Bakara, 26) buyurmaktadır. Burada akla şöyle bir soru da gelebilir : Bütün bu rivâyetler, insanın bazan Kur'an'ın nazmına benzer bir şey konuşabildiğini gösterir. Bu hal, Abdullah'ın da şüpheye düştüğü gibi Kur'an'ın mucize olmasına gölge düşürmez mi? Cevab : Böyle kendisiyle i'câz meydana gelmeyecek kadar bir ibârenin söylenmesi, Kur'ân'ın mucize olmasına bir halel getirmez. Ve dolayısıyla burada Abdullah'ın şüphesine de bir mahal yoktur.

Sekizinci Merhale : «Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ki öleceksiniz.» âyeti ile ifâde edilmektedir. İbn Ebî Able ve İbn Muhaysın (لميتون) kelimesini (لما ئتون) şeklinde okumuşlardır. İki kelime arasındaki fark (ميت) kelimesinde bir süreklilik (مائت) kelime-

sinde ise sonradan meydana gelme anlamı bulunmaktadır.

Dokuzuncu Merhale : «Sonra siz, kıyâmet gününde muhakkak diriltileceksiniz.» âyetiyle anlatılmaktadır. Burada da Allah Teâlâ'nın, hayatı yok etmek demek olan ölümü ve yok ettiği şeyi tekrâr var etmesini, yaratma ve yoktan var etmeye taalluk eden büyük bir kudretin delili olarak gösterdiğini müşâhede ediyoruz. Burada akla birkaç suâl gelebilir :

Birinci Suâl : Ölümün hikmeti nedir? Şâyet Allah Teâlâ âhiret nimetlerini dünya nimetlerinin hemen peşinden, arada bir kesinti olmadan verseydi, bu nimetler daha değerli olmaz mıydı? Cevab : Bu durumda mükellef için bir mefsedet söz konusu olur. Çünkü bir insanın yaptığı tâatlarda elde edeceği sevâb ona hemen verilecek olsa, artık o tâatı Allah için değil de menfaat için yapmaya başlar. Meselâ namaz kılan ve oruç tutan bir kimseye; bunları yaparsan seni derhâl cennete koyarız, dense, bu adam artık bu ibâdetleri cennet için yapmaya başlar. İşte bunun için Allah Teâlâ bu nimeti sonraya bırakmıştır. İnsanın öldükten sonra tekrâr hayata döndürülmesi bir menfaat elde etmesi için değil O'na itâat ederek kullukta bulunması içindir.

İkinci Suâl : Bu âyet kabir azâbının olmadığını gösterir. Çünkü «Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ki öleceksiniz. Sonra siz, kıyâmet gününde muhakkak diriltileceksiniz.» buyuruluyor ve ikisi arasında kabirdeki bir diriltilme ve öldürülmeden söz edilmiyor. Cevab : 1) İki hayatı zikretmek, üçüncüsü yoktur mânâsına gelmez. 2) Bu âyette yaratma, öldürme ve tekrâr diriltme gibi üç fiil zikredilmiş, kabir hayatına temâs edilmemiştir. Çünkü kabir hayatı bu üç neviden tekrâr hayata iâde etmeye girmektedir.

Allah (c.c.) ın varlığına ikinci nevi istidlâl, göklerin yaratılmasıyla yapılmaktadır. «Andolsun ki Biz, sizin üstünüzde yedi yol yarattık. Biz yaratmadan gâfiller değiliz.» (Mü'minûn, 17) buyurulmaktadır.

Bu âyette geçen «yedi yol» yedi gök mânâsınadır. Yol denmesinin sebebi, göklerin de birbiri üstünde olmasıdır. Halîl, Zeccâc ve Ferrâ bu görüştedirler. Ali İbn Îsâ ise; «yedi yol» denmesinin sebebi bu göklerin inme, çıkma ve uçma gibi meselelerde meleklerin yolları oldukları içindir, diyor. Bir başka grup ise bu göklere yollar denmesini, onların yıldızların yörüngelerindeki yolları olmalarına hamlediyor. Bu göklerin yaratılmasının bizim için bir nimet olmasına gelince; Allah Teâlâ oradan yağmurlar indirmek sûretiyle gökleri bizim rızık kapımız yapmış, onları melekler için barınak kılmıştır. Oralar mükâfât yeri, peygamberlerin gönderilmesi ve vahiy inmesinin yeridir.

«Biz yaratmadan gâfiller değiliz.» âyetine gelince; bunun birkaç

mânâsı vardır : 1) Biz gâfiller değiliz, aksine yedi semânın yaratıkların üstüne düşüp helâk etmesinden onları koruruz, demektir. Süfyân İbn Uyeyne'nin görüşü olan bu mânâ, «Allah yer ve gökleri düşmemeleri için tutar.» (Fâtır, 41) âyetine uymaktadır. 2) Biz gökleri onların üstünde yarattık ki, oradan rızık ve bereketlerimizi onların üzerine indirelim. Bu açıklama da Hasan'dan nakledilmektedir. 3) Biz bu eşyâyı yarattık. Bizim bunları yaratmamız kudretimizin kemâlini gösterir. Cenâb-ı Allah bundan sonra «Biz yaratmadan gâfiller değiliz.» buyurarak, onların amel, söz ve kalblerini bilmekten gâfil olmadığını, böylece ilminin kemâlini açıklamaktadır. 4) Biz gökleri yaratmadan gâfil değiliz. Aksine bulunmasını istediğimiz ölçünün dışına çıkmaması için onları korumaktayız. Bu mânâ «Sen Allah'ın yaratmasında bir uygunsuzluk göremezsin.» (Mülk, 3) âyetinin mânâsına benzemektedir.

Şunu bilmelidir ki, bu âyet birçok mes'eleye delâlet ediyor :

1) Bir yaratıcının varlığına delâlet ediyor. Çünkü bu cisimlerin bir halden ona zıd bir başka hale birincide kalması mümkün iken geçmesi bir değiştiriciyi ve döndürücüyü gerektirir. 2) Bu âyet tabîatın kendi kendine oluştuğu düşüncesinin fâsid olduğunu gösterir. Çünkü yukarıda geçen sıfatlardan biri tabîat ile oluşsaydı, devâmlı olması ve değişmemesi gerekirdi. O sıfat, tabîat değiştiği için değişiyor gibi bir görüş ileri sürülecek olursa, bu takdîrde tabîatın da bir yaratıcıya ihtiyâcı olur. 3) Âyet-i kerîme bu kâinâtın idâre edicisinin, kudret ve ilim sâhibi olduğunu gösterir. Çünkü âciz ve câhil olan bir varlıktan bu hârika işler meydana gelemez. 4) Allah (c.c.) ın bütün bilinenleri bildiğine, tüm mümkinâta kâdir olduğuna delâlet eder. 5) Âyette açıkça belirtildiği üzere haşr ve neşr'in mümkün olduğuna delâlet eder. Ayrıca bu kâinâtı yaratan bütün mümkinâta kâdir, bütün ma'lûmâtı bilen olduğuna göre; o parçaları daha önceki haline uygun olarak tekrâr diriltmeye, o terkîbi yenilemeye de kâdir olur. 6) Allah'ı bilmek; bir delile dayanmalı, taklîdî olmamalıdır. Hal böyle olmasa, âyette serdedilen bütün bu deliller faydasız olmuş olur.

Üçüncü nevi istidlâl, yağmurların yağması ve bitkiler üzerindeki te'sîrleri ile Allah'ın varlığına istidlâl etmektir.

Bu konuda «Gökten belli miktarda su indirdik ve onu yerde durdurduk. Şüphesiz Biz, onu gidermeye de kâdiriz. Onunla sizin için hurmalıklardan, üzümlüklerden nice bağlar ve bahçeler yaptık ki içlerinde sizin için birçok yemişler vardır. Onlardan yersiniz. Tûr-u Sînâ'da yetişen, yiyenlere yağ ve katık veren bir ağaç da var ettik.» (Mü'minûn, 18-20) âyetlerini gösterebiliriz.

Şunu ifâde edelim ki, su başlı başına bir nimet olmakla birlikte

ayrıca birçok nimetlerin meydana gelmesine sebep olmaktadır. Bunun için olacak ki, Allah Teâlâ önce suyu, sonra da onun sebebiyle meydana gelen diğer nimetleri zikretmiştir.

«Gökten belli bir miktarda su indirdik.» cümlesinin tefsîrinde ihtilâflar vardır. Müfessirlerin çoğu «semâ» lafzına dayanarak, gerçekte Allah Tâlâ'nın suyu gökten indirdiğini söylemekte, «sizin ve size va'dedilenin rızkı semâdadır.» (Zâriyât, 22) âyetinin bu görüşü te'yîd ettiğini söylemektedirler. Bazı müfessirlere göre ise burada geçen «semâ» lafzından maksad bulutlardır. Çünkü semâya yüksek olduğu için semâ dendiği gibi, bulutlara da yüksekte bulunduğu için semâ denmiştir. Cenâb-ı Allah yerin içindeki suları denizlere, oradan da semâya çıkarır. Böylece su, sâf ve tatlı hale getirilmiş olur. Sonra o su zerreleri birleşir yağmur taneleri haline gelir ve Allah Teâlâ onları ihtiyâç miktarında dünyaya gönderir. Şâyet bu işlem olmasaydı, ne yer altında dağınık halde bulunan sulardan ve ne de tuzlu olan deniz sularından faydalanmak mümkün olmazdı. Ayrıca denizlerin sularını denizler çok derin olduğu için yeryüzündeki arâzîler üzerinde akıtmak da imkânsızdır. Fakat şunu da ifâde etmeliyiz ki, bu delillere ancak Fâil-i Muhtâr olan Allah'ı inkâr edenler ihtiyâç duyuyorlar. Yoksa O'nu kabul eden bir mü'minin bu delillere ihtiyâcı yoktur.

Âyette geçen (بقدر) kelimesinin mânâsı; zarar görmeyecekleri, tarım, hayvancılık ve sulamada faydalanacakları bir miktar veya ihtiyâç ve yararlarını bildiğimiz bir miktar mânâsınadır.

«Onu yerde durdurduk.» cümlesine gelince; bir rivâyete göre bunun mânâsı : Onu yerde sâbit kıldık, demektir. İbn Abbâs (r.a.) burada şöyle bir rivâyette bulunmaktadır : Allah Teâlâ cennetten beş nehir çıkarmıştır. Bunlar Seyhun, Ceyhun, Dicle, Fırat ve Nil'dir. Sonra Ye'cûc ve Me'cûc çıktığı zaman bunları ve Kur'an'ı kaldırır. (Fahreddîn Râzî, Mefâtîh el-Ğayb, XXIII, 84-89)

«Andolsun ki Biz, insanı çamurdan, süzme bir özden yarattık.» Bulanıklık arasından süzülmüş bir özden yarattık... İnsan Hz. Âdem'dir. O, çamurdan süzülmüş bir özden yaratılmıştır. Veya cins ismi de olabilir. Çünkü insanlar belirli dönemlerden sonra nutfe haline getirilmiş özlerden yaratılmışlardır. Ve denildi ki : Çamurdan maksad, Âdem'dir. Çünkü Âdem, çamurdan yaratılmıştır. Öz olan süzmeden maksad da; Âdem'in nutfesidir. «Sonra da onu nutfe halinde sağlam bir yere yerleştirdik.» Ondan diğer varlıkları yaratma şeklinde yerleştirdik. Veya sonra o süzme özü, nutfe haline dönüştürdük. Burada zamîrin müzekker olması, cevhere veya süzülmüş şeye veya suya gönderilmesindendir. Sağlam bir yere kuvvetli bir karârgâha yerleştirdik. Yani anne rahmine... «Sonra nutfeyi bir kan pıhtısı haline getirdik.»

Beyâz nutfeyi kırmızı et haline dönüştürdük. Donmuş kanı bir çiğnemlik et yaptık. Onu bir et parçası haline getirdik. Bir çiğnemlik etten kemikler yarattık ve onu sertleştirdik. Kemiklere de et giydirdik. Bir çiğnemlik etten veya etten kalanları kemiğin üzerine geçirdik. Veya kemiğe ulaşan ve onu saran etleri yetiştirdik. Duyguların farklı oluşu değişimlerin farklılığındandır... «Sonra onu apayrı bir yaratık yaptık.» Bu; bedenin veya rûhun sûreti veya rûhun bedene üflenmesi ile doğan güç, ya da hepsinin toplamıdır. «Sonra» denmiştir, çünkü iki yaratılış arasında farklılık vardır. Nitekim Ebu Hanîfe buna dayanarak, bir yumurtayı çalan kişinin yanında o yumurtadan civciv çıkması halinde civcivin değil, yumurtanın tazmîn edilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Ona göre civciv bir başka yaratıktır. (Kâdî Beydâvî, Envâr et-Tenzîl, IV, 335-336)

«Çamurdan bir sülâleden» (سلالة) kelimesi, (سل) masdarından alınmadır. (سل) kelimesi, bir şeyi bir şeyden yumuşaklık ve kolaylıkla sıyırıp çıkarmak demektir. Netekim lisânımızda da ma'rûf olduğu üzere kılıcı kınından sıyırıp çekmeğe «sell-i seyf» ta'bîr olunur. Böyle (فعالة) veznindeki isimler, müştakk oldukları fiile nazaran bazan gâye olurlar, hulâsa gibi ki sülâle bu kabîldendir. Bazan da olmazlar kulame, künase gibi. Keşşâf'ın beyânına göre; bu vezin, azlık anlamıyla da alâkadârdır. Arapçada bu vezindeki kelimelerin Türkçe'de karşılığı «ûntu» ekiyle yapılan kelimelerdir ki süzüntü, kuruntu, kırpıntı, süprüntü gibi. Lâkin (سل) fiilini bir kelime ile ifâde edemediğimizden sülâle kelimesini bu sûretle tercüme edememişizdir. Şu halde bir şeyin sülâlesi o şeyden sıyrılıp çıkarılan bir netîce demek olur. Evlâd ve zürriyyete de sülâle ıtlâk olunması bu mânâ iledir. Bu münâsebetle sülâle ta'bîrinden bir silsile mefhûmu tahayyül ederiz. Lâkin esâsında bu mefhûm şart değildir. Çünkü sülâle aslın değil, ondan çıkarılan hulâsanın ismidir.

İşte insan; yaratılışının basamaklarında, önce böyle çamurdan sıyrılıp çıkarılmış bir sülâleden yaratılmıştır ki bu mertebe ilk insan olan Âdem'in halk olunduğu ve binâenaleyh insan cinsinin, insan uzviyyetinin ilk başladığı mertebe olmakla ondan önce hiç bir insan tohumu yoktur. Bazıları burada (طين) Âdem'in bir ismidir demiş, bazıları da sülâleden murâd, Âdem'dir demiş ise de ikisi de zâhirin hilâfınadır. Zîrâ Âdem, insandır. (لقد خلقنا الانسان) de zâtèn vardır. Âyetin zâhiri bu sülâlenin Âdem'den evvel olmasıdır. Hattâ bir kısım müfessirler İbn Abbâs, İkrime, Katâde ve Mukâtil'den nakledildiği veçhile burada (الانسان) ı Âdem diye tefsîr etmişler, «lâmı» ahde hamleyle-

mişlerdir. Gerçi muhakkıkların tercîh ettiği görüş, cins olmasıdır. Kelâmın akışı da bunu gerektirir. Nitekim Ebussuud demiştir ki: (الانسان) ile murâd, cinstir ve mânâ şudur «Billâhi insan cinsini Âdem'in halkı zımnında çamurdan bir sülâleden toplu bir yaratışla yarattık.» Maamafih ahdolduğu takdîrde de zımnen bu mânâ lâzım gelir.

Demek ki Hâlık Teâlâ, evvelâ çamurdan süzme (yolu) ile bir sülâle çıkarmış ve insanı ibtidâ o sülâleden halk eylemiştir. Hıcr sûresinde «yoluna girmiş, musavver balçık» denilmiş olan bir çamur sülâlesi, Fahruddîn Râzî'nin de kaydettiği veçhile bir takım müfessirlerin izâhına göre insanlara gıdâ olarak insan organizmasında ilk temessül eden maddeler ile kâbil-i tasavvurdur ki bu maddeler çamurdan sıyrılmış çıkmış madenî maddeler veya nebâtî veya hayvânî maddelerdir. Nitekim sülâle, nutfenin tekevvün ettiği gıdâ maddeleri ile de tefsîr edilmiştir ki bu mânâ ile âyet, sâde Âdem'e veya Âdem zımnında cinse müteallık olmakla kalmayıp her ferde de doğrudan doğruya uygun düşer. Zîrâ gıdâ maddelerinden her insanda insânî organizma halk edildiği ve bu sûretle insanın hilkatine bu maddelerin süzme (yolu ile) bir menşe teşkîl ettiği ma'lûmdur. Bu ise incelenince ilk insanın madde-i hilkatini idrâk için bir delil olur. Ancak sonraki insanlarda bu maddeler bir insan nutfesiyle mesbûk olan bir beden içinde hazm ve temsîl olunduğundan bunu insan bedenine daha evvel verilmiş olan hayatî kuvvetin bir eseri olarak mülâhaza etmek ve binâenaleyh baba nutfesinin kuvvetine ircâ' eylemek (akla) yakın görünür. Halbuki ilk insanın yaradılışında böyle bir mülâhazaya imkân yoktur. Çünkü bu maddeleri insana temsîl etmek için henüz bir insan uzviyyeti yoktu.

Binâenaleyh, o Hâlık Teâlâ'nın ilk yaratışı olduğu zâhirdir. Âyetin ihtâr ettiği esâs nokta da budur. Şu izâhâttan anlaşıldığına göre, demek olur ki insan cinsinin ilk yaratıldığı çamur sülâlesi; ilk insanın ve ilk insan hücreciklerinin halk olunduğu zamana kadar çamurdan süzülmüş olan ve sonra insanın erzâkı, hizmetini îfâ ettiği üç maddenin hulâsasıdır. Allah Teâlâ, çamurdan madenleri, bitkileri ve hayvanları sıyırıp çıkardıktan sonra bunların bir hulâsasından da insanı hiç yokken yaratmış ve insan bunların sonuncusu olmuştur.

Vârid olan eserlere göre insanın halkı; üç maddenin halkından sonra olduğunda bir ihtilâf görülmüyor. Şu halde topraktan insana kadar üç maddenin bütün envâ ve cinsleriyle hakîkî bir tasnîfî tamâmıyla ma'lûm olabilse, kuru toprağın ilk insan hücreciği haline gelinceye kadar geçirmiş olduğu yaratılış ve süzülme mertebeleri mütâlaa olunabilecekti. Bundan dolayı ötedenberi maddelerin, bitkilerin ve hay-

vanların tasnîflerine çok ehemmiyyet verilmiş ve zaman zaman muhtelif nokta-i nazarlardan muhtelif tasnîfler yapılmış ve türlü mülâhazalar yürütülmüştür. Ezcümle İbn Türk el-Isfahânî Fusûs Şerhi'nde demiştir ki : Arzda evvelâ tekevvün eden maden, sonra nebât, sonra hayvandır. Ve Hak Teâlâ bu mevâlîd ecnâsından her sınıfının âhirini onu takibedenin evveli kıldı da meâdînin âhiri ve nebâtın evvelini mantar, nebâtın âhiri ve hayvanın evvelini hurma, hayvanın âhiri ve insanın evvelini maymun kıldı ki vahdeti ittisaliyye halel ve inhirâftan fâsıla ve inkıta'dan mahfûz ve mazbût olsun için.

2 — «Sonra da onu mekîn bir karârda bir nutfe kıldık.» Yani o insan cinsini veya neslini mekânetli bir karârgâh olan rahimde temekkün eder bir nutfe yaptık. Evvelâ bir çamurdan bir sülâleden yaratılmış olan insan, bundan sonra hakîr bir su sülâlesi olan nutfeden tenâsül tarîkıyla yaratılarak diğer bir sülâle oldu. Hem her nutfeden değil, rahimde karâr eden nutfeden, her rahimde değil, sağlam, aldığını tutan mekânetli bir rahimde. Buradan anlaşılıyor ki Kur'an'da nutfe yalnız menînin ismi değil, daha ziyâde menî içindeki tohumun ismîdir. Zîrâ rahimde istikrâr eden odur. Bir de zamîrin süzülmüş mânâsı ile sülâleye ircâı da uygun görülmüştür ki o çamur sülâlesini nutfe yaptık demek olur.

İşte nutfe yapıldıktan sonra insanın yaratılışı tabiî ve kanûnî denilen mu'tâd şeklini almış oldu. Yoksa ilkin çamurdan sülâlenin, sülâleden insan veya nutfesinin yaratılışı tabîat üstüdür. Çünkü henüz bir insan ve tabîatı yoktu. Demek ki insanı yaratan yaratıcı güç insan tabîatından başkadır. Herhangi bir şeyin tabîatı ise, o şeyin kendisinin dışında olamaz. Onun için bir şey kendisinden başka olamayacağı gibi tabîatından başka olmak da muhâldir. Onun için tabîat ancak sürekli ve değişmeksizin mülâhaza edilebilir. Ve bir şey kendisi değişmedikçe tabîatının değişmesine imkân tasavvur olunamaz. Bundan dolayı herhangi bir şeyin tabîatında bir değişim görüldüğü zaman o şeyin kendisinde bir tegayyür vukû bulduğu anlaşılır ve ona hâricî bir te'sîr aranır. Tabiî ilimler adı verilen ilimlerin hiç biri yoktur ki, mütâlaa ettiği bir tehavvülün ayrı bir sebebini aramasında kendi kendine tabîatı ile oluvermiş diyebilsin.

Hattâ bu nokta, iyice mülâhaza edilince «Tabiî ilimler» denilen ilimler, tabîatların kendi kendine tehavvülünü kabul etmeyip her tehavvülün hâricî sebebini arayan ve bu sûretle hiç bir hâdisenin tabiî olmadığını isbât eden ilimlerdir denmekte, tereddüt edilmez. Çünkü bir tabîatın kendinden hâriç bir eşinden teessür almasıyla izâh edilen hâdisâta tabîat demek tenâkuz olur. Evet, tabîatta tehavvül, seçme, tekâmül yok değildir. Lâkin o seçme ve tekâmülü yapan tabîat değil,

tabîatlar üzerinde hâkim olan Hâlık'tır. Eğer tabîat, hâkim olsaydı çamur tabiî çamur kalır, ondan bir sülâle çıkamaz, insan ve nutfenin tekâmül ve seçilmesi olamazdı, hattâ nutfe yaratıldıktan sonra nutfe tabîatından ileri geçemezdi. İmdi bilinmek lâzım gelir ki insanın tabiî addedilen nutfeden oluşum basamaklarında da insanı yaratan nutfe tabîatı değil, nutfeye ve rahme o hilkat tehavvülâtını saçan Hâlık Teâlâ'dır. Onun için buyuruluyor ki :

3 — «Sonra nutfeden alaka halkettik.» rahme iliştirip telkîh yaptırarak tutturup pıhtı kan gibi bir tutuk haline tahvîl ettik (علقة), esâsen (علق) ve teallûk gibi ilişmek ve yapışıp tutmak mânâsından alınmış olarak ilişken, yapışkan şey demektir. Donuk pıhtı kana da ıtlâk edilir. (Kâmûs). Müfessirler, umûmiyetle «katı kan» diye tefsîr etmişler ise de asıl murâd rahimde telkînin vukûu ile husûle gelen alûktur (Hac sûresine bakınız.)

4 — «Arkasından alakadan mudğa yarattık.» Bir çiğnem et parçası haline tahvîl ettik.

5 — «Arkasından mudğadan ızâm yarattık.» Yani bir çiğnem et parçasından bir takım kemikler yarattık, ki bunlar hikmetin muktezâsı üzere bedenin çatısını teşkîl eden direkleridir. Ne latîf hikmettir ki yumurtanın kabuğu tavuğun karnında iken yumuşak olup dışarı çıkınca sertleştiği gibi, kemikler de rahimde iken yumuşak ve çocuk doğduktan sonra katılaşacak bir hilkatle yaratılmışlardır.

6 — «Arkasından o kemiklere bir et giydirdik.» Bütün o kemikler her birine münâsib birer et ile donatılarak bütünü zarîf bir et kisvesi ile giydirilip kuşatıldı.

7 — «Sonra onu bambaşka bir halk olarak inşâ eyledik.» Yani organlarıyla, rûhuyla, kuvvetleriyle, endâmıyla ona öyle güzel bir hilkat neş'eti verildi ki, hiç bir mahlûka benzemez bambaşka bir halk en güzel yaratılışta dilber bir insan oldu. «İmdi yaratanların en güzeli Allah, çok büyük, çok yüksek» yani bütün feyz ve bereketin esâsı O'nda, her şey'in hâlıkı O, O'nun halkından sonra vücûda gelen ilkeler ve sebeplerin her biri bir hâlik sayılsa ve bu sûretle birçok hâliklar farz olunsa Allah, bütün o hâlikların en güzeli, en güzel yaratanıdır. Her hilkatin, her seçmenin, her tekâmülün, her hüsnün ilk îcâdı, ilk nümûnesi ancak O'nun ibdâı ve diğerlerindeki fâiliyyetin bütün künhü O'nundur. Mevcûd olmayan tabîatları vücûda getiren, vücûda gelen tabîatları dilediği gibi tahvîl edip değiştirerek en güzel neş'etler için kıvâmına koyan, katı bir çamurdan gelişen bir sülâle çıkaran, hakîr bir sülâleden yukarıda açıklandığı gibi dilber bir insan yaratan O Allah, öyle büyük öyle yüksek ki ne kadar hâlık farzedilse öyle güzel, öyle güzel yaratan tasavvur olunamaz.

Zehî zâtın nihân-ü ol nihândan mâsivâ peydâ
Bihârı sun'ına emvâc peydâ ka'r nâpeydâ.
Bülend-ü pesti âlen şâhidi feyz-ı vücûdundur
Değil bîhûde olmak yoğıken arz u semâ peydâ.
Meâli hikmetin ızhârı kudret kılmağa etmiş
Gubâr-ı tîreden âyînei kîtî nümâ peydâ.
Demâdem aks alır mir'ât-ı âlem kahr u lutfundan
Gubâr-ı tîreden âyîne-i kîtî nümâ peydâ.
Gehî toprağa eyler hikmetin bin mehlikâ pinhân
Gehî sun'un kılar topraktan bin mehlikâ peydâ.
Cihân ehline tâ esrârı ilmin kılmaya mahfî
Kılıbdır hikmetin küffâr içinde enbiyâ peydâ.

İnsanlar böyle bambaşka bir neş'ette, en güzel bir kıvâm ile yaratılmış olduklarından dolayı kendilerini her murâda ermiş, felâh ihtiyâcından müstağnî olmuş zannetmemelidir. Ey insanlar :

8 — «Sonra şüphesiz bundan sonra muhakkak öleceksiniz.»

9 — «Sonra da muhakkak kıyâmet gününde diriltileceksiniz.» Binâenaleyh yukarıda beyân olunan nitelikleri kazanmaya çalışarak kurtuluşa ermek gerekir. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, 3431-3437).

Bu doğuşun merhaleleri ve böyle bir nizâm içerisinde sürekli olarak ard arda gelişi her şeyden önce bir yaratıcının varlığına şehâdet eder. Ayrıca insanın var edilişindeki maksad ve gayeyi belirtir. Şu halde mesele başıboş bir tesâdüfe bırakılmış değildir. Maksadsız, plansız ve programsız bir başıboşluk içerisinde olduğu halde bu şaşmaz düzenin muntazam yürümesi, bir an bile geri kalmaması aklen ve mantıken imkân dâhilinde bulunan birçok yollardan her zaman sâdece aynı yolda yürümesi elbette ki kendiliğinden olacak şey değildir. Görüyorsunuz ki imkân dâhilinde olan birçok yollardan sâdece birisini tâkîb ederek insanoğlunun gelişimini sağlaması bu mevcûdâtı idâre eden Yüce Yaratıcının, yaratıcı irâde ve maksadının eserinin netîcesidir.

Nitekim bu gelişme merhalelerinin âyet-i kerîmenin böyle ince ve devâmlı bir sırayla serdetmesi de Yüce Yaratıcıya îmân etmenin gereğine işâret eder.

Ayrıca insan hayatının merhalelerini böyle incelikle serdetmekte, Yüce Yaratıcıya îmân ile; geçen bölümde anlatılan mü'minlerin gittiği yolda gitmenin her iki dünyada da bu varlık için mukadder olan kemâl noktasına varabilmenin yegâne yolu olduğunu göstermektedir. Sûrenin iki bölümü böylece birbirine bağlanmış olmaktadır.

«Andolsun ki Biz, insanı süzme çamurdan yarattık.» Bu ifâde insan varlığının gelişim merhalelerine işâret etmekte fakat onu sınırlandırmamaktadır. Ve göstermektedir ki insan, ard arda gelen devreler boyun-

ca çamurdan insan şekline geçmiştir. Şu halde ilk kaynak ya da ilk devre çamurluk devresidir. Bunun ardından gelen en son devre ise insanlık merhalesidir. Biz bu gerçeği Kur'ân-ı Kerîm'den öğrendiğimiz için, canlı varlıkların veya insanın gelişimini anlatan ve adına ilmî denilen nazariyelerden, onu doğrulayıcı husûslar bulup buluşturmak gâyesinde değiliz.

Kur'ân-ı Kerîm'in bu gerçeği belirtmesi insanoğlunun Allah'ın san'atı konusunda düşünmesini ve çamurla ondan neş'et eden insan muammâsının arasındaki çok derin değişimi kavramasını sağlamak içindir. Bunun için konunun geniş bir açıklamasına girişmeksizin bu silsileyi kısaca zikretmektedir. Günümüzdeki ilmî nazariyeler ise insanın oluşumu ve gelişimi için belli merhaleler koymaya, bunları kendi görüşleriyle açıklamaya çalışmaktadır. Bu konudaki çalışmalar da aynı halkaları çamurdan insana kadar yürütmektedirler. İlim bu konuda doğru veya eğri kanaat ibraz etmiş olabilir. Biz Kur'an'ın açıklamadığı husûslarda gerçek bir bilgiye sâhip olmadığımız için Kur'an tarafından açıklanan sâbit gerçeklerle onları birbirine karıştırmak istemiyoruz. Âyet-i kerîme'deki süzme anlamına (سُلَالَة) kelimesi, teselsül mânâsına da gelir ki günümüzdeki ilim âlemi buna benzer bir şeyden söz etmektedir. Fakat biraz önce de belirttiğimiz gibi bunlar doğru veya eğri olabilecek çalışlışmalardır. Bugün doğruluğu isbât edilir, yarın da yanlışlığı. İnsan elinin mahsûlü olan bilgiler geliştikçe bu isbât ve inkâr her zaman için mümkündür.

Kur'ân-ı Kerîm zaman zaman bu gerçeği çok kısa ifâdelerle vermekte ve demektedir ki : «İnsanın yaratılışı başlangıçta çamurdan idi.» Ama bu çamurdan, insanlık merhalesine geçiş konularına işâret edilmemekteydi. Bu konuda en çok başvurulabilecek ve mufassal sayılabilecek ifâdeler, insanın yaratılışının «Süzme çamurdan» olduğunu belirten âyetlerdir. Meselâ bu âyet de kısaca bu noktaya işâret etmektedir.

Peki insanın süzülerek çamurdan insan haline gelişi nasıl olmuştur? Kur'an-ı Kerîm bu noktada bir şey söylememektedir. Sükût edilmesi, daha önce de belirttiğimiz gibi bu noktanın Kur'an'ın gâyesiyle ilgili olmayışındandır. İnsanın süzme çamurdan insan haline geçiş merhalesi, günümüzdeki ilmî teorilerin söylediği şekilde de olabilir, başka şekilde de. İnsanoğlunun sâhip bulunduğu bilgi dalı henüz bu sebepleri meydana çıkaramamış da olabilir. Sâdece Kur'an'ın insana bakış tarzıyla teorilerin insana bakış tarzı şu noktadan birbirleriyle ayrılır : Kur'an insanı şerefli bir varlık olarak kabul eder ve onu bir süzme çamurdan insanlık merhalesine geçiren, insan yapan ve diğer canlılardan ayıran husûsiyetleri veren unsurun, Allah tarafından üflenen nef-

ha olduğunu belirtir. Bunun için İslâm'ın insana bakışıyla, materyalistlerin insana bakış tarzı temelden birbirinden ayrılır. Şüphesiz ki en doğru sözü Allah söyler.

İnsan cinsinin süzme çamurdan doğuşunun aslı ve mâhiyeti bu... Bunun ardından gelen ferdlerin doğuşu ve gelişmesi ise bilindiği gibi bir başka yoldan gelişir:

«Sonra da onu nutfe halinde bir yere yerleştirdik.» Bilindiği gibi insanoğlu, cins olarak süzme çamurdan neş'et etmiştir. Ama daha sonra gelen ferdlerin tekerrür ederek çoğalması hâdisesi ise bir başka ilâhî kanuna göre cereyan eder. Bir insanın sulbünden çıkan su, bir kadının rahminde yer bulur. O da bir damlacık sudur. Hayır, daha da basit. Oradaki milyonlarca gizli hücreden sâdece bir tanesidir. «Sağlam bir yere yerleşir.» Rahmin derinliklerinde köprücük kemikleri arasında her türlü sarsıntıdan korunmuş olarak karar kılar. Kafaya ve karına isâbet eden tekmelerden, sarsıntılardan ve çeşitli tesîrlerden korunur. İşte Kur'an-ı Kerîm bu nutfeyi, insanın doğuş merhalelerinden bir merhale olarak kabul ediyor, insanın varlığıyla nutfenin varlığı arasında tâlî derecede bir basamak olduğunu zikrediyor. Şüphesiz ki bu bir gerçeğin ifadesidir. Evet üzerinde düşünmek gereken garip bir gerçek. Büyük bir kâbiliyete sâhip olan insanoğlunun özelliklerini ve bütün elementlerini o küçük nutfe ihtivâ ediyor. Ve cenîn halinde yeniden aynı yollardaki gelişmeleri temîn edici bir unsur olduğunu ifâde ediyor. Nutfeden sonra kan pıhtısı gelir. Erkeğin genleriyle kadının yumurtacıkları birleşerek, ilk emirde küçük bir nokta kadar olan bu varlık rahmin duvarlarına tutunur, annenin kanıyla beslenir.

Kan pıhtısından sonra bir çiğnem et haline gelir. Rahmin yan duvarlarına asılmış bulunan o küçük nokta karmakarışık bir kan yığını haline gelerek bir çiğnem et görünümünü alır.

Ve böylece bu garip varlık, o değişmez çizgide durmadan yürür. Düzgün ve uygun hareketlerini devâm ettirir. Onda ilâhî kanunlardan alınmış son derece gizli bir kuvvet yatar. Nihâyet kemikleşme devresi gelir. «Bir çiğnemlik etten kemikler yarattık.» Ve ardından kemiğe et geçirilme devresi gelir. «Kemiklere de et giydirdik.» Ve işte insan bu noktada kendisinden geçiyor. Âyet-i kerîme en son olarak, genetik ilminin bulduğu büyük bir gerçeğe işâret ediyor. Şöyle ki : Kemiklerin hücreleriyle et hücreleri birbirinden bütünüyle farklıdır. Yine genetik ve histoloji ilimlerinin belirttiğine göre ana karnındaki yavruda et hücrelerinden önce kemik hücreleri teşekkül eder. Kemik hücrelerinin oluşumu tamâmlandıktan ve yavrunun kemik iskeleti bütünüyle belirdikten sonra ancak et hücrelerinin teşekkülü başlar. İşte Kur'an-ı Kerîm'-

in : «Bir çiğnemlik etten kemikler yarattık, kemiklere de et giydirdik» ifadesi bu büyük gerçeği tescîl etmektedir. Hamd ve tesbîh ederiz. Alîm ve Habîr olan Yüce Allah'a.

«Ve sonra onu başka bir yaratık yaptık.» İşte bütün karakter farklılıklarıyla insan denen varlık. Organik merhaleleri itibârıyla hayvan geniyle insan geni arasında zâhirî yönden pek bir farklılık yok. Şu kadar ki insan geni çok farklı bir yaratık ortaya çıkarır. Gelişmeye müsâit özellikleri bulunan bir varlık haline gelir. Hayvânî gen ise her türlü gelişme ve kemâlden uzak olarak yine hayvanlık mertebesinde kalır. İşte insan geniyle hayvan geni arasındaki fark budur.

İnsan geni başlangıçta ileride insan denen varlığı meydana getirecek olan kâbiliyetler ile donanmıştır. Genetik merhalelerin sonunda ortaya çıkacak varlık «bir başka yaratıktır.» Halbuki hayvan geni gelişmesini hayvanlık basamağının ötesine aslâ ulaştıramaz. —Materyalist görüşlerin söylediği gibi— Hayvan geni gelişe gelişe, tekâmüle tâbi olarak bir süre sonra insanlık basamağına çıkma imkânına sâhip değildir. Zîrâ insan ile hayvan birbirinden tamâmen ayrı iki türdür. Bunların ayırımını ilâhî nefha te'mîn etmiş ve insanı süzme çamurdan yaratarak insan şekline ulaştırmıştır. Ayrıca insanla hayvan arasında bu ilâhî soluktan neş'et eden ve netîcede insan geninden «Bir başka yaratık» çıkaran özelliklerinden dolayı da insanla hayvan birbirinden farklıdır. İkisinin benzer noktaları, canlı olmaları münâsebetiyle biyolojik varlıklardır. Bilâhare hayvan, yine hayvan olarak olduğu yerde kalır ve kendi hudûdunu aşamaz. Ama insan olgunluğa erişebilmek için kendisi için hazırlanan kâbiliyetlere sâhip daha mümtâz durumuna gelir. Özel husûsiyetleri vardır. Bunları Allah bir gâyeye mebnî olarak insanoğluna vermiştir. Yoksa materyalistlerin dediği gibi insan otomatikman hayvan türünden çıkarak ilerleyip gelişmiş ve insan türünü ortaya çıkarmış bir varlık değildir.

«Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir.» Allah'tan başka hiç bir yaratıcı yoktur. Buradaki (احسن) kelimesi, ism-i tafdîl mânâsına değildir. Sâdece Allah'ın yaratışındaki güzelliğini ifâde eder.

«Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir» ki O'dur insan fıtratına en uygun merhalede ilerleyip gelişme imkânını sağlayan. O'dur değişmeyen kanunlarıyla insan fıtratını donatan. Ve O'dur insana en ince nizâmı vererek kendi basamaklarında mukadder olan seviyeye ulaşmasını te'mîn eden.

İnsanlar günümüzde «ilmin mucizeleri» adını verdikleri ve bir insan tarafından yapılmış olan otomatik âletlerin, otomatik olarak çalışmasını gördüğü veya izlediği zaman dehşete kapılıyor ve kendile-

rinden geçiyorlar. Ne büyük bir san'at eseri diyerek hayretlerini ifâde ediyorlar. Ama bu en büyük ilmî buluş nerede, şu insan geninin geçirdiği merhaleler ve değişimler nerede? Her merhale arasında korkunç mu korkunç farklılıklar ve ayrılıklar var. Mâhiyeti itibarıyla eşsiz değişimler oluyor. İnsanlar bu göz kamaştırıcı hârikalar karşısında gözlerini kapayarak geçiyorlar. Zîrâ her zaman bu hârika ve garip vak'alarla karşılaşmış olduklarından oradaki inceliği farkedemiyorlar. İnsan denen şu karmakarışık varlığı iyice düşünüp bütün özellikleriyle göz önünde bulundurmak bile, çıplak gözle görülemeyecek kadar küçük o'an ve ana rahminin duvarlarına tutunmuş bulunan o bir noktanın bütün insânî özellikleri taşıması, sonra kademe kademe ilerleyerek büyümesi, gelişmesi bir başka varlık haline dönüşmesi, bilâhare bir çocuk halinde dünyaya gözünü açması ve o çocuğun umûmî insanlık özelliklerinin dışında kendi irsî özelliklerini ve kâbiliyetlerini de beraberinde taşıması ve bütün bu özelliklerin o rahmin duvarına tutunmuş bulunan küçücük bir zerrede gizlenmiş bulunması... Evet, her an binlercesi tekrârlanan bu garip gerçeği düşünmek bile o Yüce Yaratıcının akıl almaz ve bilinmez kudretinin anlaşılması için bütün kapıları açmaya kâfîdir.

Bilâhare âyeti kerîme kemâl mertebesini tamâmlamak için bir adım daha atıyor. İnsanoğlunun yeryüzündeki hayatı oradan çıkmış olmakla beraber yine orada son bulmaz. Zîrâ ona toprakla alâkalı olmayan bir başka unsur karışır. Ve kemâl çizgisinde bu unsurun te'sîri görülür. Çünkü bedenine nüfûz etmiş olan ilâhî nefha, onu hayvânî ve organik hedeflerin ötesinde, kan ve et gâyesinin gerisinde yüce gâyelere sevkeder. Hakîki kemâlini bulmasını sağlar ki bu da ne bu dünyada, ne de yeryüzünde tâm olarak gerçekleşebilir. Bir başka hayatta bir başka merhalede ancak tahakkuku mümkün olabilir.

«Sonra siz, bunun arkasından hiç şüphesiz ki ölürsünüz. Sonra siz, kıyâmet gününde muhakkak diriltilirsiniz.» Bu dünya hayatındaki merhalenin sonu ölümdür. Ölüm, dünya ile âhiret arasındaki geçiş hattıdır. Şu halde ölüm, insanın kendi merhalelerinden bir merhaledir, ama son değildir.

Bunun ardınan yine aynı merhalenin bir devâmı olan, öldükten sonra dirilme merhalesi gelir. Ve sonra her türlü dünyevî eksikliklerden uzak kan ve et ihtiyâcından ârî, korku ve ıztırâbdan, kriz ve buhrândan berî, mükemmel bir hayat başlar ve orada insanoğlu için takdîr olunan kemâl noktasına ulaşmak mümkün olur. Tabiî bu, kemâl yolunda yürüyen insanlar için söz konusudur. Nitekim o kemâl yolunu sûrenin birinci bölümünde görmüştük. Yani mü'minlerin gittikleri yol ama kim de dünyadaki hayat merhalesi boyunca hayvanlık derecesine

düşecek olursa o bir başka hayatta kendine mahsûs yollarda yuvarlanır gider. İnsanlığını kaybeder, cehennem odunlarından bir odun olur. Yakacağı insan ve taş olan cehenneme yakıt olur. İşte bu tür insanlarla cehennem yakıtı olan taşlar arasında hiç bir fark yoktur. (Seyyid Kutub, Fî Zılâl-il Kur'an, X 306 - 311)

Nedir insan?...

Vâzifesi neden ibârettir?...

Hayattan fonksiyonu nelerdir?...

Enerjisi neden ibârettir?...

Ve bu enerjinin hudûdu nereye kadardır?...

İşte daha «insan psikolojisi» üzerindeki araştırmamıza başlamadan cevab vermemiz gereken sorular bunlardır. Çünkü bu sorulara vereceğimiz cevablar önümüze bir yol açacaktır. Daha analiz ve senteze başvurmadan evvel, «İnsan» denen şu varlığın benliğinin ve tabiâtın çizdiği hudûtların dışında olmadığımızı isbât etmemizi sağlayacaktır.

Batılı psikologlar, bu gibi sorulara cevab vermekten kaçınmışlar ve gerekçe olarak da bu konuların doğrudan doğruya felsefeyi ilgilendirdiğini ve psikolojinin çalışma sâhâsına girmediğini ileri sürmüşlerdir. Psikolojinin doğrudan doğruya ortada bulunan pratik psikoloji konularıyla ilgilendiği ve bu sâhâlarda araştırma yaptığını, branşı dışında hiç bir faâliyet yapmayacağını belirtmişlerdir.

Ne var ki bu tavır, batılı psikologların araştırmalarında çok büyük iki kayba sebep olmuştur:

1 — Batılı psikologlar insanı bir bütün olarak ele almamış, realiteler dünyasında yaşayan pratik insan gerçeğini aslâ göz önünde bulundurmamıştır. Bu ise büyük bir ekseriyetle insanın bazı bölümlerini ele alıp, «insan»ın bu olduğunu söylemek gibi bir hatâya sevketmiştir. Bu bir yanı ile ele alınan insan vâkıası, yanlış bir insan anlayışı ortaya çıkarmış ve ekonomi, siyâset, toplum ilimleri, edebiyat ve san'at sâhâlarında... Ferdî ve toplumsal konularda yanlış anlayışlara sebep olmuştur.

2 — Bu etüdler, o yanlış nedeniyle normal ve anormal durumlar arasında denge sağlayamamıştır. Çünkü normal ile anormal arasındaki noktayı ayırdeden ölçüyü yitirmiştir. Ve her şey, bütün teori ve pratiklerin alındığı nokta yani insan psikolojisini, bir realite olarak ele alış seyri içinde cereyân etmiştir. Bunun için de Batı dünyasının XIX. ve XX. asırlar boyunca geçirdiği hayat merhaleleri ölçü alınmış, insan psikolojisinin normal ve anormal yönleri bu ölçüye göre değerlendirilmiş, bütün nazariyeler buna göre ayarlanmış ve bilginlerin ellerinde ölçü olarak aldıkları normal durum olarak kabul edilmiştir.

Bu iki metod hatâsı, batıdaki psikolojik araştırmaları gölgelemiş

ve batılı bilginlerin ulaştıkları gerçeklerin bir çoğu cüz'î gerçekler olup insanın hakîkî durumunu ifâdeden uzak kalmıştır. Şâyet bu araştırmaların kümelendiği temel nokta sağlam olsa ve doğrudan doğruya insanı konu alsaydı; bu hakîkatlara ulaşmak belki de mümkün olurdu.

Alexis Carrel «İnsan Bu Meçhûl» adlı kıymetli eserinde diyor ki (Alexis Carrel insan konusunda derinliğine araştırmalar yapma imkânı bulmuş eşine az rastlanır kültürlü bir bilgindir. Tıp, fizik, kimya, anatomi, biyoloji, san'at ve edebiyat sâhâlarında çalışmalar yapmıştır):

«Cansız madde ilimleri ile canlı varlık ilimleri arasında tuhaf bir eşitsizlik var. Astronomi, mekanik ve fizik ilimlerinin esâslarında bunları matematik dilinde vecîz ve zarîf şekilde anlatan, uygun ve tutarlı kavramlar bulunuyor. Bu ilimler dünyaya eski Yunan âbidelerindeki âhenkli hatları kazandırdı. Bunlar dünyayı, faraziye ve hesâblarının muhteşem ağlarıyla sarıyor. Gerçeği, düşüncenin alışılmış şekillerinden, sâdece sembollerle gösterilen, anlatılmaz, mücerred fikirlere kadar tâkîb ediyor. Fakat biyoloji ilimleri için durum böyle değildir. Hayat fenomenlerini inceleyenler, uçsuz bucaksız bir ormanda yollarını yitiren insanlar gibidirler. Hiç durmadan yer ve şekil değiştiren sayısız ağaçlı ve sihirli bir ormanın ortasında bulurlar kendilerini. Bir yığın olgular altında ezildiklerini hissederler. Bunları târîf de edebilirler, ama cebir formülleriyle belirleyemezler. Madde dünyasında rastlanan şeyler atom ve yıldız, kaya ve bulut, çelik veya su olsun bunların bazı niteliklerini meselâ ağırlıklarını ve boyutlarını belirtmek tecrîd etmek mümkün olmuştur. Eşyânın tedkîk ve müşâhadesi; ilmin ancak basit şekli, tasvîrî şeklidir. Bu müşâhade, fenomenlerin tasnîfini te'min eder. Fakat değişebilir miktarlar arasındaki sâbit ilişkiler, yani tabiî kanunlar ancak ilim daha mücerred bir hale geldiği zaman meydana çıkar. Fizik ve kimyada bu derece sür'atli ve büyük bir başarı elde edilmesinin sebebi, bunların abstre ve kemmî oluşudur, bunlar bize eşyânın yapısı hakkında nihaî bilgiyi vermek iddiâsında olmakla beraber, fenomenleri önceden bilmemize ve istediğimiz zaman bu fenomenleri tekrâr meydana getirmemize imkân verirler. Maddenin yapısındaki sırrı ve onun özelliklerini açıklamak sûretiyle kendimiz müstesnâ yeryüzünde bulunan hemen hemen her şeyi hükmümüz altına almak imkânı vermişlerdir...

Genel olarak canlı varlıklar ilmi, özel olarak da insanın kendisini inceleyen ilim pek ilerlemiş değildir. Canlı varlıklar ilmi henüz tasvîr ve ta'rîf sâhâsındadır. İnsan son derece kompleks ve parçalanmaz bir bütündür. İnsan hakkında basit bir anlayışa sâhib olmak mümkün değildir. İnsan denen bu bütünün parçalarını, dış âlemlerle ilişkilerini tesbît edecek bir metod yoktur. Onun tedkîki değişik tekniklerle ya-

pılmalıdır. Bu tedkîkte birbirinden ayrı ilimlerden faydalanılır. Tabiîdir ki bu ilimlerden her biri kendi objesinden ayrı bir kavrama ulaşır. Bu ilimlerin her biri ancak kendi tekniği ile imkân verdiği soyutlamayı yapar. Ve bütün bu abstraksiyonların toplamı, konkre vâkıadan daha az zengindir. Sonunda bir tortu kalır ki bu aslâ ihmâl edilemeyecek kadar önemlidir:

Zîrâ anatomi, kimya, fizyoloji, psikoloji, pedagoji, tarih, sosyoloji, ekonomi politik ve bütün bunların dalları konularını bitirmiyor tüketmiyorlar. Demek ki mütehassısların tanıdığı insan, müşahhas ve gerçek insan değildir. O, sâdece bir şemadır. Ve bu şemada her ilim tekniğini inşâ ettiği ayrı ayrı şemalardan kompoze edilmiştir.

Şüphesiz insanlık, kendini tanımak için muazzam bir gayret göstermiştir. Bilginlerin, filozofların, şâirlerin ve mistiklerin müşâhadelerinden meydana gelen bir hazîne sâhibi olmamıza rağmen insan hakkındaki görüşlerimiz bazı görüş ve parçalardan ibârettir. Ve bu parçalar da, bizim metodlarımızla yaratılmıştır. Her birimiz bir hayâletler alayından başka bir şey değiliz. Bilinmez gerçek de bu âletler arasında yürüyor.

Gerçekten cehâletimiz pek büyük. İnsanları inceleyenlerin kendi kendilerine sordukları soruların büyük bir kısmı cevabsız kalıyor. İç dünyamızda muazzam bölgeler henüz bilinmiyor. Kimyevî cevherlerin molekülleri, dokuların geçici ve kompleks organlarını terkîb için nasıl uyuşuyor, nasıl bir düzen kuruyorlar?... İlkah edilen bir yumurtanın içinde bulunan genler, bu yumurtanın içinden çıkan ferdin karakterini nasıl ta'yîn ve tesbît ediyorlar? Dokulardan ve organlardan mürekkeb bir topluluk halinde nasıl teşkilâtlanıyor? Denilebilir ki bunlar tıpkı karıncalar ve arılar gibi toplumun ne rol alacaklarını önceden bilmektedirler. Fakat hem kompleks hem de basit bir organizmanın teşekkülüne imkân veren mekanizmayı bilemiyoruz.

Besbelli ki konusu insan olan bütün ilimler gâyet yetersiz ve kendi hakkımızdaki bilgilerimiz pek noksandır.»

Sonra dönüyor Alexis Carrel, insan gerçeği üzerindeki bu cehâletin, beşer hayatının medenî, fikrî, ekonomik ve sosyal yönleri üzerindeki kötü te'sîrlerini açıklıyor:

«Bu soruya basit bir cevap verilebilirdi. Çağımız medeniyeti kötü durumdadır. Çünkü bize uygun değildir. Bu medeniyet bizim gerçek tabîatımız bilinmeden kurulmuştur. İlmî buluşlardan insan iştihâsından, hayâlinden, teorilerinden ve arzularından doğmuştur. Bizim tarafımızdan kurulmuş olmasına rağmen, bizim ölçülerimize göre olmamıştır.»

«Bunların kötü te'sîrleri kendimizi gereği gibi dikkate almayışı-

mızdan ileri gelmiştir. Mekâniğe, fiziğe ve kimyaya eski hayat şekillerimizi rastgele değiştirme gücü veren şey, bizim kendimizi bilmeyişimiz, bu husûstaki cehâletimizdir.»

«İnsan her şeyin ölçüsü olmalıydı. Oysa insan kendi yarattığı âlemde bir yabancıdır. Bu âlemi kendisi için teşkilâtlandırmayı bilememiştir. Çünkü kendi tabîatına dâir müsbet bir bilgisi yoktur. Demek ki cansız şeyler ilimlerinin canlı varlıklar ilimlerine nazaran muazzam ilerleme kaydetmiş olması insanlık tarihinin en fecî hâdiselerinden biridir. Zekâmız ve buluşlarımızla kurulan çevre, bizim ne boyumuza ne de biçimimize uygundur. Bize yaramıyor. Bu çevrede bedbahtız. Burada ahlâken ve zekâen dejenere oluyoruz... Vs. vs...»

Biz burada Alexis Carrel'in kitabından yaptığımız iktibâsları kâfî görerek kesiyoruz. Ne var ki adı geçen eser, üzerinde durduğumuz mevzû ile yakından ve derinden ilgilidir. Bizim buradaki ana hedefimiz insan gerçeğinin sâdece birkaç yönünü ele alıp «İşte insan gerçeği budur.» demenin meydana getirdiği korkunç tehlikeyi ve önemli hatâyı açıklamaktır. Bunun yanı sıra insan gerçeğini bir bütün olarak ele almanın zarûretini belirtmekle ele aldığımız bu bütünün mütekâmil şekli ile insanı ilgilendiren her konuda ölçü olarak alınmasını istiyoruz.

Batıdaki psikoloji ilminin hareket tarzına bir göz attığımız zaman, bu cüz'î anlayışın «insan» düşüncesi konusunda ne büyük sarsıntılara meydan verdiğini hemen görürüz. Ve bu sebeple bilginlerin ulaştıkları netîcelerden istifâde etme imkânlarını nasıl kaybettiğimizi farkederiz...

Freud şuûraltı ile ilgili görüşlerini ortaya attığı zaman, şüphesiz bu nazariye insan psikolojisini öğrenmek konusunda yapılan çalışmalar arasında kendine hâs bir değer ifâde ediyordu. İnsan psikolojisinin karanlıklarla örtülü derinliklerine götüren bir iz idi. Ne var ki bu nazariye yine de cüz'î idi. Her ne kadar Freud ulaştığı bu cüz'î bilgilerin tamâmen insan gerçeğini ifâde ettiğinde ısrâr da etse, bu cüz'î görüşler Freud'u insan psikolojisi ile ilgili tezini ortaya koyarken çok önemli ve aynı zamanda da tehlikeli sonuçlara götürdü. Çünkü Freud, şuûraltının yalnızca insanın gerçek yanını yansıttığını, şuûrun ise sahte bir insan tipini ifâde ettiğini, binâenaleyh hiç bir zaman insanı gerçeklere götüremeyeceğini iddiâ ediyor ve doktrinini bu esâsa istinâd ettiriyordu. Şuûr ise sahte insan tipini canlandırır ve o sebeple aslâ bizi hakîkatlara götürmez. İnsanın kendi benliğinin dışında ve varlığının ötesinde gerçek insana göre uydurulmuş hayâlî insan. Bu benlik dışı uydurma insan, birtakım repression ve regressionlarla ortaya çıkmakta, gerek cemiyet gerekse «ben»in dışındaki etkenler —din, ahlâk, ge-

lenek ve diğer baskıcı güçler— gerçek insan «ben»i üzerine tahakküm etmektedirler.

İşte insan hayatında ve rûhsal dünyasında ortaya çıkan birçok karışıklıkların doğuş kaynağı, bu yanlış anlayıştı.

Gerçekte Freud, insan psikolojisi üzerindeki birtakım «ilmî» gerçekleri unutmuştu. Halbuki bu cüz'î insan anlayışı üzerindeki sakat ısrâr olmasaydı, belki o da bunları idrâk edecek ve ona göre hesâbını yürütecekti.

Bir kere Freud şuûrun tıpkı şuûraltı gibi insan psikolojisinin yapısını teşkîl eden unsurlardan bir parça olduğunu, insanın «ben»in içinde varolup dışarıdan adapte edilmediğini bilmezlikten gelmişti. Binâenaleyh ne dinin, ahlâk ve geleneklerin, baskı unsuru olan cemiyetin ve diğer güçlerin, ne de maddî ve mânevî unsurların insan psikolojisinde önceden mevcûd olmayan bir şeyi getirip sokamayacaklarını kavrayamadı. Halbuki bütün bu baskı unsurlarının fonksiyonu şuûraltında önceden yer etmiş bulunan şeyleri çıkarmaktan ibâretti. Eğer insan yaratılışında böyle bir şey yoksa sözü geçen güçlerin bunları yeniden meydana getirecek durumda olmadığını görmedi.

İkinci olarak da gerek cemiyet, gerek cemiyete karşı beslenen duygular, gerekse cemiyetin baskılarına boyun eğmek gibi husûsların hepsi de, rûhun kendisinden ortaya çıkmaktadır. Cemiyeti meydana getiren unsur ise başkaları ile birlik olma arzusundan neş'et etmektedir. Ve insan bu duygusundan ötürü bazan cemiyet halinde yaşamak için ferdî arzularını ve zevklerini fedâ eder. Bu da aslında insan rûhunun içinden gelen bir arzudur. Eğer insan rûhunda toplum halinde yaşama duygusu bulunmamış olsaydı, dış âmillerin te'sîriyle veya doğrudan doğruya baskı yoluyla yeryüzünün hiç bir kuvveti böyle bir duygu ihdâs edecek güçte olamazdı. Binâenaleyh şuûrun cemiyetin dış baskılarının te'sîriyle teşekkül ettiğini ileri süren görüş kökten sakattır. Çünkü bu duygu, netîce itibârıyla insan benliğinin derinliklerinde mevcûd olan doğuştan gelme bir duygudur. İşte Freud bunu da gözden uzak tutmuştur.

Üçüncü olarak da yüce değerleri belirten kısıtlayıcı engeller, baskılar veya psikolojik adı ile repressionlar bile insan benine dışardan zorla adapte edilmiş baskı ve zor mekanizmaları kullanılarak benimsetilmiş değildir. Eğer insan beninde doğuştan bunları benimseyecek kâbiliyet olmasa, «ben» (ego) bunları ne benimser ne de bunlara dayalı olarak kurulabilen üstün değerler mekanizması faâliyete geçirilebilirdi. Dış baskılar yoluyla bunları te'mîn etmek mümkün olmazdı. Bu baskılar ne kadar ağır ve şiddetli olursa olsun. Çünkü ne baskılar ne de engeller, tabîatı gereği olarak daha önce varolmayan bir şeyi ye-

niden meydana getirecek güçte değildir. İşte Freud bunu da bilmemektedir.

Bu yanlışlardan dolayı Freud, insan psikolojisi üzerinde birtakım yanlış yorumlara gitmiştir. Özetleyecek olursak Freud'a göre; insanın gerçek bünyesini teşkîl eden ana nokta, egodur. Egoyu değiştirmek, eğitmek veya başka şekle sokmak için yapılan çalışmaların hepsi hadd-i zâtında insanın bu gerçek bünyesini meydana getiren egoya sonradan zorla ve dıştan adapte edilen şeylerdir. Ve insanın gerçek benini mahvedici derecede kötü ve tehlikeli motiflerdir.

Diğer taraftan da Freud, insan bünyesindeki cinsel içgüdünün derinliğini ve köklülüğünü, muhtelif kısımlara ayırmış ve dağılmış olduğunu ortaya attığı zaman, şüphesiz bu bizim beşer rûhunun derinliklerini bilmemizi sağlayacak önemli bir keşif durumundaydı. Ne var ki o; direterek bir bütün olan insanı, üzerinde çalışma yaptığı bölümlerden, parçalardan ibâret sayarak, tahlîl etmiş ve netîce itibârıyla yanlışlıklara düşmüştür.

Freud, insanı «libido» ile izâh edip bütün husûsiyetlerini kök olarak libidoya dayamak, sonra da birtakım faziletlerin insanın egosunun dışından zorla ve baskı yoluyla yaptırıldığını kabul etmekle de kalmamış insana bir nevi azgın hayvan biçimi vermiştir. Bu nevi hayvan; gerçek hayvanlar gibi yiyen, yeme duygusuna sâhip olan, içme hâssası bulunan ve içmekten zevk alan, koruma içgüdüsü ile hareket ederek kendisini savunan, sonra cinsel enerjisini yine cinsel zevk ile tatmîn eden bir hayvan olmakla kalmamış; yerken, içerken, hareket ederken ve savunma mekanizmasını çalıştırırken hepsini de sırf libidonun dayatmasıyla yapmakta ve cinsel içgüdüsünü tatmîn etmektedir. Bilinen cinsel enerjiye daha başka cinsel enerjiler de ekleyerek. Bu motivasyonun netîcesinde artık çocuk annesinin memesini emerken sırf cinsel içgüdüyle emmektedir. Küçük abdestini veya büyük abdestini yaparken tamâmen cinsel içgüdüyle yapmaktadır. Annesine karşı olan duyguları bütünüyle cinsel içgüdülerinin eseridir... Daha burada sayılamayacak kadar pek çok faâliyetlere bu çirkin ve iğrenç motivleri vermiştir.

Freud'un her keşfi de, işte bu yanlış ve eksik anlayışından ötürü, o çirkin ve iğrenç bataklığın içinde kaybolup gitti. Halbuki her iki buluş, gelişen insan anlayışı muvâcehesinde Freud'un bugünkü mübtezel ve cüz'î anlayışından çok daha iyi ve faydalı meyveler verebilirdi. Ne var ki Freud'un elinde, insan bünyesinin kirletilmesi ve basite indirgenmesi için bir vâsıta haline gelmiştir.

Freud'un talebesi Adler ve Jung hocalarının yanlışını düzeltmek ve cinsel içgüdü konusundaki aşırılığını bertaraf edebilmek için insan

hayatına dâir cinsiyetin dışında bir kâide yerleştirmek istediler. Bunun üzerine Adler: «Ferdin organik içgüdüsü (üstünlük duygusunun) cemiyete karşı üstünlüğünü ibrâz etmenin eseridir» diyor. Jung ise; «İnsan içgüdüsünün esâsı (aşağılık kompleksi), eksikliğini anlamak ve bu eksikliğini başka yollarla telâfî etmektir.» diyor... Her ikisi de parmaklarını insan benliğinin cüz'î bölümlerinden birisinin üzerine koyuyor ve bu benliğin çok derin noktalarından sâdece bir noktayı aydınlatmaya çalışıyorlar. Ne var ki bu iki gerçek de, diğer çalışmalar arasında kaybolup gitti. Çünkü her ikisi de insan benliğini bu iki zâviyeden incelemeye ve sâdece bundan ibâret olduğunu belirtmeye çalıştılar. Halbuki tek başına bu açıklamalar insan psikolojisini ifâde etmekten çok uzaktı...

Tecrübeci ekol de insan psikolojisini laboratuvara yerleştirip oradaki deneyler ile açıklamaya çalıştığı zaman şüphesiz birtakım cüz'î fakat faydalı gerçekler yakalamıştı. Ne var ki bunlar da elde ettikleri bu kısmî ve cüz'î netîceler insan psikolojisi üzerindeki küllî ve bütün netîcelermiş gibi kabul etmişler ve bunda da ısrâr etmişlerdi. Böylece faydalı olması mümkün olan bir buluş, boş bir saplantı sonucunda hebâ olmuştur. Çünkü bu cüz'î netîceler, bir bütün olan insan psikolojisini bütünüyle izâh edecek nitelikte değildi ve olamazdı da. Hem tecrübeci ekolün elde ettiği cüz'î bilgiler, bu cüz'iyyâtın bile en sonunda yer alabilecek vasıftaydı. Çünkü tecrübeci ekol ancak insan psikolojisinin cesedle ilgili olan kısmını laboratuvara yerleştirebilirdi. Ve ancak bunu maddî ölçülerle ölçer, hisler ile izâh edebilirdi. Ama makinanın ulaşamadığı, laboratuvardaki âletlerin anlayamadığı noktalarına aslâ nüfûz edemezdi. Bu noktada büsbütün âciz kalırdı. Binâenaleyh, bütünüyle üstün bir mekanizmaya sâhib olan insan psikolojisinin gerçekleri karşısında âciz kalırdı. Laboratuvardaki âletler sâyesinde belki insanın yorgunluk veya vücûd enerjisini ölçebilir, insan duygularında ve psikolojik durumlarında iç salgı bezlerinin te'sîrini anlayabilirdi. Ama insanın hakîkatlar karşısındaki ihsâslarını, adâlet duygusunu, güzellik anlayışını nasıl ölçebilirdi?.. İnsanın engin rûhî enerjisini ve kâbiliyetinin, fikrî buluşlarını nasıl anlayabilirdi?...

Davranış psikolojisi (Behaviorist Ekol)... İnsan gerçeğini birtakım geleneklerin te'sîriyle beliren ve cemiyetin geliştirdiği, şartladığı şartlı refleks (conditîned reflekses) lerle izâh eden belirli etkilerin belirli tepkiler doğuracağının ve etkilerin değişmesiyle tepkilerin de kendiliğinden değişeceğini ileri sürerek izâh etmeye çalıştı. Behaviorist anlayış aslında hayvan psikolojisini ifâde ettiği kadar, insan psikolojisini ifâde etmekten uzaktı... Hem insanı hayvan yerine koyuyor, hayvan hareketlerindeki şartlı durumları insanlar için de geçerli sayıyor ve bü-

tün hareketleri fizyolojik nedenlere dayandırıyordu. Öğrenme aktını bir kenara bırakıyor ve fiilleri birtakım duygusal ve determinist nitelikten uzaklaştırıyordu. Böylece de insanın sâhâsını daraltıyor ve çok gülünç bir duruma sokuyordu. Bu durumda insan için ne irâdenin, ne ideallerin, ne yüce değerlerin, ne de üstün duyguların yeri olabilirdi... Binâenaleyh insan, sâdece en dar sınırları içinde duygusal bir canlılık emâresi gösterir ve belirli etkilere belirli tepkiler gösterirdi.

Mekanik okul ise insan hayatı da dâhil olmak üzere bütün hayatı otomatik bir âlete benzetiyordu. Ve hayat makinanın emrine boyun eğer, onun mahkûmudur diyordu. Bütün organik ve biyolojik faâliyetleri tabîat ve kimya kanunlarıyla izâh etmeye çalışıyordu... Mekanik ekol insanı insanlığından tecrîd etmekle, hattâ insanı dar sâhâlı biyolojik bir organizma sâhibi varlık haline getirmekle iktifâ etmiyordu. Bilakis aşağılara hem de çok aşağılara düşürüyordu... Buna göre insan, salt anlamda bir otomat durumundaydı ve makinanın otomatizmi gibiydi onunki de. Dolayısıyla insanın insanlığına doğru yöneltilmiş olan bütün irâdî mekanizma kendiliğinden siliniyordu. İnsan irâdesi değil, hattâ canlı ve organik irâde bütünüyle yok oluyordu. İnsanın bünyesindeki her türlü engin duygular ve yüce arzular reddedilmiş oluyordu. Nitekim rûhî ve fikrî bütün mekanizmaları, maddî, ekonomik ve sosyal mekanizmalarının tümü bir arı peteğindeki veya karınca yuvasındaki içgüdüsel düzen ve mekanizmalardan çok daha aşağı oluyor ve böylece insan, kör, sağır ve sebeplerin mahkûmu büyük bir makinanın parçalarından bir parça haline geliyordu.

İşte Batıdaki psikolojik ekollerin ekseriyeti, bu eksik ve karışık bir atmosfer içerisinde cüz'î nazariyelerin peşinden sürüklenmiş ve kör inâdların mahkûmu olmuştur. Çünkü her biri ısrârla insan gerçeğini kendi cüz'î ve basit buluşlarıyla izâh etmeye kalkışmış, netîcede hatâları, insan gerçeğine gülünç, basit ve yanlış bir biçim vermekle kalmamış, aynı zamanda bu parça parça gerçeklerden bir sentez yaparak istifâde etme yollarını da tıkamıştır. Böylece ortak ve sağlam bir nazariye kurmak imkânı yok olmuştur. Bu cüz'î ve parça parça anlayışlar üzerine ekonomik ve sosyal görüşler, ahlâk ve hareket metodları, suç ve cezâ anlayışı da oturtulunca hatânın ne kadar büyük ve köklü olduğu kendiliğinden ortaya çıkar. Netîcede durum Alexis Carrel'in de dediği gibi insan gerçeği üzerindeki katmerleşmiş bilgisizliğimizden dolayı insanlığın mahvına kadar varır...

Bu arada üçüncü bir hatâ şekli daha var ki istisnâsız bütün Batılı ekoller aynı hatâya düşüyorlar. Bu hatâ, insan psikolojisini ve insan hayatını Allah'tan uzaklaşmış olarak etüd etme yanılgısıdır.

Bu yanılgının, batılıların hayatında uzun bir hikâyesi de var... Ol-

dukça uzun bir hikâye... Kökü tâ asırların öncesine dayanıyor...

Batılıların rönesans'tan beri aşırı derecede kudsallaştırdıkları ve temel mefhûmlarını aldıkları Helenist (Klasik Yunan) hayatı, esâs itibârıyla kendine hâs şekli bulunan putperest bir hayattı. Helenist anlayışa göre insanlar ile tanrılar arasındaki ilişkiler, devâmlı bir çatışmaya ve ardı arkası kesilmez bir düşmanlığa dayanıyordu. Bu çatışma ve düşmanlık bazı kere daha sertleşiyor ve vahşî bir savaş haline geliyordu. Prometeus efsanesi, bu karşılıklı çatışmanın amansız bir yönünü tavsîr eder.

Mitolojik bir yaratık olan Prometeus'u tanrı Zeus insanları çamurdan ve sudan yaratma işleminde kullanıyordu. Bir gün geldi Prometeus insanlara karşı aşırı bir sevgi bağıyla bağlandı. Gökten kudsal ateşi çalarak insanoğlunun eline verdi. Bunun üzerine tanrılar tanrısı Zeus, onu cezâlandırdı. Ve Kafkas dağlarında zincire vurdu. Üzerine bir kartal yolluyordu. Gün boyu ciğerini parçalatıyordu. Ne var ki ertesi gün yeniden azâblandırmak için o gece ciğerini yeniletiyordu. Tanrı Zeus, kudsal ateşi eline geçiren insanları da cezâlandırmak ve intikâm almak için yeryüzünde ilk canlı dişi olan Pandora'yı dünyaya yolluyor. Pandora gelirken, beraberinde de her türlü kötülüklerin içinde saklı bulunduğu bir valizi dünyaya getiriyor. Maksadı bütün insan türünü yok etmektir. Prometeus Hipemetos Pandora ile evlenince tanrıların gönderdiği hediyeyi de kabul ediyor ve valizi açıyor. Böylece kötülükler yeryüzüne yayılıyor.

İşte insan ile tanrı arasındaki ilişki... Kudsal ateşi (bilgi ateşini) insanoğlu çalmış ve tanrıların elinden zorla almıştır. İnsanlar bu çaldıkları ateşle kâinâtın ve hayatın esrârını öğrenecekler ve yeryüzünde her biri bir tanrı yerine geçecek, tanrılaşacak. Bunun karşılığında tanrılar da insanlarla korkunç bir savaşa girişiyorlar, intikâm almak istiyorlar. Onların da maksadı kuvveti ellerinde tutmak ve yeryüzünün yalnız başına hâkimleri olmaktır.

Avrupa ortaçağda Hıristiyanlığı kabul etti ama Helenizm (veya Helenistik anlayış) gizlice Hıristiyanlığın kabuğu altına saklandı. Rönesans ile birlikte Avrupa yeniden bu gizli ve klasik putperestliğe döndü. Ama duygu yine aynı duygu idi. İlâhlarla veya Hıristiyanlığın tanrısıyla savaş ve çekişme devâm ediyordu. Tanrıya karşı sevgi ve dostluk besleyeceklerine düşmanca hareket ediyor ve başkaldırıyorlardı...

Yakın zamanlara kadar, yani herkes kiliseden yüz çevirmezden önce kilisenin insanların huzûr ve rahatlarını tehdîd eden, insan bünyesini büsbütün mahveden çirkin bir aşırılığa dalmasıyla bu durum daha da fecî bir şekil aldı. Din adamlarının hegemonyası bütün ağırlığıyla avrupalıların üzerine bindiği gibi engizisyon mahkemeleri, afo-

rozlar ve endülijanslarla ezmeye çalıştı. Son olarak da —ki bu en son koz olmuştu— dinî bilgiler adını verdiği birtakım derme çatma bilgileri gökten inmiş kelimeler olarak zorla kabul ettirmeye çalıştı.. Sistematik ve tecrübî bilgiler bu söylenen şeylerin sakatlığını isbât edince, bu sefer kilise baskısını daha da artırarak insanları yakmaya, bilginleri dine karşı geldi diye i'dâm ettirmeye başladı...

İşte bütünüyle bu faktörler Avrupa düşüncesinde ve aynı zamanda avrupalıların şuûr altında dine karşı bir nefret duygusu uyandırdı. Bu nefret, sâdece dine karşı gelişmekle kalmadı. Allah'a kadar uzandı. İnsanlarla ilgili her şeyde hummâlı bir şekilde Allah'tan uzaklaşmalar başladı. Avrupalı yaptığı her şeyde Allah'ın adını anmamaya gayret ediyordu.

İşte bundan dolayıdır ki Avrupalı psikolojik araştırmalarında da Allah'tan uzaklaşmış bulunuyor. Allah fikrinden söz etmeyerek araştırmalarını sürdürüyor, halbuki insan nefsinin yaratıcısı, ona canlılık ve hareket bahşeden ve bütün kâbiliyetlerini veren O'dur...

Psikologlar insan rûhunu her türlü te'sîr yönleriyle birlikte inceliyorlar da, insan hayatındaki ilâhî irâdenin te'sîrlerine aslâ yer vermek istemiyorlar.

Bazan bakıyorsunuz insanı coğrafî, sosyolojik ve maddî faktörler açısından inceliyorlar...

Bazan iktisadî açıdan araştırıyorlar...

Fakat bir kere de olsun ilâhî takdîrin te'sîr mekanizması altında araştırmak istemiyorlar. İlâhî takdîrin herşeyin sonucunu ta'yîn ettiğini, bu arada insan denen varlığın da bunlar arasında bulunduğunu hiç mi hiç ele almak istemiyorlar. Gerek bütünüyle insanların, gerekse ferd ferd toplum toplum insanların ilâhî irâdenin te'sîri altında olduğunu görmek istemiyorlar...

Bunun netîcesinde birtakım fâhiş hatâlar doğuyor tabiî... Hattâ hatâ değil, hatâlar yığını...

Bu nazariyelerin ve ekollerin hepsi de; insan rûhunun fıtrî olarak, doğuştan yaratanına karşı yönelmek ihtiyâcında olduğunu, bütün hücrelerinin yaratanın gücüne ve yardımına muhtâç olduğunu, hareket kanunlarıyla birlikte hareket noktalarını da O'ndan alacağını, enerjisini ve enerji kaynaklarını O'ndan almış olacağını hiç bir zaman hesâba katmıyorlar. Beşer tarihinin akışında gökten inmiş ilâhî dinlerin yerini ve te'sîrini de ihmâl ediyorlar. Bütün bunların da üzerinde bir kâinât gerçeğini unutuyorlar. O da insanın hayatındaki hâdiseleri düzenleyen ve ona seyrini te'mîn eden ilâhî takdîr ile insanın doğrudan doğruya olan münâsebet ve teessürü... Hem bilmiyorlar ki gerek coğrafî faktörler gerek maddî, ekonomik ve sosyal faktörler... Hep-

si de Allah'ın kudret çevresinin dâhilindedir. Ve Allah'ın engin irâdesinin dışında müstakil olarak cereyân edebilen şeyler değildir...

Biraz önce özet olarak tarihî sebeplerini açıkladığımız bu kasdî gaflet ve bilerek görmemezlikten gelmek, insan için çizilen şemada büyük yanlışlıklar ve karışıklıklara sebep oluyor. Bir şemada bazan insanın kâinâtta tek başına buyruk ve bu kâinâtın asıl yaratıcısı olduğunu gösteriyorlar. Halbuki bu ilmî bir gerçek değildir. Çünkü insan yaratanının yardımı olmadan hiç bir şey yapamaz. Yaratanın belirttiği plân dâhilinde insan kendi işlerini yürütebilir, ama bunun dışına aslâ çıkamaz. Bazan da gördüğümüz şemada insan varlığı kabul edilen birtakım farazî tanrıların; maddî, sosyal ve ekonomik tanrıların kulu kölesi olarak gösteriliyor... Bu durumda tabiî olarak insanın gerçek değeri küçültülüyor ve basitleştiriliyor. Bir başka şemaya baktığımız zaman insanın hareketlerinin; şartlı reflekslerin... cinsel içgüdülerin... kimyevî formüllerin... veya mekanik vâsıtaların eseri olduğunu görüyoruz... Bu ise insanın gerçek iç durumunu yanlış, olduğundan farklı göstermektedir... Bütün şemalarda, plânlı şekilde uygulanan o çirkin anlayış tarzı sırıtıp durmaktadır. Ve hepsinin gösterdiği gerçek insana hiç mi hiç benzememektedir...

Bütün o Batılı ekoller, bizim bu bölümün baş kısmında sıraladığımız sorulara cevab vermekten kurtulacağını sanıyordu. İnsan nedir? Vazîfesi nelerden ibârettir? Hayatta insanın fonksiyonu nedir? Enerjisi neden ibârettir? Ve insan enerjisinin hudûdu nereye kadar uzanır?

Netîce; Carrel'in de dediği gibi insan gerçeğini iyi bilmemekten doğan katmerli bir cehâletin sonucu birtakım sistemler vaz'ederek, medeniyet anlayışı ortaya çıkararak, ilmî nazariyeler ileri sürerek topluca insanlığı mahvetmek olmuştur...

«İnsan» gerçeği üzerinde enine boyuna bir inceleme yapmak insan psikolojisi üzerinde yapılması gereken bütün çalışmalardan önce gelir... Diğer taraftan bu şümûllü çalışma; insan psikolojisi üzerindeki tafsîlâtlı araştırmaları kısıtlamayacağı gibi o araştırmaların yolunu da aydınlatacaktır. Ayrıca insan fizyolojisi üzerindeki anatomik çalışmalara da yardımcı olacaktır. Gerek insan kalbi, gerekse insan organizması üzerinde yapılacak etüdlerin derinleştirilmesinde de bu çalışmaların büyük faydası olacaktır.

Bu kitabın ta'kîb edeceği metoddan da anlaşılacağı gibi öncelikle insan gerçeğini bilmek, insanın vazîfesinin neler, hayattaki yerinin neden ibâret olduğunu ve insan enerjisinin, kapasitesinin nerelere kadar vardığını öncelikle bilmek sâdece psikolojik araştırmalar yönünden değil, Batılı psikolojik ekollerin düştükleri metod hatâlarına da düşmemek için yegâne garanti unsurudur. Bir bütün olan insan var-

lığını muhtelif yönleriyle ele alarak bölümlere ayırmaya da yardımcı olur. Ayrıca bu parça parça tedkîklerin sonucu ortaya çıkan netîcelerin sağlam bir senteze kavuşturulmasını da sağlar. Parçaların birbiri ile olan uygunluğu olduğu gibi ortaya çıkar. Her parçanın başlı başına ele alınarak ayrı ayrı tedkîk edilmesinin sonunda meydana çıkacak uyuşmazlıkların ortadan kalkmasını sağlar. Böylece muhtelif psikolojik tiplerin normaller ile anormaller arasındaki ayırım te'mînâtı ortaya çıkar. Ve insanın kâinât içindeki yeri ve hayat içindeki durumu da bütün realizmi ile ortaya çıkar.

«Hani Rabbın meleklere : Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım, demişti de melekler : Biz Seni hamd ile tesbîh, takdîs eder dururken yeryüzünde fesâd çıkarıp, kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın? demişlerdi. Allah da : Sizin bilmeyeceğiniz şeyleri Ben bilirim, demişti.

Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretmiş, sonra onları meleklere göstererek : Eğer sâdıklardan iseniz, bunların adlarını Bana bildirin, demişti.

Melekler ise : Sana tesbîh ederiz, bize öğrettiğinden başka bilgimiz yoktur. Şüphesiz ki her şeyi hakkıyla bilen, hüküm ve hikmet sâhibi olan Sensin, demişlerdi.

Allah : Ey Âdem, onları adlarıyla kendilerine bildir, dedi, Âdem, adlarını söyleyince : Size demedim mi ki Ben, göklerin de, yerin de gizliliklerini muhakkak bilirim. Ve sizlerin neyi açıklayıp neyi gizler olduğunuzu da bilirim.

Hani meleklere : Âdem'e secde edin demiştik de, onlar da hemen secde edivermişlerdi. Sâdece şeytân kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.

Ve demişti ki : Ey Âdem, eşinle birlikte cennette otur. Dilediğiniz yerlerde onun meyvelerinden bol bol yeyin. Yalnız şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa ikiniz de zâlimlerden olursunuz.

Nihâyet şeytân onları cennetten kaydırdı. Onları bulundukları yerden çıkardı. Biz de : Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde sizin için bir zamana kadar yerleşim ve faydalanma vardır, dedik.

Âdem, Rabbından kelimeleri belleyip aldı. Bunun üzerine onun tevbesini kabul etti. Şüphesiz ki Tevvâb, Rahîm O'dur O.

Dedik ki : Hepiniz oradan inin. Eğer tarafımdan size bir hidâyet gelir de, kimler Benim hidâyetime uyarsa, artık onlar için hiç bir korku yoktur. Ve onlar mahzûn da olacak değillerdir...

Küfredenler, âyetlerimizi yalanlamış olanlar, işte onlar cehennemliklerdir. Ve onlar ateşte temelli kalıcıdırlar.» (Bakara, 30 - 39).

İşte Kur'an'da vârid olduğu şekliyle insanın kıssası... Diğer ki-

taplarımızda yarattığı varlıkları en iyi şekilde bilen Yüce Yaratıcının naklettiği bu kıssadaki eğitimle ilgili ve san'at yönüyle alâkalı ilhâmlarını açıklamıştık. «Ben onlara, göklerin ve yerin yaradılışı ile kendi benliklerinin yaradılışını göstermedim.» İnsan cinsinden hiç bir varlığın görmediği bu bilinmezlikler âleminden bize haber verecek olan yegâne merci Zât-ı Bârî'dir.

Fakat biz bu âyet-i kerîme'yi, bu konunun baş taraflarında ortaya koyduğumuz sorularla ilgisi bakımından psikolojik etüdümüzün sâhâsı içinde bölümlere ayıracağız. İnsan nedir? Vazîfesi neden ibârettir? Hayatta fonksiyonu nelerdir? Enerjisi nasıldır? Ve bu enerjinin hudûdu nereye kadardır? Sorularıyla ilgisi yönünden teker teker ayıracağız.

Kısa olmasına rağmen bu âyet-i kerîme'de bu soruların cevabı bulunmaktadır. Hem de en mükemmel şekliyle. Ve biz insan psikolojisinin tafsîlâtına ve muhtelif şekillerine geçmeden önce bu soruların cevabını vermek zorundayız.

Nedir insan?... İnsan yeryüzünde Allah'ın halîfesidir. «Hani Rabbın meleklere : Ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım, demişti.» Halîfe kelimesi, geniş anlamlar ifâde eden derin ve yüklü bir kelimedir.

Bu kelimenin taşıdığı mânâlardan birisi, insan denen şu varlığın hayat sahnesinde çok önemli bir yeri olup, değerinin son derece büyüklüğüdür.

Bir kerre o, yeryüzünde halîfedir... Evet Allah'ın halîfesi...

Bütün kâinât güçlerine hâkim olan yaratıcı ve yoktan var edici Allah'ın halîfesidir...

Elbetteki halîfenin, hilâfetin gerekleriyle donatılmış olması gerekecektir. Aksi takdîrde hilâfetin ne mânâsı, ne de değeri kalır.

Ayrıca o, tabiî olarak kendisine hilâfeti bahşeden zâtın nûrundan parçalar taşımalıdır. Aksi takdîrde bu hilâfete namzed olamaz. Hak kazanamaz...

Hem bu halîfe olan varlığın yeryüzündeki fonksiyonu, hayattaki vazîfesi diğer varlıklarınkinden hem daha büyük olmalıdır, hem de daha önemli... Aksi takdîrde başka varlıkların değil de, onun hilâfet makâmına seçilmiş olmasının hiçbir mânâsı kalmaz.

Her ne kadar biz bu etüdümüzde doğrudan doğruya insan psikolojisi üzerinde duruyor isek de, Kur'an'daki edebî tasvîrin te'sîrinden kendimizi kurtarmamız tabiî ki imkânsızdır. Hilâfet kelimesinde gizlenmiş bulunan bu mânâların hepsini âyet-i kerîme bütün açıklığı ile gözler önüne seriyor ki kelimenin muhtevâsı iyice anlaşılabilsin...

Göklerin ve yeryüzünün kucak açtığı şu varlık... Yücelerin yücesinde Allah Teâlâ, bu yüce varlığın öncülüğünü ve üstünlüğünü ilân

ediyor. Meleklerini de bundan haberdâr etmek için topluyor. Bu haber karşısında melekler titriyorlar. Rablarına başvurarak bu insan denen varlığın yaratılışındaki hikmeti ve halîfe seçilmesindeki nedenleri öğrenmek için daha fazla bilgi vermesini istiyorlar. Halbuki melekler kendilerine verilen hiç bir bilgi husûsunda Rablarına karşı suâl tevcîh etme durumunda değildirler. Çünkü onlar : «Allah'ın kendilerine emrettiği şeylerde O'na isyân etmezler ve emrolunan şeyi yaparlar.» Sonra da melekler, insanın yaratılışındaki mucize karşısında secdeye kapanıyorlar. Bu secde insanın yaratılışının önemini ibrâz ettirme gâyesine mebnîdir. Ve insan denen mucizenin, diğer mucizelerden üstünlüğünün ifâdesidir.

Bütünüyle bu ifâdeler insan denen varlığın eşsizliğine delâlet etmektedir...

Sonra âyet-i kerîme, —hem burada hem de Kur'an'ın diğer yerlerinde— insanın yeryüzündeki vazîfesinin yeryüzünün i'mârı olduğunu belirtiyor. Şu halde yeryüzünde Allah'ın halîfesi olmak demek; yapmak, îcâd etmek, i'mâr, tebdîl ve tağyîr etmek demektir. Bütün bu işler ise Allah'ın fiilleridir. Ancak insanoğluna birtakım parçalar vermiştir ki insan bunlarla halîfelik görevini yerine getirir. Ayrıca insana birtakım imkânlar sağlayarak destek olmuştur.

Sunulan bu imkânların en büyüğü bilgidir... ilimdir... «Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretmişti.»

İşte insanın, diğer varlıklardan ayrılmasını sağlayan en önemli özelliklerden birisi. İnsan, meleklerden bilgi yoluyla ayrılır. İnsanın yeryüzünde bilgi yoluyla yaptığı vazîfeleri melekler bile yapmaktan âcizdiler. Bir bakıma da bilgi Allah'ın insana bahşettiği ehliyet belgesi oluyor. Bu belgeyi melekler de kabul ediyorlar ve güç ve kuvvet sâhibi Yüce Yaratıcıya secde ediyorlar.

Ne var ki insana sunulmuş olan bu geniş kâbiliyetler... Bunların başında da yer alan Allah'ın onun sâyesinde gökleri ve yeri insana müsahhar kıldığı bilgi kâbiliyeti... «Ve size göklerde ve yerdeki her şeyi müsahhar kıldı.» Evet bütün bu kâbiliyetler insanın tabîatında var olan bir zaafı bütünüyle silip atamıyor. Duygusal şeyleri sevmesini...

«İnsanlara kadınlar, oğullar, altın ve gümüşten istiflenmiş yığınlar, yayılıma salınmış atlar, davarlar ve ekinlerden yana nefsin isteklerine muhabbet süslenip bezendi. Fakat bunlar, dünya hayatının geçici metâlarıdır.» (Âl-i İmrân, 14).

Yasaklanan meyveye burada şehvet ve duygusallık nisbet edilmektedir. Biz burada psikolojik etüd sadedinde, bu meyvenin ne olduğu konusundaki tafsîlâtlara dalmak istemiyoruz. Memnû' meyve nedir? Bununla ne kasdolunmuştur? Yeri neresidir? gibi sorulara dalmak

istemiyoruz. Burada bizi ilgilendiren, sâdece bu memnû' meyve ile insanın kontrol mekanizmasını işleten irâdesinin tecrübe edilmiş olmasıdır. İnsana verilen en büyük nimetlerden birisi de bu kontrol fonksiyonuna sâhib olan irâde mekanizmasıdır. Burada bizim üzerinde durduğumuz husûs, kontrol mekanizmasını yürüten irâdenin «Şehvetler»e engel olup olmayacağı husûsudur. İnsan denen bu eşsiz varlık her zaman direnememektedir. Karşı koymak için her defasında irâdesini takviye edememektedir. «Andolsun ki Biz, gerçekten Âdem'e daha önceden ahdettik. Ne var ki o ahdini unuttu ve onda bir azim görmedik.»

Şu kadar var ki bu zaaf sonsuz değildir. Ayağa kalkılması mümkün olmayan bir düşüklük mânâsına da gelmez.

İnsan, her zaman bu düşüklükten kurtulabilecek durumdadır. Yeter ki yüzünü Yüce Yaradanına döndürsün. «Âdem, Rabbından kelimeleri belleyip aldı. Bunun üzerine onun tevbesini kabul etti.»

İşte insanın hayatî değerlerinin başlıcalarından birisi. İnsan, şehvetler karşısında her zaman zaaflara ma'rûzdur. Ne var ki bu zaafın yanı sıra aynı insan Allah'a yönelerek bu zaafdan kurtulacak kudret ile donatılmıştır. Tabîatının derinliklerinde her ikisini de yapacak güç vardır.

«Nefse ve onu düzenleyene. Sonra da ona itâatı ve isyânı öğretene. Allah'ın, temizlediği nefis, muhakkak kurtulmuştur. Azdırdığı da hüsrâna uğramıştır.»

Sonra insan, çatışmalara karşı donatılmış bir güçtedir de : «Kiminiz kiminize düşman olarak inin, dedik...»

Mâdem ki ortada bir düşmanlık söz konusudur, şüphesiz meydanda çatışma da olacaktır. Çatışma gücü de bulunacaktır.

Şeytâna karşı düşmanlık. Çeşitli şekil ve sûrette ortaya çıkan şer kuvvetleriyle çatışma. Bizi burada ilgilendiren, bu çatışmadaki gücü tesbît etmektir. Hem bu güç insan hayatının en önemli değerlerinden birini teşkîl eder. Yeryüzündeki fonksiyonunu yerine getirmek için bu çatışma zarûrîdir de. «Eğer Allah insanların bir kısmını bir kısmı ile bertaraf etmiş olmasaydı, yeryüzü fesâda uğrardı. Ne var ki Allah, âlemlere karşı lutuf ve ihsân sâhibidir.»

Sonra insana yeryüzünde istikrâr ve dinlenme imkânı da sağlanmıştır : «Ve sizin için yeryüzünde eğlenme ve konaklama vardır.»...

Muvakkat istikrâr ve istifâde edilecek şeyler, insan hayatının belli başlı iki önemli değerleri arasında yer alır. İnsan bünyesi bunlarla da donatılmıştır. Bunun yanı sıra çatışma gücü de verilmiştir.

Nihâyet insan, yeryüzünde Allah tarafından kendisine verilen hilâfet vazîfesini yerine getirmektedir. Ve kendisini bu vazîfeye seçen Allah tarafından da desteklenmektedir. Rabbânî hidâyet düstûru, onun

bu faâliyeti için rehberdir : «Eğer tarafımdan size bir hidâyet gelir de, kimler Benim hidâyetime uyarsa; artık onlar için hiç bir korku yoktur. Ve onlar mahzûn da olacak değilerdir.» İnsan, fıtratı itibârıyla Allah'a yönelecek ve O'nun hidâyetinden faydalanacak kâbiliyettedir. Ayrıca aynı insan fıtratı Allah'tan uzaklaşıp âyetlerini inkâr edecek kapasitededir de. «Küfredenler, âyetlerimizi yalanlamış olanlar ise, işte onlar cehennemliklerdir. Ve onlar ateşte temelli kalıcıdırlar...»

İşte geniş hatlarıyla insan...

Şimdi artık bu yaratık ile ilgili genel bir fikir serdedebiliriz.

İnsan, eşsiz bir yaratıktır. Onu kâinâttaki diğer varlıklar arasına sokarak yapılacak her türlü analiz kökten yanlış ve hatâlı olacaktır. Gerek mekanik ifadelerle izâh edilmek istensin, gerekse organik yapı olarak belirtilmek istensin farksızdır. İster melek yoluyla izâh edilmek istensin, ister nûrânî bir varlık olarak değerlendirilsin başka tür açıklamaların hepsi de eksik olacaktır.

Hayat devresinde insanın önemli bir rolü vardır. Bu önemin ilk işâreti, bizzât Allah Teâlâ'nın onun doğuşunu haber vermesidir. Bu önemin diğer bir işâreti de, meleklerini bu yaratığa secde ettirmiş olmasıdır. Göklerin ve yerin onun emrine âmâde kılınmış olması, Allah Teâlâ'nın yüce irâdesini, insanın irâdesi ile gerçekleştirme plânına sokmuş olmasıdır. «Şüphesiz ki bir kavim kendini değiştirmedikçe, Allah da onları değiştirmez.» (Ra'd, 11), «Şâyet Allah'ın insanları bir kısmını birbiriyle def'edip savması olmasaydı, yeryüzü muhakkak fesâda uğrardı.» (Bakara, 251), «İnsanların yaptıklarından ötürü karada ve denizde fesâd çıktı.» (Rûm, 41).

İnsan, birtakım isti'dâdlarla donatılmış bir yaratıktır. Bu isti'dâdların en belirgin olanı bilgi kâbiliyeti, koruyucu güce sâhib olan irâde kâbiliyetidir. Hilâfetin mânâsında ve gereklerinde gizlenmiş bulunan faâl güçteki kâbiliyettir. Çatışma gücünde ortaya çıkan kâbiliyettir. Allah'a yönelmek emirlerini alarak doğru yolu bulmak kudreti ile yeryüzünde yerleşip istifâde etme kâbiliyetidir.

İnsan; zaaf noktaları bulunan bir yaratıktır. Şehvet ve arzusu vardır. Allah'a verdiği ahdi unutup, doğru yolu hatırlamayacak ve Allah'ın âyetlerini inkâr edecek derecede zaaf noktaları vardır.

İnsan zıd, çift tabîatlı (Ambivilence) bir mahlûktur. Hem en üstün mertebeye çıkabilecek güçtedir, hem de en alt tabakalara düşecek kâbiliyette...

Bu genel düşünceleri belirttikten sonra, insan üzerindeki etüdümüze girişebiliriz...

Fakat bu etüde dalmadan önce, insanın eşsizliği konusunda çağ-

daş ilmin neler söylediğine bir göz atmamız yerinde olur. Çünkü üzerinde durduğumuz konular ile çağdaş ilmin söylediği husûslar arasında açık delâletler bulunmaktadır.

Bu genel düşünceden hareket ederek insan üzerindeki etüdümüze başlayabiliriz...

Fakat etüdümüze başlamadan önce ilmin bu konuda söylediklerine göz atmamız faydalı olacaktır sanırım. Modern ilim erbâbı, insanın eşsiz bir yaratık oluşuyla ilgili neler diyor bunu görmemiz mevzûmuzun aydınlanmasında birçok yararlar sağlayacaktır.

Julian Huxley, «Modern Dünyada İnsan» (Ma İn the Modern World) adlı eserinde insanın eşsiz bir varlık olduğunu bildiren bölümünde şöyle diyor :

«İnsanın diğer hayvanlara nisbetle kâinât içerisindeki yeriyle ilgili görüşler bir sarkaç gibi durmadan yön değiştiriyor. Bazan kendisine hayranlığı son derece artarken bazan da bu hayranlığın derecesi zayıflıyor. Bazan insanla hayvan arasını korkunç uçurumlar ayırırken, bazan da çok küçük farklılıklar gösteriyor...

Darwin'in ileri sürdüğü nazariye ile sarkaç ters yöne doğru gelişmeye başladı. Ve bir kere daha insanın bir hayvan türü olduğu fikri ağırlık kazandı. Ama bu ağırlık budalaca bir duygusallık içinde değil ilmî bir gerçek olarak kendisini hissettirdi. Ne var ki bu sefer sarkaç, ulaşabileceği en son noktaya vardı. Ve ortaya çıkan netîce, Darwin'in hipotezini destekleyici mâhiyette idi.

Darwin'e göre insan da diğer hayvanlar gibi bir hayvandır. Binâenaleyh onun insan hayatıyla, yüce insanlık değerleriyle alâkalı görüşleri diğer varlıklara nisbetle imtiyâzlı değildir. Meselâ bir kurttan veya bakteriden pek de farklı değildir. Evulosyener başarının yegâne mikyası, varlığı sürdürmektir. Dolayısıyla mevcûd olan ve varlığını devâm ettiren bütün canlılar Darwin'in nazarında aynıdır, değer bakımından farksızdır. Gelişmişlik düşüncesi ise sâdece insana mahsûstur. Şurası da su götürmez bir gerçektir ki : İnsan hâl-i hâzırda mevcûd olan yaratıkların efendisi ve en üstünüdür. Fakat zaman olur ki bir karınca veya fare de onun yerini alabilir.

Burada insanla hayvan arasında açılan gediğin küçüklüğü; hayvana insancıl nitelikler vermenin abartılmış ve mübâlağa edilmiş olmasından değil, insanın insanlık niteliklerinin azaltılmış olmasındandır. Bununla beraber yakın zamanlarda yeni yeni eğilimler ortaya çıkmış bulunuyor. Bu eğilimlerin nedeni ise bilgi sınırının gelişmiş olması ve bilhâssa deneysel bilgilerin her geçen gün biraz daha ağırlık kesbetmiş olmasıdır.

Bunun içindir ki sarkaç ikinci defa yön değiştiriyor. Bu sefer insanla hayvan arasındaki gedik büyüyor ve bir uçurum halini alıyor.

Darwin Nazariyesi'nden sonra, artık hiç bir insan kendisinin hayvanılk ile ilgisinin bulunmadığını iddiâ edecek güce sâhib olamamış, ancak kendisinin çok garip ve tuhaf bir hayvan olduğunu kabul etmeye başlamıştır. Birçok durumlarda ise kendisine benzeri bulunmayan bir hayvan hüviyyeti vermiştir. Ama hâlâ insanın biyolojik açıdan eşsiz bir varlık oluşunun tahlîli fenomeni tamâmlanmış değildir.

İnsanın en büyük özelliği ve hayretengîz husûsiyeti, düşünme kâbiliyetidir. Eğer terminolojik kelimeleri seçmek temâyülünüz varsa, bunu şöylece ifâde edebilirsiniz : İnsanın en büyük özelliği onun açık konuşabilmesidir.

İnsanın bu özelliğe sâhib olmasının birtakım önemli sonuçları vardır ki, bunların gelişmesi büyük yer alır. Alışkanlıkların fazlaca gelişmesinin en önemli sonucu ise, insanın sâhib olduğu âlet ve mekanizmayı geliştirmesi ve güzelleştirmesidir.

Gerek bu alışkanlıklar ve gerekse vâsıtalar insana yeryüzünde efendilik merkezini elde etmesini sağlamıştır. Bu biyolojik husûsiyet, çağımızda insanın en hayretengîz hâssalarından birisidir. İnsanlık çoğalmakla kalmamış, gelişmiş, tekâmül etmiş, nüfûz sâhâsı artmış ve o değişik hayat yolları bulmuştur.

Böylece biyoloji; insanı dinlerin belirttiği gibi, yaratıkların efendisi olduğunu belirten bir noktaya oturtuyor. Buna rağmen bizim genel görüşümüze uymayan noktaları pek çoktur. Biyolojik açıdan baktığımız zaman görürüz ki bütün hayvanlar sırf insanoğluna hizmet etmek için yaratılmamıştır. Ama insan yapısı itibârıyla diğer canlılardan ayrı bir hüviyyete sâhib olmuş, tabiî ve biyolojik faktörlerle diğer canlıları geçmiş ve yer yuvarlağının en gelişmiş canlısı durumuna gelmiştir. Binâenaleyh hiç bir zaman için dinî düşüncenin, mistik hayâl gücünün eseri olarak ortaya koyduğu insanla ilgili hikâyeler doğru değildir. Şu kadar var ki, insanın biyolojik mekanizmasında sağlam jeolojik faktörlerin de te'sîri çok büyüktür.

Konuşma, alışkanlık ve diğer organlar insana diğer birtakım daha özellikler kazandırmıştır ki, bunların bir benzerinin diğer varlıklar arasında bulunması imkân hâricidir. İnsana hâs olan bu özellikleri, burada tekrâr sayıp dökecek değiliz. Çünkü bunlar herkes tarafından bilinmektedir. Biz sâdece insanın bilinmeyen özellikleri üzerinde duracağız. Aslında insan türü biyolojik özellikleri itibârıyla eşsiz bir yaratıktır. Ne var ki bu özellikler ve nitelikler üzerinde, ne zooloji nokta-i nazarından, ne de sosyoloji nokta-i nazarından dikkat ve itinâ ile durulmamıştır.

Son olarak, gelişme çevresi itibârıyla insan diğer gelişmiş hayvanlardan hiç birine benzemez.

Aslında insanın bir canlı varlık olarak en ağır basan yanı ve özelliği; ma'nevî düşünce yapısıdır.

Şunu kafamızdan hiç çıkarmamamız gerekir ki, hayvanla insan arasındaki en bâriz fark, düşünce yapısının farklılığıdır. İnsanın zihnî yapısının esnek oluşunun tabiî sonucu olarak birtakım psikolojik netîceler ortaya çıkmaktadır ki, rasyonalist filozoflar bunların üzerinde fazlasıyla dururlar.

Biz insan seviyesine vardığımız zaman birtakım yeni yeni kompleksle karşılaşırız. Daha önce de dediğimiz gibi insanın en büyük husûsiyetlerinden birisi de, şehevî duygularına hâkim olmasıdır.

Sâdece insan türüne mahsûs olan bu özellik, biyolojik olmaktan daha çok psikolojiktir. Ama bunun tabiî sonucu olarak ortaya birtakım özellikler daha çıkmaktadır ki bunları şöylece sıralayabiliriz:

1 — İnsan hem genel anlamda, hem de özel anlamda bir düşünce mekanizmasına sâhibdir.

II — Hayvanlarda zekâ ile hareket arasında bir farklılık vardır. Ama insanın zihnî formasyonu bütüncüdür, birlikte çalışır.

III — Klan, kabîle, millet, parti ve dinî cemâatlar gibi sosyolojik birliklere sâhibdir ve her birisine kültürü ve gelenekleriyle sımsıkı bağlıdır.

Burada bir insanın faâliyet tarzları üzerinde duracak değiliz.. Doğrusu insanın belli başlı faâliyetlerinin, aslında temel özelliklerinin ikinci dereceden tezâhürleri durumundadır. Binâenaleyh insan, bu formasyonu ile de diğer bütün canlılardan ayrılır ve eşsizdir.

Gerek konuşma, düzenli olarak oyunlar tertîb etme, öğrenme, ücretle çalışma, bağ-bahçe ekimi yapma, tarımsal faâliyetlerde bulunma, gerekse ödev, vazîfe, sorumluluk, hatâ ve doğruluk horluk ve nedâmet gibi motiflerin hepsi insanın temel özelliklerinin ikinci dereceden tezâhürleridir. Realitede asıl zor olan insanın eşsiz olmayan bir faâliyetini tesbît edebilmektir. Hattâ yemek içmek, yatmak ve uyumak gibi temel biyolojik faaliyetleri bile insana hâs eşsiz güzelliklerle süslenmiştir.

İnsanın eşsiz bir yaratık olmasının, ikinci derecede birtakım daha sonuçları olabilir. Ama biz, henüz onları keşfedememiş olabiliriz.

Doğrusunu söylememiz gerekirse; o sonuçlar da ortaya çıkınca bu günkünden çok daha eşsiz bir varlık durumuna gelecektir...»

Julian Huxley, ateist bir bilgindir. Allah'ın varlığını kabul etmez. Bu pasajlarda o hakkı görmeye yaklaşıyor ama, onuruna kapılarak gerçeği kabul etmekten kaçınıyor. Bir de bakıyorsunuz kitapçık gerçek-

lere ters düşen iddiâlar ileri sürüyor fakat onun dilinden dinî düşüncenin derin biyolojik temelleri olduğunu yakalamak az önemli değildir. İmânsız birisinin, dinî gerçeklere bundan daha fazla yaklaşmasını beklemekten daha safdillik olur mu?

İşte ilmin söylediği söz. Allah'a inanmayan bir ateistin dilinden sunduk onları.

Ne var ki bu imânsızın söylediklerinde, Allah'ın kitâbının açıkladığı hayretengîz gerçeklerin ikrârı yer alıyor. İlim —gün be gün— insanın eşsizliği husûsunda yeni yeni keşiflerde bulunuyor. Halbuki bu buluşları din çok önceden belirtmiştir.

Yukarıda iktibâs ettiğimiz pasajlarda açıklanmasını istediğimiz metoda dâir bazı şeyler bulacağınızı sanıyorum.

Ama asıl gerçek, Allah'ın kelâmıdır. Bunları ikrâr etmekle ilmî araştırmanın akışını tersyüz edecek değiliz. Aslında ilmî araştırmaların bu gerçekleri keşfetmesi Allah'ın âyetlerini araştırmak husûsunda Cenâb-ı Rabb'il-Âlemîn'in buyruğuna uymanın ifâdesi olacaktır.

«Yeryüzünde de gerçekten insanlar için birçok ibretler vardır. Nefislerinizde de... Daha da bakmaz mısınız?» (Zâriyât, 20-21)

«İleride onlara hem yeryüzünün çevresinde, hem de bizzât nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz.» (Fussilet, 53)

Nihâyet dinin koyduğu küllî gerçekler ilmin verdiği tafsîlâtlı bilgilerle birleşir ve böylece hayatın normal akışı sağlanır.

Şu anda insan konusunda bir genel fikre sâhib olmuş bulunuyoruz. Öyleyse konuyu derinlemesine incelemek üzere araştırmamıza girişebiliriz. Böylece birtakım gereksiz uzatmalara düşmekten kurtuluruz.

Şüphesiz ki bu genel fikir, araştırıcının araştırmasında derinleşmesini kısıtlayacak değildir. Araştırma hürriyetini zedelemeyecektir. Onu, muayyen bir programı ta'kîbe de zorlamayacaktır. Ne var ki araştırmacı bu genel fikir, muvâcehesinde atacağı adımlarını ayarlayacak ve metoddan uzaklaşmamak, yolunu şaşırmamak için bu genel fikri göz önünde bulunduracaktır.

Meselâ, insanın eşsiz bir varlık olduğunu düşündüğü zaman; klasik Darwinizm'in düştüğü yanlışlıklara düşerek, insanı diğer canlı varlıkları izâh ettiği gibi biyolojik ve psikolojik bir canlı olarak açıklama yanılgısına düşmeyecektir. Daha sonra Freud'un düştüğü hatâyı tekrâr etmeyecektir. İnsanın biyolojik ve psikolojik yapısındaki eşsizliği incelerken bu açık eşsizlikler karşısında gözünü yumarak kendi arzusuna göre bir açıklama tarzı tutturup illâ da onun üzerinde ısrâr etmeyecektir.

İnsan ufkunun genişliğini, insanın kâbiliyetlerinin değişikliğini

gözönünde bulundurduğu zaman, insanı bir tek faktöre göre açıklama hatâsına düşmeyecektir. Freud'un yaptığı gibi insan faâliyetlerini libido ile izâh etmeyecek, Adler'in yaptığı üstünlük kompleksi ile açıklamayacak, Jung'un yaptığı gibi aşağılık kompleksi ile izâh etmeyecektir. Tecrübeci ekolün yaptığı gibi bedenî enerji ile, komünistlerin yaptığı gibi tarihî veya iktisadî materyalizmle izâh etmeye kalkışmayacaktır. Çünkü insanın sâhâsı, bütün bunların her birisinden çok daha geniştir. Her faktörü ayrı ayrı kapsar insan bünyesi. Birbirinden ayırdedilmesi mümkün olmayacak şekilde komple bir bütünlük arzeder. Bunların hepsi ve ancak hayâller peşinde koşuşan nazariyeler görmezlikten gelirler bu gerçeği...

«Hani Rabbın, meleklere demişti ki : kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan bir insan yaratacağım. Onu yapıp rûhumdan üflediğimde; siz derhâl onun için secdeye kapanın...» (Hıcr, 28-29).

İnsan varlığının en bâriz özelliği iç içe bir tabîata sâhib olmasıdır.

Bu yapısıyla insan, bu kâinâttaki varlıkların hepsinden ayrılır. Halbuki kâinâtta mevcûd olan varlıkların hepsi muayyen bir hedefi olan bir tek tabîata sâhibtirler.

Gerek melekler, gerekse hayvanlar bir yanlarıyla —ki her ikisi de insanla benzerlikleri olan yaratıklardır.— tek bir tabîata ve belirli bir hedefe sâhibtirler.

Bünyesinin organik yapısı itibârıyla insana çok benzeyen üst dereceden bir hayvan dahi tek bir tabîata sâhiptir. Bu hayvanlık tabîatı cesedin sınırlarını aşmaz. İçgüdüsel faâliyetlerden öte bir faâliyet örneği göstermez. Onun bütün enerji kaynağı bedenidir. Bu enerjiye yön veren esâslı unsur ise içgüdüsüdür. En mükemmel şekliyle hayvanların dünyasını bu içgüdüsel faâliyetler ta'yîn eder.

Hayvan yer, içer ve cinsel faâliyetlerini doğrudan doğruya bir sevk-i tabiî ile yapar. Belli bir hedefi olmadığı gibi idrâkden de yoksundur. Hiç bir hareketinde irâde mekanizması göze çarpmaz.

Acıktığı zaman açlık içgüdüsüyle yer, içgüdüsü yeter dediği zaman da yemez bir daha. Cinsî faâliyetlerini muayyen bir mevsimde ve belirli zamanlar içinde yerine getirir. Bunun vaktini kendisi ta'yîn etmez. Böyle bir seçme yetkisi yoktur. Cinsel faâliyetin hedefini de kendisi belirlemez. Niçin yaptığını bilmez. İçgüdüsünün gösterdiği yönün dışında başlı başına bir hareket şekli seçemez. Yine belirli bir zaman içinde bu cinsel faâliyetlerini keser. Ama o bunu kendi isteğiyle ve arzusuyla yapmaz. Sırrını idrâk edemeyeceği gibi, karşı koyma gücü de yoktur.

Hayvanın bütün hareketleri aynı şekildedir. Hayvanın hareketleri

belirli bir irâdenin mahsûlü değildir, onları neden yaptığını anlamaz. Sâdece bir sevk-i tabiî ile onları yapar ve mukâvemet edecek kudreti yoktur. Ayrıca mukâvemet etme fikrine sâhib olamaz. Şu halde hayvan, varlığı itibârıyla içgüdülerin eline teslîm edilmiştir.

Hayvan, bedeninin hareket tarzına göre faâliyet icrâ eden tek bir tabîata sâhip yaratıktır.

Melek de her ne kadar biz melekleri görmesek de, bizim öğrendiğimiz vasıfları ile tek tabîatlı varlıktır. Belirli bir hedefi vardır. Kendi tasarrufu ve irâdesi dışında doğrudan doğruya rûhuyla yaşayan ve rûhunun direktiflerine boyun eğen bir mahlûktur. Melekler yaradılışları itibârıyla mutlak itâata mecbûrdurlar. «Ve Allah'ın kendilerine emrettiği şeylerde O'na isyân etmezler. Ve emredileni yaparlar.» Meleklerin her ne kadar bedensel içgüdüleri yok ise de, onların kendi çerçevesi dâhilinde rûhî içgüdüleri vardır. Bedensel içgüdüleri yoktur çünkü, maddî cisme sâhib varlıklar değildirler. Onlar bu rûhî içgüdülerinin direktiflerine göre hareket ederler. Bu konuda düşünme, tasarruf ve seçme yetkileri yoktur.

Şu halde melekler de tek tabîatlı varlıklar olup rûhlarının verdikleri direktifler muvâcehesinde hareket ederler.

Bizim bildiğimiz varlıklar içerisinde birkaç yönlü hareket kudretine sâhib eş tabîatlı tek varlık insandır.

Eş tabîatlılık insanın bütün varlığında kendisini gösterir. İnsan yapısının en derin noktalarına kadar hükmü geçirir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran bu mucizevî kâbiliyetin tezâhür etmediği hiç bir hareketi, düşüncesi, duygusu ve fiili yoktur.

İlerdeki bölümlerde biz, insan bünyesinde mevcûd olan bu eş tabîatlılık ve tezâhürlerini inceleyeceğiz. Fakat önce biz bu eş tabîatlılığın insan hayatı ve tasarrufları üzerindeki te'sîrini de gözden geçireceğiz. Fakat önce biz bu eş tabîatlılığın en bâriz şekilde tezâhür ettiği noktadan, rûh ve beden noktasından işe başlayalım. Aslında insanın formasyonunda yer alan bu eş tabîatlılığın neş'et ettiği ana kaynak rûh ve bedendir.

«Hani Rabbın meleklere demişti ki : Kuru bir çamurdan, şekillenmiş bir balçıktan bir insan yaratacağım. Onu yapıp rûhumdan üflediğimde; siz derhâl onun için secdeye kapanın.» (Hicr, 28 - 29).

İnsan, yeryüzünden alınmış bir avuç çamur ve Allah'ın rûhundan üflenmiş bir nefhadır.

Yeryüzünden alınmış olan bir avuç çamur beşerin formasyonunda açıkça görülür. İnsanın kasları, damarları, organizması ve iç organları bu çamurun ifâdesidir.

İlim diyor ki : İnsan bedeni tamâmıyla toprağın oluşturduğu ele-

mentlerden meydana gelmiştir. Oksijen, hidrojen, karbon, demir, bakır, kalsiyum, kireç, sodyum, potasyum ve magnezyum... gibi elementlerden teşekkül etmiştir...

Yeryüzünün toprağından alınmış bu bir avuç çamur, bedenin istekleri ve faâliyetlerinde de kendisini gösterir. İlim diyor ki; açlık ve susuzluk, hadd-i zâtında bedenin biyolojik oluşumu ile ilgilidir. Cinsel faâliyetler ve insanla hayvanların kaynak itibârıyla ortak olduğu diğer faâliyetler de, aynı şekilde bedenin organik ve biyolojik yapısıyla alâkalıdır. Bu faâliyetlerin aldığı şekil, her ne kadar biçim ve ulaşılan hedef bakımından birbirine benzemese de çıkış noktası itibârıyla aynıdır.

«İstekler» veya fıtrî içgüdüler, insanın organik gücü bedenle ilgili faâliyetleridir. Ya da bedenî esâslara dayalı faâliyet şeklidir. Nitekim şâyet o organlar veya enerjiyi te'mîn eden salgı bezleri yok edilecek olursa, bütün faâliyetler de ya yok olur veya bir müddet faâliyetini keser.

İnsanın rûhî tarafını temsîl eden ise Allah tarafından üflenmiş olan rûhdur ki; bu, kendisini insanın şuûrunda, idrâkinde ve irâdesinde ortaya çıkarır. İnsanın edindiği her türlü ma'nevî «değerlerde» temessül eder.

Hayır, bereket, iyilik, rahmet, yardımlaşma, kardeşlik, dostluk, sevgi, doğruluk, adâlet, Allah'a îmân, yüce değerlere inanma ve bunların pratik hayatta tahakkuku için çalışma... Evet bütün bunlar; rûhî faâliyetlerdir veya rûhî temellere dayanan faâliyet şeklidir. Bu da aynen öbür duygular gibi ma'nevî bir fenomen olup, hislerle algılanamaz ama te'sîrleri hislerle algılanan günlük hayatta görülür, anlaşılır.

Bedenle ilgili gerçekleri belirtmeye luzûm bile yoktur. Çünkü onlar açıkça gözümüzün önündedir. Hem görür, hem de dokunarak anlarız. Hudûdunu çizmekte, derinliğini ve gücünü ölçmekte hiç de zahmet çekmeyiz... Şu kadar var ki bu konularda araştırmalar yapan ilimler, bunların gerçek derinliklerini kavramaktan âciz olduklarını belirtmektedirler. Sâdece dış görünüşlerini belirtip boyutlarını çizmekle yetindiklerini söylemektedirler.

Aksi takdîrde, bunların derinliklerini tâm olarak anladıklarını iddiâ edecek olurlarsa sormak gerekir onlara, bir hücreye başlangıçta ilk olarak hayat veren sır nedir?... Ölü bir maddeden onu canlı bir hücre haline getiren esrârengîz güç nerede saklıdır?

Hangi esrârengîz güçtür ki, hücreye sunulan bu hayat emâresini geliştiriyor, düzenli, gâyet muntazam, belirli bir hudûd dâhilinde hareket eden bir enerji kaynağı olarak faâliyetini sürdürmesini sağlıyor?.

Hangi esrârengîz güçtür ki, canlı hücrelerden meydana gelen do-

kuların bir burun yapısını kurmak, ağız, göz, kalb, beyin, kol ve bacak gibi kuvvetli mekanizmaları teşekkül ettirmek için birleştiriyor?.. Aslında bütün bunlar temelden birbirine benzeyen ameliyelerdir ki ilim bunu henüz kesinlikle belirtemiyor...

Hangi esrârengîz güçtür ki, ağız burun, göz vs... gibi organlardan meydana gelen mekanizmaya belirli bir şekil veriyor babalara veya atalara az çok benzeyen tipler çıkıyor ortaya?..

Hangi esrârengîz güçtür ki, o hücre kümelerinden meydana gelen dokulardan bir kısmını gözün yapısı için ayırıyor ve onunla insan görüyor, bir kısmını burnunun yapısı için ayırıyor ve onunla insan koku alıyor, bir kısmını kulağın yapısı için ayırıyor ve onunla insan duyuyor, bir kısmını da zihin için ayırıyor ve onunla insan düşünüyor?

Daha yüzlerce... binlerce esrârengîz olaylar... Hepsi de gizli bir gayb perdesiyle örtülüdür... Ve bunların dış görünüşlerinden ve satıhlarından başka derinliklerine inemiyor hâlâ...

Rûhî gerçeklere gelince bunlar tamâmen gizli henüz. Evet. Ama insan bünyesinin gizli olmayan neresi var ki?.. Doğruyu söylemek gerekirse, insan gerçeği tamâmen gizliliklerle örtülü... Fakat... Bir canlı hücredeki hayat muammâsını bilmemekle, bir hücrenin gelişmesindeki esrârı anlamamakla, hücrelerin vazîfe bölümü yapmasındaki, organizmayı teşekkül ettirmesindeki ve her organın son derece girift olan kendi görevini yerine getirmesindeki esrârı bilmemekle birlikte rûhî gerçekleri de bilmemek cehâletimizi bir kat daha artırmıyor mu?..

Evet rûh görünmüyor. Onun hudûdunu çizmek ve buudlarını ölçmek elimizden gelmiyor. Ama onun izini görüyor ve algılıyoruz. Bunu bazan elle dokunulabilen hâdiseler şeklinde bazan da duygu ve arzular tarzında görüyoruz. Bu yüzden de insanın bir ma'nevî varlığı bulunduğunu ve buna terminolojik olarak «rûh» adını verdiğimizi bir türlü gözden uzak tutmamız mümkün olmuyor. Başka bir ad da versek netîce değişmez ya. Şu kadar var ki biz bu gerçeği hudûdu ve işâretleri belirli bir mefhûm olarak algılıyor ve kavrıyoruz.

Yüce değerleri ifâde eden... Hakdan, hayırdan, güzellikten, hürriyetten, kardeşlikten ve sevgiden söz eden bütün kavramlar... Sonuna kadar hepsi de insanın bünyesinde var olan ma'nevî yapının ifâdesidirler. Bütün insanların bu kavramların topunu birden aynı anda kavramış olmaları gerekli değil tabiî. Bizim bunların birer realite olduğunu, beşerî gerçekleri dile getirdiğini ve realiteler dünyasında bizzât var olduğunu ileri sürebilmemiz için bir kısım insanların bunlardan bazılarını kavramış olmaları kâfîdir. Hattâ insan dilinde bu mefhûmların bulunması bile onların bir realite olduğunu kabul etmemiz için yeterlidir... Dil de, insana hâs ma'nevî bir değerdir. İnsan dilinde sözlükle-

rinde «sevgi» kelimesi veya «adâlet» kelimesi, ya da «güzel» kelimesi mevcûd olduğu an bu değerlerin algılanan bir gerçek olmasıyla beşerin gerçekleştirilmesini arzuladığı bir rü'yâ olması arasında fark yoktur... Çünkü her ikisi de, insanın ma'nevî faâliyetlerinin isbâtı için yeterli bir delildir... Bu değerlere karşı olan istek bile ma'nevî bir faâliyettir. İster hisler dünyasında tahakkuk etsin, ister etmesin netîce değişmez. Tıpkı yeme arzusunun insan bedeninde belirli bir faâliyetin varlığına delil olduğu gibi. İster bu arzu fiilen insanın önüne bir yemek sofrası te'mîn etsin, ister etmesin bir şey değişmez.

Biz kesin olarak belirtiyoruz ki —ne derecede olursa olsun— bu kavramların ifâde ettiği gerçekler, realiteler dünyasında var olduğu için insanların dilinde de yer etmiş ve lugatlarına geçmiştir. Eğer belirli bir hedef uğrunda birbirleriyle yardımlaşan şahıslar bulunmamış olsaydı; «yardımlaşma» kavramı da olmayacaktı tabiî. Ayrıca dildeki bu kelimeden türemiş başka kelimeler de lugatlarda yer almayacaktı. Eğer doğru, adâletli ve merhametli... şahıslar bulunmamış olsaydı bu sıfatların delâlet ettiği mânâlar da beşer lugatlarında bulunmayacak, insanların dilinde yer etmeyecekti. Halbuki bu vasıflar husûsunda insanlar birbirinden farklı şekiller arzetmektedirler. Bu vasıflardan hiç bir husûsiyet taşımayan ve dolayısıyla da onun lugat anlamını kavramayan normal bir şahsın bulunduğu da görülmemiştir...

Bedenî faâliyetlerin ölçüldüğü zaaf ve kuvvet derecesi takdîr edildiği ölçüler olduğu gibi rûhun da —veya ma'nevî faâliyetlerin de— kendisine göre ölçüldüğü mikyasları vardır. Ne var ki bu ölçekler de, tıpkı onun gibi ma'nevîdirler. Meselâ bizim zihnimizde bir adâlet şekli, bir merhamet, iyilik ve yardımlaşma tarzı vardır. Ve bu, bilinmeyen bir şekilde teşekkül etmiştir. Biz de bu şekle veya tarza uyarak insanların hareketlerini ölçer, kuvvet veya zaaf noktalarını ve derecesini tesbît ederiz.

Nasıl olursa olsun bu giriş kısmında bizim belirtmemiz gereken husûs, insan bünyesinde bu iki tür faâliyet şeklinin varlığını tesbît etmek ve bunun insanın kendi öz yapısında olduğu gibi eş bir yapıya sâhib ve sâdece insana mahsûs bir özellik olduğunu açıklamaktır.

Fakat bu eş tabîatlılığın salt olarak varlığı, bütün yaratıklardan ayrı olan insan mekanizması husûsunda bize sağlam bir bilgi vermez. Çünkü bu mekanizmanın bir şekli daha vardır ki tezâhür eder. Ve gerçekte insan hayatının bütünü bunun üzerine kurulur.

İnsanın mekanizması eş tabîatlı olmasına rağmen, birbirinden tamâmen ayrı ve her biri kendi istikâmetinde hareket eden iki unsurdan meydana gelmemiştir.

İnsan, rûh ve bedenden meydana gelmiştir. Ama bunlar tamâmen birbirinden ayrı değildir.

«Onu düzeltince de rûhumdan üfürdüm...» (Hicr, 29).

İşte insana rûhunu veren bu ulvî nefha —ki bu rûh Allah'ın rûhundan bir parıltıdır —onu çamurdan yapılmış mekanizmadan ayrı bir unsur olarak mütalâa etmemiştir. Başka bir yer de ayırmamıştır onun için. Sâdece o düzeltilmiş olan çamura aktarılmıştır... Baştan sona kadar bütünüyle ona aktarılmıştır. Ve bütün varlığını kaplamıştır o çamurdan yaratığın. Böylece o çamurdan yaratık aynı anda hem rûhî, hem de bedenî yapıya birden sâhib olmuştur. Bu mekanizmada bir unsur diğerinden ayrı, bir yapı diğerinden farklı olarak mütâlaa edilemez.

Çünkü insan gerçekte sâdece çamurdan yoğrulmamıştır. Onu yalnızca çamura çevirmek mümkün değildir...

Sâdece rûhtan da ibâret değildir... Ve onu sırf rûhtan ibâret olarak görmek de mümkün olamaz...

Her iki unsur da birbiriyle karışmış ve içiçe girmiştir. İkisinden birlikte, karışık evsâfta ve nitelikleri birbiriyle özdeşleşmiş tek bir mekanizma teşekkül etmiştir.

İşte insan mekanizmasındaki en büyük gerçek. İnsanın bütün faâliyetleri duyguları ve hayatla ilgili tasarrufları bu gerçeğin üzerine kurulur...

Başlangıcı itibârıyla insanın —normal şartlar altında— bedenî faâliyetlerini hayvansal yollarla değil de, insanî yollarla îfâ etmesi de bu gerçeğe dayanır. Tıpkı bunun gibi rûhî faâliyetlerini de yine insanî yollarla yerine getirir. Yoksa birbirinden ayrı ve başlı başına bu unsurlardan birisi ile değil.

İnsan yer... yeme işleminde insanla hayvan arasında bir fark yoktur. Yeme işlemini bedeninin organları yerine getirir. Ve bu işleme kimyevî oluşumların kanunu hükmeder. Bir de çamurla ilgili unsurlar.

Ne var ki insanın yeyiş tarzı, hayvanınkinden farklıdır. Ayrılık, sâdece insanın yediği yemeğin çeşitliliğinden ibâret değil. İnsan birkaç çeşit yemek yer ve yiyeceğini kendisi seçerken, hayvan sâdece bir tek çeşit yemek yer ve onu da içgüdüsü ta'yîn eder. Her yemek çeşidini içgüdüsü ayarlar ve hayvan bunun dışına çıkamaz. Ama insanla hayvan arasındaki yeyiş farkı, sâdece bundan ibâret değil ki, yeyiş şekli ve hedefi bakımından da ayrılırlar.

Bu ayrılışın en bâriz şekli; insan yemeğe doğru hareketini kendi isteği ile ta'yîn eder ve bunda hürdür.

İnsanın da bir içgüdüyle yemek arzu ettiği bir gerçektir. Organizmayı teşekkül ettiren bir içgüdü. Ve insan çok ağır bir baskı unsuruyla

içten tepip gelen isteklerini te'mîn etmek zorundadır. Ne var ki insan kendisini zorlayan bu isteği yerine getirirken birçok şeyler yapabilecek güçtedir. Bir kere yemek yiyeceği zamanları kendisi seçer. Ve bunu doğrudan doğruya kendi irâdesiyle yapar. Gerek ferd olsun gerek toplum bu değişmez. Uzun veya kısa bir müddet seçtiği yemeği yemeyebilir. Alışkanlıkla veya oruç tutarak yemeyebilir. Yemeği yerken de çeşitli şekillerde yiyebilir. Hazırlattığı yemeklerden canının istediğini yer, istemediğini yemez. Canının istediğini kendi isteği ile tıpkı hayvanlar gibi oburca ve hiç bir sınır tanımaksızın yiyebilir. Ya da gâyet efendice ve görgülü olarak çok az yer. Veya son derece dikkat ve itinâ ile yer... İsterse yemeğini helâl gıdâlardan yer, isterse harâm gıdâlardan. Dilerse tek başına kimse görmeden yer, dilerse herkesle birlikte sohbet ederek yer. Bunları kendi hayat ölçülerine ve değerlerine göre ayarlar.

Şu halde insan da bir zorlama sonucu olarak tıpkı hayvan gibi içgüdüsel arzusunu tatmîn için yemek yer. Fakat bu yolda ilerlerken, arzu ve isteklerini tatmîn ederken kendi isteği ve irâdesiyle birçok yol ta'kîb eder... İşte bu istek ve arzular insanda rûhun varlığından ve çamurla karışıp birleşmesinden neş'et eder.

Şu halde irâde ve ihtiyâr, rûha hâs bir niteliktir. Bunların mutlak olan şekli, Allah Teâlâ'nın Zât-ı Sübhânî'sinde temessül eder. Ve O'dur insana kendi rûhundan üflemiş olan. Ve yine bu iki nitelik mahdûd şekilleriyle de insanda ortaya çıkar. Bu da ancak bir avuç çamurun Allah'ın rûhundan koparabildiği parçalara parıltılara tahammül edebildiği kadar olabilir.

İnsan cinsel isteklerini de tatmîn eder... Bunlar da hayvanı zorlayan şiddetli isteklerin aynısıdır.

Ne var ki insan, cinsel isteklerini hayvanların tatmîn ettiği yollarla tatmîn etmez.

Hem burada önemli olan mes'ele, bu isteklerin cinsel arzuların yaygınlaştığı mevsimlerde olmasıyla ilgili değildir. İnsan her sene belirli günlerde cinsel arzularını tatmîn etmez. Halbuki hayvanlarda bu istekler belirli mevsimlere ve zamanlara münhasırdır. Aradaki farklılık yalnız, bundan da ibâret değil... Bunun dışında metod ve hedefi bakımından da ayrıdır insanla hayvan arasındaki cinsel istekler.

İnsan nasıl ki yemek karşısındaki davranışını kendisi ayarlarsa, cinsel duygular karşısındaki davranışını da kendisi ayarlar. Ve bu konuda kendi isteğini yerine getirmek için geniş bir irâde gücüne sâhibtir.

Bir kere insan, cinsel duygularını tatmîn ederken muhtelif duygu derecelerine sâhib bulunur. Hayvanda ise böyle bir şey mevzûubahis değildir. Hayvan, cinsel ihsâs çeşitlerinden sâdece birisini tanır. Cinsel ihsâs her ferde göre ayrı ayrıdır. Her ferdin cinsel arzuları farklıdır.

İnsan, değişik cinsten isteklere sâhibtir. Cinsel konularda bir kısmı hızlı iken bir kısmı yavaştır. Bir kısmı son derece arzulu iken bir kısmının arzusu azdır. Bir kısmı sert iken bir kısmı incedir. Bir kısmı karmakarışık duygulara sâhib iken bir kısmınınki apaydınlıktır. Bu basamakların en alt kısmında hayvânî arzular yer alır ise de, temiz ve sâf arzular da yer alır. Bu grafik insanın hayvânî yanından başlar, alevlenmiş yanan azgın bedeni hareketlerle gelişir. En sonunda insanın meleklik yanına ulaşır. Ve o zaman insanı; bir rûh inceliği bir aydınlık ve nûrâniyet kaplar.

Azgın bir şehvet türü vardır ki heyecân halindeki insanın cesedinde, susamış cinsel organlarda ve çekici arzuların döküldüğü gözlerde çıkar ortaya.

Bir başka şehvet türü vardır ki; düzenli, sâkin, nizâm ve intizâm içinde hazırlıklara girişir, netîcede hiç acele etmeden, belli bir müddet zarfında başarıyla hedefine ulaşır.

İnsan bünyesinden coşup gelen ve yolu îcâbı kalbe uğrayarak gerçek alevli, yakıcı arzular da vardır. Ve kalbden geçtiği için de birtakım kirlerini temizler, soluyan cesedin çığlıklarına karışan bir sevgi ve arzu ile karışır.

Bir de kalbden coşup gelen parlak ve uçarı istekler vardır. Ne var ki bu istekler kalbden doğmasına rağmen yol uğrağı olarak cesede geçer ve ortaya yakıcı alevlerinin bir kısmını sokar. Her ne kadar vücûdun kirli unsurlarından bir kısmını kendi üzerine bulaştırırsa da, kalbden geldiği için yine de parlaklığını ve sâfiyetini muhâfaza eder.

Bir başka arzu çeşidi de hayâller içinde yüzen rûhun parlayışlarıyla ortaya çıkar ve her türlü pisliklerden arınır. Cesedin kirlerini yok eden bir parlaklık kazanır. Bedenî kayıdları ve hudûdları hiç mi hiç tanımaz. Doğrudan doğruya öz ve sâf güzelliğe âşık olur tâ ilk akışa başladığı kaynaktan beri...

Daha başka türden arzular vardır ki kelimeler ifâde edemez, cümleler anlatamaz onları...

İnsanlar birbirinden farklı bu iki uzak uçlar arasında değişik şekiller gösterirler... Hattâ bir tek insanda bile bu arzular an be an değişik şekiller arzeder. Bir an önceki tavrı bir an sonraki tavrına uymaz. Ne var ki bütün bunlara rağmen —normal haldeki— cinsel arzular, psikolojik duygulardan ayrı olarak mülâhaza edilemez. Bedenin itici arzuların yanı sıra her zaman psikolojik duygular eşlik ederler. İster az, ister çok olsun bu psikolojik duygular tamâmıyla insanın yapısında rûh ile çamurun birleşmesinin netîcesidir.

İster kendisini cinsel konuları düşünmeye verir, isterse bu gibi düşüncelerden uzaklaşarak kendi bünyesi ile ilgili kapsamı geniş ve mü-

kemmel, hedefleri itibârıyla muhtelif yönleri bulunan mes'elelere verir.

Buna göre insan cinsel arzularının ezici gücüne uymak zorunda kalır. Ne var ki bu, hayvanlarda olduğu gibi tâm mânâsıyla içgüdüsel değildir. Yani insan organizmasının temelini teşkîl eden çamurun getirdiği bedenî arzuların ve kimyevî reaksiyonların sonucu ortaya çıkan isteklerin sonucu değildir.

Durum böyle olunca, insanoğlu bedenî arzularını muhtelif şekillerde tatmîn eder.

İsterse arzularını sonuna kadar ileterek tatmîn eder, isterse hafîfletir.

İster cinsel duygularını bedenî hareket haline dönüştürür ve bedenî hareketlerle cinsel isteklerini boşaltarak rahatlar. İsterse onu, rûhî ve duygusal hareketlere dönüştürür ve bunun netîcesinde çeşitli san'at dallarında, düşünce ve duygu şekillerinde, gelişme alanlarında başarılı örnekler verir. Böylece kendi içindeki sâhâsını genişletir. Aynı zamanda hafîfler ve esnek bir tarz alır. Mutlakâ yerine getirilmesi gereken varlık, oluştan hissen yaşanan bir güzellik biçimine dönüşür.

En sonunda cinsel duyguların seslenişine karşı kendisini korur, ne kadar zor ve meşakkatli olursa olsun bu isteklere karşı koyar...

.Bu durum hedefler arasında ortaklık ve yönelişler bakımından benzerlikler bulunmasına rağmen ferdden ferde değişir.

Böylece insan, seçmelerle dolu uzun yol boyunca istekler ve bu isteklere verilen cevablarla yürür gider. Bu arzu ve istekleri, rûhun bir avuç toprakla karışmış olmasından ve hiç bir konuda toprağın kendi başına harekete geçmemesinden ileri geliyor.

İşte insanla hayvan arasında müşterek noktalar. İnsan da tıpkı hayvan gibi aynı ezici baskılara ma'rûz kalıyor. Şu kadar var ki insanla nayvan arasındaki istekler bir olmakla beraber verilen karşılıklar değişik oluyor. «İrâde» tarafından yönetilen ve «seçme» kâbiliyeti tarafından harekete geçirilen karşılığın şekli ayrı oluyor ki, gerek irâde gerekse seçme kâbiliyeti rûhun mümeyyiz vasıfları arasında yer almaktadır.

İşte insanın hayvanla ortak olan yanı...

Aynı şekilde bir de meleklerle ortak olan yanı vardır insanın:

İnsan yüce arzular duyar içinde. Rûhu ince, hafîf ve parlak bir kanatla açılır enginlere doğru.

İştiyâkla Allah'a vâsıl olmak ister. O'nun mahabbetini kazanmak için çalışır. Rızâsına nâil olmak için gayret sarfeder. Bazan o derece ibâdete verir ki kendisini her şeyi unutur. Kendi şahsını bile. Yeryüzünde yaşadığını hiç mi hiç farketmez. Kendisinin de bir bedeni olduğunu organların et ve sinirden yapıldığını, karşı koyulması mümkün olmayan

arzuları bulunduğunu unutur. Çünkü o anda insan bedeninin hudûdunu tâyîn edemez. Kendisi ile Allah arasındaki fâsılanın neden ibâret olduğunu kestiremez. Ayrıca kâinât ile de ilgi kurmak iştiyâkını duyar. Tabîatın güzelliklerini açığa çıkarmak ister. Güzel bir çiçekten bir nehre geçer. Oradan sarp kayalarla dolu dağlara tırmanır, yerle gökyüzü arasında dolaşıp duran bulutlara takılır. Bazan tabîat karşısında duyduğu hayret o dereceye varır ki, kendisinin mekân içinde bir yer işgâl eden hudûdu belli ve algılanabilen bir varlık olduğunu unutuverir birden. Çünkü o anda bu sınırlı varlıkla engin ve geniş kâinâtın birbirinden ayrıldığı çizgiyi hissetmez.

Başkalarıyla da ilişki kurmak, dostluk ve yardımlaşma içinde geçinmek ister. Birbirleri arasında adâlet, müsâvât ve kardeşlik ölçülerini yerleştirmek ister... Bazan bu duygular onu o kadar kaplar ki kendi varlığını unutur. Ferdiyetini kaybeder. Ve böylece ferdî bünyesinin gereği olarak şahsî istek ve arzulardan ferâgat eder. Çünkü o anda insan, kendi ferdî istekleriyle diğer ferdlerin arzuları arasında bir ayrılık gayrılık gözetmez.

Başka cinsten bir ferd ile de ilişki kurmak ister insan... Ama bu ilişki cinsî ilişkilerden farklıdır... Parlak bir sevgi ve mahabbet ilişkisidir ki bu cesedlerin birbiriyle birleşmesini gerektirmez. Burada sevgi kalbden kalbe akar... Bir varlıktan bir başka varlığa uzanır. Bu sevgi hâlesi bazı anlar öyle kuşatır ki insanı, bedenî arzularıyla birlikte bütün varlığını unutturur. Bünyesindeki kimyevî reaksiyonların taşıdığı gerçekleri hatırlamaz bile. Çünkü o anda beden engelini tanımaz ve rûhu enginlere doğru kanat açar...

İşte bütün bunlar rûhun an be an değişen halleridir... Her türlü kayıptan âzâde olarak bu enginliklerde yüzer...

O anlarda rûh meleklerin nûranî havasına bürünür ve insan meleklik tarafı ağır basan bir varlık haline gelir.

Şu kadar var ki her şeye rağmen insan melek haline dönüşmez. Hattâ o enginliklerde kanat gererken bile melek haline dönüşmez... Bir kere onunla melek arasındaki fark o anlarda bile insanda «ihtiyâr» adını verdiğimiz seçme kâbiliyetin bulunmasıdır. Halbuki melek tabîatının gereği olarak o halde bulunmaktadır ve aksi vârid değildir onun için... «Allah'ın kendilerine emrettiği şeylerde Allah'a isyân etmezler. Ve emrolunanı yaparlar.»

«Gece gündüz hiç durmadan Allah'ı tesbîh ederler.»

İnsan irâde ve ihtiyâr sâhibi olmakla beraber her ferdin hareket tarzı değişir.

Fakat aralarındaki en büyük fark, insan ancak belirli bir an için o havaya girebilir... Sonra tekrar yaşanan dünyanın sınırları içine döner. Çünkü onun hissini ağır baskılar altına alan zarûretler vardır. Acık-

mak ve doymak gibi birtakım arzu ve istekler onu ağır baskılarıyla tekrâr yeryüzüne döndürürler... İnsan ne kadar çalışırsa çalışsın, rûhî âleminde bir müddet yaşar kısa veya uzun, belirli bir müddet sonra yine yaşadığı âlemin gerçeklerine döner. Ve onu bu yaşanan realiteler dünyasına dönmekten alıkoyacak hiç bir güç ve kudret yoktur...

Bu da rûhun cesed ile karışmasının bir netîcesi, rûhun cesedden ayrılmayışının sonucudur. Hiç bir zaman için rûh bütünüyle cesedden ayrılamaz, çünkü bir avuç toprakla bu yeryüzüne bağlanmıştır...

Şu halde ne zaman olursa olsun, insan tamâmıyla hayvana ve meleğe benzemez. Bilakis o, her haliyle insandır. Bunun sebebi de rûhun toprağa karışıp birbirinden ayrılmayacak derecede komple bir varlık meydana getirmiş olmasıdır.

Zaman zaman insanın bu iki yandan birisine doğru kanatlanıp uçtuğu doğrudur.

Bazan olur hislerin ağır baskısıyla bedenî arzular âlemine doğru kanat gerer... Bazan da olur rûh dünyasındaki aydınlıklara doğru uçar gider...

Bazan olur öldürücü baskılar; bedenî zarûretler ve istekler yönünden gelir... Çünkü insan olarak «biyolojik» zarûretleri yerine getirmek zorundadır. İnsan birtakım bedenî ifrâzlarını akıtırken veya cinsî hareketlere dalarken bedenî yönü onun bütün hareket ve faâliyetlerine hâkim olur. Ve böylece insan bünyesinin ağır basan yanı tamâmıyla beden olur.

İnsan heyecâna kapıldığı zaman da durum aynıdır. Heyecânlanan insan kızar ve köpürür... Fıtrî isteklerinden herhangi birisine karşılık verirken, bir müddet açlıktan ve mahrûmiyetten sonra arzularını tatmîn ederken de durum aynıdır...

İnsanın hisleriyle ilgili eğlencelerinin hepsinde de bedenî unsur hâkimdir. Ve temel yapıyı teşkîl eden bir avuç toprağın arzularına boyun eğer.

Hissî eğlencelerden ve bedenî arzulardan uzaklaşma anlarında da bir başka yönü hâkim olur ve rûhun kanatlanışı başlar.

Her ikisini de yapan insandır. Tabîatı îcâbı olarak insanoğlu gün olur o yana, gün olur bu yana kanat gerer. Bu da tabîatında ve asıl yapısındaki toprak ile rûhun, birleşip karışmasının netîcesidir.

Ne var ki bu husûsta üç nokta üzerinde dikkatle durmamız gerekecektir :

I — Her iki halde de insan insandır. İnsan normal durumunu devâm ettirdiği müddetçe, yani psikolojik anormalliklerden uzak olduğu müddetçe her iki durumda da insan olarak kalır. Birbirine ekli ve karma tabîatıyla bütün faâliyetlerini yerine getirir. Zaman zaman bu iki

durumdan birisi diğerine gâlib gelecek de olsa yine insan olma vasfını kaybetmez. Bu yanlardan birisinin ağırlık kazanması ile kendi öz varlığından ayrılarak müstakil bir varlık olması arasında çok fark vardır.

II — Normal durumlarda bu iki yandan birisinin ağır basması, muvakkat bir zamana kadar olup sürekli değildir. An olur insan bedeni faâliyetlere dalar tamâmıyla, sonra döner rûhî ve ma'nevî faâliyetler alanına girer... Bu gelgitler sürekli olarak devâm eder. Anormallik halleri dışında hiç bir zaman devâmlı olarak tek tarafta kalmaz.

III — Bedenî faâliyetler ile rûhî faâliyetler arasındaki bu sürekli gelgitler, insanı, rûhla cesedin müsâvî olduğu bir noktada dengeli olarak tutar ve muvâzenesini korumasını sağlar. İnce bir şey üzerinde yürüyen kimseyi andırır o bu haliyle. İnce ve dar bir mekân üzerinde yürümek zorunda olan kimse bir o yana, bir bu yana sallanarak yürür ve her seferinde böylece dengesini korur. Onun bir o yana, bir bu yana sallanması dengesini kaybetmesine vesîle olmaz hiç bir zaman, aksine dengesini sağlaması için yardımcı olur...

Eşsiz bir yapıya sâhib olan insan bünyesini, bu şartlar içinde kavramaya çalıştığımız zaman onu tâm mânâsıyla kavrayamayız. İnsanın sâdece eş tabîatlı bir varlık olduğunu söylemekle onu kavramış olmayız. Onu meydana getiren bu iki unsur arasında bir karışma ve birlik bulunduğunu, her iki unsuru da —meleklik ile hayvanlık— kendisine hâs metodlar dâhilinde harekete geçirdiğini yani hem hayvana benzeyen, hem de meleğe benzeyen yönleri birleştirdiğini, en sonunda da ne melek ne de hayvan olup aksine insanlığını devâm ettirdiğini söylemekle tüm gerçekleriyle insanı ifâde etmiş olmayız.

İnsan bünyesinin durumu sâdece bundan ibâret değildir.

Biz ancak onun bütün eş tabiâtına rağmen bir ve tek bir varlık olduğunu söylesek gerçeği ifâde etmiş oluruz.

Tek bir yapıya sâhiptir insanoğlu... Ondan meydana gelen bütün faâliyet şekilleri tek bir bünyeden doğmaktadır... Terkîbi son derece güç ve girift bir birleşime sâhib olan tek bir bünyedendir.

Zaman zaman aralarında bir birlik bulunmadığı görülürse de, insanın bütün faâliyetleri arasında bir bağ ve birlik vardır.

Maddî faâliyetler ve ma'nevî faâliyetler...

Fiilî faâliyetler ve kullukla ilgili faâliyetleri...

İktisâdî, içtimâî, siyâsî faâliyetleri, fikrî ve rûhî çalışmaları...

Ferdî ve sosyal faâliyetleri...

Bütün bu ve buna benzer faâliyetlerinin hepsi ilk bakışta birbirinden ayrı faâliyetlermiş gibi görünürse de, her birinin apayrı özellikleri bulunduğu, geniş ve insanın muhtelif yönlerinden birisini içine alan

başka yönleriyle ilgisi olmayan faâliyetlermiş gibi olduğu görünürse de...

Bu apaçık bir yanılmadan ibârettir... İnsanı rûh ve beden diye ikiye ayıran vehimler gibi bir vehimdir bu da...

Bazı anlar bu iki yönden birisinin ağır basmasıyla ortaya çıkan durumlar aldatmaktadır insanı... Halbuki bu belirtiler tamâmen belirli bir zaman içindir ve gelip geçicidir...

İnsan beden ile faâliyet yaptığı zaman, bütünüyle bedenini işe verdiği zaman bu faâliyetinin tamâmen maddî olup kendi başına müstakil ve bağımsız olduğunu sanıyor. Gerek kendi içinde gerekse hayatında kendisini maddî işe verdiği an hiç bir şekilde ma'nevî yanlarıyla ilgisinin bulunmadığını zannetmektedir...

İnsan kendisini kulluğa verip de, ma'nevî havaya girdiği an da onun bu rûhî faâliyetinin diğer bütün varlığından ayrı olduğunu sanıyor. İbâdete daldığı an, gerek kendi içinde ve gerekse hayatında maddî hiç bir şeyle ilgisinin bulunmadığını zannediyor.

Halbuki gerçekte böyle bir ayırım hiç bir zaman için söz konusu olamaz. Aradaki ilişkiler ne kadar kaybolsa veya insan tarafından unutulsa da, aslâ bütünüyle bir ayrılık mevzûubahis değildir.

İnsan eliyle bir işe daldı mı ve kendisini bütünüyle ona verdi mi... Bazı kere ne yaptığının bile farkına varamaz... Ne var ki belirli bir hedefe ulaşmak için kendisini ona vermiş ve her şeyi unutmuş olması hedefin mevcûd olmadığını göstermez. Hem o, ilk olarak bu işe başladığı zaman hedefini bilmemekteydi denilemez. Binâenaleyh realiteler dünyasında işle hedef birleşir ve onu yapan kişi bu birleşimi bizzât kendi içinde hisseder. Zaman zaman bu hedefin farkına varmasa, işle hedef arasındaki münâsebeti farketmese de, netîce değişmez. Bu takdîrde maddî iş hem maddî hem de ma'nevî bir iş haline gelir. Muhtelif yönleri arasında birlik sağlanarak alâkasını devâm ettirir ve hem rûhî hem de bedenî faâliyetler yaparak insanlığın gereklerini yerine getirir.

Ve bir an da ibâdete daldı mı... O an maddî bünyesinin kendi yapısındaki te'sîrini unutur. Çünkü o esnâda bedenî istirâhata çekilmiş durumdadır. İnsan bedeni öyle bir yapıya sâhiptir ki, ancak acıtıldığı veya acıktığı zaman varlığı hissedilir. Tabiî hâletinde ise açlık, acıma, heyecân ve hastalık bulunmayacağından insan onun farkına bile varamaz. Ama her şeye rağmen o mevcûddur. O, bu rûhî hâleti içinde bile mevcûdiyetinin ağırlığını bilir, tahammülü dâiresinde bulunan faâliyetleri hisseder. Eğer bu faâliyetler ilerleyecek olursa te'sîri altında kalır, yorgunluğunu ve acısını farkeder. Beden her ne kadar yerinden oynamasa da vâki' olacak şeyleri hisseder. Hattâ çoğu kerre fazlalaşırsa insan bedenini doğrudan doğruya yorar. Böylece ibâdet esnâsında

dahi rûh ile beden birbiriyle irtibât halindedir... Hem gerçekler dünyasında hem de rûhun derinliklerinde iki realite birbiriyle ilgi halindedir. Her ne kadar insan bunlar arasındaki bu ilgiyi farketmese de o vardır...

İnsan hayatındaki bütün olaylar da, bu iki örnekte olduğu gibi cereyân eder...

İnsan bir ekonomik projeyi tatbîk sâhâsına koyarken... Veya insanların yeryüzündeki iktisâdî faâliyetlerine göz atarken çoğu kere şöyle tahayyül eder : «Ekonomi, insanın varlığından büsbütün ayrı bir faâliyet şeklidir. Veya insanın varlık yapısı içerisinde apayrı bir kuvvettir ve onun gerek fikir dünyası ile gerekse rûh âlemi ile bir ilgisi olamaz. Ahlâkî değerler ve ma'nevî kıymetlerle alâkası yoktur.»

Bu tahayyül, olması imkânsız bir vehimden ileri geçemez. İnsanların birbirleriyle olan münâsebetlerinden iktisâdî faâliyetler ortaya çıkar. Sevgi, yarış, savaşma veya düşmanlık münâsebetleri hep bu ekonomik faâliyetlerden doğar. Bütün bu durumlarda ekonomik faâliyetlerle insanlığın «ma'nevî» yönleri birbiriyle ilişkilidir. Onun duygularına şekil veren, düşüncelerini yöneten ve hayat mes'elelerine el atış tarzını hazırlayan hep bu ilişki olmuştur. Bir yandan da fıtrî duygu ve isteklerle bunların netîcesi ortaya çıkan düşünce ve ideallere te'sîr eder. İktisâdî hayatın zaman zaman belirli yönlere doğru tevcîh edilmesini sağlar. Mal ve mülk sâhibi olma arzusu, ortaya çıkıp bilinme arzusu, lüks bir hayat sürme isteği, güçlü ve kuvvetli olma temayülü, başkalarını köleleştirme ve kendisine boyun eğdirme arzusu veya diğerleriyle yardımlaşma isteği gibi normal ve anormal istekler, yüce ve aşağılık arzular cemiyet içindeki ekonomik faâliyetlere yön verir. Ve bu duygular ekonomik faâliyetlere yön vermekle kalmaz, belirli bir hudûd dâhilinde normal akıp gitmesini te'mîn eder. Binâenaleyh ekonomik faâliyeti rûhî ve ma'nevî değerlerden ayrı olarak mütâlaa etmek imkânsızdır. Gerek pratik hayatta gerekse rûhî platformda ahlâkî ve ma'nevî kıymetlerden ayırmak mümkün değildir. Her ne kadar zaman zaman insana müstakil bir kuvvet vehmini verse de bu, vehminden öteye geçemez.

İnsan ibâdet ederken de... Doğrudan doğruya bu rûhî kıymetler maddî, siyâsî, sosyal ve iktisâdî hayattan ayrı olarak mütâlaa edilmez. İbâdetten nefret edip kaçtığı zaman da değişen bir şey yoktur. Her iki halde de insanın pratik hareketleriyle ibâdeti arasında karşılıklı te'sîrler vardır. İnsan yaptığı ibâdette sadâkatlı olursa, maddî hareketlerini ve faâliyetlerini de Rabbının rızâsına nâil olmak için dikkatle yapar. Böylece üretim; kemiyyet ve keyfiyet yönünden ibâdet rûhunun te'sîri altında kalır. Ayrıca ibâdet, ekonomik ilişkilere de te'sîr eder.

Rabbına kulluk eden bir kişi, bir mü'min kendi faâliyetinin semeresinden başkalarını mahrûm etmek istemez. Başkalarının kendisinin kazancından faydalanmamasını istemez. Böylece ibâdet bir nev'î yardımlaşma ve dayanışma rûhu doğurur ki; ekonomik hayatı kendisine hâs bir seyir içinde yürütür. Ama insan ibâdetinde sadâkatlı olmazsa veya ibâdetten nefret eder ve ondan yüz çevirirse, hiç bir zaman için işine dikkat vermez. Kendisini dikkat etmeye zorlayan veya iten başka faktörler olmadıkça işini dikkatli olarak yapmaz. Devletin sultasını veya iş sâhibinin korkusunu sû-i isti'mâl etmeye çalışır. Hiç bir zaman için rûhunda yardımlaşma ve dayanışma duygusu gelişmez. Ve iktisâdî hayat bir sömürü, kapkaç ve gasb havası içinde gelişir. En sonunda da hâkim olacak ekonomik sistem; ya feodalite, ya kapitalizm veya iktidârı elinde bulunduran devletin ferdleri köleleştirmesi esâsına dayanan komünizmdir.

İşte böylece rûhî değerlerle maddî, sosyal ve siyâsî değerler birbirinden ayrılmadan alâkasını devâm ettirir.

Bir şahıs harâm veya helâl olsun, muayyen bir lahzada cinsel enerjisini telâfî ederken o anda her türlü değerlerden uzak olduğunu tahayyül edebilir. Bunun sâdece bedenî bir arzunun tatmîni, bir şehevî duyguya karşılık verme mâhiyetinde olduğunu, rûhî kıymetlerle alâkası olmayacağını sanabilir.

Daha önce bedenle rûh arasındaki ayırımın imkânsızlığı üzerinde söz etmiştik. Normal haldeki cinsel faâliyette, iki cinsi birbirine bağlayan duyguların varlığı bahis mevzûu olduğu müddetçe, rûhla beden arasında bir ayırımın söz konusu olamayacağını belirtmiştik.

Fakat biz aynı konuyu burada biraz daha geniş olarak ele almak istiyoruz. Ferdin cinsel enerjisi hiç bir zaman için tek başına değildir. İnsanlar bir toplum olarak hayatlarına devâm ettikleri müddetçe ferdin tek başına mütâlaa edilmesi imkân dışıdır. Hattâ toplum hayatı bile aslında ferdlerin cinsel faâliyetlerinin sonucu ortaya çıkmaktadır. Bir ferdin cinsel faâliyeti ne şekilde olursa olsun, cemiyete ikinci derecede te'sîr eder. Cemiyet de, değer ölçüsü, düşüncesi maddesi ve mânâsı ile ona baskı yapar. Ve ferd bunun te'sîri altında kalır. Bir kişi cinsel faâliyetinin helâl olmasını isterse ve buna titizlikle dikkat ederse —yani meşrû hudûdlar dâhilinde cereyân etmesini arzularsa— ilk başta bir değer ölçüsünü benimsemiş demektir. Bu değer ölçüsü gerek her zaman uyanık olarak yer etsin, gerekse şuûraltında yerleşsin şurası şüphesiz ki vardır ve ilk baştan itibâren ferd onu bilir ve idrâk eder. Fakat ferd, bu değer ölçüsüne aldırmazsa ve gayr-i meşrû' faâliyetlerine devâm ederse; bu takdîrde de yine değer ölçüsünden tamâmen ayrı olarak mütâlaa etmek mümkün değildir. Sâdece bu şahıs

yüce değerleri basit değerlerle değişmiş demektir. Bu basit değerleri kendi özel görüşüyle edinmiş olabileceği gibi çevresindeki toplumdan da almış olabilir. Bu aşağılık değerleri ferd hatırlasa da unutsa da o şuûraltında yer etmiştir. Ve kişi, başından itibâren onu bilir ve idrâk eder. Böylece de doğrudan doğruya bedene âit olan bu faâliyet, kendisine eşlik eden değer ölçüleriyle irtibâtını devâm ettirir ve ondan ayrılmaz.

Sonra bu iki kat'î sonuçta cemiyetin yapısında birtakım önemli sonuçlar ortaya çıkar. Şöyle ki : Cemiyet; ferdlerin toplamıdır. Ferdlerin tasarruflarının mahsûlü, düşünce ve duyguları, inandıkları değer ölçüleri ve bu değer ölçüsüne göre yaptıkları işler netîcede cemiyetin hareket hattını ta'yîn eder ve hayat nizâmını belirler. Ferdler, cinsel faâliyetlerinin meşrû' ve temiz hudûdlar dâiresinde cereyân etmesine dikkat ederlerse; cemiyette karşılıklı bir anlayış, yardımlaşma ve dayanışma havası hâkim olur. Ve biyolojik enerjiler, temiz ve yüce bir faâliyet çizgisine doğru yükselir. Ama bir de pis bir cinsel havaya girecek olurlarsa o zaman cemiyetin şekli de değişir, parçalanma ve bölünmeye yüz tutar, biyolojik enerjiler sapıklık yolunda mahvolup gider. Üçüncü bir şık da, cemiyetin her iki türden insanlardan teşekkül etmiş karma bir hüviyyet kazanmasıdır. O takdîrde de cemiyet, zaaf veya kuvvet yolunda ferdlerin ağır bastığı yöne doğru eğilir. Ya temizlik ve nezâket yolunda hızla ilerler, ya da aşağılık yollarda bocalar durur.

Böylece de ferd ile toplum geçici cinsel duyguların tatmîni anında bile bedenin düşünce ve değer ölçüleriyle ilişkili olarak irtibâtını devâm ettirir gider. İnsanoğlu hayat gerçeklerini nereden alırsa alsın, en sonunda varacağı netîcede beşerî faâliyetlerin birbiriyle ilgili olduğunu görecektir.

Yaşanan hayattaki bu gerçek, derin ve içten gelen bir psikolojik hakîkatın yankısından ibârettir... İnsan bünyesine birlik veren ve onu birbiriyle irtibât haline getiren tabiâtındaki farklılığa ve eşdeğerlere rağmen onu bir bütün olarak karşımıza çıkaran faktör budur.

Rûhun derinliklerinde bütün işler birbiriyle ilgilidir. Bu ilişkinin günlük hayattaki akisleri, geniş ufuklara ve derin sâhâlara kadar uzanır. Ama rûhun derinliklerindeki ana kaynak birbiriyle yakından ilgilidir. Değişik olabilir ama, ilgisiz olmaz. Çünkü ana kaynak aynıdır.

Her an vukû bulan şeyler insan hayatının muhtelif yönlerinden birisinin tezâhüründen ibârettir.

Bazı an olur ekonomik faktörler belirgin hal alır.

Bazı an olur rûhî âmiller tebârüz eder.

Bazı anlarda da cinsî faktörler ağırlık kazanır...

Bütün bunlar, insanın bazı rûhî yönlerinin tabiî bir yansıma ile

açığa çıkmasından ve bazısının sonra belirmesinden ibârettir. Şu kadar var ki rûhî âlemde doğruluğu kabul edilmiş bulunan bu gerçek, beşer hayatındaki fonksiyonlarıyla birlikte yansır. Gerek rûhî, gerekse maddî yönlerden herhangi birisinin açığa çıkması, onu hiç bir zaman için diğer yanlarından tamâmıyla ayırmaz. Ve rûhda devâmlı olarak değişik tezâhürler ortaya çıkar. Anormal haller dışında hiç bir zaman için tek bir durum üzerinde sürekli olarak durmaz. Ve bu sürekli olan değişim, rûhî muvâzenenin sağlanmasında büyük faydalar sağlar... Hayatta da böyle.

İşte bundan ileri gelmektedir insan psikolojisini analiz ederken insan yapısının muhtelif yönlerinden sâdece birisini göz önünde bulunduranların işledikleri büyük hatâ.

İnsanı hayvânî değerlerden hareket ederek izâh etmeye çalışmak... Veya insanı rûhânî bir varlık, bir melek olarak telâkki ederek açıklamaya çalışmak... Her ikisi de hatâdır.

Hayvânî değerlerden hareket ederek izâha kalkışanlar onun rûhî yanını ihmâl etmektedirler. Ve insanı sâdece cesedden ibâret bir varlık olarak kabul etmektedirler. Bir lokma yemek... Bir atımlık cinsel arzu... Ve birtakım maddî istekler... İşte onların insanı...

Bedenî gerçekleri ihmâl ederek insanı rûhî bir varlık olarak ele almaya çalışanlar da bunun bedenle ilgili yanını hiçe saymaktadırlar. Böylece yalnız rûhtan ibâret bir varlık getirmektedirler gözler önüne. Nûrânî bir berrâklık... Sâfiyyet... Ve apaydınlık bir kayıdsızlık... İşte onların da insanı...

Her iki grup ta, insana nisbetle tamâmen vehimden ibâret olan hayâlî bir varlıktan söz etmektedirler...

Ve her iki grup ta gerek insan konusunda, gerekse insan hayatı hususunda yanlışlıklara düşmektedirler.

İnsan rûhunun bütünlüğünü kabul etmeyen ve onun iki büyük unsurdan teşekkül ettiğine inanmayan bütün sistemler büyük bir yanlışlığa sapmaktadırlar. Ve bu sapıklığın sonu mutlakâ: Ya bedenle ilgili duygular baskı altına alınmakta. Ya da rûhla ilgili duygular... Bunun sonucu olarak birtakım tâlî sapıklıklar ortaya çıkar.

Bazı sistemler de, rûhî değerler ile maddî değerlerin arasını açmaktadırlar. Bunlar, bedeni bütünüyle ihmâl edip küçümser ve bir kenara atarlar. Bedenî duyguları ve ezici arzuları baskı altında sindirirler. Bedenî duyguyu tatmîn etmez ve iğrenç karşılayıp nefret ederler. Bunun sonucunda, insan psikolojisinde birtakım sarsıntılar meydana gelmiştir. Ve hayatta bozukluklar baş göstermiştir. Bir bağnazlık hüküm sürmeye başlamış rûhlarda. Ve cemiyet gerilemiş, ileri atılımlardan tamâmen mahrûm kalmıştır...

Birtakım sistemler de yine rûh ile bedenin arasını açmış ve rûhu ihmâl etmişler, rûhla ilgili değerlerin hepsini silkip atmışlar. Bütün faâliyet ve enerjilerini maddî âleme hasretmişler, bedenle ilgili hareketlere vermişler. Ne var ki rûhî sâhâdaki çoraklıklardan ötürü birbirlerini yemeye ve yok etmeye başlamışlar, rahat ve huzûr yüzü görmemişler.

Hindular, Budistler ve benzeri dinlerin, inanç sistemlerinin ve felsefî akımların hepsi bedenî arzuları kökten baskı altına almışlar ve rûh alanında yükselmeye çalışmışlar. Netîcede gülünç bir taassuba düşmüşler.

Materyalist Avrupa da rûhî duyguları hiçe saymış, bedenî arzuların tatmîninde ve maddî üretim sâhâsında yükselmeye çalışmış en sonunda insanların birbirleriyle olan münâsebetleri hayvanlarınkine benzemiş, insanlar birbirlerini sömürmeye, köleleştirmeye, müstemlekeler kurmaya başlamışlar, rûhî ve ahlâkî sâhâda bunalımlar baş göstermiş, özellikle cinsî konularda düşüklükler ortaya çıkmış, insanın insanlığına yaraşmayan hayvânî şekiller almış.

Sonra materyalist Avrupa muhtelif değerler arasında da ayırım yapmış : Siyâsî ve iktisâdî hayatı, rûhî değerlerden uzak temeller üstüne ikâme etmiş. Cinsel faâliyetleri ahlâkî kâidelerden ayırmış, dünya işiyle âhireti birbirinden farklı olarak mütâlaa etmiş, hayatî husûsları dinî konulardan ayırmış ve bunun netîcesi birbirinden ayrılan değerler arasında korkunç çatışmalar ortaya çıkmış. Korkunç bir sarsıntıdır başlamış her sâhâda. Rûhun derinliklerinde şiddetli bunalımlar baş göstermiş, sinir hastalıkları almış yürümüş. Delirme ve intihar havâdisleri her yerde yayılmaya başlamış, rûh hastalıkları, psikolojik krizler ve sekte-i kalbler insanlık tarihinde eşi görülmemiş şekilde yaygınlaşmış.

Bütün bunların sebebi, bu zihniyetlerin şu psikolojik gerçekleri görmemesi ve çığlıklarına kulak vermemesinden ileri gelmektedir.

İnsan bünyesinin yapısı tek bir hüviyyete sâhiptir ve insan psikolojisinde rûhla cesed arasında bir bütünlük hâkimdir. Ve bunların netîcesinde ortaya çıkan her hâdisede bir irtibât söz konusudur.

Allah'ın yeryüzüne gönderdiği bir kelimesi olan İslâm ise, beşer fıtratıyla Allah'ın yarattığı şekilde at başı yürüyen yegâne nizâmdır...

Beşer fıtratı bir avuç toprakla bu toprağa üflenen ilâhî ve ulvî rûhdan ibârettir. Bu çamurla bu rûh birleşmiş ve bir tek varlık yapısını meydana getirmiştir.

Yalnız İslâm'dır ki, beşerî faâliyetlerin her türlüsünü birbiriyle birleştirir ve bir tek yöne sevkeder.

Rûhla cesedin arasını birleştirir ve ikisini tek bir varlık haline getirir. Rûh ve cesedden neş'et eden her türlü duygu, düşünce ve hareketi bir bütün olarak ele alır.

Yemeyi de, içmeyi de mübâh kılar. Sonra da onun Allah'ın adıyla yapılmasını emreder. Yani yemek ve içmek işlemine rûhî bir kıymet verir. Ve böylece yemek ve içmek mes'elesini hayvânî değil, insânî bir mes'ele kılar. Ve insan bu ihtiyâçlarını insanca telâfî eder, hayvanca değil. Böylece de Allah'ın insanoğluna verdiği normal fıtrat seviyesi ile atbaşı yürümesini sağlar.

İnsan Allah'ın adıyla yeyip içince, bunu sâdece lâf olsun diye yapmaz. Allah'ın adıyla yerken onunla birlikte rûh ve beden faâliyetlerini birleştiren ve aralarında bir irtibât sağlayan hakîkatlar yığını olarak ele alır.

Allah'ın adıyla başlamanın tabiî gereği olarak yemeğin ve içeceğin helâl olması gerekir : «Ey insanlar, yeryüzünde bulunan helâl ve temiz şeylerden yeyin.» (Bakara, 168), «Allah'ın size verdiği rızıktan helâl ve temiz olarak yeyin.» (Mâide, 88).

Ayrıca Allah'ın adını anarak yemeye başlamadan önce yiyeceği şeyi yine Allah'ın adıyla kesmiş olması lâzımdır. Yani onu vicdânın derinliklerinde Allah'a bağlamalıdır. «Üzerine Allah'ın adının anılmayanlardan yemeyin.» (En'âm, 121).

Ayrıca insanın yediği şeylerde israfa dalmaması kontroldan uzak bulunmaması gerekir : «Ve yeyin, için ama israf etmeyin.» (A'râf, 31).

Yediği şeyi yalnız başına hodgamca yememelidir: «Siz de bunlardan yeyin. Çaresiz kalmış yoksulu da doyurun.» (Hacc, 28).

Bunun yanı sıra yemeği ana gâye bilmemesi, hedef olarak yemeyi almaması gerekir. Yemeyi bir gâye değil vâsıta olarak kabul etmesi îcâbeder.

Bütün bunlarla yemek, hem rûhî hem de bedeni bir olay oluyor. Başka bir ifâde ile, muhtelif yönleriyle karşılıklı olarak birlik ve beraberlik arzeden insan bünyesinden sudûr eden ve bölüm bölüm ayrılması mümkün olmayan bir faâliyet şekli oluyor ve bütünlük arzediyor...

İslâm cinsel faâliyetleri de mübâh sayar... Ama onun da Allah'ın adıyla yapılmasını ister.

Cinsel faâliyetin, önce helâl ve meşrû' yollarla olmasını şart koşar :

«Bugün size iyi ve temiz olanlar helâl kılındı. Kitâb verilmiş olanların yemeği size helâldir, sizin yemeğiniz de onlara helâldir. Mü'min kadınlardan iffetli olanlar ve sizden önce kitâb verilenlerden iffetli kadınlar, zinâ etmeksizin, gizli dost tutmaksızın ve mehirlerini verdiğinizde size helâldir. Kim de îmânı inkâr ederse; yaptıkları boşa gitmiştir ve o, âhirette hüsrâna uğrayanlardandır.» (Mâide, 5).

Her cinsel faâliyete başlamadan önce de, Allah'ın adının anılma-

sı bir sünnet olarak intikâl etmiştir. Yani cinsel ameliyeyi ibâdetle bağdaştırarak Allah'a yöneltmek gerekir.

Sonra bizzât o fiilin de temiz ve nezîh olması îcâbeder.

«Sana âdet hâlinden de soruyorlar. De ki : O, bir ezâdır. Onun için âdet hâlinde kadınlarınızdan ayrılın. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara varın. Şüphesiz ki Allah; hem çok tevbe edenleri sever, hem de çok temizlenenleri sever.» (Bakara, 222).

Ayrıca hayvanlarda olduğu gibi salt bir bedenî faâliyet olarak da kalmamalıdır.

Önce cinsel faâliyetin hissî ağırlıktan âzâde olarak birtakım oyunlar ve sözlerle yapılması gerekir. Hz. Âişe (r.a.) nin Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği hareketler de bu mânâyı te'kîd eder mâhiyettedir. Çünkü bu tür oynamalar birçok çeşitleriyle anlatılmıştır.

İkinci olarak İslâm, cinsiyetin bir vâsıta olduğunu kabul eder, bir hedef olarak kabul etmez. «Kadınlarınız sizin için bir tarladır.» (Bakara, 223) Burada işâret edilen tarla tâbîri açıktır ve ekilen, nebât yetiştirilen yer demektir. Mecâzî anlamıyla tenâsülün vâsıtasıdır.

Üçüncü olarak cinsel ilişki, bedenî münâsebet olduğu kadar, rûhî ve vicdânî bir münâsebet olarak değerlendiriliyor.

«Onlar sizin için, siz de onlar için bir elbisesiniz.» (Bakara, 187)

«O'nun âyetlerinden birisi de, sükûnet bulmanız için sizin nefsinizden sizlere eşler yaratmış olması ve aranızda dostluk kurmuş olmasıdır.» (Rûm, 21)

Böylece cinsel faâliyet, hem rûhî hem de bedenî bir faâliyet oluyor. Bir başka ifâdeyle insan bünyesinden sudûr eden «insânî» bir faâliyet türü oluyor.

Sonra insanın hayattaki muhtelif faâliyet çeşitleri rûhun derinliklerinde olduğu gibi birbiriyle bağlantı ve içiçe olarak ortaya konuluyor. Amel ve ibâdet birbiriyle ilgili iki şeydir :

İnsanın Allah'a yöneldiği her iş ibâdettir. Hattâ ibâdet budur zâten :

«Yüzlerinizi Doğu ve Batı tarafına çevirmeniz birr (iyilik) değildir. Lâkin asıl birr; Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitablara, peygamberlere îmân eden, malını seve seve yakınlarına, yetîmlere, miskînlere, yolculara, dilenenlere, kölelere, esîrlere veren, namazı kılan, zekâtı veren, muâhede yaptıklarında ahidlerini yerine getiren, sıkıntıda, hastalıkta ve şiddetli savaş anında sabredenlerinkidir. İşte sâdık olanlar da onlardır, muttakî olanlar da.» (Bakara, 177)

İbâdet, bedenin rûhî yön ile birleştiği bir ameldir.

İslâm inancının temeli ve özü olan namaz bir bedenî harekettir.

Rûhî hareket olduğu kadar da beden temizliği ile ilgilidir. Ve bu temiz huşû' havası içinde insan Allah ile ilgi kuruyor. Bedenî temizlik olmadan rûhî bir öz taşıyan namaz da olmaz. Temizlik ve abdest yoluyla bedenî temizlik tamâmlanmadan ve rükû,' sücûd, kıyâm ve diğer hareketler olmadan namaz olmayacağı gibi, şuûrlu bir huşû' ve rûhî hazırlık olmadan da sahîn olmaz: «Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki namazlarında yanılırlar.» (Maûn, 4), de «Mü'minler gerçekten felâh bulmuşlardır. Ki Onlar, namazlarında huşû içindedirler.» (Mü'minûn, 1-2).

Oruç bedenin yemek ve içmekten alıkonmasıdır. Duygu temizliği ve rûh enginliğinin yanı sıra açlık ve susuzluğa tahammüldür. Bu iki unsurdan birisi olmadan oruç sahîh olmaz. Beden mübâh olan yiyecek, içecek ve eğlencelerden imtinâ' etmedikçe oruç sahîh olmayacağı gibi, takvâ duygusuyla rûh temizlenmedikçe, sövüp saymak gibi göz dil ve el azgınlığından sakınılmadıkça da, tâm mânâsıyla sahîh olmaz:

«Ey îmân edenler, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de oruç farz kılındı. Tâ ki, korunasınız.» (Bakara, 183).

Oruç bir sakınmadır. Sizden biriniz oruçlu olduğunuz zaman haddi aşmasın ve kimseye sataşmasın. Eğer birisi ona küfredecek olursa veya dövüşecek olursa; ben oruçluyum, ben oruçluyum, desin. (Kütüb-ü Sitte hadîsi)

Kim yalan sözü ve onunla amel etmeyi bırakmazsa; onun yiyeceğini ve içeceğini bırakmasına Allah'ın ihtiyâcı yoktur. (Buhârî)

Zekât da, rûhî temizliğin yanı sıra edâ edilmesi gereken maddî bir ameldir. Bu iki unsurdan birisi olmadan sahîh olmaz. Temiz niyete, edâ fiili eşlik etmezse sahîh olmayacağı gibi, insanın mâlik olduğu aynî ve nakdî eşyâdan fakîrlerin yararına olanı vermesi ve infâk gibi, şartlar da yerini bulmadan olmaz:

«Onların mallarından kendilerini temizleyecek ve arıtacak zekât al.» (Tevbe, 103)

«Ey îmân edenler Allah'a ve âhiret gününe inanmayıp insanlara gösteriş için malını harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakma ve eziyet etmekle heder etmeyin.» (Bakara, 264).

«Ey îmân edenler, kazandıklarınızın iyilerinden ve size yerden çıkardıklarımızdan infâk edin. Kendinize göz yummadan alıcısı olmadığınız bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin.» (Bakara, 267).

Hacc da böyledir. Hem bedenî, hem de rûhî bir ibâdettir. İki unsurdan birisi olmadan diğeri sahîh olmaz. Sefer ve nakil gibi bedenle ilgili hareketler olmadan sahîh olmayacağı gibi temizlik, takvâ ve huşû' da hâkim olmadan sahîh olmaz.

«Hacc bilinen aylardır. Her kim o aylarda kendisine haccı farz

ederse; artık haccda kadına yaklaşmak, günâh işlemek, tartışma yoktur. Siz ne hayır yaparsanız Allah onu bilir.» (Bakara, 197).

Böylece amelle ibâdet birleştiriliyor ve birbirine bağlanıyor. Tıpkı insanın bünyesindeki rûh ile cesedin birleştirilmesi ve birbirine bağlanması gibi.

İslâm'da maddî değerlerle, ma'nevî değerler, birbiriyle alâkalıdırlar...

Maddî üretim ile iktisâdî nizâm, onlara hükmeden ma'nevî değerlerden ayrı mütâlaa edilmez.

«Sizden biriniz bir iş yaptığınız zaman ahde titizlik göstermenizi Allah sever.»

Malın insanlar arasında iyice dağıtılması gerekir : «Tâ ki sizlerden zenginler arasında elden ele dolaşan bir devlet olmasın.» (Haşr, 7)

Ahlâk da alış-veriş, mal ve mülk sâhibi olma, istihsâl yapma gibi iktisâdî ameliyelerle yakından ilişkili bir unsurdur. «Alış-veriş yaptığı zaman ve hüküm verdiği zaman müsâhamahakâr davranan kimseye Allah rahmet etsin.»

Faiz kesinlikle ve şiddetle yasaklanmıştır. Çünkü muhtevâsında sosyal ve iktisâdî zulüm unsurları taşımaktadır. Faiz yasağıyla Allah'ın gazâbı arasında irtibât kurulmakta ve Allah ve Rasûlüne karşı girişilmiş bir harb olarak nitelendirilmektedir :

«Faiz yiyenler, ancak şeytân çarpan kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların : Zâten alış-veriş faiz gibidir, demelerinden dolayıdır. Halbuki Allah, alış-verişi helâl, faizi harâm kılmıştır. Kime Rabbından bir öğüt gelir de faizcilikten vazgeçerse, geçmiş olanlar kendisine ve hakkındaki hüküm Allah'a âittir. Kim de dönerse, onlar cehennem yârânıdırlar. Ve orada temelli kalacaklardır.

Allah faizi mahveder, sadakaları artırır. Ve Allah hiç bir günâhkâr kâfiri sevmez.

Îmân edip sâlih amel işleyenlerin, namaz kılıp zekât verenlerin Rabları katında mükâfâtları vardır. Onlar için korku yoktur. Ve üzülecek de değillerdir.

Ey îmân edenler; Allah'tan korkun. Eğer mü'minlerden iseniz faizden kalanı bırakın.

Böyle yapmazsanız, bunun Allah'a ve peygambere karşı bir harb olduğunu bilin. Şâyet tevbe ederseniz, sermayeniz sizindir. Hem haksızlık yapmamış, hem de haksızlığa uğratılmamış olursunuz.

Borçlu darda ise, kolaylığa kadar beklemelidir. Eğer bilirseniz, sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır.» (Bakara, 275-280).

İhtikâr tamâmen lânetlenmiştir : «Kim ihtikâr yaparsa, hatâ etmiştir.» (Müslim, Ebu Dâvûd, Tirmizî).

Böylece iktisâdî muâmelelerle ahlâkî ve rûhî değerler birleştiriliyor. Hayatın içinde ve rûhun derinliklerinde olduğu gibi, birbiriyle bağlantılı olarak ele alınıyor.

İslâm'da dünya ile âhiret, gökle yer birbirine bağlanıyor.

Dünya bedenin âhirette rûhun ülkesi değildir... Bilakis her ikisinin de ülkesi dünyadır. Bu upuzun bir yolculuktur ki dünya ile başlar, âhiret ile son bulur. Hem de hiç fâsılaya uğramaksızın... İnsan da insan olması nedeniyle bu yolculuğu baştan sona kadar yapar.

Bu noktada da islâm bütünüyle açıktır. Kur'ân-ı Kerîm'in bütün hükümleri yeryüzündeki insanlaradır. Âhiret gününün hâdîselerini dile getiren kıyâmet sahneleri, dünya ile âhireti kuvvetli olarak birbirine bağlar. Ve bu bağlantı o kadar pekiştirilmiş olarak serilir ki gözlerimizin önüne insan kalbinde her ikisinin de bir olduğu ve aralarında fâsıla bulunmadığı hissini verir.

İnsana, dünyada yaptığı her işte; «Allah'tan kork ve âhiret gününden sakın» denir. Yeryüzünde yapılan her işte âhiret hatırlatılır.

«Her nefis, yarına ne hazırladığını düşünsün.» (Haşr, 18)

«Ya geleceğinden şüphe olmayan bir günde onları topladığımız ve kendilerine zulmedilmeden herkesin kazandığı tastamâm ödendiği zaman halleri ne olacak.» (Âl-i İmrân, 25)

«Düşünün o günü ki; herkes ne hayır işledi ise karşısında onu hazırlanmış bulacak. Kötülükten de ne yapmışsa; kendisiyle onun arasında uzun bir mesâfe olmasını ister.» (Âl-i İmrân, 30).

«Ey îmân edenler, alışverişin, dostluğun ve şefâatın olmadığı gün gelmezden evvel size verdiğimiz rızıklardan infâk edin.» (Bakara, 254).

«Onlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar.» (Âl-i İmrân, 114).

«Kıyâmet gününde Cimrilik ettikleri şey, kıyâmet günü boyunlarına dolanacaktır.» (Âl-i İmrân, 180).

«Her canlı ölümü tadacaktır. Kıyâmet günü ecirleriniz size eksiksiz verilecektir.» (Âl-i İmrân, 185).

«De ki; o, dünya hayatında iken inanmış olanlara mahsûstur kıyâmet günü» (Rûm, 30).

İslâm bunu yaparken doğrudan doğruya fıtrat ile birlikte hareket eder. Evet Allah'ın yarattığı normal fıtrat ile :

Öyle ise sen yüzünü hanîf (muvahhid) olarak dine, «Allah'ın fıtratına çevir ki Allah insanları bunun üzerine yaratmıştır. Allah'ın yaratışında bir değişme yoktur. İşte doğru din budur.» (Rûm, 30-31).

Mucize diye vasıflandırılacak bir derecede eşsiz olarak, insan bünyesine uygun gelir bu nizâm. Allah, insanı eşsiz bir varlık olarak yaratmış. Ve ona bu eşsiz nizâmı yollamıştır. Oldukça uzun tafsîlâtlı ve

inceliklerle dolu mazbût bir nizâmdır, insan bünyesinden neş'et eder ve beşer hayatındaki faâliyetlerin hepsini içine alır. (Muhammed Kutub, İslâm'a Göre İnsan Psikolojisi. 23-90).

——— oOo ———

وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَآئِقَ وَمَا كُنَّا عَنِ الْخَلْقِ غَافِلِينَ ﴿١٧﴾

17 — Andolsun ki Biz, sizin üstünüzde yedi yol yarattık. Biz yaratmadan gâfiller değiliz.

Allah Teâlâ insanın yaratılışını zikrettikten sonra, peşinden yedi göğün yaratılışını zikreder. Çoğu kere Allah Teâlâ göklerin ve yerin yaratılışını insanın yaratılışı ile birlikte anar. Nitekim şu âyette böyledir : «Göklerin ve yerin yaratılması; insanların yaratılmasından elbette ki daha büyüktür.» (Gâfir, 57). Allah Rasûlü (s.a.) nün Cum'a gününün sabahında okuduğu secde sûresinin baş tarafı da böyledir. Bu sûrenin başında önce göklerin ve yerin yaratılışı zikredilir. Sonra insanın çamurdan süzülmüş bir özden yaratılışı beyân olunur. Bu sûrede kıyâmet ve cezânın durumu ile geleceğe dâir başka husûslar da mevcûddur.

«Andolsun ki Biz, sizin üstünüzde yedi yol yarattık.» âyetinde Mücâhid'in söylediğine göre, yedi kat gök kasdedilmektedir. Bu, Allah Teâlâ'nın şu âyetleri gibidir : «Yedi gök, yeryüzü ve içinde bulunanlar; O'nu tesbîh ederler.» (İsrâ, 44), «Görmediniz mi Allah'ın göğü yedi kat olarak nasıl yarattığını?» (Nûh, 15), «Allah yedi göğü ve yerden de bir o kadarını yaratmış olandır. Allah'ın buyruğu bunlar arasında iner durur. Ki, Allah'ın her şeye kâdir olduğunu ve Allah'ın gerçekten her şeyi ilmiyle kuşatmış olduğunu bilesiniz.» (Talâk, 12). Allah Teâlâ burada ise aynı şekilde şöyle buyurur : «Andolsun ki Biz, sizin üstünüzde yedi yol yarattık. Biz yaratmadan gâfiller değiliz.» Allah Teâlâ yeryüzüne giren ve ondan çıkanı, gökten inen ve göğe yükseleni en iyi bilir. Siz nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir ve Allah sizin yaptıklarınızı görendir. Bir gök diğer bir göğü, bir yer başka bir yeri aslâ O'nun görüşünü engellemez, kapatmaz. Hiç bir dağ yoktur ki Allah onun derinliklerinde olanı, hiç bir deniz yoktur ki diplerinde olanı bilmesin. Dağlarda, tepelerde, kumlarda, denizlerde, çöllerde ve ağaçlarda olanın sayısını O, en iyi bilendir. «Bir yaprak düşmez ki; onu bilmesin. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru müstesnâ olmamak üzere her şey apaçık bir kitabtadır.» (En'âm, 59).

İZÂHI

(طرائق), (طريقة) nın cem'ıdir. Bunun tefsîrinde birkaç vecih söylenmiştir :

a — (طريقة) kat mânâsına gelir. Nitekim (طارقت الثوب) denilir ki; birbiri üstüne kat kat elbise giydim, demektir. Bu sûrette (سبع طرائق) yedi kat demek olur. Ve (سبع سموات طباقا) «yedi kat gökler» mefhûmunu ifâde eder.

2 — (طريق) gibi yol demektir. O halde (سبع طرائق), yedi yol demek olur. Bazıları yıldızların yolları olmak hasebiyle Semâvâta tarâık ıtlâk edildiğini söylemiş, lâkin bu sûrette murâd «Her biri bir felekte yüzer» âyetinin ifâde ettiği gibi ecrâmın yüzdükleri eflâk ve yörüngeler olmuş olur ki, bu ise yediden ibâret değil çoktur. Binâenaleyh evlâ olan diğer bir çoklarının ihtiyâr ettiği vechile meleklerin (göğe) yolları i'tibârıyla göklere (طرائق) demiş olmasıdır ki görülen gök bunların ancak birisidir.

3 — Tarîkat, bir başka deyişle sistem mânâsınadır ki son zamanlarda lisânımızda manzûme veya meslek diye de tercüme edilmiştir. Netekim Güneş sistemi demek olan «sisteme solaire» güneş manzûmesi veya güneşin yörüngesi diye ma'rûf olmuştur. Bu sûrette (سبع طرائق) yedi sistem demek olur ki güneş sistemi bunların birincisidir.

Görülüyor ki bu üç mânânın üçünde de (سبع طرائق) demeye râci oluyor. Bizce bu vecihlerin en güzeli meleklerin göğe çıkış yolları olmak i'tibârıyla yedi yol mânâsına olmasıdır. Âyetin âhiri de bu yedi yolun ilim ile alâkasını iş'âr etmektedir. Bu karîne ile biz, yedi semâ denilen bu yedi tarîktan insanları üstten kuşatan yedi idrâk yolunu anlıyoruz ki bunlar beş duyu ile akıl ve vahiy yollarıdır. Zîrâ buyuruluyor kı : «Ve Biz, yaratmadan gâfil değiliz» Yani Hâlık Teâlâ, ne yaptığını bilmez ve yaptığından haberi olmaz bir tabîat değildir. Ne yarattığını ve yaratacağını bilir. Ve yarattığı mahlûkâtın ahvâl ve ihtiyâçlarından haberdârdır. Hiç birini ihmâl etmez, hepsini gözetir, hepsinin işlerini tedbîr eder. Tevbekârların tevbesini, yalvaranların duâsını duyar, yerin göğün, dirinin ölünün her hâl-ü tavırda içiyle dışıyla bütün özelliklerini bilir. Binâenaleyh ölenleri nasıl dirilteceğini de bilir. Fahruddîn Râzî'nin de ihtâr ettiği vechile bu âyetin birçok mes'elelere delâleti vardır. Ezcümle :

1 — Sâni'ın vücûduna ve irâdesine delâlet eder. Çünkü hilkatin

değişimleri ve cisimleri bir sıfattan zıddı bir sıfata inkılâb etmesi; bir değiştiricinin ve inkilâb ettiricinin vücûduna ve eserdek değişiklğe, müessirin irâde ve ihtiyârına delildir.

2 — Tabîat davasının fesâdına delâlet eder. Çünkü tabîat, müessir olsa idi, bir karârda bekâsı vâcib olur ve bu tağayyür ve tahavvürler husûle gelemezdi, buna karşı bu tahavvüller, tabîatın kendisinde vâki' olan tağayyürlerden oluyor denemez, çünkü böyle demek tabîatın bir hâlık ve mûcide ihtiyâcını ikrâr etmektir.

3 — Müdebbir Hâlik'ın ilmini ve kudretini belirtir. Filvâki' âcizin bir şey yapması muhâl olduğu cihetle ılımlı, şuûrlu eserlerin câhilden sudûruna imkân olmadığı gibi bu kadar hayret çekici fiiller ve eşsiz eserler de cehâlet eseri olamaz.

4 — Hâlık Teâlâ'nın kudretinin, bütün mümkinlere şâmil, ilminin bütün bilinenleri kuşatmış ve küllî, cüz'î her şeyin O'nun hıfız ve nezâreti altında bulunduğuna delâlet eder.

5 — Kudret ve ilmin şumûlü de, dirilişin ve haşr ü neşr'in imkânını iş'âr eder.

6 — Hâlik'ın halkından gâfil olmaması, mahlûkât meyânında mevzûa bahsolan insanların maddî hayatlarına âid erzâk ve ihtiyâçların tedbîr ve tesviyesinden mâadâ peygamberleri gönderme ve kitabları indirme gibi hidâyet ve irşâdlarına ve ma'nevî hayatlarına âîd olan ihtiyâcların da tedbîr ve tesviyesini ifâde eder. Ve bu sûretle burada nübüvvet ve risâlet mes'elesinin de esâsını bir isbât vardır. Ve filvâki' bunu müteakib su ve sudan neş'et eden bitkiler ve hayvanlar gibi yaratılışa hâs olan nimet ve maddî yararların başlıcalarına işâret ve bunun ucunda insanların sa'y ve kazancı ile yaratılmış olan gemi nimeti ihtâr olunduktan sonra risâlete müteallık kıssalar açıklanacaktır. Binâenaleyh sevk-ı kelâm şu olur : Yaratıcıların en güzeli olan ve insanı halk eden Biz Azîmüşşân, halk ettiğimiz mahlûkâttan gâfil olmadığımız cihetle üstünüzde yedi yol halk ettik. Ve semâdan bir kader ile bir su indirdik, Yani takdîr ettiğimiz bir miktarda yüksekten yağmur yağdırdık. İnsanların ta çamurundan i'tibâren hayâtî gereklerinin en mühimmini teşkîl eden suyun, kendisi bir nimet olduğu gibi birçok nimetlerin husûlüne sebeb olduğu da ma'lûmdur. Fakat böyle olması, her ihtiyâca göre bir miktar ile mahdûddur. Fazlası tûfân gibi harâb edici ve yok edici olur. Onun için yararlı yağmurlar da zaman zaman muhtelif ihtiyâçlara göre muhtelif miktarlarda yağarlar. Öyleki bunların yağışı ve miktarları tabiî bir sûrette yeknesâk ve sürekli değil, ihtiyârî ve ilmî bir tasarrufa delâlet edecek biçimde az çok farklı bir nizâm içindedir.

Ve işte inâyet-i ilâhiyyeyi ifâde eden bu noktayı bilhâssa ifâde için, (بِقَدَرٍ) kaydı tasrîh olunmuştur. Bir de suyun basit bir unsur olmayıp, iki gazdan müteşekkil mürekkeb bir cisim olduğu son olarak kimyada ma'lûm olmuştur. Demek ki suyun terkîbi dahi sırf tabiî bir şey olmayıp hâricinden te'sîr icrâ eden bir fâilin sun'udur. Bu haysiyyetle de su, semâvî bir te'sîrin mahsûlüdür. Fizik ilminde yağmurlar, güneşin ısısı ile denizlerden ve yerden buhârlaşıp yukarıya çıkan su buhârlarının birleşip, birleşip, yoğuşması ve sıvı halde inmesi ile meydana geldiğinden bahsolunurken yağmurların tabiî olarak tekevvün ediverdiğini zannetmemelidir. Bu cihet, yağmurların meydana geliş şeklinden bir nebze olsa da tamâmı değildir. Fizik de ilmin bütünü değildir. Gerçi ısınma ile suyun buhârlaşması, soğuma ile buhârın yoğuşması bir âdettir. Fakat gerek ısı gerekse soğuma, suyun ve buhârın bir tabîatı olmayıp hâricî bir âmilin te'sîri olduğu gibi, çevredeki ısı miktarının (temperature) her an bir düzeyde durmayan değişmeleri de Sâni' Teâlâ'nın emir ve tedbîri ve her def'asında beliren yağmur mikdarının tahsîsi ve tesbîti de ilâhî takdîrin hüküm ve tecellîsidir. Vermek istediği feyzı hayata göre mahsûs bir mikdarı ile gâh alelâde ve gâh fevkalâde olarak o suyu semâdan indiren O'dur.

Bir eczâhânede damıtılmış olan damıtık suyu tabiî addeden kimse görülmüyor. Çünkü bir irâdenin müdâhalesi vardır. Halbuki onda tabiîlik düzeni yağmurdan daha bâriz, yağmurda san'at ve irâde tezâhürü daha yüksektir. Binâenaleyh Hâliki halktan gâfil zannedenler gibi yağmur duâsını inkâra kalkışmamalı ve denenmiş olduğu üzere duâ ile yağmur ihsân edildiği zaman şaşmamalıdır. Buyuruluyor ki : «Halktan gâfil olmadık ve semâdan bir kader ile su indirdik de onu arzda iskân ettik». Irmaklarda, göllerde, menba'larda, kuyularda, havuzlarda, mahzenlerde toprak içlerinde ilh... duruyor. «Halbuki Biz onu giderivermeye de muhakkak kâdiriz.» O indiriş ve durduruş zarûrî ve mecbûrî değil, sırf lutuf olarak halkın hayat ve menfaatına rabbânî bir inâyettir. Yoksa kurak zamanlarda görüldüğü vechile o sular kuruyabilir, ısı artırılıverse yeryüzünde arzda sudan eser kalmazdı, düşünmeli ki o zaman hal ne olurdu. Fakat ne büyük lutfu keremdir ki «Böyle iken indirdik iskân ettik de onunla sizin için cennetler inşâ eyledik». En güzel, en nâfi' bitki ve ağaçlara neşv ü nemâ vererek türlü nebâtlar, bahçeler yetiştirdik ki «Hurmalıklar ve üzümlükler kabîlinden sizin için onlarda birçok yemişler var». Hurma ve üzümden mâadâ daha nice yemişler var ki türlü istifâdeler edersiniz «Ve onlardan yersiniz.» Yani o bağlardan bahçelerden geçinirsiniz. Bunlardan yemek iki türlüdür : Birisi doğrudan doğru meyvelerini yemektir. İkincisi o yüzden ge-

çinmektir. Burada bağ ve bahçelerin hem hayâtî yararları hem de ekonomik yararları ihtâr edilmiş oluyor. Bir de bunların mahsûlâtı insanların gıdâsından mühim bir kısmını teşkîl etmek i'tibârıyla insan hilkatinin ilk maddesi olan «süzülmüş çamurun» bir kısmını izâh etmiş olması düşünülebilir.

Hurma ve üzüm gibi zeytunun da hayat ve ekonomide özel bir önemi olması sebebiyle buyuruluyor ki; «Bir de Tûr-i Sînâ'dan çıkan bir ağaç neş'et ettirdik ki hem yağ bitirir hem de yiyeceklere bir katık». Burada zeytun ağacının Tur-i Sînâ'dan çıkan bir ağaç ta'bîri ile ifâde edilmesi şüphe yok ki şâyân-ı dikkattir. Deniliyor ki : Zeytun, ibtidâ Tûr-i Sînâ'dan intişâr etmiş veya mühim kısmı orada yetiştiğinden böyle denilmiştir. Maamafîh bunda Hazreti Mûsâ'nın ilâhî kelâma mazhar olduğu mübârek Tûr-i Sînâ'nın zikriyle zeytunun bereketine bir işâret bulunduğu gibi «Nûr» âyetindeki «mübârek zeytin ağacı» (Nûr, 35) temsîline bir îmâ da yok değildir. Zîrâ hedefi beyân bu tecelliyâttan ilâhî feyze irşâddır. Zîrâ aynı su, aynı havada aynı güneş, aynı toprakta bu çeşitli nimetlerin inşâsı, Hâlik Teâlâ'nın gâfil bir tabîat olmadığını haykıran ibret bürhânlarıdır. «Sizin için davarlarda da muhakkak bir ibret vardır.» O ağaçta ve cennetlerde hep birer ibret olduğu gibi hayvanlarda ve bilhassa en çok istifâde edilen koyun-keçi sığır ve deve türünden hayvanlarda da bir ibret vardır ki bundan gâfil olanlar o hayvanlar gibi ve belki daha şaşkındırlar.

«Sizi onların karınlarındakinden suvarırız» —Kan ile gübre arasından bembeyâz ve tertemiz süt çıkar içilir, bir kör tabîatla bu nasıl seçilir?— «Sizin için onlarda daha birçok menfaatlar da vardır.» Ki bakıp gözetmek şartıyla faydalanırsınız. «Ve onlardan yersiniz.» Fayda ve ürünlerinden yararlandığınız gibi kendilerinden de yararlanır, etlerinden yersiniz. «Onların üzerine ve gemi üzerine yüklenir taşınırsınız.» Yine hayvanlar içinde sığır ve mandaya da yük çektirilir. Fakat gemi gibi üzerine yük vurulan, develerdir. Onun için develere Arab şâirleri «Kara gemileri» ta'bîr etmişlerdir ki, bizim şimendiferlere kara vapuru demiemizi andırır. Görülüyor ki hilkatteki bu faydalar hatırlatılırken beşer san'atı ile i'mâl edilen gemi eklenmiş ve bu sûretle «Sizi de, sizin yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır.» âyetinin delâleti ile insan mahsûlü ürünlerin de ilâhî yaratılış eseri dahi olduğuna tenbîh olunduğu gibi bununla kazançtaki feyzi yükselten ve beşer toplumunun eğitim ve kurtuluşuna menşe' olan risâlet mevhibesine karşı küfredenlerin kıssalarına aşağıda geleceği gibi bir girîzgâh yapılmıştır. (Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, 3438-3444)

——— oOo ———

وَأَنزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّاهُ فِي الْأَرْضِ وَإِنَّا عَلَىٰ ذَهَابٍ بِهِ لَقَادِرُونَ ﴿١٨﴾ فَأَنشَأْنَا
لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ لَّكُمْ فِيهَا فَوَاكِهُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿١٩﴾ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِن طُورِ
سَيْنَاءَ تَنبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِّلْآكِلِينَ ﴿٢٠﴾ وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا
فِي بُطُونِهَا وَلَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ ﴿٢١﴾ وَعَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ ﴿٢٢﴾

18 — Gökten belli bir miktarda su indirdik ve onu yerde durdurduk. Şüphesiz Biz, onu gidermeye de kâdiriz.

19 — Onunla sizin için hurmalıklardan, üzümlüklerden nice bağlar ve bahçeler yaptık ki içlerinde sizin için birçok yemişler vardır. Onlardan yersiniz.

20 — Tûr-u Sînâ'da yetişen, yiyenlere yağ ve katık veren bir ağaç da vâr ettik.

21 — Davarlarda da sizin için elbette bir ibret vardır. Onların karınlarındakinden size içiririz. Sizin için onlarda daha birçok faydalar vardır. Ve onlardan yersiniz de.

22 — Hem onların üzerinde, hem de gemilerin üstünde taşınırsınız.

Gökten İnen Su

Allah Teâlâ gökten yetecek kadar su (yağmur) indirmekle kullalarına olan sayısız nimetlerini zikrediyor. O, yeryüzünü ve ma'mûreleri bozacak kadar çok, ekinlere ve meyvelere yetmeyecek kadar az olmamak üzere ihtiyâca göre yağmur indirir. Yağmuru sulama, içme ve kendisinden faydalanmak üzere ne kadar ihtiyâç duyuluyorsa o kadar indirmektedir. Hattâ yeryüzünde öyle yerler vardır ki zirâat için çok suya ihtiyâç duyar da, toprağı üzerine yağmur indirilmesine dayanıklı olmaz. İşte Allah Teâlâ Mısır arâzîsinde olduğu üzere başka ülkelerden oraya su gönderir. Mısır arâzîsine «el-Arzu'l-Cezer» adı verilir ki; Allah Teâlâ Nil suyunu, Habeş ülkelerinden yağmurlu zamanlarda sürükleyip getirdiği kırmızı çamurla birlikte oraya sevk eder. Nil suyu kırmızı çamuru sürükleyerek gelir ve Mısır arâzîsini sular. Zirâat ya-

pabilmeleri için çamur onların arâzîsinde kalır. Zîrâ Mısır'lıların arâzîsi çorak olup genellikle kumluktur. Latîf, Habîr, Rahîm ve Gafûr olan Allah'ı tesbîh ederiz.

Allah Teâlâ : «Ve onu yerde durdurduk.» Buluttan su indirdiğimiz zaman onu yeryüzünde kalıcı kıldık. Yeryüzüne öyle bir kâbiliyyet verdik ki suyu emer, içinde bulunan tohum ve çekirdekler onunla beslenir. Şüphesiz onu gidermeye de kâdiriz. Şâyet yağmur yağmamasını dilemiş olsaydık, öylece yapardık. Şâyet yağmuru sizden çorak yerlere, çöllere çevirmeyi dileseydik öylece yapardık. İçme ve sulama için istifâde edilmeyecek şekilde acı, tuzlu kılmayı dilemiş olsaydık, öylece yapardık. Şâyet dilemiş olsaydık yeryüzüne inmez ve tersyüz çekilir gider kılmayı murâd etmiş olsaydık öylece yapardık. Su indiği zaman yerin içinde sizin ulaşamayacağınız ve kendisinden istifâde edemeyeceğiniz bir derinliğe batar kılmayı dilemiş olsaydık öylece yapardık, buyurur. Fakat Allah Teâlâ lutfu ve rahmeti ile size bulutlardan tatlı bol bol su indirir de, suyu yerde bırakır. Bu su yeryüzündeki pınarlara ulaşır, pınarlar ve nehirler kaynar, onlarla ekinler ve meyveler sulanır. Hem siz, hem de hayvanlarınız ondan içerler, ondan yıkanırsınız, temizlenirsiniz. Hamd ve nimet Allah'ındır.

Allah Teâlâ buyurur ki : Onunla, indirdiğimiz su ile sizin için hurmalıklardan, üzümlüklerden nice güzel manzaralı bağlar ve bahçeler yaptık, çıkardık. Onlarda hurmalar ve üzümler vardır. Bu, Hicâz ahâlîsinin alışmış olduğu şeydir. Bir şeyile onun benzeri arasında fark yoktur. Diğer iklimler ahâlîsi hakkında da durum aynıdır. Onlar katında da şükrünü yerine getirmekten âciz kalacakları Allah'ın nimeti cümlesinden olmak üzere nice meyveler vardır.

Allah Teâlâ : «İçlerinde sizin için (bütün meyve çeşitlerinden) birçok yemişler vardır.» buyurur ki, başka bir âyette şöyle buyurulmaktadır : «Onunla size ekinler, zeytin ve hurma ağaçları, üzümler ve türlü türlü ürünler bitirir.» (Nahl, 11).

Allah Teâlâ : «Onlardan yersiniz.» buyurur ki; sanki burada hazfedilmiş bir cümle vardır da, bu kısım ona atfedilmiştir. Buna göre anlam ve cümlenin takdîri şöyle olacaktır : Onun güzelliğine ve olgunluğuna bakarsınız ve ondan yersiniz. «Tûr-u Sînâ'da yetişen, bir ağaç da var ettik.» âyetinde, zeytin ağacı kasdedilmektedir. Tûr, bir dağdır. Bazıları dağa-ancak üzerinde ağaç varsa Tûr adı verileceğini, eğer üzerinde ağaç yoksa ona Tûr adı verilmeyip, Cebel denileceğini ileri sürmüşlerdir ki en doğrusunu Allah bilir. Tûr-u Sînâ; Allah Teâlâ'nın üzerinde İmrân Oğlu Mûsâ (a.s.) ile konuştuğu dağ ile, üzerinde zeytin

ağaçları bulunan yerin çevresindeki dağlara verilen isimdir. Tûr-u Sînîn de denilir.

Bazıları «Yiyenlere yağ ve katık veren bir ağaç...» âyetinde (الدهن) kelimesinin başında bulunan (ب) harfinin zâid olduğunu söylemişlerdir. Nitekim bu kullanılış arapçada vardır. Bazıları ise burada (تخرج) veya (تأتى) fiili takdîr etmek, buraya «çıkarmak veya getirmek» anlamı vermek sûretiyle bu harf-i cerrin zâid olmadığını söylemişlerdir. Katâde bu görüştedir. Yani : Onda gerek yağ ve gerekse katık edilme sûretiyle istifâde edilecek şeyler vardır. İmâm Ahmed der ki : Bize Vekî'nin... Mâlik İbn Rabîa es-Sâidî el-Ansârî'den rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Zeytin yağını yeyiniz ve onunla yağlanınız. Muhakkak o bereketli bir ağaçtandır. Abd İbn Humeyd de Müsned'inde ve Tefsîr'inde der ki : Bize Abdürrezzâk... Ömer'den rivâyet etti ki Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur : Zeytin yağını katık edinin ve onunla yağlanın. Muhakkak o, bereketli bir ağaçtan çıkar. Hadîsi başka bir şekilde olmak üzere Tirmizî ve İbn Mâce, Abdürrezzâk kanalıyla rivâyet etmişlerdir. Tirmizî der ki : Bu hadîsi, sâdece Abdürrezzâk kanalından rivâyetiyle biliyoruz. Hadîs muzdariptir. Hadîsin isnâdında bazan Hz. Ömer zikredilirken, bazan da râvî Ömer'i zikretmemektedir. Ebu'l-Kâsım et-Taberânî der ki : Bize Abdullah İbn Ahmed İbn Hanbel... Şüreyk İbn Hamle'den rivâyet etti ki o, şöyle demiştir : Bir aşûre gecesi Ömer İbn Hattâb'a müsâfir olmuştum. Bana soğumuş bir deve başı (etinden) ve zeytinyağı yedirdi. Bu bereketli zeytinyağı, Allah Teâlâ'nın Peygamberi (s.a.) ne buyurmuş (bildirmiş) olduğudur dedi.

Allah Teâlâ, «Davarlarda da sizin için elbette bir ibret vardır. Onların karınlarındakinden size içiririz. Sizin için onlarda daha birçok faydalar vardır. Ve onlardan yersiniz de. Hem onların üzerinde, hem de gemilerin üstünde taşınırsınız.» âyetinde, kulları (yaratıkları) için hayvanlarda yaratmış olduğu faydaları zikrediyor. Onlar hayvanların fışkı ve kanları arasından çıkan sütlerinden içerler. Yavrularından yerler. Onlrın yünlerinden, kıllarından (elbise yapıp) giyerler. Sırtlarına binerler. Ağır yükleri kendilerinden uzak ülkelere onlarla taşırlar. Nitekim başka âyetlerde şöyle buyurulur : «Kendi kendinize zor varacağınız memleketlere yüklerinizi taşırlar. Muhakkak ki Rabbınız, Raûf'tur, Rahîm'dir.» (Nahl, 7), «Görmezler mi ki, kendi gücümüzle onlar için hayvanlar yarattık. Kendileri bunlara sâhip bulunmaktadırlar. Ve onları kendilerinin buyruğuna verdik. Onlardan kimisi binekleridir, kimisinden de yerler. Onlarda kendileri için faydalar ve içecekler vardır. Hâlâ şükretmezler mi?» (Yâsîn, 71-73).

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٢٣﴾
فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَٰذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ
اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً مَا سَمِعْنَا بِهَٰذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ بِهِ جِنَّةٌ فَتَرَبَّصُوا
بِهِ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٢٥﴾

23 — Andolsun ki Nûh'u, kavmine gönderdik. Dedi ki : Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. O'ndan başka tanrınız yoktur, sakınmaz mısınız?

24 — Bunun üzerine kavminin önde gelen kâfirlerinden bir grup dediler ki : Bu, sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir. Sizden üstün olmak istiyor. Şâyet Allah dilemiş olsaydı, melekler indirirdi. İlk atalarımızdan da böyle bir şey işitmedik.

25 — O, kendisinde delilik bulunan bir adamdan başkası değildir. Bir süreye kadar onu gözetleyin.

Allah Teâlâ haber veriyor ki; Nûh (a.s.) u kavmine Allah'ın azâbı, zorlu baskını, Allah'a şirk koşanlardan, emrine zıd gidenlerden ve elçilerini yalanlayanlardan intikâmı ile onları korkutup sakındırsın diye gönderdiği zaman şöyle demişti : «Ey kavmim, Allah'a kulluk edin. O'ndan başka tanrınız yoktur. (Allah'a şirk koşmanızda Allah'tan korkup) sakınmaz mısınız?» Bunun üzerine kavminin ileri gelen kâfirlerinden bir grup dediler ki : «Bu, sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir. Sizden üstün olmak istiyor.» Sizin gibi bir beşer olduğu halde peygamberlik iddiâsıyla size karşı böbürlenmek, büyüklük taslamak istiyor. Sizin dışınızda nasıl olur da ona vahyolunurmuş? «Şâyet Allah (bir peygamber göndermek) istemiş olsaydı, (peygamber olarak katından) melekler gönderir (bir insan göndermez) di. İlk atalarımızdan da böyle bir şey (Allah'ın bir insanı peygamber olarak gönderdiğini) işitmedik.» Burada onların; ilk atalarımızdan beri böyle bir şey işitmedik, sözlerinde kasdettikleri, onların ataları ve geçmiş ümmetleridir.

«O kendisinde (Allah'ın kendisini peygamber olarak gönderdiği ve sizin aranızdan vahyi ona tahsîs ettiği zannında nedense biraz) delilik bulunan bir adamdan başkası değildir.» Bir süreye kadar onu gözet-

leyin. Olayların gidişâtını gözleyin, tâkîb edin. Bir süre ona sabredin ki sonunda ondan rahata eresiniz.

قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٢٦﴾ فَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ أَنِ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا فَإِذَا
جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ فَاسْلُكْ فِيهَا مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ
الْقَوْلُ مِنْهُمْ وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ ﴿٢٧﴾ فَإِذَا اسْتَوَيْتَ أَنْتَ
وَمَنْ مَعَكَ عَلَى الْفُلْكِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَجَّانَا مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٢٨﴾ وَقُلْ رَبِّ أَنْزِلْنِي مُنْزَلًا
مُبَارَكًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٢٩﴾ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ وَإِنْ كُنَّا لَمُبْتَلِينَ ﴿٣٠﴾

26 — O da : Rabbım, beni yalanlamalarına karşılık bana yardım et, dedi.

27 — Ona vahyettik ki : Gözetimimiz altında sana bildirdiğimiz gibi gemiyi yap. Buyruğumuz gelipte sular kaynayınca her cinsten ikişer çifti ve aleyhine hüküm verilmiş olanın dışında kalan çoluk çocuğunu alıp gemiye bindir. Zalimler için Bana baş vurma. Çünkü onlar boğulacaklardır.

28 — Sen ve beraberindekiler gemiye yerleşince : Bizi zâlimler topluluğundan kurtaran Allah'a hamdolsun de.

29 — Ve de ki : Rabbım beni mübârek bir yere indir. Ve Sen indirenlerin en hayırlısısın.

30 — Şüphesiz ki bunda âyetler vardır. Biz elbette deneyenleriz.

Allah Teâlâ burada, Nûh (a.s.) un Rabbına duâ ederek kavmine karşı O'ndan yardım istediğini haber veriyor. Nitekim başka bir âyet-i kerîme'de yine ondan haber vererek : «O da Rabbına yalvarmış : Ben yenildim bana yardım et, demişti.» (Kamer, 10) buyururken burada da : «Rabbım beni yalanlamalarına karşılık bana yardım et.» demiştir. İşte o zaman Allah Teâlâ, ona sağlam bir şekilde gemiyi yapmasını, her sınıf hayvan, bitki, meyve ve başka şeylerden erkekli dişili ikişer çifti ona yüklemesini, Allah'ın, helâk olacaklarına dâir aleyhine hüküm veril-

miş olanın dışında kalan çoluk-çocuğunu, âilesini gemiye bindirmesini emretmiştir. Hakkında helâk olacaklarına dâir hüküm verilmiş olanlar, oğlu ve hanımı gibi âilesinden kendisine îmân etmemiş olanlardır. En doğrusunu Allah bilir.

«Zalimler için Bana başvurma. Çünkü onlar boğulacaklardır.» Şiddetli yağmurun indirilişini gördüğün zaman, kavmine karşı bir merhamet ve onlar üzerine bir şefkât, olur ki îmân ederler diye azâbın onlar hakkında te'hîr edilmesi tamâı seni kaplamasın. Üzerinde oldukları küfür ve azgınlık içindelerken onların boğulmalarına muhakkak hükmetmişimdir. Olay Hûd sûresinde burada tekrârına gerek bırakmayacak şekilde genişçe anlatılmıştı.

Allah Teâlâ burada : «Sen ve beraberindekiler gemiye yerleşince : Bizi zâlimler topluluğundan kurtaran Allah'a hamdolsun, de.» buyururken, başka bir âyette şöyle buyurmaktadır : «Sizin için bineceğiniz gemiler ve davarlar var etmiştir. Tâ ki, bunların üzerlerine oturunca Rabbınızın nimetini anarak : Bunları buyruğumuza veren ne yücedir, diyesiniz. Yoksa biz bunları zaptedemezdik. Ve biz şüphesiz Rabbımıza döneceğiz, demeniz içindir.» (Zuhruf, 12-14). «Nûh : Ona binin, onun akıp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır.» (Hûd, 41) âyetinde de belirtildiği üzere Nûh (a.s.), bu emre uymuş; geminin yürümeye başlaması sırasında ve sonunda Allah'ı anmış, zikretmiştir. Allah Teâlâ : «Ve de ki : Rabbım, beni mübârek bir yere indir. Ve Sen, indirenlerin en hayırlısısın.» buyurur. «Şüphesiz ki bunda (inananların kurtarılması ve kâfirlerin yok edilmesinde, size peygamberlerin Allah'tan getirdiklerinde doğruluklarına; Allah Teâlâ'nın dilediğini yapan, her şeye kâdir ve her şeyi en iyi bilen olduğuna apaçık deliller, huccetler) âyetler vardır. Biz elbette (elçiler göndermek sûretiyle insanları, kulları imtihân edenler) deneyenleriz.»

ثُمَّ أَنشَأْنَا مِنۢ بَعْدِهِمْ قَرْنًا ءَاخَرِينَ ﴿٣١﴾ فَأَرْسَلْنَا فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْهُمْ أَنِ اعْبُدُوا۟ ٱللَّهَ مَا لَكُم
مِّنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُۥٓ ۖ أَفَلَا تَتَّقُونَ ﴿٣٢﴾ وَقَالَ ٱلْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَكَذَّبُوا۟ بِلِقَآءِ ٱلْءَاخِرَةِ وَأَتْرَفْنَٰهُمْ
فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا مَا هَٰذَآ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ ﴿٣٣﴾ وَلَئِنْ أَطَعْتُم
بَشَرًا مِّثْلَكُمْ إِنَّكُمْ إِذًا لَّخَٰسِرُونَ ﴿٣٤﴾ أَيَعِدُكُمْ أَنَّكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَكُنتُمْ تُرَابًا وَعِظَٰمًا أَنَّكُم مُّخْرَجُونَ
﴿٣٥﴾ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ ﴿٣٦﴾ إِنْ هِىَ إِلَّا حَيَاتُنَا ٱلدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ

بِمَبْعُوثِينَ ﴿٣٧﴾ إِنْ هُوَ إِلَّا رَجُلٌ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا وَمَا نَحْنُ لَهُ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ انْصُرْنِي
بِمَا كَذَّبُونِ ﴿٣٩﴾ قَالَ عَمَّا قَلِيلٍ لَيُصْبِحُنَّ نَادِمِينَ ﴿٤٠﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ بِالْحَقِّ فَجَعَلْنَاهُمْ
غُثَاءً فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ ﴿٤١﴾

31 — Bunların ardından başka bir nesil yarattık.

32 — Onlara da, kendilerinden : Allah'a ibâdet edin, O'ndan başka tanrınız yoktur. Hâlâ sakınmayacak mısınız? diyen bir peygamber gönderdik.

33 — Onun kavminden; kendilerine dünya hayatında rızık verdiğimiz halde küfrederek âhirete kavuşmayı yalanlayan ileri gelenler dediler ki : Bu, sizin gibi bir beşerden başka bir şey değildir. Sizin yediklerinizden yiyor, içtiklerinizden içiyor.

34 — Eğer kendiniz gibi bir insana boyun eğecek olursanız, hüsrâna uğrayacağınızda hiç şüphe yoktur.

35 — Öldüğünüz ve bir toprak, bir kemik olduğunuz zaman tekrâr dirilmenizi mi va'd ediyor?

36 — Va'd edildiğiniz şey ne kadar uzak, hem de ne kadar uzak.

37 — Hayat, ancak bu dünyadakidir. Ölürüz, yaşarız. Ama tekrâr diriltilecek değiliz.

38 — O sâdece Allah'a karşı yalan uyduran biridir. Biz ona inanacak değiliz.

39 — O peygamber : Rabbım, beni yalanlamalarına karşılık bana yardım et, dedi.

40 — Allah da buyurdu ki : Az sonra pişmân olacaklar.

41 — Gerçekten onları müdhiş bir çığlık yakaladı ve onları bir süprüntü yığını haline getirdik. Zulmeden kavim uzak olsun.

Ve Bir Başka Nesil

Allah Teâlâ, Nûh kavminden sonra başka bir nesil yarattığını haber veriyor. Burada Âd kavminin kasdedildiği söylenir. Zîrâ Âd kavmi Nûh kavminden sonra, onların yerine getirilmiştir. Bunların, «Gerçekten onları müdhiş bir çığlık yakaladı.» (Mü'minûn, 41) âyetinin de delâletiyle Semûd kavmi olduğu söylenmiştir. Allah Teâlâ onlara, içlerinden (kendilerinden) bir peygamber göndermiş ve o peygamber kendilerini tek ve ortağı olmayan bir Allah'a ibâdete davet etmişti. Onlar ise, bu peygamberi yalanlamış, ona zıd gitmiş ve kendileri gibi bir insan olması sebebiyle ona tâbi olmaktan yüz çevirmiş, beşer olan bir elçiye tâbi olmaktan yüz çevirerek kıyâmet günü Allah'a kavuşmayı yalanlamış, cismânî dirilmeyi inkâr etmişlerdi. Onlar demişlerdi ki: «Öldüğünüz ve bir toprak, bir kemik olduğunuz zaman, tekrâr dirilmenizi mi va'dediyor? Va'dedildiğiniz şey ne kadar uzak hem de ne kadar uzak. (Size getirmiş olduğu risâlet, uyarma ve âhireti haber vermesinde) o sâdece Allaha karşı yalan uyduran biridir. Biz ona inanacak) değiliz.» O peygamber: «Rabbım, beni yalanlamalarına karşılık bana yardım et.» demek sûretiyle onlara karşı Rabbından yardım ve zafer istemiş, Allah Teâlâ da onun duâsına icâbetle: «(Sana zıd gitmeleri ve kendilerine getirdiklerin konusunda seninle inâdlaşmaları sebebiyle) az sonra pişmân olacaklar.» buyurmuştur. «Gerçekten onları müdhiş bir çığlık yakaladı.» Küfürleri ve azgınlıkları sebebiyle Allah'tan böyle bir azâba zâten müstehak idiler. Âyetten açık olarak anlaşılıyor ki, onlara şiddetli bir fırtına ile beraber müdhiş bir çığlık birleşmiş, iki azâb birlikte gönderilmiştir. «Rabbının emri ile her şeyi yıkar. Bunun üzerine onların meskenlerinden başka hiç bir şey görülmez oldu» (Ahkâf, 25).

Allah Teâlâ: «Onları (yıkılmış, helâk olmuş, selin sürüklediği çerçöp ve) bir süprüntü yığını haline getirdik.» buyurur ki, buradaki (غثاء) kelimesi; hiç bir şekilde kendisinden yararlanılamayan helâk olmuş, hakîr ve önemsiz şey anlamındadır. «Zulmeden kavim uzak olsun.» Allah Teâlâ başka bir âyette: «Biz onlara zulmetmemiştik. Ama onlar, zâlim kimselerin kendileriydiler.» (Zuhruf, 76) buyurur ki; onlar küfürleri, inâdlaşmaları ve Allah'ın elçisine zıd gitmeleri ile kendilerine zulmetmişlerdir. İşte bunları işitenler Allah'ın elçisini yalanlamaktan sakınsınlar.

ثُمَّ أَنشَأْنَا مِن بَعْدِهِمْ قُرُونًا آخَرِينَ ﴿٤٢﴾ مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٤٣﴾

ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرَا ۖ كُلَّمَا جَاءَ أُمَّةً رَسُولُهَا كَذَّبُوهُ فَأَتْبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَاهُمْ
أَحَادِيثَ ۚ فَبُعْدًا لِّقَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٤﴾

42 — Sonra bunların ardından başka nesiller yarattık.

43 — Hiç bir ümmet, kendi süresini öne de alamaz geriye de bırakamaz.

44 — Sonra birbiri ardı sıra peygamberlerimizi gönderdik. Her ümmete peygamberi geldikçe onu yalanladılar. Biz de onları birbiri ardı sıra yok edip hepsini birer efsâne yaptık. İnanmayan bir kavim uzak olsun.

Allah Teâlâ buyurur ki : «Sonra bunların ardından başka nesiller, (başka ümmetler, yaratıklar) getirdik. Hiç bir ümmet, kendi süresini öne de alamaz geriye de bırakamaz.» Allah'ın Kitâb-ı Mahfûz'unda (Levh-i Mahfûz'unda) onlar hakkındaki takdîrine, onların olmalarından önceki ilmine göre bir ümmetten sonra başka bir ümmet, bir nesilden sonra diğer bir nesil, Selef'den sonra halef olmak üzere birbiri ardından yakalandılar, azâba dûçâr kaldılar.

«Sonra birbiri ardı sıra peygamberlerimizi gönderdik.» İbn Abbâs : Yani peygamberler birbiri peşinden, birbirini ta'kîben gelmiştir, der. Bu, Allah Teâlâ'nın şu kavli gibidir : «Andolsun ki her ümmete : Allah'a ibâdet edin ve putlardan kaçının, diye peygamberler göndermişizdir. Allah, içlerinden kimini hidâyete erdirdi. Kimi de sapıklığı hak etti.» (Nahl, 36). «Her ümmete peygamberi geldikçe onu yalanladılar.» âyetinde onların cumhûru ve çoğunluğu kasdedilmektedir. Şu âyet de böyledir : «Yazık (şu) kullara ki kendilerine bir peygamber gelmeye dursun, onu hemen alaya alırlardı.» (Yâsîn, 30). «Biz de onları birbiri ardı sıra yok ettik.» Başka bir âyette şöyle buyrulur : «Nûh'dan sonra nice nesilleri yok etmişizdir.» (İsrâ, 17). «Hepsini birer efsâne (insanlar için haberler) yaptık.» Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurur : «Biz de onları efsâneler kılıverdik, darmadağınık kıldık. Muhakkak ki, bunlarda, çok sabreden ve çok şükreden herkes için deliller vardır.» (Sebe', 19).

ثُمَّ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ وَأَخَاهُ هَارُونَ بِآيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴿٤٥﴾ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ فَاسْتَكْبَرُوا
وَكَانُوا قَوْمًا عَالِينَ ﴿٤٦﴾ فَقَالُوا أَنُؤْمِنُ لِبَشَرَيْنِ مِثْلِنَا وَقَوْمُهُمَا لَنَا عَابِدُونَ ﴿٤٧﴾ فَكَذَّبُوهُمَا

فَكَانُوا مِنَ الْمُهْلَكِينَ ﴿٤٨﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ ﴿٤٩﴾

45 — Sonra Mûsâ'yı ve kardeşi Hârûn'u âyetlerimizle ve apaçık delillerle gönderdik.

46 — Firavun'a ve erkânına. Bunun üzerine büyüklük tasladılar. Zâten mağrûr bir topluluktular.

47 — Bu yüzden dediler ki: Kavimleri bize kulluk edip dururken, bizim gibi şu iki insana mı inanacağız?

48 — Onları yalanladılar ve bu yüzden helâke uğratılanlardan oldular.

49 — Andolsun ki doğru yola gelsinler diye, Mûsâ'ya kitâb'ı verdik.

Sonra Mûsâ

Allah Teâlâ, Rasûlü Mûsâ (a.s.) ve kardeşi Hârûn'u Firavun erkânına âyetlerle, bâtılı kahredici huccetlerle ve kesin bürhânlarla gönderdiğini haber veriyor. Firavun ve kavmine gelince onlar Hz. Mûsâ ve Hârûn'a tâbi olmaktan, ikisi de bir beşer olmaları hasebiyle onların emirlerine boyun eğmekten yüz çevirmiş, büyüklenmişdiler. Nitekim geçmiş ümmetler de kendilerine beşerden elçiler gönderilmesini inkâr etmişlerdi. Bunların kalbleri de onlara benzedi. Allah Teâlâ Firavun'u ve erkânını helâk buyurup bir günde topunu (suda) boğdu, Mûsâ'ya Kitâb'ı —ki bu kitab Tevrât'tır— indirdi. Onda (Tevrât'ta) Allah'ın hükümleri, emirleri ve yasakları vardır. Bütün bunlar Allah Teâlâ'nın Firavun ve kıptîleri helâk buyurup onları azîz ve muktedirin kahretmesi gibi kahreylemesinden sonradır. Allah Teâlâ Tevrât'ı indirdikten sonra bir ümmeti bütünüyle helâk buyurmamış, bilakis inananlara, kâfirlerle savaşı emretmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, başka bir âyette şöyle buyurur: «Andolsun ki, Biz, önceki nesilleri yok ettikten sonra Mûsâ'ya insanlar için basîretler, hidâyet ve rahmet olmak üzere o kitabı verdik. Olur ki düşünürler diye.» (Kasas, 43).

وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ ﴿٥٠﴾

50 — Biz Meryem'in oğlunu da, annesini de bir âyet kıldık. Her ikisini de sulak, oturmaya elverişli yüksek bir yere yerleştirdik.

Allah Teâlâ kulu ve elçisi Meryem Oğlu Îsâ (a.s.) dan haber vererek, hem onu hem de annesini insanlar için bir âyet, Allah'ın dilediğine güç yetirici olduğuna kesin bir huccet kılmıştır. Muhakkak Allah Âdem'i babasız ve anasız, Havvâ'yı kadın olmaksızın erkekten, Îsâ' yı erkek olmaksızın kadından, diğer insanları da bir erkekle bir dişiden yaratmıştır.

«Her ikisini de sulak, oturmaya elverişli yüksek bir yere yerleştirdik.» İbn Abbâs'tan rivâyetle Dahhâk, âyetteki (ربوة) kelimesinin; bitkilerin en güzel olduğu yeryüzünün yüksek bir yeri anlamında olduğunu söyler. Mücâhid, İkrime, Saîd İbn Cübeyr ve Katâde de böyle söylemişlerdir. İbn Abbâs (ذاتا قرار) kelimelerinin; bereketli, otu bol, anlamında olduğunu (معين) kelimesiyle ise akarsuyun kasdedildiğini söyler. Mücâhid, âyette kasdedilen yüksek yerin; düz ve yüksek bir yer olduğunu söyler. Saîd İbn Cübeyr «Sulak, oturmaya elverişli.» kısmını : Orada su kalır, akıp gitmez, şeklinde açıklar. Mücâhid ve Katâde âyetteki (معين) kelimesini, akarsu şeklinde açıklamışlardır. Müfessirler bu yüksek yerin, yeryüzünün neresinde olduğunda ihtilâf etmişlerdir. Abdurrahmân İbn Zeyd İbn Eslem : Bu yüksek yerler ancak Mısır'dadır. Su salındığı (Nil nehri taştığı) zaman köyler bu yüksek yerlerde olur. Şayet bu yüksek yerler olmamış olsaydı, köyler su altında kalırdı, der. Vehb İbn Münebbih'den de bu açıklamanın benzeri rivâyet edilmiş olup bu, gerçekten uzak bir te'vîldir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Muhammed İbn Abdullah İbn Yezîd'in... Saîd İbn Müseyyeb'den rivâyetinde o, «Her ikisini de sulak, oturmaya elverişli yüksek bir yere yerleştirdik.» âyeti hakkında : Burası, Dimaşk'tır, demiştir. İbn Ebu Hâtim bu görüşün benzerinin Abdullah İbn Selâm, Hasan, Zeyd İbn Eslem ve Hâlid İbn Ma'dân'dan rivâyet edildiğini söyler. Yine İbn Ebu Hâtim tarafından Ebu Saîd el-Eşecc kanalıyla... İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre; sulak, oturmaya elverişli yerden maksad Dimaşk nehirleridir. Leys İbn Ebu Süleym'in Mücâhid'den rivâyetinde o, «Her ikisini de yüksek bir yere yerleştirdik.» âyeti hakkında der ki : Allah Teâlâ'nın burada kasdetmiş olduğu zaman; Meryem Oğlu Îsâ ile annesinin Dimaşk'ın civârındaki ağaçlık, sulak bir yer olan «Gota» adındaki yere sığındıkları zamandır. Abdürrezzâk'ın Bişr İbn Râfi' kanalıyla... Ebu Hüreyre'den rivâyetinde o, «Her ikisi-

ni de sulak, oturmaya elverişli yüksek bir yere yerleştirdik.» âyeti hakkında : O, Filistin'deki Ramle'dir, demiştir. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize babamın... Mürre el-Behzî'den rivâyetinde o, Hz. Peygamber (s.a.) i bir adama : Muhakkak sen Rabve'de (yüksek bir yerde) öleceksin, buyurduğunu işitmiş ve o adam Ramle'de ölmüş. Bu, gerçekten garîb bir hadîstir. «Her ikisini de sulak, oturmaya elverişli yüksek bir yere yerleştirdik.» âyeti hakkında söylenenlerin doğruya en yakını Avfî'nin İbn Abbâs'tan rivâyet etmiş olduğu şu sözüdür : Âyetteki (المعين) kelimesi, akarsu anlamındadır. Bu nehir; Allah Teâlâ'nın hakkında : «Rabbın senin ayağının altında bir ırmak akıttı.» (Meryem, 24) buyurmuş olduğu nehirdir. Dahhâk ve Katâde, burada Beyt el-Makdis'in kasdedildiğini söylerler. En doğrusunu Allah bilir, ama burada en kuvvetli olan görüş budur. Zîrâ burası başka bir âyette de zikredilmekte olup, Kur'an'ın bazısı bazısını açıklar, tefsîr eder. Kur'an'ı tefsîrin en üstünü, yine Kur'an ile tefsîr etmektir. Sonra sahîh hadîslerle, sonra da eserler ile olan tefsîr gelir.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُوا۟ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَٱعْمَلُوا۟ صَٰلِحًا ۖ إِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٥١﴾ وَإِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً
وَٰحِدَةً وَأَنَا۠ رَبُّكُمْ فَٱتَّقُونِ ﴿٥٢﴾ فَتَقَطَّعُوٓا۟ أَمْرَهُم بَيْنَهُمْ زُبُرًا ۖ كُلُّ حِزْبٍۭ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٥٣﴾
فَذَرْهُمْ فِى غَمْرَتِهِمْ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٥٤﴾ أَيَحْسَبُونَ أَنَّمَا نُمِدُّهُم بِهِۦ مِن مَّالٍ وَبَنِينَ ﴿٥٥﴾ نُسَارِعُ لَهُمْ فِى
ٱلْخَيْرَٰتِ ۚ بَل لَّا يَشْعُرُونَ ﴿٥٦﴾

51 — Ey peygamberler, temiz şeylerden yeyin ve sâlih amel işleyin. Doğrusu Ben, yaptığınızı bilirim.

52 — Şüphesiz bu, bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir. Ben de sizin Rabbınızım. Benden korkun.

53 — Ama onlar, işlerini kendi aralarında bölük bölük ayırdılar. Her bölük kendi tuttuğu yoldan memnûndur.

54 — Bir süreye kadar onları kendi sapıklıklarıyla başbaşa bırak.

55 — Zannederler mi ki kendilerine mal ve oğullar vermekle,

56 — İyiliklerde onlar için acele davranmaktayız. Hayır farkında değiller.

Helâl Yiyecek

Allah Teâlâ kulları olan peygamberlere —Allah'ın salâtı ve selâmı hepsinin üzerine olsun— helâlden yemelerini ve sâlih ameller işlemelerini emrediyor. Bu da delâlet ediyor ki helâl (den yemek) sâlih amel işlemeye yardımcıdır. Peygamberler —Allah'ın selâmı onların üzerine olsun— bu emri tâm olarak yerine getirmişler; söz, amel, hayra delâlet ve nasîhattan her bir hayrı kendilerinde toplamışlardır. Allah onları hayırla mükâfâtlandırsın. Hasan el-Basrî «Ey peygamberler, temiz şeylerden yeyin.» âyeti hakkında der ki : Allah'a yemîn olsun ki onlar sizin sarınızla, kırmızınızla, tatlınızla ve ekşinizle emrolunmamışlardır. Fakat Allah Teâlâ : Ondan (yiyeceklerden) helâl olanına ulaşın, buyurmuştur. Saîd İbn Cübeyr ve Dahhâk «Temiz şeylerden yeyin.» âyetinde, helâl yiyeceklerin kasdedildiğini söylemişlerdir. Ebu İshâk es-Sübey'î'nin Ebu Meysere Amr İbn Şurahbil'den rivâyetine göre; İsâ İbn Meryem, annesinin ip eğirip bükmesinden kazandığını yermiş. Sahîh bir hadîste şöyle buyrulur : Hiç bir peygamber yoktur ki koyun gütmemiş olsun. Sen de mi ey Allah'ın elçisi? dediler de : Evet, ben de Mekke ahâlîsinin otlak(yoncalık) larında koyun otlatırdım, buyurdu. Yine sahîh bir hadîste belirtildiğine göre; Dâvûd (a.s.), el emeğinin kazancından yermiş. Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde mevcûd bir hadîste şöyle buyrulur : Allah'a en sevimli oruç Dâvûd'un orucu, geceyi ihyâ etmenin Allah'a en sevimli olanı Dâvûd'un ihyâsıdır. Gecenin yarısında uyur, üçte birini ihyâ eder ve altıda birini tekrâr uyurdu. Bir gün oruç tutar, bir gün oruç tutmazdı. Düşmanla karşılaştığı zaman da aslâ kaçmazdı. İbn Ebu Hâtim der ki : Bize Babamın... Damre İbn Habîb'den rivâyetine göre; Şeddâd İbn Evs'in kız kardeşi Ümmü Abdullah, Hz. Peygamber (s.a.) oruçlu iken onun iftâr edeceği zaman ona bir bardak süt göndermiş. Ümmü Abdullah'ın süt gönderme zamanı, günün başlangıcında ve sıcağın şiddetli olduğu bir zamanda imiş. Allah Rasûlü kadının göndermiş olduğu kişiyi geri gönderip : Bu koyun sana nereden geliyor? diye sormuş. Kadın : Onu malımdan satın aldım, demiş ve Allah Rasûlü o sütten içmiş. Ertesi gün olunca, Şeddâd'ın kız kardeşi Ümmü Abdullah Hz. Peygambere gelmiş ve : Ey Allah'ın elçisi, gündüzün uzun olması ve sıcağın şiddetinden sana acıyarak süt göndermiştim. Sen ise bu konudaki sana göndermiş olduğum elçiyi bana geri gönderdin, niçin? demiş. Allah Rasûlü (s.a.) ona şöyle buyurmuş : Peygamberler ancak temiz olanı yemek ve ancak sâlih amel işlemekle emrolundular. Müslim'in Sahîh'inde, Tirmizî'nin Câmi'inde ve İmâm Ahmed'in Müsned'inde —Hadîsin lafzı İmâm Ahmed'indir— Fudayl İbn Merzûk kanalıyla... Ebu Hüreyre (r.a.) den rivâyet edildiğine göre; Allah Rasûlü (s.a.), şöyle buyurmuştur : Ey in-

sanlar, muhakkak Allah temizdir, ancak temiz olanı kabul buyurur. Şüphesiz Allah Peygamberlere emrolunanla emretmiştir. Buyurur ki : «Ey peygamberler, temiz şeylerden yeyin ve sâlih amel işleyin. Doğrusu Ben, yaptığınızı bilirim.» Başka bir âyette de : «Ey îmân edenler, size rızık olarak verdiğimiz şeylerin temiz olanlarından yeyin.» (Bakara, 172) buyurur. Daha sonra Allah Rasûlü (s.a.) yiyeceği harâm, içeceği harâm, giydiği harâm, harâmla beslenen ve yüzü sararmış, saçları dağınık halde uzun yolculuk yapan ellerini göğe açarak : Rabbım, diye duâ eden bir adamı da zikretti. Ona nasıl olur da icâbet olunur. Tirmizî der ki : Hasendir, garîbdir. Sâdece Fudayl İbn Merzûk hadîsinden bilmekteyiz.

«Ey peygamberler topluluğu, şüphesiz bu, bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir. (Sizin dininiz tek bir dindir ki o da tek ve ortağı olmayan Allah'a ibâdete çağırmaktır.) Ben de sizin Rabbınızım. Ben'den korkun.» Bu husûsta daha önce Enbiyâ sûresinde bilgi verilmişti.(...)

«Ama onlar (kendilerine peygamberler gönderilmiş olan ümmetler) işlerini kendi aralarında bölük bölük ayırdılar. Her bölük kendi tuttuğu yoldan memnûndur.» Onlar içinde bulundukları sapıklığa sevinir durumdadırlar. Zîrâ onlar, kendilerinin hidâyet üzere olduklarını sanmaktadırlar. İşte bu sebepledir ki Allah Teâlâ onları tehdîdle şöyle buyurur : «Bir süreye kadar onları kendi sapıklıkları, (azgınlıkları ve dalâletleri) ile başbaşa bırak.» Onları ansızın yakalanıverecekleri, helâk olunacakları zamana kadar bu durumda bırak, buyurmuştur. Nitekim başka âyetlerde şöyle buyrulur : «Sen, şimdilik o kâfirlere mühlet ver, onları biraz geciktir.» (Târık, 17), «Bırak onları; yesinler, eğlensinler ve kendilerini oyalayadursun. Sonra öğreneceklerdir.» (Hıcr, 3).

«Zannederler mi ki, kendilerine mal ve oğullar vermekle iyiliklerde onlar için acele davranmaktayız. Hayır farkında değiller.» Bu mağrûr kişiler sanıyorlar mı ki, onlara mallar ve çocukları bizim katımızda şerefli ve izzetli oldukları için vermekteyiz? Hayır; durum hiç de onların sandığı gibi değildir. Onlar : «Biz malca ve evlâdça daha çoğuz. Hem biz azâb edilecekler değiliz.» (Sebe', 35) diyorlar. Onlar bu sözlerinde ve inançlarında hatâ etmektedirler ve ümitleri de boşa çıkacaktır. Biz bu yaptıklarımızı ancak onlara bir mühlet verme ve küfürlerini derece derece artırma olarak yapmaktayız. Bu sebepledir ki Allah Teâlâ : «Hayır farkında değiller.» buyurmuştur. Başka âyetlerde ise şöyle buyurulur : «Artık onların malları da çocukları da seni imrendirmesin. Doğrusu Allah, ancak bununla onlara dünya hayatında azâb etmeyi ve kâfirler olarak canlarının çıkmasını ister.» (Tevbe,

55), «Biz onlara, sırf günâhları çoğalsın diye mühlet veriyoruz.» (Âl-i İmrân, 178), «Bu sözü yalanlayanları Bana bırak. Biz onları, kendilerinin bilmeyecekleri bir yönden derece derece azâba yaklaştıracağız. Mühlet veriyorum Ben onlara. Şüphesiz ki, Benim tuzağım sağlamdır.» (Kalem, 44-45), «Bırak Beni ve yaratıklarımı tek başına, kendisine bol bol mal verdiğimi, görülen oğullar verdiğimi, ve onun için nimetleri yaydıkça yaydığımı. Sonra artırmamı umar o. Hayır, çünkü o, âyetlerimize karşı inâdçı kesildi.» (Müddessir, 11-16), «Ne mallarınız ne de çocuklarınızdır, sizi Bizim katımıza yaklaştıracak olan. Ancak îmân edip sâlih amel işleyen kimsenin, işte onların yaptıklarına karşılık kat kat mükâfât vardır. Ve onlar yüksek dereceler içinde emîndirler.» (Sebe', 37). Bu hûsustaki âyetler pek çoktur.

«Zennederler mi ki kendilerine mal ve oğullar vermekle iyiliklerde onlar için acele davranmaktayız. Hayır farkında değiller.» âyeti hakkında Katâde der ki : Allah'a yemîn olsun ki malları ve çocukları ile kavme düzen kurulmuştur. Ey Âdemoğlu, insanları malları ve çocukları ile değerlendirme. Aksine onları, îmân ve sâlih amelle değerlendir. İmâm Ahmed der ki : Bize Muhammed İbn Ubeyd'in... Abdullah İbn Mes'ûd (r.a.) dan rivâyetinde Allah Rasûlü (s.a.) şöyle buyurmuş : Allah Teâlâ nasıl sizin aranızda rızıklarınızı bölüştürmüşse, huylarınızı da aranızda paylaştırmıştır. Muhakkak Allah dünyayı sevdiğine de, sevmediğine de verir. Dinî ise ancak sevdiğine verir. Allah kime dinî vermişse; muhakkak onu sevmiştir. Nefsim kudret elinde olan (Allah) a yemîn ederim ki; kul, kalbi ve dili müslüman olmadıkça müslüman olmuş değildir. Kişi komşusu musîbetlerinden emîn olmadıkça îmân etmiş olmaz. Ey Allah'ın elçisi, onun musîbetleri de nedir? dediler, şöyle buyurdu : Onun zulmüdür. Kul harâmdan bir mal kazanır da ondan infâkda bulunursa, bu onun için bereketlendirilmez, onu tasadduk etse bile ondan kabul olunmaz. Şâyet onu arkasında bırakır da (ölürse) bu, ancak onun cehennem azığı olur. Şüphesiz kötüyü kötü ile silmez. Fakat o kötüyü güzel ile siler. Muhakkak ki murdâr, murdârı silmez, yok etmez.

ONUNCU CİLDİN SONU